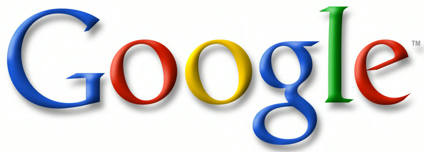
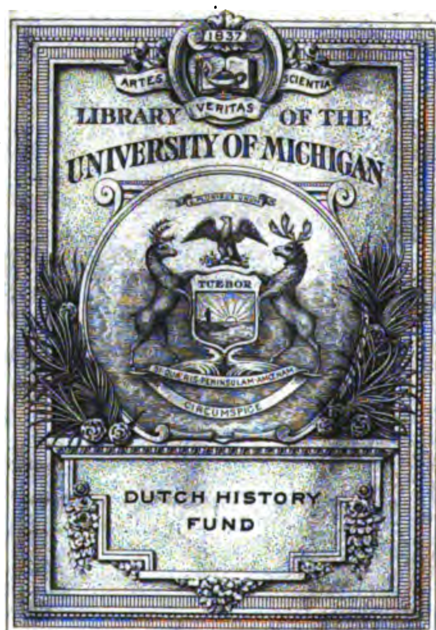

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1843.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
OF
TIJDSCHRIFT
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
WAARIN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1843.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1843.

BOEKBESCHOUWING.

Het Gebed der Godvruchtigen, ons ten voorbeelde bewaard in de Boeken des Ouden Verbonds; door C. E. VAN KOETSVELD, *Predikant te Schoonhoven.* (*Naar aanleiding van* J. FINCHER, the Achievements of Prayer. London 1838. *Derde Druk.*) *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. *In gr.* 8*vo.* 318 *bl. f* 2-90.

Bij het verslag, in der tijd (*) van het eerste Deel dezes werks gegeven, deden wij deszelfs doel en aanleg in eenige bijzonderheden kennen. Uit de lezing van dit tweede Deel is ons nog nader gebleken, dat, ofschoon de inhoud eigenlijk niet aan den titel beantwoordt, de Heer VAN KOETSVELD door het vervaardigen van dit geschrift een zeer verdienstelijk werk heeft gedaan, waarbij hij ongetwijfeld evenzeer voor zich zelven heeft geleerd, als gezorgd vóor de heldere beschouwing en verrijking van denkbeelden bij zijne lezers. Wij willen thans van dit laatste gedeelte dezes werks eenig verslag geven.

Het eerste Deel was besloten met eene *bloemlezing van gebeden uit de zangen van Israël.* Het onderhavige wordt alzoo aangevangen met SALOMO, in wiens leven voor het hier behandelde onderwerp de twee belangrijkste punten zijn: *de aanvaarding zijner regering*, eigenlijk de daarbij uitgestorte beden van BENAJA, in *Psalm* LXXII, en vooral van SALOMO zelven om wijsheid. Het andere punt is het overschoone gebed, door den Koning uitgesproken bij de plegtige inwijding des Tempels. Niet te hoog wordt de waarde van dit »schoone gedenkstuk der oudheid" aangeslagen. Verder de aandacht zijner lezers vestigende op SALOMO's schriften, toont VAN KOETSVELD aan, dat »in het boek der *Spreuken*, anders zoo rijk in denkbeelden,"

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1839, bladz. 599.

slechts ééne plaats gevonden wordt (XV: 8 [en 29]), die tot zijn onderwerp betrekking heeft, gelijk ook in den *Prediker* slechts één enkel hiertoe betrekkelijk voorschrift, en hij doet opmerken, dat de redenen hiervan liggen in den aanleg dezer Oostersch-wijsgeerige Schriften. Na eenen blik op de verdere geschiedenis van SALOMO, wordt met regt de bekende bede van AGUR (*Spr.* XXX: 7—9) in oogenschouw genomen, en daarna opgemerkt, wat in de geschiedenis van het Koningrijk van *Israël*, daarna in die van het Rijk van *Juda*, te vinden is. In het eerste dezer Rijken komt, na iets lezenswaardigs over den treurigen invloed, dien de scheuring van het Rijk had op de aanbidding van God, vooral in aanmerking hetgeen de levensgeschiedenissen van ELIA en ELIZA opleveren. Hetgeen de Schrijver daar zegt met betrekking tot de noodzakelijkheid des gebeds tot het verrigten van wonderen (bladz. 50) zal bezwaarlijk de algemeene toestemming zijner lezers verwerven. Althans Rec. kan niet vinden, dat uit de vermelding van een gebed, bij de opwekking van den zoon der weduwe te *Zarphath* door ELIA (1 *Kon.* XVII: 20, 21), en een gelijksoortig wonder van ELIZA (2 *Kon.* IV: 33); en het ontbreken van die vermelding bij NAÄMAN's genezing (2 *Kon.* V) — dat hieruit afgeleid zou kunnen worden, dat de Profeet in het laatste geval (immers hierop komt de redenering neder) binnen de grenzen zijner wondermagt werkte, en in het eerste die grenzen overschreed, waarom een nog nader gebed tot God om vermeerdering van dat wondervermogen noodig was. Het schijnt vrij gezocht, op die melding en niet-melding van het gebed te drukken; vooral omdat het vermogen, waardoor ELIZA den *Syriër* genas, evenzeer een van God medegedeeld wondervermogen was, als dat, waardoor hij den zoon der *Sunamitische* opwekte. De Schrijver gevoelt het zelf; want hij voegt er bij: »maar misschien wage ik mij te ver."

In het Rijk van *Juda* wordt de aandacht meer bepaaldelijk geslagen op ASA, JOSAPHAT, HISKIA en MANASSE (2 *Chron.* XIV: 11; XX: 6—12; XXX: 18, 19, ook 2 *Kon.* XIX: 15—20, en vooral *Jes.* XXXVIII: 9—20;

2 *Chron*. XXXIII.) Over den laatstgenoemde zou uitvoeriger hebben kunnen gehandeld worden, indien MANASSE's gebed, hetwelk (2 *Chron*. XXXII: 19) in schrift bestaan heeft, niet ware verloren geraakt. Met een enkel woord had hier de algemeen erkende onechtheid kunnen herinnerd zijn van het *Apokryphe* geschrift, dat den naam van het *gebed van* MANASSE draagt.

Thans komt de Schrijver tot de *Profeten*. Hij begint met een algemeen overzigt over hunne schriften, voor zooverre deze in betrekking staan tot zijn onderwerp; waarna JONA, JESAIA, JEREMIA en EZECHIËL, afzonderlijk in oogenschouw worden genomen. Doordrongen van gevoel voor de verheven taal van den eersten der Profeten »in de volgorde en in de waarde zijner schriften," behandelt VAN KOETSVELD met eene aangename uitvoerigheid, wat bij JESAIA aangaande het gebed voorkomt, en daarna de gebeden zelve, in zijne schriften bewaard (waar natuurlijk Hoofdst. XXXVIII, als vroeger reeds behandeld, voorbijgegaan wordt.) Rijk is ook de oogst in de schriften van JEREMIA, »met wien men lijdt en weent en bidt, en »wiens gebeden en zangen te allen tijde de teederste sna»ren treffen, den welluidendsten weerklank vinden." Aan het diep gevoelen van de bezielde taal dezer beide Profeten vergeven wij gaarne den declamerenden toon, die in deze beide Hoofdstukken hier en daar gevonden wordt. Over EZECHIËL is hij kort, en kon dit ook zijn; het zal dus om de *symmetrie* wezen, dat in het Hoofdstuk over dezen Profeet het meeste buiten des Schrijvers onderwerp omloopt, en het algemeene karakter van EZECHIËL's schriften betreft.

De volgende Hoofdstukken behandelen: *de Babylonische ballingschap;* DANIËL; *het herstel van den Joodschen Staat;* HAGGAÏ, ZACHARIA, ESRA, NEHEMIA en MALEACHI. Met hem is »de stem van den laatsten Profeet »gehoord."..... Wij zouden dus hier den eindpaal van ons onderzoek vinden; maar, ten gevalle van eenige, »zich buiten het veld der gewone Bijbelsche Geschiedenis uit-

strekkende Psalmen," betreedt de Schrijver met zijne lezers min of meer »het grondgebied der Apokryfe schriften." Bij behoud van lust en krachten zal hij het »welligt later opzettelijk betreden, en ook daar eene nalezing doen op den rijken oogst van de vruchten der Goddelijke openbaring aan *Israël;*" iets, waartoe wij den Heer VAN KOETSVELD te liever uitnoodigen, omdat deze veelzijdig belangrijke schriften aan den beschaafden Bijbellezer over het geheel minder, dan zij verdienen, bekend zijn. Hier komen dan in aanmerking *Ps* LXXIV, LXXIX, XLIV.

Meer dan 70 bladzijden worden ingenomen door het Slothoofdstuk, waarin de Schrijver »den afgelegden weg nog eens wil herdenken, de opgezamelde schatten overzien, en het nut, dat zij kunnen opleveren, berekenen." Na een algemeen overzigt van het geheel, of eene ineentrekking van het vroeger beredeneerde, en daartoe wel wat al te uitvoerig, vestigt hij de aandacht »op enkele lichtende punten"; waarbij ABRAHAM, MOZES, DAVID, SALOMO, JESAIA, HISKIA, JEREMIA en DANIËL op den voorgrond staan. Ook dit is wel geene bloote herhaling van het vroeger gezegdė; men leest het met genoegen, maar vindt er, na de aandachtige lezing van de beide boekdeelen, toch te weinig nieuws in voor zulk eene uitvoerigheid.

Belangrijker is het laatste: »de berekening der vruchten van onzen togt," namelijk, »OM DAARUIT BIDDEN TE LEEREN." Regtstreeksche *voorschriften* om te bidden, en van gebeden, vinden wij in het O. V. niet: »aan de uitstorting des harten voor God wordt de vrije loop gelaten." Echter ontbreekt het noch aan opwekkingen tot het gebed, noch aan voorbeelden van godvruchtigen; en dit ten aanzien van het *beginsel* des gebeds, de *hoofddenkbeelden*, en de *inrigting*, met betrekking tot de *aanspraak*, de *lofverheffing*, de *dankzegging*, de *schuldbelijdenis* en de *bede;* eindelijk tot den *toon*, en het *uiterlijke*, houding en gebaar. De Schrijver besluit met mededeeling van zijn voornemen, om misschien naderhand eens te zien op JEZUS CHRISTUS *in het gebed, en zijne leer en zijn voorbeeld, nagevolgd door zijne Discipelen*, waartoe Rec. hem wel durft aanmoedi-

gen, met dankzegging voor het hier geleverde, en bede om Gods zegen op dezen arbeid.

Nagelatene Leerredenen van J. HERINGA, EZ. *IIde Stuk. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1841. *In gr. 8vo.* 175 *bl. f* 1-80.

Deze tweede bundel zal voor de veelvuldige vrienden en hoogschatters van den ontslapen waardigen Hoogleeraar een aangenaam geschenk zijn. Hij bevat twaalf Leerredenen, in welke 's *mans populaire*, gemoedelijke wijze van prediken wederom doorstraalt. Sommige zijn over meer bekende (*Gen.* XXVII: 2[b]; 1 *Kor.* XIII: 1, 2; vs. 3; *Eph.* III: 19), andere over meer vreemde (*Spr.* XXVIII: 14[a]; vooral *Gen.* V en 1 *Kon.* X: 11, 12, 14—29) teksten. De twee laatstgenoemden vooral zijn zeer vernuftig gebruikt. De ervaren Schriftverklaarder, die misschien in populaire Bijbeluitlegging niet te overtreffen is, laat zich proeven in *Luk.* I: 46—55; 1 *Kor.* IX: 24—27; *Gal.* II: 20. De twee overigen zijn gelegenheidsleerredenen, de eene over 2 *Kor.* VII: 1 tot nabetrachting na het H. Avondmaal; de andere, over 1 *Joh.* II: 24[a], tot bevestiging van nieuwe lidmaten. Uit de laatste hadden wij de uitdrukking: »Met vlammend vuur zal er wraak worden genomen van hen, die God niet kennen en het Evangelie zijnes Zoons ongehoorzaam zijn," — eene niet gelukkige toespeling op *Hebr.* XII: 29 — liever gemist. Het verwonderde ons, eene verbloemde Bijbelsche spreekwijze onverklaard bij HERINGA aan te treffen, die zoo goed het misbruik kende, dat van Bijbelsche *woorden* gemaakt wordt tot het geven van onbijbelsche *denkbeelden*.

Of er nog meer stukken zullen volgen, wordt niet gemeld. Wanneer de voorraad van daartoe geschikte het gedoogt, zal het ons aangenaam zijn; maar wij denken het naauwelijks. HERINGA schreef veelal slechts de hoofddenkbeelden (juist geene schetsen in den eigenlijken zin) zijner Leerredenen op, en werkte het eene of andere op

den predikstoel meer uit. Bij den rijkdom zijner denkbeelden en zijne langzame uitspraak was hem dit gemakkelijk, en tot het volledig schrijven had hij niet altijd den tijd. De voor ons liggenden zijn ook meestendeels slechts groote ontwerpen, die de Prediker aanvulde, gelijk uit het getal leerredenen, vergeleken met dat der niet eens zeer naauw gedrukte bladzijden, blijkt.

Het blijvende en eigenaardige in het Christendom, of de dienst van het Genie, door D. F. STRAUSS, *met de beoordeeling en wederlegging daarvan door* C. ULLMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aanteekeningen vermeerderd door* W. VERWEY, *Predikant te Winschoten. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. *In gr. 8vo. VIII en* 175 *bl. f* 1-70.

Gelijk bekend is, trachtte STRAUSS, in zijne *zwei friedliche Blätter*, eene poging aan te wenden, om het Christendom met de wetenschap te verzoenen. Het eerste, over JUSTINUS KERNER, bleef onvertaald; het tweede, over *het vergankelijke en blijvende in het Christendom*, werd door den Eerw. VERWEY ons publiek aangeboden. Hij gaf het vooral als proeve van de concessiën, die STRAUSS, bij de 3de uitgave van zijn *Leven van* JEZUS, gedwongen was geweest te doen, en als inleiding voor ULLMANN's voortreffelijke verhandeling *over de eerdienst van het Genie*.

De verhandeling van STRAUSS gaan wij met stilzwijgen voorbij, niet omdat dezelve onbelangrijk is te achten, maar omdat hij van de baan, dáár door hem ingeslagen, weder schijnt teruggekeerd, gelijk blijkt uit het slot der 4de uitgave, en uit zijne daarna verschenen *Dogmatiek*. Wij kunnen dus naauwelijks gelooven, dat het hem met de voorgeslagen eerdienst, aan groote Geniën te wijden, ernst kan zijn geweest, en beämen volkomen, wat wij in een der Duitsche tijdschriften lazen, hetwelk dit »een' blooten inval en een speelwerk" noemde. Genoeg, dat STRAUSS zijne pikante en kernachtige wijze van schrijven hier niet

verloochend heeft; maar dat deze verhandeling geheel op het Pantheïstische standpunt staat, en derhalve nog slechts, naar ons oordeel, eene geringe toenadering tot het historisch Christelijke standpunt teekent, dat, naar de eigene bekentenis van STRAUSS, op den bodem van het Theïsme is gevestigd.

Wij zouden dan ook wel naauwelijks beter kunnen doen, dan deze slechts half consequente verhandeling aan de vergetelheid over te geven, had dezelve ons niet het meesterstuk van ULLMANN verschaft, dat ons hier tevens wordt aangeboden. De meeste lezers, die daartoe de noodige vatbaarheid *hebben*, zullen het zeker reeds met het uiterste genoegen hebben bestudeerd. — In een' brief aan den dichterlijken GUSTAV SCHWAB, den redenaar van het SCHILLER-feest te *Stuttgart*, deelt hij zijn gevoelen aangaande de nieuwe Eerdienst mede. En het gevoelen van ULLMANN, lezers! is het gevoelen van een' man, die — doch, wij zouden vreezen u te beleedigen, wanneer wij u nog zeggen moesten, dat de Schrijver van GREGORIUS NAZIANZENUS en J. VAN WESSEL, van de *Sündlosigkeit* JESU, en *Historisch of Mythisch*, bovenal, een der beroemdste Godgeleerden is van *Europa*, een man, bij wien licht en warmte in de juiste verhouding staan, en in wiens werken aesthetische en ascetische schoonheden om den voorrang dingen. Bij ons althans staat het oordeel van dezen man hoog aangeschreven. Waar wij hem hier *eerst* hooren aanwijzen, dat de dienst van het Genie hare waarheid en haar regt heeft, tegenover de logheid der ongevoelige wereld, tegenover de liefdelooze ondankbaarheid voor wezenlijke verdiensten, en tegenover zekere vrome angstvalligheid en dogmatische bekrompenheid, dan bewonderen wij den man, die, waar hij anders zoo diep op de velden der wetenschap staart, hier eenen vrijen en ruimen blik in het leven weet te slaan. Maar wij worden tevens ingenomen met den vromen Christen, die het zoo overtuigend aanwijst, hoe arm zulk een *culte* ons laat, wanneer die in de plaats van Godsdienst treedt; hoe hemelsbreed het verschilt, een' persoonlijken God of een voortreffelijk Genie

te vereeren, en hoe op CHRISTUS veel verhevener naam, dan die van het hoogste Genie, toepasselijk is. Een uittreksel zou voor hém, die dezen brief reeds kent, overbodig, en voor anderen, die hem nog niet lazen, onvoldoende wezen. Wij verwijzen dus liever naar het stuk zelf. Ook de bijgevoegde aanvullingen uit deszelfs tweede uitgave zijn zeer belangrijk. En niet minder de beide bijlagen. Vooral de tweede zou anders nog stof tot menige vraag opleveren.

De Eerw. VERWEY heeft door eenige ophelderende aanteekeningen getracht de minder algemeen bekende wetenschappelijke terminologie in *Duitschland* ook voor ons publiek verstaanbaar te maken. Jammer, dat vooral de redevoering van SCHWAB niet meer in deze vertaling kon worden opgenomen.

Buiten onze schuld kondigen wij dit werkje pas aan, nadat de Hollandsche vertaling der 3de uitgave van STRAUSS in het licht is verschenen. Deze laatste omstandigheid doet ons echter nu den arbeid van den Eerw. VERWEY, die anders welligt voor ons publiek minder noodzakelijk was geweest, met des te meerdere ruimte aanbevelen. Bedriegen wij ons niet, dan zal de schoone brief van ULLMANN nog gelezen worden, wanneer menig tegenschrift tegen STRAUSS reeds vergeten zal zijn.

Eenvoudige Toespraak tot de Hervormde Gemeente van IJsbrechtum, Tjalhuizen en Tirns, gehouden den 3 *Julij* 1842, *door haren Leeraar* P. VAN BORSSUM WAALKES, *ter gelegenheid van zijne vijfentwintigjarige Evangeliebediening. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1842. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :- 30.

Leerrede over de ware Christelijke Eenheid, naar Eph. IV: 3, *door* P. VAN DER WILLIGEN, *Predikant te Tiel. Te Tiel, bij* C. Campagne. 1842. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* :- 30.

De Schrijver van de eerste dezer Gelegenheidsredenen heeft zich als een verlicht en ijverig man, niet gezind om gekromd te gaan onder eenig juk, dat men in de Hervormde kerk mogt willen op de schouderen leggen, doen kennen door een *Adres* aan de Synode, waarvan het bekende *Verslag* melding maakt. 's Mans onafhankelijke denkwijze komt in deze Gedachtenisrede overal uit, en wordt met gepaste vrijmoedigheid voorgedragen. Zijne beschouwingswijze van het Christendom is in den geest der zoogenaamde *Groninger* school, over welke men hier ons oordeel wel niet zal verwachten te vernemen, doch aan welke — *en die* verdienste heeft ook deze Leerrede — de lof *niet* kan onthouden worden van den Goddelijken Stichter des Christendoms, JEZUS CHRISTUS, als de openbaring en het beeld der Godheid meer, dan somtijds vroeger werd gedaan, op den voorgrond te hebben gesteld. Het stuk is overigens wel bewerkt en getuigt van eenen bekwamen steller. Opdragt en toepassing plaatsen het min of meer in de reeks van schriften van den dag, met betrekking tot hetgeen in en ten aanzien van den tegenwoordigen toestand der Hervormde Kerk gesproken en geschreven wordt.

Dat in dien toestand het behouden van de eenigheid des geestes de band moet zijn, die het genootschap omsluite, en niet formulieren of kerkelijke voorschriften, wordt door den Heer VAN DER WILLIGEN in de andere Leerrede aangewezen. Van dien Geleerde verwacht men niets oppervlakkigs, maar men zou den toon doorgaans warmer kunnen wenschen. Uitgenoodigd, om deze, vóór die van Prof. PAREAU opgestelde, maar door tusschenbeiden gekomene omstandigheden later uitgesprokene Leerrede in het licht te geven, voldeed hij daaraan, in de hoop, dat deze zijn arbeid strekken zou tot bevordering van den bloei en welstand der duurgekochte Gemeente des Heeren, waartoe alles strekke, wat door dezen geleerden man wordt gesproken, geschreven en verrigt!

Redevoering ter gelegenheid der bevestiging van Z. K. Hoogheid, den Erfgroothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, KARL ALEXANDER AUGUST JOHANN, *als Lidmaat der Evangelisch-Protestantsche Kerk, op den* 14 *Nov.* 1834, *uitgesproken door* J. F. RÖHR, *Theol. Doct., Opperhofprediker enz. te Weimar. Uit het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1842. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* : - 30.

Plegtig en ernstig is de gelegenheid geweest, op den titel vermeld, en tot heiligen ernst heeft de met lof bekende Opperhofprediker RÖHR zijnen Vorstelijken Kweekeling boven alles opgewekt, en het Christendom, dat dezelve openlijk aannam, vooral van de practische zijde in het licht gesteld. Op het belangrijke van zulk eene plegtigheid vestigt hij eerst de aandacht, en daarna bepaaldelijk, zoo als zij den hooggeplaatsten Jongeling aanging, die daar het voorwerp van aller opmerking en belangstelling was. Hierop noodigt hij hem uit tot het voordragen van het zelf-vervaardigd opstel zijner geloofsbelijdenis. Met genoegen heeft Ref. dit opstel gelezen; maar hij zou van sommige punten nog wel wat stelliger melding willen gezien hebben, b. v. van de bewijzen der hoogste Goddelijke zending van JEZUS, van zijne laatste lotgevallen, van de Goddelijke invoering zijner leer op de wereld, over welk een en ander hier bijna niets gevonden wordt. — Hierna spreekt de Redenaar over den geknield liggenden Vorst eenen korten zegenwensch uit, bidt vervolgens het *Onze Vader*, en een koorzang voert de doxologie uit. — Eindelijk gaat hij over tot Christelijke vermaningen, om zijnen Vorstelijken Aannemeling tot Christelijke godvrucht en deugd, overeenkomstig de hooge betrekking, waarin dezelve geplaatst is, op te wekken. — Alles wordt besloten met een kort gebed om den Goddelijken bijstand en zegen over den jongen Vorst en zijn Geslacht. — De stijl is deftig en waardig, voor tijd en plaats en toehoorders wel passende, hoewel zich over het geheel minder door levendige warmte en

schoone trekken van welsprekendheid, dan door kalmen en statigen ernst onderscheidende; maar gelijk de vertaling dezer Redevoering zich door in- en uitwendige netheid aanbeveelt, zoo zal zij ook met genoegen te lezen zijn. — Moge de jonge Vorst, die met *Nederlands* Koninklijk Huis thans op het naauwst verbonden is, den weldadigen invloed van de zuivere en volkomene Evangelieleer steeds ondervinden en betoonen, en, bij voortgaand onderzoek, van hare waarheid, Goddelijkheid en volledigheid boven alle menschelijke redeleer hoe langer hoe meer overtuigd worden!

Vlugtige Gedachten ontstaan uit eenen blik op den tegenwoordigen toestand der Gereformeerde Kerk in Nederland. Te Groningen, bij W. van Boekeren. *In gr. 8vo. 27 bl. f* :-30.

Vlugtige gedachten, naar allen schijn van een' leek, die echter zijnen naam verzwijgt. Ja wel, *vlugtig:* want zoo gij hoort, Lezers, dat hier in 27 bladzijden geoordeeld wordt over het oogpunt, waaruit de tegenwoordige bewegingen in de Hervormde kerk te beschouwen zijn, en niet minder dan vijf verschillende voorslagen, van den tegenstrijdigsten aard, tot herstel van vrede en waarheid, worden gewikt en gewogen, kunt gij begrijpen, welke grondige ontwikkeling der zaak u hier te wachten staat. Wij vergenoegen ons dus met te refereren, 1°. aangaande den Schrijver, dat hij in den geest met de bestaande afgescheidenen vereenigd is, schoon hij van den hoogverlichten en *geliefden Broeder* LISMAN in eenige bijzonderheden verschilt. Verder, dat hij echter door een' loffelijken geest van vredelievendheid en zachtmoedigheid wordt geleid; en eindelijk, dat hij zijne bevoegdheid tot het schrijven dezer op »20 jarige Exegetische en Historische studie" (?) heeft gebouwd. En 2°. aangaande zijn *gevoelen*, dat het hierop nederkomt: »Uit den boezem en door de stem van de »Hervormde of Gereformeerde *gemeente* in ons vaderland »moet er eene Synode belegd worden van 12, 20 of zoo-

»veel personen, als men goedvinden zal. Deze zal de »overeenkomst der kerkleer met de H. S. onderzoeken," enz. enz. Het oordeel zij den Lezer verbleven, of zulk een *Synodus Laicorum* mogelijk of doelmatig zou zijn, en in hoever de Schrijver dezer brochure verdienen zou, er mede in te zitten. Wij voor ons hebben niets tegen dezen maatregel, dan alleen, dat hij tot algemeen genoegen onuitvoerlijk zijn en tot nog grooter verwarring leiden zou.

De Christelijke Moeder bij het verlies van een harer Kinderen. Te Amsterdam, bij C. J. Borleffs. 1842. *In kl.* 8*vo.* 28 *bl. f* :-25.

Dit stukje, hetwelk door eenen Christelijken huisvader bij den dood van een dochtertje voor zijne echtgenoote werd opgesteld, verschijnt in het licht, omdat men oordeelde, dat het algemeen nut kon stichten bij dergelijke verliezen. En dat oordeelen wij ook. Er heerscht een zoo hoogst eenvoudige, roerende, toch godsdienstig-verstandige toon in, die, uit het hart komende, tot het hart spreekt, dat wij niet van ons zouden kunnen verkrijgen, het niet, met de ruimste aanprijzing, hartelijk aan te bevelen aan huisgezinnen, die treuren om een kind, dat door den hemelschen Opvoeder tot Hem werd genomen.

Christelijke Bladen tot bevordering van het Godsrijk, uitgegeven door M. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Jaargang* 1842. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. *In kl.* 8*vo.* 68 *bl. f* :-40.

Predikt het Euangelium allen creaturen! — Iets omtrent het Zendelingswezen, hoofdzakelijk getrokken uit de Christelijke Bladen tot bevordering van het Godsrijk, uitgegeven door denzelfden. Aldaar bij denzelfden. In kl. 8*vo.* 16 *bl. f* :-05.

Van de *Christelijke Bladen* is in 1841 niets meer uitge-

komen, dan het toen in ons N°. IX, bl. 368—370, aangekondigde, dat dus bezwaarlijk een *jaargang* heeten kan, waardoor men immers doorgaans eene reeks van Stukken verstaat, die in den gang of loop van hetzelfde jaar uitkomen. Hoe dit zij, de Schrijver en Verzamelaar geeft thans weder een dergelijk boekje, dat de volgende bladen van denzelfden aard en geest in zich bevat: 1. *Iets over de geestelijke ellende eener ongelukkige volksmenigte in ons midden*, dat is in de stad *Groningen*, zoo als men er in andere, vooral in groote steden zeker ook vinden zal. De door zijn Eerw. in deze opgedane ervaring is gewis treurig; maar dit is dan nu ook de donkere schaduwzijde van het godsdienstig leven aldaar: doch indien men nu eens al degenen, bij welke het iets, bij welke het veel, bij welke het zeer veel beter, bij welke het voortreffelijk is, tegenoverstellen kon, zou men dan wel niet eene heldere lichtzijde te zien krijgen, waarover men zich, bij alle menschelijk gebrek en onvolkomenheid, verblijden zou? Maar het veelvuldige stille goede, dat in het midden ligt, wordt dikwijls niet opgemerkt, ja kan het menigmaal niet worden, want het blinkt of springt niet in het oog: de uitersten alleen trekken de aandacht. — 2. *Laat ze beiden zamen opwassen tot den oogst.* Eigenlijk eene stichtelijke Leerrede over deze woorden. — 3. *Iets over de voortdurend hervormende kracht des Christendoms, zoo als die nog heden in ons midden werkt*, door W. G. VAN DER ZWAAG, Predikant te *Dronrijp.* Over het geheel, even als het vorige, een van de beste dezer *Bladen.* — Van mindere gehalte, ofschoon welgemeend, zijn de vier volgende: 4. *Over Gods genade*, door J. J. SWIERS, Predikant te *Havelte.* — 5. *De kranke vrouw.* Het was al eene zonderlinge manier van den Leeraar, die bij haar geroepen werd, haar, op hare algemeene klagt over hare zondigheid, eerst volgens de tien Israëlitische Geboden als 't ware de biecht af te nemen, waarop, gelijk al ligt gebeuren kan, wanneer men die tijdelijke Volkswet, als eene altijd geldende *norma morum et conscientiae*, ook onder het Evangelie aanneemt, het *niet schuldig* van de biech-

telinge volgde: gelukkig evenwel, dat de biechtvader daarop geen absolutie gaf, maar haar bij de verhevener zedelijke beginselen en eischen van de Christelijke Zedeleer bepaalde! — 6. *Laatst vaarwel, om elkander hierboven weder te zien.* — 7. *Een brief aan allen, die* CHRISTUS *en hunne broeders liefhebben*, dat is eene uitnoodiging van het Zendelinggenootschap tot deelneming. — Tot dit laatste strekt ook het bovenstaande *Predikt* enz., onder N°. 2 opgegeven, waarover wij thans niets zeggen, als hebbende hierover, t. a. p. bl. 370, reeds hetgene, dat ons op het hart lag, gezegd.

Specimen anatomico-pathologicum de vasis novis Pseudomembranarum tam arteriosis et venosis, quam lymphaticis. Auctore A. F. H. DE L'ESPINASSE, Med. Doct. Traj. ad Rhen. apud *R. Natan.* 1842. 8°. m. 44 pag. *f* :- 75.

De Schrijver begint de verhandeling over dit belangrijk onderwerp — *de vorming van nieuwe vaten in de schijnvliezen* (*Pseudomembranae*) — met eene lofspraak op de ziektekundige ontleedkunde, het geliefkoosd denkbeeld van dezen tijd. In het bijzonder roemt hij de fijnere bewerking (*anotomes subtilior*) en het meer doordringend onderzoek, eene vaardigheid, welke het deel van iedereen niet is. *Non cuivis homini contingit adire Corinthum.* Gelijk het doorgaans gaat, wanneer de verdiensten der mannen van dezen Tijd geprezen worden, worden zij gelaakt, die vroeger geleefd hebben; eene dwaling, als men het zoo noemen zal, het gevolg van de niet behoorlijke beoefening van de geschiedenis der Geneeskunde, waardoor men niet leert zich te verplaatsen in andere en vroegere tijden. Men beoordeelt naar den tegenwoordigen maatstaf, omdat men de hulpmiddelen en den stand der wetenschap van vroegere eeuwen niet juist kan waarderen.

De Schrijver gispt verder de *Duitsche* en de *Fransche* ontleedkundigen, als die de fijne inspuitingen niet genoeg

behartigen in het belang der wetenschap. (Bl. 2.) Doet hij zulks bij ondervinding of van hooren zeggen? *Heidelberg* schijnt er, volgens bl. 9, toch eene uitzondering op te maken. Er zouden ook nog andere *Musaea* bij genoemd kunnen worden, welke bewijzen opleveren, dat er de *prudens et subtilis impletio* niet zoo geheel verwaarloosd wordt, als de Schrijver dit hier opgeeft. Inspuitingen van ziekelijk ontaarde deelen zijn zeer nuttig, maar niet altijd aan de ziektekundige kennis zoo bevorderlijk, als vooringenomenheid met één vak der wetenschap beweert. De ontsteking is door de ziektekundige ontleedkunde, volgens den Schrijver, het meest *toegelicht*: dit kan van de uitgangen niet *gezegd* worden; veel is nog onbekend, zelfs met duisternis omgeven (bl. 3). Hij zal eenig licht over de vorming der schijnvliezen trachten te verspreiden met behulp der vele praeparaten van den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK. Voor dezen arbeid, zoo als die reeds voor ons ligt, schijnt de Schrijver zeer geschikt te zijn, vooral daar hij zich als ontleedkundig teekenaar onderscheidt; eene vaardigheid, waarin slechts weinige studenten bedreven zijn, nog veel mindere zich daarop toeleggen. Veel had men van den Schrijver kunnen verwachten; maar het belang van het onderwerp schijnt ook hier aan de overhaasting opgeofferd te zijn. Het is te hopen, dat een Schrijver van zoo veel aanleg, en zoo zeer met de *anatome subtilior* ingenomen, nog eens op dit onderwerp zal terugkomen, en, door zich minder te haasten, meer doordachten arbeid zal mededeelen, en vooral zorg dragen, dat het drukken van zijn werk beter bezorgd, van drukfouten gezuiverd, en de regels in acht genomen worden, welke men anders gewoon is op te volgen.

Dat de Ouden de *schijnvliezen* der longen voor *banden* aangezien hebben, is in hun licht vergeeflijk. Dat alle vereenigingen door schijnvliezen geschieden, is eene onbewezene stelling; gewaagd is de bepaling van het doel der schijnvliezen volgens HOPE (bl. 10). De vorming van schijnvliezen op het slijmvlies is ook nog aan bedenkingen onderhevig; de gissing van eene *plastische* uitzweeting is meer

overeenkomstig de ondervinding, al is het voortbrengsel ook geen *mucus*. Ook is het zoo stellig nog niet tegengesproken, dat *verweeking* ook niet een gevolg van *ontsteking* zou kunnen zijn. De bloedige stippen, waarvan de Schrijver spreekt, ziet men door het weivlies heengedrongen, wanneer men de longen naauwkeurig onderzoekt. De uitlegging van Prof. VAN DER KOLK heldert het punt in geschil niet op. De redeneringen over het doel der schijnvliezen zijn al te verre gedreven bl. 42, 43. Zoo is ook de uitlegging, welke op bl. 44 gelezen wordt, gewaagd te noemen. Zulk eene wijze van redeneren getuige van vernuft, maar behoeft nog den toets der ondervinding. Het is zeer wenschelijk, dat de Schrijver, die zoo veel aanleg heeft, dit onderwerp nog eens gezet behandele.

Over den bloedsomloop bij de menschelijke vrucht. Naar de tweede Fransche uitgaaf van G. J. MARTIN-SAINT-ANGE, *Ridder, Doctor bij de Geneesk. Faculteit te Parijs, enz. Te Woerden, bij* C. J. van Leeuwen, Lz. *In 4to. VIII en* 15 *bl. f* 2-:

Dit boeksken schijnt eene verkorting of een uittreksel van den tweeden druk van een in het jaar 1832 voor het eerst uitgekomen werk van bovengenoemden Schrijver te zijn: *Circulation du sang considérée chez le foetus de l'homme et comparativement dans les quatre classes des vertebrés. Paris* 1832, fol. Hij noemt het zelf in zijne voorrede een kort begrip, een gedeelte der nasporingen in het werk gesteld bij gelegenheid van het uitschrijven eener prijsvraag over den bloedsomloop bij de gewervelde dieren. De Vertaler zegt in het voorberigt, dat hij door de vertaling zijne kunstgenooten eene dienst te bewijzen hoopt. Er bestaat behoefte aan een geschrift over dit belangrijk onderwerp in onze taal. De Vertaler gevoelde deze vroeger; hij wil er nu voor anderen in voorzien. Ook hiervan gewaagde de Schrijver in de voorrede. Er is sedert voor een groot gedeelte in deze behoefte voorzien door het Handboek der

ziektekundige Ontleedkunde van den Hoogl. W. VROLIK, welks eerste gedeelte of afdeeling als eene geschiedenis van de regelmatige ontwikkeling der vrucht te beschouwen is; terwijl de Schrijver bl. 186—191 den bloedsomloop der vrucht beschrijft, zoo als die zich in en na de vierde maand der zwangerheid vertoont. Daar dit gedeelte echter geen afzonderlijk geheel maakt, zal het voor velen niet toegankelijk wezen. De Heer MARTIN begint zijne beschouwing reeds vroeger, en heeft getracht door afbeeldingen den omloop des bloeds duidelijk te maken. Wij moeten van deze afbeeldingen zeggen, dat zij niet veel opheldering geven; zij zijn te klein en sommige daarbij nog met cijfers en letters *als* overladen. Die nooit het hart eener vrucht ontleed heeft, zal uit fig. 14 zich moeijelijk een juist denkbeeld van de inwendige gesteldheid van het hart kunnen vormen. Fig. 15 wordt door de menigte van cijfers als overschaduwd; en waartoe hier zulk eene uitbreiding tot in de kleinste bijzonderheden? In fig. 12 zijn de letters onduidelijk of verkeerd gesteld; wij erkennen anders gaarne de moeite, aan deze plaat te koste gelegd; veel meer nut zou men echter van dezelve kunnen trekken, indien de aanwijzingen afzonderlijk waren opgegeven en niet in den tekst ingelascht, zoo als dit nu is, waardoor het opzoeken moeijelijk valt, te meer omdat de plaat niet uitslaande is. Regt duidelijk komt ons de beschrijving van den omloop ook niet voor, onder anderen aan het einde van N°. III, bl. 11. Wij stellen ons steeds iemand voor, die grootendeels zichzelven tracht te oefenen. In eenige punten van geschil, b. v. van welke oorzaak de meerdere ontwikkeling van het bovenste gedeelte der vrucht afhangt, treden wij niet, ofschoon het verschil niet zoo groot is, als dit wel schijnt, althans van het standpunt, waarvan het hier beschouwd wordt. Over het algemeen valt het moeijelijk, over dergelijke nog al ingewikkelde onderwerpen beknopt en toch duidelijk te schrijven; (*) nog moeijelijker, zulke geschriften te vertolken en daarbij de oorspronkelijke denkbeelden juist over te brengen.

(*) FRORIEP, *Notizen*, Januar 1835, N°. 931.

Het Gesticht voor behoeftige Cretinen-kinderen, opgerigt door Dr. GUGENBUHL, *op den Abendberg bij Interlaken, in Zwitserland, der algemeene belangstelling aangeboden, door Dr.* A. W. F. HERCKENRATH. *Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1842. *In gr. 8vo.* 26 *bl. f* :-40.

Het is niet om te beoordeelen, dat wij de pen opnemen. De kritiek vindt ook geene stof in deze welgeschreven bladen, met zulk een goed, menschlievend doel opgesteld. Mogt door deze aankondiging de algemeene belangstelling opgewekt worden in het ongelukkig lot, niet van land-, maar van natuurgenooten!

Het *Cretinisme*, waaraan deze natuurgenooten lijden, »is eene ontaarding des menschen, waardoor niet alleen »zijn ligchaam misvormd, maar ook zijn geest van al zijne »verhevenheid en zijne bestemming beroofd is. Wat is ziekte, »wat zijn plagen tegen deze blijvende ontaarding der mensche»lijke Natuur! Wat is de dood tegen een zoodanig leven!"

Een arts in *Zwitserland*, Dr. GUGENBUHL, een menschenvriend, met een warm hart en een helder hoofd, trekt zich het lot dezer ongelukkigen, vooral der armen onder hen, aan. Op den *Abendberg* bij *Interlaken* ontving hij reeds 60 dier ongelukkigen; hij wenscht er nog meer te kunnen opnemen. Maar hoe goed zijn wil is, hoe bereidvaardig hij daar reeds staat om te helpen, zullen zijne pogingen zich verder kunnen uitbreiden, dan behoeft hij ruimer ondersteuning door milde bijdragen. Het *Cretinisme* is, zoo als Dr. HERCKENRATH zegt, gelukkig vreemd aan onzen bodem. Maar, kan het daardoor, gelukkig, geene dadelijke belangstelling wekken door aanschouwing van zulk eenen deerniswaardigen toestand, laat de schildering van die treurige gesteldheid en van het droevig lot van zoo vele *Cretins* eenen weerklank vinden bij ons, reeds zoo zeer beweldadigd, dat deze ziekte in ons land slechts bij name gekend wordt!

De mededeeling van Dr. HERCKENRATH is der lezing

waardig; zij beveelt zich in meer dan één opzigt aan. Zij is uitgegeven ten voordeele van het Gesticht; door haar te koopen, offert men een penninksken in de offerkist der algemeene menschenliefde. Het is waar, men wordt om vele liefdeoffers van soortgelijken aard aangesproken; maar herinneren wij ons hier de schoone bede voor het Walenweeshuis te *Amsterdam* van VONDEL, *aen* ALLE *Kristenen:*

Ay zorght niet, dat de schatten mindren,
Die ghy aen Godt op woecker geeft
Door vreemde en ouderlooze kindren.
Gedenckt dat God hun Vader lèeft,
Die in uw weldaet wordt geprezen,
En 't goet, dat nimmer zal vergaen.
De zuivre Godsdienst is, de weezen
In hun ellende bij te staen.

Natuurlijke Geschiedenis, benevens middelen ter verdelging der schadelijke Rupsen aan ooftboomen. Ten dienste van Hoveniers, Boomkweekers, Bezitters van Boomgaarden en van Ooftboomen. Naar het Hoogduitsch bewerkt en met Aanteekeningen vermeerderd door TH. G. ENTRUP BAVINK. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In kl.* 8*vo. XII en* 62 *bl. f* : - 50.

Dit boekje is oppervlakkig en onvolledig. Er worden slechts vijf soorten van rupsen vermeld, welke nog onvoldoende beschreven zijn, maar waarin wij gelooven ons niet te vergissen de *Geometra brumata*, *Liparis chrysorrhoea*, *Gastropacha neustria*, *Liparis dispar* en *Pontia Crataegi* te herkennen. De *Tortrix pomanana*, waardoor onze appelen en peren zoo dikwerf wormstekig worden, is niet eenmaal vermeld. Maar daarenboven, onder de vijf, die vermeld zijn, is de *Geometra brumata* bij ons niet talrijk zoo het schijnt, en de *Pontia Crataegi* althans in de provincie *Holland* zóó zeldzaam, dat vele verzamelaars van insekten dien vlinder nimmer hebben aangetroffen. De rups van deze soort kan dus voor *Nederland* wel niet onder de voor de ooftboomen bijzonder schadelijke genoemd worden, of men moest er nog vele anderen, die nu en dan voorkomen, bijvoegen. De

opgegevene middelen behelzen weinig of niets, 't geen men met vrucht zou kunnen aanwenden, hetwelk niet reeds vroeger bekend was.

Handboek voor Liefhebbers en Verzamelaars van Vlinders, door G. H. R. VER-HUELL, *Kapitein ter Zee, Ridder enz. enz. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1842. *In gr. 8vo. 76 bl. f* 1 - 25.

Onder hen, die zich met de Natuurlijke Geschiedenis der Insekten in ons Vaderland eenigermate bezig houden, zal er wel niemand zijn, wien het onbekend is, met hoeveel ijver de Schrijver van het voor ons liggende stukje zich op het verzamelen der *Lepidoptera* toelegt: zijne bijdragen toch tot het bekende door SEPP uitgegevene werk over de Nederlandsche Insekten waren in de laatste jaren zeer talrijk. Men kan hier dus goede praktische wenken verwachten en zal zich daarin niet bedrogen vinden. Niet slechts over het opzamelen van rupsen en derzelver opkweeking, maar ook over het vangen van vlinders en het opzetten en bewaren derzelven vindt men hier uitvoerig onderrigt. De bijgevoegde plaat stelt een net tot het vangen van vlinders voor, 't geen men ligtelijk met zich kan voeren en waarvan men al de deelen gemakkelijk in den zak kan bergen, terwijl het, bij gebruik, op een' wandelstok wordt vastgeschroefd. Wij bevelen dit werkje aan de verzamelaars van vlinders ten sterkste aan. Minder zouden wij ons met eenige wetenschappelijke inzigten van den Schrijver kunnen vereenigen, zoo als wanneer hij de vlinders aan het hoofd der insekten wilde geplaatst zien, gelijk in de inleiding gelezen wordt. Doch deze en andere bijzonderheden, waarop wij aanmerking konden maken, zijn voor het hoofddoel van dit werkje van minder belang.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden; bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden. IIde Deel, 5de en 6de Aflevering; IIIde Deel, 4 Afleveringen; IVde Deel, 1ste Aflevering. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. *In gr. 8vo. f* 10 - :

Bij de aankondiging wederom van eenige stukken van het boven genoemde Woordenboek, door welks zamenstelling de ijverige VAN DER AA voortgaat zich regt verdienstelijk te maken, kunnen wij niet nalaten, op nieuw de groote naauwkeurigheid te prijzen, waardoor dit werk wel is waar zeer uitvoerig wordt, maar ook eene blijvende waarde erlangt. Slechts weinige misstellingen en leemten troffen wij, dank zij ook der zorg van 's mans medewerkers, in de voor ons liggende stukken aan. Wij misten de vermelding van plaatselijke wapens bij *Broek op Langendijk*, *Dalen* (*Drenthe*), *Deursen*, *Eensum*, zonder dat er, gelijk bij *Eede*, bij vermeld is, dat de gemeente geen wapen heeft. Zoo ontbreekt ook hier en daar de anders overal gedane vermelding van de eerste Predikanten bij de Gemeenten; wij teekenden dit aan bij *Broek op Langendijk* en *Dalem*. Aan *Deventer* schrijft hij van de Hervormde Gemeente op bladz. 270 toe 10,000 leden, op bladz. 276 daarentegen 13,300. FEURING noemt 8000. Waar zit de misstelling? — De Heerlijkheid *Coudorpe* in *Zeeland* wordt gezegd ten westen aan *Schouwen* te grenzen, hetgeen van eene op *Zuid-Beveland* gelegene en aan *Borssele* grenzende heerlijkheid eene onmogelijkheid is. Dit een en ander merkten wij bij het doorloopen op. Naauwkeurig *alle* artikelen na te gaan, kan niet van ons gevergd worden; ook zijn wij daartoe niet in staat.

Van de volgende stukken hopen wij, bij tijdige toezending, tijdig berigt te geven.

WILLEM I *en zijne Regering.* *'s Gravenhage, bij* J. L. C. Jacob. 1842. *In gr. 8vo.* 15 *bl.* *f* : - 30.

Het verdient allezins goedkeuring, dat de zich niet genoemd hebbende Schrijver de pen heeft opgevát, om de verdiensten van den thans maar al te zeer miskenden en door velen, vooral eenigen tijd geleden, schandelijk vergruisden Koning WILLEM I kortelijk in het licht te stellen, en dien van het bestuur vrijwillig afgetredenen Vorst zoo veel mogelijk te verdedigen. Ook wij doen hulde aan de wijze, waarop de vorige Koning de aloude partijschap heeft doen vergeten; aan de onpartijdigheid, waarmede hij staatsdienaren en hooge ambtenaren koos, zoo wel uit hen, die weleer zijn Stamhuis vijandig waren, als uit den kring der

oude voorstanders van ORANJE; aan zijne onvermoeide pogingen, om, door begunstiging der nijverheid, *België*, door de vestiging en eigene ondersteuning der Handelmaatschappij *Noord-Nederland* te doen bloeijen, en beider bevolkingen met elkander te verbroederen; aan den ijver, waarmede hij de staatszaken behartigde, de welwillendheid, waarmede hij elk aanhoorde; kortom, aan zijne toegankelijkheid voor het volk, en de wijze, waarop hij het jaren lang aan zich wist te boeijen. Wij erkennen, dat noch de Staten-Generaal, noch de Natie geheel zijn vrij te pleiten van medepligtigheid aan de dwaling eerst eener te onbepaalde vergoding van den geliefden Vorst, daarna eener te lang volgehoudene volharding in het niet willen aannemen der 24 artikelen. Wij erkennen, dat de oppositie eerst regt heeft veld gewonnen, nadat gebleken was van 's Konings voornemen tot een tweede huwelijk, en wel met de Gravin D'OULTREMONT. Doch tot verdediging, althans tot verschooning van *Noord-Nederlands* Staten-Generaal en bevolking, valt echter niet weinig tegen den Schrijver aan te voeren. De volksvertegenwoordigers en de meerderheid der bevolking van *Noord-Nederland* waren veelal overdreven monarchaal en ministerieel gedurende de vereeniging met *België*, omdat zij bij de Katholijke oppositie de geheime bedoelingen der *Jezuiten*, en bij de Liberale oppositie den invloed der *Fransche Propaganda* vreesden. Van de uit *Ultramontanen* en *Jakobijnen* zamengevloeide *Unionisten* waren zij niet minder afkeerig. Daar men nu kiezen moest tusschen schragen of omverwerpen der bestaande Regering, deed dit menigeen *ja* zeggen, waar hij, in andere omstandigheden, *neen* zou hebben gezegd; even gelijk, bij de eenparige verwerping van het budget in 1840, velen *neen* hebben laten hooren, die in andere, dan de toen opgekomene omstandigheden, het *ja* zouden hebben uitgesproken. Men heeft den Koning *helpen* volharden, het is zoo; maar men meende in hem den Grooten Zwijger te zien, die meer wist, dan de Staatkunde hem toestond mede te deelen. Derhalve gevoelde men zich diep gegriefd, toen het scheen te blijken, hoe eene ongegronde hoop op onwaarschijnlijke kans de reden der volharding was geweest, en men kreeg berouw over een vertrouwen, dat uit edelmoedige en vaderlandsche beginselen ontstaan was. Men ergerde zich over het voorgenomen huwelijk met eene *Belgin* van afkomst en eene Roomschgezinde van geloof.

Waarom? Dewijl men goed en bloed tot handhaving van den Troon had veil gehad; dewijl de opstand der *Belgen* aan *Nederland* velerlei smaad en miskenning, velerlei schade, ja zoo veel bloed en tranen gekost had; en met eene vrouw uit dat eigen ons zoo verguisd hebbende volk, met eene vrouw, die men zelfs verdacht dien opstand te hebben begunstigd, wilde onze Landgenoot, de als Vader des Vaderlands begroete WILLEM I, huwen! En hij, de Vorst uit een Stamhuis, 't welk ook voor de zaak van Protestantisme en gewetensvrijheid zoo veel gedaan en geleden had, ja dáárdoor vooral zoo nationaal was geworden, meer dan eenig ander Vorstenhuis van *Europa* in deszelfs eigene Staten, hij zou huwen met eene Roomschgezinde, en wel van *Belgische* afkomst, waar de *Jesuiten* zoo veel invloed oefenen! — Dat de Troonopvolger, thans onze geëerbiedigde Koning, met eene Prinses van de Grieksch-Katholijke Godsdienst huwde, had niemand geërgerd: want men draagt het *Catholicismus*, waarmede de *schismatiek* genoemde Grieksche Kerk hoofdzakelijk instemt, geenen haat toe. Maar in *Rusland* heeft men geen' Paus; in *Rusland* geldt geen invloed van *Jesuiten* en *Ultramontanen*. Het was dus niet uit onverdraagzaamheid, dat men zoo opzag tegen een huwelijk van WILLEM I met de Gravin D'OULTREMONT. Trouwens men heeft geenen geest van ontevredenheid bespeurd, toen er gerucht was, eerst, van een huwelijk van den Prins VAN JOINVILLE met eene Prinses van ORANJE; daarna, van een' Prins van ORANJE met eene Prinses uit het Huis van ORLEANS: want men weet, dat het Huis van ORLEANS door geene Ultramontaansche inblazing geleid wordt. Men beschuldige dus niet te sterk ons volk en zijne vertegenwoordigers!

Kort Begrip der Oude Historie, van Dr. H. RIEDEL. *Iste Stuk. Oostersche Volken en Grieken. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1842. *In gr. 8vo. VI, 287 bl. f* 2-25.

Toen de Heer Dr. RIEDEL het eerste Deel zijner meer uitvoerige *Oude Historie* uitgaf, beloofde hij, in de Voorrede van hetzelve, een *Kortbegrip* daarvan, ten gebruike voor Gymnasiën en middelbare Scholen, zamen te stellen. Hij voldoet thans aan zijne belofte, en geeft in een beknopt bestek het voornaamste van hetgeen hij in de twee Deelen

zijner uitgebreidere Geschiedenis heeft behandeld, met dezelfde verdeeling van hoofdstukken en paragrafen. Dus vindt men hier niet alleen eene beknopte opgave der staatkundige gebeurtenissen, maar ook de hoofdtrekken der volksbeschaving, regeringsvorm en levenswijze, met eene korte schets der geschiedenis van kunsten, wetenschappen en letteren vereenigd; waardoor het een geschikte leiddraad wordt, om de algemeene geschiedenis der oudheid, volgens de vereischten der echte historische wetenschap en de behoeften van onzen tijd, te beoefenen.

Wij zouden echter dit *Kortbegrip* nog doelmatiger ingerigt houden, indien er eene aanwijzing der voornaamste bronnen en werken in voorkwam, waarin men het hier aangestipte kon bevestigd en nader uiteengezet vinden. Dit zoude hetzelve tot een *Handboek* der Oude Historie maken; terwijl het nu voor een *Leesboek* ten gebruike van jonge lieden wat dor is en er veel in voorkomt, hetgeen zij, bij ongenoegzaamheid van geschiedkundige en andere letterkundige en wetenschappelijke kennis, niet kunnen begrijpen. Daar tevens dit werkje voor eene handleiding der onderwijzers bij de behandeling der Oude Geschiedenis kan gebruikt worden, zoo zoude de aanwijzing, die wij op het oog hebben, hun zeer te stade gekomen zijn bij de voorbereidende lezing, die hen tot de opheldering, uitbreiding en ontwikkeling van de hier aangestipte punten moet in staat stellen.

De verdienstelijke en werkzame Schrijver zoude in dit gebrek nog eenigzins kunnen voorzien, indien hij op het einde van het tweede Stuk, waarmede waarschijnlijk dit Kortbegrip voltooid zal zijn, hoofdstuksgewijs eene beknopte aanduiding der voornaamste bronnen, en der geachtste geschriften der nieuweren, over het tijdvak der Oude Geschiedenis, gaf, ten einde bij het voor het onderwijs geschikt gebruik van dit werkje te kunnen worden nageslagen. Dit, dunkt ons, zoude de waarde daarvan voorzeker verhoogen, en het dienstbaar doen zijn voor de wetenschappelijke beoefening der Geschiedenis, die in ons Vaderland wel verdient aangemoedigd te worden.

Wij wenschen Dr. RIEDEL lust, krachten en aanmoediging toe, om zoowel zijne uitgebreide Oude Historie, als het Kortbegrip van dezelve, met die zorg te kunnen afwerken, als hij aan het reeds in het licht verschenen gedeelte besteed heeft.

Tableaux de l'Histoire de France depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, par D. M. DE SUPERVILLE. Middelbourg, *J. C. et W. Altorffer*. 1842. 8vo. III et 220 pag. *f* 2-40.

Toen wij den titel van dit werkje zagen, dachten wij er tafereelen der Fransche Geschiedenis in te vinden, in den smaak van de voortreffelijke *Récits des temps Mérovingiens* van AUG. THIERRY; doch wij werden hierin teleurgesteld, toen wij hier niet dan vlugtige Schetsen en zeer korte en soms oppervlakkige overzigten aantroffen. Dit kon trouwens ook wel niet anders, als men in iets meer dan tweehonderd ruim gedrukte bladzijden, 1°. den inwendigen gang der maatschappelijke ontwikkeling in *Frankrijk*, 2°. de buitenlandsche oorlogen, en 3°. karakterschetsen der Fransche Koningen, waarvan er bijna dertig, met de mannen der omwenteling en NAPOLEON, voorgesteld worden, vermengd met Hofanecdoten, wil zamendringen. In zijne inleiding zegt de Schrijver, dat hij bij voorkeur voor deze onderwerpen de Fransche taal gekozen heeft, om dezelve meer eigenaardig voor te stellen, en de aanhaling uit de Fransche Schrijvers in den oorspronkelijken tekst te kunnen geven. Hierin heeft hij voorzeker geen ongelijk; maar men zou, bij zijne betoonde belezenheid in de schriften der oudere en der hedendaagsche Fransche Geschiedschrijvers, als GUIZOT, THIERRY, LA CRETELLE en CAPEFIGUE, iets meer grondigs meer uiteengezets van hem verwacht hebben. Indien hij de *Essais sur l'histoire de France* en de *Leçons sur la civilisation de l'Europe* van GUIZOT en de meesterlijke Inleiding van de reeds genoemde *Récits des temps Mérovingiens*, met de *Lettres sur l'histoire de France* en de *Dix années d'études historiques* van AUG. THIERRY, meer had bestudeerd, zoude hij voorzeker een juister en grondiger tafereel van den gang de beschaving en ontwikkeling, van den regeringsvorm en de staatkundige instellingen van *Frankrijk* gegeven hebben, en daardoor van zelf gebragt zijn op het standpunt, om de tweede en derde afdeeling zijner taak minder kort en oppervlakkig te behandelen.

Desniettegenstaande laat zich dit werkje op sommige plaatsen met genoegen lezen, en zij, die met de Geschiedenis van *Frankrijk* bekend zijn, zullen er veel stof tot herinne-

ring in aantreffen. Maar zij, die hieruit deze Geschiedenis in haar geheel zouden willen leeren kennen, zullen zich hierin, om de onvolledigheid van dit geschrift, voorzeker bedrogen vinden. Hoezeer dus dit eerste bekende letterkundig voortbrengsel van den Heer DE SUPERVILLE, ofschoon niet geheel onverdienstelijk, niet aan onze verwachting heeft voldaan, zouden wij hem wel durven aanraden, in het vervolg eens, met meerdere uitvoerigheid, een zeker tijdvak of eenige hoofdgebeurtenissen der Fransche Geschiedenis te behandelen, in den geest en de manier van den meermalen aangehaalden beroemden AUG. THIERRY, die in zijne *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* een meesterstuk heeft geleverd. De druk en uitvoering doen den Uitgeveren eer aan.

Gedenkschriften van den Majoor W. P. D'AUZON DE BOISMINART, *Ridder, Kommandant-Directeur van het Invalidenhuis te Leyden. 1ste Deel. Tijdvak van* 1788—1806. *'s Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr, 8vo.* 333 *bl. f* 3-:

Aan een vroeger door den Schrijver in het licht gegeven gedeelte van zijne *Gedenkschriften*, behelzende zijn wedervaren in *Rusland* in 1812, vielen aanprijzende beoordeelingen, eene gunstige ontvangst en zelfs eene tweede uitgave ten deel. Van onderscheidene kanten werd de Heer DE BOISMINART opgewekt, om een geheel verhaal te leveren van alles, wat hem merkwaardigs gedurende zijne militaire loopbaan wedervaren is, en hij voldoet aanvankelijk aan deze opwekking, door de uitgave van dit eerste Deel. Bij wijze van inleiding verhaalt de Schrijver kortelijk het een en ander over zijne geboorte, afkomst en vroegste jeugd, tot aan zijne intrede in den krijgsstand in het jaar 1788. Onder de Stadhouderlijke regering diende hij als kadet bij de artillerie tot in het jaar 1795, na de omwenteling in genoemde jaar achtereenvolgens bij de rassemblementen in het *Hanoversche* en in de *Nassausche* Staten, bij het Rijks-contingents-bataillon *Oranje-Nassau*, en ging vervolgens over in *Oostenrijksche* dienst onder een regement Huzaren, werd door de *Franschen* krijgsgevangen gemaakt, ontvlugtte, en werd bij een regement Jagers der Hollandsche brigade in *Engeland*

geplaatst. Na de afdanking van die brigade in 1802, keerde de Schrijver voor een' korten tijd in het vaderland terug, begaf zich naar *Duitschland*, en werd, na tot nog toe in minderen rang te hebben gediend, als officier aangesteld in dienst van den Vorst van *Fulda* (naderhand Koning WILLEM I der *Nederlanden*). In den oorlog van NAPOLEON tegen *Pruissen* in het jaar 1806 werd, tijdens de bezetting van *Dortmund*, de kompagnie, bij welke hij diende, gezonden, eerst naar het hoofdkwartier van den Koning van *Holland* te *Hamm*, vervolgens naar *Nijmegen*, en eindelijk werd hij bij de *Hollandsche* legermagt ingelijfd. Met het einde van des Schrijvers emigratie en zijne terugkeering tot de vaderlandsche krijgsdienst wordt dit Deel besloten.

In eenen zoo woeligen tijd, in de verschillende landen en plaatsen, waar de Schrijver zich bevond, kon het wel niet anders, of hem moesten talrijke en opmerkelijke krijgsavonturen ten deel vallen. Deze verhaalt hij zonder eenigen tooi. Nogtans is zijn verhaaltrant in allen deele belangwekkend. Ook houden wij het er voor, dat men hem veilig kan gelooven, als hij verzekert slechts de waarheid te hebben geschreven. Al het verhaalde draagt, onzes oordeels, het inwendig kenmerk der geloofwaardigheid. Het moge nu waar zijn, dat de hier geboekte geschiedenis in de hoofdzaak de geschiedenis is van ieder der lotgenooten van den Schrijver, verre is het er van af, dat dit de waarde van het werk zou verminderen. Het ware te wenschen, dat meerdere getuigen der groote gebeurtenissen van onzen tijd hunne opmerkingen aan de vergetelheid ontrukt hadden. Menige onverklaarbare gebeurtenis wordt begrijpelijk, menige schijnbare tegenstrijdigheid wordt opgelost door de opmerkingen van ooggetuigen en van hen, die aan de gebeurtenissen, al is het dan niet altijd in den hoogsten rang, een werkzaam aandeel namen. Hierdoor zijn zulke gedenkschriften allezins bruikbare bronnen voor de beoefening der Geschiedenis. Daar nu, bij het reeds genoemde goede, het werk ook een zeer aangenaam onderhoud verschaft, aarzelen wij niet hetzelve aan te bevelen, en te wenschen, dat de Schrijver, door eene gunstige ontvangst bij onze levende landgenooten, tot voortzetting en voltooijing van zijnen arbeid worde aangemoedigd.

Herinneringen van mijn verblijf op Sumatra's Westkust gedurende de jaren 1831—1834, *door den Isten Luitenant der Infanterie* J. C. BOELHOUWER, *Ridder. 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1841. *In gr. 8vo.* 184 *bl. f* 1 - 60.

Verhalen van het verblijf in vreemde landen kunnen om verschillende redenen der aanbeveling waardig geacht worden. Somtijds zijn zij modellen van stijl en verhaaltrant, en kunnen zelfs, wanneer daarin over de meest bekende en beroemde plaatsen, die reeds menigmalen beschreven zijn, gehandeld wordt, nogtans hoogst belangwekkend zijn. Somtijds echter zijn de berigten en het verhaal zelf, ook dan wanneer de stijl en schrijfwijze veel te wenschen overlaten, van zoodanig gewigt, dat zij de aanwezige gebreken doen verschoonen, en den berigtgever het oordeel doen verwerven, dat hij wèl gedaan heeft met zijne herinneringen in het licht te geven. Uit dit laatste oogpunt beschouwd, kunnen wij onze goedkeuring niet weigeren aan den Heer BOELHOUWER, wegens de openlijke mededeeling van zijne berigten. Moge ook later eenig letterkundige meer wetenschappelijk over *Sumatra* en het aldaar voorgevallene in de op den titel genoemde jaren handelen, zoo zullen toch deze *Herinneringen*, wegens de persoonlijke deelneming van den Schrijver aan gewigtige wapenfeiten, wegens zijne daardoor verkregene ervaring en, zoo het ons voorkomt, ook wegens zijne waarheidsliefde, eene bron zijn, die niet te versmaden is; terwijl lezers, die tevreden zijn met eene beschrijving en verhaal in eenen dagelijkschen gemeenzamen toon, ook niet onvoldaan zullen blijven bij de lezing van deze *Herinneringen.*

Naamlijst van allen, die sedert de oprigting der Algemeene Doopsgezinde Societeit, in 1811, *hunne studiën aan derzelver Kweekschool begonnen of voleindigd hebben; benevens aanwijzing van de verschillende standplaatsen der Predikanten, enz. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1841. *f* 1 - 80; *op doek en met rollen f* 3 - 30.

Ofschoon Recensent niet zeggen kan, dat het uitgeven van

zulk eene Naamlijst, gelijk deze, eene dringende behoefte was, daar men met behulp van de jaarlijksche Verslagen der Algemeene Doopsgezinde Societeit en der Naamlijsten van Doopsgezinde Gemeenten en Leeraren, in 1815 en 1829, en der Jaarboekjes, in 1837 en 1840 uitgekomen, dezelfde aanwijzing zou kunnen doen, die ons hier geleverd wordt, zoo zag hij echter deze Tabel met genoegen verschijnen. Men vindt hier toch met één oogopslag alles bij elkander, en zoo wordt voorzeker alle nasporing veel gemakkelijker gemaakt; terwijl er daarenboven van gemelde Societeits-Verslagen waarschijnlijk niet vele voltallige exemplaren meer bestaan zullen. Ook levert ons de vervaardiger, (de Eerw. K. RIS, op *de Joure*) onder de rubriek van *Aanmerkingen*, in de laatste kolom, een kort maar zakelijk en naauwkeurig overzigt van de voornaamste lotgevallen der Kweekschool en Societeit, sedert de oprigting der eerste in 1735. Gelijk dus in het algemeen, zoo prijzen wij deze Naamlijst bijzonder aan voor alle Doopsgezinde Kerkeraden, Predikanten en Studenten, en houden wij het daarvoor, dat dezelve hunne kerkekamers en studeervertrekken versieren zal; daar alles op eene zeer nette en keurige wijze is uitgevoerd. Aanmerkelijke fouten zijn ons niet voorgekomen; behalve dat wij eens *Berta* in plaats van *Beerta* zien gespeld, en in de tweede kolom, regel 30 van onderen, *Westzanen* voor *Zaandam* zien genomen.

De Gheber, een Fragment van een Turksch Verhaal. Naar het Engelsch van BYRON, *door* W. v. D. W. V. *Te Leiden, bij* H. W. Hazenberg en Comp. *In gr. 8vo. IV en* 75 *bl. f* 2-40.

In No. IX van het vorige jaar gaf Rec. eene beoordeeling van den *Gjouwer* van TEN KATE, en zeide daarbij, dat hij verwacht had, nog eene andere vertaling van dit dichtstuk van BYRON ten zelfden einde te zullen ontvangen. Kort na de plaatsing dier aankondiging werd hem ook het stuk toegezonden, waarover hij dan zijn gevoelen moet zeggen.

Gunstig werd hij vooringenomen door datgene, wat hij in de Voorrede las. De Vertaler verklaart, het *nonum prematur in annum* van HORATIUS te hebben behartigd, en zijne Vertaling, het werk van jeugdige geestdrift voor den *En-*

gelschen Dichter, later tweemalen te hebben omgewerkt; stroeve constructiën en harde verzen verontschuldigt hij met zijne zucht, om zoo weinig mogelijk van het origineel af te wijken. Zietdaar twee loffelijke eigenschappen, de zucht om zijn werk te volmaken, en die om getrouw het oorspronkelijke terug te geven; twee punten, waarin hij gunstig afsteekt bij den Heer TEN KATE, die zich haast met alles, wat hij dicht, in het licht te zenden, en die er zich weinig over bekommert, of hij zelfs den toon en trant van den oorspronkelijken Dichter teruggeeft.

Wanneer wij nu vragen, hoe de zich niet uitdrukkelijk noemende Vertaler zich van zijne taak heeft gekweten, zoo moeten wij hem in het algemeen den lof toezwaaijen, dat hij in de daad getrouwelijk het stuk van BYRON heeft zoeken weder te geven. Op vele plaatsen geschiedt dit bijna woordelijk. Ziet hier een uit vele voorbeelden:

With sabre shiver'd to the hilt,
Yet dripping with the blood he spilt,
Yet strain'd within the sever'd hand
Which quivers round that faithless brand;
His turban far behind him roll'd
And cleft in twain its firmest fold;
His flowing robe by falchion torn
And crimson, as those clouds of morn,
That, streak'd with dusky red, portend
The day shall have a stormy end enz.

't Zwaard sprong tot aan 't gevest van een,
Maar bloed kleeft om de splinters heen;
Schoon afgebrokkeld en vergruisd,
Blonk nog het lemmer in zijn vuist;
Ginds lag zijn tulband in het zand
Doorkloofd tot op den gouden rand;
Verscheurd door 't staal was zijn gewaad
En rood, als de Ooster dageraad,
Als hij voorspelt, met strepen vuur,
Den storm, die woedt in 't avonduur.

Wil men ter vergelijking eenige regels zien, waaruit men met vrij veel billijkheid de getrouwheid kan beoordeelen, waarmede TEN KATE, en waarmede de ongenoemde Vertaler is te werk gegaan, Rec. wil ten voorbeelde kiezen eenige

regels, in zijne vroegere aankondiging ook aangehaald. Het Engelsch heeft:

Waste not thine orison; despair
Is mightier than thy pious prayer.
I would not, if I might, be blest;
I want no paradise, but rest.

TEN KATE vertaalde:

Wat prevelt gij met dof geluid
Uw vrome paternosters uit?
De wanhoop, die mijn hart verplet,
Is sterker, dan uw smeekgebed.
Al mocht ik, 'k zou geen hemellust,
Die 't vuur terugriep op mijn wangen,
Geen heil, geen zegening verlangen;
'k Behoef geen paradijs, maar rust.

De ongenoemde:

Verspil uw taal niet; want uw vroom gebed
Heeft minder magt dan 't leed, dat mij verplet.
Al kon zulks, 'k heb in 't zalig zijn geen lust,
Geen paradijs begeer ik, — enkel rust.

Rec. prijst deze getrouwheid hoogelijk; zij geeft ons een veel beter denkbeeld van BYRON's poëzij, dan de verwaterde en opgesmukte verzen van TEN KATE. BYRON's trant was kort, krachtig, afgebroken zelfs; en wie dat uit zijne stukken wegneemt, berooft hem van eene eigenaardige schoonheid. Op enkele plaatsen intusschen komt het Rec. voor, dat de ongenoemde Vertaler zijnen auteur niet regt heeft verstaan. Zoo zijn de regels:

Far, dark, along the blue sea glancing,
The shadows of the rocks advancing
Start on the fisher's eye like boat
Of island-pirate or Mainote.

door TEN KATE zeer goed vertaald:

Ver werpt de hemelhooge rots
Heur schaduw over 't golfgeklots,
Die zich vertoont gelijk de boot
Van een vrijbuiter of Mainoot,

waarin wij alleen het *hemelhooge* zouden willen missen. Maar de ongenoemde verstond blijkbaar den zin niet, en gaf ook geen' zin, als hij zegt:

Ver langs de blaauwe golven blinkend,
En dan weer achter klippen zinkend,
Schijnt het den visscher als een boot
Van eilandroover of Mainoot.

Zoo is ook des Dichters denkbeeld geheel niet uitgedrukt bl. 44:

Wordt droefheid opgevolgd door eenzaamheid,
Klein is de rust, die zij in 't hart verspreidt;
De ledigheid, die in den boezem huist,
Zoude elken schok zelfs danken, die vergruist.

De tweede regel drukt flaauw uit, wat BYRON bedoelt:

Release from pain is slight relief.

Maar de twee laatste regels zeggen iets geheel anders:

The vacant bosom's wilderness
Might thank the pang that made it less.

Liever een nieuw hartzeer voelen, dat die verlatenheid minder maakte, dan zoo verlaten te blijven! Dat is de zin, dien TEN KATE, schoon omschrijvende, beter heeft uitgedrukt:

De dorre woestenij van 't harte
Zou smachten kunnen naar 't verdriet,
Dat weder de opgedroogde bron
Der zielsgevoelens vullen kon.

Voor de twee laatste regels zou men iets anders wenschen, al ware het alleen, omdat zij eene ongelukkige uitwerking van het gebruikte beeld zijn; maar de bedoeling des Dichters is hier goed gevat. Nog één voorbeeld. Bl. 59:

Zijt gij, geliefde, thans geheel van aard verkeerd,
Dat ge u mijn oog vertoont en toch mijn smart vermeert?
Was ooit uw liefde zoo onmenschlijk koud?
Ik lijd niet meer, zoo 'k u in de armen houd,
U, de eenge hoop, waar 'k ooit op heb vertrouwd!

Hier is de bedoeling geheel niet gevat, of althans geheel niet uitgedrukt:

And art thou, dearest, changed so much,
As meet my eye, yet mock my touch?
Ah, were thy beauties e'er so cold,
I care not, so my arms enfold
The all they ever wish'd to hold.

De *Gheber* verbeeldt zich zijne geliefde te zien; hij wil haar omarmen, maar omvat een ijdel niet. Zijn oog ziet haar dus; maar haar voelen kan hij niet. Dat drukt hij in den tweeden regel uit. Kon hij haar slechts omarmen, al was zij (haar lijk) dan ook nog zoo koud, dat zou hem niet afschrikken.

Zooveel wat de getrouwheid der vertaling betreft. De Dichter zelf verontschuldigt met zijne zucht, om getrouw over te brengen, de harde en stroeve verzen, die er mogten zijn overgebleven. Rec. moet erkennen, dat er nog al eens enkele regels voorkomen, die zulk eene verontschuldiging behoeven. Doch over 't geheel draagt het stuk blijken van ook in dit opzigt met zorg behandeld te zijn. De groote aanmerking zou zijn, dat er nog al eens een en ander wordt gevonden, dat om het lieve rijm daar staat en er niet behoorde te staan. Zoo leest men bl. 6 een vonk van vroegere *faam*, waar *vuur* moet worden gelezen; bl. 10: *Gij draagt — de blijken*, om op *ontwijken* te rijmen; t. z. p. *voorbijsnelde en toen nederdook*, in strijd met den zin, om te rijmen op *spook*; bl. 13:

Dat tijdstip, dat zijn lot besloot,
Wie meet de lengte, die 't hem bood?

regels, die, even als de onmiddellijk voorafgaande, hoogst gebrekkig zijn. Bl. 19: *elke vingerdruk, die kleefde*, om op *streefde* te rijmen; bl. 51 voor *that love was mine*, *dan droeg ik steeds haar teeken;* platheden vindt men elders, b. v. bl. 52: *men zag haar heel zijn leven;* t. z. p. *om 't laag genot naar hooger kring te streven;* bl. 54: *al mijn doen en laten*, enz., enz.

Al deze voorbeelden, die gemakkelijk te vermeerderen waren, vooral als men stootende regels en harde constructiën wilde opzoeken, toonen, dat de Vertaler het werktuigelijke

der kunst niet altijd in zijne magt heeft. Het is niet genoeg, dat hij den zin getrouwelijk wedergeeft; hij had ook meer en doorgaande moeten toezien, dat de gekozene uitdrukkingen en woorden waardig, niet te plat of te gemeenzaam waren. En dat dit niet altijd is geschied, daarvan mogen de aangehaalde regels het bewijs leveren.

Met dat al staat, onzes inziens, deze vertaling boven die van TEN KATE. Aan deze laatste laten wij gaarne het regt wedervaren, dat zij fraaijere en meer vloeijende verzen levert; maar van BYRON's dichttrant, vooral ook in dit stuk, geeft zij ons geen denkbeeld. Dat krijgt men veel meer door de getrouwe, maar niet zelden eenigzins stroeve vertaling van W. v. d. W. V. Kon deze zich eene meerdere gemakkelijkheid van versbouw eigen maken, hij zou ons uitstekende bewerkingen van vreemde dichtstukken kunnen geven; en gaarne betuigen wij onze hoop, dat hij het bij dezen eersteling niet zal laten blijven.

De Buren. Door FREDERIKE BREMER. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1842. *In gr. 8vo.* 637 *bl. f* 5 - 80.

Wij stemmen allezins in met het gunstige oordeel van eenen *Duitschen* Recensent over de begaafde Schrijfster van dezen Roman, hetwelk in het voorberigt van den Vertaler is opgenomen. Anderen zullen misschien meenen, dat het te eenvoudig, te weinig *piquant* is; ons daarentegen bekoorde de eenvoudige huiselijkheid, de tevredenheid met kleinigheden, die alom blijkbaar uit het hart der Schrijfster in hare voordragt en stijl zijn overgestort. Die eenen Roman leest om het verrassende van ingewikkelde situatiën, of om sterke indrukken van ijselijke tooneelen, late dezen gerust liggen; zijn smaak is te overprikkeld, om hem zonder geeuwen te lezen; maar die behagen schept in de geestvrucht eener talentvolle Vrouw, wier zuiver gevoel, wars van alle overspanning, zich het liefst in den huiselijken kring beweegt, die van alles partij trekt, om hare lezers in haren eenvoudigen zin te doen deelen, — de zoodanige zal ongetwijfeld met ons deze *Zweedsche* Schrijfster zelfs lief krijgen onder het lezen. De geschiedenis overigens, in het eerst bijna zonder eenigen knoop, wordt later nog al ingewik-

keld; immers genoeg, om van deze zijde te behagen. De titel is min of meer vreemd, en ware, dunkt ons, indien men het boek niet naar den hoofdpersoon *Bruno Mansfeld* had willen noemen, beter in dien van *Moeder en Zoon* veranderd. Voór jonge meisjes achten wij dezen Roman eene bijzonder nuttige lectuur. Zij zullen er in zien, wat eene vrouw eigenlijk beminnelijk maakt en aan hare bestemming doet beantwoorden.

De vertaling is zeer zuiver; slechts een paar malen deden *leef wel* en *vast* (*fast*, bijna) ons aan het Duitsch denken, waaruit het boek, daarin uit het Zweedsch vertaald, is overgebragt. *Jeuzelachtig* (D. I, bladz. 19, geene drukfout voor beuzelachtig, althans dit woord zou kwalijk in den zin te pas komen) en *monter*, voor *opgeruimd*, (D. II, bladz. 129) zijn kleine vlekken in de uitdrukking. Dat JACOB zeven en nog eens zeven jaren *om Rebecca* zou hebben gediend, is (D. II, blad. 204) een klein bokje, hetwelk wij niet eens aangewezen zouden hebben, indien wij *wezenlijke* aanmerkingen op deze boekdeelen gehad hadden.

Vaderlandsch Leesmuseum, voor aankomende en volwassene Jongelingen en Meisjes. Opengesteld door eenige Vrienden der Geschiedenis en Letteren, onder Redactie van G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* Weytingh *en* van der Haart. (*Zonder Jaartal.*) *In 8vo. VII en* 259 *bl. f* 3 - :

Het doel en de strekking van dit werkje wordt, in het Voorberigt, door de Redactie, opgegeven. De Geschiedenis, bij voorkeur de Geschiedenis des Vaderlands, de Aardrijkskunde en Natuurlijke Historie zullen de stoffe aanbieden, om de aandacht en belangstelling te boeijen. De Zedekunde zal door aanlokkende verhalen aandringen op de gemoedelijke vervulling van alles, wat wij, als mensch en Christen, niet kunnen verzuimen, zonder ons duurzaam geluk op het spel te zetten. In hoeverre nu, dit de voornaamste grondslagen uitmakende, waarop het gebouw van dit Leesmuseum rusten zal, de voorkomende stukken, uit de opgegevene vakken genomen, hieraan beantwoorden, blijkt uit de inhoudsopgave, voor het werkje geplaatst. Alles, in dezelve vermeld,

is geschikt, om het doel en de strekking, die zich de Redactie met de uitgave voorstelt, te bereiken: vele bijzonderheden, onze geschiedenis, de zeden en gewoonten onzer voorvaderen betreffende, worden hier, naar aanleiding van het geleverde uit VAN METEREN, VAN WIJN, VAN BERKHEY, ALKEMADE, SCHELTEMA en anderen, aangetroffen. Geschied- en zedekundige verhalen worden hier geleverd; en de keus, die de Redactie uit den voorraad, bij vroegere en latere Schrijvers voorhanden, gedaan heeft, verdient lof. Bij sommige stukjes worden de namen der Schrijvers vermeld; bij andere worden zij niet opgegeven. Sommige stukjes zijn in hun geheel overgenomen; andere zijn bij wijze van uittreksel geleverd. Dat dier *Echtgenooten van Tooverij beschuldigd*, en waarvan de Redactie hier de bijzonderheden mededeelt, trof Rec. aan in de *Beschrijving van Oudewater;* in welke Beschrijving wij nog onder de Leges, hier niet aangeteekend, vinden opgegeven 12 stuivers voor de vrouw, die de van tooverij beschuldigde vrouwen, vóór dat zij gewogen werden, moest ontkleeden. (*Zie Beschrijving der Stad Oudewater*, *Delft* 1747.) Indien men misschien, kieschheidshalve, gemeend heeft van dezen post niet te moeten gewagen, dan had men in den tekst ook van de handeling geene melding moeten maken: de vrouw, die dit werk verrigtte, was eene *Sage-femme.*

Wanneer men in dit Leesmuseum wenscht voort te gaan met Poëzij te leveren, dan zorge de Redactie, dat zij stukjes geve niet zoo gerekt als dat, getiteld: *de gevolgen van het spel.* Nooit hebben wij van den Dichter A. A. WOESTHOFF iets gelezen; maar coupletten als deze:

Uw broeder, die u teêr bemint,
Is brenger van den brief,
En van het nevensgaande goud;
Hij heeft u ook zoo lief.

Zijn beneden het peil van alle dichterlijke waarde.

Met het vers zoude Rec. echter nog eenigzins meer vrede hebben dan met sommige der steendrukjes, die het boekje versieren (men leze *ontsieren.*) De *Stichters Enkhuyser Almanak* levert ze, in verhouding, veel beter. Vele der hier voorkomende zijn eene schande voor den tijd, waarin de Lithographie, ook voor dergelijke werkjes, zulke bevallige,

welgeteekende en goed uitgevoerde tafereeltjes aanbieden kan. Men zie de ellendige figuren bij het stukje: *Het Middagmaal*, (de historie met dien bok) op welk plaatje de Steenteekenaar wel de grooste bokken tegen de regelen der Teeken- en Doorzigtkunde gemaakt heeft; terwijl overigens, buiten de twee van de Steendrukkerij van H. J. BACKER, de andere meer of minder slecht zijn. 't Is te bejammeren, zulke wanstaltige voorstellingen in dit boekje aan te treffen! Liever geen platen dan zulke, die, wanneer de vreemdeling ze ziet, hem van de hoogte onzer kunst al een zeer ongelukkig en beklagenswaardig denkbeeld moeten inboezemen. Papier en druk zijn anders goed, en de correctie is vrij naauwkeurig: *bl. 60* staat ENNUIS, lees ENNIUS.

Bij den vloed van werkjes voor de jeugd, en bij de gelegenheid, die er dan toch, voor aankomende en volwassene jongelingen en meisjes in dien stand, waarvoor dit boekje bestemd schijnt, voorhanden is, om met de zaken, hier vermeld, ook op andere wijze bekend te worden, zal de tijd moeten leeren, in hoe ver de onderneming der Redactie, om dit Leesmuseum voort te zetten, slagen zal. Dat zij haar doel moge bereiken, is echter de wensch van Rec., die zich verzekerd houdt, dat onder het opzigt van den Heer ENGELBERTS GERRITS de keuze der stukken altijd wel leerzaam en belangrijk blijven zal.

ALMANAKKEN VOOR 1843.

(*Eerste Verslag.*)

De steller van het verslag der Almanakken-literatuur, die deze taak sedert eenige jaren voor dit Tijdschrift tracht te volvoeren, wil niet ontveinzen, dat hij zulks met eenigen schroom verrigt. Men kan toch onderstellen, dat de goede smaak der Redactiën reeds over de betrekkelijke waarde van het in de onderscheidene Jaarboekjes opgenomene beslist heeft. Riekt het dan niet min of meer naar betweterij, wanneer wij over het eene of andere een min gunstig oordeel uitspreken? Maar — men heeft ons deze Almanakken ter beoordeeling toegezonden; het publiek verwacht, als naar gewoonte, een recenserend verslag; wij dringen ons oordeel

aan niemand als onfeilbaar op, en de bewustheid bovenal bemoedigt ons, dat wij zonder vooringenomenheid ten goede of ten kwade onze gedachten mededeelen, en alleen gedreven worden door zucht voor de vaderlandsche letteren en vaderlandsche poëzij. Ref., die deze betuiging van geheeler harte doet, treedt uit dien hoofde ook met eenige vrijmoedigheid tot zijne opgenomene taak, en begint met te verzoeken, dat het den *Muzen-Almanak* niet belge, wanneer hij niet, als naar gewoonte, aan het hoofd van ons verslag staat. Wij hebben hem tijdig ontvangen, ten deele ook reeds gelezen, maar moeten hem nogtans tot ons *tweede* verslag bewaren, waar hij eervol zal aan het hoofd staan. Alzoo vangen wij aan met:

Aurora; uitgegeven door Mr. J. J. D. NEPVEU. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *f* 4-90.

Dit duurste, maar ook prachtigste onzer pracht-jaarboekjes behoort ook ditmaal, even als de *Muzen*, niet anders tot dit jaar, dan door het: *voor* 1843, op den titel.

Van de *zeven* platen, waarmede *Aurora*, behalve eenen porseleinen titel, fraai met goud, uitgedost is, zijn ditmaal *vier* Engelsche en *drie* (een meer dan verleden jaar) Hollandsche staalgravures. De eerste stelt voor de genezing van den blinde te *Jericho* door den Heiland, waarbij S. J. VAN DEN BERGH een lief gedichtje heeft gegeven, slechts hier en daar een weinig stroef van *versificatie*. Ook bij een der Engelsche platen gaf hij er een. De stukjes van dezen reeds vroeger niet ongunstig bekenden Dichter zijn dit jaar in dezen en in de andere Almanakken van eene bijzondere lieftalligheid. Zoo is het in den *Muzen-Almanak* met een stukje: *Leven;* in het *Schoone en Goede* met *Kusjes* (naar JANUS SECUNDUS.) Dergelijke poëzij is wel niet die bruisende, als een bergstroom stortende, gelijk wij die, ook op onzen bodem, kennen; zij is zacht als eene murmelende beek, maar houdt zich (en dit houden wij in onze prozaïsche eenvoudigheid voor eene groote verdienste) vrij van dat *Byronniaansche* klagen en zuchten over de allerbitterste verdrietelijkheden, waaraan de Dichter (*qua talis*, want anders heeft, even als in proza, elk huis zijn kruis) blootstaat. Ach! zoo zijn zij er, die hunne doffe toonen voor het oor van *Nederland* slaken; en wij zouden hen met innig mede-

lijden beklagen, indien wij niet wisten, dit zoo wat *cum grano salis* op te vatten. Men hoore GREB eens:

Al geeft het heden niets, dan smart en angst en plagen,
Voor hem, die Dichter heet, enz.

Het vuur, (daarop komen eigenlijk die klagten neder) dat in de borst des Dichters brandt, verteert hem; zijn hoog, Goddelijk leven in de poëzij, te midden van eene wereld zonder gevoel en medelijden met hun rampzalig gloeijen, moordt hem; en toch — hij *moet* zingen, want: *est Deus in nobis*. Zoo is er vrij wat van dien klinkklank in de voortbrengselen van sommige aankomende Poëten, hetwelk wij in onze eenvoudigheid *liever* hadden, dat zij maar voor zichzelve hielden. VAN DER HOOP, de afgod van die school, was daarmede ook gul genoeg, en *dit* heeft meer navolgers gevonden, dan zijne echte poëzij, die ook minder bereikbaar is. Maar wij moeten het GREB toegeven:

In deez' eeuw van verlichting en menschlijke trots,
In deez' dagen van twijfling en aanschenning Gods

is het niet uit te houden, en vooral voor iemand, die

een zending heeft van boven.

Dit is geen grootspraak, neen!

Bedenk: Gods gezanten zijn niet meer van de aard,
Maar de magt des Profeets is den Dichter bewaard.

Hoeden af! Maar tegen deze *profane* gelijkstelling van den Dichter onzer dagen met Gods oude Profeten zal DA COSTA, wiens voorbeeld ten bewijze wordt aangehaald, wel ernstig protesteren. En daarmede stappen wij af van al die zwartgallige *bombarie*, die bij ons niet veel hooger staat, dan dronkenmanspraat.

Wij zijn min of meer van den koers geraakt, en vooral van VAN DEN BERGH af, die een *Winterliedje* geeft bij een wintergezigt van SCHELFHOUT, welken wij met een dergelijk lief plaatje in het *Schoone en Goede* terugvinden. Een gedicht van TEN KATE bij het laatste plaatje: *Johanna van Vlaanderen en Boudewijn IX*, is niet zonder verdiensten. Er zijn zelfs fraaije plaatsen in, die het ons doen bejamme-

ren, dat dit dichtstuk al te *gemanierd* is. Ook wil ons dat splitsen in afdeelingen en gedurig veranderen van maat niet bevallen. Het is mode: dat is waar; maar is het goed? *De overwintering op Nova Zembla*, *de inneming van Damiate*, *Klara en Ewoud* van TOLLENS zijn ook vrij uitvoerig, zijn ook in den poëtischen verhaaltoon, hebben ook afwisseling van tooneelen en sprekers, doch loopen, zonder dat springen, in rollende Alexandrijnen voort, welke TEN KATE, blijkens een gedeelte, ook goed in zijne magt heeft. De opheldering tot dit stuk, achter aan het boekje geplaatst, is weder niet zonder de *ostentatie*, die wij van hem gewoon zijn, en die insgelijks doorkijkt in *eens Ridders klacht*, waarin de taal der veertiende eeuw is nagebootst, zoodat bijna elk woord eene verklaring noodig heeft. Intusschen mogt men zich, voor zulke prachtboekjes schrijvende, wel wat meer de moeite van het beschaven geven. Dan zou men geene harde regels gedoogen, als:

Hij treurt om meer dan macht en wereldluister:
  Waar 't dit alleen, dat ijzer wierd fluweel;
  Maar in den Vader heeft de Vorst geheel
Zich opgelost, en staart hij op zijn kluister,
  Hij ziet hem niet, maar droomt van een wier ziel
  Zich droeviger dan 't smartlijk ijzer hardde.

Men zou dan ook het oude kunstje van VONDEL niet navolgen, en *Ketenprangk* schrijven, om het rijmwoord op *dank* te wringen, en evenmin spreken van een *oord der doemenis*. Ja, 't is wat te zeggen, zoo als de geduldige taal onder de handen van sommigen onzer nieuwe poëten te lijden heeft! Zoo worden ruïnen, volgens LUBLINK WEDDIK, in zijne anders veelzijdig fraaije *Gedachten op den Drachenfels*,

door worm en rups bekropen en *beladderd*,

en

Stijgt de voogd van 't slot op 't *staalbekleedde* ros.

MEPPEN en TEN KATE weten in de maat geen' weg met het epitheton *reusachtig*, weshalve beiden er *reusig* van maken, en de laatste ook nog *reusacht*. Zoo hebben wij altijd aan *huppelen* een denkbeeld van vreugde gehecht, doch leeren hier van VAN DE POLL, in een vers *op een' Waterval*, dat

een hart *van weemoed ophuppelt.* Dat antilopen draven *met tredgeschal*, vernemen wij uit het *licht van den Harem*, waarin VAN DER HOOP, van wien het een nagelaten dichtstuk is, weder met allerlei versmaat voor den dag kómt, en Mahomedanen, zoo 't schijnt, door klokken tot het gebed laat noodigen:

De bidklepper dreunt langs de heuvelen heen,
En roept Allah's kroost ten gebede bijeen.

waarvoor wij zouden schrijven:

De stem des Muëzzims roept op tot gebed,
En klinkt van den hoogen Moskée-minaret.

Alrunen kent de *mythologie* van »Allah's kroost" evenmin; op *tonen* (klanken), hetwelk, ondanks de taalkennis van den Heer TEN KATE, het meervoud is van *toon*, *teen* (vinger van den voet), maken wij tegen hem geene aanmerking, omdat, blijkens de spelling van andere stukjes, dit eene eigenheid van den Redacteur schijnt te zijn.

Bij de Engelsche platen behooren: de reeds genoemde *Ridders klacht; Kindergebed*, door LESTURGEON, fraai; *Jagers Klaartje*, *een lied in den ouden trant*, van TEN KATE, waarin hij uitmuntend kan slagen, en *Lina*, door VAN ZEGGELEN, vloeijend. Van de poëzij zeggen wij nu niets meer, dan dat men hier, behalve het boven aangehaalde van VAN DER HOOP, nog een nagelaten dichtstuk vindt, van NIERSTRASZ, *aan een' Vondeling*, met wien CALISCH hetzelfde onderwerp behandelt; dat *Karel aan Betty* van WITHUYS, *Huibert en Klaartje* van TER HAAR, en boven alles *Vaarwel aan Java* van MEIJER, wezenlijke sieraden dezer verzameling zijn. *Huibert en Klaartje* is eene uitstekende bewerking van eene Oostfriesche vertelling, waarvan in eenen anderen Almanak eene minder gelukkig geslaagde voorkomt.

Een woord nog slechts over het proza. *De schuld eener Moeder*, een zeer goed geschreven verhaal, maar welks afloop men gemakkelijk kan vooruitzien, van HENRIETTE MARIA L...., opent den bundel; *de Armeniër*, een vaderlandsch verhaal van den Redacteur, is niet zonder verdienste, doch, vreemd, daar het van *die* hand is, zeer ontsierd door drukfouten; *naar Zomerzorg*, door KNEPPELHOUT, is

niet onaardig; ons dunkt echter, dat van de grondstof meer partij ware te trekken geweest.

Ondanks al deze aanmerkingen, mogen wij ook dezen Jaargang van dit prachtboekje aanbevelen. Van de keurige uitvoering te zwijgen, zou zijn, eenen lof terughouden, waarop de Uitgever alle aanspraak heeft.

De

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80.

is dit jaar bijzonder schoon en goed; en dit zegt veel van een Jaarboekje, dat altijd heeft uitgemunt door keurigheid van inhoud, bevalligheid van vorm, netheid van plaatwerk, en daarbij goedkoopheid in prijs. *De biddende Agnes* tegenover den titel behoort bij een verhaal in proza van E. VAN ZANDERODE, dat men van geene te groote waarschijnlijkheid zal beschuldigen. Fransche officieren uit het leger van LODEWIJK XIV te laten spreken van »rondslaan als malle Jan onder de hoenders," is toch wat zonderling; en waarom er Fransche zinsneden doorloopen, begrijpen wij niet, daar de Schrijver hun Hollandsche gesprekken in den mond legt, omdat hij een Hollandsch verhaal schrijft, maar het overigens van zelf spreekt, dat de ondersteldе personen zich wel geheel en al van hunne moedertaal zullen bediend hebben. *Apropos:* van Fransch. Een prozastukje in deze taal van CLAVAREAU staat hier min of meer vreemd. *Tweederlei liefde* van HELDRING is een zeer onbeduidend stukje, gemaakt voor een allerliefst plaatje naar eene schilderij van den bekwamen, reeds overleden DE LELIE. De *Gedachten* van KIEFT zijn niet alle van KIEFT, maar ten deele van JEAN PAUL, en als zoodanig zeer bekend. — Gij preest daar, hooren wij zeggen, dezen Almanak, en maakt toch nog al vrij wat aanmerkingen. — Het proza is dan ook het minste; hierna beter schrijft de Almanak; deze schrijft het ook, want tegen het volgende jaar wordt eene bijdrage toegezegd van »de bekwame Schrijfster, die dezen Almanak zoo dikwerf met de vruchten van haren geest opluisterde." (Mejufvrouw TOUSSAINT?)

Onder de meestbekende Dichters, in de jaarboekjes doorgaans optredende, behooren: B. PH. DE KANTER, hier en in *Aurora* met uitmuntende rijmelooze *jamben;* LESTURGEON,

die vier stukjes geeft »in de May''; SIFFLÉ, die het *Schoone en Goede* bezingt; VINKELES, van wien wij elders, en ook hier, fraaijer verzen lezen, dan *Despo's dood;* de jonge TOLLENS; GREB, over wien boven; P. HORNS, gevoelvol over de *Vaderlandsliefde;* WITHUYS, met een fragment uit een uitvoeriger dichtstuk: *Avilda, of de Noormannen in Kinheim,* hetwelk naar het geheel doet verlangen; BEERS, met een dichtstukje *aan Ceres*, gelijk in *Aurora* op *Isebel*; TER HAAR, wiens fiksche trant zich niet verloochent, terwijl hij *aan Nanny* zingt; WARNSINCK, met een roerend verhaaltje van eene treffende gebeurtenis, die misschien niet waar is, maar zeer wel waar zou kunnen wezen, en eene ernstige waarschuwing behoort te zijn tegen het onbedachtelijk toevertrouwen van kinderen aan dienstboden en bangmaken der kleinen voor den »zwarten man," omtrent wien de jeugd niet altijd zoo verlicht denkt als *Pietje* bij VAN ALPHEN; TROULJA geeft een bruiloftsvers met wel niet nieuw, maar toch aardig aangebragt gebruik van zee- en scheepstermen; DOIJER bezingt *de verwisseling des jaars*, DE GREUVE *Laura's liefde*, beide bijzonder zuiver van versificatie. Maar wij zouden, zoo voortgaande, haast den inhoud gaan opschrijven, die trouwens weinig anders dan regt schoons en goeds zou opgeven. Deze drieëntwintigste jaargang sluit zich waardiglijk aan zijne voorgangers. Ook de nog niet genoemde plaatjes zijn zeer fraai: een stil water naar SCHELFHOUT, waarbij een fragment van helaas! wijlen onzen STARING; FLORIS I, slapende bij *Nederhemert*, waar hij door den Grave van *Kuyk* verraderlijk vermoord werd, en *mooi Aaltje in 't sleedje van haar neef*, naar eene lieve teekening van DE VLETTER. Het eerste en laatste munten vooral uit.

Nederlandsche Volks-Almanak. Te Amsterdam, bij J. H. en G. van Heteren. *f* : - 75.

De Heer POL te *Amsterdam*, die als Redacteur het voorberigt onderteekent, schrijft daarin, dat de vorige jaargangen van dezen Almanak slechts een zeer onvoldoend antwoord konden geven op de vraag, in hoeverre de inhoud den naam van *Nederlandschen* Volks-Almanak regtvaardigde, en voor welke lezers dezelve uit hoofde van dien naam bestemd was. Dit geschiedt met aanwijzing van eene nu daargestelde verbetering, eigenlijk daarop nederkomende, dat er niets ver-

taalds in is opgenomen, hetgeen wij op zich zelf wel goedkeuren, maar waarover zulk een *hiatus promissoris* niet noodig was. In den Kalender worden gepastelijk dagteekeningen van vermaarde gebeurtenissen uit de vaderlandsche geschiedenis aangewezen, wel wat spaarzaam, maar zoo houdt men nog wat over voor het vervolg. Het proza telt vier stukken: *Keizerin* THEOPHANIA *en Graaf* DIEDERIK II door den Redacteur, niet kwaad, en over het geheel goed *gecostumeerd;* — *de Oom*, door den Schrijver van *de Neven*, een gewoon Romannetje, over de gewone schijven loopende, en geene buitengewone verdiensten bezittende van lossen, geestigen stijl, waardoor zich anders een zoo afgesleten onderwerp had moeten aanbevelen; — *het sterven van Burgemeester* HOOFT door Mej. TOUSSAINT, waarin de uitmuntende, gespierde stijl der bekende Schrijfster en hare levendige schildering ons ongelijk beter bevielen dan het tafereel zelf, waarin wij meer den heidenschen heldenmoed van eenen CATO b. v. dan den Christelijken opmerken, en waarin de figuur van den Predikant ons eene mislukte *tirade* toeschijnt, ofschoon niet half zoo erg als in den Almanak *voor Hollandsche Blijgeestigen*, waar een verhaal eenig en alleen geschreven schijnt, ten einde eenen Godsdienstleeraar in een allerbelagchelijkst daglicht te stellen; iets, waarvan wij de aardigheid niet begrijpen, te minder omdat men niet gewoon is, *Advokaten*, *Doctoren*, *Notarissen* en anderen aldus te *persifleren*. Het laatste prozastuk betreft *Batavia's Kerkhof*, een eiland, door schipbreukelingen eenigen tijd bewoond. Welk nut of genoegen de Heer KOPPIUS beoogde met het nederschrijven van zulke afgrijselijke misdaden, in 1628 door scheepsvolk gepleegd, betuigen wij niet te begrijpen. Niemand zal het tot zijne leering of uitspanning kunnen herlezen, en voor het historische nut is het geval te onbeduidend, en mist, bij verwarde dagteekeningen, de geschiedkundige kritiek. Van de verzen achten wij *de Monnik uit het klooster Sion* door DORBECK, *arme oude luidjes* door POTGIETER, en *Lochem* door VAN HETEREN de minste niet. De drie *Volksliedjes* van HEIJE mogen als straatliedjes behagen, *volk* heeft hier den zin van *plebs*, en *daarvoor* mag het gaan. Eene naar het schijnt nieuwe Redactie en een aangekondigd veranderd oogpunt van beschouwing — dit verschoone de uitvoerigheid onzer aankondiging.

Wij ontvingen eenige *provincialen*. Den jongsten nemen wij eerst.

Noord-Brabandsche Volks-Almanak. Eerste Jaargang. Te 's Hertogenbosch, bij P. R. D. Müller. *f* : - 90.

Ontbrak het der in staatsrang eerste provincie van ons vaderland tot hiertoe aan haar Volks-Jaarboekje, wij hebben de eer, den eersteling ook daarvan te presenteren. De inhoud is voor het doel over 't geheel zeer gepast. Het algemeen overzigt der provincie, uit het naauwkeurige werk van den Heer VAN DER AA getrokken, staat hier regt op zijne plaats. *Iets over de Peel* maakt bekend met een weinig bekend oord; Dr. WAP spreekt over J. INGENHOUSZ. Kan *die* man met zijnen stijl niet beter teregt? Hoe komt men *dan* toch aan eenigen naam in onze Letterkunde? Één proefje slechts, de keuze van *epitheta*. Hij noemt zijn stukje een *beknopt* opstel. *Beknopt* doet aan veel zaken in weinig woorden denken; *kort* is hier de zin, waarin het genomen wordt. Na verloop van eenige jaren ontwaakte de zucht om zijn vaderland weder te zien, in 't gemoed van den *schranderen* Noord-Brabander. INGENHOUSZ was zeker een schrander geleerde, maar wat komt zulks hier te pas? Een misslag nopens dezen geleerden Natuurkundige was ingeslopen in de *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren en Wetenschappen* »van den *zoo veel geschreven hebbenden* VAN KAMPEN." Wat moet er dit bij doen? Of is het eene soort van schimp? VAN KAMPEN schreef veel, zeer veel; maar wij schatten het minste zijner werken hooger, dan het beste van den Heer WAP. Belangrijker is iets *over het Graafschap Bokhoven*, door Jonkhr. Mr. MARTINI VAN GEFFEN. Een dichtstukje van Ds. PAPE werd vroeger elders geplaatst. *Het Land der Liefde* van TEN KATE heet een *ex tempore;* vijf vloeijende coupletten, ieder van vier regels in trippelmaat — *credat Judaeus Apella!*

Deze Almanak is zeer wijd gedrukt, en bevat alzoo minder, dan men voor 90 cents kon verwachten. In den Kalender is geen dag zonder Heilig.

Komende tot den

Groninger Volks-Almanak. Te Groningen, bij J. Oomkens. *f* : - 75,

herhalen wij den lof, vroeger meermalen aan de naauwkeurigheid van het zoogenoemde Kalenderwerk gegeven. Daarvan gesproken, valt ons in, dat wij in onderscheidene Almanakken op den 18 Junij vonden: *Dank en Biddag.* Dat is niet zoo, al geeft men in sommige steden nog lijsten van teksten, gepredikt op den Dank- en Bededag, 18 Junij, dit en dat jaar. Het is niets minder of meer, wanneer het op een' Zondag valt (zoo als in dit jaar), dan de, altijd op den derden Zondag van Junij te houden, godsdienstige gedachtenisviering van de overwinning bij *Waterloo*, zoo als de *Groninger* het ook heeft. Doch dit in het voorbijgaan. Het mengelwerk blijft zich in provinciale belangrijkheid eveneens gelijk, schoon min of meer op dezen en den *Utrechtenaar* de bedenking te maken ware, dat de hoofdstad van het gewest verreweg het meeste is bedacht. Ook kunnen wij het vroeger opgemerkte weder niet verzwijgen, dat de behagelijkheid van den vorm der oudheidkundige mededeelingen niet overal genoegzaam beantwoordt aan de belangrijkheid der zaken. Het denkbeeld van *Volks-Almanak* staat niet genoeg op den voorgrond. Tot het buitenaf belangrijkste rekenen wij: RUDOLPH AGRICOLA, wiens afbeelding het boekje versiert, en *het Burgerweeshuis*, beide door Mr. TRESLING; *bijzonderheden uit vorige eeuwen* (een vervolg) door Dr. ZUIDEMA, en *de Gilden* (ook een vervolg van BERKHUIS. De plaatjes zijn beter uitgevoerd, dan vroeger wel eens het geval was.

Nog één' provinciaal ontvingen wij:

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch. *f* 1-:,

die, even als vroeger, de berigtgever is, welke gemeenten zijne provincie telt, met hoeveel zielen en welke burgervaderen, benevens aanwijzer der bestuurders van burgerlijke, regterlijke en wetenschappelijke Collegiën in de hoofdstad, van Gedeputeerde Staten en Ridderschap af, tot wijkmeesters en deurwaarders toe. Van het mengelwerk staan proza en poëzij afzonderlijk geschaard, het laatste te onbeduidend om er bij te verwijlen. Van het eerste is het meeste hier zeer goed geplaatst. De bijdrage van den Eerw. VAN SPALL kon even goed in elken anderen Almanak staan; VAN SOMEREN's *iets over het Graafschap Holland, in verband tot het*

Utrechtsche Bisdom, is dood oppervlakkig; het overige betreft meest *of* Paus ADRIAAN, *of* TRIJN VAN LEEMPUT, *of* de voormalige en hedendaagsche gesteldheid der stad *Utrecht*; niet zonder eenige stokpaardigheid van den uitgever, die zich door bijdragen en zorg voor de nette uitvoering van dezen, in waarde over 't geheel toch toenemenden Almanak verdienstelijk maakt.

Bij deze gelegenheid kondigen wij, omdat het ons verzocht is, aan, het ons eerst onlangs ter hand gekomen:

Jaarboekje van de Provincie Noord-Holland, voor 1842; *inhoudende: de namen der Leden van het algemeen en provinciaal Bestuur, van de onderscheidene Collegiën en Administratiën, van de Gemeente-, Dijk- en andere besturen, Maatschappijen, Genootschappen, enz. enz. in Noord-Holland gevestigd. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 50,

waarvan de titel den inhoud genoegzaam doet kennen, en dat bovendien, als tot het verledene jaar behoorende, slechts eenvoudige aanmelding vordert.

Eer wij van *Noord-Holland* echter afstappen, vermelden wij nog:

Zaanlandsch Jaarboekje. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Tzn. *f* : - 75,

hetwelk op eene doelmatige wijze wordt volgehouden. *De proeve van eene Geschiedenis der Zaanlanden* wordt door HONIG voortgezet, maar nog niet geëindigd. De meesten der overige prozastukken zijn enkel van plaatselijk belang, overeenkomstig de strekking van het jaarboekje. *Lief en leed uit het leven van een' Koopman* door den reeds genoemden Schrijver laat zich niet onaangenaam lezen, maar is overigens in gang en afloop geheel op de leest van dergelijke kleine vertellingen geschoeid. Over het *toetssteentje der lijst van Zaanlandsche woorden en spreekwijzen*, als zoodanig in het werk van den Eerw. VAN GEUNS opgegeven, kunnen wij niet oordeelen, als daar ter plaatse niet zoo naauwkeurig met het taaleigen bekend. De dichtstukjes zijn meestal Zaanlandsch van oorsprong, en dat zal wel de reden der plaatsing zijn, want de poëtische verdiensten der meesten zijn niet

groot. De uitvoering blijft zich gelijk, en is Noord-Hollandsch, dat is, net.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. *f* : - 60.

Proza en poëzij staan niet meer, als vroeger, afzonderlijk, en gelijk de bonte plaatsing, zoo is de inhoud van het meeste overeenkomstig den titel. Een paar lieve, vloeijende gedichtjes van den jongen TOLLENS, een ander van DUSSEAU, en eene vertaling van —H, met het daarop volgende, staan *hier* minder gepast. *De Schout van Goschénen en de Bouwmeester*, door J. v. D. THZ., en de *Vergelijking* door BIERMAN, bevielen van het dichtmatige, met kleine stukjes van J. DE Q... ons het beste. Op een *Familietafereel* maakten wij boven (*Ned. Volks-Alm.*) reeds eene aanmerking. De vertelling van KRABBENDAM beweegt zich op het gebied der lagere, schoon niet lage, boert.

Van dezelfde pers komen:

Almanak voor Dienstboden, *f* : - 40,

en

Miniatuur-Almanak voor Kinderen, uitgegeven door T. VAN SPALL *en* P. J. V. DUSSEAU. *f* : - 50.

Het laatste is een aardig, zeer klein boeksken voor Kinderen; wij twijfelen niet, of deze nieuwe proeve van Almanak-uitgeven zal door meerdere jaargangen gevolgd worden. De plaatjes zijn zeer lief; de Kalender even als voor groote menschen. Hij kon hier wel gemist worden.

In dien *voor Dienstboden* staan een paar vertoogjes; het overige is in den meer levendigen, en daardoor voor Dienstboden, die minder tijd en beschaving hebben tot diep en langdurig nadenken, geschikteren vorm van verhaaltjes. De geest is Godsdienstig en Christelijk, meer dan vroeger wel eens uitkwam. Het plaatje schonk reeds de *Blijgeestigen-Almanak* voor 1840. Het is net gemikt, dat het onderschrift: *daar knalde een schot*, bladz. 57, op beide, overigens gansch uit elkander loopende vertellingen past. *Hier* zal 't er om gedaan zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Algemeene Geschiedenis des Israëlitischen Volks van den vroegsten tot op onzen tijd; door Dr. J. M. JOST: *uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* M. MIJERS, *onder toezigt en medewerking van* JZ. J. LION. *Iste Deel. Te Leeuwarden*, *bij* J. J. van Gelder. 1842. *In gr. 8vo. XVII en 378 bl. Bij inteekening ƒ* 3-25. *Buiten inteekening ƒ* 3-90.

Onder de wetenschappelijke werken, op historisch grondgebied in den laatsten tijd verschenen, bekleedt zeker het in *Duitschland* met roem bekende werk van Dr. JOST, over de geschiedenis der *Israëliten*, eene eerste en voorname plaats. Het vrije standpunt, waarop zich de Schrijver heeft geplaatst, het gebruik, door hem gemaakt van menig resultaat der nieuwere Critiek, de diepe blik, dien hij slaat in de bijzondere berigten, uit de gewijde oorkonden of andere bronnen ontleend, alles duidt aan, dat wij hier een wezenlijk nieuw en zelfstandig onderzoek op dit nog zoo weinig bearbeide terrein van theologische en historische wetenschap voor ons hebben. Bevoegde beoordeelaars meenen, dat door het werk van Dr. JOST (vooral ook door zijne uitvoerige *Gesch. der Israëliten seit der Zeit der Maccabeen*, in 9 deelen te *Berlijn* in 1831 verschenen) een wezenlijke voortgang op dit veld van onderzoek heeft plaats gegrepen. Geen wonder, dat het in *Duitschland* eene algemeene bewondering heeft opgewekt, en dat ook in *Engeland* eene vertaling van hetzelve het licht ziet. Ons publiek is daarom den Heere MIJERS en vooral den Heere LION dank verschuldigd voor de moeite, aan de bearbeiding dezer vertaling besteed.

Om het werk van JOST in het regte licht te plaatsen, is het noodig, ons nader met zijn standpunt bekend te maken. Hij laat het eigenlijke *theologische* in de geschie-

denis van *Israël* geheel onaangeroerd. Hij beschouwt haar niet als geschiedenis van Gods oude openbaring, en laat zich met de wonderverhalen, gedurig in dezelve voorkomende, alleen dàn gedeeltelijk in, wanneer zij in onafscheidelijk verband staan met gewigtige ontwikkelingen in het volksleven van *Israël*. Dit alles is, naar zijne meening, vreemd aan het standpunt der *geschiedenis*. Dit laatste bepaalt zich alleen tot het daarstellen van *het gebeurde* en deszelfs, door het vorschend oog beschouwde, oorzaken en gevolgen. Ook, waar het de hoogere critiek geldt van de *bronnen* der geschiedenis, de boeken des O. V., neemt de Schrijver als *historicus* veel aan, hetgeen den Theoloog zwarigheid zou baren. De echtheid van den geheelen *Pentateuch* staat bij hem op zeer losse schroeven. De boeken, naar JOSUA, *de Rigteren*, SAMUËL en *de Koningen* genoemd, houdt hij voor zeer laat, en meerendeels pas na de *Babylonische* gevangenschap geschreven. En den invloed van *Mythen* of *Sagen* op den inhoud of in den vorm hunner voorstelling acht hij geenszins eene ongerijmdheid. — Het oordeel over het werk van JOST moet dus van de vragen afhangen: *in hoever zulk eene zuiver historische, van het positief Openbaringsgeloof onafhankelijke voorstelling van de geschiedenis der Israëliten mogelijk zij, dan of deze laatste juist door deze afscheiding haar eigenaardig karakter verliest?* Die de eerste vraag bevestigend, en de tweede ontkennend meent te mogen beantwoorden, heeft alle reden, om met het werk van Dr. JOST hoogelijk te zijn ingenomen. Die op het tegenovergestelde standpunt staat, zal hier veel vinden, dat hem bevreemding, ja, waarom het woord niet genoemd? ergernis kan baren. Want de streng geloovige opvatting van al het buitengewone, dat in de *Israëlitische* geschiedenis voorkomt, wordt hier bijna nergens toegelaten, maar, of met stilzwijgen voorbijgegaan, of ontzenuwd en bestreden. Rec. acht zich ongeroepen, deze vragen hier opzettelijk te beantwoorden. Het standpunt van JOST meent hij pas regt te kunnen beoordeelen, als het werk in deszelfs geheel is verschenen, en niet nu nog slechts het *eerste* deel voor ons

ligt. En naar de verschillende wijze, waarop men meent de bovengenoemde vragen te moeten beantwoorden, zal ook het oordeel uitvallen over bijzondere gedeelten van dit boek. Van een theologisch standpunt beschouwd, kan menige gissing verwerpelijk en gewaagd voorkomen, die, op een rein historisch terrein overgebragt, vernuftig, ja aannemelijk kan schijnen.

Maar, hetzij men des Schrijvers gronddenkbeelden moge deelen of niet, altijd blijft zijn werk hoogst belangrijk. Over menige bijzonderheid uit de geschiedenis der *Israëliten* doet hij een nieuw en treffend licht opgaan. Tot de vereffening van vele Chronologische bezwaren levert hij hoogstopmerkenswaardige bijdragen. Bij menige gaping in de geschiedverhalen komt hij ons met gissingen te hulp, die, zoo al geene onbepaalde goedkeuring, echter altijd nadere toetsing verdienen. In één woord, het werk van Dr. JOST komt ons voor, door geen beoefenaar der geschiedenis te kunnen gemist worden en in iedere Theologische Bibliotheek eene plaats te verdienen. Wel zal hij op het laatstgenoemde grondgebied menige welgegronde tegenspraak moeten verduren; maar, zoo uit deze tegenspraak slechts winst wordt getrokken voor het rijk van waarheid en deugd, zal de Schrijver haar zeker gaarne vernemen.

In *vier* deelen zal dit werk het licht zien, waarvan, zoo mogelijk, iedere drie maanden een deel zal verschijnen. De inteekening voor de volgende deelen zal tot de uitgave van het *tweede* deel geopend blijven. Moge dezelve allerwegen ruime deelneming vinden, en alzoo de bearbeiders dezer vertaling door een ruim debiet aangemoedigd worden! Zij verdienen die aanmoediging, om de loffelijke wijze, waarop zij zich van de bewerking des eersten deels hebben gekweten. De aanteekeningen van den Heer LION mogen door niemand worden overgeslagen: zij verhoogen de waarde van het werk. Alleen hadden wij gewenscht, dat derzelver volledigheid nog bevorderd ware door wat ruimer gebruik der werken van VOLTAIRE. Het tegenwoordige 1ste deel behandelt de *Israëlitische* geschiedenis

tot aan den dood van SAUL. Wij zien met belangstelling het vervolg van dit werk te gemoet. Het worde door den geleerden met nut, door den beschaafden met oordeel des onderscheids gebruikt!

Stichting en troost; een Godsdienstig Leesboek voor beschaafde Christenen. Naar het Hoogduitsch van K. M. KIRCHNER, *Evang. Luth. Pred. te Frankfort a/m.,* *door* J. P. RIEDEL, *Predikant te Eenrum. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1841. *In gr. 8vo.* *XIV,* 325 *bl. f* 2-90.

Aan stichtelijke huisboeken hebben wij geen gebrek. Het vertaalde van EWALD en anderen, met het oorspronkelijke van VERWEY, CORSTIUS, en weder vele anderen, kan in die behoefte ruim en rijk voorzien. Omgewerkte, tot vertoogen ingekorte leerredenen, opwekkingen, aanleidingen, en wat niet al, waarvan het getal *legio* is, en dat waarlijk in zijne soort uitstekend mag genoemd worden, gelijk er dan ook onder is, hetwelk, blijkens herhaalde uitgaven, sterk gezocht was en blijft. Uit dit oogpunt alzóo schijnt de overzetting van een huisboek, gelijk dat, welks titel aan het hoofd dezer aankondiging staat, geene *noodige* zaak te zijn; maar dat behoeft in onzen tijd ook niet. Wanneer alleen *noodzakelijke* boeken in het licht kwamen, konden wij wel met één nommer Recensiën in een geheel jaar toekomen, en dan nog uitgewerkte beoordeeling van alles geven. Nuttig kan echter deze stichtelijke lectuur zijn; zij zal dit ook, zoo wij ons niet vergissen. Want, behalve den rijken inhoud, heeft het boek veel, waardoor het zich aanbeveelt. Daartoe rekenen wij inzonderheid, *vooreerst*, dat het zich door verstandige, overtuigende redenering meestal vrij houdt van dat over en over gemoedelijke, waardoor vele schriften, die zich voor stichtelijke huisboeken uitgeven, niet kwalijk naar kommen watermelk gelijken; *vervolgens*, dat het geene bijzondere kerkgenootschappelijke vlag voert, maar de algemeene Christe-

lijke waarheid in de liefde voorstaat; *ook*, dat het door eene gepaste afwisseling voor onderscheidene menschen en in onderscheidene omstandigheden kan nuttig zijn; en *eindelijk*, om niet meer te noemen, dat het den Goddelijken persoon van JEZUS CHRISTUS, den levenden Heer der gemeente, gepastelijk op den voorgrond plaatst, zijne leer niet verheffende ten koste van hetgeen Hij op aarde deed en nog doet in den hemel. Door dit laatste sluit het zich naauw aan eene beschouwingswijze van het Evangelie, die in den laatsten tijd ook bij ons meer heeft veld gewonnen, en die hier op nieuw blijkt, ook uit een praktikaal oogpunt, alles vóór zich te hebben.

Bij deze algemeene kenschetsing van het boek voegen wij enkel nog eene korte opgaaf van den inhoud. *Zoek eerst het koningrijk Gods* — *het aanbiddelijk Godsbestuur* (namelijk, hoe God in de geschiedenis des menschdoms en van elken mensch zigtbaar is) — *de ware dankbaarheid jegens God* (als kenbaar in de wijsheid, met welke wij Hem vreezen; in den eerbied, met welken wij Hem belijden; in de liefde, met welke wij Hem aanhangen, en in de trouw, met welke wij Hem gehoorzamen) — CHRISTUS *ons van God geworden tot wijsheid, tot regtvaardigheid, tot heiliging, en tot verlossing* (waarin, gelijk ook in het volgende — CHRISTUS *een voorbeeld in lijden en in sterven* — het straks genoemde denkbeeld bijzonder op den voorgrond staat) — *het avondmaal* (in vier korte vertoogen) — *de jeugdige leeftijd* (eene ontwikkeling van, of eigenlijk soort van omgewerkte preek over 2 *Tim.* II: 22, gelijk over het geheel de vertoogen iets hebben, dat eene oorspronkelijke hoedanigheid van leerredenen verraadt) — *ouderenpligt* — *de kunst, om altijd vrolijk te zijn* — (waartoe als regelen worden aangeprezen: het geweten zuiver te houden; zich te wachten van den waan, dat men op aarde volkomen gelukkig kan zijn; den zin voor *ware* vreugde bij zich aan te kweeken; naar onpartijdige beschouwing van levensrampen te trachten: dit een en ander wordt met opwekking besloten) — *het koningrijk der hemelen gelijk eene parel* — *de zelf-*

zucht (in aard, werking en schadelijken invloed beschouwd) — *de ondank* (op soortgelijke wijze. Wij hadden dit liever *ondankbaarheid* genoemd gezien, omdat het spraakgebruik aan het eerste woord de doorgaande beteekenis van het *ondervinden* van ondankbaarheid heeft gehecht. Men beloont met ondankbaarheid. Men wordt beloond met ondank. Zoo wordt het althans meest gebezigd) — *de hoofdtrekken van het beeld der liefde* (vertrouwen, onvermoeide werkzaamheid, zelfverloochening, geduld, heilige moed) — *de weg ten eeuwigen leven* — *de lotgevallen der waarheid op aarde* — *de pligt, om Godsdienst te bevorderen* (als zijnde onze Godsdienst eene des lichts, der liefde, der kracht, en der vertroosting) — *het lot, miskend te worden* (als zich uitstrekkende over ons denken, gevoelen, gelooven en werken) — *de vrije en de knecht* (een woord vooral over onze vrijheid in CHRISTUS) — *het leven eene bedevaart* (de punten van vergelijking zijn: de aanvang met zeer ongelijke toerustingen, de voortgang op uiteenloopende wegen, het einde aan hetzelfde doel, bij verschillende reizigers) — *blijf met ons, want het is bij den avond* (eigenlijk een overzigt over een inwendig menschenleven; een der minst heldere stukken van den bundel, gelijk reeds het gekozen opschrift duister is) — *de kunst, om de vreeze des doods te overwinnen* — *de dood onder het beeld van den slaap* (geen stilstand, maar rust der uitgeputte natuur, die met nieuwe kracht ontwaakt; einde van de zorgen en den strijd; bedaring van den verwarden loop onzer gedachten, inbeeldingen en hartstogten; kortstondige scheiding van geliefden, met welke het ontwaken hereenigt. Voorts, om gerust te gaan slapen, en om gerust te sterven, moet men op God vertrouwen en een goed geweten bezitten) — eindelijk, *de waarschuwende stemmen der graven.*

De vertaling is loffelijk, zoodat de stijl, die in het oorspronkelijke nog al beeldrijk schijnt te zijn, ook in de overzetting levendig en onderhoudend is.

Het zichzelven verdrukkend Sion in Nederland onder het oordeel Gods, beschouwd in eene klagte tegen het onregtvaardig uitoefenen der kerkelijke tucht, en deszelfs verwoestende gevolgen in de Christelijke afgescheidene Gemeente te Amsterdam. Door A. VAN DEN BRINK, *Lidmaat derzelve Gemeente. Te Amsterdam, bij* B. J. Hoogkamer. 1842. *In gr. 8vo.* 95 *bl. f* :-60.

Wie lust heeft tot het lezen van de onzinnigste dweeperij, koope dit vlugschriftje, en wie nog niet vóór het bereiken der *helft* oververzadigd is, die verdient den lof des *gedulds* nevens JOB. *Iets* ter proeve:

»De ouderling MIDDEL, zijne toestemming gegeven heb»bende, om den volgenden Donderdagavond zulks te doen »(iemand te bezoeken), *zoo bepaalde de Heere hem Dings»dag, Woensdag en eindelijk des Donderdags morgens »met bijzondere kracht bij Ps. LVIII:* 2."

»Toen ik nog een onnoozel kind was, leefde ik altijd »als onder het alziend oog; de Heere zag alles, en wist »alles." [later niet??] »Zoo was het dan, als ik eens op »zekeren avond te bed liggende, wenschende des morgens »vroeg op te staan, en *niet wetende, hoe ik zou wakker »worden, dacht, ik zal het aan den Heere vragen, dat »die mij moge roepen, zoo als ik ook deed; en juist op »dien tijd, als ik gebeden had, werd ik tot tweemaal bij »mijn naam genoemd.* Dit nu was ik geheel vergeten" »[hoe is 't mogelijk?] en toen nu de Heere er mij bij be»paalde, was het mij, alsof ik nog op dat plaatsje lag, »toen de naam van AREND mij als door de ooren klonk, »en ik behoefde nu niet meer te vragen, of ik een geroe»pene was." (De man had getwijfeld, of hij een geroepene was in den bij de vromen aangenomen zin, niet iemand, die, zoo als men zegt, *gepord* wordt.)

Wat is dat nu? domheid, dweeperij, of Godslastering? Het heeft veel van het laatste, en dat men zulke dwaasheden in de Gemeente der Afgescheidenen te *Amsterdam* te

keer gaat, bewijst, dat niet *allen* er zóó dwaas zijn, als de Heer AREND VAN DEN BRINK.

Natuurkundige Verhandeling van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Tweede Verzameling. 1*ste Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. *In* 4*to. XXIV en* 131 *bl. en* 18 *Platen. f* 6 - 50.

Directeuren der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen hebben besloten, de eerste verzameling der Natuurkundige Verhandelingen dier Maatschappij te doen eindigen met het 24ste deels 2de stuk, 't welk ons nog niet in handen gekomen is (het eerste stuk van dat deel zag in 1838 het licht). Met het voor ons liggende deel vangt dan eene nieuwe verzameling aan, in 4° formaat gedrukt, waarin de Verhandelingen doorgaande in het licht gegeven zullen worden in de taal, waarin zij geschreven zijn. Vroeger werden zij, gelijk bekend is, in het Nederduitsch vertaald. Wij twijfelen niet, of deze verandering zal bij de meeste beoefenaars der wetenschappen bijval vinden: deze zullen toch liever het oorspronkelijk opstel van den Schrijver lezen, dan eene niet altijd getrouwe, somtijds gebrekkige en doorgaans stroeve vertaling. Ook het formaat is meer geschikt voor geschriften van dezen aard, die veelal met platen voorzien zijn.

Het eerste deel der nieuwe Verzameling, waarvan wij thans een beknopt verslag geven, behelst twee stukken, beide van botanischen inhoud. De eerste is eene Prijsverhandeling van F. T. KÜTZING, over de verandering van lagere Algenvormen in hoogere, en ook in geslachten van verschillende familiën van hoogere cryptogamen van celachtige structuur. Tot deze Prijsverhandeling behooren al de bij dit deel gevoegde platen. De overgangen, waarover hier gehandeld wordt, zijn door onderscheidene waarnemers aangenomen, die zeer eenvoudige plantaardige vor-

men somtijds in hoogere vormen zagen overgaan of wel onder andere omstandigheden zagen blijven bestaan in hunnen oorspronkelijken onontwikkelden toestand en zich als zoodanig voortplanten. Andere Schrijvers ontkenden zulks. Er is in dit opzigt in de laatste tien jaren vooral eene merkwaardige omkeering der heerschende meening op te merken. Terwijl in het eerste vierde deel dezer eeuw de *generatio aequivoca* (*Urbildung*) onder de Duitsche natuuronderzoekers vele aanhangers telde, heeft men later, en vooral sedert de ontdekkingen van EHRENBERG in de kleine wereld der zoogenoemde Infusie-diertjes, het gebied dezer oorspronkelijke vorming steeds enger gezocht te omsluiten, ja zelfs geheel getracht op te heffen. 't Komt ons voor, dat er in de wijze, waarin men de waarnemingen van EHRENBERG opgevat en toegepast heeft, overdrijving is; en zeker is de tegenwoordige toestand der ontwikkelingsleer, vooral de door SCHWANN voorgedragene leer der cellen, in tegenspraak met de zoo stellige meening van vele nieuweren, dat alle organische wezens veel zamengestelder zijn dan men meent, en dat er geene eenvoudige grondvormen zijn, die den aanvang der organische wezens uitmaken. Sedert men algemeen aanneemt, dat de *evolutie* ons de vorming van het *embryo* niet verklaren kan, dat het eene wezenlijke *epigenesis* is, sedert dien tijd is, dunkt mij, het ontkennen van alle *Urbildung* eene inconsequentie en een teruggang. De tijd zal hier zekerlijk de volkomene waarheid meer en meer aan het licht brengen. De voor ons liggende Verhandeling van KÜTZING, waarin de *Urbildung* aangenomen wordt, en waarnemingen worden medegedeeld aangaande de ontwikkeling van *Conferven*, *Vaucheriën*, Mossen en *Lichenes* uit groene bolletjes (*Protococcus* AGARDH) zal zeker niet aan de meerderheid der natuurkundigen bevallen, en tegenspraak uitlokken. Maar waarnemingen laten zich niet dan door naauwkeuriger waarnemingen wederleggen, en wij willen dan ook den Schrijver niet beschuldigen, dat hij het veld der waarneming verlaat, om zich in bespiegelingen toe te geven. 't Geen ons echter in zijn geschrift mishaagt, is het jagen naar vreemde woorden

en derzelver smakelooze aaneenkoppeling. Hij onderscheidt vijf hoofdvormen, waaronder de eenvoudige plantaardige voortbrengsels voorkomen: den *sphaerischen*, den *nematischen*, den *phyllodischen*, den *stelechodischen* en *soreumatischen* vorm. Deze vormen worden, den *phyllodischen* vorm uitgezonderd, nog weder in verschillende secundaire vormen onderscheiden. Wij ontkennen niet, dat zulke onderscheidingen voor een gemakkelijker overzigt der vormen nuttig kunnen zijn. Maar het gedurig gebruik dezer woorden en de lange zamenkoppelingen, zoo als b. v. »*achromatische*, *myxodermatisch-ento-synaptische Form*," geven aan de geheele Verhandeling een zonderling aanzien, hetwelk de lezers eêr afschrikken dan aanlokken zal.

Het tweede stuk, hetwelk in dezen bundel voorkomt, is door den Heer VON MARTIUS, Hoogleeraar te *Munchen*, aan de Maatschappij aangeboden, en bevat eene bijdrage over den tegenwoordigen toestand van het onderzoek aangaande de wijze van bevruchting in de phanerogamische planten (bl. 121—131). Men kent de gewigtige ontdekkingen van ROB. BROWN, ANDOUIN en anderen in dit gedeelte der Planten-physiologie; het indringen der *pollen*-buizen in het *ovarium* tot de kern van het ei. MARTIUS zag dit duidelijk bij eenige planten, vooral bij *Asclepiadeën* en *Orchideën* en bij *Helianthemum ochrolemum* en *Lychnis vespertina* bevestigd. Bij andere planten kon hij het somtijds in 't geheel niet waarnemen. Ook gelooft hij niet, dat, gelijk BRONGNIART, SCHLEIDEN en anderen meenen, steeds eene zekere bepaalde cel, een zoogenoemde *embryo-zak*, tot opneming van het *pollen*-buisje bestemd is, maar dat bij sommige planten elke cel, waarop het *pollen*-buisje werkt, zich tot het omhulsel des *embryo's* kan veranderen. Hij vermeldt de hem medegedeelde waarneming van R. BROWN, dat bij *Pinus* vele kleine tepelvormige verhevenheden de spits van de eikern omgeven, en vele *pollen*-buizen tot deze verhevenheden heengingen. Waarschijnlijk is het, dat de natuur niet altijd naar éénen *typus* te werk gaat. Bij vele planten, b. v. *Laurus communis*, *Ranunculus arvensis* en verscheidene grassoorten,

kon de Schrijver tot nog toe de meergemelde *pollen*-buizen niet opsporen.

De druk van dit eerste deel der nieuwe Natuurkundige Verhandelingen onderscheidt zich voordeelig van dien der vorige deelen. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de zetters de taal, waarin deze Verhandelingen gedrukt zijn, niet verstaan, kan men ook niet verwachten, dat er geene drukfouten in zullen voorkomen. Zij zijn echter niet talrijk en betreffen meest vreemde woorden, b. v. p. 3 reg. 13. *Polymorphez-Familie* voor *Polymorphen-Familie*, p. 6 reg. 21. *Protocuccus* voor *Protococcus*, p. 13 reg. 14. *sorenmatisch* voor *soreumatisch*, bl. 131 twee malen *Pfanerogamen* voor *Phanerogamen*. Zinstorende drukfouten hebben wij niet aangetroffen.

J. VAN DER HOEVEN.

Specimen pathologicum *de Emphysemate pulmonum vesiculari*, quod — publico ac solemni examini submittit CONSTANTINUS DE BORDES. Amstelodami apud *L. van Bakkenes*. 1842. 8vo. XII et 116 pp. *f* :-90.

Welk denkbeeld vormt men zich toch van eene wetenschap, welke door alle tijden heen steeds op dezelfde hoogte zoude blijven staan? Bloeit zij daarentegen alleen door uitbreiding, eere dan allen, die te allen tijde tot zulke uitbreiding het hunne bijdroegen of nog zullen bijdragen! Eere den ouden, die met zoo *geringe* hulpmiddelen zoo *veel* verrigt hebben! Mogen de nieuweren trachten, met zoo vele hulpmiddelen, als men boven de ouden vooruit heeft, door de ouden in schranderheid vooral niet overtroffen te worden! Bij vele hulpmiddelen wordt deze toch vereischt, om wijs, voorzigtig en beraden te werk te gaan. Geluk den Schrijver van deze Verhandeling met de vaardigheid, welke hij voor de *auscultatie* schijnt te bezitten, en die hem het gezegde schijnt ontlokt te hebben: *dat het door deze is, of men reeds het ontlede lijk voor zich ziet.* De *auscultatie* berust toch geheel op de verschijnselen van het leven en is daar buiten dood. — Doch men moet het

met eene Voorrede zoo naauw niet nemen, vooral tegenwoordig niet, nu het eenigzins mode is, de ouden te berispen over hetgeen zij niet gedaan hebben, van het tegenwoordige standpunt der wetenschap gezien. Dit kon de Schrijver niet geheel nalaten, dewijl hij een onderwerp behandelt, eerst door de uitbreiding der wetenschap meer behartigd, onderzocht en dus beter bekend geworden. Hij heeft het *Emphysema pulmonum vesiculare* tot stof voor zijne Dissertatie gekozen, ofschoon het te *Groningen* reeds behandeld was, waarvan hij te laat kennis kreeg; een gevolg van ons *incommunicatief* Akademiestelsel. De Schrijver zal eene ziekelijke uitzetting der longblaasjes of celletjes door lucht tot een onderwerp voor zijne beschouwing nemen. Hij gewaagt van het weinige, hetwelk bij de ouden over eene ziekte gevonden wordt, welke zij eigenlijk niet regt kenden, en deelt mede, wat de nieuweren er van gezegd hebben op later verkregene ondervinding. Hij geeft LAENNEC de eer, door hare beschrijving zijnen naam vereeuwigd te hebben. Om tot eene betere kennis van deze ziekte der longen te geraken, acht de Schrijver noodig, op het maaksel der longen terug te komen, waar REISSEISSEN den eens verkregen welverdienden lof blijft behouden. Hij doet vervolgens onderzoek naar den aard van het gebrek in het algemeen en van de aangenomene soorten, naar indeeling, in het bijzonder. — In het tweede Hoofdstuk heeft hij nagegaan, wat er over de aanleidende oorzaken tot deze ziekte gezegd is, waarvan nog veel in het duister schuilt. — In het derde zal de Schrijver over de verschijnsels spreken, en trachten aan te wijzen, welke door de *percussio* en *auscultatio* kunnen verkregen worden, en dus tot eene meer stellige herkenning aanleiding geven. — Dit hoofdstuk is het uitvoerigste, want hier is het bespiegelend veld zeer uitgestrekt geworden. Het is in zekeren zin wel geene bespiegeling, maar de gedane nasporingen zijn nog niet genoeg bevestigd, om niet nog tot velerlei gissingen aanleiding te geven. Wij mogen evenwel hier niet uit het oog verliezen, dat het moeijelijk is, van eene ziekte, welke toch tot de meer zeldzame

behoort, spoedig voldoende uitkomsten te verkrijgen, vooral op den weg der vergelijking met andere en onderling. De Schrijver heeft partij getrokken van hetgeen over deze ziekte voorhanden was. Hij heeft er oordeelkundig gebruik van gemaakt, en uit een enkel aangehaald geval kan men besluiten, dat hij niet in gebreke zoude blijven, de gelegenheid zich meer aanbiedende, deze wèl waar te nemen. Het gezegde: *Sufficere ad aeternandum nomen* LAENNECI (pag. 12) klinkt te vreemd, om het ter navolging aan te prijzen. Het is, vooral in zulk eenen stijl, niet te vergelijken met *Quae cura — tuas*, AUGUSTE, *virtutes — aeternet?* bij HORATIUS, *Carm. IV. Ode XIV.*

Beantwoording der vraag: is de oprigting eener Geneeskundige School te Amsterdam noodzakelijk of nuttig? Door Dr. J. BOSMAN TRESLING, *practiserend Geneesheer te Winschoten. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo.* 35 *bl. f* :-40.

Sedert de menschelijke zaken in handen van Commissiën gesteld worden, is er gewis geene geweest, die, volgens het oordeel der kunstbroeders, welke geen deel van de Commissie tot de Geneeskundige Staatsregeling uitgemaakt hebben, ongelukkiger gekozen werd, en wier werkzaamheden met eenen ongunstiger uitslag bekroond geworden zijn. Zoo vele beoordeelingen van de werkzaamheden der Commissie als reeds de drukpers verlaten hebben, geene is er, die een geheel gunstig oordeel over haar geveld heeft. Men kon wel verwachten, dat de meening van *zeven* leden bij zoo vele *duizende* kunstgenooten, welke meenen ook eene stem te hebben, althans zich bekwaam achten om ook te oordeelen, geene algeheele overeenstemming zoude ontmoeten. De zaak is nogtans erger uitgevallen, dan men, ook bij de ongunstigste gedachten van dezen arbeid, zoude verwacht hebben.

De Heer Dr. J. BOSMAN TRESLING behoort vooral tot degenen, die dit met kracht en klem van redenen trachten aan te toonen. Tot dit einde heeft hem goedgedacht, andermaal op dit onderwerp terug te komen, en men mag zich vleijen er nog meer over te zullen hooren. (Bl. 1.) Het voornaamste doel van den Schrijver met de beantwoording der vraag: *is de oprigting eener Geneeskundige School te Amsterdam noodzakelijk of nuttig?* is evenwel, den Heere Dr. VAN GEUNS *c. s.* een en ander onder het oog te brengen omtrent het: *nul n'aura de l'esprit hors nous et nos amis!* De *minderheid* en *meerderheid* der Commissie worden evenwel ook bedacht. En over den arbeid van de meerderheid van de Commissie is het gevoelen van Dr. BOSMAN TRESLING: »Wanneer men »het gevoelen der meerderheid van de Commissie van de »duistere en onbepaalde woorden en niets beteekenende »zinsneden ontdoet, waarin het is vervat, dan blijkt het," enz. Slechts in één punt schijnt het de Commissie evenwel niet geheel mis gehad te hebben. Zoo is dan toch geene zaak zóó slecht, of er wordt toch iets goeds in gevonden; — »de geringheid van het onderwijzend personeel; »men moet erkennen, dat deze aanmerking niet geheel »ongegrond is." (Bl. 21.) »Maar men kan immers ge»makkelijk (?) dit gebrek te gemoet komen," zegt onze Dr., »door aan iedere der geneeskundige faculteiten van »de drie bestaande Akademiën een paar Hoogleeraren »(2 + 2 + 2 = 6) toe te voegen, en daarenboven, wil men »ze voortreffelijk, een of twee Lectoren (3 + 3 = 6 en »dus 6 + 6 = 12) aan te stellen." Voortreffelijk, indien de Heer BOSMAN TRESLING slechts de *middelen* daartoo gelieft aan te wijzen; want niet alle Lectoren kunnen, in de hoop of het vooruitzigt van eens het Professoraat te bejagen, *gratis* arbeid verrigten. Wanneer men Universiteiten en Athenaea, om te *bezuinigen*, wil opheffen, dan valt er om vermeerdering van loontrekkend personeel niet te denken, althans zoo lang *Aruba* niet iets meer oplevert dan slechts om tot sieraad van een Museum te strekken. En PAULUS heeft toch reeds gezegd, dat een ar-

beider zijn loon waardig is. Het voorstel van Dr. BOSMAN TRESLING is gemakkelijker op het papier gezet dan ten uitvoer gebragt. *La critique est facile, mais l'exécution très difficile*, vooral wat het finantiëel betreft.

Raadgeving aan ouden en jongen, en allen, welke op de bewaring, vermeerdering of ook verbetering hunner gezondheid prijs stellen; door Dr. J. H. CURTIS, *en naar de vierde Engelsche uitgave in het Hoogduitsch overgebragt en met een aanhangsel vermeerderd door Dr.* F. RAIMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* B. MEYLINK, *Phil. Nat. Doct. Apotheker en Chemist. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1841. *In kl.* 8*vo.* 172 *bl. f* 1-:

Noodig was deze vertaling van eene vertaling niet. WILLICH, PENNINK en anderen hebben ons in onderscheiden vorm, breedvoeriger of beknopter, gezegd, wat wij te doen en te laten hebben, om gezond te blijven. Dat zij, die aan geschreven raad en aanwijzing te dezen behoefte hebben, zich van de aangehaalde geschriften, waarbij vooral VOSMAER's *Kunst om lang te leven en wel te sterven* te voegen is, en nu ook van dit boeksken bedienen. Jammer, dat het niet overal even duidelijk is. »Daar de huid zoowel opslorpt als uitscheidt," (bladz. 21) zal niet door allen verstaan worden, die het gebruik der kunstwoorden *absorptie* en *secretie* niet kennen. Op algemeenen bijval in hetgeen hij zegt, kan wel geen schrijver rekenen, allerminst een raadgever der gezondheid. Hetgeen de eene deskundige verwerpt, prijst de ander aan; men denke aan wiegen, valhoeden, koud water, en wat niet al! Van het laatstgenoemde geeft een *aanhangsel* eene hooggestemde aanprijzing, die zeer nuttig en noodig besloten wordt met de aanmerking, dat men de zaak niet moet overdrijven, omdat de uitersten schadelijk zijn, en ook het koud water, in overmaat gebruikt, nadeelig werkt. Van hetgeen door

den Schrijver aangeprezen, door Ref. behoudens beter oordeel afgekeurd wordt, noemt hij slechts twee bijzonderheden:

Bladz. 17 raadt de Schrijver aan, den eetlust van kinderen volstrekt niet te onderdrukken, maar den honger aanstonds te bevredigen. Wij zouden van oordeel zijn, dat men kinderen niet te vroeg kan gewennen aan eenen bepaalden tijd van voedsel nemen. Wanneer men vroeg daarmede begint, schikt de natuur er zich gemakkelijk naar; de tusschenruimte van tijd tusschen den eenen en anderen maaltijd zij slechts niet te groot of onevenredig, want een middagmaal ten 4 of 5 ure is voor kinderen allernadeeligst. De voormiddag is veel te lang; de tijd tusschen hun middag- en avondmaal daarentegen te kort. Maar, om op het in dit boekje gezegde terug te komen, waar zou het met huiselijke orde heen, indien elke honger aanstonds moest worden bevredigd?

Bladz. 90 prijst men zoogenoemde *circuleerkagchels* aan. Ref. raadt elk, wien zijne gezondheid lief is, zich niet door het goedkoope van deze machines in het gebruik te laten verblinden. Het zijn zeer ongezonde, benaauwde stookplaatsen, met welke men ongetwijfeld op den duur aan Doctor en Apotheker betaalt, hetgeen men bij turfboer of kolenkooper heeft uitgezuinigd. Hardnekkige verkoudheden, werkeloosheid der huid en slapheid van vezelen zijn de dochters dezer zuinigheid. Een open haard met goede steenkolen en goeden turf is veel gezonder, en enkel beuken- of olmenhout nog veel beter, maar ook veel kostbaarder.

Mannelijke leeftijd, zoo als het *derde* Hoofdstuk heet, moest liever *volwassene* genoemd zijn, omdat ook van vrouwen gehandeld wordt.

Ieder gebruike dit werkje met dat oordeel des onderscheids, waartoe opmerkzaamheid op zichzelven hem het best leiden zal. De kortste gezondheidsleer bestaat in de spreuk: *ne quid nimis!* Alles met mate!

Redevoering over de beoefening der Letteren en Wetenschappen, de edelste bemoeijing voor den beschaafden mensch, gehouden bij gelegenheid der plegtige viering van het vijftigjarig bestaan van het natuur- en letterkundig Genootschap PRODESSE CONAMUR, *te Arnhem, op Maandag den* 20 *November* 1842, *door Mr.* J. M. DE KEMPENAAR. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. *In gr. 8vo.* 55 *bl. f* : - 40.

De titel vermeldt volkomen den inhoud en het doel van deze Redevoering. Dit doel betreft wel in de eersteplaats de leden van het bovengenoemde Genootschap, en daarna alle beschaafde inwoners van *Arnhem*, maar het moet toch ook elken beoefenaar van letteren en wetenschappen belang inboezemen. Rec. althans verheugt zich mede over het voortdurend bestaan en den bloei van eene inrigting, die, benevens zoo vele andere, aan ons Vaderland tot sieraad verstrekt; en reeds dit wettigt de uitgave van deze feestrede. Het publiek vergenoegt zich echter hiermede niet; het eischt meer. En wanneer het vraagt, of die Redevoering om haren inhoud en vorm de uitgave evenzeer regtvaardigt, zoo moet Rec., tot zijne verwondering en leedwezen, betuigen daarover in twijfel te staan. De Heer DE KEMPENAAR is algemeen en, zoo als Rec. met grond meent te mogen veronderstellen, met regt bekend en beroemd als een der uitnemendste sprekers in *Nederland*. Rec. heeft altoos geleerd en ook gemeend, dat goed spreken van goed schrijven niet onderscheiden is, maar dit stuk zou hem waarlijk omtrent de geldigheid van dezen stelregel in de war brengen. Reeds de titel doet hem twijfefelen, of het *sapere* hier wel overal is *principium atque fons scribendi.* Waartoe anders het woord *beschaafd* in het thema opgenomen? De Redevoering is in twee deelen gesplitst, waarvan het eerste een betoog der stelling behelst, terwijl het tweede uit het vijftigjarig bestaan van het Genootschap een bewijs daarvoor ontleent. Het betoog bestaat in de voorstelling van de beoefening der letteren en wetenschappen, 1) als aanbrengende het zuiverste genot; 2) als schenkende den besten troost; 3) als aansporende tot edelaardig streven; 4) als vlechtende den beminnelijksten band. Men ziet, deze punten bevatten denkbeelden, die zich wel niet door nieuwheid en oorspronkelijkheid, of ook door diepte en belangrijk-

heid onderscheiden; maar die toch de verdienste hebben van volkomen waar te zijn; een knap jongmensch, die over dat thema moest oreren, zou met eenig nadenken ze welligt ook kunnen vinden. De ontwikkeling staat met de denkbeelden gelijk. De Redenaar schijnt de voorschriften in de *Topica* van CICERO hier inzonderheid voor den geest gehad te hebben, en een voorbeeld te hebben willen geven, hoe men al zoo kan redeneren, als men zijne bewijzen voor eene waarheid inzonderheid uit het tegenovergestelde ontleent. Hij verplaatst zijne toehoorders telkens op »de wereld en het wereldtooneel," om hen tot de overtuiging te brengen, dat het genot onvoldoende, de troost krank, het streven gemeen, en de verbindtenis van menschen weinigbeteekenend is, welke wij daar opmerken, in vergelijking met hetgeen de beoefening der letteren en wetenschappen aanbiedt. Hetgeen men hier vindt, schijnt dan ook niet zoozeer een betoog te zullen zijn, (hoewel dit woord nog al eens voorkomt) als wel eene teekening, of tegenoverstelling van de genoemde bijzonderheden op het tooneel der wereld en op het gebied der letteren en wetenschappen. Min duidelijk is Rec. het derde punt, ja het komt hem zelfs voor (de Heer DE KEMPENAAR houde hem deze bedenking ten goede), dat hier verwarring van denkbeelden heerscht. De Redenaar wil namelijk de beoefening der letteren en wetenschappen voorstellen »als aansporende tot edelaardig streven," dat is derhalve, tot een doel, dat van die beoefening afgescheiden is en hooger ligt; en wat vinden wij nu bl. 12—14, waar het betoog voorkomt? Eene schildering van het niet edelaardige der bejagingen in »de wereld en op het wereldtooneel." De Heer DE KEMPENAAR had zich immers door de opgave van dit punt op bl. 6, de verpligting opgelegd, om aan te toonen, dat de wereld ongenoegzaam is, om tot edelaardig streven aan te sporen. Hoe hij dit betoog zou hebben moeten inrigten, dit ware zijne zaak geweest; maar het schijnt Rec. geenszins voldoende, dat hij aan het slot met een enkel woord de vruchten (?) dier beoefening optelt, waaronder hij als de derde, eenvoudig noemt »het levendige bewustzijn, dat langs dien weg duizenden van rozen groeijen, en de weg zelf heen leidt tot al wat edel is en groot." Of de opgave van het denkbeeld, of de ontwikkeling is niet juist.

Het tweede deel bevat »het bewijs der betoogde waarheden in het vijftigjarig bestaan van het Genootschap." De Redenaar »bepaalt de aandacht bij 1) de leden, 2) de vergader-

zaal, 3) de werkzaamheden en 4) de lotgevallen van hetzelve. Voor 1) zoekt hij »de kracht van zijn bewijs" in *a*) de soort der leden, (niet *veelsoortig*, maar van ééne soort, »allen volkomen gelijk, als allen verlangende naar onderlinge onderwijzing en dorstende naar vermeerdering van kennis en veredeling van smaak") *b*) het getal, (»dat mag, zal het gehalte niet verliezen, niet groot zijn, moet klein wezen;" hetgeen echter niet belet, dat de Spreker »eerder reden meent te hebben, om," bij vergelijking met de bevolking van *Arnhem*, »zich over de grootte van het cijfer te verheugen, dan reden, om zich over deszelfs onbelangrijkheid te bedroeven") *c*) het geslacht (d. i. alleen mannen, geene vrouwen, want »de gestrengheid van het betoog, waaraan men op die plaats gewoon is, moet voor den verfijnden smaak der laatste te *droog*, het onvermoeide van het onderzoek, waarmede men zich daar bezig houdt, voor haren levendigen geest vervelend schijnen;" terwijl zij door haar bijzijn, bij de zwakheid der leden, eene voor letteren en wetenschappen gevaarlijke behaagzucht zouden opwekken, en »de werkzaamheden spoedig zouden doen ontaarden.") Onder 2) vernemen wij iets wegens *het gebouw*, waarin de vergaderingen des Genootschaps gehouden worden. Dit gebouw was oorspronkelijk een klooster, daarna een gasthuis, en bevat nu eene armenschool, eene werkplaats van behoeftigen, eene kerk, (?) waar »het gezuiverde Christendom, ofschoon dan ook in eene taal, Gode zij dank! aan *Nederland* vreemd (Engelsch, Hoogduitsch of Fransch?) gepredikt wordt," en de genoemde vergaderzaal. De betoogkracht van dit deel schijnt daarin te liggen, dat die zaal »naar de behoefte van den werkkring des Genootschaps is ingerigt, en dat, ofschoon de mode geheel den aardbodem aan zich onderworpen moge achten en haren schepter over millioenen slaven zwaaijen, hier de gezegende plek is, waar zij geenen enkelen aanbidder vindt en hare grillige wispelturigheden worden geweerd. Slechts ééne verandering is er aangebragt, die als wezenlijke verbetering mag worden geroemd, en tot bewijs van de vermeerderde verlichting der leden mag gelden; te weten: eene enkele groote, maar donker licht verspreidende lamp, is door vele, helder lichtende lampen vervangen." Het derde punt maakt ons bekend met de *werkzaamheden* van het Genootschap, of liever de Spreker zegt ons vooraf kortelijk, wat de leden *niet* gedaan hebben en *niet* doen, (een betoogtrant, waarvan de Heer DE

KEMPENAAR bijzonder veel schijnt te houden) om ons vervolgens een even kort overzigt te geven van de vakken, welke zij *al* beoefenen. Bij deze opgave mist Rec., tot zijne verwondering, redeneerkunde en taalstudie. De *lotgevallen* van het Genootschap geven den Redenaar in de 4de plaats aanleiding, om aan te toonen, dat »juist het onveranderde voortduren, juist de gelijkmatige tred, juist het onwankelbare bestaan van hetzelve, op deze veranderlijke wereld, in deze woelige maatschappij, in dit wispelturig tijdvak en onder onstandvastige menschen, het alles afdoende blijk oplevert van de uitnemendheid der vereeniging en van het edelaardige der vijftigjarige bemoeijingen. — Hoe men daar buiten ook verdeeld was: hier bleef men eensgezind." De Spreker schetst de staatkundige omkeeringen in ons Vaderland, sedert het slaken van den federativen band der Vereenigde Provinciën tot op onze dagen, en besluit met te zeggen: »Bij en onder dat alles, en in het midden van al dat afbreken, opbouwen, vernietigen, herstellen, verscheuren, weder zamenbinden, wegwerpen, wederopvatten — en wat niet al? — bleef dit Genootschap ongedeerd en rustig staan."

Rec. heeft het beloop van deze Redevoering in het bovenstaande getrouwelijk, veelal met de eigene woorden van den Spreker, opgegeven. Men kan er uit zien, dat de Heer DE KEMPENAAR zijn onderwerp wel tot in bijzonderheden doordacht heeft; of hij echter langs dien weg tot eene heldere en bondige behandeling gekomen is: hierover staat Rec. eenigzins in twijfel. De eigenlijke zenuw van het betoog, vooral het verband van het eerste en tweede deel, is voor hem eenigzins verborgen gebleven; maar welligt heeft de Spreker ook hier, even als in het eerste deel, meer door schilderen dan door redeneren zijn doel willen bereiken.

De stijl is in eene Redevoering, inzonderheid in eene Feestrede, althans naar het oordeel van den Rec., eene niet geheel onverschillige zaak, ja zelfs nog al iets van belang. Die van den Heer DE KEMPENAAR kenmerkt zich minder door vastheid, dan wel door verscheidenheid. Men zou uit de Redevoering eene aardige bloemlezing kunnen maken van gemeenzamé, gevoelige, luimige, schilderachtige, bloemrijke, en ook van hoogernstige passages. Tot deze laatste brengt Rec. de waarlijk fraaije plaats, (bl. 3), waar de Redenaar over de afgestorvene leden, met name over den voortreffelijken DONKER CURTIUS, eens de ziel en de steun van het

Genootschap, met warmte uitweidt, de teekening van den *niet* waren, maar veronderstelden toestand onzes Vaderlands, waarvan hij »de gebrekkige staatsinrigting, de overmoedige of wankelmoedige regering, de ledige kisten of uitgeputte krachten, of ook de ontevredenheid, onder de beste standen luide uitgesproken," regt *con amore* beschrijft (bl. 11). Het ontbreekt ook niet aan vernuftige zetten en scherpe uitvallen (de *Duitschers* noemen ze *Seitenhiebe*) zoo bijzonder geschikt, om eene aangename hilariteit onder de toehoorders op te wekken, Wij vinden daarvan onder andere eene schoone proeve op bl. 27 en 28, waar hij de geleerde Maatschappijen, die er vermaak in vinden om openbare vergaderingen te houden, prijsvragen uit te schrijven en boekerijen aan te leggen en te vergrooten en meer dergelijke zotheden begaan, aardig uitlucht, en aan de auteurs, »die de drukpersen laten zweeten, om de ontelbare boekdeelen, die jaarlijks het licht zien — of op den zolder van den boekdrukker verbeiden" (hoe gepast bij den overvloed van oorspronkelijke schrijvers in ons Vaderland!) ter degen de les leest, door hun te zeggen, dat de leden van het Genootschap: PRODESSE CONAMUR te *Arnhem* wijzer zijn en niet alzoo doen. Op bl. 27 komt eene passage voor (mede als proeve van stijl niet onbelangrijk) die aldus luidt: »Wij hielden geene openbare vergaderingen, om onze talenten, door ons zelve opgevijzeld, voor anderen te doen schitteren (regt bescheiden en nederig voorwaar!) en het viel ons niet te beurt aan eene Koninklijke verveling het aanzijn te geven." Rec. wist met deze plaats in het eerst volstrekt geen' weg, en dacht in zijne eenvoudigheid, het epitheton *Koninklijk* (op zich zelf wel wat vreemd, maar in den stijl van deze Redevoering toch zoo vreemd niet) voor *zeer groot* te moeten nemen, zonder een' dieperen zin daarin te vermoeden. Een van zijne goede vrienden, die de zonderlinge gewoonte heeft, om de *Arnhemsche* courant gezet en tot het einde toe uit te lezen, heeft hem echter op den weg geholpen. Deze heeft hem namelijk gezegd, dat die courant in het jaar 1841, bij het berigt van de vereenigde zitting der vier klassen van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, in tegenwoordigheid des Konings gehouden, waarbij de leden van dat geleerde ligchaam natuurlijk hun best hebben gedaan, aan hare lezers verteld heeft, dat Z. M. zich toen derwijze verveeld had, dat »Koninklijke verveling" voor zeer groote, ja de grootste verveling" na dien tijd tot een spreek-

woord geworden was. Rec. moet bekennen, dat deze inlichting hem van groote dienst geweest is, om het fijne vernuft, in de bovenstaande passage verborgen, volkomen te waarderen en te genieten. Hij verheugt zich daarom, thans gelegenheid te hebben, de lezers van dit Maandwerk, die toch ook wel de hier aangekondigde Redevoering zullen lezen, deelgenooten daarvan te maken. Intusschen laat hij het gaarne aan den Heer DE KEMPENAAR over, om te beoordeelen, of zijn vriend de vernuftige toespeling goed gevat heeft, terwijl hij Z. W. E. alleen om verschooning vraagt, dat hij in de onaangename noodzakelijkheid geweest is, om zijnen naam met een artikel in de *Arnhemsche* courant in verband te brengen.

Om den Heer DE KEMPENAAR te toonen, dat Rec. zijnen arbeid met de verschuldigde oplettendheid gelezen heeft, zal hij eenige kleine onnaauwkeurigheden van stijl en taal, die hem, bij eene lastige kieskeurigheid, een weinig gehinderd hebben, kortelijk aanstippen. De keuze is hier nog al moeijelijk; daarom zal hij zich alleen tot eenige weinige bepalen, en enkele passages opgeven, zonder gemotiveerde aanmerkingen er bij te voegen. »Een gebroken gemoed" bl. 2. »Eene bloemlezing van keurige plaatsen (uit de schriften van CICERO) te zamen gegaard, en met hooge vooringenomenheid te zamen gevlochten, met de opgerakelde geestdrift der jongelingsjaren op hoogdravenden toon mededeelen" bl. 5. »Wat dàn besloten en dàn gehandeld wordt, kan niet dan dwaas, verderfèlijk en snood wezen" bl. 12. »De mensch (die zich aan zijne driften overgeeft) is gelijk aan het uitgestrekte meer. Effen en glad draagt het wiegende daarheen de kiel. Steekt de wind op, dan krullen de golven, en het vaartuig, geschommeld, krijgt snelleren gang. Barst de orkaan los, dan worden hemelhooge bergen en peillooze diepten in dat water geboren, en het vaartuig geslingerd in uitersten nood. Blaast de snerpende oostewind met verstijvende koude, dan stollen die golven tot onbewegelijk ijs. En laat de lente haren adem over dat spiegelglad glijden, of koesteren de zonnestralen de ijzerharde baan, dan worden de kluisters der wateren verbroken, en het nog onlangs vastgevrozen vaartuig zet zijne reize weder voort;" bl. 13. Rec. moet tot zijne schande bekennen, dat het hem niet heeft mogen gelukken, zelfs met eenige inspanning, de juistheid en fraaiheid van dit beeld (aan een meer, of aan de zee ontleend?) te vatten.

»Gij weet het, dat het kluizenaarsleven de natuurstaat van den mensch niet oplevert," bl. 14. »Roept die verbindtenissen voor uw onpartijdig regtergestoelte, weegt ieder derzelven, en beslist dan," bl. 15. »Banden, die wijsheid, waarheid en regt hebben geëikt," bl. 17. »Wat de tanden des tijds wederstaat en het sneeuw der jaren draagt," bl. 18. »Zich verheugen, meer dan zingenot te smaken te vinden," bl. 19. »In dit licht geplaatst, beweer ik, dat het vijftigjarig bestaan van het Genootschap het bewijs oplevert," bl. 20. »Uit welke standen der maatschappij deze onderscheidene leden herwaarts zijn opgeklommen," bl. 21. »De werkkring, dien wij ons in deze oefenschole ter taak hebben gekozen," bl. 24. »Een welgemeend welkom toeblikken," bl. 26. »Gedenkteekenen aantreffen van gewigtige *voorvallen*, inwendig op haar bed (van eene beek) of uitwendig aan hare boorden," bl. 30. »Het vijftigjarig bestaan van het Genootschap bewijst, dat de getrouwe beoefening der letteren en wetenschappen de vatbaarheid voor die weldaad en het waardig zijn, dat men dezelve geniete, in den mensch bewaart, en zulk een gemeenebest met de daad staande houdt," bl. 31. Aan het slot roept de Spreker zijne toehoorders op, om »dit kleinood (het Genootschap) zorgvuldig te bewaren, ijverig te beschermen, belangstellend te drenken, opdat het nog lang dezen beemd (*Arnhem*) tot sieraad verstrekke, door zijnen luister voortdurend oog en hart streele, en opdat het, door hen in het leven gehouden, na vijfentwintig jaren, op deze zelfde plaats, nog vele dankbare hoogschatters vinde," bl. 34. Gaarne vereenigt Rec. zich met deze hartelijke uitboezeming voor *Arnhems* verdienstelijk Genootschap: PRODESSE CONAMUR.

Theoretisch-practische und vergleichende Holländische Sprachlehre für Deutsche. Zum Gebrauch in Schulen und für den Selbstunterricht, von Dr. J. VAN JAARSVELDT. Amsterdam, *J. Müller.* 1838. gr. 8vo. VI, 300 S. *f* 1-80.

***Beoefenende en vergelijkende Hoogduitsche Spraakkunst, ten gebruike voor Nederlanders. Door Dr.* J. VAN JAARSVELDT, *Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1841. *In gr. 8vo IV*, 276 *bl. f* 1-60.**

Bij de aankondiging der twee bovenstaande boeken voelt Rec. zich gedrongen, op het belang van dergelijke geschriften in den tegenwoordigen tijd opmerkzaam te maken. Algemeen toch is onder ons de klagte over toenemende taalverbastering. Dit kwaad heeft zich niet alleen den weg weten te banen tot het studeervertrek van den geleerde, tot den kansel, de pleitzaal en den hoogeren leerstoel; het heeft zijn verderfelijk vermogen niet bepaald tot het nederig kantoor van den dagbladschrijver, den notaris en beëedigden overzetter, maar het is zelfs doorgedrongen tot de aanzienlijke raadkamers, waar de Grondwet is ontworpen, waar 's Lands wetten worden geschreven en verordeningen van het Bestuur van kleine en ook van groote steden worden opgesteld. Ten aanzien van de poëzij, en in het algemeen van de zoogenoemde bellettrie, dragen *Frankrijk* en *Engeland* grootelijks de schuld, want de tijd is voorbij, waarin het voorbeeld van *Duitschland* op dit gebied onder ons van kracht was, maar groot blijft nog altoos de invloed, welken dit land op ons proza heeft. Hoe weinig boeken over een bepaald vak van wetenschap zien hier te lande het licht, waarvan stijl en taal en uitdrukking echt en zuiver Nederduitsch heeten mogen, en niet met bestanddeelen vermengd zijn, welke aan onze naburen toebehooren! Het veelvuldig gebruik van den arbeid der *Duitschers* verklaart, bij de naauwe verwantschap der beide talen, dit treurig verschijnsel genoegzaam. Men zegge niet, dat onzuiverheid van stijl en taal in wetenschappelijke geschriften, waarin het inzonderheid op de zaken aankomt, eene kleinigheid is, die alleen den vorm betreft, want dan zou men onjuistheid van denkbeelden, die daarmede onvermijdelijk gepaard gaat, ook eene kleinigheid moeten noemen; terwijl men zou moeten vergeten, dat men door deze onachtzaamheid de taalverbastering in de hand werkt. Ook denke men niet, dat Rec. zich tegen de verrijking van onze taal met nieuwe woorden onvoorwaardelijk zou verklaren: de vorderingen in kunst en wetenschap wettigen, ja eischen dezelve veeleer, en vele nieuwe woorden en uitdrukkingen, zegswijzen en wendingen verdienen voorzeker niet afgekeurd te worden, omdat zij bij onze oudere Schrijvers, of in onze Staten-vertaling van den Bijbel niet voorkomen, maar omdat zij tegen den aard en geest van onze taal, als de getrouwe en bezielde uitdrukking van ons volkskarak-

ter en volksleven, aandruischen. Wenschelijk ware het derhalve, dat er middelen konden worden aangewezen en in het werk gesteld, om het kwaad te keeren, dat ons hoe langer hoe meer van den kant van *Duitschland* dreigt. Er zijn, zelfs onder onze geleerden, die het voldoende rekenen, het lezen van Hoogduitsche geschriften als overtollig, ja als nutteloos en schadelijk, af te raden. Zij zelven hebben, uit overgroote liefde voor hunne vaderlandsche taal, zulk eenen afkeer van de taal en letterkunde der *Duitschers*, dat zij zich mogen beroemen, het niet zoo ver gebragt te hebben, dat zij kunnen gezegd worden het proza en nog veel minder de poëzij van onze naburen te verstaan. Het bespottelijke van zulk eene bekrompenheid valt van zelf in het oog, en het zou eene ondankbare moeite zijn, met een woord te betoogen, hoe deze, zelfs voor de studie van hunne moedertaal, zich van wezenlijke voordeelen berooven. Neen, hoe grondiger wij eene vreemde taal kennen, die de zuiverheid van de onze dreigt te besmetten, hoe duidelijker wij de overeenkomst van beide, maar ook het verschil zullen opmerken, en hoe beter wij ons derhalve tegen het gevaar van verbastering zullen kunnen beveiligen. Doch hoe weinigen zijn er, zelfs onder onze geletterden en geleerden, die het de moeite waard rekenen, het Hoogduitsch zoo grondig te beoefenen, dat zij in staat zijn, het zuiver te spreken, veelmin te schrijven! Het is juist de gemakkelijkheid, om, ook zonder bepaald onderwijs en studie, zich eene voor zijn vak genoegzame kennis van die taal te verwerven, die aan eene gezette beoefening van dezelve in den weg staat. Van hier dat dan ook velen, die, sprekende en schrijvende, zich van de Engelsche, maar vooral van de Fransche taal, met gemakkelijkheid en juistheid bedienen, eene beklagelijke onkunde omtrent de beginselen aan den dag leggen, wanneer zij in de noodzakelijkheid komen, om hunne gedachten in het Hoogduitsch mondeling of schriftelijk uit te drukken. Het kan niet uitblijven, of dit moet ten nadeele van de zuiverheid der eigene taal uitloopen. Men leert niet doordringen tot het eigenaardige en kenmerkende der beide talen; men wordt niet opmerkzaam op het gevaar, dat ons dreigt, en het is dan ook niet te verwonderen, dat stijl en kleur van menig oorspronkelijk werk, om van vertalingen niet te gewagen, niets minder dan zuiver Nederduitsch zijn. Prof. LULOFS heeft in zijn nuttig geschrift, getiteld: *Kakographie*

(zie *Vaderl. Letteroef.* voor 1842, N°. XI, bl. 503—507) hierop de aandacht gevestigd en eene oordeelkundige bijdrage geleverd, om het toenemend kwaad der taalverbastering te voorkomen. Naar het gevoelen van Rec. zou de verdienstelijke man zijnen arbeid nog nuttiger hebben gemaakt, wanneer hij, met opzigt tot de vermenging van het Hoog- en Nederduitsch, niet zoozeer in het oog vallende Germanismen, als wel zoodanige plaatsen uit bekende geschriften, had aangehaald, die niet meer dan een' schijn van zuiver Nederduitsch vertoonen, en in de zamenvoeging van vaderlandsche woorden, op zichzelve onberispelijk, eenen uitheemschen, d. i. eenen Duitschen geest ademen, en dus tot bewijzen kunnen verstrekken, hoe het kwaad het geheele inwendige organismus van onze moedertaal aantast. De Hoogleeraar zou in de keuze van zoodanige plaatsen niet verlegen hebben behoeven te zijn; zelfs mannen, met regt beroemd, zouden hem dat onaangename werk gemakkelijk hebben kunnen maken, ja men zou tegenwoordig uit den mond van velen onzer jeugdige geleerden woorden en uitdrukkingen kunnen opzamelen, die tot een treffend bewijs verstrekken, hoe zeer zij in het denken en spreken zich aan Duitsche vormen gewend hebben. Het is hier de plaats niet, het gezegde met de stukken aan te toonen: Rec. maakt er alleen gewag van, om de overtuiging te versterken, dat de groote overeenkomst der beide talen ons maar al te ligt in verzoeking brengt, het even groote verschil tusschen dezelve uit het oog te verliezen, en alzoo tot eene jammerlijke vermenging van ongelijksoortige bestanddeelen te vervallen. Doch wij *Nederlanders* zijn het niet alleen, die hier als getuigen optreden: de *Duitschers*, die sedert geruimen tijd onder ons gevestigd zijn, bewijzen het gevaar der taalverbastering evenzeer. Wanneer deze hunne moedertaal niet tot een voorwerp van grondige beoefening hebben gemaakt, en die kennis door voortgezette studie niet onderhouden, gaat dezelve allengs geheel verloren en wordt in het spreken en schrijven door een kluchtig pocspas vervangen. Zelfs die *Duitschers*, bij wie men, om hunne maatschappelijke betrekking, eene grondige kennis van hunne moedertaal moet veronderstellen, verliezen doorgaans, na een langdurig verblijf alhier, de bekwaamheid om stukken uit onze taal in de hunne behoorlijk over te brengen, of een Hoogduitsch opstel te maken, dat zich door zuiverheid van stijl onderscheidt.

Tot de hulpmiddelen, om de kennis van eene vreemde taal te bevorderen, behooren voorzeker in de eerste plaats de onderwijsboeken. Deze hulpmiddelen tot het leeren van het Hoogduitsch mogten hier te lande langen tijd geheel onvoldoende heeten. Het waren gewone schoolmeesters, die, zonder tot den geest der beide talen te zijn doorgedrongen, en alleen op doode regelen afgaande, er zich toe zetten, om eene Spraakkunst op te stellen. Zij gebruikten hierbij ook geen' hoogeren maatstaf, dan welken de behoefte van het dagelijksche verkeer hun in handen gaf. De Hoogduitsche letterkunde stond ook eerst in het begin van haren bloeitijd, en had zich nog weinig buiten de grenzen van het land verspreid, waar zij ontloken was; ons Vaderland maakte, op het gebied van kunst en wetenschap, nog te veel een afgesloten geheel uit, en zij, die handleidingen tot de kennis van het Hoogduitsch vervaardigden, stelden zich niets meer ten doel, dan in de behoefte van den koopman te voorzien; aan taalkundige navorsching en het beoefenen der letterkunde werd nog geenszins gedacht.

Rec. acht zich niet geroepen, hier in eenige beoordeeling van de waarde der onder ons bestaande Spraakkunsten voor het Hoogduitsch te treden, maar hij meent nogtans niet te veel te zeggen, wanneer hij verklaart, dat de opstellers het eigenaardige en de inwendige overeenkomst zoowel als het verschil der beide talen niet genoegzaam in het oog gehouden en hunnen arbeid niet met eigenlijke taalstudie hebben vereenigd. In het laatste tiental jaren is deze staat van zaken, door het verschijnen van betere handleidingen, zekerlijk ten goede veranderd, doch geenszins in die mate, dat het opstellen van eene nieuwe Spraakkunst een overtollige arbeid zou mogen heeten. Het is althans deze overtuiging, die den uitgever der bovenstaande werken tot het besluit schijnt gebragt te hebben, om het schrijven van dezelve aan iemand op te dragen, in wien hij grondige kennis van de beide talen mogt veronderstellen.

Het eerste werk is inzonderheid voor *Duitschers* bestemd, die onze taal willen leeren. De behoefte, waarin het zal voorzien, bestaat dus meer bepaald in *Duitschland*, doch ook onder ons is het getal der genen niet gering, die zich daarvan met vrucht kunnen bedienen, terwijl het zelfs den geboren *Nederlander* van veel nut zijn kan, als het er hem om te doen is, de beide talen in derzelver overeenkomst en ver-

schil nader te leeren kennen. Dit laatste in het licht te stellen is, naar luid van het Voorberigt, mede het doel, dat den Schrijver, bij het volbrengen van zijne taak, voor den geest heeft gestaan, en Rec. moet hem de getuigenis geven, dat hij, ten aanzien van dit punt, een' verdienstelijken arbeid geleverd heeft. Gelijk dit in den geheelen aanleg en het doorgaand beloop van dit werk blijkt, zoo komt het voornamelijk uit in het gedeelte, dat over de leer van het gebruik des lidwoords handelt, waarin door voorbeelden de bijzondere gevallen zijn aangewezen, wanneer hetzelve van het Hoogduitsche afwijkt. Desgelijks onderscheidt zich deze Spraakkunst door eene welgeslaagde proeve, om de verbuiging der gemeene zelfstandige naamwoorden door eene bijgevoegde tabèl te doen kennen. In *'t* algemeen kan men aan dit boek den lof niet onthouden, dat de Schrijver naar een vast en oordeelkundig plan heeft gearbeid, dat hij de beste taalkenners, niet alleen WEILAND en SIEGENBEEK, maar ook BILDERDIJK, heeft geraadpleegd, en in het moeijelijke werk geslaagd is, om de beide talen in onvermengde zuiverheid van elkander gescheiden te houden. Dit blijkt uit den stijl, waarin het boek geschreven is, die zuiver Hoogduitsch heeten mag, gelijk mede uit de gelukkige overbrenging van Nederduitsche spreekwijzen en spreekwoorden, waarvan eene zeer rijke lijst aan het slot voorkomt. Het aantal van Nederduitsche Spraakkunsten voor *Hoogduitschers* is, om bekende redenen, uiterst gering, en de weinige, die in *Duitschland* zelf het licht gezien hebben, zijn zoo gebrekkig, dat zij voor een grondig onderwijs naauwelijks in aanmerking verdienen te komen. Het zou dus ook een schrale lof zijn, zoo Rec. het bij de verklaring liet berusten, dat de arbeid van den Heer VAN JAARSVELDT dien van zijne voorgangers in grondigheid, volledigheid, duidelijkheid en bruikbaarheid overtreft: hij kan er met vrijmoedigheid bijvoegen, dat die arbeid aan de eischen voldoet, welke men, bij de tegenwoordige vorderingen der taalstudie, aan den Schrijver eener Spraakkunst mag maken. Die arbeid wekt de aangename overtuiging, dat de *Duitschers* niet langer vruchteloos naar eene goede handleiding behoeven om te zien, wanneer zij zich eene meer dan oppervlakkige kennis van onze taal willen verwerven. Mogt dan ook dit boek het oogmerk, waartoe het geschreven is, krachtdadig bevorde-

ren, en alzoo medewerken, om de kennis van onze taal en letterkunde in wijderen kring buitenslands te verspreiden!

Het tweede bovenstaande boek van denzelfden Schrijver is voor *Nederlanders* geschikt. De Heer VAN JAARSVELDT heeft daarin hetzelfde plan gevolgd als in het eerstgenoemde, met die wijzigingen, welke door het eigenaardige van het Hoogduitsch worden voorgeschreven. Men merkt met genoegen daarin op volledigheid bij beknoptheid, grondigheid bij duidelijkheid, en wordt bij het gebruik van zelf op de groote overeenkomst en het groote verschil der beide talen oplettend gemaakt. Onderwijzer en leerling behoeven tegen eene uitvoerigheid niet op te zien, die als noodelooze omslagtigheid afkeuring verdient, en zullen echter het boek niet raadplegen, zonder een voldoend antwoord te ontvangen.

De gebreken van deze twee Spraakkunsten zijn, naar het gevoelen van Rec., niet zoozeer in den aanleg van het geheel en de schikking der deelen gelegen, maar bepalen zich voornamelijk tot de min juiste overbrenging van deze en gene woorden en uitdrukkingen. Bij eenen herdruk zullen deze feilen gemakkelijk te verbeteren zijn. Eene goede uitvoering en een matige prijs bevelen beide boeken evenzeer aan.

JACOBI NIEUWENHUIS, in Acad. Lugduno-Batava Prof. ordin, Quaestiones Logicae in usum scholarum. Lugduni-Batavorum, apud *H. W. Hazenberg Juniorem.* 1842. XII et 86 pag. in 8°. maj.

GERARDI NOODT, Jurisconsulti et Antecessoris scholae in Digestorum libros XXVIII—L, edidit H. U. HUGUENIN, J. U. D. Heerenveenae, apud *F. Hessel.* 1842. X et 393 pag. in 8°. maj. *f* 3-:

Gelijk de menschelijke geest in alles voorwaarts streeft, zoo doet hij dit ook in de wijsgeerige wetenschappen; en, hetzij men den nieuweren gang der denkbeelden goed- of afkeure, de beoefening van de Redeneerkunde staat in te veel verband met die der Wijsbegeerte in het algemeen, om in de eerste zich onveranderlijk aan het oude te kunnen houden, zonder

voordeel te trekken van, of althans acht te slaan op de voortgaande ontwikkeling der wijsgeerige begrippen. Er is eene *Logica* van Prof. VAN DE WIJNPERSSE. Zij was in overeenstemming met den stand der wijsgeerige wetenschappen in den tijd van 's mans bloei. Doch Prof. WIJTTENBACH rekende het naderhand noodig, zijne *Praecepta Philosophiae Logicae* bekend te maken, en dat voortreffelijk werk plaatste ons reeds op een later beklommen standpunt. Maar WIJTTENBACH was der *Kantiaansche* Wijsbegeerte en den haar opgevolgd hebbenden, echter steeds met haar in verband staanden stelsels, niet gunstig gezind. Geheel de plooi van 's mans denkwijs was met de latere beschouwing, in sommige opzigten, onvereenigbaar. Tegenwoordig staan zijne voorschriften van Redeneerkunde, in hun geheel genomen, in te weinig betrekking tot den staat der Philosophie. Dit gevoelde Prof. NIEUWENHUIS reeds jaren geleden, en van zijne toen uitgegevene *Elementa Logices* levert hij hier als 't ware een *compendium*, bevattende vragen en antwoorden ten behoeve der eerstbeginnenden in die studie, maar, naar ons inzien, ook allezins bruikbaar en nuttig voor de verder gevorderden. Het is waar, elf jaren geleden verscheen het vroegere werk, en dit vraagswijze overzigt gaat niet verder dan HEGEL. Maar het zijn *Quaestiones Logicae*, en, behoudens beter oordeel, mag men voor de Logica alsnog bij de Begrippenleer van HEGEL blijven stilstaan, daar al het latere te dien opzigte geene omwenteling heeft veroorzaakt, ja zich zeer wel aan de ontwikkeling der Logica door den Hoogleeraar NIEUWENHUIS aansluit. De jonge lieden op de Gymnasiën, benevens de Studenten op de Athenéën en Akademiën, kunnen veilig zich van de hier medegedeelde begrippen doordringen, zonder bij den hedendaagschen stand der wetenschap ten achter te blijven.

Op de aankonding van dit *compendium* van Prof. NIEUWENHUIS laten wij volgen die van het werk eens reeds lang overledenen Hoogleeraars. Wij verheugen ons over de uitgaaf, door den Heer Mr. HUGUENIN, van Prof. NOODT's lessen over de 23 laatste boeken der Pandecten. Het is te bejammeren, dat wij over de Pandecten, in haar geheel, geene toelichting van NOODT bezitten, door hemzelven voor de drukpers gereed gemaakt. Maar het werk, zoo als het is, heeft echter hooge waarde, en past in de bibliotheek van elken Regtsgeleerde; te meer, daar juist in de door NOODT hier

behandelde boeken zoo veel voorkomt, hetwelk onder elke mogelijke wetgeving behartiging verdient, b. v. *de acquirendo rerum dominio; de acquirenda vel amittenda possessione; de usurpationibus et usucapionibus; de re judicata et de effectu sententiarum etc.* Naar een vrij zindelijk vervaardigd afschrift van Prof. NOODT's collegielessen over gezegde 23 laatste boeken der Pandecten (loopende het door den Hoogleeraar zelven uitgevene werk slechts over de 27 eerste boeken) heeft HUGUENIN de tegenwoordige uitgaaf bezorgd. Beter had hij gedaan, ook andere afschriften dier collegielessen te raadplegen. Eene beoordeeling van het werk van eenen Regtsgeleerde als NOODT, wiens verdiensten bovendien geheel beschouwd moeten worden in verband met den tijd, waarin hij leefde, komt hier natuurlijk niet te pas.

Dichtluimen, door Dr. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND, *Lid der Leuvensche Afdeeling der Koninklijke Maatschappij ter bevordering van Nederduitsche Tael- en Letterkunde te Brussel enz. Te Leuven, bij* van Linthorst en van den Zande. *Te Rotterdam, bij* W. Messchert. 1842. *In gr.* 8*vo. f* 2-:

Het Graf der twee Gelieven, eene Legende, door Dr. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND. *Te Leuven en te Rotterdam, bij dezelfden.* 1842. *In gr.* 8*vo.* 21 *bl. f* 1-:

De Dichter van den AMBIORIX, van wiens in vele opzigten schoon Gedicht wij een verslag gaven in N°. XIII van dit Tijdschrift voor 1842, bl. 568, de Heer NOLET DE BRAUWERE, biedt het *Belgische* en *Nederlandsche* Publiek zijne *Dichtluimen* aan. Dat de uitgave van het zoo net uitgevoerde bundeltje van des Dichters aanhoudenden lust voor en gehechtheid aan de beoefening der Poëzij getuigt, en al de stukjes den stempel dragen van in vrolijke en opgeruimde stemming vervaardigd te zijn, is ontwijfelbaar zeker; maar — of de meesten derzelve wel dien fijn beschaafden en kieschen toon doen hooren, dien men in erotische of luimige kunstvoortbrengselen der Muze toch altijd aantreffen moet, hierop zou Rec. niet gaarne ja zeggen. Waar de Heer NOLET eenige stukjes uit de Fabel- of Godenleer *travesteert*, daar slaagt hij door-

gaans vrij goed; en, ofschoon onzen OOSTERWIJK BRUYN en anderen, die hiervan proeven leverden, niet nabijkomende, zijn echter stukjes, zoo als: *de Godentwist*, *Esopus*, *Dwaas en Blind*, wel in den trant. Jammer maar, dat wij in zoo veel stukjes regels en uitdrukkingen ontmoeten, die meer *triviaal* dan *burlesk*, ja nu en dan onkiesch zijn. Rec. vindt ze in het *Glazen-oog* en in regelen uit *de Snuif* en *de Pijp*. Men is in beschaving en smaak te veel gevorderd, om produkten in den trant van JAN DE REGT of FOCQUENBROCH mooi te vinden; vooral wanneer het eenigzins *triviale* niet door het *Huygensiaansch* puntige of *Catsiaansch* leerzame vergoed wordt.

Van dat *Hollandsch Overlijdensberigt* en *het Evangelie van den dag* wil Rec. liever niets zeggen: hij komt er zonder omwegen voor uit, dat deze stukjes gansch niet in zijnen smaak vallen. De Heer NOLET houde hem eene aanmerking ten goede: de taal der Dichtkunst is te verheven, om koffijpraatjes voor hare onderwerpen te kiezen; ernstige zaken zijn te heilig, om ze in een luchtig rijmpje te behandelen; en de smaak van den Heer NOLET is te beschaafd, dan dat hij niet zelf, na deze aanwijzingen, gevoelen zoude, welke stukken beter waren geweest niet in het bundeltje op te nemen.

Het andere aangekondigde stukje: *Het Graf der twee Gelieven*, is eene Legende, aan de schriften van den H. GREGORIUS ontleend. Zij zag het licht in den jare 592, en de personen, in dezelve aangehaald, leefden in het jaar 390 van onze tijdrekening. Rec. wil hier het meerdere of mindere geloof aan de beschrijvingen van het leven van Heiligen en Martelaars niet bestrijden. GÖTHE, SCHLEGEL, HERDER en anderen hebben vele derzelven eene dichterlijke inkleeding waardig geacht. Men herinnere zich ook, welke bevallige en roerende proeven door TOLLENS, in zijne vertaalde Romancen, Balladen en Legenden, hiervan geleverd zijn.

Wat de keus nu van den Heer NOLET betreft, om juist *zulk* een verhaal te nemen, laten wij voor rekening van zijnen smaak. Over het oorspronkelijke opstel van GREGORIUS, door den Heer NOLET achter zijn gedicht gevoegd, wil Rec. niet in het breede uitweiden. Het komt hem wel voor, dat een meisje, hetwelk op den dag van haar huwelijk haren bruidegom met tranen in de oogen tegenkomt, en zegt, dat zij van hare kindsche jaren af eene gelofte heeft

gedaan om den maagdelijken staat te bewaren, daar zij den hemelschen Bruidegom heeft trouw gezworen en zich dus met den aardschen kan noch mag vereenigen; — dat een jongeling, die, na het gehoorde, maar dadelijk met zijne bruid instemt, en zegt: »de vrouw, die de echt me in de armen voert, zal mij een trouwe zuster wezen;" terwijl het paar verder vereend in de eigen sponde als Engelen voor Gods aanschijn slaapt, tot de dood beide in het stille graf naast elkander, ook al wonderdadig, vereenigt, — dat zulk een paar menschen in dien staat verkeert, waarin het evenwigt tusschen verstand en gevoel geheel verbroken is; en wat ook de invloed eener hoogere, Goddelijke kracht in het gemoed moge uitoefenen, Rec. vermeent toch, dat het Christendom den mensch nimmer wil gebragt hebben in toestanden, die strijdig zijn met zijne natuur, aanleg en bestemming, en die hem veeleer, dan aan dezelve te doen beantwoorden, in eenen ziekelijken toestand der ziele plaatsen, die hem niet zelden van dweeperij tot ijlhoofdigheid voert. Wij hechten een onbepaald geloof aan de wonderen, in de eerste tijden des Christendoms door den Heer en zijne Gezanten verrigt; wij eerbiedigen de werkingen en ingevingen des Geestes bij zoo vele eerste belijders van hetzelve; maar, de Dichter duide het ons niet ten kwade, wij kunnen het hem niet nazeggen, dat bij alle onzekerheid, bij allen twijfel, het nog eene zaligende en troostvolle gedachte is, dat wij eene zoo doeltreffende overlevering niet als *onmogelijk* gebeurd te beschouwen hebben.

Genoeg van den inhoud; nu nog een woord van de dichterlijke inkleeding.

De versificatie is over het algemeen vrij vloeijend. Hier en daar stoot men tegen eenige hortende consonnanten, waardoor rondheid en welluidendheid wel eens verloren gaan; ook de vele op elkander slaande rijmklanken veroorzaken nu en dan eene *monotonie*, die beter ware vermeden; 't is meer kunstig dan mooi; waarbij tevens komt, dat sommige regels, door het *Vlaamsche* taaleigen, ook eenigzins die welluidendheid missen, die zoo zeer het vereischte van alle Prosodie is.

Overigens werke de Heer NOLET (hij deed dit reeds met zoo veel oordeel en ijver) mede, om den smaak zijner landgenooten te beschaven en te veredelen, en doe het langs zoo meer, door redelijke, heldere en Christelijke denkbeelden,

ook door zijne Poëzij, te verspreiden, die den mensch voorzeker reeds hier niet ongeschikt zullen maken voor eene gemeenschap en eenen omgang met dat Wezen, hetwelk, langs den weg van pligt en deugd, aller gelukzaligheid bedoelt!

Poëzij van vroegere en tegenwoordige Dichters. Verzameld door A. P. WEISMAN DE VILLEZ. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp, van de Grampel en Bakker. 1841. *In kl. 8vo. VIII en* 261 *bl. f* 1-25.

Wij bevelen gaarne deze bloemlezing nevens andere bestaande verzamelingen in de welwillendheid van het publiek. Zij heeft dit met de meeste dergelijke bloemlezingen gemeen, dat de keuze uit de nieuwere Dichters beperkt schijnt geweest te zijn. Want in dezen geheelen bundel is slechts één stuk van BILDERDIJK overgenomen. Wij zouden wel eenige stukken van anderen, hier te vinden, willen missen voor eenige der meesterstukken van onzen grooten Dichter. Bezwaarlijk zouden wij ook toestemmen, dat al deze verzen eigenlijk voor declamatie zijn geschikt; doch daaromtrent heeft ieder zijn eigen oordeel. In allen gevalle vinden wij hier uit vroegere en latere Dichters veel goeds. En zoo vinde dit boek dan vooral onder jongelieden vele lezers! Eene beoordeeling der stukken komt hier minder te pas, en ook, wat de keuze aangaat, moet het subjectief gevoel van den verzamelaar grootendeels beslissen; en bij het vele goede nemen wij dan ook hier en daar het minder uitgelezene voor lief.

Twee jaren voor den mast. Lotgevallen op eene Zeereis naar de Noordwestkust van Amerika. Uit het Engelsch. II Deelen. Te Deventer, bij M. Ballot. 1842. *In gr. 8vo.* 636 *bl. f* 6-30.

Dit boek kan uit verschillende oogpunten worden beschouwd: of uit een bloot letterkundig, of uit een philanthropisch. In beide opzigten zal Rec. er zijn gevoelen aan zijne lezers over mededeelen. Wie de persoon des schrijvers is, wordt

hier niet opgegeven; van elders is het bekend, dat hij DANA heet. Tot eene wetenschappelijke loopbaan opgeleid, werd hij door eene gevaarlijke oogziekte genoodzaakt, de studie althans voor eenen tijd vaarwel te zeggen, en te beproeven, of de zeelucht en het zeeleven eenen gunstigen invloed op zijne kwaal mogten hebben. Hij nam het manmoedig besluit, om eene zeereis naar *Californië* te ondernemen, en wel in dier voege, dat hij daardoor tevens de eerste grondslagen zou leggen van zijne zeemansopvoeding, indien onverhoopt zijn toestand niet zoodanig mogt verbeteren, dat hij tot zijne vorige oefeningen kon wederkeeren, en dus gedwongen mogt worden een ander beroep te kiezen. Twee jaren diende hij alzoo als gewoon matroos voor den mast, en het zijn de ontmoetingen en ondervindingen van deze beide jaren, die hij in het voor ons liggende werk mededeelt.

De lezer ontvangt hier dus geen' roman, maar de beschrijving eener zeereize uit den mond van eenen matroos, een' matroos intusschen, die eene beschaafde en geletterde opvoeding gehad heeft, en derhalve in staat is, om zijne gewaarwordingen en ondervindingen behoorlijk onder woorden te brengen.

Zien wij dan nu de letterkundige waarde van dit boek. Deze is niet te miskennen. De Schrijver toont overal, een bekwaam man te zijn, aan wien het zeer goed vertrouwd is de pen te voeren. Zijne beschrijvingen van het zeemansleven, van de inrigtingen en werkzaamheden aan boord, zijn levendig en gelukkig; men gevoelt bij alles, dat het de taal is van iemand, die zelf ondervonden heeft, wat hij schildert, en deze waarheid der voorstelling maakt eene groote verdienste van het werk uit. Op vele plaatsen verheft de Schrijver zich, boven dit gewone, en verschillende beschrijvingen van zeetooneelen, van storm en andere verschijnselen op de diepte der wateren zijn wezenlijk fraai, ja meesterlijk. Het geeft iets eigenaardigs aan dit werk, dat men gedurig den gewonen zeeman of matroos voor den geest heeft, en daarbij tevens gevoelt, dat een meer dan gewoon ontwikkeld man dit boek schrijft. Dit kontrast boeit. Doch bij deze goede eigenschappen heeft dit werk, als letterkundig voortbrengsel beschouwd, ook verscheidene minder aanbevelenswaardige. Daaronder rekent Rec., dat dit boek, zoo men dit zeggen mag, al te zeer geschikt is om in het volkslogijs en op den bak gelezen te worden, maar daardoor voor het

gewone publiek bijna onverstaanbaar is geworden. Men is in den laatsten tijd aan het lezen van Zeeromans gewoon geworden; maar de Heer DANA geeft ons eene alle maat te buiten gaande hoeveelheid van barre zeetermen, en menig lezer zal bladzijde op bladzijde lezen, waarvan hij genoegzaam niets verstaat. Zeker bragt het onderwerp mede, dat eene meer dan gewone portie scheepsbenamingen en uitdrukkingen hier moesten voorkomen; maar de Schrijver is er toch wat heel kwistig mede geweest, en Rec. gelooft niet, dat het werk er minder om zou geweest zijn, indien deze rijkdom ware besnoeid. DANA schreef toch niet bepaald noch zelfs bijzonder voor den matroos; zijn boek was voor het groote publiek bestemd, en Rec. kan zich niet anders voorstellen, of menigeen zal voor deze veelvuldige zeetermen terugdeinzen en daardoor van de lezing van het werk worden afgeschrikt. Met deze aanmerking staat eene andere in naauw verband, namelijk de groote uitvoerigheid, die DANA aan zijn verhaal heeft gegeven. Zonder nadeel voor de duidelijkheid of ook voor de levendigheid der voorstelling had dit werk merkelijk kunnen worden bekort, vooral dat gedeelte, hetwelk over het verblijf aan de kust van *Californië* handelt. Daarin is te veel eenzelvigs; het is een gedurig terugkomen op hetzelfde, hetgeen den lezer vermoeit. Over het geheel, en dit zou Rec^s. derde aanmerking zijn, over het geheel is er te weinig afwisseling in het boek. Het is een scheepsjournaal, zou men kunnen zeggen, maar de Schrijver heeft de gave niet bezeten, om dat journaal door het invlechten van episoden te verlevendigen. Het was zijn oogmerk niet, om een' roman te schrijven, zal men ligt zeggen; maar, ook zonder dat hij dit deed, had hij veel meer afwisseling kunnen geven, dan nu het geval is. Misschien bezat hij de gave van opmerken, waar het den mensch geldt, minder, dan hij die in andere opzigten toont te bezitten. Anders, dunkt ons, moest hij meer partij hebben weten te trekken van zijne reisgenooten, en door de schildering van hun karakter en eigenaardigheden aan zijn verhaal leven hebben bijgezet. Men zegge niet, dat deze menschen te weinig merkwaardigs moeten gehad hebben, dat zij te gering en onaanzienlijk waren, om eenige aandacht te verdienen. Rec. kan dit niet toegeven; men vindt overal en vooral onder zeelieden menschen, die genoegzame eigenaardigheden bezitten, om den bekwamen opmerker stoffe tot

levendige schilderingen te geven, en hier en daar zien wij aan enkele trekken in dit boek zelf, dat het daaraan den reisgenooten van DANA ook niet ontbrak. Maar hemzelven schijnt het aan den geest te hebben ontbroken, om daarvan partij te trekken. Nu krijgt het geheele werk iets eenzelvigs, dat niet weinige lezers, vreezen wij, vóór het einde zal doen bezwijken. Ofschoon Rec. dus gaarne de onmiskenbare verdiensten van deze reisbeschrijving erkent, en haar in vele opzigten met groot genoegen heeft gelezen, kan hij toch niet ontveinzen, dat er, met behoud van dezelfde goede eigenschappen, een veel aangenamer boek van ware te maken geweest, dat ook buiten het volkslogijs en den bak eene geschikte en verstaanbare lectuur opleverde.

Doch het boek heeft eene philanthropische strekking. Het doel van DANA was, eene schildering te geven van het leven, de werkzaamheden en ondervindingen van den gewonen matroos, en daaruit aanleiding te nemen, om te doen zien, wat er tot verbetering van diens lot, met name ook ter verbetering van zijnen zedelijken en godsdienstigen toestand, zou kunnen worden gedaan. Eere zij den Schrijver om deze liefderijke bedoeling! Het laatste hoofdstuk van zijn boek maakt als 't ware de slotsom van zijne ondervindingen op, en ontleent daaruit raadgevingen en waarschuwingen, die door allen verdienen ter harte te worden genomen, die eenigen invloed op het lot van den gewonen zeeman kunnen oefenen. Het is ons bij de lezing intusschen voorgekomen, dat de Schrijver zich op eene enkele plaats door zijne philanthropie tot onbillijkheid laat verleiden. Wij vinden in het vijftiende hoofdstuk eene vreeselijke schildering van een tooneel uit het scheepsleven, waarbij de kapitein van het schip met eene onmenschelijke gestrengheid een paar van het volk laat afstraffen. Wij zullen het gedrag van den man niet verdedigen; maar bij de lezing van het geheele boek drong zich toch de gedachte aan ons op, dat dit een enkel, alleen staand voorbeeld van dergelijke strengheid is op de geheele reis van twee jaren, en dat het naauwelijks billijk mag genoemd worden, om deze enkele bijzonderheid den naam van eenen overigens bekwamen en, zoo 't schijnt, goeden scheepsbevelhebber aan de algemeene verachting prijs te geven. Men moet ook niet vergeten, dat de zaak zich aan DANA, den jongeling uit beschaafden stand en van beschaafde opleiding, geheel anders moet hebben voorgedaan, dan

aan de overige matrozen. Uit het verhaal zelf blijkt, dat er, ten gevolge van de mindere geschiktheid van den eersten stuurman, reeds eenigen tijd eene verslapping in de scheepstucht zich had geopenbaard, en dat de drift van den kapitein daardoor was opgewekt. Nergens in het geheele boek vinden wij elders sporen, dat de kapitein van het schip een dwingeland zou zijn geweest, en vóór dat wij over zijn gedrag bij dat enkele geval een beslissend vonnis velden, zouden wij het oudvaderlandsche: »Hoort woord en weerwoord!" gaarne willen toepassen.

Zietdaar ons oordeel over dit boek, dat wij overigens gaarne ter lezing aanbevelen aan dezulken, die zich kunnen schikken in de noodzakelijkheid, om veel onbegrijpelijke scheepstermen voor lief te nemen. Rec. vertrouwt, dat deze volkomen juist zullen zijn. Hij kan dit niet beoordeelen, maar gaf het boek eenen Zeeöfficier, die het in dit opzigt hoogelijk prees. Trouwens, geen wonder! Wij lazen in eene openbare aankondiging, dat het door een' onzer bekwaamste Zeeöfficieren vertaald is; dit alzoo te vernemen was ons vreemd, daar in de voorrede daarvan niets blijkt. De aankondiger heeft dus andere bronnen van wetenschap gehad, die misschien wel eenigen invloed op zijne overdreven gunstige beoordeeling van het werk hebben gehad.

Zakwoordenboek van Engelsche Zeetermen, in het Hollandsch overgebragt door H. W. SCHOKKER, *Onderconstructeur der Marine. 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr. 8vo.* 292 *bl. f* 2-60.

De Heer SCHOKKER heeft in eene wezenlijke behoefte trachten te voorzien. Zijne betrekking als Constructeur bij de Marine maakte hem meer dan anderen geschikt, om een Woordenboek van zeetermen zamen te stellen, en hij heeft daarmede zeker aan velen eene goede dienst gedaan, in de eerste plaats aan hen, die door hunnen stand en hun beroep dikwijls tot het lezen van Engelsche boeken over de Zeevaartkunde worden gedrongen, maar ook aan het publiek in het algemeen, dat bij het lezen van menige Engelsche reisbeschrijving of ook van menigen Engelschen roman verlegen staat bij het aantal zeetermen, waarop zij stuiten. Hadden de vertalers van MARRYAT dit Woordenboek bezeten, me-

nigeen zou vrij wat minder flaters hebben begaan, en zijne vertaling ook voor den matroos en zeeman leesbaar hebben doen worden, die nu maar al te dikwijls de schouders moeten optrekken.

Wij hebben derhalve reden, om den Schrijver onzen dank te betuigen voor de moeite, aan dit werk besteed, en die zeker noch gering noch ook zeer aangenaam was. In een Tijdschrift als het onze komt eene doorgaande beoordeeling minder te pas. Daar, waar Rec. het boek gebruikte, vond hij het meest doelmatig, ofschoon hij op enkele plaatsen stuitte, die hem minder juist voorkwamen. Zoo meent hij b. v., dat *to strip a mast* niet is *een mast optuigen*, maar juist het tegendeel, *aftakelen; to get a dry* is niet *een schip van de drooge of vlot brengen*, maar *op het drooge raken*. Zoo verbeeldt hij zich, dat bl. 109: *fall not aft*, zal moeten zijn: *fall not off; — shore*, (*clear the*) bl. 240, wordt verklaard: *kust, welke zonder gevaar van klippen, banken, enz. te naderen is;* in dien zin spreekt men van *a clear coast;* hier zal iets anders bedoeld worden; — *to drag the anchor* heet hier *naar een verloren anker visschen;* het wordt gezegd van een anker, dat niet houdt, maar voortgesleept wordt, enz. Zoo zouden er misschien meerdere bedenkingen te maken zijn; maar wij eindigen liever met dit Zakwoordenboek allen aan te bevelen, die in de studie der Engelsche taal belang stellen. De uitvoering is net.

Salzburg en Zillerdal, Tafereelen uit de Geschiedenis der Protestanten in de XVIIIde en XIXde Eeuw. Door NIERITZ *en* APPELIUS. *Naar het Hoogduitsch, met Aanmerkingen door* P. BOELES. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-40.

Volgens den titel zou men zich het werk eenigermate anders voorstellen, dan het werkelijk is. Het is namelijk geen aan elkander geschakeld geheel, maar het werk van NIERITZ alleen bestaat uit tafereelen uit de geschiedenis der verdrijving uit hun vaderland van de Evangelische *Salzburgers* in het begin der vorige eeuw. Deze tafereelen behelzen gedeeltelijk de ware geschiedenis, en gedeeltelijk bestaan zij uit de toonee-

len van eene verdichte geschiedenis. De romantische dichting is op eene smaakvolle wijze in de ware geschiedenis ingeweven, en veraangenaamt zeker voor een talrijk gedeelte van het publiek de lezing. Maar, dewijl het werk blijkbaar bestemd is voor zulke lezers, die niet altijd in staat zijn het geschiedkundig ware van het verdichte te onderscheiden, kunnen wij het omwerken van het waarlijk gebeurde tot eenen Roman niet onbepaald goedkenren. Wij gelooven zelfs, dat, bij des Schrijvers vloeijenden stijl, het werk beter doel zou getroffen hebben, indien alleen hetgeen geschiedkundig waar is ter lezing aangeboden ware geworden. Dit ons gevoelen doet ons dan ook hoogere waarde toekennen aan het tweede stuk, *de Evangelische Zillerdalers* genaamd, waarin de verhuizing der Evangelischen uit het *Zillerdal* in *Tyrol* naar *Silezië* in het jaar 1837, geheel naar waarheid, zonder eenige bijgevoegde verdichting, verhaald wordt. Dit stuk is voor het grootste gedeelte van den Heer APPELIUS, en ontleend uit de *Allg. Kirchen-Zeitung* voor 1837. De Vertaler heeft het uit latere berigten van RHEINWALD en BELLMAN volledig gemaakt. Voor hen, die er belang in stellen, om de betrekking tusschen de eigenlijk gezegde Pausgezinden en de Protestanten in opmerkelijke omstandigheden en gebeurtenissen te leeren kennen, is de lezing van beide stukken, vooral, om de reeds genoemde reden, van het laatste, hoogstbelangrijk.

Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt, door A. J. VAN LOON. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1842. *IIde en IIIde Verzameling. In gr. 8vo.* 682 *bl. f* 6-25.

Nieuwe Schetsen uit de Regtszaal en den Kerker, nog eene bijdrage tot de Geschiedenis der lijfstraffelijke Regtspleging in ons Vaderland, door W. VRIESAARD. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1842. *In gr. 8vo.* 247 *bl. f* 2-40.

De tweede Verzameling der *Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt* bevat twee verhalen: *Er bestaat eene vergeldende Voorzienigheid*, en: *Frederik B., of de vermoedelijke dief.* De derde bestaat uit drie verhalen: *het Kinderlijkje, de Ban-*

kroetier en *het Masker*. Daarmede is nu het werk volledig. Ook de thans geleverde verhalen laten zich zeer wel lezen. Wel hebben wij hier en daar eene drukfout ontmoet, die zich echter uit den zamenhang ligt laat verbeteren; maar tot zoodanige aanmerkingen, als waartoe het eerste Deel ons, bij beoordeeling in dit Tijdschrift, aanleiding gaf, hebben wij in deze twee laatste Verzamelingen veel minder' grond gevonden. In *het Masker* is de ontknooping verrassend; maar de Schrijver *zelf* had, bl. 278, ook een geheel ander verhaal als waarheid opgegeven; deze vertelling had iets beter ineen moeten zitten.

De *Nieuwe Schetsen uit de Regtszaal en den Kerker*, door den Heer VRIESAARD, hebben ons ingsgelijks beter bevallen, dan zijn vorig bundeltje. *Stap op en laat u wegen* is regt levendig en belangwekkend: en het tweede verhaal: *Hoogmoed en laagheid, of de vinger van het Godsbestuur*, mag wel worden vergeleken met den *Bankroetier* (derde Verzameling der *Nieuwe Tooneelen*). Soortgelijke bankbreukigen, als in die beide verhalen geschilderd worden, al is het niet altijd zoo grof door hen aangelegd, zijn er maar al te veel.

In het algemeen beschouwen wij dus de hier aangekondigde werken als goede lectuur; maar zouden nu de beide Schrijvers willen uitnoodigen, om het daarbij te laten rusten, en liever hunne pennen aan andere onderwerpen toe te wijden. Van alles raakt men eenmaal verzadigd, ook van tooneelen uit het Strafregt en schetsen uit de Regtszaal, die toch eindelijk iets eentoonigs krijgen. Eerstgenoemde Schrijver vooral zou wel in saat zijn Romans of verhalen te schrijven, waarin vermeende of wezenlijke moordenaars, dieven en schelmen niet steeds de hoofdpersonen zijn.

Rockus Meeuwszoon. 1572. *Een Verhaal, door* A. VAN LINDE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1842. *In gr. 8vo.* 766 *bl. f* 7-60.

Wij hebben vóór eenigen tijd eenen anderen Roman van denzelfden Schrijver, *Broederhaat en Wraakzucht*, beoordeeld. Daarbij wezen wij verscheidene gebreken aan, waardoor zich die verdichte geschiedenis in aanleg, zamenstelling, uitvoering, kostuum enz., naar ons inzien, minder

gunstig aanbeval. Loffelijker is over het geheel de getuigenis, die wij van den nu voor ons liggenden historischen Roman kunnen afleggen. De Schrijver is niet zoo belagchelijk ontrouw aan de zeden en denkwijze van den tijd zijner geschiedenis; het verhaal spant meer, dan het vorige, de aandacht van den lezer; de beschrijvingen zijn minder eentoonig, de stijl is niet zoo zwellend; er is, om het kortaf te zeggen, een merkbare vooruitgang bij den vervaardiger te bespeuren, waarom wij dit werk dan ook met meer vrijmoedigheid aanprijzen mogen.

De hoofdpersoon, naar wien het boek den naam heeft, is geen wezen der verdichting. Het is de Stadstimmerman te *Brielle*, die, na inneming dier stad door de *Watergeuzen*, op den altijd gedenkwaardigen 1 April 1572, de stoutmoedigheid had, de *Nieuwlandsche* sluis open te hakken, waardoor BOSSU met zijne *Spanjaarden* moesten afhouden van de anders waarschijnlijke wederinneming der stad. Deze handeling wordt op het *vignet* van het tweede Deel afgebeeld en is regt levendig verhaald. Het geheim, wat het toch ware, dat ROCHUS in den zin had, is voor den gewonen lezer goed bewaard, zoodat hij, de ontknooping genaderd zijnde, vol verlangen het einde wacht. Ook de overige personen boezemen genoegzame belangstelling in; vooral de beminnelijke GEERTRUIDA, die aan de helsche listen en lagen van den Monnik MATTHIJS zoo lang ten doel staat, en er gelukkig bij de inneming van hare vaderstad aan ontkomt. Niet minder haar verloofde, AART PIETERSZ., met wien zij op eene zoo zonderlinge wijze, schoon van elkander niets wetende, in hetzelfde klooster geraakt. De Schrijver verloochent ook daar niet zijn bijzonder gelukkig talent, om gevangenissen en gevangenen te schilderen. Den afschuwelijken Broeder MATTHIJS gunt de lezer zijne ontkoming maar half; de geheele afloop der geschiedenis bevredigt hem beter, dan die van den vorigen Roman. De doofstomme toestand van de vrouw des hoofdpersoons (volgens den titel; volgens den inhoud is het meer de dochter) geeft hier en daar wel eens aanleiding tot eene kleine onwaarschijnlijkheid. Ook is de Jood niet overal aan zichzelven gelijk, en zijne woorden missen dat eigenaardige der uitdrukking, hetwelk door een: *Nhq!* en derg. niet te herstellen is. — Dat de *transsubstantiatie* het leerstuk zou

zijn, waarmede het geheele Katholijke geloof staat of valt, gelijk D. I. bladz. 257 wordt beweerd, zal wel niemand den Schrijver toestemmen. Wij zullen ditmaal niet veel hechten op kleine misstellingen, gelijk D. I, bl. 36, waar van eene geschoren kruin, en bl. 37, waar van krullende lokken des Priors gesproken wordt, hetgeen wel zou kunnen zamengaan, indien wij aan eene geschoren *kruin* alleen te denken hadden, maar bij de beschrijving van eenen monnik niet zamengaat. Voor taalfouten, gelijk *hunne*, waarvan vrouwen gesproken wordt en dus *hare* moest staan (b. v. I. 17 en eld.), zoo ook *hunne* muren (van eene stad, I, 186), wachte zich de Schrijver; ook voor het al te veelmalen terugkomend gebruik van sommige woorden, gelijk *ondeelbaar*, eene *nachtelijke* daad, voor *snoode*, en meerdere; en hij zal aan den goeden smaak meer behagen, wanneer hij de dwaze pronk van hoog klinkende *tirades*, zoo als de aanhef, D. I, bladz. 278, en andere plaatsen, beneden zich rekent. Daarin zit het fraaije niet. Met herhaling der betuiging van ons genoegen over het vele verbeterde bij vergelijking met *Broederhaat en Wraakzucht*, prijzen wij dezen over het geheel welgeschreven Roman gaarne aan.

Zestigtal leerrijke Verhalen uit het Oude Testament; een Leesboek voor de Jeugd; door G. H. VAN LINGEN. *Te Tiel, bij* C. Campagne. 1841. *In kl.* 8*vo.* 92 *bl. f* : - 30.

Algemeene Geschiedenis des Israëlitischen Volks, van deszelfs ontstaan tot op onzen tijd. Naar het Hoogduitsch, door D. A. LISSAUER. *III Stukjes. Te Amsterdam* 5600 (1840). *In kl.* 8*vo.* 226 *bl. f* 1 - 50.

Beknopte Schets van den Landbouw in min vruchtbare streken. Een Leesboek voor jonge lieden en kinderen ten platten lande; door J. H. VAN WOLDA, *Instituteur aan het gesticht van Opvoeding voor den Landbouw der Maatschappij van Weldadigheid, te Wateren. Tweede druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In kl.* 8*vo.* 102 *bl. f* : - 20.

Het eerste dezer schoolboeken verdient alle aanprijzing, zoowel wegens de oordeelkundige keuze der verhalen, als wegens de doelmatige, kiesche wijze van voorstelling en de nuttige zedelessen. De stijl kon hier en daar voor de kinderlijke bevatting gemakkelijker zijn.

2. De Geschiedenis der *Israëliten* is, gelijk de titel zegt, »naar de voorhanden zijnde bronnen en groote werken der Geschiedenis, voor de eerste klasse der Israëlitische Godsdienstige scholen tot zelfstudie bewerkt." Het eerste stukje loopt tot de verwoesting van den eersten tempel, het tweede tot het jaar O. H. 500. De verhaaltrant mist alle pragmatische levendigheid, alle aansporing tot dankbaarheid, godsvrucht, enz. Indien de Vertaler er iets in had *willen* veranderen, zou hij het drooge berigt: »op nieuw mogten zich de *Joden* (omstreeks den tijd der Kerkhervorming) in de *Nederlanden* vestigen," (III. 36) onmogelijk aldus hebben kunnen overschrijven. Dankbaarheid hadde, dunkt ons, iets over de welwillende en verdraagzame behandeling der *Israëliten* gevorderd in ons gastvrij vaderland, toen zij elders nog naauwelijks mogten wonen. Of de Israëlitische jeugd wel zoo heel veel heeft aan de namen van geleerde *Joden* van vroeger' en later tijd, betwijfelen wij. Het hapert dit werkje aan eenheid van plan en bewerking. Wie hebben in ons Vaderland na de Fransche revolutie als *Joodsche Professoren* zich verdienstelijk gemaakt? (III. 53). Ald. bladz. 21 lezen wij van eenen »thans (1841)" en bladz. 77 van eenen »thans (1830) regerenden Sultan". Als schoolboek stellen wij het zeer laag; maar ook hier moet de verbetering langzaam komen, en het onderwijs der Israëlitische kinderen is reeds veel vooruitgegaan.

3. is bepaaldelijk over heidevelden en pas ontgonnen gronden, waarmede Rec. minder bekend is, dan met vettere kleigronden. De *tweede* druk bewijst een ruim vertier. Bladz. 28 reg. 3 v. o. zal □ voeten *kubiekvoeten* moeten zijn. Het laatste Hoofdstuk, *over de Gezondheid*, komt er wel wat zonderling bij.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis van de Kerkhervorming in Friesland, door *Dr.* E. J. DIEST LORGION, *Predikant te Stiens*, enz. *Te Leeuwarden*, *bij* W. Eekhoff. 1842. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 167 *bl.* *f* 1-80.

Oorspronkelijk had de Eerw. DIEST LORGION het plan opgevat, om een geschiedkundig Gedenkboek voor de Hervormden in *Friesland* uit te geven, hetgeen *deels* de hier geleverde beknopte Geschiedenis der Hervorming in *Friesland*, *deels* eene naamlijst der Predikanten zou behelzen, die van de Hervorming af tot op heden toe aan de Hervormde Gemeenten in *Friesland* het Evangelie hebben verkondigd: de laatste bewerkt door Z. E. Ambtgenoot T. A. ROMEIN. Daar echter de inteekening op dit Gedenkboek weinig deelneming scheen te vinden, en deszelfs kostbaarheid vooral door het vermelde *tweede* gedeelte veroorzaakt werd, besloot de Heer DIEST LORGION de vruchten van zijn historisch onderzoek afzonderlijk uit te geven, en hij heeft zich hiervan op zoo loffelijke wijze gekweten, dat wij ons haasten de aandacht van ons publiek op dit werkje te vestigen, en hem onzen dank voor het hier geleverde te betuigen.

Het bestaat uit *vier* hoofddeelen. Na eene korte Inleiding wordt *vooreerst* gewezen op de pogingen, in *Friesland* aangewend, om de kerk, gelijk men het noemt, *in* de kerk te hervormen. De ontwikkeling van een nieuw Christelijk leven in *Friesland*, na den ijzeren slaap der middeleeuwen, wordt met korte en fiksche trekken geschetst. De redenen, die *Friesland* in het bijzonder, vroeg voor de Hervorming deden rijp worden, worden met een' echt pragmatischen blik overzien. En nadat meer bijzonder op een' GELLIUS BOUMA en STEFANUS SYLVIUS is gewezen, worden wij *ten tweede* nader bekend gemaakt

met de wijze, waarop de Kerkhervorming in het jaar 1566 openlijk in *Friesland* ingevoerd, maar weder onderdrukt werd. Veel belangrijks vernemen wij hier van de wijze, waarop het verbond der Edelen ook in *Friesland* bijval vond, van het gedrag des bekenden stadhouders AREMBERG, en van de invoering en bestrijding der Hervorming, niet alleen te *Leeuwarden*, maar ook te *Franeker*, *Sneek* en elders. Het *derde* Hoofdstuk vangt met ALVA's komst in de *Nederlanden* aan, en eindigt met de pogingen, door CASPER ROBLES aangewend tot herstel van de Roomsche eerdienst, en met de vlugt van den lafhartigen stadhouder JOOST VAN SCHOUWENBURG. Het vierde Hoofdstuk, de *zegepraal* der Kerkhervorming over allen tegenstand verhalende, loopt door tot aan de geheele afschaffing der Roomsche Godsdienst in *Friesland*, en geeft ten slotte nog een belangrijk overzigt van de rigting, welke de Kerkhervorming in dit merkwaardige gewest genomen heeft. Nog worden ons uit het Leeuwarder protocol enkele proeven medegedeeld van de denkwijze en den geest der Hervormden in die dagen, welke inderdaad hoogst belangrijk mogen heeten. Het geheel wordt met eenige authentieke stukken, als *bijlagen*, besloten, welke, behalve hare eigendommelijke waarde, ons vooral merkwaardig waren, als proeven, hoeveel meer echt Evangelische vrijzinnigheid er *kort* na de Hervorming in de Gemeenten en bij de Leeraren heerschte, dan na 1618 en 1619.

Deze zeer beknopte inhoudsopgave zal wel reeds den lezer opmerkzaam gemaakt hebben op den rijkdom van zaken, die hem hier in een kort bestek wordt aangeboden. De geleerde Schrijver, reeds door zijne belangrijke Akademische Dissertatie gunstig bij ons Godgeleerd publiek bekend, heeft ons hier weder eene schoone proeve van zijnen lust en zijne geschiktheid tot wetenschappelijk onderzoek gegeven. Hij heeft wel gebruik gemaakt van hetgeen bij latere schrijvers hier en daar over de Hervorming in *Friesland* is medegedeeld, maar niet minder uit oudere schriften en zooveel mogelijk gelijktijdige berigten geput, vooral uit SCHOTANUS en WINSEMIUS. Hier en daar

ontdekten wij, bij het gebruik der bronnen, eene historische Critiek, die wel is waar meestal slechts op zaken van ondergeschikt belang kon worden uitgeoefend, maar ons toch van des Schrijvers scherpzinnigheid en naauwkeurigheid een allezins gunstig oordeel deed voeden. Wij verlangen, dat de Schrijver op dit werkje de aangekondigde *Geschiedenis der Hervormde Kerk in Friesland* late volgen. Zijn geschrift mag inderdaad niet alleen voor de bewoners van dat gewest, maar ook voor alle beoefenaars der schoone historische wetenschap, ja ook voor ieder' Christen, die de geschiedenis met een *Christelijk* oog beschouwen wil, hoogst welkom heeten. Wij meenen, dat door zulke Monografiën het best de weg gebaand wordt tot eene allesomvattende Nederlandsche Kerkgeschiedenis, zoo als wij die nog steeds missen en wenschen.

Kon het ons niet vreemd voorkomen, dat de aangekondigde *Naamlijst* weinig algemeene deelneming vond: wij mogen echter den wensch niet onderdrukken, dat niet alleen in *Friesland*, maar in al onze provinciën, zoodanige naamlijsten konden uitgegeven worden, liefst met korte biografische aanteekeningen voorzien. Welk een nog onbekende schat zou daardoor voor de speciëele historiographie ontsloten worden! Voor enkele personen is zulk een arbeid *en* zwaar, *en* hoogst ondankbaar tevens. Kon zij niet veel gemakkelijker en onkostbaarder uitgaan uit den boezem onzer Classikale en Provinciale besturen?

Er is meer dan een bijzonder punt, in welks opvatting wij van den geleerden Schrijver zouden meenen te moeten verschillen. Wij noemen hier alleen den *Beeldenstorm*, bladz. 53. Doch niet alleen verbiedt ons bestek, om hieromtrent in nadere woordenwisseling te treden, maar ook brengt ons doel liever mede, dat wij het werkje aan een grooter publiek aanbevelen, terwijl toch de geleerde van beroep van zelf het met oordeel des onderscheids zal gebruiken. Wij eindigen daarom, met opregtelijk den wensch des Schrijvers over te nemen, »dat dit geschrift »moge medewerken tot meerdere waardeering der Kerk»hervorming, maar tevens iets moge bijdragen, om te ver-

»hoeden, dat hare waarde verder *overdreven* worde, tot »minachting van latere tijden en inzonderheid van onzen »leeftijd." Inderdaad, ook hier hebben wij gezien, dat het licht der Hervorming zijne schaduwzijde had, en dat ook in dit opzigt de raad van den *Prediker*, H. VII: 10 diepe wijsheid ademt.

Beknopte Geschiedenis der Christelijke Kerk, door W. BUSCH. *Naar den 3den Hoogduitschen druk. Te Amsterdam en Utrecht, bij* ten Brink en de Vries *en* H. M. van Dorp. *In kl. 8vo. VIII en 224 bl. f* 1-50.

Deze *beknopte Geschiedenis* heeft ten doel, om inzonderheid diegenen, die zich tot het doen hunner belijdenis voorbereiden, het wetenswaardigste en noodigste aangaande de lotgevallen der Christelijke kerk op aarde mede te deelen. Het boekske bezit daartoe inderdaad goede geschiktheid. Niet alleen vindt men hier grooten rijkdom van zaken op eene onderhoudende wijze voorgedragen, maar ook beveelt het werkje zich door eene hoogst practische, warm Godsdienstige en toch redelijk verlichte strekking aan. — Bij de belangrijkste gebeurtenissen der geschiedenis wordt gedurig het geloof aan eene allesbesturende Voorzienigheid, aan de verhevene grootheid van den Heer der gemeente, en aan de Goddelijkheid van het Evangelie op de meest gepaste wijze opgewekt en versterkt.

Op wetenschappelijke waarde, grondigheid, juistheid en volledigheid kan zulk een kort *overzigt* natuurlijk geene aanspraak maken. Zelfs zou er van deze zijde menige bedenking te maken zijn. B. v. bij de uitdrukking, waarmede het onvolmaakte in de eerste gemeente werd aangeduid, bladz. 16, »*al de geroepenen behoorden niet tot de uitverkorenen*" zal dit laatste woord wel in verkeerden zin zijn opgenomen, met voorbijzien van *Rom.* VIII: 30. *Eph.* I: 4 en andere plaatsen. — Historische Pragmatiek en Critiek zocht Rec. hier te vergeefs. Zoo worden ook nog, bladz. 26, *tien* vervolgingen vermeld; van CON-

STANTIJN's overgang tot het Christendom, bladz. 35, hoogst eenzijdig, *als een goed verzonnen list*, melding gemaakt. En, om niet veel meer te noemen, de opgave der beroemde Christologische twisten in de 4de en 5de eeuw, geschiedt, bladz. 209, hoogst onnaauwkeurig. — De *vorm* eindelijk van dit werkje, waarbij in de *eerste* Afdeeling, tot de *Hervorming* doorloopende, de Christenheid beschouwd wordt als *ééne* kerk, en, na de Hervorming, in de 2de Afdeeling, als *in verschillende kerkgenootschappen verdeeld*, rust niet alleen op eene allerongelukkigste tegenstelling (alsof de hoogere en onwankelbare éénheid der Kerk niet bleef bestaan, ook waar de Christenheid in meerdere kerkgenootschappen verdeeld is!) maar heeft bovendien dit bezwaar, dat de tweede Afdeeling door de behandeling der *Grieksche* kerk weder vele eeuwen vóór de Hervorming moet teruggaan; — om niet te zeggen, dat de onderverdeelingen zeer veel aan juistheid en gepastheid te wenschen overlaten, waarvan ten bewijze kan strekken, dat de *Apostolische Vaders* (om niet eenmaal van de overige kerkvaders te spreken) in eene *Aanteekening* moeten worden afgedaan — waarschijnlijk omdat de Schrijver vergeten had, in het werkje zelf er melding van te maken. — De Vertaler heeft dan ook hier en daar de onvolkomenheid van het oorspronkelijke goed gevoeld, en, gelijk hij zich over het geheel goed van zijne taak heeft gekweten, zoo ook somwijlen getracht, door beknopte aanteekeningen en bijvoegsels, gapingen en onnaauwkeurigheden te verhelpen. — Wij deelen deze aanmerkingen niet mede, om daardoor de betrekkelijke waarde van dit werkje voor het publiek, ten welks gebruike het oorspronkelijk is opgesteld, te verminderen, maar om te doen zien, dat het, tot het schrijven van *Compendia*, Overzigten enz. eener wetenschap, niet voldoende is, eenige wetenswaardigheden, op dit veld behoorende, te kunnen mededeelen: maar dat eerst *hij*, in ieder vak, voor die taak berekend is, die de resultaten van echt *wetenschappelijke* studie in *populaire* vormen weet te gieten, en aan de kerk of het leven dienstbaar te maken. — En als zulk

een resultaat zouden wij het werkje van den Eerw. BUSCH niet durven beschouwen.

Overigens kunnen wij dit werkje aan onze jonge lieden en aan allen, die in een kort overzigt het onmisbaarste der kerkelijke Geschiedenis wenschen te vernemen, gerustelijk aanbevelen, ook vooral om den Christelijken geest, die hier allerwege doorstraalt. — Het stichte nut, waar het kan, en het zij gezegend voor veler verstand en hart.

Beknopte wederlegging van het bekende werk van Dr. STRAUSS, *getiteld het Leven van* JEZUS, *naar het Fransch van* A. L. C. COQUEREL, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Parijs. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 116 *bl. f* 1-25.

In het nieuwe orgaan der Fransche Hervormde Kerk, *Le Lien* verschenen van tijd tot tijd eenige stukken tegen het befaamde werk van Dr. STRAUSS, door den beroemden COQUEREL geschreven. Later werden zij vereenigd uitgegeven, onder den titel van: »Réponse au livre du Dr. D. F. STRAUSS, »*la Vie de Jésus.*" Daar nu toch het boek van den Apostel des ongeloofs in onze moedertaal het licht ziet, kunnen wij niet anders, dan de vertaling van dit werkje goedkeuren. Niet alleen is het met het loffelijk doel geschreven, om eenig tegengif tegen het verspreide venijn aan te bieden, maar ook bevat het daartoe inderdaad eene niet onbelangrijke bijdrage. — De Vertaler heeft zijne taak naar eisch volbragt, en den beschaafden Christen, dien het om Christelijke waarheid te doen is, en die in een kort overzigt zich eenige Straussische ongerijmdheden wil zien voorstellen en ontzenuwen, prijzen wij dit werkje gaarne aan, ook om het milde Theologische standpunt, waarvan het is uitgegaan.

De Heer COQUEREL schreef geene geleerde verhandeling tegen STRAUSS, maar toont alleen, op populaire wijze, hoe onvereenigbaar zijn stelsel met een Christelijk standpunt is. Geene *wijsgeerige* wederlegging van hetgeen uit

eene wijsgeerige school was voortgekomen. Geen *exegetisch* onderzoek naar de bewijzen voor de waarheid der Evangelische geschiedenis, die in haar zelve liggen. Geene *Critische* handhaving van de echtheid der Evangeliën, die door STRAUSS met ééne pennestreek was ontkend. Evenmin eene Critiek van het begrip der Mythe, of eene wederlegging van STRAUSS, van stuk tot stuk. Die iets van dit alles verlangde, zou zich bedrogen vinden. Wij vinden slechts wenken, opmerkingen, bijdragen. Nu weet wel iedereen, die STRAUSS met een wetenschappelijk oog beschouwt, dat voor de wetenschap door zulke, zelden nieuwe *miscellanea* niet veel gewonnen wordt. Wij zouden daarom den hoogdravenden titel van »Réponse au livre de STRAUSS" liever hier niet hebben gevonden. En welligt heeft de scherpzinnige STRAUSS, op *zijn* standpunt, menig argument van COQUEREL met een' ironischen glimlach beantwoord. — Maar, nu eenmaal het werk van STRAUSS in handen komt, waarin het nooit had behoeven en behooren te komen, verblijden wij ons over hetgeen dus ook hier, ten behoeve van den ongeletterden lezer, geleverd wordt. De toon is waardig, de bewijsvoering duidelijk, de geest regt Evangelisch. Naast het werkje van Ds. COOL, onlangs door ons aangekondigd, geven wij ook aan deze, soms los, maar vaak meesterlijk geschetste wederlegging, gaarne onzen bijval. Wij onthouden ons daarom ook van de aanwijzing van enkele onjuiste, oppervlakkige of weinig afdoende redeneringen. — Jammer, dat het tweede en derde Hoofddeel zoo onevenredig kort is ontwikkeld. In het eerste trok vooral het aangemerkte aangaande de geschiedenis van KAREL *den Grooten* onze aandacht. Welligt had de Schrijver echter, ook voor het publiek, waarvoor hij schreef, toch nog iets naders ter handhaving van *enkele* hoofdbijzonderheden der Evangelische geschiedenis kunnen in het midden brengen, en den grondslag van het Straussiaansche stelsel scherper kunnen aantasten. Doch waarschijnlijk had hij goede redenen, om juist dit, en niet meer te leveren, bij de grenzen, die hij zich gesteld zag. Genoeg, wie onzer lezers door den aanval van STRAUSS mogt zijn aan

het wankelen gebragt, hij versterke zijne betere overtuiging door de lezing en herlezing van het gezonde voedsel, hem hier door den begaafden COQUEREL aangeboden. Jammer slechts, dat bij den leek het ongeloof meestal meer uit practische, dan uit theoretische gronden voortvloeit. Doch dit neemt de verpligting van den Apologeet niet weg, om ook de laatstgenoemde te bestrijden. En wij danken den Heer COQUEREL voor de wijze, waarop hij het in dit werkje deed. — Weerhield plaatsgebrek ons niet, wij staafden door eene proeve ons gunstig oordeel.

Gods leidingen met Dr. MAARTEN LUTHER. *Door* U. P. GOUDSCHAAL, *Predikant te Scheemda. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1842. *In gr.* 8*vo.* *f* :-40.

De Heer GOUDSCHAAL geeft ons in dit boeksken, volgens zijne eigene verklaring in het voorberigt, voor het grootste gedeelte slechts eene vertaling van een Hoogduitsch werkje, hetwelk onder den titel: *das Lutherbüchlein*, ten voordeele van het Maartensgesticht te *Erfurt* tot opvoeding en verzorging van vijf behoeftige Luthers-weezen, ten jare 1836 door HEINRICH HOLZSCHUHER in het licht gegeven werd. Maar, zij het dan ook al grootendeels *vreemde* vrucht, welke bij dezen den *Nederlander* wordt aangeboden, het is evenwel *goede* vrucht ook en waardig tevens om uit het buitenland te worden ingevoerd en in gouden schalen te worden aangeboden. De stijl, hoewel op verre na niet vrij van Germanismen, is zeer populair. Het boekje is, dien ten gevolge, voor het volk regt geschikt, en wij hopen dat het door allen, die op het volk invloed kunnen uitoefenen, onder het volk verspreid zal worden. Bevreemdt het somwijlen dezen of genen, dat CATHARINA VAN BORA (bl. 60) LUTHER's beminde KEETJE genoemd wordt, allen zullen er evenwel uit kunnen leeren, waartegen de Hervorming eigenlijk gerigt was. Ter aanprijzing

van het boeksken en als proeve van voordragt nemen wij daarom over

§ 10. *De aflaathandel van* TETZEL.

»Met de aflaten werd toen ter tijd de gruwelijkste gruwel bedreven. Paus LEO X, een ligtzinnig en buitensporig verkwister, verkocht aan het arme Christenvolk voor geld aflaat, d. i. vergeving van zonden en ontheffing van kerkelijke boetstraf. Daar kon elk, die misschien moord, roof, echtbreuk, hoererij, diefstal, of welke andere zonde ook gepleegd had, voor geld van al zijne zonden verlost en bevrijd worden. Door middel van eene zoo leugenachtige aanmatiging zocht de Paus zich met snood gewin te verrijken, ten einde met zijne goddelooze geestelijkheid in staat te zijn, om in weelde en zonde te leven, zijnen hoogmoed bot te vieren, en allerlei Roomsche schelmstukken te plegen. De aflaathandel werd van wege den Paus zelfs aan de meestbiedenden verpacht, en deze laatsten zonden dan weêr priesters in den lande rond, die de aflaten uitventen moesten.

Een van deze aflaatventers was de Dominikaner monnik JOHAN TETZEL, die op last en magtiging van den Aartsbisschop van *Mentz* en *Maagdenburg* in *Saksen* rondreisde, en de aflaatbrieven van den Paus verkocht. De inhoud van zijnen gewonen aflaatbrief luidde, als volgt:

»De Heer ontferme zich uwer!

»Onze Heer JEZUS CHRISTUS ontsla u door de verdien-»sten van zijn allerheiligst lijden, en in Zijnen naam zoo-»wel als in dien van Zijne heilige Apostelen PETRUS en »PAULUS, en van onzen allerheiligsten Heer, den Paus, »ontsla ik u, krachtens het mij toevertrouwd regt: voor-»eerst van alle kerkelijke straffen, die u vroeger opgelegd »zijn; ten andere van alle zonden, misdaden en ongereg-»tigheden, welke gij tot hiertoe begaan hebt, hoe groot »ze ook zijn, zelfs van die, omtrent welke de Apostolische »stoel zich het regt van straffen voorbehouden heeft, zoo »verre de magt van de heilige Moederkerk zich uitstrekt. »Ik geve u *volkomene ontheffing* van zoodanige straffen,

»als gij in het vagevuur van uwe overtredingen had moeten »ondergaan, en stel u weder in het genot van de heilige »Sacramenten der kerk, in de gemeenschap der geloovi- »gen, in den staat van onschuld en reinheid, in welken »gij waart, toen gij gedoopt werd: zoodat, als gij sterft, »de poorten der hel voor u gesloten, en de deuren van de »vreugde van het paradijs voor u geopend zullen worden. »Zoo lang gij niet sterft, zal deze aflaat in volle kracht »blijven tot op het oogenblik van uwen dood. In naam »des Vaders, des Zoons en des heiligen Geestes. Amen.

»Dr. JOHANNES TETZEL, Onder-Commissaris."

Naar men verhaalt, deed hij zijne reis op eenen wagen, waarop zich twee groote kisten bevonden, ééne ter bewaring der aflaatbrieven, de andere, om het bijeengeschraapte geld te bergen. Op de laatste stond het opschrift:

Als 't geld in deze kiste klingt,
De ziel ook in den hemel springt.

Hij vergaderde met dien handel verbazende schatten. Men heeft berekend, dat de som, die daardoor in de Pauselijke schatkist vloeide, omtrent het derde van al het baar geld der geheele Christenheid bedragen heeft. Uit het stadje *Freiburg* alleen sleepte hij onder anderen meer dan 2000 gulden weg, zoodat het geene verwondering baren kan, hoezeer het ons met diepe verontwaardiging vervult, wat Paus LEO, lasterlijk en spottende, uitriep: *de fabel van* CHRISTUS *heeft ons vrij wat opgebragt!* Ook is het naauwelijks te gelooven, wat deze onbeschaamde TETZEL uitkramen durfde. *Wanneer iemand*, zeide hij, *alle zonden der wereld begaan heeft, en hij offert maar geld in de pauselijke aflaatkist, dan heeft hij voor alle zonden in hemel en op aarde vergeving; want vergeeft de Paus, dan moet God het insgelijks doen. Het geld klinkt niet in de kist, of men kan er zeker van zijn, dat op hetzelfde oogenblik de ziel, voor welke betaald wordt, of uit het vagevuur of uit den mond in den hemel stijgt. De*

Paus, beweerde hij, *heeft meerdere magt, dan al de Apostelen, alle Engelen en heiligen, ja, dan de maagd* MARIA *zelfs; want die allen zijn beneden* CHRISTUS, *de Paus echter staat met* CHRISTUS *gelijk, en zijn aflaatkruis bezit dezelfde kracht, als* CHRISTUS *kruis. De genade van den aflaat*, hield hij staande, *is juist die genade, waardoor de mensch met God verzoend wordt; gevolgelijk is 't geheel niet noodig, wanneer men den aflaat slechts koopt, om over zijne zonden berouw of leedwezen te gevoelen. Door dien aflaat wordt men niet alleen vergeving voor reeds begane zonden, maar tevens voor dezulken deelachtig, die men toekomstig nog bedrijven zal.*

Onder zulk eene taal ventte TETZEL, gelijk een marktschreeuwer, zijne aflaten uit, genade voor geld verkoopende, zoo duur of goedkoop hij ze maar kwijt worden konde. Op vele plaatsen werd hij onder klokgelui door de Christenen ingehaald. Zijne instructie luidde, *dat hij bij het verkoopen van den aflaatbrief met het gezond verstand, den rang en de bereidvaardigheid der koopers te rade moest gaan.* Een vorstelijk persoon, een Aartsbisschop of Bisschop moest daarvoor 25 dukaten betalen; een Abt, Graaf of Baron 10 dukaten. Zoo daalde hij af tot eenen halven gulden. Voor bijzondere zonden had TETZEL een afzonderlijk tarief. Een kerkroof of meineed, b. v. kostte 9 dukaten, een moord 8 dukaten, echtbreuk 6 dukaten. (TETZEL kreeg zeker gratis, anders zou hij voor het bekende geval te *Innsbruck*, waar hij op overspel betrapt werd, die 6 dukaten aan zich zelven hebben moeten betalen, of neen, hij kon het nog gemakkelijker hebben, door het nemen van twee aflaatbrieven, éénen voor zijn overspel, en éénen voor het bedriegen van den Paus) tooverij 2 dukaten. De verlossing van eene ziel uit het vagevuur kostte zooveel, als men berekende dat de overledene naar zijnen stand of vermogen in eene week verteerd zou hebben. Hoe verregaand was de onkunde, hoe vreeselijk het bijgeloof dier dagen!

Dit duivelsche goochelspel, dat het land en de menschen in armoede dompelde, was ook den Keizers, Koningen,

Vorsten en Heeren tegen de borst; maar er was niemand, die raad schaffen of helpen kon. De aardsche God, die te *Rome* op den troon zat, had te veel magt in de kerken en in de harten der menschen. *Uit vrees voor den Paus*, zoo als LUTHER zich uitdrukt, *wilde niemand de kat de bel aanbinden.*"

Woordenboekje ten gebruike bij de Pharmacopoea Belgica, bewerkt door W. VAN LOOKEREN CAMPAGNE, *Apotheker. Te Arnhem, bij* G. van Eldik Thieme. 1842. *In gr. 8vo.* 136 *bl. f* 1-25.

Het is bekend, dat het vervaardigen van een goed Woordenboek eene zeer moeijelijke zaak is. Gaarne erkennen wij, dat de arbeid van den Heer VAN LOOKEREN CAMPAGNE eentoonig moet geweest zijn. — Wij wenschen hem betere belooning toe, dan hij te wachten zal hebben, voor *het opschrijven, vertalen en eindelijk orde brengen in dien Chaos*, welke de *Pharmacopoea Belgica* hem opleverde. In den loop nog van dit jaar zal eene omgewerkte, vernieuwde *Pharmacopoea*, of zoo als men 't noemen wil, het licht zien. En wat zal er dan van de oude worden? *Transeat cum ceteris*, en de Heer CAMPAGNE zal grootendeels van zijnen arbeid kunnen zeggen: Tijd en moeite verloren. Daarenboven: zullen *Apothekers en Leerlingen het weinige Latijn, dat zij*, zoo als de Schrijver zegt, *dikwijls verstaan*, op deze wijze blijven onderhouden? — Het is in onzen tijd wel geen te algemeen verschijnsel, nederig over zich en zijnen arbeid te denken. Maar wie kunstbroeders en leerlingen in de *pharmacie* tot een' leidsman wil zijn, ook alleen in de taal, behoorde van geene *gebreken in eenen jeugdigen arbeid* te spreken. Is men van zijne krachten voor zulken arbeid niet verzekerd, wie dwingt ons dien te ondernemen, vooral wanneer de behoefte niet dringende is? — Het doet ons leed, hierin met den Schrijver niet te kunnen overeenstemmen. Wij zouden het wenschelijk achten, dat de Apotheker zulk

eene opvoeding mogt ontvangen, waardoor hij meer dan een luttel Latijn zoude verstaan. Kan dit vooreerst nog niet gebeuren, dan gebruike hij, die nagenoeg een vreemdeling in de Latijnsche taal is, liever de Nederduitsche vertaling der *Pharmacopoea*. Hij werke liever naar voorschriften in de hem welbekende taal, dan dat hij gevaarlijke misslagen bega, door een voorschrift te volgen, hetwelk hij niet behoorlijk verstaat, en hem door dit Woordenboek en elk ander niet verstaanbaarder zal worden. Men rigte het onderwijs slechts zoo in, dat de leerlingen zich beter op de Pharmacie moeten toeleggen, dan thans vrij algemeen het geval is, en zij zullen de kunsttaal van zelf leeren verstaan. Dit is eene behoefte, zonder dat daarom alle Apothekers zullen behoeven *Pharmaciae Doctores de rigueur* te wezen. Wij zijn geene voorstanders van bespiegelingen, schoon schijnende op het papier, maar niet wel in het maatschappelijk leven ten uitvoer te brengen, zoo min hier, als dit elders het geval is. De Heer CAMPAGNE zal misschien zijnen kunstbroeders en den leerlingen van meer nut wezen, wanneer hij zich tot de meer wetenschappelijke behandeling van een of ander gedeelte van zijn vak bepaalt, waartoe wij hem, die gaarne nuttig wil zijn, verdere opgewektheid toewenschen.

Over de inenting van het Mondzeer en de Klaauwziekte aan Runderen en Schapen, als een middel, om deze ziekten zachter en minder langdurig te maken; door Dr. A. NUMAN, *Directeur en Hoogleeraar aan 's Rijks Vee-Artsenijschool, te Utrecht. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1842. *In gr. 8vo.* 31 *bl. f* :-60.

De inenting van het *Mondzeer* en de *Klaauwziekte* schijnt eenen verzachtenden invloed op de ontwikkeling dezer ziekten uit te oefenen. Het is welligt er mede gesteld als bij den mensch, bij wien eerst de kinderziekte door de inenting verzacht werd en later door de koepokinenting geheel van gedaante veranderd is, of liever eene hoogst

gevaarlijke ziekte (de pokken) door eene zachte, van gevaar ontbloote ziekte (de koepok) vervangen wordt. Mond- en klaauwzeer heerschen van tijd tot tijd, volgens een vrij algemeen aangenomen gevoelen, *epidemisch*, of beter *epizoötisch*. In 1838 heerschten zij in naburige landen; van daar zijn zij tot ons overgeslagen. Tot dusverre schijnen zij nog niet geheel opgehouden te hebben. Ofschoon in de meeste gevallen geenszins gevaarlijk, kunnen zij dit worden; althans zij zijn op den eenen tijd heviger, op den anderen goedaardiger. Men wil opgemerkt hebben, wanneer deze ziekten heerschende zijn, dat zij, kunstmatig opgewekt (ingeënt) zachter en zachter worden gemaakt. Deze vooronderstelling heeft tot proefnemingen aanleiding gegeven, waaromtrent de Hoogleeraar NUMAN nadere inlichtingen mededeelt.

De Heer NUMAN, namelijk, door dezen en genen geraadpleegd omtrent zijne meening over de uitvoerbaarheid der inenting van het *Mondzeer* en de *Klaauwziekte*, heeft het doelmatiger geoordeeld, in stede van eene herhaalde afzonderlijke mededeeling bij geschrifte, liever, door middel van de drukpers, zijn gevoelen meer algemeen bekend te doen worden. Tot dit einde geeft zijn H. G. eerst eene korte schets van deze ziekten, door eenige woorden ter inleiding voorafgegaan. Vervolgens deelt hij een uittreksel uit eenige Hoogduitsche verhandelingen mede omtrent inentingen, op eene uitgebreider schaal bewerkstelligd, gedeeltelijk bij schapen, gedeeltelijk bij het rundvee. De uitkomsten schijnen gunstig geweest te zijn en tot het bedoelde oogmerk als voldoende beschouwd te kunnen worden; weshalve de Hoogleeraar NUMAN oordeelt, dat hetgeen hij hier heeft medegedeeld den jongen Veeärts tot eene handleiding kan verstrekken, wanneer hij tot de inenting wordt geroepen, of daartoe gelegenheid bekomt.

Dit boekje is derhalve, voor het grootste gedeelte, geen oorspronkelijke arbeid, zoo als men anders van dezen ijverigen Geleerde gewoon is te ontvangen. Om deze reden, alsmede omdat hier een onderwerp wordt behandeld, omtrent hetwelk verdere ondervinding nog nader moet be-

slissen, is het voor eene beoordeeling minder geschikt. Wij bepalen ons dus slechts tot eene aankondiging, met den wensch, dat de aandacht, vooral van deskundigen, er op moge gevestigd worden.

De Heer NUMAN heeft evenwel, behalve hetgeen ter inleiding wordt gezegd, er nog een en ander over gedane waarnemingen omtrent de hoedanigheid der *melk* bijgevoegd, volgens HERTWIG en anderen; verder ook gedane proefnemingen omtrent de gehalte der *boter-* en *kaasdeelen* in de melk van dieren, die in een' ligten graad aan het *Mondzeer* lijden. Ook deze dragen blijken van den onderzoeklievenden geest des Hoogleeraars.

Der aandacht van den geleerden Schrijver schijnt ontsnapt te zijn, bl. 5, *Mailand*, in plaats van *Milaan*; bl. 7. *Laat het zich uitmaken*, voor: *Is het bewezen;* bl. 9. *Imfung* voor *Impfung*.

Volks-Heelkunde, of eenvoudige raadgevingen bij plotselinge ongelukken, gevaarlijke toevallen, vergiftigingen enz. bij afwezigheid van een' bekwamen Heelmeester. Naar het Fransch van M. MAYOR, *M. D., eersten Heelmeester van het Hospitaal te Lausanne. Met Aanteekeningen en aanzienlijke Bijvoegselen door* THOMAS CUTLER, *M. D. Uit het Engelsch vertaald door Dr.* H. H. HAGEMAN, JR. *Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1842. *In gr. 8vo. XVI en* 124 *bl. f* 1-25.

De uitvoerige titel ontslaat ons, om omtrent den inhoud van dit boek veel te zeggen.

De inhoud van bl. VII—XVI treedt, in IX hoofdstukken, in nog meerdere bijzonderheden; terwijl in een aanhangsel nog een en ander wordt bijgevoegd, hetgeen onder de vermelde hoofdstukken niet heeft kunnen bevat worden.

Het boekje, als zoo vele anderen, deelt in de reeds meermalen vermelde gebreken. Voor eene Volksheelkunde bevat het meer dan eenvoudige raadgevingen. Het geeft

ook aanleiding om te handelen, en dit is geheel verkeerd. Aderlaten, koppen, zijn toch geene kunstbewerkingen om in ieders handen te geven, zelfs van hen, die nadenken (bl. 92). Dat het aderlaten eene kunstbewerking is, volstrekt niet moeijelijk te verrigten, zou met een koninklijk voorbeeld kunnen gestaafd worden; maar Koning LOUIS PHILIPPE, zoo de bekende Anecdote waar zij, is ook geen gewoon, alledaagsch mensch. De Heer MAYOR kan de aderlating voor zich als gemakkelijk beschouwen; dit heeft hij met meer bekwame mannen gemeen, die in iedereen dezelfde vaardigheid vooronderstellen. »De som van »het menschelijk geluk zal er zeker niet bij winnen," (bl. 92) wanneer ieder zal *wanen* te kunnen aderlaten, en het is toch iedereen niet te leeren. — De afbeeldingen zijn voor gewone menschen niet voldoende en vooronderstellen te veel. — Met één woord, voor het volk bevat dit boekje te veel, voor Heelkundigen te weinig. Met alle goede bedoelingen, zijn boeken van deze soort der kwakzalverij meer bevorderlijk, dan dat zij die tegengaan.

Handboek der Land- en Volkenkunde, Geschied-, Taal-, Aardrijks- en Staatkunde van Nederlandsch Indië; door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Ridder, Hoogleeraar enz. Iste en IIde Boek. Te Amsterdam, bij* L. van Bakkenes. 1841. *In gr. 8vo.* 448 *bl.* *f* 7-50.

De belangstelling in de kennis van *Nederlandsch Indië* is in de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen. Naarmate de ondervinding meer heeft geleerd, van welk een hoog gewigt onze Oost-Indische bezittingen zijn voor het moederland, ja dat het openbaar crediet, helaas! zoo goed als eeniglijk van de opbrengsten dier bezittingen afhangt; naarmate deze laatste zelve tot meerdere ontwikkeling komen; naarmate de cultuur er zich heeft uitgebreid, onderscheidene inrigtingen er zijn tot stand gebragt, leerstoelen in het vaderland voor de kennis van *Nederlandsch Indië* opgerigt, en, wat wij niet het laatst hadden moeten noe-

men, meerderen er zich uit *Nederland* zijn gaan vestigen; naar die mate is de algemeene aandacht meer op die koloniën gevestigd geworden, en heeft meer dan een geschrift, hier niet op te noemen, dat ons met onze Indische landen en derzelver bewoners trachtte bekend te maken, eenen goeden opgang gemaakt. Meer dan eene beschrijving, althans van gedeelten, meer dan eene reis door onderscheidene gewesten, kaarten, enz. zagen het licht. Maar ons ontbrak nog een volledig werk over dit onderwerp. Wij juichen dus op zich zelf de uitgave van zoodanig een werk zeer toe. Niet van de gemakkelijkste is de taak des vervaardigers. Welke uitgebreide, ten deele nog weinig bekende landstreken! Hoeveel onderscheidene voortbrengselen, volken, talen, gewoonten, Godsdiensten! En wanneer wij nu op den Schrijver zien, moeten wij zeggen, dat hij boven vele anderen tot het leveren van eene beschrijving onzer Oost-Indische bezittingen bevoegd is. Zijne onderscheidene betrekkingen, reizen en studiën, waarvan wij reeds vroeger eenige proeven hebben ontvangen; zijne nog meerdere tehuisheid (om dit woord te smeden) in dit onderwerp door zijne betrekking als Hoogleeraar in de taal-, land- en volkenkunde dier bezittingen aan de militaire Akademie; zijne gelegenheid tot het bekomen van bronnen en bescheiden; dit alles stelt hem in staat om iets goeds te leveren. Intusschen, nu er een gedeelte van dat werk het licht ziet, is onze taak niet zeer gemakkelijk. Rec. kan niet uit eigene oogen zien; hij is nooit zoo ver van honk geweest, en kent *Indië* alleen uit mondelinge en schriftelijke berigten. Bij verschil tusschen den eenen en anderen schrijver valt de beslissing soms moeijelijk. Met de Oostersche talen is Rec. slechts in de verte een weinig bekend. Op *bijzondere* kennis van de zeden en gebruiken der bewoners van de onderscheidene eilanden, die wij in de Oost middellijk of onmiddellijk in ons bezit hebben, maakt hij geene aanspraak. Het geschiedkundige is, zoover hij zien kan, getrouw. Alzoo is het best, meer als Referent, dan als Recensent op te treden; vooral met het eerste gedeelte van dit belangrijk werk, hetwelk wij min-

der lang naar eene aankondiging zouden hebben laten wachten, indien wij niet alvorens door alle ons ten dienste staande hulpmiddelen ons nog beter in de zaken, waarover hier gehandeld wordt, hadden willen *oriënteren.* En na dit gedaan te hebben naar ons beste weten, durven wij vrijmoediger aan het hier geleverde den lof geven van juistheid en volledigheid.

Onze tegenwoordige bezittingen in *Oost-Indië* worden ook door den Schrijver verdeeld in *zes* hoofdgroepen, welker afzonderlijke behandeling den inhoud der *zes* boeken van dit werk zal uitmaken. Ze zijn: 1) *Sumatra*, 2) *Borneo*, 3) *Celebes*, 4) *Java*, 5) *Sumbawa*, en 6) de *Molueksche eilanden.* Doch de Schrijver zal dezelve in eene omgekeerde orde behandelen, als meer overeenkomstig de geschiedkundige herinneringen. Hij begint alzoo, na een algemeen overzigt en eenige geschiedkundige opgaven van zeereizen, ontdekkingen, staatkundige gesteldheid tijdens de ontdekking, enz. met

Amboina. In drie hoofdstukken wordt dit eiland beschreven, met deszelfs voortbrengselen uit het dieren-, planten- en delfstoffenrijk; bestuur, inlandsche bewoners, derzelver aard en levenswijze, enz.; waarna, mede in drie hoofdstukken, de geschiedenis van dit belangrijke specerijeiland volgt, beginnende met de komst der *Portugezen* in het begin der 16de eeuw, en loopende tot den laatsten tijd, waarbij natuurlijk niet overal enkel op *Amboina*, maar hier en daar ook op den *Molukschen Archipel* in het algemeen gelet wordt. Vervolgens worden beschreven de eilanden *Boero*, *Amblau*, *Manipa*, *Kalang*, *Bonoa*, *Ceram*, *Ceram Laut*, *Keffing*, *Noesa Laut*, *Honimoa*, *Boewang Besi* en *Menado.* Daarna de *Bandasche* eilanden; als een opmerkelijk bewijs van de buitengewone vruchtbaarheid voeren wij aan, dat het eiland *Ay*, dat in drie of vier uren kan rondgeroeid worden, jaarlijks 30,000 ponden foelie en 120,000 ponden Muskaatnoten opleveren kan. Over het algemeen moet de natuur aan deze eilanden eenen verkwistenden rijkdom van natuurvoortbrengselen gegeven en er allerlei schoonheden van dieren en planten ten toon

gespreid hebben. Jammer, dat ook in deze gezegende streken, gelijk zoo dikwijls elders, de beschaving der bewoners vaak in eene omgekeerde verhouding staat tot de schoonheid der natuur. Op de beschrijving der zuidooster- en zuidwester-eilanden volgt een kort overzigt van de taal der *Alfoeren*, gegeven, wij vinden dat dit den Heer ROORDA VAN EYSINGA eer aandoet, »daar, ten aanzien van het Christendom onder die Heidenen, de kennis derzelve als dienstig wordt geacht." De taalregels zijn hoogst eenvoudig; een woordenregister, vijf bladzijden groot, zal wel niet volledig zijn; de Schrijver gaf, wat hij wist, en geeft daarna *het gebed des Heeren, de tien Geboden* en *de twaalf geloofsartikelen* in deze taal met eene nevensstaande letterlijke overzetting, waardoor men te beter een overzigt over de Alfoersche spraak verkrijgt. Na de *Aroë*-eilanden en de geschiedenis van *Banda* volgen beschrijving en geschiedenis der eigentlijke Moluksche eilanden, *Gilolo*, *Ternate*, *Tidor* enz. Dit deel wordt besloten met uittreksels uit een Maleitsch stuk, vergezeld van de Nederduitsche vertaling. Het oorspronkelijke, aan den Schrijver door eenen Bantamschen Vorst ten geschenke gegeven, heeft ten titel: *wegwijzer voor hen, die het geestelijk leven omhelzen;* het is niet alleen voor de taal belangrijk, maar ook voor de kennis der denkwijze, die zuiver en zedelijk is. Bij menschen, die zulke grondstellingen volgen, is, dunkt ons, de weg tot het Christendom reeds goedsdeels gebaand.

Ofschoon wij geene aanmerking hebben op de indeeling van dit werk, staat het uitwendig minder fraai, dat de Schrijver ook volgens die verdeeling zijne boekdeelen heeft ingerigt. Ten gevolge daarvan heeft de beschrijving der Moluksche eilanden, in het eerste, de uitgebreidheid van een gewoon boek (357 bladzijden); terwijl wij van de *derde* Afdeeling, *Java*, reeds een zwaar boekdeel ontvingen, hetwelk nog slechts een eerste gedeelte is; en de *tweede* Afdeeling slechts een stukje van 91 bladzijden uitmaakt. Behoudens de verdeeling ware ons eene andere afscheiding der boekdeelen beter toegeschenen. Het tweede gedeelte

dan bevat de beschrijving der kleine *Sunda*-eilanden, of de hoofdgroep van *Sumbawa*, van welke *Timor* het grootste en belangrijkste is. Een klein woordregistertje aan het einde toont de overeenkomst en afwijking van sommige woorden met het *Boegineesch*, *Javaansch*, *Karwisch* en *Maleitsch*.

Zoover wij het kunnen beoordeelen, laat de volledigheid van dit werk niets te wenschen over. Niet alleen de eilanden en derzelver voortbrengselen, maar ook de bewoners, hunne levenswijze, krijgskunde, zeden en gewoonten, de trap van zedelijke en godsdienstige beschaving, waarop zij staan, worden medegedeeld, en niet verzuimd, waar het pas heeft, goede wenken te geven nopens het voordeel, dat in het vervolg van deze eilanden zal te trekken zijn, de beste wijze van behandeling der inlanders en van trapswijze invoering van het Christendom. Dergelijke wenken kunnen alleen ten gevolge van eene juiste kennis gegeven worden, en maken het *Handboek* tot eenen zeer geschikten wegwijzer voor allen, die in eenige betrekking tot *Indië* staan, of derwaarts zullen vertrekken; aan alle welke wij het daarom inzonderheid aanprijzen.

De kaartjes laten nog al wat te wenschen over, en de krullen en Arabesken (men noemt dit tegenwoordig, gelooven wij, *geïllustreerd*) zijn in ons oog smakeloos. Aanmerkingen op de behandeling hebben wij weinige; den vorm zou men hier en daar aangenamer kunnen wenschen. Bij de aankondiging van het volgende gedeelte, het zoo belangrijke *Java* betreffende, hopen wij in eenige meerdere bijzonderheden te kunnen treden.

Letter- en Oudheidkundige Avondstonden. *Door* G. D. J. SCHOTEL, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, enz. Predikant der Hervormde Gemeente te Chaam, Alphen en Baarle-Nassau. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1841. *In gr. 8vo. VIII en* 216 *bl. f* 1 - 80.

Toen Rec. in het vorige jaar het genoegen had, de *Ge-*

schied-, Letter- en Oudheidkundige Uitspanningen van den geleerden SCHOTEL in dit Tijdschrift aan te kondigen, ontwaarde hij, bij de lezing van dien bundel, dat er nog veel in des Schrijvers portefeuille voorhanden was, geschikt om de geschiedenis op vele duistere plaatsen op te helderen. Onder de aanteekeningen, bijlagen enz. vond hij de beloften, van meerdere ongedrukte bijzonderheden, door des Schrijvers onvermoeide nasporingen ontdekt, in het licht te zullen geven; en de verwijzing naar andere, nog uit te gevene werken, gaf hem de bevestiging, dat de Heer SCHOTEL zijne pogingen ijverig voortzet om, door het uitgeven van oude Archieven en Oorkonden, menige belangrijke plaats in de Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde op te helderen.

Zoo ontving Rec. nu weder eenen bundel, die in belangrijkheid met de vorigen gelijk staat, en wij oordeelen het van aanbelang, onze Lezers eenigermate met den inhoud der vóór ons liggende *Avondstonden* bekend te maken; eenigermate zeggen wij, daar het, bij de uitgebreidheid der zaken, niet mogelijk is, hem op iedere bijzonderheid opmerkzaam te maken.

Na eene opdragt aan den Hooggeleerden Heer J. NIEUWENHUIS, waarin de Schrijver kortelijk den inhoud van dezen bundel opgeeft, met bijvoeging van eenige berigten, welke naar ons oordeel niet weinig bijdragen om de belangrijkheid van denzelve, met een' oogopslag, te ontwaren, en die wij met stilzwijgen voorbijgaan, treffen wij in de eerste plaats eene Verhandeling aan over JOOST DE MENIJN, reeds vroeger door den Heer SCHOTEL op bl. 191 der bovengenoemde *Uitspanningen* beloofd. Het is den Geschiedkundigen bekend, dat er van dezen man zeer weinig vermeld is, en daarom iedere poging om bijzonderheden, hem betreffende, op te sporen, hoogst loffelijk is te noemen.

JOOST DE MENIJN vooral was het, die in de geschiedenis van *Dordrecht*, als Raadpensionaris der stad, onder de regering van den Graaf van LEICESTER hier te lande, eene belangrijke rol heeft gespeeld; en die, in verschil-

lende gewigtige betrekkingen, zoo wel door zijne geleerdheid als staatkunde, met allen ijver den roem en de welvaart van *Nederland* heeft trachten te bevorderen; en hiervan worden wij te meer overtuigd door de Verhandeling van den Heer SCHOTEL, uit zoo weinige en meestal nog verspreide berigten zamengesteld. Wij zien uit dezelve, hoe weinig er nog van sommige beroemde personen bekend is, maar hoe tevens de lust tot onderzoek meer en meer aanwakkert; hoe geschikt het tegenwoordig tijdvak is voor den navorscher der Geschiedenis, door het alom op koninklijk bevel openstellen van Landelijke en Plaatselijke schatkamèren van oude oorkonden; en waaraan het dan ook te danken is, dat die van *Dordrecht*, *Culenborg*, *Develstein*, *Ammerzoden* en andere Steden en Sloten aan onzen Schrijver ter inzage verleend en reeds zoo nuttig door hem gebezigd zijn.

Na dit belangrijk levensberigt geeft de Heer SCHOTEL een afschrift van het gevonden *M. S.*, getiteld: *Den Oratie ofte propositie, gedaen van* JOOST DE MENIJN, *door last van mijnheeren de Regierders der stede van* Dordrecht, *voer allen den Magistraten en de Deeckens van Ghilden en gemeene neringe der stede van* Dordrecht, *te hunnen Vergaderinghen, in den Doulhuyse van heele haecx, tot den opbeur van XV of XVI duyzent Carolus gulden, bij maniere van verpondinge ofte hondersten peng. over den huysen der vermoghensten binnen deser stede, op ten* 11 *Martii anno* 1586. Deze XV of XVI duizend Carolus gulden moesten dienen, om den maandelijkschen onderstand aan den Graaf van LEICESTER, algemeenen Landvoogd der *Nederlanden*, aan te vullen. Achter deze Oratie is nog gevoegd een tweetal aanspraken, aan den genoemden Graaf, bij zijne intrede te *Dordrecht* in 1585, gerigt; de eene door JACOB PAULI in de Fransche en de andere door JOOST DE MENIJN, uit de Italiaansche in de Nederduitsche taal overgezet. Wij kunnen niet langer bij dit zoo voortreffelijk en wel bewerkt stuk stilstaan, en gaan tot de beschouwing van de tweede niet minder belangrijke en uitvoerige verhandeling, MARGARETHA GODEWIJCK, over.

Rijk is hier de Schrijver aan literarische bijzonderheden; eene menigte beroemde mannen en vrouwen, uit *Dordrecht* geboren, die aldaar gewoond hebben, en die als zoo vele paerlen aan *Neêrlands* Dichtkroon schitteren, wordt er in genoemd; en de geheele Verhandeling is doorweven met eene proeve zoowel in 't *Fransch*, *Latijn*, als in het *Nederduitsch*, van MARGARETHA GODEWIJCK's dichterlijk genie. Ook de aanteekeningen, achter deze Verhandeling geplaatst, verhoogen de waarde van een stuk, dat wij thans onzen Lezeren niet nader kunnen ontleden, maar dat wij aanbevelen aan ieder, die smaak en gevoel voor het goede en schoone heeft; terwijl wij, de geleerdheid, naauwkeurigheid en den onderzoekenden geest van den Heer SCHOTEL hulde brengende, deze Verhandeling, waarin zoo vele geleerde juffers ten tooneele verschijnen, ook onze vaderlandsche jufferschap ten hoogste kunnen aanbevelen.

Verder volgen vier Bijlagen. A. Over PIETER GODEWIJCK, mede met belangrijke aanteekeningen. B. Twee onuitgegevene Brieven van A. M. SCHUURMAN. C. Vermaarde vrouwen, die te *Dordrecht* in de XVIde en XVIIde eeuw geboren werden of geleefd hebben; terwijl de levensberigten, die ons de Schrijver in deze derde Bijlage van 1°. ANNA SUYS. 2°. ANNA VAN BLOCKLAND. 3°. CATHARINA VAN MUYLWIJCK. 4°. MARIA en 5°. CLARA DE WITT en nog een vijftiental andere minder bekende geeft, den Oudheid- en Geschiedkundige zeer welkom zijn. Bijlage D. bevat *bronnen voor het leven van* DANIËL HEINSIUS, niet minder geschikt en volledig om, zoo als de Schrijver zegt, te dienen, indien iemand zich de taak op wilde leggen, om een leven van dezen beroemden *Nederlander* zamen te stellen; wij hadden echter deze *nomenclatuur*, hoe nuttig ook, liever in een ander werk des Schrijvers of oudheidkundig Tijdschrift gezien, want waarlijk ze behoort niet tot die bijdragen, die het letterlievend publiek eenige oogenblikken van *uitspanning* en verpoozing verschaffen zullen. In het eerste gedeelte worden de Schrijvers opgegeven over het Leven van HEINSIUS; het tweede bevat eene naauwkeurige opgave van zijne Werken, zoowel

die in Druk als die in Handschrift zijn. Veel is er van den beroemden Schrijver en Dichter bekend; maar zoo als reeds uit het groot aantal H. S. S. gebleken is, schuilt er welligt nog menig belangrijk M. S. van hem in het duister (*), en wij wenschen dus, dat elk gevonden Handschrift van hem of van andere Geleerden der Letterkunde niet zal worden onthouden.

Het laatste stuk, dat dezen bundel besluit, is getiteld: *Verhael van het Heylig Hout*, opgesteld door Pater PIETER VAN SCHOONHOVEN, Lieve Vrouwe *Broeder Terminarius, te Dordrecht*, van 1455—1491. De Schrijver zegt dat het eene legende is, die tot nu toe slechts bij gedeelten het licht zag. Hij waagde het niet dezelve aan de kritiek te toetsen en vergenoegde zich dus alleenlijk met haar, zoo als hij ze in handschrift ontdekte, vergezeld van een voorberigt (en wij voegen er bij met belangrijke aanteekeningen) uit te geven.

Wij hebben getracht onzen Lezers eene zoo veel mogelijk beknopte inhoudsopgave mede te deelen. Wij wenschen, dat de Schrijver zijne pogingen zal blijven voortzetten; terwijl wij opregtelijk verzekeren, dat zijne *Uitspanningen* en *Avondstonden* bij ons niet minder staan aangeschreven, dan de *Vesperae Gorinchemenses* van BORREMANS en de *Historische Avondstonden* van onzen geleerden VAN WIJK.

Druk en uitvoering zijn goed; een niet onbevallig vignet versiert het boekske. Eenige mistellingen in woorden, namen en getalmerken troffen wij hier en daar aan. *Guique*, voor *Cuique*. RADACUS, voor RADAEUS enz. Bl. 170, reg. 10 v. o. moet niet bl. 98—206, maar tot 106 zijn.

Het zal wel niet noodig zijn, onze aankondiging met de gewone aanbeveling te eindigen: de letterkundige voortbrengselen van dezen Schrijver zijn reeds bij de Geschied-

(*) Zoo mogt het Ds. J. VAN HARDERWIJK vroeger te beurt vallen, een M. S., puntdicht van D. HEINSIUS, aan het Publiek mede te deelen, te vinden in zijne *Geschied- en Letterkundige Bijdragen*, bl. 27 en 28.

en Oudheidkundigen zoodanig geijkt, dat de naam van den Predikant SCHOTEL de beste aanbeveling is die men geven kan.

Over Straffen en Strafgestichten. Vertaald door Mr. S. P. LIPMAN, *Advokaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1842. *In gr. 8vo. VIII en 158 bl. f* 2-:

Van dit belangrijk geschrift, hetwelk door Prins OSCAR *van Zweden* in de Zweedsche taal, is uitgegeven, waren bereids *drie* vertalingen, als *twee*, in het *Hoogduitsch*, van de Heeren Dr. JULIUS en U. W. DIETERICH, en *eene* in het *Fransch*, van den Heer A. PICOT, te onzer kennis gekomen, en thans heeft de Heer Mr. S. P. LIPMAN, als Regtsgeleerde en Schrijver evenzeer met eere bekend, hetzelve uit de oorspronkelijke taal overgebragt, en daarmede aan zijne Landgenooten eene gewigtige dienst bewezen.

Nu ongeveer het vierde gedeelte eener eeuw geleden begon de allengskens toenemende bevolking der gevangenissen de aandacht der Wetgevende en Regterlijke magten en de belangstelling van *philantropen*, zoowel in als buiten *Europa*, tot zich te trekken, en bij het onderzoek naar de vermoedelijke oorzaken van een zoo onrustbarend verschijnsel, vermeende men, in eene *minder doeltreffende toepassing der gevangenisstraffen*, als ook in de *ongeschiktheid der Strafgestichten zelve* twee voorname oorzaken te kunnen aanwijzen, die tot deze ongunstige uitkomst het hare hadden toegebragt.

Ons bestek gedoogt niet, in eene breedvoerige ontwikkeling van de treurige gesteldheid der toenmalige gevangenissen te treden; dan wij kunnen ons niet onthouden, om daarvan toch iets te zeggen, en wel met de woorden van den vermaarden BENTHAM, op bl. 79 van het voor ons liggend geschrift aangehaald: »Zulk eene gevangenis," zegt hij, »is »eene school, waar de ondeugd door veel krachtigere mid»delen geleerd wordt, dan ooit gebezigd kunnen worden, »om deugd en goede voornemens voort te planten. Verve»ling en wraak bevorderen deze verderfelijke opvoeding, en »de wedijver heeft slechts één doel, de ontwikkeling der »ondeugd. De minder verharde beijvert zich om den groot»sten misdadiger te evenaren, de meest woeste deelt aan de

»anderen zijne woestheid, de meest valsche zijne sluwheid, »de onzedelijkste zijne liederlijkheid mede. Hetgeen de har»ten en gevoelens meest besmet, wordt aangezien als de »eenige troost der vertwijfeling. Door gemeenschappelijk »belang vereenigd, staan de gevangenen elkander bij om de »laatste sporen van berouw of schaamte uit te wisschen. Op »de puinhoopen der ware eer ontstaat eene nieuwe soort van »eer, zamengesteld uit meineed en veinzerij, uit stoutheid »in het bedrijven van misdaden, uit onverschilligheid voor »de toekomst en vijandschap tegen de maatschappij. Het is »aldus dat deze rampzalige wezens, die door eene betere »behandeling tot deugd en geluk hadden kunnen teruggebragt worden, allengs den hoogstmogelijken trap van ver»harding bereiken, den zoogenaamden heldenmoed van het »misdrijf."

De oorzaken der bestaande kwaal en derzelver rampvolle gevolgen waren alzoo aangewezen; maar nu ook behoorde men op middelen van herstel bedacht te zijn. Het, in den jare 1772, door de Staten van *Vlaanderen*, te *Gent*, op voorlichting en aansporing van den Graaf VILAIN XIV, opgerigte Tuchthuis stond wel daar, als eene eerste proefneming van het *poenitentiair* of verbeteringstelsel, en de vermaarde HOWARD gaf, na het jaar 1776, aan deze Stichting allen lof; dan zij vond geene navolging op het vaste land van *Europa*, ja, verviel later, onder JOSEPH II, ten gevolge van verkeerde raadgevingen, van hare oorspronkelijke en weldadige bestemming, terwijl daarmede het stelsel zelf verloren scheen. Dit was echter geenszins het geval, en was het aan den godsdienstigen ijver der *Vrienden* of *Quakers* voorbehouden, de groote *philantropische* hervorming, door middel der Wetgeving, tot stand te brengen. Dit geschiedde in het laatst der vorige eeuw, en van dit tijdstip af aan hield *Europa* het oog op de *Vereenigde Staten van Amerika* gevestigd. (Bl. 28, 29.)

De eerste schrede leidde voorzeker nader tot het hoofddoel, maar hetzelve was te verre verwijderd, om al aanstonds bereikt te worden. Wel had men de doodstraf, vroeger zoo vaak aangewend, tot weinige misdrijven beperkt, en de dwangarbeid bestemd, om de vroeger gebruikelijke ligchaamsstraffen, als *geeseling*, *brandmerk*, *verminking*, *kaak enz.* te vervangen; maar het *groote kwaad*, *uit het bijeenzijn van mindere overtreders met meer verharde misda-*

digers geboren, werd niet weggenomen, en de daarstelling van bepaalde klassen en cathegoriën onder de veroordeelden deed zich als een weinig vermogend hulpmiddel kennen, tegen den verderen voortgang van het bestaande kwaad. Jaren verliepen met onderzoeken, nadenken, wisselen van denkbeelden en proefnemingen, die echter geenszins aan de verwachting der ontwerpers beantwoordden, totdat eindelijk het *Auburnsche* stelsel, in *Noord-Amerika* en elders, de algemeene aandacht tot zich trok. Hetzelve wordt gekenmerkt door eene gestrenge tucht, bestaande in een verblijf, gedurende den nacht, in afzonderlijke cellen, en, bij dag, in gemeenschappelijken, gedwongen arbeid, onder verpligting van een volstrekt stilzwijgen, gehandhaafd door de toepassing van zweepslagen, bij de minste overtreding.

Door zulke gestrenge bepalingen werd echter de onderlinge verstandhouding der veroordeelden, door woord of teekenspraak, geenszins verhinderd; terwijl de oogenblikkelijke toepassing van ligchamelijke tuchtigingen wel verbittering maar geene verbetering te weeg bragt! De ondervinding leerde dit in menig voorbeeld, en de uitstekendste staatsmannen en *philantropen*, waaronder vooral EDW. LIVINGSTON, traden op als voorstanders van het stelsel van *Pennsylvanie*, sedert in *Amerika* en hier en daar in *Europa* gevolgd. Hetzelve onderscheidt zich van dat van *Auburn*: 1°. door de afgezonderde opsluiting der veroordeelden, gedurende den ganschen tijd hunner gevangenschap, in cellen, zoowel bij dag als bij nacht; 2°. door het afschaffen van ligchaamsstraffen; 3°. door Godsdienstig onderwijs en arbeid; 4°. door verbod van alle gesprek met iemand anders, dan met de Inspecteuren, bestuurders, geestelijken, onderwijzers, geneesheeren en wachters van het Strafgesticht. (Bl. 40, 41.)

Het lag wel in den aard der zaak, dat de beide, hier slechts in algemeene grondtrekken, geschetste stelsels, in het Land van derzelver geboorte, hare voorstanders en bestrijders zouden vinden, en het wekt wel geene verwondering, dat, ook in *Europa*, een aantal bevoegde stemmen zich vóór of tegen een derzelve verklaarden. De aandacht der Gouvernementen was natuurlijk op het onvoldoende der bestaande gevangenisstraffen en de ongeschiktheid der verschillende Strafgestichten gevestigd, en de noodzakelijkheid tot verbetering van het gebrekkige deed zich gedurig meer

en meer gevoelen. Schier overal hield men het oog op *Amerika* gevestigd; maar, terwijl men hier of daar tot een lijdelijk afwachten van nadere en afdoende resultaten besloot, sloeg men elders den weg in tot bepaalde plaatselijke onderzoekingen. *Engeland* besloot daartoe het eerst, en werd nader door *Frankrijk* en *Pruisen* gevolgd. *Nederland* vergenoegde zich voorshands met de invoering van een verbeterd administratief beheer; zonder zich bepaaldelijk voor een der mededingende stelsels te verklaren.

De getuigenissen van de Heeren CRAWFORD, JULIUS, BEAUMONT, TOCQUEVILLE en DEMETZ, waarbij wij nog dat van den edelen Spanjaard, RAMON DE LA SAGRA, Lid der Cortez, kunnen voegen, waren alle in het voordeel van het stelsel van *Pennsylvanië*, en het was ten gevolge hiervan dat *Engeland*, sedert eenige jaren, en *Pruisen*, nu onlangs, zich ten voordeele van genoemd stelsel verklaarden; in *Frankrijk* hield men het gewigtig onderwerp tot hiertoe nog in beraad. *Geneve*, met zijne geringere bevolking, helde over tot de zijde van *Auburn*; terwijl *Frankfort a. d. m.* aan *Pennsylvanië* de voorkeuze heeft geschonken.

In *Zweden* werd de noodzakelijkheid eener hervorming even als overal elders gevoeld, en de bestaande behoefte aan verbetering bewoog Prins OSCAR *van Zweden*, als naaste erfgenaam des troons, dit belangrijk onderwerp tot een voorwerp van naauwgezet onderzoek te stellen. Met hoe veel zorg en naauwkeurigheid de Doorluchtige Schrijver daarbij is te werk gegaan, hiervan kan schier elke bladzijde van dit geschrift de bewijzen opleveren. In Hoofdstuk I. handelt hij, in het algemeen, *over de Straffen* en derzelver bedoeling. H. II. behelst een overzigt, omtrent den *Oorsprong en ontwikkeling van het verbeteringstelsel.* H. III. bevat eene *Vergelijking tusschen de Auburnsche en Philadelphische poenitentiair-stelsels.* De volgende gezigtspunten worden daarbij behandeld: *a. De bestraffende uitwerking der stelsels. b. Derzelver invloed op de zedelijke verbetering en de gezondheid der gevangenen. c. De mogelijkheid om op den duur de voorgeschrevene tucht te handhaven. d. De kosten van der gevangenen onderhoud, huisvesting en bewaking. e.* Onderzoek: *of het* poenitentiair *stelsel de mogelijkheid bevordert of belemmert, om, door aanwending van der gevangenen arbeidskrachten, het geheel of althans een gedeelte der uitgaven van den Staat te vergoeden. f.* Over-

weging van *de gevolgen van het stelsel op des ontslagenen toekomstige stelling in de maatschappij*. H. IV. handelt meer bepaald *over de uitvoering van het poenitentiair stelsel in Zweden*. Het geheel wordt met een' *Terugblik* op het voorgaande besloten, waarbij nog een *drietal platen* en eene *begrooting van Onkosten* zijn gevoegd.

De geschriften, die, in de laatste jaren, over *Straffen en Strafgestichten*, zoo wel in de *nieuwe wereld* als in *Europa* het licht zagen, maken bereids eene gansche boekverzameling uit, alhoewel een aantal van dezelve, b. v. *Rapporten* van *bijzondere Commissiën* en *staatsambtenaren* niet in den boekhandel te verkrijgen zijn. De belangrijkste van dezelve zijn te beschouwen als werken van studie voor den Staatsman, den Wetgever, den Regter, den Regtsgeleerde, den Arts, den Philantroop, of, in één woord, van een ieder die, uit pligtsbesef of menschenliefde, tot gevangenissen en gevangenen in onmiddellijke betrekking staat of zich daarmede in betrekking gesteld heeft. Het groot publiek, intusschen, en zelfs het beschaafdste deel van hetzelve, wordt, door dien overvloed en uitgebreidheid van geschriften, over een, voorzeker niet uitlokkend, onderwerp van de lektuur en het onderzoek dezer boekverzameling afgeschrikt; en zijne traagheid tot onderzoek wordt weinig opgewekt door den *polemischen* inhoud en vorm van een groot aantal dezer geschriften, waarvan wij, veroorloofde onze plaatsruimte zulks, verschillende werken en brochures, van bevoegden en onbevoegden, als voorbeelden zouden kunnen bijbrengen.

Het is, uit dien hoofde, als zeer belangrijk te beschouwen, dat Prins OSCAR *van Zweden* den moeijelijken arbeid heeft ondernomen, om het *voornaamste*, *hoofdzakelijkste* en *wetenswaardigste*, hetwelk eene gansche boekverzameling over het onderhavig onderwerp bevat, in een werk van zoo gering een' omvang, beknopt en volledig tevens, immers wat de hoofdzaken betreft, te zamen te vatten; en de Heer en Mr. LIPMAN heeft eene verdienstelijke taak volbragt, door, voor zijne Landgenooten, dit belangrijk geschrift in onze taal, naar het oorspronkelijke, over te brengen, en, hier en daar, met zijne opmerkingen en bijvoegselen inderdaad te verrijken.

Het beknopte en zaakrijke van dit geschrift strekke ten bewijze van de uitgebreidheid der kennis, die de Auteur zich, omtrent zijn onderwerp, heeft weten eigen te maken,

en doen tevens blijken, dat hij hetzelve geheel meester is; maar hierdoor is het moeijelijk, om van hetzelve een doorloopend verslag te geven. Daarom bepaalden wij ons alléén tot de mededeeling eener algemeene inhoudsopgave; terwijl wij, den Doorluchtigen Schrijver willende volgen, zijn werk grootendeels zouden hebben moeten uitschrijven.

Het is een niet gewoon, maar daarom des te gelukkiger verschijnsel, te ontwaren, dat een Vorst, geroepen om eenmaal den Zweedschen troon te bestijgen, reeds nu zich innig doordrongen gevoelt van het welbegrepen belang zijner toekomstige onderdanen, en, toegerust met eenen echt wijsgeerigen zin en eenen verlichten godsdienstigen geest, diep ingrijpt in de belangen van een achtingwaardig volk, dat hem eens als Koning zal begroeten: wat is er niet voor een land te hopen, waar de naaste erfgenaam der kroon als een andere NUMA onder zijne landgenooten is opgetreden!

Voor elk, die geen vreemdeling is in het groot aantal geschriften, gedurende de laatste twintig jaren, over Straffen en Strafgestichten in het licht gegeven, is het buiten kijf, dat de vorstelijke Schrijver, niet dan na *langdurig*, *naauwkeurig*, *ernstig* en *onpartijdig* onderzoek, zich *voor* de toepassing van het stelsel van *Pennsylvanië* heeft verklaard. Van bl. 1 tot 76 vinden wij de resultaten van dat onderzoek beknopt en zaakrijk voorgesteld, en van bl. 77 tot aan het einde wordt over de toepassing van hetzelve in *Zweden* gehandeld. Alhoewel bepaaldelijk voor dat Rijk geschreven, is dit gedeelte rijk in opmerkingen, die het verstand en hart des Schrijvers tot eere verstrekken, en overal elders eene ernstige overweging en behartiging waardig zijn.

Indien wij bij dit geschrift eenigzins breedvoerig stil stonden, het was voornamelijk om de lektuur van hetzelve onder onze Landgenooten aan te prijzen. De kennis omtrent gevangenen en gevangenissen is, over het algemeen, bij het beschaafde gedeelte des publieks, niet onmiddellijk in verband staande met Wetgeving, Regtspleging of Gevangenis-administratie, hoogst oppervlakkig en onvolkomen, en weinigen gevoelen opgewektheid tot de lektuur van meestal lijvige boekdeelen, waarin over de genoemde onderwerpen gehandeld wordt. Met het geschrift van Prins OSCAR in de hand, kan het groot publiek die uitvoerige werken ligt ontberen, en elke lezer zal zich op het standpunt geplaatst

zien, vanwaar hij een zoo belangrijk onderwerp, met verhelderde blikken, kan beschouwen.

Dit is te meer van belang, vermits, in den oogenblik waarin wij deze regels schrijven, de *Tweede Kamer der Staten Generaal* zich onledig houdt met het onderzoek van een gedeelte van het Wetboek van Strafregt. Wij kunnen de resultaten van dit onderzoek niet vooruitloopen; maar mogen het als ontwijfelbaar zeker beschouwen, dat de wijze van toepassing der gevangenisstraffen, in verband beschouwd met den toestand en het lokale der Strafgestichten, met de Strafwet één geheel behooren uit te maken. Met andere woorden: dat men het eerst onderling eens zal behooren te zijn over het antwoord op de groote vraag: hoedanig onze toekomstige Strafgestichten zullen worden ingerigt, en welk stelsel men daarbij zal volgen? alvorens men tot het zamenstellen en onderzoeken eener Strafwet zal kunnen overgaan. Zeer belangrijk en lezenswaardig is, ten aanzien van dit onderwerp, het geschrift van den Hoogleeraar DEN TEX, tevens Lid der Tweede Kamer, te vinden in de *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving, IVde deel, bl.* 529 *e. v.* als ook de, dezer dagen, in het licht verschenen *Gedachten* van den Heer W. H. SURINGAR. Al wie belang stelt in de welvaart des vaderlands, de ontwikkeling van eenen verlichten volksgeest, en de bevordering eener echt vaderlandsche denkwijze, zal, ook na de lektuur van het aangekondigde geschrift, de beide zoo even genoemde stukjes met welgevallen in handen nemen, en van het hoog gewigt der zaak, vooral in dezen tijd, volkomen overtuigd worden.

Wij besluiten dit verslag, ook met een' terugblik op *Nederland*, met de woorden van den Franschen Vertaler van dit werkje, den Heer ADRIEN PICOT, *Lid der Commissie van administratie over de gevangenissen in het kanton Geneve*, in het *Voorberigt* voor hetzelve geplaatst: »*La France, elle aussi, aspire au jour qui verra la réforme sérieuse des prisons, et l'établissement de maisons véritablement pénitentiaires. De ce qu'un tel fait social n'est pas encore accompli parmi nous, on peut conclure que les aspirations du pays ont encore besoin de s'éclairer et de s'affermir par la discussion, ou bien que des idées fausses, des erreurs étourdiment propagées, n'ont pas été suffisamment combattues: double et sainte mission que s'est donnée le Prince*

»*Oscar, et dont la France, toujours amie de la vérité, est* »*aussi appellée, nous l'espérons, à recueillir les nobles fruits.*"

Ontwerp over de middelen, waardoor het mogelijk zoude kunnen gemaakt worden, om een groot gedeelte der Nederlandsche Nationale Schuld op de Oostindische Koloniën te converteren, de Inkomsten van het Gouvernement in Indië te vermeerderen en aan den ondernemingsgeest van partikulieren een ruim veld te openen. Door A. C. B. TÖNSEN, *Med. Doct. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr.* 8*vo. IV en* 78 *bl. f* 1 - :

Vernieuwd licht des Koophandels, of grondig onderwijs in de Koopmans-Rekenkunst van A. B. STRABBE. *Geheel omgewerkt en naar het tegenwoordige gebruik ingerigt door* H. G. WITLAGE. *Iste* Stuk. *Koopmansrekeningen. 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef *en* G. J. A. Beijerinck. 1840. *In gr.* 8*vo. IV en* 226 *bl. f* 1 - 80.

De Heer Med. Dr. TÖNSEN zegt, dat een tienjarig verblijf in Nederlandsch *Oost-Indië* hem gelegenheid heeft gegeven, om met derzelver financiëlen en statistieken toestand bekend te worden, en zijn hier aangekondigd Ontwerp geeft er de blijken van. Het is opgesteld in den geest van den Graaf VAN DEN BOSCH, wiens plan de Schrijver zoekt te ondersteunen door aanvoering van nog meerdere drangredenen. Er is inderdaad zeer veel bijgebragt ten voordeele van die formatie van 200 perceelen, voor een zeker getal jaren aan partikulieren af te staan, tegen levering van geheel het product, hetwelk die perceelen op het oogenblik der overname opbrengen. Doch onder de moeijelijkheden, om een groot deel der Nationale Schuld, zelfs *f* 500,000,000, op de Oost-Indische Koloniën te convertéren, vinden wij niet opgenoemd de onbevoegdheid van de Regering niet alleen, maar zelfs van de Wetgeving, om de Rentheffers van den Staat voor den ontvang hunner intresten op de Koloniën te verwijzen. Buiten toestemming des schuldeischers mag geenerlei schuldenaar, dus ook de Staat niet, hem van zijn verkregen regt ontzetten, door hem daarvoor een ander regt in de plaats te geven. Overigens, de berekeningen des Schrijvers

zoo aan het Gouvernement, als aan de Staten Generaal ter toetsing overlatende, meenen wij hier alleen te moeten aanmerken, dat, wanneer er zulk eene conversie mogt plaats grijpen, het zou behooren te geschieden onder aanbod van vollen afleg van kapitaal en intrest aan zoodanige houders van Inschrijvingen op het Grootboek of certificaten, als niet mogten verkiezen, hunne schuldvordering, laste den Staat, geheel of gedeeltelijk geconverteerd te zien in schuldbrieven, laste de Koloniën, al ware het, dat die 200 perceelen voor de betaling dier schuldbrieven wierden gehypothekeerd.

Het werk van A. B. STRABBE, getiteld: *Vernieuwd licht des Koophandels*, was reeds sedert ruim eene halve eeuw bekend. Vele herdrukken, de latere zelfs met verbeteringen en bijvoegselen, vooral door den Heer J. VAN WIJK, RZ., verrijkt, hebben sedert het licht gezien. Nog vollediger is de tegenwoordige uitgaaf door den Heer WITLAGE, waarvan hier het eerste stuk wordt aangekondigd, bevattende de *Koopmansrekeningen*; terwijl de *Wisselrekening* in het tweede of laatste stuk zal worden opgenomen. Dat dit werk uitgebreide verdiensten bezit, behoeven wij niet aan te toonen, maar men vergunne ons een paar teregtwijzingen. Bl. 18 staat:

»Een last heeft 30 mudden of zakken, of 1000 (lees 3000) koppen." Dit is eene dadelijk in het oog vallende drukfout, die bij de achteraan gevoegde *Errata* niet verbeterd is.

Bl. 131 lezen wij:

»De hooge of lage koers van den intrest hangt voornamelijk af 1°. enz. 4°. van wetsbepalingen." Waarop, onder aan de bladzijde, staat aangeteekend:

»(*) In *Engeland*, *Frankrijk* (wet van 3 Sept. 1807), *Oostenrijk*, *Pruissen* en *Saksen* zijn Wetsbepalingen, waarbij in Burgerlijke 5% en in Handelsbedrijven 6% interest is geoorloofd.

In *Beijeren* $\frac{1}{8}$% in de week, dat is $6\frac{1}{2}$%, van Wissels. Voor zoo verre wij weten, bestaan in de *Nederlandsche Wetboeken* daaromtrent geene bepalingen." Hieruit zou volgen, dat men tegenwoordig bij ons ook boven de 5% in burgerlijke, en boven de 6% in handelszaken, zou mogen bedingen. Doch art. 1804 van het Burg. Wetb. zegt wel: »De bij overeenkomst bedongen interessen mogen de wettelijke te boven gaan, *in alle de gevallen waarin de wet zulks niet verbiedt.*" Maar in de uitgave van het Burg. Wetb. onder

toezigt van Mr. S. P. LIPMAN (te *Amsterdam*, bij P. MEIJER WARNARS en J. C. VAN KESTEREN, 1839, en dus in het licht verschenen vóór de uitgaaf van dit eerste stuk van het *vernieuwd licht des Koophandels*) lezen wij reeds, bl. 534, aan het hoofd van den XIVden titel van het derde boek:

»Men zoude zich hoogst vergissen, indien men de uitdrukking van art. 1804 *B. W.*, gelijk aan die van art. 1907 van 't *Code Civil*, volgens welke de bij overeenkomst bedongen interessen de wettelijke mogen te boven gaan in alle de gevallen, waarin de wet zulks niet verbiedt, in dien zin opvatte, dat nu de wet van 3 Sept. 1807 is afgeschaft. Niets minder was de bedoeling van den wetgever: de uitzondering maakt nog altijd den eigenlijken regel uit: want het is ook *nu* verboden gebleven [in burgerlijke zaken] meer dan vijf, of in koophandel [meer dan] zes ten honderd te bedingen. De algemeenheid der uitdrukking strekt alleen daartoe, dat eene mogelijke latere herziening dezer ons van de Fransche heerschappij achtergebleven wet, waartoe of verandering in de geldswaarde, of ook een geheel verschillend en meer vrijzinnig beginsel van wetgeving op dit punt kon leiden, echter geene verandering in deze bepaling van de Burgerlijke Wet zal behoeven te weeg te brengen."

Daar die opmerking ons gegrond schijnt, vestigen wij hierop de aandacht van allen, die van dit voor kooplieden geschrevene werk gebruik maken, opdat niemand eene onvoorzigtigheid bega.

Het Fivelingoër en Oldampster Landregt. Een oud friesch Handschrift uit de 14de Eeuw. Met eene vertaling door Jr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA, *Regter Commissaris bij de Arrondissementsregtbank te Leeuwarden. Te Dockum, bij* D. Meindersma, Wz. 1841. *In gr. 8vo. X en 272 bl. f* 2-70.

Niet alleen voor de studie van het oud Friesche regt, maar niet minder voor die der taal is dit werk belangrijk. Na eene voorrede van den Vertaler, die echter den grondtekst steeds naast de vertolking heeft laten drukken, volgt het eigenlijke werk, bevattende eerst de voorrede of het gemeenschappelijk hoofd der oude wetten; daarna de verschillende titels of deelen: *Van de Kesten. Van de Landregten.*

Van de Keuren. Van het Zeendregt. Boetregister. Gemengde bepalingen. Asegaregt en erfenissen. Oldampster Regt. Hunsingoër wilkeuren. Zijl- en dijkregt. Focke Ukena willekeur.

Alles tot dusver is Friesch met het Hollandsch er naast, uitgezonderd het 10de deel, zijl- en dijkregt van Delfzijlen, en het 11de deel, de willekeur van Focke Ukena, beide in het Platduitsch, en daarom onvertaald gelaten; zijnde dat laatste stuk eene overeenkomst van den jare 1427 tusschen de Abten, Prelaten, Hoofdpriesters, Hovelingen en de Gemeenten der landen tusschen de *Lauwers* en *de Eems* ter eenre, en FOCKE UKENA, HIJSKEN, Proost te *Emden*, ENNEN in *der Gred* en YMEL te *Grimersum*, ter andere zijde.

Voorts levert Jhr. HETTEMA, als bijlagen, I. Het Rustringer Regt; II. den Boedel- of Fia-eed: beide Friesch en Hollandsch. Verder: vergelijkingen van den Frieschen tekst van het Fivelingoër Regt met de drie Platduitsche manuscripten; aanmerkingen op (den bestaanden tekst van) het Fivelingoër en Oldampster Landregt; en eindelijk, een woordregister tot gemak van den lezer.

Verbazend is in dit zamenstel van wetten de mengeling van waarheid, regtvaardigheid en gezond verstand, met grove dwaling, barbaarschheid en ongerijmdheid. Men ziet en kent er het oude *Friesland* in. Te regt zegt Jhr. HETTEMA aan het slot zijner voorrede: »Oude wetten, oude legenden, oude kronijken, ja! geslachtregisters van de oude familiën hier te lande, — en uit deze laatste leert men dikwijls de drijfveren kennen, waarom zóó en niet anders in den Staat gehandeld werd — zijn het, welke ons eene naauwkeurige geschiedenis van ons gewest kunnen geven; en vóór dat deze er zijn (*niet zijn* is zeker eene drukfout, of men leze *zoo lang deze er niet zijn*) is het *onmogelijk* eene goede geschiedenis van onze Provincie [*Friesland*] te geven. Gij weet, dat de onze (d. i. hier de Friesche) gebrekkig is.''

Liste litéraire Philocophe, ou Catalogue d'étude de ce qui a été publié jusqu'à nos jours sur les sourds-muets; sur l'oreille, l'ouïe, la voix, le langage, la mimique, les aveugles etc. etc., par C. GUYOT, Dr. en Med. et R. T. GUYOT, Dr. en Droit, Instituteurs de Sourds-Muets, Chevaliers de

l'Ordre du Lion Neerlandais. A Groningue, chez *J. Oomkens.* 1842. Forme gr. 8vo. 559 pages. *ƒ* 6 - :

Dit boek bevat eenen hoogst belangrijken catalogus van hetgeen er is geschreven over doofstommen en derzelver onderwijs, met alles wat daarmede in verband staat, de gebreken van het gehoor, de stem, enz. Voorts over de gebarentaal, de spraak, letterteekenen en hetgeen daartoe behoort; met een aanhangsel over blindheid en onderwijs van blinden. Met verbazing zagen wij de gestreng wetenschappelijke orde, den ontzettenden rijkdom, en de bijna alle denkbeeld overtreffende volledigheid. De orde laat niets te wenschen over; meermalen vindt men, ten gevolge daarvan, hetzelfde boek twee- en driemalen aangehaald, en niets is gemakkelijker, dan met eenen enkelen blik op de inhoudsopgave aanstonds te vinden, wat men zou willen zoeken. Bij het doorbladeren der bladzijden, geheel bestaande uit titels van oudere en nieuwere Latijnsche, Engelsche, Hoogduitsche, Fransche, Spaansche, Italiaansche, Noordsche, Nederduitsche boeken, kan men zijne bewondering niet ontzeggen aan den arbeid, het geduld, de oplettendheid en de uitgebreide kundigheden der voortreffelijke mannen, die aan het hoofd van het Groninger Instituut staan. Want niet alleen honderden bij honderden van boeken en boekjes worden hier aangehaald, maar ook ontelbare verhandelingen, of ook kortere stukken en stukjes van allerlei Maand-, Week- en Dagbladen, in- en uitlandsche; door al hetwelk deze lijst eene zoo hooge mate van naauwkeurigheid heeft bekomen, dat wij, eenen geruimen tijd lang nu en dan alles, wat ons in de gedachten kwam, in den catalogus gezocht hebbende, *niets* misten; geen oud of nieuw, belangrijk of min beduidend, hetzij het regtstreeks of maar zijdelings tot het onderwerp behoorde; geen artikel in een periodiek werk, waarvan ons de herinnering toevallig was bijgebleven; zelfs niet in een Penningmagazijn en dergelijke schriften — niets. En niet alleen het oorspronkelijke, maar ook veelal de vertalingen. Alleen van PERNETTY vonden wij aangehaald: *Versuch einer Physiognomie a. d. Franz. III Theile*, vermoedelijk eene overzetting van het althans niet aangehaalde (*) oorspronkelijk Fransche werk: *la con-*

(*) Zoo de Verzamelaars van deze uitgebreide litera-

naissance de l'homme moral par celle de l'homme physique, van denzelfden Schrijver, 2 *Tomes*, *Berlin* 1776.

Wij hopen dat de Uitgever van dit uit deszelfs aard nog al kostbare boek, door een ruim buitenlandsch debiet, voor zijne opoffering zal worden schadeloos gesteld, en de Nederlandsche naam alzoo te meer bij vreemdelingen in eere blijve. Het is regt goed, dat het in de algemeen bekende Fransche taal is.

Wat zijn er, dachten wij menigmaal onder het doorloopen, toch een boeken in de wereld, daar over een betrekkelijk niet zeer veel, althans nog niet lang, besproken onderwerp reeds zooveel bestaat!

---

taur er belang in mogten stellen, zij het hun aangeboden door Ref.

Zedelijke Vertoogen, uit HORATIUS *ontleend, door Mr.* A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 59 *bl. f* :-75.

Rec. had dit kleine boekje wel eerder mogen aankondigen; maar wat zal men zeggen? Er komt dagelijks zooveel in het licht, hetwelk eene aankondiging verwacht, dat er wel eens een of ander blijft liggen. Zoo ging het ook met dit drietal *Zedelijke Vertoogen*. Bij de eerste ontvangst had Rec. ze met het grootste genoegen gelezen, en later was hem zijne taak als beoordeelaar uit de gedachten gegaan, totdat hij het bundeltje onlangs weder in handen nam. Eigenlijk verheugt hij er zich over, dat dit lange vertragen hem in staat stelt, om de aandacht van het publiek nog eens te vestigen op deze stukjes. In den grooten stroom der telken maande uitgegevene werken gaat menigeen als onopgemerkt voorbij, dat ongetwijfeld verdiende in geheugenis te blijven. En zoo Dichter en Uitgever eene spoediger aankondiging hadden verwacht, onze latere beoordeeling roepe het werk nog eens in veler geheugen terug, en beware het voor een te vroegtijdig vergeten worden.

De Heer ENGELEN, wiens talent voor deze soort van satyrischen dichttrant wij reeds kenden, en die daarvan nog niet lang geleden eene proeve gaf in zijne *Nanutsvoorlezing*, geeft ons hier drie *Zedelijke Vertoogen*, aan HORATIUS ontleend.

Met volle regt gebruikt hij dit woord. Hij heeft het gronddenkbeeld uit dezen dichter genomen, maar overigens ontwikkelt hij het op zijne eigenaardige manier. Het zijn zeer vrije navolgingen, en die bij deze vrijheid op sommige plaatsen toch weder eene wonderbare getrouwheid voegen, en over het geheel als proeven mogen dienen, op welke wijze de satyren der oude dichters voor ons publiek zouden behooren te worden overgebragt.

De eerste dezer Zedelijke Vertoogen, *Oordeelvellen* getiteld, is eene navolging van HORATIUS *Sat.* I. 3. Zeker, weinige gebreken zijn zoo algemeen, en met regt mag ENGELEN zeggen, dat de fout, die voor tweeduizend jaar te *Rome* algemeen was, ook in ons vaderland maar al te veel heerscht, en zal blijven heerschen, zoo lang er menschen zijn. De geestige waarschuwingen van den Latijnschen dichter zijn zoo gelukkig overgebragt en op ons en onze dagen toegepast, dat niemand hier aan eene navolging zou denken, indien hij niet het oorspronkelijke van HORATIUS naast zich legde en met het Hollandsche vergeleek. De voorbeelden zijn zoo gelukkig gekozen, en de losheid en gemakkelijkheid der versificatie zoo juist naar het onderwerp berekend, dat wij ook hier weder, gelijk in meer stukken van den Heer ENGELEN, levendig gevoelen, met welk een goed gevolg hij zijnen meester BILDERDIJK heeft bestudeerd en hem deze kunst van navolgen, zoodat het schier oorspronkelijk wordt, heeft afgezien.

Schijn en zijn is de titel van het tweede stuk, aan hetwelk de zestiende brief uit het eerste boek van HORATIUS ten grondslag ligt. Daarin wordt de noodzakelijkheid gepredikt, om niet alleen te schijnen, maar ook te zijn, waarvoor men zich uitgeeft of gehouden wordt. Alleen hij, die wezenlijk braaf is, kan zich zoowel boven den lof, als boven den smaad der wereld verheven achten. Uitwendig vertoon alleen heeft hier geene waarde, evenmin als de ware deugd daar gevonden wordt, waar het kwade enkel uit vrees voor straf wordt nagelaten.

De rot is eerlijk ook, maar vreezend voor den val.
Waarom ontziet de wolf de vette lammrenstal,
Of pleegt de looze vos geen eend- of hoenderslagting?
Uit vrees voor klem of seis, maar niet uit pligtsbetragting.
De waarlijk brave man onthoudt zich van het kwaad,
Wijl hij de deugd bemint en de ondeugd schuwt en haat;

Maar gij, uit vrees voor straf; en hoopt ge op straffeloosheid,
Dan viert gij onbeschroomd den teugel aan uw boosheid.
  Blijft dan uw misdaad ook verborgen, 't is mij lief,
  Maar — wie in 't donker steelt, is des te meer een dief.

Wil men zien, hoe naauwkeurig de eerste regels hier zijn nagevolgd, men hoore:

Cautus enim metuit foveam lupus, accipiterque
Suspectos laqueos, et opertum miluus hamum.
Oderunt peccare boni virtutis amore.
Tu nihil admittes in te formidine poenae.
Sit spes fallendi: miscebis sacra profanis.

De achttiende brief van hetzelfde boek eindelijk geeft den Dichter aanleiding tot zijn derde vertoog: *Vriendschapspligten* getiteld, en waarin hij doet gevoelen, op welke wijze men met zijne vrienden, vooral met aanzienlijke, moet omgaan, om van den eenen kant geen pluimstrijker te worden, en van de andere zijde niet door ruwheid en gemis van toeschikkelijkheid te beleedigen. Wil men ook hier eenige regels vergelijken, Rec. geeft ze, waar zijn oog het eerst valt, vs. 10—20.

Alter in obsequium plus aequo pronus et imi
Derisor lecti, sic nutum divitis horret,
Sic iterat voces et verba cadentia tollit,
Ut puerum saevo credas dictata magistro
Reddere: vel partes mimum tractare secundas.
Alter rixatus de lana saepe caprina
Propugnat nugis armatus; scilicet ut non
Sit mihi prima fides, et, vere quod placet, ut non
Acriter elatrem: pretium aetas altera sordet.
Ambigitur. Quid enim? Castor sciat an Dolichos plus:
Brundisium Minuti melius via ducat an Appi.

Engelen zegt:

De een durft, aan 's rijkaarts disch vol eerbied neergezeten,
Uit eigen aandrift zich geen enklen kik vermeten,
  En speelt volmaakt den rol in alles als een aap.
  Hij praat zijn gastheer na, gelijk een boerenknaap,
Die 't A. B. C., dat zijn geheugen kwam te ontglippen,
Eerbiedig nabaauwt van zijns meesters achtbre lippen.

Een ander draagt zijn hart (zoo heet het) op de tong.
»'k Hou van geen twisten, zie, dat weten oud en jong,"
Zoo spreekt hij — » maar 'k verweer de waarheid met mijn leven,
En eer ik op dit punt in 't minste toe zou geven,
Eer wenschte ik nog dit uur..."
Maar zeg mij eens, wat wil
Die bitse taal? Wat toch is de oorzaak van 't geschil? —
Men twijfelt, welk een weg voor menschen en voor paarden
Het kortst is naar Soestdijk, op 's Graveland of Naarden?
En (zwaarder vraagstuk nog voor ieder eerlijk man)
Of Bamberg of Opré het vaardigst goochlen kan?

Rec. zou gaarne meer uitschrijven. Het is in onze dagen aangenaam, wanneer men nog iets ontvangt, wat niet ontsierd wordt door den romantischen wansmaak van den tijd, en dat den ouden classischen geest ademt. Hoe ouderwetsch het ook moge zijn, en hoezeer onze jonge Dichters het ligt als een bewijs mogen beschouwen van jammerlijke smakeloosheid, wij verheugen ons, deze proeve uit de oude school te mogen aankondigen, en hopen, dat de Heer ENGELEN zal blijven voortgaan, deze door zijne poëzij te helpen handhaven en tegen de meer en meer indringende romantiek te verdedigen.

De Hertendooder. Een Amerikaansch Verhaal, naar het Engelsch van J. FENIMORE COOPER. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1842. *In gr. 8vo. Te zamen* 946 *bl. f* 8-90.

De oude Treurspeldichters schreven hunne *trilogiën*; COOPER drijft het in zijne romans nog verder en heeft eene *pentalogie* geleverd. Hij is daarbij niet indachtig geweest aan de spreuk: *il faut commencer par le commencement*; want de roman, dien wij hier aankondigen, en die eigenlijk de eerste had moeten wezen, is het laatste vervaardigd. In *Hertendooder*, *Padvinder*, *de laatste der Mohikanen*, *de Prairie* en *de Volkplantelingen* treedt achtereenvolgens een en dezelfde hoofdpersoon, onder verschillende namen en in onderscheidene leeftijden, ten tooneele. Men kan zich deze voorliefde voor den denkbeeldigen held levendig in den romanschrijver begrijpen; en zeker LEDERKOUS, LONGUE CA-

RABINE, en hoe hij meer heeten moge, was juist een persoon, in wien gereedelijk die bijzondere belangstelling kon worden opgewekt. Gewoonlijk is met het einde van den roman ook de geschiedenis van den held tot het punt gebragt, waarop zij ophoudt belang in te boezemen. Hij trouwde, kreeg kinderen en stierf, is het gewone slot. Maar met den held van COOPER's romans is dit anders. In de drie laatstgenoemden, die het eerst zijn verschenen, is hij de jaren der liefde en des huwelijks reeds te boven. Het is niet de geschiedenis, maar de persoon, het karakter van den braven jager, die de belangstelling boeijen. De intrigue dezer romans gaat als buiten hem om; hij speelt daarin slechts eene ondergeschikte rol; het zijn anderen, die daarin het hoofdingrediënt van den roman, de liefdehistorie, leveren. En toch is het zijn beeld, dat den lezer voor den geest blijft zweven; hij is de eigenlijke ziel van het boek. Rec. kan het zich voorstellen, dat zulk een denkbeeldig wezen als de lieveling van den Schrijver wordt, dat hij de begeerte voelt oprijzen, om hem in verschillende omstandigheden te schilderen, en zijne levensgeschiedenis als te voltooijen.

COOPER heeft dien lust ook niet kunnen weêrstaan, en levert ons in den *Hertendooder* als den aanvang van de geschiedenis van zijn geliefkoosde *dramatis persona*. NATHANAEL BUMPPO treedt hier op als jongeling, gereed om zijnen eersten krijgstogt te ondernemen met zijnen en des lezers vriend, gelijk wij vertrouwen, CHINGACHGOOK, den moedigen en edelen Delawaar, ons uit de vroegere romans bekend. Het spreekt van zelf, dat de Indianen ook hier eene groote rol spelen, dienende, om het moedige en edele karakter van den jeugdigen jager te doen uitkomen. Wij hebben hem hier met genoegen weder ontmoet, maar hadden nu, daar COOPER als een geheel leven van den man heeft geschilderd, wel gewenscht en verwacht, dat hij zijne eerste geschiedenis, de aanleiding van zijne opvoeding onder de Indianen, ook wat meer had ontwikkeld. Hij had daartoe gelegenheid genoeg in de vele gesprekken, waarvan het boek vol is. Over het algemeen is het niet te ontkennen, dat de voorstelling wat gerekt is. Men zou kunnen zeggen: COOPER's held is jong geworden, maar COOPER zelf oud; zulk eene breedsprakigheid heeft hij aangenomen. Dat lag wel eenigzins in onzen goeden NATTY, die gaarne over zijne gaven en over de gaven van blanken en roodhuiden rede-

neerde; maar ... dat was een gebrek, wat wij den ouden man gaarne vergaven. Het schijnt intusschen met de jaren bij hem beter te zijn geworden; want als HERTENDOODER, als jongeling, is hij een geweldige praatvaar. Dat is jammer, omdat het den indruk eenigzins beneemt, dien zijn anders zoo beminnelijk en eenvoudig karakter moet maken. Ook hier is hij nog maar ten deele de held van den liefderoman; hij is en blijft ongevoelig voor de bevalligheden eener boersche *coquette*, wier hart door zijne eenvoudige waardigheid wordt getroffen. Bij den afloop van het verhaal zullen de meeste lezeressen wel meer afdoende bewijzen van JUDITH's schuld en vroegeren val hebben begeerd, dan de wenken, daaromtrent hier en daar in het boek verspreid, omdat zij nu HERTENDOODER zijne ongevoeligheid naauwelijks kunnen vergeven. JUDITH en hare onnoozele zuster HETTY zijn overigens goed geteekend.

COOPER heeft intusschen in dezen roman vooral het Indiaansche vrouwenkarakter uitmuntend geschetst in het liefelijke beeld van CHINGACHGOOK's bruid, de beminnelijke HIST. De tooneelen, waarin dit lieftallige schepsel eene rol speelt, zijn uitstekend en geven aan dezen roman eene groote bekoorlijkheid.

De vertaling is in goede handen gevallen, de uitvoering en correctie zijn goed. Het laatste kunnen wij niet zeggen van den tweeden roman, onlangs in het licht verschenen, en de geschiedenis van NATTY voltooijende:

De Padvinder, of het meer Ontario. Een Verhaal naar het Engelsch van J. FENIMORE COOPER. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1842. *In gr. 8vo. Te zamen* 655 *bl. f* 5-80.

Men stoot daar nog al eens op stroeve zinnen en op drukfouten, die den zin verstoren, terwijl het grijze papier zeer afsteekt bij dat van den *Hertendooder*. Overigens is deze *Padvinder* niet de minste van het vijftal, waarin de geschiedenis van NATTY wordt behandeld. Geheel kunnen wij hem niet vrijpleiten van het gebrek van uitvoerigheid, maar PADVINDER redeneert toch niet zooveel over zijne gaven, als HERTENDOODER. Ook deze roman heeft iets eigenaardigs en kan uit de serie niet gemist worden. Men verhaalt, dat Koningin ELIZABETH van SHAKSPEARE eischte, dat hij FAL-

STAFF in eene nieuwe situatie ten tooneele zou voeren, en dat wij daaraan het geestige stuk: *The merry Wives of Windsor* hebben te danken, waarin de ridder den verliefde speelt. Zoo schijnt het COOPER ook gegaan te zijn. Toen men hem uitnoodigde, om den braven jager nogmaals tot den held zijns verhaals te kiezen, voelde hij, dat hij den toestand, waarin hij hem plaatste, geheel nieuw moest doen zijn, en hij stelt ons NATTY voor in ernst verliefd. Zijne keuze is gelukkig, en het karakter is hier vooral uitmuntend volgehouden. Het is goed gezien, dat hij zijnen held reeds zekere jaren heeft laten bereiken, voordat hij den teederen hartstogt gevoelt. De lezer heeft zich eenmaal een denkbeeld gemaakt van den eenvoudigen, stillen en kalmen jager, en het zou moeijelijk geweest zijn hem af te teekenen, in jeugdige liefde ontgloeid, en daarbij twee klippen te vermijden, namelijk of zijne liefde in het oog der lezers te koel, te afgemeten te maken, of hem zelven het eigenaardige van zijn karakter zoodanig te doen verliezen, dat de lezer zijnen ouden vriend niet meer herkende. Er is nu iets vaderlijks in de liefde van den man, die de middelbare jaren reeds heeft bereikt, voor het jonge meisje, dat zijn geheele hart heeft ingenomen, terwijl de aanleiding en het ontstaan dier liefde zoodanig zijn, dat zich daarmede volstrekt niets bespottelijks vermengt; integendeel, het karakter van NATTY vertoont zich hier in al deszelfs beminnelijkheid, en het afscheid tusschen hem en MABEL en het tooneel, waarin hij van haar afstand doet, mogen als meesterstukken van COOPER's schildering gerekend worden.

Het ontbreekt ook hier wel niet aan Indianen; maar de ontmoetingen met deze zijn hier toch met spaarzamer hand aangebragt en afgewisseld door de optreding van eenen nieuwen persoon. Het is een zeeman, wiens karakter gelukkig contrasteert met dat van *Padvinder*, JASPER WESTERN, den zoetwatermatroos, en de Indianen. Zijn zeemanstrots en verachting voor den bevaarder van het meer *Ontario* geven aanleiding tot de kluchtigste tooneelen, en ook daarin is COOPER gelukkig geslaagd. Wat afwisseling en levendigheid betreft, zouden wij *Padvinder* vooral niet beneden *Hertendooder* stellen. Maar beide deze romans bevelen wij van ganscher harte bij ons lezend publiek aan. Wie zich *De laatste der Mohikanen* met genoegen herinnert, zal ook hier voldoening voor zijnen smaak vinden. Het leven in de Ameri-

kaansche bosschen en op de Amerikaansche meren in de dagen, toen nog de beschaving niet was doorgedrongen, en de Indiaan nog rondzwierf, heeft veel, wat de nieuwsgierigheid opwekt en boeit. COOPER is hier op zijn eigen terrein, en zoo men zich over zijne hier en daar overdrevene uitvoerigheid kan heenzetten, een onderhoudend verhaler. In deze beide romans heeft hij ook het Indiaansche vrouwenkarakter tot het onderwerp zijner schildering gemaakt, en naast HIST in den *Hertendooder* staat JUNYDAUW in den *Padvinder*.

En nu heeft de Amerikaansche Romanschrijver voor goed van zijnen held afscheid genomen, die hem zeker vele aangename uren heeft verschaft, en die ook de lieveling is geworden van een aantal lezers.

Gedenkschriften van een' Regtsgeleerde. Een zestal zedelijke Verhalen, naar echte regtsbescheiden uit verschillende landen opgesteld. Door ALBERT MOLTON. *Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1842. *In gr.* 8*vo.* 266 *bl.* *f* 2-50.

»De verhalen uit het strafregt, die de laatste jaren in zoo »groot getal hebben opgeleverd, zijn meest altijd verhalen »van een regtsgeding: in de ontdekking van het feit en den »afloop der regtspleging ligt de knoop van het verhaal'' zegt de Schrijver in zijn Iets in de plaats van eene Voorrede, maar voegt er bij, dat *hij* meer op de misdaad zelve wilde letten, dan op de ontdekking en de straf. Door den mensch te bestudéren en te schetsen, wenschte hij voor menschen nuttig te zijn, en daarom heeft hij zijne mededeelingen *zedelijke verhalen* genoemd.

Ziedaar dus het doel van het boek, en het kenmerkende, waardoor het zich van andere overigens soortgelijke werken onderscheidt. Het geeft er iets nieuws aan, waardoor het de belangstelling wekt en levendig houdt, die anders voor geschiedenissen uit het Strafregt, wegens oververzadiging, aan het verflaauwen is. Uit zes verhalen bestaat deze bundel.

I. *Een voorbeeld van kracht en zwakheid van karakter.* Een leerzaam verhaal, beantwoordende aan den titel.

II. *Het familieregt der Montenegrijnen.* Romantisch van inhoud, schoon in schildering, tragisch in afloop.

III. *De kindermoord, of wie draagt de schuld?* Vol treurige en zedelijke waarheid, in zeker opzigt gelukkig in de ontknooping.

IV. *De melaatsche.* Het tooneel is op het eiland *Luzon*, en gedeeltelijk in deszelfs hoofdstad *Manilla*. Het verhaal is even boeijend als het familieregt der Montenegrijnen.

V. *De neef; eene misdaad uit onnoozelheid.* Bevredigend in de ontknooping. Men ziet echter wat spoedig vooruit, welk soort van mensch die zoogenaamde neef is.

VI. *Misdaad of ongeluk? een tafereel uit het maatschappelijk leven op een vaderlandsch dorp.* Met den Schrijver houden wij dit verhaal voor het minst belangrijke uit een romantisch oogpunt; maar, uit een zedelijk oogpunt beschouwd, is het een der beste. En waarom? Dewijl het zoo nadrukkelijk waarschuwt tegen een bij ons te lande heerschend misbruik, het rijkelijk ronddeelen van sterken drank bij openbare verkoopingen van zoogenaamde boereninboedels, beestialen, bouw- en melkersgereedschappen, enz. Hoe ligt kan er twist ontstaan! Hoe ligt kan het tot verwonding, tot doodslag komen! Hier zien wij het levendige voorbeeld van de noodlottige gevolgen, welke die verderfelijke gewoonte na zich kan slepen.

Men leze dit boek, brenge den tijd van uitspanning op eene aangename wijze er mede door, en leere er uit voor zichzelven!

Keizerin en Slavin. Een geschiedkundig Verhaal uit de derde Eeuw der Christelijke Kerk. Uit het Hoogduitsch. II. Deelen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 789 *bl. f* 7-20.

Wat zullen wij van dit boek zeggen? Wij kunnen het niet in denzelfden rang plaatsen met zoo vele vreemde romans, welker onbeduidendheid ons dezelven de vertaling doet onwaardig keuren. Maar het werk aanbevelen aan dat publiek, hetwelk eenigen prijs op ons oordeel stelt? Dit kunnen wij in gemoede ook niet. Wij ontkennen niet, dat de auteur, bij zijne begaafdheid om levendig te schilderen, allerwegen eene naauwkeurige bekendheid met de geschiedenis, de zedekundige en staatkundige gesteldheid der Romeinen in het door hem gekozene tijdvak voor zijn verhaal

aan den dag legt, en dat in dit opzigt in hetzelve plaatsen gevonden worden, die met de beste gewrochten van deze soort kunnen wedijveren; plaatsen, welker lezing in ons de herinnering onder anderen van BULWER's *laatste dagen van Pompeï* vernieuwde. Zelfs meenen wij eene navolging van verre van BULWER's genoemd werk op te merken. FLAVIANUS is een heiden, en NEODEMIA, zijne geliefde en eindelijk zijne echtgenoote, is eene Christin, die haren echtgenoot tot de belijdenis van het Christendom beweegt. Bij BULWER heeft dit plaats in een gelukkig huwelijk. Maar in het thans aangekondigde werk herkent men den Roomschgezinden Schrijver, en gaat de bekeering vergezeld van den marteldood der eene, en eindigt met de kluizenaars-afzondering van den anderen.

Hetgeen van meer belang is bestaat daarin, dat sommige plaatsen, in welke de ontucht met te veel naaktheid voorgesteld is, bij voorbeeld de gruwelijke zoogenaamde nabootsing der Christelijke *agapen* aan het hof van HELIOGABALUS, ons verbieden het werk onbepaald aan te kondigen als geschikt voor den kieschen lezer, veel minder voor ons beschaafd vrouwelijk publiek.

Het fragment uit BÖRNE, door den Schrijver in plaats van eene voorrede gebezigd, maakt het ons tot een' pligt, het boek nog uit een ander oogpunt te beschouwen, namelijk als hebbende ten oogmerk om het Christendom te leeren kennen als *den geneesmeester der Romeinsche wereld, die ten gevolge van hare teugellooze hartstogten en hare brutale uitspattingen was krank geworden.* Maar welk eene scheeve, met het oordeel der geschiedenis geheel strijdige voorstelling van het Christendom vinden wij hier! Ware de Schrijver onze landgenoot en konden wij verwachten, dat ons oordeel te zijner kennis zou komen, dan zouden wij hem vragen, welke bewijzen hij er voor heeft, dat toen reeds, in de eerste helft der derde eeuw, de Bisschoppen van *Rome* zichzelven beschouwden en erkend werden als opperhoofdige bestuurders der geheele, ook der Oostersche Christelijke kerk, en dat honig en melk bij de viering van het Heilig Avondmaal in plaats van brood en wijn gebruikt werden. Daarenboven is het werk gestoffeerd met armzalige legenden van duivelbezweringen en andere mirakelen, op welker verhaal de Schrijver in allen ernst laat volgen: »Op zulk eene wijze won het Christendom destijds zijne jongeren." Maar

zelfs, indien ook al zulke sprookjes als sieraden door den Schrijver gebezigd worden, dan zeggen wij nog met BOILEAU:

C'est donc bien vainement que nos Auteurs deçus

Pensent faire agir Dieu, ses Saints et ses Prophètes
Comme ces Dieux éclos du cerveau des Poëtes.

— De vos fictions le mélange coupable
Même à ses vérités donne l'air de la fable.

Et fabuleux Chrétiens, n'allons point dans nos songes
Du Dieu de Vérité, faire un Dieu de Mensonges. (*)

Zoo verhaalt onder anderen een kluizenaar uit de Thebaïsche woestijn:

»Niet lang geleden kwam tegen den avond een troep wilde woudezels en dreigde, onze keukengroenten te vernielen; wij beklaagden ons daarover bij ANTONIUS en deze kwam dadelijk uit zijne grot, gaf een der dieren een' slag met zijnen staf en riep hem ernstig toe: Waarom, o schepsel Gods, verwoest gij, wat gij niet gezaaid hebt? Op het hooren van deze stem zagen de ezels op en liepen toen schielijk heen. Sedert dien dag komen zij nu hoopswijze, om uit de bron te drinken, want het water en de aarde en de zon zijn goederen, waarop alle geschapen wezens gelijke regten hebben, doch zij ontzien, wat onze handen gezaaid hebben, daar de stem der geregtigen en vromen magt en geweld heeft over de gansche natuur."

Hier herinnerden wij ons de woorden van den reeds aangevoerden oordeelkundige:

N'imitez pas ce Fou qui, décrivant les mers
Et peignant au milieu de leurs flots entr'ouverts

(*) Ongepast (of te vergeefs) meenen dus onze misleide Schrijvers, God, zijne Heiligen en zijne Profeten te doen handelen even als die Goden, die voortgekomen zijn uit het brein der Dichters. — Het berispelijke mengelmoes uwer verdichtselen geeft zelfs aan het ware, dat er in is, de gedaante der Fabel. Laat ons niet, door onze gehechtheid aan fabeltjes ons Christengeloof schandvlekkende, in onze droomen den God der waarheid tot een' God van leugens maken.

L'Hébreu sauvé du joug de ses injustes maîtres,
Met pour le voir passer les poissons aux fenêtres. (*)

(*) Volg dien dwaas niet na, die, daar hij de zee beschrijft en, te midden van derzelver geopende golven, den Hebreër afschildert, verlost van het juk zijner onregtvaardige meesters, de visschen aan hunne vensters plaatst, om hem te zien voorbijtrekken.

Luik in 1830. *Historisch Romantisch Tafereel uit de dagen der Belgische Omwenteling. Door* G. L. H. MISPELBLOM VAN DE SCHELDE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 566 *bl. f* 5 - 50.

De auteur is van oordeel, dat van den opstand te *Luik* in de geschiedkundige werken, die over het jaar 1830 handelen, geene genoegzame notitie genomen is, en heeft daarom de begeerte niet kunnen onderdrukken, om van dien opstand eene schildering te beproeven. Indien de Schrijver inderdaad door eenen ooggetuige, voor wiens getrouwheid zijn karakter en stand waarborgen, in staat gesteld is om het verhaal zoo volledig mogelijk te leveren, en deze bewering ook niet tot de romantische fictie behoort, zou hij aan de beoefenaars der geschiedenis eene wezenlijke dienst hebben bewezen door zijne berigten onvermengd in het licht gegeven te hebben. Maar hier ontvangen wij wederom eenen zoogenaamden historischen roman, en waarheid en verdichting zijn zoo onder elkander verward, dat het *gewaarborgde* (om dit woord nog eens te gebruiken) moeijelijk van het bijgevoegde verdichte te onderscheiden is. De eigenlijk gezegde roman bestaat in het verhaal van eenen aanslag, door zekeren GERARD VOLTE, een' der belhamels van den opstand, gesmeed tegen eenen te *Luik* woonachtigen rijken *Hollander*, dien hij in het geheim van verraad tegen het Belgische Gouvernement beschuldigt, met het oogmerk om den ouden man te bewegen, hem zijne dochter ten huwelijk te geven. Des mans onschuld wordt ontdekt, en VOLTE, overtuigd van het vervaardigen van valsche handschriften, tot brandmerk en tuchthuisstraf verwezen. Het verhaal is onwaarschijnlijk, de karakters zijn alledaagsch en wekken geene genoegzame belangstelling op. De gesprekken, zelfs die, welke aan bekende en hoogge-

plaatste personen, zoo als aan VAN BOMMEL, den Bisschop van *Luik*, en aan den toenmaligen Nederlandschen Opperbevelhebber der Luiksche Citadel, in den mond gelegd worden, zijn langdradig en laf. Ook bevreemdde het ons, telkens, bij wijze van epitheton, de Luiksche mijnwerkers *kolossale kerels* te hooren noemen, daar het toch bekend is, dat deze menschen doorgaans kort van gestalte zijn, gebogene knieën hebben en gansch niet welgemaakt zijn. De Schrijver heeft zeker de forsche wapensmeden te *Luik* voor mijnwerkers aangezien. Hoe gaarne wij ook onze landgenooten bij de aankondiging van hunne lettervruchten aanmoedigen, vinden wij echter geene vrijheid, om dit werk het lezend publiek aan te bevelen.

ALMANAKKEN VOOR 1843.

(*Tweede Verslag.*)

Ingevolge onze bij het vorige verslag gegevene belofte, beginnen wij met:

Nederlandsche Muzen-Almanak. XXVste Jaar. Te Amsterdam, *bij* J. H. Laarman. *f* 3-50.

Wij wenschen dezen oudsten en bekendsten onzer Prachtalmanakken geluk met zijn vijfentwintig jarig bestaan. Waarlijk, regt voegde in dezen jaargang het portret van den Zanger van *vijfentwintig jaren*; want, ofschoon diens »lier sinds lang niet meer ruischte," en »sinds lang tot geen harten in dichtmuzijk sprak," juist dat *vijfentwintig jaren* deed weer de snaren dierzelfde lier trillen, toen zij »op eens van verrukking en hemellust bruischte, en in stroomende galmen het stilzwijgen brak." Over het welgetroffene van DA COSTA's afbeelding kunnen wij niet oordeelen. Met blijdschap vinden wij intusschen een gebrek (maar tijdens de gravure en uitgave was het nog niet zoo) aan den rok, die nog niet prijkt met het ridderkruis van eenen Vorst, die, hoevelen ook, men weet niet waarom of waarvoor, dat sieraad dragen, op Nieuwjaar aan DA COSTA en BEETS eene welverdiende hulde heeft bewezen.

De eerste dan toont zich, zoo dit nog noodig ware, de eer der afbeelding waardig door een fraai gedicht: *Orleans*,

in welks aanhef de algemeen bekende ongelukken van het vorige jaar: *Hamburg*, *Versailles*, *St. Domingo*, treffend vermeld worden:

Van 't Noorden is een stem vernomen,
En 't Zuiden antwoordt: ondergang!

Een stoute greep, den echten Dichter waardig, is het verwijt aan LA MARTINE, wien men voor den steller houdt van het vermaarde Rouw-adres der Kamer aan den Koning der *Franschen*, met de woorden: *Frankrijk is sterk en onsterfelijk:*

Zijt gij het, Spreker zoo verheven!
Zijt gij het, Zanger zoo vol ziel!
Wien, door 't getij der eeuw gedreven,
Zoo roekeloos een woord ontviel?

Doorluchte Pelgrim uit die streken,
Vanwaar het Heil onze aard' bescheen!
Van 't *eeuwig Frankrijk* kost gij spreken?
Die, waar gij 't aardrijk hebt betreên,

Puinhoopen zaagt en naakte gronden,
Waar wereldmonarchijën stonden,
Waar Babylon het gouden hoofd
Ten hemel, prachend, plag te beuren:
Ik — zal als weduw nimmer treuren,
Ik — word van kind'ren nooit beroofd (*).

Jammer, dat in een zoo krachtig en deftig vers een couplet aldus eindigt:

Die, waar de hel haar Fieschi's braakte,
Waar 't Barbarijsche zonvuur blaakte,
Slechts lauw'ren opving voor zijn hoofd!....
Twee sprongen van een ros in 't hollen,
Één schok — men zag hem suizebollen,
Den schedel doodelijk gekloofd!

De drie laatste regels vallen af.

VINKELES opent de verzameling met een lief gedicht aan

»(*) *Jes.* XLVII: 7, 8."

de Nederlandsche Dichters bij de verschijning van dezen jaargang. Bij een ander, niet veel beduidend versje van hem staat een plaatje, voorstellende de vlugt van JOZEF en MARIA met het kind JEZUS naar *Egypte*, waarop de eerste eene ellendige figuur maakt en veel heeft van een' blinden bedelaar, die door zijne dochter geleid wordt. HEIJE geeft: *dageraad aan zee*, fraai, regt vaderlandsch, in berijmde *Jamben*, die zeer zuiver zijn; alleen die *snorrende* kapellen zijn ons in de natuur onbekend. Voorts bevielen ons het beste: *Vadersmart*, door BEELOO, om de hartelijkheid; een *Liedtjen van den Minstreel* door HOFDIJK, om den echten toon der Romance; *Troost*, door L. SCHIPPER; *Bekentenis*, door SIFFLÉ; *aan Z. M. den Graaf van Nassau*, door RUYL, om de zuivere *versificatie; Guurtemoei*, om den naïven toon, waarin BRESTER schaars wordt geëvenaard, en *Ocheda*, een uitvoerig verhaal door VAN LENNEP, om veel dichterlijk schoons, dat slechts door enkele *te* ruim genomene vrijheden, als: *hiel* voor *hield*, enz. ontsierd wordt. TEN KATE geeft eene uitmuntende dichterlijke bewerking van den Profeet NAHUM; GREB dicht *aan eenen Zelfmoorder*, wel wat winderig, *ut solet*, anders goed; maar welk een allerbespottelijkst klagen weder *aan den Componist* VERHULST over de bittere verachting, waaronder de Kunst in *Nederland* zucht:

O, dat ons Hollandsch hart moet buigen,
En diep bedroefd, als waar getuigen,
Dat hier de kunst geen schuilplaats heeft;

Dat haar, die 't purperkleed moest dragen,
Het kleed der schande is omgeslagen,
Als waar ze dienstbaar, ja slavin,
Die hupplen moet voor 't oog der grooten. —
Godes, den hemel uitgestooten,
Maar wie geen Koning zegt: kom in!

Des Dichters vrees was ongegrond. De Koning sprak *wel* tot den Heer VERHULST: *kom in!* en schonk hem zijne Ridderorde. En al ware dat niet gebeurd, dan spreken de bewijzen overvloedig, dat alles, wat de Heer GREB van die verachting der Kunst in ons Vaderland gelieft te zeggen, onbeschaamde leugen- en lastertaal is.

Een paar verzen van LEDEGANCK en VAN DUYSE behooren hier, dunkt ons, niet te huis. In des laatsten *Stiefmoeder*

zijn anders vele schoonheden; iets hards en akeligs in de *dictie* doet het akelige van het onderwerp, even als in BURGER's *Lenore*, te meer uitkomen, en des eersten *Voorzang van een Gedicht: Vlaanderen*, doet naar het overige verlangen. Drie plaatjes, behalve de genoemde, waarvan één een tooneel uit VAN LENNEP's *Pleegzoon*, versieren het boekje. Het laatste, naar eene teekening van DE VLETTER, is vooral fraai.

Wij komen tot goedkooper waar. Van de *Provincialen*, van welke ons vorige verslag een drietal aankondigde, ontvingen wij later:

Geldersche Volks-Almanak. IXde Jaar. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. *f* : - 75.

Dit jaarboekje is gunstig genoeg bekend. Wij vonden dit jaar minder, dan vroeger wel eens, reden tot afkeuring van iets stokpaardigs en mystieks, waarvan de verzamelaar het niet altijd heeft vrijgehouden. De *Blik op de Geschiedenis der Dicht- en Tooneelkunst in Gelderland* toont de bedrevenheid van Mr. L. P. C. v. D. B. in onze oude Letterkunde; VAN SCHEVICHAVEN vervolgt zijne wandeling door *Heumen, Malden en Groesbeek*, en geeft meer belangrijks, dan zijn Ambtgenoot GRAADT JONCKERS in het koepeltje van zijn' pastorietuin weet te vertellen. ROBIDÉ VAN DER AA geeft een fragment uit eene Redevoering over STARING, waarin, gelijk ook in een gedicht aan dien waardigen overledene, meer en beter over hem gesproken wordt, dan het vorige, oppervlakkige, in dezen Almanak. De verzen zijn ditmaal over het geheel niet ongelukkig uitgevallen, en men mist noch *Meister Moarten Boardman*, noch de spreuken en gedachten, die onder den naam: *Geldersche hutspot* het hek sluiten, en die wel het een en ander bevatten, waarop wij niet terstond ja zeggen. Nu, dat behoeft ook niet.

De

Zeeuwsche Volks-Almanak. VIIIste Jaar. Te Zierikzee, bij J. van de Velde Olivier. *f* : - 75.

blijft aan zijne bestemming ten volle beantwoorden. Het kalenderwerk, en alles, wat verder geacht kan worden tot een' uitvoerigen Almanak te behooren, is met zorg bewerkt. Van den Mederedacteur VAN OOSTERZEE vinden wij hier,

behalve eene opgave van den maandelijkschen stand der voornaamste Planeten, gedurende het jaar 1843, een vrij uitgebreid stuk *over de Zon*, als vervolg op zijne bijdrage over de *algemeene inrigting van ons Zonnestelsel*, in den vorigen jaargang geplaatst. Zoo duidelijk, als zulks voor oningewijden in de Sterrekunde geschieden kon, wordt in dit stuk over de gedaante, grootte, afstand en omwentelingen van genoemd hemelligchaam, deszelfs vermoedelijke natuurlijke gesteldheid en de vlekken, welke daarin waargenomen worden, gesproken, met opgave tevens, hoe het der wetenschap gelukt is, dit een en ander tot zoodanigen graad van zekerheid of althans waarschijnlijkheid te brengen. Wij bevelen de lezing van dit artikel allen aan, die zich dagelijks in het licht der zon en de weldaden, welke zij aanbrengt, verheugen, zonder veel meer van haar te weten, dan dat zij ons haar licht toezendt. Het is op bij de Redactie ingekomen verzoek des kundigen stellers zelven, dat wij opgave doen, hoe bl. LXXVI, r. 10, 11, waar de zetter in verwarring geraakt is, aldus gelezen moet worden: »dat de ligt mogelijke fout van 1 seconde in de waarneming ($\frac{1}{324000}$ van een' regten hoek) eene vergissing nopens den zonsafstand geeft van 1 millioen mijlen."

Dit gedeelte wordt met eene rubriek besloten, die in de Inhoudsopgave den naam draagt van *Eenige provinciale verordeningen*, maar ditmaal vrij schraal is uitgevallen, naardien alles zich bepaalt tot het Besluit der Gedeputeerde Staten van *Zeeland*, van 3 Aug. 1832, betrekkelijk *de vaststelling door de Plaatselijke Besturen van derzelver Keuren en Verordeningen.* Wij vertrouwen, dat aan de ingezetenen der Provincie voortaan belangrijker inlichtingen en herinneringen, te dezen opzigte, door middel van het jaarboekje, gegeven zullen worden.

Het Mengelwerk behelst onder de prozastukken een zeer belangrijk historisch berigt wegens *het voormalige Nonnenklooster Jeruzalem te Bieselinge*, door den Weleerw. E. B. SWALUE, die ook aan vorige jaargangen verdienstelijke bijdragen leverde; *Iets over het klooster Zion onder Noordgouwe*, door A. HOENS VAN BLOOIS geschreven, en van een lief steendrukplaatje vergezeld, dat eene goede meening omtrent de steendrukkerij van T. P. ROBST, te *Middelburg*, doet voeden. De andere plaatjes, niet minder bevallig, zijn van die van BACKER, te *Dordrecht*, en behooren bij eene bij-

drage over *het Badpaveljoen te Domburg*; van meer zedekundigen aard zijn: *een woord over het zielsgebrek bloodheid, of verkeerde schaamte*, door een' der Redacteurs, Mr. J. BERMAN, en *Iets over Liberaliteit*, door den Weleerw. STEITZBROGGE, beide der lezing en beoefening ten volle waardig; terwijl Ds. VAN OOSTERZEE het Mengelwerk met eene historische bijdrage, *over eenige zware branden in Zeeland*, besluit.

Aan het diehterlijk gedeelte bragten de Heeren SIFFLÉ, DORBECK, RÖMER, NIERMEIJER, VAN OOSTERZEE, BERMAN, KREPEL en een ongenoemde elk van het hunne toe; bovendien is een vers *Aan Zuid Beveland*, van den verdienstelijken A. LOOSJES, PZ. met vergunning overgenomen.

Bij zooveel goeds, als deze jaargang op nieuw levert, zocht Ref., tot zijn leedwezen, ditmaal te vergeefs naar iets van den geleerden AB UTRECHT DRESSELHUYS. Dit gemis worde een volgend jaar dubbel vergoed.

Geleerder, maar ook zich niet voor *Volks*-Almanak uitgevende, is:

Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren. VIIIste Jaargang. Te Deventer, bij J. de Lange. *f* 1 - 50.

Het kalenderwerk blijft zich in uitvoerigheid en naauwkeurigheid ook hier gelijk; de inhoud is grootendeels alleen voor den beoefenaar der Oudheidkunde belangrijk; de namen van E. MOULIN, J. WEELING, P. C. MOLHUYSEN, J. H. HALBERTSMA, en anderen, waarborgen, dat men iets meer, dan oppervlakkige stukken, aantreft. De laatste geeft ten slotte: *voces Newaricae comparatae*, waarom in het Latijn? een uitvloeisel van een ander uitvoerig stuk: *Shákya Sinha*, diep geleerd, *ons* te diep, die met dat *Buddhistische* en *Sanskritische* zoo vlug niet teregt kunnen. Die minder vasten, maar toch goeden kost begeert, zal door Prof. REES ingenomen worden voor zijn plan tot uitgave van eenen *Geschiedkundigen Atlas der Nederlanden*; een plan, naar welks verwezenlijking wij zeer verlangen, en tot welks volvoering wij den Hoogleeraar zeer uitnoodigen. Zijne nette beoordeeling van hetgeen in en buiten ons vaderland reeds over dit onderwerp, ook met betrekking tot andere volken, geleverd is, toont, dat hij regt goed weet, wat tot zoodanig een werk behoort. Men zal dat overzigt met genoegen lezen. Het ver-

wondert ons, dat er nog geen *Overijsselsche Volks-Almanak* is, die nevens dezen geleerden taal- en oudheidkenner zeer wel zou kunnen bestaan.

Om in de buurt te blijven, voegen wij er den laatsten, tot hiertoe bij ons ingekomen Provinciaal bij, namelijk:

Drentsche Volks-Almanak. VIIde Jaar. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. *f* 1-10.

Ook dit jaarboekje blijft zijnen gevestigden naam en zijner kleine Provincie tot eer verstrekken. *Drenthe in* 1672 is een vervolg van den vorigen jaargang; en diezelfde Provincie in 1748, 1749 verhaalt, wat daar gebeurd is over de verheffing van WILLEM IV tot Stadhouder (op den voet der andere Provinciën; reeds in 1722 was de Prins door *Drenthe* tot Stadhouder aangesteld). Minder algemeen belangrijk, of liever minder onderhoudend, is het vervolg en slot van het stuk *over de zelfstandige regtspraak in Drenthe*. Dergelijke vervolgen behagen toch weinig, wanneer men er een jaar naar moet wachten. De rubriek: *Zeden en Gewoonten*, *Verhalen*, is ook nu vooral niet de minste. Die der *Poëzij* wordt, hetgeen vreemd staat, reeds door een gedichtje voorafgegaan, en geopend door een uitvoerig dichtstuk van VAN LENNEP: *de Slag bij Coevoorden* 1227, waarin de kleur des tijds fiksch is in acht genomen en de *Witte Wijven* eene groote rol spelen. De rubriek wordt besloten met een *Herfstorakel* van den Markies DE THOUARS:

Gloedvolle uchtendpracht
Bloost na 't levenslichtverglimmen,

en dergelijke dichterstaalkunstenarijvertooningsproefnemingen. Wat tusschen de beide genoemde staat, is ook tusschenbeide; het staat er echter goed, want in zulk een volksboekje moet het niet te veel hooggestevelde poëzij wezen. Afwisseling zou ons in dezen Almanak meer dan die strenge flank behagen.

Uit de Hoofdstad ontvingen wij drie jaarboekjes van zeer uiteenloopende bestemming. De

Amsterdamsche Studenten-Almanak. XIIde Jaar. Aldaar, bij J. D. Sijbrandi. *f* 1-50.

geeft ditmaal het welgetroffen Portret van Prof. W. S. SWART.

Voorts het gewone van *Series*, Professoren, Studenten, enz. benevens Mengelwerk, bestaande in eenige Hollandsche, en één Fransch vers; benevens de gewone *losse gedachten*, waarin de aanhalingen, hoe kan het ook anders? minder *piquant* zijn, dan vroeger. Niet de minste is: *Dissertatie: Unde habeas, quaerit nemo; sed oportet habere;* JUVENALIS.

Nieuw is de onderneming van:

Amsterdamsch Jaar- en Feestboekje voor Katholijken. Iste Jaargang. Aldaar, bij van Langenhuysen, Gosling, de Haas en van Spanje. *f* : - 35.

Men vindt hier: eenen kalender, met naauwkeurige opgave der Feest- en Heilige dagen; eene Naamlijst van de regerende Vorsten in *Europa*, met opgave van Hoogstderzelver Godsdienst en geboortedag; een' Naamwijzer van het Kerkelijke Bestuur bij de R. K. in ons vaderland, van Professoren der Seminaria, enz.; eene opgave van de diensturen, feesten enz. in de R. K. kerken der Hoofdstad; eenige Mengelingen, aan welker hoofd eene korte levensbeschrijving van ST. NICOLAAS, wiens afbeelding tegenover den titel het boekje versiert. De Schrijver schijnt met het over dien Kinderheilig door Prof. VAN HENGEL geschrevene niet bekend te zijn geweest. De geest dezer Mengelingen goed, en overigens op dit jaarboekje geene bijzondere aanmerking te maken zijnde, bevelen wij deze onderneming den belanghebbenden gaarne aan.

Geheel andersoortig is:

Tooneel-Almanak. Te Amsterdam, bij M. Westerman en Zoon. *f* : - 75.

Na den kalender heeft men aan het hoofd eene Levensbeschrijving van den verdienstelijken R. ENGELMAN, Hoofddirecteur van den Hollandschen Schouwburg; de dichtmatige *allegorische* voorstelling, waarmede den 25 Augustus 1841 de Schouwburg onder het nieuw bestuur is geopend, met welker mededeeling de begaafde WESTERMAN zeker de tooneelminnaars heeft verpligt; den Nieuwjaarswensch van *Thomasvaar* (1843); naamlijst van het personeel der Amsterdamsche en Haagsche Schouwburgen; eene lijst van op den eersten gegevene stukken in de twee laatste jaren, en eindelijk nog een paar stukjes mengelwerk. Het portret van S. COSTER versiert den titel van dit keurig uitgevoerde boekje.

Met eene eenvoudige aankondiging van den

Nuttigen en aangenamen Tijdkorter in ledige oogenblikken, door A. HAZELHOFF. *Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* : - 25.

die genoeg bekend is, en weder aanprijzing verdient, eindigen wij ditmaal ons verslag.

BOEKBESCHOUWING.

Initia Institutionis Christianae Moralis. Edidit L. G. PAREAU, Theol. Prof. in Academia Groningana. Groning., apud *J. Oomkens*. 1842. Formâ 8vâ. XVIII et 406 pag. *f* 4-:

Wanneer wij deze aankondiging beginnen, met te verklaren, dat het werk, waarvan hier sprake zal zijn, ons eene zeer hooge belangstelling inboezemde, reeds toen wij vernamen, dat hetzelve het licht zou zien, behoeft dit niemand te verwonderen, die met het belang des onderwerps, en met de gebrekkige hoogte, waarop deszelfs wetenschappelijke behandeling in ons vaderland staat, eenigzins bekend is. Schoon toch Rec. niet tot de leerlingen of overdreven' bewonderaars van den Groningschen Hoogleeraar PAREAU behoort, en de eer niet heeft, persoonlijk met hem bekend te zijn, stelt hij te hoogen prijs op wetenschappelijke vrijheid van onderzoek en op warmte des Christelijken levens, om onverschillig te zijn voor eenen arbeid, die, hetzij men de zienswijze des geleerden Schrijvers deele of niet, de bestemming heeft, om eene nieuwe ontwikkeling op het gebied der Christelijke Moraal daar te stellen. Hij meent aan de hem toevertrouwde taak het best te voldoen, door het *begrip* der Christelijke zedekunde, waarvan hier wordt uitgegaan, den lezers van dit Tijdschrift mede te deelen, den *loop* van deszelfs ontwikkeling in dit werk kortelijk te schetsen, en zich daarna eene en andere *opmerking* bescheidenlijk te veroorloven.

Het begrip van Moraal, op hetwelk hier wordt gebouwd, wordt door den Schrijver in de *Inleiding* voorgedragen. JEZUS, zoo is ten naastenbij de gang der redenering, had een *zedelijk* doel, dat hij zoowel in zijne woorden, als in zijne daden, aan den dag legde. Dit doel was geen minder, dan de zedelijke *vorming* der menschheid. Gelijk Hij

van de eene zijde dit zedelijk doel gemeen had met de wijsten en besten uit alle eeuwen, zoo was zoowel de uitgestrektheid van zijn plan, als de eenvoudigheid der middelen, waarvan Hij zich bediende om het te verwezenlijken, zóó verheven, dat het plan, door den Heer gevormd, in den vollen zin des woords éénig en Goddelijk mag genoemd worden. De Christelijke Moraal nu heeft het doel, deze Christelijke *institutio* in al hare kracht en schoonheid te ontwikkelen. Zij moet aantoonen, hoe God door CHRISTUS den mensch en de menschheid zedelijk opvoedt voor de verhevenste bestemming. — Uit deze korte opgave blijkt reeds het hemelsbreede onderscheid, dat er tusschen het standpunt bestaat, alhier aangenomen, en dat, waarop gewoonlijk de Christelijke Moraal werd behandeld. De Moraal is hier geen *appendix* der Dogmatiek, het zij daaraan kunstig vastgemaakt, of daarvan gewelddadig afgescheiden: integendeel, deze *institutio* was zóózeer hoofddoel van de verschijning des Verlossers, dat zij ten naauwste met alle hoofdtakken der Dogmatiek is ineengeweven niet alleen, maar dat zelfs, zonder kennis dezer *institutio* geene wijsgeerig-Christelijke Dogmatiek mogelijk is. Moraal is hier ook geene bloote *pligtsleer:* integendeel kan er van deze pas sprake wezen, als de aard, de gang en de heerlijkheid dezer Goddelijke opvoeding der menschheid behoorlijk zijn in het licht gesteld, want het Christendom is geene leer, het is leven. Moraal is eindelijk ook geene willekeurige *vermenging* van wijsgeerige en Christelijke voorschriften, geene wetenschap, die aan de wijsbegeerte de leer der principen ontleent, om straks uit het Evangelie de pligten te ontleenen, uit deze principen af te leiden, maar eene zuiver Christelijke wetenschap, wel volgens wijsgeerige *beginselen*, maar niet naar een bepaald wijsgeerig *stelsel* te ontwikkelen. Moraal — doch genoeg, om althans in het algemeen dit standpunt te leeren kennen. Alleen, voor wij van den *Introitus* afstappen, nog een paar vragen. Is het niet wat te sterk gezegd, bladz. 4, dat *sommige* wijsgeeren door een wijsgeerig stelsel, maar de *meesten* door een dadelijk *zedelijk* onderrigt hunne tijd-

genooten trachtten te vormen? En voorts, of niet het standpunt, door den Schrijver gekozen, meer *comparatief* met andere methoden, waarop de Christelijke Moraal tot nog toe behandeld is, had kunnen voorgesteld worden, opdat zóó de eigenlijke aard als de rigtigheid van hetzelve in bijzonderheden gebleken ware?

Met een woord mogen wij slechts spreken over het historisch overzigt van de behandelingswijze der Christelijke Moraal in de 6de § der Inleiding. Het behoort naar ons oordeel onder de voortreffelijkste gedeelten van het boek; en dat niet alleen, om de kernachtigheid, zaakrijkheid en beknoptheid, die het zoo voordeelig kenmerken; niet alleen, om de gelukkige gave, die de Hoogleeraar toont te bezitten, om met een kort woord eene rigting juist aan te duiden en wel te beoordeelen (b. v. bladz. 27); maar meer nog, omdat de geschiedenis hier *niet* is, wat zij bij maar al te velen wordt, een bloot verhaal van het verledene, dat alleen volledigheidshalve aan het hoofdzakelijk onderzoek wordt toegevoegd, maar eene wezenlijke leerschool, waaruit wordt opgemaakt, hoe het tegenwoordige onderzoek *niet*, hoe *al* moet worden ingerigt. (Zie bladz. 33.) En vooral behaagde ons de wijze, waarop de Hoogleeraar de verschillende opvattingen der Christelijke Moraal, in den grond, tot *drie* hoofdrigtingen terugbrengt (zonder verder te beweren, dat zij altijd zuiver aanwezig waren, of dat de eene de andere behoeft uit te sluiten), eene *legale*, *philosophische* en *mystische*, waarvan de grondtypen reeds in de onderscheidene opvatting des Evangelies bij JACOBUS (of PETRUS) bij PAULUS en bij JOHANNES aanwezig zijn. Wij betreuren het, dat in het laatste gedeelte dezer geschiedenis de grenslijnen tusschen deze drie rigtingen niet sterker zijn uiteengehouden. En wij maken onze lezers op de belangrijke gevolgtrekking opmerkzaam, bladz. 32 uit dit onderzoek afgeleid, ter wering van eene bloot *eclectische*, en ter aanbeveling eener *genetische* en *harmonische* ontwikkeling van het denkbeeld, waarvan hier sprake is. *Drie* hoofddeelen zullen het onderzoek des Hoogleeraars omvatten. Het *eerste*, over den *mensch*, die

gevormd moet worden, het *tweede*, over *God*, die hem door CHRISTUS vormt, het *derde*, over de *zedelijke gesteldheid* van den mensch en de menschheid, die aldus gevormd zijn, (1°. de homine et humano genere, Divinitus per Christum *informando*, 2°. de Deo, hominem humanumque genus per Christum *informante*, 3°. de homine et gente humana Divinitus per Christum *informatis*.) Dat deze hoofdverdeeling alles bevat, wat op het standpunt des geleerden Schrijvers in zijn werk kon opgenomen worden, zal wel duidelijk zijn.

In het eerste *Deel* wordt *eerst* onderzocht naar de verschillende krachten en vermogens van den mensch en de menschheid, waardoor beiden in staat zijn, om deze Goddelijke *institutio* in zich op te nemen. Met andere woorden, wij zien hier de Psychische Anthropologie voorgedragen, welke aan de geheele ontwikkeling der hoofdzaak noodzakelijk vooraf moet gaan. Natuurlijk vinden wij hier geene wijsgeerige beschouwing van den menschelijken geest in *al* zijne rigtingen, maar alleen eene voorstelling van de eigenschappen, welke JEZUS en de Apostelen in hun onderwijs aan den menschelijken geest hebben toegeschreven, en zonder welker aanwezigheid iedere *institutio moralis* noodeloos of vruchteloos zou wezen. Opzettelijk wordt aangewezen, hoe vooral de Heer en soms ook zijne Apostelen op echt *Socratische* wijze in hun onderwijs te werk gingen (een onderwerp, nader ontwikkeld in de bekende Dissertatie van Dr. LA CLÉ), door vragen en uitlokken de denkbeelden opwekten, die reeds sluimerden in den menschelijken geest, en hoe zij alzoo toonden, welk een' hoogen dunk zij hadden van 's menschen zedelijken aanleg en vatbaarheid. In bijzonderheden wordt herinnerd, wat de Heer getoond heeft te denken van 's menschen ken-, gevoel- en begeervermogen. Hieruit wordt dan de gevolgtrekking afgeleid, dat 's menschen geest in waarheid *Goddelijk* is te achten, en in den loop der eeuwen van Gods wege gevormd en op de komst van CHRISTUS voorbereid is. — Na deze beschouwing van den oorspronkelijken aanleg der menschelijke natuur, volgt, zeer gepast in de

tweede *Sectio*, de voorstelling van haren zondigen en onvolmaakten toestand, krachtens welken zij aan zulk eene Goddelijke *institutio* inderdaad de dringendste behoefte heeft. De aard en de gevolgen der zonde worden eerst *psychologisch*, en daarna *physisch* onderzocht. Het gevolg van dat onderzoek is, dat de zonde bestaat in eene rigting van geest en gemoed, welke in strijd is met den Goddelijken wil (hoogstbelangrijk is de ontwikkeling van *dit* begrip van zonde, in vergelijking van de meer gewone voorstelling, bladz. 62—71) en dat zij geboren wordt uit het overwigt der zinnelijkheid boven de rede. — Wordt zij vervolgens uit een *zedelijk* oogpunt beschouwd, het blijkt weldra, dat er verschillende verzwarende of verligtende omstandigheden kunnen zijn, die de schaal der strafwaardigheid beurtelings kunnen doen rijzen of dalen. Hoe groote behoefte nu de mensch aan eene Goddelijke opvoeding en hervorming heeft, valt na deze aanwijzing gemakkelijk in het oog. (bladz. 87 sq.) En dat alleen die hoogste opvoeding, welke wij door CHRISTUS deelachtig werden, daartoe *geschikt* is te achten, wordt in de 3de *Sectio* nog kortelijk aangewezen. Dit blijkt *eerst* (§ 16) uit de duidelijke uitspraken van JEZUS en de Apostelen, uit hunne geheele handelwijze (het verwondert ons, deze laatste *na*, niet *vóór* hunne uitspraken vermeld te zien), en uit den aard der zaak zelve, die zoo moeijelijk, uitgestrekt en verheven is te achten, dat zij alleen door CHRISTUS op eene waardige wijze kon volvoerd worden. En *vervolgens* wordt hetzelfde besluit getrokken uit de opmerking, dat alle overige middelen, waarvan God zich vóór CHRISTUS ter zedelijke opvoeding van de menschheid bediende, voornamelijk de strekking hadden, om het voor de Christelijke opvoedingsschool voor te bereiden. Dit laatste wordt uit de dadelijke uitspraken van JEZUS en de Apostelen opgemaakt. Wij hadden het gaarne nog wat meer ontwikkeld gezien. En ons kwam de bedenking voor, of deze 3de *Sectio* in haar geheel niet liever bij het 2de dan bij het 1ste *Pars* ware te voegen geweest? Bij de ontwikkeling van den physischen oorsprong der zonde hadden wij

wel gewenscht, dat bepaaldelijk acht ware geslagen op hetgeen door J. MÜLLER in zijn voortreffelijk werk *over de zonde* betrekkelijk deze theorie is opgemerkt, p. 142—192, en dat het onderscheid tusschen de beteekenis van *σαρξ* en *σωμα*, ook bij de verschillende schrijvers van het N. T., wat zorgvuldiger ware in het oog gehouden. Dan, dunkt ons, ware de bewijsvoering nog grondiger en voldingender geweest.

In het *tweede Pars* wordt nu gehandeld *de Deo, hominem humanumque genus per Christum informante.* Na de opmerking, hoe de oorsprong dezer geheele Christelijke opvoeding tot God is terug te voeren, wordt nu uitvoerig aangewezen, *op wat wijze* God ons door CHRISTUS opvoedt. Hij doet het voornamelijk door openbaring der waarheid en door betooning zijner liefde. Immers in de verschijning van CHRISTUS blijkt het, waarin de Goddelijke natuur, waarin de hoogste menschelijke grootheid en gelukzaligheid, waarin eindelijk 's menschen ware volmaking en éénheid met God bestaat. En in den dood zijns Zoons openbaart ons God eene genade, die onze kennis te boven gaat. Eindelijk, om die openbaring der hoogste waarheid en der oneindige liefde tot ons te brengen, heeft het zijner Voorzienigheid behaagd, de Christelijke *kerk* daar te stellen, als eene opvoedingsschool voor de geheele menschheid, waarin de Geest van CHRISTUS krachtig leeft, en in anderen wordt opgewekt. — Het blijkt gemakkelijk, zoo vervolgt de Schrijver, dat wij in deze middelen niets minder dan eene eigenlijk gezegde Goddelijke *opvoeding* ontvangen. Het Evangelie toch, waarin deze hoogste waarheid en liefde ons te aanschouwen wordt gegeven, is geene *wet*, die ons door de kracht van heteronomie tot gehoorzaamheid dringt: het is geen gesloten *leerstelsel*, dat zekere waarheden ons aan het verstand brengt: maar de blijde boodschap, hier ons geschonken, heeft werkelijk de kracht eener *institutio*, die den mensch vormt, door alle zedelijke krachten op te wekken, die in hem liggen, die hem tot eigene, vrijwillige werkzaamheid dringt, uit de zuiverste beginselen geboren, en, in de gemeenschap der Christe-

lijke kerk, de strekking heeft, om menschen door menschen te vormen. Natuurlijk moeten dus, op dit standpunt, alle wijsgeerige onderzoekingen (die anders in de Moraal eene zoo aanzienlijke plaats bekleeden) over *het hoogste principe der pligten* overbodig schijnen: schoon anders de Heer PAREAU toestemt, dat uit het gebod der *liefde* alle andere voorschriften zouden kunnen afgeleid worden. Immers, handelde men hier van eene zede*wet*, dan zou zulk een onderzoek belangrijk, ja noodzakelijk kunnen gerekend worden. Maar nu het Christendom als *institutio* wordt opgevat, is voornamelijk de vraag naar de beginselen, die *in* deze Goddelijke opvoedingswijze heerschen, en naar de geschiktheid derzelve tot het voorgestelde doel. Daarom wordt § 23 opzettelijk aangewezen, hoe geschikt de wijze, waarop God ons door CHRISTUS vormt, is, om ons verstand te verlichten, om ons gemoed te treffen en te vernieuwen, en in onderlinge gemeenschap naar volmaking te doen streven. Hoe belangrijk dit onderzoek ook is, mogen wij echter den Schrijver op hetzelve niet verder vergezellen. Ieder, die eenigzins met het denkbeeld van openbaring in eenen *persoon* en in *daadzaken* bekend is, zal ook niet moeijelijk kunnen gissen, wat hier te vinden is. Eindelijk wordt in dit *pars* nog aangewezen, dat deze Goddelijke *institutio*, zal zij doel treffen, in geest en gemoed behoort te worden opgenomen. Uit een symmetrisch oogpunt beschouwd, kwam het ons voor, dat *Sectio* I en III beter als § § waren opgegeven, daar zij alleen inleiding tot en gevolgtrekking uit *Sectio* II zijn, die de eigenlijke hoofdinhoud van dit tweede *Pars* uitmaakt.

Het uitvoerigste is het *derde Pars*, waarvan wij nu nog met een enkel woord moeten spreken. Het loopt door van p. 162—406, en beschouwt den mensch en het menschdom, zoo als het, door God en CHRISTUS gevormd, zich aan onze oogen vertoont. Het *eerste* Hoofdstuk handelt van den Christelijken geest *in het algemeen*, het tweede, over de *bijzondere* gevoelens, gezindheden en handelwijzen der Christenen (met andere woorden, de zoogenaamde pligtsleer.) De oorzaak dezer rangschikking regtvaardigt

de Hoogleeraar door te schrijven: »Itaque non singula »quaedam officiorum praecepta, extrinsecus homini prae»scripta atque imposita, sunt nobis enumeranda. Sed po»tius in eorum, qui Christi institutionem perceperunt, »mentem ipsam ipsumque animum introspiciendum" etc. etc. Waar dan zoo het Christelijk leven in het algemeen wordt beschouwd, volgt eerst eene *hominis Christiani descriptio anthropologico-moralis*, waarin weder niet op *enkele* krachten of verschijnselen van den Christelijken geest, maar op deszelfs geheele gesteldheid en innerlijke overeenstemming met zichzelve en met God het oog wordt geslagen. Belangrijke opmerkingen vloeijen hieruit van zelven voort, zoo omtrent de gesteldheid van een echt Christelijk verstand en gevoel, als omtrent het ware wezen der *deugd* in 't algemeen, die wij aan ieders nadenken aanbevelen. Aan het slot worden nog de gronden opgegeven, waarom het den Christen betaamt, naar zulk eene gesteldheid der ziel te streven. § 27 wordt ontwikkeld, hoe de Christelijke geest zich openbaart in betrekking tot God, tot CHRISTUS en tot andere menschen, en het blijkt, dat de Christen in waarheid der Goddelijke natuur deelachtig, met den geest van CHRISTUS vervuld, aan zijne medegeloovigen in de gemeenschap van één ligchaam verbonden, in één woord niet vleeschelijk, maar geestelijk, niet uit de aarde, maar hemelsch van zin is. Hoe dit Christelijk leven zich zoowel door de innerlijkste *eenheid* en harmonie, als door de hoogste zedelijke *vrijheid* onderscheidt, wordt vervolgens in het licht gesteld. In één woord, het gansche Christelijke karakter wordt uit deze ééne hoofdtrek afgeleid: »*Christus in ons.*" — Om dit te ontwikkelen, wordt ten tweede gehandeld *de indolis Christianae conservandae ratione*, met andere woorden, zoo men wil, de algemeene *ascetiek*. Het groote hulpmiddel, zonder hetwelk alle bijzondere hulpmiddelen niets baten, wordt dáárin gevonden, dat de Christen in *gemeenschap* moet leven met God, met CHRISTUS, en met de geheele Christelijke kerk. Hoedanig deze gemeenschap zij, hoe verre zij van de begrippen der bedorvene Mystie-

ken afgaat, en hoe weldadig hare kracht zij te achten tot bewaring en aankweeking van den Christelijken geest, wordt met korte, maar fiksche trekken geschilderd. Vervolgens wordt § 30 over eenige andere hulpmiddelen gehandeld, die zich aan het gebruik der genoemde gevoegelijk kunnen aansluiten, en het noodige gezegd over de wijze, waarop zij moeten gebruikt worden. Eindelijk, *ten derde*, wordt het onderzoek voortgezet, *de indolis Christianae sequelis et finibus*, en aangewezen, dat deze Christelijke geest zich ten doel stelt, ons te verbinden met God en CHRISTUS, om alzoo de gansche menschheid te volmaken, en eens hemel en aarde tot ééne maatschappij te vereenigen. Hoe verheven dit doel is, zal wel naauwelijks aanwijzing behoeven. En hoe hoog de zedelijke waarde van zulk eene echt Christelijke gesteldheid, in Gods oog, in de weegschaal van zedelijke menschen, en naar des Christens eigen oordeel te achten zij, behoefde alleen (§ 32) nog slechts bij gevolgtrekking te worden herinnerd.

In het *tweede* Hoofdstuk van dit *Pars* worden nu, daar eerst de bron des Christelijken levens zelve is ontsloten, de *bijzondere* rigtingen van des Christens denken, gevoelen en handelen nader ontwikkeld. De Schrijver houdt zich aan de gewone verdeeling van pligten jegens God, zichzelven en anderen. Wij behoeven zijn Hooggeleerde zeker de verschillende bezwaren niet te herinneren, waaraan deze verdeeling onderhevig is, en kunnen toestemmen, dat zij, zoowel om hare algemeenheid, als hare populariteit, eenigen voorrang verdient. Vreemder zou het kunnen schijnen, dat hier eerst de pligten aangaande CHRISTUS en dan eerst jegens *God* worden voorgesteld, ware niet reeds uit de vroegere aanwijzing gebleken, dat de Christen juist door de liefde tot CHRISTUS zich gedrongen gevoelt, om jegens God, zichzelven en den broeder op de regte wijze gezind te zijn en te handelen. Ofschoon dus de Christen natuurlijk jegens God zelven nog hooger en heiliger pligten te vervullen heeft, dan omtrent JEZUS CHRISTUS, zijnen Zoon, zoo verdienen echter, psychologisch beschouwd, de laatste gezindheden, als grondtoonen

van het Christelijk gemoed, het eerste behandeld te worden. — Doch wij kunnen bij de beschouwing der enkele pligten den Hoogleeraar niet volgen. Genoeg, *liefde* jegens de verschillende voorwerpen, waaraan de Christen zich door de heiligste banden verbonden gevoelt, is ook hier de vervulling der wet. Als hoogstbelangrijk noemen wij inzonderheid wat, bladz. 303 en verv. over de *zelfliefde*, bladz. 319 over de Christelijke *broederliefde*, en, in onderscheiding daarvan, bladz. 340 en verv. over de algemeene *menschenliefde* wordt in het midden gebragt. Ook verblijdde het ons, bladz. 330 en 352 en verv., eene korte *geschiedenis* van deze laatste pligten aan te treffen. Wij hadden wel gewenscht, dat de Hoogleeraar, bij de vermelding althans van iederen hoofdpligt, zulk een historisch overzigt had gegeven. Op zijn standpunt ware zulks, dunkt ons, geheel consequent geweest. Er was ook op dit punt door anderen, vooral in sommige monographiën van STÄUDLIN, zooveel vóórgewerkt, dat eene korte en kernachtige opgave der historische hoofdpunten voldoende ware geweest. En waar de Schrijver, voor de beschouwing van iederen pligt, uit de geschiedenis zulke belangrijke wenken had getrokken, als hij bladz. 32, 33 getoond heeft, voor de Moraal in haar geheel, uit hare geschiedenis te hebben opgemaakt, dan ware de ontwikkeling van enkele bijzonderheden welligt nog rijker en grondiger geweest. — Doch wij vragen welligt te veel. Genoeg, ook het 3de en laatste Hoofddeel, handelende »*de indolis Chris*»*tianae initio atque perfectione*" is der beschouwing overwaardig. Die het vreemd vindt, dat *hier* pas, aan het einde van het geheele werk, over het eerste gehandeld wordt, leze bladz. 385 en verv., en die over de noodzakelijkheid, de wijze, de kenteekenen en het einddoel der Christelijke volmaking veel met weinige woorden gezegd wil hooren, sla bladz. 401—406 op.

Zietdaar, lezers! een beknopt overzigt van het belangrijke werk, ons door den Hoogleeraar PAREAU aangeboden.

Het is genoegzaam, vertrouwen wij, om een flaauw denkbeeld te geven van den gang en den aard des onderzoeks. Echter bekent Rec. gaarne, dat het door hem medegedeelde arm is en oppervlakkig, in vergelijking van de vele zaken, in het werk zelf voorkomende. Doch wij mogten niet te uitvoerig zijn, en zijn tevreden, zoo wij de belangstelling hebben opgewekt omtrent een werk, dat, op welk Theologisch standpunt men ook sta (mits het niet geheel *exclusief* zij) die belangstelling ten volle verdient.

Vraagt nu de lezer naar ons *oordeel.* Wij willen die vraag beantwoorden, met eenige dingen te noemen, die, naar ons gevoelen, tot eene goede en grondige beoordeeling van dit werk worden vereischt. Dan zal, dit vertrouwen wij, de vraag naar ons oordeel in al haren omvang niet worden herhaald. — Allereerst zouden, dunkt ons, de *philosophische* begrippen moeten getoetst worden, die aan elke moraal ten grondslag liggen, en ook hier, schoon van een ander standpunt, behandeld worden: wij bedoelen de begrippen van regt, van pligt, van straf, van toerekening en andere, en hoeveel kan er over ieder van deze denkbeelden niet worden in het midden gebragt! Vooral zouden de verschillende *Dogmatische* denkbeelden ter sprake moeten komen, waarop deze gansche moraal is gebouwd, zoo als, in de *Christologie*, de voorstelling van 's Heeren Goddelijke natuur, in verband met zijne reine menschheid: in de *Theologie*, het denkbeeld der betrekking tusschen God en de wereld, waarvan hier wordt uitgegaan: in de *Anthropologie*, de begrippen van zedelijke vrijheid, van den aard en den oorsprong der zonde, vooral van het niet specifisch, maar gradueel onderscheid tusschen de Goddelijke en menschelijke natuur: in de *Soteriologie* eindelijk, de voorstelling van het geloof, als vertrouwen, van den heiligen geest, als vrucht des geloofs: in een woord, de geheele opvatting van den aard des *Evangelies*, en van de bestemming der Christelijke *kerk*, waarvan de geleerde Schrijver uitgaat, zou dan nader moeten overwogen worden. Eindelijk, zou ook de *Exegese*, waarop de kracht der hier aangevoerde bewijzen is gebouwd, nader moeten

getoetst, en vooral waar zij van de meer gewone en heerschende opvatting afwijkt, moeten gewogen worden. Indien nu Rec. omtrent al deze punten met een enkel woord een vonnis wilde uitspreken, wat zou grooter zijn, zijne onkunde of zijne verwaandheid? Hij meent dat de geleerde Schrijver zijne beoordeeling met een' medelijdenden glimlach zou aanzien, als hij over de zwaarste problemata van den Christelijken geest, waarover ieder denker geene uren, maar jaren peinst, in eenige weinige regelen handelde. En dat hij de lezers der *Vaderlandsche Letteroefeningen* met deze bloote opnoeming vermoeit, heeft niet zoozeer ten doel, om hem van verdere verklaring te ontslaan, als wel eene andere reden. Niets is namelijk bij de beschaafde Christenen onzer dagen gebruikelijker, dat dat *velen Groningen* en deszelfs leer uit de hoogte veroordeelen, en *sommigen* hoog met dat stelsel loopen. Welke de oorzaak van dat veroordeelen is, willen wij uit Christelijke liefde niet onderzoeken. Wij vertrouwen, dat het althans somtijds geboren wordt uit zucht om niets te verliezen, van hetgeen men meent, Godsdienstige waarheid te zijn. Maar wij nemen deze aanleiding waar, om op te merken, dat beide lof en blaam hier meestal zeer oppervlakkig zijn. Die aan het denkbeeld hecht van openbaring in den *persoon* van CHRISTUS, strijdt *voor Groningen*. Die om even toevallige redenen nog meer aan het begrip van het Evangelie als *leer* blijft vasthouden, ijvert *tegen Groningen*. — Alsof dáármede alles ware afgedaan! Alsof er niet aan dit stelsel, gelijk aan alle andere, eene rij van wijsgeerige en Christelijke grondbegrippen ten grondslag lag, die ingrijpen in de eerste en moeijelijkste vragen, welke de menschelijke en Christelijke rede zich kan voorleggen. Alsof die vragen met eene enkele pennestreek waren beoordeeld, met eene enkele magtspreuk waren weggecijferd! Neen, zoo *iets* van al het genoemde hier in aanmerking komt, (en de deskundige zal gevoelen, dat wij nog veel meer hadden kunnen noemen), dan is het oordeel hier niet zoo spoedig afgedaan. Dan behoort er een rijp overleg, een wijsgeerige zin, eene meerdere onafhankelijkheid van men-

schelijk gezag, vereenigd met diepen eerbied voor het eeuwig Evangelie, zich in één hoofd en hart te vereenigen, om het oordeel te doen overeenkomen met de heilige regten der *waarheid* en de onverbrekelijke wetten der *liefde*. Gesteld, dat Rec. er *en* de bevoegdheid, *en* de bekwaamheid toe had, hij zou het eene beleediging aan de Godgeleerde wetenschap achten, zoo hij hier met eene enkele pennestreek zich of *voor* of *tegen* eęn' harer hoofdrigtingen in ons vaderland verklaarde. Ach, dat ieder in onze dagen de les der gematigdheid beoefende! Maar brandschreeuwen en napraten is zeker gemakkelijker, dan zelfstandig oordeelen en — wederleggen.

Deze korte aankondiging zal haar doel hebben bereikt, zoo zij sommigen van een voorbarig oordeel teruggehouden, en velen uitgelokt heeft, om met het boek zelf kennis te maken. Die het overigens billijk beoordeelen wil, moet zich op het standpunt des Schrijvers plaatsen, en over het gebouw, dat hier voor zijne oogen is opgetrokken, geen vonnis vellen, voor hij den grondslag heeft onderzocht, waarop het rust. Mogten wij nog voor eene en andere *opmerking* de belangstelling onzer lezers inroepen, de eerste zou de vereeniging betreffen, die hier weder tusschen Dogmatiek en Moraal is tot stand gebragt, na eene tweehonderdjarige afscheiding. Die haar veroordeelt, verneme, dat zij in *Duitschland* door beroemde Godgeleerden steeds meer wordt tot stand gebragt, en sla slechts de *Dogmatiek* van NITZSCH en de »*Lehre von der heiligen Liebe*" van SARTORIUS op, welke ieder op hunne wijze hetzelfde hebben gedaan, en toch wel van geene Heterodoxie beschuldigd zullen worden. Ook wij beloven ons van die hereeniging alles goeds. Dat de *Moraal* bij die vereeniging wint, zal wel van zelf in het oog vallen aan ieder, die een levend en bezield ligchaam schooner vindt, dan een dor geraamte. Alleen zou de vraag zijn, of de *Dogmatiek*, als zelfstandige en hoofd-wetenschap alzoo geene schade lijdt, en of men welligt niet weder te veel van haar gebied op dat der zedekunde overbrengt? De uitgave der Groningsche Dogmatiek, welke wij vernemen, dat later te

wachten staat, zal ons die vraag het best beantwoorden.

Kortheidshalve mogen eenige overige opmerkingen hier in den vorm van vragen staan. Of niet de *specieele* Ascetiek in de 2de *Sectio* van het 3de *Pars* wat mager is uitgevallen? Of in de *aanteekeningen* niet hier en daar veilig de vindicatie had kunnen opgenomen worden, althans met een enkel woord, van eenige minder gewone opvatting eener classieke plaats des Nieuwen Testaments, waarop een voornaam gedeelte van het betoog is gebouwd? schoon wij toestemmen, dat de grenzen hier moeijelijk te vinden waren. En of de *vorm* niet wat pikanter, de stijl niet wat kernachtiger, de uitdrukking niet op vele plaatsen wat bestemder had kunnen zijn? Plaatsgebrek verhindert ons, de gronden te ontwikkelen, waarop deze bedenkingen zijn gebouwd.

Dit werk is ook uitgegeven onder den titel: *Series Compendiorum Theologicorum in usum scholarum Academicarum.* Sommigen daarvan zien reeds het licht, anderen zullen volgen. Ach, dat dit voorbeeld aan andere Academiën, door meerdere Hoogleeraren werd gevolgd! — Wij eindigen met den Hoogleeraar te danken voor het nut, dat wij uit zijn werk hebben getrokken, en met den wensch, dat velen door deszelfs lezing *geïnitieerd* mogen worden in de diepte, den rijkdom en de vruchtbaarheid des Christelijken levens!

Verklaring van Romeinen IX, X en XI. Getrokken uit de Leerredenen van J. WIJS, J. C. Z., *in leven Predikant te 's Hage. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *In gr. 8vo.* 239 *bl. f* 2 - :

In de *Voorrede* geeft de Uitgever de redenen op, waarom hij dit werk in dezen vorm in het licht zendt. Er was namelijk sedert lang van de *Leerredenen* des Eerw. WIJS over de genoemde Apostolische *periopa* geen exemplaar meer in den handel verkrijgbaar: hierdoor kwam hij op de

gedachte, om den oorspronkelijken bundel, uit twee deelen bestaande, te herdrukken; maar meer dan ééne gewigtige reden hield hem daarvan terug: welke die redenen waren, zegt hij echter niet. Zou ook voor hem, gelijk thans voor sommige andere Boekhandelaars, het woord *Leerredenen* een schrikwoord zijn, waarvoor zij terugdeinzen, zoodra dezelve hun aangeboden worden, omdat zij vreezen er geen grove winst uit te zullen halen? zou het ook gedeeltelijk van daar zijn, dat sommige Kanselredenaars, die zich voorheen voor het lezende Publiek nog al eens lieten hooren, thans geheel zwijgen? zou het ook van daar zijn, dat anderen hunne kanselredenen om- of liever misvormen tot verhandelingen, beschouwingen, tafereelen, en wat niet al, ten groote nadeele van de eigenlijke kanselwelsprekendheid, die door zulke amphibievoortbrengsels bedorven wordt? Zou er dus (om op het bovenstaande werk terug te komen) zoo groote schade voor den Uitgever uit te vreezen geweest zijn, indien hij, in plaats van één, niet meer dan twee deelen, en den geheelen WIJS in zijnen oorspronkelijken vorm, niet alleen als Schriftuitlegger, maar ook als Kanselredenaar, teruggegeven hadde? zal één deel in den tegenwoordigen vorm zoo veel meer lezers geven, dan men anders van de twee deelen Leerredenen had kunnen verwachten? Wij gunnen het den Uitgever van harte, maar zouden eer het tegendeel vreezen. — Hoe het zij, men vindt hier dan, volgens deszelfs getuigenis, »in geleidelijke orde onveranderd af»gedrukt, wat in de genoemde Leerredenen van WIJS tot »regt verstand van de op den titel gemelde hoofdstukken »gevonden wordt": alleen is »aan ieder van dezelve een »kort overzigt van den inhoud toegevoegd, de min geluk»kige interpunctie verbeterd, en van de laatste Leerrede »meer overgenomen, dan volstrekt noodzakelijk was, op»dat het geheele werk een behagelijk slot hebben mogt." — Referent meent dus uit den aard der zaak gehouden noch geroepen te zijn, om dit uittreksel uit een reeds sedert achttien jaren bekend Kanselwerk van eenen lang overleden Leeraar te beoordeelen, maar mag het gaarne lijden, dat

die arbeid des verdienstelijken Mans ook in dezen vorm eenig nut stichte, en de Uitgever zich bij zijne speculatie wèl bevinde.

Archief voor Geneeskunde, onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden, uitgegeven door Dr. J. P. HEIJE. *Isten Deels 3de en 4de Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Muller. *In gr. 8vo.* 307—676 *bl. f* 4 - 5.

Beide deze stukken bevatten *oorspronkelijke Opstellen. Boekbeoordeelingen. Journalistiek. Overzigten. Mededeelingen. Aanteekeningen.*

Tot de oorspronkelijke behooren: 1°. Over de aanwending van het Microskoop tot geneeskundig onderzoek, door Dr. J. N. RAMAER. 2°. Over het aanwenden van de zink tot huishoudelijk gebruik, door Dr. J. P. HEIJE. 3°. Critisch-Historische nasporingen omtrent de eerste beginselen der Geregtelijke Geneeskunde, door A. MAAS. 4°. G. VROLIK, over een zonderling gebrek in de huid. 5. Korte beschouwing over het Zenuwstelsel, door Dr. H. VAN DAALEN.

De Heer RAMAER tracht de nuttigheid van microscopische onderzoekingen voor de Geneeskunde te betoogen, en zegt, dat door deze, met andere vorderingen in de Natuurkundige wetenschappen, voor haar een nieuw tijdperk is begonnen. Wij hopen, dat zij meerder licht mogen verspreiden. Wij kunnen echter niet nalaten hier te drukken op het van LALLEMAND in eene aanmerking medegedeelde gezegde, bl. 368, omtrent het gebruik van het Microscoop: »*Mais cette défaveur* (sedert de belangrijke »onderzoeking van LEEUWENHOEK en HARTSOEKER op- »gekomen) *elle-même tenait à l'imperfection des instru-* »*ments et aux* CONSÉQUENCES HASARDÉES *qu'on s'était hâté* »*de tirer d'un petit nombre d'observations incomplettes.*" (*)

(*) Bij deze gelegenheid meenen wij de aandacht te mogen vestigen op het belangrijk werk van Dr. S. TÖLTENYE,

Bij de vermelding van den invloed der *Acustica* (bl. 307) komt al aanstonds het gezegde zeer gewaagd voor: »dat »men de gebreken der organen, tot het gehoor behooren»de, thans tot in de *kleinste afwijkingen* kan nagaan." (*) De nog zoo zeer uiteenloopende gevoelens over de *bloedligchaampjes*, bloedbolletjes, blijkens de aanhalingen bl. 308—24, doen mede het nut eener dadelijke toepassing nog zeer in twijfel trekken.

Hetzelfde zoude ook van den etter kunnen gezegd worden. De gegronde aanmerking op eene vooronderstelling van JUL. VOGEL, bl. 338, toont, hoe weinig het microscopisch onderzoek voor de herkenning van zich ontwikkelende ziekten belooft.

Dit erkent de Schrijver desgelijks van het onderzoek der melk; en zijne redeneringen omtrent het zog van syphilitische vrouwen, met dat van gezonde vergeleken, bevestigen dit desgelijks. — Wij stemmen den Schrijver toe, dat het onderzoek van de pis een ruim veld voor nasporingen, maar een niet vruchtbaar veld voor de ziektekunde oplevert. Getuige alwederom de gezegden van LALLEMAND zelven. Dat deze in zijn werk nog niet opgenomen heeft de proeven, waarmede de Schrijver hem te *Montpellier* bezig zag, is de waarschijnlijke reden daarvan niet daarin gelegen, dat LALLEMAND nog aarzelt, op voorloopige onderzoekingen te bouwen? Hij verdient des eerder geprezen dan gelaakt te worden.

Belangrijk is het gezegde omtrent de nasporingen van GLUGE ten opzigte van ziekelijk veranderd bloed, dat zijne waarnemingen niet altijd het zegel der waarheid en naauwkeurigheid dragen.

Rec. durft van zich getuigen, dat hij steeds voor de uit-

Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medicin. Wien, 1838—40.

(*) Wie over dit onderwerp ook nog het oordeel van anderen wenscht te weten, leze: *Beobachtungen und Abhandlungen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde. Med. Jahrb. des k. k. Oester. Staates etc.* 1841. *Februar*, pag. 140.

breiding der kunst en wetenschap met ijver volhardt. Hij heeft meermalen het Microscoop gebezigd, om ziekelijke voortbrengsels te onderzoeken, maar de microscopische onderzoekingen schijnen hem vooralsnog geen nieuw tijdperk voor de Geneeskunde ontgonnen te hebben. Gaarne erkent hij, dat zij voor de Natuurkunde vruchtbaar kunnen worden, maar hij acht vooreerst de beoefening der *Anatomia Pathologica* zonder overdrijving en een te verfijnd onderzoek voor de Geneeskunst van meer belang. Hij spoort ieder, die tot dusdanig onderzoek de gelegenheid heeft, daartoe ernstig aan, al is hij ook niet in staat alles microscopisch te onderzoeken of scheikundig te ontleden. Niet geheel ongepast acht hij, na de lezing van dit opstel, ter lezing aan te bevelen *Journal der pr. Heilkunde.* 1829. 12 St. bl. 9. »*Wenn man das Ueberflüssige weglasst,* »*lernt man das Nothwendige besser,*" etc.

Het onderzoek van den Heer HEIJE over het aanwenden van de Zink tot huishoudelijk gebruik schijnt zijn Ed. een gepast middel geweest te zijn, om op eene hervorming van onze Geneeskundige Staatsregeling aan te dringen. De Heer HEIJE gelieve echter in te zien de *Verzameling van Stukken, betrekkelijk de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt*, te *Amsterdam* 1798, en hij zal zich kunnen overtuigen, dat men op het einde der 18de eeuw bij ons nog al zoo achterlijk niet was. Wij zouden zelfs beweren, dat men toen andere landen vooruit was. Jammer maar, dat men bij het maken van degelijke wetten en doelmatige voorschriften niet tevens de uitvoering bewerkstelligen, gelasten en vol kan houden! Men kan Commissiën zamenstellen (bl. 377), hare werkzaamheden op de volledigste wijze voorschrijven, maar — den maätschappelijken ingang ook met *dringende bede* (bl. 38) te bewerken? *Hic haeret aqua.* — Overigens houden wij de Zink voor huiselijk gebruik min, zoo niet geheel ongeschikt.

De Critisch-historische nasporingen van den Heer MAAS zijn zeer dienstig tot teregtbrenging van zulken, die, door te veel te willen bewijzen, der wetenschap meer na- dan voordeel doen.

De waarneming van den Hoogleeraar G. VROLIK getuigt van zijnen steeds onvermoeiden ijver tot uitbreiding der ontleedkundige ziektekunde. Zij moet in haar geheel gelezen en met de plaat van dit zonderling verschijnsel gelezen worden. Men kan ook van dezen Geleerde zeggen: *numquam minus otiosum fuisse, quam cum otiosus esset.*

Dr. VAN DAALEN treedt, in navolging van Dr. DASSEN en Dr. VAN DEEN, in eene korte beschouwing van het zenuwstelsel. Eigenlijk werd hij opgewekt door de geschriften van beide Geneeskundigen, om ook zijne bedenkingen omtrent sommige punten, door hen bewerkt, mede te deelen. Zij zijn tot eene korte verhandeling uitgedijd, die de volgende hoofdpunten behandelt: Histologie en algemeene Morphologie van het zenuwstelsel. De eigenschappen der zenuwen in het algemeen. Bijzondere functiën van het zenuwstelsel. Mechaniek der zenuwwerkzaamheden. Over den invloed van verschillende deelen des zenuwstelsels op elkander en het overige organismus. — Daar de Schrijver zich omtrent sommige punten, gelijk hij zelf zegt, heeft moeten bekorten, is dit betoog voor geen uittreksel vatbaar; het mag echter belangrijk genoemd worden. De Schrijver heeft meerdere stellingen van Dr. VAN DEEN ten toets gebragt, en meent ze nog niet genoeg bewezen te zijn. Dit is ook reeds door anderen aangemerkt. De verklaring der zenuwwerking is en blijft een moeijelijk vraagstuk. Ook bij eene nog grondiger kennis der bewerktuiging zal het steeds aan eene grondige verklaring der verschijnselen van het leven blijven haperen. Alles afdoende en beslissende proeven behooren alsnog onder de *pia desideria.* Gelukkig, dat, terwijl de natuurkundigen bezig zijn, de behandeling en genezing van vele lijders toch voorspoedig kan blijven voortgaan!

De Boekbeoordeelingen en de Journalistiek gaan wij in zoo verre met stilzwijgen voorbij, als wij alleen zeggen, met genoegen gezien te hebben, dat er eene behoorlijke oplettendheid aan oorspronkelijke inlandsche voortbrengsels geschonken wordt. Zoo zagen wij de geschriften van Dr. ARNTZENIUS, LUYTEN en anderen naar behooren ge-

waardeerd. De gestichten voor krankzinnigen gaven ook aanleiding tot wisseling van gedachten en hier en daar tot wrijving. Moge uit dit alles iets goeds geboren worden, met vermijding van alle overdrijving, welke der goede zaak meer schade dan voordeel doet! Dit is echter zeker, dat omtrent elk ziekenhuis, en dus ook omtrent gestichten voor krankzinnigen, geldig is, dat de sterfte in verhouding staat met de deugdelijkheid der inrigting. Buitengewone omstandigheden kunnen hier slechts tijdelijk eene uitzondering maken. Wij beamen volkomen het gezegde van ESQUIROL: »*Des constructions bien faites, bien ap-* »*propriées ont une influence incontestable, non seulement* »*sur le bien-être des aliénés*," (en ook van alle andere zieken) »*mais encore sur la durée de leur existence et* »*sur leur guérison.*" Wij voegen er nog bij, ook het beheer, het personeel, enz., want zonder deze is ook het best gebouwde gesticht een dood ligchaam.

Wij wenschen desgelijks, dat de pogingen van Dr. FABIUS (*) doel mogen treffen. Doch zijn Ed. bedenke, dat het gemakkelijker valt gebreken aan te wijzen, dan die te verhelpen; — dat verbeteringen slechts van lieverlede bewerkt worden. Ieder is gereed zijne stem bij die des berispenden te voegen; maar moet de verbetering der gebreken door geldelijke bijdragen en opofferingen gevonden worden, dan zijn de handen van velen niet zoo gereed als de tong vaardig was. Jeugdige Artsen kunnen zich vaak niet begrijpen, waarom oudere bij ziekenhuizen niet meer doortasten — zij kennen echter de bezwaren niet, waarmede de Arts reeds sedert jaren gekampt heeft, omdat de verbeteringen van geldelijke bijdragen en onderstand afhankelijk waren. Het decretéren van opcenten is spoedig geschied, maar de opbrengst geschiedt als onder een gedurig onweder, waarbij het gerommel van den donder nooit ophoudt. Het behoorde anders te wezen — maar het gebod *Matth.* XXII: 39ᵇ is een der moeijelijkste voor de practijk. Bij de vergelijking van de cijfers moet ook de plaatselijke gelegenheid niet voorbijgezien worden. Ook de

(*) Der geleerde wereld, der kunst en zijner vele betrekkingen alreeds door een' vroegen dood ontrukt. *Redact.*

numerique methode is niet van algemeene toepassing; slechts met bijzondere wijzigingen is zij aan te wenden. — Dit alles wordt niet gezegd om bestaande gebreken te vergoelijken, maar opdat gematigdheid bij beoordeeling niet uit het oog verloren worde. Wij hopen, dat zout en cognac geene verdere aanleiding tot wetenschappelijke behandeling moge geven. Alles heeft zijnen tijd, ook dat een ligtgeloovig publiek aan een' winstbejagenden boekbinder zijne penningen, ten koste van leven en gezondheid, ten offer brengt. Na verloop van eenigen tijd wordt meestal toch bevestigd gevonden, hetgeen GAMALIËL (*Hand.* V: 38) reeds vóór eeuwen gezegd heeft.

Handleiding tot de kennis der Natuur- en Landhuishoudkunde, bevattende een kort overzigt der voornaamste grondwaarheden, welke strekken moeten tot opleiding der Landjeugd tot de beoefening van den Landbouw. Door E. C. ENKLAAR, *Phil. theor. et Litt. hum. Cand. en Onderwijzer van den Landbouw te Zalk. Welk stuk door de Commissie van Landbouw in Zeeland is bekroond geworden. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1842. *In kl. 8vo.* 75 *bl. f* :- 25.

Dit werkje is met een voorberigt voorzien, door de Commissie van Landbouw in *Zeeland*, waarin het zeer geprezen en aanbevolen wordt, terwijl men het op scholen ten platte lande bij het onderwijs wenscht te zien ingevoerd. Het doet Rec. leed, dat hij met deze aanbeveling van gemelde Commissie niet kan instemmen. Om niet te spreken van de door groote beknoptheid ontstane oppervlakkigheid, heeft het boekje ook niet die bevattelijkheid, welke het tot onderwijs der jeugd en bepaaldelijk der landjeugd geschikt moet maken. De natuurkundige gronden zijn voor hen, die nooit iets van dergelijke zaken hoorden, onverstaanbaar; men zie b. v. wat over de zamenstelling van lucht en water gezegd is. Hoe zal de onderwijzer, die geen schei- of natuurkundige is, het ontbrekende aanvullen? Tot gedachteloos napraten van onverstane termen behoeft men de

jeugd niet op te leiden; zulks vormt slechts waanwijze menschen, waarover de waarlijk kundige man de schouders moet ophalen. Ook zouden wij niet gaarne zeggen, dat de dampkring den aardbol tot eene *ongemeten hoogte* omgeeft (bl. 7.) Die hoogte is waarlijk gering, in vergelijking met den straal van den aardbol. Evenmin is het waar, dat de lucht, hoe warmer zij is, des te meer waterdamp bevat (bl. 11); de Schrijver heeft zeker gemeend, dat zij des te meer waterdeelen *kan* bevatten, zonder dat die als damp nederslaan. Als drukfeilen merkten wij op, bl. 24 reg. 17, *den eigenlijk gezegenden landbouw*, voor *den eigenlijk gezegden landbouw*, en bl. 33 reg. 5: *Het kon den wensch, hoe ruw en weinig opmerkzaam hij in den aanvang ook ware*, voor: *het kon den mensch*, enz.

Over de hervorming van ons Kiesstelsel. Door Mr. J. R. THORBECKE. *Te Leyden, bij* P. H. van den Heuvell. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 138 *bl. f* 1 - :

De Conflicten van Attributie, uit een geschied- en staatkundig oogpunt beschouwd. Te Zwolle, bij W. E. J. Tjeenk Willink. 1842. *In gr. 8vo.* 82 *bl. f* : - 90.

Na te hebben aangetoond, dat wij eigenlijk geen Kiesstelsel naar standen, en nog minder eene vertegenwoordiging van standen hebben, gaat de Hoogleeraar THORBECKE, in zijn hier aangekondigd werk, betrekkelijk *de hervorming van ons Kiesstelsel*, òver tot beantwoording der vraag: *Wat kunnen, wat behooren wij, onder de tegenwoordige Grondwet, tot hervorming van ons Kiesstelsel te doen?* Hij behandelt daarop in het eerste Hoofdstuk: *Keuze voor de Provinciale Staten*, de zeven volgende punten: 1. Keuze der ridderschappen. 2. Keuze der steden. 3. Keuze van den landelijken stand. 4. Bevoegdheid om te worden gekozen en toegelaten. 5. Tijd, voor welken de benoemde wordt gekozen. 6. Getal van de leden der Provinciale Staten in 't algemeen. 7. Keuze voor de Gedeputeerde Staten. Het tweede Hoofdstuk voert ten titel: *Keuze voor de plaatselijke Besturen*, en splitst zich in twee hoofdafdeelingen. 1:

Keuze voor de stedelijke gemeentebesturen, en 2: keuze voor de plaatselijke besturen ten platte lande. Als bijlagen worden eindelijk medegedeeld I. Besluit van 13 Febr. 1815, N°. 61; II. Besluit van 23 Dec. 1825, N°. 122, en III. opgave der Heeren Gouverneurs in 1841, van het cijfer der stedelijke ingezetenen, welke de belasting, tot oefening van het stemregt geëischt, opbrengen.

Wij vertrouwen, dat ook dit opstel van Prof. THORBECKE reeds in veler handen is, en maken opmerkzaam onder anderen op bl. 72 (*Keuze voor de Plaatselijke Besturen*). Daar de steden afzonderlijke regten volgens de Grondwet hebben, die de steden tegen de gemeenten ten platte lande overstelt, en alle plaatselijke gemeenten onder beide soorten zamenvat, zoo bestaat er geen derde. Er zijn dus, in den zin der Grondwet, geene steden denkbaar, zonder regt om leden voor de Provinciale Staten te kiezen. De naam is aan eene bepaalde regtelijke eigenschap grondwettig verbonden. Intusschen hebben wij onder onze 1200 gemeenten 87 steden, waarbij komen in *Zuid-Holland* ééne, in *Noord-Holland* twee, in *Zeeland* zeven, en in *Overijssel* zeventien, die slechts ten gevolge van Koninklijke Besluiten den naam van stad dragen.

Zeer gewigtig zijn ook de opmerkingen over de keuze voor de stedelijke gemeentebesturen, waarbij gehandeld wordt over het *Stemregt*, de *keus voor den Raad* (1. Kiezerscollegiën, 2. bevoegdheid om tot lid van den Raad te worden gekozen en toegelaten, en 3. tijd, voor welken de leden van den Raad worden gekozen) en eindelijk over de *benoeming van Burgemeester en Wethouders*. Bij de keus voor de plaatselijke besturen ten platte lande wordt acht gegeven op *stemregt*, *verkiesbaarheid*, *benoeming van burgemeester en assessoren*, eindelijk op zoogenaamd *heerlijk regt*. Van dat laatste regt, als geheel buiten verband met den aard onzer instellingen en den tegenwoordigen toestand der maatschappij, verlangt de Schrijver teregt de afschaffing door de Wetgevende Magt.

Over de moeijelijkheid, welke de gebrekkige hierziening der Grondwet in 1840 tegenwoordig veroorzaakt, zoodra men goede bepalingen maken wil, waardoor er eenheid en zamenhang in stelsels van regering en volksvertegenwoordiging zou worden gebragt, weidt de Schrijver uit in zijne Voorrede. Indien er een nieuw ontwerp van wet op het Stem-

en Kiesregt wordt voorgedragen, is het te hopen, dat er van de inlichtingen en aanmerkingen van den Hoogleeraar partij zal worden getrokken.

Even veel aandacht verdient het werkje van eenen ongenoemde: *De conflicten van attributie, uit een geschieden staatkundig oogpunt beschouwd.* In het eerste Hoofdstuk levert hij eene geschiedkundige beschouwing van hetgeen met betrekking tot de conflicten in ons vaderland is voorgevallen. Het tweede Hoofdstuk handelt over de bestaanbaarheid van de conflicten met de Grondwet, en de noodzakelijkheid om dit onderwerp bij eene wet te regelen. De eerste afdeeling van dat tweede Hoofdstuk beantwoordt alzoo toestemmend de vraag: zijn conflicten met onze Grondwet bestaanbaar? De tweede afdeeling, even toestemmend, de vraag: is eene wettelijke regeling der conflicten noodzakelijk? Eindelijk onderzoekt de Schrijver, in het derde Hoofdstuk, aan welke Magt de beslissing der conflicten behoort te worden opgedragen, en beweert, dat zulks behoort te zijn aan den Koning, echter niet aan den Koning als persoonlijk scheidsman, maar alzoo, dat 's Konings Besluit tot handhaving of tot verwerping van het conflict door eenen Minister worde medegeteekend.

Dat, bij het altijd mogelijke verschil van gevoelen, of eene zekere zaak al dan niet een onderwerp van burgerlijk regt is, dan wel of zij is van zuiver administratieven aard, het ontstaan van conflicten niet wel kan worden voorgekomen, zijn wij met den Schrijver volkomen ééns. Waarom zou niet nu of dan de administratieve Magt ter goede trouw kunnen meenen, te moeten oordeelen over een punt, hetwelk aan de beslissing der regterlijke Magt door dezen of genen was onderworpen? En waarom zou de Regter niet eveneens ter goede trouw kunnen meenen, bevoegd te zijn, over datzelfde onderwerp te mogen vonnis vellen? Zietdaar dus dadelijk een conflict. Dat eene wettelijke regeling van de conflicten noodzakelijk is, vloeit voort uit het gestelde. Maar aan welke Magt behoort de beslissing der conflicten te worden opgedragen?

Zoo ras men met den Schrijver aanneemt, dat de Administratieve en de Regterlijke Magt de beide takken zijn der Uitvoerende Magt, dan is niets regelmatiger, dan dat de Koning, die het hoofd der Uitvoerende Magt is, het geschil tusschen de Administratie en de Regterlijke Autoriteiten be-

slisse. Uitmuntend is de wijze, waarop de Schrijver aantoont, hoe de contrasignérende Minister, indien eenig geschil van burgerlijk regt alzoo ten onregte aan de Administratieve Magt onderworpen is, kan vervolgd worden zelfs zonder nieuwe wet op de verantwoordelijkheid der Ministers, alleen krachtens Art. 114 en 115 van 't *Code Pénal*, in verband met Art. 163 der Grondwet en Art. 109 der wet op de Regterlijke Organisatie. Kortom, de Schrijver heeft zijn stelsel zoo goed in overeenstemming gebragt met de Grondwet en de vrijheid der ingezetenen, als slechts mogelijk is.

Doch, is de Regterlijke slechts een tak der Uitvoerende Magt, en is alzoo de *Trias Politica* een hersenschim? Of is veeleer de Regterlijke de onafhankelijk beoordeelende Magt, terwijl de Uitvoerende Magt de dienares is der Wetgevende bij de in werking brenging en krachtdadige handhaving der wetten, mitsgaders der Regterlijke Magt, bij de gedwongen ten uitvoer legging harer vonnissen? De Koning staat aan het hoofd der Wetgevende Magt, omdat er geene wet is zonder zijne bekrachtiging, aan het hoofd der Uitvoerende Magt, omdat hij de Ministers benoemt en ontslaat naar welgevallen, en aan het hoofd der Regterlijke Magt, omdat er regt gesproken wordt in zijnen naam, overeenkomstig de door hem uitgevaardigde wetten. Maar elke persoonlijke beslissing des Konings in eene Hoogstdenzelven onderworpene twistzaak, b. v. of de Regterlijke, dan wel de Administratieve Magt ergens over oordeelen moet, is of eene beslissing zuiver van Zijne Majesteit afkomstig, en in dat geval strijdig met het constitutionéle Koningschap, of eene daad van den Minister, die het besluit medeteekent, en alzoo eene beoordeeling, door de Uitvoerende Magt in hare eigene zaak, vermits al wat Administratie heet aan de Ministers onderworpen is en van hen inlichtingen en aanschrijvingen ontvangt. B. v. de Ministers bevelen aan de Gouverneurs, te zorgen, dat deze of gene zaak of soort van zaken niet bij den Regter worde beslist. De Gouverneurs werpen daarom conflicten op. De Koning in rade beslist natuurlijk, dat die conflicten moeten worden gehandhaafd: want de Minister kan geen besluit medeteekenen, waarbij eene zaak aan de Regterlijke Magt wordt teruggegeven, indien, overeenkomstig eene ministeriéle aanschrijving, eenig Gouverneur het conflict had opgeworpen. Het kan wel zijn, dat b. v. de Minister van Binnenlandsche Zaken door den Gouverneur het

conflict heeft doen opwerpen, en de Minister van Justitie het Besluit des Konings medeteekent. Maar zoo de ééne Minister omverwerpt, wat de andere heeft opgebouwd, bestaat er geen stelsel van regering.

Wij meenen daarom te moeten volharden bij ons vroeger gevoelen, dat de Hooge Raad het beste geschikt is, om over het al of niet handhaven van een opgeworpen conflict te oordeelen, vooreerst, omdat de Hooge Raad geene aanschrijvingen doet noch bevelen uitdeelt, hetzij aan administrative autoriteiten, hetzij aan Hoven of Regtbanken, hetzij aan Ambtenaren van het Openbaar Ministerie, en dat collegie dus altijd vreemd en onzijdig is in de zaak; en ten tweede, omdat, gelijk wij in dit Tijdschrift reeds vroeger aanwezen, de Hooge Raad, uithoofde van de wijze zijner zamenstelling en den kring zijner werkzaamheden, meer is dan een enkel regtsprekend ligchaam in burgerlijke en strafzaken. Immers ook de Ministers staan voor denzelven te regt. De Hooge Raad oordeelt dus ook over staatszaken; en, volgens de theorie van den Schrijver dezer brochure, zou men den Minister, die ten onregte een conflict had helpen handhaven, bij dat staatsligchaam kunnen aanklagen. Langs eenen omweg komt de opperste beslissing dan toch bij den Hoogen Raad: waarom niet liever regtstreeks? Waartoe aanklagten uit te lokken, die men gemakkelijk kan voorkomen door den Hoogen Raad de zaak zelve te laten uitwijzen?

De tachtigjarige Oorlog der Nederlanders tegen de Spaansche overheersching, naar de beste hulpbronnen bewerkt door OTTO VON CORVIN-WIERSBITZKY. *Uit het Hoogduitsch. Isten Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1842. *In gr. 8vo. XVIII,* 176 *bl. f* 2-30.

Zoo ontvangen wij dan hier wederom een werk over den tachtigjarigen strijd onzer voorvaderen tegen *Spanje.* Niettegenstaande er reeds door een groot aantal zoowel in- als uitlandsche Schrijvers (*) over dit belangrijk tijdvak onzer

(*) De voortzetting van het werk door den Heer Mr. S. DE WIND, *Biblioth. der Ned. Geschiedschrijvers*, zien wij met verlangen te gemoet. Over *de uitlandsche Geschied-*

Geschiedenis is geschreven, zoo maakten de onderzoekingen in de laatste jaren dienaangaande eene vernieuwde behandeling noodzakelijk; en telkens toch moet ons, bij eene pragmatische beschouwing, de opsomming dier gebeurtenissen welkom en aangenaam zijn. Inzonderheid verwekt dit ons genoegen, wanneer zulks door eenen vreemdeling geschiedt, daar er zoo velen gevonden worden, die op de roemrijke bedrijven dier dagen niet met die belangstelling het oog vestigen, welke zij verdienen.

Het tegendeel vindt hier plaats: met groote naauwkeurigheid, geholpen door eene uitgebreide lektuur der beste bronnen, gepaard aan eene welmeenende achting voor al wat vrijheid heet en vrijheid ademt, wordt dit gedeelte onzer Geschiedenis door den reeds vroeger met roem bekenden *Pool* behandeld. Hier en daar zijn de sporen van opgewondene geestdrift niet te miskennen, die den Schrijver, bij het schetsen van den Nederlandschen oorlog, door het schouwspel van zijn eigen vaderland, bezielen.

Fiks en krachtig is de Schrijver in het schilderen der voornaamste persónen; inzonderheid vindt hier de grondlegger van Neêrlands onafhankelijkheid een' uitmuntenden verdediger, en wij zeggen het WIERSBITZKY, op bl. 65, volgaarne na: »noch oude, noch nieuwe Geschiedenis kan eenen zoo volmaakten volksleider toonen. Het is gemakkelijker een NAPOLEON te zijn dan een WILLEM VAN ORANJE." Rec. herinnert zich hierbij het krachtige gezegde van den grooten HEEREN, die, van WILLEM I sprekende, zegt: »Hij was een eenig man in een' eenigen toestand."

Ten einde den Lezer op het ware standpunt te plaatsen, van waar hij het roemrijke tijdvak des tachtigjarigen oorlogs te beschouwen hebbe, achtte de Schrijver het niet ongepast, om in eene inleiding de magt, hét karakter en de eerste stappen van FILIPS II in de *Nederlanden* te schetsen; om daarna in eene 2de en 3de Afdeeling den Lezer met de gebeurtenissen onder zijne regering, en wel met den oorlog in *Italië* en *Frankrijk*, bekend te maken. In eene 4de Af-

---

schrijvers der Spaansch-Nederlandsche onlusten ontvingen wij in 1837 een werkje. Deze pogingen, om eene meer grondige beoefening der Geschiedenis voor te bereiden, meenen wij, dat door den Bibliograaph DODT VAN FLENSBURG niet vervolgd zijn.

deeling beschrijft hij ons eenige der voornaamste personen, die bij de keuze eens Landvoogds over de *Nederlanden* als mededingers zich vertoonden; met name WILLEM VAN ORANJE, de Graaf VAN EGMONT, CHRISTINA VAN LOTHARINGEN en MARGARETHA VAN PARMA. In eene 5de Afdeeling worden de ontwerpen van FILIPS, na den vrede van *Château-en-Cambresis*, uiteengezet, en over de Statenvergadering te *Gent* en het vertrek van FILIPS gehandeld; terwijl in eene 6de Afdeeling over de Staatsregeling der *Nederlanden* gesproken wordt.

Na aldus aan de hand des Schrijvers de voorafgaande gebeurtenissen doorloopen te hebben, zijn wij genaderd tot dat tijdstip, waarop men met regt zeggen kan, dat de Spaansche overheersching een' aanvang nam: al voerde men nog niet openlijk den oorlog, er gebeurden toen zaken en er werden wederzijds besluiten genomen, die niet alleen voor den diepen menschenkenner, maar voor den eenvoudigsten burger geene geringe voorteekenen der naderende uitbarsting waren. De Schrijver vangt dus met het I Boek aan, onder den titel van MARGARETHA VAN PARMA. Het handelt over de stemming van het volk. Hoofdstuk II leert ons de Spaansche troepen en het vertrek uit de *Nederlanden*, den Kardinaal GRANVELLE, BARLAIMONT, VIGLIUS VAN ZUICHEM en HOPPERUS kennen. Wij stemmen ten volle in met de aanmerking des Vertalers, dat de Schrijver in zijn oordeel over VIGLIUS alles behalve *consequent* is. VIGLIUS komt ons in de geschiedenis voor als een man, die moeds genoeg bezat om aan de willekeurige middelen van GRANVELLE het hoofd te bieden; en het klinkt voorzeker vreemd, den Schrijver als in éénen adem te hooren zeggen: »Hij was een buitengewoon geleerd en bedreven staatsman, hoewel anders geen groot licht.'' Hoezeer wij regt doen aan des Schrijvers karakterbeschrijving van sommige personen, zoo treffen wij ook hier eene dier magtspreuken, liever paradoxen, aan, die de vreemdeling niet zelden in mond en pen heeft, om over onze verdienstelijke mannen oordeel te vellen.

Dan wij willen voortgaan, en vinden in het IIIde en IVde Hoofdstuk van de invoering van nieuwe Bisdommen in de *Nederlanden* en van de Inquisitie gewag gemaakt. De laatste toch volgde op die invoering, en om de Inquisitie in werking te stellen, moest FILIPS eerst op alle mogelijke wijze zijne magt, zoowel wereldlijke als geestelijke, in de *Neder-*

landen doen gelden; doch toen hij gezien had, dat het eerste bij den landzaat geen' ingang vond, moest hij tot het laatste zijne toevlugt nemen. Groot en onnoembaar waren de onheilen en rampen, die deze beide instellingen aan *Nederland* berokkenden; en zij kunnen met regt beschouwd worden als de ware oorzaken, waarom de langgetergde *Nederlander*, onder de aanvoering van WILLEM VAN ORANJE, eene worsteling begon, die door alle tijden heen, bij eene niet partijdige wijze van beschouwing, geheel eenig, groot en regtvaardig zal genoemd worden.

Wij meenen genoeg over het voor ons liggende werk gezegd te hebben. Het tijdvak ter behandeling is rijk aan stoffe, en de Schrijver is, naar ons inzien, berekend voor eene ware en krachtige beschrijving van hetzelve; en hoezeer wij een dergelijk werk niet gaarne zagen opgevuld met mededeelingen van oude archiven, plakaten enz., zoo moeten wij den Schrijver toch aanraden, van de beste bronnen gebruik te maken, als daar zijn vooral de *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, uitgegeven door den Heer GROEN VAN PRINSTERER. Vroeger en met volle regt is reeds in een onzer Tijdschriften, (*Gids*, N°. 3. 1842) bij de beoordeeling van *de Geschiedenis der Watergeuzen*, door A. P. VAN GRONINGEN, aangemerkt, dat het te bejammeren is, dat WIERSBITZKY geen gebruik van die *Archives* schijnt gemaakt te hebben, en hem den raad gegeven, om dit uitmuntend werk, deze onmisbare bron, in de volgende deelen zich ten nutte te maken. Wij nemen dezen raad over, en bij opvolging daarvan zal de Schrijver er zich voorzeker wèl bij bevinden. De Vertaler hecht de welverdiende waarde aan dit werk, daar hij het, met andere werken, onder zijne vertaling schijnt te raadplegen; terwijl ons de gemaakte opmerkingen, aan het einde van het geheele werk bij wijze van aanteekeningen te plaatsen, welkom wezen zullen.

De vertaling is over het algemeen gelukkig, en de Vertaler geeft ook, door zijne aanteekeningen onder den tekst geplaatst, bewijzen van zijne geschiedkundige kennis. Op sommige uitdrukkingen, *als het volk in het ijzeren* NET slaan; *de Spaansche Inkwisitie, die als een bloedgierige wolvin door de landen* SCHREED e. d. hebben wij gestooten. De correctie kon beter zijn. Wij wijzen slechts bl. 112. reg. 11

v. o. *ontevedenheid*, bl. 114 in de noot *iedder;* bl. 169, reg. 9 v. o. *eeens* enz. aan.

Een portret van KAREL V en eene plaat, voorstellende GRANVELLE, aan MARGARETHA VAN PARMA berigt gevende van zijn vertrek uit de *Nederlanden*, versieren dit boekdeel. Beiden vinden aanbeveling door den steendruk van den Heer BACKER. De linkerhand van den Kardinaal is niet gelukkig; de teekening van de beenen der Hertoginne is niet zeer juist; het geheel is echter niet onverdienstelijk.

Wij besluiten deze aankondiging met de woorden des Vertalers: »Moge dit werk, als bijdrage tot de geschiedenis van ons vaderland, gedurende derzelver meest glorierijk tijdvak, al die belangstelling ontmoeten, die het verdient, en eenige nuttige en *solide* (waartoe hier dat Fransche woord?) afleiding schenken van dien vloed van gewrochten, die dagelijks uit het rijk der *idealen* (?) in onzen letterkundigen hof stroomt."

Brieven over het Noorden, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Lapland en Spitsbergen. Door X. MARMIER. *Uit het Fransch. II Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. *In gr. 8vo. XII, 609 bl. f* 6-60.

Gelijk ieder, die een boek schrijft, ondersteld wordt daarmede eenig doel te beoogen, zoo geldt datzelfde van ieder, die een boek vertaalt. Wij spreken nu niet van die tallooze onbeduidende Romans, die om klein gewin »in een Nederduitsch gewaad" gestoken worden, hetwelk er meestal te ellendig uitziet, om voor iets meer, dan eene redelijke schoolvertaling te kunnen gelden. Maar wij doelen op ander en beter werk. En dan wordt een boek niet altijd in onze taal overgebragt, om het toegankelijker te maken voor het meerendeel der lezers, waarvoor het bestemd is; want de meesten, die lust hebben in het lezen eener buitenlandsche Reisbeschrijving, zijn de Fransche taal magtig. Maar behalve dat zulks toch altijd slechts gedeeltelijk waar is, zoo bereikt de Vertaler, wanneer hij een op zich zelf verdienstelijk werk overzet, nog een ander doel. Het werk wordt er meer door bekend, algemeener door gelezen, ook zelfs door diegenen, welke het oorspronkelijke verstaan. Zoo zijn, om van eene andere, insgelijks uit het Fransch vertaalde

Reisbeschrijving in brieven te spreken, die in der tijd veel opgang maakte, DUPATY's *Lettres sur l'Italie*, door den Hoogleeraar TEN BRINK vooral vertaald, om den wensch van KANTELAAR (*) te vervullen, dat dit werk in ons land zoo bekend werd, als het verdiende.

Iets gelijksoortigs geldt van de voor ons liggende Brieven van den gunstig bekenden MARMIER. Wij verheugen ons over de algemeene bekendwording ook bij ons te lande van een werk, waarin zich belangrijke inhoud zoozeer vereenigt met onderhoudenden, smaakvollen stijl, aan welken laatsten door den kundigen Vertaler alle eer wordt gedaan. Wij zouden ons zeer moeten vergissen, indien men, na de lezing, niet met ons instemde, dat zulke overzettingen van zulke boeken aanwinst zijn voor onze Letterkunde, en verzoenen met het vertalen, hetwelk ook zoovele ballasten der literatuur op onzen bodem brengt.

De titel wijst hoofdzakelijk de streken aan, door welke de hier beschrevene reis gaat. Van het *Mecklenburgsche* naar *Hamburg*, en vandaar over *Lubeck* en *Kiel* naar *Koppenhagen*; voorts overstekende naar *Zweden*, welks zuidelijke gedeelte alleen bezocht en beschreven wordt; en naar *Noorwegen*, hetwelk de Schrijver tot *Drontheim* te land doortrok. Vandaar scheepte hij zich in op eene stoomboot, »die tusschen de eilanden van *Nordland* en *Finmarken* heenvaart en op verscheidene plaatsen aanlegt. Deze onderneming, welke aan het Gouvernement niets opbrengt, veeleer op geldverlies te staan komt, geeft »onberekenbare voordeelen aan twee groote provinciën. Men verbeelde zich die menigte in de Noordzee verstrooide eilanden, die van elkander verwijderde bergen, die woonplaatsen aan den uithoek der wereld. Eertijds kon men niet door dezen Archipel komen, dan door zich met eene visschersboot van het eene eiland naar het andere te laten brengen. Men had eene maand noodig, om van *Hammerfest* naar *Drontheim* te komen, en het kostte ten minste *f* 250, om in een open vaartuig, met de knieën tegen elkander gesloten, de voeten in 't water, en het ligchaam aan al de onguurheden van de lucht blootgesteld, deze reis te doen. Thans komt men met de stoomboot in acht dagen van *Drontheim* te *Hammerfest*." Van laatstgenoemde stad vertrok MARMIER naar de *Noordkaap* en reisde

(*) *Bijdr. van Sch. K. en Wetensch.* II. 177.

door *Lapland* naar de *Faroë*-eilanden en *Spitsbergen*, waar hij ons verlaat.

Wekt het minder bekende van een groot gedeelte der opgenoemde landen en plaatsen reeds belangstelling in de reisbeschrijving als zoodanig; men behoeft slechts weinige brieven gelezen te hebben, om ingenomen te worden met den rijkdom van zaken, waarmede zich eene hoogst bevallige voordragt vereenigt. Niet alleen worden de landen en steden zoo beschreven, als men dit van eenen kundigen en smaakvollen reiziger verwacht, namelijk het voornaamste, zonder een afdalen tot nietigheden; maar ook zooveel van de Geschiedenis, als de lezer billijk verlangt. Bovendien merken wij het als eene groote verdienste van het werk aan, dat het niet alleen de landen, maar ook de bewoners op eene, zoover wij kunnen nagaan, juiste wijze doet kennen. Hunne zeden en gewoonten, volksoverleveringen, begrippen, beschaving en dergelijke bijzonderheden vernamen wij met te meer genoegen, omdat wij deze Noordlanders van de zijde huns verstands en harte leeren hoogachten en beminnen. Ten aanzien der ontwikkeling van verstandelijke beschaving zijn niet alleen de berigten nopens de wetenschappelijke inrigtingen, zoowel in *Denemarken*, als *Zweden* en *Noorwegen*, zeer naauwkeurig, maar ook hooger in het Noorden, ver van de brandpunten der beschaving, vindt men eene kennis en zucht om zijne kundigheden uit te breiden, waarover wij ons verbazen, en bij den blik op de gelegenheden, die onzen landaard, ook in afgelegene landprovinciën, ten dienste staan, inderdaad schamen moeten. Eene proeve van zeer scherp contrast deelen wij mede, omdat *Hamburg* eene tegenwoordig veel besprokene stad is. »Hoe vele vermaarde steden er sedert de middeleeuwen haren luister hebben verloren en van hare kroon beroofd zijn, hoeveel republikeinsche gewesten het hoofd onder den monarchalen schepter gebogen hebben, *Hamburg* heeft al de grondslagen harer oude constitutie en hare voorregten van vrijstad behouden.... Haar rijkdom is met iedere eeuw toegenomen, en haar handel tracht zich onophoudelijk uit te breiden. Maar welk een ijver betoont zij ook in hare ondernemingen, welk eene inspanning bij den arbeid! Men moet het zien, hoe alle kooplieden zich reppen om op hunne kantoren te komen, en hoe de menigte zich in de straten verdringt! Hier is eene bijzondere taal, welke men den gan-

schen dag hoort, eene taal, die van het eene einde der stad tot aan het andere ruischt; het is de taal van den handel; het is het woord *geld!* De *Hamburgers* leeren haar, zoodra zij ter wereld komen, en de grijsaards stamelen haar nog op hunne doodsponde..... Wanneer men eenige dagen onder de *Hamburgers* heeft doorgebragt, weet men, dat men noch over poëzij, noch over andere fraaije kunsten met hen spreken moet. Hunne dichtbundels zijn de kantoorboeken op hun lessenaar; hunne liefelijkste muzijk is de zilverklank der *thalers*, die in de ijzeren kist vallen, en het schoonste schilderstuk is in hunne oogen niet zoo fraai als het afbeeldsel op hunne geldstukken... Het bevalligste opstel is niet half zoo veel waard als een regel van het toltarief, en de Duitsche geleerde jaarboeken, de *revues* van *Londen* of *Parijs*, staan in de schatting der beursbezoekers verre beneden het advertentieblad van eene der geringste havens van *Holland* of *Noorwegen*." Dat moge nu al een weinig overdreven zijn, hoe geheel anders is het te *Drontheim*: »maar de Drontheimsche kooplieden zijn ook zoo bekrompen van geest niet, als de Hamburgsche. De kalmte, die hen omringt, de lange zomer- (?) en de nog langere winteravonden stellen hen in staat, zich in hunne afzondering met boeken en voorwerpen van kunst bezig te houden. Voor eene jaarlijksche schatting, die zij met genoegen betalen, ontvangen zij zeer spoedig de buitenlandsche werken en *revues*, die zij mede naar huis nemen en verder rondzenden, tot de bibliothekaris van het genootschap (de in 1760 gestichte Akademie der wetenschappen) ze, na afgelezen te zijn, in de boekerij plaatst. Bij een' hunner vond ik in de maand Junij *la chûte d'un ange* van DE LA MARTINE, hetwelk te *Parijs* in de maand Mei was uitgekomen."

Even gunstig is des Schrijvers oordeel over de gastvrijheid, eerlijkheid, openhartigheid en tevredenheid der Noordlanders. »Zoo gij ze op uw' weg ontmoet, zal geen hunner voorbijgaan zonder het eerst zijne wollen muts af te nemen en u te groeten; zoo zij u met een rijtuig tegen komen, zullen zij tot den rand der sloot uitwijken, om u plaats te maken. Als u een ongeluk overkomt, snellen zij aanstonds toe, om u te helpen, en verwijderen zich weer, zonder de minste belooning te vragen of te verwachten." Ook is het een zeer godsdienstig volk, en dat zij dit zelfs op de afgelegenste punten zijn, danke men de opofferingen en ontbe-

ringen der geestelijken. Als eene treffende proeve daarvan diene het volgende: »De geestelijke, die er (te *Kautokeino*) preekt, heeft nog drie andere kerspelen in het Noorden. Een derzelve is digt bij de *Noordkaap*. Om vandaar naar *Kautokeino* te komen, moet hij meer dan 500 mijlen afleggen (?). Telken jare onderneemt hij de reis in de maand November, en blijft hier den ganschen winter. De *Laplanders*, die hunne rendieren op 7 of 8 mijlen afstands (20 of 21 *lieues*) weiden, komen één- of tweemalen 's maands ter kerk. Deze vijf maanden zijn voor den Geestelijke zeer vervelend en treurig. Hij is er alleen, aan zich zelven overgelaten, en gedurende verscheidene weken door een' onafgebroken nacht omringd. Eens ontmoette ik dien bedienaar des Evangelies te *Hammerfest*, en vroeg hem, hoe hij den winter doorbragt. »Ik heb geen ander middel van afleiding," zeide hij, »dan lektuur en studie; maar ik kan den ganschen dag niet bij het lamplicht lezen; het vermoeit mijne oogen; en dit hindert mij 't meest. Ik verlaat vrouw en kinderen, om hier te komen, en breng weken en maanden in stilte en eenzaamheid door. Niemand moedigt mijne pogingen aan; niemand deelt in mijne gedachten. Ik ben eenzaam in mijne uren van zwaarmoedigheid, eenzaam in mijne uren van hoop. Het is een tijd van verbanning, dien ik doorbreng met de Psalmen te herlezen. De gansche wereld is verre van mij, maar Gods hand ondersteunt, en het gevoel van pligtsbetrachting troost mij." Toen ik hem dus hoorde spreken, zeide ik bij mij zelven: gelukkig zij, die in de eenzaamheid een godsdienstig gevoel met zich omdragen! Gelukkig zij, aan wie het Evangelie eene wereld van denkbeelden opent, waar zij met een helder hoofd en een kalm gemoed eene wijkplaats vinden, als de werkelijke wereld hen verlaat."

Met des Schrijvers bekwaamheid in het schilderen der trotsche natuurtooneelen, die het Noorden van ons werelddeel aanbiedt, is de lezer van dit Tijdschrift reeds door het in ons Mengelwerk (*) opgenomene over de *Noordkaap* bekend geworden. Op *Spitsbergen* herinnert hij de reizen en lotgevallen onzer voorouders aldaar; omtrent de reizen en ontdekkingen der *Nederlanders* en hunne verdiensten daarin, is MARMIER zeer billijk. Zoo zegt hij b. v. van het *Beeren-eiland*, dat het door BARENDZ en zijne reisgenooten ont-

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1841. N°. IX. bl. 545 enz.

dekt, en naderhand door BENNET (den *Engelschman*) gezien is. „Deze, die dit eiland niet kende, of welligt, om zijn' meester (CHERRY) eene pligtpleging te maken, veinsde het niet te kennen, gaf er den naam aan van *Cherry-Island*. Alzoo staat het op al de Engelsche kaarten aangeteekend. Hoe dor en armoedig deze Noordsche kust ook zij, eischt de regtvaardigheid, het bij den oorspronkelijken naam te noemen." Indien men het altijd, *ook bij de Franschen*, zoo begrepen had, zouden de namen van zoovele eilanden, door onze voorouders ontdekt en benoemd, niet veranderd zijn, en b. v. *Mauritius* geen *Ile de France* heeten.

Onzes ondanks moeten wij ons verslag eindigen. Het is de ruimste, maar eene welverdiende aanprijzing van een nuttig en aangenaam werk. Daar — en dit is onze eenige aanmerking — nergens de briefvorm wordt in het oog gehouden, maar alles verhaal in hoofdstukken is, hadde de bekwame Vertaler ook de opschriften boven de Hoofdstukken: *aan* DE LATOUR, *aan* GAIMARD, enz. wel kunnen weglaten.

Verzameling van Stukken over de oogmerken der Straffen, de Lijfstraffen en de eenzame Opsluiting van Gevangenen, ingezonden op eene Advertentie in de Haarlemsche Courant van den 27 *Dec.* 1842. *No.* 155. *Te Amsterdam, bij* G. Goossens. 1843. *In gr. 8vo. VIII en* 109 *bl. f* : - 75.

De geschiedenis der uitgave van *deze* Verzameling is, door *eene Advertentie in het Handelsblad* van den 20 Februarij 1843, No. 3520, op zulk eene bedroevende wijze toegelicht, dat men zou kunnen schijnen, aan dit geschrift eene onverdiende eer te bewijzen, door nog verder daarvan gewag te maken.

De Redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, alhoewel zij van tijd tot tijd, in het *Mengelwerk* onderscheidene gevoelens, omtrent de toepassing der Doodstraf, met kennis van zaken en bezadigden zin voorgedragen, opnam, en daardoor blijk gaf van groote onpartijdigheid; is echter steeds afkeerig geweest van de toepassing van pijnlijke en tevens infamerende schavotstraffen; en het is welligt niet ongepast, ook onze meening omtrent dit onderwerp, naar aanleiding van de aangekondigde *Verzameling*, wat nader te ontwikkelen.

De Verzamelaar is in deze brochure mild met de aanhaling van een aantal plaatsen, getrokken uit geschriften van Regtsgeleerden, die de pijnlijke straffen in hunne bescherming namen. Liet het bestek dit toe, dan zouden wij, van onzen kant, een gelijk aantal plaatsen kunnen aanvoeren, waarin een tegenovergesteld gevoelen voorgedragen is. Door al dat vóór en tegenschrijven is de zaak als genoegzaam toegelicht te beschouwen, en mag men de eindbeslissing veilig aan de Wetgeving toevertrouwen. Dit is, in ons Vaderland, bereids geschied; immers is, bij de voordragt en aanneming van het *eerste Boek van het Lijfstraffelijk Wetboek*, de pijnlijke straf van geeselen en brandmerken geheel weggevallen, en het mag wel ijdel heeten, de hoop te voeden, dat, bij eene waarschijnlijke herziening van gezegde *eerste Boek*, de bereids afgeschafte straffen weder in aanmerking zullen komen.

Maar komen welligt in dit geschrift, onder zulke ongelukkige omstandigheden in het licht verschenen, *nieuwe gronden* voor, in het voordeel der bereids afgeschafte straffen? Neen. Van het begin tot aan het einde vindt men, onder andere bewoordingen, eene gedurige herhaling van dezelfde, lang bekende en wederlegde denkbeelden, die wij kortelijk kunnen te zamen vatten in deze stellingen: 1°. Er is aan geene vermindering van misdaden te denken, wanneer de pijnlijke straffen wegvallen. 2°. Door een' heilzamen afschrik voorkomt derzelver toepassing, bij anderen, het bedrijven van het kwaad.

Sedert de wederinvoering der geeselstraf, in 1814, tot op dezen dag, heeft het niet aan geeselen en brandmerken ontbroken, en desonaangezien is het aantal misdaden toegenomen. Wat bewijst dit anders, dan de *ongenoegzaamheid* van deze pijnlijke straffen? Waren de misdrijven *verminderd*, dan kon men zulks, met eenigen schijn van waarheid, in het voordeel dezer tuchtigingen aanvoeren. Thans doet het waarnemen van een zoo treurig verschijnsel allen, wie het belang van den Staat en de veiligheid van personen en bezittingen ter harte gaat, bedacht zijn op het aanwenden van meer afdoende middelen. Men moet niet, uit blinde vooringenomenheid voor het oude, dáár, waar hetzelve onvoldoende bevonden wordt, het oog moedwillig sluiten voor nieuwere en latere ontdekkingen. De Verzamelaar wil blijven voortgaan op den ingeslagen weg, niettegenstaande hij zelf erkennen moet, dat men langs denzelven het doel — de

vermindering der misdrijven — niet bereikt heeft, en zelf toestémt, dat de misdaden toenemen. Dat is wel een zeer zonderling, om niet te zeggen wanhopig besluit te noemen! — In stede van te zeggen: »Vrienden! gij ziet, »dat wij, met al ons geeselen en brandmerken, meer en »meer achteruitgaan; laat ons iets anders en beters beproe»ven!" — blijft hij, onverstandig genoeg, redding wachten van middelen, die sedert omtrent dertig jaren vruchteloos zijn aangewend.

Zoo is het ook met dat zoogenoemde *afschrikwekkende* gelegen, in betrekking tot hen, die de openbare pijnlijke strafoefeningen bijwonen.

De beschaafde mensch heeft reeds genoeg aan het denkbeeld, dat redelijke wezens, ter zake hunner wanbedrijven, onderworpen worden aan eene straf, die hen in gelijken rang plaatst met het redelooze dier. Recensent herinnert zich hier, met innig genoegen, een Lid der Regterlijke Magt, die, ambtshalve, verpligt, een aantal strafoefeningen bij te wonen, verklaarde dezelve nimmer *gezien* te hebben, vermits hij altijd de oogen sloot. Zóó denkt, zóó handelt de beschaafde, welopgevoede Man! en het strekt hem tot eere. Ongevoeligen en nieuwsgierigen alleen bezoeken zulke strafoefeningen, en men heeft slechts de gesprekken aan te hooren, die in de nabijheid der schandplaats gevoerd worden, om zich te overtuigen, hoe weinig er aan het *afschrikwekkende* gedacht wordt. Hier spreekt de stem van het *medelijden*, wanneer de gegeeselde erbarmelijk om genade roept; dáár spot de *hardvochtige*, als een erbarmelijk geschreeuw op de strafplaats weêrklinkt; elders beweert de *lossinnige*, bij eene ligte geeseling, dat hij voor een paar kwartjes zich op die wijze wil laten tuchtigen; ginds hoort men een *ruwe gast* den verharden booswicht roemen, vermits hij, hoe strengelijk geslagen, geen kik geeft! En zullen wij nu nog gewagen van vuile *wellustelingen*, van beiderlei kunne, die zich aan den voet van het schavot vereenigen tot het zien van halfnaakte mans en vrouwen?.... moeten wij nu nog spreken van die *beurzensnijders* en *zakkenrollers*, die, terwijl men geeselt en brandmerkt, hunne zakken vullen? — van die *huisbrekers*, die doorgaans na eene zware executie hun schandelijk handwerk te onbezorgder oefenen, vermits zij vermoeden, dat de goede ingezetenen nu wel zorgeloozer zijn zullen? — Deden wij dit, dan zouden wij het gevoel

onzer Lezers kwetsen; dit willen wij echter niet, en hebben trouwens genoeg gezegd, om te doen zien, hoe weinig die zoogenaamde *afschrikkingstheorie* op *praktijk* en *ervaring* gegrond is.

Men heeft in het stelsel van *afgezonderde Opsluiting* een middel, ter vervanging van *pijnlijke Lijfstraffen*, voorgesteld; en daartegen trekt de Verzamelaar te velde. Hijzelf zag nooit eene *Penitentiaire* gevangenis, en geeft, in zijne tegenspraak, overal blijken, dat hij het *thans gewijzigd* stelsel niet kent; en toch blijft hij beweren de waarheid aan zijne zijde te hebben. Tegen hem, den onkundige, konden wij een twaalftal Mannen overstellen, die, gedurende maanden en jaren, de gevangenissen, waarin genoemd stelsel gevolgd wordt, bezochten, en bij ervaring kunnen spreken. Is de Verzamelaar nog voor overtuigende redenen vatbaar, dan leze hij, in het 2de Stuk des Isten Deels der *Jahrbücher der Gefängnisskunde und Besserungsanstalten. Frankfurt a. M.* dezes jaars, van bl. 318—359, het stuk, getiteld: *Die Preussische Strafanstalten von* TEMME, *kritisch beleuchtet von Doctor* G. VARRENTRAPP, *Hospitalarzt in Frankfort, a. d. M.* Hij leze dit stukje, om in den Heer TEMME zijn eigen beeld — en tevens zijne eigene teregtwijzing — te vinden!

Zonderling is het, dat, waar kennis en ervaring gemist worden, men doorgaans de toevlugt neemt tot magtspreuken en personaliteiten. Wie, ongenoemde Verzamelaar, die zulke ongelukkige kunstmiddelen bezigde, om, ware het mogelijk, eenigen ingang te vinden, wie schenkt u de bevoegdheid, om uwe pijlen, van uit uw donker verblijf, af te schieten op Mannen als eenen DEN TEX, LIPMAN en SURINGAR? Beide eerstgenoemden ontzegt gij, even als aan Prins OSCAR van *Zweden*, de bevoegdheid, om hun gevoelen te openbaren; den laatstgenoemden beschouwt gij als een dwalend philantroop! Recensent begeert, bij zooveel laatdunkendheid, niet in verdere uitweidingen te treden, die voorzeker niet zouden strekken, om de lektuur van *deze* Verzameling aan te bevelen. Na al het gezegde onderwerpt Recensent gaarne, wat hij in het midden bragt, aan het onbevangen oordeel van een geheel onpartijdig publiek, hetwelk er belang bij heeft, dat niet slechts het misdrijf worde te keer gegaan en gestraft, maar ook dat daartoe de meest doeltreffende middelen worden aangewend. Het blijkt toch,

dat het problema door ijverig geeselen en onverdroten brandmerken niet is op te lossen. Dan genoeg!

Gids voor Jongelingen, die het ouderlijke huis verlaten. Uit het Engelsch van, J. A. JAMES, *vrij vertaald door* S. MULLER. *Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1841. *In kl. 8vo.* 183 *bl.* *f* 1-40.

Eene bijzondere aanleiding deed den Hoogleeraar MULLER kennis maken met een boekje, dat in het Engelsch den titel heeft van *The young man from home*, geschreven door den Predikant JAMES. Hij vond in hetzelve zoo veel menschen- en wereldkennis, Godsdienstigheid en gepastheid, dat de vertaling nuttig geoordeeld werd. De waardige Prof. MULLER begreep intusschen zeer goed, dat, bij zulk eene overbrenging in onze taal, aan de eene zijde het bepaald *Engelsche*, en aan de andere de min of meer methodistische tint van het oorspronkelijke vermeden moesten worden. Hij hoopt, daarin niet ongelukkig geslaagd te zijn. Rec., die met het Engelsche werkje niet bekend is, kan niet beoordeelen, wat van den oorspronkelijken Schrijver is, en wat van den Nederduitschen bewerker; maar dit kan hij zeggen, dat het een hoogst nuttig boekje is. Hartelijk wenscht hij, dat het velen worde in handen gegeven, die het ouderlijke huis verlaten hebben, en aan ontelbare gevaren, inzonderheid der groote steden, blootstaan op eenen leeftijd, waarop men zoo ligt vóór de verleiding bezwijkt door dezelfde ontvangbaarheid voor indrukken, die ook dikwijls aan godsdienstige vermaningen en besturingen eenen gereeden ingang verschaffen. De toon is regt hartelijk, de voordragt niet overdreven, en met gepaste voorbeelden doorvlochten. God gebiede zijnen zegen over dit nuttige geschrift! De waardige Hoogleeraar hebbe dank voor den arbeid, aan hetzelve besteed.

De Reis naar Amerika, of de Jagt op Zee, door J. F. COOPER. *II Deelen. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1840. *In gr. 8vo. Te zamen* 805 *bl.* *f* 7-20.

Eva Effingham, of Schetsen van Amerikaansche Zeden. Door

J. F. COOPER. *Il Deelen. Te Zutphen*, *bij* W. J. Thieme. 1841. *In gr. 8vo. Te samen* 783 *bl. f* 7-20.

Cooper schijnt eene bijzondere liefhebberij te hebben, om zijne romans aan elkander te schakelen. Wij spraken nog onlangs van het vijftal, waarin dezelfde hoofdpersoon in onderscheidene leeftijden en omstandigheden optreedt; thans kondigen wij er wederom twee aan, die ten naauwste bij elkaar behooren en eigenlijk gezegd slechts één geheel uitmaken. De Hollandsche Uitgever heeft dit ook op den zoogenaamden Franschen titel te kennen gegeven, waarop hij de twee deelen van den laatsten roman ook als het derde en vierde deel van den eersten doet voorkomen. Eigenlijk is het ook zoo, en de lezer blijft aan het einde van *De Reis naar Amerika* met het mes in de keel zitten, zonder dat bijna een enkel der geheimen, waarin hij belangstelt, is opgelost, schoon dan ook het raadsel, waarom eigenlijk de jagt op zee geschiedde, is verklaard. De standvastige vorm, waarin de romans in het Engelsch bijna zonder uitzondering verschijnen, heeft waarschijnlijk den *Amerikaan* bewogen, om hier het voorbeeld van BULWER na te volgen, wiens *Maltravers* en *Alice* eigenlijk ook slechts éénen roman vormen. Het onderwerp van het eerste gedeelte, de jagt op zee, is dan ook met het tweede deel besloten. Hoever de liefhebberij van COOPER, om aan zijne verhalen zekere werkelijkheid te geven, zich uitstrekt, ziet men ook daaruit, dat hij hier de nazaten ten tooneele voert van de personen, die in zijne *Volkplanters* eene groote rol hebben gespeeld.

Wij moeten deze beide romans uit twee onderscheidene oogpunten beschouwen, zoo wij ze naar waarde zullen beoordeelen, in het algemeen als verdichte verhalen, en ook wat de bijzondere strekking en bedoeling betreft, welke COOPER bij het schrijven schijnt gehad te hebben. Wat het eerste punt aangaat, de vruchtbare pen van den *Amerikaan* heeft er zoowel betere als mindere geleverd. Het grootste gebrek is verbazende uitvoerigheid, die dikwijls niet van langwijligheid is vrij te pleiten. Doch wie zich daarover heen kan zetten, zal zich in vele opzigten voldaan vinden. De lezer is als tegenwoordig bij de jagt, die het Engelsche oorlogschip op de Amerikaansche pakketboot maakt. Cooper is hier in zijn element; men herinnert zich onwillekeurig de tooneelen uit zijnen *Red Rover*, waar eene soortgelijke jagt

wordt beschreven. Er is daarin eene spannende opwekkelijkheid, die den lezer evenzeer als de passagiers in den uitslag doet belangstellen. Zelfs hij, die ter naauwernood genoeg van schip en scheepvaart weet, om de bewegingen der vaartuigen geheel te begrijpen, volgt toch met gespannen opmerkzaamheid de voorstelling der jagt. Ook de tooneelen bij de schipbreuk op de Afrikaansche kust en de pogingen ter redding, de verovering van het schip door de *Arabieren*, en de herneming van hetzelve door de schepelingen, geven aan het verhaal leven en belangrijkheid, die het langdradige van andere gedeelten doen vergeten. In de beide laatste deelen is minder actie; als roman beschouwd, zijn zij minder dan de eerste. De lezer mist het genoegen van kennis te maken met de hoofdpersonen, en eigenlijk bestaat de geschiedenis slechts in de ontknooping van het raadsel, dat in den vorigen roman nog onopgelost was gebleven, en dat den minnaar van de heldin der beide verhalen betreft.

Gelijk COOPER in het algemeen de gave bezit, om de karakters zijner personen goed te teekenen, waartoe hem de uitvoerigheid zijner voorstelling niet weinig behulpzaam is, zoo zijn ook hier de meeste der handelende personen zeer naauwkeurig geschilderd, en de brave Kapitein van de paketboot zoowel, als zijne passagiers, zijn in hunne onderscheidene karakters zoo goed getroffen, dat zij den lezer levendig voor de verbeelding staan. De beelden van den *commis voyageur* MONDAY, van den valschen baronet, van de Fransche Gouvernante zijn onder de personen van den tweeden rang niet de minst gelukkigen.

Beschouwt men deze beide boeken enkel uit het oogpunt van gewone romans, zoo zou er veel op aan te merken zijn, en zij kunnen volstrekt niet met de beste werken van dien aard van onzen Schrijver worden vergeleken. Doch zij hebben eene andere, belangrijker zijde, en het doel, waarmede zij zijn zamengesteld, was gewigtiger, dan het leveren van een gewoon verdicht verhaal. De tweede titel van den laatsten roman, *Schetsen van Amerikaansche Zeden*, drukt uit, wat de Schrijver voornamelijk op het oog had. En in dit opzigt is zijn boek indedaad merkwaardig, en verdient in allen gevalle opmerking ook van hen, wie de kennis van menschen en volken, van zeden en gewoonten ter harte gaat. Bekend is het aantal van geschriften, dat in de laat-

ste jaren in *Engeland* over *Noord-Amerika* het licht heeft gezien; bekend ook, hoe vele daarvan een ongunstig oordeel over den maatschappelijken en gezelligen toestand des lands vellen. Mrs. TROLLOPE is ook onder ons bekend, MARRYAT bij uittreksels althans aan velen niet vreemd, DICKENS nu zeker reeds in veler handen, over wien menigeen zich zal verwonderen, omdat hij, ondanks de vergoding, hem in *Amerika* te beurt gevallen, toch niet hooger met dit land is ingenomen. Hier nu hebben wij eenen *Amerikaan*, bij wien men althans geene partijdigheid zal verwachten, die men aan de Engelsche Schrijvers over *Amerika* menigmalen heeft te laste gelegd; eene beschuldiging, waartoe de nationale naijver niet weinig grond scheen te geven; en toch zijn zijne schilderingen misschien nog ongunstiger, dan die van anderen. Hetzij wij hier het oog vestigen op zijne voorstelling van den geest en het karakter des volks of op die van het maatschappelijke en gezellige verkeer, het is eene treurige schilderij, die hier wordt opgehangen; zij is alles behalve vleijend voor de *Amerikanen*, en er is niet weinig in, dat de geschiedenis der laatste jaren heeft bevestigd en bewaarheid. Wien zijn de handelscrises dier beide laatste jaren vergeten, en de trouweloosheid, waarmede de Amerikaansche Staten hebben gehandeld, de speculatiën en ondernemingen, waarvoor de gelden der ligtgeloovigen zijn verspild? Wil men den *Amerikaan* zelven hooren, gelijk hij daarover spreekt, men leze een staaltje van de wijze, waarop hier een windhandel gedreven werd, erger dan ooit onze tulpenhandel geweest is. Bl. 174 van het derde deel, worden wij op de beurs verplaatst, en hooren het volgende berigt van zulk eene speculatie: »Dit was vijf jaren geleden de boerderij van den ouden VOLKERT VAN BRUNT, die hem en zijne familie een ruim bestaan verschafte door het verkoopen van melk. Twee jaren geleden werd het door den zoon aan PETER FEELER verkocht voor honderd dollars de acre of voor de ronde som van vijfduizend dollars. In de daarop volgende lente verkocht de Heer FEELER ze weer aan JAN SEARCH, een van de grootste speculanten, die wij hebben, voor vijfentwintigduizend dollars; SEARCH verkocht ze in de volgende week uit de hand voor vijftigduizend dollars aan NATHAN RISE, en RISE had ze, reeds vóór den aankoop, aan eene Compagnieschap verkocht voor honderd en twaalfduizend dol-

lars. De kaart moet weggenomen worden; want er zijn nu reeds acht maanden verloopen, sedert wij ze in perceelen in het openbaar verkochten voor de verbazende som van driemaal honderdduizend dollars." Ook een gedeelte van de verdere redeneringen over deze zaak verdienen hier eene plaats. »Wat gij hier ziet," lezen wij bl. 177, »is slechts een gering gedeelte van de bestaande buitensporigheid; want de geheele maatschappij is daarmede in meerdere of mindere mate besmet. Buitensporige uitgiften van papierengeld, onbedachtzame credieten, die in *Europa* beginnen en zich door het land uitstrekken, en verkeerde begrippen omtrent de waarde hunner bezittingen bij lieden, welke vóór vijf jaren nog geen' enkelen cent bezaten, hebben het gewone evenwigt der dingen geheel en al verwoest, en het geld is zoo geheel het doel van het leven geworden, dat men heeft opgehouden zich hetzelve als een middel voor te stellen. Alle beginselen worden als verzwolgen door de alles verterende zucht naar winst, en de nationale magt, de duurzame veiligheid van den Staat, de gewone regelen der maatschappij, de wet, de Constitutie en alles, wat den mensch anders over het geheel zoo dierbaar is, worden vergeten of omgekeerd, ten einde dezen onnatuurlijken staat van zaken te doen voortduren." De jongen van het platte land wordt koopman, of wat men hier koopman noemt, en verkrijgt in *Europa* een crediet, dat zijne middelen honderdmaal te boven gaat. Millioenen schats gaan uit deze Staten, om de ijdelheid dergenen te voeden, welke rijk wanen te zijn, dewijl zij deze of gene denkbeeldige onderpanden hebben voor de betaling van voorschotten, gelijk aan die, waarvan de vendumeester sprak, en welke voor de eventueele betaling eene zoo groote zekerheid hebben, als iemand vinden kan, wanneer hij aan iets, dat één dollar waard is, eene waarde van honderd *toeschrijft*." Waarlijk, geen vleijende schildering van den toestand der zaken in *Amerika*, doch, helaas, reeds door de uitkomst tot schade van velen bevestigd!

Niet uitlokkender is de schildering van het maatschappelijke leven in het algemeen, vooral wat betreft den invloed der democratie. Verlange, wie wil, naar eene volksregering, zoo slechts een gedeelte waarheid is van datgene, wat hier als de gevolgen daarvan op het maatschappelijke zijn

beschreven wordt. Het is de ondragelijkste tiranny, omdat de menigte waant tot alles vrijheid te hebben. Deze hatelijkste dwingelandij van alle, die van het gepeupel, wordt hier in vele voorbeelden geschetst, waardoor een wel dikwijls belagchelijk, maar ook afkeerwekkend tafereel van Amerikaansche zeden en maatschappelijke toestanden wordt opgehangen. Niet beter is het, wanneer de Schrijver ons de gezellige kringen binnenvoert; van den eenen kant de bespottelijkste anglomanie, van de andere zijde de walgelijkste nationale hoogmoed, naäperij van Europesche gebruiken, onkunde, eigenwaan, kruipende vereering van titels en adel bij een volk, dat geen adel erkent, en eene menigte andere alles behalve prijselijke hoedanigheden, vinden hier hare plaats in de zedenschildering van den Amerikaanschen Schrijver. Uit dit oogpunt beschouwd, zijn deze boekdeelen merkwaardig, en, zoo zij den romanlezer niet zelden te lang zullen zijn, hij, die het oordeel van eenen *Amerikaan* over diens eigene landgenooten eens wil weten, zal juist in die gedeelten niet het minste behagen scheppen. De journalist DODGE zal hem dan ook als type belangrijk zijn.

Men ziet dus, dat hier meer dan gewone roman is te vinden, en het is daarom vooral, dat wij de lezing van deze boekdeelen aanprijzen, die, eenvoudig als verdichte verhalen beschouwd, nog al wat zouden te wenschen laten.

NAPOLEON *in de belangrijkste tijdperken zijns levens. Naar het Fransch. Te Amsterdam*, *bij* J. C. van Kesteren. 1842. *In gr. 8vo.* 359 *bl. f* 3 - :

Dit boek bestaat uit afzonderlijke, niet zamenhangende tafereelen, waarin NAPOLEON of zijne regering de hoofdrol speelt, schoon niet altijd de belangrijkste tijdperken overeenkomstig den titel gekozen zijn. De Schrijver is zeer met zijnen held ingenomen; dit schijnt de *mode* te zijn, en de naam van den buitengewonen man, die om zijne zotte lijkpraal voor eenigen tijd op nieuw ter algemeene sprake werd gebragt, zal wel iets tot eene gretige ontvangst toebrengen, of reeds toegebragt hebben, al vindt men met den Schrijver (bladz. 111) niet, dat de beetwortelsuiker de nuttigste uitvinding der negentiende eeuw is! De bekende

Vertaler van vele soortgelijke boeken, J. DE Q...., heeft zijne taak goed verrigt. Voor lectuur in een ledig oogenblik kan het boek, nevens ontelbare dergelijke, doorgaan. Het vignet *boven* den titel is eene nieuwigheid, die ons niet bevalt.

Verscheidenheden. Bijdragen uit de Geschiedenis der lijfstraffelijke Regtspleging. Volksverhalen uit het Hartzgebergte en geschiedkundige Tafereelen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1842. *In gr. 8vo.* 165 *bl. f* 1 - 80.

Welk eene zonderlinge speculatie! Nu, de uitgevers van de *Fakkel* en de uitgever van deze, uit *de Fakkel* nagedrukte, *Verscheidenheden* hebben dat, volgens het Voorberigt aan den Lezer, zamen gevonden. Al wat hier ontmoet wordt, is reeds beoordeeld, toen de *Fakkel* achtervolgens in het licht verscheen. Wij verwijzen dus, voor elk afzonderlijk stuk, naar hetgeen er *toen* over gezegd is, en zullen alleen vragen, waarom de bloemlezing (gelijk het werk *behoorde* te zijn) *aldus* geschied is. Met den herdruk van *Bruin Brinkman*, *Harmen Alfkens*, en *Johanna Haneveer* (het laatste verhaal door Mr. G. J. VAN HEUSDEN), mitsgaders met dien van *Antonio Maragnon*, *de Trappist*, door Mr. F. G. Q. SPRENGER VAN EYK, en *het Slot van Strijen in de* 14*de Eeuw*, door Mr. H. VERBRUGGE, hebben wij vrede; maar die spookhistorietjes, *het Maagdebed*, *het Duivelsbod*, *de Schorzfels* en *de Rheberger klip*, makende uit de volksverhalen uit het *Hartzgebergte*, hadden wel achterwege kunnen blijven. Ze waren goedgunstig in de *Fakkel* opgenomen, en alzoo éénmaal gedrukt; dit was wel genoeg! Om ze weder, als een onmisbaar zielenvoedsel, aan het publiek op te disschen, zijn ze waarlijk te nietig. Er was genoeg in de *Fakkel* voorhanden, om, in plaats dier volksverhalen, iets van meerdere waarde in eene bloemlezing uit dat Mengelwerk op te nemen; of anders had men de *noten* en *aanteekeningen*, voornamelijk achter het laatste stuk, dat van Mr. VERBRUGGE, die nu tot bekorting zijn weggelaten, er bij kunnen voegen. Die geschiedkundige ophelderingen verhoogden de waarde der verhandelingen; de onderdrukking er van is eene wezenlijke verminking, die voor de Schrijvers onaangenaam is. Maar de uitgever wilde slechts koopers lokken

uit den grooten hoop, die alleenlijk leest om den tijd door te brengen. Zoo schijnt het althans.

De Heilige Dorothea, of het gemengde Huwelijk. Een Tafereel uit het kerkelijk leven in Hongarijë; tegenhanger van den Vrijheer van Sandau. Het Hoogduitsch vrij gevolgd. Te Tiel, bij C. Campagne. 1841. *In gr. 8vo.* 146 *bl. f* 1-60.

Een op zich zelf mager Romannetje, maar dat in deze dagen nog al opmerking verdient door de vrijmoedigheid, waarmede het de verkeerdheid van vele stellingen der R. C. Kerk aantast, en vooral de onbillijkheid aantoont van de eischen dier Kerk ten opzigte van de gemengde huwelijken, inzonderheid naar aanleiding van hetgeen daaromtrent in *Pruissen* met de beruchte *Keulsche* zaak is voorgevallen. De Vertaler mogt het eenen tegenhanger van den *Vrijheer van Sandau* noemen; die BRETSCHNEIDER's voortreffelijk werk gelezen hebben, zullen wel met ons van oordeel zijn, dat het onderhavige geschriftje nog al eenige graden beneden hetzelve staat. Noodzakelijkheid zagen wij in de vertaling niet; nu zij er is, hopen wij, dat zij in de regte handen kome, en sommiger oogen opene voor het hatelijke en aanmatigende der eischen van eene partij, die alles, rust der huisgezinnen, geluk der huwelijken, belang der kinderen, welvaart der ouders, die het dierbaarste opofferen laat, om haar doel te bereiken. En, daar er onder onze landgenooten ongetwijfeld ook de zoodanigen zijn, voor wie het straks genoemde werk van BRETSCHNEIDER te uitvoerig en te kostbaar is, en voor wie het nogtans belangrijk kan zijn, de hier gegevene wenken op te merken, wenschen wij zegen over het gebruik. Een oorspronkelijk geschrift, naar den toestand en de behoeften van ons Vaderland ingerigt, met gematigdheid en tevens waarheidsliefde naar het gewigt der zaak geschreven, zou ons aangenamer zijn geweest, en meer nut gedaan hebben. Het verwonderde ons, dat de Overzetter de aangehaalde Bijbelplaatsen niet heeft uitgedrukt in de bij ons meest gebruikelijke vertaling.

De Hofcommissaris Eccarius en zijne Vrienden. Vrolijke Roman, naar het Hoogduitsch van F. STOLLE. *II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1842. *In gr. 8vo.* 694 *bl.* *f* 6-90.

De trant, waarin de als CHARLES DICKENS bekende BOZ zijne meeste tafereelen heeft geschreven, is in en buiten zijn vaderland met min of meer gelukkigen uitslag nagevolgd. Teregt merkt de Vertaler van het voor ons liggende boek op, dat die trant reeds veel vroeger bij ons beoefend werd en bekend was, inzonderheid door den vernuftigen W. KIST, blijkens zijn *Barend van Poederen* en *Jonker Blankenheim tot den Stronk*, waarbij *Eduard van Eikenhorst* te voegen ware.

Zoo heeft ook LOOSJES bij ons veel vroeger geleverd, hetgeen naderhand WALTER SCOTT zoo beroemd maakte. Van het mindere of betere spreken wij nu niet; eerste proeven zijn altijd minder volmaakt; maar over de *manier*, en dan hadden wij KIST, eer *Engeland* DICKENS had; LOOSJES, eer *Schotland* op *Sir* WALTER boogde. Doch dit in het voorbijgaan. STOLLE, ons vooral door Romantische inkleedingen van NAPOLEON's geschiedenis bekend, heeft zelfs den titel: *die Pickwickier* gegeven aan eene karakter- en avonturenschildering van eenige menschen in eene kleine Duitsche stad. De voorstelling is nu wel geheel Duitsch, en heeft dus nog al eenige plaatselijkheden, die bij ons niet te pas komen, en waarvan de aardigheid voor den vreemdeling altijd verloren gaat. Doch dit is nog veel meer het geval in de veelgelezene werken van DICKENS, die juist zijne verdienste heeft in het voorstellen der eigendommelijkheden van de zeer eigendommelijke Engelsche natie.

Wij hebben *Eccarius* met zeer veel genoegen gelezen; de karakters zijn met veel levendigheid voorgesteld. Het meest uitgewerkte is dat van den Ambtsschrijver *Kappler*, een dood onnoozel, belagchelijk mannetje, maar van de edelste denkwijze en het edelste hart. Intusschen is het jammer, dat de Schrijver goedgevonden heeft, het éénige godsdienstige karakter, dat hij heeft, juist in een karikatuurtje te leggen. Trouwens, zulks is geheel in de denkwijze van STOLLE, wiens meeste schriften eene zucht verraden tot profaneren,

althans tot spotten met de Godsdienst. Die zucht straalt ook hier door. »Ik kan toch niet tot den jongsten dag in deze houding blijven liggen" (II. 101); »dat na zulke vreemde dingen de jongste dag niet ver meer verwijderd kon zijn" (II. 29), zijn zeer onvoegzame uitdrukkingen, hoedanige wij nog meerderen konden aanhalen. Kan men dan toch niet geestig en grappig zijn, zonder dat Bijbel en Godsdienst er zich toe moeten laten verwringen? En verwringen, dat is het, uit onkunde voortkomende, wanneer men schrijft: »De vrijgeest wendde zich tot de geestelijkheid, waarmede »hij te voren nooit op den besten voet gestaan had. Deze »geloofde niets beters te kunnen doen, dan het wedergevon»dene schaap met vurigen ijver aan te nemen, en den armen »zondaar zoodanig aan te pakken, dat hij hun niet weder »kon ontsnappen; zij jaagden zijne beangste ziel zoo in het »naauw, dat hij zich uit vrees van den vlammenden vuur»poel, de hel, niet wist te keeren of te wenden" (I. 320.)

Wij wenschten wel, dat de Vertaler, door eenige verschikking, dergelijke uitvallen, waarin het verkeerde als doorgaande regel wordt voorgesteld, hadde weggenomen, en b. v. I. 313 veel veranderd. Hij heeft overigens zijne taak niet kwaad verrigt, en zou op nog ruimeren lof kunnen aanspraak maken, indien minder Germanismen zijnen arbeid ontsierden; »dat het *om* geen haar beter gesteld is" (I. 316); *terug varen* (van narresleden, I. 242); »waar komt die kerel zoo op een oogenblik heen? (*wo kommt... hin*, vanwaar komt... II. 14); *billijk*, voor goedkoop (ald. 43); *sich herhalen*, voor zich herstellen (ald. 152), enz. enz.

D. I, bladz. 312, wordt, door eene onachtzaamheid, juist het tegendeel gezegd van hetgeen men bedoelde: *zij of gene;* het moet zijn: *zij of geene*, en magnetische *polen* worden nooit magnetische *aspunten* genoemd (I. 140.) *Kappler* gebruikt ergens de spreekwijze: *periculum in mora*, hoewel vroeger gezegd was, dat: *nulla regula sine exceptione* het éénige Latijn was, dat hij verstond. Wij teekenden deze kleinigheden aan, en durven wel eene gunstige ontvangst aan dit vrolijk geschreven boek voorspellen.

BOEKBESCHOUWING.

Evangeliebladen, of Tafereelen en Bespiegelingen uit het gebied der Openbaring, door J. H. SONSTRAL. *IIde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1841. *In gr. 8vo.* 249 *bl. f* 2-40.

Op dezelfde wijze, als in het eerste Deel, dat in dit Tijdschrift voor 1841, N°. XV, bl. 630—634, aangekondigd is, gaat de Schrijver dezer *Evangeliebladen* in dit laatste voort, Bijbelsche geschiedenis of enkele gezegden tot leering en stichting zijner Lezers aan te wenden.

In het eerste stuk van dit Deel wordt de geschiedenis van JONA behandeld. — Ter inleiding gaat een stukje vooraf, getiteld *de Tijdboot*, waarin het zinnebeeld van eene stoomboot genomen en op het menschelijk leven toegepast wordt, maar, zoo als het Rec. voorkomt, over 't geheel zeer gezocht en gedrongen, gelijk het doorgaans gaat bij het in het klein allegoriseren. — Verder wordt de genoemde geschiedenis, die SONSTRAL voor eene ware houdt, in kleine stukjes onder zekere rubrieken verdeeld, over welke hij korte, nuttige, hoewel niet diep gaande ophelderingen en stichtelijke aanmerkingen mededeelt.

De overige stukken zijn allen uit het Nieuwe Verbond ontleend, en dragen de volgende opschriften: JEZUS *en de boetvaardige kruiseling, of geloof en genade vereenigd aan het kruis.* — *Heb lief uwen vijand.* (Waarom niet de gewone constructie: *Heb uwen vijand lief?*) — JEZUS *verschijning op den berg.* — JEZUS *wijsheid bij de instelling van den waterdoop.* — JEZUS *hemelvaart.* — *De Evangelieprediking te Samaria*, verdeeld in deze drie afdeelingen: FILIPPUS *predikt te Samaria.* — PETRUS *en* JOHANNES *te Samaria.* — PETRUS *en* SIMON MAGUS. — Het eerstgenoemde stuk is eene duidelijk als zoodanig aangekondigde en uitgewerkte Leerrede; de andere

zijn, even als in den vorigen Bundel, vervormde of gemaskeerde, ook wel (gelijk de drie van de laatste rubriek) verkorte preken, doch waarin de oude vorm niet zelden nog zeer duidelijk uitkijkt. Zulke tweeslachtige of verminkte letterkundige voortbrengsels komen Rec. voor, der Christelijke Predikkunde meer nadeelig dan voordeelig te zijn, het Publiek met preken onder eene vermomde gedaante te overladen, en Auteurs en Uitgevers van echte Leerredenen des te meer huiverig voor hunne onderneming te maken. Moest Rec. deze Stukken als Leerredenen beoordeelen, dan zou hij over het vereischte van eenheid, dat hier en daar gemist wordt, en over meer dingen nog, al het een en ander hebben op te merken. — Over 't geheel intusschen is hier veel nuttigs en stichtelijks gezegd. — Bij sommige stukken zou Rec. wederom ruime gelegenheid hebben, om de aanmerking, die hij aan het einde van zijn vorig verslag zich verpligt vond te maken, hier te herhalen, omtrent het onbepaald overdragen van de zedelijke Godsregering op CHRISTUS. — Ook op sommige wijzen van voorstelling of uitdrukking, als naar zijn inzien minder naar de oorspronkelijke Evangeliebladen, zou hij zijne aanmerking kunnen laten vallen; zoo als b. v. dat »JEZUS »de ontketende magt der hel naar den afgrond joeg," of dat »CHRISTUS gestorven is, om God met den mensch op »nieuw als vader en kind te vereenigen," en elders dat »God de verzoende vader" is; (JEZUS zelf zegt: »*Alzoo* »*lief heeft God de wereld gehad, dat*" enz. en PAULUS: »*God was door Christus de wereld met zich zelven ver-* »*zoenende*" enz.;) of over »den kinderdoop, als door »JEZUS bij de instelling om tijdelijke redenen nagelaten," maar toch stilzwijgend goedgekeurd (?) enz. Doch Rec. wil zich thans vergenoegen met het een en ander slechts even aangewezen te hebben, en voor 't overige te wenschen, dat het goede doel van den ernstigen Schrijver zoo goed mogelijk bereikt worde.

Één ding is noodig. Godsdienstige Beschouwingen. Naar het Hoogduitsch van Dr. L. HÜFFELL. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1843. *In gr. 8vo. IV,* 283 *bl. f* 2-90.

»Met groot genoegen heb ik het mij toegezonden boek van HÜFFELL gelezen. Ik meen niet te veel te zeggen, wanneer ik het als het degelijkste en met den godsdienstigen geest onzer natie meest overeenstemmende voortbrengsel van de geheele nieuwere *Erbauungs-litteratur* in *Duitschland* beschouw. Het overtreft, naar mijn oordeel, zeer ver de *Stunden der Andacht* van THOLUCK, hoewel ik erken, dat het daarmede niet gevoegelijk kan vergeleken worden; het heeft niets van dat weekelijke, zoete en spelende, en toch is het in eenen toon geschreven en volgt het eene rigting, welke zelfs de vrienden van dien beroemden Godgeleerde niet onchristelijk noch onbijbelsch zouden noemen. Misschien zal men er op aanmerken, dat het voor een stichtelijk boek te veel onderwijs (*Belehrung*) behelst, maar dit onderwijzend element wordt met het stichtelijke toch zoo afgewisseld en is er zoo mede vereenigd, dat men dit, vooral hier te lande, geene overmaat van het goede noemen zal. Het is geschreven voor beschaafden, voor menschen, die reeds Christenen zijn; dat ziet men inzonderheid aan de betoogen en den betoogtrant, die voor niet overtuigden welligt onvoldoende zouden zijn en iets te wenschen zouden overlaten. Maar het boek vordert niet te veel, en stelt den lezer, naar mij dunkt, niet zoo hoog, als b. v. STIRM's *Apologie;* (*) het is lectuur voor een' ieder. Duidelijkheid is eene der hoofdverdiensten. Soms kan men zien, dat de Schrijver een man van jaren is; het wordt wel eens wat breed in aanleg en uitvoering, maar de bevattelijkheid wint er bij. Hetgeen men

(*) *Verdediging des Christendoms of betoog van deszelfs waarheid en Goddelijkheid, in Brieven, voor beschaafde Lezers, door* C. H. STIRM. *Uit het Hoogduitsch vertaald door de Predikanten,* J. BAKKER en P. FEENSTRA. II Deelen. Te *Groningen,* bij J. B. WOLTERS. 1839.

gewoon is het gemoedelijk element te noemen, ontbreekt ganschelijk niet, maar heeft toch niet den boventoon en gaat niet vergezeld met eene zekere hooge vlugt in de voorstelling; er is nogtans overal rijke stof tot verheffing der ziel. Hoewel geene van al de afdeelingen iets heeft van losgerukte brokken uit preken (hetgeen men niet als een gebrek beschouwen zal) zoo is het toch regt stichtelijk, en brengt al het onderwijs op het hart en leven terug. Het is rijk aan menschkundige opmerkingen, b. v.: waar aangewezen wordt, hoe men tot de kennis van de zondige gesteldheid des harten komen kan. De omkleeding is kernachtig en juist. Al blijft de Schrijver ook wat lang bij ééne zaak staan: te veel woorden gebruikt hij niet. De theologische denkwijze heeft niets van het rationalistische, ofschoon bepaaldheid en vastheid in de voorstelling van sommige geloofswaarheden wel eens ontbreken; het is echter evenzeer verwijderd van steile kerkelijke regtzinnigheid. De kleur der algemeene godsdienstige denkbeelden is natuurlijk Duitsch, maar toch niet zoo Duitsch om hier te lande vreemd te zijn; sommige teekeningen van zedeloosheid en onverschilligheid in kerk en godsdienst zouden in ons land minder passen. Dat de inhoud met de rigtingen en behoeften van den tijd, waarin wij leven, overeenstemt, ziet men overal; bijkans nergens vindt men echter regtstreeksche toespelingen op tegenwoordige gebeurtenissen en epoque makende nieuwigheden. Sommige Afdeelingen zijn vernuftig; over 't algemeen ontbreekt dit kenmerk echter te veel. De aandacht blijft wel levendig, maar wordt toch door geene verrassende en treffende wendingen geboeid; men vindt er wel niet veel nieuws in, maar nogtans overal het wèlbeproefde oude en goede. Voor eene vertaling acht ik het allezins geschikt, maar het zal onder de lezers van de *Uren aan de Godsdienst* en van vele flaauwe stichtelijke geschriften onzer dagen niet veel opgang maken; het onderscheidt zich voordeelig door degelijkheid van inhoud en Evangelischen geest en toon. — De taal, waarin het geschreven is, lijdt ook niet aan het gebrek van duisterheid of van een' wijsgeerigen tint, hetgeen

in de meeste stukken van dien aard, die in *Duitschland* het licht zien, onder andere zelfs in de geschriften van NEANDER, doorgaans het geval is, enz. enz. enz."

Zoo oordeelde een vaderlandsch Godgeleerde over het bovenstaande boek van HÜFFELL, dat hem (niet door den Uitgever) ter proeving was toegezonden. Rec., die in de gelegenheid geweest is, van die beoordeeling gebruik te maken, heeft niet geaarzeld, dezelve hier te laten voorafgaan, omdat zij hem allezins juist voorkomt en zijn eigen gevoelen over dit werk volkomen uitdrukt. Hij acht het daarom ook onnoodig, bij den inhoud en de strekking van het boek nog opzettelijk stil te staan, en meent door de mededeeling van het bovenstaande allezins geregtigd te zijn, hetzelve aan verstandige en verlichte Christenen onder ons aan te bevelen.

Maar nu de vertaling? Ook deze verdient lof; zij is niet alleen met zorgvuldigheid bewerkt, maar ook met het oog op het verschil tusschen het godsdienstig publiek in *Duitschland* en in *Nederland* en op de eigenaardige behoeften van onze landgenooten. De taal is doorgaans zuiver en de correctie laat bijkans niets te wenschen over. Rec. hoopt, dat het boek zoo veel aftrek zal vinden, dat de Uitgever zich zal aangemoedigd voelen, om ook het vervolg er bij te voegen, en in dat geval zou hij den ongenoemden Vertaler wel den raad durven geven, om hier en daar nog meer vrijheid in het overbrengen te nemen.

Ter verdere aanbeveling sta hier eene opgave van den inhoud:

I. Strijd en overwinning. II. De waarheid in de verdichting. III. De Kapel in het bosch. IV. De bestemming des menschen. V. De mensch een geestelijk en stoffelijk wezen. VI. De nietigheid van het enkel aardsche. VII. Het levenslot. VIII. Heeft de mensch alleen aan zedelijkheid en zedeleer genoeg? IX. De zondigheid van het menschelijk hart. X. Over den ootmoed. XI. Over het ongeloof. XII. Over het godsdienstig geloof. XIII. Over Pietismus en Mysticismus. XIV. Over dweeperij, inzonderheid in het Godsdienstige. XV. Over de ware en

valsche Godsdienst, of over Godsdienst en godsdienstige begrippen en vormen. XVI. De goddelijke openbaring. XVII. Gods almagt in de natuur. XVIII. Gods wijsheid in de natuur. XIX. Gods vaderliefde in de natuur. XX. God in de geschiedenis des menschdoms. XXI. Over de H. Schrift. XXII. Over het goddelijk gezag der H. Schrift. XXIII. Iets over het lezen der H. Schrift.

Men ziet uit deze opgave, dat »dit boekdeel christelijke bespiegelingen bevat over godsdienstige onderwerpen van meer algemeenen aard, die in het oorspronkelijke aan de behandeling van het eigenlijk Christelijke als ter inleiding en voorbereiding strekken."

Oratio de perfectâ institutionis specie in Jesu Christo conspicuâ, quam habuit — — J. F. VAN OORDT, J. G. fil. Lugd. Bat. apud *P. H. van den Heuvel.* 1842. formâ 8va. 48 pag. *f* : - 60.

De Leijdsche Hoogleeraar VAN OORDT koos, bij het nederleggen van het Academisch Rectoraat, te spreken over het hoogbelangrijke onderwerp, aan het hoofd dezes opgegeven. Hij heeft het gedaan met waardigheid en kracht, in den geest van het Evangelie. Natuurlijk verbood het beperkte tijdsbestek, in een zooveel omvattend denkbeeld dieper, dan gewoonlijk, in te dringen. Het hier gezegde was echter voor de gelegenheid des tijds voldoende, en is buiten twijfel met genoegen gehoord.

Eene vraag, die onder het lezen in alle eenvoudigheid bij ons opreès, houden wij niet terug. Wie zou wel meer nabij aan de waarheid zijn: *zij*, die het Christelijk beginsel, als levenselement, overal, ook in de Academische vorming, bezielend willen laten doordringen en werken, of *zij*, die nog met den geest zijn vervuld, welke in de vraag, *Markus* IX: 38, is uitgedrukt?

Zwijndrechtsche en Groningsche Godgeleerde Wetenschap, opgedragen aan de Studenten in de Theologie. Tweede Druk. Te 's Gravenhage, bij P. C. Dill. 1842. *In gr. 8vo.* 24 *bl. f* :-30.

De inhoud dezer brochure is allerbelangrijkst. Een koopman en een Professor raken te zamen op eene Diligence aan de praat. De laatste verklaart aan den eersten, op diens verzoek, wat er toch zij van de zooveel geruchts makende Groninger leer aangaande de Godheid van Christus en de Voldoening aan Gods geregtigheid. De koopman haalde daarop een boekje voor den dag van een lid der Zwijndrechtsche gemeente, STOFFEL MULLER. Er worden eenige plaatsen voorgelezen, waaruit blijkt, dat er overeenkomst tusschen deze en de Groningsche leer bestaat. Gelukkig voor den armen Professor, dat de Diligence is gearriveerd, vóór hij aan den wijzen koopman kon repliceeren. De man zou er toch waarschijnlijk te overbluft toe zijn geweest. Hij komt bij zijne vrouw, kan slechts, diep beschaamd als hij is, het woord stamelen: »ik heb koude gevat," en stuift naar zijne studeerkamer.

Rec. kan volstrekt niet gelooven, dat het doel dezer brochure zou zijn, gelijk sommige kwaadwilligen beweren, om wat men Groninger leer verkiest te noemen, in een bespottelijk daglicht te stellen. — De Schrijver is toch, blijkens zijne grondige (!) aanteekening op 1 Joh. V: 20 (bl. 10), een veel te *geleerd* man, om zich met *zulk* eene wederlegging te kunnen vergenoegen. Hij is tevens, als vriend van de oude kerkleer, natuurlijk een veel te *braaf* man, om zijnen vijand door spot te willen verpletteren, zonder hem eens tijd te geven, om iets te antwoorden. Hij stelt ook te veel belang in de Theologische studenten, om hen door zijn voorbeeld de wijze spreuk te doen vergeten: »*Non tali auxilio*", enz.

— Wat is dan het doel dezer brochure? Rec. heeft het geraden. Zij is geschreven om de Groninger leer *aan te prijzen*. En inderdaad, daartoe is zij zeer geschikt. Zij

wil toonen, dat niet alleen geleerden op dit (zoogenaamde) stelsel zijn gekomen, maar ook *eenvoudigen*. Zij wil alzoo eene aanbeveling voor de Groninger leer daaruit ontleenen, dat ook onkundigen hare grondbeginselen kunnen bevatten.

De Schrijver heeft de spreuk willen toepassen, het eenvoudige is het zegel van het ware. Hij heeft aan de bewijsvoering 1 Cor. 1: 26—31 gedacht. Dank zij den waardigen man, uit naam aller vrienden van *Groningen*, toegebragt voor zijne edelaardige pogingen! Jammer slechts, dat zijn werkje den schijn heeft, als ware het een laaghartige aanval. Maar wij zagen het, dit is niet meer dan schijn. Wat worden er toch al pogingen aangewend, om die verderfelijke Groningsche nieuwigheden te verspreiden! — Wij zien donkere dagen te gemoet.

Wees toch voorzigtig met de oogen, en doe er niet te veel aan! Eene raadgevende waarschuwing, tot behoud en bewaring van het Gezigt, door W. MENSERT, *Ridder der O. v. d. N. Leeuw, Chirurgiae Doctor etc. etc. etc. Te Amsterdam, bij* S. de Grebber. 1842. *In gr.* 8*vo. XVI en* 68 *bl. f* :-90.

De Genezing der Oogziekten door den Wel Eerwaarden (digen) Heer J. L. A. KREMER, AZ., *Hervormd Predikant te Heeze, Provincie Noord-Braband. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1842. *In kl.* 8*vo. X en* 68 *bl. f* :-60.

Theoretisch en praktisch Handboek der Mechanische Oogheelkunde, het zien, het middel waardoor wij zien, den optisch-physiologischen werkkring der oogen, de eigenschappen en gebreken der hulpglazen en de wijze van derzelver aanwending bij de mechanische oogziekten. Door J. A. HESS, *Geöctroyeerd Gezigt- en Oogheelkundige te Middelburg. Te Zierikzee, bij* P. de Looze.

Voor rekening van den Schrijver. 1842. *In gr. 8vo. XVIII*, 273 *bl. f* 5-90.

Het is, oppervlakkig beschouwd, een vreemd verschijnsel, van drie zoo zeer in stand verschillende personen de gebreken der oogen behandeld te zien. *Pour la rareté du fait*, en, zoo als van zelf spreekt, vooral niet om der vergelijkingswille, hebben wij ze alle onder één hoofd gebragt.

Van eenen Oogarts *rite et legitime constitutus*, van Dr. MENSERT, is het echter geen vreemd verschijnsel, dat hij over ooggebreken schrijft; hij heeft dit reeds meermalen met goed gevolg gedaan. Dat een Gezigtkundige dit doet, kan ook niet vreemd luiden; dat hij, als Gezigtkundige, op eene of andere nuttige uitvinding octrooi neemt, is ook niet vreemd; maar vreemd klinkt het, den Heer HESS zich *geoctroyeerd Oogheelkundige* te hooren noemen. Het is almede geen zoo geheel zonderling verschijnsel, een *getolereerde*, *gepermitteerde* of *geädmitteerde* weleerwaardige Oogmeester, die bij de bediening van het geestelijk ambt ook nog de oogenpraktijk waarneemt. Immers niets is aan onze eeuw vreemd. Zij telde nog te *Leeuwarden* eenen *gepriviligeerden Ledezetter* (*), die tevens het ambt van Scherpregter waarnam.

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1842. N°. XIII. bl. 655. Mengelw. Het lijkt wel, of men te *Leeuwarden* niet geheel afkeerig is van soortgelijke *geneeskundige Curiositeiten;* getuige onder anderen de Oculist en Operateur JOSEPHUS DIERSTORF, die aldaar, onder de spreuk *omnia cum Deo et nihil sine eo,* (letterlijk uit een gedrukt blad overgenomen) *vele in een half quartier uur hielp, al was de Patient* 10 *of* 20 *jaaren van kinds af of langzamerhand van hooge ouderdom of anderzints Blind geweest; die kostelijke* ARCANA had en *drierelei soorten van* DOOFHEID, SUISELINGE *en* HARDHORENDHEID *genas en Tanden en Wortels met de grootste subtiliteit uitnam en tot* 7 *enkelde en* 4 *monstereuze Hazemonden in deze Provincie in* 3 *jaar genas.* Voor zulk eenen Operateur zullen toch de *'s Gravenhaagsche* en rondreizende *Leijdsche,* te aller ure slapende *clairvoyantes*, hoe *verrukkelijk* de

Wij zullen de beschouwing dezer boeken eerst met het *stoffelijke* of *werktuigelijke* beginnen; daarna het werk van den gewonen Oogarts nagaan, en met dat van den buitengewonen, geestelijken besluiten, in het oog houdende, hoe veel voortreffelijker het geestelijke boven het ligchamelijke en werktuigelijke te achten zij, en alzoo ook hier den *climax* niet verzuimen.

I. Omtrent het werk van den Heer HESS kunnen wij slechts kort wezen, dewijl het hier de plaats niet is, om in een uitvoerig betoog te kunnen treden van een werk, waarvan de gronden nog nader en meer breedvoerig moeten getoetst worden, hetwelk de arbeid van den Heer HESS allezins verdient, indien men ook met zijne *Theorie* zich al niet konde vereenigen.

Wij bevroeden echter niet, waarom zijne Voorrede zulk eene tint van bitterheid heeft gekregen. Wij leven niet meer in eenen tijd, toen Geleerden, als GALILEUS, *in den kerker geworpen werden* (bl. IX). Waartoe dan zulke gezegden? *Haat, nijd en tegenwerking vervolgen* toch niet iedereen, die zich met een wetenschappelijk onderzoek bezig houdt. Wat beteekenen dergelijke uitvallen, wanneer men later zelf zegt: »partijdige, onware en nijdige Critiek heb ik niet te wachten, maar ook niet te »vreezen." (Bl. IX)?

De Verhandeling wordt in twee Afdeelingen gesplitst. De eerste handelt »over den optisch-physischen werkkring »der oogen, het middel waardoor wij zien en het straalbuigend vermogen der vaste en vloeibare doorschijnende »middelstoffen." In de tweede Afdeeling zal de Schrijver spreken »over de mechanische en organische ooggebreken, »en derzelver hulpmiddelen." De eerste Afdeeling bevat acht Hoofdstukken, waarvan het eerste aan de algemeene beschouwing gewijd is. In het tweede geeft de Schrijver een breedvoerig uittreksel over de verrezigtkunde van DESCARTES, die op grond eener verbeterde donkere kamer

---

eerste ook slaapt, zoo als van daar in eene Courant geädverteerd wordt, de vlag moeten strijken!

zal wederlegd worden, waarbij ook zal blijken, dat de Schrijver zich noch met ADAMS noch met J. MULLER vereenigen kan. In de volgende Hoofdstukken wordt over de wijze van zien gehandeld, en uit de Schrijver zijne meening over het straalbuigend vermogen der doorschijnende middelstoffen, op grond van een' door hem vervaardigden *Photo-* of *Refractiemeter.* De tweede Afdeeling bevat desgelijks acht Hoofdstukken. In deze worden behandeld de afwijkingen der oogvochten, de bijziendheid (*myopie*), het vergezigt (*presbyopie*), de kortzigtigheid der oude lieden (*presbymyopie*), en de lichtschuwheid. Verder gaat hij na de eigenschappen der verschillende ooglazen, met eenige daarop betrekking hebbende uitzonderingen. In het 8ste Hoofdst. geeft hij eene beschrijving van een' door hem in het jaar 1833 uitgevonden toestel ter aanvulling van het *brillenstelsel.* — Zoo als uit het naschrift blijkt, heeft de Schrijver eene theoretische wijze van zien, waarin hij van andere Schrijvers verschilt. Deze hem eigene wijze van zien behoort dus wel degelijk onderzocht en getoetst te worden. Men kan zich derhalve niet dadelijk met den Schrijver vereenigen. Wanneer zoo velen zijner voorgangers, mannen van kunde en doorzigt, volgens den Schrijver, zich vergist hebben, zoude hij dan juist degene zijn, die het doel getroffen had? — Tot zulk een onderzoek wordt tijd vereischt. Intusschen zal niemand 's mans loffelijke pogingen veroordeelen. Wij moeten hem echter in bedenking geven, of hij zich niet te verre waagt door zich *Oogheelkundige* te noemen. Hij zegt toch zelf (bl. 152): »Men verlieze niet uit het oog, »dat ik *alleen* over het *mechanismus* der oogen handel." En wat het werktuig van den Schrijver betreft, zegt hij wederom, op bl. 93: »Stelkundige formulen zijn, naar »mijn inzien, nimmer met zekerheid op levende dieren en »planten toe te passen, daar ieder ligchaam met bijzon»dere eigenschappen voorzien, van oogenblik tot oogenblik »aan natuurveranderingen onderworpen is." — Waarschijnlijk wordt er ook bij de geneeskundige dienst voor het krijgswezen van den op bl. 208 vermelden toestel geen algemeen gebruik gemaakt, omdat er op denzelven beden-

kingen te maken zijn. Zoo lang deze bestaan, kan er geene afdoende uitspraak op gegrond worden. Er is toch onderscheid tusschen *afkeuren* en *niet dadelijk bijval schenken* omtrent dingen, welke door den tijd behooren beproefd te worden. — Het zijn ook deze redenen, welke ons het werk meer doen aankondigen als eene proef van den werkzamen geest van den Heer HESS, maar eene verdere beoordeeling vooralsnog terughouden.

II. Over den arbeid van Dr. MENSERT zullen wij insgelijks kort kunnen zijn. Zoo als uit den aanhef der Verhandeling, of hoe zullen wij het stuk best noemen? blijkt, rekende de Schrijver zich tot pligt, goede raadgevingen mede te deelen ter bewaring van het gezigt; daartoe zegt hij in de eerste plaats: *wees toch voorzigtig met de oogen!* en ten andere: *doe er niet te veel aan!* De eerste waarschuwing staat in verband met een vroeger uitgegeven werk van denzelfden Schrijver *over de Brillen*, in 1831 reeds in het licht gekomen. De raad: *doe er toch niet te veel aan!* kan ook als eene waarschuwing beschouwd worden tegen de pogingen van den man, die graauwe staar in menigte *diagnosticeert*, en dan, zoo als Dr. GOBÉE zegt, *twee maal daags* MORE SOLITO *een helder water in de oogen indruppelt* (*Path. Studiën*, 1ste St. pag. 110.) Tegen zulk eene wijze van behandelen, het zij door den *oogmedicaster*, (zoo als Dr. GOBÉE hem ook noemt) door zijne zuster, ofte ook wel door de dienstmaagd bewerkstelligd, meent de Schrijver met regt te moeten waarschuwen (vergel. bl. 64 met de verbeteringen over bl. 68.)

Zal het echter helpen? — Ja! *zoo men maar hooren wilde als men niet zien kan*, volgens een door den Schrijver aangehaald gezegde van TISSOT (bl. 53). Maar die niet zien, willen doorgaans ook niet hooren, althans niet naar den Heer MENSERT en die de praktijk op eene behoorlijke wijze uitoefenen. De menschen scheppen te veel vermaak in geheimenissen (*Arcana*) en zijn te zeer ingenomen met *Arcanisten*, om met voldoening naar de eenvoudige stem van het gezond verstand te luisteren. Maar men valle toch hier niet uit slechts tegen een zoogenoemd *dom*

gepeupel; daar vinden de kwakzalvers hunnen grootsten steun niet. Waar dan? Daar wordt liefst van gezwegen; waarmede evenwel de vraag van Dr. MENSERT, op bl. 64 gedaan, beantwoord is.

Wij zouden echter Dr. MENSERT raden, zich de zaak niet al te zeer aan te trekken, want (volgens bl. 65) in 1583 was het reeds niet beter gesteld. BARTIESCH heeft toen reeds *het nadeelige van verkeerden raad en middelen* voorgehouden, naar 't schijnt om dezelfde redenen, als dit nog tegenwoordig, maar met geen beter gevolg, geschiedt.

Wij zouden voorts de aanmerking op het boeksken van Dr. MENSERT maken, dat, waar het doel kon treffen, dit door meerdere beknoptheid en een' goeden stijl beter zoude bereikt worden. Vooral moesten in werkjes van dezen aard lange aanhalingen uit andere Schrijvers vermeden worden; iets, waarvoor Dr. MENSERT nog al zwak schijnt te hebben. *Kort en bondig* is een spreekwoord, hier vooral van toepassing. In dit opzigt zal men met voldoening lezen een woord van den kundigen Belgischen Oogarts FLORENT CUNIER, bij gelegenheid der vermelding van het boekje over den *Dominus* te *Heeze* en dat van den Abt HENNUS te *Brussel*, in zijne *Annales d'Oculistique*, T. VIII. 1 Livr. 1842. p. 58. Men zoude, om het drietal te vormen, er den Zwolschen Horologiemaker nog kunnen bijvoegen. Het geestelijk domein loopt ook al gevaar van stroopers!

III. Door het reeds gezegde zouden wij ons grootendeels ontslagen kunnen houden, van het geschrift over de genezing der oogziekten, *door* of liever *voor* den Weleerw. J. L. A. KREMER, AZ., geschreven, iets verder te zeggen. De man van het vak walgt van zulk eene opgaaf der genezene ziekten, waarmede men het publiek zoo lang mogelijk tracht te begoochelen. Deze Arts moge de kunst geleerd hebben, om in de oogen te druppelen; hij verstaat ook die, om zand in de oogen van het publiek te strooijen.

De Heer HESS, in zijn boven vermeld werk, bl. 260, heeft gelijk, wanneer hij zegt: »Hoe erbarmelijk ziet het »er nog ten huidigen dage met den wezenlijken beoefenaar »der kunst uit, en hoe vaak wordt hij niet door kwak-

»zalverij overschaduwd!" Kan men wel een ander oordeel vellen, wanneer men op bl. 59 van dit boekje leest: ANTONETTE VAN DEN KERKHOF, *van Deurne, Noord-Braband. Bijna blind ten gevolge van ontsteking. Later gehuwd met* W. MASTENBROEK; *zijnde thans mede behulpzaam in de behandeling der ooglijders!!!* En in een Naberigt: »Ook de dezer dagen in onderscheidene Bladen »vermelde hoofdoorzaak (?) der Egyptische of Militaire (?) »oogziekte is, naar wij onder het afdrukken dezes hebben »vernomen, *het eerst (?!)* door den Heer KREMER op»gespoord geworden, en wij hopen dat ook deze ontdek»king de gewenschte gevolgen moge medebrengen."

In eenige Afdeelingen worden de lotgevallen van den Heer KREMER behandeld; hoe hij zijne eerste proefnemingen deed, en wat hij daarvoor reeds leed; doch hij ging met behandelen voort, deed *buitengewone genezingen*, en zijne *geneeskundige behandeling* begon *gerucht* te maken en meer en meer bekend te raken. Al rollende wordt de sneeuwbal tot een' klomp. Het Gouvernement bemoeide zich met die geruchtmakende behandeling. Eerst *interdictie*, later *toestemming*. Eerst ongunstige beoordeelingen, later gunstiger rondzeggingen. Tot nog toe ontbreekt er evenwel iets — het loof der Eikenkroon of de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Deze versiert de borst van den beroemden Oogarts DE LEEUW te *Graefrath*, die, ofschoon bekwaam buitenlandsch Oculist, *arrige aures Pamphile!* nimmer een' ooglijder genas, die door den Heer KREMER niet konde genezen worden; terwijl de Heer KREMER DAARENTEGEN EEN' OOGZIEKE GENAS, die onder behandeling van den Heer DE LEEUW BLIND WAS GEWORDEN (bl. 46.) Behoorde deze nu niet van de Orde des Leeuws vervallen verklaard, en die Orde op des anderen borst geplaatst te worden, ten bewijze hoe veel handiger hij is dan de bekwame buitenlandsche Oculist, die blinden *maakt*, terwijl de man van *Heeze*, volgens de naamlijst van eenige belangrijke ooglijders, door hem genezen, onder dezen alleen reeds 57, zegge ZEVENENVIJFTIG GRAAUWE EN ZWARTE STAREN genezen heeft?! Genoegzame

redenen, dat de Regering belang stelle in de genezingen te *Heeze*, om er eene *burgerlijke*, althans *militaire Kolonie* voor ooglijders te stichten, de laatsten om onder toezigt van een' *Officier* of *Onderofficier* verpleegd te worden?! Daardoor kon op het Budget het Rijkshospitaal, even als de overtollige Veeärtsenijschool te *Utrecht*, misschien uitgewonnen worden. In het Hospitaal schijnt het zoo geschapen, dat het daar thans de gewoonte schijnt te zijn (bl. 46) *blinde militairen* tot eene *gratificatie* voor te dragen (?) ten einde daarmede naar *Heeze* te kunnen gaan en zich te laten genezen, zoo als ook de Schrijver van dit verslag voor den Heer KREMER op de lijst der belangrijke ooglijders uit den krijgsmansstand genoteerd heeft. — Wel mag men den *Tolk der Vrijheid* nazeggen: »Worden ware »deugden en verdiensten altijd met ordelinten beloond?"

De Negerslaven in de Kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de Heidensche bevolking, door M. D. TEENSTRA. *Te Dordrecht*, *bij* H. Lagerwey. 1842. *In gr. 8vo. XVIII en* 380 *bl. f* 4 - 30.

Dit werk bevat I. een algemeen overzigt van *Suriname* en hare vrije bevolking. II. De Slaven in de kolonie *Suriname*. III. De behandeling der Negerslaven. IV. Vonnis van drie nog jeugdige, welke levend verbrand zijn (met *portretten*). V. Schrijvers over de kolonie *Suriname*.

De Schrijver is te *Suriname* welbekend, als hebbende aldaar eene Gouvernements-betrekking bekleed. Hij geeft hiervan zeer naauwkeurige blijken, doch nu en dan loopt hem, zoo men zegt, de gal weleens over, gelijk onder anderen duidelijk blijkt in de noot op bl. 40, waar hij zich al zeer ongunstig over den Procureur-Generaal Mr. PH. DE KANTER uitlaat. Ref. heeft, door een tweejarig verblijf in de kolonie, de eer dien Heer in persoon te kennen, en dit stelt hem dus in staat om, naar waarheid, een meer gunstig oordeel over dien Magistraatspersoon te vellen; en verklaart hij, in hem iemand aangetroffen te hebben, die een vast karakter bezit, bij wien, niet uit eigenzinnigheid, maar uit overtuiging, op goede gronden, *ja ja* en *neen neen* is. Iets wat

overal veel waarde heeft; maar vooral in eene kolonie van gewigt is, waar de belangen zoo uiteenloopen. Ref. wil de uitdrukkingen niet overnemen, die de Heer TEENSTRA zich, onbescheiden genoeg, van den Heer Procureur-Generaal veroorlooft. Wie bewijzen mogt verlangen, om te weten wie hij is, verwijzen wij naar de *Surinaamsche* bladen van den 2 en 4 December 1841, waar onder anderen, toen de Heer J. C. RIJK door zijne benoeming tot Directeur-Generaal van de Nederlandsche Marine gereed stond de kolonie te verlaten, van den Heer Mr. PH. DE KANTER gezegd wordt, dat de tijdelijke benoeming van dien Heer, bij de verwijdering van den Gouverneur-Generaal, minder nadeelig zijn zal, bij de overweging dat de kolonisten in dien achtingwaardigen opvolger een' man bezitten, van wiens strikte regtvaardigheid, kunde en standvastig karakter zij alles goeds te wachten hebben. En dat de kolonie zelfs eenen krachtigen waarborg voor het wèl bestieren harer belangen in de benoeming van den Heer DE KANTER tot algemeen' Opperbevelhebber dezer Gewesten vinden zoude, daar hij, gedurende den tijd dat hij aan het hoofd der regering was geplaatst, door handhaving der wet, en door onkreukbare regtvaardigheid, minzaamheid en belangstelling betoond heeft, in den waren zin, aller hulde te verdienen. Rec. gelooft, dat de mededeeling dezer getuigenis genoegzaam zijn zal, om den lezer van het werk, van de onbescheidene uitdrukkingen, door den Heer TEENSTRA gebezigd, alsof hij een man ware „bij wien, misschien door de dagelijksche omgang met FIELTEN en BOOSDOENERS, (buigt u, ingezetenen van *Suriname!*) de fijne draden van het menschelijk gevoel schijnbaar zijn afgebroken," behoorlijk te overtuigen.

Wat wij verder in het Iste Hoofdstuk, betrekkelijk de bevolking, de landbouwende klasse en de vrije inwoners van de stad *Paramaribo* aantreffen, geeft een zeer goed overzigt van de kolonie.

In het IIde en IIIde, bepaaldelijk over de slaven handelende, geeft de Schrijver de redenen op van de vermindering derzelve, en acht het wenschelijk, dat er *Europeanen* mogen worden gevonden, die lust en genegenheid bezitten om zich daar neêr te zetten; ten einde, zoo mogelijk, het geheele verval van een schoon en vruchtbaar land voor te komen. De schildering, die wij op bl. 89 en 90 aantreffen, is echter wel wat sterk gekleurd: de voorbeelden bestaan toch, dat

men met koloniseren zeer onverstandig kan te werk gaan. Wanneer men terugziet op die landverhuizers, welke zich daar wilden vestigen en met het begin van den grooten regentijd aldaar aankwamen, doch, ontbloot van alle noodige behoeften, niet in staat waren het land te ontginnen, waardoor, bij niemand ondersteuning vindende, het geheele project in duigen viel, dan toch dient men wel voorzigtig te wezen van zulks niet op eene te kleine schaal te verrigten; maar door het Gouvernement ondersteund te worden, dat landen behoort aan te wijzen, waar zij zich moeten nederzetten; te zorgen, dat, daar ter plaatse, de noodige landbouwersgereedschappen voorhanden zijn, en door voorschotten, op voordeelige voorwaarden, den landman in staat te stellen, zich die artikelen te kunnen aanschaffen, welke hij behoeft; en daar velen dezer, zoo als meel, visch (bakkeljaauw), zoutvleesch, spek, gezaagde deelen enz. enz., door *Amerikaansche* schepen worden aangevoerd, zoo zoude men moeten trachten, dat deze aanvoer door *Hollandsche* schepen geschiedde en het aangevoerde in Gouvernements-pakhuizen opgeslagen werd; ten einde daardoor voor te komen, grove procenten aan de zoogenaamde *Amerikaansche* kooplieden te betalen, die thans dezen handel geheel in hebben; terwijl daarentegen voor de melasse, welke de *Amerikanen* in retour nemen, andere wegen moeten worden gevonden.

Het is met den Schrijver te bejammeren, dat er zoo weinige eigenaars van plantaadjen, in de kolonie, aanwezig zijn, daar dit eenen vermogenden invloed op de slaven uitoefent, dewijl het bekend is, dat de slaaf zich zeer aan zijnen heer en meester hecht en de administrateurs (zaakwaarnemers) met de grootste winsten henen gaande, ook hier het *Hollandsche* spreekwoord: »Ver van uw goed, digt bij uw schade," in alle opzigten, geldig is. Ook is de behandeling der negers, op die plantaadjen, waar de eigenaars tegenwoordig zijn, veel beter dan op die, welke door administrateurs worden bestuurd, ofschoon, over het algemeen, de behandeling der slaven, sedert eenige jaren, veel is verbeterd, en de Schrijver ten deze niet geheel van overdrijving is vrij te pleiten.

In het IVde Hoofdstuk geeft de Heer TEENSTRA een geheel overzigt der plaats gehad hebbende omstandigheden van den brand op den 3 en 4 September 1832; hetwelk eigenlijk eene vermeerdering en verbetering is, door bijvoeging van

den inventaris der stukken enz., van eene brochure, door den Schrijver, in April 1833, bij den Courantendrukker ENGELBRECHT, te *Paramaribo*, in het licht gegeven; gevolgd door de straffen, den negers opgelegd bij een vonnis, gewezen bij het geregtshof te *Suriname*, met en benevens eenige daarop gemaakte annotatiën en verslag der executie, zoo van de hoofdmisdadigers als van de medepligtigen. Wat de Schrijver eigenlijk beoogd heeft met het opgeven van al die procesverbalen, missiven, extracten, rapporten, examinatiën, interpellatiën, autorisatiën en confrontatiën, hetwelk alles te zamen 126 bladzijden beslaat, betuigt Rec. niet te begrijpen, of het moest zijn om het werk daardoor eenige meerdere lijvigheid te geven. Het is wel van eenig aanbelang voor den regtsgeleerde, doch voor het algemeen is zulks van weinig nut. En wat de straf betreft, den negers opgelegd, dezelve is zeker verschrikkelijk; dan de wetten moeten haren loop hebben, en exemplaire straffen van dien aard kunnen in de kolonie, om vele redenen, nog niet worden afgeschaft. (*)

(*) De Redactie voldoet gaarne aan een haar gedaan verzoek, om de hier volgende mededeeling bij de aankondiging van het werk des Heeren TEENSTRA te voegen. Zij meent den geachten Schrijver dezer teregtwijzing de gelegenheid ter handhaving zijner aangevallene eer niet te mogen weigeren, en laat de beoordeeling van het gedrag van den Heer TEENSTRA aan de regtvaardigheid harer lezers over. De teregtwijzing luidt aldus:

»In het onlangs bij den Boekhandelaar LAGERWEY, te *Dordrecht*, verschenen werk van M. D. TEENSTRA, voorheen West-Indisch ambtenaar, doch sedert eenige jaren als zoodanig ontslagen, getiteld: *de Negerslaven in de kolonie Suriname*, vindt men eene beschrijving van den in het jaar 1832 plaats gehad hebbenden brand te *Paramaribo* en van de procedure tegen de slaven, die zich aan het stichten van dien brand hadden schuldig gemaakt, benevens een afschrift van het vonnis, tegen die slaven gewezen.

»Op bladzijde 197 van dat werk begint eene lijst der door die vuurramp vernielde huizen, met vermelding der namen van de eigenaren en de bewoners dier huizen. Onder deze komt voor het huis van wijlen Mr. R. L. Baron VAN HEECKEREN, bewoond door Mr. PIERS SNEDING; terwijl in eene

In het Vde Hoofdstuk geeft de Schrijver een critisch verslag van de vroegere en latere schrijvers, die over de kolonie handelen. De Schrijver geeft op den titel op, dat hij

---

noot op die pagina staat: *door beiden, eigenaar en bewoner, het doodvonnis geteekend.* Deze noot moet noodwendig bij iederen lezer van dit werk bevreemding, zoo niet ergêr verwekken, bij de gedachte, dat zij, die door eene misdaad belangrijke schade geleden hebben, als regters der aan die misdaad schuldigen zouden zijn opgetreden. De bedoelde noot bevat echter gedeeltelijk eene verkeerde voorstelling, gedeeltelijk eene onwaarheid.

»Mr. E. L. Baron VAN HEECKEREN, Gouverneur-Generaal der Nederlandsche West-Indische bezittingen, tijdens de beslissing van het crimineel regtsgeding tegen de slaven, welke dien brand hadden aangestookt, heeft niet als *regter*, maar als *Gouverneur-Generaal*, het doodvonnis geteekend, ten einde er het *fiat executio* aan te verleenen: dit attribuut zijner betrekking kon hij aan geen ander ambtenaar overdragen.

»Aan de behandeling en beslissing van het bewuste regtsgeding heb ik zelf echter geen deel hoegenaamd genomen: hoewel tijdens die beslissing lid van het Geregtshof der kolonie *Suriname*, achtte ik mij echter verpligt, mijzelven te excuseren, omdat ik door die vuurramp het grootste gedeelte van mijn huisraad had verloren, en mitsdien beschadigde partij was: tot overtuiging hiervan kan men pagina 291 van het bewuste werk opslaan, alwaar men de namen vermeld vindt der Raden, die het bewuste vonnis hebben gewezen, onder welke men te vergeefs mijnen naam zal zoeken.

»Wegens mijn ophanden zijnde vertrek naar de kolonie geenen tijd hebbende, om mij met eene beoordeeling van het werk van M. D. TEENSTRA in te laten, zoo achtte ik mij echter tot deze openbare verklaring, voor zoo verre mijzelven betreft, verpligt, omdat, hoewel uit het werk zelf van M. D. TEENSTRA de onwaarheid van den inhoud der bedoelde noot te mijnen aanzien blijkt, waarschijnlijk niet ieder lezer van dat werk tot eene vergelijking van die noot met de namen, op pagina 291 voorkomende, zal overgaan, en ten tweede omdat M. D. TEENSTRA, ofschoon in eenen brief aan mij erkennende, dat die noot te mijnen aanzien *eene vergissing* bevat, geweigerd heeft, den inhoud van dezelve, zoo als ik hem heb voorgesteld, door middel van het *Algemeen*

over de uitbreiding van het Christendom onder de Heidensche bevolking schrijven zal; doch, behalve in het Voorberigt, wordt er niet opzettelijk over geschreven; alleen worden de werkjes van de Heeren DE NEUFVILLE en VAN OUWERKERK DE VRIES aangeprezen. Rec. stemt volgaarne in met het gezegde van laatstgenoemde, ten opzigte der Hernhutters in de kolonie, en was meermalen ooggetuige van hunne ijverige pogingen in deze.

Mogen de bemoeijingen, welke aanvankelijk worden in het werk gesteld (zie Z. Ms. besluit d. d. 25 Jan. l. l., waarbij bepaald wordt o. a. dat drie Predikanten, achtervolgens gevolgd wordende door 50 à 200 huisgezinnen, zich, onder bescherming van het Gouvernement, aldaar zullen nederzetten) met de beste resultaten worden bekroond! daardoor zou *Suriname* uit het diep verval, waarin het gezonken ligt, worden opgebeurd en worden wat het vroeger voor *Nederland* was; dan zal haar milde bodem niet meer vruchteloos uitzien naar handen, om den schat, daaraan toevertrouwd, te ontwoekeren, en de schepen zullen, met rijke lading bevracht, in het Moederland weder zegen en welvaart, onder eene talrijke klasse van menschen, verspreiden.

Papier en druk zijn goed. Het werk is onderhoudend geschreven, en vele bijzonderheden zullen den lezer aangenaam zijn. De Uitgever vare er wèl bij!

Handelsblad publiek te herroepen, maar zich die herroeping bij een vervolgstuk op zijn werk heeft gereserveerd.

Haarlem, 22 September 1842. P. FIERS SMEDING.

PETRUS PAULUS RUBENS, *zijn tijd en zijne tijdgenooten, geschetst in eenige vlugtige tafereelen door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Portret naar de oorspronkelijke schilderij van* P. P. RUBENS. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1842. *In gr. 8vo. X en* 308 *bl. f* 3-30.

De Heer ENGELBERTS GERRITS had, volgens het Voorberigt dezes werks, met het schrijven van het leven van P. P. RUBENS vooral ten oogmerk, om eens te beproeven, in hoe verre het hem wilde gelukken, eene biographie zoodanig in te rigten, dat de gewone romanlezer het boek niet uit

verveling ter zijde legt. Ref. is dan ook, deze mededeeling onder de aandacht houdende, met de lezing van hetzelve begonnen, en heeft het met genoegen ten einde gebragt. 't Is hier geene geschiedenis, zóó in het kleed van den Roman gehuld, dat, door de vele afwijkingen en fantastische voorstellingen van tijd en handeling, de geschiedenis onkenbaar wordt: 't is hier de levensgeschiedenis van RUBENS, met eenen kleinen romantischen tint oversapt, waarbij men zich niet al te streng bij den hoofdpersoon bepaalt, maar hem toch dáár, waar de gebeurtenissen des Vaderlands hem kunnen doen uitkomen, met dezelve in eene aangename en belangrijke aanraking brengt; een en ander doeltreffend strekkende om den lezer met hem, met zijnen tijd en zijne tijdgenooten bekend te maken.

Van het geboorte- tot het sterfjaar van RUBENS, van 1577 tot 1640, levert de geschiedenis des Vaderlands zoo veel belangrijke tooneelen op, dat, indien deze of gene persoon, in welk eene betrekking ook geplaatst, in dezelve werkzaam is geweest, de zoodanige op het tooneel der gebeurtenissen niet alleen eene gewigtige plaats beslaan kan; maar zijne bemoeijingen ook geschikt zijn, om vele dier gebeurtenissen, nu meer geleidelijk, of dan meer verrassend, in het licht te stellen en de aangenaamheid des geheels te verhoogen.

Dat geschiedkundige tijdvak nu, dat zoo veel onheilen, jammeren en gruwelen den Staat heeft opgeleverd, maar ons tevens zoo veel bezadigdheid, trouw en vastheid van beginselen bij den *Nederlander* kennen doet, is hier juist en met levendige trekken geteekend. De gebeurtenis van den beeldenstorm en verdere oproerigheden vinden wij als de reden opgegeven, waarom de vader van RUBENS *Antwerpen* verliet en zich te *Keulen* ging nederzetten; waar hem PETRUS PAULUS geboren werd, die aldaar zijnen vader verliest en met zijne moeder, na veeljarige afwezigheid, eindelijk naar *Antwerpen* terugkeert; waar het gebeurde onder ALVA; de groote ramp, *Antwerpen*, door de *Spaansche Furie* wedervaren; het tooneel van verraad en bloedstorting in 1583 te *Antwerpen;* het beleg der stad, door onzen MARNIKS zoo kloekmoedig verdedigd, genoegzame redenen waren geweest, waarom de weduwe RUBENS niet eerder, dan na een afzijn van twintig jaren, naar *Antwerpen* terugkeerde, alwaar, nu meer rust heerschende, de jonge PETRUS PAULUS

zijne studie hervatte. De weêrzin, dien RUBENS aan den dag legde, om aan het hof van MARGARETHA *van Ligne*, weduwe van PHILIPPUS, graaf VAN LALAING, als page te gaan, bij de verklaring, dat hij geen edeler beroep kende dan dat van Schilder, voert den lezer, zeer geleidelijk, naar OTHO VENIUS, die RUBENS als leerling aanneemt en waar ons verder de talents-ontwikkeling des kweekelings; zijn vertrek van zijnen meester naar *Italië;* zijn afscheidsgehoor bij den aartshertog en de aartshertogin ALBERTUS en IZABELLA, en het roerende vaarwel, aan zijne moeder gebragt, schilderachtig wordt médegedeeld. Vinden wij al deze bijzonderheden in de vier eerste Hoofdstukken: in het Vde Hoofdstuk treffen wij merkwaardigheden van zijn verblijf in *Italië* en aan het hof van den hertog van *Mantua* aan. Zijn vertrek naar *Madrid* en het doel dier zending bij PHILIPS III, waar wij RUBENS een staatkundig karakter zien aannemen, benevens zijne terugkomst te *Mantua*, wordt hier opgegeven, en dit Hoofdstuk besloten met het sterven van RUBENS moeder, om welker ziekte hij uit *Italië* vertrokken was, doch die hij, tot zijne diepe smart, niet meer levend ontmoeten mogt. Dit rouwtooneel is roerend voorgesteld.

RUBENS eerste huwelijk; de dood zijner echtgenoot; de ontmoetingen en bijzonderheden, die ons van het *Hollandsch* reisje, dat RUBENS, na het afsterven zijner gade, ondernam, worden beschreven, doen ons veel belangrijks kennen; en veel wordt hier ingelascht, dat ons in staat stelt om met het leven en de kunstverdiensten van een' ADRIAAN BROUWER, FRANS HALS, JOOST GRAASBEEK en met vele luimige schilderanekdoten bekend te worden, waardoor het VIde en VIIde Hoofdstuk eenen regt vrolijken tint ontvangt. Het VIIIste deelt ons bijzonderheden van RUBENS tweede huwelijk mede, welke echt den 6 Dec. 1630 te *Antwerpen* voltrokken werd. Hier maken wij kennis met de bekoorlijke HELENA FORMENT, die men weet dat RUBENS zelfs tot model voor het figuur eener MAGDALENA heeft gebruikt; terwijl in het IXde Hoofdstuk, in *eenige kleinigheden*, vele schoone trekken van RUBENS karakter aangeteekend zijn, uitblinkende wanneer hij met tegenkanting of onkundige bedilling te kampen had.

Voor het staatkundig en kunstenaarsleven van RUBENS is het Xde Hoofdstuk niet minder aangenaam en lezenswaardig. Men ontwaart uit hetzelve de belangrijke zending, die RU-

BENS van de Infante IZABELLA ontving om, na den dood van Prins MAURITS en de verovering van 's *Hertogenbosch*, *Venlo*, *Stralen*, *Roermond* en *Maastricht*, eenen vredehandel met de noordelijke gewesten te openen, welke beschrijving den lezer weder op de hoogte der geschiedenis plaatst; terwijl wij niet minder verrast worden door het bezoek, dat de Schrijver RUBENS, vergezeld van zijnen verdienstelijken kweekeling JUSTUS VAN EGMOND, bij onzen grooten REMBRANDT laat afleggen: de vorst der *Vlaamsche* Schilderschool wordt hier bij den vorst der *Hollandsche* in een allerbelangrijkst onderhoud, zoo wel van de zijde van zijn hart als van die der kunst, voorgesteld, en de levensgeschiedenis van den SHAKSPEAR onzer Schilders hier op eene eigenaardige wijze ingevlochten, verrijkt met vele dier bijzonderheden, welke wij bij HOUBRAKEN vinden aangeteekend.

In het IXde Hoofdstuk zien wij ons, onder het opschrift *Allerlei*, de gelegenheid geopend, om RUBENS als den gevoeligen mensch en regtschapen kunstbroeder te leeren kennen, steeds gereed om de armen in hunnen nood bij te staan, en zoo als zijn lofredenaar zegt: »zijne kunstgenooten altijd ter dienste te wezen, hen te bewonderen en te prijzen, hen aan te moedigen en te verheffen, hunne verdiensten in het licht te stellen. Hij zocht hen op en besteedde belangrijke prijzen, om in het bezit van hun voorhanden kunstwerk te geraken, en strekte deze kunstbroederlijke aanmoediging zelfs uit tot schilders, die hem vijandig waren, die hem verguisden en hoonden." Wij worden ook hier met zijnen leerling VAN DIJK en bijzonderheden van andere schilders bekend gemaakt.

Het voorgevallene met den beruchten alchimist W. BRENDEL van *Londen*, die zijne dienst bij RUBENS aanbood om door scheikundige bewerkingen goud te maken, is hier, als een bewijs van den vrolijken geest, die RUBENS bezielde, gepast aangebragt; terwijl het geestige antwoord van den grooten schilder getuigde, dat de kunst bij hem verre boven het goud stond: »Mijn Heer!" was zijn antwoord tot den fortuinzoeker, »ik bedank u voor uw vriendelijk aanbod; gij komt juist twintig jaren te laat, want sedert dien tijd heb ik, door het penseel, den regten steen der wijzen gevonden."

Te midden dezer mededeelingen houdt de Heer ENGELBERTS GERRITS zijne lezers op het standpunt der geschie-

denis, en beurtelings treedt RUBENS als kunstenaar of als staatsman te voorschijn: de onderhandelingen van IZABELLA met de algemeene Staten, waartoe RUBENS gezantschap had gediend, werden in de maand November 1633 afgebroken; RUBENS, van zijne reis teruggekeerd, verloor zijne hooge beschermster: de aartshertogin stierf den 1 December van dat jaar; en het is hier, dat de Schrijver nu de gelegenheid heeft om, bij de intrede van *Don* FERDINAND, op den 4 November 1634 in *Antwerpen*, RUBENS, als kunstenaar, weder schitterend ten tooneele te voeren. »De Regering," zegt de Heer VICTOR GRIMBERGEN in de *Historische Levensbeschrijving* van RUBENS, die, zoo het Ref. voorkomt, den Heer ENGELBERTS GERRITS in vele opzigten heeft gediend, »de eerste intrede plechtiglyk met veel pracht en luister willende huldigen, besloot verscheidene zegebogen en eerepoorten in de voornaemste straten, waer door deze prins moest doortrekken, op te rechten; ten dien einde verzochten deze heeren aen RUBENS, teekeningen te maken voor de bogen, en derzelver gepaste versierselen door zinnebeeldige Schilderijen, op de heldendeugden van dezen prins betrekkelijk, te verbeelden." Het is ook in genoemd werk (de Heer ENGELBERTS GERRITS maakt slechts gewag van den zegeboog op de St. Jansbrug), dat wij de uitlegging van al de zinnebeeldige schilderijen, voor de eerepoorten ontworpen en door RUBENS geschilderd, aantreffen. Al de allegoriën op de elf eerebogen getuigen van de meesterlijke compositie en uitgebreide Mythologische kennis van den grooten schilder. Het vervolg van dit Hoofdstuk en het XII maakt ons zoowel met een bezoek van MARIA DE MEDICIS, waardoor de Heer ENGELBERTS GERRITS ons in het tijdvak voert van de geschiedenis der vlugt van de Koningin-moeder naar *Brussel*, door haren zoon GASTON DE FOIX, hertog van *Orleans*, vergezeld, bekend, als met het gebeurde met RUBENS aan het hof van LODEWIJK XIII; terwijl de romantische tint, die hier over het voorgevallene met MARIA DE MEDICIS, het daarin voorkomende karakter van den kardinaal RICHELIEU, den dood der vorstin te *Keulen*, in 1643, verspreid is, hier een belangrijk geschiedkundig en tevens roerend en aandoenlijk geheel oplevert. Vele uitmuntende trekken van RUBENS denk- en handelwijze, getrokken uit RUBENS *briefwisseling.*, verhoogen de belangrijkheid van het XIIIde Hoofdstuk. Het uiteinde van RUBENS besluit het werk. De

gevoelige BERTHOUD gaf den Heer ENGELBERTS GERRITS de roerende beschrijving van den dood van RUBENS aan de hand, die door allen met innig genoegen zal worden gelezen.

Terwijl al die bijzonderheden, uit zijne briefwisseling getrokken, de bewijzen leveren van hetgeen zijn lofredenaar IMMERZEEL in weinig woorden tezamenvat, namelijk: dat hij, als een voorbeeld van matigheid en ijver, als een geleerde, gemeenzaam met de geschiedkundige, wijsgeerige en dichterlijke schriften der ouden en van zijne tijdgenooten, maar vooral als een onwankelbaar Christen in de vervulling der verpligtingen van de godsdienstleere, aan welke hij vuriglijk verkleefd was en in de overtuiging van wier waarheid hij stierf, hier overal voorkomt. Hoogstlezenswaardig zijn deze fragmenten, getrokken uit het in 1838, door BROUSSARD, te *Brussel*, in de Fransche taal, in het licht gegeven werk, onder den titel van: *lessen van* P. P. RUBENS *over de Godsdienst, Schilderkunst en Staatkunde.* Ref. vindt het niet geheel ongepast, vooral in onzen tijd, waarin het getal Schilders (penseelhanteerders?) zoo zeer vermeerdert, en er, helaas! zoo weinig talent en oorspronkelijkheid in hun werk doorstraalt, daar men, als 't ware, er op uit is om, geschikt of niet geschikt, zich aan elk *genre* te wagen, dat eenigzins aan de orde van den dag is, en den grooten meester naäapt zonder zijne genie of penseelsbehandeling te bezitten of te vatten, eene hoogstgewigtige les van RUBENS hier aan te halen. Waar vindt men toch thans, bij aankomende talenten, die oorspronkelijkheid, die alleen den roem onzer schilderschool kan staande houden en verheffen? Is b. v. GUDIN aan de orde, men wil den trant van GUDIN navolgen. Is het BRAECKELEER: tot zelfs de charges en platitudes van dien Schilder worden gevolgd; maar zijne naïve compositie, zijne fijnheid van toon, zijne karakterschildering kent men niet. En hoe velen draven niet onzen eenigen SCHELFHOUT na, terwijl het hun, bij het beschouwen der natuur, niet gegeven is, hare schoonheden zoo waar en vol gevoel op doek of paneel weer te geven. Voor dezulken zij het geene stem in de woestijn, wat RUBENS zegt onder: *Het oorspronkelijke en de kopij*, bl. 271: »De dichters, de schilders, een ieder in de spheer zijner kunst, zijn slechts te zeer geneigd, om elkander na te volgen. Er is echter slechts één meester om na te volgen, namelijk de na-

tuur. Groote vernuften hebben altijd dezen weg gevolgd; kleine vernuften volgen de oude sleur, een breed en noodlottig spoor, waarin het voertuig des verstands aan duigen spat, om nimmer weder hersteld te worden. Wanneer een Schilder niets gedaan heeft, dan een' ander te kopiëren, krijgt hij weldra een' weêrzin in zijn eigen werk; want de kopij blijft altijd verre beneden het oorspronkelijke. Er is niets dan dwaling en verval in de bloote navolging van groote vernuften. Waarheid en Natuur, ziedaar onze meesters en die van ons gevoel.''

Genoeg van een werk, dat wij met belangstelling en genoegen lazen. De grafschriften op JOANNES RUBENS, op de moeder van RUBENS, op RUBENS broeder en anderen, met grafschriften, door RUBENS zelven in het Latijn ontworpen, komen hier voor. In dat op den dood van JAN RUBENS heeft de Schrijver dezelfde misstelling, die bij GRIMBERGEN wordt gevonden, in den tijd der echtvereeniging: hij en GRIMBERGEN hebben 27 jaren, en het is Annis 26. Ook vinden wij in hetzelve *Rupiblicae*, moet zijn *Reipublicae*. Bladz. 53: *laboratorium*, voor werkplaats van een' Schilder zegt men niet: aan de plaats, waar natuur- en scheikundige proeven genomen worden, geeft men dien naam; hier is het onjuist. Waarom niet, wilde men geen *Nederduitsch* woord bezigen, *atelier?* Op bl. 195 komt het woord *laboratorium*, bij het voorval van den alchymist, in juiste beteekenis voor. Op drukfouten, zoo als bl. VIII *eene* tint voor *eenen;* bl. 29 *de* tol voor *den* e. d., willen wij verder niet wijzen; maar besluiten, dat wij wel van gedachten zijn dat de wijze, waarop hier het leven van PETRUS PAULUS RUBENS wordt voorgedragen, onzen landgenooten en inzonderheid het meerendeel der romanlezers niet ongevallig zijn zal.

Wij moedigen den Heer ENGELBERTS GERRITS wel aan, om zijne krachten aan meer dergelijke onderwerpen, bij voorkeur uit onze zoo rijke geschiedenis ontleend, te beproeven. Wij bevelen het werk als eene aangename lectuur ook onze talrijke leesgezelschappen aan, waardoor het debiet, naar verdienste, moge worden vermeerderd.

De uitvoering is net en goed; de steendruk van het Portret van RUBENS kantig en krachtig.

Wat staat het lager Schoolwezen in Nederland van het gezag des Pauselijken Stoels te wachten? Eene tijdige vraag, onderzocht en beantwoord door J. TEISSÈDRE L'ANGE, *Lid der Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Holland. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1842. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* : - 25.

Bij het Besluit van 1842 was, in Art. 10, de wijze geregeld, waarop moest gehandeld worden, in geval een geestelijke eenige bedenking mogt hebben tegen het gebruik van het ééne of andere boek op de openbare scholen. Onder anderen was er bepaald, dat zoo de Provinciale Commissie de bedenking van den geestelijke niet gegrond achtte, zij die bedenking aan de Kerkelijke Overheid van den betrokken geestelijke zou voorstellen, enz. Niet alleen, dat in het hoogste ressort de beslissing aan de Provinciale Schoolcommissie gelaten werd; maar het Besluit onderstelde zelfs de individuéle handeling van elken geestelijke naar eigen inzien; er werd niet aangenomen, dat er eene gezamentlijke handeling van alle geestelijken op bevel hunner Kerkelijke Overheid dadelijk zou plaats grijpen. Want anders, waartoe de bedenking van dezen of genen aan deszelfs Kerkelijke Overheid te onderwerpen, indien van den aanvang af de geestelijken, niet uit hoofde van elks afzonderlijk begrip, maar op last dier Overheid, de bedenking hadden medegedeeld?

Wel verre van overeenkomstig deze voorschriften te handelen, verliepen er negen maanden, zonder dat éénige voorbehoedende maatregel werd genomen; maar nu begon men op éêns in verschillende plaatsen »op hooger gezag" of »naar aanschrijving van hooger gezag." Dit was niet de bedoeling van 's Konings besluit. Wat zou het nu baten, alvorens gelijk of ongelijk te geven, aan de Kerkelijke Overheid van eenig Pastoor of Kapellaan de bedenking voor te stellen? Die Pastoor of Kapellaan is hier niets. Hij sprak *op hooger gezag;* dus heeft de Kerkelijke Overheid reeds beslist. Op een niet genoemd hooger gezag is de aan één geslotene massa der geestelijkheid in aanmarsch tegen de bestaande inrigting van het volksonderwijs, om dat zoo veel mogelijk aan dat hooger gezag in handen te spelen. En waarin bestaat, bij wien berust nu dat hooger gezag. De Schrijver beroept zich

op de *Catholijke Nederlandsche Stemmen*, N°. 42 van 15 October 1842, bl. 340: »Het Kerkbestuur der Catholijken in ons vaderland is eene *Missie* in negen van de elf provinciën; terwijl *Noord-Braband* door *Vicarii Apostolici* bestuurd wordt, wat nu ook met *Limburg* het geval is. *Zoo wel de Vice Superior der Nederlandsche Missie*, *als de Vicarii Apostolici*, besturen het *Nederlandsch* gedeelte der Catholijke Kerk, *niet met een eigen Bisschoppelijk gezag*, maar met een *geleend gezag*, dat *revocabel* is, en *ieder oogenblik* kan *ingetrokken* worden. De *H. Vader* is de *eigenlijke Ordinaris*, de *Opper-Pastoor*, de *Bisschop* der Nederlandsche Catholijken. Zoo wel de Vice-Superior als de Vicarii Apostolici zijn enkel zijne gedelegeerden, en kunnen *zonder den H. Vader*, *zonder zijne uitdrukkelijke vergunning*, zelfs geene *dispensatie in de gestrengheid van den veertigdaagschen vaste* verleenen, enz." Daar nu door het Hooger Gezag, hetwelk den Roomschen geestelijken *bevel* gegeven heeft, deze of gene aanmerkingen te maken, onmogelijk de Koning of zijne Ministers kan verstaan worden; en daar er bij ons geene wezenlijke Overheid in het Kerkelijke voor hen bestaat buiten den Paus, is het dus, naar de juiste gevolgtrekking van den Heer TEISSÈDRE L'ANGE, Z. H. zelf, op wiens order gehandeld is.

»En ziet dáár," zegt de Schrijver, bl. 13: »een deel van het beheer over het Openbaar lager Onderwijs geraakt onder de magt van den Paus..... Éénig zal dit verschijnsel wezen in *Europa*, buiten den Kerkelijken Staat. Men leze de Geschiedenis van het lager Onderwijs in de grootste Rijken van dit werelddeel, zelfs in zulke landen, waar de Roomsch-Katholieke Godsdienst die is van den Staat; en nergens zal men het Pauselijk gezag in het gebruiken of weren van Schoolboeken, Schriften en Gezangen erkend zien; veelmin in gemengde Scholen geldig: zelfs niets eens toegelaten."

Wat nu te doen? De Schrijver verwijst (bl. 17 en vervolgens) naar de *Algemeene Boekenlijst ten dienste der lagere Scholen in de Noordelijke Provinciën*, op last van den vorigen Koning uitgegeven ter landsdrukkerij te *'s Gravenhage*, in 1815, ten gevolge van Z. M. Besluit van 14 Julij van dat jaar, en naar de daarin aangehaalde circulaire aan de Kerkbesturen der verschillende Gezindten, van 30 Bloeimaand 1806, te vinden in de *Bijdragen betrekkelijk den staat en de verbetering van het Schoolwezen*, Deel VI, St. VI,

bl. 13—16. Hij wil, dat aan elken Schoolonderwijzer een exemplaar dier boekenlijst worde uitgedeeld. Dat dit gebruik overal worde hersteld en gehandhaafd. Daar echter na 1815 veel nieuwe, waaronder echter veel overtollige boeken, verschenen zijn, zoo verlangt hij het vervaardigen en op 's Konings last uitgeven eener *nieuwe Boekenlijst*. Gemakkelijk is het te weten, welke schoolboeken door het gebruik geijkt zijn. Kwam er, *na* het arrestéren der nieuwe lijst, een waarlijk onmisbaar werk uit, dat zou op eene supplementaire lijst kunnen worden gebragt.

Wij hebben ééne bedenking. Waartoe de Regering, die zelve bij het Besluit van 1842 aan de Provinciale Schoolcommissiën, elke in haar ressort, het regt van beslissing in handen heeft gegeven, op nieuw in de zaak gemoeid? Laat de Schoolcommissiën eenvoudig opgaaf der gebruikt wordende boeken aan al de onderwijzers vragen, en daarop elkander die lijsten mededeelen. Bij onderhandsche correspondentie verstaan die Commissiën elkander, en arresteren elke afzonderlijk, doch naar eene onderling gesloten overeenkomst, wat zal gehandhaafd of verworpen worden. Schijnbaar op zich zelve staande, maar onzigtbaar vereenigd, staan zij nu gereed. Zij ontvangen de aanmerkingen, vragen voor de leus het advies der kerkelijke Overheid. Deze antwoordt in schijn: want al wat de geestelijken aanmerkten, was hun vooraf reeds opgegeven. De Schoolcommissiën beslissen, elke afzonderlijk, doch overal juist hetzelfde. Het poppenspel heeft zijnen geregelden afloop, en er is niets verloren.

Wat is regtens, wanneer hij, dien een geregtelijke eed ambtshalve is opgelegd, vóór de aflegging daarvan overlijdt? Pleitrede door Mr. A. F. JONGSTRA, *te Heerenveen. Te Heerenveen, bij* F. Hessel. 1841. *In gr. 8vo.* 92 *bl. f* 1-:

Schets van Neêrlands Staatsbestuur, van de vroegste tijden af, tot op het jaar 1815. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1841. *In gr. 8vo.* 106 *bl. f* 1-10.

Uitmuntend is in de hier aangekondigde Pleitrede aangetoond, dat, wanneer aan iemand de *suppletoire* eed is opgelegd, en de tegenpartij van dat vonnis in hooger beroep

komt, vóór de eed is kunnen worden gedaan, en indien verder het vonnis, waarvan appél was opgeworpen, bij den Regter in hooger' aanleg wordt gehandhaafd, zoodat daaruit blijkt, dat er ten onregte geappelleerd was; mitsgaders indien de zegevierende partij nu op nieuw alle moeite aanwendt, om den eed te kunnen afleggen, maar hij alsnu komt te sterven, vóór de Regter Commissaris hem daartoe in de gelegenheid heeft gesteld; alsdan de eed moet gehouden worden voor inderdaad te zijn geschied, vermits de tegenpartij, door haar ongegrond appelléren, de aflegging van den eed heeft verhinderd, en naderhand het overlijden van hem, wien de eed was opgelegd, zonder dat deze zijn beweerde vóór den dood herroepen heeft, maar terwijl hij integendeel, tot aan zijn einde, alle poging om te mogen zweren heeft aangewend, zelfs nog meerder zekerheid nopens deszelfs overtuiging van de regtvaardigheid zijner zaak verschaft, dan de aflegging van den eed in volle gezondheid. Geen wonder, dat dan ook de Arrondissementsregtbank te *Heerenveen* den Advocaat JONGSTRA, in wederwil van alle spitsvondige tegenspraak op grond van hetgeen de kwalijk begrepene letter der wet zegt, volkomen gelijk heeft gegeven, en wij verheugen ons over de zegepraal eener blijkbaar zedelijk en geregtelijk goede zaak.

Minder onbepaald kunnen wij ons vereenigen met de wijze van zien des opstellers van de *schets van Neêrlands Staatsbestuur, van de vroegste tijden af, tot op het jaar* 1815. Gaarne doen wij hulde aan het beknopte en kernachtige der beschouwing; maar vooreerst is ons de verdeeling in een *monarchaal* tijdperk, tot aan den dood van Prins WILLEM I of, zoo de Schrijver zegt, tot de afzwering van *Spanje* in 1581, een *republikeinsch* tot 1795, en een *constitutioneel* tot 1815, vrij willekeurig. Zuiver monarchaal is ons Staatsbestuur nooit geweest, en schoon het na den dood van WILLEM I *republikeinsch* werd, was het zulks nog meer na 1795 tot aan het Koningschap van LODEWIJK NAPOLEON. Met hem herleefde de nu nog in gewijzigden vorm voortdurende *constitutionéle Monarchie*. Maar *constitutioneel* was niet alleen de republiek van 1795 en vervolgens; neen! reeds sedert de Unie van *Utrecht* bestond er, hoe gebrekkig en onvolledig ook, eene *constitutie*, waarop zoo wel Stadhouders- als Staatsgezinden zich beriepen. Dat niet alle heil van geschrevene Staatsregelingen alléén te wachten is, stem-

men wij gaarne toe: *nam quid leges sine moribus?* De gansche volksgeest moet met dien der Staatsregeling instemmen, of de Grondwet wordt een doode letter, een ijdele vorm. Maar aan de andere zijde is eene Grondwet, die alle hoofdpunten regelt, tot voorkoming van tweespalt en schokken, die anders ook bij den besten wil der verschillende partijen onvermijdelijk zijn, even noodig, als een zoodanig zamenstel van wetten, hetwelk den Regter tot regel strekt en alzóo vóórkomt, dat hij alles naar zijn louter persoonlijk inzigt of *arbitrium* beslisse.

Specimens out of the English Poets of the nineteenth century. Collected and published for the use of students in that language, by J. P. AREND. Deventer, *M. Ballot.* 1841. In gr. 8vo. XIV en 414 bl. *f* 4-:

Bij het beoordeelen van dit werk komen twee punten in aanmerking, vooreerst de keuze der stukken, en ten anderen de aanteekeningen, door den Verzamelaar daarbij gevoegd.

Wat het eerste punt betreft, het is in zeker opzigt geene gemakkelijke taak, om uit den rijken voorraad van schoonheden, die er in de Engelsche Dichters van de negentiende eeuw te vinden zijn, de beste keuze te doen. In allen gevalle zal het zeer moeijelijk zijn, hem, die met dien rijkdom bekend is, te voldoen; het kan schier niet missen, of hij zal hier stukken zoeken, die hij niet vindt, vinden, die hij niet zoekt. De bijzondere smaak van verzamelaar en lezer kan hier niet altijd overeenstemmen. Billijker doet men, wanneer men meer vraagt: wat is hier geleverd? dan: wat had hier nog meer geleverd kunnen worden? Schoon dan ook Rec. niet alles terugvond, wat hij in eene bloemlezing zou hebben opgenomen, zoo erkent hij gaarne, dat hier veel goeds en fraais is verzameld. De jeugdige beoefenaar der Engelsche letterkunde, wien het niet gebeuren mag, om zich vele werken der tegenwoordige Engelsche Dichters aan te schaffen, vindt hier bijeen, wat hem van velen althans eenig denkbeeld geeft, en daarbij stukken, die tot de voortreffelijksten behooren, welke de literatuur van onzen tijd heeft aan te wijzen. Rec. beveelt dus van ganscher harte

den liefhebber van Engelsche letterkunde deze bloemlezing aan, die hij met belangstelling zal doorlezen.

Wij komen tot het tweede punt. Daarover moet Rec[s]. oordeel veel ongunstiger zijn. De Heer AREND zegt in zijn kort voorberigt eenvoudig: »to which we have added but a few illustrative notes for the use of the students of the English language and literature." Wat hij zich dus bij die aanteekeningen ten doel heeft gesteld, wordt niet bepaald opgegeven, en moeten wij uit de noten zelve opmaken. Zij zijn niet zeer talrijk, maar laten zich in drie klassen verdeelen, aanwijzingen van verkortingen, aanwijzingen van constructiën, die van de gewone afwijken, en verklaringen van woorden of spreekwijzen. Wat de beide eersten betreft, zij komen Rec. over het algemeen vrij zonderling voor. Den leerling, die vele dingen, hier opzettelijk en herhaaldelijk verklaard, nog niet weet, laat men waarlijk nog geen poëzij lezen, maar zich veeleer oefenen in de eerste beginselen der taal. Onophoudelijk vindt men hier in de aanteekeningen bijv. dat *ta'en* staat voor *taken*, *I've* voor *I have*, *e'en* voor *even*, *tow'rds* voor *towards*, *mid* voor *amid*, *'s* voor *is* of voor *has*, *they'll* voor *they will* enz. enz. Waarlijk, wie nog voor zulke zwarigheden staat, die late de lezing van de Dichters nog maar wat rusten; dergelijke aanteekeningen zijn meer dan overtollig, zij zijn belagchelijk. Men zou dit ook van vele aanwijzingen der constructiën kunnen zeggen, waaronder er ook niet weinige zijn, die de eenigzins geoefende gemakkelijk zelf kan vinden. Doch erger is het, als de noot zelve den leerling nog meer verbijstert, dan de tekst, gelijk bijv. bl. 64, waar wij, onder de vier regels:

> But on it was graven a lesson sublime,
> A voice from the grave appealing to time;
> Were not voice from the living or dead alike
> On the heart in its foolish pride to strike.

van de beide laatsten de volgende constructie vinden aangegeven: not voice from the living or dead were alike to strike on the heart in its foolish pride. Dat is geen zin; het had moeten verklaard worden: »if the voice from the living or dead were not alike," enz.; of bl. 330, waar de noot op de regels:

Seek the true treasure, seldom found,
Of power the fiercest griefs to calm,

luidt: *constr.* to calm the fiercest grief of power; louter onzin; de Dichter bedoelt en zegt: the treasure, that has the power to calm the fiercest griefs.

Doch wanneer wij het oog op de derde soort van aanteekeningen slaan, waarin moeijelijke woorden en spreekwijzen worden verklaard, dan slaat men de handen zamen over de verregaande onkunde, ten toon gespreid door eenen man, die lector is of althans was in de Engelsche taal. Rec. wil niet vragen, waarom er niet veel meer is verklaard, dat veeleer verklaring verdiende, dan andere woorden, die toegelicht worden. Hij zal alleen eenige staaltjes opgeven van geheel verkeerde uitlegging en van geheel misverstaan van de bedoeling des Dichters. Reeds op de eerste bladzijde lezen wij, onder de woorden:

And all went merry as a marriage-bell,

het laatste verklaard door: *ball*, *wedding feast.* De Dichter dacht hier nog aan de muzijk, die vrolijk klonk, als het klokgelui bij het huwelijk. Bl. 7. And all that *mote* to luxury invite; de Heer ARENd verklaart *mote* door *any thing* (*any body?*) Zoo hij het niet wist, zoo had de zin het hem moeten zeggen, of anders had HELPERTS woordenboek het hem kunnen aanwijzen, dat *mote* staat voor *might.* Bl. 37 leest men:

Now all his kindred — neither rich nor poor —
Kept the wolf want some distance from the door.

En bij het woord *want* vindt men de volgende snuggere verklaring: *the poor indigent fellow;* de waarheid is, dat het gebrek (*want*) hier, met een zeer gebruikelijk beeld, een wolf wordt genoemd. Bl. 41 wordt gesproken van een *crosshandled sword*, een kruiszwaard, waarvan het gevest in den vorm van een kruis is; de Heer ARENd maakt er van een zwaard, *he had handled for the sake of the cross!* Nog erger is het, als hij iemand, die het moordend zwaard *uit de scheede trekt*, eenvoudig een zwaard laat *dragen*, gelijk bl. 51, waar hij het woord: »he *bares* the murderous sword." verklaart door *bears!* Dat *funny* ook niet is: »a

cant word, signifying: it is in vain,'' (bl. 70) maar eenvoudig *grappig* beteekent, van *fun*, behoorde men ook te weten. Is het vergeeflijker, dat, bl. 96: »this health has sped,'' verklaard wordt: »*has been quickly done*,'' omdat *to speed* ook *spoeden* beteekent, zoo wel, als *voorspoedig, gelukkig zijn?* Een medelijdenden glimlach zal men in allen gevalle niet kunnen weêrhouden, wanneer men op bl. 165, ter verklaring van het verouderde *conynge*, in plaats van *cunning*, leest, dat de Heer AREND dit woord in geen Engelsch woordenboek heeft kunnen vinden, maar er bij vindt: perhaps it has the signification of: *covered with a rabbit skin*. De man vond dat *cony* een konijntje beteekent; waarom zou dan de Spaansche *matador* bij het stierengevecht de hand, waarin hij den rooden mantel draagt, niet met een konijnenvel bedekken?!! Nu, dat is even schrander, als wanneer bl. 190, waar van een krankzinnig meisje gezegd wordt: »Ill fated maid, thy guiding spark is fled!'' het woord *spark* verklaard wordt door *lover!!* De Schrijver schijnt het intusschen met zichzelven niet eens te zijn geweest; want hij voegt er bij: perhaps here in the signification of *genius;* och neen, eenvoudig eene zinnebeeldige uitdrukking voor: *reason*. Men kan trouwens niet veel beter verwachten van iemand, die een bergpas tot een' wandelaar maakt en, bl. 202, »each pass by mountain'' enz., verklaart door: *who passed*, of die, bl. 251, »you'll grow *double*,'' gezegd van iemand, die door te veel studeren krom zal groeijen, verstaat als *double-minded;* dan telt men het minder, als, bl. 362, *a spare bed* niet alleen is *lodging*, maar in de eerste plaats *frugal reception* en, bl. 375, *urchin* door *poor man* wordt verklaard, en dat wel, waar de Vriendschap tegen de Liefde spreekt en den kleinen god aldus noemt!

Doch genoeg, meer dan genoeg, om te bewijzen, dat de Heer AREND onbevoegd is, om Engelsche Dichters te verklaren. Het gaat hem als zoo velen, die meenen eene taal te verstaan, omdat zij misschien de taalregelen op hun duimpje kennen en de letterlijke beteekenis van eene menigte woorden weten, maar die tot de eigenlijke ziel van de taal niet doordringen en verlegen staan, zoo hun woordenboek hen in den steek laat. — Nog éène vraag: Is of was de Heer AREND niet lector in de Engelsche taal?

Mijne eerste Zeereis; door Q. M. R. VER HUELL, *Kapitein ter zee enz. enz. enz. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1842. *In gr. 8vo. X en* 315 *bl. f* 3 - 75.

De Schrijver zegt, deze Reis in het licht te hebben gegeven en daartoe aangemoedigd te zijn door het gunstig onthaal, hetwelk zijne *Herinneringen aan eene Reis naar de Oost-Indiën* te beurt is gevallen. Hij draagt deze zijne eerste Zeereis op aan zijnen vriend en toenmaligen Iotgenoot, den tegenwoordigen Minister van Koloniën, J. C. BAUD.

Het zag er, buiten twijfel, voor onze vaderlandsche zeemagt in de jaren van *Fransche* overheersching bedroevend uit. Door vijanden omringd, welke onze zeegaten geblokkeerd hielden, kon men geene tijdingen aan onze overzeesche bezittingen doen toekomen, dan met de grootste moeite en door tallooze gevaren vergezeld. De kleine brik *de Vlieg*, onder bevel van den Kapitein-Luit. W. KREEKEL, viel de eer te beurt, om te trachten, de waakzaamheid der *Britsche* kruisers te misleiden en eenige officieren en depêches naar onze bezittingen in *Oost-Indië* over te voeren.

De Schrijver geeft in eene onderhoudende lectuur den lezer een overzigt van het leven van een' kadet der Marine aan boord van 's lands schepen; het verhaal van een gevecht tusschen een smaldeel der flotille en een Engelsch eskader bij *Duinkerken* enz., totdat hij in het jaar 1807 aan boord van *de Vlieg* geplaatst wordt. In de maand Augustus van dat jaar gaat de brik naar zee, en komt, na eenen allermoeijelijksten togt, benoorden *Engeland* om, in de baai van *Santa Cruz*, te *Teneriffe* ten anker. Na aldaar schip en tuig nagezien te hebben, wordt de reis vervolgd en eenige bladen gewijd aan de beschrijving van eenen storm, het passeren der linie en het daarbij behoorende *Neptunus*-feest. Door het zien van eenige vijandelijke schepen worden de schepelingen genoodzaakt hunne batterij over boord te werpen, en door kracht van zeil te maken hebben zij het geluk hun te ontkomen; dan, naauwelijks is dit gevaar geweken, of de beide masten breken onder de marsen af, en men is genoodzaakt naar de kust van *Brazilië* af te houden en de baai van *Allerheiligen* binnen te loopen; latende voor de stad *St. Salvador* het anker vallen. Twee maanden daarna, het schip weder geheel gereed zijnde, gaat de brik, bij ver-

nieuwing, onder zeil, maar wordt door een Engelsch linieschip gedwongen terug te keeren, te ankeren en de zeilen af te slaan; terwijl eenige dagen later het bevel volgde van vlag en wimpel te strijken en de brik te verlaten.

Daar er nu door het Portugesche Gouvernement in hun onderhoud voorzien wordt, vinden ze ruime gelegenheid stad en omstreken te doorkruisen en de schoonheden er van te bewonderen; terwijl inmiddels de tijd hun wordt verkort door de gulle ontvangst bij eenige familiën. Op een uitstapje naar *St. Omer*, door den Schrijver met zijnen vriend BAUD en een Fransch Heer ondernomen, worden zij op eene verraderlijke wijze gevangen gezet (dit voorval vindt men ook in des Schrijvers vroeger uitgegeven werk, *Herinneringen* enz., IIde D., bl. 134, opgeteekend.) Inmiddels was de Overste KREKEL naar *Rio Janeiro* vertrokken, om met den Prins Regent in persoon te spreken over hunne terugvoering naar het Vaderland. Bij zijne wederkomst te *St. Salvador* gaf hij de overgeblevenen (want het grootste gedeelte der equipage was reeds met andere schepen vertrokken) te kennen, dat hij daarin gunstig was geslaagd, zoodat met den bevelhebber van het Engelsche schip *the Harriot* een accoord wordt getroffen om hen naar *Engeland* over te brengen, waar zij, zonder vele ontmoetingen op de reis te hebben gehad, arriveren. Na hunne aankomst te *Londen* raakt de Overste KREKEL in moeijelijkheden met het Gouvernement over de erkenning hunner, te *St. Salvador*, afgegevene paspoorten, hetwelk eindelijk toch in orde komt. De Schrijver wordt, omdat hij den naam VER HUELL draagt, zes weken staatsgevangen gehouden, eindelijk ontslagen, en gaat, met zijne lotgenooten, aan boord van een' Hollandschen schokker, den overtogt naar *Holland* aannemen. Zij loopen het Brouwershavensche zeegat binnen, en na eenig oponthoud en onaangenaamheden met de Fransche douanen, welke echter spoedig worden gestild, doordien de Schrijver zijnen naam noemt, gaan zij over *Helvoetsluis* naar *Amsterdam*, waar de Schrijver de treurmare des overlijdens zijner waarde moeder verneemt. Hij vertrekt spoedig van daar naar *Doesburg*, en vindt gelukkig de overige leden zijner familie weder, na een afwezen van bijna drie jaren.

Ziedaar den inhoud geschetst van een werk, dat, in eenen vloeijenden stijl geschreven, veel verscheidenheid aanbiedt, en Ref. twijfelt dus niet, of deze Reis zal met

graagte worden gelezen; te meer, daar ze, boven de Romans van MARRYAT, SUE e. d., het voordeel heeft, geen verdichtsel te zijn en door een Hollandsch Zeeofficier is geschreven; terwijl het Ref. verwondert, dat er van de hoogstbelangrijke Reis, door Z. K. H. Prins HENDRIK met Z. M. Fregat *Bellona* en Brik *de Snelheid*, naar onze Hollandsche en eenige Engelsche bezittingen in *O. I.* ondernomen, niet iets in het licht is gekomen.

De uitvoering is net. Het Titelvignet, door den zoon des Heeren VER HUELL geteekend, stelt de gevangenneming voor, waarvan wij boven hebben gewag gemaakt. Kleine onnaauwkeurigheden kwamen ons voor, o. a. b. 33, reg. 14. v. o., staat FRIESEU: de naam van den Chirurgijnmajoor is FRIESSEN; bl. 52, reg. 7, staat *blekhol*, waarbij wij, voor sommigen onzer Lezers, mededeelen, dat het *blackholl* genoemd wordt, voor het zwarte gat, of de plaats, waar de arrestanten worden opgesloten. Ref. zal niet spreken van de benamingen, door de matrozen aan de zeesoldaten gegeven: de bijnaam N.B.! *pesthuisdarmen* was hem geheel vreemd.

Het boek vinde veel lezers. Het maakt eene aangename lectuur uit, ons geleverd door een' bekwaam' Schrijver, van wien het Ref., bij andere onderscheidingen, hem te beurt gevallen, genoegen doet, dat de Raad van Beeldende Kunsten te *Amsterdam* ook hem tot Lid der Koninklijke Akademie korteling benoemd heeft.

Het Leven van WILLEM VERHEYDEN, *eenen weinig bekenden, in den bevrijdingsoorlog van het Spaansche juk, ten jare* 1595, *voor Nederland gesneuvelden, Nederlander; beschreven door zijnen Broeder* JAKOB VERHEYDEN *in het Latijn, en naar hetzelve vrij gevolgd door* C. J. WENCKEBACH. *Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaft. 1843. *In gr. 8vo. XII* 59 *bl. f* : - 75.

Is het voor den *Nederlander* van eene onschatbare waarde, dat hij in het bezit is van de Levensbeschrijvingen dier Mannen, die, als dappere Bevelhebbers en Vlootvoogden, of als uitstekende Geleerden en beroemde Letterkundigen, in zijne Geschiedenis uitblinken; het moet hem niet minder welkom zijn, te midden van zoo vele schitterende lichten, hier of daar eene star op te merken, wier glans, hoezeer te lang

voor zijn oog verborgen, hem weldadig streelt, vooral wanneer zij mede den gloed vermeerdert en verhoogt, die van het uitspansel hem tegenvonkelt. Zoo is het ook, bij de nadere kennismaking met onzen WILLEM VERHEYDEN, die ons, als door eene toevalligheid, hier, als een zeldzaam en luisterrijk voorbeeld van redelijke en zedelijke krachtsontwikkeling, tegenschittert, en die, zoo als de Vertaler van zijn Levensberigt aanmerkt, in het letterkundige naast eenen HUIG DE GROOT, in heldenmoed en bedrijf naast den verdienstelijksten krijgsheld van ons Vaderland, in onze geschiedrollen zoude hebben kunnen prijken, wanneer hij eenen hoogeren ouderdom had mogen bereiken.

WILLEM VERHEYDEN, die zoo zeer de rij onzer beroemde voorvaderen vergroot, kunnen wij nu hier eenigzins volledig, in zijne voortreffelijkheden en levensbijzonderheden, naar waarde, leeren kennen. Bij velen waren niet alleen deze, maar was zelfs ook zijn naam onbekend; en welligt zou dezelve geheel uit de Jaarboeken der Geschiedenis en uit die der Letterkunde zijn verloren gegaan, indien er niet nog slechts weinige exemplaren bestonden van het door JAKOB VERHEYDEN in 1598 te *'s Hage* uitgegeven Levensberigt zijns Broeders WILLEM, dat, in de Latijnsche taal geschreven, echter oorzaak was, dat velen met het leven van onzen WILLEM, althans in de bijzonderheden, onbekend bleven.

De beroemde SCHELTEMA, door zijne vele en belangrijke werken, overwaardig om bij iederen regtschapen *Nederlander* in eere gehouden te worden, gaf in zijn uitmuntend werk: *De uitrusting en ondergang der onoverwinnelijke Vloot van* PHILIPS II *in* 1588, niet alleen eenige wetenswaardige mededeelingen omtrent VERHEYDEN, maar deed ook, op bl. 296, de verwachting geboren worden op eenige nadere en meer uitgebreide berigten van WILLEM en zijnen Broeder JACOB VERHEYDEN in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk.*

Wij zijn echter in deze verwachting te leur gesteld, en bleven met den zoo hoogst verdienstelijken WILLEM onbekend. Bijzonder aangenaam is het ons dus, door den Heer WENCKEBACH eenige nadere bijzonderheden te vernemen, en deelen gaarne mede, op welk eene wijze hij hiertoe werd in staat gesteld en het bekendmaken derzelve heeft ten uitvoer gelegd.

Vóór weinige jaren door aankoop bekend geworden zijnde

met het bovengenoemd Latijnsche Levensberigt rakende WILLEM VERHEYDEN, begon de Heer WENCKEBACH op dit Leven eenige aanteekeningen te maken, die hem belangrijk genoeg voorkwamen het publiek mede te deelen; terwijl hij voor de plaatsing derzelve de Werken der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde niet ongeschikt keurde. Genoemde Maatschappij oordeelde het stuk, als bijdrage voor de Letterkundige Geschiedenis van *Nederland*, wel niet ongeschikt voor hare werken, doch zond het echter den geëerden Schrijver terug, met het bijgevoegd verlangen, dat hij van zijne aanteekeningen een zamenhangend geheel maken zoude.

De Heer WENCKEBACH, bedenkende, dat, indien hij zich slechts bepaalde tot de punten, waarover zijne aanteekeningen liepen, de begeerte van het Nederlandsch Publiek meer opgewekt dan bevredigd zoude worden, en in aanmerking nemende, dat, zoo als wij reeds zeiden, er slechts nog weinig exemplaren van het Levensberigt bestonden, besloot van hetzelve eene vrije navolging te geven, ten einde dusdoende dien beroemden, maar te weinig bekenden *Nederlander* meer algemeen bekend te maken.

Na al dit vooraf aangemerkte zouden wij tot de beschouwing van het werkje zelf kunnen overgaan; doch wij achten het bijna onnoodig, in nadere bijzonderheden te treden. Wij zien er in, wie WILLEM VERHEYDEN was; hoe hij, bij eene gloeijende drift voor kennis en wetenschappen, nog bovendien bezield werd door eene onweêrstaanbare geneigdheid, om zijn Vaderland niet alleen door zijne welsprekendheid, maar ook door zijnen arm te dienen; — wij zien er in, hoe hij, na lang worstelens, eindelijk de toestemming kreeg, om bij zekere gelegenheid zijne eerste redevoering te houden, en zulks verscheidene malen bij plegtige voorvallen herhaalde; hoe hij ook te *Heidelberg*, te *Basel* en te *Venetië*, door redevoeringen uit te spreken, den grootsten roem inoogstte, overal door de beroemdste geleerden gul onthaald, en zelfs te *Basel* aangezocht werd, om, hetzij in de Grieksche taal of in de Welsprekendheid, het Hoogleeraarsambt aan te nemen, waarvoor hij echter bescheidenlijk bedankte. Ten laatste zien wij er in, hoe hij, na lang beraad, eindelijk aan zijne onverwinnelijke neiging, om in de krijgsdienst te treden, toegaf; hoe hij daarin weldra tot den rang van Luitenant opklom, en eindelijk, hoe hij in zevenentwintigjari-

gen ouderdom zijn nuttig leven groothartig in den strijd voor het Vaderland eindigde. Moge hij dan ook niet aan de stranden van *Nieuwpoort* of op den Oceaan in roemrijke gevechten zijn gesneuveld, moge ook zijne nagedachtenis door geen eerenaald of gedenkteeken zijn vereeuwigd; WILLEM VERHEYDEN is in het hart van iederen *Nederlander* eene eerzuil waardig.

Wij eindigen met den geëerden Schrijver onzen dank voor zijnen aangenamen arbeid toe te brengen. WILLEM VERHEYDEN blijve voor den *Nederlander* ten voorbeeld, om, te allen tijde, gelijk hij, de onafhankelijkheid des Vaderlands en deszelfs letterkundigen roem te bewaren en te verhoogen!

Episoden uit de Geschiedenis van het jaar MDLXXIII, door W. M. J. VALENZ.

— Alles durch einander
Wie Mausendreck und Koriander.

GÖTHE.

Te Rotterdam, *bij* A. Wijnands. 1841. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl.* *f* 2-80.

De Schrijver berigt in zijn »Voorwoord" dat hij, zoo veel hem mogelijk was, de geschiedenis ongeschonden heeft trachten te bewaren; geeft de werken op, van welke hij zich bij de zamenstelling van zijn boek heeft bediend; verklaart, dat zijn boekske, moest hij het op nieuw schrijven, er geheel anders zou uitzien; en poogt de kritiek te ontwapenen door te verzoeken, dat men zijn geschrijf toch niet zal vergelijken met de lettervruchten van eene TOUSSAINT, eenen VAN LENNEP en anderen. »Want," zegt hij: »verdiept in de »bewondering van den vorstelijken eik, zoudt gij, zelfs zon»der het te willen, de onaanzienlijke heideplant vertreden, »die aan deszelfs voet ontluikt." Eindelijk vraagt hij voor zijn papieren kind geene meerdere onderscheiding, dan »slechts »eene kleine plaats onder die legio vertaalde romans, welke »gij koopt en leest." Aan dat verlangen, lezers! kunt gij ligtelijk voldoen; want, indien gij niet vele vertaalde romans koopt en leest, kunt gij ook dit plaatsje aan een werk van meer gehalte inruimen; en behoort gij tot de velen, die enkel romans lezen, dan behoeven wij u ook niet af te

schrikken om deze episoden te lezen, waarin meerdere levendige partijen voorkomen, geschikt om uwe vlugtige opmerkzaamheid eenige oogenblikken bij een bepaald voorwerp vast te houden. Vermits evenwel ons oordeel over de eigenlijke waarde van deze lettervruchten gevraagd is, mogen wij het hierbij niet laten, maar zijn verpligt te verklaren, dat wij er niet hoog mede vliegen en dat de Schrijver, onzes inziens, beter zou hebben gedaan, wanneer hij ze nog niet in het licht had gegeven, maar bewaard voor volgende jaren. Eene fiksche beschaving kunnen zij trouwens nog zeer goed verdragen, al is de Heer VALENZ in eigen oogen ook reeds zóó ver gevorderd, dat hij zich op anderer stijl bijtende aanmerkingen mag veroorloven. Wij willen u in staat stellen om te oordeelen, lezer! door u, uit meerdere, enkele proefjes van den stijl des Heeren VALENZ mede te deelen. Bl. 28. »Het liep tegen middernacht. Dikke zwaveldampen, uit den »(NB.) *verzengenden schoot des aardrijks*, gedurende de laat»ste dagen, naar de bovenste luchtgewesten opgestegen, »hadden zich reeds bij het vallen van de schemeringen des »avonds tot zwarte wolken zamengepakt en drukten als met »looden zwaarte op het aardrijk neer. Een ontzagverwek»kend, treurig floers *was* over hemel en aarde verspreid: en »slechts bij lange tusschenpozen *voeren* (?) blaauwachtige »bliksemstralen *door* de vaneen gescheurde lucht en *her»schiepen* het vreeselijk duister voor weinige oogenblikken »in nog vreeselijker licht. Zwaarder en zwaarder *rommelen* »de schorren slagen des donders. Alles davert en kraakt. »Geen verkoelende regen verkwikt de met vuur bezwangerde »lucht." Bl. 44. »De Spaansche kurassiers zijn ettelijke »schreden teruggeweken; maar op nieuw stormen zij op de »Nassouwers aan. Zoo beuken de tuimelende golven, door »bulderende orkanen uit het *barre* Noorden voortgezweept, »tegen de *barre* rotsen! De afgronden der wateren koken. »Een vervaarlijk gedruisch laat zich alom hooren; terwijl het »spattend schuim tegen de glibberige klippen kletst en de »zeeman angstig naar de veilige haven uitziet! Maar *even*, »*gelijk* de rots, die in het hart der baren de woelende zwal»pende golven rustig afwacht, zoo wachten de Nassouwers »de zwaarden hunner bestrijders, enz." Vindt ge niet, lezers! dat deze ontluikende heideplant zich laag bij den grond houdt? Erger intusschen is het, dat deze bombast somwijlen tot onzin wordt. Ook hiervan een paar voorbeelden. Bl. 91.

»Reeds begonnen de starren aan den oostelijken hemel te ver»bleeken, en *de rozenverwige gloed* van AURORA, wanneer »zij bij het krieken des dageraads, te midden van hare jeug»dige trawanten en speelnooten, (NB.) *uit den Oceaan* op»stijgt, *kondigde eenen nieuwen dag aan*. De morgen was »*beneveld*." Bl. 239. »Het liep tegen het laatste van *Wijn»maand*. — De in den beginne zwakke regen werd gedurig »sterker en stortte eindelijk in stroomen neder. — Reeds is »het *twee uren in den nacht*. De lichten in Prins WILLEMS »vertrek zijn diep neergebrand. Zij toonen aan dat de Vorst »nog laat in zijne werkzaamheden verdiept is. De *aanbre»kende dag* licht reeds door de geslotene venstergordijnen »enz." Waar ziet de Heer VALENZ toch de zon opkomen? —

Wilden wij op enkele uitdrukkingen hechten, wij zouden den Schrijver opmerkzaam moeten maken op het gedurig onaangenaam terugkeerende van sommige beelden en woorden; b. v. Bl. 30. »Bleek als eene doode blikte de maan »van tusschen de schemerend witte wolken op het zwijgend »aardrijk."

Bl. 34. »Weemoedig blikte de maan van achter het ge»scheurde wolkenfloers op het hooge slot ter neder."

Bl. 68. Dreigend blikte hij het maanlicht aan" en »wee»moedig blikte de maan op het bleek ingevallen gelaat ter »neder."

Bl. 69. Zwijgend blikte de bleeke kuische gebiedster van »den stillen nacht op dezen optogt neder." enz. enz. Doch wij hebben reeds meer dan genoeg aangevoerd om den onpartijdige te overtuigen, dat de taal en stijl van den Episodenschrijver nog al wat te wenschen laten. Doch laat hij hier veel te wenschen, hij laat evenwel zijne hoofdpersonen geen' dorst lijden. Maar des te meer hebben zij van stormen, onweders en regenbuijen te verduren, en moet het jaar 1573 ook in dit opzigt al een onstuimig jaar zijn geweest, indien de Schrijver ten deze der geschiedkundige waarheid getrouw is gebleven.

Achter aan het boek, bl. 259, vindt men kleine aanteekeningen van geschiedkundigen inhoud; en geheel op het eind *Verbeteringen*, drie in getal. Voor deze drukfouten vraagt hij verschooning ten behoeve van Schrijver, Corrector en Zetter. De overige zijn, volgens hem, niet van zoo groot belang, dat zij op eenen *Index* zouden moeten ten toon ge-

steld worden. Wij kunnen dit niet zoo gaaf toestemmen, want zelfs tegenover deze verbeteringen ontmoeten wij eenen *Hollander*, die in 1516 over de *Jezuiten* schreef!

Historische en Romantische Tafereelen; door A. BUCHNER, *geb.* KANNEGIESSER. *Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1842. *In gr. 8vo.* 392 *bl. f* 3 - 60.

Het eerste dezer Tafereelen heet: *eene wandeling in het Valkenberg te Breda*, en bevat in een' hoogst gezwollen stijl herinneringen van het voornaamste, dat met dit gebouw en sommigen van deszelfs eigenaren en bewoners gebeurd is. Daarna volgen twee Romantische Tafereelen. Het eerste, *Eliza*, is de geschiedenis eener vrouw, die, door eene onvrouwelijke opvoeding bedorven, daardoor een trotsch, eigenzinnig, bij al hare bekwaamheden ondragelijk schepsel werd, onvatbaar om het ware aardsche geluk te genieten of te verspreiden, overeenkomstig de bestemming der vrouw. Het is nog al onderhoudend geschreven, maar is te zeer ontbloot van vinding en doel, om veel indruk te wekken. Meer dan de helft van het boekdeel wordt ingenomen door: *de Antiquarius*, een zeer langdradig, onbeduidend verhaal, waarin ook al zulk eene onvrouwelijke vrouw voorkomt, en dat hier en daar, b. v. in de gesprekken van Tante *Gundel*, tot de allerlafste beuzelpraat afdaalt, of zich ook nu en dan tot geleerde uitweidingen wil verheffen, die door weinigen zonder verveling zullen gelezen worden. Indien, zoo zouden sommigen het zeggen, de *Dame gebuteerd* heeft, het *ennuyante* van eenen *ariden* kamergeleerde te doen *paraderen*, dan is zij *éclatant gereüsseerd;* want haar verhaal, zeggen wij er bij, is even vervelend als haar bewonderaar der oudheid.

Het moeit ons, geen gunstiger oordeel te kunnen uiten over het werk van iemand, die door de gunstige ontvangst van vorigen letterarbeid (ons onbekend) aangemoedigd werd tot het uitgeven dezer »vruchten van eenzame uren"; vooral moeit ons dat, omdat wij met eene Vrouw te doen hebben. Maar de eerbied voor het schoone geslacht mag ons oordeel niet verkloeken, en wij zouden, ook uit het oogpunt van wellevendheid beschouwd, misschien *vele lezeressen* bedriegen, wanneer wij, ten onregte, om *ééne schrijfster*, het boek aanprezen. Van de tallooze drukfouten spreken wij niet. De Schrijfster moest eenen beteren *corrector* gekozen hebben; maar zij vergeve het ons, dat wij *des klammen hands* (161), *dood van de deugdzame* SOCRATES (168), *den militaire loenbaan* (299), en zoo konden wij wel twintig voorbeelden aanhalen, moeijelijk tot de drukfouten rekenen kunnen. Die als *auteur* wil optreden, moet meer van de taal weten. De rekening, dat LEONARDO DA VINCI omstreeks de helft der

veertiende eeuw geboren werd, en in 1519 stierf, is ons te hoog.

De ons geheel onbekende Schrijfster achte zich door ons oordeel niet gekrenkt. Dat men eene zeer kundige, geleerde vrouw kan zijn, zonder beminnelijk te wezen, heeft zij in twee voorbeelden in deze Tafereelen aangetoond. Zij zelve mag ligt het omgekeerde bewijzen — zij heeft er onze achting althans niet minder om.

De Koningskist, geschiedkundig Verhaal uit de 17*de Eeuw, en twee andere Verhalen. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 306 *bl. f* 2 - 80.

Het eerste van de drie in dezen bundel voorkomende verhalen behoort tot de geschiedenis der teregtstelling en onthoofding van Koning KAREL I van *Engeland*, en heeft tot onderwerp eene mislukte poging, om den ongelukkigen Vorst te redden. De vertelling is eenigermate onwaarschijnlijk, maar houdt de nieuwsgierigheid levendig. Het tweede verhaal: *Julius en Ida, of de Waarschuwingen*, behelst inderdaad voortreffelijke waarschuwingen tegen ontrouw in het huwelijk en ongeoorloofden liefdehandel. Het derde, *Leon, of de Gelijkenis*, schildert de avontuurlijke ontmoetingen, welke de treffende gelijkenis op NAPOLEON aan eenen jongeling van raadselachtige afkomst doen wedervaren. — Als lectuur tot aangename tijdkorting meenen wij deze verhalen te mogen aanbevelen, en dit te meer, omdat, behalve de reeds vermelde goede zedelijke strekking van het tweede verhaal, de beide andere niets behelzen, wat in dit opzigt schaden zal.

Grootvader van Reglen onder zijne Kleinkinderen en hunne jonge Vrienden; door G. LOS, PZ. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. *In kl. 8vo.* 114 *bl. f* : - 90.

Onder dezen titel worden aan de jeugd vijf verhalen aangeboden, die, wat derzelver zedelijke strekking en aangenaam onderhoud betreft, in allen deele onze aanbeveling verdienen, en voorzeker door onze jeugdige landgenooten met nut en genoegen zullen gelezen worden; terwijl daarenboven eene fraaije plaat en titelvignet het hunne zeker zullen bijdragen, om het boekje een aangenaam geschenk voor het aankomend geslacht te doen zijn. Als zoodanig wenschen wij door deze aankondiging mede te werken, om de aandacht van allen, die belang stellen in het nut en genoegen der jeugd, op dit werkje te doen vestigen.

BOEKBESCHOUWING.

Aan de Hervormde Gemeente in Nederland. Te Leiden, *bij* S. en J. Luchtmans. 1843. *In gr.* 8*vo.* 164 *bl.* *f* :-90.

Onder dezen titel ontvingen wij een stuk, in hetwelk op elke bladzijde het meesterlijk talent van den Schrijver schittert; maar dat tevens in zijn geheel met kracht verkondigt, dat ook de voortreffelijkste bekwaamheid niet beveiligt tegen grove dwaling, gevaarlijk drijven van eigen meening, en onregtvaardigheid jegens den broeder.

Het is een vervolg op het bekende *Adres* van dezelfde *zeven* Heeren, D. VAN HOGENDORP *c. s.*, die echter daarmede in 1842 zich tot de Synode der Nederl. Herv. Kerk wendden, doch nu tot de Gemeente zelve het woord rigten, en kundigen en onkundigen, indien deze maar geloovigen zijn gelijk zij, oproepen, om de oude Dordtsch-regtzinnige leer ganschelijk in de Gereformeerde kerk terug te brengen en weder zoo vast te maken als ooit.

Dit geschrift in alle bijzonderheden na te gaan, duldt ons bestek niet. Even min acht Rec. het zijne roeping, over het *hart* van den Steller en zijne medegenooten, ten goede of ten kwade, oordeel te vellen. Maar hij meent, dat het nuttig kan zijn, den inhoud van deze *Remonstrantie* bloot te leggen. Hij bedriegt zich, of het *gewaad*, waarin deze Strijder is uitgedost, is het schoonste, dat aan hem is. Het bloed van den held is daarbij in koortsige beweging. En zijne stem klinkt hoog, om velen met hem te doen strijden voor haardsteden en altaren, die, naar zijne verzekering, reeds bijna eene prooi zijn van heiligschennende vijanden. Zulk een Aanvoerder, zóó toegerust, zóó opgewonden en gespannen, zóó op de driften van eene menigte werkende, is voor het oogenblik niet gering te achten en een' geruimen tijd wèl in het oog te houden. Maar als Christelijke waarheidsliefde, bezadigde

ijver voor de eere van God en CHRISTUS en voor het heilig Evangelie, en liefde voor de broederen zich tegen zulken Kampvechter voor hetgeen uit de menschen is overstellen, (*) dan kan hij het veld niet behouden.

Doch, wij willen dat beeld van strijd en oorlog laten varen, schoon het eenigzins moeijelijk is, waar de geestelijke wapenkreet zóó luide gehoord wordt.

Rec. wil u eenvoudig toonen, wat hier hoofdzakelijk voorkomt. Als het bijwerk van oratorische tegenstellingen enz. is weggenomen, dan bemerkt men spoedig, waarvoor de ketterjagerij, die er gepleegd wordt, te houden zij, en welk heil of — schrikkelijk onheil er te wachten ware, indien de storm, uit *den Haag* opgestoken, eens eigenmagtig woeden konde!

De vredelievende Adressanten achten zich verpligt, hun aanvankelijk gezegend werk voort te zetten; want het geldt de zaak des Heeren, de Nederl. Herv. Kerk, de zaligheid der zielen, bl. 1, 2. Als men zich eenmaal op *dat standpunt* geplaatst heeft, ijvert men van zelf moedig voort. Maar, met welk regt of — onregt zij zich nu daar plaatsen?... Het blijkt uit het vervolg zonneklaar. *Drie* hoofdpunten behandelen zij:

de *zelfverdediging der Groninger School;*
het *Synodaal Besluit;*
de *verpligting*, welke, in de tegenwoordige omstandigheden, *op getrouwe ledematen der Gemeente berust.*

GRONINGEN. — Hier wordt eerst herinnerd, dat men het tegen *Groningen* alleen niet had, (†) maar tegen elke

(*) Eene schoone proeve daarvan, die het eerlijke Christenhart goeddoet, ontvingen wij, na het stellen dezer regels, in de *Plegtige Verklaring van een aantal Leden der Hrevormde Gemeente te Groningen.* Uitgegeven bij J. OOMKENS, 1843.

(†) In 't voorbijgaan wijst men bl. 2 nog eens op de in het *Adres* van 1842 aangevochten Verhandeling van VAN DER WILLIGEN, *over het wezen des Christendoms.* Uit de wijze, waarop men deze in verband brengt met de Leerrede van

rigting, die het *Evangelie* ondermijnt, bl. 2. Het is curieus, zoo als voor dat Evangelie weldra *Formulierleer* wordt ondergeschoven en op hoogen toon verklaard, dat men, bij de zaak in geschil, met *Bijbelsche Uitlegkunde* niets te maken heeft, maar de vastgestelde *Hervormde Kerkleer* tot wettigen maatstaf neemt. En dat noemen zij dan: *optreden niet als geleerden, maar als geloovigen, tegen het ongeloof!* bl. 3—5. (*)

———

denzelfden *over de ware Christelijke Eenheid*, moet men opmaken, dat de Adressanten in die Verhandeling NIETS vinden, waarmede zij overeenstemmen!! Dat gaat ver; maar zij hebben het ver gebragt in de kunst, om van *alles alles* te maken. In het *Adres*, bl. 15, wijzende naar hetgeen VAN DER WILLIGEN van de Christelijke GODS*dienstleer* had gezegd, teekenen zij aan: »*daarin komt de naam van den Heiland niet voor.*" Maar zij vergeten te zeggen, dat hij in zijne Verhandeling eigenlijk gezegde *Theologie* (leer omtrent GOD) en *Christologie* (leer omtrent CHRISTUS) afzonderlijk voordraagt. Onmiddellijk na het door hen aangehaalde, — ééne bladz. verder, — handelt VAN DER WILLIGEN over de Christelijke leer aangaande den persoon en de weldaden des *Heilands.* — Is het nu onverschoonlijke onachtzaamheid of kwade trouw, als men zóó aanhaalt en veroordeelt? Wij weten het waarlijk niet. Maar, wanneer de Heeren niet bij herhaling zeiden, dat zij de waarheid liefhebben, ootmoedig en bescheiden zijn, dan zouden wij zoo iets *verraderlijke verdraaijing* noemen.

(*) Intusschen verblijden zich de Heeren, dat Ds. TAATS, wiens bevoegdheid èn als Predikant (van eenige maanden), èn als Geleerde (tot nog toe onbekend), door niemand zal ontkend worden, eene uitmuntende (zeker *hun* bij uitstek behagende) *Bijdrage* heeft gegeven *tot verdediging van de Leer der Voldoening.* — Bravo! zóó onderwijst men de jeugd — in ootmoed en nederigheid. — Men behoefde het waarlijk den Heer TAATS niet openlijk te zeggen, hij gelooft (getuige zijn Bijdraagje) zelf wel, dat hij zeer hoog staat in *wetenschappelijkheid.* Maar dat deze in dit zijn schrijven zoude gebleken zijn, zal men toch wel niet in goeden ernst kunnen beweren. Men denkt hier onwillekeurig aan het: »*Lob' du mich, so lob' ich dich.*"

Om de geloovigen en ongeloovigen te kennen, naar de voorstelling der Adressanten, houde men het volgende onder het oog: de Gereformeerde kerk kenmerkt zich, volgens hen, door de erkentenis van den Bijbel, niet als bevattende, maar als zijnde geheel Gods Woord, en door instemming met de drie bekende Symbolische Schriften; vooral door het geloof aan de Drieëenheid van God; aan de volslagene onmagt van den mensch ten goede; aan de praedestinatie; aan de voldoening voor onze zonden, door het bloed van CHRISTUS, hetwelk Gods toorn stilde; aan de regtvaardigmaking alleen door het geloof in Hem, enz. Die daaraan houden zijn *geloovigen*, alle anderen *ongeloovigen*. Maar *zij* zijn Gereformeerd, en dus geloovigen. Derhalve hebben zij regt van spreken. Zie *Adr*. bl. 2 en *Aan de Herv. Gem.* passim. (*)

Zij meenen nu maar eens bijzonder tegen de *Groningers* te moeten optreden, omdat die vooral zich durfden verstouten, hen tegen te spreken! Die listige Theologanten daar willen hen op het terrein van het *Evangelie* brengen; maar dat zal niet gebeuren. De Adressanten hebben eene *regtsvordering* tegen hen, omdat zij niet leeren, wat de *Hervormde Kerk* vóór 200 jaren verklaarde te gelooven. Het gegronde dier regtsvordering willen zij staven. En dat niet alleen als *regtgeloovige*, maar ook als *regtgezinde* Christenen. Gelijk zij in het *Adr*. van 1842, bl. 50, de

(*) Het heeft onze aandacht getrokken, dat de Adressanten in hun *Adres* spaarzaam van de eeuwige *verkiezing*, bl. 2, en in 't geheel niet van de *verwerping* gewagen. In hun laatste geschrift vonden wij zoo min op het eene als op het andere gedrukt. 't Is nog al vreemd, daar de Heer Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER nog onlangs in zijn *Handb. der Geschied. van het Vaderl.*, bl. 284, 5, opzettelijk heeft zoeken aan te wijzen, dat die *Voorbestemming* is ingeweven in het gansche Verlossingswerk, alsof het er mede staat of valt. — Zouden er onder de geloovigen ook al zijn, die daar niet zoo van willen hooren? Dat zoude toch bedenkelijk zijn, in vergelijking met Hoofdst. I. van de *Canon. Dordr.* Of, mag men, met welnemen van de Heeren, op dat punt misschien wat rekkelijk zijn?

verdenking van hoogmoed en liefdeloosheid van zich *af-wierpen*, door de betuiging, dat zij dagelijks het tollenaarsgebed wenschten te doen; zoo wenschen zij *hier* ook, te ontvangen den geest der liefde, der gematigdheid en der kracht. Te oordeelen uit al het honende, grievende en aanmatigende, dat in dit geschrift voorkomt, moet die wensch niet zijn vervuld geworden, — of dat moet voor die geloovigen bij vlagen kunnen plaats hebben, zonder invloed op de gemoedsgesteldheid in haar geheel.

Al dadelijk is het, dat de *Groningers* niet ongaarne zouden *disputéren;* dat zij, zoo het *schijnt*, met warmte, en met *schijnbare* verontwaardiging tegen hunne beschuldigers zich verdedigd hebben, bl. 5, 6. 't Is een liefelijk begin!

De *Groningers* mogen uit het Evangelie de *verzoening* der zondige wereld met God, door CHRISTUS den gekruisigden, leeren; maar zij verstaan die leer niet, want zij ontkennen het kerkelijk (wij zouden zeggen scholastiek-philosophisch) *voldoeningsstelsel*, niet leerende dat »JEZUS CHRISTUS zich voor zijnen Vader gesteld heeft, om »zijnen toorn te stillen"; en *zij achten deze leer eene leer des Satans.* (Indien het laatste beteekenen moest, dat de *Groningers* dit verklaard hebben, en het schijnt wel zóó, uit vergelijking van de *noot* op bl. 30, 31, dan ware het, gelooven wij, een *satansche leugen.* Maar, als wij het *Adres* vergelijken, dan schijnt het slechts eene liefderijke gevolgtrekking, van eenen medebroeder overgenomen! Evenwel dan kan het er ook nog niet door. Men twijfelt tusschenbeiden, of de geloovigen het wel *van harte* ééns zijn met den Catechismus op vraag 112.) 't Is intusschen niet mooi, dat die Groningsche School zoo hevig en hard tegen de Adressanten is opgekomen; want deze waren, naar hun zeggen, geene aanvallers geweest, maar eenvoudig en bescheiden voor het regt hunner kerk opgetreden! bl. 5—12. (Dit heeft iets van de manier der *Cath. Stemmen*, die altijd flink beweren, dat de verdraagzaamheid aan *hunne* zijde is.)

Bij het andere hoofdbezwaar tegen *Groningen*, aangaan-

de de onfeilbaarheid der H. Schrift, verwijlt men niet, omdat daartegen zoozeer geen verzet gekomen is, bl. 13, 14. Rec. gelooft niet, dat de lezers daarbij verliezen.

Nu gaan de Adressanten over tot verdediging van zichzelven tegen hetgeen men op hen heeft aangemerkt, bl. 14—36. Dit is van minder algemeen belang. Fier slaan zij op den bal aan, die hun is toegekaatst; maar hoe geestig *sommige* slagen zijn, 't is ook nog al dikwijls mis of scheef. Als zij fiksch op hun kerkelijk standpunt blijven, dan kan het ter deeg raak zijn. Maar, zoo als het met dat kaatsen gaat, zij moeten zich ook in allerlei bogten wringen en soms potsierlijke sprongen doen. — Dat zij van Bijbelsche Uitlegkunde hun werk niet maken, zou, al zeiden zij zelven het niet, kunnen blijken uit de aanhaling van Schriftplaatsen, bl. 15 en elders. En toch vallen zij Prof. BOUMAN bitter hard over kwalijk aangebragte en door verkeerde toepassing misbruikte Bijbelplaatsen, bl. 66 en 69. Rec. zal er dan ook ditmaal de Heeren maar eens niet mede lastig vallen. In plaats van zich aan de *Formulieren* te houden, gaan zij hun regt bepleiten, om de *H. Schrift* te onderzoeken, bl. 14, 15. De ongeloovige d. i. on-Dordtsche theologie wordt getuchtigd, bl. 15—17; maar *kerkelijk* en *Christelijk* geloof wordt daarbij weêr willekeurig, of door den nood gedwongen, omdat men anders een al te zot figuur zou maken, met elkander verward. Wat over eenheid en verscheidenheid, voortgang en ontwikkeling in de Christelijke kerk gezegd wordt, bl. 18—22, komt neêr op het eenvoudige: »zóó veel en »zóó weinig, als naar *onze* (dier geloovigen) wijze van »zien goed is." Waar over het beroep op *Formulieren* en *Hervormers* enz. gehandeld wordt, bl. 23—29, kan men op nieuw zien, hoe ieder op dat veld een' ruimen oogst kan vinden van deze en die uitdrukkingen in zijn eigen voordeel. Maar dat is toch ook oud nieuws. Erger wordt het, en er is iets boosaardigs in, wanneer men bl. 30, 31, de Groningsche School als vervolgster zoekt ten toon te stellen. Men mogt die *Maatjes*-zaak eerst wel eens nader onderzocht en althans niet vergeten hebben, dat de zoo-

genaamde Groningsche School niet is de Kerkeraad te *Groningen*. En wat zij nu, bl. 31—36, nog nederschrijven of kladden, mogten wij wel zeggen, om het gevaarlijke der aangerande School te doen uitkomen, en te bevestigen, dat het niet in de warmte der redenering hun ontvallen was, maar dat zij na rijp beraad gezegd hebben en nu volhouden, dat die School ver, zeer ver beneden die van godvruchtige (*) Roomschen of Israëliten staat, (verg. bl. 104) dat zweemt naar raaskallen. Men ziet daar ten klaarste, dat zij *of* te onverstandig zijn om te kunnen, *of* te partijdig om te willen de waarheid verstaan, welke niet in de vormen van hunne keus gegoten is. Wij konden naauwelijks onze oogen gelooven; want wie, die eenigzins de drie Groningsche Hoogleeraren kent, of die — niet als Kettermeester — maar als Christen, het Tijdschrift *Waarheid in liefde* leest, zal hier niet op zijn aller-allerminst van zeggen: *Wat te veel bewijst, bewijst niets!* En deze menschen worden nog boos er bij, omdat men uit *hunne* schriften te veel naar hun' zin afleidt!! *Turpe est doctori, si culpa redarguit ipsum.* Inderdaad, men geraakt bij het lezen soms met zichzelven in de war, of men aan ontgloeijende verontwaardiging over die *Zeven* toegeven, of hen beklagen, of om hen lagchen zal. Het gaat alle palen te buiten.

Het *Synodaal Besluit*. — Dit wordt, bl. 36—72, te gelijk met de *Broederlijke Toespraak* van Prof. BOUMAN, (†)

(*) Dat *godvruchtige* is toch eene nadere bepaling, die er nu is bijgekomen. Voorzigtigheidshalve zetten wij er een NB. bij, of: *Latet anguis sub herba!*

(†) ZHGl. heeft in zijne *Toespraak* gewild, dat men hem alleen er voor aansprakelijk zoude laten. Dus ook eene lastige kritiek voor ons te minder. — De Adressanten hebben de Hervormde kerk veel meer *lief* dan de Professor, en zij *bidden* niet alleen om haren vrede, maar *strijden* er ook dapper voor. *Dit* volgt van zelf uit *hun* geloof. De Professor zou met zijnen gemoedelijken toon, zoetheid van woorden enz. enz. alles in de war sturen! — Welk een geluk, dat er zulk een wijs en bescheiden Zevental in *den Haag* is;

althans niet minder gehavend dan de voormelde *Groningsche School*. Vlugtig maar het beloop. Men kan er gerustelijk bij denken: *Ex ungue leonem!*

De Heeren willen vooral tegenover de hooge Kerkvergadering! *billijk* en *bescheiden* zijn, bl. 37. Men schijnt echter door het bijgevoegde *signum exclamandi* (*!*) te hebben willen waarschuwen, dat dit slechts voor *ironie* te houden zij. Daarom zullen wij dan ook op die tot walgens toe nog dikwijls herhaalde verklaring niet meer terugkomen. Wie met zulke betuigingen verkiest te spelen, — hij spele; maar vergunne ons dan ook, dat wij het voor spel houden!

Dat er ook wel wat waars is bij hetgeen in het *Besluit* wordt afgekeurd, valt niet te ontkennen. De Synode in 1842 heeft de meer waardige houding van 1841 zeker niet met vastheid gehandhaafd, en zich onmiskenbaar wat vervaard betoond, nu men zóó op haar aanstormde. De juiste aanmerkingen der Adressanten, b. v. bl. 38, 56—60, hebben voornamelijk hierin haren grond. *Hinc illae lacrymae!* De Synode spiegele zich! *Fas est, et ab hoste doceri!*

Maar hunne beoordeeling van het Synodaal Besluit in haar geheel is zonderling. Zij zullen het toetsen aan hetgeen *regt* en *billijk* en in het *ware belang der kerk* is, bl. 39; dit wil zeggen, volgens bl. 40—44, 53, 65, dat hun *Adres* van 1842 ten grondslag wordt gelegd, om te beoordeelen, in hoeverre de Synodale beslissing aan de eischen, daarin vervat, voldoe. Dat is de maatstaf, die wordt aangelegd. Altijd zonder aanmatiging! In 't voorbijgaan wordt nog eens de onwettigheid der Synode herinnerd (verg. bl. 64); doch deze zouden zij zich getroosten, als de Synode het maar naar hunnen zin maakte; er konden toch ook met der tijd andere leden in komen, meer in hunnen geest; waarop zij hunne hope stellen, na het

---

terwijl de meeste Theologische Hoogleeraren aan onze Akademiën zulke ketters of sukkelaars zijn in de Hervormde kerk van *Nederland!*

voorstel tot vermeerdering van het getal der Ouderlingen in de Besturen! bl. 40. Maar wat heeft de Synode gedaan, of liever *niet* gedaan? Zij heeft niet gedecreteerd, dat de *Formulieren van Eenigheid* verbindende zijn in den zin der Adressanten, bl. 44—52. (Deze schijnen echter maar niet te begrijpen, dat zij reeds hetzelfde *principe* met de Synode inderdaad hebben aangenomen, daar zij »geene »slaafsche gehechtheid aan de letter der Formulieren ver»langden, en tevreden zouden zijn, indien het gezag (*) »der Formulieren ter goede trouw wierd erkend, *in al* »*wat het wezen en de hoofdzaak van het Evangelie be*»*treft*," bl. 45, verg met *Adr.* bl. 8. Of moesten wij daarbij denken niet aan *het*, maar aan *hun* Evangelie? verg. bl. 74.) De Synode heeft voorts de *Groninger leer* niet voor anti-hervormd en anti-Christelijk verklaard, bl. 53—60. Men moet de valsche Leeraars beter onder het oog durven zien, en het middel bezigen, dat te allen tijde het éénige geweest is tegen de ketterij!... (Rec. heeft het altijd gehouden met den Prins van Oranje bij HOOFT: »Bij mangel van wederstoot, hebben zij zich aan »'t eyndt geloopen. Dat is de aardt der Ketterije. Rustze, »zoo roestze. Hij wet haar, die haar wrijft." Maar de Adressanten weten het beter. Zij zouden ketters en ketterij niet alleen stooten en wrijven, maar branden, amputéren, exstirpéren of zoo wat. In allen gevalle, geene palliativen; maar eene radicale cuur. Dat is ver te preferéren. Het ergste is, dat men zóó dikwijls *'t vuur in de wonde meestert*, gelijk het bij HOOFT luidt, — of dat onder die *heroïca* de lijder zoo vaak bezwijkt, op het oogenblik, dat het middel, naar de verzekering der deskundigen, allezins zijne krachtige werking doet!) Al verder heeft de Synode het *Lager Onderwijs* niet gelieven te particularizéren, alsof er alleen in kerkscholen Christelijk onderwijs kon gegeven worden, bl. 61, 62. (Hier spreekt bittere smaad en

(*) Deze uitdrukking is hier zeker eene vergissing bij hetgeen in éénen adem volgt. Want dan is het toch: »het *Evangelie* boven al!" Maar, alles komt op de toepassing aan.

hoon, en misbruikte toepassing van Bijbelplaatsen; en de Adressanten zien al weder voorbij, dat *zij* en hunne medestanders het zijn, gelijkelijk met de Roomsche Geestelijkheid, die het Christelijk element uit de gemengde scholen dreigen te verbannen, verg. bl. 107. Maar zij weten niet wat zij doen. Zij vallen laag op hetgeen zij *of* in 't geheel niet kennen, *of* waarvan zij het goede, dat zij er van zien, slechts als gunstige uitzondering willen erkennen, omdat het geheel., naar hunne redenering, niet deugen *kan*. Waarom anders niet liever geholpen, om het min goede te verbeteren, het zwakke te versterken? Maar, daar houden de mannen van den achteruitgang niet van. De Regering vergete toch in de zaak der volksopvoeding niet het: *Recte faciendo, neminem timeas!*) (*) Ten laatste, de Synode heeft het *Kerkbestuur* niet gewijzigd. Of zij al eenig uitzigt er op geve, daar is niets goeds van te wachten, bl. 63, 64. (Zij had het maar terstond in den zin der Adressanten moeten doen. Of dan de kerk ook spoedig eene reine kudde van regtgeloovigen zoude zijn!...)

Het besluit uit dit alles is, bl. 65—72, dat de Synode niet alleen op het Adres een *weigerend of ontwijkend antwoord* heeft gegeven; (misdaad van gekwetste majesteit!) maar dat zij ook, in zeker opzigt, *nog meer nadeel doet dan de Groninger School*. ('t Is verbazend sterk gesproken. Zou het waar zijn? Wel, het is zeer natuurlijk.) Alles gevolg van den »geest, niet die enkel of vooral de *Synode*, maar die ook, en in gelijke mate, de *overgroote meerderheid der Leeraars* en insgelijks der *Gemeente* bezield heeft." Bij velen komt het ongetwijfeld voort uit hun *ongeloof*, verg. bl. 79. Er is echter ook menig geloovige, die ongevoelig is medegevoerd. De schuld ligt vooral ook in wat vroegeren tijd. Daarom stellen de Adressanten, als

(*) Wonderlijk is het, zoo als ook hier van eene *Geestelijkheid* in de Hervormde kerk gesproken wordt. Dat men in Gouvernementsstukken en elders zich hiermede vergist, is te begrijpen. Maar — de Adressanten, die zoo juist het kenmerkende der Gereformeerde kerk kennen! Vergelijk bl. 42.

medezondaars, zich niet tot strenge regters. (*) Het begint ook te beteren. Eene flaauwe schemering, midden in de duisternis onzer dagen, willen zij niet miskennen, verg. bl. 77. Maar daarom zou verzuim nu nog des te onverantwoordelijker zijn. — Zóó komen zij tot het laatste deel, hetwelk aan sterk- en zwakgeloovigen den weg zal wijzen.

De verpligting van getrouwe Ledematen der Gemeente. — (Hier wordt het nu, bl. 72—138, zóó vermetel, zóó ergerlijk, zóó oproerig, dat wij tot de meest vernederende oordeelvelling over de Adressanten zouden komen, indien wij niet wisten, hoe ijselijk ver *een ijver Gods, maar zonder verstand*, vervoeren kan!) Al weder met bescheidenheid, bl. 72, die nader gekenschetst wordt, als *eischende*, op den *stelligen toon* van geloovigen, die het *regt* alleen op *hunne* zijde hebben, bl. 72—75. (Ziet, zóó loopt men immers geen gevaar van *zelfbedrog?*...) Nu volgen *consideratiën* en *adviesen*.

Men moet zich *niet afscheiden*. Vele dierbare broeders hebben dat wel gedaan; maar het is voorbarig, onnoodig, ongeoorloofd. Het stellig verwerpen (gelijk zij het noemen) der Symbolische Schriften is maar eene *tijdelijke ontaarding*. (Wij zouden zeggen: de betere schatting dier Schriften is eene vrucht der eeuwen, waarover het licht des Evangelies al helderder en helderder is opgegaan.) De Kerk, d. i. *wij* (geloovigen) moeten vroegere regten terugeischen. De Kerk, d. i. *wij* hebben al wat gewonnen. Wij, de eigenaars, willen huis en erf voor den ingeslopen dief niet ruimen, bl. 76—79. (Het zamenwonen met schelmen en gaauwdieven is toch zeker ook niet aangenaam. En als die er zoo velen zijn, is het ook niet gemakkelijk hen opgesloten te krijgen. Daarom is het niet te verwonderen, dat sommigen naar eene andere woning

(*) Zóó *zeggen* zij; maar hun boekje bewijst het niet. Het zoude ook vreemd zijn in mannen, die zichzelven op het gebied des geloofs *onfeilbaarheid* toeschrijven, bl. 68.

hebben omgezien. Over den smaak is echter niet te oordeelen!)

Zij blijven dan in het Kerkgenootschap, bl. 79. (Want ofschoon zij anderen er uit willen zetten, dat kan men hen niet doen. Naar het *Avondmaalsformulier* gaat het niet, bl. 31. Naar den *Heidelbergschen Catechismus*, vr. 81, vergel. met vr. 112, zouden er toch misschien wel termen voor zijn. Doch, zij hebben van het slappe Kerkbestuur niets te vreezen. — Er kunnen ook voor hunne keuze nog wel andere redenen zijn dan de opgegevene; want de Adressanten zeggen, in meer gevallen, het *naaste* wel, maar het *allernaaste* niet. Genoeg — zij blijven.)

Maar, wat dan nu te doen? Streven naar vernietiging van het Synodaal beheer? De Gemeente had regt, om die te vorderen. Maar het komt met der Adressanten bedoeling beter overeen, die Synode voor 's hands nog te sparen. Het is nog de tijd niet. Er moet nu maar vast tegen hare strekking naar Kerkoverheersching worden geprotesteerd. (Wie daarnà zullen heerschen, zeggen zij niet, maar laat zich denken.) Is 't nood, dan moet de magt der Overheid worden ingeroepen, die voor de leer moet waken! (Alzoo vrijheid of geweld, al naar het den geloovigen nut of belieft.) De Synode heeft volstrekt geen regt van bestaan. Zij leeft nog door de barmhartigheid van het Landsbestuur. Maar — (de Heeren weten ook van dreigementen, en waar zouden die beter passen, dan waar zij met zulke kinderen te doen hebben, als de Synode uitmaken!..) zij bedriege zich niet. Zij make het beter, naar den zin der eischers, of zij krijgt den genadeslag, en is niet meer! bl. 79—82.

De Synode heeft zich intusschen iets gebeterd. Men zou dus nog altijd wat Adressen kunnen inleveren. Misschien zal zij dan nog wel meer geven, bl. 82, 83. (Dit zou echter ook kunnen tegenvallen, dunkt ons, nadat men de Adressanten al meer en meer leert kennen.)

Maar dat verdrietig Adresschrijven is ook niet genoeg. Vereenigde werking der geloovigen zou wenschelijk zijn. Doch, er schijnt onder ons nog geen geloofsijver genoeg te

wezen voor eene *Evangelische Maatschappij*. En zoo iets moet men niet willen dwingen. Er is ook nog al wat gevaarlijks in, bl. 84—86. (Zou het misschien ook beter gelukken, als men eens het voorstel deed tot eene *Dordtsche Maatschappij?* Dat ware ook wel zoo rond; want die moet het toch eigenlijk zijn.)

Middelerwijl moeten de geloovigen elkander verstaan, omtrent hetgeen zij te doen hebben. *a.* Ten opzigte van *de betrekking der Kerk op den Staat.* Men streve niet naar de hersenschim, om weder de heerschende Kerk te worden. Maar men zal ook niet vruchteloos zoeken naar de gelegenheid, om te zorgen, dat de Staat de Hervormde Kerk niet aan ketens legge. Dus, vragen om slaking van de boeijen, bl. 86—89. — *b.* Ten opzigte van *het gebruik der Formulieren*, en wel in betrekking tot de behoefte des tijds, d. i., verg. bl. 86, in verband met de hedendaagsche *opwekking!* De waarde dezer Schriften is onovertrefbaar, en er moet niet aan gemeesterd worden. Zij moeten zijn en blijven, niet *een geloofsregel*, dat zij verre! maar *de regel van prediking en onderwijs.* (Fraaije vond! Goed voor tragen of voor huichelaars. O, wee! als de Kerk daar wèl bij varen moet.) Omtrent de zwakgeloovigen onder de leden der gemeente moet men ook wat toegeeflijk zijn, en niet van allen dadelijk volkomene aanhankelijkheid aan deze geloofsleuzen vorderen. De aankomelingen hebben vooreerst aan de taal van Gods Woord genoeg, en menigeen moet *door den Bijbel tot de Formulieren* gebragt worden, bl. 89—93. (Treffende climax! Die moest eens door een' ongeloovigen Leeraar of Hoogleeraar zijn gefabriceerd.... Of men dien ook raken zou! De Formulieren boven den Bijbel!! — Met dat al is het *respice tempus* hier niet vergeten.)

Op deze algemeene volgen nu bijzondere raadgevingen. Aan de weinige getrouwe *Predikanten*, om openlijk tegen de ongeloovige te prediken, bl. 94, 5. (Dat zoude regt stichtelijk zijn!) Aan de *Kerkeraden*, bijzonder de *Ouderlingen*, om te zorgen, dat de onregtzinnige Voorgangers verwijderd worden, bl. 95, 6. (Zóó zal er wel leven

komen in de Kerk. Maar het zal er ook naar zijn!) Aan *gewone Ledematen*, om aanklagten te doen, en, als zij daartoe geene kunde of vrijmoedigheid hebben, kracht van boven te vragen; zich wèl te beproeven omtrent hunne liefde voor den Leeraar, en niet, dan na het uiterste ter toenadering beproefd te hebben, zich aan zijne prediking en onderwijs te onttrekken; dan, in plaats van Godslastering van den kansel te gaan hooren, zich in conventikelen af te zonderen enz., bl. 96—99. (Welk eene heilzame beweging zal dat geven, terwijl de Predikanten nu eenmaal bij overgroote meerderheid ongeloovigen, en zeker dan ook wel Godslasterlijke Predikers zijn!) Verder is het: vertrouwt geene jongelingen meer ter theologische vorming aan de vijanden uws geloofs; vooral niet te *Groningen*. (*)

(*) De Adressanten zeggen bl. 99, dat zij aan de Groningsche School de bekleedselen van haar menschelijke wijsheid afgerukt hebben. — Ja, *rukken* was het wel, wat zij er aan deden. Eere, wien eere toekomt! Maar — wat zij er *af*gerukt hebben, hadden zij eerst zelven er *op*geplakt. Waar b. v. heeft *Groningen* geleerd, dat de Bijbel slechts voor menschelijk schrift te houden is; dat de aanbidding van CHRISTUS afgoderij; dat de verlossing door het bloed des kruises een Godonteerend dwaalbegrip is, enz., gelijk men ons hier gedurig diets wil maken? *Per millesimam consequentiam* allerlei gevoelens spinnen. uit gezegden, die ter goeder trouw eene geheel andere strekking hebben, — dan de ingeweven gevolgtrekking nemen voor Groninger leer, — daarop het *anathema!* Dat is eene gemakkelijke manier van *afrukken*, maar eene snoode wijze van *aantijgen*, waar het heilige zaken geldt en mannen, die hunne zielen hebben overgegeven voor den naam onzes Heeren JEZUS CHRISTUS. — Maar, dat de Groningsche School *Bijbelsche uitdrukkingen* bezigt, is den Adressanten zelfs een scherpe doorn in het oog! bl. 9—11. Had zij het eens *niet* gedaan!... Maar zij mogt niet, het was heiligschennis, omdat zij er andere denkbeelden aan hechtte dan de Haagsche *Coterie*, die van geene Bijbelsche Uitlegkunde weet of weten wil!

Wij zouden de Heeren raden, zoo gemoedelijk als zij zijn, nog eens ernstig te overwegen, of niet in het alternatief, bl. 102 gesteld, al vrij wat waarheid zij, in die woorden:

Het gelijkt wel wat naar gewetensdwang; maar men dient toch aan te dringen op verwijdering van die theologische Hoogleeraren daar. Zij is dure pligt voor het Gouvernement; en dit is zoo welwillend, dat het ook in dezen wel naar goeden raad en eisch zal hooren. (De Adressanten toonen, dat zij schier even goed met pluimstrijkende woorden kunnen omgaan, als met steken en rukken, al naar 't dient.) Het zoude wel eene moeijelijke zaak zijn, om in *Nederland* andere, geloovige Professors te vinden; doch dan maar over de grenzen. (Hoe liberaal!) 't Zoude wel wat hard zijn; maar men kan den weggejaagden een ruim pensioen geven. (Hoe barmhartig!) Het schijnt wel, dat men zóó wetenschap en ontwikkeling zoude willen onderdrukken; maar in geenen deele, als men die maar buiten de Hervormde Kerk houdt. (Het is voor die Kerk, om er nederig onder te blijven!) bl. 99—105.

Dat gold het Hooger, maar nu het *Lager Onderwijs*. Ten opzigte van deze hoogst aangelegene zaak is men nog deerlijk in de war. Het verzuim van de Kerk in dezen is openbaar. De geloovigen moeten handen aan het werk slaan, geloovige Onderwijzers aanmoedigen, en Scholen oprigten met de zoodanigen aan het hoofd, bl. 105—110. (Zóó zal men *facto* de scheiding der gezindten bewerken, en het zal blijken, hoe eene regtzinnige onderwijzing der jeugd en het bevorderen van (Christelijke?) antipathie tegen elkander, het Vaderland, als weleer, doet prijken onder de Volken! Waarom dit niet wat krachtiger aan het welwillend Gouvernement aangeprezen?)

De geloovigen worden nu nog eens in 't algemeen opgewekt, om te zorgen, dat zij in *hun* geloof opgebouwd worden. Dan zullen zij ook allengs ijveriger zijn, en het beter maken dan de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, — tot *Welstand*, — tot *Zedelijke Verbetering der Gevangenen*, — het *Zendelinggenootschap* en andere, die

———

»*hetgeen wij in het midden gebragt hebben, is laster en* »*overdrijving, uit scheurzieke bekrompenheid ontstaan;*" en of de tegenstelling wel juist zij.

alle te misprijzen zijn, omdat hunne werken niet in verband zijn gebragt met de leer der Hervormde Kerk! bl. 110—115. (Dat is consequent doorgeredeneerd. Maar men ziet er uit, waartoe men van dat standpunt met consequentie vervalt. *Niemand* en *niets* wordt gespaard, dat niet door de Heeren geijkt is. De braafste Christenen en menschenvrienden, de belangeloosste zorgen en inspanningen tot heil van landgenooten, medechristenen, afgedwaalden, heidenen enz. worden hier met eene pennestreek veroordeeld, of, ten allerminste, in hatelijke verdenking gebragt van verkeerd te zijn en niet te vertrouwen! Maar het is hier ook: *prima si dederis, danda sunt omnia.* — Zou men meenen, door zulke oordeelvellingen te staven, dat de vóór twee Eeuwen door velen gevolgde theologie ook thans nog moet gelden en bij uitstek voor onzen tijd geschikt is?... Het eeuwig EVANGELIE is het alleen, dat van geen verouderen weet. Maar dat is, Gode zij dank! niet onder de censuur van Kerkvergaderingen of van andere Keurmeesters gesteld. Het is geest en leven, en oefent zijnen weldadigen invloed, in meer dan duizendvoudige verscheidenheid!)

Ten slotte betuigen de Adressanten nu nog eens, dat zij gesproken hebben, niet als vele meesters, maar als allen broeders zijnde; en dat zij wenschen, op hunne beurt, voorgelicht, bestuurd, ondersteund en, waar zij gedwaald mogten hebben, te regt gewezen te worden. (Wat dit alles beteekent, straalt genoeg in dit boekje door, en heeft de ondervinding reeds ten overvloede geleerd.) En nu lossen zij nog eenige bedenkingen op, die tegen hen ingebragt worden, bl. 115 enz.

Zij *verstoren den Kerkvrede niet!* bl. 115—119. (Hier worden nogmaals eenige leugenachtige beschuldigingen, in gloeijende rede, herhaald, en eene huiveringwekkende heiligschennis in de Vaderlandsche Kerk geschilderd, zoo als niemand nog aanschouwd heeft, dan dáár op dat geduldige papier. Tegen die schim vechten zij, — en dat is om waren vrede te stichten, zoo als het den Christen betaamt.)

Zij *stoken geen tweedragt in den Staat.* Integendeel, zij houden zich verpligt tot onderwerping aan de Overheid; maar aan eene regtmatige Overheid, binnen den kring van hare bevoegdheid. Daar de onze echter ook al, door den invloed van het ongeloof, zich zoo veel aanmatigt, dat haar niet toekomt, zullen zij aan het algemeen kniebuigen geen deel nemen, bl. 119, 120. (Nu — dat voornemen is goed, als de voorstelling waar is. Voor geene Afgoden knielen. Maar — dat zij ook *dit* bedenken — vooral niet voor dezulken, die men zich zelve gemaakt heeft!)

Zij *werken Rome niet in de hand!* Dat doet het algemeen Protestantisme onzer dagen. *Rome* is eene afvallige Kerk, welke zij krachtig tegenstaan. Maar niet, zoo als b. v. de *Evang. Kerkbode*, die verzaakt of ter zijde stelt hetgeen aan alle Christelijke Gezindheden dierbaar is. *Zij* willen het Goddelijk Evangelie zuiver en onvermengd tot de Roomschen brengen; maar niet gelijk het thans in de Hervormde Kerk verminkt, verguisd, onkenbaar gemaakt wordt! bl. 120—131. (Hier spreekt eene vreeselijke bitterheid tegen de hedendaagsche Protestanten, met de kracht eener roekeloosheid, die niet omziet en naar razernij zweemt. (*) Ook de Roomsche Kerk krijgt haar bescheiden deel; zoodat zij niet denken moet, dat de Heeren op het punt zijn van te voldoen aan hare invitatie om over te komen. Maar zij is toch veel beter dan de Groninger School en consorten. De Heeren hebben haar het zuivere Evangelie toegedacht, zonder meer. Zou dat dáár tot zaligheid genoeg zijn? Arme Gereformeerde dan, die de Formulieren er bij noodig heeft! Of zal men de Roomschen ook door den Bijbel tot de Formulieren brengen? Dat kon zijn. Niet te veel op eens. — Genoeg, zij wer-

(*) Indien waarheid de voorstellingen bezielde, dan zouden wij, gelijk elders, zoo ook hier b. v. bl. 127, 8, een juweel van taal en stijl bewonderen. Maar wij stuiten telkens op het bekende: *Rien n'est beau que le vrai; le vrai seul est aimable!*

ken *Rome* niet in de hand. *Rome* zelve denkt er wel anders over, en bezigt gaarne en met klem het Haagsche geloofswerk in haar voordeel. Maar men verontruste zich niet. De Heeren zeggen rondborstig, dat zij *Rome niet* in de hand werken. En wie zou het beter weten dan *zij?*)

Nu nog een Epilogus, bl. 131—138. Zij willen vrede, Christelijken vrede. (Niemand zou het gelooven, maar zij zeggen het.) Zij zijn zoo vol van liefde en ootmoed. Zij voeren met CHRISTUS strijd tegen den Satan, uit liefde, om den vrede. Zij wachten en bidden er zegen op!... (Wij lazen dit slot met ontroering over de verregaande uitersten, waartoe warmte of liever hitte des gemoeds, zonder het licht der Goddelijke waarheid in den geest, de menschen vervoeren kan! Wij dachten aan SAULUS vóór zijne bekeering, en vergaten niet, dat hij een PAULUS wierd. De bede, die daarbij in ons harte was, zal wel die van velen zijn, die dit geschrift gelezen hebben.)

Wij leggen de pen neder. De *Aanteekeningen*, bl. 139—164, rekenen wij, na al het vorige, van te weinig belang, om ze nog ten toets te brengen. Wij hebben voornamelijk slechts op de hoofdzaken gelet. De bijzonderheden leiden tot ontelbaar meerdere aanmerkingen. Daarin konden wij ons niet verder begeven. Ook over de eigenaardige verderfelijke gevolgen, welke dit geroep zou hebben, als het weêrklank vond, hebben wij niet uitgeweid; te minder, omdat deze zoo treffend zijn aangeduid in den *Tijdgenoot*, N°. 10. Ook hadden wij hier nog wel een en ander willen te pas brengen van hetgeen door den Hoogleeraar ROYAARDS, aan het slot van zijn *Kerkregt*, D. II, bl. 410 enz., tegen den Heer GROEN VAN PRINSTERER is aangevoerd, of door Prof. GIESELER, in de thans ook vooral zoo lezenswaardige *Slotrede* van het werkje: *De Bewegingen in de Nederl. Herv. Kerk in* 1833—1841, bl. 235—250, zoo wèlgegrond gezegd is, — en op welk een en ander de Adressanten het stilzwijgen bewaren.

Maar — wij moeten eindigen, en bevelen dus deze stukken nog maar aan degenen, die onderzoeken, naden-

ken, en tot de ware vrijheid des Evangelies gebragt worden of daarin staan willen.

25 Maart 1843.

Wat moeten wij, Godgeleerden, in de Nederlandsche Hervormde Kerk nu doen? Eene Toespraak aan de Theologische Studenten bij het openen der Akademische lessen te Groningen, gehouden door Prof. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl. f* :-30.

Broederlijke Toespraak aan allen, die de Hervormde Kerk in Nederland liefhebben, en om haren vrede bidden, van H. BOUMAN, *Lidmaat der Hervormde Gemeente en gewezen Medelid der laatstgenoemde Synode. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1842. *In gr.* 8*vo.* 106 *bl. f* :-90.

Om den wil van het sterke contrast voegen wij beide bovenstaande stukjes van den dag naast elkander. Schoon het eerste tot Godgeleerden van beroep, het tweede tot leeken moge gerigt zijn, behandelen beide hetzelfde onderwerp, het Synodaal besluit van 18 Julij 1842. Beide zijn van mannen afkomstig, beroemd in onze kerk, door de hooge plaats, hun aangewezen, (de nederige Prof. BOUMAN, zich *Lidmaat* der Hervormde Gemeente noemende, zal daarmede toch wel niet ontkennen, dat hij nog *Hoogleeraar* is) beroemd door algemeen erkende geleerdheid, eerwaardig bij ieder, die hen kent, door echt Christelijke gemoedelijkheid en naauwgezetheid. En echter, welk een verschil! De Hoogleeraar BOUMAN wil *behouden*, de Hoogleeraar DE GROOT wil *ontwikkelen*. De eerste geeft zooveel mogelijk toe aan de klagende partij; de tweede verzet zich mannelijk tegen hare eischen. De eerste wil de gemoedelijke lezers winnen, door *acht* bladzijden teksten uit het O. en N. V., met groote Duitsche letters gedrukt,

hun ter ernstige overweging aan te bevelen; de tweede heeft MATTH. X: 24—27 ter ridderlijke zinspreuk gekozen. De eerste zit (bladz. 19) *in den eenzamen nacht* te schrijven; de tweede spreekt bij het openen zijner lessen, derhalve waarschijnlijk in den *voormiddag*. De een erkent, dat er *aanstoot* gegeven is en *ergernis*, en karakteriseert als leerstukken van dien aard, duidelijk genoeg, wat in de Groningsche school voorgedragen wordt (b. v. bladz. 30); de ander meent, dat juist bij eene rigting als de zijne de Christelijke leer het meest wordt gehandhaafd. De een spreekt van »de breuke Sions, tot welker heeling het hem aan wijsheid en kracht ontbreekt, en van het geestelijke Jeruzalem"; de ander van de *ontwikkeling* der Nederlandsche Hervormde Kerk tot haar ideaal, om eene *meer en meer Christelijke* te worden. De eerste integendeel noemt (bl. 33) het aandringen op die ontwikkeling *raauwe vrijheidskreten, die uit de treurigste tijden onzer burgerlijke verdeeldheid ontleend schenen*, en kenmerkt zijn standpunt (bladz. 46) als het *streng Hervormde*. En waar eindelijk de laatste verklaart, dat hij, hoe ongunstig men ook zijne vrijzinnige toespraak moge opvatten, niet zal ophouden den goeden strijd des geloofs rustig te strijden, en voort te gaan op den ingeslagen weg, op de gewone wijze en alsof er niets ware gebeurd, biedt de eerste (wij zouden bijna zeggen in eene vlaag van hopeloosheid) *zichzelven* aan, om als *offer* te vallen van den partijhaat en de gegevene ergernissen, *daar toch, van wege zijne zwakke gezondheid en middelmatige geestvermogens, de Kerk niet veel aan hem verliezen zou.* Wij hadden den Hoogleeraar BOUMAN altijd als een' man van onbegrijpelijk groote geleerdheid hooren roemen, schoon hij voor het Publiek genoegzaam altijd het stilzwijgen bewaarde: het smart ons uit 's mans eigene bekentenis (en wie kan hem beter beoordeelen, dan hij zichzelven?) het tegendeel te moeten vernemen. Doch genoeg, om aan het Publiek de tegenovergestelde rigting dezer beide geschriften kenbaar te maken. De lezer oordeele zelf! De tijd zal moeten leeren, welke der beide rigtingen de meeste vruchten draagt voor

de *wetenschap* en het *Protestantisme*. Palliativen helpen slechts kort; schoon wij gaarne de goede bedoelingen huldigen van hen, die ze toedienen.

Brief aan den Hoogwelgeb. Heere P. J. BARON VAN ZUILEN VAN NIJEVELT, *over zijn laatste werkje, enz. door* A. J. VAN HOUTEN, *Predikant te Oosterwijk. Te Leerdam, bij* C. van Tuinen. 1842. *In gr. 8vo.* 16 *bl. f* : - 30.

Deze brochure zou ons verder geene opmerking waardig zijn, zoo zij ons niet het vernieuwde en voor elk' gematigde verblijdende bewijs gave, dat de kerkelijke onruststokers onzer dagen niet weten wat zij willen, en onderling bitter verdeeld zijn. Men weet, dat Ds. VAN HOUTEN reeds herhaalde pogingen had aangewend ter reorganisatie van ons kerkbestuur. Baron VAN ZUILEN integendeel had *de verdrukte Sionskinderen* verzekerd, dat de voorslag van VAN HOUTEN was »*eene nieuwe onze kerk, als in een nevel uit de verte te gemoet komende en bedreigende* (haalt adem, lezers!) *ramp.*" Hiertegen verzekert nu onze Dominé, dat hij zich door niemand, al is hij ook een Baron, wil laten beleedigen. VAN ZUILEN had beweerd, dat de leden der Synode »den draak, die oude slang of Satanas genaamd wordt, die de geheele wereld verleidt, tot hun' aanvoerder en hoofd hebben." Ds. VAN HOUTEN vindt dit onchristelijk, en slaat zijn H. E. G. duchtig op de vingers. — Overigens is de stijl van dit schriftje allertreurigst. Reeds de eerste zin mist haar behoorlijk slot, en de interpunctie is hoogst gebrekkig, b. v. bladz. 9, regel 17 en verv. — *Tantum.*

Het Koningrijk van God, naar de uitspraak van JEZUS, *Luc. XVII:* 20, 21. *Leerrede gehouden op den* 325*sten gedenkdag der Kerkhervorming, door* N. S. HOEK, *Predikant te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1842. *In gr. 8vo.* 34 *bl. f* : - 40.

De Eerw. HOEK vond in de woelingen der overdrijvers onzer dagen aanleiding tot het opstellen en uitgeven dezer Leerrede, waarin hij het vrijzinnig beginsel der Hervorming

tegenover hunne bekrompenheid en aanmatigingen handhaaft. Was de keuze van tekst en onderwerp daartoe zeer geschikt, de toon en geest, die hier doorstralen, zijn het niet minder. Hulde doende aan deze goede bedoeling, houden wij de bedenkingen terug, die anders tegen den stijl en den aanleg dezer Leerrede, zoowel als tegen enkele uitdrukkingen, waren in te brengen. Het is een woord op zijn pas, dat zoo wel het verstand als hart des Kampenschen Kerkleeraars eere aandoet, en waarvan niemand zich de lezing zal beklagen. Het zij geene stem in de woestijn!

Het Fatalismus, of de voorbeschikking van des menschen lot, bewezen in 192 *voorbeelden, enz. Door* F. NORK. *Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1842. *In kl.* 8*vo.* 352 *bl. f* 2-40.

Dezelfde NORK, wiens geschrift *over het bestaan der Geestenwereld* onlangs in dit Tijdschrift werd aangekondigd, levert ons hier het vervolg op dien arbeid. Hier moet zelfs de allerongeloovigste zwichten: want uit 192 voorbeelden blijkt het, dat niemand zijn onverbiddelijk noodlot kan ontgaan; dat droomen, voorgevoelens, voorspellingen en voorteekenen ontegenzeggelijk uitkomen; dat er menschen zijn, die met de gave *des tweeden gezichts* zijn toegerust (*wij* zouden zeggen, met den helm geboren); dat men zichzelven kan zien en een ontwijfelbaar voorgevoel van zijnen dood hebben; eindelijk, dat ook de loop der sterren invloed uitoefent op der menschen lot.

De bloote opgave van een en ander zal wel doen zien, wat men te wachten heeft in dit werkje. Die lust heeft, leze en — overtuige zich van de reactie, welke er ten voordeele des bijgeloofs in het naburige *Duitschland* plaats heeft, juist bij hen, die anders als apostelen des ongeloofs optreden. Dezelfde NORK, die nu welhaast spoken zal doen verschijnen, heeft de geschiedenis van den Profeet ELIA voor eene *Mythische voorstelling der zon* verklaard, en zegt in zijne voorrede, geen tegenspraak van hen te zullen verwachten, die gelooven, dat er bij JEZUS geboorte eene ster in het oosten verschenen is. — *Sapienti sat.*

Ontmoetingen en opmerkingen op het gebied van Godsdienst en Christendom; medegedeeld door GEORG VAN DEN VELDE. *Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1841. *In gr. 8vo.* 84 *bl. f* : - 80.

Twintig vertoogjes, waarin ten deele onderwerpen ter sprake komen, die zich niet in eenige weinige regelen laten behandelen, gelijk: over openbaring in JEZUS CHRISTUS; over zonde en verlossing; over eeuwige straffen; over de verzoening der zonden door JEZUS CHRISTUS; over omgang met de geestenwereld. Wij noemden de vijf eerste opschriften, maar genoeg reeds, om den opmerkzame te doen gevoelen, dat zoo *weinig* over zoo *veel* niet anders dan doodoppervlakkig zijn kan, en hoogstens als aanleiding tot verder nadenken en onderzoek kan aangemerkt worden. Nieuws hebben wij er niet veel in aangetroffen, en daar, waar ons eene ons vreemde opmerking trof, vonden wij zoo weinig ontwikkeling en proef van gedaan onderzoek, dat wij niet wisten, wat wij voor hadden, *of* eene los daarheen geworpen meening, *of* de slotsom van gestreng nadenken en grondige studie. Op zichzelf kunnen wij ons met de meeste zaken en stellingen vrij goed vereenigen. De Schrijver, die zich onder den verdichten naam schijnt te willen verbergen, welke op den titel gevonden wordt, meent het blijkbaar goed met CHRISTUS den Heer, en ziet in zijn Evangelie, onbevooroordeeld onderzocht en van menschelijke bijvoegselen ontdaan, eene kracht Gods tot zaligheid; waarom wij zijnen arbeid om geest en strekking, meer dan om grondigen inhoud, mogen aanprijzen.

De Protestantsche Zendelingen onder de Heidenen. Tijdschrift, No. I. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen. 1842. *In gr. 8vo. VI en* 76 *bl. f* : - 60.

Met een enkel woord willen wij het doel en de strekking van dit Tijdschrift aankondigen, waarvan ons echter slechts een enkel stuk is ter hand gekomen. In verschillende landen komen er geregeld Tijdschriften uit, die de werkzaamheden der Protestantsche Zendelinggenootschappen aan het belangstellende publiek mededeelen. Het Nederlandsche Ge-

nootschap wenschte iets soortgelijks in ons vaderland te zien gebeuren. De Maandberigten, door hetzelve uitgegeven, behelzen wel van tijd tot tijd algemeene berigten, maar bepalen zich toch grootendeels tot de werkzaamheden onzer eigene Zendelingen. De Heer FANGMAN, Predikant te *Leiden*, daartoe van vele kanten aangespoord, tracht nu door de uitgave van het hier aangekondigde werk aan dit verlangen te voldoen. Het Tijdschrift zal bevatten: berigten aangaande de landen en volken, onder welke de verschillende zendelingen werkzaam zijn, berigten van die werkzaamheden, levensberigten van uitstekende zendelingen, stukken met de zendelingszaak in verband staande, beoordeelingen van geschriften, daartoe betrekkelijk, en mededeelingen en opmerkingen der zendelingen, voor zooveel die minder geschikt zijn, om in de Maandberigten te worden opgenomen.

Dit eerste stukje bevat onderscheidene opstellen, die als proeven kunnen dienen. Ter algemeene inleiding als 't ware strekt het eerste, wat wij hier vinden: *Het werk der Zendelinggenootschappen, eene zaak aller belangstelling en deelneming waardig.* Met genoegen las Ref. ook het tweede stukje: *Wat onze voorvaderen gedaan hebben tot uitbreiding van het Euangelie onder de Heidenen.* De berigten vervolgens over *Ceylon*, *Zuid-Afrika* en *Madagascar* voldoen geheel aan de strekking van dit Tijdschrift. Spaarzaam zij de Redactie met het opnemen van anecdoten, gelijk b. v. die, getiteld *Liefdegave van een' Neger*, waarin Rec. althans niet gevoelt, wat het tot de zaak doet, dat de man maar één been had.

Door belangrijke bijdragen zal dit Tijdschrift nuttig kunnen zijn, om de aandacht van velen op de zendelingszaak te vestigen. Wij hopen, dat het daartoe met onpartijdigheid en waarheidsliefde zal worden geschreven, en ook door onderzoek zal medewerken, om de gebreken, die, gelijk ieder menschelijk werk, zoo ook met name de inrigting en werkzaamheden der zendelingen en der Zendelinggenootschappen aankleven, zooveel mogelijk te verbeteren. Wij wenschen den Redacteur lust en kracht, en ook aanmoediging en medewerking, en hopen met hem, dat ook deze onderneming door den Heer der Kerke gezegend worde, om de belangstelling in de zaak der uitbreiding van het Evangelie op te wekken en te verlevendigen.

Druk en uitvoering verdienen allen lof.

Academisch Legaat van een oud Student. Te Utrecht, bij C. van der Post. 1842. *In kl. 8vo. X en 72 bl. f* : - 80.

Voor het grootste gedeelte bevat dit stukje particulariteiten en piquanteriën op sommige gebreken der Utrechtsche Hoogleeraren en Studenten, niet zonder bijtend vernuft voorgedragen, en welligt voor den tegenwoordigen Akademieburger niet onbehagelijk, maar voor het grootere publiek van weinig belang. De beide brieven van een Oud - Student aan zijn' neef zijn rijk aan waarheid, en allen jongen Studenten aan te bevelen, als proeve, hoe echte akademische gezindheid zich met eene zedelijke rigting kan vereenigen. — Uit het woordenboek voor Studenten nemen wij het volgende over: DISSERTATIES. *Hoe groot is Jantjen? O zóó groot!* — ONGELOOF: *Een groot zeil, dat men inhaalt, als het begint te stormen, uit vreeze van omslaan.* — STUDENTIKOSITEIT. *Meestal een' ledig vat, dat men over de straten rolt, om geraas te maken, en waar de vrouwen en kinderen magtig bang voor zijn.* — De doorgaande toon van het boeksken is bitter. De Schrijver is toch geen miskend Genie?

Leerboek der Verloskunde voor Vroedvrouwen, naar het met de groote gouden medailje in Pruissen bekroonde Hoogduitsche werk van Dr. W. PLATH, *Pract. Geneesheer en Onderwijzer der Vroedvrouwen te Hamburg. Met* 20 *Platen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1842. *In gr. 8vo,* 216 *bl. f* 3 - 60.

Onderrigtingen wegens de Zwangerschap, de Verlossing en het Kraambed, in Brieven van een' Geneesheer aan eene aanzienlijke gehuwde Vrouw. Naar het Hoogduitsch van JOSEPH MAYER, *Med. Dr. en Vroedmeester te Berlijn. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1842. *In kl. 8vo.* 61 *bl. f* : - 65.

Het doel van het laatst vermelde boekje is, om jonge vrouwen, welke zich in gezegende omstandigheden bevinden, goeden raad mede te deelen. Een arts tracht hier eene moeder, die niet zelden reeds gestorven is, of den minder kun-

digen echtgenoot te vervangen, in elk geval de vrouw, welke uit schroomvalligheid teruggehouden wordt haren Arts te raadplegen, te gemoet te komen.

Dr. J. MAYER heeft, volgens den Vertaler, zich op zulk eene kiesche wijze van zijne taak gekweten, dat zijn werk in *Duitschland* algemeen bijval gevonden heeft. Daardoor is de Vertaler aangemoedigd geworden, ook de Nederlandsche vrouwen, die zulks zouden begeeren en behoeven, met dezen arbeid van Dr. MAYER bekend te maken. Kieschheid verbiedt ons, in dit Tijdschrift deze onderrigtingen verder te ontleden. Wij willen er alleen dit van zeggen, dat wij den inhoud grootendeels meer geschikt oordeelen, om Vroedvrouwen tot eene oppervlakkige onderrigting te strekken. Wat eigenlijke raadgevingen aan vrouwen betreft, hadden zij in eenen geheel anderen vorm kunnen gegoten worden en zouden dan meer doel getroffen hebben. Over het algemeen genomen had dit boekje onvertaald kunnen blijven; men zoude er niets bij verloren hebben.

Wederhield ons de kieschheid, meer in bijzonderheden te treden aangaande de vermelde Onderrigtingen, wij worden nog meer teruggehouden dit omtrent een Verloskundig Handboek te doen. Wij willen er alleen van zeggen, dat het geschreven werd ten gevolge van eene door de regering van *Pruissen* gedane uitnoodiging, om een doelmatig Handboek voor Vroedvrouwen te verkrijgen. Het bekroonde werk van Dr. J. H. SCHMIDT (*) kwam den Vertaler te uitgebreid, te kostbaar voor. Hij heeft er echter gebruik van gemaakt.

(*) Het Pruissisch Ministerie van Eeredienst, Onderwijs en Geneeskundige zaken loofde in 1836 eenen prijs van *honderd dukaten* uit voor het best gekeurde verloskundige Leerboek voor Vroedvrouwen. Er kwamen eenendertig antwoorden in. Dr. J. H. SCHMIDT, te *Paderborn*, verwierf den bepaalden prijs, maar met hem werden nog de verhandelingen van drie anderen, die naar den prijs gedongen hadden, eene bijzondere onderscheiding waardig gekeurd. Een van deze drie verkoos onbekend te blijven. De twee anderen waren Dr. W. PLATH, schrijver van dit boek, wien de groote gouden medaille te beurt viel, en Dr. W. L. GRENSER, te *Leipzig*, die de kleinere gouden medaille verwierf. Het Pruissisch Ministerie zag dus zijne verwachting meer dan vervuld.

Zijn werk schijnt dus niet doorgaande vertaling te zijn. Wat er van zij, de stijl had beter kunnen wezen en het geheel nog meer vereenvoudigd worden. Over het algemeen kan het echter eene nuttige strekking hebben en tot handleiding voor onze Vroedvrouwen strekken, tot wier opleiding nog zoo veel vereischt wordt, om beter te zijn, dan zij thans is.

Verhandeling over de besmettelijke Longziekte van het Rundvee en de maatregelen en middelen om dezelve af te weren en te stuiten. Door J. VAN HERTUM, *1ste Provinciale en Rijks Vee-Arts der 1ste klasse, enz. te Middelburg. Tweede en veel vermeerderde druk. Te Zierikzee, bij* P. de Looze. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 128 *bl. f* 1 - 20.

Deze Verhandeling schijnt een gunstiger lot dan vele andere te beurt gevallen te zijn. Zij is herdrukt en op een en ander punt door den Schrijver uitgebreid. In de Boekbeschouwing van het jaar 1839, No. X, bl. 424, viel haar eene aanprijzende beoordeeling ten deel. Wij willen het daarbij laten berusten, dewijl de Verhandeling voor het grootste gedeelte onveranderd overgedrukt is. Men vindt intusschen een en ander bijvoegsel bl. 5 en 14, en vooral meer uitgebreide op bl. 47—65, 73—76, 102—114 en op het einde. De meer uitvoerige bijvoegsels hebben vooral ten doel, de besmettelijkheid der ziekte te staven, en een bewijs te leveren, *dat de smetstof, bij deze ziekte ontwikkeld wordende, door verschillende omstandigheden ook naar de meest afgelegene oorden eens lands kan worden overgebragt.* — Op de verdeeling en behandeling der longziekte volgens eene *sthenische* en *asthenische* wijze van zien zoude veel aan te merken zijn, en beter ware ook hier eene meer met de natuurkunde overeenstemmende verdeeling gevolgd. Het denkbeeld van *sthenie* en *asthenie* kan ook nu nog, niet wèl begrepen, tot zeer verkeerde gevolgtrekkingen leiden.

Dat door den Heer VAN HERTUM voor anderen nog iets te doen overgelaten is, blijkt uit de Prijsvragen, door de *Haarlemsche Maatschappij* en het *Geneeskundig Genootschap te Hoorn* uitgeschreven. Mogen zij gunstige uitkomsten ten gevolge hebben en ons land van eene ware plaag verlost wor-

den, welke reeds vele verwoestingen heeft aangeregt en nog blijft aanregten!

Handboek voor de Vaderlandsche Landhuishoudkunde. Door C. A. BERGSMA, *Hoogleeraar te Utrecht. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 749 *bl.* *f* 6 - 20.

De Hoogleeraar BERGSMA geeft in het voor ons liggend werk een volledig Handboek der Landhuishoudkunde, bepaaldelijk met toepassing op ons vaderland. Onze litteratuur in die wetenschap is nog tamelijk beperkt, en nevens het meer beknopte Handboek van UILKENS kan dus het werk van den Utrechtschen Hoogleeraar niet overbodig worden geacht. Het plan der behandeling is het volgende: I. Hoofdstuk. Over de grondsoorten, bl. 7—41. II. Hoofdstuk. Over de verbetering der gronden, bl. 42—63. III. Hoofdstuk. Over de bewerking van den grond, bl. 64—77. IV. Hoofdstuk. Over den plantenbouw in het algemeen, bl. 78—142. V. Hoofdstuk. Over den plantenbouw in het bijzonder, bl. 143—412. VI. Hoofdstuk. Over de landbouwstelsels, bl. 412—438. (Tot zoo ver loopt het eerste Stuk, reeds in 1841 in het licht gegeven en met een' bijzonderen titel en eene voorrede voorzien, die echter door eene andere voorrede en algemeenen titel, welke bij het tweede Stuk gevoegd zijn, moeten vervangen worden.) VII. Hoofdstuk. Over de veeteelt in het algemeen, bl. 439—453. VIII. Hoofdstuk. Over de veeteelt in het bijzonder, bl. 454—716. IX. Hoofdstuk. Over de inrigting, de huishouding en het bestuur, bl. 717—749. Deze verdeeling en orde van behandeling is geleidelijk en gepast. Tegen de bijzondere behandeling van enkele zaken zouden wij daarentegen wel eenige bedenkingen kunnen in het midden brengen. 't Geen ons daarin minder beviel, is veelligt een gevolg van het minbepaalde van het eigenlijk doel, dat de Schrijver bij het opstellen van zijn werk voor oogen had. Wetenschappelijk onderwijs in de Landhuishoudkunde wordt bij ons niet dan op de Hoogescholen gegeven. Intusschen mag men betwijfelen, of Hoogescholen wel de geschiktste plaatsen voor dat onderwijs zijn. Diegenen, welke de Hoogescholen in ons vaderland bezoeken, doen dit grootendeels, om in eene der drie faculteiten, welke tot eenen bepaalden stand in de maatschappij opleiden, dien akademischen graad

te verkrijgen, waardoor zij tot dien stand geraken kunnen. Het zijn Godgeleerden, Regtsgeleerden en Geneeskundigen. Hierbij voegen zich nog beoefenaars der Oude Letteren, die zich voor onderwijzers op een Gymnasium willen vormen. Beoefenaars der natuurkundige wetenschappen, die zich tot deze uitsluitend bepalen, zijn er zeer weinigen. Onder dezen zouden eigenlijk diegenen moeten zijn, die zich op de Landhuishoudkunde als wetenschap toelegden, doch zij zijn ook onder die weinigen schaars of niet te vinden. Maar daarenboven mist men aan onze Hoogescholen proefboerderijen, waar men proefondervindelijk onderzoeken kan, wat als doelmatige verbetering wordt opgegeven. Het is er dus mede gesteld, alsof men geneeskundigen vormen wilde zonder ziekenzalen. In *Utrecht* bezit men zekerlijk een uitgebreid kabinet van landbouw-werktuigen, en zulke verzamelingen ontbreken ook wel aan onze twee andere Hoogescholen niet; maar dit is niet voldoende. Vandaar dat het onderwijs in de Landhuishoudkunde aan Hoogescholen veel te wenschen overlaat. De Schrijver erkent dit zelf in zijne (tweede) voorrede.

Is nu het werk van den Hoogleeraar BERGSMA tot handleiding bij zijne lessen vooral ingerigt? Dat hij het met dit doel geschreven heeft, schijnt uit de voorrede, bij het eerste Stuk gevoegd, te volgen; in de latere voorrede schijnt het, dat hij zich een ruimer doel heeft voorgesteld. Hij spreekt daar van de verspreiding van nuttige boeken over die wetenschap, als een middel om de beoefening derzelve te bevorderen. Niemand zal dit ontkennen; weinigen ook zullen er gevonden worden, zoo wij vertrouwen, die verblind genoeg zijn zullen, om den gewigtigen en voordeeligen invloed, dien goede theoretische kennis op praktijk hebben moet, te willen loochenen. Maar wij mogen het betwijfelen, of voor landbouwers, ook al is hun verstand tamelijk ontwikkeld, wanneer zij overigens geene wetenschappelijke opleiding gehad hebben, het boek van den Heer BERGSMA regt bruikbaar zijn zal. Reeds bij den aanvang hooren zij van eigendommelijke zwaarte, van kieselzuur, van zuurstof enz., alle woorden, waaraan zij geenen of veelligt een' zeer verkeerden zin zullen hechten. Bij akademisch onderwijs kan dat alles worden verklaard; maar dan vervalt ook het algemeener doel, dat de Schrijver beoogde. Ook komt het ons voor, dat het boek (hetwelk daarenboven ver is van compres gedrukt te zijn) zonder eenige schade wel voor bekor-

ting vatbaar was. De Schrijver heeft in zijne 1965 § § te veel opgenomen, 't geen nutteloos plaats schijnt te beslaan; b. v. bl. 543: »De herdershond moet reeds jong zijnde afgerigt worden; hij moet zijnen meester goed verstaan en op alle teekens naauwkeurig acht geven. Om hem te doen stilstaan roept hij: *sta* of *hou;* om hem te laten vooruitgaan: *ga;* om hem terug te roepen: *terug;* om hem langs de kudde te laten gaan, om boomen en gewassen te beschermen: *langs*, en zoo hij om de kudde loopen moet: *om* enz.; terwijl hij hem de rigting en plaats, welke hij bedoelt, of met de hand of met den staf aanwijst;" of op bl. 595, § 1518: »Het getal der overige paarden, welke onder den man bereden en tot uitspanning gehouden worden, is zeer gering; deze dragen den naam van *rijpaarden*," en bl. 647, § 1662: »De haan is deftig in zijn voorkomen en gang; hij is waakzaam, moedig en oorlogzuchtig. Hij bemint zijne hennen en zorgt voor dezelve, zoodat hij het voedsel, dat hij vindt, gaarne afstaat en niet eet, voordat zij genoegzaam gehad hebben; hij beschermt zijne hennen wanneer zulks noodig is, zoodat hij zich terstond verdedigt, zoodra een andere haan in zijne nabijheid komt." Wij zouden dergelijke voorbeelden meer kunnen bijbrengen, en zien niet in, hoe zulke zaken op theorie of praktijk van den landbouw een' gewigtigen en belangrijken invloed hebben. De herder behoeft niet te leeren wat hij zijnen hond toeroepen zal, en de boeren en studenten weten wat een rijpaard is, al wordt er ook geene afzonderlijke § in een Handboek gevoegd, om het hun te vertellen. Doch wij herhalen het, wat wij reeds in den aanvang zeiden: het doel van het werk schijnt niet bepaald genoeg op de behandeling van hetzelve gewerkt te hebben. Ook zoo als het is, kan het echter zijne nuttige werking hebben, en verdient dus over het geheel aangeprezen te worden.

Nieuwste Geschiedenissen van Nederland in jaarlijksche overzigten. (*Ook van Europa's toestand.*) *Door* A. J. LASTDRAGER, *Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 1ste Deel. Met Platen en eene Kaart. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1839. *In gr. 8vo.* 368 *bl. Tweede Deel.* 1841. 388 *bl. Te zamen f* 8 - 80.

In het voorberigt van het eerste deel geeft de Schrijver verslag van datgene, wat hij zich met dit werk voorstelt. Het schrijven van eene eigenlijk gezegde geschiedenis, kort na de gebeurtenissen zelve, wordt door velen onmogelijk geacht. Anders is het met het verzamelen der bouwstoffen voor zulk eene geschiedenis, eene eenvoudige voorstelling van het gebeurde, eene aanwijzing van werken en vlugschriften, waarin berigten te vinden zijn. In vroegeren tijd schreef men jaarboeken, om als zulke bronnen der geschiedenis voor de toekomst te dienen; nu verkiest men een aaneengeschakeld overzigt boven eene afgebrokene en onzamenhangende bijeenzetting van het gebeurde. Zoo wil de Schrijver dan ook het merkwaardigste, wat het vaderland is wedervaren, uiteenzetten; niet om eene geschiedenis te schrijven, waartoe nog te veel met eenen sluijer is bedekt, maar om het gebeurde te verzamelen. Het eerste deel loopt van October 1830 tot October 1831, het tweede van October 1831 tot October 1832. De Schrijver rekent te behooren tot datgene, wat hem te vermelden staat, 1. hetgeen van buitenslands op *Nederland* heeft gewerkt, 2. het voorgevallene binnen of bij onze grenzen, 3. de algemeene strekking der adviezen in de tweede kamer der Staten-Generaal, 4. de aanstipping van de koninklijke besluiten, met den toestand des lands in betrekking staande, 5. het belangrijke, wat er gewestelijk of plaatselijk, met opzigt tot kunsten, wetenschappen, middelen van bestaan, enz. heeft plaats gehad.

Rec. is er verre af, zulk eenen arbeid als noodeloos of onbelangrijk af te keuren. Integendeel, bij de moeijelijkheid, die er dikwijls in latere dagen bestaat, om datgene, wat van belang is, op te sporen, acht hij, dat de Heer LASTDRAGER door het aanvaarden zijner taak zich inderdaad verdienstelijk heeft gemaakt, en zich een werk heeft getroost, en bij voortzetting getroosten zal, dat geenszins tot de aangenaamste kan gerekend worden. Veel hangt hier intusschen af van de wijze, waarop dergelijk eene bijeenzameling geschiedt. Zij moet in zeker opzigt slechts refererende, niet beoordeelende wezen; zij moet met groote getrouwheid geschieden, die zich door geene partijdigheid, of laten wij liever zeggen, door geene bijzondere meeningen omtrent de staatkundige gebeurtenissen laat leiden.

Op de wijze, waarop de Heer LASTDRAGER zich van zijne taak gekweten heeft, zijn ons enkele, zoo wij gelooven,

niet ongegronde aanmerkingen voorgekomen, en wij willen deze met een enkel woord mededeelen. Een der eerste betreft de groote uitvoerigheid, waarmede alles is behandeld. Het doel van een werk, als het onderhavige, kan geenszins zijn, om het gebruik van alle andere geschiedkundige bronnen overbodig te maken, zoodat de toekomstige Geschiedschrijver niets hebbe te doen, dan eenvoudig dit boek naast zich te leggen en daaruit al het noodige te ontleenen. Het moet integendeel een overzigt geven van het gebeurde, met verwijzing naar de bronnen, waar men uitvoerig en in alle bijzonderheden de zaken kan terugvinden. Er behoort ook eene schifting gemaakt te worden tusschen het meerder en minder belangrijke; en, terwijl het eerste natuurlijk eene breedere voorstelling gedoogt en vordert, kan het laatste met kortere woorden worden aangestipt. Het is in deze keuze, dat het oordeel des Schrijvers vooral te pas komt. Hij moet geene zaak onaangeroerd of onaangestipt laten voorbijgaan, maar hij moet ook aan geene meerdere ruimte schenken, dan hare belangrijkheid verdient. Het komt Rec. voor, dat in dit punt nog al eens gezondigd is, en dat er in vele stukken eene noodelooze uitvoerigheid heerscht. Vooral schijnt dit hem het geval te zijn ten opzigte van de wetten, aan de beraadslagingen van de Staten-Generaal onderworpen, en het verslag van die beraadslagingen zelve. Van vele dier voordragten ware het genoeg, ze met enkele woorden te vermelden, zonder in iedere bijzonderheid te treden; en hetzelfde geldt ook van de advijzen der leden. Is het verbeelding of inderdaad zoo, dat de bedenkingen tegen het volhouden van den tegenstand minder uitkomen, dan de verdediging van het stelsel der regering? Doch misschien werkt tot deze meening mede de gedachte aan den rampzaligen toestand, waarin door die zoogenaamde volharding het vaderland is gestort; een toestand, waarvan de gevolgen zich welligt tot de late nakomelingschap zullen uitstrekken, en die door velen onzer volksvertegenwoordigers reeds vroeg is voorzien, schoon de meerderheid door een jammerlijk bedrogen vertrouwen op de regering zich liet vervoeren, om, ondanks de gewigtigste bedenkingen en bezwaren, de voorgeslagene maatregelen goed te keuren. — Was het (om nog eens op die uitvoerigheid terug te komen) was het ook noodig den tekst der protocollen van de Conferentie hier en daar zoo geheel woordelijk mede te deelen?

Eene andere aanmerking geldt datgene, wat de Schrijver als het eerste punt opgeeft, hetwelk hij moet behandelen, en hetwelk hij in zijn voorberigt aanduidt door te zeggen: *hetgeen van buitenslands op Nederland heeft gewerkt.* Op den titel vinden wij de woorden: *ook van Europa's toestand.* Het is hier vooral, dat de Schrijver, zoo het ons voorkomt, geheel buiten de perken is getreden, die hij zich had behooren te stellen, en aan zijn werk niet alleen eene noodelooze omslagtigheid, maar ook eene zonderlinge tweeslagtigheid heeft gegeven. Het spreekt van zelf, dat men, *Nederlands* nieuwste geschiedenissen schrijvende, niet mag voorbijzien, welken invloed de buitenlandsche aangelegenheden daarop geoefend hebben, en dat alzoo datgene, wat op den toestand des vaderlands heeft gewerkt, hier behoort opgenomen te worden. De Heer LASTDRAGER heeft de zaak echter in een' veel ruimeren, geheel anderen zin genomen. Zonderling was reeds, dat de toestand van *Europa* en de groote Mogendheden van 1814—1830 in het eerste deel werd geschilderd van bl. 4—77; maar nog veel zonderlinger is het, dat het tweede deel, hetwelk de geschiedenis van *Nederland* van October 1831 tot October 1832 zal behelzen, in het eerste hoofdstuk een overzigt bevat van de geschiedenis der andere Staten, loopende van bl. 5—184, dat is, wanneer men de Bijlagen er afrekent, de helft van het geheele deel. Op deze wijze gaat het oorspronkelijke doel van het werk in een ander over. Het is niet meer enkel de nieuwste geschiedenis des vaderlands, die behandeld wordt, maar de nieuwste geschiedenis van *Europa.* Het verband toch, dat er bestaat tusschen het gebeurde in *Griekenland* en *Turkije*, in *Toskanen* en *Parma*, in *Zweden* en *Noorwegen*, en welke landen men meer zou kunnen noemen, en tusschen datgene, wat in dat jaar in ons land heeft plaats gehad, zal wel uiterst gering zijn. Wilde de Schrijver ook van deze landen de geschiedenis schrijven, dan behoorde dat op gelijken voet te geschieden als van ons vaderland. Had hij alleen het laatste op het oog, dan had hij veel van het andere moeten weglaten. Gelijk het boek nu is zamengesteld, is er of veel te veel of veel te weinig in vermeld. Waartoe ook door zulk eene handelwijze het boek zoo uitgebreid gemaakt en daardoor de kostbaarheid van het geheele werk noodeloos vergroot?

Wat overigens de getrouwheid der mededeeling betreft,

zij komt ons in het algemeen zeer goed voor, ofschoon hier en daar toch dingen niet zijn genoemd, die voor den toekomstigen Geschiedschrijver van belang moeten gerekend worden. Een enkel voorbeeld levere datgene, dat Deel I, bl. 85 en vervolgens, wordt gemeld, waar van de proclamatie van den toenmaligen Prins VAN ORANJE wordt gesproken, waarmede deze het bestuur over de oproerige gewesten zou aanvaarden. Daarbij had niet verzwegen moeten worden, wat ten gevolge van dit stuk en over dien stap des Prinsen door den Koning werd afgekondigd. De getrouwheid des verhaals had hier de inlassching ook dezer proclamatie gevorderd, evenzeer als die der andere.

De stijl van dit werk is goed; maar daar is eene zonderlinge en onmiskenbare pedanterie op te merken in de wijze, waarop de Schrijver vermaak schept, om sommige basterdwoorden in het Hollandsch te vertalen; iets, hetgeen onze groote HOOFT, waarlijk niet tot sieraad van zijnen stijl, heeft beproefd. Zoo moet *geschutbende* het gebruikelijke woord *artillerie*, *geschutbedienaars artilleristen* vervangen. De *genie* heet bij voorkeur *vestingbouwkundigen*; de *reserve* wordt de *spaarbende* genoemd. Dergelijke kunstenarijen zijn stijf en onbehagelijk; de door het gebruik geijkte woorden zijn veel verkieslijker te achten, dan deze nieuwe, die, tot verduidelijking, de vroeger gebezigde tusschen twee haakjes achter zich moeten voeren.

Of de Heer LASTDRAGER van deze bedenkingen gebruik zal willen of kunnen maken, valt moeijelijk te gissen. Rec. hoopt het, want hij acht de voortzetting van het werk niet onbelangrijk, maar, in het belang van lezers en koopers, bekorting hoogstwenschelijk. De platen hadden meestal wel gemist kunnen worden; zij behooren, dunkt ons, in zulk een boek niet te huis, en munten ook meestal niet bijzonder uit; door het weglaten van dergelijke platen zou men ook in het vervolg het kostbare kunnen verminderen.

Wij bevelen, ten slotte, dit werk gaarne allen aan, die belangstellen, om een overzigt over het gebeurde te bezitten, en hopen, dat een genoegzaam debiet Schrijver en Uitgever tot voortzetting zal aanmoedigen.

Geschiedenis der Stad Hoorn, Hoofdstad van West-Vriesland, gedurende het grootste gedeelte der XVIIde en

XVIIIde Eeuw, of vervolg op VELIUS *Chronijk, beginnende met het jaar* 1630. *Met Aanteekeningen en Bijlagen uitgegeven door* C. A. ABBING. *Ph. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Rector der Latijnsche Scholen. II Deelen. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1841, 2. *In gr. 8vo. Te zamen* 759 *bl. f* 8 - 5.

De algemeen geroemde *Chronijk van Hoorn* van den Hoornschen-Geneesheer DIRK of THEODORUS VELIUS, eerst door hem in 1604, doch later verbeterd in 1617 uitgegeven, en na 's mans dood in 1648 en in 1740 nog eens herdrukt, wordt in het werk, dat wij bij dezen aankondigen, op eene waardige wijze vervolgd van 1630 af tot 1773 ingesloten. Terwijl de Rector ABBING bezig was met het schrijven van de *Beknopte Geschiedenis der Stad Hoorn en der Groote Kerk* aldaar tot op den brand, die deze op den 3 Augustus 1838 vernielde, kwamen hem een paar Handschriften in handen, behelzende een onmiddellijk vervolg op de jaarboeken van VELIUS, waarvan het eene liep tot 1773, en het andere voortgezet was tot 1826. Later ontving hij een tweetal andere afschriften van hetzelfde geschrift, op verschillende wijzen vervolgd tot 1798 en 1806. Vervolgens werd hij nog vijf foliobanden magtig, waarin, onder meer, ook een niet zeer uitvoerig vervolg op VELIUS tot 1748 voorkwam; terwijl hem eindelijk nog de gelegenheid gegeven werd, om dergelijke afschriften, in het bezit van Mr. VERLOREN te *Utrecht* en Mr. VAN DAM VAN NOORDELOOS te *Rotterdam*, te vergelijken. Daarenboven stelde laatstgenoemde den Heere ABBING eenen 3den druk van VELIUS ter hand, met aanteekeningen van PAULUS VAN DER MEERSCHE, en vergunde de eerste hem uittreksels te maken uit de onder Z.E.G. berustende geslachtlijsten. Door deze en meer andere hulpmiddelen zich in staat gesteld ziende, om aanteekeningen mede te deelen over zaken van vroegeren tijd, en tevens gebeurtenissen van later dagen op te helderen, besloot hij het vervolg op VELIUS te leveren tot 1773, waar het eerste H.S. eindigt, achtende den tijd nog niet gekomen, om ook de voorvallen der volgende jaren in het licht te stellen. Aan dit besluit hebben wij de onderhavige boekdeelen te danken, waarmede de Heer ABBING niet alleen aan zijne stadgenooten eene dienst heeft bewezen, maar ook den pragmatischen geschiedkundige stof tot ernstig nadenken gegeven, daar er

zeer veel in wordt aangetroffen wetenswaardig op zichzelf, zeer veel ook dat belangrijk geacht kan worden voor de geschiedenis van het vaderland.

Het vervolg der Chronijk, met vele aanteekeningen verrijkt, staat als 't ware op zichzelf, en beslaat, met eene doorloopende paginering in beide deelen, 398 bladzijden, eindigende met de vriendschappelijke ontvangst van Prins WILLEM V te *Hoorn* in 1773. Maar dit vervolg wordt voorafgegaan door eene belangrijke *Inleiding* van 93 bladz., met 51 bladz. aanteekeningen over de uitgaven van VELIUS *Chronijk*, de *Historie van Enkhuizen*, de *Chronijk van Medenblik*; over Hoornsche geleerden en zeelieden; over kloosters in en bij *Hoorn* enz. enz. En het wordt opgesloten door 195 bladz. met *Literarische en Historische Bijlagen*, betreffende VELIUS en zijne familie; de uitgave der *Poemata* van R. HOGERBEETS door VELIUS; merkwaardige plaatsen van vroegere Schrijvers en Dichters over *Hoorn* en *Westvriesland*; Schilders te *Hoorn*, Predikanten aldaar; brieven van R. HOGERBEETS op *Loevenstein* geschreven enz. enz. enz. Vijf bladz. verbeteringen en ophelderingen volgen nog, en aan het eind staat een alphabetische bladwijzer, die trouwens ook bij zulk een' rijkdom van bont dooreengemengde personen en zaken onmisbaar was.

Voor eene gewone beoordeeling is het onderhavige werk niet vatbaar, en op den vorm vitten willen wij niet. Ofschoon ons natuurlijk niet alles even gewigtig was, en wij ook het geheel liever in een' eenigzins anderen vorm zouden ontvangen hebben, zijn wij geene onbepaalde tegenstanders van Kronijken; want dit hebben zij toch voor boven zamenhangende geschiedenissen, dat men de dingen met zijne eigene oogen ziet, en niet door de te dikwerf gekleurde brillen van anderen. Wie ze onbepaald afkeurt, omdat de tijd der Kronijken voorbij is, hij wekt het vermoeden tegen zich, dat hij zijne bijzondere zienswijze aan anderen wil opdringen, als ware hij een onfeilbaar wegwijzer. Wij danken dus den Heer ABBING opregtelijk voor zijnen arbeid, waarmede hij voor de Stad zijner woning een blijvend en sierlijk gedenkteeken heeft opgerigt, waartoe en letter- en steendrukker loffelijk hebben medegewerkt.

Iets willende mededeelen, kiezen wij een gedeelte van eene noot op bladz. 39 der Bijlagen, vermits wij het daar gezegde gaarne onder de oogen zien ook van hen, die dit

werk niet zullen doorlezen: »Wenschelijk ware het, dat »van de *Batavia* van JUNIUS, thans in zoo vele Bibliotheken »gemist, een herdruk gegeven werd, met vergelijking van »het Handschrift, op de Koninklijke Bibliotheek te *'s Gra-»venhage* berustende, waarvan de Heer A. D. SCHINKEL eene »*Beschrijving*, uit de nagelaten Schriften van Mr. GERARD »VAN LENNEP, vóór weinig tijd uitgaf. Daarbij dienden de »beste, duidelijkste en kortste bewijzen voor de geloofwaar-»digheid van JUNIUS, uit de Schriften van MEERMAN, KO-»NING, SCHELTEMA, A. DE VRIES en anderen getrokken, of »in het Latijn overgebragt, gevoegd te worden. Zulk eene »uitgave zoude elders waarschijnlijk bestendiger indruk na-»laten, dan het overbrengen in verschillende talen van Bro-»chures, die met den tijd verloren of vergeten raken."

Het lager onderwijs in betrekking tot de Staatsinrigting. Eene beoordeelende beschouwing van het tegenwoordige onderwijs, aanwijzing van de onvermijdelijke noodzakelijkheid om hetzelve te hervormen, en voorstelling van eene uitsluitend vruchtbare leerwijze. Staatslieden ter overweging, Onderwijzers ter behartiging aanbevolen, door Dr. J. B. GRASER, *in leven Regerings- en Schoolraad te Bayreuth. Uit het Hoogduitsch. IIde Stukje. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 198 *bl.* *f* : - 90.

Denkbeelden nopens de bevordering van nijverheid door onderwijs. Uit het Hoogduitsch van Dr. C. F. NEBENIUS, *Staatsraad, enz. enz. Staatsbelang. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1842. *In gr. 8vo. XIV en* 46 *bl.* *f* : - 60.

In het tweede stukje van *het lager Onderwijs in betrekking tot de Staatsinrigting* beschouwt Dr. GRASER eerst den schadelijken invloed van het (tegenwoordig vooral in *Duitschland* bestaande) volksschoolwezen op den toestand der burgerlijke zamenleving, en wijt den geest van wederspannigheid, bedilzucht en afgunst, die thans in de maatschappij veelal heerschende is, aan de inrigting van het volksonderwijs. In het bijzonder tracht hij aan te toonen, dat *de scholen op het*

oude gebruik gevestigd, ontoereikend zijn, om bruikbare staatsburgers, naar de behoefte van onzen tijd, te vormen; dat daarentegen de *verlichtingscholen*, d. i. bij hem de tijdens het begin van de verlichtingsperiode, omstreeks de Fransche Staatsomwenteling van 1789, en vele der vervolgens gestichte scholen, waarin men begrippen zoekt in te boezemen van God, Mensch, Natuur, Getal, Maat en Spraak, de hoofden meer verwarren, dan dat zij de kinderen tot nuttige leden der maatschappij opleiden; terwijl overigens de verschillende wijzen, om de kundigheden mede te deelen, b. v. die in de Belgische en de Lancastersche scholen, de klankmethode enz. slechts onderscheidene vormen zijn, die tot den aard en de strekking van het onderwijs zelf in geen wezenlijk verband staan. En wat de *denkoefeningsscholen* aangaat, waardoor de Schrijver de zoodanige verstaat, waar men, in den geest van PESTALOZZI, zich minder toelegt, om eene menigte van allerhande kundigheden in te prenten, maar meer om het denkvermogen zelf te scherpen; deze scholen schijnen hem de leerlingen te trotsch te maken op de kracht van hun verstand, hen steeds te doen streven om ieder te noodzaken hun in alles gelijk te geven, en eindelijk hunne bedilzucht aan te wakkeren. Hij wil derhalve, in plaats van het onderwijs, op elke dezer drie soorten van scholen, (zie bl. 161) *een onderwijs, hetwelk deze drie gewigtige, hoogst schadelijke, en voor de hoogere belangen zeer gevaarlijke gebreken vermijdt, ja veeleer de menschen daartegen in veiligheid stelt, en tot eene gewenschte stemming en gezindheid brengt, ja brengen moet.*

Tot zoo ver gaat des Schrijvers vierde beschouwing. De vijfde betoogt het ongenoegzame van de tusschenkomst, zoo wel van het burgerlijk als van het kerkelijk gezag, buiten het onderwijs; en leidt tot de gevolgtrekking, dat wij behoefte hebben aan *een onderwijs, hetwelk er zich in deszelfs aanvang op toelegt, om den mensch, door het aanschouwen van zichzelven in vergelijking met de natuur, tot God op te leiden; een onderwijs, hetwelk, in de verdere ontwikkeling en uitbreiding der kundigheden, alles onder het oogpunt stelt van het Goddelijke* enz, (bl. 195—197.)

In eene volgende beschouwing zullen wij vernemen, welke de aard en de wijze zijn van dat door den Schrijver verlangde onderwijs. Tot nog toe is er ons veel duisters in zijn stelsel. Wij begrijpen gemakkelijk wat hij afkeurt, maar kunnen

nog niet vatten wat hij er voor in de plaats wil stellen. Derhalve zullen wij ons oordeel daarover nog opschorten.

De *denkbeelden*, *nopens de bevordering van de Nijverheid door het Onderwijs*, zijn naar het Hoogduitsch van Dr. NEBENIUS vertaald, ten einde de voorgenomene oprigting der Koninklijke Akademie (voor het onderwijs in alles wat *industrie* enz. betreft) smakelijk te maken. NEBENIUS toont aan, hoe eene natie verarmen moet, die in de kunsten der nijverheid bij hare naburen ten achtere geraakt; hoe noodig het dus is, te zorgen, dat de bevolking in de beoefening dier kunsten met die van andere landen kunne wedijveren, en hoe onmisbaar, om dat doel te bereiken, het wetenschappelijk onderrigt is. Hij besluit aldus: »De zorg voor hoogere wetenschappelijke en technische opleiding der nijvere klassen verschaft aan de maatschappij niet alleen kostbare voordeelen, maar bevredigt tevens den eisch der *billijkheid* en *regtvaardigheid*. Deze wordt op eene ergerlijke wijze miskend, waar men deze zorg verzuimt, en met milde hand alleen de Inrigtingen voor eene *geleerde* opleiding ondersteunt. Heeft de maatschappij bij de bedoelingen, waarvoor deze laatste Inrigtingen gesticht zijn, te veel belang, dan dat men derzelver oprigting en onderhoud aan bijzondere ondernemingen zou kunnen overlaten, en is er inderdaad geen twijfel aan, dat, in den tegenwoordigen toestand der maatschappij, de medewerking van het algemeen vereischt wordt tot eene zekere en bevredigende bereiking dier bedoelingen, door middel der stichting van die openbare Inrigtingen, zoo geldt beide ook van de Inrigtingen voor het hooger technisch onderwijs."

In het algemeen kunnen wij ons met de inzigten des oorspronkelijken Schrijvers wel vereenigen, en erkennen wij, dat de vertaling van dit werkje zeer geschikt is, om tot het voorgestelde doel bevorderlijk te zijn.

Maria Magdalena; en andere Gedichten door J. J. L. TEN KATE. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1842. *In* 12*mo*. 116 *bl*. *f* 1-75.

Zangen des Tijds. Poëzij voor mijn Vaderland. Door J. J. L. TEN KATE. *Te Utrecht, bij* J. G. Andriessen. 1841. *In gr*. 8*vo*. 91 *bl*. *f* 2-:

Thomas Chatterton. Een Gedicht door J. J. L. TEN KATE. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1842. *In gr. 8vo. IV en* 98 *bl. f* 2 - 80.

Habakuks Prophecy. In dichtmaat overgebracht door J. J. L. TEN KATE. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1842. *In gr.* 8*vo. V en* 41 *bl. f* 1 - :

Wij voegen deze bundels van denzelfden Dichter bijeen, die zijne uitgegeven werken met zulk eene snelheid elkander doet opvolgen, dat hij, indien hij zoo voortgaat, in aantal van dichtbundels weldra al zijne voorgangers zal hebben overtroffen. Hij schijnt ons evenwel nu eenige rust te beloven, en verzekert, dat de eerste periode van zijne dichterlijke loopbaan thans gesloten is. Wij zullen het gelooven, als er eens een paar jaar verloopen, zonder dat wij nieuwe bundels ontvangen.

Die, tot wier aankondiging Rec. zich thans nederzet, zijn van zeer onderscheiden aard en ook van zeer onderscheidene waarde. Zonder aarzelen zouden wij de voorkeur geven aan het eerste bundeltje, dat op den linnen band ook den titel draagt van: *Poësij voor Hollands Schoonen*, en dat door keurige uitvoering een behagelijk geschenk voor het schoone geslacht mag worden genoemd. Het grootste stuk, en dat ook eigenlijk de waarde aan het geheel geeft, is *Maria Magdalena*. Het is eene poëtische behandeling der geschiedenis van de boetvaardige zondares. Rec. zal niet ontkennen, dat het hem altijd hindert, wanneer hij de edele en vrome MARIA MAGDALENA, een der schoone karakters uit de geschiedenis des Heeren, met de boetvaardige zondaresse ziet verward. In de Roomsche kerk is dat algemeen aangenomen, en onder de schilders niet minder. Doch den Heer TEN KATE kan het niet onbekend zijn, dat er voor dit gevoelen geen de minste grond bestaat, ja, dat het stellig eene onwaarheid is. Wij hadden daarom wel gewenscht, dat hij niet dat afgesleten gevoelen had behouden en MARIA van *Magdala* niet tot de heldin van zijn verhaal had gekozen. Wij zien volstrekt niet in, dat eenige poëtische drang daartoe zou noodzaken; het verhaal wordt er niet treffender door, omdat de zondares hier dezen naam draagt in plaats van elken anderen, en het wil er bij Rec. maar niet in, dat het vrij zou staan, den naam van de edele MARIA MAGDA-

LENA te misbruiken, om in haar eene vreeselijk diep gevallene, schoon dan ook met berouw teruggekeerde zondares te schilderen.

Doch wij willen dit vergeten en des Dichters beroep op het algemeene gebruik laten gelden. En dan erkennen wij gaarne, dat dit dichtstuk ons voorkomt, onder de beste van TEN KATE te mogen worden gerangschikt. Reeds de aanvang is gelukkig. De beschrijving van den stillen avond aan het meer *Gennezareth*, waar MARIA met diep berouw en droefheid nederzit, heeft eene statigheid en ernst, die voor het onderwerp des gedichts goed passen. Even zoo is het met den overgang tot hare geschiedenis. Tot proeve eenige regels, die ook den versbouw van dit dichtstuk kenschetsen:

> 't Is Magdalene.
> O zy was diep gevallen!
> Beklaagt haar, maar veracht haar niet! Wij allen
> Zijn kinderen der zwakheid, en zoo licht
> Gevoelen wij, eer ons verblind gezicht
> Den afgrond ziet, die onder bloemgyrlanden,
> Waarmeê hem de verraderlijke randen
> Omstrengeld zijn, de kaken openspart,
> De voeten in den valstrik reeds verward,
> En leggen wij, bedwelmd en zwijmeldronken,
> Verloren in de diepte neêrgezonken.
> Het argloos hart in onbepaalden gloed,
> Ontfanklijk voor elke' indruk, dien 't ontmoet,
> Gedreven door een smachtend zielsverlangen,
> Dat rondgrijpt, en, daar 't voedsel *moet* ontfangen,
> Zich blindelings aan 't eerste voorwerp hecht;
> Vreemd aan de list der slange, maar oprecht
> Gelijk de duif, vol onvervulbre wenschen
> En droomen, met ons zelven en de menschen
> Nog onbekend, onze eigen onderdaan (?)
> Een mastloos (?) scheepje op 's levens oceaan
> Nog onbewust van storm en onweêrsvlagen,
> Zoo treden wy in d' opgang onzer dagen
> De wareld in. O wel ons, zoo ons dan
> Die loots geleidt, die enkel leiden kan,
> En wy, ontsnapt aan de ongenâ der baren,
> Na kalme jeugd de haven binnen varen.

De schildering van hare onschuld, van haren val, gedurig

dieper' en dieper' val, van haar berouw en haar voornemen, om den Heiland te zoeken, is insgelijks rijk aan vele schoone, echt dichterlijke stukken. Er zijn ook daar wel woorden en uitdrukkingen, gelijk in het zoo even aangehaalde stuk, waarbij wij een vraagteeken zouden zetten, maar het geheel is toch wezenlijk fraai, en wij willen nog een paar proeven laten volgen, beide den wellusteling en zijn offer geldende:

Want o, 't geldt hier geen lichaam, dat, ontstaan
Uit sterflijk stof, tot stof weer zal vergaan.
Neen, meer, een ziel, een onvergankliijk wezen,
Staat hier op' 't spel! een ziel, die licht na dezen
't Hozanna had gejubeld voor Gods throon,
Maar ach, die nu misschien een' jubeltoon
Der hel ontlokt, als zy, door smart krankzinnig,
Der Godheid vloekt, wier liefde ze eens zoo innig
Heeft opgezocht, den hemel schendt en smaadt,
Zich zinneloos den daemon van het kwaad
Ten offer geeft, en licht, voor God verloren,
Voor de eeuwigheid der helle toe zal hooren!
O, denk hier aan, wellustling, die den gloed
Der vuigste tocht in 't zengend (?) harte voedt.
O, denk hieraan, en durft gij 't, werp uw strikken
Dan loerende uit, en koop voor oogenblikken
Van wuft genot, dat als het schuim der zee
In damp verstuift, een eindloos boezemwee!

Het zou ons verwonderen, indien deze regels geenen bijval vonden, gelijk ook de volgende:

Ducht
Onmenschlijkheid van de ijzren woekerzucht,
Vervolging van door valschen nijd verblinden,
Ontveinsd verraad van huichelende vrinden,
Godslastring van den wilden Renegaat,
Roof van den dief, en sluikmoord van den haat,
Maar van den slaaf der wellust — alles samen!
Zijn logenbeê spreekt luide God het Amen,
Terwijl zijn blik een prooi belonkt: — hy hakt
Den boomstam om zijn vruchten neêr en knakt
Den gantschen struik om éénen knop, — zijn kennis
Is boosheid, en zijn willen — heiligschennis; —
De tranen, die de lijdende armoê schreit,

Zijn prikkels voor zijn woeste zinlijkheid.
Hy wil, hy zoekt, hy mint niets — dan zichzelven!
Hy schandvlekt de gewijde tempelwelven,
Waar hy zijn buit psalmzingende bejaagt;
De godsdienst is de mantel dien hy draagt
Om de onschuld in zijn plooien te verstikken;
Geen Seraf zelfs zou hem terug doen schrikken;
Hy zou zijn God verkoopen, en de zon
Uitblusschen, zoo 't zijn hartstocht stillen kon;
Een boetedoende in 't midden van heur bidden,
Een vrouwenlijk, ontvlamt zijn lust! ja midden
In d' ondergang der schepping zou zijn hand
Nog grijpen naar een stervende offerand!

Doch wij willen niet meer uitschrijven. Wij wenschen het bevallige boekje in vele handen, en nemen de kleinere stukjes, ofschoon meestal minder beduidende, op den koop toe.

Met verdriet wenden wij ons tot den tweeden bundel: *Zangen des tijds.* Het is weder een van die dichtbundels, waarin de geest van dichterlijke aanmatiging, van geestelijken hoogmoed en van laffe vorstenvleijerij op elke bladzijde doorstraalt, waarin een toon wordt aangeslagen, die den nog jeugdigen zanger weinig voegt, en die een naklank is van de toonen, vroeger aan de ontevredenheid van BILDERDIJK ontlokt. Wij betreurden die geestgesteldheid in den grooten Dichter, maar wij ergeren ons aan den toon, dien hier een jong mensch aanneemt. Overigens weten wij hem geen beter loon voor deze *Zangen des tijds* toe te wenschen, dan dat de Koning, een JOSUA voor ons *Kanaän*, gelijk de Dichter zegt, bl. 5, hem bij de eerste gelegenheid het ridderkruis van den Nederlandschen leeuw toezende; hij heeft het rijkelijk verdiend, door al de lofverzen op het koninklijke geslacht in dezen bundel.

Wij stappen van N°. 2 af en wenden ons tot het derde stuk: *Thomas Chatterton* getiteld. Wien is de naam van dezen ongelukkige onbekend? Als achttienjarig jongeling, had hij reeds eene hoogte des roems bereikt, die aan weinigen ten deel valt, en had ook met het ongeluk te worstelen gehad, gelijk slechts weinigen daartoe worden geroepen. Hij was tegen de slagen des lots niet bestand, en toen honger en gebrek hem aangrijnsden, maakte hij een einde aan zijn leven. Zijn lot heeft het onderwerp opgeleverd van vele

klagten over miskenning van het genie, over den ondank eener koude en baatzuchtige wereld, die het niet weet te schatten en van gebrek laat omkomen. Over het algemeen zeer ten onregte, gelooven wij. Het is niet waar, dat de maatschappij geroepen is, elken jongeling, die zich aan poëzij wil overgeven, te vieren en te onderhouden. Het leven eischt werkzaamheid, en deze eisch mag om geene gewaande dichterroeping worden voorbijgezien. Het genie van CHATTERTON daarenboven was van zeer zonderlingen aard, had eene ziekelijkheid, die geene aanmoediging verdiende, en putte zich uit in monnikenwerk, dat beneden de waardigheid van het echte genie was. Het is bekend, dat hij zijne gedichten opstelde in den stijl en de taal van de veertiende en vijftiende eeuw. Was dat geen jammerlijk misbruiken van zijne schoone gaven? Waren dan de latere eeuwen voorbijgegaan, zonder dat zij vorderingen in kennis en wetenschap, ontwikkeling van taal en denkbeelden hadden medegebragt? Was het de taak van den waarachtigen Dichter, om zijne tijdgenooten tot die eeuwen terug te voeren, en afstand te doen van alles, wat zij hadden opgeleverd? Was de vervaardiging van CHATTERTON's gedichten niet een kunstwerk, dat men om de moeijelijkheid mogt bewonderen, maar dat de echte goede smaak onmogelijk kon goedkeuren; waarover men zich eer moest bedroeven, als eene beklagenswaardige afdwaling van een genie, dat daardoor zijne krachten verspilde aan eenen arbeid, voor weinige taalgeleerden toegankelijk, voor het algemeen volstrekt nutteloos? En heeft men zich te beklagen, dat de maatschappij den man niet met opene armen ontving, die, zoo wij de waarheid zullen zeggen, zijne gaven doelloos verkwistte? Wij zijn niet genegen, om de overmatige aanspraken te laten gelden, die onze Dichters meenen te mogen maken, noch om hun den verbazend hoogen rang toe te kennen, waarop zij zichzelven met onuitstaanbare verwatenheid plaatsen. Maar zoo die al aan een' hunner toekwam, voorzeker niet aan hem, die, bewijzende, welke heerlijke vermogens hem geschonken waren, die vermogens tot een grootendeels ijdel kunstwerk besteedde en daarmede nutteloos verspilde, afstand doende van alle hulpmiddelen, welke de vordering in kennis en beschaving, in taal en denkbeelden, van verscheidene eeuwen aan de hand gaven. Van denzulken althans valt niet te zeggen, wat hier CHATTERTON in den mond wordt gelegd, en

wat met niet weinig bombast ons eenig denkbeeld moet geven van de hooge waardigheid des Dichters: Bl. 23:

Hy is 't, die u als zendling van omhoog
In 't aanschijn treedt, om u aan 't kwaad te ontrukken,
Opdat uw voet het pad der braafheid drukken,
Uw blik van 't licht der godsvrucht stralen moog.
Hy is de schuts der waarheid en van 't recht,
De boetheraut, die ingaat tot de woning
Der vorsten en hun schuldboek openlegt (*),
De NATHAN, die tot elken DAVID zegt:
»Stort op''t gezicht: die man zijt gy, o Koning!"
De lichtwolk en de gouden vuurpylaar
Der woesteny; de MOSES, wiens gebeden
Den mannadaauw doen drupplen naar beneden;
De DANIËL van elken BALTZAZAAR,
Die 't ernstig oog naar de Almacht opgeheven,
Als ziener hem de prophecy verklaart,
Onleesbaar voor de volkeren der aard
Door geestenhand in vlammen neêrgeschreven,
De JOSUA, die door de wildernis
Uw leidsman naar 't beloofde Kanân is.

Doch CHATTERTON is, volgens des Dichters eigene betuiging, hem in dit stuk weinig meer, dan een naam, een type, een symbool, *unus ex multis;* zijn doel was »de ongenoegzaamheid van den genie zonder vast geloof, van de hoogste geestbegaafdheid zonder door een werkdadig Christendom positief gemaakt gevoel (?) te schilderen;" »voor wie mijn bedoeling recht vat," zegt hij, »is alzoo deze mijn CHATTERTON in vele opzigten als een vervolg van mijn AHASVERUS te beschouwen: AHASVERUS was de ongeloovige in opstand tegen God, CHATTERTON is de niet genoeg geloovige, bezwijkende in den strijd." Dat zijn fraaije woorden, gemakkelijk daar nedergeschreven; maar het is eene veel moeijelijker taak, het denkbeeld zelf uit te werken. Het komt Rec. voor, dat de Dichter zich zelven niet heeft afgevraagd, wat daartoe werd gevorderd, dat hij bij het vervaardigen van zijn gedicht vergeten heeft, dat CHATTERTON hem een type moest zijn, en dat CHATTERTON — CHAT-

(*) Dat laatste doet TEN KATE althans in de *Zangen des tijds* niet!

TERTON is gebleven. Het zijn vloeijende verzen, waarin de Dichter klaagt over miskenning, het gewone deel van den zanger, waarin hij zich verdiept in het verledene, waarin hij spreekt over zijn voornemen van zelfsmoord; maar het is niet de niet genoeg geloovige, bezwijkende in den strijd. Waar is dat denkbeeld in het gedicht ontwikkeld? Of moet men dat daaruit opmaken, dat de naam van CHRISTUS er niet in genoemd wordt? De strijd tusschen geloof en ongeloof had moeten uitkomen. Met al de fraaije woorden, die hier worden gebezigd, beweegt zich het gedicht toch eigenlijk slechts op de oppervlakte; het dringt niet door, het ontleedt de gewaarwordingen der ziele niet; het doet het wankelen des geloofs niet kennen; het is niet het genie in strijd met het geloof; het zijn fraaije woorden, dichterlijke beschrijvingen; maar het mist de diepte, die het onderwerp, door den Dichter zelven opgegeven, hebben moest. Bij de beschrijving van den Dichter, waaruit Rec. zoo even eenige regelen mededeelde, en die CHATTERTON later ook op zichzelven toepast, heet het:

De Bijbel is zijn' vlammende oorlogsdegen,
Zijn strijdlans God!

Hij zegt zelf:

En hoop ik nog, 't is niet op 't sterflijk leven,
't Is op Uw liefde, Uw heilgenade, o God.

Overal is het zulk een godsdienstige toon, dien zijne woorden ademen; wat bedoelt dan toch de Dichter met dat ongenoegzame geloof? Is het alleen dit, dat hij toch den last des levens niet kan dragen? Maar het: waarom niet? vindt hier geene oplossing. Als behandeling van het voorgestelde onderwerp laat dit dichtstuk dus geheel onbevredigd. Dit neemt intusschen niet weg, dat er ook hier fraaije plaatsen worden gevonden, en Rec. wil er, als een staaltje, eene enkele van overschrijven, waarin het hem voorkomt, dat veel gevoel is, al is er ook een enkele regel in, dien men zou willen missen. Het is een gedeelte van CHATTERTON's herdenken aan den dood zijns vaders:

'k Herinner 't my, hoe 'k schrikte voor de boden
Des grafs, en my verheugde, toen het lijk,

My altijd nog een slapende gelijk,
Gedragen werd naar 't stil verblijf der dooden,
En 't venster weêr ontsloten was; hoe 'k vroeg,
»Waar toch die baar mijn vader henen droeg?"
En: »of hy nu toch spoedig weêr zou komen?"
Hoe 'k toen met smart de tranen weêr zag stroomen
Langs uw gelaat, met doodsbleek overspreid;
Hoe gij daarop, met al de tederheid
Van 't moederhart, mijn frissche wangen streelde,
Liefkozend met mijn blonde lokken speelde,
My snikkend aan den vollen boezem sloot,
Hartstochtelijk mijn kleine lipjens kuste,
En uitriept: »Kind, uw vader ging ter ruste,
»Maar 't is de slaap — in de armen van den dood!
»Gij ziet op aard hem nimmer, nimmer meer;
»Maar zijt steeds braaf! Bemin uw arme moeder!
»Groei op voor God! Wees my ten vreugd en hoeder!
»Dan ziet gij eens hem in den hemel weêr!
»Niet waar, mijn kind, mijn lievling, GY blijft leven?
»Beloof het my! zult gy my NOOIT begeven?"
Ik schreide luid, en angstig riep ik: »Neen,
Ik blijf by u — ik laat u nooit alleen!"
Vergeef, vergeef! Ik heb geen woord gehonden!

Druk en uitvoering van dit boekje zijn uitstekend, en dat is meer dan wij zeggen kunnen van het laatste: *Habakuks prophecy*, dat, wat druk en papier betreft, veel minder is. En wat zullen wij van den inhoud zeggen? De dichterlijke vertaling van HABAKUK moge veel goeds hebben, maar ingenomen is Rec. niet met dergelijke stukken; de eenvoudige, statige taal der Hebreeuwsche zangers verliest altijd te veel, als zij zich in maat en rijm moet wringen, en wij lezen liever eene rhytmische prozavertaling. Maar aanstootelijk was ons de voorzang of *het Visioen*, waarin de Dichter zichzelven voorstelt als verwaardigd met eene droomverschijning, waarbij HABAKUK hem gelast, om zijne profetiën in Hollandsche zangen over te brengen. Hij legt daarbij den profeet woorden in den mond, die wederom dien verwaten dichterlijken hoogmoed kenmerken, waarover Rec. reeds vroeger sprak. De Dichter, lezen wij, bl. 4, en dus ook TEN KATE, aan wien dat hier uitdrukkelijk wordt gezegd, en die daarom tot dit werk wordt opgeroepen, de Dichter

vervangt de zienren Gods!!!

Wij moeten hier dan ook *quasi* uit HABAKUK's mond hooren:

Of is uw HOLLAND niet het ISREL uwer dagen?

en God wordt er weder ISRAËLS, HOLLANDS bondsgod genoemd. O jammerlijke verwarring van denkbeelden, gepaard met eigenwaan en zelfsverheffing! Wij hopen, dat de Dichter tot helderder en zuiverder begrippen moge komen, indien hij althans geroepen mogt zijn, om de godsdienstige waarheden eenmaal te verkondigen.

En hiermede nemen wij van deze bundels afscheid. Wij prijzen het voornemen van den Heer TEN KATE, om nu een' tijdlang te rusten. Gebruikt hij dien tijd wèl, zoo zouden wij hoop hebben, hem eenmaal met veel betere en zuiverder stukken te zien optreden. Hij heeft veel aanleg en groote gaven: dat hij dien aanleg ontwikkele en die gaven goed gebruike!

Catherine Ivanhof, ou Résignation et Devoir, par Mad. G. C. VERMEER, née BROUWER, auteur de »la Providence veille." Amsterdam, *P. N. van Kampen.* 1841. Format de poche. 139 pag. *f* 1 - 40.

De spoedige en onverwachte lotswisselingen, aan welke de Russische grooten, vooral in de vorige eeuw, door de willekeur van hunne Vorsten en Vorstinnen, waren blootgesteld, hebben reeds meermalen de stof opgeleverd tot belangwekkende romantische verhalen. Wie kent niet LA FONTAINE's *Fedor en Maria*, *Elizabeth*, *of de edele Ballingen*, van Mevrouw COTTIN, enz.? Dergelijke stof is ook door de Schrijfster in dit werkje behandeld. Gaarne geven wij haar den lof, dat zij ook in dit verhaal blijken geeft van haar talent om bevallig te schilderen en in eenen onderhoudenden toon te verhalen.

Dat er voor *schrijfster* geen ander woord is dan het mannelijke *auteur*, hetwelk op den titel geplaatst is, getuigt wederom van de armoede der Fransche taal. Op den gekleurden omslag vinden wij *orné d'un portrait.* Wij meenden tot nog toe, dat *portrait* de afbeelding moest zijn van een bepaald persoon. Hoe kan men een portret leveren van een verdicht persoon; en dan nog, welk eene afbeelding! reeds de zijwaarts gebogene houding van het hoofd duidt ijdelheid en behaagzucht aan. Deze afbeelding tegenover den titel zou juist geschikt zijn ons tegen de heldin des verhaals in te nemen. Dit ontneemt echter niets aan de waarde van het werkje zelf. Wij achten het uitnemend geschikt vooral voor jonge lieden, die de kiemen van eene beschaafde opvoeding wenschen te ontwikkelen door eene lektuur, berekend om hun aan te wijzen, hoe zij de ontvangene voorschriften der zedekunde in beoefening kunnen brengen.

N°. V. bl. 233. reg. 15. staat *blackholl*, lees *blackhole.*

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis van de invoering des Christendoms in Nederland, door E. J. DIEST LORGION, *Theol. Dr. en Predikant te Hallum. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1842. *In gr. 8vo. XVI en* 153 *bl. f* 1-80.

De Verhandeling, welke wij thans aankondigen, werd, even als de met goud bekroonde van den Hoogleeraar ROYAARDS over hetzelfde onderwerp, van welke in N°. XV van den vorigen jaargang der *Vaderlandsche Letteroefeningen* een uitvoerig verslag gegeven is, uitgelokt door de Prijsvraag, in 1838 uitgeschreven door de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, en door dezelve in 1841 met het *Accessit* bekroond, vermits zij »in de meeste opzigten voortreffelijk mogt genoemd wor»den, zoodanig zelfs, dat de Klasse waarschijnlijk er toe »zou zijn overgegaan om het stuk te bekroonen, bijaldien »de Verhandeling des Heeren ROYAARDS niet tevens ware »ingekomen." De Klasse verlangde daarom, *dit* stuk tegelijk met het bekroonde in het licht te doen verschijnen in hare werken, en verleende daarenboven (wie zou het niet prijzen?) nog aan beide Heeren gelijkelijk de vrijheid tot eene afzonderlijke uitgave hunner stukken, terwijl Z. Maj. de Koning nog aan Dr. DIEST LORGION heeft vergund, zijnen arbeid aan Hoogstdenzelven op te dragen.

Men verwacht dus, bij het weten van dit alles, natuurlijk iets zeer goeds in zijne soort, en men wordt ook in die verwachting geenszins teleurgesteld. Wie beide Verhandelingen na elkander leest, zal moeten toestemmen, dat *de Klasse* geene andere uitspraak kon doen, dan zij gedaan heeft; maar zal ook moeten erkennen, dat de arbeid des Hoogleeraars dien van den Leeraar *niet* overtollig heeft gemaakt. Stelde de eerste zich voor, overeenkomstig zijne betrekking, voor *Geleerden* en *Studerenden* te schrijven; de

laatste zocht zijn geschrift zóó in te rigten, dat het niet alleen door geleerden, maar ook door ongeletterden kon gelezen worden, daartoe alles zoo beknopt, eenvoudig, duidelijk en onderhoudend voorstellende, als hem mogelijk was, en, zooveel het geschieden kon, al datgene, wat voor het algemeen minder verstaanbaar was, uit den tekst weglatende. Hierdoor is dan ook *zijne* Verhandeling voor het beschaafd publiek uitnemend geschikt geworden, en durven wij haar, met de meeste vrijmoedigheid, aan hetzelve aanbevelen. Daarenboven wordt eene leemte in de Verhandeling des Hoogleeraars door dit stuk aangevuld. Het kwam met *diens* doel niet overeen, de karaktertrekken van ELIGIUS en de volgende zendelingen, welke uit hunne levensbeschrijvingen opgezameld kunnen worden, meer uitvoerig te vermelden. Dr. DIEST LORGION heeft er zich integendeel op toegelegd, *de karakters* der eerste Evangeliepredikers *te doen kennen.* Evenwel is zijn geheel beknopter. De Verhandeling van Prof. ROYAARDS beslaat 372 bl., die van Dr. DIEST LORGION slechts 153. Wie beide ter hand wil nemen, zal dus wèl doen met de laatste te beginnen, ten einde naderhand den ruimeren kring te doorloopen.

Na eene Inleiding van 6 blz. verdeelt DIEST LORGION de geschiedenis, welke hij behandelt, in *drie* kleinere tijdperken. Het *eerste*, bl. 7—50, begint met de vroegste tijden der invoering van het Christendom in ons vaderland, en eindigt met de komst van WILFRID in *Nederland*, in de laatste helft der 7de eeuw. Het is gesplitst in twee Hoofdstukken: 1. van de vroegste tijden tot op den overgang van KLOVIS tot het Christendom in 496. 2. Van KLOVIS tot aan de komst van WILFRID. — Het *tweede tijdperk* loopt tot aan den dood van BONIFACIUS in het midden der 8ste eeuw, en beslaat bl. 51—108. De dood van RADBOUD in 719 geeft ook hier een rustpunt en tot eene scheiding in twee Hoofdstukken aanleiding. — Het *derde tijdperk*, eindelijk, gaat van den dood van BONIFACIUS tot aan de geheele vestiging des Christendoms in ons vaderland, ten tijde van KAREL DEN GROOTEN, tegen het

einde der 8ste eeuw, bl. 109—153, waarbij de afval van een groot aantal *Friezen*, ten gevolge van den opstand der *Saksers* tegen KAREL DEN GROOTEN, in 782, nogmaals tot eene splitsing in twee Hoofdstukken leidt.

Men ziet uit deze opgave, dat de Heer DIEST LORGION zijn onderwerp minder volledig heeft behandeld dan de Heer ROYAARDS, wiens laatste tijdperk bevat: de verdediging en handhaving van het gevestigde Christendom tegen het Scandinavische Heidendom, en eindigt met deszelfs volledige zegepraal ten jare 1010. — DIEST LORGION drukt op het woord *vestiging*. Ja, het Christendom was door de *Beheerschers* aangenomen, maar niet door *het gros des volks*. Dit bleef nog eeuwen lang sterk aan het oude Heidendom verkleefd, en werd slechts hierdoor aan het Christendom verbonden, dat men, naar den raad van Paus GREGORIUS DEN GROOTEN, vele Heidensche gebruiken met eenige wijzigingen bij de kerken overnam. (GREG. M. *Lib.* XI. *epist.* 76.)

Ofschoon onze Schrijver, bl. 44, zegt, dat zijn oogmerk *niet* was, de geschiedenis van de invoering des Christendoms in *België* tot in de bijzonderheden voor te dragen, heeft hij toch in de voorafgaande bladzijden nog al het een en ander belangrijks medegedeeld, wat dienen kan, om den invloed te doen kennen, dien de vestiging des Christendoms in de Zuidelijke *Nederlanden* gehad heeft op de Noordelijke. Gaarne hadden wij evenwel ten deze nog *iets meer* gehad; en niet altijd konden wij den geëerden Schrijver bijvallen. »Al wat wij hebben opgenoemd, »(zegt hij, bl. 25) verspreidt nog zeer weinig licht over »de invoering des Christendoms in de *Nederlanden*, ge»durende de vijf eerste eeuwen van onze jaartelling." Maar was er niet meer van te zeggen geweest, dan gezegd is, door den oorsprong op te geven van het *Tongersche* Bisdom, welks zetel SERVATIUS, die in 335 MATERNUS opvolgde, weinige jaren later naar *Maastricht* verplaatste; en van het *Doorniksche*, in welke stad sedert 482 een Bisdom gevestigd was? — Vooral is het moeijelijk, bij het ontbreken van eene bepaalde landomschrijving voor de

7de eeuw, (welke nogtans ook bij ROYAARDS ontbreekt) zich een juist denkbeeld te vormen van de werkkringen der verschillende hoofdzendelingen, AMANDUS, ELIGIUS enz., die, zoo als het thans voorgesteld wordt, gedurig in elkanders gebied schijnen in te grijpen, hetgeen zij evenwel niet deden. AMANDUS was eigenlijk de Apostel van *Braband.* De kring, waarin hij zich bewoog, wordt bepaald door de *Maas* ten O. en N., en ten W. door de *Streine* en *Schelde* opgesloten. Wij vinden hem te *Gent*, te *Antwerpen*, te *Geertruidenberg*, als Stichter van kerken en kloosters. Maar het N. W. gedeelte van dien omtrek behoorde nog tot *Friesland;* doch *dit* gedeelte, het Graafschap *Strijen* geheeten, waartoe het grondgebied van *Breda* en *Bergen op Zoom* behoorde, was reeds door PEPIJN *van Landen* aan zijne dochter GEERTRUIDA gegeven, en deze jonkvrouw nam den ijverigen Evangelieprediker gaarne op in haar gebied. AMANDUS bekeerde alzoo ook *Friezen*, doch zonder over de *Maas* te gaan; en in het kerkelijke werd dat gedeelte van *Friesland* met *Maastricht* vereenigd, gelijk het in het burgerlijke naderhand met *Braband* te zamen smolt.

Meer zuidwaarts vormden van *Antwerpen* tot aan *Gent de Schelde*, en van *Gent* tot aan de zee de *Sincfala* de grens van het Friesche gebied. Nu mogen wij *Doornik* beschouwen als het punt van uitgang voor ELIGIUS. Hij breidde zich uit over *Kortrijk* en *Gent* en werd alzoo de Apostel van *Vlaanderen.* ANDOËNUS, zijn tijdgenoot, zegt: *Flandrenses* (de Westvlamingen) *atque Andoverpenses* (die van *Beveren*) *Frisiones quoque et Suevi et barbari quique circa maris littora degentes, eum acceperunt* (D'ACHERY *Spic.* I. 91, verg. 93). Die *Friezen* nu woonden in *het land van Waas*, en die *Sueven* in het *Brugsche vrije*, welke beide landstreken, dien ten gevolge, in het kerkelijke van *Friesland* werden gescheiden en aan *Doornik* gebragt: terwijl zij door de latere gebeurtenissen ook in andere opzigten één werden met *Vlaanderen.* Maar noch in *de 4 ambachten*, noch op *de Zeeuwsche eilanden* trad ELIGIUS als Evangelievestiger op. Beide streken

kwamen dien ten gevolge aan het later opgerigte Bisdom der *Friezen*, waarvan *Utrecht* de hoofdplaats was.

Zoo lang men met den Heer GROEN VAN PRINSTERER zal aannemen, dat er eerst in de 10de eeuw *eenige orde en een soort van geregeld bestuur* in ons vaderland daargesteld werd, zal veel onverklaarbaar blijven van hetgeen anders duidelijk kan worden. De *Franken* wijzigden slechts naar hunne inrigtingen hetgeen vroeger bestond, en de landverdeelingen, welke wij te hunnen tijde aantreffen, zijn op reeds bestaande gegrond. Maar deze verdeelingen moeten voor alles met juistheid bepaald worden; want zij zijn de grondslagen, op welke de latere geschiedenis moet worden opgetrokken. Gewigtig boven andere zijn de grenzen van *oud Friesland;* men twist er over, en toch, zoo als Referent meent, zijn die grenzen uit de verdeelingen der Karolingische erflanden nog al gemakkelijk aan te wijzen. *Zuid-* en *Noord-Nederland* ontmoet zich gedurig op en over die grenzen, welker strijdige bepaling tot langdurige oorlogen zoo wel als tot langdurige regtsgedingen aanleiding heeft gegeven. Mogt toch iemand ze eens op goede gronden aanwijzen!

De Verhandeling des Heeren DIEST LORGION gaf ons aanleiding tot deze uitweiding; evenwel moet zij niet het minste door dezelve lijden, omdat onze aanmerking althans niet meer op zijnen arbeid drukt, dan op dien van zijnen bekroonden mededinger en van andere Hooggeleerden, waaronder er zijn, die zich den lust des onderzoekens en nadenkens gemakkelijk maken, door kortweg te zeggen, *dat anderer meeningen* BELAGCHELIJK *zijn*. Wij wenschen integendeel zijn, fiksch gesteld en typographisch fraai uitgevoerd, geschrift in veler handen; gelijk wij hem van onze bijzondere hoogachting verzekeren, vermits hij den moed heeft gehad om zich te wagen in een strijdperk, dat oudere mannen van naam *niet* hebben durven intreden, dewijl er *te veel* in *te weinig* tijds werd gevorderd; terwijl nogtans de zegepalm hem alleen door een' HOOG*leeraar* ontrukt is geworden. Hij ga op dezen weg voort, en meer dan eene gouden medaille zal hem geworden.

D[s].

Geschiedenis der Christelijke Kerk en Godsdienst in Nederland, na het vestigen der Hervorming tot den Troonsafstand van WILLEM I. *Als Leesboek voor den beschaafden stand bewerkt door* B. GLASIUS, *Predikant te Geertruidenberg. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1842. *In gr. 8vo. XIV en* 300 *bl. f* 3-25.

Het was een goed denkbeeld van den Eerw. GLASIUS, ook door andere geschriften als beoefenaar der kerkelijke geschiedenis in ons vaderland gunstig bekend, om de voornaamste lotgevallen der vaderlandsche kerk zoodanig te bearbeiden, dat zij ook onder ons beschaafd publiek meer bekend kunnen worden, dan tot nog toe het geval was. Onkunde toch van den oorsprong, den aard en de waarde onzer kerkelijke inrigtingen is eene oorzaak van oneindig veel misverstand, dat zich vooral in onze dagen vaak op de treurigste wijze openbaart. Wel is door het boven onzen lof verhevene werk van YPEY en DERMOUT in eene groote behoefte voorzien; maar zoowel de uitgebreidheid als de meer wetenschappelijke vorm van dat geschrift schrikt velen van deszelfs lezing af. Wij verblijden ons daarom, dat de onvermoeide GLASIUS ons hier het vervolg leverde van zijne *Nederlandsche Kerkgeschiedenis vóór het vestigen der Hervorming*, en kondigen het eerste deel van een werk aan, dat met nog *twee* andere compleet zal wezen.

Dit eerste deel behelst de geschiedenis der Christelijke Kerk en Godsdienst in *Nederland*, van de vestiging van het gemeenebest tot de groote vergadering te *s' Hage*, 1579—1651. Na eene korte inleiding wordt ons de geschiedenis voorgesteld *eerst* der Roomsch-Catholijke, *dan* der Nederlandsche Hervormde, *voorts* der Luthersche, *eindelijk* der Doopsgezinde in ons vaderland. De tweede, die natuurlijk het gewigtigste en uitvoerigste is, wordt in verscheidene onderafdeelingen verdeeld. Hoogstbelangrijke zaken worden ons hier alzoo in een kort bestek ter beschouwing aangeboden. Het doel des Schrijvers bragt niet

zoozeer mede, zich in zelfstandige historische onderzoekingen in te laten, als wel de vrucht van anderer arbeid in een' behagelijken vorm voor een grooter publiek te bearbeiden. Verre zij het daarom van ons, den ijverigen man alle zelfstandigheid van onderzoek en oordeel te ontzeggen. Het deel, dat voor ons ligt, levert integendeel, bij de beschouwing van bijzonderheden, aangename bewijzen van het tegendeel op.

Intusschen mogen wij ook den wensch niet verzwijgen, dat er, juist bij de bestemming dezes geschrifts tot een leesboek voor het algemeen, in dit werk sommige bijzonderheden gemist en andere aangetroffen werden. Wat het eerste betreft, zijn er vele kleinere trekken in het boek verspreid, die tot het *détail* der geschiedenis behooren, en voor den geschiedkenner van groot, maar voor een uitgebreider publiek van weinig aanbelang zijn. En van den anderen kant achten wij het van groot belang, dat er goede denkbeelden verspreid worden, b. v. omtrent de oorspronkelijke verhouding van het Calvinistisch en Zwingliaansch beginsel in onze kerk, omtrent de werkzaamheden en de *gebreken* der Dordtsche Synode, omtrent de vervolging der Remonstranten, enz. En echter meenden wij juist hier de zwakke zijde des werks te bespeuren. Bedrogen wij ons, of is hier en daar het streven zigtbaar, om de schaduwzijde der Calvinistische partij als met een' sluijer te bedekken, om veel te vergoelijken, wat ernstige berisping verdiende, en alzoo aan geen der beide ultra's onzer dagen aanstoot te geven? — Vooral in onzen tijd houden wij het van hoog belang, ook op het grondgebied der geschiedenis geene palliatieven meer aan te wenden.

Onder de beste gedeelten van het werk rekenen wij die, welke over den toestand der Roomsche kerk in ons vaderland handelen, gedurende de 17de eeuw. Wenschelijk ware het, dat de onpartijdige en billijke beschouwing der gebeurtenissen, uit het oogpunt hier aangewezen, meer en meer veld won. De geschiedenis der Lutherschen en Doopsgezinden is integendeel slechts kortelijk behandeld, daar de Schrijver hoop heeft, met die bijzonderheden,

welke hij hier nog kon voorbijgaan, later meer bekend te zullen worden.

Eene meer uitvoerige beschouwing van het geheele werk zal beter plaats kunnen vinden, wanneer ook het tweede én derde deel voor ons ligt. Voor het tegenwoordige wenschen wij den Schrijver lust en aanmoediging, om het aangevangen werk voort te zetten, en verzekeren iederen vriend van beschaafde historische lektuur, dat hij zich de lezing van dit werk in geenen deele zal behoeven te beklagen.

Galerij van Bijbelsche Vrouwen uit het aartsvaderlijk tijdperk. Te Groningen, bij A. L. Scholtens. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 381 *bl. f* 3-60.

De ongenoemde Schrijver van het werk, voor welks aankondiging wij eenige oogenblikken de aandacht onzer lezers inroepen, berigt ons in de voorrede, dat hij zich met de uitgave van dit geschrift heeft voorgesteld de bevordering van Bijbelkennis en godsdienstigen zin onder zijne landgenooten, en meent alzoo een ledig vak in onze godsdienstige letterkunde eenigzins te zullen aanvullen. De noodzakelijkheid van dit laatste betuigen wij minder in te zien. Toegestemd ook al, dat de wijze, waarop door Mej. F. MASTENBROEK de Bijbelsche vrouwen behandeld zijn, genoegzaam van de zijne verschilt, om zijnen arbeid niet noodeloos te maken, kende dan onze Schrijver de voortreffelijke *Karakterkunde* van A. H. NIEMEIJER niet, die toch ook in onze taal is overgebragt? — Niet, dat wij ook dezen arbeid van dien geleerde boven alle bedenking of verbetering in onzen tijd verheven achten. Maar ditzelfde werk bevat tevens zoovele eigendommelijke en scherpzinnige opmerkingen, *ook* omtrent vrouwen uit het aartsvaderlijke tijdperk, dat het ons reeds dadelijk bij de inzage van deze *Galerij* bevreemdde, door onzen tegenwoordigen Schrijver van het ontstoken licht zijns voorgangers genoegzaam geen gebruik te zien gemaakt.

Doch dit gebrek zouden wij kunnen vergeven, zoo het slechts blijkt, dat de Schrijver, zijn' eigen weg bewandelende, zijne taak op eene waardige en gelukkige wijze heeft volbragt. En om die vraag te beantwoorden, moeten wij zoowel op den *inhoud*, als den *vorm* van het hier geleverde, onze aandacht vestigen.

De vrouwen, die ons hier ter beschouwing worden aangeboden, zijn EVA, SARA, HAGAR en REBECCA. Wanneer wij het weinige, dat ons in de H. Schrift van deze personen is bekend gemaakt, vergelijken met het groote aantal bladzijden, hier aan hare beschouwing gewijd, dan wordt het ons reeds vooraf waarschijnlijk, dat de Schrijver *of* zijne verbeelding vrij sterk heeft laten werken, om het onvolledige aan te vullen, *of* zich aan de wet van kortheid en bondigheid meermalen heeft bezondigd. Van geen dezer beide gebreken is het boek vrij te pleiten. — Men versta ons wèl. Wij meenen geenszins te ontkennen, dat het boek vele goede, ja enkele voortreffelijke plaatsen bezit, en de Schrijver een' gunstigen aanleg vertoont. Maar juist daarom achten wij ons te meer verpligt, hem welgemeend op de gebreken van zijn' arbeid opmerkzaam te maken.

Dat de verbeelding aan het gewijde verhaal nu en dan gloed en leven bijzette, wraken wij niet. Maar ook hier is *waarheid* de hoogste wet. En om deze te vervullen, kan men zich niet te naauw aan de gewijde oorkonden zelve houden, of mag althans niets schrijven, wat de zaak in een ander en scheef licht plaatst. Dit geschiedt hier. Om slechts één voorbeeld te noemen. EVA wordt, bladz. 74, voorgesteld, als *eenigen tijd na het gesprek met de slang* weder den verboden boom aanschouwende en in nieuwen lust ontgloeid. Maar eten van de vrucht schijnt alzoo een uitwerksel, meer van eigene inwendige en langdurige overlegging, dan van dadelijke gehoorgeving aan de taal der verleiding. Is dit wel in den geest des verhaals? — Een ander voorbeeld. De verbeelding siere op, maar *in den geest des tijds*, waar zij hare lezers verplaatst. Geen grooter fout, dan oude geschiedenissen te *moderniseren*,

en echt Westersche gedachten en gevoelens, die eene vrucht van latere tijden zijn, aan Oostersche vrouwen te laste te leggen. In dat echt *Oostersche* der voorstelling van het O. V. was vooral de tooverkracht gelegen, waarmede een VAN DER PALM zelfs aan de jeugd de Bijbelsche geschiedenis aantrekkelijk wist te maken. Beschouwt nu onze Schrijver uit dit oogpunt zijne voorstelling der gedachten en gewaarwordingen van REBECCA, waar zij ISAAC te gemoet trekt, bladz. 338 en verv., hij zal, dunkt ons, zelf onvoldaan haar ter zijde leggen.

Eene andere beschuldiging, waarvan de Schrijver bezwaarlijk is vrij te pleiten, schijnt die van *te* groote uitvoerigheid te wezen. Zonder dat wij hem van eigenlijke langdradigheid en gerektheid beschuldigen, is echter de geheele wijze van voorstellen zoo breed en omslagtig, dat daardoor menige nuttige wenk veel van zijne kracht verliest. Ook valt de Schrijver, vooral waar hij over het huwelijk en huwelijksleven spreekt, gedurig in herhalingen, en meermalen vinden wij, zoowel in SARA als REBECCA, met andere woorden hetzelfde gezegd, wat ons reeds bij EVA werd herinnerd.

Een ander gebrek is, dat de Schrijver zijne heldinnen, vooral EVA en REBECCA, te veel *idealiseert*. Om EVA, de oorspronkelijke vrouw, tevens als de *volmaakte* vrouw voor te stellen, is geen grond in de H. Schrift. Eene bloote *absentia mali* sluit nog geene *praesentia boni* in zich. Over het geheel lijdt de voorstelling der paradijsgeschiedenis aan dit gebrek. Zoo wil de Schrijver, bladz. 25, uit de volkomene volmaaktheid van CHRISTUS afleiden, hoedanig die van ADAM vóór den val is geweest. Ook tot de voorstelling van REBECCA als *geloovige*, gelijk de Schrijver het meent, schijnt ons de Bijbel geen' genoegzamen grond te geven.

Het standpunt eindelijk, waarop de Schrijver zich geplaatst heeft, komt ons voor, min juist te wezen. Hij gaat uit van de meening, bladz. 1, dat de Bijbel een boek is, waarvan God de *maker* is. De geschiedenis in Gods woord is door dien Éénige geschreven, die harten kent en nieren

proeft, bladz. 8. Steeds is het de *H. Geest* in de Kerk en in den Bijbel, die spreekt. Ofschoon wij erkennen, dat dergelijke uitdrukkingen zeer wel in een' gezonden zin kunnen verklaard worden, moest men, bij het veelvuldige misbruik, waartoe zij aanleiding geven, en bij het licht in later' tijd over *openbaring* en *ingeving* opgegaan, dezelve liever niet, of slechts onder zekere bepaling gebruiken. Erger is het nog, wanneer *God zelf* wordt voorgesteld, etende en drinkende, bladz. 10; eene voorstelling, die, letterlijk genomen, met ieder wijsgeerig begrip van het absolute en onveranderlijke wezen strijdt. Zooveel licht is toch wel in onzen tijd door Exegese en Critiek over de oudste oorkonden der menschheid verspreid geworden, dat men, bij derzelver erkenden *dichterlijken* en kinderlijken vorm, niet aan de *letterlijke* opvatting van dergelijke trekken moest vasthouden.

In den vorm van het werk komt ons aan de eene zijde veel loffelijks, aan den anderen kant veel lakenswaardigs voor. Er is gang in den stijl, er is aanleg en studie in den periodenbouw. En toch, zoo de ware verhevenheid in *eenvoudigheid* bestaat, voldeed zij ons hier niet. Ook zouden wij niet durven beweren, dat de Schrijver altijd de klip van *poëtisch proza* te schrijven had vermeden. Alzoo is hij beurtelings tot bombast, beurtelings tot onnaauwkeurigheid vervallen. Zoo lezen wij, bladz. 4, van »den »versteenden en ontgonnenen menschenakker," bladz 35, van »rozegeurige namen en schitterende kunstparadijzen," bladz. 138 van eene verheffing der vrouw *gelijkvloers* met den man, terwijl, bladz. 139, het werkwoord *vereenzelvigen* is gefabriceerd.

De Schrijver zou onze welgemeende opmerkingen verkeerd verstaan, zoo hij meende, dat zij ten doel hadden, hem van de uitgave der beloofde beschouwing van vrouwen uit het tijdperk der *Mozaïsche* en *Christelijke* bedeeling te willen terughouden. Integendeel, wij moedigen hem daartoe aan, en herhalen de betuiging, dat hij, naast groote gebreken, een' gunstigen aanleg vertoont. Zoo hij de eerste vermijdt, kan de laatste hem in staat stellen, om iets

goeds te leveren, dat niet terstond in den breeden stroom van stichtelijke lektuur verzwolgen en vergeten wordt. En dat te meer, daar hij niet slechts voor vrouwen, maar ook voor mannen, en niet alleen voor de leden van zijn bijzonder kerkgenootschap, maar voor Christenen van alle namen schreef. Wij prijzen daarom zijnen arbeid aan onze lezers aan. Deszelfs lezing zal, onder Gods zegen, voor verstand en hart niet verloren zijn.

Karakterschetsen van sommige personen, voorkomende in de Lijdensgeschiedenis van JEZUS; *met betrekking tot hunne gezindheden jegens Hem. Door* J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Tweede Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo.* 120 *bl. f* 1-25.

Dit werkje is door vroegeren druk reeds aan onze landgenooten bekend. Het stelt kortelijk en op stichtelijken toon MARIA *van Bethanië* voor *als eene proeve der meest kiesche en heilige liefde* (doch de zalving van JEZUS door MARIA behoort eigenlijk niet tot de Lijdensgeschiedenis); PETRUS, als een beeld van *ebbe en vloed in de liefde voor* JEZUS (een minder gelukkig gekozen opschrift); JOHANNES als blijk van *vertrouwelijkheid en liefdeädemende gehoorzaamheid omtrent* JEZUS; in PILATUS ziet de Schrijver *onverschilligheid omtrent* JEZUS; in KAJAFAS en *de Farizeën, haat tegen* onzen Heer, en in het *Joodsche volk, wankelmoedigheid omtrent Hem.* Men ziet, dat de titel teregt spreekt van *sommige* personen. Meer dan deze eenvoudige aankondiging behoeven wij van dezen herdruk niet te geven.

Een woord van herinnering, ter gelegenheid van de tegenwoordige verdeeldheden in de Hervormde Kerk. Eene Leerrede over Luk. IX: 55^b; *door* M. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* :-30.

Welke de eigenlijke geest zij van onzen eenigen Meester, JEZUS CHRISTUS; op hoe onderscheidene wijzen vroeger en later van dien geest is afgeweken, en hoe duur onze verpligting zij, om ons van dien geest bewust te zijn, wordt in deze welgestelde Leerrede, met eenen blik op hetgeen tegenwoordig de Hervormde kerk in ons vaderland beroert en verdeelt, doelmatig ontwikkeld. Wij hadden er wel iets bij gewenscht, om aan te sporen tot het betrachten der liefde in het beoordeelen van hen, wier razende drift al dit rumoer aanrigt en opstookt; tot het bedenken, dat zij *niet weten*, door wat geest zij gedreven worden. Aan de Leerrede gaat vooraf een brief aan des Opstellers grijzen vader, waardigen Evangeliedienaar te *Emmen*, waarin men beider verstand en hart van de gunstigste zijde leert kennen. Ons kan uit dat gesmade en gelasterde *Groningen* niet te veel toekomen, waardoor, beter dan door duizend redekavelingen, bewezen wordt, dat men er zoekt op te wassen in Hem, die ons eenig Hoofd is, en voor Diens zaak zijnen tijd nuttiger en beter besteedt, dan met woordverdraaijen, smalen en verguizen, waardoor men waarlijk wel toont, niet te weten, van hoedanigen geest men is!

Herinneringen van den Hervormingsdag. De Liefde handelt niet ligtvaardig. PAULUS. *Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1843. *In gr. 8vo.* 44 *bl. f* :-40.

Zeer gepast herinnert de Schrijver van dit stukje aan de woorden van den *Tijdgenoot*, 3de deel, N°. 2, bl. 47: »Men schrijft en handelt zelden uit innige overtuiging van datgene, wat men voordraagt; zelden uit liefde, warme liefde tot waarheid en regt; zelden, omdat men hoopt nuttig te zijn." Deze *Herinneringen* bezitten alle kenmerken, hoe men ook denke over de waarheid, die hier voorgesteld wordt, dat de Steller schrijft uit volkomene overtuiging van hetgeen naar zijn oordeel waarheid is; waarheid, welker kennis hij belangrijk, ja hoogst noodzakelijk meent te zijn.

De inhoud van dit geschrift doet de gevoelens en gewaarwordingen kennen, onder wier indrukken de Schrijver, een Leeraar der Hervormde Kerk, zich voorbereidde tot de viering van den laatsten Hervormingsdag, op den 6 November 1842, en van welke de Leerrede bij die gelegenheid, voor eene kleine gemeente van Hervormden onder eene zeer Roomschgezinde bevolking, het resultaat was, gelijk dan ook de hier en daar ingevoegde fragmenten uit deze Leerrede aantoonen, hoe de Schrijver zijne denkbeelden op den kansel ontvouwde en toepasselijk voordroeg.

Deze herinneringen zijn minder vatbaar om van dezelve eene schets te geven. Indien zij ook niet, ieder denkbeeld, op zich zelf staan, volgen zij elkander op in eene orde, geregeld door eene aaneenschakeling van gedachten, die door den aard des onderwerps te zeer subjectief is, om altijd opgemerkt te kunnen worden. Ziet de Schrijver zich door de omstandigheden des tijds gedrongen, zaken op te merken, wier voorstelling aan sommigen minder aangenaam zal zijn, zoo geschiedt dit op zulk eene wijze, dat ieder, die gematigd is, ieder, die op verlichting prijs stelt, het zegel van zijne goedkeuring aan het hier gestelde zal hechten. Zoo lezen wij o. a. bladz. 29: »De Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, ons zoo dierbaar, omdat zij een liefelijke band is, die duizenden verbindt, omdat zij verlichting en beschaving verspreidt en veel doet tot opbeuring van den minderen stand en ter vorming der jeugd, en berekend was voor de schoonste verbroedering van Protestant en Roomsche, wordt van de Ultramontaansche partij aangerand, waar zij haar kan bereiken. Het onderwijs in *Nederland*, onze roem, want het onderwijs der meest beschaafde volken kan er niet tegen opwegen, dat onderwijs, ingerigt zoo wel ten behoeve van den Roomsche als van den Protestant, wordt rusteloos belaagd, hartstogtelijk soms aangetast, om dit schoon gebouw van zoo veel nut omver te werpen; en zoo zou ons niets overblijven, dan uit de puinhoopen een nieuw gebouw op te trekken. Reeds is de hooge regering gedrongen of verlokt, om, in toegevendheid aan den vijand, ver te gaan;

reeds hebben de *Jesuiten* zich op het gebied van het onderwijs verre weten in te dringen."

Hooren wij ook het woord, waarmede de Leeraar zijne kleine gemeente bemoedigt: »Neen, het licht zal hier niet van den kandelaar worden weggenomen. Wie weet, hoe velen en wie, hier nog eens, in het licht des Euangeliums zullen leven, want de goede zaak des Euangeliums moet toch eenmaal zeker triumpheren. Er komen eens andere tijden; het gebouw van *Rome* moet en zal instorten; het is niet op de *Petra* des Heeren gebouwd; het is een kunststuk van menschelijk vernuft; tot hetzelve is de naam van CHRISTUS geleend, maar Hij zelf is daarin miskend; het wordt door list zamengehouden, en — waar de *Jesuiten* aan dat gebouw werken — dikwerf door boosheid. Het moet en kan instorten. Het gebeurde te *Wittenberg* vóór 325 jaren, met deszelfs verbazende gevolgen, kan zich herhalen; de gebeurtenissen zijn in de hand van den Albestierder. Geheele scharen zijn reeds vatbaar voor de vrucht van omwentelingen, die voor de Christelijke wereld bereid worden. — Ook *Nederland* worden reeds betere dagen beloofd. Dat deel van deszelfs Roomsch-Catholijken, hetwelk zoo schoon toeneemt in beschaving en in de beoefening der wetenschappen, bevat reeds de beginselen van betere tijden, strooit de zaden van een gelukkiger leven, ook in *Nederland*. — En komen zij eens — misschien nog lange na onze dagen — dan bestaat onze gemeente nog, gelijk zij nu na LUTHER reeds bijna drie eeuwen bestaat; dan reikt de menigte haar de broederhand; dan zal men ons roemen, en zeggen: »hier waren eenmaal die weinigen, die het woord Gods getrouw bewaarden, wat hun ook tegen liep; hier staat nog die tempel, dien zij behielden, waarin zij niet ophielden te vergaderen ter aanbidding naar JEZUS leer, al stroomden ook de scharen, eeuwen lang, hem voorbij. Dat is eene schoone gedachtenis van ons; deze moeten wij hebben, in haar onder onze nageslachten eens herleven; de roem van zoo genoemd te worden is begeerlijk; en zij zal onze roem

zijn, als wij behouden, wat wij hebben, opdat niemand onze kroone neme."

Wij achten dit stukje de aandacht waardig van allen, die belang stellen in de kennis en beoefening der Christelijke waarheid en deugd. Groot is het voorregt van de gemeente, voor welke zóó gesproken, die naar den in dit geschrift heerschenden geest bestuurd en onderwezen wordt; zij waardere haar voorregt op den regten prijs. De Eerw. Schrijver worde bemoedigd door de ondervinding, dat ook zijne *Herinneringen* gezegend worden tot volharding in het geloof aan het Evangelie en tot opwekking van zijne geloofsgenooten, om hunne godsdienstige belijdenis te versieren met eenen Christelijken wandel.

Verhandeling over den Klompvoet en soortgelijke misvormingen; benevens derzelver behandeling met en zonder operatie, toegelicht door eenige ziektegeschiedenissen; door W. J. LITTLE, *M. D. Uit het Engelsch. Met* 41 *Houtsneefiguren. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *In gr. 8vo. XVI en* 267 *bl. f* 3 - 90.

Een man, zijne bestemming in de beoefening der letteren gevonden hebbende, lijdt aan eene misvorming der voeten. Welligt was het juist deze, welke hem daartoe meer bijzonder gebragt heeft? Na zijn doel reeds bereikt te hebben, wordt hier de aandacht meer bijzonder bij dit gebrek bepaald. De Geneeskundigen, die echter de behandeling ook vroeger niet voorbijgezien hadden, leggen er zich thans nog meer op toe, middelen uit te denken en in het werk te stellen, om dit gebrek te verhelpen en te genezen. Men zoude bijna zeggen, de peesdoorsnijding of klieving maakt *furore* onder de Geneeskundigen en het niet Geneeskundig publiek! De Heer C. VAN OSENBRUGGEN, *varuslijder*, kreeg waarschijnlijk door het meer bekend worden der pogingen, om zulke gebreken te verhelpen, aanleiding, om voor zijne misvorming hulp te zoeken. Waarschijnlijk gedreven door het bekende: *Etenim omnes ar-*

tes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur, (CICERONIS *oratio pro Archio poëta*) trachtte hij zich bekend te maken met een of ander over dit onderwerp handelend boek, alvorens zich aan de kunstbewerking te onderwerpen. Zijne aandacht werd gevestigd op het werk van Dr. W. J. LITTLE, die, zelf Geneesheer, met dit gebrek, den Klompvoet, behebd was. Deze zocht genezing en vond haar bij Dr. STROMEIJER te *Hanover;* een man, die zich omtrent het geheel der behandeling van misvormingen zeer verdienstelijk gemaakt heeft. De Heer VAN OSENBRUGGEN, terwijl hij de hulp van den zoo gunstig bekenden Hoogleeraar P. HENDRIKSZ inriep, dacht tevens ook het Geneeskundig publiek geene ondienst te doen door het overbrengen der Verhandeling van Dr. LITTLE uit de Engelsche taal in de onze; eene gewis niet gemakkelijke taak, zoowel wat de vertolking, als verdere overbrenging betreft. Het schijnt echter, dat de Heer VAN OSENBRUGGEN deze moeijelijkheden wist te overwinnen, geholpen voor het Geneeskundige door Dr. L. S. A. HOLTROP, terwijl in den Heer BAL, te *Delft*, iemand gevonden werd, geschikt om de houtsnede te bezorgen.

Moge de Heer VAN OSENBRUGGEN verder gevonden hebben hetgeen hij gewenscht en verwacht heeft! In October 1840 schreef hij: »Mijne aanvankelijke herstelling geeft mij daartoe (tot dank en hoogachting) ruime stof, en ook om redenen, buiten mij gelegen, wensch ik, dat mijne geheele herstelling hunne (der Heeren Prof. P. HENDRIKSZ en Dr. W. HENDRIKSZ) ijverige pogingen met goeden uitslag moge bekroonen." — Tot hiertoe hebben wij echter nog niet gezien het te geven verslag van den Hoogleeraar HENDRIKSZ van de behandeling van den Heer VAN OSENBRUGGEN; hetzij in het Tijdschrift, genaamd *Boerhaave*, of in een afzonderlijk geschrift.

Zoo veel meenden wij te moeten mededeelen omtrent het eigenaardige, waardoor zich deze Verhandeling onderscheidt, geschreven door eenen Arts, die zelf geleden heeft aan een gebrek, waarvan hij later vele anderen genezen

heeft, na vooraf zelf daarvan bevrijd te zijn geworden, vertaald door eenen geleerden niet-Arts, die er ook aan geleden heeft en er hoopt geheel van hersteld te worden.

Ofschoon wij nu den Vertaler dank verschuldigd zijn voor dezen arbeid, die voor hem vele moeijelijkheden moest hebben, kunnen wij niet ontveinzen, dat wij dien liever van eenen Geneeskundige hadden gezien, die bij de veelvuldige ondervinding van LITTLE ook iets van de zijne had kunnen voegen. Wij zeggen dit van het Geneeskundig standpunt, zonder daardoor de pogingen of verdiensten van den Vertaler in het minst te kort te willen doen.

Het ware zeker te wenschen, dat door algemeen verspreide taalkennis de overzettingen overbodig werden, zoo als de Heer v. D. B., de beoordeelaar van dit werk in het *Archief der Geneeskunde*, D. I, bl. 136, dit nog eenmaal hoopt. Wij moeten echter zeggen, dat er door dien verdienstelijken Arts nog al wat verlangd wordt. Men versta dit niet alsof wij geene voorstanders zouden zijn van eene echt wetenschappelijke beschaving. Integendeel, Rec. verlangt steeds in den *Doctor* eenen *vir doctus*, die zijnen titel niet gekocht, maar denzelven door vlijtigen en onvermoeiden arbeid verworven heeft. Jammer (men zal hieruit zelf ontwaren, dat Recensent nog tot *le bon vieux tems* behoort) dat de Latijnsche taal niet meer tot een algemeen punt van vereeniging strekt, tot eene soort van middelpunt ter onderlinge mededeeling en wisseling van gedachten, vooral in bepaalde vakken van Wetenschap, als Geneeskunde, Godgeleerdheid enz. Doch tot aanleering der oude talen wordt thans te veel tijd vereischt! Men zoude langs dezen weg niet kunnen *medestoomen*, en ligt kwam men tot de eene of andere betrekking te laat. Het jeugdige *Europa*, en waarom ook niet het ontluikende *Nederland?* kan geen heil meer van de ondervinding des gevorderden leeftijds verwachten. Men onderwijst thans veel te aangenaam en in korten tijd aan zoo vele Instituten het Grieksch en Latijn. En hoe welluidend klinkt niet eene daartoe uitgevaardigde uitnoodiging in het Fransch, bekrachtigd door het Geneeskundig bestuur in dezelfde taal!

Maar, laat ons tot de *klompvoeten* terugkeeren. Ook omtrent de algemeene aanleidende oorzaak tot soortgelijke kunstbewerkingen zal de tijd moeten beslissen. De kunst heeft te dezen opzigte groote vorderingen gemaakt; zij zijn onmiskenbaar. Maar de uitbreiding van deze geneeswijze wordt overdreven. De Tijdschriften zijn overvloeijende van gevallen en waarnemingen, meestal met gunstig gevolg; maar doorgaans wordt, althans door de meesten, gezwegen van de gevallen, waar de hoop van den lijder en de verwachting van hem, die te veel toegezegd heeft, schipbreuk hebben geleden.

Doch ook hier valt niet tegen den stroom op te zeilen. Het gaat hier als bij de opkomende stelsels in de Geneeskunde, als bij alle omwentelingen enz.: de geestdrift sleept mede en bedwelmt. Staatkunde, kunsten en wetenschappen gelijken somwijlen naar gastmalen, waar de gasten te veel Champagne gedronken hebben; met dit onderscheid, dat de werking van den eigenlijken Champagne doorgaans spoediger voorbijgaat. Gelukkig, wanneer onder de opgewondenen nog de stem van eenen GAMALIËL eenigen ingang vindt!

De Inleiding van Dr. LITTLE behelst veel, dat waardig is om geweten te worden. De Schrijver is ook met andere te rade gegaan, die vóór hem dit onderwerp behandeld hebben. Hij is niet slechts operateur, maar doet zich ook als wetenschappelijk man kennen. Het ontleed- en natuurkundig gedeelte is ook wèl behartigd. Slechts de verdeeling van het werk is eenigzins zonderling. De eigenlijke Verhandeling over den Klompvoet beslaat slechts 39 bladzijden. De Appendix wordt als 't ware hoofdwerk en strekt zich tot 267 bladzijden uit; terwijl eene inleiding van 59 bladzijden het geheel voorafgaat. De waarnemingen, het onderwerp van den Appendix, zijn zeer uitvoerig en meer dan enkel waarneming. Daardoor wordt echter de beredenering van het geheel moeijelijk en raakt hetgeen tot eene slotsom moest of kon leiden te zeer verspreid en verdeeld. Doch LITTLE is de eenige niet, die zich hieraan schuldig maakt. De lezing van zijn werk is zelfs ge-

makkelijk te dezen opzigte, in vergelijking met andere geschriften van zulken aard. Wie herinnert zich hier niet de brieven van LALLEMAND over de hersenaandoeningen, waardoor zij voor den nog niet genoeg geoefenden vaak onbruikbaar worden? Een toekomstige GALENUS (over de overeenkomst en het verschil tusschen de Jicht en de Scrophulosis, door A. A. SEBASTIAN, bl. 102) zoude tevens eenen leeftijd van METHUSALAH behoeven, om al de daar voorhandene bouwstoffen te ordenen.

De uitvoering van het boek is zeer voldoende. Alle platen zijn echter niet even duidelijk, hetwelk denkelijk meer aan het oorspronkelijke dan aan de uitvoering van den Heer BAL te wijten zal zijn. Vele der houtsneden zijn zeer gelukkig uitgevoerd en strekken den kunstenaar tot eer.

Theorie der Plantenteelt met voorbeelden uit de ervaring in het groot opgehelderd en bevestigd. Eene Handleiding voor Land-, Bosch- en Tuinbouwers, die de hoogste opbrengst van den grond trekken willen. Door Dr. FRIEDRICH SCHMALZ, *Hoogleeraar te Dorpat. Uit het Hoogduitsch vertaald door* E. C. ENKLAAR. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1842. *In gr. 8vo.* 246 *bl.* *f* 2-:

Dit beknopt boekje wordt door den Vertaler in zijn voorwoord (*sic*) hoogelijk geprezen. Nimmer, zegt hij, is hem een werk voorgekomen, hetwelk met meer beknoptheid en duidelijkheid wetenschappelijke onderwerpen voorstelt, en daardoor ook voor hem, die in de natuurkundige wetenschappen geheel leek is, verstaanbaar en aangenaam is. In den lof van algemeene verstaanbaarheid kunnen wij niet geheel instemmen. Wij betwijfelen zeer, of een leek in de natuurkundige wetenschappen alles, en bepaaldelijk 't geen in de tweede afdeeling over den grond en deszelfs scheikundige zamenstelling, gezegd wordt, met vrucht zal kunnen lezen. Hoe dit zij, het boekje is zeker in zijne soort zeer belangrijk. Wij hooren hier een' man spreken,

die als grondeigenaar eene uitgestrekte ervaring met wetenschappelijke theorie verbonden heeft. De eerste afdeeling handelt over het ontstaan, de voeding, den groei en de volkomene ontwikkeling der gewassen (bl. 7—118); de tweede over de middelen, waarvan de natuur zich bedient, om planten voort te brengen, te ontwikkelen en te onderhouden (bl. 119—211); de derde behelst beredeneerde grondstellingen der plantenteelt, welke uit de beide vorige afdeelingen voortvloeijen (bl. 212—227); de vierde afdeeling, eindelijk, vermeldt de uitkomsten van een bedrijf, hetwelk naar de bovenstaande grondstellingen ingerigt en gedreven werd (bl. 228—246). Veel is meer van locaal dan van algemeen belang. Het boekje heeft vooral betrekking op *Pruissisch Lithauen*, waarin de bezittingen van den *Dorpatschen* Hoogleeraar gelegen zijn. Desniettemin behelst vooral de derde afdeeling vele wenken, welke van algemeene toepassing geacht mogen worden, en de Vertaler heeft dus aanspraak op de dankbaarheid onzer landgenooten, door dit Duitsche letterproduct op onzen vaderlandschen grond verplant te hebben.

Op de wijze echter, waarmede hij zich van deze taak gekweten heeft, moeten wij eenige aanmerkingen maken. Vooral wordt dit werk ontsierd door eene zeer slordige correctie. Zoo lezen wij, b. v. bl. 34, *alle die bevattende zaden*, eene zinstorende drukfout voor *alle olie bevattende zaden;* bl. 53, *onderscheidene veranderingen...... plaats heeft*, voor *plaats hebben;* bl. 94, *volgens de door mij verkregene ondervinding ondervinding*, waar deze verdubbeling van het laatste woord eene lompe drukfout is; bl. 185, *uit den kring*, voor *uit den dampkring;* bl. 215, *kampkring* voor *dampkring;* bl. 234: »*want ofschoon het aantal voeren mest, welke te veld gebragt worden, niet zeer spoedig vermeerderd kon werden, daar de arme grond weinig stroo gaf, maar het vee zoo veel te krachtiger gevoed werd;*" welke zin blijkbaar niet afloopt, daar er niets op het eerste woord *want* slaat, om nu niet van *werden* voor *worden* te gewagen. Wanneer men een boek vertaalt, behoort men het van dergelijke vlekken te zuive-

ren. Somtijds schijnt het eer eene drukproef, dan een afgedrukt werk, 't geen men voor zich heeft. 't Doet ons leed, het oorspronkelijke werk niet te kennen. Daardoor weten wij niet, hoe het gesteld is met de tafel van MEIJEN, die de Schrijver zegt, ten slotte, ter meerdere duidelijkheid, te zullen mededeelen (bl. 123), doch welke wij te vergeefs in het boek zoeken. Zoo weten wij ook niet, hoe de voor ons onverstaanbare zinsnede op bl. 53 te regt te brengen: »De wortels hebben tot zoodanige verandering niet alleen het licht noodig, maar zelfs is deszelfs toegang daartoe nadeelig." (Waarschijnlijk moet men hier het woord *niet* tusschen de woorden *licht* en *noodig* invullen). Of het algemeen voor onze landbouwers verstaanbaar zij, om van *faktoren* te spreken (»Hoe harder het bekleedsel des zaadkorrels is, des te meer dampkringslucht en vochtigheid behoeft hij, des te magtiger moeten deze beide factoren daarop werken"), zouden wij gerustelijk betwijfelen. Ook is het ons niet bekend, dat het woord *verzompt*, 't geen herhaaldelijk gebezigd wordt voor *moerassig* (*sumpfig*), bij ons gebruikelijk is; doch mogelijk is dit eene hier of daar aangenomene provinciale benaming. Wij kunnen dus de vertaling niet zeer prijzen, en raden den Heere ENKLAAR, in 't vervolg bij dergelijken arbeid minder blijken van overhaasting te geven, en alzoo de nuttige strekking zijner pogingen door grooter zorgvuldigheid aan te bevelen.

Leerboek der algemeene Aardrijksbeschrijving, of Handboek der aardrijkskundige wetenschappen voor alle standen, uit de nieuwste bronnen geput; door J. C. BEIJER, *gepensioneerd Leeraar van de Koninklijke Nederlandsche Militaire Akademie. In één Deel. 1ste en 2de Aflevering. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1842. *In gr. 8vo.* 320 *bl. f* 4-40.

Niet zonder eenigen ophef is dit werk in een Boekverkoopers *Prospectus* aangekondigd: »Er zijn vele en zeer voortreffelijke werken over de kennis der aarde, maar al het

voorhanden zijnde roept, bij de belangrijke voortgangen in het gebied der wetenschap, steeds om iets nieuws, of volgt, uit hoofde van de wijze der voorstelling en geheele behandeling van het onderwerp, eene rigting, die met het doel, dat wij ons in dit werk voorgesteld hebben, niet overeenkomt. Veel van hetgeen onze Letterkunde in dit vak bezit, is verouderd, of het stelt slechts een dor geraamte voor van alle merkwaardigheden, waarvan de aarde voor den opmerkzamen beschouwer zoo vol is. Andere wezenlijk verdienstelijke werken toonen, door hunnen geringen omvang, dat zij op geene *volledigheid* aanspraak kunnen maken; terwijl daarentegen vele aardrijkskundige werken door eene schrikkelijke wijdloopigheid vermoeijen, in plaats van leerzaam te onderhouden. Dit werk zal, met de meeste grondigheid en de slechts eenigzins bereikbare volledigheid, *het geheele gebied der aardrijkskunde* omvatten, en, bij de grootste beknoptheid, geene der daadzaken onaangeroerd laten, welke in de algemeene natuurkunde der aarde, zoowel als in de bijzondere beschrijving der landen en volken, in aanmerking komen. Zoo zal het een getrouw tafereel van het Heelal, een indrukwekkend beeld van het leven der volkeren op de hun aangewezene woonplaatsen, eene aanschouwelijke voorstelling van de menigvuldige volkstoestanden, in het licht van onzen tijd, opleveren.''

In hoeverre nu het boek aan deze hooge (om niet te zeggen: winderige) beloften voldoe, kan zeker eerst na de verschijning van *het geheel* worden beoordeeld. Naarmate dus de afleveringen het licht zien, kunnen ze in betrekking tot den omvang der voorgestelde taak meerder worden *gerefereerd*, dan *gerecenseerd.* Het begin willen wij wat uitvoeriger aankondigen, om onze lezers, voor zoo verre zij deze twee Afleveringen nog niet mogten hebben gelezen, met derzelver inhoud bekend te maken, waarbij wij tevens de aanmerkingen, die wij onder het lezen maakten, aan hun oordeel en dat des Schrijvers kunnen onderwerpen.

Het boek vangt aan met een kort overzigt van de *Geschiedenis der Aardrijksbeschrijving*, welke de Heer BEIJER verdeelt in *zes* tijdperken, te weten: tot aan de groote volksverhuizing; tot COLUMBUS; tot MAGELLAAN; tot COOK; tot HUMBOLD; tot onzen tijd. Wij willen nu op de keuze dezer tijdvakken geene aanmerking maken, maar vragen, of de hier gegevene korte opgave der voornaamste vroegere en

latere land- en zeereizen den naam van eene *Geschiedenis der Aardrijksbeschrijving* dragen kan? Het bekende werk van COOLEY (*), zoo meesterlijk door onzen VAN KAMPEN overgebragt (dat zegt meer, dan *vertaald*), waarvan dit overzigt een kort uittreksel schijnt, heet: *Geschiedenis der aardrijkskundige ontdekkingen*, en teregt; want eene geschiedenis der wetenschap, die de *Geographie* heet (vooral in den zin, welken het aangehaalde *Prospectus* er aan hecht), is geheel iets anders. En ofschoon het kronijkachtige bij zoo groote kortheid niet te vermijden was, vergenoegt zich de Heer BEIJER te meermalen met de namen der reizigers en van de door hen bezochte landen of zeeën op te geven, zonder, hetgeen hier eigenlijk de hoofdzaak was, in eene beoordeeling te treden van de diensten, die zij aan de aardrijkskunde hebben bewezen. Verscheidene belangrijke reizen van den laatsten tijd, gelijk van ROSS, LA PLACE, BOELEN en anderen, worden niet genoemd. Deze Afdeeling wordt besloten met een kort, en daardoor vrij oppervlakkig overzigt van eenige aardrijkskundige werken. Het uitvoerige en uitmuntende werk van VAN WIJK had toch, dunkt ons, meer, dan de eenvoudige melding van den naam des Schrijvers, verdiend. Het bevreemdde en speet ons, niet meer dan een paar woorden aan te treffen nopens voorname *Atlassen*, een zoo belangrijk hulpmiddel bij de beoefening dezer wetenschap. Over het geheel mogt de Heer BEIJER wel in het oog hebben gehouden, dat hij een *leerboek* schreef, eene *handleiding*, een *handboek*, zoo als hij het zelf noemt. Daarin kan niet alles breedvoerig worden behandeld, maar de lezer, de leerling, heeft regt om te verwachten, dat de Schrijver, die als zijn leermeester optreedt, hem aanwijze, waar hij nader en uitgebreider onderrigt kunne bekomen; de aanhaling van het belangrijkste en aanwijzing van het beste mogt, indien wij wèl zien, niet gemist worden.

De *tweede* Afdeeling beschouwt de aarde als een gedeelte van het heelal, en begint met een beknopt overzigt van de populaire sterrekunde. Eene korte geschiedenis dier wetenschap is waarlijk op anderhalve bladzijde niet te geven. De voorstelling van het zonnestelsel, volgens TYCHO BRAHÉ, is onjuist: »Volgens hem bevindt zich de aarde in het middel-

(*) BEIJER zegt, bl. 46, ten onregte, dat dit werk niet *Chronologisch* is. *Ref.*

punt der wereld, en de zon wentelt in 24 uren rondom de aarde." Dit is het niet, waardoor zich TYCHO's onderstelling van die van PTOLEMEUS onderscheidt, maar dat de zon met de overige planeten gezamentlijk om de stilstaande aarde worden rondgevoerd. Waar gezegd wordt, dat de vaste sterren in de onderscheidene sterrebeelden met de letters van het Grieksche Alphabeth worden aangeduid, is eene kluchtige misvatting ingeslopen: »met dien verstande, dat »de grootste D, de tweede B, de derde V heet, enz." Hier heeft de zetter eene *α* voor eene *d*, en eene *γ* voor eene *v* aangezien, en de verbeteraar der drukproeven schijnt ook al geene Grieksche letters gekend te hebben. Eene misvatting van den Schrijver zelven is deze: »HERSCHEL toonde aan, dat de planeten gedeeltelijk van andere hemelligchamen vergezeld zijn, welke zich om dezelve bewegen." Hij weet toch wel, dat de wachters van *Jupiter* en sommige van *Saturnus* lang vóór HERSCHEL's tijd bekend waren, en de eersten, reeds kort na de uitvinding der verrekijkers, door CASSINI zijn ontdekt? Bij de teekens der planeten zegt BEIJER: »*Saturnus* wordt door een zeissen aangeduid, als een zinnebeeld van den tijd." Mis; het is, even als bij *Jupiter*, de verminkte voorletter van den Griekschen naam; ♄ is eigenlijk K, de eerste letter van Κρονος. De teekens van den Dierenriem volgen elkander niet, gelijk men hier leest, van het Oosten naar het Westen, maar van het Westen naar het Oosten op. Geographische Lengte en Breedte worden aldus beschreven: »De Lengte op aarde wordt van zeker punt, hetwelk men als het begin aangenomen heeft, af gerekend. De Breedte op aarde stemt niet met den afstand van bedoelde plaats, tot den evenaar, overeen." Zoo staat er letterlijk; maar wie ziet niet, dat het eerste hoogst onbepaald, het laatste juist het omgekeerde van de waarheid is?

De lijst der sterren, die eigene namen hebben, kon, (indien wij over het doel van deze Afdeeling: *de aarde beschouwd als een gedeelte van het heelal*, wèl oordeelen) gelijk meer, gemist worden. Nu zij er staat, behoorde niet van sommige, maar van alle, de grootte te zijn opgegeven. Er zijn ook enkele *sterregroepen* bij opgenoemd, die toch geene afzonderlijke sterren zijn, gelijk de *Fortuin* in den *Stier;* de *Hyaden;* de *Jakobsstaf* (later wordt dit bekende drietal sterren in den Gordel van *Orion* nog eens onder den naam van de *Drie Koningen* genoemd); de *Pleyaden;* het

Zevengesternte, hetwelk in deze Alphabetische lijst tusschen *Sohedir* en *Sirius* is geplaatst. — Op bladz. 67 staat, »dat de Ring van *Saturnus* zich eenmaal om zijne Planeet beweegt, gedurende dat deze zijnen omloop om de Zon voleindt.'' Intusschen hebben naauwkeurige waarnemingen in de laatste tijden aangetoond, dat de ring, of het stelsel der ringen, in ongeveer 10, 5 uren omwentelt om eene as, die loodregt op het gemiddelde vlak der ringen (*) staat, door welke waarnemingen de theorie bevestigd wordt, dat deze beweging voor de *stabiliteit* noodzakelijk is; gelijk dan ook de waarnemingen van SCHRÖTER, die vooral tegen de aswenteling schenen te strijden, voldoende door OLBERS en anderen zijn verklaard geworden. Trouwens, ofschoon de opgaven, die het zonnestelsel betreffen, over het geheel met de waarheid overeenkomen, de Schrijver is hier blijkbaar niet op eigen grondgebied; anders zou hij niet geschreven hebben: »Hoe meer HERSCHEL zijn teleskoop verbeterde, des te meer Sterren kon hij zien. Wat zoude men zien, indien het mogelijk ware, de kijkers tot het tienvoud hunner tegenwoordige kracht te brengen!'' Want de theorie leert, en de waarneming bevestigt, dat, wanneer men de kracht der kijkers overdrijft, de helderheid van het uitspansel tevens zoo toeneemt, dat het flaauwe licht der met mindere werktuigen onzigtbare sterren er nagenoeg door overschenen wordt. Doch het is hier de plaats niet, om dit naauwkeuriger uiteen te zetten. Zoo schijnt ook de Schrijver zonder helder nadenken geschreven te hebben: »Menigwerf is de vrees geuit geworden, dat eenmaal eene komeet de aarde zoude kunnen ontmoeten. Het staat echter als 281,000000 tot 1, dat zulk een geval geene plaats zal hebben, ofschoon het, naar sommiger gevoelen, niet geheel buiten het bereik der mogelijkheid ligt.'' *Mogelijkheid* bestaat, zoodra ééne term der rede grooter dan 0 is.

Hetgeen voorts van de wiskundige klimaten, den Almanak enz. gezegd wordt, gaan wij zonder aanmerkingen voorbij, behalve dat het gezegde: »Het oude Romeinsche jaar begon als de Zon op den 1 Maart in den eersten Graad van den Ram trad,'' onmogelijk alzoo kan zijn. Zeer naauwkeurig

(*) Immers, de ringen liggen onderling niet volmaakt in hetzelfde vlak, maar hebben op elkander eene kleine helling.

en uitvoerig is hetgeen vervolgens gezegd, en met tafeltjes voorzien is, over de onderscheidene *projectiën*, of het ontwerpen van geographische netten voor kaarten.

Zooveel van de dusgenoemde wiskundige aardrijksbeschrijving. De natuurkundige splitst zich in drie Afdeelingen, »te weten: 1) in de natuurkunde van het *vaste*, of in beperkten zin, de zoogenoemde *Geologie;* 2) in de natuurkunde van het *vloeibare*, of gepaster, de *Hydrologie;* en 3) in de natuurkunde van het *luchtvormige*, of de *Atmosphaerologie*, gewoonlijk ook *Meteorologie* genoemd." De Schrijver begint met het laatste, de *Atmosphaerologie*, welke hij ten onregte *Meteorologie* noemt, daar door het laatste meer de veranderingen in de gesteldheid des dampkrings worden aangeduid. Wij hebben op deze eerste Afdeeling geene aanmerkingen. De tafels van vergelijking der verschillende thermometerschalen zijn gemakkelijk, en die van verschillende *temperatuur*, gevallen regen, enz. op onderscheidene plaatsen der aarde, uitvoerig en naauwkeurig. Alleen vragen wij, wat BEIJER meent met: »de jonge SCORESBY heeft zeer vele (sneeuwfiguren) afgeschetst, waarbij men kan opmerken, dat er immer de getallen 3 en 6 op gevonden worden (dat zal moeten zijn: drie- en zeskantige figuren in zijn), maar de getallen 5 en 10 geheel ontbreken, hetwelk voor het zoo diep gegronde twaalftallig stelsel en tegen het, niet uit de natuur ontleende, tientallig stelsel pleit." (Bladz. 132).

Van het *zodiacaallicht* zegt de Schrijver, dat het bestaat »in eene lichtstreep, welke men in de lente na zonnenondergang [voeg er bij: *in het Westen*], en in den herfst [voeg er bij: *vóór zonsopgang*] aan den Oostelijken hemel somwijlen bemerkt." Maar nu — »in den heeten aardgordel wordt dit licht zelden bemerkt, maar des te meer, als men zich noord- of zuidwaarts van den evenaar verwijdert." De waarheid is, dat het *zodiacaallicht* tusschen de keerkringen juist het best en menigvuldigst gezien wordt, en op *hooge* breedten zeer zeldzaam is.

De *tweede* Afdeeling, *de vloeibare oppervlakte der aarde*, begint met *het water in het algemeen*, waarbij wij somtijds, gelijk meermalen in dit werk, meesmuilden over het bitter weinige, dat BEIJER somtijds in zijne lezers onderstelt; b. v.: »de *breedte* des waters [b. v. eener rivier] wordt door den afstand der beide oevers bepaald;" (bladz. 143); ook: »zeer veel is ook verder daaraan gelegen, of het schip goed zeilt

of niet. Een slecht zeiler wordt weldra door eenen voortreffelijken zeiler voorbij gevaren." (Bladz. 103.) Ei, zou dat inderdaad waar zijn? .... Eenigzins verkeerd uitgedrukt is de bepaling van het *verval* des loopenden waters, als zijnde: »de afwijking van de *regte* (lees waterpas-) lijn." Ook is het volgende onjuist: »In het benedenste gedeelte van haren loop, deelen rivieren en stroomen zich niet zelden in vele armen, en omsluiten alzoo dikwijls eene of meer weerden, die enkel, of zamenhangend, eenen driehoek vormen, wiens spits *stroomafwaarts* gerigt is." Men leze: *stroomopwaarts*. Nog: »Het is eene erkende daadzaak, dat kokend water, ook door de sterkste hitte, tot geene hoogere temperatuur kan gebragt worden, dan die van kokend water, en wanneer men er een warmtemeter in plaatst, stijgt dezelve niet, al brengt men het sterkste vuur onder het water." Bijna letterlijk leest men aldus ook bij SOMMER, *Taf. v. h. Heelal*, D. III, bl. 15; maar BEIJER had dan ook, om de waarheid te schrijven, het volgende niet moeten weglaten: »Wanneer het water in een geheel besloten vat kookt, en de dampen niet ontwijken, noch in de hoogte stijgen kunnen, zoo bewerken zij, omdat zij in eenen hoogen graad veerkrachtig zijn, zulk eene sterke drukking op het water, dat dit laatste in het zieden verhinderd wordt, *en nu eene veel hoogere temperatuur dan te voren kan aannemen*." — Nog teekenden wij aan: »Als men brood met zeewater bakt, wordt hetzelve zeer ziltig, en wanneer het een' dag oud is, zeer bitter." Dit is niet alzoo; brood, waarvan het deeg met zeewater is gekneed, is zeer goed, en wordt, waar er gelegenheid is om zuiver vloedwater te bekomen, door velen voorgetrokken. Ook over het *lichten der zee* wordt gesproken, en onder hetzelfde opschrift over de zwaarte en *temperatuur* van het zeewater, ijsbergen, ebbe en vloed, enz. gehandeld; zulks is ongevallig. Over het geheel zou eene verdeeling in § § voor een boek van dezen aard, naar het ons toeschijnt, doelmatiger zijn. Het algemeene overzigt der zee volgens hare groote afdeelingen is goed; de beschrijving van het Noorden fraai; ten bewijze, dat wij niet enkel naar het gebrekkige zoeken, willen wij er een gedeelte van overnemen: »De Noordpool is het middelpunt dezer ontzaggelijke zee, die door eene alles verstijvende koude de stoutmoedige pogingen van den mensch, om tot de pool der aarde, of ten minste tot het einde van het vaste land door te drin-

gen, verijdelt. Al worden de lange winternachten door schitterende Noorderlichten verkort, en door verblindende sneeuw en doodsbleeke ijsmassa's verhelderd, zoo belet toch de grimmige koude, welke het plantenleven alle groeijing beneemt, en vele dieren het verblijf in deze streken onmogelijk maakt, de bezielde natuur, zich hier in haren prijkenden dos te toonen. Bieden ook al der ijsbergen vaste en koude gestalten verscheidenheid in hare omtrekken aan, de inwonende kille dood, gebrek aan beweging en leven, vertoont zich toch overal in deze akelige woestenij. Alleen de mensch, overal zijne bakermat met liefde omvattende, aan zijne gewoonten moeijelijk te ontwennen, en daaraan als aan zijnen eigenen wil onderdanig, is, behalve weinige dieren, die door de natuur met eene vetmassa of met dikke pelsen tegen deze alles doodende koude beschermd zijn, in staat, het in de ijshutten uit te houden, en aldaar het leven dragelijk, welligt zelfs behagelijk, te vinden. Waar zelfs het bewegelijke kwikzilver stolt, en eenen staat van vastheid verkrijgt, die het tegen den hamer bestand maakt; waar de vuurwateren, die het uitdoovende leven oprakelen, die tot lust en blijdschap opwekken en tot de krachtigste werkzaamheid van den geest opvoeren, ja door hun vermogen zelfs den sterksten held neervellen kunnen, waar die wateren, sluimerend en schijndood, in ijs veranderen; waar het ijs van gewoon zoet water, als kristal, aan het staal vonken ontlokt, de verschrikkelijk koude sneeuw den dorst niet stilt, maar vermeerdert, en, in de hand genomen, geene mindere pijn veroorzaakt, dan wanneer men heet ijzer in de hand houdt; daar is het waarlijk niet herbergzaam te noemen."
Niemand zal ontkennen, dat deze beschrijving sierlijk is; en zij zou het nog meer zijn, indien de uitweiding over de vuurwateren niet grovelijk zondigde tegen eenen stijlregel, door den Heer BEIJER zelven gesteld (*): »In de volzinnen moet eenheid heerschen; dat is, er moet slechts één denkbeeld in elken volzin bestaan. Dit vereischte vordert, dat alles weggelaten worde, wat geene betrekking tot de hoofdgedachte heeft."

Het *land*, de *derde* Afdeeling der natuurkundige aardrijksbeschrijving, beschrijft de onderscheidene vlakten, gebergten, vulkanen en derg., waarbij wij ons thans niet zullen ophouden.

(*) *Handl. tot den Ned. Stijl*, § 432.

Daarna volgt eene beschouwing van de *verspreiding der natuurvoortbrengselen*, en wel eerst van de delfstoffen, daarna van de planten, eindelijk van de dieren. Bij het eerste treft men uitvoerige opgaven aan van de hoeveelheid metalen en eenige andere delfstoffen, die onderscheidene rijken opleveren. Breedvoeriger is de beschouwing van het plantenrijk over de aarde, met tabellen verrijkt; en nog breedvoeriger die van het dierenrijk; bevattende eene korte beschrijving der voornaamsten. Bij de *raven* zegt BEIJER, »dat zij slecht *rieken*;" dit moet *ruiken* zijn, (de stelling als bewezen aangenomen) want er wordt gesproken van het reukorgaan dezer vogelen; niet van de lucht, die zij van zich geven. Ook is het onjuist, dat de bontekraaijen in *October* vanhier vertrekken, daar dezelve 's winters juist hier zijn; terwijl het gezegde: »De *Asiatische* olifant is grooter dan de *Afrikaansche*," strijdt tegen het onmiddellijk daarop volgende: »de olifanten in *Abyssinië* worden voor de grootste gehouden."

Het laatste onderwerp in de twee ons toegekomen Afleveringen is de *mensch*; doch aangezien dit nog niet geheel daarin afgehandeld wordt, zullen wij het, tot eene volgende gelegenheid, voorbijgaan.

Het uiterlijk voorkomen is niet zeer behagelijk. De hoofdzaken zijn met eene kloeke, het overige met eene zeer kleine, echter heldere, letter gedrukt. Twee kolommen bevalt ons nooit. Eene betere aanwijzing der zaken door opschriften en § § noemden wij reeds. Het gezegde zij voor het tegenwoordige genoeg over een werk, waarop wij nog meermalen zullen moeten terugkomen. De aanmerkingen, die wij maakten, benemen niets aan eene algemeene aanprijzing.

Brief aan een Lid der Staten van Gelderland, over de magt der Provinciale Staten uit Art. 220 *der Grondwet, van Mr.* J. R. THORBECKE. *Te Leyden, bij* P. H. van den Heuvell. 1843. *In gr. 8vo.* 73 *bl. f* : - 80.

Het Strafregt, in verband beschouwd met de vrijheid van geweten en Godsdienst. Te Amsterdam, bij Hoogkamer en Comp. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 60 *bl. f* : - 50.

Een Lid der Staten van *Gelderland* had het advies van Prof. THORBECKE gevraagd over het zoo veel gerucht gemaakt hebbende Geldersche Polderreglement, vergeleken met Art. 220 der Grondwet, en daarbij drie vragen gesteld: I. Stemt de wijze, waarop het Reglement tot stand kwam, met de Grondwet overeen? II. Gaat het Reglement de grenzen, welke Art. 220 der Grondwet aan de regelende magt der provinciale Staten voorschrijft, te buiten? III. Welke zijn, zoo in een of ander opzigt het Reglement met de Grondwet onbestaanbaar is, de middelen, om haar te doen gelden?

Met beroep op alles afdoende stukken toont de Hoogleeraar aan, dat de wijze, waarop het Reglement tot stand kwam, met de Grondwet, ja zelfs met allen regelmatigen gang van zaken strijdig was. Wat echter de tweede vraag aangaat, bewijst hij, dat, ofschoon de volksgemeenten binnen de meeste provinciën, gedurende de 10de en 11de eeuw, in erfelijke graafschappen of heerlijkheden ontbonden werden, en na die langzamerhand ontstane omwenteling op vele plaatsen, waar tot dusver de waterstaat een tak van publiek regt was geweest, overeenkomsten de vorige inrigting vervingen, echter het bestel van den waterstaat niet privaatregtelijk is, en de Provincie-overheid het zich tijdig aantrok. Met de 13de en 14de eeuw begonnen de Landsverordeningen er in te voorzien, en haar gezag bepaalde zich tot drie hoofdtakken: 1. verleening van het regt, om een' dijk of eene wetering aan te leggen; 2. wetgeving over de dijkpligtigheid, en 3. regeling van het bestuur. Dit wordt uit eene menigte Dijk- en Landbrieven, Ordonnantiën en Octrooijen gestaafd. Wij vinden hier eene onschatbare verzameling van bouwstoffen tot kennis van het aloude Dijk- en Bedijkingsregt. En wanneer nu de Schrijver het van ouds geoefende regt der Provinciale Overheid in verband brengt met hetgeen aan de Provinciale Staten bij de Grondwet is toegekend, dan leidt hij daaruit af, dat de inhoud van het Geldersche Polderreglement de Provinciale magt, bij Art. 220 omschreven, niet te buiten gaat. Gesteld echter, dat het Reglement in een of ander opzigt (b. v. wegens de wijze van deszelfs ontstaan, en de te laat geschiede koninklijke bekrachtiging, nadat de Staten reeds een ander Reglement, hetwelk niet werd bekrachtigd, hadden vervaardigd); indien dus dat nu, tegen den wensch der Staten, in werking gebragte Reglement, in een of ander opzigt, met de Grondwet onbestaanbaar ware,

hoe men dan zou moeten handelen, om de Grondwet te doen zegevieren, is de derde en laatste vraag, de moeijelijkste om te beantwoorden. De Staten, door wijzigingen te maken en te laten goedkeuren, in een vorig Reglement, hetwelk zij eigenlijk afkeurden, hebben zelve daardoor dat vorige Reglement als hun werk erkend, en hetgene waarlijk hun werk was voorbijgegaan, alsof het niet bestond. De Hooge Raad heeft, bij arrest van 23 Nov. 1841, reeds twee artikelen van het Reglement voor verbindende verklaard. Er schijnt dus van de zijde der Regterlijke Magt even weinig hulp te wachten, als van die der Hooge Regering. Dus een Adres aan de Staten-Generaal, en verantwoordelijkstelling van den Minister? — Doch al ware het, dat men, op nieuw zich tot de Staten-Generaal wendende, verlof verkreeg om den Minister in Regten te betrekken, dan toont de Schrijver aan, dat de Minister zich toereikend zou kunnen verantwoorden. Zou men dan vragen schorsing van het besluit tot in werking brenging van 't Reglement? Maar men zou niet wel eenen Minister kunnen doen veroordeelen, omdat hij eene bevoegdheid der Kroon in rust liet, en de schorsing niet gebeurde, die ook slechts verwarring zou veroorzaken, zoo lang er geen ander goedgekeurd Reglement aanwezig was. De Hoogleeraar zegt niet duidelijk, doch schijnt te wenschen, en dit schijnt ons althans het beste, dat de Staten een nieuw Reglement vervaardigen, waarbij het tegenwoordige wordt afgeschaft, en dat het nieuwe Reglement door den Koning dan worde bekrachtigd.

Op de aankondiging van het advies van Prof. THORBECKE laten wij volgen die eener, in ander opzigt, zeer belangrijke brochure van den Heer H. P. SCHOLTE, thans Predikant bij de afgescheidene Gemeente te *Utrecht*. Na een zoogenaamd Voorwoord, volgt zijn Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, met de bijbehoorende ontwerpen van den vierden en tienden titel van het Wetboek van Strafregt, gelijk de Adressant die zou willen gesteld hebben, in de plaats der titels, gelijk zij in het ontwerp van de Regering worden gelezen; terwijl eene Memorie van Toelichting de redenen behelst, waarom Adressant het ontwerp der Regering gaarne in den geest van het zijne veranderd zag.

Op dat alles volgt een Naschrift, waarin de Heer SCHOLTE zijne denkbeelden over de onderlinge betrekking van Kerk en Staat eenigzins uiteenzet, en onder anderen ronduit ver-

klaart de scheiding van Kerk en Staat te begeeren, omdat de eerste niet, de laatste wel tot deze wereld behoort. De vrijheid, welke de Afgescheidenen tegenwoordig genieten, schrijft hij toe aan den invloed van den geest des volks, hetwelk tegen eene vervolging was, die haren oorsprong had in dien middeleeuwschen geest van kerkelijke heerschzucht, die nog in hoogere en lagere Protestantsche geestelijkheid leeft en werkt, erkennende hij, dat sommige Leeraars onder de Afgescheidenen niet beter zijn, als zijnde zij wel verstoord, wanneer tegen *hen* de strafwetten worden ingeroepen, maar zoudende zij het lijdelijk aanzien, zoo tegen anderen, die met den ketternaam worden gebrandmerkt, dezelfde maatregelen wierden genomen. Voor zichzelven echter wenscht hij, dat de Regering nooit weder zich de belangen van deze of gene gezindheid zoo bijzonder aantrekke. Als Bijlage dient tot besluit het Verslag der Commissie voor de Verzoekschriften (*Staatscourant* van 3 Dec. 1842), uitgebragt bij monde van den Heer VAN PANHUYS.

Recensent moet openhartig verklaren, dat het ontwerp van den Heer SCHOLTE, in zijn oog, verre de voorkeur verdient boven dat van de Regering. Titel II heeft bij de Regering tot opschrift: *Van verbodene Genootschappen en van Godsdienstoefeningen*, alsof laatstgemelde in den regel een wanbedrijf daarstelden; bij SCHOLTE: *Van verbodene Genootschappen en van ongeoorloofde Godsdienstoefeningen*. In Art. 1 plaatst SCHOLTE, achter *genootschap*, of *vereeniging*, ten einde aan te duiden, dat genootschap (*association*) en vereeniging (*réunion*) hier hetzelfde is, zoodat niet gelet worde op het getal der bijeenkomsten, maar op dat der *leden* van het genootschap. Art. 2 vervalt bij SCHOLTE, als willende hij aan de Regering het regt tot regeling der kosten van de eerdienst en der verzorging van de behoeftigen alleen dàn toestaan, wanneer door het genootschap voorregten of gelden gevraagd worden. Bemoeit de Regering zich niet met den onderstand van kerken, Godsdienstleeraars en diaconie-armen, dan heeft zij ook geen regt van toezigt op het beheer der fondsen van zoodanige gezindte; door Requestrants Art. 2 wordt strafbaar gesteld alle deelneming aan reeds verbodene genootschappen, die staatkundige of met de wet strijdige bedoelingen hebben, even als bij Art. 1 in het ontwerp der Regering, welk Art. 1 door *zijn* eerste, bij de Regering vergeten Art. wordt voorafgegaan, en in

verband staat met zijn Art. 3, hoofdzakelijk houdende, dat geene vereeniging of genootschap van meer dan 30 leden zich mag vestigen, zonder ten minste ééne maand vooraf, met overlegging der statuten en aanduiding der plaats van bijeenkomst, aan de plaatselijke Regering daarvan kennis te hebben gegeven. In plaats van Art. 3 en 4 van het ontwerp, heeft de Requestrant drie nieuwe artikels, 4, 5 en 6. Art. 8 stelt de nieuwe bepaling voor, dat, zoo eene godsdienstige vereeniging, behalve de vrijheid van openbare godsdienstoefening, genot begeert van voorregten, aan andere kerkelijke vereenigingen in *Nederland* toegekend, zij dan daarover moet handelen met de Hooge Regering, om als zedelijk ligchaam te worden erkend. Voorts zijn er nog eenige veranderingen van ondergeschikt belang. Titel X, Art. 1, behoudt de Requestrant, onder deze wijziging, dat hij, in plaats der woorden: zonder dat hem (vóór de inzegening) *behoorlijk gebleken* is van eene huwelijksacte, de woorden stelt: *vóór dat de huwelijksacte is voltrokken.* Requestrant is namelijk eens gestraft geworden, omdat hij, *na* burgerlijke voltrekking des huwelijks, de inzegening verrigt had op vertoon van een stuk, hetwelk, hoewel overeenkomstig met de waarheid en ten stadhuize afgegeven, echter niet den vereischten authentieken vorm bezat, en het hem alzoo wel gebleken, maar niet *behoorlijk* gebleken was! Art. 2, 3 en 4 van dien titel zijn bij Requestrant door andere, vooral op Art. 4 breedvoerig toegelichte, bepalingen vervangen, daarop nederkomende in Art. 4, 5, 6 en 7, dat daden, door bedienaars van de Godsdienst in de uitoefening hunner bediening, of door uitvaardiging van eenig stuk in hunne kerkelijke bediening, gepleegd, en waarop straffen voor andere staatsburgers bepaald zijn, bij hen met het maximum zullen worden gestraft; dat van alle af te kondigen, te verspreiden of te drukken stukken, van eenig kerkbestuur buiten het Rijk afkomstig, ten minste 14 dagen te voren, aan de Hooge Regering en het plaatselijk bestuur mededeeling moet geschieden, en, bij ontvangen verbod, de afkondiging enz. moet worden nagelaten, alles op straffe enz., en dat allen, die, onder welken titel ook, eenig kerkelijk bestuur uitoefenen, als bedienaars der Godsdienst zullen worden beschouwd. Al het schijnbaar partijdige tegen het Catholicisme wordt op die wijze vermeden. Men toetse en oordeele!

Beschrijving van Zaandam. Door B. VAN GEUNS. *Met Platen. Te Amsterdam*, *bij* J. C. van Kesteren. *In kl. 8vo. XI*, 431 *bl. f* 3 - :

De stad *Zaandam*, beroemd door het verblijf van Czaar PETER I, bezat tot nog toe geene afzonderlijke beschrijving. De voornaamste Schrijvers, die men zoude kunnen opgeven, zijn H. SOETEBOOM, die eerst, onder den naam van H. S. SOET, eenige werkjes, de *Zaanlandsche* oudheden betreffende, uitgaf, deze naderhand bij elkander voegde en onder den titel van *Oudheden van Zaanland*, *Stavoren*, *Vronen en Waterland* het licht deed zien, en A. LOOSJES, die in 1794 zijne *Beschrijving der Zaanlandsche Dorpen* (met aanteekeningen verrijkt door P. LOOSJES, AZ.), te *Haarlem* uitgaf. Beiden waren ijverige opspoorders van *Nederlandsche* oudheden, en kunnen dus, met regt, als zeer goede voorgangers worden aangemerkt. Ook mogen wij de werken van onzen SCHELTEMA niet ongenoemd laten, die daarin, waar het noodig was, ons naauwkeurige berigten omtrent de gebeurtenissen te *Zaandam* mededeelde.

Door een en ander voorgelicht, en ondersteund door eenige bescheiden van anderen, ondernam de Heer VAN GEUNS, deze *Beschrijving van Zaandam* op te stellen, en dezelve, in Hollandschen en Franschen tekst, het lezend publiek mede te deelen. Van de nuttigheid der uitgave zijn wij ten volle overtuigd, daar niet alleen *Nederlanders*, maar ook vele vreemdelingen, *Zaandam* en bijzonder het beroemde huisje van Czaar PETER bezoeken.

Na eene inleiding, waarin de Schrijver eenige redenen aanvoert, die hem tot het zamenstellen van het werkje aanleiding gaven, handelt de Iste Afdeeling over de Rivier de *Zaan* en de aan hare oevers gelegene plaatsen. Daarna wordt, in eene IIde Afdeeling, over den oorsprong, de ligging en het uitwendig voorkomen van *Zaandam* en deszelfs woningen gesproken. Twee bevallige steendrukjes, voorstellende een *Gezigt op de Havenkom* en van *het groote Glop*, versieren deze Afdeeling. De IIIde is gewijd aan de beschrijving der hoofdgebouwen en sluizen der stad. De Schrijver is vooral hier zeer naauwkeurig, waartoe welligt eenige plaatselijke Archieven hebben aanleiding gegeven.

Na dus het voornaamste der stad te hebben beschreven,

gaat de Heer VAN GEUNS, in eene IVde Afdeeling, over, om van het huisje van den Czaar en deszelfs verblijf te *Zaandam* een omslagtig verhaal mede te deelen. Nog in onzen leeftijd werd dit huisje, zoo als bekend is, door twee Russische Vorsten bezocht, en deze beide bezoeken deden aldaar voorwerpen achterblijven, die door iedèren bezoeker met de grootste belangstelling zullen beschouwd worden. Ook deze Afdeeling prijkt met een plaatje, voorstellende PETER in den lakenwinkel van NOOMEN; terwijl de afbeelding van het huisje in 1697 op het titelblad van het werkje is geplaatst. Nog vinden wij aan het einde van deze Afdeeling de beschrijving eener merkwaardigheid, en wel van het deksel der doodkist van den beroemden Hollandschen Vice-Admiraal PIETER FLORISZ., die in den zeeslag in de *Sont* tegen de *Zweden*, in 1658, na met leeuwenmoed te hebben gestreden, sneuvelde; en wiens prachtige graftombe in de Groote Kerk, te *Hoorn*, bij den brand dier kerk in 1838, zwaar beschadigd werd, doch, ten gevolge eener koninklijke beschikking, op 's Rijks kosten geheel zal hersteld worden.

De Vde Afdeeling handelt over *Zaandam's* koophandel, fabrijken, molens, scheepsbouw en zeevaart; terwijl met eene VIde, behelzende de beschrijving van eenige algemeene inrigtingen, kleeding, zeden, gewoonten enz. te *Zaandam*, het werkje besloten wordt.

Twee achteraan geplaatste bijlagen zijn voor den lezer belangrijk: de *eerste* bevat eene lijst van eenige verouderde of nog gebruikelijke *Zaanlandsche* woorden en spreekwijzen; de *tweede* eene aanwijzing van den afstand van, en de verschillende middelen van vervoer naar *Zaandam* en omliggende plaatsen, die voor ieder reiziger nuttig wezen kan.

Onze Landgenooten zijn, zoo wij vertrouwen, nu eenigzins bekend geworden met den veelzijdigen en belangrijken inhoud van dit werkje. De geschiedenis is in hetzelve naauwkeurig gevolgd, de plaatsbeschrijving beknopt en zaakrijk; en zoo moge dan ook deze beschrijving van *Zaandam* aan het voorgestelde doel beantwoorden. Wij eindigen dus met den wensch des Heeren VAN GEUNS, »dat elke vreemde bezoeker van *Zaandam* en van het beroemde huisje van Czaar PETER I hier eene even welkome inlichting, als de *Nederlander* in het algemeen eene niet onaangename voorstelling en herinnering in hetzelve vinden zal." — Moge het *Zaandam* voorspoedig gaan; en, al is het tegenwoordig niet meer eene

verblijfplaats voor Vorsten uit den vreemde, om in *Nederland* te leeren, wat het groots, wetenschappelijks en kunstbevorderends aanbiedt, nimmer zal toch *Europa* vergeten, dat zij het was, die, gelijk de Staatsraad SJOCKOWSKY met potlood op een' der marmersteenen schreef, *de kiem weleer ontsloot, die grootheid moest aan Rusland geven.*

De Fransche tekst is vrij gemakkelijk en vloeijend.

Utrecht et ses beaux Environs. Utrecht, 1842. chez *N. van der Monde*. Kl. 8vo. XIII et 411 pag. *f* 2 - 50.

De Heer VAN DER MONDE, zoowel vervaardiger als uitgever van dit werkje, heeft door hetzelve aan vreemdelingen, die het grijze *Utrecht* en deszelfs merkwaardige omstreken komen bezoeken, eene belangrijke dienst bewezen. Hij deelt ons in een kort overzigt de voornaamste schoonheden van het belangrijke *Sticht* mede. Het is minder zijn oogmerk, ons eene aesthetische beschrijving te geven van het veelvuldige natuurschoon, dat deze provincie oplevert. Vooral uit een *Archaeologisch* en *historisch* oogpunt moet dit werkje beschouwd worden. Rec., die verscheidene jaren in *Utrecht* doorbragt, vond zich hier op verscheidene merkwaardigheden opmerkzaam gemaakt, die hem vroeger onbekend waren gebleven. Over het geheel geeft hij den Schrijver gaarne den lof van naauwkeurigheid, grondigheid en volledigheid. Eenige bedenkingen, die hij opteekende, mogen den Verzamelaar, naar den wensch, in de voorrede geuit, te stade komen, bij een' herdruk van dit boek.

Bij de *Domkerk* had het orgel afzonderlijke vermelding verdiend; bij de *Nicolaikerk* is het geheel vergeten, schoon het, naar wij meenen, van hoogen onderdom en bijzondere constructie is. De vermelding der orgels in de dorpskerken is zeer onregelmatig: dit is op zichzelf wel van weinig belang, maar wij meenen, dat de Heer VAN DER MONDE beter gedaan had, alles te vermelden, of deze bijzonderheid overal achterwege te laten. Voorts had de gemeente der afgescheidenen te *Utrecht*, bladz. 85, bij de overige kerken moeten vermeld worden: en of er nabij *Mijdrecht* nog eene secte bestaat, die gemeenschap van goederen predikt, gelijk wij bladz. 386 lezen, meenen wij te moeten betwijfelen. Bij *Doorn* is het schoone bosch met de Domlaan, bij *Amerongen*

de tabaksteelt, bij *Soestdijk* de voortreffelijke schilderij in het paleis, bij *Baarn* de nieuwe bewaarschool, inderdaad een modèl voor dergelijke inrigtingen, bij *Eemnes* de schoone buitenplaats *Groeneveld*, en bij het *Huis ter Heide* de nieuwe straatweg naar *Zeist* onvermeld gebleven. Te *Eembrugge* is, meenen wij, geene kerk meer, gelijk wij bladz. 273 lezen. Jammer, dat het kaartje van het *Sticht* zich ten N. niet verder dan *Soestdijk* uitstrekt. Minder gepast vonden wij de beschrijving van *Hollandsche* steden, zoo als van *Muiden*, *Naarden* enz., welke niet in het plan des Schrijvers lag. Was deze weggebleven, de hier aangegevene *Itineraires*, ter bezigtiging der omstreken van het *Sticht*, waren eenvoudiger en min talrijk geworden, daar een reiziger, die zich aan *deze* regeling zijner route houdt, toch wat heel dikwijls dezelfde dorpen bezoekt. — Bladz. 291 ware eene beknopte *historische* opgave van den oorsprong der Broedergemeente te *Zeist*, dunkt ons, niet ongepast geweest. En dat *Montfoort*, bladz. 361, »*assez agréable*" is, zal zeker wel niemand den Schrijver nazeggen. Over het geheel komt het ons voor, dat hij met dergelijke aanprijzende epitheta van onze kleinere Hollandsche en Stichtsche steden wel wat mild is.

Dergelijke opmerkingen ontnemen echter weinig aan de waarde van het werkje, voor hetwelk wij den vervaardiger onzen dank betuigen. Eenige bijgevoegde plaatjes, waarvan ons echter die op bladz. 87 voorkwam min juist te wezen, verhoogen deszelfs bruikbaarheid. Het werke mede, om aan landzaat en vreemdeling een der schoonste gewesten van ons vaderland, met deszelfs grijze moederstad, beter te leeren kennen.

Handleiding, ter aanwijzing van het merkwaardigste langs de beide oevers der Moezel, van Trier tot Coblenz. Te Amsterdam, bij Stokmans en Rijnders. 1842. *In kl. 8vo.* 78 *bl. f* : - 75.

Een beknopt geschriftje, zoo het schijnt van een jong mensch, die, op een reisje langs de *Moezel*, al wat de oude stad *Trier* en derzelver omtrek belangrijks opleveren, naauwkeurig waarnam, het merkwaardigste over het *Moezel*-dal van plaats tot plaats uit een Duitsch werkje aanteekende, en

dit een en ander tot eene korte handleiding voor *Nederlanders*, die de *Moezel* van *Trier* tot *Coblenz* afvaren, zamenstelde. »Veel meer," zegt de Schrijver, »dan eene aanwijzing van plaatsen en derzelver ligging en omtrek zal men hier wel niet vinden; maar met dit boekje in de hand zal men echter het *Moezel*-dal niet doortrekken, zonder het belangrijkste op te merken, dat zich aan beide oevers dier rivier voordoet." Wij prijzen dit werkje, hetwelk veel in weinige woorden geeft, zelfs boven uitvoeriger beschrijvingen van die streken, allen, die het fraaije *Moezel*-dal willen bezoeken, als een' geschikten wegwijzer aan, en om den lezer tot dit togtje uit te lokken, schrijven wij het volgende uit het voorberigt af: »Het *Moezel*-dal is niet minder rijk in schilderachtige natuurtooneelen en merkwaardige gedenkteekenen der Oudheid, dan de beroemdste punten van den *Rijn*. Deze moge grootscher zijn, de *Moezel* is zeker romantischer. Tusschen *Trier* en *Coblenz* liggen aan de beide oevers dier rivier meer dan honderd dorpen met hunne torenspitsen en burgruïnen, vooral in het zoogenaamde Ridderdal beneden *Zell*. Men verheugt zich, zoo nabij den *Rijn*, een dal te ontdekken, dat zooveel schoons aanbiedt; want geen zijtak dier hoofdrivier levert zulk eene reeks van bekoorlijke landschappen, zulk eenen vlijtigen wijnbouw, en zulk eene menigte van merkwaardige oudheden op, als het *Moezel*-dal. De snelle stroom kronkelt zich door hetzelve in menigvuldige bogten, nu eens in engere bedding langs hooge bergen, dan eens wringt hij zich door donkere slogten langs woeste rotsen, dan weder blikt hij rustig op bekoorlijke oevers, welker heuvelen met welige wijngaarden, vruchtbare ooftboomen of schaduwrijke bosschen bewassen zijn. En over het gansche dal ligt eene tooverachtige stilte, een aantrekkelijke tint verspreid, die het oog goed doet en het hart tot zachte gewaarwordingen stemt."

Het Huis Lauernesse. Door A. L. G. TOUSSAINT. *II Deelen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1841. *In gr. 8vo. 764 bl. f* 7-95.

Mieux vaut tard que jamais, deze is de eenige verontschuldiging, die Rec. voor de zoo late aankondiging van dit reeds door zoo velen gelezen en met volle regt bewonderd

werk bij het publiek kan geven; want met de overige redenen dier vertraging, hoewel voor hemzelven en de Redactie geldig, kunnen wij hetzelve niet ophouden, en het zou daarbij ook niets winnen.

Rec. noemde daar het werk door velen gelezen. Zou het dit echter nog wel door allen zijn, in wier handen het had behooren te komen? Zou het welligt niet reeds weder, door den drang der gedurig uitkomende Romans en andere boeken, eenigermate naar den achter-, althans naar den tweeden grond verschoven zijn, waar het nimmer zijne plaats moet vinden? Mogt dit verslag medewerken om zulks te verhinderen; dan ware het, hoe laat ook geplaatst, toch niet geheel vruchteloos geschreven. Want, zoo als wij verder zeiden, het werk is door velen niet slechts gelezen, maar met volle regt bewonderd. En wie hunner, die gevoel en smaak bezit, zou dit niet hebben gedaan? Hier toch is, door eene vrouwelijke hand, maar met eene kracht, die vele mannelijke auteurs beschaamt, en toch zonder iets van dat alles te verloochenen, wat het vrouwelijk gemoed van de schoonste zijde kenmerkt, een tafereel uit een der gewigtigste tijdperken der geschiedenis gemaald: het tijdperk, waarin het licht, ook in ons vaderland, doorbrak, en de nevelen van priesterdwang en bijgeloof verdreef, maar onmogelijk door kon breken zonder dat de hartstogten in beweging gebragt werden, zonder dat, bij wederzijds blakenden ijver, ook wederzijds dwalingen werden begaan, verdeeldheden in familiën en huisgezinnen werden opgewekt, onedele zoowel als edele drijfveren in volle werking werden gebragt. Rondom de drie hoofdpersonen in dit tafereel, den geestdriftigen, jeugdigen volgeling van LUTHER, PAUL, sterk met zijnen Bijbel en zijnen God tegen alle magten der aarde, den vurigen, tot woedende dweepzucht toe standvastigen aanklever der leer van *Rome*, AERNOUD BAKELSZ, en de edele, reine, teedergevoelige, maar in hare godsdienstige overtuiging onwrikbare, rust, goederen, het bezit des innig geliefden mans, ja het leven daarvoor veil hebbende Jonkvrouwe, OTTELIJNE van *Lauernesse*, zijn talrijke andere personen gegroepeerd, ieder in zijne soort belangwekkend, ieder verschillend en karakterestiek geteekend: den ridderlijken, aan pracht en zingenot gehechten, maar tevens smaakvollen en letterlievenden, in vele opzigten vrijgevigen Bisschop PHILIPS van *Bourgondië*; den krijgs- en eerzuchtigen, harts-

togtelijken, maar niet van teederder gevoel ontblooten Hertog KAREL van *Gelder;* den schranderen, invloedrijken, uit innige overtuiging aan het geloof der Roomsch Katholijke kerk gehechten, maar tevens menschlievenden, onbaatzuchtigen, waarlijk edelen Vicaris, BOUDEWIJN VAN HEERTE; de sombere, door teleurgestelde liefde diep gekrenkte, voor hare kunne soms te vurige, maar onversaagde en standvastige JOHANNA; de bijgeloovige, schraapzieke Donna TERESIA; den stoutmoedigen eersten Nederlandschen martelaar voor de zaak der Hervorming, JAN DE BAKKER; de door echt moederlijke liefde bestuurde weduwe REINIERSZ; hare regt beminnelijke, maar uit zwakheid voor priesterlist bezwijkende dochter AAFKE, zoo geheel het oud-vaderlandsch meisje, de oud-vaderlandsche vrouw uit den deftigen burgerstand; en verder in het tafereel nog talrijke andere medewerkende personen, allen met levendige, met ware kleuren voorgesteld: waarlijk, al dezen zóó te kiezen, zóó te rangschikken, *zóó* te schilderen of te schetsen, verraadt reeds de meesterhand, zou het boek reeds boven tallooze vreemde en oorspronkelijke Romans doen uitschitteren, al bevatte het ook niets meer, waardoor het zulks deed.

Doch, het doet zulks door veel meer. Het draagt doorgaande blijken van grondige bestudering der geschiedenis van het tijdvak, waarin het ons verplaatst; en beveelt zich aan door het gelukkig bewaren der eigenaardige kleur van dat tijdvak, die zelfs in de taal der ingevlochten gesprekken behouden is, zonder dat dit laatste tot het kleingeestige en letterlijke vervalt, of zonder dat de beschrijvingen van kleederdragt en ameublement, welke echter, waar 't voegt, niet ontbreken, naar sommiger gewoonte te veel in het beuzelachtig langwijlige vervallen. Het ademt, zonder den eerbied te bemantelen, welken de Schrijfster voor de leer en beginselen der Hervorming voedt, een' geest van onpartijdigheid en beminnelijke verdraagzaamheid, die gunstig afsteekt bij sommiger hartstogtelijk veroordeelen van allen, die, toen en later, aan de Roomsch Katholijke kerk getrouw meenden te moeten blijven, bij sommiger onvoorwaardelijk verheffen van alles, wat door de Onroomschen werd beweerd en bedreven. Het is, zonder daarom ergens op te houden een boeijend leesboek te zijn, tevens een voortreffelijk zedekundig leerboek, ook door de uitmuntende redeneringen, bij elke voegzame gelegenheid door de Schrijfster ingevloch-

ten. Het getuigt alom van eene fijne menschenkennis, die zich niet beperkt bij het opmerken der uiterlijke verschijnselen, maar doorgedrongen toont te zijn tot de diepte van het menschelijk hart, en de verborgenste roerselen daarvan naauwkeurig bespied te hebben.

De Lezer meent welligt te hebben opgemerkt, dat Rec., bij de opsomming van de namen der belangrijkste personen, in dit werk, en van de voortreffelijkheden, waardoor het zich vooral kenmerkt, zich opzettelijk gewacht heeft, den loop des verhaals en de uitkomsten daarvan op te geven, of deze laatsten zelfs ergens te doen raden. Die meening is juist, en hij heeft dit vermeden, dewijl het voor hen, die het boek reeds lazen, overtollig is, terwijl zij, die het nog lezen moeten, daardoor van talrijke en treffende verrassingen zouden worden verstoken. Hiermede wil hij niet geacht zijn gezegd te hebben, dat ééne lezing daarvan voldoende is, en dat men, na de bevrediging der nieuwsgierigheid, het voor immer kan wegsluiten. Integendeel, bij herhaalde en aandachtige lezing zal men telkens meer met de schoonheden van het werk vertrouwd worden, telkens nieuwe lessen opgaderen.

Door het vermijden van de opgave des historischen inhouds vindt Rec. zich echter eenigermate bemoeijelijkt, waar hij, ook om den schijn te vermijden van eene partijdige *panegyriek* te hebben willen schrijven, eenige bescheidene aanmerkingen wenscht in het midden te brengen. Die aanmerkingen, doorgaans dan ook van ondergeschikt belang, zullen zich derhalve meer tot op zichzelve staande zaken bepalen, dan tot het plan des geheels uitstrekken, waarop hij er, trouwens, geene gewigtige te maken weet. Vooreerst dan, wat zaken betreft, kan hij zich niet onvoorwaardelijk vereenigen met hetgene de Schrijfster zegt, Iste D. bl. 148: »Het verbod wekt altijd op tot overtreden." Voorzeker, waar geen verbod is, is ook geene overtreding; doch waar zou het, in het maatschappelijke en zedelijke, heen, wanneer niet menig verstandig verbod daar was, om de menigvuldig gewijzigde kwade neigingen en begeerlijkheden in toom te houden. Wel is Rec. ten volle overtuigd, dat de gemoedelijke Schrijfster die onbepaalde uitlegging aan deze hare woorden niet wil gegeven hebben; maar des te meer hadden die woorden, uit vrees voor verkeerde toepassing, vermeden kunnen worden. — Over de soort van *apologie* der vereering

van MARIA door de Roomsch Katholijke kerk, die wij IIde D. bl. 58 aantreffen, heeft een ander beoordeelaar elders de Schrijfster bepaaldelijk te regt gewezen; genoeg dus, dat Rec. het in zoo ver met het daar gezegde eens is, dat hij die vergoelijking, hoe roerend ook geschreven, hoe beperkt ook in den eisch der toepassing, liever in het werk van de hand eener Protestantsche had weggelaten gezien; — verder, wat IIde D. bl. 126 beweerd wordt: »Verdraagzaamheid is er niet en zal er niet zijn, waar warmte is en gloed," komt hem als te sterk gesproken, ja een gevaarlijk wapen in de hand van geestdrijvers, wie en voor welke meening dan ook, voor. Warmte en gloed, waar blaakt die sterker dan in het hart van den echten Christen; en wiens hart omvat tevens meer allen in zijne veel verdragende liefde, dan het zijne? — Van geheel verschillenden aard zijn de aanmerkingen, waarmede Rec. deze zinsnede sluiten wil; de opschriften der *achttiende* en *vijfentwintigste* Hoofdstukken, beide in het IIde D. voorkomende, schenen hem toe met den aanleg en doorgaanden geest des werks minder te strooken, behalve dat hij of zij, die de verouderde kunstgreep nog niet kennen mogt, door het opvolgen van den raad, in het eerste dier opschriften gegeven, zich bij het voortlezen nadeel doen zou; en eindelijk, even weinig gelukkig vond hij, IIde D. bl. 270, die dáár zoo onverwachte vermelding van een' onzer tegenwoordige lievelingschrijvers, onder diens aangenomen naam, of die aardigheden, ald. bl. 292, zoo weinig strookende met de stemming, waarin het zoo pas gelezene moet gebragt hebben.

Zullen de aanmerkingen of vragen van Rec. zich ook tot woorden en woordenschikking uitstrekken, dan vraagt hij, of »die wij hem kennen," Iste D. bl. 152, en wederom, »dien hij haar kende," ald. bl. 310, geen Gallicismus is, hoedanige vooral geen werk moesten ontsieren, doorgaans als model van stijl en taal aan te merken, naar hetwelk anderen zich zullen trachten te vormen; — verder vraagt hij, of ald. bl. 144, r. 13, geen drukfeil ingeslopen is, en voor *veroordeelde* niet *veroordeele* moet gelezen worden; en of, IIde D. bl. 227, r. 14, het nogmaals herhaald *niet*, ook geen, zelfs eenigzins zinstorende drukfeil is; terwijl hij stellig als drukfeil, bij eene wenschelijke latere uitgave onder het oog te houden, heeft opgeteekend *wien* voor *die*, IIde D. bl. 166, r. 13. Kon de geëerde Schrijfster goedvinden, haar

werk alsdan aan eene herziening te onderwerpen, het zou, in genoemde en enkele andere opzigten, er gewis nog door winnen.

Dan, genoeg. Rec. gevoelt, dat hij er zijnen lezers, die met het beoordeelde werk nog onbekend mogten zijn, eenige vergoeding voor schenken moet, door het overschrijven van de eene of andere bijzonder schoone passage, ter proeve van deszelfs geest, stijl en taal. De keus valt echter, vooral bij den band, waaraan hij zich boven vrijwillig gelegd heeft, moeijelijk. Zijn oog rust, bij het doorbladeren, andermaal op de liefelijke schildering van MELANCHTON, Iste D. bl. 153; op de deftige verdediging van de onfeilbaarheid der Roomsch Katholijke kerk, in den mond en volgens de inzigten van den Vicaris, ald. bl. 233; op het krachtig en waar betoog van de onzaligheid des ongehuwden levens der Priesters, ald. bl. 277; op de eigenaardige teekening van den Herfst, ald. bl. 290, en in het IIde D. op de menschkundige ontwikkeling der diepe mismoedigheid, bl. 20; op den stouten gang in de meer opzettelijke schildering van ARNOUD's karakter, bl. 46; op de fraaije tegenstelling van den indruk, dien het ongeluk in de jeugd en in vergevorderden leeftijd maakt, bl. 143; op de innemende wijze, waarop de aard en voorregten der openbare Godsdienstoefening gekenmerkt worden, bl. 181, en op de naïve beschrijving van den indruk, dien de Roomsch Katholijke eerdienst maakt op een zacht gestemd, maar zwak en tot zinnelijkheid neigend vrouwelijk gemoed, bl. 239; al hetwelk, (met vele andere voorbeelden te vermeerderen), hij hier niet doelloos opsomt, maar met het oogmerk, om de aandacht, onder de lezing, daarbij meer opzettelijk te bepalen, en niet, bij een te oppervlakkig voortlezen, de keurigste nuances voorbij te zien.

Om dan toch iets uit dat alles te kiezen, volge hier, ten slotte, de reeds vermelde teekening van den Herfst, en de tegenstelling van den verschillenden indruk des ongeluks in de jeugd en in vergevorderden leeftijd, ten blijke hoe de Schrijfster de Natuur en het menschelijk Hart beide weet te begrijpen en te schilderen:

(Iste D. bl. 290.) »Geene weelderige kleurenpracht sierde meer hoven en velden; waar leliën en rozen hadden geschitterd, hieven asters en herfstseringen nog slechts bescheiden het hoofd omhoog; de meeste bloemen hadden reeds plaats gemaakt voor degelijker vruchten. Het groen verloor

zijne kleur, de boomen hunnen bladertooi; nog waren de takken niet gansch ontbloot van hunnen satijnen looverdos, maar het was geene frischheid meer, waarvan ze blonken, het was een vaal geel met dorrende randen, die (dat) reeds de nakende verlepping voorafging; het waren nevels van spinrag, die ze omhulden; het waren geene gewiekte zangers meer, die er hunne nestjes in verscholen. Linden en eiken wierpen den grond hunnen dorrenden afval toe, als trotsche rijken, die minachtend den armen hunnen koperen penning toewerpen; de schaarsche druif was gezwollen en de lijsterbes was rood: het was herfst geworden. De herfst met zijne dagen van broeijige hitte en zijne dagen van stormen, met zijne mistige nevels en met zijne scherpe blaauwe luchten, met zijne droeve morgens en met zijne vroege schemeringen, met zijne lachjes en met zijne luimen, had de plaats weten in te nemen van zijnen min grilligen voorganger."

(IIde D. bl. 143.) »In de jeugd geeft het ongeluk veerkracht, en aanval wekt op tot wederstand, en de moed wast aan in de mate van het verlies, in de mate van het gevaar; maar zoo niet in den vergevorderden leeftijd; de tegenspoed onderwijst hem alleen moedeloosheid en neerslagtigheid; het is alsof hij den moeijelijken kamp schuwt, die hij weet dat slechts eene kortstondige zege brengt; hij vlijt zich liever neder in matte lijdzaamheid, dan nog eens met kracht den arm op te heffen tot het werk; hij wijkt veel liever achteruit, ter zijde, naar beneden, dan door een moedig voorwaarts te beproeven wat er nog te winnen zou zijn geweest, en zoo, ondanks dit wegschuilen voor het onheil, het onheil toch tot hem komt, en omsingelt en van nabij bespringt, sluit hij liever de oogen en wendt het hoofd af om het niet te zien, en verstompt zich en zoekt bedwelming en afleiding, in plaats van ten minste kalm en welberaden naar een laatste redmiddel om te zien."

Wij besluiten met den wensch, dat oorspronkelijke werken van zoo degelijken stempel meer en meer de onrijpe en niet zelden schadelijke vruchten van vreemden bodem onder ons zullen doen versmaden; dat vaderlandsche Schrijvers, met goeden aanleg en voldoende kennis toegerust, zich dezen Roman in menigerlei opzigt ten voorbeeld zullen stellen; dat middelmatige schrijvers daardoor zullen worden afgeschrikt, om ons, door hunne zoogenaamde Historische

Tafereelen, telkens meer met scheurpapier te overladen; en eindelijk, dat der waardige Schrijfster van het *Huis Lauernesse* lust, krachten en aanmoediging mogen geschonken worden, om ons, onder hare leiding, meerdere zoodanige diepe blikken in de geschiedenis en in de harten der vroegere geslachten te doen slaan.

Gedichten van J. TH. DUTILLIEUX. *Te Rotterdam, bij* de Wed. Locke en Zoon. *In gr. 8vo.* 108 *bl. f* 2-:

„En is het TOLLENS niet, het is hem nagezongen!"

zegt MESSCHERT in zijn bekend, voor den goeden smaak, hopen wij, niet vergeten dichtstuk: *De gouden Bruiloft*, als de kleinzoon van het grijze bruidspaar op den maaltijd zijne wenschen in rijmen uitstort. Nu, op een bruiloftsmaal gaat dat nazingen van TOLLENS ook kostelijk, en vraagt de welwillendheid en toegeeflijkheid niet meer. Ook den jeugdigen liefhebber der poëzij is het niet euvel te duiden, dat hij, nog niet in staat om zelf te zingen, eenvoudig nazingt. Rec. herinnert zich nog levendig zijne schooljaren en de rijmen, in die dagen vervaardigd, en zoo hij oude papieren wilde doorsnuffelen, hij vond waarschijnlijk ook wel verzen in den trant van:

Weêr klopt mij 't Hollandsch hart in 't lijf
En zwelt geroerd omhoog:
Weêr schittert Neêrlands oud bedrijf
In mijn verbijsterd oog.

Maar, hoe onschuldig die liefhebberij ook zijn moge, groot is de dwaasheid van hem, die dergelijke jeugdige, nietsbeduidende proeven in het licht meent te moeten geven. TOLLENS zelf heeft dezen trant als uitgeput; hij zou er ons zeker niet meer van geven, en lacht waarschijnlijk met den onverstandigen naäper, die deze soort van verzen weder opdreunt. Tot die nazingers van TOLLENS, maar waarvan men met dubbelen nadruk zegt: Het is TOLLENS niet! behoort de jeugdige vervaardiger van dezen bundel. Hij zegt „twintig jaren oud te zijn, en schoon het gewaagd is, op dien ouderdom met eenen bundel op te treden, zoo moest hij, om zichzelven te bevredigen, tot die optrede overgaan. Zelf

kan men over zijne dichtvoortbrengselen niet oordeelen; dat dus de openbare critiek zulks doe!" Maar had de jongeling dan geene vrienden, geene raadslieden, die bevoegd en genegen waren, om hem met hunne meerdere ondervinding en bekwaamheid bij te staan? Was er niemand, die hem het ongeradene en dwaze te kennen gaf van de uitgave eener verzameling gedichten, die geene de minste dichterlijke waarde hebben, die misschien in den huiselijken kring met genoegen gehoord werden, maar die nooit verder hadden moeten komen, dan de grenzen van dien kring?

Ongaarne vallen wij eenen eerstbeginnende hard; maar hijzelf verlangt eene critiek, en onpartijdigheid vordert, dat wij hem raden, het vooreerst bij dezen eersteling te laten, en zich te vergenoegen met de uitspanning, die het maken van dergelijke stukjes kan opleveren. Wij zeiden, dat hij onder de nazingers van TOLLENS behoort; hij is dit, voor zoo veel zekere gemakkelijkheid, om woorden in rijm en maat te brengen, en eene trouwe nabootsing van enkele kenmerkende trekken, zonder eigen dichtgenie, het hem maken kunnen. Men ziet dat reeds uit den aanhef van het eerste stuk, hetwelk den heldendood van VAN SPEYK bezingt. Waarlijk, na alles, wat daarover bestaat, moest men niet wagen al weder daarop te dichten, zoo men niet iets bijzonders kon geven. Wie hoort niet de naäperij van TOLLENS in coupletten als deze:

Dat vrij een ander, hoog van toon,
Der vreemden lof bezing';
Ook ik vlecht bloem- en laauwerkrans
Om hunner helden kling.

Maar wee hem, die den heldenmoed
Op eigen grond niet ziet,
Of de eer van 't dierbaar vaderland
Niet meldt in 't hartig lied! enz.

Het stuk zelf is in Alexandrijnen; maar het zijn meest flaauwe herinneringen van betere beschrijvingen, waarbij men ook in den vorm der regels gevoelt, dat de maker zich TOLLENS als model voorstelde, maar niet heeft begrepen, dat tot de navolging van dat model meer behoorde, dan hij bezat. Waar hij eenige kracht meent uit te drukken, wordt hij soms bespottelijk, b. v. als hij, bl. 9, van de *Belgen* zegt:

Het vonklend duivlenvuur ontspringt hun keel met vonken,
En daalt op Neêrlands vlag.

Niet beter is het bl. 8:

Eer jaagt het teeder lam het blinde strijdros dood,
Eer daalt het starrenheir in Tetys koelen schoot,
Eer zal des menschen hand den loop der aarde stuiten,
Eer zal voor 's armen nood de deugd haar boezem sluiten,
Eer ziet zich 's menschen ziel de sterflijkheid bereid,
Eer men de *Belgen* roemt om trouw en menschlijkheid.

Wie herinnert zich daarbij niet uit zijnen schooltijd het bekende vers in dien trant, eindigende met:

Eer ziet men dat een bok aan bokken
De gronden van de wiskunst leert,
Eer een student met vollen buidel
Van de akademie t' huiswaarts keert.

Ook het tweede stuk: WILLEM TELL, is bitter zwak. Het behoeft geene aanwijzing alweder, vanwaar het begin is ontleend:

Nog drukte vreemde heerschappij
Der Zwitsren vrijen grond;
Nog zwaaide er dwang- en plonderzucht
Den *bloeden* standaard rond,

en nog eenige *nog's* daarbij gevoegd; evenmin is het raadselachtig, waarom zoo vele coupletten met het woord *en* beginnen. Men vindt ook hier in sommige coupletten eene zekere gemakkelijkheid in den trant van de volgende:

Ik vrees, een Zwitsersch hart in 't lijf,
Geen strop of moordgeweer;
Eer ruk ik d' opgesierden hoed
Met vlag en staak ter neêr;

Eer rigt ik op des dwinglands borst
Een pijl of scherpe dolk,
En red alzoo door boog of staal
Mijn vaderland en volk.

Doch in zeer vele ziet men ook weder groote zwakheid, b. v.:

En GESSLER peinst op foltersmart
En denkt en mijmert door;
Maar hoe en wat hij denken moog,
Geen straf komt hem te voor.

of:

De vrees voor GESSLER's *bloede* wraak
Van pest en alsem wrang
Hield aller geest met schrik vervuld,
De harten in bedwang.

Het geheel is langgerekt en, even als het vorige, zonder eigenlijke poëzij. Er volgen eenige stukjes van korteren adem; doch ook daarin vindt men niets, wat de uitgave verdiende. Men oordeele uit voorbeelden, gelijk deze; het is de aanvang van een stukje: *aan de Zon:*

Gij, schittrend koning van den dag,
O Febus, die met zoeten lach,
Blikt uit den hoogen neder!
Met dankbaarheid voor u bezield,
Breng ik, *in 't stof ter neer geknield,*
U hulde met mijn veder.

of uit eene beschrijving van GOLIATH, waarin de Dichter zich eens regt krachtig heeft willen uitdrukken:

Te lang was reeds de reus gesard;
De speer trilt in zijn vuist;
Terwijl het bloed, *in 't lijf benard,*
Hem wild door de adren bruischt.
Het schuim, *den groven mond ontweld,*
Boort door 't vizier hem heen.
Zijn blikken rollen vreeslijk rond,
En waar hij gaat, daar buigt de grond
Door 't drukken van zijn schreen (*!*)

Tot eene laatste proeve nemen wij enkele coupletten uit een rijm, getiteld: *Verzoening met mijne Muze*, waarvan de platheid en lafheid walging wekken; het rijm begint aldus:

Sinds lang kwam mijn Muze mij vreeselijk kwellen,
Zij wilde dat ik iets ter neder zou stellen;

Ik deed het; ik zong van de zon en de maan,
En dacht toen, o Muze, aan uw wensch is voldaan.

De Muze, daarmede niet tevreden, waaraan zij volkomen gelijk had, wilde meer van den Dichter hebben, en werd in arren moede door hem verjaagd. Later wenschte hij haar terug, en zij kwam niet, voordat hij besloten had een schimpdicht op haar te maken, en nu verschijnt zij hem; hoe poëtisch hare toespraak was, voele men uit regels als deze:

Hoor, sprak zij, reeds dikwijls zag ik met genoegen
U klanken en woorden tot dichtregels voegen.
Vaak hoorde ik u zuchten vol zielsmart en pijn:
»Ach, mogt ik ook HELMERS of BILDERDIJK zijn!"

Na eenigen woordenstrijd komt de volgende overeenkomst tot stand:

Ik zweer, schoone Muze, dus sprak ik verlegen,
Heb ik ook uw vorig vertrouwen herkregen;
Dan blijf ik getrouw en standvastig u bij,
Ik geef u de woorden, gij zingt ze voor mij.

Welaan, sprak mijn Muze, deel weêr in mijn gunsten,
Ik voer u ten Parnas, ten zetel der kunsten,
Ik, voedster, neem u als mijn kweekeling aan,
En voer u door 't leven, met kransen belaân.

Wat zegt gij, Lezer, van zulke poëzij? Waarlijk het is onbegrijpelijk, hoe iemand zulke rijmelarij in het licht durft geven. De maker zelf moet er toch waarde aan hechten; anders had hij ze wel teruggehouden. Dat men dergelijke rijmpjes maakt, laat Rec. gelden; maar dat men niet genoeg smaak heeft, om te gevoelen, dat zij het licht niet moeten zien, dat is het ergste, want dat geeft weinig hoop voor de toekomst.

Wij stappen van dit bundeltje af; want over de vertalingen zullen wij niet spreken: van groote Dichters nemen wij ook deze gaarne aan; maar waar taal en uitdrukking nog zoo zwak zijn, als hier, kunnen wij ze gerust missen.

Recs. oordeel is dus ongunstig. Hij vond in dit bundeltje wel de bewijzen, dat de Heer DUTILLIEUX gemakkelijk rijmpjes en versjes weet te maken, maar eigenlijke poëzij

vond hij hier volstrekt niet. En wat het eerste betreft, GOEVERNEUR heeft gelijk, als hij zegt:

Vindt m' onder honderd
Een, die den slag er niet van vat,
Elk zegt verwonderd:
Wat sul is dat!

En is het nu reeds waar:

Naauw zijn de persen
Koud van een bundel poëzij,
Daar gaan weêr verschen
Ter drukkerij,

hoe zou het worden, als al die rijmelaars hunne stukken wilden laten drukken? Daarvoor beware ons APOLLO en de goede smaak de rijmers zelve!

Bloemen gegaard uit den Lusthof der Vaderlandsche Poëzij. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1842. *In kl. 8vo. VIII en* 208 *bl. f* 2-75.

Bloemen van Nederduitsche Dichtkunst, Schoonheden uit de Nederlandsche Dichters, Gedichten voor de declamatie, verzameld uit hedendaagsche Dichters, Proeve van vroegere en tegenwoordige Dichters en veel andere dus getituleerde bloemlezingen uit de werken onzer Poëten, worden vermeerderd met deze Bloemen, gegaard uit den Lusthof der Vaderlandsche Poëzij. 't Is alles eene sprokkeling van het groote veld onzer Dichtkunst; 't zijn allen, meer of minder planten uit den grond van onzen dichterlijken kunsthof; en per slot zien wij toch de nuttigheid niet in van al dat bijeenzamelen en herdrukken van stukken, waarvan de beste, vooral van bekende Dichters, in veler geheugen liggen.

Wij hebben van de stukjes, hier vermeld, al verscheiden in onze Almanakken en Tijdschriften, en nader in de werken der Dichters zelven, gelezen. Sommigen van *deze* bloemen zijn, als Rec. zich zoo eens mag uitdrukken, van een jonger plantsoen: het zijn bloemen, waarop de nieuwe zon, die aan onzen dichtkundigen hemel staat, hare stralen werpt, en daardoor aan dezelven eene eenigzins andere kleur

geeft, dan wij in vroegere opzameling aantreffen. POTGIETER, HEIJE, LUSTURGRON, BEESTER, GOEVERNEUR en anderen vinden wij hier; terwijl wij, om niet te spreken van de rozen, uit de hoven van een' BILDERDIJK, VAN HALL, TOLLENS en dergelijke geplukt, hier ook gebloemte uit den tuin van BEETS, BOGAERS, DA COSTA en van den echt oorspronkelijk poëtischen TER HAAR ontvangen.

De schoonheden van velen dezer stukken zijn reeds vroeger aangewezen geworden: er kon echter hier en daar nog wel een bloempje, uit anderer hof, in het tuiltje verzameld zijn geworden; doch uit het voorberigt blijkt, dat zulks den inzamelaar moeijelijk zou zijn gevallen. Genoeg! er komen Dichtstukken in het boekje voor, die Rec. altijd met genoegen las, en waarvan de lectuur, bij vernieuwing, welkom wezen zal.

Rec. zou den inzamelaar raden, indien hij plan heeft met zijne onderneming voort te gaan, daar wij echter niet voor zouden wezen, omdat wij van soortgelijke uittreksels al rijkelijk voorzien zijn, voortaan geene twee stukjes, die hetzelfde onderwerp behandelen, op te nemen, zoo als hier van GEEL en NIERSTRASZ: men komt zoo spoedig tot eene vergelijking, die dan altijd voor den een' of ander' min gunstig uitvalt. Dat *bidden* van NIERSTRASZ is in den waren toon! Het is eenigzins in den trant van TOLLENS, »wiens *Moeder* en *gevallen Meisje*," zoo als wij ergens lazen, »de beste voortbrengselen van dat genre zijn, hetwelk thans uit de mode is, — om voor een beter plaats te maken?" Ook wij kunnen evenmin als de vrager, dien wij daar ontmoetten, op die vraag *ja* antwoorden; maar durven wel zeggen, dat, indien het waar zij, dat de ware poëzij in de uitstorting van het gevoel gelegen is, er dan geene poëzij meer bestaat.

'tIs jammer, dat de DOROTHEA, op het vignet, zoo kort en niet edeler van teekening is; het geheel komt Rec. ook wat stijf en gewrongen voor. Het *nachtspook* is hier vrij wat beter dan dat, wat wij achter de Romance van BILDERDIJK, in zijne *poëzij*, IIde Deel, aantreffen. Hier is de houding van ros en ruiter niet in strijd met de uitdrukking van het gedicht.

En hiermede *punctum!* want wij zijn niet gezind iets verder van het boekje te zeggen, niet om den inhoud, maar omdat wij van oordeel zijn, dat dergelijke speculaties niet moeten worden aangemoedigd.

BOEKBESCHOUWING.

περι της εὐλογου ἐξαγωγης. Veterum Philosophorum, praecipue Stoicorum doctrina de morte voluntariâ. Scripsit M. M. VAN BAUMHAUER, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Trajecti ad Rhenum, typis mandavit *N. van der Monde*. 1842. Formâ 8vâ maj. 392 pagg. *f* 3-75.

Het onderwerp, aan het hoofd van dit geschrift aangekondigd, wordt voorzeker door iederen vriend van letteren en wijsbegeerte hoogstbelangrijk gerekend. Nog altijd blijft de Stoïsche school een der merkwaardigste verschijnselen, welke de oudere geschiedenis der philosophie weet aan te wijzen. En hoe honderdenmalen ook besproken en beoordeeld, is bepaaldelijk de Stoïsche leer aangaande *den zelfmoord* een onderwerp, dat ruimte genoeg laat voor vernieuwde wetenschappelijke bewerking. Er zijn hier vragen te beantwoorden, die niet terstond met ééne pennestreek worden beslist; denkbeelden te ontwikkelen, door velen genoemd en geroemd, maar door weinigen in hunne oorspronkelijke diepte gevat; onjuistheden te verbeteren, door velen begaan, en door anderen werktuigelijk nagevolgd. In één woord, de vraag naar de waarde, door de Stoïcijnen gehecht aan den vrijwilligen uitgang uit dit leven, kan geenszins gezegd zijn reeds tot zulk eene duidelijkheid te zijn gebragt, dat hier niets meer te onderzoeken zou blijven.

Strekt bovenstaande opmerking ter billijking van het onderwerp, door den Heer BAUMHAUER gekozen, zij moge tevens den hoogen lof regtvaardigen, dien wij meenen aan zijn proefschrift te mogen geven. Laat ons zien, wat hij hier geleverd heeft. Na eene korte inleiding, ter opgave zoo van de beginselen, waaruit de Stoïsche wijsbegeerte is voortgevloeid, als van de verschillende groote mannen, die zich, in verloop van tijd, zoowel vóór als

tegen deze rigting hebben verklaard, volgt in het *eerste Hoofdstuk*, p. 7—162, een overzigt van de Stoïsche wijsbegeerte. De gewone trichotomie, *Dialectica*, *Physica*, *Ethica*, wordt ook hier gevolgd. Het tweede Caput, *Sapientis informatio*, levert menige schatbare bijdrage ter opheldering van de bekende *Paradoxen*, welke in de uitspraken dezer school ten aanzien van den waren wijze werden gevonden, en ter verdediging van die wonderspreuken tegen de aantijgingen van PLUTARCHUS, en van anderen, die zijn voetspoor volgden. In het *derde* Hoofdstuk wordt de Stoïsche voorstelling van *het hoogste goed*, waarnaar de mensch op aarde heeft te streven, opgegeven, verklaard en verdedigd. Vervolgens nader tot zijn hoofdonderwerp overgaande, deelt de Schrijver de denkbeelden der Stoïcijnen mede aangaande *het leven en den dood*, ten blijke, dat zij de kortstondigheid en nietigheid van het eerste erkenden, en de koelbloedige verachting van den laatsten voor kenteeken, pligt en eer van den waren wijze hielden. Het *vijfde* Hoofdstuk is dan gewijd aan de opgave van de meeningen der Stoïcijnen aangaande den zelfmoord, en aan de herinnering van die wijsgeeren dezer school, welke op deze wijze een einde aan hun leven hebben gemaakt. De ontwikkeling der redenen, waarom zij aan zulk eene ἐξαγωγὴ het attribuut εὔλογος toeschreven, maakt den inhoud van het *zesde* Hoofdstuk uit. Was echter vooral over het vrijwillig sterven van CATO meermalen het partijdigst oordeel geveld, zijne zaak wordt in het *zevende* Hoofdstuk uitvoerig bepleit, en het ongegronde aangetoond der beschouwingswijze van hen, die dezen beroemden man naar een' anderen maatstaf beoordeelen, dan naar die der wijsbegeerte zelve, aan welke hij geheel was toegedaan. Is alzoo de Stoïsche wijsbegeerte afgehandeld, het *achtste* Hoofdstuk behelst de opgave van andere wijsgeeren, die over den zelfmoord gelijke of naverwante gevoelens koesterden. De voornaamste wijsgeerige scholen worden tot dat einde nog kortelijk doorgeloopen. Eene rijke en, voor zoover wij konden nagaan, volledige opgave der schrijvers, die in vroeger en later tijd korter of uitvoeriger over den

zelfmoord hebben gehandeld, besluit waardiglijk dezen arbeid. Ten slotte geeft de Schrijver nog eene lijst van plaatsen der *classici*, welke in zijn geschrift ter loops of opzettelijk zijn ter sprake gebragt en opgehelderd. Het smartte ons, geene *Conspectus Disputationis* aan het slot van het geheel te zien toegevoegd.

Strekt deze beknopte inhoudsopgave om den rijkdom der zaken te leeren kennen, die ons hier ter beschouwing worden aangeboden, wij achten het pligt, om er de verklaring bij te voegen, dat de Schrijver zich van zijne taak op eene wijze heeft gekweten, die in ieder opzigt den stempel van echte wetenschappelijkheid draagt. Grondig gebruik der bronnen gaat hier gepaard met eene, geenszins slaafsche, maar zelfstandige raadpleging van anderer arbeid. Met een oordeel, door den geest der ouden doorvoed en gescherpt, paart de Schrijver eene onpartijdigheid, welke hem schijn van wezen doet onderscheiden, alles doet afsnijden wat niet ter zake behoort, en nooit doet zweeren, bij wat reeds door anderen is gezegd. In één woord, wij meenen den geleerden Schrijver een sieraad te mogen noemen der Utrechtsche Hoogeschool, en eene eerste plaats te mogen toewijzen onder hen, die den schoonen band kennen, waardoor letteren, geschiedenis en wijsbegeerte zijn vereenigd. Hoogen lof heeft bij ons bepaaldelijk het Hoofdstuk, dat over CATO's dood handelt, en ons, die hier oorspronkelijk een ander gevoelen waren toegedaan, geheel bevredigd en gewonnen heeft. Wij meenen, dat de oplossing van dit historisch en psychologisch problema door de opmerkingen van den Heer BAUMHAUER inderdaad is gevorderd. Ook de Latiniteit is zoo, als men die van een kundig *Litterator* mag verwachten, zonder aan die breedsprakigheid te lijden, welke anders hier zoo vaak de gezellin der sierlijkheid is. En had welligt het laatste Hoofdstuk grondiger kunnen zijn, wij mogen niet vergeten, dat het eigenlijk alleen als Appendix aan de beschouwing der Stoïcijnen is toegevoegd, welke laatsten des Schrijvers hoofdargument uitmaakten.

Wilden wij over alle bijzondere punten, waar verschil

van opinie bestaat, met den geleerden Schrijver in redewisseling treden, waar zouden wij beginnen, waar eindigen? In plaats van bijzondere opmerkingen, moge de Schrijver ons een paar bedenkingen van algemeenen aard ten goede houden.

De eerste betreft den *vorm*, waarin hij ons de resultaten van zijn onderzoek mededeelde. Ook wij zijn vrienden eener genetische ontwikkeling van denkbeelden. Of echter, tot regte beoordeeling van der Stoïcijnen leer over den zelfmoord, eene zóó uitvoerige ontwikkeling van hun stelsel in 't algemeen, als ons hier in de drie eerste Hoofdstukken voorkomt, vooraf volstrekt noodzakelijk ware geweest, meenen wij te moeten betwijfelen. De vraag is hier niet naar de waarde dier onderzoekingen op zichzelve, welke wij volmondig toestemmen, maar naar derzelver noodzakelijk verband met des Schrijvers hoofdonderwerp, den *zelfmoord*. Dat tot regte beschouwing der laatste toch eene opgave zou noodig zijn van hunne denkbeelden aangaande *Dialectica* en *Physica*, zou, meenen wij, niet gemakkelijk te bewijzen zijn. Zoo als de Dissertatie thans voor ons ligt, had dezelve eigenlijk moeten heeten: *de Stoicorum philosophiâ, inprimis de morte voluntariâ, ex eorum mente explicandâ.* Het was ons, alsof de Schrijver gedobberd had tusschen het dubbele plan, om *of* iets te geven, over deze wijsbegeerte in het algemeen, *of* over de Stoïsche leer van den zelfmoord in het bijzonder, en nu beiden had willen vereenigen. Wij missen éénheid van plan. Ware het, behoudens beter oordeel, niet verkieselijk geweest, *eerst* de voornaamste gevoelens vooral der Stoïcijnen en ook van andere wijsgeeren op dit punt op te geven; *vervolgens* dezelve uitvoerig te verklaren uit der Stoïcijnen leer aangaande de pligten in het algemeen, het hoogste goed in het bijzonder, bepaaldelijk ook uit hun ideaal van een' volmaakten wijze, en hunne begrippen aangaande leven en dood (waarbij dan de voorstellingen der andere wijsgeeren op al deze hoofdpunten kortelijk hadden moeten vergeleken worden, om alzoo van hunne overeenkomst met of hun verschil van de

Stoïcijnen voldoende rekenschap te geven); terwijl *eindelijk* aan de hand der geschiedenis had kunnen nagegaan worden, in hoeverre zoo de Stoïcijnsche als andere wijsgeeren, die zichzelven van het leven beroofd hebben, hieromtrent consequent volgens hun verschillend stelsel hadden gehandeld. Het eerste zou dan ten naastenbij overeenkomen met Cap. 5 en 6, het tweede met Cap. 1—4; het laatste met Cap. 7 en 8 dezer hoogstbelangrijke Dissertatie.

Eene andere bedenking betreft den hoogen lof, dien de Schrijver aan de Stoïsche wijsbegeerte in dit opzigt toeschrijft, en aan de voortdurende waarde, die hij nog, blijkens het slot van zijn geschrift, aan hare leerstellingen wil hebben toegekend. Het zij verre van ons, de waarheid dier beschouwingswijze in het algemeen te ontkennen. Voor de regtbank der zedelijkheid behoudt de *stoa* eeuwig haar regt tegenover de weelderige *hortuli Epicureï*. En zeker wordt men eenzijdig, wanneer men eene wijsgeerige school wil beoordeelen naar een' anderen maatstaf, dan die harer eigene beginselen en leerstellingen. De waarde van het geschrift des Heeren BAUMHAUER bestaat zelfs vooral daarin, dat hij ons den zelfmoord der Stoïcijnen niet op zichzelven, maar in verband met het verheven geheel dezer wijsbegeerte heeft te aanschouwen gegeven. Maar nu is de vraag, wanneer men alzoo het *placitum* uit het σύστημα beoordeeld, de geschiedenis bij het licht van haren eigenen tijd onderzocht, en alzoo eene *objectief historische* voorstelling genomen heeft, of er dan ook nog een hoogere maatstaf bestaat? Naar ons gevoel is het antwoord op die vraag niet verre te zoeken voor een ieder, die *het Christendom* kent en waardeert. Het zou hoogst voorbarig zijn, het stilzwijgen van den Heer BAUMHAUER op dit laatste punt aan iets anders toe te schrijven, dan aan de loffelijke zucht, om ons het beeld en den geest der Stoïcijnen zuiver classisch weder te geven, zonder een' enkelen nieuweren omtrek. Maar dit is toch zeker, dat de eischen der zedelijkheid bij het licht des Evangelies eene andere en hoogere rigting hebben verkregen, en dat

dit licht ook onwillekeurig op de geheimzinnige en sombere hallen van ZENO's *Stoa* terugkaatst. Onze Christelijke voorstellingen van leven en dood, van pligt en eer zijn wezenlijk andere, van die der verhevenste oude wijsgeeren niet slechts *graduëel*, maar *specifisch* onderscheiden. Kan men dan nog zonder aanmerkelijken teruggang de laatste onbepaald aanbevelen, en schrijven: *Commendanda igitur mascula haec philosophia iis praesertim, qui corporis vel animi aegrotudinibus aut fortunae calamitatibus pressi angantur?* Wij dachten hier aan het woord van den beroemden Neo-Stoïker LIPSIUS op zijn sterfbed: »*Domine Jesu, da patientiam* CHRISTIANAM. Op dit standpunt van onbepaalde aanprijzing, door onzen Schrijver gekozen, is de volgende wijze restrictie, »*non ut dolores et labores* MORTE *effugiant*" etc. (p. 343) niet geheel consequent: want die deze wijsbegeerte tot leidsvrouw kiest, moet wenschen een wijze naar hare voorschriften te worden. En die dit eenmaal, hetzij dan teregt of te onregt, meent te zijn, heeft ook vrijheid, den regel, *sapienti licet, quod vulgari homini non licet*, op zichzelven toe te passen, en tot de εὔλογος ἐξαγωγὴ over te gaan in enkele omstandigheden. En dit zal toch de Heer BAUMHAUER wel niet willen beweren? Neen, het schoone woord van VAN HEUSDE, (*Socr. School*, II. p. 151 sqq.) aangaande PLATO gesproken, mag, met de noodige verandering, ook hier worden herhaald, wanneer wij de Stoïsche voorschriften, om het lijden te verdragen, te verachten, te ontvlugten, met die van het Evangelie vergelijken. — En men meene toch niet, dat door deze Christelijke beschouwing der oude wijsbegeerte deze laatste in waarde zal verliezen. Juist rijst die waarde hooger: want zoo eerst zien wij, tot wat hoogte de oude wijsbegeerte zich verhief, zelfs buiten het licht, dat ons bestraalt; en blijkt alzoo te gelijk hare ongenoegzaamheid ter onze geruststelling en verbetering, wij hebben tevens den waren toetssteen in handen, om waar van echt goud te onderscheiden, en, wat dan nog overblijft, op te nemen in het heilig verbond tusschen wijsbegeerte en openbaring, tusschen wetenschap en ge-

loof. — Hadden wij van den Heer BAUMHAUER, die ons hier reeds zooveel schonk, nog iets mogen vragen, het ware deze zedelijke beoordeeling der Stoïsche leer naar *algemeen erkende* Christelijke beginselen. Het ware eene schoone kroon van zijn werk geweest. Blijkens het hier betoonde heldere inzigt in het wezen van pligt en zedelijkheid, ware hij daartoe geenszins onbevoegd te rekenen. En schoon het geschrevene door Dr. T. J. DOMELA NIEUWENHUIS, in zijne Dissertatie *de αὐτοχειρίας facinore*, etc. hiertoe belangrijke bijdragen behelst, is daar de zaak, van een wijsgeerig Christelijk standpunt bezien, nog geenszins afgedaan.

Wij scheiden van den Schrijver met de betuiging van onze hooge achting voor zijne bekwaamheden, van onzen dank voor het nut en genoegen, dat zijn werk ons schonk, en van onzen wensch, dat hij een krachtige handhaver van onzen vaderlandschen letterroem moge blijven, der wetenschap ten waarachtigen zegen!

Leerredenen, door J. CLARISSE. *Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1842. *In gr. 8vo.* 340 *bl. f* 2-90.

De Nestor onzer vaderlandsche Godgeleerden, CLARISSE, wiens naam best zonder lofstuiting wordt nedergeschreven, schenkt dezen bundel Leerredenen in de eerste plaats aan de Leidsche gemeente, ter gelegenheid van des Hoogleeraars vertrek van daar, en ter vervulling van den door velen uitgedrukten wensch; hij hoopt, dat deze proeven van zijnen kanselarbeid uit den laatsten, schoon niet allerlaatsten tijd (meest 1832—1834), zijner Evangeliebediening ook in zijne vorige gemeenten, *Doorn*, *Enkhuizen*, *Harderwijk* en *Rotterdam*, met belangstelling zullen worden ontvangen, en ook in een grooter publiek nut stichten. Wij verblijden er ons over, dat de begaafde Man, ook nog in eervolle rust en aan den avond van zijn leven, alzoo een aangenaam en nuttig geschenk heeft willen geven aan zijne veelvuldige hoogschatters. En wat de

waarde dezer stukken zelve betreft — CLARISSE is reeds te lang en te gunstig, ook door vroeger uitgegevene Leerredenen, als Prediker bekend, dan dat daaromtrent eenige twijfel kunne rijzen.

Deze Leerredenen zijn *twaalf* in getal. De *eerste* wijst, naar 1 *Petr.* I: 24, 25, op *de bestendige duurzaamheid van Gods woord, tegenover de vergankelijkheid der menschen.* De Redenaar bewijst, dat daardoor licht wordt verspreid over 's menschen bestemming — een wapen gegeven tegen twijfelzucht — kracht verleend tot werken — troost geschonken in smarten en zorgen. Eene korte toespraak besluit deze Leerrede, waarin een gewoon onderwerp op eene gansch niet gewone wijze wordt behandeld. — Met *Deut.* XXIX: 29 wordt in, de *tweede, een betamelijk gedrag aangeprezen omtrent het verborgene en geopenbaarde in de Godsdienstleer.* Eene mengeling van geopenbaard en verborgen valt doorgaans op te merken bij alle aangelegene waarheid, inzonderheid die, welke op de Godsdienst betrekking heeft. Bij het opmerken dier mengeling komt het te pas, het verborgene aan God over te laten, en met het geopenbaarde voordeel te doen voor zichzelven, omdat men anders gevaar loopt, zich te veel in het verborgene te verdiepen en tot dweeperij te worden geleid, het geopenbaarde, wegens het aanklevend verborgene, te betwijfelen, hetgeen in Godverloochening eindigt, en het geopenbaarde, wegens de zucht tot het verborgene, te verwaarloozen, waarvan schijnheiligheid het vruchtgevolg wordt. En eindelijk, handelen wij, gelijk de tekst het voorschrijft, dan handelen wij betamelijk, omdat wij dan handelen overeenkomstig de bedoeling van God — onzen redelijken en zedelijken aanleg — en de leer en het voorbeeld van onzen Heer JEZUS CHRISTUS; wij handelen alzoo in het belang van anderen — en van ons zelven. Zij, die meenen, dat het heil der kerk in doode eenstemmigheid nopens de verborgenste en onbegrijpelijkste leerstukken is gelegen, mogen dit stuk wel eens aandachtig lezen. — De *derde* Leerrede heeft het opschrift: *ellende, verlossing, dankbaarheid*, en *Ps.* CXXX:

3, 4 tot tekst. De drie punten worden, in betrekking tot elkander, geleidelijk ontwikkeld. — De *vierde* schetst, naar 1 *Joh.* IV: 19, *de zuivere bron der liefde voor God.* De Prediker zal: »I. de kracht en nadruk van 's Apostels »drieledige uitspraak opsporen en bepeinzen, om daaruit »II. de voortreffelijkheid van de Evangelische Godsvrucht, »onder drie gezigtspunten gebragt, aan te wijzen, te ont- »wikkelen en aan te bevelen." Het *drieledige* der uitspraak van den Apostel is daarin gelegen: dat God ons eerst heeft liefgehad — dat wij Hem liefhebben — en zulks, *omdat* Hij ons *eerst* heeft liefgehad. Daarna wendt hij het beschouwde aan: tot gemoedelijk bestuur bij beschouwing van het Christendom — tot heiliging van wandel en levensgedrag — tot vertroosting des gemoeds bij een ontwaakt geweten. — *Wat hebben wij aan* JEZUS *zending op aarde bovenal te danken?* is, in de *vijfde* Leerrede, de vraag, die met *Luk.* I: 73ᵇ, 74, 75 wordt beantwoordt. Vooraf wordt de tekst in den zamenhang verklaard; vervolgens aangetoond, dat de beoefening van echte Godsvrucht het grootste voorregt is, hetwelk God den menschen geven kan, waartoe gelet wordt op het *voorwerp*, op de *dienst* zelve, en op *ons* menschen, die tot dezelve toegelaten worden; daarna ontwikkeld, dat dit voorregt ons, ook naar Gods beloftenissen, geworden is door de komst des Verlossers, omdat deze de ware Godsdienst leerde, toonde, mogelijk maakte, daarbij helpt en bewaart. Dit een en ander wordt besloten met opwekking tot ernstig terug-, dankbaar op het tegenwoordige- en welberaden vooruit-zien, waarbij gebruik gemaakt wordt van de tijdsgelegenheid, de laatste Godsdienstoefening des jaars, na het Kersfeest, na het Avondmaal. — De *bede om rigting der harten tot de liefde voor God*, 2 *Thess.* III: 5ᵃ, wordt in de *zesde* Leerrede behandeld. Die liefde is *wenschelijk*, want zij is redelijk, betamelijk en weldadig. Zij is *moeijelijk*, want de strekking des harten is anders, en die liefde omvat oneindig veel. Wij moeten daarom met PAULUS bede instemmen; dat is redelijk en Christelijk, en moet met werkzamen ijver gepaard gaan. — Min of meer

sluit zich aan deze de *zevende*, die, naar *Hebr.* XIII: 20, 21, met eene *bede om volmaking in het goede* het Akademiejaar opent. Verklaring en toepassing is de eenvoudige hoofdverdeeling. Bij het eerste wordt gelet: op hetgeen ter eere van Hem gezegd wordt, tot wien de bede in den tekst gerigt is — op de bede en haren inhoud zelve en op de lofzegging, waarin de bede overgaat en eindigt. Het andere deel ontwikkelt de volgende stellingen: 1) Bij al wat wij, in eenigen kring of betrekking op de wereld, te verrigten of te bejagen hebben, moet het doen van Gods wil ons hoogste doel, het toppunt onzer wenschen zijn; 2) om, hetgeen zoo wenschelijk en betamelijk is, ook dadelijk aanwezig te doen zijn, is bidden en werken noodig; 3) tot dit biddend streven naar het doen van Gods wil, hebben wij, Christenen, boven alle andere menschen, de alleraangenaamste en krachtigste aanmoediging in hetgene God voor ons gedaan heeft, doen wil en dadelijk doet. — Vreemd is tekst en onderwerp van de *achtste* Leerrede: *tegen gebedsverhindering*, naar 1 *Petr.* III: 7[b]. De Redenaar doet *eerst* gevoelen, hoe wenschelijk het zij, dat onze gebeden niet verhinderd worden, hetzij men het gebed beschouwe als eene edele bezigheid, of als een Christenpligt, of als het grootste voorregt, of als voldoening van de dringendste behoeften des harten, of als laatste toevlugt voor de onschuld, de zorg en den onspoed. Daarna wijst hij in eenige stalen aan, waardoor en hoe ons het ongeluk der gebedsverhindering kan overkomen, gevolgelijk ook hoe en waarmede wij het kunnen en moeten vermijden en afwenden. Hier komen in aanmerking: uitwendige omstandigheden, ledigheid van geest en hart, verstrooijing van gedachten, ongeloof en twijfelzucht, angstvalligheid van een beschuldigend geweten. Een kort woord ten besluite volgt dit diep menschkundige stuk, naar ons gevoelen, indien men ten minste onder zooveel voortreffelijks nog keuze mag hebben, een van de schoonste des bundels. — Een zeer bekend onderwerp is dat der *negende*: JOB's *lijdzaamheid*, naar *Job* I: 21[b]. In die woorden wordt opgemerkt: *vooreerst*, erkentenis, onder het leed en deszelfs

pijnigend gevoel vastgehouden, van die groote waarheid, dat het God, de Heer, is, die alles bestuurt, en door wiens hooge beschikking, onder welke het den sterveling past ootmoedig te bukken, gegeven zoowel als genomen wordt; *ten tweede*, de dankbare herinnering, te midden van het akelige gevoel van gemis en verlies, van het vergunde genot — van hetgeen de Heer gegeven had; *ten derde*, de levendige voorstelling, onder al het stekende en brandende van de bitterste boezemsmart, dat, wat ook genomen worde, en hoe grievend dit zij, het door eene onberispelijke hand, door de hand des Heeren, den eeuwig-getrouwen, door die des Gevers, terug genomen wordt; *ten vierde*, dat Hij, die geeft en neemt, voor zijn geven niet alleen, maar ook bij zijn nemen, geloofd moet worden, en het waardig voorwerp blijft van godsdienstige hulde en opregte aanbidding. Wij nemen deze opgave letterlijk over; zij geeft, gelijk in meer dezer Leerredenen, aanleiding, om op te merken, dat de bekwame Opsteller wèl gedaan hadde, de opgave van zijne verdeeling doorgaans korter en puntiger uit te drukken. — De *tiende* Leerrede schetst, volgens *Jes.* L: 10, 11, een *nederig geloof en trotsch ongeloof* als *onderkend in tegenspoed.* Eene breedvoerige verklaring van den op de eerste lezing niet zeer duidelijken tekst gaat vooraf. Daarna wordt het onderwerp, aanstonds toepasselijk, behandeld. — De *elfde* (wij moeten ons bekorten) is eene Leerrede ter nabetrachting op den gedenkdag der Hervorming, in 1839, tevens dien der invoering van het Christendom in deze gewesten. De tekst is *Openb.* III: 11. Zij wekt op tot standvastige aankleving van Christendom en Hervorming. Na tekstverklaring dringt de Redenaar de vermaning in zijnen tekst aan, door aan te wijzen, dat de naam van Hervormde Christenen, dien wij dragen, ons eene kroon op het hoofd is, en dat het onberadenheid, lafhartigheid [bij de gedachte aan onze groote Voorvaderen], ondankbaarheid en roekeloosheid zou zijn, ons die te laten afrukken. Voorts beantwoordt hij de vraag: wat zegt het, te houden, wat wij hebben? Niet te bezwijken voor de kracht der vij-

anden, die ons aanvallen; zij zijn: ongeloof, bijgeloof, onverschilligheid, zelfverheffing, misbruik, overdrijving. Het bijgevoegde woord van den Heer: *Ziet, ik kom haastelijk*, leidt tot de toespraak ten slotte. — De *laatste* Leerrede, over *Openb.* V, geeft *eerst* eenige opehelderingen over dat geheele Hoofdstuk; verklaart *vervolgens* bijzonder het hemelsch lied ter eere van CHRISTUS, en vermaant *eindelijk* tot instemming *met het hart* in de lofverheffing van God en van den Heer; tot erkentenis en overtuiging, dat JEZUS CHRISTUS, naar den wil van God, die is, voor wien Hem de hemellingen verklaren, en dat gedaan heeft, waarvoor zij Hem dank en eere toebrengen; tot het doen overgaan dezer verstandelijke overtuiging in toeëigenend geloof en gevoel des harten, en laatstelijk tot openbaring van dat gevoel in den wandel.

Uit dit korte, schoon breeder, dan wij ons hadden voorgesteld, uitgeloopen verslag zien onze lezers den rijkdom van zaken, die hun hier ter overweging aangeboden worden. En wie, dien de groote en veelomvattende schat van kundigheden niet onbekend is, welke den Hoogleeraar ten dienste staat, bij zijne gelukkige gave van opmerking, gerijpt oordeel, langdurig nadenken en rijke menschen- en wereldkennis, kon daaraan twijfelen? Somtijds legt men onwillekeurig het boek uit de hand, omdat men tijd en nadenken behoeft, ten einde dien rijkom in hoofd en hart op te nemen, en Ref. dacht weleens aan de toehoorders, die den Redenaar toch niet konden stuiten in den vloed zijner denkbeelden; — waarlijk! het is geen wonder, dat velen in de Leidsche gemeente wenschten, het gehoorde nog eens te lezen. Maar deze preken zijn niet alleen uiterst zaakrijk; zij zijn ook, schoon hier en daar nog al wat nadenken vorderende, zeer eenvoudig van *dispositie*. Onze opgave der plannen heeft doen zien, dat men hier verrassende, kunstige, schitterende schetsen te vergeefs zou zoeken. De orde is meestal natuurlijk; velen zouden misschien wel van oordeel zijn, »dat ieder het wel zoo kan"; maar hier zit het ware geheim der kunst. En wij schatten het eene hoogst loffelijke eenvoudigheid in den

man, die zoo veel en zoo velerlei weet, wanneer hij zijne toehoorders niet rondvoert door velden van beschouwing, die, hoe aanlokkelijk ook, niet zoozeer van dadelijk nut zijn, maar het Evangelie van JEZUS CHRISTUS, dit geheel, maar ook dit alleen op den voorgrond stellende en overal doende uitkomen, op grond van dat Evangelie aanspoort tot die liefde jegens God en de menschen, waarin zich de kracht van dat Evangelie doet kennen. Alzoo is hier de Evangelieprediking, in den eigenlijken zin des woords, allergelukkigst verbonden met vertroosting, vermaning en waarschuwing. Dat mag wel in onze dagen gepast gerekend worden, waarin sommigen van het eigenlijk kenmerkende van het Evangelie der verlossing in CHRISTUS liever niet hooren, en den Prediker meer toejuichen, die van Gods grootheid en goedheid in de schepping spreekt, of van de wegen zijner Voorzienigheid, of van 's menschen hoogen aanleg of dergelijke onderwerpen, overwaardig om bepeinsd en in het licht gesteld te worden; maar die op zonde en schuldvergiffenis en op het kruis van CHRISTUS minder gaarne opmerkzaam gemaakt worden, omdat — dit hun minder onderhoudend dunkt. Van die gepastheid getuigt ook menige les, die niet in algemeenheden blijft hangen, maar met alle bescheidenheid en beschaafdheid — en wie verwacht het anders van eenen Redenaar, van wien wij ons nog eene fraaije Redevoering over *de wellevendheid, als eene Christelijke deugd*, herinneren — in bijzonderheden gegeven en aangedrongen wordt. Daarvan getuigt mede de keus der onderwerpen, gelijk uit het boven gegeven overzigt blijken kan, en waarvan vele genomen zijn uit het jaargetijde, of uit de plaats gehad hebbende viering van het H. Avondmaal, of van Christelijke feesten, of andere aanleidingen.

Deze Leerredenen zijn vrij lang; nu men ze in druk heeft, en op zijn gemak leest, hindert dit minder. Anders, de Hoogleeraar CLARISSE plagt niet kort te prediken; wat stond hem ook altijd een overvloed van zaken ten dienste! Doch jonge Predikers raden wij *in dit opzigt* niet tot navolging van dit, anders uitmuntend voorbeeld.

Met den wensch, dat God den waardigen Grijsaard, die zooveel voor de Godgeleerde wetenschap in *Nederland* gedaan heeft, nog een aangenaam genot schenke van zijne welverdiende rust, eindigen wij deze aankondiging.

Feestrede over het honderdjarig bestaan der Evangelisch Lutersche Kerk te Middelburg, gehouden Mei 1842, *naar Ps. LXXXIV vs.* 3ª *door* H. HAARING, *Predikant aldaar. Met Aanteekeningen en Bijlagen. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1842. *In gr. 8vo.* 68 *bl. f* :-75.

Feestrede ter viering van het tweehonderdjarig bestaan der Evangelisch-Luthersche Gemeente te Zaandam. Naar aanleiding van Psalm CXLIII vs. 5ª; *gehouden op den* 31 *Julij* 1842, *door* C. RICKEN, *Leeraar bij voornoemde Gemeente. Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 43 *bl. f* :-60.

Deze beide, uit hetzelfde Kerkgenootschap afkomstige, en bij gelijksoortige gelegenheid uitgesprokene Feestredenen kunnen geschiktelijk te zamen worden aangekondigd. Eigenlijke beoordeeling dezer stukken komt minder te pas. Nogtans mogen wij wel zeggen, dat de laatste ons veel beter behaagd heeft, dan de eerste, die zeer droog is uitgevallen. Des Eerw. RICKEN's rede getuigt van 's mans bekwaamheid voordeelig, en wij hopen niet, dat vrees voor te klein debiet van een zoo wèl bewerkt stuk oorzaak is, dat het voor rekening van den Schrijver gedrukt werd. Er komen verscheidene in het licht, die vrij wat minder beteekenen. Wij wenschen van beide het beste nut in de gemeenten, voor welke zij werden uitgesproken, en tot welke zij de naaste betrekking hebben. Opwekking tot getrouwe prijsstelling op uiterlijke Godsvereering en belangstelling in hetgeen deze betreft, is in onzen tijd niet overtollig.

Twee merkwaardige Actestukken. Eene Bijdrage tot de kennis des Pausdoms en der Roomsch-Katholieke Kerk in de zestiende en achttiende Eeuw. Aan alle Katholieken, dien het ware Christendom ter harte gaat, in eenen Christelijken zin opgedragen. Naar het Hoogduitsch van K. *door* J. L. ADRIANI. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1842. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl. f* :-50.

Betoog, dat onze tijd de aanvang is van den onvermijdelijken, nabij zijnden val der Pauselijke Hierarchie, uit 2 *Thess. II:* 3—12, *in verband met de tijdsomstandigheden afgeleid. Tot bestrijding van welk gevoelen de gansche Ultramontaansche partij dringend uitgenoodigd wordt, opdat deszelfs waarheid of onwaarheid aan Roomsch en Onroomsch blijken moge. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1842. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl. f* :-40.

Deze beide vlugschriftjes zijn ons ter aankondiging toegezonden. Ofschoon betreurende, dat het rijk van onkunde en duisternis nog in onze eeuw met zooveel voordeel op veroveringen uitgaat; ofschoon van harte de nederlaag van het Ultramontanisme wenschende, niet alleen voor de Protestantsche, maar ook in het welbegrepen belang der Katholieke kerk, en ofschoon der zaak van een vrij en onbelemmerd onderzoek in het stuk van Godsdienst en Christendom van geheeler ziel toegedaan; willen wij deze stukjes liefst niet breedvoerig beoordeelen. Ons Tijdschrift heeft meer eene letterkundige strekking, dan dat het vele bladzijden aan den strijd tusschen Katholicisme en Protestantisme zou kunnen wijden.

De twee actenstukken, in het eerste opgenomen, zijn: een advies van drie Bisschoppen, te *Bologna* in het jaar 1553 aan Paus JULIUS III gegeven omtrent de beste wijze, om de wankelende magt der Roomsche kerk te bevestigen, waarin men dikwijls meesmuilt over de Paters, die slim

genoeg waren, om de gevolgen te berekenen, en dienovereenkomstig maatregelen aan te raden. Dit stuk troffen wij elders, maar nergens zoo volledig aan. Niemand zal er zich de lezing van beklagen. Minder beduidt de geloofsbelijdenis van den Keurvorst FRIEDRICH AUGUST van *Saksen*, toen hij van de Evangelische Godsdienst tot de Roomsch-Katholieke te *Weenen* in 1717 overging. Het is in alles het gewone.

Het andere stukje is zeer scherp geschreven, maar ofschoon wij in de toepassing van 2 *Thess.* II: 3—12 van den Schrijver verschillen, wij gelooven, dat hij in zijne beschuldigingen tegen de Pauselijke Hierarchie volkomen gelijk heeft. Of hij sommigen de oogen zal openen? Wij hopen het.

Pathologische Studiën, door Dr. C. GOBÉE, *Officier van Gezondheid (der) 1ste klasse enz. Iste Deel. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1843. *In gr. 8vo. VIII en* 237 *bl. f* 2-20.

De Heer GOBÉE, een onzer werkzaamste *Militaire Artsen*, (wij vinden deze onderscheiding gepaster, dan den dorren titel van *Officier van Gezondheid*) (*), levert hier wederom eenige vruchten van zijne werkzaamheid, als eene soort van vervolg op zijne *Klinische Bijdragen* (†).

Aan het hoofd van zijn werk prijkt eene Fransche zinspreuk, aan MAGENDIE ontleend, welke inhoudt: »dat »men niet langer een slaafsche navolger der voorgangers »moet wezen." — Uit den aanhef van het werk zelf zou men meenen, dat dit gezegde eene soort van leus ter voorbereiding van eene omwenteling ook in de Geneeskunde moet worden. En waarom zou die geest in de Genees-

(*) Wij hadden vroeger een *Bureau van Gezondheid voor de Armee*, hetwelk evenwel spoedig den meer gepasten titel van *Geneeskundig Bestuur* aannam.

(†) Beoordeeld in ons Tijdschrift van Mei 1841. N°. VI, bl. 244.

kunde niet even werkzaam kunnen zijn als elders? Dan zal het heeten: *het oude is voorbijgegaan!* De *Ideaal-romantische* school worde verder in de Geneeskunde evenzeer te niet gedaan, als wijlen WERTHER, GRANDISON, enz., die thans van geenen invloed meer zijn. Eene *klassieke* school zal of liever *is* reeds in hare plaats getreden, en verheft zich op de puinen van *Carthago deleta;* want het *festina lente* behoort ook tot den tijd, die reeds verre achter ons ligt. Het korte leven trachtte zich door middel van den *stoom* te verlengen, en er zal iets uitgedacht behooren te worden, om den noodigen tijd te vinden voor alle *Specialiteiten*, waarmede het opkomend geslacht tegen wil en dank gevoedsterd moet worden, om zeer *speciaal* te worden, opdat zoo doende de algemeene band, die de wetenschappen onderling verbindt, verscheurd worde. Weg met den *Ideaal-romantischen* ARCHIAS en die nog van zijnen rade mogten zijn! Waartoe ook Grieksch en Latijn verder aangehouden, althans volgens het sedert korten tijd zoo letterkundig geworden *Handelsblad* van 28 April 1842. Het zal den studerenden nog gaan als de ganzen, vooral te *Straatsburg*, welke tegen wil en dank eten moeten, om vette levers te verkrijgen, een onmisbaar *ingrediënt* voor de *pâtés au foie gras*, wier vetmaking nog *speciaal* door kolenpoeder bevorderd wordt.

De Schrijver dezer *Studiën* tracht te bewijzen, dat wij bezig zijn ons van de slaafsche navolging te ontslaan; dat in de Geneeskunde ook vooruitgang plaats heeft, en wel door den invloed, welken *thans* de *Physiologie* op de *Ziektekunde* uitoefent en moet uitoefenen. Zij brengt licht in de duisternis! Zij doet meer: zij vergroot de voorwerpen, zoodat zij beter zigtbaar worden, en men ze ook beter onderkennen en onderscheiden kan. Konden wij maar een *Mikroskoop* vinden, die door het omkleedsel (*die Schale*) van HALLER heen kon dringen *ins innre*, en mogt er een kroes opgespoord kunnen worden, waarin het leven bevestigd kon blijven, terwijl het overige ontleed wordt, wat al *reuzenschreden* waren er dan niet gedaan!

ALEXANDER DUMAS met de Middellandsche zee tusschen zijne beide beenen, zoo als hij bij den optogt der Fransche dichters en geleerden staat afgebeeld, zou geene *karikatuur* meer zijn. Trouwens, *reuzenschreden* zijn ook een geliefkoosd denkbeeld der vooruitwillende *massa's* van dezen tijd.

Maar, ondanks al dezen vooruitgang, zegt ons de Schrijver, na zijne *excursiën* op het veld der *opslorping*, der *ontleding van levende dieren*, van het *gebruikmaken des Mikroskoops:* »Aan eene exacte positieve Geneeskunde »in dien zin, gelijk velen dezelve zich voorstellen, kan »welligt NIMMER gedacht worden, en den naam eener *ars* »*conjecturalis*," (dat is, wij zullen het maar vertalen, eene *gis-* en geene *wiskunst*) »welken haar vóór 18 eeu»wen een leek gaf, zal zij wel steeds behouden." Zij is dus in die achttien eeuwen nog al zoo heel hard niet vooruitgegaan, ten minste niet met reuzenschreden, tenzij in sommiger verbeelding.

Men zal evenwel den Schrijver met genoegen volgen, wanneer hij onderzoek doet, wat de Geneeskunde door dit alles van lieverlede gewonnen heeft. Eigenlijk is zij nog bezig winst te doen of te zoeken. Dit blijkt, wanneer de Schrijver, met een scherp kritisch oog, het klatergoud van het ware tracht te scheiden, en als met de wan in de hand het koren van het kaf te zuiveren. Zoo als *hij* met de wan omgaat, blijft er niet heel veel over; er verstuift veel meer, en het goud staat als schaarsche korrels tot het zich glinsterend verspreidende bladgoud, hetwelk luchtig op den wind heendrijft. De bekwame Schrijver heeft echter winst weten te doen voor de kunst en de wetenschap met den reeds voorhanden geringen schat, en het is te hopen, dat langs zulken weg er nog grootere aanwinst door den tijd zal gedaan worden. Met genoegen stellen wij dan ook tegen het van MAGENDIE ontleende gezegde: »*Ne nous traî*»*nons plus servilement sur les pas de nos devanciers*," het navolgende van den Schrijver over: »Onze jonge »Artsen daarentegen mogen de ondervinding der eeuwen »niet als onbruikbaar achten, en slechts de hedendaagsche

»bewerking der Geneeskunde voor de alleen bruikbare »houden." (Bl. 47.)

Bij de koortsen zullen wij niet blijven stilstaan, om met den Schrijver te twisten over hetgeen *wij* even min met zekerheid weten als *hij*. Wij kunnen evenwel de koortslijders geruststellen, dat wij daarom toch de koortsen zullen blijven genezen als voorheen. »Dat is zonderling!" zullen sommigen zeggen; men hoort zoo dikwijls de Artsen zich uiten: de oorzaak of de naaste oorzaak, dat is de ziekte zelve, gekend zijnde, valt het gemakkelijk haar weg te nemen; en — men zal koorts genezen kunnen, zonder haar juist te kennen?" Wij zouden hierop zeer veel kunnen antwoorden; maar het is in de Geneeskunde eene even min nutte zaak als in de Godgeleerdheid en Regtspleging, alles met opene deuren te behandelen en *coram populo.* — »Maar, wat wordt er dan van de Publiciteit?" — Het onderzoek, wat eigenlijk koorts is, is meer een onderwerp van geleerde bespiegeling; het streven om eene alles afdoende bepaling te geven, hetwelk doorgaans mislukt, is hoogstens eene uitspanning voor de geleerden. Komt het er op aan, een' koortsigen toestand bij eenen lijder te onderscheiden, dat valt zoo moeijelijk niet; de lijdende zegt het dikwerf zelf, en sedert een paar duizend jaren is, op het voetspoor van HIPPOCRATES, reeds menige koorts genezen geworden.

Na deze onderwerpen vooraf *kritisch* en wel eenigzins *ironisch* behandeld te hebben, gaat de Schrijver tot het meer ernstige onderwerp, de door hem gedane ziektewaarnemingen, over. Het zijn echter niet enkel verhalen, dat de Schrijver genezen en hoe hij genezen heeft; dat hij daarentegen wel een' enkelen lijder verloren heeft, die volstrekt niet te behouden was, en waarvan de lijkopening tot een afdoend ontegenzeggelijk bewijs verstrekt. De meeste der gedane waarnemingen worden op het wetenschappelijk gebied overgebragt. Eene meer uitvoerige beschouwing, met uiteenzetting en beoordeeling dezer gevallen, is evenwel beter geschikt voor een geneeskundig tijdschrift. Wij

zullen dus, wat deze waarnemingen betreft, in geene bijzonderheden treden, maar bepalen ons in het algemeen te zeggen, dat de ziektegevallen wèl waargenomen en beschreven zijn; dat de behandeling doorgaans aan den aard der ziekte of het gebrek wèl voegt. De keus der geneesmiddelen was derhalve doelmatig, en wie somwijlen een ander geneesmiddel dienstiger zoude oordeelen, die herinnere zich het *variis modis bene fit*. De lijders worden niet met geneesmiddelen overladen, en meestal het eenvoudige boven het te zeer zamengestelde gekozen. Indien men omtrent sommige gevolgtrekkingen met den Schrijver niet van hetzelfde gevoelen is, men kan hem toch geene scherpzinnigheid van redenering ontzeggen.

Het is echter Dr. GOBÉE's geestigheid, welke hem somwijlen, vooral in het bespiegelend gedeelte, ondanks zichzelven eene weifelende houding doet aannemen. Men weet dikwijls niet, vooral in den aanvang, of de Schrijver met het onderwerp is ingenomen, of later er wezenlijk den draak mede steekt, en hetgeen door hem dubbelzinnig geprezen werd slechts schijn was, om zijne afkeuring later des te scherper te doen uitkomen. Zulk eene wijze van beschouwing en van behandeling kan de genen, die nog niet genoeg geoefend zijn, en die daardoor niet altijd ernst en scherts weten te onderkennen, bij gemis van de noodige vereischten ter onderscheiding, wel eens in zeer bedenkelijke verlegenheid brengen. Men zoude ons misschien bij tegenbedenking op UNZER, WEICKARD, MAY, FR. HOFFMANN en eenige anderen kunnen wijzen, aan welke men den naam van *humoristische* Artsen kan geven; ook hij, die onder den naam van *Meester* MAARTEN VROEG schreef, behoort naast de genoemden te staan: maar zij allen wisten een goed en tevens gepast gebruik van de *satyre* te maken, door haar het minst of wel in 't geheel niet te bezigen, waar zij de kunst uit het oogpunt van de *science exacte* behandelden, en het streven van den Schrijver strekt toch daarheen, voor zoo ver dit bereikbaar zij. Wij moeten echter bekennen, dat het moeijelijk valt, te midden van de door elkander schreeuwenden, als in de *Ren-*

contre bij ASMUS, (*) steeds ernstig te blijven, al vereischt dit ook het onderwerp.

(*) M. CLAUDIUS *Werke*, 6ter Theil, S. 47.

Grondbeginselen der Horticultuur (Tuinkunst.) Naar het Engelsch van JOHN LINDLEY, *Professor in de Kruidkunde, Vice-Secretaris van het Genootschap van Horticultuur te Londen, enz. Met Bijlagen door* W. H. DE VRIESE, *Professor in de Kruidkunde te Amsterdam, enz. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1842. *In kl.* 8*vo. VIII en* 373 *bl. f* 3-:

Het werkje, waarvan wij hier eene Nederduitsche vertaling aankondigen, bevat eene beknopte handleiding tot de wetenschappelijke uitoefening der tuinkunst, welke met de kruidkunde in naauw verband staat, en tevens de som der onschuldige genoegens vermeerdert, die de mensch in den toestand van beschaving zich verschaffen kan. De orde, welke door den Schrijver bij de zamenstelling dezer Grondbeginselen gevolgd is, komt hierop neder. Het eerste Hoofddeel ontvouwt beknoptelijk de verschijnsels van het plantenleven; het bevat eene physiologie der gewassen, voor zoo ver die voor het doel des werks vereischt werd. Tot dit eerste Boek (bl. 5—98) behooren zeven Hoofdstukken; het eerste handelt over de kieming, het tweede over den wortel, het derde over den stengel, het vierde over de verrigtingen der bladeren, het vijfde over de bloem, het zesde over de vruchtrijping, het zevende over de warmte, waarin de grenzen van warmte, welke de planten kunnen verdragen, de gevolgen van eene te hooge warmte en van eene te sterke koude, der afwisseling van temperatuur bij dag en nacht, bij winter en zomer, worden aangewezen. Een diep indringen in den aard der verschijnsels en in het scheikundige of ontleedkundige gedeelte der wetenschap kan men hier niet verwachten, en

reeds in zijne inleiding waarschuwt ook de Schrijver zelf, dat men het hier te vergeefs zou zoeken. Het tweede en uitgebreidere Boek handelt over de wetenschappelijke gronden, waarop de kunstbewerkingen der Horticultuur berusten (bl. 99—289). De hier behandelde zaken zijn gerangschikt in twintig Hoofdstukken, waarvan de inhoud door de volgende opschriften wordt aangewezen: (1) warmte van den bodem; (2) vochtigheid van den grond; (3) vochtigheid van den dampkring; (4) ventilatie; (5) zaaijen; (6) bewaren van het zaad; (7) inpakken van het zaad; (8) vermenigvuldiging door oogjes en knoppen; (9) vermenigvuldiging door bladeren; (10) stekken; (11) markotten; (12) enten en oculeren; (13) snoeijen; (14) schermen [beter beschermen]; (15) potten; (16) verplanten; (17) instandhouden der rassen door zaden; (18) verbetering der rassen; (19) rust der planten; (20) over den grond en de bemesting. Hierachter heeft de bekwame en ijverige Vertaler nog drie bijlagen gevoegd (bl. 291—373), welke het eenentwintigste, tweeëntwintigste en drieëntwintigste Hoofdstuk van dit tweede gedeelte uitmaken: (21) over het overbrengen van levende planten uit overzeesche landen naar *Europa*, inzonderheid uit *Indië* naar *Nederland;* (22) geschiedenis van eenige voorname cultuur-planten, inzonderheid *Chrysanthemum*, *Camellia*, *Cactus;* (23) nadere beschouwingen omtrent de zoogenaamde bastaard-voortteling en bastaard-besmetting. Bij de laatste bijdrage heeft de Hoogl. DE VRIESE vooral gebruik gemaakt van de prijsverhandeling van GAERTNER, in het vierentwintigste deels eerste stuk der *Natuurkundige Verhandelingen van de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem*, in 1838 in het licht gegeven, waarvan hij de hoofdzakelijke resultaten mededeelt. Eenige weluitgevoerde houtsneêfiguren, in den tekst gedrukt, helderen enkele zaken in het eerste Boek op, gelijk ook hetgeen in het tweede Boek over de vermenigvuldiging door oogjes en knoppen, door bladeren, door stekken, markotten, enten en oculeren, en over het snoeijen, schutten en het potten gezegd is.

Wij hebben het werkje met aandacht gelezen, en aarzelen geenszins, hetzelve aan de behartiging van allen, die in de tuinkunst belang stellen of daarvan hunne bezigheid maken, met ruimte aan te bevelen. Reeds de naam van den Schrijver, met lof in de wetenschap bekend, strekt tot eene aanbeveling. De vertaling komt ons voor, over 't geheel met zorg te zijn uitgevoerd; tot eene grondige beoordeeling echter ontbreekt ons de vergelijking met het oorspronkelijke, 't welk niet in onze handen is. Enkele bijzonderheden en kleine aanmerkingen voegen wij hier slechts ter loops bij, niet zoo zeer om den Vertaler te doen zien, dat wij zijn werk naauwkeurig doorlazen, dan wel om hem bij een' mogelijken tweeden druk van eenige dienst te zijn.

Bl. 3, reg. 4 en 5: »terwijl bovendien zoodanige beschouwingen geene, tenzij onmiddellijke betrekking hebben tot derzelver dagelijksche werkzaamheden." Hier vordert de zamenhang en het verband blijkbaar *middellijke betrekking*, in plaats van *onmiddellijke betrekking*. Het woord *indirect* zal waarschijnlijk tot deze feil aanleiding gegeven hebben.

Bl. 10, reg. 4—7: »De warmte schijnt het levensbeginsel in werking te brengen; de lucht, welke bevat is in de ontelbare, slechts door den microskoop waar te nemene, doet de holten van het zaad uitzetten," enz. Behalve het onaangename der woordschikking in het »slechts door den microskoop waar te nemene," mishaagt ons ook de schrijfwijze *microskoop*, waarvoor elders microscoop gelezen wordt, terwijl met evenveel regt mikroskoop kan geschreven worden; eindelijk ontbreekt, achter het bijvoegelijk naamwoord *ontelbare*, een zelfstandig naamwoord, waarop het slaan moet, waarschijnlijk: holten of cellen.

Bl. 54, reg. 2—4: »Tot voortplanting, namelijk door het voortbrengen van knoppen uit derzelver oppervlakte, kunnen slechts weinige planten dienen." Hier moet, voor het woord *planten*, zoo het schijnt, *bladeren* gelezen worden.

Bl. 67, reg. 7, 8: »De laatsten kunnen vruchtbaar

zaad voortbrengen, de eersten zijn daartoe ongeschikt." Wij hebben reeds gezegd, het oorspronkelijk werk niet ter vergelijking bij de hand te hebben, en kunnen dus niet bepalen, of deze zonderlinge tegenstrijdigheid op rekening van den Schrijver te stellen zij, dan wel aan eene misstelling in de vertaling moet worden toegeschreven? Door de *eersten* namelijk worden hier *hybride* planten aangeduid; uit twee verschillende soorten ontstaan; van deze wordt zonder beperking gezegd, dat zij onvruchtbaar zijn, en nu volgt, eenige regels later op deze zelfde bladzijde, deze opmerking: »Bepaalde daadzaken hebben intusschen bewezen, dat bastaard-soorten wezenlijk vruchtbaar kunnen zijn, en dat men alzoo geene zekere gevolgen kan trekken uit de bovengemelde, al te algemeen als waar aangenomene overeenkomst van planten en hoogere dieren."

Bl. 90. Hier lezen wij, in eene tabel over de gemiddelde temperatuur van den grond, in de kolom der *Schrijvers*, den naam CATACOMBES, waardoor zekerlijk geen persoon wordt aangewezen, maar de onderaardsche holen van *Parijs* (de *catacombes*) bedoeld worden.

Bl. 91, reg. 10: »de gemiddelde temperaturen des zomers en 's winters tusschen de 19°—24° Fahr. afwisselen." Zulks zou beteekenen, dat de hoogste temperatuur 24° Fahr. was, en het verschil derhalve 5 graden; doch de bedoeling is blijkbaar, dat het verschil tusschen de *minima* en *maxima* van 19 tot 24 graden Fahr. bedragen kan. In de tabel van FERGUSON vinden wij 55,2° als *maximum*, 33° als *minimum*, dus een grootst verschil van 22,2° Fahr.

Bl. 218, reg. 12—14: »Men vult dien pot met kleine stukjes van een alluviaal terrein, welke stof men in den omtrek van *Canton* in stukjes, ter grootte van eenen gewonen boom, verbreekt." Wat aardstukjes zijn *ter grootte van eenen gewonen boom* kunnen wij niet verklaren. Mogelijk moet men lezen: *ter grootte van eenen gewonen boon*. Ook is het voorschrift ter verkrijging van dwergboompjes op de wijze der *Chinezen* hier te kort en onvolledig opgegeven. Het kon gevoegelijk achterwege blijven, zoo men het niet in al deszelfs deelen uiteen kon zetten.

Bl. 342 laatste regel: »Het afvallen van knoppen te verhinderen, tracht men door velerlei middelen te bereiken." Hetzelfde had korter en beter aldus gesteld kunnen worden: »Het afvallen van knoppen tracht men door velerlei middelen te verhinderen." Veelligt noemt men dit eene kleinigheid; maar beknoptheid en duidelijkheid zijn de grondslagen van een' juisten en sierlijken stijl. Ook lazen wij meermalen *hygrometrisch*, waar wij liever *hygroskopisch* zouden geschreven hebben, b. v. bl. 18. Andere dergelijke opmerkingen, die wij onder de lezing maakten, kunnen wij thans bij het doorbladeren niet wedervinden, en, afkeerig van vitterij, willen wij er geen jagt op maken.

Geschiedkundig Overzigt van de Besturen, die, vóór de herstelling van Nederland in 1814, *elkander in Drenthe zijn opgevolgd. Door* J. S. MAGNIN, *Archivist van het Gouvernement van Drenthe enz. 2de Stuk, 1ste Gedeelte,* 1839. *2de Stuk, 2de Gedeelte*, 1842. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 185 *en* 315 *bl. f* 4-75.

De Heer MAGNIN vervolgt op eene vrij uitvoerige schaal het belangrijk werk, van welks eerste deel wij vroeger verslag deden. (1839, bl. 697 en volg.) Hij geeft niet alleen eene Geschiedenis van *Drenthe*, maar tevens een groot aantal meest onuitgegevene oorkonden, en daarbij eenige afzonderlijke Hoofdstukken, waarin de Geschiedenis der bijzondere Heerlijkheden, zoo wel als de maatschappelijke toestand des volks en de aard en gang van deszelfs Bestuur worden toegelicht. — Het eerste stuk van dit tweede deel behelst het tijdvak van 1046—1395. Het geschiedkundige wordt in het eerste Hoofdstuk afgehandeld en in het vijfde of laatste nog nader toegelicht. Het grootste gedeelte van dit stuk is dus toegewijd aan een grondig onderzoek naar de magt der Kasteleins te *Coevorden;* naar het aandeel van het Drentsche volk in het bestuur van het land, (vooral belangrijk — alles ging hier uit van den *grondeigendom*) en aan eene bijzondere behandeling der Heerlijkheid *Ruinen*. — Het tweede stuk loopt van den jare 1395 tot het jaar 1522, of tot op de ver-

overing van *Coevorden* en *Drenthe* door den Hertog VAN GELDER, waardoor de Bisschoppelijke regering in *Drenthe* een einde nam. Dit stuk is op dezelfde wijze als het vorige behandeld. Ofschoon al de algemeene geschiedkundige berigten met zorg en vlijt zijn opgezameld, beslaan echter de bijzondere Heerlijkheden, (*Coevorden* en *Ruinen*) met en benevens eene uitvoerige beschouwing van het *Drentsche Landregt*, de grootste plaats. Vooral het aan dit laatste toegewijde Hoofdstuk (bl. 61—174) is bijzonder lezenswaardig. Daarmede staan ook in verband de vijf zeer belangrijke Bijlagen, bl. 229—315 medegedeeld, waarvan de eerste eenen veel verbeterden tekst geeft van het Drentsche Landregt, gelijk het in 1412 op last van den Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM is in schrift gesteld, en hetgeen tot dusverre slechts uit eene gebrekkige mededeeling van A. MATTHAEUS (*in notis ad Anon.*) en daaruit in de *Oudheden en Gest. van Groningen* bekend was. — Men zal uit deze beknopte opgave genoegzaam ontwaren, dat dit werk van den Heer MAGNIN niet alleen voor de Geschiedenis van *Drenthe* onmisbaar is, maar dat het daarenboven vele gewigtige bouwstoffen bevat, waaruit de geschiedenis en oudheden ook der naburige gewesten kunnen worden toegelicht. — Moge het den ijverigen Schrijver niet aan belangstelling en aanmoediging ter voltooijing van zijn inderdaad moeijelijk en gewigtig werk ontbreken!

Een Winter in de West-Indiën, beschreven in gemeenzame Brieven aan HENRY CLAY, *van Kentucky; door* JOSEPH JOHN GURNEY. *4de Druk, uit het Engelsch vertaald door Mr.* C. J. ZWEERTS. *Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1843. *In gr. 8vo.* 248 *bl. f* 2-40.

Onder de menigvuldige geschriften, welke tegenwoordig het licht zien, behooren vooral die, welke betrekking hebben op de afschaffing der slavernij. Onder bovenstaanden titel geeft de Schrijver, in den vorm van brieven, gerigt aan den Heer CLAY, een aanzienlijk persoon in den *Noord-Amerikaanschen* Staat *Kentucky*, verslag van eene reis, opzettelijk ondernomen, om den toestand der Negers, na de emancipatie op de *West-Indische* Eilanden, te onderzoeken. Achtereenvolgende, na van *Nieuw-York* te zijn vertrokken,

bezocht hij op dezelve de Eilanden *Santa Cruz* (*Sainte Croix*), *St. Thomas* en *Tortola*, *St. Christoffel*, *Antigua*, *Dominika*, *Jamaika* en *Cuba*, en nam van deze laatste plaats de terugreize naar *Noord-Amerika* aan. De beide eerstgenoemde Eilanden aan de *Deensche* en het laatstgenoemde aan de *Spaansche* kroon behoorende, zoo is de slavenstand aldaar nog niet afgeschaft, en de Schrijver in de gelegenheid geweest, denzelven op die plaatsen in volle werking te zien. De slavenhandel wordt daar onder de *Spaansche* of *Portugesche* vlag gedreven. Op de *Britsche* Eilanden komende, is de Schrijver ooggetuige van de gevolgen van de afschaffing der slavernij, en geeft, in eene vergelijking tusschen de vrijheid in de *West-Indische* en de slavernij in de *Noord-Amerikaansche* Staten, het navolgende resultaat van zijne bevinding op; namelijk: 1. Dat de vrijgelaten Negers goed arbeiden op de plantaadjes hunner meesters; 2. dat, hoe meer voortbrengselen er ter markt gebragt worden, hoe goedkooper de arbeid wordt; 3. dat de vaste goederen in waarde zijn gerezen en nog dagelijks rijzen; 4. dat de persoonlijke welvaart der arbeidende bevolking onder het stelsel der vrijheid tienvoudig is verbeterd, en dat 5. de zedelijke en godsdienstige verbetering van dat volk onder de vrijheid meer dan gelijk staat met de verbetering van hunnen uitwendigen toestand; terwijl hij daartegen overstelt: 1. de hoeveelheid werk; 2. dat de slaven moeten onderhouden worden, doch dat de onkosten van zulk een onderhoud in de Vereenigde Staten grooter zijn dan in de *West-Indische*; 3. de waarde van den grondeigendom; 4. de uiterlijke welvaart der Negers, en 5. de zedelijkheid en de Godsdienst.

De Schrijver zet al deze punten breedvoerig uiteen, en geeft de middelen op, welke, zijns inziens, behooren in het werk gesteld te worden, om tot nog betere uitkomsten te geraken.

Het Eiland *Cuba* bezoekende, geeft de Schrijver een overzigt van de wijze, waarop de slavenhandel op hetzelve gedreven wordt, en vindt daarin aanleiding, om in eenige punten te beweren, welk aandeel *Noord-Amerika* nog steeds aan den slavenhandel in *Afrika* blijft nemen; als 1. het bouwen der schepen; 2. het misbruiken der *Noord-Amerikaansche* vlag; 3. de behulpzaamheid der *Noord-Amerikaansche* koopliedeu; 4. de medewerking van den Handels-Consul in de *Havanna*, en 5. de aanwending van kapitalen. Ten slotte

eindigt de Schrijver het werk met den aan den Heer CLAY gerigten wensch, dat de *Noord-Amerikaansche* Staten spoedig het voorbeeld van *Engeland* mogen volgen en de vrijheid schenken aan hunne zwarte medebroeders.

En wat heeft nu de Vertaler beoogd met dit werkje in het Nederduitsch over te brengen? Ook op onze bezittingen in de *West-Indiën* bestaat de slavernij nog, en wij weten, dat wij, vroeger of later, er toe zullen moeten komen, om onze slaven te emanciperen, te meer, daar *Suriname* ten westen begrensd wordt door *Britsch-Guiana*, waar de Negers vrij zijn, en ten oosten door *Caijenne*, dat aan *Frankrijk* behoort, waar over de afschaffing der slavernij in de kamers gehandeld wordt. Dit brengt natuurlijk *Suriname* in eene moeijelijke positie, dewijl de Surinaamsche Negers, de rivier de *Corantijne* overtrekkende, op *Britsch* grondgebied, en, de *Marowijne* overstekende, op *Franschen* bodem zijn. Op welk eene wijze bij ons de emancipatie zoude plaats vinden, is nog onbekend. Wij hebben het voorbeeld van *Engeland* voor ons; dat wij er ons dus aan spiegelen en ons door den schijn niet laten verblinden! De Schrijver haalt hier en daar cijfers en de getuigenis van voorname personen aan; dan de officiële rapporten der Engelsche Gouverneurs luiden minder gunstig, en het in 't afgeloopen jaar uitgekomen boekje, *the Island of Trinidad*, geeft te kennen, dat de Negers voor de emancipatie nog niet rijp waren. Referent, eenigen tijd in onze kolonie doorgebragt hebbende, is er van overtuigd, dat sommige plantaadje-eigenaren en administrateurs (zaakwaarnemers) begonnen zijn, in verschillende zaken verbeteringen daar te stellen, welke niet anders dan heilzaam kunnen geacht worden. Het komt hem voor, dat het van belang zou kunnen worden de vrije kolonisatie te bevorderen, ten einde de Negers mogen zien, dat de Blanken ook kunnen en willen werken, want daarin ligt de groote knoop: de Neger verstaat, door *vrij* te zijn, niet te moeten werken, getuige daarvan *Demerary*, waar in 1838 zesendertig scheepsladingen minder uitgeklaard werden dan het jaar te voren. Ook de aanwezigheid der eigenaars kan hier veel goeds stichten. Zulk een eigenaar is dan steeds in hun midden, kent beter hunne behoeften, en, door hen in vele zaken te gemoet te komen, bewerkt hij, dat de slaaf zich vaster aan zijnen meester hecht, ofschoon in dezen ook nog al vrij wat te wenschen overblijft; want de dank-

baarheid is geene doorgaande deugd der Negers. Onder andere voorbeelden zoude Ref. hier kunnen verhalen het wegloopen van twaalf Negers, in 1838, van de plantaadje *la Singularité*, in de beneden-*Comewyne;* eene plantaadje, waar de Negers het zeer goed hebben, en waar gezet des Zondags gepredikt wordt. Heeft nu de eigenaar of administrateur alles gedaan, wat mogelijk is, om het lot der slaven te verbeteren, dan kan de dag komen, waarop de emancipatie, ook in onze koloniën, kan plaats vinden; de Negers zullen dan daarop voorbereid wezen en de waarde der vrijheid kunnen beseffen.

Ref. eindigt dit verslag met den wensch, dat voorzigtigheid en wijsheid, zoowel in het belang der koloniën als in dat der slaven, het lot dier menschen verbeteren, en verlichting, Godsdienst en zedelijkheid hiertoe het hare in ruime mate mogen aanbrengen. Voor hen, die niet vreemd willen zijn met alles, wat de menschheid betreft, zullen deze Brieven voorzeker welkom wezen, die ook voor het godsdienstig gevoel eene aangename lectuur opleveren.

Beschouwing van het nieuwe ontwerp van wet op de burgerlijke Pensioenen. Te Middelburg, bij J. C. en W. Altorffer. 1842. *In gr. 8vo.* 28 *bl. f* : - 40.

Proeve, om te geraken tot eene nieuwe algemeene Wetgeving op het Armwezen in Nederland. Door F. VAN SORGE, *Directeur der Nederl. Maatsch. van Veeverzekering en Secretaris der Gemeente Biggekerke. Te Middelburg, bij* A. J. de Wilde. 1842. *In gr. 8vo. XVIII en* 132 *bl. f* : - 50.

De zich niet genoemd hebbende Schrijver der *Beschouwing van het nieuwe ontwerp van wet op de burgerlijke Pensioenen*, welk ontwerp geenszins is aangenomen, schijnt geen voorstander te zijn van het gevoelen, dat op den Staat de *verpligting* rust tot verzorging van den Ambtenaar in zijnen ouderdom, of in geval van eerder onvermogen om den Staat te dienen. Trouwens, naar dat beginsel zou eveneens op de bevolking de pligt rusten, om een pensioen te geven aan afgeleefde Genees- en Heelkundigen, Praktizijns enz. Want, hebben deze vrijwillig hun beroep gekozen, en worden zij

door hunne begunstigers betaald, ook alle ambtenaren zijn vrijwillig in dienst van het Rijk, en worden er door bezoldigd. Wil men zich in weduwenbeurzen of pensioenfondsen verzekeren, dit staat aan ambtenaren even vrij, als aan ieder ander. Doch indien men eenmaal aanneemt, dat de Staat pensioen *moet* geven, dan *mogen* ook de ambtenaren genoodzaakt worden tot opofferingen, om eenmaal voor zich of de hunnen van zulk een gedwongen pensioenfonds mede te kunnen trekken. Dit erkent de Schrijver, dezelfde denkelijk met dien der hier tevens aangekondigd wordende *Proeve over het Armwezen*. Eenige oordeelkundige aanmerkingen worden over het pensioenfonds medegedeeld, en, daar het ontwerp *niet* is aangenomen, verwachten wij nu, volgens de belofte op bl. 26, zijn *Algemeen overzigt omtrent de bestaan hebbende en bestaande Pensioenfondsen*, met het daarbij behoorend onderzoek van de vraagpunten, bl. 27 voorgesteld.

In zijne *Proeve, om te geraken tot eene nieuwe, algemeene Wetgeving op het Armwezen in Nederland*, verzet de Heer F. VAN SORGE zich in de *eerste* plaats, met het oog op de gevolgen daarvan in *Groot-Brittanje*, tegen de zoogenaamd *wettelijke liefdadigheid*, en stelt als toekomstig grondbeginsel voor, bl. 16, dat *alle onderstand, hetzij die door den Staat, de Provinciën, de Gemeenten, de Instellingen van liefdadigheid of Particulieren verstrekt worde, vrije weldaad is jegens hem, die denzelven geniet, en mag geweigerd worden, wanneer er redenen toe bestaan.*

In het *tweede* Hoofdstuk: *Algemeen Armbestuur*, stelt hij voor, bl. 27: in plaats van het thans heerschende stelsel van subsidie en bemoeijing van de burgerlijke autoriteiten met de handelingen der Diakoniën, *dat het onderhoud der Armen, voor zoo ver het verstrekken daarvan noodig en nuttig wordt bevonden, verklaard worde te zijn een last van het algemeen Armbestuur in iedere stad of gemeente, behoudens de verligting of ontheffing, welke door andere liefdadige instellingen aldaar aanwezig, in overeenstemming met derzelver statuten of reglementen en den aard harer inrigting, zullen kunnen worden te weeg gebragt;* terwijl de Provinciale Staten, in elk gewest, de provinciale reglementen in dien geest zouden moeten ontwerpen en aan den Koning ter goedkeuring aanbieden.

In het *derde* Hoofdstuk behandelt de Schrijver *de huisbe-*

zoekingen, te doen door vrijwillig zich daartoe verleenende, of des noods, op verbeurte van boete ten behoeve van de algemeene armen, te benoemen armenbezoekers.

Het *vierde* Hoofdstuk heeft tot opschrift: *de Diaconiën*. De Schrijver wil onder anderen, bl. 65, dat geene verdere subsidiën ten behoeve van kerkelijke Armbesturen uit de gemeentefondsen meer zullen kunnen worden aangevraagd; doch bij voorkomen van een grooter getal armen, dan waarop bij de begrooting was gerekend, of dan uit de werkelijke inkomsten der Diaconie kunnen worden onderhouden [hetgeen, naar Recensents inzien, *altijd* het geval zal zijn], deze armen ter verzorging aan het algemeen Armbestuur, uit den post van onvoorziene uitgaven, kunnen worden opgedragen; waarvan dan echter almede in de kerken aan de gemeente, na de godsdienstoefening, vooraf zal moeten zijn kennis gegeven.

Zeer belangrijk is het *vijfde* Hoofdstuk: *Provinciale inrigtingen tot het verschaffen van werk aan de armen*, wenschende de Schrijver de aanstelling van Provinciale Commissiën, geldleeningen tegen 3 ten honderd in het jaar, en des noods gedwongene leeningen tegen 2½ ten honderd, om werkinrigtingen daar te stellen en in stand te houden. Er zijn zeker veel bezwaren tegen, en alleen het gebrek van nationaliteit bij de rijken, die weinig willen ondernemen, als zij niet van ongeveer 5 pct. jaarlijks zeker zijn, kan dergelijke middelen noodig maken. Intusschen de Auteur voert zeer veel aan tot voordeel van zijne wijze van zien.

De *Gestichten van Liefdadigheid* maken het *zesde*; andere *Instellingen tot leniging, vermindering of voorkoming der armoede* het *zevende*; de *bedelaars* het *achtste* (willende hij met het onderhoud der opgezondene bedelaars den Staat en geenszins de bijzondere gemeenten belasten); de *weezen* het *negende*, en de *Maatschappij van Weldadigheid* het *tiende* Hoofdstuk uit. Een welgesteld *slot* behelst de algemeene inzigten en wenschen des Schrijvers.

Over alle behandelde punten een opzettelijk onderzoek aan te vangen, ligt buiten de strekking van ons Tijdschrift, en zou alleen eenige nommers er van kunnen vullen. Wij bepalen ons dus tot de verklaring, dat de Heer VAN SORGE zijne denkbeelden duidelijk, bescheiden en krachtig heeft uiteengezet, en zijn werkje allezins waardig is naauwkeurig te worden nagelezen en getoetst.

Beschouwingen omtrent de Broodzetting, in betrekking tot de verbetering van het brood en de vermindering van den broodprijs. Door eenen Ambtenaar, met werkzaamheden, dezen tak van bestuur betreffende, belast geweest. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *In gr. 8vo.* 93 *bl. f* : - 90.

Bedenkingen over de Jagt, als onderwerp van wetgeving beschouwd. Het Jagtreglement zoo als het konde zijn in het Koningrijk der Nederlanden, of Bedenkingen over de noodzakelijkheid eener herziening van hetzelve, in verband met de bestaande wetgeving, en het wederkeerig belang van den Staat, de grondeigenaren, en liefhebbers der jagt. Te Utrecht, bij N. van der Monde. *In gr. 8vo.* 84 *bl. f* : - 80.

De Schrijver der *Beschouwingen omtrent de Broodzetting* zegt, in zijne voorrede, bij dezelve de resultaten mede te deelen, welke eene *twintigjarige* ondervinding hem ten aanzien van het behandelde onderwerp heeft doen verkrijgen. De zoo wel practische als theoretische kennis, welke hij in het werkje zelf ten toon spreidt, doen ons geen oogenblik aan de waarheid twijfelen van deze opgaaf des ongenoemden Auteurs, wiens welgeschreven opstel wij aan allen, die op de *broodzetting* of *rijding*, (gelijk men haar anders wel noemt) dat is op de regeling zoo van de hoedanigheid der verschillende soorten van brood, als op den prijs daarvan, invloed uitoefenen, of de wetgeving daaromtrent helpen bepalen, ter overweging aanbevelen.

Het tweede hier aangekondigde werkje, mede van eenen ongenoemden, maar blijkbaar van een' anderen Schrijver, verdient gelijke aanbeveling bij allen, wien eene goede wetgeving op de Jagt ter harte gaat. De Steller is niet alleen zeer gematigd in zijne denkbeelden, maar bewijst eene geschiedkundige regtsstudie betrekkelijk het gekozen onderwerp met beoefenende kennis der Jagt in al hare genoegens en bezwaren, zoo voor jagers als grondeigenaars, in zich te vereenigen. De opmerking over de transactiën, bl. 34 en 35; die over het gevaarlijke, dat iedereen jagtacte, en dus regt om met vuurwapenen door het veld te dwalen, kan

verkrijgen (bl. 36); die nopens het bij Art. 9 van het tegenwoordig Jagtreglement vergunde, dat namelijk zonen met hunnen vader of diens jager op dezelfde acte kunnen jagen, ten gevolge waarvan sommige stukjagers, d. i. lieden, die van de uitoefening der jagt eene soort van ambacht maken, soms met drie of vier zonen gelijk het jagtveld gaan afstroopen: al deze opmerkingen komen Recensent gegrond voor, en reden te geven, om eene betere wetgeving in dezen te wenschen. Doch ook tot dien wensch alleen, geenszins tot berisping der Regtbanken, kan de opmerking, bl. 34, geleiden, dat zoo vele overtreders worden vrijgesproken, omdat zij bewijzen, dat hier of daar een paal ontbrak, die er had behooren te staan, niettegenstaande het eveneens bleek, dat die paal er weleer gestaan had, maar kort te voren, soms den vorigen nacht, was weggenomen. De Schrijver dwaalt, wanneer hij den Regter, hij heeft gelijk, wanneer hij de wetgeving in dezen beschuldigt. Zoo lang de wet vordert, dat eene gereserveerde jagt op zekere wijze zal zijn afgepaald, om het regt van reserve te genieten, spreekt het van zelf, dat de overtreding van binnen de palen eener gereserveerde jagt het wild te vervolgen, wegvalt, als de beschuldigde bewijst, dat er geene behoorlijke afpaling bestond. Alleen *dan*, wanneer het *bleek*, dat de van overtreding verdachte den paal had weggenomen of doen wegnemen, zou het ontbreken van dezen of genen paal hem niet baten. Of echter het bezwaar, in de afpaling gelegen, wel geheel verdwijnen zou bij de door den Schrijver voorgestelde verpachting der jagt gemeentensgewijze, en of die verpachting wel eene verbetering zou zijn, wordt door vele bevoegde beoordeelaars betwijfeld. In elk geval verdient de Schrijver allen dank voor de gegevene wenken. Wij hopen, dat zijne bijdrage ernstig zal worden overdacht, en er een nuttig gebruik, tot verbetering der ook op dat punt vele leemten bezittende wetgeving, van moge gemaakt worden.

Taalcongres en Vlaemsch Feest, gehouden te Gent den 23 *en* 24 *October* 1841, *beschreven door* F. A. SNELLAERT. *Gent, Algemeenen Boekwinkel van* H. Hoste. 1842. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl. f* : - 90.

Onder de zonderlinge verschijnselen van de geschiedenis

der laatste jaren behoort ook, naar het oordeel van Rec., de verlevendigde ijver, waarmede, sedert de eerste drift der revolutie is bekoeld, in *België* de Vlaamsche taal wordt beoefend. Welk een kreet was er eenmaal opgegaan, toen de Hollandsche taal, onder het bestuur onzes vorigen Konings, algemeen moest worden ingevoerd! Na de scheuring der beide rijken zou men verwacht hebben, dat de beoefening der Vlaamsche taal althans niet zou zijn toegenomen, of dat wij haar enkel zouden aantreffen als eene soort van leuze, die de Orangistische partij van de overigen onderscheidde. De uitkomst heeft het tegendeel geleerd. Er is misschien nimmer een tijd geweest, waarin de belangstelling in de nationale taal (want voor een groot gedeelte van *België* is dit toch het Vlaamsch) zoozeer was opgewekt. Dichters en schrijvers bedienden zich bij voorkeur van deze taal, en een aantal maand- en tijdschriften, alle in het Vlaamsch, zagen achtereenvolgend het licht. Doch de geest van woeling en onrust had nog niet uitgewoed; hij openbaarde zich nu in taalkundigen strijd en oorlog. De spelling werd het onderwerp van den twist. Men verlangde eenparigheid, en elke partij zocht de andere tot haar gevoelen over te halen. »Er staen," zoo schrijft SNELLAERT, »by ons eigentlyk maer twee spelling-stelsels tegenover elkander, — de zuivere of gewyzigde spelling van DES ROCHES, en de spelling van byna al de tegenwoordige schryvers in *België*. De scheidmuer tusschen beiden is de schryfwyze van *de* of *den* in den eersten naemval enkelvoud van 't mannelyk geslacht. — De schryvers.... zou men kunnen beschouwen over te zyn gegaen tot het stelsel van den Heer WILLEMS, hetwelk van het Bilderdyksche schier alleen door de verlenging van *a* en *u* door *e* onderscheiden is." De strijd werd met hevigheid gevoerd, en, gelijk dat dikwijls gaat, vreemde zaken werden met de blootwetenschappelijke twistvraag verbonden. »De Desrochisten," verhaalt de Schrijver, »bragten de Belgische nationaliteit in de kwestie, en zy wisten zoo veel te schreeuwen en te fluisteren, dat vele gemoederen zich ontstelden, als droeg het partikel *de* het geheele leger van den Prins VAN ORANJE op de schouders. Er bestond, volgens hen, eene *Vlaemsche tael*, onderscheiden van eene *Hollandsche tael*, en de spelling onzer schryvers was louter vermomd *orangisme*." In dezen stand van zaken schreef de Maatschappij *tot bevordering der Nederduitsche Tael- en*

Letterkunde in 1836 eene prijsvraag uit over de spelling; doch de zaak kreeg nog ernstiger aanzien, toen Koning LEOPOLD haar als eene Gouvernementszaak beschouwde, en de taalgeleerden opriep, om eene Verhandeling in te zenden, waarin de geschiktste middelen zouden worden aangewezen, om tot de gewenschte eenparigheid in taal en spelling te komen. Twaalf stukken kwamen bij de Maatschappij in, waaruit op den 17 Augustus 1839 bekroond werd de Verhandeling van den Heer MUSSELY, Onderwijzer te *Kortrijk*. Ten gevolge van deze bekrooning en het oordeel over de andere ingeleverde stukken, bragt de Heer BORMANS een rapport uit, waarbij de aanneming van acht taal- en spelregels werd aangeraden.

Dit rapport bragt veel sentatie te weeg. Rec. kan zich niet onthouden hier andermaal de woorden van den Heer SNELLAERT te laten volgen. »De Desrochisten schreeuwden nog heviger dan ooit: drukkers van kerk- en gebedenboeken maekten chorus met eenige Brabandsche en Westvlaemsche schoolmeesters, en de dagbladen zag men hunne kolonnen met protestatiën gevuld. Wat het ook kostte, in de spelling der Commissie, die op een enkel punt na degene der meeste schryvers was, moest het geheim middel zitten om *België* aen *Holland* te hereenigen. Doch de toenaem van Oranjegezinden was te veel gebezigd, om er nog een gewenscht uitwerksel van te mogen verwachten: nu was het niet meer *België* dat zich aen *Holland* wilde prys geven, noch bevond zich het hoofdkwartier van *Belgiës* vyanden in *Gent;* de spelling was de weg geworden langs waer men de verovering van *Holland* beproeven wilde, en de bestokers van die nieuwsoortige propagande waren niets minder dan onze hooge geestelykheid! Het partikel *de* had den nu Koning geworden Prins VAN ORANJE laten varen en was het Belgische leger onder zyne bescherming komen nemen." Tot welke dwaasheden brengt niet partijzucht, ook daar, waar zij eene wetenschappelijke zaak betreft!

Intusschen, aan de zotheden was nog geen einde; er kwam onder het twisten een nieuw stelsel op, in het Brusselsche dagblad *l'Emancipation* ontwikkeld. Alle Nederduitsche volken, *Hollanders*, *Belgen* en *Platduitschers*, moesten door middel van de taal tot één huisgezin worden verbonden. De Limburgsche tongval zou omtrent als *type* van de algemeene spraak dienen!! Waarlijk, SNELLAERT oordeelt te zacht,

als hij beweert, dat dit stelsel uit een gemoed vloeit, »dat zyn vaderland groot en magtig wenscht, maer dat het evenwel niets is dan de droom van een eerlyk man." Het heeft iets van razernij; en beter is het, wat de Schrijver laat volgen: »Indien eens de Voorzienigheid zoodanig over de *Avelanders* beschikte, wy waren het niet, die het Keulensch of Guliksch, maer de volkeren van *Overmaes* zouden de tael van VONDEL aen te leeren hebben."

In het voorjaar van 1841 kwam eindelijk het verslag van den Heer BORMANS in het licht, waarbij de Siegenbeeksche spelling als de meest verkieslijke werd verklaard en de schrijfwijze van *uu* en *ij* werd aangeprezen. Men besloot nu eene algemeene zamenkomst te houden, ten einde de zaak der spelling te beslissen. *Gent* werd daartoe de geschiktste plaats geoordeeld, en den 23 October 1841 werd het Taalcongres geopend. Tot hetzelve waren uitgenoodigd de leden der Maatschappij en de Genootschappen, die zich als onderverdeelingen aan de algemeene Maatschappij hadden aangesloten; ook afzonderlijke taalgeleerden meende men niet te moeten uitsluiten. De punten, waarover zou beraadslaagd worden, waren opgegeven, en in den uitnoodigingsbrief waren zoodanige bepalingen opgenomen, als noodzakelijk schenen tot geregelde behandeling van zaken. Ieder der leden zou een kwartier uurs mogen spreken; doch dit zou alleen zijn ter bestrijding van de voorgeslagene regels; de verdediging daarvan zou geheel aan de Commissie verblijven, die ze voorstelde. Bij de behandeling der zaak waren 20 leden der Maatschappij (slechts 8 waren afwezig) en buitendien nog 22 andere taalgeleerden tegenwoordig. De bijeenkomst werd geopend met eene redevoering van den Heer DAVID, Hoogleeraar te *Leuven*, waarin hij over den opgewekten nationalen geest in *België* sprak, en over het belang, dat de tegenwoordige bijeenkomst ook in dit opzigt had. Men ging vervolgens over tot het behandelen der voorgestelde taal- en spelregelen, en met bijna algemeene stemmen werd het volgende besloten, dat geheel overeenkomstig was met de voorstellen der Commissie, uitgenomen het derde punt, hetwelk eenigzins gewijzigd was:

1. »Men zal de enkel vokaelspelling gebruiken in alle sylben waer de klinker slotletter is, de zoogenoemde scherplange *e* en *o* uitgezonderd." Met 40 tegen 2 stemmen.

2. »Men zal de accenten weglaten, met uitzondering van

die teekens, welke gebruikelyk zyn om eenen byzonderen nadruk of eene samentrekking aen te duiden." Met algemeene stemmen.

3. »Men zal de tweeklanken *ei* en *ui* schryven met de enkele *i*." 40 tegen 2 stemmen. »Men zal *ooi*, *aei* en *ai* schryven met de enkele *i*." 28 tegen 11 stemmen. »Men zal schryven *strooijen*, *gestrooid*, *draeijen*, *gedraeid*, met bestendige verlenging der *a*." 31 tegen 3 stemmen; terwijl zich hier en bij andere gelegenheid sommigen van de stemming onthielden. »Men zal schryven *luijaerd*, *vleijing*, *draeijing*." Met 25 tegen 15 stemmen.

4. »Men zal de *ch* gebruiken vóór de letter *t*, overal waer de *g* niet oorspronkelyk is." Met 38 tegen 1 stemmen.

5. »Men keurt het gebruik der lidwoorden *de* en *een* goed in den eersten naemval mannelyk enkelvoud met weglating der *n* (of *en*) in de byvoegelyke naemwoorden, welke laetste nogtans, zelfstandig gebruikt, in het meervoud de *n* aennemen." Met 34 tegen 5 stemmen. »Men zal geene uitzondering op dien regel maken, wanneer het zelfstandig naemwoord met een vokaal begint." Met 32 tegen 2 stemmen.

6. »Men zal *dt* stellen in de vervoeging der werkwoorden op *den* uitgaende, als *gy wordt*, *bindt*, *bondt*; *hy wordt*, *bindt*." Met 37 tegen 1 stemmen.

7. »Men zal de *n* behouden in de stoffelyke adjectiva." Met 36 tegen 1 stemmen.

8. »Men zal naer verkiezing mogen schryven *paerd* of *peerd*, *waerd* of *weerd* enz." Met 38 stemmen voor.

Wij vinden hier vervolgens een verslag van hetgeen bij de feestviering van den volgenden dag heeft plaats gehad; daaronder bekleedt eene voorname plaats de aanspraak van den Heer WILLEMS, in zijne hoedanigheid van voorzittend lid des bestuurs der algemeene Maatschappij, en een verhaal van den feestelijken maaltijd en de mededeeling van verschillende dichterlijke uitboezemingen bij deze gelegenheid.

Buiten dit alles vinden wij hier nog de rapporten over de taalkundige questie, ingeleverd door verschillende letterkundige Genootschappen.

Zietdaar een getrouw verslag van dit merkwaardige boekje, dat overigens zeer goed en dikwijls met geest geschreven is, en dat wij in veler handen wenschen.

Rec. sluit zijne aankondiging met een treurig gevoel. Zoo gaat dus in *België* de belangstelling in de taal uit van den

Staat en de Regering. Zoo acht men het van belang, om openlijk de taalkundigen op te roepen, ten einde te beraadslagen over de regelen der spelling. En bij ons? Ja, daar zijn enkele Maatschappijen, enkele personen, die zich voor de zaak onzer taal beijveren, die de leemten in onze aangenomene spelling aanwijzen. Maar met welke vrucht? De stukken worden in de uitgegevene werken opgenomen, maar geen mensch bekommert er zich verder over. Daar is geene autoriteit, die er zich mede bemoeit. De klasse van het Nederlandsch Instituut, die zich met onze taal en letterkunde bezig houdt, ziet het aan, en, gelijk zij het of der moeite niet waardig of niet van hare attributiën schijnt te achten, om in de dringende behoefte van een taalkundig woordenboek te voorzien, zoo schijnt zij ook de spelling aan haar lot over te laten, en te begrijpen, dat alle latere onderzoekingen nutteloos moeten blijven, en dat men ook daar, waar blijkbaar verkeerdheden zijn ingeslopen, ter liefde van het eens aangenomen stelsel, verkeerd moet blijven schrijven. Of van welk ander wetenschappelijk ligchaam behooren de verbeteringen uit te gaan, dan van het Koninklijke Instituut? Het is erg, dat wij van de *Belgen* een voorbeeld van belangstelling in de vaderlandsche taal moeten ontleenen; en hoe lang zullen wij nog vruchteloos uitzien en wachten op eene openlijke en noodzakelijke herziening onzer spelling, door eene daartoe bevoegde en geroepene autoriteit?

Auswahl Niederländischer Gedichte. Ins Deutsche übertragen, nebst kurzen historischen, biographischen und niederländische Sitten und Gebräuche schildernden Bemerkungen. Bearbeitet von F. W. VON MAUVILLON. IIIter Theil. Essen und Rotterdam, bey *Bädeker*. In kl. 8vo. XXII, 488 S. *f* 3-:

Gelijk wij van de twee vorige Deelen van dit werkje in der tijd verslag hebben gegeven, zoo zullen wij ook het *derde*, dat, blijkens het *Vorwort*, het laatste is, mede aanmelden. Het bevat vertalingen van gedichten van VAN LENNEP (*Adegild*, Zang 3—6), BILDERDIJK (*Ziekte der Geleerden*, Zang 1, 2), DA COSTA, NIERSTRASZ, IMMERZEEL, VAN HARDERWIJK, HELMERS, FEITH, VAN HALL, BOXMAN, TOLLENS,

VAN DER HOOP, SIMONS, VAN LOGHEM, SPANDAW, F. HOEKE en enkele anderen. De meestbekende, in dit Deeltje vertaalde gedichten zijn: *Lofzang op Hambroek*, door NIEUWENHUIJZEN; *Gods Voorzienigheid*, van NIERSTRASZ; *de dood van Aegias*, door IMMERZEEL; *het menschelijke leven*, door W. VAN HAREN; *de Stoomboot*, door BOXMAN; *aan den Rijn*, van BORGER; *Jan van Schaffelaar* en *Herman de Ruiter*, door TOLLENS. Uit het laatste schrijven wij de vertaling van den aan ieder bekenden aanhef af:

Wo Maas und Waal zusammen strömt,
Und Gorkum taucht empor,
Da steht am linken Uferrand
Ein Schloss, von Alters her bekannt,
Beschützt durch Mau'r und Thor.

Das ist die Feste Loevestein,
Von der so oft man sprach,
Ein starkes, gut verwahrtes Schloss,
Fest gegen donnerndes Geschoss,
Der Gattentreu zu schwach.

Over het doorgaans getrouwe en vloeijende der vertaling behoeven wij na het aanhalen dezer twee coupletten, en na hetgeen wij er bij de beoordeeling der twee vorige Deeltjes van gezegd hebben, niet veel te herhalen. Ook op de *historische* en *biographische* aanteekeningen hebben wij geene aanmerkingen. In de overigen is eene vrij goede bekendheid met *Nederland* en de *Nederlanders* niet te miskennen. Dat echter aan »*manchen wackern Männern die Aufnahme in Clubs oder in andere geschlossene Gesellschaften*" geweigerd wordt, »*bloss weil sie Katholisch waren*," laten wij voor rekening van den Schrijver, die het *mehrmals* zegt gezien te hebben. (Bladz. 272.) Ook doet hij het (bladz. 273) voorkomen, alsof het artikel (133) der Grondwet van 1814, krachtens hetwelk de Vorst van *Nederland* de Hervormde Godsdienst moet belijden, niet bij die van 1815 is afgeschaft. Onjuist is de meening, dat de *Lutherschen*, die te *Amsterdam* drie kerken bezitten, welligt aan ééne genoeg zouden hebben, wanneer zij niet in twee partijen gescheiden waren. De 21000 *Evangelisch-* en 12000 *Hersteld-Lutherschen* zouden waarlijk aan één kerkgebouw, bij eenige prijsstelling op de openbare Godsdienst, niet genoeg hebben. Wanneer

de Schrijver, mede in dergelijke aanteekening, spreekt van de gezetheid der *Hollanders* op eene onvervalschte bewaring van het ambtsgewaad bij hunne Predikanten, is dit ten deele nog slechts waar, en althans: »*Kaum dass man jungeren Pfarrern das eigene Haar nachsieht*," eene groote onwaarheid; maar wanneer hij zich beklaagt over de nalatigheid in het verschaffen van godsdienstig onderwijs en opleiding, op de schepen, aan den in ieder zedelijk opzigt zoo verwaarloosden matrozenstand, dan heeft hij, helaas! volkomen gelijk. Met al onze zedelijke Maatschappijen en godsdienstige Genootschappen zijn wij in dit opzigt nog bitter ten achter. De schandalen in de avondkerken onzer groote steden, waarvan bladz. 277 een zoo zwart tafereel wordt opgehangen, hopen — en gelooven — wij, dat geheel bezijden de waarheid zijn. Niet naauwkeurig is den Schrijver het ontstaan, de oorzaken, het toenemen van, en de houding der Regering omtrent de Afscheiding in de Hervormde kerk berigt; zie bladz. 284. En wat hij vertrouwt van spoedige terugkeering van de Afgescheidenen tot de kerk en van het verdwijnen van den geest van *Separatisme*, daarvan gelooven wij niets. Het uitdrukken van eene zoodanige verwachting bewijst, dunkt ons, dat men minder met de zaak bekend is. Het is niet onaardig, den vreemdeling eens over het reizen in *Holland* te hooren; maar onjuist is het, dat *jeder Briefpoststation eine Posthaltery beigefügt* is. Kluchtig is somtijds het oordeel over zaken, den vreemdeling onbekend. Bij de aanteekening b. v., in welke onze landgenooten een niet smalend, maar loftuitend woord over onze zindelijkheid ontvangen, heet het, dat de Schrijver een paar kwispedoren voor bloemvazen aanzag! Doch dergelijke vergissingen zijn zeldzaam en vergeeflijk. Over het geheel is de Vertaler met ons vaderland en onzen landaard zeer ingenomen, en geeft zijnen landgenooten van vele zaken een naauwkeurig berigt. Dat men hier en daar onder aan de bladzijden een lijstje van drukfouten aantreft, is niet zeer gevallig.

Romantische Verhalen uit de Vaderlandsche Geschiedenis, door BERGEYK VAN HULST. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo.* 308 *bl. f* 3 - :

Al wederom Romantische Verhalen uit de vaderlandsche

geschiedenis; al wederom de achtbare en grijze historie in een romantisch gewaad gehuld! zult gij welligt uitroepen, Lezer, en het boek ter zijde leggen; maar wij raden u, deze drie verhalen te lezen, die Ref. uitnemend hebben voldaan. Ze zijn, zoo veel mogelijk, naar de geschiedenis geschetst, en slechts enkele personen komen er in voor, die niet werkelijk bestaan hebben. Eene korte aankondiging, die tevens eene aanbeveling is, moge, daar wij overstroomd worden met romantische tafereelen, met geschiedkundige verscheidenheden, met uitgelezene verhalen e. d., thans genoeg zijn. Men vindt hier: *De Klok, of de aanslag der Spanjaarden op Sluis*, 1606. EDMUNDUS JONKHOUT, *of de verwoesting van Ameyde*, 1672. *De inneming van Breda*, 1577. Uit deze opgave blijkt het, dat deze verhalen aan belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis ontleend zijn. Even als de stad *Sluis*, in 1606, door een' zonderlingen zamenloop van omstandigheden gered is van een tooneel, dat maar al te goed in die dagen bij de inwoners van *Nederland* bekend was, even zoo heeft, tijdens der *Franschen* verblijf hier te lande in 1672, de Predikant EDMUNDUS JONKHOUT een zeldzaam voorbeeld van vertrouwen op Gods bestuur, te midden van zware rampen, aan zijne gemeente te *Ameyde* gegeven; (zie KOK, *Vad. Woordenb.* IIIde D. bl. 719) en werkelijk heeft in 1577 de krijgslist van den Prins van *Oranje* gediend, om de stad *Breda* weder onder het gezag der Staten te brengen.

In verdere bijzonderheden willen wij niet treden. Waar de geschiedenis dus wordt ingekleed, daar wordt ook aan de beginselen van zedelijkheid en deugd niet te kort gedaan, en wij hebben dus het volste regt, deze Verhalen gunstig aan te kondigen. Zij zullen velen eene aangename en nuttige lectuur opleveren, en tevens kunnen strekken, om loffelijke vaderlandsche gevoelens en eerbied voor het ware en goede op te wekken en levendig te houden.

De Vlugtelingen. Een Verhaal van GEORGE LAU. *Naar het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. J. W. de Vos. 1842. *In gr. 8vo.* 411 *bl. f* 4-60.

De Uitgever (of Vertaler) loopt geweldig hoog met dit boek. De Schrijver wordt door hem genoemd de bijna onna-

volgbare LAU. Het spijt Rec. zeer, dat hij volstrekt niet met dien lof kan instemmen. Zeker is de bedoeling van den oorspronkelijken Schrijver goed en vroom; hij wil de Christelijke waarheid in het licht stellen en hare noodzakelijkheid doen gevoelen, als het eenige rustpunt in leven en in sterven. Doch de wijze, waarop hij dit meent te moeten doen, heeft zoo weinig aantrekkelijks, dat de uitwerking in de meeste gevallen wel zal achterwege blijven. Er komen hier eene menigte jongelieden voor, bij wie het geheel of gedeeltelijk aan het Christelijke geloof ontbreekt. Maar hunne teekening is zoo overdreven, zoo in het bespottelijke, dat daarin zich niemand, die dit boek leest, zal herkennen. De geheele voorstelling is daarenboven Duitsch en behoort bij ons volstrekt niet te huis. Het tegengift, dat hier gegeven wordt, is dikwijls ook al even overdreven; gelijk II. 71, waar ons gezegd wordt, dat de H. S. het uitdrukkelijk leerstelsel, dat God zelf in CHRISTUS mensch geworden is, als een hoofdbestanddeel des Christelijken geloofs op den voorgrond stelt. Dat mag door sommigen zoo begrepen worden, algemeen wordt het toch niet aangenomen, en het schijnt Rec. ook in strijd met den geheelen inhoud van CHRISTUS eigene prediking.

De vertaling is niet in de beste handen gevallen; het ontbreekt niet aan grove Germanismen en fouten: b. v. *durven* voor *mogen*, I. 99; *ach, gij guit*, I. 126, in een ernstig gesprek; *de slag* voor *eene beroerte*, I. 135; *een duizendtal* voor *een dozijn*, bl. 188; *wiens geelachtige gelaatskleur nog meer voorkwam*, bl. 189; *vernuft* voor het Duitsche *Vernunft*, II. 16, en vele meer. Het vignet is een afgesleten plaatje van een oud boek, gelijk ook de naam van VINKELES aanduidt. Wij kunnen het boek geene tweede uitgave voorspellen, gelijk de Uitgever eenigzins schijnt te hopen.

De Strooper, of Lotgevallen van Joey Rushbrook. Naar het Engelsch van Kapit. MARRYAT. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1842. *In gr. 8vo.* 532 *bl.* *f* 4-80.

Hoezeer Rec. behoort onder diegenen, die in de romans van MARRYAT grooten smaak vinden, zoo moet hij nogtans betuigen, dat deze roman hem voorkomt geen van de besten

te zijn, die aan de pen van den veelschrijvenden Zeekapitein zijn ontvloeid. Daar zijn ook hier wel tooneelen, die de kundige hand verraden, gelijk die, welke betrekking hebben op de bekeering van NANCY; maar over het geheel draagt dit verhaal blijken van uitputting der verbeelding, en daardoor van eenzelvigheid. Wij zien dat vooral ook in de liefdeshistoriën van de eigenlijk gezegde fortuinzoekers, die een groot deel van het boek beslaan en variatiën zijn op een zelfde thema. Het geheele boek is vol van geweldige onwaarschijnlijkheden, en mist daardoor dat gezonde verstand, wat wij in andere van MARRYAT's werken aantreffen. Van zijne laatste romans bevielen Rec. de (onvertaalde) *Poor Jack* en *Percival Keene* veel beter, dan deze *Strooper*. In een uur van uitspanning intusschen laten zich deze beide boekdeeltjes gereedelijk doorloopen; maar hen zeer aanprijzen, dat kunnen wij niet.

ANNA BOLEYN, *eene Geschiedenis uit de XVIde Eeuw; naar het Fransch van* PAUL DE MUSSET. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1842. *In gr. 8vo.* 392 *bl.* *f* 3 - 60.

Onder de Fransche schrijvers van den tegenwoordigen tijd, die zich door bevalligheid, door geestigheid en aangenaamheid van voordragt onderscheiden, bekleedt zeker PAUL DE MUSSET eene eerste plaats. De *Revue de Paris* telt hem onder hare ijverige medewerkers, en de verhalen van zijne hand mogen onder de fraaiste gerekend worden, die in dat tijdschrift worden opgenomen. Zijn verhaaltrant is levendig en boeijend; zijn stijl los en gemakkelijk; hij bezit eene groote mate van geest en luim, zoodat niet ligt de aandacht wordt vermoeid. Doch het is eene eigenaardige soort van verhalen, waarin hij uitmunt. Men moet het bij hem, gelijk bij de meeste schrijvers van zijne school, niet te naauw nemen met de zedelijkheid zijner stukken. Wij willen niet zeggen, dat hij dadelijk zedeloos schrijft, maar over het algemeen kenmerken zijne verhalen zich toch door eene zekere mate van losheid, die op den rand van het weelderige en wellustige is. Men leze, bij voorbeeld, zijne *Femmes de la Régence*, in de bovengenoemde *Revue* vóór eenigen tijd opgenomen; daarin vindt men al die goede en

minder goede eigenschappen van zijnen stijl en trant terug. Het onderwerp zelf was geheel voor hem berekend; en met eene zekere goedhartigheid, die, vreezen wij, eigenlijk uit Fransche ligtzinnigheid en weinig naauwgezette zedelijkheid voortvloeit, gaf hij eene schildering van het leven en de avonturen van onderscheidene dames, die in den tijd van het Regentschap zich door hare galanteriën eenen naam hebben gemaakt.

Het ontbreekt dus PAUL DE MUSSET niet aan eigenaardige verdiensten; maar Rec. zou er aan twijfelen, of die wel van dien aard zijn, dat zij hem de geschiktheid gaven, om eenen goeden historischen roman te schrijven. Zijn voorberigt alleen kan ons daarvan reeds een bewijs opleveren. Hij spreekt daarin ook over de moeijelijkheid van den historischen roman. Hij verbeeldt zich, dat een roman, die eene levensbeschrijving ten grondslag heeft, minder gevaren aanbiedt. De lotgevallen van ANNA BOLEYN zijn reeds op zichzelve een roman. Wat de tijdgenooten daarover te boek hebben gesteld, heeft hij angstvallig geëerbiedigd, en slechts beproefd, daaraan leven en beweging te geven. Men moet niet zoeken, zegt hij, wat men, hij weet niet waarom, plaatselijke kleur heeft genoemd. De zeden en gebruiken zijn sedert ANNA BOLEYN onderscheidene malen veranderd; maar de menschelijke hartstogten zijn dezelfde gebleven. Eene fraaije redenering, om het gemis van locale kleur te verdedigen! Ja, de menschelijke hartstogten zijn wel dezelfde gebleven; maar de wijze, waarop zij zich openbaren, waarop zij zich in de woorden en daden van de menschen uiten, wordt verschillende naar den tijd, de zeden en gewoonten, het karakter der eeuw. Liefde is hetzelfde gevoel in het menschelijke hart en nu en vroeger; maar zij vertoonde zich anders in den tijd der sentimentaliteit, dan in de zedelooze dagen van den Franschen Regent, dan in de riddertijden, anders bij den bewoner van het zuiden dan bij dien van het noorden, anders in den eenen dan in den anderen stand. De zaak moge zich gelijk blijven, er is eene oneindige verscheidenheid in hare openbaring. Wie dat voorbijziet, hij zal ons niet in het tijdvak weten te verplaatsen, waar de verhaalde geschiedenis voorvalt. Wij zullen telkens de illusie missen, en het gebrek aan locale kleur, om dat woord maar te houden, doet ons ieder oogenblik gevoelen:

zoo kon deze of die persoon niet gesproken, niet gehandeld hebben.

De lezing van den roman van PAUL DE MUSSET heeft deze overtuiging op nieuw bevestigd. Wij herkennen ANNA BOLEYN en HENDRIK VIII niet in de personen, die hier ten tooneele worden gevoerd. Het zijn menschen uit onze eeuw; het zijn *Franschen*, zoo als de modeschrijvers van den dag ons deze voorstellen; en het boek is daardoor, naar Rec[s]. oordeel, mislukt. Hij zal daarbij niet ontkennen, dat verschillende tooneelen met levendigheid zijn geschilderd, en menig gedeelte zich wèl laat lezen. Doch waarom het boek uit het Fransch, dat toch zoo algemeen in ons land gelezen wordt, in onze taal moest worden overgebragt, ziet hij niet in. Het heeft daardoor nog verloren, wat het in het oorspronkelijke door losheid en aardigheid van stijl aanprijst, die voor onzen schrijftrant welligt minder geschikt zijn. Het uiterlijke is dan ook vrij onbehagelijk; druk en papier zijn slecht, en Rec. zou dezen roman verre stellen beneden de veel degelijker stukken, die, vooral uit het Engelsch, in het vak van den historischen roman ons van tijd tot tijd worden aangeboden.

De Intriganten. Een Verhaal. Naar het Hoogduitsch van F. VON HEYDEN, door L. M. ERNST KONING. *Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1841. *In gr. 8vo.* 275 *bl.* *f* 3 - :

De karakters, die in dit romantisch tafereel worden geschilderd, zijn die van menschen, welke, onder het uitwendig vernis van beschaafdheid, zich de trouweloosste handelingen als een spel veroorloofden, en wier eerzucht geen hooger doel kende, dan elkander in geslepenheid te overtreffen. Men speelde valsch, en de tegenpartij, die niets anders verwachtte, maakte het niet beter. De triomferende valschheid nam, onbekommerd over de verregaande onzedelijkheid, haren prijs. Zoo zien wij hier aan het Hof, in de Kerk, in de zamenleving, als intriganten, mannen zonder geweten, vrouwen zonder eer of schaamte, voortspinnen aan hun verfoeijelijk weefsel, of trachten dat van hunne tegenstanders te verbreken. Wij kennen aan het verhaal de ver-

dienste toe, dat het de boosheid niet op eene uitlokkende wijze voorstelt; het houdt de aandacht op eene aangename wijze bezig, en, ofschoon het geheel verdicht is, draagt het echter de eigendommelijke kleur van het geschiedkundig tijdvak, in hetwelk het geplaatst is. Als eene bijdrage ten behoeve van dat publiek, hetwelk voornamelijk tot uitspanning leest, is deze roman zeer bruikbaar. De Vertaler zal ons wel toestemmen, dat het oorspronkelijke *Schinken* niet door *schenken*, maar door *hammen* had behooren vertaald te zijn, en dat *See*, waar het hier voorkomt, geen *zee*, maar een *meer* beteekent.

De Landverhuizers naar Texas. Historisch-Romantisch Verhaal uit den jongsten tijd. Door H. E. R. BELANI, *II Deelen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1842. *In gr. 8vo. Te zamen* 698 *bl. f* 6-50.

De Schrijver geeft, even als in hetgeen vroeger van hem in onze taal is overgebragt, ook in dit werk overvloedige bewijzen van zijne bekwaamheid om levendig en bevallig te schilderen. Echter houden wij het er voor, dat hij zich door de levendigheid van zijne verbeelding te zeer tot het verhalen van onwaarschijnlijkheden laat vervoeren; onwaarschijnlijkheden, die hier en daar zoo zeer in het oog vallen, dat zij zelfs het aangename der illusie wegnemen. Zóó is vooral het hoofddenkbeeld hier ontwikkeld, dat een in ongenade gevallen Minister, een martelaar van zijne absoluut monarchale of autokratische gevoelens, het besluit neemt, om zich als volkplanter naar den vrijstaat *Texas* te begeven, zeer paradox. De karakters en gevoelens zijn zeer overdreven. Zoo zegt onder anderen de Vrijheer VON ADLER: »De »adel is door God ingesteld om de wereld te regeren. Den »adel komen alle regten toe; het volk moet de lasten dra»gen." Indien zulke gevoelens nog door sommigen gekoesterd worden, niet ligt zullen zij in het werkelijke leven zich zoo onbeschaamd openbaren. De vertaling is ook niet overal naauwkeurig; vooral blijkt hier en daar des Vertalers onbekendheid met sommige vakken van wetenschap, zoo als onder anderen met de zeevaartkunde. Zonderling klinkt ook het woord *beamten aristocratie*, voor hetwelk wij zou-

den verkiezen ambtenaars-*aristokratie*. Bij deze gelegenheid, ofschoon niet onmiddellijk tot ons onderwerp behoorende, valt ons, door eene niet onnatuurlijke aaneenschakeling van denkbeelden, de vraag in: Waarom schrijft men in onze taal de woorden van Griekschen oorsprong met eene *c*, b. v. *aristocratie*, en die van Latijnschen oorsprong met eene *k*, b. v. *klasse*?

De Schrijver legt ook eene verregaande onbekendheid aan den dag met de godsdienstige denkwijze van alle Protestanten, zonder uitzondering, daar hij eenen methodistischen prediker onder het bidden met een kruisifiks laat manoeuvréren. Moge dit misschien nog eenigzins verschoonlijk zijn in een' Schrijver, die geene Protestanten van nabij kent, een Vertaler, die voor het Nederlandsch publiek werkzaam is, behoort zoo iets te corrigéren of ten minste niet onaangemerkt te laten. Ofschoon wij, om het aangemerkte, dezen roman juist niet als een model wenschen nagevolgd te zien, ontkennen wij niet, dat vele avontuurlijke voorvallen en ontmoetingen, vele naar waarheid verhaalde gebeurtenissen der geschiedenis van de Zuid-Amerikaansche Vrijstaten ons over het geheel het werk met genoegen hebben doen lezen. Daar het nu ook niets schadelijks voor de goede zeden behelst, meenen wij het gelijk te mogen stellen met zoo vele andere werken, die, indien al niet door hunne belangrijkheid, dan toch op eene negatieve wijze nuttig zijn, door, zonder schade te veroorzaken, voedsel te verschaffen aan den heerschenden leeslust.

Mijn Neef Zacharias. Verhaal van JORIS BROMMINCK. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1842. *In gr. 8vo.* 143 *bl. f* 1-50.

Eene soort van Pickwickiaansch romannetje, omtrent hetwelk de Schrijver zeer gelaten het oordeel aan zijne lezers overlaat in de woorden: »Die het wil afkeuren, keure het niet goed; die het wil goedkeuren, keure het niet af." Van *willen* moest hier minder sprake zijn, dan van *kunnen*. Aan het laatste hapert het ons. Niet, dat er niets goeds in is — onder veel geleuter en gebabbel is zelfs echte *humor*, dien zelfs STERNE zich niet zou behoeven te schamen. Jammer maar, dat het slechts op enkele plaatsen is, dat *Uncle*

TOBY aan *Neef* ZACHARIAS de hand zou geven. De overige personen — zij vullen het boekje, gelijk zij het vignet op den titel vullen. De Schrijver heeft het, in navolging van meer hedendaagsche lach-schrijvers, schrikkelijk op de Doniné's geladen. »Dominé's komen in geen gasthuizen, waar soms aanstekende ziekten zijn, en wat slag zou het voor de kerk van Christus wezen, als Dominé viel,” en wat daar voor bijtende scherts meer volgt. Zoo zullen ze er zijn, wij kunnen het gelooven; maar toen de Schrijver hier aan zijne scherpe pen den vrijen loop liet, heeft hij waarschijnlijk niet gedacht aan den opofferenden moed, waarmede waardige Godsdienstleeraars de *Cholera*-huizen bezocht hebben, en wij zouden nog meerdere voorbeelden kunnen noemen, waardoor deze algemeene en losse beschuldiging wederlegd werd. Enkele onwaardigen kunnen evenmin eene vlek op den geheelen stand werpen, als één BROMMINCK (of hoe hij heusch mag heeten) het *genre*, waarin hij schrijft, kan in minachting brengen. »Maar mijn lieve Mijnheer! uw geschrijf loopt zoo wild door elkander, het gaat mijn verstand te hoog.” (Bladz. 81.) — Nu, die het boekje WIL goedkeuren, keure het niet af. De Schrijver zegt dat zelf.

Rijmen van J. C. PRUIMERS. *Tweede Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In post* 8*vo.* 103 *bl. f* 1-50.

Wij behoeven dit bundeltje niet te beoordeelen. Bij deszelfs eerste verschijning hebben zich vele stemmen gunstig laten hooren; en de bijzonderheid, dat het sedert lang uitverkocht was, en dat daardoor een nieuwe druk werd gevorderd, pleit voor deszelfs waarde. Met genoegen herlazen wij dan ook de *Rijmen* van den jeugdigen PRUIMERS, die, helaas, een jaar nadat hij deze bescheidene eerstelingen in het licht had gezonden, door den dood werd weggerukt. Van hem hadden wij, bij voortgezette oefening, voor onze poëzij veel goeds mogen verwachten. Zonderling steekt dit bundeltje af bij de stukken onzer tegenwoordige Dichters door eenvoudigheid, ongekunsteldheid, smaak en geestigheid. Wij hopen hartelijk, dat deze tweede druk velen welkom moge zijn, en de gedachtenis van PRUIMERS, wiens zedige verdiensten bij velen welligt in vergetelheid geraakt zijn, bij allen levendig houden, die in onze letterkunde en poëzij belang stellen.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over vrije stoffen, door P. C. MOLHUYSEN, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Deventer. Te Deventer*, *bij* J. de Lange. 1842. *In gr.* 8*vo.* 300 *bl.* *f* 2-80.

Wij zijn geenszins van het gevoelen, dat het veelvuldige uitgeven van preêken, waardoor onze dagen zich onderscheiden, onbepaald is goed te keuren en krachtig aan te prijzen. Maar wij zouden echter van de andere zijde vreezen, ons aan eene lakenswaardige partijdigheid schuldig te maken, wanneer wij het uitgeven van *goede*, van voortreffelijke Leerredenen afkeurden, alleen omdat er reeds zoo vele in de laatste jaren in het licht zijn verschenen. Wij meenen grond te hebben, om den kanselarbeid van den Eerw. MOLHUYSEN, die voor ons ligt, tot de laatste soort te brengen. Daarom is het ons een aangename pligt, het godsdienstig publiek nader met derzelver inhoud bekend te maken.

Dertien Leerredenen worden ons hier aangeboden, verschillend in vorm en inhoud, maar waaronder geene enkele, waaraan men meerdere of mindere belangrijkheid zal weigeren toe te kennen, en meer dan eene, die zich hetzij door het min gewone des onderwerps, hetzij door eene vernuftige wijze van behandeling onderscheidt. En in alle ademt ons dezelfde geest van hoogen eerbied voor het Evangelie, vereenigd met echt Christelijke onbekrompenheid, van mannelijken ernst en warme liefde tegen, welke wij reeds in de vroegere schriften van den gunstig bekenden Opsteller met welgevallen zagen doorstralen. Een beknopt overzigt der Leerredenen zal den lezer doen zien, dat wij hier niet te veel beweren.

De *eerste* Leerrede heeft, naar aanleiding der bekende uitspraak van onzen Heer, JOH. IV: 24b, *de ware Gods-*

vereering ten onderwerp. *Eerst* wordt aangewezen, waarin zij bestaat. Daartoe worden de drie hoofdvermogens van onzen geest, *rede*, *gevoel* en *wil*, in aanmerking genomen, om aan te toonen, hoe deze ten aanzien der ware Godsvereering kunnen en moeten werken. *Vervolgens* wordt de opwekking aangedrongen, om voor deze geestelijke Godsdienst niets anders in de plaats te stellen, om haar in haren geheelen omvang te betrachten, *eindelijk*, om haar bij ons zelven gemoedelijk aan te kleven, en bij anderen te bevorderen.

JESAIA XL: 26ᵇ is de tekst, en *de lessen van den starrenhemel* het onderwerp der *tweede* Leerrede. Na eene korte inleiding over de schoonheden van het dichtstuk, waaruit de woorden zijn ontleend, en over de vorderingen, sedert de dagen van JESAIA in de kennis des sterrenhemels gemaakt, wordt uit die beschouwing de herinnering afgeleid onzer onbeduidendheid, maar ook onzer waardigheid — van Gods majesteit, maar ook van Zijne goedertierenheid — van onze bestemming, maar ook van onze pligten.

In de *derde* Leerrede wordt, naar JOB X: 4, 5, de waarheid, dat *God niet den mensch gelijk* is, voorgesteld; eerst eene dwaling aangetoond der Heidenen, die door den Bijbel wedersproken is, en vervolgens eene, die ook eenigzins in het Christendom is ingeslopen en onze waakzaamheid verdient. In de *vierde* wordt een indrukwekkend oogpunt ontwikkeld, waaruit de Bijbel ons de Goddelijke majesteit te aanschouwen geeft. *Gods regterlijke waardigheid* is het denkbeeld, dat, naar *Ps.* LXXV: 8, eerst nader bepaald, dan in bijzonderheden betoogd, en eindelijk toepasselijk behandeld wordt.

In de *vijfde* Leerrede — maar waartoe een dor geraamte van ieder opstel ontleed en den lezer ter beschouwing aangeboden? Aan ons beperkt bestek indachtig, noemen wij van de overige alleen de teksten en onderwerpen. V. *De dood van* DAVID, 1 *Kon.* XXI: 10ᵇ. VI. *Onze onkunde van den toestand na den dood*, JOB XXXVIII: 17. VII. *Waarschuwing tegen zinnelijk genot*, AMOS VI: 4—6.

VIII. *Christelijke welwillendheid*, de Brief aan PHILEMON. IX. *Avondmaal en hoop des eeuwigen levens*, MATTH. XXVI: 29. X. *Onze betamende denk- en handelwijze bij Godsdienst-verschillen*, *Rom.* XIV: 1—6. XI. *De natuur en werkzaamheid der Engelen*, *Hebr.* I: 14. XII. *Aanprijzing van een werkzaam leven*, 2 *Thess.* III: 6—12. XIII. JEZUS CHRISTUS, *de Verlosser onzer zonden*, 1 JOH. III: 5ª.

Waar wij over de waarde dezer Leerredenen nog eene en andere opmerking in het midden brengen, daar wijzen wij vooreerst daarop, dat hier bij voorkeur onderwerpen behandeld worden naar de behoefte des tijds. De algemeene behoeften der menschen, als zondaren en stervelingen, mogen te allen tijde dezelfde blijven, er zijn ook bijzondere behoeften, uit den geest en de omstandigheden der eeuw van zelve voortgesproten. En wil men wezenlijk nuttig zijn, dan mag het ware wijsheid heeten, niet alleen bij het uitspreken, maar ook bij het uitgeven van Leerredenen op deze behoeften bijzonder te letten. Daarom wijzen wij vooral op de *zevende* en *tiende* Leerrede, waarin twee van de hoofdgebreken onzer eeuw, aan de eene zijde de overdrevene zucht om zich in zinnelijk genot te verliezen, en van den anderen kant de neiging om in Godsdienstgeschillen aan nijd en bitterheid toe te geven, zoo juist worden beoordeeld. — Eene tweede goede zijde dezer Leerredenen is hierin te vinden, dat zij de Godsdienst in het naauwste verband met het leven brengen. Zou de reden, waarom zoo menige ernstige Leerrede zoo weinige vruchten draagt, niet mede daarin te vinden zijn, dat het meermalen den schijn heeft, als ware de Godsdienst eene afzonderlijke zaak voor het hart, en niet een heerschend beginsel, dat alle rigtingen en betrekkingen van huiselijk en maatschappelijk leven doordringen, bezielen, heiligen moet? De Heer MOLHUYSEN heeft getoond, ook dit gebrek gelukkig te kunnen vermijden, getuige de *achtste* en *twaalfde* Leerrede van dezen bundel. Vooral mogen wij, om een' andere bijzonderheid te noemen, de vereeniging niet miskennen van *Christelijken* en *wijsgeerigen* geest,

die ons hier allerwege bekoort. En om dien lof te staven, maken wij opletlend op de wijze, waarop de Schrijver in de *vierde* Leerrede de begrippen van straf en van schuldvergeving ontwikkelt, en op de aanwijzing in de *dertiende*, hoe verkeerd het is, verlossing van de straf der zonde en ontheffing van hare heerschappij van elkander te scheiden. — *Nog* mogen wij niet verzwijgen, dat de plannen der meeste Leerredenen zich aanbevelen door groote gemakkelijkheid, eenvoudigheid en geregeldheid aan den eenen kant, terwijl aan de andere zijde voor naauwe aansluiting aan den tekst, aangename verscheidenheid en afwisseling, zoowel in de inleidingen als in de toepassingen, niet altijd de gemakkelijkste deelen der rede, is zorg gedragen. En wil men eindelijk nog eene en andere Leerrede genoemd zien, welke om deze redenen onze aandacht tot zich trok, wij wijzen bepaaldelijk op de *vijfde* en *zesde*, die waardiglijk dezen bundel versieren.

Aan den anderen kant mogen wij enkele bescheidene opmerkingen, die ons bij de lezing voor den geest kwamen, niet terughouden. Wij zagen, hoe de Schrijver weet te spreken naar de behoefte des tijds. Maar spreekt hij niet te veel tot het verstand, te weinig tot verbeelding en gevoel? Verre zij het van ons verwijderd, sentimenteele Leerredenen te wenschen, die aan zwakke zieltjes tranen ontlokken, waar eigenlijk niets te beschreijen valt, als het magere der rede, en het verwijfde des redenaars. Nog verder zijn wij van de meening af, dat een poëtisch proza, met beeld op beeld overladen, in de plaats zou mogen treden dier edele eenvoudigheid, waarvan de Heer zelf het voorbeeld heeft gegeven. Maar toch, wij meenen, dat het hart zijne eigene snaren heeft, die niet het eerst door de hand van de koele rede in werking worden gebragt. Wij meenen, dat er waarheid is in het gezegde van den grooten PASCAL: »*Dieu a voulu, que les vérités divines entrent du coeur dans l'esprit, et non pas de l'esprit dans le coeur.*" Wij meenen, dat er, in den goeden zin des woords, eene soort van *zalving* bestaat, die, wel verre van in laf geteem of breedsprakig gekerm te vervallen, onmid-

delijk den waren toon bij de hoorders weet te treffen. En, mogen wij openhartig zijn, hier meenen wij de zwakke zijde dezer Leerredenen te vinden. Wij kennen den Eerw. MOLHUYSEN niet, en weten niet, in hoeverre hij door indrukwekkende wijze van voordragt welligt dit gebrek vergoedt. Maar anders zouden wij niet durven beweren, dat *licht* en *warmte* hier altijd in gelijke verhouding staan. — Wij zagen, hoe de Schrijver Godsdienst en leven ten naauwste vereenigt. Maar zou deze vereeniging nog niet indrukwekkender en vruchtbaarder zijn geworden, wanneer hij nog meer in bijzondere toestanden, tijdperken, omstandigheden, nuances des levens ware ingedrongen? Weinig wordt nog het leven door den geest van het Evangelie geheiligd, zoo men alleen bij algemeene opmerkingen blijft staan, en niet in bijzonderheden treedt, welke voor het gevoel of de ervaring der hoorders bijzonder belangrijk zijn. De achtste en twaalfde Leerredenen bevatten de bewijzen, dat dit denkbeeld voor den Schrijver niet vreemd is. O, had hij het nog meer in het oog gehouden, hoeveel meer zou zijne taal boeijen en roeren! — Wij zagen, hoe de Schrijver getoond heeft, des Apostels lofspraak te begrijpen, toen hij het Christendom eene redelijke Godsdienst noemde. Maar heeft hij daardoor niet wel eens die ware populariteit uit het oog verloren, zich op een veld gewaagd, waar de min beschaafde hem moeijelijk kon volgen, en meer over en voor, dan tot de menschen gesproken? — Wij bewonderden de juistheid van des Schrijvers plannen. Maar, hadden de overgangen van het ééne onderdeel tot het andere niet gemakkelijker en geleidelijker kunnen zijn? Men zie b. v. eens bladz. 146—156. De punten zijn juist gekozen, naauwkeurig gedisponeerd, voldingend ontwikkeld. Maar, hoe staat ieder punt als een klein geheel op zichzelf! Hoe weinig is de hoorder aan het einde van ieder punt op die hoogte gebragt, dat hij van zelf met zijne gedachten reeds tot het volgende over snelt! Wij weten het, de kunst, waarvan wij spreken, is niet gemakkelijk, maar wij meenen ook in den Heer MOLHUYSEN iemand te zien, die voor geene bezwaren

hoeft stil te staan, welke andere goede redenaars getoond hebben te kunnen ontwijken. En nu nog zij het ons geoorloofd tegen enkele Leerredenen eene bescheidene bedenking in het midden te brengen. In de eerste Leerrede verwonderde het ons eenigzins, over de ware Godsvereering in 't algemeen gehandeld te zien. Hoeveel goeds en nuttigs hier gezegd wordt, meenen wij echter, dat gevoegelijker, volgens het verband, het *geestelijke* van de Godsdienst, als haar eigendommelijk, onwaardeerbaar en hoogst leerzaam kenmerk volgens de leer van het Evangelie had kunnen in het licht gesteld worden. Of, om over de laatste Leerrede nog iets te zeggen, het verwonderde ons, dat hier het onwaardeerbare, het alles omvattende der weldaad, (die JEZUS ons door de wegneming onzer zonden schenkt), ter vervulling van al onze behoeften en wenschen nog niet opzettelijker in het licht is gesteld. Ware op zulk eene wijs de Leerrede niet nog krachtiger en indrukwekkender geworden?

Doch wij moeten ten einde spoeden, en willen de toetsing van andere bijzonderheden, b. v. den *stijl* der Leerredenen, aan anderen overlaten. Rec. heeft vrijmoedig gezegd, wat hem op het hart lag, in het vertrouwen, dat bescheidene aanwijzing van hetgeen, waarin hij met den Schrijver meent te moeten verschillen, dezen aangenamer is, dan onbeperkte lofspraak. En die eenigzins der zake kundig is, weet, dat de hier ter sprake gebragte punten zoozeer van de *subjectiviteit* van iederen redenaar afhangen, dat het onmogelijk mag heeten, alle naar denzelfden regel te willen beoordeelen. Hij neemt daarom niets terug van den hoogen lof, dien hij aan dit geschrift van Ds. MOLHUYSEN meent te moeten toekennen. Hij beschouwt zijne Leerredenen, als eene aanwinst voor onze vaderlandsche Homiletiek, en schroomt niet dezelve het naast aan die van MOLL, SPIJKER en HUËT te plaatsen. En indien het noodig is, na al het gezegde, nog iemand tot de lezing op te wekken, hij doet het van harte, en schrijft daartoe het volgende ten proeve af, uit de schoone Leerrede *over onze onkunde van den toestand na den dood.* »Den uitgang

»uit deze orde van zaken kennen wij: van den ingang in »de volgende weten wij niets, hoegenaamd. Daar staan »wij aan het sterfbed van eenen onzer natuurgenooten, »en hooren hem soms nog met verwonderlijke helderheid »en scherpzinnigheid van geest spreken en redeneeren.... »eensklaps breekt het oog en glinstert niet meer, de adem- »haling houdt op, en de leden verstijven.... de dood heeft »zich van zijne prooi meester gemaakt, en nu staat onze »wijsheid stil. Wij hebben den stervenden tot op de brug »vergezeld, die den oever des tijds van den oever der eeu- »wigheid afscheidt; geen' voetstap verder reikt onze blik; »al wat daarachter is, is onverklaarbare duisternis, waar- »uit zelfs geene onbepaalde omtrekken van het een of an- »der beeld tot ons overkomen. Hij, die u eenige oogen- »blikken te voren over welzijn of leed sprak, kan u niet »meer aanduiden, met welken indruk de allereerste schrede »in de nieuwe wereld gedaan wordt. Gij staat bij het »lijk — met een geheim in uwe nabijheid, welks ondoor- »grondelijkheid bij zijn groot belang u eene kille huivering »aanjaagt. — — Vragen vermeerderen wij met vragen, »en de natuur zegt het niet; het graf zwijgt; de dooden »komen niet terug: geene stem uit de hoogte of uit de »diepte fluistert ons antwoord toe!"

Salomo's Spreuken, Hoofdstuk XXV—XXIX, in Vertoogen, door H. F. T. FOCKENS. *Iste Deel. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1842. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 358 *bl. f* 3 - :

Toen Rec. dit boekdeel ontving, sloeg hij de handen verbaasd ineen, en kon zich naauwelijks de stoutmoedigheid begrijpen, die het waagde, om een vervolg te geven op het meesterstuk van onzen eenigen VAN DER PALM. Deze zelf beschouwde toch zijnen *Salomo* als een zijner beste werken. In de voorrede voor den tweeden druk betuigt hij aan dezen boven zijne overige schriften altijd eene groote voorkeur te hebben gegeven, en niet te schroomen

vele dezer vertoogen onder zijne beste opstellen te rangschikken. Waarlijk, er behoorde moed, wat zeg ik? er behoorde eene groote mate van vermetelheid toe, om op zulk een werk een vervolg te durven schrijven; en zoo ooit een dikwijls herhaald gezegde te ongepaster ure en gelegenheid werd aangehaald, het was voorzeker het: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*, hetgeen de Heer FOCKENS in de voorrede te zijnen behoeve inroept. — En nu de aanleiding tot het schrijven van dit boek? Wij zullen den Schrijver laten spreken: »Na de hulde, die ik aan VAN DER PALM toebragt, van de geachte Firma, zoo even vermeld., het verpligtend aanzoek erlangende, om weder eenig geschrift bij hen ter perse te leggen, viel mij bij ontstentenis van iets anders, dat voor dezelve geschikt geacht kon worden, terstond het denkbeeld, waaruit dit werk ontsproten is, in." Eene fraaije aanleiding voorwaar! Omdat eene boekhandelaars-firma, niet onvoldaan over het debiet van een vroeger werk, niet ongenegen is, om op nieuw iets uit te geven, en men zoo gaauw niets anders bij de hand heeft, begrijpt men, wel het afgebroken werk van onzen grootsten redenaar en schrijver te kunnen opvatten en vervolgen! Waarlijk, men weet niet, waarover men zich meer verwonderen en bedroeven zal, of over de stoutheid der onderneming of over de ligtzinnigheid, waarmede zij schijnt aangevangen. Doch misschien denkt iemand: de Heer FOCKENS had welligt reeds langer daarop plan; eene voorafgaande studie van den *Salomo* van zijnen onovertrefbaren voorganger had hem met diens wijze van behandeling gemeenzaam gemaakt, had hem zich als doen vereenzelvigen met den geest en trant van het werk, zoodat hij daarvan geheel doordrongen was en zich bevoegd kon rekenen tot dien hoogstmoeijelijken arbeid. Wij willen 'smans eigene woorden hooren; bl. 257 lezen wij de volgende bekentenis: »Volgens den aard en loop mijner studiën, met de meeste van 'smans overige schriften meer gemeenzaam bekend, dan met zijnen *Salomo*, en de genoemde deelen voor het oogenblik niet bij de hand, als ook niet immer den tijd hebbende, om alles na te slaan," enz.

Wij willen daaruit niet opmaken, dat de Heer FOCKENS den *Salomo* niet kent, maar het blijkt toch genoeg, dat dit boek niet zoodanig het voorwerp zijner studie heeft uitgemaakt, als dat behoorde bij het plan ter vervolging; het blijkt daarbij, wat ook uit den geheelen inhoud duidelijk is, dat de Schrijver met niet weinig overhaasting is te werk gegaan en zich den tijd niet gunt, om behoorlijk te onderzoeken, wat hij toch volgens het plan van zijn geschrijf behoorlijk moest onderzocht hebben.

Doch wij moeten verder gaan en zien, of datgene, wat hier geleverd wordt, eenigzins verdient als een vervolg op het meesterstuk van VAN DER PALM te worden beschouwd, of de Schrijver zich zoodanig van zijne taak heeft gekweten, dat wij de beschuldiging van verregaande vermetelheid moeten terugnemen. Wij zullen daartoe in eenige bijzonderheden de wijze gadeslaan, waarop hij de spreuken heeft behandeld. In het algemeen willen wij eerst iets over den stijl van dit werk zeggen. Men weet, hoe zeer in dat opzigt de *Spreuken* van VAN DER PALM onder de juweelen van onze letterkunde behooren, hoe zij als voorbeelden van lossen en bevalligen, schoonen en sierlijken, afwisselenden en zuiveren stijl verdienen geroemd te worden, hoe in vollen nadruk SALOMO's beeldspraak daarop toepasselijk is, als hij spreekt van gouden appelen in zilveren schalen. Het belang van zulk eenen gepasten en fraaijen stijl wordt door den Heer FOCKENS gaarne erkend; men hoore slechts, bl. 75: «Zal dan nu het *veel lezen* (en hooren) geene *kwelling des geestes* wezen, of de vrucht uws monds en uwer pen niet spoedig in de zee der vergetelheid wegzinken, jeugdige sprekers in vriendenkringen of opentlijke vergaderingen, en gij, schrijvers, die wenscht, dat uwe werken *gelezen* worden; de *sierlijk afgepaste rede* mag dan nimmer door u verwaarloosd worden; de *gouden appelen*, door u ter genieting aangeboden, moeten in het edelst en keurigst zilver opgedischt worden, opdat het bekoorlijk omkleedsel den smaak van het voortreffelijk ooft verhooge: als de vorm — opdat ik meer eigenlijk spreke — zoo aan den belangrijken inhoud beantwoordt, en uwe

rede los en bevallig, waardig en deftig over hare schijven gaat; dan zult gij de onderscheiding verwerven, waarop uw betoonde vlijt en achting voor het lezend publiek u dubbele aanspraak geven, dat uwe schriften uwen naam tot de nakomelingschap overbrengen, terwijl bij den gerekten en matten of stroeven en onbeschaafden stijl van vele anderen, reeds de tijdgenoot meesmuilt of insluimert." Wij vreezen, dat menig lezer in dezen volzin dat keurig zilver niet zal erkennen, waarin het voortreffelijke ooft moet worden opgedischt, en ligt zal meesmuilen over de zonderlinge zamenstelling der periode, of over die *vrucht des monds*, welke *in de zee der vergetelheid wegzinkt;* maar wij zien er toch uit, dat de Schrijver het belang van eenen goeden stijl gevoelt en waardeert. Doch moeijelijk laat het zich begrijpen, hoe men bij dat gevoel en die waardering, en met een voorbeeld, als VAN DER PALM, voor oogen, schrijven kan, gelijk hier dikwijls geschiedt. Er is eene stroefheid, eene onwelluidendheid, eene zonderlinge periodenbouw in dit boek, waarmede het denkbeeld van eenen fraaijen stijl geheel onvereenigbaar is. Men vindt die gebreken overal terug, en men zal van Rec. niet vergen, dat hij het werk doorloope, om ze aan te wijzen; ieder lezer van eenigen smaak moet ze terstond opmerken. Wil men een paar staaltjes, men zie slechts den eersten volzin, waarmede het eerste vertoog aanvangt. »Zoo waag ik het dan, om het door den dood afgebroken werk des grooten VAN DER PALMS te vervolgen, of dat ik liever zegge, over de, door hem ter behandeling voor den laten avond zijns levens bewaarde, aanmerkelijke gedeelten van het Spreukboek, in soortgelijken trant, vertoogen en verhandelingen te schrijven, die echter ook als een geheel op zich zelf staand, en daardoor tevens voor hen, die *zijnen* breed uitgedegen *Salomo* zich niet kunnen aanschaffen, misschien geschikt werk beschouwd mogen worden." Hoe kan iemand, die ooit met eenig gevoel voor het schoone eene enkele bladzijde van VAN DER PALM heeft gelezen, zoo iets schrijven? Men zie maar eens dat: *over de door hem ter behandeling voor den laten avond zijns levens bewaarde*,

aanmerkelijke gedeelten, of nog ondragelijker: *een geheel op zich zelf staand, en daardoor tevens voor hen, die zijnen breed uitgedegen* Salomo *zich niet kunnen aanschaffen, misschien geschikt werk!* Zeker is de stijl niet overal zoo beneden alle kritiek slecht, doch het ontbreekt bijna nergens aan stroefheid, moeijelijkheid, gerektheid en lastige ingewikkeldheid der volzinnen. Een paar proefjes tot staving. Gemakkelijk of kort of welluidend of goed gebouwd zal wel niemand deze periode noemen, bl. 70: »Daarin toch blinkt onder al hare verbastering, de goddelijke adel onzer menschelijkheid nog steeds helder door, dat, terwijl grootmoedige zelfsopoffering lof verwerft, trouw en edelaardigheid voorspraak vindt in alle harten, onwaardige, laaghartige middelen daarentegen, om zich te bevoordeelen, met het brandmerk der algemeene veroordeeling en verachting geteekend worden, en men op hem, die langs dezen weg triomfantelijk uit de pleitzaal terugkeerde, eenen blik werpt, die hem vernietigt; en, zoo er nog eenig gevoel van menschenwaarde en van achting voor het openbaar gevoelen in zijn binnenste woont, hem de overwinning veel bitterder maakt, dan de nederlaag zou geweest zijn, daar van dien blik der verguizing het vonnis zich afspiegelt, dat als met vlammende letteren in zijn gewisse geschreven staat; het vonnis, waardoor hij zich zelven als een trouwloozen, die alle aanspraak op achting en liefde verbeurd heeft, veroordeeld ziet!" Niet zoo lang, maar niet minder onwelluidend is het volgende, bl. 214: »Waarlijk, wij kunnen den oorsprong van ons aanzijn niet vurig genoeg danken, dat, daar Hij ons uit dierlijke en geestelijke bestanddeelen vormde, en de al ras na de wording van ons geslacht bij hetzelve ingeslopene wanorde van den beginne aan met wijze liefde beperkte en breidelde, Hij zijnen beelddrager en stedehouder op aarde voorts ten allen tijde die krachtdadige hulp tot zijne beschutting tegen alle inbreuk van het zedelijk kwaad op zijn gemoed, en die beide genoemde hoedanigheden van zijn verstand en hart, verleend heeft. Nu zit de, schoon rondom van vijanden aangegrimde, veilig," enz. Rec. eindigt deze aanhalingen

met eene, aan bl. 287 ontleende: »Alzoo boezemt de levenswijsheid, ook waar zij geene bepaalde voorschriften voor ons gedrag in bijzondere gevallen kan opgeven, toch ieder deze omzigtigheid in den omgang met menschen in, om, behoudens dieper afkeer van bekrompen en onmenschlievende ergdenkendheid, desniettemin te zorgen, dat, waar de gelaatkunde, die bedriegelijke wetenschap, faalt, onze oplettendheid op des sprekers toon en houding, nevens de ondervinding, die wij overigens van hem hebben, ons vrijware van het gevaar om, door zijnen vriendelijken blik en bevallige scherts verkloekt, den adder, die onder het gras schuilt, niet te ontdekken, zoodat wij ons te laat beklaagden van inderdaad, maar in een' omgekeerden zin, jokkernij van wezentlijken en slecht gemeenden ernst niet onderkend te hebben!"

Men meene niet, dat er geene andere aanmerkingen op den stijl van dit boek zijn te maken, dan die, welke uit deze en dergelijke voorbeelden zijn af te leiden. Wil men zich van het tegendeel overtuigen, dan zie men slechts hoe de Schrijver meermalen of ongelijksoortige beelden bijeenvoegt, of bij zijne beeldspraak uitdrukkingen bezigt, die met de gekozen figuur volstrekt niet overeenkomen; zoo lezen wij b. v., bl. 42, van eenen Koning, die zelf de *staatshulk* eigenhandig alzoo bestuurt, dat alle *schuim* zooveel mogelijk afgezonderd, voor het minst onschadelijk gemaakt wordt; bl. 52 van een *fijn gesponnen* betoog, dat *geen steek* houdt; bl. 73, van eene *lofspraak* der erkentenis, die als eene onvergankelijke *eerzuil* op VAN DER PALMS grafgesteente prijkt; bl. 113, van een veel opzienbarend *luchtverschijnsel*, waarvan men niet bemerkt, dat *heilzame vrucht* op de aarde is afgedaald; bl. 261, van den eenvoudige, die vergeleken wordt bij een blad »*schoon papier*, op hetwelk gij alles kunt schrijven, wat u gelieft; en *beklijft* het dan soms ook niet, *vloeit* het menigmaal *door*, ja, heeft het vrij wat moeite in, om een nog *onbebouwd veld* te *ontginnen* en door den *ruwen bolster* heen een *kern* te vinden, waarvan *iets te maken* valt," enz. Het *schoon papier* is dus onder de hand veranderd in eene

stof, waarop iets *kleeft*, in een *zeef*, waar iets *doorvloeit*, in een *onbebouwd veld*, dat *ontgonnen* wordt, in een' *ruwen bolster* met een *kern*, en eindelijk in eene *grondstof*, waaruit men iets *maken* kan. Dergelijken wansmaak vindt men bij VAN DER PALM niet, die ook niet, gelijk hier *passim* geschiedt, van *duiding* zou spreken, noch ook van het *pijnstillende middel, dat uit het Heilige Land tot ons gebragt is* (bl. 180), noch ook van het *bescherm-volk van Jehova*, d. i. dus, even als *bescherm-God*, *beschermheer*, enz., het volk, waardoor Jehova beschermd wordt.

Doch genoeg over dit punt. Wij moeten ons tot andere zaken wenden. Op den vorm en de inrigting der afzonderlijke vertoogen zijn, dunkt ons, niet minder aanmerkingen te maken. Ook daar missen wij dien zuiveren smaak en juisten takt, waardoor VAN DER PALM zich zoo zeer onderscheidde. Dit laatste, zou men haast zeggen, wordt door Dr. FOCKENS niet zoo grif toegestemd. Zijdelings althans schijnt hij in de volgende woorden diens manier eenigzins te gispen, bl. 9: »onmogelijk kan ik mij — dit dient wel te dezer gelegenheid eens vooral herinnerd te worden — in een werk als dit, met grammatikale opmerkingen inlaten; ook zal ik minder over het geheel dan VAN DER PALM, mij in uitlegkundig onderzoek met mijne lezers verdiepen. Hiervan toch mag de door hem, na de bewerking van zijnen *Salomo* uitgegeven Bijbelvertaling, die rijke bron van gelukkige opvattingen en verklaringen, geacht worden mij voor een goed deel te ontslaan; terwijl daarenboven zoodanige uitweidingen mij voorkomen al ras voor den gewonen Lezer, die geen' toegang tot den oorspronkelijken tekst heeft, te veel te zijn, en wegens mangel aan bevoegdheid tot eigen oordeel, doelen nutteloos te worden." Zoo dacht VAN DER PALM er niet over, toen hij die uitweidingen in zijnen *Salomo* invlocht; zoo dachten de duizenden van gewone Lezers er niet over, aan wie dat voortreffelijke werk een welkom geschenk was, en nog heeft wel niemand VAN DER PALM, wien ook hier, gelijk overal, het *ne quid nimis* ten regel en zinspreuk was, beschuldigd, als of dat uitlegkundig

onderzoek in den *Salomo* te veel of doel- en nutteloos ware. Het hangt van de wijze af, waarop het geschiedt; VAN DER PALM wist ook daar zijne lezers te boeijen en te overtuigen, zonder dat hij noodig had, gelijk hier telkens en telkens gebeurt, hen te verwijzen naar een toekomstig Latijnsch werk, waarin de Heer FOCKENS den schat zijner geleerdheid zal nederleggen. In het algemeen hindert ons dat gedurige spreken over hetgene hij doen zal en niet doen zal, over de wijze, waarop hij zijne vertoogen zal inrigten, over het voorbijzien van hetgeen zijn voorganger reeds gezegd heeft, enz. Het meeste daarvan behoorde in de voorrede te huis en is misplaatst in de vertoogen zelve, waar het niet te pas komt en de eenheid verbreekt; het overige is een teeken van overhaasting, waartoe geene de minste reden bestond.

Gebrek aan eenheid is over het algemeen in deze vertoogen niet zeldzaam. Bekend is het, dat vele van SALOMO's spreuken voor verschillende verklaringen vatbaar zijn, die daaraan zeer onderscheidene beteekenissen geven. Hoe handelt nu de Heer FOCKENS bijna telkens? In plaats van uit die verschillende verklaringen degene te kiezen, welke hij voor de juiste houdt, en daaruit het onderwerp der bespiegeling te ontleenen, houdt hij gedurig zedekundige bespiegelingen over al die onderscheidene onderwerpen, eerst over het onderwerp, dat in de spreuk zou worden behandeld, indien de taalkundig onjuiste of geheel verkeerde vertaling de wezenlijk goede en ware was, dan over het onderwerp, waarover eigenlijk in de spreuk wordt gesproken. Doch nu gevoelt men ook terstond, hoe zeer daardoor de eenheid van behandeling wordt weggenomen, niet alleen, maar ook de indruk van het geheel wordt verzwakt, omdat de lezer telkens zich gedrongen voelt om te denken: Ja, zoo kan men van alles alles maken!

Deze wijze van handelen heeft nog een' anderen nadeeligen invloed geoefend op de behandeling der Spreuken: zij is daardoor te zeer verbrokkeld, er is te dikwijls geene ruimte over, om dieper tot de zaak en tot het mensche-

lijke leven in te dringen; het blijft bij oppervlakkigheden en wordt *de omnibus aliquid, de toto nihil.*

Indien ons oordeel tot dusverre ongunstig was, men meene niet, dat wij daarmede willen te kennen geven, dat er niets goeds in dit boek te vinden is. Integendeel, hier en daar zijn zeer goede opmerkingen en bedenkingen, en daar zijn onder de vertoogen, die Rec. met genoegen heeft gelezen, ofschoon men doorgaande de bevalligheid van VAN DER PALM mist. De Heer FOCKENS heeft eene taak aanvaard, voor welke hij niet berekend is, en het verraadt weinig zelfkennis, dat hij niet gevoeld heeft, hoe zeer zijne schrijfwijze die losheid en gemakkelijkheid, dat fijne menschkundige, dien zuiveren smaak en juisten takt mist, die VAN DER PALM in zijnen *Salomo* zoo uitmuntend openbaarde. Zoo dit werk zal worden voortgezet, raden wij den Schrijver ernstig aan, om vooraf door opzettelijke studie meer in den geest van VAN DER PALM's *Salomo* in te dringen en hem de kunst, zoo mogelijk, af te zien. Hij ga vooral niet met overhaasting te werk, en beproeve naderbij te komen aan het voorbeeld van zijnen voorganger, met wien wij hem onwillekeurig moesten vergelijken, daar hij zelf zijn werk als eene voortzetting en voltooijing van den *Salomo* voorstelt, en betuigt, daarom zoo veel mogelijk buiten de onderwerpen te willen blijven, door VAN DER PALM reeds behandeld.

Druk en uitvoering verdienen allen lof.

Alle de Boeken des N. Verbonds, ingerigt naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Iste Aflevering. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1842. *In gr. 8vo. 64 bl. f* :-32.

Volgens uitgegeven *Prospectus* ontvangen wij hier den aanvang der nieuwe uitgave van het N. T., door den Boekhandelaar VAN DER SCHEER, te *Koevorden*, aangekondigd. — Hij zegt, zich tot de uitgave des werks bij *Afleveringen* genoopt te zien, door een uitgevaardigd protest

van een der Provinciale Kerkbesturen van *Nederland* tegen zijne onderneming, als had zij de strekking, om de Hervormde kerk in *Nederland* in gevaar te brengen, en het waarachtig geloof der Vaderen te ondermijnen. Wij weten niet, op welk Kerkbestuur de Uitgever het oog heeft, maar hebben ons vruchteloos moêgepeinsd, om eenig verband tusschen die vrees en deze Bijbel-uitgave te vinden. — Het is toch nagenoeg de gewone vertaling, alleen van spel- en taalfouten gezuiverd, met korte inhoudsopgave aan den voet der bladzijden, en eenige weinige aanteekeningen, die toch wel geene ergernis geven zullen. — Wij weten dus niet, waarom wij zouden aarzelen, deze onderneming aan te prijzen. De aflevering, die voor ons ligt, getuigt van groote zorgvuldigheid. Ook de uitvoering verdient lof, en de prijs is zeer goedkoop. Met nog vijf afleveringen zal het werk kompleet zijn, zoodat men voor nog geen twee gulden een doelmatig N. T. kan bezitten. — De Inteekenaren zullen bij de laatste aflevering eene naauwkeurige kaart van *Palestina gratis* ontvangen. — De ververdienstelijke Uitgever verdient aanmoediging.

De Protestant. Christelijk Tijdschrift. Vel 1—21. *Te Amsterdam, bij* D. Jacobs. 1843. *In gr. 8vo. Per Jaargang f* 2-30.

Wij voldoen gaarne aan het ons kenbaar geworden verlangen der Redactie van dit Tijdschrift, om met weinige woorden onze lezers op hetzelve opmerkzaam te maken. Hetzelve heeft ten doel, de Christelijke waarheden volgens de zuivere leer van het Evangelie voor te dragen, zonder zich tot de bijzondere gevoelens van ZWINGLI, LUTHER, CALVIJN en andere Hervormers te willen bepalen: en tevens om de gebreken, bijgeloovigheden en instellingen van de leer des Pauselijken Stoels onbewimpeld te leeren kennen. Verscheidene Nommers zijn toegewijd aan de wederlegging van het geschrijf van *Arnhem*'s Pastoor tegen de Hervormingsleerrede van Ds. VAN ITERSON. En tot

lof der Redactie moge het gezegd worden, dat zij de veelvuldige dwalingen van het Roomsch-Catholicisme meestal op eene overtuigende, gematigde en bevattelijke wijze, vooral ten behoeve der middelbare en min grondig onderwezene klasse, heeft in het licht gesteld. Op bijzonderheden aanmerking te maken, laat ons bestek niet toe. Liever bevelen wij de onderneming allen aan, die de zaak der Evangelische waarheid en vrijheid liefhebben. — Ook van de volgende Nommers, die ons worden toegezonden, wenschen wij van tijd tot tijd eenig verslag te geven.

Een paar bedenkingen aan de Redactie mogen ten bewijze onzer belangstelling verstrekken. — Zij bedenke, dat het *Protestantisme* niet alleen een *negatief*, maar ook een *positief* principe is, en dat hij derhalve het best deszelfs zaak handhaaft, die niet alleen de dwaling bestrijdt, maar ook de waarheid, die in CHRISTUS is, in het licht stelt. Door het laatste wordt aan de Roomsche kerk welligt nog meer afbreuk gedaan, dan door het eerste. — En ten andere, dat wederlegging van dwazen, als VAN SWIETEN *c. s.*, boter aan de g. lg mag heeten. Beter hen stil te laten uitrazen. — De poëzij maakt de schaduwzijde van dit Tijdschrift uit. De uitvoering is onberispelijk. De prijs mag billijk heeten.

Wenschen en Wenken voor de Geneeskundige Wetgeving in ons Vaderland. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1842. *In gr. 8vo. 144 bl. f* 1-25.

Indien alle wenschen verhoord, alle wenken behartigd worden, dan zullen de werkzaamheden der Commissie, belast met de taak, »*om de wetten en verordeningen betrekkelijk de Geneeskundige Politie en de uitoefening der onderscheidene Geneeskundige vakken, zoo als die thans voor dit Rijk van kracht zijn, te herzien, en dezelve in beter verband te brengen met het belang van den Staat en met dat van bijzondere personen,*" voorzeker doel kunnen treffen. Het zal evenwel de Commissie moeijelijk

vallen, uit al het reeds geschrevene eene behoorlijke keus te doen. Zoo als reeds gezegd is, aan voorlichtingen ontbreekt het niet; maar het zal ook hier zijn: de beste stuurlieden staan doorgaans aan wal. Hij, die aan het roer staat, gevoelt het best, met welke zwarigheden hij te kampen heeft. — Het is evenwel reeds gebleken, dat zij, die gepoogd hebben de Commissie van goeden raad te dienen, ook geen doel hebben getroffen; het heeft althans in de *Geneeskundige Bijdragen* te dezen opzigte mede aan geene teregtwijzingen ontbroken. En indien ook hier *beoordeelaars* van *beoordeelaars* optraden, op dezen zoude, op hunne beurt, ook wederom wel wat aan te merken vallen. Zoo blijkt, dat alle menschelijk werk den stempel der *onvolledigheid* draagt! Iets, hetwelk, wèl behartigd, bescheidenheid en toegeeflijkheid in de beoordeeling van het werk van anderen behoort te wekken, vooral wanneer men bedenkt: *homo sum — nihil humanum a me alienum puto.* Het werk, dat heden voortreffelijk genoemd wordt, kan niet anders, dan, na den afloop eener eeuw, soms nog binnen veel korteren tijd, van zijne waarde verliezen door de veranderingen, welke de wetenschappen gedurende zulk een tijdvak ondergaan. Indien aan de bescheidene wenschen en wenken van den niet genoemden Schrijver niet geheel *a priori* is voldaan, *a posteriori* is toch één vervuld, dat aan de voorstellen der benoemde Commissie *publiciteit* is gegeven. Door den Minister dit voorstel te doen, heeft zij getoond, wat haar verder ook gebrekkigs en menschelijks moge aankleven, dat zij zich niet bij uitsluiting in het bezit der wijsheid waant te zijn, maar, na hare wijze van zien te hebben medegedeeld, gaarne ook de wijze van beschouwing van anderen wil vernemen.

De Schrijver heeft zijn onderzoek tot vier hoofdpunten bepaald: I. Tot de uitoefening van de onderscheidene takken der Geneeskunde. II. Openbare Geneeskundige ambtsuitoefening. III. Openbare Gezondheidsregeling. IV. Geneeskundig onderzoek en toevoorzigt. Naar ons oordeel zouden II en III onder een en hetzelfde hoofd kunnen gebragt worden. Zij hebben beide tot de ambtsuitoefening

betrekking. — De Schrijver treedt vervolgens in de bijzonderheden. Ook hier ontmoeten wij, als overal, veel, hetwelk tot het wenschelijke behoort. Wij herinneren hier slechts aan hetgeen omtrent de *scrophulosis*, bl. 104, voorkomt. Éène bedenking moeten wij nog in het algemeen maken; zij is tegen het gedurig herhalen, van den eenen kant, *wat de Regering doen moet of moest;* terwijl, bij de geringste handelingen der Regering, men er., van eene andere zijde, dadelijk op uit is, om op te sporen, of zij der *individuële* vrijheid ook te na komt. Deed een ieder maar wat zijne hand vindt om te doen en wat zijn pligt vordert, er ware meer *gedaan*, dan de Regering immer zal kunnen *uitwerken*. Wij beämen geheel het gezegde van Dr. EGELING: (*Middelen ter beteugeling van het misbruik van sterken drank*, bl. 35.) »Laat slechts ieder »welgezinde *doen*, wat hij *kan*, en anderen daartoe, bij »elke gelegenheid, met *woord* en *daad opwekken*, het zal »*niet altijd vruchteloos* zijn."

Beknopte Handleiding tot practische aanwending der Blaaspijp voor Apothekers-leerlingen. Door D. VAN SON, *Apotheker en Chemist te Delft. Te 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1842. *In gr.* 8*vo. VI en* 45 *bl. f* :-60.

De Heer VAN SON schrijft in het voorberigt, dat, de waarde van de blaaspijp erkend zijnde, haar gebruik eene behoefte is in het *Laboratorium*. Ten einde het gebruikmaken van dit werktuig bevorderlijk te wezen, schreef hij deze Handleiding. Door hare beknoptheid moet zij dienstig worden voor eerstbeginnenden en apothekers-leerlingen. Voor deze is deze beknopte Handleiding ingerigt. Tot dit doel heeft de Schrijver in een kort bestek vereenigd, hetgeen elders in verscheidene scheikundige werken vollediger beschreven is. Ofschoon dit boekje voor eerstbeginnenden opgesteld is, zullen zij toch daarbij de noodige aanwijzing behoeven, om er verder met vrucht gebruik van

te kunnen maken. De blaaspijp wordt eerst beschreven; vervolgens de vlamsoorten, waarbij nog al een en ander valt op te merken, omtrent hetwelk de eerstbeginnende opleiding zal behoeven, om de algemeene regelen, bij de proeven in acht te nemen, wèl te vatten, waardoor hem ook het gebruikmaken van de herkenningsmiddelen (*reagentia*) voor de blaaspijp gemakkelijker zal worden. In een meer uitgebreid gedeelte wordt gehandeld over de verhouding van eenige zouten, oxyden enz. voor de blaaspijp, en de verschijnselen, die zij met andere herkenningsmiddelen te weeg brengen. Dat de pogingen van den Schrijver doel mogen treffen! — De Drukker schijnt een zeker behagen te hebben gevonden in eene keur van onderscheidings-letteren.

Grondbeginselen der natuurkundige Wetenschappen, door A. M. CONSTANT DUMÉRIL, *Hoogleeraar in de Natuurkunde aan de Geneeskundige Faculteit te Parijs, enz. enz. enz. Uit het Fransch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd onder medewerking van* J. A. B. KUYPER VAN WASCHPENNING, *Corresponderend Lid van het Genootschap ter bevordering der natuurkundige Wetenschappen te Groningen. Met* 33 *Platen. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1842. *In gr.* 8*vo. XII en* 622 *bl., benevens Register van LXXIII en uitlegging der Platen van XX bl. f* 12-:

De Hoogleeraar DUMÉRIL, een der oudste leerlingen van den beroemden CUVIER, heeft zich in het begin dezer eeuw en dus ongeveer 40 jaren geleden, als medewerker aan de Lessen der vergel. Ontleedkunde voor de twee eerste deelen doen kennen, en tevens twee elementaire boeken (*Traité élémentaire d'Histoire naturelle* en *Zoölogie analytique*) in het licht gegeven, die in hunnen tijd hunne nuttigheid hebben gehad. Later heeft hij, als Professor in de Physiologie (hier op den titel *Natuurkunde* genoemd,

naar een niet geheel ongewoon, maar toch verkeerd gebruik,) aan de medische faculteit te *Parijs* en tevens als praktisch Geneeskundige, zeker weinig gelegenheid gehad om zich aan de wetenschap der Zoölogie meer dan in 't voorbijgaan toe te wijden, hoezeer hij voor de *Dictionnaire des Sciences naturelles* van LEVRAULT een' algemeen artikel over de Insekten gegeven heeft, 't geen ook onder den titel van *Considérations générales sur la Classe des Insectes* afzonderlijk is uitgegeven. In de laatste jaren eindelijk gaf hij nog een bewijs zijner wetenschappelijke werkzaamheid, door de bezorging van eene *Histoire naturelle des Reptiles*, waaraan echter zijn medearbeider BIBRON, *aide-naturaliste au Museum d'histoire naturelle*, een werkzamer aandeel dan hijzelf schijnt genomen te hebben.

Deze opmerkingen over den Schrijver van het thans in het Nederduitsch vertaalde werk, waarvan de derde uitgave in 1825 onder den titel van *Élémens des Sciences naturelles* het licht zag, moeten alleen strekken om onze twijfeling te regtvaardigen, of de keuze, om onze Nederlandsche litteratuur met de vertaling van dit handboek te verrijken, wel in allen opzigte gepast zij. Want vooreerst is, bij den voortgang der wetenschap, een werk, 't geen voor 17 jaren het licht zag (eene latere uitgave dan die van 1825 is ons van deze *Elémens* van DUMÉRIL niet bekend, tenzij men een Belgische nadruk als zoodanig beschouwen wilde), thans naauwelijks meer op de hoogte des tijds; maar ten andere was het werk bij deze uitgave zelve reeds eenigzins verouderd; deze laatste omwerking van den Auteur had het hoofdzakelijk slechts met eene inleiding vermeerderd, waarin eenige oppervlakkige begrippen uit de *Physica* en Scheikunde in weinige bladzijden werden medegedeeld. Ons publiek is niet groot, en dit moet een spoorslag te meer voor Uitgevers wezen, om in de keuze van vertalingen van wetenschappelijke werken zeer voorzigtig te zijn. Elders kan het eene werk naast het andere bestaan, zoo als in *Frankrijk* en *Duitschland*; in ons vaderland moet ook het matig debiet van een of ander weten-

schappelijk werk het reeds zoo beperkte van een ander over dezelfde onderwerpen nog meer tegenwerken en belemmeren. Ondertusschen, wanneer men de nu en dan bij ons in het licht komende vertalingen nagaat, zoude men denken, dat een blind toeval hier de zaak veelmeer dan eene naauwlettende keuze besliste.

Het ligt buiten onzen kring, hier het oorspronkelijke werk van DUMÉRIL te beoordeelen. Drie elkander opgevolgde uitgaven van hetzelve toonen genoegzaam aan, dat het althans zijne verdiensten bezit en in *Frankrijk* en ook buitenslands zijn publiek gevonden heeft. Recensent, die zich sinds zijne vroege jeugd met natuurlijke geschiedenis bezig hield, erkent zelf, veel van zijne eerste kundigheden aan de lezing van dit werk, waarvan toen de tweede uitgave het licht zag, verpligt te zijn. Maar de litteratuur was te dien tijde in dit vak veel beperkter aan handboeken dan thans, en bij de beoordeeling van het debiet moet men ook niet vergeten, dat het bij de eerste uitgave opgesteld was om in de Lyceën van het Fransche Keizerrijk, waar men toen de beginsels der natuurlijke wetenschappen onderwees, gebruikt te worden. Thans heeft men voor het onderwijs in de koninklijke scholen en collegiën in *Frankrijk* de handboeken van JUSSIEU, BEUDANT en MILNE EDWARDS ingevoerd, en ware ons publiek niet zoo beperkt, dan zouden wij aan onze uitgevers de vertaling dier boeken gerustelijk aanbevelen.

Wij hebben ons alleen bij de vertaling als vertaling te bepalen. Over 't geheel komt het ons voor, dat dezelve met niet veel zorg uitgevoerd, en niet vrij is van onnaauwkeurigheden. Reeds de aanvang: *L'Histoire naturelle est une science d'observation*, wordt minder juist door deze woorden in het Nederduitsch overgebragt: *De natuurlijke geschiedenis is eene wetenschap van zaken en waarnemingen.* Het eigenaardige van de bedoeling des Schrijvers gaat, zoo het ons voorkomt, in deze vertaling verloren. DUMÉRIL wil te kennen geven, dat de natuurlijke Geschiedenis tot die wetenschappen behoort, die op waarnemingen berusten, in tegenoverstelling van andere wetenschap-

pen, die eenen anderen grondslag hebben. Een weinig verder lezen wij (bl. 1 en 2): »Als wetenschap beschouwd »is de natuurlijke geschiedenis een deel der wijsbegeerte »(*philosophia*) of van de kennis der dingen, en bevat vier »onderdeelen: de eigenlijk gezegde natuurkunde (*phy-»sica*), ... de scheikunde (*chemia*), ... de natuur-»leer (*physiologia*), ... eindelijk de sterrekunde (*astro-»nomia.*" Volgens deze woorden zoude de Schrijver de physica, chemie, physiologie en sterrekunde als deelen der natuurlijke geschiedenis beschouwen, terwijl het dan geheel onzeker was, tot welk dezer vier onderdeelen de eigenlijke natuurlijke geschiedenis behoort; want, dat deze noch natuur-, noch schei-, noch sterrekunde, noch physiologie is, weet elk aanvanger. Maar zien wij nu, of de Schrijver werkelijk zelf zoo iets zegt. Bij hem lezen wij: »*Considérée comme science, l'histoire naturelle est une division de la philosophie, ou de la connaissance de la nature, qui comprend quatre autres parties.* De Schrijver zegt dus, dat de natuurlijke geschiedenis een gedeelte der natuurkennis uitmaakt, welke, behalve deze, nog vier andere deelen bevat, *physica, chemie, physiologie* en *sterrekunde.* Op bl. 110 wordt van oorspronkelijke en vulkanische *beddingen* gesproken, hoezeer de primitive en vulkanische rotssoorten zelden in lagen of beddingen gevormd zijn. Doch in het oorspronkelijke lezen wij niet *couches*, maar *terrains*, hetwelk hier min juist door beddingen vertaald is. Ook de druk is niet sierlijk. Punten zijn vaak vergeten. Op bl. 613 leest men in de aanteekening »dode ligchamen" voor doode, sluipwispen voor sluipwespen, en in de voorrede »*voor welke de vervaardiger zich vleid*" voor »zich vleit." Dergelijke schrijf- en drukfouten zouden bij naauwkeuriger nasporing in niet geringe menigte voorkomen, en wij hopen niet, dat de vertaler of vertalers van dit werk zich over onze nalatigheid beklagen zullen, daar grootere uitvoerigheid ons tot een veelligt nog minder verschoonend oordeel zou geleiden (bij het doorbladeren b. v. vinden wij nog, bl. 79, *Iodium* voor *Sodium*). Ook de platen kunnen niet met die der oor-

spronkelijke Fransche uitgave in naauwkeurigheid worden gelijk gesteld. Fig. 1 b. v., op de eerste plaat der insekten, heeft de achterpoot in den *tarsus* 4 geledingen, in het oorspronkelijke daarentegen, gelijk ook werkelijk in de natuur, 5; Fig. 2 op diezelfde plaat vertoont aan de middelpooten bij *j*, *j* zes geledingen in den *tarsus* (een getal, dat nimmer voorkomt), in plaats van 5. Op de derde plaat der Insekten heeft fig. 6, bij c, in den *palpus* der onderkaken, vijf, in het oorspronkelijke zes geledingen; dergelijke onnaauwkeurigheden vertoont ook Pl. 4. Bij de overige platen merkt men mede eene gebrekkige navolging op, bij figuren der pooten en bekken van vogels, der schedels van zoogdieren, enz. Men vergelijke b. v. fig. 68, bek van een' *Mergus*, met de oorspronkelijke figuur. Heeft men zich ook bij het vervaardigen der platen van eenen gebrekkigen Belgischen nadruk, in plaats van de oorspronkelijke Fransche uitgave bediend?

Wij kunnen derhalve noch aan de onderneming, noch aan de wijze, waarop zij volvoerd werd, onzen bijval geven.

Neêrlands Heldendaden te Land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen; door J. BOSSCHA, *Hoogleeraar, vroeger aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, thans aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. XXIVste tot XXVIIIste Aflevering, of IIIden Deels 1ste Stuk. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1842. *In gr. 8vo.* 276 *bl. Bij Inteek. f* 2-75, *buiten Inteek. f* 3-60.

Besloten wij onze aankondiging van het tweede deel van dit werk (1839, bl. 126) met den wensch, »dat des Schrijvers nieuwe werkkring en woonplaats hem niet verhinderen zouden, om dit Vaderlandsch Gedenkstuk op dezelfde wijze voort te zetten en alzoo met roem te voltooijen'' — wij verheugen ons nu, dat deze hoop aanvankelijk is verwezenlijkt geworden. De vijf alsnu aangekondigde Afleveringen bevatten de belangrijkste krijgsbedrijven, waaraan de *Nederlanders*, sedert den vrede van *Aken* in 1748 tot in 1809, deelnamen. Het eerste gedeelte van dit tijdvak levert (ge-

lukkige dagen! waarom zijt gij in de geschiedenis des menschdoms zoo zeldzaam?) geene stof op voor dit werk. »De eerste tooneelen," dus spreekt de Schrijver bl. 2. »De eerste tooneelen der handeling, welke wij te overzien hebben, vertoonen ons het Nederlandsche volk, schatten vergaderende in voorbeeldeloozen overvloed, en het Huis van *Oranje*, in de Republiek met een gezag bekleed, grooter en oogenschijnlijk vaster bevestigd dan het ooit te voren geweest was. Dan in een toeval, schijnbaar onbeduidend, wordt de knoop gelegd van het groote treurspel: een bundel papieren, te weinig bezwaard om naar den bodem der zee te zinken, wordt de aanleiding tot eenen oorlog, en het kanongebulder op *Doggersbank* wordt de afscheidsgroet aan *Nederlands* handelgrootheid."

Te Land werd het zwaard eerst ontbloot in 1787 tegen de Pruisische legermagt. Te regt maakt de Schrijver hiervan slechts in het voorbijgaan gewag: want al hebben velen daarin blijken van kloekmoedigheid gegeven, kan zeker datgeen, wat als legermagt in dien korten strijd verrigt is, moeijelijk in eene Geschiedenis van *Nederlands* Heldendaden te Land eene aanzienlijke plaats vorderen. De Schrijver verwijst dus voorzigtiglijk naar de Vervolgen op de Vaderlandsche Historiën en andere werken, waarin die gebeurtenissen breed genoeg uitgemeten zijn. — De hoofdinhoud van dit deel vangt alzoo aan met den revolutie-oorlog tegen *Frankrijk* in 1793. Treuren wij al bij de schandelijke overgave van *Breda*, wij juichen bij de heldhaftige verdediging van de *Willemstad*. De eigenlijke veldtogt van 1793, door den Schrijver *den Posten-oorlog* genoemd, en die van 1794 vinden hunne plaats in de 25ste en 26ste Aflevering. Deze vooral zijn door den Schrijver met ongemeene zorg bewerkt. Hier staat de toenmalige Erfprins (thans Z. M. Koning WILLEM Graaf van *Nassau*) op den voorgrond, en worden zijne verdiensten als uitmuntend veldheer naar waarde gehuldigd. Zijne roemrijke verdediging der Posten, zijn veldtogt aan de *Sambre*, de slag bij *Charleroy* (16 Junij 1794), waar hij overwinnaar bleef, worden op eene waarlijk treffende wijze voorgesteld. Te regt merkt de Schrijver hierbij op: »Het moet eenige verwondering baren, dat eene zoo luisterrijke overwinning, waardoor een jong veldheer aan het hoofd van 35,000 man een leger van 76,000 onder zulke gewigtige omstandigheden zegevierend heeft uit het veld geslagen, zoo

weinige vermaardheid en naauwlijks den naam van veldslag, althans onder de veldslagen geenen onderscheidenden naam heeft verkregen. De oorzaak daarvan moet eensdeels gezocht worden in den naijver der Oostenrijksche legerhoofden, anderdeels in de kort daarop gevolgde tijden, waarin de partijzucht niet gedoogde, dat zich de waarheid deed hooren, wanneer zij den lof te vermelden had van eenen Prins van *Oranje*. Hierbij kwam de minachting, die destijds drukte op al wat *Nederlandsch* krijgsman was. Eindelijk heeft de nederlaag, welke de Prins van *Coburg* eenige dagen later het Oostenrijksch-Nederlandsch leger heeft doen ondergaan, de overwinning, door Prins WILLEM behaald, nutteloos gemaakt, en daardoor er den luister van uitgewischt."

De 27ste Aflevering schetst de veldtogten van 1796—1798 onder Prins FREDERIK van *Oranje*. Met niet minder warmte worden de roemrijke bedrijven van dezen jeugdigen en uitstekenden veldheer in het licht gesteld. Hoogst lezenswaardig ook na al, wat er reeds over geschreven is, is dit gedeelte. Hierop volgt, onder het opschrift: *De Bataven in Noordholland*, de Geschiedenis der invasie door de Anglo-Russische armée in 1799. Zeer uitvoerig, en veelzins in een nieuw licht, worden de slag van *Bergen* en die van *Castricum* beschreven, en daarbij met onzijdigheid over DAENDELS en DUMONCEAU gehandeld, terwijl menig nog levend krijgsman hier eene eervolle en welverdiende melding erlangt. De laatste Aflevering eindelijk bevat, onder de rubrieken: *De Winterveldtogt aan den Mein* (1800), *De Bataven aan den Donau* (1805); *De Hollanders in Pommeren en Pruisen* (1806 en 1807) en *de Nederlaag van* SCHILL (1809), die krijgsbedrijven, waaraan de *Nederlanders* ten behoeve eener vreemde overheersching deel moesten nemen. Vooral is hoogst lezenswaardig het laatste gedeelte van *de Nederlaag van* SCHILL, vooral ook om de aanmerkingen, die wegens de bewaring en teruggave van het hoofd van dien vermetelen krijgsman gemaakt zijn.

Bij de meest gezette lezing is ons niets voorgekomen, dat eenig spoor van overhaasting zoude verraden. De stof, schoon hier en daar al meer behandeld, wordt nieuw door de wijze van bewerking. De Schrijver voltooije het werk met lust en ijver, en zijne zoetste belooning zij het, dat, met het gedenkteeken, hetwelk hij voor *Ne-*

derlands eer heeft opgerigt, ook *zijn* naam bij den nakomeling in eere zijn zal.

Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs, depuis le retour des Héraclides jusqu'à la domination des Romains, par P. VAN LIMBURG BROUWER, Professeur à Groningue etc. Tome VI. A Groningue, chez *W. van Boekeren*. 1842. Gr. 8vo. 370 pages. *f* 3 - 60.

Volgens hetgeen wij verwachtten, vonden wij ook, in dit laatste deel van dit uitgebreide werk, de slotsommen van des Schrijvers onderzoek over de zedelijke en godsdienstige beschaving der Grieken op eene geleidelijke wijze voorgesteld.

Het 36ste Hoofdstuk begint met eene juiste schildering van de verstandelijke en zedelijke hoedanigheden der Grieksche Godheden; waardoor de antropomorphistische aard van het Hellenisch veelgodendom gepast wordt uiteengezet. De Goden der Grieken waren hun evenbeeld, echter eenigzins geïdealiseerd, wat hun vermogen en schoonheid aangaat, maar voorzien van dezelfde driften, eigenschappen en gebreken. Dit nam evenwel hunnen eerbied voor dezelve niet weg; omdat zij, door het zedelijk gevoel geleid, hen tevens voor handhavers van regt en billijkheid en uitdeelers van geluk of ongeluk aanzagen. De gevoelens der Grieken over het algemeen aangaande de Voorzienigheid waren daarentegen veraf van die algemeenheid en gelijkvormigheid te bezitten, die het gebrekkige van het geloof aan het veelgodendom zouden hebben kunnen te gemoet komen. Het volksgeloof aan bijzondere schutsgoden en dat van den oorsprong des kwaads, en de Goddelijke nijd of wangunst over het ongestoorde geluk der stervelingen, de *Nemesis*, waren hierin de grootste hinderpalen. Op het einde van dit hoofdstuk komen zeer belangrijke aanmerkingen voor over het onderscheid, dat men tusschen het bestuur der Voorzienigheid en den invloed der menschelijke handelingen maakte.

Het volgende hoofdstuk gaat verder tot de beschouwing der denkbeelden van noodzakelijkheid en het noodlot *Moïra*, *fatum*, over.

Des Schrijvers gevoelens over het lot, de voorbeschikking, de ure des doods zoowel, als over de *Moïra* in het algemeen,

zijn blijken van zijn oorspronkelijk en onbevooroordeeld onderzoek. Het noodlot wordt als soms afhankelijk van den Goddelijken wil en dan weder als onafhankelijk van den wil der Goden voorgesteld. Het noodlot werd door de Schikgodinnen gepersonifieerd. De Schikgodinnen zijn somtijds aan de andere Goden ondergeschikt, en werken in enkele gevallen met deze, als hun gelijken, mede; het is niet dan schijnbaar, dat zij in hare handelingen boven de overige Goden zouden verheven zijn. Hieraan voegen zich zeer gegronde opmerkingen over het onderscheid, dat er tusschen deze verdichte wezens en het noodlot, zoo als het later door de wijsgeeren uitgedacht werd, plaats vond. Vervolgens gaat de Schrijver over, na de eerdienst, die aan de Schikgodinnen gewijd werd, beschreven te hebben, tot de gevoelens omtrent de teekenen, waardoor de Goden hunne bedoelingen en de geheimen der toekomst kenbaar maakten; zoo als de vlugt en het geschreeuw der vogelen, de natuurverschijnselen, de wonder- en andere teekenen, alsmede de droomen. Eindelijk komen hier beschouwingen over het *demonion* van SOCRATES, en de gevoelens der oude en van sommige der nieuwere schrijvers voor, die wel eene korte beschouwing verdienen.

»Men zoude kunnen gelooven," zegt de Schrijver, »dat dit *demonion* iets vreemds was, omdat hetzelve aanleiding tot de ongerijmde beschuldiging heeft kunnen geven, dat SOCRATES nieuwe Godheden heeft willen invoeren; maar men heeft slechts de aandacht te vestigen op de uitdrukkingen, waarvan SOCRATES zich bediende, als hij van dit verschijnsel sprak, om overtuigd te zijn, dat het geen misverstand, maar eene kwaadwillige uitlegging was, die de oorzaak van deze beschuldiging werd. SOCRATES, door te zeggen, dat het *demonion* hem de toekomst openbaarde, duidde hierdoor niet anders aan, dan dat de Godheid, dat is te zeggen de Goden, zulks deden; en hij was er ver af om voor te geven, dat deze Godheid eene andere was, dan die zijne medeburgers aanbaden. SOCRATES geloofde, dat God hem teekenen gaf, waardoor hij kon weten wat hij doen of laten moest, en het schijnt, dat deze openbaringen ook betrekking op andere personen hadden." Dit wordt door de getuigenissen van XENOPHON en PLATO gestaafd; terwijl de gevoelens van PLUTARCHUS, MAXIMUS van *Tyrus* en APPULEUS hieromtrent, nader toegelicht en teregtgewezen wor-

den, alsmede die van den Abt FRAGNIER, DE LILLE DE SALES en WIELAND, en eindelijk de Schrijver verklaart, het meest met dat van MEINERS, in het 3de deel zijner *Vermischte Schriften* voorgedragen, te kunnen overeenstemmen.

Het 38ste Hoofdstuk handelt over de denkbeelden aangaande de Goddelijke regtvaardigheid. De Goden waren wrekers van hunne eigene zaak en de miskenning en beleedigingen hun aangedaan. Deze wraak was somtijds onregtvaardig, de kinderen werden wel eens gestraft voor de misdaden, die door hunne ouders werden gepleegd, en de onschuldigen met de schuldigen gelijkelijk veroordeeld. Ook waren de Goden in sommige gevallen de oorzaak der wandaden, die de menschen bedreven. Echter hadden deze denkbeelden ook hunne voordeelige zijde; want de Goden werden ook als handhavers des regts, der billijkheid en der goede trouw, als wrekers van den meineed en beschermers der ongelukkigen, die hunne hulp inriepen, aangezien; doch het beginsel van wraak bleef in het Godsbestuur den boventoon behouden. Het regt van wedervergelding (*Jus talionis*) de kracht der vervloekingen, de *Alastoren* of wraakgeniën, de *Furiën*, en het verband dier vervloekingen met deze Godinnen, zoo wel als met de *Alastoren*, die meer dan de *Furiën* als kwaadgezinde geesten te beschouwen zijn, worden verder overwogen, zoo als ook hunne magt en de aan hen gewijde eerdienst wordt beschreven.

Het 39ste Hoofddeel begint met eene voorstelling der meeningen van de voortduring van het menschelijk bestaan na den dood, het dooden- of schimmenrijk, het algemeene gevoelen omtrent de ziel of de schim, in dat tijdvak nog met dat van HOMERUS overeenkomende. Dit gevoelen was zeer verschillende van dat der wijsgeeren, die de ziel voor het verstandelijk en onsterfelijk beginsel in den mensch hielden. De schim was, volgens het volksgevoelen, op de persoon gelijkende, die zij in het doodenrijk moest voorstellen. Volgens hetzelve had zij kennis van de zaken der wereld, en oefenden de schimmen een' invloed op het lot der levenden uit. Deze volksdenkbeelden hadden eene beslissende werking op de lijkplegtigheden, die daardoor, alsmede de begraving of verbranding, als godsdienstige pligten beschouwd werden, en tevens ook als heilige verpligtingen jegens de afgestorvenen; zoodat het veronachtzamen der begraving als eene groote misdaad en als een groot ongeluk werd aange-

zien; waarom het eene bestendige gewoonte bij de Grieken was, om na eenen veldslag de dooden van wederzijden terug te vragen, ten einde hun de laatste eer te kunnen bewijzen. In het vervolg van tijd ondergingen deze volksgevoelens en die omtrent de uitoefening der Goddelijke regtvaardigheid na den dood verschillende wijzigingen. Aangaande het oordeel der schimmen bleven echter nog vele oude vooroordeelen bestaan. Het verblijf der regtvaardigen werd buiten het rijk van PLUTO, op de eilanden der gelukzaligen, of in de Elyzeesche velden geplaatst. Hierna geeft de Schrijver eene uitvoerige beschouwing van het leerstuk der zielsverhuizing (*metempsycosa*) en van de herschepping (*metamorphosa*); terwijl hij dit Hoofdstuk met de beschouwing van de gevoelens omtrent den overgang der zielen naar den Hemel, en met opmerkingen aangaande de onzekerheid der meeningen en het geloof betrekkelijk den toekomstigen staat, besluit.

Men kan de vier laatste Hoofdstukken als het *resumé* van het geheele werk aanmerken. De Schrijver onderzoekt hierin de gevoelens der Grieken aangaande de pligten, die de Godsdienst jegens de hoogere wezens voorschreef. Er heerschte in het Grieksche Veelgodendom eene zekere gemeenzame vertrouwelijkheid tusschen de Goden en de menschen, en het onderling belang van beide was een der voornaamste doeleinden van dit Polytheïsmus. Tevens wordt onderzocht, in hoeverre men de Grieken afgodendienaars kan noemen, en de voordeelige zijden van hunne eerdienst in het licht gesteld; voornamelijk door de daarin voorkomende zuiveringen, boetedoeningen, onthoudingen; daar ook tevens, door het spoedig zeldzamer worden, en eindelijk geheel verdwijnen der menschenoffers, de mildere geest der Grieksche Volksgodsdienst, boven die van andere Natiën, kenbaar gemaakt wordt.

De Schrijver gaat vervolgens over tot het onderzoek, hoe de Grieken zelve over hunne Mythologie en hierop gegronde Godsdienst dachten, en toont de verschillende oogpunten aan, waaruit de onderscheidene stelsels van wijsbegeerte dezelve bezagen. Ten tijde der *Sophisten* en van SOCRATES, begonnen twijfelarij en ongeloovigheid meer algemeen te worden; echter bleef de bijgeloovige eerbied voor de volksgodsdienst in dit tijdvak over het algemeen, zelfs bij meer verlichten, zoo als XENOPHON, AGESILAÜS en anderen,

voortbestaan. Vooral was zulks het geval met het bijgeloof omtrent de voorteekenen en wonderen. Hiervan maakten beroemde mannen veeltijds gebruik, om op de ligtgeloovigheid van hunne tijdgenooten te kunnen werken. Dit wordt vooral met het voorbeeld van ALEXANDER *den Groote* gestaafd.

Overgaande tot het onderzoek van den invloed, dien de godsdienstige beschaving op de zedelijke uitoefende, wordt het nadeelige aangetoond van de denkbeelden over de natuur der Goden, over de Voorzienigheid en Goddelijke regtvaardigheid, over het toekomstige leven, over de voorzeggingen der toekomst, en die over de betrekkingen, welke tusschen de Goden en de menschen bestonden, zoo wel als die uit den aard der eerdienst zelve voortvloeiden; terwijl daarentegen wordt aangewezen al hetgeen, dat deze nadeelige werking der Godsdienst op de zedelijkheid heeft kunnen wijzigen. De voordeelige invloed der godsdienstige denkbeelden en instellingen was voornamelijk kenbaar in de betrekkingen der Grieksche Staten onderling, zoo wel in oorlog als in vrede, in de openbare spelen, die met de Godsdienst in de naauwste betrekking stonden, in den eerbied, dien men voor heilige plaatsen en toevlugtsoorden had, in het gezag, dat de Godsdienst op het burgerlijk en maatschappelijk leven, en op de handhaving der nationaliteit uitoefende, zoo wel als op het huiselijke verkeer en individueel geluk. Eene afzonderlijke beschouwing wordt aan de verdraagzaamheid der Grieken in het stuk van Godsdienst gewijd, en voorbeelden bijgebragt van veroordeeling ter zake van goddeloosheid of invoering van nieuwe Godheden, zoo wel als van veroordeeling en vervolging van heiligschennis of misdaden tegen de eerdienst gepleegd; hieruit trekt echter de Schrijver een voordeelig besluit voor de Grieksche Volksgodsdienst, en tracht dit met eenige opmerkingen over de vervolging, die ANTIOCHUS EPIPHANES de Joden deed ondergaan, te staven. Besluitende hij zijne taak met eene voorstelling van de oorzaken der scherpe tegeningenomenheid van sommige Christelijke leeraars tegen het Grieksche Polytheïsmus, en een kort en kernachtig woord ten slotte.

Wij kunnen de verzoeking niet weêrstaan, om iets van dit slot, als blijk van den verlichten en onpartijdigen geest van den Schrijver, aan te halen.

»De Godsdienst der Grieken miste eenen vasten grond-

slag, maar hechtte zich, niettegenstaande zijne dwalingen, aan de beginselen van regtvaardigheid en zedelijkheid. De Goden der Grieken, zoo als die ons door de Dichters worden voorgesteld, verdienden de aanbidding zeker niet; maar het volk vereerde hen niet te min, als regeerders der menschelijke zaken en als regters van 's menschen daden. De invloed, dien de Godsdienst op het regt der volken, op de staatkundige betrekkingen, op het maatschappelijk en burgerlijk leven uitoefende, is niet te ontkennen. Indien deze invloed in tegenspraak met het beginsel van het Grieksche Veelgodendom is, en zoo men van de Goden verwachtte hetgeen zij, volgens de wijze, waarop men hen voorstelde, niet in staat waren te geven, moet men des te meer de kracht van het zedelijke gevoel bewonderen, dat aan de gebreken zelven der Godsdienst te gemoet kwam. Zoo de Grieksche Godsdienst zeer onvolmaakt was, moet men ten minste gelooven, dat dezelve aan de behoefte van hare aanhangers kon voldoen; en het is zeker, dat zij het voordeel had, om geene geestelijke magt aan de wereldlijke te kunnen tegenoverstellen, en dat zij nimmer de wereld beroerde door de overdrevene eischen van hare dienaren. De Godsdienst der Grieken heeft de ontaarding en het zedebederf niet kunnen stuiten, doch welke Godsdienst heeft dit tot nog toe kunnen doen. Maar dewijl, onder het grootste verval der zeden, de Godsdienst nimmer ophoudt haren heilzamen invloed op sommige individuen uit te oefenen, zoude het ongerijmd zijn, te loochenen, dat die der Grieken zulks ooit zoude gedaan hebben; het zoude daarenboven ongeschiedkundig en beleedigend voor de Goddelijke Voorzienigheid zijn. Wij kunnen verzekerd zijn, dat het Heidendom eene der noodzakelijke trappen geweest is, waardoor God het menschelijke geslacht tot de kennis der waarheid heeft willen brengen, en dat, als men moet aannemen, dat de oneindige liefde van den algemeenen Vader aller stervelingen geen van zijne schepselen verwaarloost, men ook gelooven moet, dat Hij over de godsdienstige opvoeding van alle bewoners van den aardbol gewaakt heeft.

»De bovenstaande opmerkingen zijn niet dan het gevolg van de zucht om een ongerijmd en onregtvaardig vooroordeel te bestrijden; voor het overige geloof ik, dat het werk, hetwelk ik kom te eindigen, genoeg bewijst, dat ik hetzelve niet geschreven heb, om als lofredenaar der Grieken op te

treden; maar om eene onpartijdige rekenschap van de Geschiedenis hunner Zeden en Godsdienst te geven. Mijne zwakke pogingen hebben slechts gediend om eenig licht over een gedeelte van de geschiedenis der oude wereld te verspreiden, en ik ben nog te veel doordrongen van de gebreken van mijn werk, om de toegevendheid mijner lezers niet in te roepen. Gave God, dat er een onder hen ware, die op een ruimer schaal het gebouw voltooide, waarvan ik niet dan een gedeelte kon optrekken."

Wij wenschen den verdienstelijken Schrijver geluk met het voorspoedig volbrengen van eenen arbeid, die de vrucht van eene meer dan twintigjarige studie is, en waardoor het ook aan den vreemdeling kan blijken, dat de grondige geleerdheid nog niet van den Nederlandschen bodem is geweken. Wij zouden gaarne van dezelfde hand, die met zoo veel naauwkeurigheid het Grieksche Veelgodendom in deszelfs vroegsten tijd en bloei beschreef, de Geschiedenis van den val en ondergang van hetzelve ontvangen, toen het door het licht der wijsbegeerte overschenen, door het ongeloof ondermijnd en door vreemdsoortig bijgeloof geheel ontaard, eindelijk voor de hemelsche kracht des Christendoms bezweek. Dit merkwaardig tijdvak in de geschiedenis der menschheid is nog niet volledig behandeld, zoo min in het geschrift van BENJAMIN CONSTANT, *du Polythéisme Romain*, dat hij als een vervolg op zijn werk *de la Religion* bestemde, als in dat van TZSCHIRNER, wiens *Fall des Heidenthums* door zijnen vroegtijdigen dood onvoltooid bleef. Wij besluiten met de verklaring, dat wij niemand beter in staat zouden keuren, om in de voetstappen dezer beide beroemde Schrijvers te treden, en daardoor een' waardigen tegenhanger te leveren aan het werk van GIBBON, over *het verval van het Romeinsche Rijk*, dat, hoewel in sommige opzigten niet van éénzijdigheid vrij te pleiten, evenwel een meesterstuk blijft. Mogt de Heer VAN LIMBURG BROUWER hiertoe lust en opgewektheid gevoelen, aan ijver en geleerdheid ontbreekt het hem niet, en wij zouden dan een letterkundig voortbrengsel verkrijgen, waarop wij, even als op het nu voltooide, met regt roem konden dragen.

Krijgskundige Geschiedenis van den Oorlog in het Spaansche Schiereiland en in het Zuiden van Frankrijk, van

1807—1814. (*Ontleend aan het oorspronkelijke Engelsche werk van* NAPIER.) *Iste Deel. Te Maastricht, bij* de Gebr. Ploem. 1842. *In post 8vo. VI*, 298 *bl. f* 2-:

De oorlog op het Spaansche Schiereiland heeft den *Franschen* doen zien, wat eene Natie, door vaderlandsliefde bezield, door opgewonden geestdrift aangevuurd, verrigten kan, al worden dan ook de legers niet gekommandeerd door bekwame chefs, zoo als er maar weinigen zich in de Spaansche gelederen bevonden. Veel heeft tot het krachtig ontwikkelen van dien strijd en tot ongeloofelijke volharding bijgedragen de bijzondere geschiktheid van *Spanje* voor den kleinen (*guerilla-*) oorlog, waarvan in iedere Provincie benden ontstonden, welke zich beijverden om, onder hunne bevelhebbers, de Fransche achterblijvers af te snijden, konvooijen op te ligten, koeriers en estafetten te onderscheppen, waardoor de bevelvoerende Generaals dikwerf dagen lang onbekend bleven met den waren stand hunner troepen in andere Provinciën; terwijl deze benden daarenboven door een Engelsch hulpleger werden ondersteund.

Het werk van den Engelschen Luitenant-Kolonel NAPIER is niet algemeen bekend, eensdeels wegens deszelfs uitvoerigheid, anderdeels wegens de kostbaarheid, door bijvoeging van kaarten en plans veroorzaakt. Het wordt echter voor het beste gehouden dat, onder de menigvuldige werken, over dien oorlog geschreven is. Er bestaat eene Fransche vertaling van onder den titel van W. F. P. NAPIER, *Histoire de la guerre dans la Péninsule et dans le midi de la France, depuis l'année* 1807 *jusqu'à* 1814, *traduit de l'anglais et enrichi de notes par Mr. Le Lieut. Gen. Comte* M. DUMAS. De Schrijver van het Hollandsche werk noemt het geen oorspronkelijk werk en ook geene vertaling. Hij behandelt het eerste Hoofdstuk op dezelfde wijze als NAPIER. Het standpunt, waarop de Schrijver geplaatst schijnt, de schrijvers die hij heeft kunnen naslaan om het originele werk te toetsen, geven het regt te veronderstellen, dat het zoo naauwkeurig mogelijk is; en de bedenkingen en opmerkingen, van welke hij ieder Hoofdstuk doet vergezeld gaan, getuigen van eene onpartijdige oordeelvelling over de Chefs, welke zoowel het Fransche leger als dat der Bondgenooten hebben aangevoerd. Het lag in den aard der zaak, dat de Engelsche Schrijver nog al partijdig zoude wezen voor zijne landge-

nooten, ofschoon hij zich niet ontziet hunne gebreken op te merken.

Het voor ons liggende Deel loopt van 1807—1809, en is vervat in acht Hoofdstukken. Het I. handelt over het uitbreken van den Spaanschen opstand tot aan den terugtogt van Koning JOSEPH naar den *Ebro*. II. Veldtogt van *Portugal*. Vervolg der krijgsgebeurtenissen in *Spanje* tot op de komst van NAPOLEON. III. Van de komst van NAPOLEON in *Spanje* tot aan de inscheping van het leger van MOORE. IV. Beleg van *Saragossa* en krijgsgebeurtenissen in *Katalonië* tot in April 1809. V. Krijgsverrigtingen der *Franschen* in het zuiden van *Spanje* en tegen *Portugal* tot aan de komst van WELLINGTON. VI. Veldtogt in het noorden van *Portugal*. Bevrijding van *Galicië*. Krijgsverrigtingen in *Arragon*. VII. Veldtogt van *Talavera*. VIII. Oorlog in *Katalonië* en verdere krijgsverrigtingen tot aan het einde van het jaar 1809.

Al wat wij hier vinden is in eenen levendigen stijl, ons geheel en al op het tooneel des oorlogs verplaatsende, geschreven, en wekt onder de lezing onze belangstelling bij voortduring op. Hier en daar komen ons, zoo wel bij de handelingen van den *Franschman* als van den *Brit*, treffende passages voor; terwijl de verrigtingen van SOULT in het noorden van *Portugal*, tot aan den opmarsch van het *Engelsche* leger naar den *Douro*, benevens zijn' terugtogt naar *Galicië*, een hoogstgewigtig gedeelte des werks uitmaken.

Als misschien eene minder bekende bijzonderheid van den dood van den Britschen bevelhebber JOHN MOORE, die in alle opzigten een man van een uitstekend karakter schijnt geweest te zijn, diene het volgende. MOORE sneuvelde in den slag van de *Corunna*. »Toen hij, door den kanonkogel getroffen, van het slagveld werd gedragen, kwam het gevest van zijn' degen in de wijdgapende wonde; men wilde den degen wegnemen, maar met bedaardheid zeide hij: *Laat zijn; hij moet met mij van het slagveld gaan.* In weêrwil der smartelijkste pijnen verliet hem zijne bedaardheid niet; gedurig beval hij de dragers stil te staan en zag dan met deelneming naar den loop van het gevecht. Onderrigt dat de *Britten* zegevierden, en tevens zijn einde voelende naderen, zeide hij tegen zijnen ouden krijgsmakker, den Kolonel ANDERSON: »het is eene groote vreugde voor mij, te hooren dat wij de *Franschen* hebben geslagen; gij weet, dat ik

altijd gewenscht heb zóó te sterven;" Even als de *Claverhouse* van WALTER SCOTT vond MOORE niets schooners dan als Veldheer te sneuvelen, na eene behaalde overwinning. Alsof hij een voorgevoel had van de lasteringen, waarmede zijne vijanden hem zelfs na den dood zouden vervolgen, zeide hij, een oogenblik vóór zijn sterven: »*Ik hoop, dat het* Engelsche *volk tevreden zal zijn; ik hoop, dat mijn land mij regt zal laten wedervaren.*" Zijn lijk werd ter aarde besteld in de Citadel van de *Corunna* en in overhaasting begraven."

»*No useless coffin confined his breast,*
Nor in sheet, nor in shroud we bound him;
But he lay like a warrior taking his rest
With his martial cloak around him."

(*Geen onnoodige doodkist bekneldе zijne borst en wij wonden hem in geen doodlaken of lijkkleed; maar hij lag daar, gewikkeld in zijnen krijgsmantel, even als een oorlogsman die zich te slapen legt.*)

»Zoo zegt de Dichter van MOORE's *burial* (de begrafenis van MOORE), een overschoon gedicht, dat langen tijd aan BYRON is toegeschreven." Was de dood van MOORE die van een held, de edelmoedigheid van SOULT was die den echten krijgsman waardig: hij liet een gedenkteeken oprigten ter eere van zijn' gesneuvelden vijand.

Genoeg van den inhoud dezes werks. Die der Lezers, welke iets zouden wenschen te weten van de redenen, die de Schrijver voor zijne spelling opgeeft, verwijzen wij, om niet te breedvoerig te worden, naar het voorberigt. De Schrijver moge in die spelling meer die van onzen BILDERDIJK zijn toegedaan: bij liefde voor onze schoone moedertaal mag men toch geene groote mate van onverschilligheid aangaande de spelling der woorden aan den dag leggen; hierdoor treffen wij eene onaangename ongelijkvormigheid in de spelling en in het gebruik der naamvallen aan; en wij zouden eene geheele bladzijde kunnen vullen met aanwijzing derzelve. De Lezer zie slechts bl. 114 en 115, waar het aangehaalde van MOORE's dood voorkomt: Wij hebben al de misstellingen in onze citatie veranderd. Taal en correctie, met één woord, zijn slecht.

Wij ontvangen hier een overzigt van eenen der gedenkwaardigste oorlogen, door NAPOLEON's heerschzucht aange-

vangen en gevoerd, maar tevens van de krachtontwikkeling eener Natie, die tegen den werelddwinger eenen strijd op leven en dood begon en volhield. Betreurenswaardig dat *Spanje's* heldenzonen door eene verdeeldheid thans zijn vaneengereten, die hun land tot het droevigste tooneel van partijzucht, overdreven vrijheidzucht, van weifelende zwakheid, van karakterloosheid maakt. Wreedheid en onverzoenlijke wraakzucht leiden nog de handelingen en daden van derzelver bewindvoerders; en daar hier vurige gehechtheid aan de Godsdienst en ginds eene Republikeinsche gelijkheid hare rollen willen spelen, gaat het vertrouwen overal verloren; terwijl deze partijwoede bestanddeelen doet ontstaan, die *Spanje* op deszelfs grondvesten van welvaren en bloei moeten schokken, en alomme voor handel, landbouw en fabrijken den jammerlijksten toestand openen. Mogten orde, eenheid en vastheid van beginselen bij het burgerlijke bestuur nog eenmaal voor dat schoone land het goede doen geboren worden!

Ontwerpen van Strafwetten en Regtspleging voor het Krijgsvolk te lande en te water, vervaardigd onder de regering van Koning LODEWIJK NAPOLEON. *Uitgegeven door Mr.* G. W. VREEDE, *Hoogleeraar in de Regten te Utrecht. Iste Stuk, inhoudende het Rapport der Commissie van Militaire Wetgeving, gedagteekend* 8 *April* (8 Julij) 1807, *en het daarbij ingediend Crimineel Wetboek en Reglement van Krijgstucht voor het Krijgsvolk van het Koningrijk Holland* (te water en) *te lande. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1842. *In gr. 8vo. XXIV en* 190 *bl. f* 2-10.

Het gebrekkige der thans bestaande afzonderlijke militaire wetgeving hier te lande is algemeen erkend. Een nieuw Wetboek van krijgstucht voor de gewapende magt te water en te lande wordt reikhalzend te gemoet gezien; maar welkom moet dan ook alles wezen, wat tot bouwstof dienen kan, om tot verbetering der tegenwoordige wetgeving op dat punt te geraken. Voor hen, die hunne inzigten daaromtrent openbaar willen maken, is het zeer nuttig, bekend te zijn met hetgene reeds onder Koning LODEWIJK was voorbereid, ofschoon het, ten gevolge van het kortstondige van zijn

bestuur, niet in werking gekomen is. Wij verheugen ons daarom, dat Prof. VREEDE zich de moeite heeft getroost, de stukken te verzamelen en met eene Voorrede te verrijken, welke wij thans als eerste deel van zijn werk aankondigen, en waarvan wij hopen het vervolg weldra te ontvangen. Bij de beoordeeling van dien vroeger verrigten arbeid door een aantal kundige, verdienstelijke en beroemde mannen van dien tijd vergete men echter niet, dat het leger toen bijna geheel uit vreemdelingen, en wel uit zoodanigen, die aan eene vrij willekeurige behandeling gewoon waren, bestond; terwijl daarentegen de krijgsmagt van den Staat tegenwoordig, over het geheel genomen, uit *Nederlanders* is zamengesteld. Billijk mag men dus eene nog mildere wetgeving verwachten, dan waarvoor men in LODEWIJK's tijd het leger rijp kon keuren. En echter in dien tijd waren de *slagen*, hetzij als maatregel van krijgstucht, hetzij als straf, verworpen. Wij zijn dus na 1813 niet vooruitgegaan. Men vergelijke den catalogus der straffen in:

Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande (8 *Julij* 1807.)	*Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande* (15 *Maart* 1815.)
Tweede kapittel. Art. 11.	*Art.* 28.
De Militaire straffen zijn de volgende, als:	De straffen, bij dit Wetboek als Militaire straffen vastgesteld, zijn:
1°. De straffe des doods.	1°. De straf des doods met den kogel.
2°. Die van gevangenis of confinement.	2°. De kruiwagen (eigenlijk eene galeiboevenstraf, die wordt uitgesproken, maar in 't wezen der zaak nooit ten uitvoer gelegd, derhalve stellig af te schaffen.)
3°. Die van cassatie.	3°. De cassatie.
4°. Die van arrest of detentie.	4°. De *slagen* met het wegjagen uit de dienst als een' eerloozen schelm.
(En in Art. 14 *ontslag* en *suspensie*.)	5°. De *slagen* met het afnemen der kokarde en arrest of detentie.

6°. De *slagen* met het afnemen der kokarde.
7°. De *slagen* met arrest of detentie.
8°. De *slagen*.
9°. Het arrest of dententie.

Daar bij de Publicatie van 11 Dec. 1813 voor de andere ingezetenen de *geeselstraf*, en bij het Militaire Wetboek van 15 Maart 1815, voor de krijgslieden, *met vijf variatiën*, de *slagen* zijn ingevoerd, zou men wel mogen vragen, of na den opstand tegen NAPOLEON de *Nederlanders* zoo onhandelbaar zijn geworden, dat men voor militairen de rietslagen, en voor burgers de geeselroeden, onder de middelen van strafoefening niet meer missen kon!

Gedenkschrift der oprigting van het Standbeeld voor M. A. DE RUYTER, *plegtig ontbloot te Vlissingen, den* 15 *Augustus* 1841. *Door de Commissie tot de oprigting. Met gesteendrukten Titel, Vignet en Platen. Te Vlissingen, bij* P. C. Verhoeff. 1842. *In gr. 8vo. XXXII en* 217 *bl.* *f* 3-75.

De Commissie, belast met de werkzaamheden ter oprigting van het Standbeeld voor DE RUYTER, heeft geene gemakkelijke taak ter volvoering gehad. Alle soortgelijke ondernemingen stuiten onophoudelijk op onverwachte moeijelijkheden, die slechts door geduld en volharding zijn uit den weg te ruimen, en niet altijd mag het ook der ijverigste werkzaamheid gebeuren, de zaak tot zulk een gewenscht einde te brengen, als de Vlissingsche Commissie heeft mogen aanschouwen.

Zij legt in dit *Gedenkschrift* rekening af van hare verrigtingen, en heeft in eenen bundel alles verzameld, wat op de geheele zaak betrekking heeft. Eene eigenlijke beoordeeling van dit boek te geven, komt weinig te pas, en den lezer zal het genoeg zijn, wanneer wij een kort verslag mededeelen van datgene, wat hij hier vinden kan. In het algemeen mogen wij vooraf laten gaan, dat de Commissie ook in het schrijven van dit Gedenkschrift zich uitstekend van hare taak heeft geweten, en dat het verslag, door haar

gegeven, in goeden stijl gesteld is en zich met genoegen en belangstelling laat lezen. Het bevat de geschiedenis van het geheele plan. In de eerste afdeeling vindt men de aanleiding tot hetzelve en de voorbereidende middelen, om tot de uitvoering te geraken. Het is bekend, dat het Vlissingsche departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* het voorstel van een paar van deszelfs leden, om pogingen te doen ter oprigting van een gedenkteeken voor DE RUYTER, met algemeenen bijval ontving. Ongelukkig was het tijdstip, waarop de terstond benoemde Commissie hare werkzaamheden moest beginnen. Het jaar 1830 was te rampspoedig, dan dat er met eenige vrucht tot het ondernemen van soortgelijke plannen kon gearbeid worden, en verwonderen kan het ons niet, dat eerst in 1836 eenig verslag van voorloopige werkzaamheden te geven was. Dit verslag was van dien aard, dat men overging tot het in 't werk stellen van pogingen, om de vereischte gelden bijeen te brengen, eerst onder de leden van de Maatschappij, wier afdeeling het eerste plan had geopperd, later in het algemeen door uitnoodiging tot bijdragen aan alle landgenooten. Men vond zich in zijne verwachting niet bedrogen, en mogt zich weldra in genoegzame ondersteuning verheugen, om dadelijk te kunnen overgaan tot de werkzaamheden ter oprigting zelve van het gewenschte Standbeeld.

Wat de Commissie te dien opzigte gedaan heeft, het beginsel, vanwaar zij is uitgegaan, dat het gedenkteeken voor DE RUYTER ook een gedenkteeken van nationale kunst behoorde te zijn, de wijze, waarop zij gehandeld heeft bij de moeijelijkheden, waarmede zij had te strijden, en de gelukkige uitslag, waarmede hare pogingen ten slotte bekroond zijn, dat alles wordt hier vermeld, en kan niet anders dan de goedkeuring wegdragen van allen, die in de vereering van onzen grooten Zeeheld eenig belang stellen. Ieder, die het standbeeld gezien heeft, door den bekwamen ROYER vervaardigd, erkent de schoonheid en gepastheid van dit gedenkstuk, als eene waardige hulde, den grooten man toegebragt. Dank zij der Commissie, die met zoo veel zorg en belangeloozen ijver alles heeft voorbereid voor de plegtige feestviering, waarbij het Standbeeld eindelijk werd ontbloot!

In de derde afdeeling vinden wij eene uitvoerige beschrijving van die feestviering zelve. Zij was eene echt vader-

landsche feestviering, en zal in de herinnering van allen, die haar mogten bijwonen, lange blijven leven.

Onder de bijlagen vinden wij de Redevoering van den Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN, waarover vroeger in dit Tijdschrift is gesproken, en op welke wij dus niet terugkomen. De Cantate, bij die gelegenheid gezongen, laat, dunkt ons, nog al een en ander te wenschen over, b. v. regels als deze:

Omkranst het beeld met eeuwig groene palmen
En *bloemen der onsterfelijkheid.*

of:

Door 't heil van 't vaderland beloond,
Droop 's vijands bloed slechts van zijn wapen.

Hartelijk gemeend is de toespraak bij de ontblooting van het Standbeeld; maar het was eene ondankbare taak, om na de rede van Prof. VAN DER HOEVEN te *moeten* spreken.

Het boekdeel is met platen versierd, en die van de Medaille, te dezer gelegenheid geslagen, en van het Standbeeld zelf zijn voortreffelijk. Het geheel is een waardig Gedenkschrift dezer vaderlandsche onderneming.

Engelin! vergeet mij niet. Luimige en ernstige Muze, door L. SCHIPPER. *Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1842. *In post. 8vo. XII en* 182 *bl. f* 1 - 25.

De vreemdklinkende, in eene fantastische, niet onaardig geteekende lijst vervatte titel van dit bevallig uitgevoerd boeksken wordt in het Voorberigt verklaard. Het eerste dichtstukje, hetwelk, na eene Opdragt aan de stad *Zalt-Bommel*, in het bundeltje voorkomt, draagt namelijk hetzelfde opschrift, en behelst eene bede aan des Dichters Muze, dat ze hem niet verlate, en een' wensch tevens, dat hare toonen het Publiek niet ongevallig mogen zijn. Op raad van een' vriend, — voor wiens rekening wij de juistheid daarvan willen laten, — werd dit opschrift nu tot titel van het geheel genomen, en de luimige en ernstige Muze van den Heer SCHIPPER is dus de Engelin, wie hij bidt hem niet te verlaten of te vergeten. Volgens zijne eigene getuigenis, gingen odes, leer- noch heldendichten deze Muze ooit vlug

van de hand; en zij handelde dus, naar het oordeel van Ref., zeer verstandig, zich daarmede niet vruchteloos te vermoeijen. Het door haar gekozen genre heeft ook zijne verdienste. Een zeventigtal hier verzamelde kleine stukjes getuigt van opgeruimden zin, luimig en schuldeloos spelend vernuft, teeder gevoel, echte levenswijsheid, en, waar het pas geeft, van heldere godsdienstige denkwijze. Door bijna allen speelt, als ware het, iets kinderlijks, dat het onbedorven gemoed behagen en verkwikken zal, hetzij de Dichter ernstig of boertig is, en hetwelk slechts hier en daar in uitdrukkingen vervalt, die eenigermate de grenzen van het kinderachtige en platte naderen. De gestadige afwisseling van onderwerp, toon en dichtmaat zal bovendien aan vele lezers, en niet het minst aan vele lezeressen behagen, en om al deze redenen durven wij het niet dure en nette boeksken met ruimte aanbevelen. Eene gestrenge kritiek op rangschikking of woordenkeus komt hier vooral niet te pas, te minder, daar de Auteur zelf zijne Gedichtjes voor niet meer gehouden wil hebben dan ze zijn. Van de ernstige stukjes troffen en behaagden *Kleant*, *de Ontaarde Kinderen*, *de onderworpen Moeder*, *de wuftheid der Lippen*, *de Naam* en *het Verbod*, Ref. het meest; terwijl hij uit de meer luimige aan *Mijn Meisje*, *de Collectant* en *de Winter* de voorkeur schenken zou. Ook *Zuinigheid* is een lief stukje, hetwelk, gelijk mede sommige der overigen, geen ongeschikt volksliedje zou wezen.

Tafereelen, Fragmenten en Aanteekeningen uit de ondervinding van eenen Dorpspredikant, ter verspreiding van waarheid, bevordering van zedelijkheid en menschengeluk, voor goede en gevoelige harten; door J. J. BANGE, *Evang. Luth. Predikant te Sappemeer. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In 8vo.* 207 *bl. f* 1-50.

Stilleven. Tooneelen uit het Leven van een Duitsch Dorpspredikant. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. *In gr. 8vo.* 152 *bl. f* 1-50.

Titel en inhoud van deze beide werkjes hebben zoo vele overeenkomst, dat ze gevoegelijk te zamen kunnen worden aangekondigd. Het eene is oorspronkelijk; het andere ver-

taald. Beide behelzen kleine verhaaltjes, vertoogjes, tafereelen, of hoe men ze noemen mag. Gelijk de *Duitscher* zijnen titel korter gesteld heeft, dan de *Nederlander*, die daarin zeer wijdloopig is, zoo is de laatste ook in den inhoud breedvoeriger. Van zijn oogmerk zegt de Eerw. BANGE: »Menigvuldige verkeerde begrippen, die eenen schadelijken »invloed te weeg brengen, aan te toonen, en alzoo derzel»ver nadeelige uitwerkselen weg te nemen, de onschuld te »waarschuwen tegen de menigvuldige gevaren, welke haar »bedreigen en voor altijd van zielevrede en geluk berooven »kunnen, haar door ernstige taal te wapenen tegen de ver»nieling van haar geluk, en haar alzoo tot het voortdurend »genot van zielsrust in staat te stellen — ook den reeds ge»vallene op den weg der deugd terug te roepen, en tot ver»goeding en herstelling van het gedane kwaad op te wek»ken.'' Wie zal dit doel niet toejuichen? In hoeverre nu de 23 hier voorkomende stukjes daaraan beantwoorden — ja, het eene is belangrijker dan het andere; maar, wat ook niet onbelangrijke ontmoetingen zijn in het herderlijke leven van den Evangeliedienaar, wat in de huisbezoekingen en gesprekken met gemeenteleden voorkomt, dat is niet alles belangrijk voor het publiek, en verscheidene stukjes konden zonder schade ongedrukt zijn gebleven. Over het geheel echter is dit werkje zeer geschikt voor *Nuts*-bibliotheken en dergelijke.

In levendigheid van schildering en handeling is de Duitsche Dorpspredikant zijnen Nederlandschen Ambtgenoot vooruit; maar het boekje is *Duitsch* van top tot teen. Men leest hier van eenen Predikant, die vóór het Avondmaal de biecht afneemt, aan de huizen zijner gemeenteleden den Doop gaat bedienen, van altaarkaarsen enz. Daarom hadden wij, schoon anders, als gezegd, de voorstelling innemend en onderhoudend is, het werkje liever onvertaald gelaten.

Maria, of Raadgevingen aan Moeders, om hare Kinderen naar ligchaam en geest behoorlijk op te voeden. Vrij bewerkt naar een door den Opvoedingsraad van Zurich met den eersten prijs bekroond Prijsschrift. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1842. *In gr. 8vo.* 271 *bl.* *f* 2-40.

Dit werkje verdient ruime aanprijzing aan alle moeders,

die het wezenlijk heil en eene verstandige opvoeding harer kinderen bedoelen. — Maar dat wil immers elke regtgeaarde moeder? — O! de kloof is dikwijls wijd tusschen het willen en het doen. Er zijn moeders, die het werk der opvoeding van haar kroost aan dienstboden overlaten, en zelve zeldzaam de kinderkamer bezoeken; dat zijn *Mama's*, die te veel tijd noodig hebben voor kleeden en kappen, en diners en speelpartijen, en bals en concerten, dan dat meer dan een oogenblikje voor de kinderen zou kunnen overschieten. Zulke moeders, indien men ze dien eerwaardigen naam geven mag, zullen dit boek niet lezen; daarover dus genoeg. Er zijn ook moeders, wie de zorg voor de ligchamelijke en zedelijke vorming van hare kinderen ernstig ter harte gaat, maar die meenen, dat dit werk niet zoo heel veel tijd en moeite behoeft te kosten, of liever, dat men er andere bezigheden toch vooral niet om verzuimen moet. »Ik kan toch geen twee, drie uren van mijn werk (dat is in dezen zin doorgaans het inmaken van groente of het *doen* eener kamer) scheiden, om een hoofdig kind te buigen;" dit hebben wij meermalen hooren zeggen. Zulke moeders kunnen veel uit dit boek leeren. Zij zullen zien, dat, wanneer eene moeder alles voor hare kinderen zijn zal, niet de tijd, die er van boenen en opredderen en keuken en kelder overschiet, aan het kroost moet worden gewijd, maar wat het zwaarste is ook het zwaarste moet wegen. Er zijn, nog eens, moeders, die het goed, al te goed met hare kinderen meenen, maar — het gewone moedergebrek — te toegevend zijn. Niet, dat zij haar kroost niet wel eens bestraffen; maar somtijds schijnt haar het vergrijp te gering, zonder dat men genoeg let op de gemoedsneiging, die het verraadt; somtijds is het: »men kan ook niet altijd op de kinderen hakken;" somtijds: »zie eens naar de kinderen van die en die; ik wil dan toch niet weten, dat de mijne zooveel stouter zijn;" op een ander' tijd wordt het ijverigst begin, b. v. van het dwingen tegen te gaan, ten halve gestaakt, uit gemakzucht, of omdat men »niet alles op eens vordert," of omdat men onbedachtelijk iets geweigerd heeft, dat men naderhand begrijpt wel te kunnen inschikken, en nu, verkeerd genoeg, ook gaat inschikken, — en wat dies nog zooveel meer zij, dat er gemakkelijk vellen over volgeschreven konden worden. Zulke moeders kunnen veel, zeer veel van deze *Maria* leeren. Misschien zullen zij zeggen: »Ja, dit is nu allemaal

heel mooi in een boek, maar in het werkelijke leven kan men het zoo volmaakt niet krijgen; kortom, die *Maria* is een ideaal; zóó kan het niet." — Gij hebt gelijk, goede moeder; maar het vooruitzigt van *alles* niet te kunnen mag u niet moedeloos maken en terughouden. Zoo is het met elken pligt; zoo is het ook met de zedeleer van het Christendom. *Volkomen* aan hare eischen beantwoorden kan niemand, maar dat ontslaat van geene aanhoudende pogingen. — »Maar er is nog al wat in, waarmede ik het niet geheel eens ben." — Dat behoeft ook niet; er zal toch veel in zijn, dat u kan nuttig wezen. — »Maar het werkje is van buitenslands, en iedere natie heeft hare eigene behoeften, zeden, landaard, luchtgestel enz." — Het is zoo; maar de Vertaler heeft het oorspronkelijke, waar dat noodig was, gehollandiseerd. — »Er is reeds zooveel en zooveel goeds over dit onderwerp geschreven." — Welnu, gebruik, wat u best aanstaat. — »Elk kind moet anders behandeld worden; men kan geene algemeene regelen voorschrijven." — O ja, mits uw oordeel..... »Dus meent gij, dit boek niet slaafsch volgen, maar...." Juist geraden, zorgdragende moeder! wij willen u alleen iets aanprijzen, waarin gij wenken genoeg vinden kunt, die uw gezond oordeel en uwe kennis van *uw* kroost zelve kan toepassen, en zulk een boek is geen kookboek, welks recepten men letterlijk volgt.

Annette de St. Morin. Een Verhaal uit den tijd van LODEWIJK *XV. Door* G. P. R. JAMES. *II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1842. *In gr. 8vo.* 713 *bl. f* 7-20.

De spoed, waarmede JAMES zijne romans elkander doet opvolgen, getuigt van eene groote vruchtbaarheid, maar bewijst ook, dat zij in den smaak van het Engelsche publiek vallen. Ook onder ons schijnen zijne werken niet weinig bijval te vinden, zoo men oordeelen mag naar de gretigheid, waarmede zij vertaald worden. Rec. heeft niet alle romans van den Engelschen Schrijver gelezen, maar erkent gaarne, dat hij sommige van de voortbrengselen zijner pen onder de beste stukken rekent, die in den laatsten tijd zijn vertaald. Opmerkelijk komt hem vooral ook voor de verscheidenheid, die hij aan zijne romans weet te geven, waar-

door hij niet alleen van onderwerp, maar daarmede tevens als 't ware van toon, trant en stijl verandert. Rec. maakte deze opmerking vooral, toen hij kort na elkander *Annette de St. Morin*, *de Jacobijnen van de veertiende Eeuw*, en *Morley Ernstein* had gelezen, welke alle drie zoodanig van elkander verschillen, dat men ze naauwelijks aan denzelfden Schrijver zou toekennen. Alle drie zijn daarbij in hunne soort onder de betere romans te rekenen, wier lezing men zich niet zal beklagen.

Het is bekend, dat JAMES vooral den historischen roman zich ter bewerking heeft voorgesteld, en dat verscheidene van zijne stukken bepaaldelijk tot dat *genre* behooren. Geheel is dat niet toepasselijk op het boek, hetwelk wij nu aankondigen. Het doel van den Schrijver is daar blijkbaar niet geweest, om den tijd te schilderen, waarin hij zijne verdichte personen plaatst. ANNETTE en haar pleegvader, de laatste vooral niet het minste, zijn het, om wie het boek is geschreven. Van de eene zijde de ontwikkeling van een vrouwelijk karakter, gevormd door de opvoeding van eenen man als de *Abbé* DE CASTELNAU, van de andere zijde de schildering van dien *Abbé* zelven en van den invloed, dien de opvoeding van het meisje heeft op een karakter als het zijne, dat is het groote doel, hetwelk de Schrijver zich heeft voorgesteld. Voor zijn doel had hij het noodig, zijn verhaal te plaatsen in het tijdvak van de regering van LODEWIJK XV, en is alzoo met dezen eigenlijk gezegd huiselijken roman toch ook weder eenigzins op zijn gewoon gebied gekomen. Hij heeft daarbij echter het bijzondere oogmerk van zijn verhaal niet uit het oog verloren, en het historische slechts in zooverre gebruikt, als hij het daarvoor noodig had. Zoo wij dan hier LODEWIJK XV en zijnen Minister, den bekwamen Hertog DE CHOISEUL, ten tooneele zien voeren, het is niet om ons in de staatkunde van dien tijd te verdiepen. Het geheele boek gaat buiten deze om, ten zij men het stelsel van policie van die dagen in *Frankrijk* tot de staatkunde wilde rekenen. Deze alle geheimen doordringende magt speelt ook hier eene groote rol.

Het verhaal is boeijend geschreven en houdt ten einde toe de belangstelling gaande. De Abt, later Graaf DE CASTELNAU, is vooral fraai geteekend, en schoon zijn uiteinde wel wat heel abrupt wordt ingevoerd, gelooven wij toch, dat het juist gezien is, dat de consequentie in zijn karakter

moeijelijk zou te bewaren geweest zijn, indien hij niet bij het einde van den roman ware gestorven, en degene, die zijnen dood veroorzaakt, is als de *deus ex machina*, die den dichter tijdig te hulp komt.

Wij hebben het boek dus met genoegen gelezen, en twijfelen niet, of het zal in onze leesgezelschappen en bij ons romanlezend publiek den verdienden bijval vinden, dien wij het gaarne toewenschen. Druk en uitvoering zijn goed, en op eenige onnaauwkeurigheden in de correctie willen wij geene bijzondere aanmerking maken, dan om uitgever en vertaler tot zorgvuldigheid in dit opzigt voor het vervolg aan te sporen.

Het Testament, oorspronkelijke Roman door J. DE VRIES, *Schrijver van Eduard Westburg, de Bloem van Antwerpen, De Atheïst, Achttien Eeuwen, enz. Te Leyden, bij* Schreuder en van Baak. 1843. *In gr. 8vo.* 330 *bl. f* 3-25.

Aanvankelijk verwonderde het ons, dat de Schrijver van vier op den titel genoemde werken, behalve de welligt lange reeks, die door het veelbeteekenende *enz.* kan bedoeld worden, nog niet ook het woord, *Ridder van den een' of anderen Leeuw of Adelaar, of Lid van een of ander Instituut, of provinciaal, of letterkundig Genootschap, bij* den reeds weidschen titel *Schrijver van Eduard Westburg* enz. enz., had te voegen. Zou de man ook, uit te ver gedrevene zedigheid, de vermelding van zoodanige onderscheiding achterwege laten? Of zouden zijne bekwaamheden zoo weinig op den regten prijs gewaardeerd worden? De Schrijver lost zelf dit raadsel op. Hij beweert wel, dat *Al de werken*, die hij tot hiertoe uitgaf, N. B. *Eduard Westburg* en consorten, met genoegen gelezen werden. Het bewijs, door hem voor deze bewering aangevoerd, is, dat hij nimmer (de Schrijver verwart altijd *nimmer* met *nooit*) gehoord heeft, dat men zijne werken langdradig of vervelend vond. Hij rangschikt echter zelf zijne werken onder het middelmatige, en bekent, dat zijne romans nooit »*eclat* hebben gemaakt." Zeer naïf is ook des Schrijvers betuiging: »Misschien zou ook mijne pen in staat zijn betere vruchten op te leveren, indien ik mij hiertoe wilde inspannen; maar dan zoude het roman-

schrijven geene uitspanning voor mij meer zijn. Vandaar, dat alles, wat ik schrijf, los en vlug op het papier geworpen is; dat men ze niet meer dan eenmaal moet lezen, niet wikken en wegen," enz. Door dit een en ander te verklaren, wil de Schrijver »de critiek ten minste eenigzins ontwapenen." Indien dit zoo is, dan overtreft, wat ons aangaat, de uitslag zijne verwachting, dewijl wij gevoelen, dat alle kritiek hier even als paarlen voor de zwijnen geworpen zou zijn. Indien de Schrijver meer achting had voor het beschaafd publiek, dan hij aan den dag legt, door zijne onbekookte voortbrengselen hetzelve aan te bieden, dan zouden wij hem aanmoedigen, door te verklaren, dat hij hier en daar blijken geeft van genoegzamen aanleg, om in dit vak iets beters te leveren. Maar zoodanig eene aanmoediging heeft de man niet noodig, om de reeks van zijne werken te vergrooten. Wie zal kunnen nalaten zich over des Schrijvers smaak te verwonderen, die hem een meisje, hetwelk hij als een ideaal van schoonheid roemt, aldus hoort beschrijven: »Haar schoon gevormd neusje was te klein, en haar mond, vooral wanneer zij lachte, en zulks was schier altijd het geval, eenigzins te groot. Hare spraak was eenigzins lispend en de uitspraak der letter *r* had iets onbeschrijfelijks, wanneer dezelve over hare lippen kwam?" Ook wederlegt de Schrijver de beschuldiging niet, dat het door hem hier geleverde verhaal onwaarschijnlijk is; integendeel, hij erkent derzelver gegrondheid, door te beweren, dat, indien ook al dit verhaal »te wonderlijk is om geloofbaar te zijn," hetgeen verhaald wordt evenwel *mogelyk* is. Zoo zouden ook wij het niet voor *geloofbaar* houden, dat een jeugdig mensch, die zooveel op zijn eigen werk aan te merken heeft, als de Schrijver van dezen Roman, dit werk in het licht zou durven geven; dat dit echter mogelijk is, bewijst de uitgave van dit verhaal. Ten slotte nog eene der aardigheden, die ons hier aangeboden worden:

»*Non semper arcem tendet appollo*," zegt ADEOPUS.

Wij zijn buiten staat, dit Latijn voor onze met die taal niet bekende lezers over te zetten; het is onvertaalbaar.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving van het hedendaagsch Europa. Door W. A. VAN HENGEL. *IIIde Deel. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. f* 4-80.

Na vijf jaren toevens ziet eindelijk het derde Deel dezer *Geschiedenis* het licht. Mogen wij de waarde van een werk berekenen naar het aantal jaren, dat er gedurende deszelfs bearbeiding verloopt, dan zou voorzeker het onderhavige boven allen lof verheven wezen. Doch die eenigzins billijk denkt, zal de redenen van het uitstel billijken, die de beroemde Schrijver ons in de voorrede dezes Deels doet vernemen. Over het uitstel zelf mogen wij ons niet te zeer beklagen, zoo slechts hetgeen wij ontvangen het wachten beloont. En dat dit hier werkelijk in vele opzigten het geval is, moge uit onze aankondigende beoordeeling blijken.

Over het plan van het geheel, en de wijze, waarop de Hoogleeraar het tot dusverre getracht had te volvoeren, is bij de aankondiging der beide vorige Deelen in dit Tijdschrift gesproken. (*) In het vorige Deel is de geschiedenis der beschaving voorgesteld in dien staat van kindschheid, waarin zij verkeerd heeft van den val der Romeinsche heerschappij tot den tijd der kruistogten toe. Thans wordt de draad weder opgevat, en tot aan het begin der 14de eeuw wordt de taak voortgezet. De overgang der zedelijke en godsdienstige beschaving in *Europa* van kindschheid tot jongelingschap, het tijdperk harer voorbereiding, om in vervolg van tijd meer aan den trap der volwassenheid te naderen, zietdaar het hoofddenkbeeld, dat in dit derde Deel zal voorgedragen worden. In twee Hoofdstukken wordt het ontwikkeld. Het *eerste* beschrijft *Europa*'s vol-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* Jaarg. 1838. p. 569.

ken onder het bestuur der Roomsche kerk, of de voogdijschap over hen, door die kerk, bijzonder door de Pausen, ter hunne opvoeding geoefend. Het *tweede* behandelt *Europa*'s volken, onderling ter kruisvaart vereenigd, of hun' overgang uit de kindschheid tot de jongelingschap.

Het eerste Hoofdstuk begint met *eerst* den aard en de natuur der Roomsche kerk te beschrijven, bepaaldelijk haar *wezen, grondbeginsel* en *karakter*, voor zoover namelijk een en ander in de geschiedenis der beschaving noodig is. Bij het eerste wijst de Schrijver aan, dat het ligchaam der kerkelijken zoodanig is zamengesteld geweest, als het meest geschikt was, om in dien tijd *Europa* zedelijk en godsdienstig te vormen. Kinderen toch behoeven praal en schijnvertooning, en zou de beschaving gelukkig voortgaan, er moest een middelpunt zijn, en dit bood *Rome* aan. Bij het tweede wordt betoogd, dat de bevordering van zedelijkheid en Godsdienst altijd het grondbeginsel der Roomsche kerk was, vóór de dagen harer diepste verbastering, (Is hier de onderscheiding tusschen *beginsel* en *doel* juist uiteengehouden?) een grondbeginsel, dat steeds in de maatschappij werkte, schoon niet altijd op de voortreffelijkste wijze. Als *karakter* der Roomsche kerk wordt eindelijk dat der *onveranderlijkheid* (het *stationaire*, zouden wij zeggen) opgegeven. Met dit laatste ontkent natuurlijk de Schrijver niet het groote onderscheid, dat er tusschen de Roomsche kerk van vroegere en van latere eeuwen heeft plaats gehad. Integendeel beschouwt hij haar hier in *drie* verschillende tijdperken, die harer wording, uitbreiding en overheersching, in het eerste waarvan zij zich aan den Staat onderwierp, in het tweede zich van den Staat ontsloeg, in het derde zich boven den Staat verhief. Het overzigt dezer *twee* eerstgenoemde tijdperken maakt den inhoud uit van het *tweede* deel dezes Hoofdstuks. Het loopt door tot aan de kerkvergadering van *Sutri*, en omvat dus een aantal van ruim 1000 jaren. Opzettelijk wordt hier aangewezen, dat het karakter der Roomsche kerk in dit tijdperk geheel overeenkwam met *Europa*'s behoefte aan zedelijke en godsdienstige bescha-

ving. Daartoe wordt gelet op hare betrekking tot het staatkundig en regterlijk bestuur der maatschappij, op hare geestelijke heerschappij over de haar aanhoorige Christenheid, en hare werking op de van haar verwijderde volken. — Het *derde* deel eindelijk beschouwt de kerk in het tijdperk van haren grootsten luister, en loopt door tot op den tijd van BONIFACIUS VIII. — Hoogstbelangrijk is vooral in dit gedeelte het onpartijdig en grondig oordeel, dat over Paus HILDEBRAND wordt geveld, de aanwijzing der oorzaken van de stijgende magt der Pausen na zijnen dood, en de oplossing der bedenking, of de Voorzienigheid niet liever de Hierarchie had moeten stuiten in hare pogingen ter overheersching van kerk en Staat? Bij de beschouwing van INNOCENTIUS III hadden wij nog wel wat sterker tegenspraak gewenscht van de eenzijdige beschouwing dezes kerkvoogds, in het werk van den (Crupto-Catholijk?) HURTER geleverd, en welligt had de aanwijzing, dat de Hierarchie, hoewel zij nu *a posteriori* blijkt veel goeds te hebben uitgewerkt, echter niet *absoluut*, maar *relatief noodzakelijk*, en, indien ook dit laatste, altijd een noodzakelijk *kwaad* is geweest, hier meer op den voorgrond kunnen staan. De reden overigens, waarom deze periode niet met 1073, maar met de kerkvergadering van *Sutri* is aangevangen, meenen wij, na rijp beraad, te moeten goedkeuren.

In het tweede Hoofdstuk, de *kruistogten* behandelende, worden *eerst* de oogpunten aangewezen, waaruit deze ondernemingen, naar des Schrijvers meening, beschouwd moeten worden. VAN HENGEL heeft hier vooral, behalve den arbeid van VAN KAMPEN, REGENBOGEN, MICHAUD en anderen, WILKEN's *Geschichte der Kreuzzüge*, tot leiddraad gekozen, zonder daarom den pligt van zelfstandig onderzoek der bronnen geheel te vergeten. Hier wordt dan over de aanleiding, de verdeeling, de merkwaardigheid, het doel der kruistogten het noodzakelijkste herinnerd. De kruistogten worden hier niet opzettelijk aan het volkenregt en aan de beginselen der Christelijke menschenmin getoetst, doch des te nadrukkelijker de bewering van

hen wederlegd, die in deze ondernemingen niets dan eene uitspatting van menschelijke dwaasheid en dweepzucht zagen. De beschuldigingen, tegen de kruisvaarders ingebragt, bepaaldelijk die, welke ontleend zijn uit hun gedrag jegens *Grieken* en *Muhammedanen*, hunne verdeeldheid onder elkander, en hunne losbandigheid van zeden, worden wel niet ontkend, maar toch in een meer verschoonend daglicht geplaatst. En al ware ook de wijze, waarop de kruistogten ten uitvoer werden gebragt, nog veel afkeurenswaardiger geweest, hieruit zou nog niet volgen (mits men slechts de onderneming bij het licht *dier* tijden beschouwe), dat het plan zelf verwerpelijk ware. Met HEEREN moet men ze beschouwen, als vrucht van de *aetas heroica* des Christendoms. — Na uitvoeriger ontwikkeling van een en ander, wordt *ten tweede* bepaaldelijk de invloed aangewezen van de kruistogten op *Europa*'s zedelijke en godsdienstige beschaving. Oppervlakkig beschouwd schijnt wel die invloed meer *na-* dan *voordeelig* te zijn geweest, maar reeds begint ons hier eenig licht op te gaan, wanneer wij het bijgeloof en het zedebederf, hetwelk ons de geschiedenis der kruistogten vertoont, in zulk een verband plaatsen, als het beschouwd moet worden. Zelfs in het afgetrokkene beschouwd, hebben zij gedurende de middeleeuwen voor veler Christelijk leven ten weldadigen prikkel gestrekt, en waren het middel, om *Europa*'s volken uit den staat der kindschheid in dien der jongelingschap te doen overgaan. En vooral, wanneer men op hunne uitwerkselen en gevolgen ziet, hebben zij zoowel *zijdelings* als *regtstreeks* eenen weldadigen invloed uitgeoefend. In het eerste opzigt hebben zij van *Europa* het gevaar afgeleid, van aan woeste volken ten buit te worden. Zij hebben de kracht van instellingen en gebruiken gebroken, welke den gang der beschaving belemmerden, zoo als het leenstelsel, de overgroote magt der Edelen, de veten en andere. Zij hebben veel gebrekkigs in de maatschappij verbeterd, de wetgeving volmaakt, den riddergeest opgewakkerd, aan kunsten en wetenschappen menige belangrijke dienst gedaan. Zij hebben eindelijk veel goeds

gesticht door verbroedering der volken, verheffing van den geringen stand, en verlevendiging van edelen vrijheidszin. Een en ander moge niet dadelijk met de beschaving in verband staan, maar zonder al deze gebeurtenissen had deze laatste nooit de overwinning over zooveel tegenstand kunnen behalen. En hoeveel meer *regtstreekschen* invloed hebben deze heilige oorlogen uitgeoefend! Hoe menige schaduwzijde zij ook aan den opmerkzamen beschouwer aanbieden, zij hebben echter het hunne ter uitbreiding des Christendoms bijgedragen; zij hebben de Hierarchie op den regten tijd in vermogen doen toe- en afnemen; zij zijn in meer dan een opzigt voor de Godsdienst zelve weldadig geweest, en hebben tot de oefening van velerlei deugden medegewerkt. *Ten slotte* worden nog de stappen nagegaan, welke de zedelijke en godsdienstige beschaving ten tijde der kruistogten in het vernieuwd *Europa* gedaan heeft. Ten einde het gemakkelijkst een overzigt te nemen, verplaatst zich de Schrijver in de laatste dagen van BONIFACIUS VIII. Zoo, bij het overzigt van ruim twee vervlogene eeuwen, doet hij ons de vorderingen aanschouwen, welke door de zedelijke en godsdienstige beschaving gemaakt zijn. Hij let daartoe op de veelvuldige zorg voor de belangen van den menschelijken geest: op den levendigen strijd tegen bijgeloof, bedrog en gewetensdwang, en op den blijkbaren voortgang van de zaak der Godsvrucht en der deugd.

Het bovenstaande zal den lezer in staat stellen, om zich een begrip te maken van den rijkdom en de belangrijkheid der zaken, die hem hier ter beschouwing worden aangeboden. Vooral wanneer wij het hier geleverde als twee afzonderlijke Verhandelingen beschouwen, verdienen zij lof en goedkeuring. Was het niet mogelijk, op een' zoo veel betreden' weg altijd iets nieuws te vinden, de Schrijver laat het ons toch niet aan bewijzen ontbreken van zelfstandig onderzoek der bronnen en wijze gematigdheid in het beoordeelen der daadzaken. Van het eerste kan bepaaldelijk ten bewijze verstrekken, wat hij over GREGORIUS I en VII heeft aangemerkt. In een woord, de Hoogleeraar heeft

ook hier het bewijs gegeven van veelzijdige geleerdheid en echt Christelijke beschouwing der geschiedenis.

In het nu volgende vierde en laatste Deel zal de geschiedenis der beschaving, *vóór*, *bij* en *na* de Hervorming worden voortgezet. Hij belooft ons daarbij een *overzigt* van het geheele werk, waaruit de geregelde zamenhang van alles zal kunnen blijken. Inderdaad, naar dit laatste verlangen wij grootelijks. Nog altijd schijnt het ons toe, dat de *éénheid* van plan en doel des geheelen werks niet gemakkelijk te vinden is, en dat er ook hier weder veel voorkomt, dat op zichzelf waar en goed, maar met de geschiedenis der beschaving niet onafscheidelijk verbonden is. Doch, uit hoogachting voor den waarlijk geleerden Schrijver schorten wij die bedenkingen op, tot het beloofde *vierde* Deel verschenen en het werk in zijn geheel bekend zal zijn. Het ontbreke hem tot de spoedige voltooijing zijner taak aan geen' lust en aanmoediging! Wij voor ons zien dezelve met de meeste belangstelling te gemoet.

De eeuwige rust der Heiligen, door R. BAXTER, *naar de verkorte Engelsche uitgave van* B. FAWCETT. *Te Rotterdam, bij* H. W. van Harderwijk. *In gr. 8vo. X en* 330 *bl. f* 3-15.

De beroemde BAXTER is niet alleen bij de Engelschen, maar ook in ons vaderland, gunstig bekend, als een der voortreffelijkste Practicalisten der 17de eeuw. — En onder die werken, welke nog steeds met hooge ingenomenheid worden gelezen, bekleedt *the Saints everlasting rest* geenszins de laatste plaats. Het was dus geen ongelukkig denkbeeld, deze schoone vrucht van Christelijk geloof en nadenken, die in de laatste jaren ook reeds bij herhaling aan onze Duitsche naburen werd aangeboden, op onzen vaderlandschen bodem over te brengen. En terwijl de Uitgever zich beijverde, dit werk op eene het onderwerp waardige wijze in het licht te doen verschijnen, heeft ook de Vertaler zich van zijne taak op eene wijze gekweten,

die genoegzaam toonde, hoe zeer hij voor dezelve berekend was.

Het onderwerp toch, waarover in deze bladen gehandeld wordt, moge dikwijls en op verschillende wijze zijn behandeld, het staat met onze verbetering, vertroosting en verwachting in zulk een naauw verband, dat het nooit te dikwijls overwogen kan worden. En waar dit zoo ernstig en veelzijdig, zoo indrukwekkend en bemoedigend geschiedt, als hier het geval is, daar kan het niet anders, of onder den Goddelijken zegen moet het op veler hart den gewenschten indruk maken. — Wel is ook dit werk niet vrij van sommige gebreken, die Rec. meermalen in de practikale schriften van achtenswaardige Engelsche Godgeleerden meende op te merken. Men zou wenschen, dat er wat grondiger uitlegkunde ware gevolgd, om alzoo het aanhalen van sommige ongepaste bewijsplaatsen vermeden te zien. Men zou hier meer aesthetische vormen, elders minder langwijligheid, ginds een ruimer en onbekrompener blik in het Evangelie willen aantreffen. Maar, behalve dat deze gebreken hier gedeeltelijk zijn vermeden, door eene vrije vertaling, en derzelver bearbeiding naar de verkorte uitgave van BAXTER's werk, zoo worden zij ook van den anderen kant rijkelijk opgewogen door den liefderijken, diepdenkenden en echt Christelijken geest, die ons hier van alle zijden tegenademt, en door de hooge ingenomenheid, waarmede de Schrijver zelf duidelijk toont, voor zijn verheven onderwerp ontgloeid te zijn.

De inrigting van dit boek is juist geschikt, om het tot een stichtelijk leesboek voor beschaafde Christenen te maken. De verdeeling in hoofdstukken, waarvan sommige in onderdeelen zijn gesplitst, biedt der aandacht van tijd tot tijd gepaste rustpunten aan. De Schrijver philosopheert niet in het afgetrokkene over den aard der hemelsche gelukzaligheid, maar blijft zich in den kring der Bijbelsche beeldspraak aangaande de toekomstige wereld bewegen. Hij spreekt niet alleen over de menschen, maar tot de menschen. En waar hij door schrik tracht te treffen, tracht hij vooral echter door liefde te winnen.

Om den lezer een kort overzigt te geven van wat hij hier te wachten heeft, deelen wij de inhoudsopgave mede. I. *Inleiding.* II. *De groote voorbereidselen* tot de rust der gezaligden. III. *De uitnemendheid van de rust der vromen.* IV. *Over het karakter dergenen, voor wie deze rust bestemd is.* V. *Over het ongeluk dergenen, die deze rust niet deelachtig worden.* VI. *De noodzakelijkheid om naarstiglijk deze rust te zoeken.* VII. *Waaraan wij onze geschiktheid voor de rust der heiligen onderkennen kunnen.* VIII. *Over den pligt van het volk Gods, om anderen tot het zoeken van deze rust op te wekken.* IX. *De rust der heiligen is op deze aarde niet te verwachten.* X. *Hoe gewigtig het zij, om een hemelsch leven op aarde te leiden.* XI. *Aanwijzingen, hoe men een hemelsch leven op aarde leiden moet.* XII. *Over den aard der hemelsche overdenkingen, alsmede over den tijd, de plaats en de regte stemming tot dezelve.* XIII. *Waardoor de betrachting der hemelsche dingen in ons gewerkt, opgewekt en bevorderd wordt.* XIV. *Hoe ook de uiterlijke dingen de betrachting der eeuwige rust kunnen opwekken, en hoe men zich hierbij voor de omzwerving des harten behoeden kan.* XV. *Voorbeelden van overdenkingen der hemelsche dingen* en *Besluit* dezes werks.

In plaats van eene nadere proeve mede te deelen, verwijzen wij naar het werk zelf, waarvan niemand zich de lezing beklagen zal. Het worde voor veler hart ten ruimen zegen gesteld.

Bijdragen van buitenlandsche Godgeleerden, ter vermeerdering van Christelijke kennis. Isten Deels 2de Stuk en IIden Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1842. *In gr. 8vo. f* 5-:

Referent had, toen hij in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1841, N°. XV, bl. 637, het 1ste stuk dezer Bijdragen met lof vermeldde, nog geen der volgende ontvangen. De bovengenoemde zijn hem sedert geworden; maar op eenen

tijd, dat hij van den inhoud geen genot kon hebben, en dit genot hem zelfs voor vele weken ontzegd moest worden. Nu hij zich eindelijk met dien inhoud bekend heeft kunnen maken, deelt hij evenwel zijne beoordeeling er van des te liever mede, omdat hij niets behoeft terug te nemen van den vroegeren lof en de opwekking tot inteekening; daarentegen wel nieuwe stoffe vindt om die aanbeveling met meerderen nadruk te herhalen, vermits deze Bijdragen de behoeften van een groot aantal Predikanten in verschillende gewesten te gemoet komen. Ref. meent trouwens die behoeften boven velen te hebben leeren kennen. De plaats zijner woning en den kring zijner werkzaamheden mag men zoeken in een van de meest afgelegene gedeelten des vaderlands. Wie zich in dien hoek vestigt, hij wordt van lieverlede vergeten door zijne vrienden, aan welke meer gunstige localiteiten ten deele zijn gevallen, ofschoon zij er niet altijd het beste gebruik van weten te maken; ja — meermalen zelfs wordt hij door hen met zekere meerderheid behandeld, omdat hij *dit* niet kent, en *dat* niet gelezen heeft, enz. enz. Wie in dergelijke gedeelten slechts eenigzins op de hoogte des tijds wenscht te blijven, gesteld dat hij zich, in zijnen akademietijd, zóó hoog heeft weten op te werken, hij moet zich inspanningen, ja opofferingen boven vermogen getroosten. Niet aan allen is dit evenwel geoorloofd, want wie zijn huis niet verzorgt is erger dan een ongeloovige. Menig dorps- en kleinestadspredikant, die gaarne zou willen voortstudéren, en die, wanneer hij slechts over de hiervoor benoodigde hulpmiddelen beschikken kon, ook voortstudéren zou, tot beschaming van menigen zich in overvloed badenden stadspredikant, die dit niet doet, blijft uit dien hoofde veelal in gelijke evenredigheid achterlijker in wetenschappelijke ontwikkeling, als hij rijker wordt aan huiselijke genietingen. Welk vader zou zich niet gaarne het genot ontzeggen van dure boekwerken, wanneer hij, voor het geld dat zij kosten moeten, dagen achtereen eenen glans van genoegen kan verspreiden over de aangezigten van de beminde vrouw en der geliefde kinderen? In die streken

van het vaderland (daarom evenwel op verre na niet de minst benijdenswaardige) zijn buitenlandsche werken, vooral buitenlandsche *Godgeleerde* werken, zeldzaamheden, en moet dus wel eene bloemlezing welkom zijn, waarin het voor *Nederland* meest bruikbare van hetgeen het buitenland oplevert, wordt aangeboden. Ref. raadt alle Ringen en andere vereenigingen van theologanten aan, om deze Bijdragen aan te koopen, ware het zelfs, dat de meer gegoede leden zich die reeds voor eigen rekening hadden aangeschaft. De onderneming verdient de meeste aanmoediging, opdat zij niet slechts moge kunnen worden voortgezet, maar ook uitgebreid. De Redactie wake intusschen van hare zijde ook met de meeste naauwkeurigheid tegen misstellingen, zoo als er eene voorkomt D. II, St. 1, bl. 137, in het opstel van EBERHARDI over ERASMUS, waar eene driedubbele fout in het oorspronkelijke al te getrouw is bewaard gebleven in de woorden: »In dit geschrift wordt »door SCHMIDT meermalen op de (NB.) in 1517 verschenen Verhandeling van J. A. FABRICIUS *de religione* »*Erasmi* gewezen." Van verdere aanmerkingen onthoudt zich Ref., hoewel de natuurlijk verschillende waarde der Bijdragen, ook der van dezelfde hand afkomstige, nog al stof zou kunnen aanbieden. Alleen zeggen we ten slotte, dat wij het opstel van BRETSCHNEIDER, D. I, St. 2, bl. 456, *over de pogingen, die in onzen tijd worden aangewend om de kerk tot den toestand der middeleeuwen terug te doen keeren*, voor zeer gewigtig houden en beschouwen als een woord voor den tijd; terwijl wij het opstel van denzelfden Geleerde, D. II, St. 1, bl. 197, *over het strijdige der natuurkundige wetenschappen met de gewone kerkelijke theologie*, voor zeer ontbeerbaar houden, ofschoon de *Godgeleerde Bijdragen* er te zelfden tijde eene vertaling van gaven. — Wij verlangen naar de volgende stukken.

Handleiding tot de kennis der scheikundige Geneesmiddelen en Vergiften. Gevolgd naar het Hoogduitsch

van ADOLF DUFLOS. *Omgewerkt en met Aanmerkingen door* P. J. HAAXMAN, *Apotheker te Leyden. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *In gr. 8vo.* 510 *bl. f* 5-70.

De Heer P. J. HAAXMAN bezorgt ons eene Hollandsche vertaling of liever navolging van een Hoogduitsch werk van A. DUFLOS, in 1839 te *Breslau* in het licht gekomen onder den titel: *Die chemischen Heilmittel und Gifte, oder pract. Anleitung zur Erkennung und Prüfung ihrer Eigenschaften etc. Breslau* 1839; ook onder den titel: *Handbuch der pharmaceutisch-chem. Praxis, 2ter Theil, u. s. w. enthaltend die Anleitung zur Erkennung und Prüfung der chem. Heilmittel und Gifte etc.* Dit werk werd in *Duitschland* zeer wèl ontvangen en onder dezulke geteld, welke grondig bewerkt zijn. Deze lof gaf den Heer HAAXMAN aanleiding, niet slechts om te vertalen, maar hij werkte ook mede, trachtende het boek hier en daar nog vollediger te maken. In het oorspronkelijke werk heeft de Hoogduitsche Schrijver eene alphabetische rangschikking gevolgd. Hij heeft deze ook blijven behouden in zijne *Pharmacologische Chimie, mit in den Text gedruckten Holzschnitten, vollständig in einem Bande, Breslau* 1842. De Heer HAAXMAN keurt zulk eene rangschikking minder doelmatig, omdat men voorwerpen bij elkander brengt, welke niet bij elkander behooren; en hij oordeelde in dezen juist. Hij heeft getracht aan het boek eene meerdere uitbreiding te geven, vooral door aanmerkingen en bijvoegselen, grootendeels uittreksels, uit buitenlandsche Journalen overgenomen. Wanneer men deze bijvoegselen vergelijkt met die, welke de Heer DUFLOS aan zijne in 1842 uitgekomene *Pharmacologische Chemie* heeft toegevoegd, zal men ontwaren, dat de Heer HAAXMAN hiermede niet ongunstig geslaagd is. Eene enkele maal is hij zelfs nog uitvoeriger, hetwelk onder anderen blijkt bij het artikel *Kreosotum.* Bij sommige artikelen zou de arbeid van den Vertaler evenwel nog gewonnen hebben, indien hij gebruik had kunnen maken van het later uitge-

komen vermelde werk. Het spreekt van zelf, dat, bij de snelle voortgangen der wetenschap, er telken jare iets nieuws bij zal komen; de volledigheid, welke elk boek kan bereiken, is dus slechts betrekkelijk en van korten duur. Deze Handleiding bepaalt zich, zeer doelmatig, tot de kennis der *scheikundige* Geneesmiddelen en Vergiften; zij treedt niet in de *geneeskundige* werking; welke, door den Heer DUFLOS, met medewerking van Prof. GÖPERT, in het laatst uitgekomen werk als op den voorgrond is gesteld. Het zal voor den Geneeskundige meer afdoen, een goed, volledig scheikundig onderrigt hier te ontvangen, dan eene uit den aard der zaak onvolledige geneeskundige beschouwing van zoo vele middelen, omtrent de eigenlijke geneeskundige krachten van sommige van welke wij nog zoo geheel zeker niet zijn. — Waarom de Heer HAAXMAN, tegen alle taalgebruik, *Codex* vrouwelijk maakt en overal *Codex française* schrijft, dus geene vergissing, begrijpen wij niet.

Moge het werk overigens nut stichten, en daardoor den arbeid, aan hetzelve besteed, beloonen! — De druk en verdere uitvoering zijn zeer voldoende.

De geneeskracht en wijze van gebruik van het Zwavelbad bij Bentheim; opgesteld voor Geneeskundigen en beschaafde Badgasten, door *Dr.* H. ASCHENDORF, *K. Hannov. Hofmedicus enz. Te Groningen*, bij J. Oomkens. 1842. *In kl.* 8*vo. VIII*, 104 *bl. f* 1-:

Wijlen de beroemde Hoogleeraar E. J. THOMASSEN A THUESSINK heeft spoedig achter elkander twee bronnen bezocht, welke, in onze nabuurschap gelegen, voor ons van nut zouden kunnen worden. Hij gaf eerst een berigt over de staalbron te *Cleef*. (*) Daarna bezocht hij de ook in vergetelheid geraakte bron te *Bentheim*. (†) Dit laat-

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1814. *Mengelw.* No. XI.
(†) Ald. 1815. *Mengelw.* bl. 620.

ste bezoek heeft een beter gevolg gehad dan het eerste. Te *Cleef* schijnt tot dusverre alles nog bij het oude gebleven te zijn. Te *Bentheim* daarentegen heeft men de gegevene wenken niet verwaarloosd; men heeft sedert daarvan reeds ruime vruchten geplukt. Na eenigen tijd deelde de Heer THUESSINK ook een berigt omtrent de inrigting van het badhuis mede. Hij gaf verder verslag van eenige geneeskundige waarnemingen over de kracht van het water. (*) Jaarlijks wordt *Nederland* nu verwittigd, wanneer het badsaizoen te *Bentheim* beginnen zal. Deze badplaats vindt dus bij ons een' grooten steun. Men mag er bijvoegen, dat de bron aan veler verwachting voldoet en men er baat en herstelling vindt.

Vroeger heeft, indien wij ons dit wèl herinneren, de tegenwoordige Hoogleeraar PLAGGE, te *Giesen*, een boekje over de *Bentheimsche* baden uitgegeven, toen hij bij dezelve als Badarts aangesteld was. Dr. ASCHENDORF, te *Gildehaus* als Arts gevestigd, die thans deze betrekking waarneemt, heeft het noodig geoordeeld, de aandacht van Geneeskundigen en van beschaafde badgasten op nieuw op de geneeskracht en de wijze van gebruik van het zwavelbad te vestigen. Het boekje moet voor de laatsten tot gids en handleiding dienen. Na eene inleiding over de werking en geneeskracht der baden in het algemeen, gaat de Schrijver tot die van het *Bentheimer* zwavelwater, mede in het algemeen, over. De inleiding had de Schrijver kunnen achterwege laten; want een algemeen vertoog over de werking en geneeskracht der baden behoort op eene breedere schaal bewerkt te worden. In Hoofdstuk III wordt de werking van het *Bentheimer* zwavelwater tegen bepaalde ziekten geroemd. Er schieten slechts weinige over, op welke het *niet* zoude werken! Hoofdst. IV—VII geeft eene handleiding tot hetgeen bij het baden dient in acht genomen te worden. Hoofdst. VIII behelst een natuur- en

(*) Ald. 1822. *Mengelw.* bl. 321 en 419. 1824. bl. 367: desgelijks ook de Predikant W. F. VISCH, te *Winsum*, in het *Mengelw.* 1820, bl. 38.

scheikundig onderzoek der baden; terwijl het werkje met eenige geschiedkundige en plaatselijke aanteekeningen over *Bentheim* besloten wordt.

Door Prof. THUESSINK waren wij reeds vrij wel met *Bentheim* bekend. Er bestond dus geene eigenlijke behoefte aan dit boekje. De beoordeeling omtrent het noodzakelijk gebruik dezer baden voor eenen lijder behoort aan den Arts overgelaten te worden. De wijze van gebruik enz. wordt het best op de plaats door den aldaar aanwezigen Arts geregeld. Intusschen strekke het tot eene herinnering aan eene badplaats, welke onderscheiding verdient van wege de goede diensten, welke het water in die ziekten bewijst, voor welke het inderdaad geschikt is. Daar de jicht bij ons nog al te huis hoort, is het goed, een werkdadig middel daartegen in de nabijheid te hebben.

Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oost-Friesland, van derzelver ontstaan tot dezen tijd, uit oorspronkelijke stukken en echte berigten opgemaakt, door S. BLAUPOT TEN CATE. *Met Bijlagen en Kaarten. II Deelen. Te Leeuwarden en te Groningen, bij* W. Eekhoff *en* J. B. Wolters. 1842. *In gr. 8vo.* 543 *bl.* *f* 5 - 75.

De Heer BLAUPOT TEN CATE levert hier een vervolg op zijne *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, waarvan in N°. XI van den jaargang 1840 in dit Tijdschrift eene gunstige aankondiging wordt gevonden. Op den lof, daarin den eerwaarden Schrijver toegezwaaid, willen wij ook met betrekking tot deze nieuwe vrucht zijner werkzaamheid niets afdingen. Het is uit den aard der zaak een moeijelijke arbeid, welken hij heeft aanvaard; er is ten opzigte van de geschiedenis, die hij behandelt, weinig of niets voorgewerkt, en de hulpmiddelen, ter opsporing voorhanden, zijn meestal zeer gebrekkig. Wij prijzen daarom den ijver en de naauwkeurigheid, waarmede de Schrijver alles heeft opgezameld en der vergetelheid heeft ontrukt.

Wij willen een kort overzigt geven van den rijken inhoud van deze beide boekdeelen. Het plan tot het schrijven van

dit werk rees van zelf bij den Heer TEN CATE op. *Groningen*, verbonden met *Oost-Friesland* en *Overijssel*, leende zich uitstekend tot zulk eene afzonderlijke bewerking. Het eerste Hoofdstuk deelt den *oorsprong* en de *opkomst*, benevens *berigten omtrent bijzondere personen en gemeenten*, mede, in de 16de en de eerste helft der 17de eeuw. De eerste afdeeling handelt meer bepaaldelijk over den oorsprong en de opkomst der Doopsgezinden in deze gewesten. Ook hier is het eene vraag, moeijelijk te beantwoorden, hoe de Doopsgezinden zijn ontstaan. Verschillende oorzaken hebben hier zamengewerkt. Van den eenen kant bragt ook in deze streken, even als in *Friesland*, het lezen en onderzoeken der H. Schrift velen tot de Doopsgezinde gevoelens, gelijk dit vooral in de provincie *Groningen* het geval schijnt te zijn geweest; van den anderen kant verspreidden vlugtelingen uit de *Waldenzen* of *Albigenzen* hunne godsdienstige begrippen in de plaatsen, waar zij zich met ter woon nederzetteden. In *Overijssel* kwamen zij, zoo het schijnt, van den kant van *Vlaanderen* en bragten derwaarts de nijverheid over, die zich in de Vlaamsche gewesten reeds vroeg ontwikkelde. Doopsgezinde vlugtelingen uit andere Noord-Nederlandsche provinciën vermeerderden het aantal der Doopsgezinden, die ook eenigen aanwas ontvingen door sommigen der eigenlijk gezegde Wederdoopers, welke zich na de uitersten, waaraan deze partij zich schuldig maakte, aan hen aansloten.

Reeds in die eerste tijden waren er ook onder de Doopsgezinden in deze gewesten mannen, die zich door bijzondere verdiensten onderscheidden en alzoo eene eervolle vermelding vorderden. In de tweede afdeeling spreekt de Eerw. Schrijver met dit oogmerk kortelijk nogmaals over MENNO SIMONS en DIRK PHILIPS, over LEENDERT BOUWENS, ADAM PASTOR, BRIXIUS GERRITS, CLAES GANGLOFS, JAN GERRITSZ, CLAAS CLAASZ., JAN LUIES en UKO WALLES, van welke de laatste vooral ook op den toestand der Doopsgezinden in *Groningen* niet weinig invloed had.

In de derde afdeeling worden de berigten omtrent bijzondere gemeenten bijeenverzameld. Het spreekt van zelf, dat die berigten dikwijls zeer schraal en weinigbeteekenend zijn en somtijds ter naauwernood meer behelzen, dan eene twijfelachtige aanwijzing van het bestaan van sommige gemeenten. In vroegeren tijd, vooral onder de eenvoudige Doops-

gezinden, was de gewoonte van aanteekeningen te houden zeldzaam. Het toen levende geslacht had die niet noodig, en het belang, hetwelk de nakomelingschap daarin zou kunnen stellen, kwam bij de ongeletterde en ook nederige lieden niet op. Door dit gemis van schriftelijke bescheiden blijven de berigten aangaande de afzonderlijke gemeenten over het algemeen schraal, en heeft de Heer TEN CATE zich dikwijls groote moeite moeten getroosten, zonder dat de uitslag eigenlijk aan zijne pogingen beantwoordde.

Ruimer is de voorraad van berigten, in het volgende Hoofdstuk op te zamelen, waarin de geschiedenis van de 17de eeuw tot op onze dagen wordt behandeld, met afscheiding altijd van datgene, wat uit de betrekking der Doopsgezinden tot de heerschende kerk en den Staat voortvloeide. Het eerste, wat hier den Schrijver stof geeft, zijn de onderscheidene vereenigingen, onder den naam van Societeiten tusschen de Doopsgezinden in deze gewesten tot stand gekomen. Deze Societeiten waren voor de instandhouding en bloei der gemeenten van groot belang. Bij het gemis van een algemeen bestuur knoopten zij eenen band, die onderscheidene gemeenten verbond en de onderlinge vereeniging bevorderde. De oudste dezer Societeiten was die der oude Vlamingen, te *Groningen* gevestigd, en waartoe een aantal gemeenten behoorden. Hare oprigting dagteekent welligt reeds vroeger dan het laatst der zeventiende eeuw; de Heer TEN CATE wil hare beginselen reeds zien in 1628, toen de zaak van JAN LUIES voor eene vergadering te *Middelstum* werd behandeld; doch hij heeft, naar het ons voorkomt, te weinige redenen voor dit gevoelen ingebragt, om hetzelve als eene geschiedkundige waarheid te durven aannemen. Deze Societeit had, in den aanvang vooral, de handhaving der zuiverheid van geloof en leven ten doel. Hierom behoorde tot de werkzaamheden dezer vergadering de aanstelling van oudsten, aan wie de bediening van doop en avondmaal was opgedragen, en die tot dat einde bij de verschillende gemeenten rondreisden. In 1748 kwam hieromtrent eenige verandering, en besloot men, om ook aan de gewone leeraars in de gemeenten, die dat verkozen, de bediening dezer plegtigheden toe te staan. Dien ten gevolge werd de post van oudsten als vervangen door dien van algemeene opzieners, wier werkzaamheden in 1755 nader werden bepaald. Aan hen werd opgedragen, om dikwijls bijeen te

komen; om over de kerkelijke zaken te handelen, althans eenmaal 's jaars de verschillende gemeenten te bezoeken en hare belangen te behartigen, ook, waar het noodig was, door het uitdeelen van vermaning, bestraffing en vertroosting, door het handhaven van de kerkelijke tucht, door het bedienen van doop en avondmaal en de verkiezing van leeraren en diakenen, waar men dit van hen verlangde; om algemeene kerkelijke vergaderingen te beleggen, en voorkomende geschillen te helpen beslissen. Ook deze opzieners veranderden langzamerhand in commissarissen, die de belangen der Societeit handhaafden.

Tot de werkzaamheden dezer Societeit behoorde ook het vervaardigen eener belijdenis, welke in 1755 in het licht verscheen; een verbindende band was deze intusschen niet, en uitdrukkelijk werd in de voorrede gezegd, dat men meer moest zien op eene godvruchtige gesteldheid des gemoeds, waarin toch het ware lidmaatschap bestaat, dan op eene juiste overeenkomst in de bevatting van sommige zaken. Lang duurde het ook niet, of het geheele gezag dezer belijdenis was verdwenen.

Ook de stoffelijke belangen der gemeenten trokken de aandacht der vereeniging. De geweldige watervloed van 1717, waarbij vele plaatsen niet weinig hadden geleden, gaf daartoe aanleiding. Vrijwillige gaven lenigden den nood, en men besloot, om door eene jaarlijksche bijdrage van de leden der gemeenten bij de Societeit eene kas te vormen ter ondersteuning van hulpbehoevenden.

Behalve deze Societeit bestond er nog eene kleinere vereeniging, de *Humsterlandsche* genoemd, waarvan evenwel weinig bijzonderheden bekend zijn. Deze laatste heeft echter aanleiding gegeven tot het oprigten der tegenwoordige Groningsche Doopsgezinde Societeit, die in het jaar 1825 tot stand kwam, nadat de vorige in 1815 was te niete gegaan. Hare bedoeling is eendragtige zamenwerking der gemeenten tot bevordering van den bloei des genootschaps en de instandhouding der gemeenten zelve, vooral ook door onderling hulpbetoon bij vacaturen. Geldelijke belangen heeft zij niet, behalve dat, in verband met haar, in 1835 een weduwenfonds is opgerigt ten behoeve van de na te laten vrouwen der predikanten bij de gemeenten, die aan deze inrigting deel namen.

In de tweede afdeeling van dit Hoofdstuk wordt, even als

in dezelfde afdeeling van het vorige hoofddeel, over de mannen gehandeld, die zich in dit tijdvak hebben onderscheiden. Wij kunnen niet meer doen, dan de namen noemen van HENDRIK BERENDS, ALLE DERKS, WOLTER TEN CATE, ALDERT SIERTS DIJK, WAERMA, VAN HUYZEN, BOTTERMAN en RIJSDIJK, PIETER BEETS, FLOH en ASSUERUS DOYER; maar zouden toch vragen, of de onpartijdigheid niet had gevorderd, wat den voorlaatste betreft, bij de vermelding zijner verdiensten ook te voegen, welken invloed hij op het Doopsgezinde genootschap heeft geoefend; met een enkel woord wordt dit wel aangeduid; maar evenmin als het mingunstige in karakter, handel- en denkwijze van de tegenstanders der Doopsgezinden verzwegen wordt, evenmin had hier de schadelijke werking van de denkwijze van den bedoelden leeraar met stilzwijgen moeten zijn voorbijgegaan. De geschiedenis eens kerkgenootschaps bestaat toch niet enkel in deszelfs uitwendige lotgevallen, maar ook in deszelfs innerlijk leven, in de ontwikkeling des geloofs; en de onpartijdigheid eischt hier, zoowel het verkeerde, als het goede uiteen te zetten.

In de laatste afdeeling van dit Hoofdstuk vervolgt de Schrijver zijne berigten aangaande de afzonderlijke gemeenten, waarvan vooral die van de gemeenten der stad *Groningen*, thans alle tot eene enkele vereenigd, niet onbelangrijk zijn. Wij kunnen den Schrijver daarin niet volgen, maar merken alleen op, dat het getal der Doopsgezinden, vroeger merkelijk verminderd, in de laatste jaren weder aan het toenemen is.

Het derde Hoofdstuk, waarmede het tweede Deel aanvangt, geeft een overzigt van de betrekking der Doopsgezinden tot de heerschende kerk en tot den Staat. In de eerste plaats komt hier natuurlijk in aanmerking de tijd, toen de Roomsche kerk en het Spaansche geweld in deze streken heerschende waren. Wat *Groningen* betreft, menigvuldig zijn de plakkaten, in deze provincie tegen de Doopsgezinden uitgevaardigd; maar zij werden doorgaans niet met de uiterste gestrengheid gehandhaafd, en *Groningen* was althans de eenige provincie in ons land, waar Doopsgezinden hebben gewoond, en waar geen hunner zijn geloof met zijn bloed heeft behoeven te bezegelen. Anders was het in dit opzigt met *Overijssel* gesteld, en merkwaardig en treurig is de geschiedenis der Doopsgezinde martelaressen

MARIA VAN BECKUM en URSEL VAN WERDUM, die in 1544 te *Delden* werden verbrand, gelijk ook die der twaalf martelaren, die in 1571 hun vonnis ondergingen.

Toen de Hervormde kerk de heerschende was geworden, hielden deze bloedige vervolgingen wel op, maar nu eens meer, dan minder werden de Doopsgezinden door kerk en Staat bemoeijelijkt. Men deed het hun somtijds hard gevoelen, dat zij eene te naauwernood geduldde sekte waren. Van den anderen kant valt het moeijelijk te ontkennen, dat de Doopsgezinden zich somtijds ook bezwaard rekenden door bepalingen, die in de gegevene omstandigheden eigenlijk niet bezwarende of onbillijk waren. Daaronder schijnen Rec. te behooren de bepalingen, in 1625 door eene *Oosterwarfs*-constitutie aan de Staten der provincie *Groningen* ten aanzien van de huwelijken der Doopsgezinden voorgedragen. Wanneer men toch de betrekking tusschen den Staat en de heerschende kerk in aanmerking neemt, gevoelt men van zelf, dat de Staat geene huwelijken als wettig kon erkennen, dan die door de erkende wettige autoriteit gesloten waren. Het was dus slechts handhaving der orde, wanneer de afkondiging van den predikstoel in de Hervormde kerk werd gevorderd; het was een wezenlijk blijk van inschikkelijkheid, dat het sluiten des huwelijks aan den Doopsgezinden leeraar werd overgelaten, en dat men slechts van de gehuwden vorderde eene verklaring voor den burgerlijken ambtenaar, dat zij gehuwd waren, op welke verklaring een gezegeld bescheid daarvan werd afgegeven. Er was in deze bepalingen niets, wat eenigzins naar gewetensdwang zweemde. De Staat had regt, om dergelijke waarborgen te eischen, evenzeer als hij nu regt heeft, om ook van den Roomsche, bij wien de wettigheid des huwelijks toch eigenlijk van deszelfs sluiting door den priester afhangt, de burgerlijke trouwing te vorderen. Men dwong de Doopsgezinden niet, om de plegtigheid door eenen anderen leeraar te laten verrigten, maar liet hen volkomen vrij, om ze naar eigene begrippen te doen voltrekken; alleen de behoorlijke kennisgeving en bekrachtiging werd geëischt. Gingen nu deze met eenige kosten gepaard, het blijkt niet, dat voor de leden der heerschende kerk daaraan geene kosten waren verbonden; ja, het tegendeel zou men opmaken uit de klagt, dat het bijzonder belang der predikanten leed bij zoodanige huwelijken, waarin zij niet gekend werden. (Bl. 43.)

Van den anderen kant mogen wij ook de groote diensten niet voorbijzien, die door de Doopsgezinden aan den Staat werden bewezen. Aanzienlijke sommen werden meermalen door hen ten behoeve der provincie opgebragt, en zoo al het wapendragen hun verboden was, op andere wijzen wisten zij, bij de belegering van *Groningen*, zich van hunne dure pligten te kwijten, en zagen zich daarvoor beloond door de gunstige gezindheid der overheden te hunnen opzigte.

Wij kunnen in geene bijzonderheden treden, waar de Schrijver de betrekking der Doopsgezinden tot kerk en Staat in *Overijssel* en *Oost-Friesland* behandelt. Ook daar is zorgvuldig alles bijeengebragt, wat tot opheldering van zijn onderwerp kan strekken. Met een enkel woord moeten wij dus nog spreken van het vierde Hoofdstuk, waartoe het geloof, het leven en de wandel der Doopsgezinden in deze gewesten het onderwerp opleveren. Er wordt daarin aangetoond, hoe ook hier hun doel de herstelling geweest is van de oorspronkelijke zuiverheid der Christelijke kerk. Hunne hooge waardering van den Bijbel, hunne begrippen over den doop, hunne kerkelijke inrigtingen, hunne denkbeelden aangaande ban en mijding, hunne eenvoudigheid van kleeding en levenswijze, en de invloed van den lateren geest des tijds op een en ander worden hier ontwikkeld en uiteengezet. Eene menigte bijlagen, meestal oorkonden en onuitgegeven stukken, volgt achter ieder der beide Deelen: terwijl het geheele werk nog verrijkt is met een paar kaartjes, waarop de Doopsgezinde gemeenten in de behandelde gewesten zijn aangewezen.

Zietdaar eenig oppervlakkig overzigt van den rijken inhoud van dit geschrift. Wij hebben dien slechts even kunnen aanstippen, om onzen lezers eenig denkbeeld te geven van datgene, wat zij hier vinden kunnen. Ten slotte zij het ons vergund nog een paar aanmerkingen te maken. Gaarne erkennen wij, dat het bij dergelijke onderzoekingen, als waartoe de Heer TEN CATE was genoodzaakt, moeijelijk is zich de juiste grenzen te stellen, tusschen hetgeen der mededeeling waardig of niet waardig is. Wij zien bij de meeste liefhebbers van oudheidkundige studiën de zucht, om aan alles, aan elken naam gewigt te hechten; doch wij gelooven toch te mogen beweren, dat het werk van den Heer BLAUPOT TEN CATE zou gewonnen hebben, indien hij eene meerdere schifting tusschen het belangrijke en min belang-

rijke had gemaakt en het laatste had weggelaten. Onder de mannen, die gezegd worden zich te hebben onderscheiden, zijn er, die zeer wel met stilzwijgen hadden kunnen worden voorbijgegaan, en in het algemeen was er in het verhaal vrij wat bekorting mogelijk geweest, door het weglaten van zaken van minder algemeen belang.

Tegen het plan van het werk ware misschien ook iets in te brengen. Over de afzonderlijke gemeenten en hare geschiedenis kan niet worden gesproken, zonder dat er reeds van vervolging enz. wordt gewaagd, en daardoor voelbaar gemaakt, hoe moeijelijk de geschiedenis der betrekking tot kerk en Staat daarvan geheel kan worden afgezonderd.

Wat de Rec. van TEN CATE's *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland* heeft aangemerkt, dat te weinig op leerstellingen en gevoelens is gelet, zou, dunkt ons, ook hier kunnen en moeten gelden. Meer de uitwendige, dan de inwendige geschiedenis wordt ons hier gegeven. Zeker zouden er door de breedere beschouwing der geloofsbegrippen en der oneenigheden en twisten, daardoor te weeg gebragt, wel eens minder aangename voorstellingen zijn ontstaan; maar wij gelooven toch, dat deze hier eene plaats hadden moeten vinden, en dat de onpartijdigheid ook het ongunstiger oordeel niet had moeten verzwijgen, daardoor over de Doopsgezinden te vellen.

Doch ondanks deze aanmerkingen doen wij hulde aan de bekwaamheid van den Schrijver, en wenschen hem lust en krachten toe, om ook de verdere gedeelten van zijne taak af te werken. Hij zal daardoor den grondslag leggen, waarop eenmaal eene geschiedenis der Doopsgezinden in ons vaderland zal kunnen gebouwd worden, waartoe hier de bouwstoffen worden bijeengebragt.

De uitvoering van deze boekdeelen laat niets te wenschen over.

De Aarde beschouwd in haren natuurlijken toestand en verdeeling door zeeën, rivieren, meren, bergen en woestijnen, benevens derzelver doelmatige strekking; door N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. II Deelen. Derde, herziene Druk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1841. *In gr. 8vo.* 808 *bl. f* 8-40.

In dit Tijdschrift (*) is een vrij uitvoerig verslag en beoordeeling gegeven van den eersten druk dezes werks. Een tweede werd reeds na weinige jaren (1823) noodig; de arbeidzame Schrijver had dien in zaken en stijl aanmerkelijk verbeterd, en hij was däarin te werk gegaan met eene voorbeeldige gestrengheid, waardoor het werk op nieuw een goed vertier verdiende en verwierf. Het hoofddenkbeeld van dit hoogst nuttige geschrift moest wel bijval vinden bij onze natie: de opzettelijke aanwijzing, dat de Schepper aan ieder land juist die luchts- en grondsgesteldheid, die rivieren, bergen, eilanden, woestijnen, voortbrengselen, en wat dies meer zij, geschonken heeft, welke voor hetzelve het nuttigst en doelmatigst zijn. Deze opmerking verheft de aardrijkskunde van eene bloote optelling van staatkundige grenzen, regeringsvorm, steden, fabrijken, bevolking enz. tot hetgeen onze BORGER de geschiedenis noemde, eene dienares, eene getuige der Goddelijke Voorzienigheid. En het is geene kleine verdienste, een aardrijkskundig werk te schrijven, waarin de verdeelingen, die de natuur zelve aanwijst, zijn tot grondslag genomen, onafhankelijk van de veranderingen, die door de gebeurtenissen op het tooneel der wereldgeschiedenis, in de grenzen, grootte, bevolking, ja het bestaan van landen en steden gemaakt worden. Die door de natuur aangewezen verdeeling is onveranderlijk dezelfde, zoolang de tegenwoordige gedaante der aarde bestaat; de bergen, »de zuilen der aarde," de rivieren en zeeën storen zich niet aan tractaten en grensverdeelingen.

Men durft in onzen stoomtijd naauwelijks een boek prijzen, dat een vierde van eene eeuw oud is. Het is te oud, om de dagelijksche aandacht te trekken; niet oud genoeg, om voor *klassiek* gehouden te worden. En toch houden wij dit werk voor *klassiek;* toch wagen wij het, eene ernstige aanprijzing mede te geven aan de aankondiging dezes herdruks van een boek, dat wij altijd beschouwd hebben als eene der beste geestvruchten van wijlen onzen werkzamen VAN KAMPEN. De Groninger Hoogleeraar VAN HALL heeft hier en daar bijgewerkt hetgeen uit latere (hier goeddeels aangehaalde) reisbeschrijvingen en berigten aanvulling of wijziging behoefde. Ons oordeel over dit werk verschilt wel niet van dat van den oordeelkundigen Hoogleeraar MULLER:

(*) 1816. *Boekbesch.* bladz. 120, 420.

»Het is buiten twijfel een der beste en nuttigste geschriften, die wij aan VAN KAMPEN's onvermoeide pen te danken hebben. Welligt zal het meer dan eenig ander zijnen naam met eere tot een later geslacht overbrengen."

Bij deze aankondiging behoort eene van:

De Aarde, beschouwd in haren natuurlijken toestand en verdeeling, door zeeën, rivieren, meren, bergen en woestijnen, benevens derzelver doelmatige strekking; naar de vatbaarheid der Jeugd ingerigt door N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. Tweede, herziene Druk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1841. *In kl. 8vo.* 194 *bl. f* 1-25.

Deze uitgave is naar de boven aangekondigde van het grootere werk ingerigt, en zeer geschikt voor schoolgebruik, zoo tot leesboek op de hoogste klasse, als tot prijsjes, waarom wij het boekske gaarne aanprijzen.

De steller dezer aankondiging vraagt verschooning voor het laat plaatsen derzelve. De Redactie wenschte *spoedige* plaatsing bij *late* toezending. Maar wij zeiden reeds, dat de waarde van dit werk en deszelfs verkorting juist niet van een of twee jaren afhangt, en dit zal de minste lof niet zijn, dien wij aan beide geven kunnen.

Frankrijk, deszelfs Koning, Hof en Regering, door Generaal CASS, *Amerikaansch Gezant te Parijs. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 222 *bl. f* 2-20.

Dit geschrift levert meer, dan deszelfs titel doet verwachten. Men vindt in hetzelve even zoo veel over *Noord-Amerika* en *Engeland* als over *Frankrijk* en deszelfs Koning. Wel vangt de Schrijver met hetgeen op den titel genoemd is aan; maar, door eene niet onnatuurlijke aaneenschakeling van denkbeelden, vergelijkt en verdedigt hij telkens, hetgeen, verschillende van het oude *Europa*, in zijn eigen vaderland plaats heeft. Deze omstandigheid lokt hem telkens uit tot de beschrijving en afschildering van hetgeen in de genoemde landen voorkomt. Wij zijn het met den Vertaler eens, dat, voor de waarheid van het verhaalde, de verhalen zelve duidelijke bewijzen leveren; terwijl de staatkundige

redeneringen inderdaad der opmerking waardig zijn. Over *Frankrijk* sprekende, en over de redenen, om welke het leven van deszelfs tegenwoordigen Koning zoo gedurig in gevaar is door moorddadige aanslagen, zegt de Schrijver onder anderen: »De omwenteling van 1789 bragt eene diepe wond toe aan de Christelijke Godsdienst in *Frankrijk*, en nog vele jaren zullen er moeten verloopen, eer zij geheel daarvan zal zijn hersteld; want tot op dezen dag toe is de maatschappij in hoogen graad verstoken van de zekerheid, die de Christelijke beginselen, waar zij diepe wortelen hebben geschoten, zoozeer berekend zijn te schenken. Wanneer alzoó staatkundige driften in *Frankrijk* hevig losbreken, dan is er, behalve de vrees voor straf, weinig, dat dezelve kan beteugelen."

Uit de vele opgeteekende anekdoten plaatsen wij de volgende tot eene proeve: »Maar keeren wij tot het *stelen* of *bedriegen* der Engelsche ambtenaren terug. Het misbruik in het brengen op de monsterrol, en zelfs de vond, om bedriegelijkerwijze verzonnen namen op de rol te brengen aan boord der schepen, heeft geheel opgehouden, sedert den tijd, toen zeker paar matrozen eens over des Admiraals afgesloten grond te *Plymouth* wandelden, alwaar twee langstaartige koetspaarden graasden, en Janmaat naar een daarvan met een' steen doelde. »Bij mijne oogen, Jan!" riep de vrolijke zeeman, »gooi dat arme beest niet: hij staat als kwartiermeester op de rol in onze scheepsboeken."' "

Dat de Schrijver aan *Frankrijk* deszelfs togt in 1831 naar *België* en de verovering der Citadel van *Antwerpen* als krijgsroem aanrekent, is eene jammerlijk eenzijdige beoordeeling, waaraan wij als *Nederlanders* echter reeds te zeer gewoon zijn, om ons grootelijks daarover te ergeren. Voor het overige onthouden wij aan dit geschrift het getuigenis niet, dat het voor de kennis van de door den Schrijver behandelde onderwerpen, de burgerlijke, staatkundige en zedelijke gesteldheid van zijn vaderland, vergeleken vooral met die van *Frankrijk* en *Engeland*, van wezentlijke waarde is, en ook wegens het aangenaam onderhoud, 't welk het verschaft, met genoegen zal gelezen worden.

Proeve van een wijsgeerig en zielkundig onderzoek, omtrent het Regt in het algemeen en het Strafregt in het

bijzonder. Hoofdzakelijk in betrekking tot de zedelijke waardering van menschelijke daden, handelingen of bedrijven. Door H. J. SCHOUTEN, *M. D. Te Amsterdam, bij* H. D. Santbergen. *In gr. 8vo. XLVII en* 338 *bl. f* 3-20.

Met zeer veel genoegen en belangstelling heeft Recensent dit werk van den Heer Med. Doctor SCHOUTEN gelezen. Wel is de stijl gansch niet onberispelijk, en kan er op vele uitdrukkingen aanmerking worden gemaakt, b. v. wet of regt van den *talion* (bl. 133), voor het *jus talionis*, regt van wedervergelding of *talio*, geenszins *talion*, hetwelk ongelukkig, ten gevolge van overneming uit een Fransch werk, alzoo in den Nederduitschen tekst schijnt te zijn ingeslopen; maar over het geheel is het boek, wat de uiteenzetting der denkbeelden aangaat, goed geschreven. Of men zich echter in alles met de begrippen des Auteurs zou kunnen vereenigen, is eene andere vraag. Men vindt hier uitnemende bouwstoffen, om tot zedelijke schatting van der menschen daden te geraken, bijeengebragt en geordend; over de slotsommen kan men hier en daar verschillen. Hetzij ons vergund eenige aanmerkingen mede te deelen.

Reeds dadelijk hinderde ons, bl. 2 en 3: »Zij (de dieren) zijn echter als zoodanig *zedelijke* wezens; want de opgenoemde voorwaarden zijn in geenen deele eene volstrekte noodzakelijkheid tot derzelver materiëel of ligchamelijk bestaan. De mensch *daarenboven* een *verstandelijk*, ALZOO een vrij werkend zedelijk wezen zijnde'' enz. Zeker zijn de dieren, in meerder of minder opzigt, *gevoelige* en *verstandige*, maar geenszins redelijke, en bijgevolg ook *geene zedelijke* wezens: en het is dan ook niet het *verstand*, hetwelk den mensch boven de dieren verheft, maar wel het redelijk beginsel; hetgeen al weder geen resultaat van zijn verstand is, maar zich van het verstand, even als van alle andere vermogens en krachten van ziel en ligchaam, naar zijnen wil bedient. Doch de Schrijver schijnt alles, wat niet louter stoffelijk of ligchamelijk is, *zedelijk* te noemen, zoodat hij, schoon het zinnelijke en hartstogtelijke bij den mensch tegen het redelijke en zedelijke overstaat, het daarmede telkens verwart en vereenzelvigt. Bl. 28, bevalt ons geenszins de definitie van zedekunde (die eigenlijk is de kennis van 's menschen *zedepligt*) als »kennis van den verstandelijken en ze-

delijken of zinnelijken mensch, dat is van zijne natuurwetten en natuurregten." Vooreerst wordt ZEDELIJK hier met ZINNELIJK *synoniem* verklaard; ten tweede ontvangen wij hier allenthalve slechts eene definitie van menschenkennis of zoo men wil van zielkunde of *psychologie*, eene voor de zedekunde gewigtige wetenschap, maar nooit de zedekunde zelve. Zou die verwarring van het zinnelijke met het zedelijke ook voortvloeijen uit de verkeerde stelling, bl. XXIX der voorrede, dat de *natuurkunde* van den mensch (*physiologia*) de eigenlijke wijsbegeerte der zedekunde is? — Waarom niet liever de *zielkunde* of *psychologie*? Of de *anthropologie* in 't algemeen? De physiologie kan een deel zijn der natuurlijke, maar nooit der zedelijke wijsbegeerte.

Maar wij zullen het meer theoretisch en het louter zielkundig gedeelte eens laten rusten, om ons oog te vestigen op eenige denkbeelden en beschouwingen van meer practischen aard. Wij gaan dan ook voorbij de verwarring van *zedeleer* met *regtsleer*, bl. 51 enz. Doch bl. 125 zegt de Schrijver: »De eer is even heilig als het verkregen eigendom.... Men zal ook om deze redenen nimmer het tweegevecht, onder alle voorwaarden, kunnen verbieden of straffen." Maar de verdediging der eer, die alleen door WOORDEN *mogelijk* is, wordt even min gestraft, als de binnen redelijke grenzen beperkte verdediging van het eigendom tegen den aanrander. Bij het eigenlijke *tweegevecht* wordt de eer niet verdedigd, maar hij, die gelooft zijn eer *verloren* te hebben door de beleedigende woorden of daden van een' ander, zoekt haar terug te krijgen. Hij daagt den vermeenden beleediger uit, en hetzij hij hem verwondt of doodt, hetzij hij door zijnen vijand zelf gekwetst of vermoord wordt; of ook wanneer men slechts schijnbaar op elkander vuurt, of schijnbaar elkaar zoekt te wonden; zoo ras het tweegevecht heeft plaats gehad, zijn lasteraar en beleedigde beide herschapen in mannen van eer! Op deze reeks van ongerijmdheden rust het tweegevecht. Waarom zou men dien wederzijdschen toeleg op elkanders leven niet kunnen verbieden en straffen? Dat de strafbedreiging de daad niet altijd zal voorkomen, doet niets ter zake: dit is met allerlei misdaden en wanbedrijven eveneens.

Bl. 269 verdeelt de Schrijver de dronkenschap zeer juist in eene vrijwillige, onvrijwillige, toevallige en opzettelijke dronkenschap. Bl. 286 gaat hij de zedelijke of wettelijke

onwaarde van daden, in dronkenschap gepleegd, onderzoeken. Bl. 299 geeft hij ons echter geene bepaalde conclusie op. Zou de Heer SCHOUTEN het ons kunnen toestemmen, dat de *opzettelijke* dronkenschap, b. v. in geval van moord, beschouwd wierd als bewijs van gehandeld te hebben met voorbedachten rade, en dus als bewijs van eene bezwarende omstandigheid? Dat daarentegen onvrijwillige of *gedwongene* alle toerekenbaarheid wegneemt; terwijl de *toevallige* dronkenschap, voor de daden in dien toestand bedreven, iemand slechts schuldig zou doen worden aan onvoorzigtigheid, b. v. *homicide commis par imprudence*? En eindelijk, wanneer iemand, geenszins om zich zoo veel te beter tot het bedrijven eener misdaad te sterken (hetgeen de opzettelijke dronkenschap kenschetst), maar alleen om het genot van den sterken drank, of de soort van vrolijkheid, door deszelfs rijkelijk gebruik veroorzaakt, te verkrijgen, zich in den drank te buiten gaat, wetende, dat hij zijn verstand daardoor zal benevelen; dat dan die *louter vrijwillige* dronkenschap de strafbaarheid van de daden, in dien toestand volvoerd, geenszins zou wegnemen, doch bewijzen, dat de dader althans niet met voorbedachten rade had gehandeld? De Schrijver schijnt dit alles ook aldus te willen, uitgezonderd dat hij de vrijwillige dronkenschap als motief tot aanmerkelijke verzachting der straf tracht te doen erkennen: immers de toepassing daarop van hetgeen bij het *delirium tremens* moet worden in acht genomen, zou ons doen denken, dat de Schrijver bijna geheele vrijspraak wenscht van hem, die in vrijwillige dronkenschap overtreden heeft. Doch zoo iets zou waarlijk te ver gaan, even als wanneer hevige gramschap de strafschuldigheid ophief, ofschoon het waarheid is, dat krankzinnigheid alle verantwoordelijkheid vernietigt, en de toorn, even als de dronkenschap, eene kortstondige dolzinnigheid is. Maar bij die kortstondige dolzinnigheden mag men niet laten gelden, wat alleen bij wezentlijke krankzinnigheid in aanmerking komt.

Datzelfde zij ook gezegd met betrekking tot den kindermoord. Alleen dan, wanneer er van wezentlijke krankzinnigheid gebleken is, kan men de daderes, uit dien hoofde, vrijspreken; maar al wat de Auteur aanmerkt nopens drukkenden gemoedstoestand enz. schijnt ons alleen aanleiding te kunnen geven tot meerdere of mindere verzachting van straf, indien eene wetgeving zulks gedoogt. Het ware te wen-

schen, dat bij ons, even als in *Frankrijk*, de bevoegdheid bestond, om bij elke veroordeeling, wegens welke misdaad ook, te verklaren, dat er verzachtende omstandigheden waren, en om alsdan eene mindere straf, dan de bij de wet bedreigde, te mogen toepassen. In *Frankrijk* maken de gezworenen dikwijls misbruik van die bevoegdheid, b. v. bij de veroordeeling van Mevrouw LAFARGE. Bij ons zou zulk een misbruik niet te vreezen zijn, omdat hier het Hof zoowel over de schuld oordeelt, als over de toepassing der straf, en omdat elk arrest met redenen moet bekleed zijn. Zoo ras derhalve verzachtende omstandigheden erkend worden, moet er opgegeven worden, waarin die omstandigheden bestaan, en konden de feiten, als van verschoonenden aard, geconstateerd, niet erkend worden van verzachtenden aard te zijn, dan zou de Hooge Raad het arrest vernietigen.

Pensées, maximes, réflexions, extraites de l'histoire de la Révolution Française de M. THIERS, de l'Académie Française. Disposées par ordre alphabétique. Amsterdam, *M. H. Binger*. 1843. 12mo. VIII et 86 p. *f* :- 90.

De Verzamelaar heeft uit het werk van den Heer THIERS over de Fransche Staatsomwenteling zoodanige gedachten, grondstellingen en opmerkingen zamengelezen, als hem voor eene bloemlezing geschikt voorkwamen; doch, vermits die aldus uitgezochte spreuken, bij elkaar gevoegd, geen zamenhangend geheel maken, heeft hij aan elke spreuk een opschrift gegeven, en naar alphabetische volgorde dier opschriften alles gerangschikt. Voorts is onderscheid gemaakt tusschen zoodanige gedachten, grondstellingen enz., die den Heere THIERS zelven toebehooren; en zoodanige, welke slechts voorkomen in redevoeringen of gesprekken van anderen, in genoemd werk door hem aangehaald, en hier door een voorafgaand (*) gekenmerkt.

De keus is over het geheel gelukkig. Het meeste is of uit een zede-, of uit een staatkundig oogpunt merkwaardig, somtijds ook alleen als proeve, hoe het karakter des sprekers of de geest van zijn stelsel zich onwillekeurig uitdrukt in deze of gene bijgebragte spreuk, b. v. No. 92* (van BONAPARTE.) *On n'a rien fait, tant qu'il nous reste à faire;* No. 103* (van ROBESPIERRE:) *Le principe du gouvernement*

démocratique, c'est la vertu, et son moyen pendant qu'il s'établit, c'est la TERREUR. Maar jammer is het, dat sommige denkbeelden, in zulk eene kleine verzameling, tweemaal voorkomen, b. v. N°. 105 onder het opschrift *Gouvernements*, en N°. 273 onder het opschrift *Victoire*, van THIERS zelven afkomstig, luiden beide: »*Les victoires suivies de terreur, tout en soumettant un gouvernement au joug de la faction victorieuse, le délivrent au moins de la faction vaincue.*"

Onder de dagelijks meest bewaarheid wordende stellingen behoort die van THIERS, N°. 185: *On pardonne volontiers à un ordre de choses dans lequel on a trouvé place*; en onder de schoonsten, die van denzelfden schrijver, N°. 188: *Les partis se pardonneraient, s'ils pouvaient se voir et s'entendre*; N°. 19: *Il est des hommes qui, sous le prétexte de détruire la superstition, veulent faire une sorte de réligion de l'athéisme lui-même*; N°. 20: *L'athéisme est aristocratique. L'idée d'un grand Être, qui veille sur l'innocence opprimée et qui punit le crime triomphant, est tout populaire*; N°. 58: *Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer.* Waarbij wij gaarne voegen die van ROBESPIERRE, N°. 224: »*Les Prêtres sont à la morale, ce que les charlatans sont à la médecine. Les Prêtres ont créé un Dieu à leur image; ils l'ont fait jaloux, capricieux, avide, cruel, implacable; ils l'ont traité comme jadis les maires du palais traitèrent les descendants de* CLOVIS, *pour regner en son nom et se mettre à sa place. Le véritable temple de l'Être suprême c'est l'univers; son culte, la vertu; ses fêtes, la joie d'un grand peuple. L'homme est le plus grand objet qui soit dans la nature; et le plus magnifique de tous les spectacles, c'est celui d'un grand peuple assemblé.*" Doch ROBESPIERRE had wel mogen bedenken, dat, wanneer eenige *Jakobijnen* juichen bij het zien vallen van hoofden onder de moordbijl, dit in waarheid geenszins de vreugde van een groot volk, veel minder een feest ter eere van den Oneindige is. Maar er is onderscheid tusschen den man en zijne woorden!

Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde. Door P. O. VAN DER CHIJS. *IIden Deels 1ste en 2de Stuk. Te*

Leyden, *bij* S. en J. Luchtmans. 1839, 1841. *In gr. 8vo*; 668 *bl.* *f* 9-30.

Ofschoon, door geheel buiten ons toedoen liggende redenen, de aankondiging van dit nuttige Tijdschrift later dan gewoonlijk verschijnt, zoo zal het ons echter niet beletten om van de beide stukken een, zooveel mogelijk naauwkeurig, verslag te geven.

Het Tijdschrift van den Heer VAN DER CHIJS blijft volkomen aan deszelfs naam en doel beantwoorden. Niet alleen uit *Nederland*, maar ook uit andere landen, vinden wij, in deze stukken, vele belangrijke Munt- en Penningkundige mededeelingen, die van de onvermoeide vlijt en nasporing des zamenstellers geen gering blijk opleveren. Ook de Heer VAN ORDEN, te *Zaandam*, in deze studie zoo zeer ervaren, brengt het zijne toe, om de nuttigheid en uitgebreidheid van dit Tijdschrift te vermeerderen.

Troffen wij van dien kundigen liefhebber in het Iste Deel van genoemd Tijdschrift de *Beredeneerde Naamlijst van al de Gedenk- en Legpenningen*, *Munten en Noodmunten*, *Belegeringspenningen* enz., welke in het werk van VAN MIERIS gevonden worden, aan; zoo ook gaat de Heer VAN ORDEN voort, om het werk van GERARD VAN LOON op dezelfde wijze te bearbeiden.

Het Iste stuk bevat de naamlijst der Gedenkpenningen uit VAN LOON's Iste D. of van 1555—1603. Het 2de Stuk, VAN LOON IIde D., tot en met het 3de B., of van 1603—1648. En om deze Naamlijst meer dienstig voor het gebruik te maken, zijn er ook eenige exemplaren afzonderlijk gedrukt, doch die, zoo wij meenen, niet in den handel verkrijgbaar zijn gesteld. Zoo als door den Heer VAN ORDEN teregt wordt aangemerkt, zoude men deze met wit papier kunnen laten doorschieten, en er alsdan die aanmerkingen bijvoegen, die men voor zichzelven dienstig oordeelde. Ten einde het kronijkachtige in deze Naamlijst, zoo veel mogelijk, weg te nemen, zijn in den tekst eenige berigten gevoegd omtrent de vervaardigers der Penningen, welke berigten, indien zij te uitgebreid zijn, aan het einde des deels als bijlagen zullen worden geplaatst; terwijl een en ander naderhand door den Schrijver afzonderlijk zal worden uitgegeven.

Met groote naauwkeurigheid wordt ieder penning behan-

deeld. (Vooral worden de Noodmunten uitvoerig beschreven.) De verkoopingen, in de laatste jaren gehouden, gaven aanleiding tot meerdere aanhalingen van dezelve. Bij de Legpenningen zijn meestal de vele voorname voorkomende varianten, met aanhaling van des Schrijvers *Handleiding voor Verzamelaars van Nederlandsche Legpenningen*, opgegeven; terwijl er natuurlijk eenige andere werken en verkoopingen, als in de Naamlijst op VAN MIERIS genoemd, moesten worden aangehaald.

Of de afbeelding in VAN LOON's Iste D., bl. 62, die van een' Gedenkpenning is, blijft moeijelijk te bepalen, daar deze tot nog toe den Schrijver in geene verzameling is voorgekomen. Op het gezag van VAN LOON zelven, zouden wij het voor eenen Legpenning houden; en of in VAN LOON, Iste D., bl. 288, No. 1 en 2 Legpenningen zijn, betwijfelt Rec. evenzeer: de opgave is dus waarschijnlijk eene drukfeil, die nader zoude kunnen worden aangewezen.

Ten einde niet al te uitvoerig te worden, zullen wij bij de Naamlijst van den Heer VAN ORDEN niet langer stilstaan; trouwens onze aanprijzing is bijna overbodig, daar ieder penningenverzamelaar, die dit Tijdschrift niet ontberen kan, dadelijk van hare groote nuttigheid zich zal kunnen overtuigen. Wij wenschen den Heer VAN ORDEN gezondheid en lust toe, om de volgende deelen van VAN LOON, en ware het mogelijk de vervolgen, op dezelfde wijze te bewerken. Hij ontvange hiertoe ook ruime hulp van andere liefhebbers!

De verdere inhoud van deze twee Stukken willen wij nog opgeven: Van bl. 259—271 vinden wij het vervolg van bl. 858 des Isten Deels, *Geschied- en Penningkundige Aanmerkingen, naar aanleiding van eenige hier te lande gevondene Munten*, door S. H. VAN NOORDAA, te *Dordrecht*; en wel over vier Bisschoppelijke munten, in het jaar 1817 te *Dordrecht* gevonden, waarbij eene afbeelding dier muntjes gevoegd is. Van bl. 500—505, 2de Stuk, treft men eene niet minder belangrijke *Beschrijving van een' Gedenkpenning van Prinses* MARIA LOUISA, *Wed. van* JOHAN WILLEM FRISO, *Stadhouder van Friesland*, door W. EEKHOFF, aan, met vermelding tevens van een' prachtigen gouden gedenkpenning, op dezelfde gelegenheid als de bovenstaande geslagen.

Voor muntliefhebbers zijn de *Aanteekeningen en berekeningen betrekkelijk tot de veranderingen, welke het Munt-*

stelsel der Vereenigde Staten van Noord-Amerika heeft ondergaan sedert het jaar 1834, medegedeeld door den Heer POELMAN, zeer lezenswaardig.

Nog een stukje, bevattende de *Beschrijving van twee Gedenkpenningen ter eere van* JACQUES DE BEAUXLIEUX, *Operateur of Steensnijder, alsmede iets over zijn leven*, door VAN ORDEN, versierd met de afbeeldingen, is hier ingevoegd; waarop dan de volgende *Wetenschappelijke Berigten* voorkomen: deze mededeelingen hebben betrekking op de Munt- en Penningkunde van *Oost-Indië; der Grieken, Romeinen* en *Galliërs;* op de *Middeleeuwen;* ook op de hedendaagsche Gedenkpenningen en Munten, en wel omtrent die van *Nederland, Grootbrittanje* en *Ierland, Denemarken, Zweden, Rusland, Polen, Duitschland* en andere landen. Al deze mededeelingen getuigen van de zorg en moeite ter verzameling derzelve; zij leveren het bewijs van eene uitgebreide lectuur niet alleen, maar ook van eene zeer uitgestrekte correspondentie. Niet ongepast is dus het verzoek des Verzamelaars, aan het slot van het 2de Stuk gedaan, hetwelk wij, om mede te werken ter bevordering der algemeene Munt- en Penningkunde, hieronder in deszelfs geheel overnemen. (*)

Meer en meer worde de Penningkunde in *Nederland* beoefend; algemeen moge zij geacht worden als eene studie, dienstbaar aan vele wetenschappen, en inzonderheid mogen de Nederlandsche Gedenk- en Legpenningen beschouwd worden als gedenkstukken, ons van vroegere tijden overgebleven, en waarop onze voorvaderen het lief en leed, dat zij ondergingen, met de krachtigste bewoordingen en zinnebeelden uitdrukken, om daarna als de sprekendste getuigen der geschiedenis voor het nageslacht op te treden.

(*) »In het belang der studie van de Algemeene Munt- en Penningkunde, worden de Lezers van dit Tijdschrift uitgenoodigd, om hun voorkomende minder algemeen bekende berigten, van den aard der bovenstaande, welwillend aan den Redacteur mede te deelen, liefst *franco*, waartoe, onder anderen, bij alle Boekhandelaars, onder couvert van de H. H. S. EN J. LUCHTMANS, Uitgevers van dit Tijdschrift, gelegenheid is. De Redactie meent zulks des te eerder te mogen verzoeken, daar de uitgave geene geldelijke voordeelen oplevert."

Het moge hier eene niet ongeschikte plaats zijn, om alle toevallige bezitters van eenige penningen, waaraan men, zoo als dat veelmalen het geval is, geene waarde hecht, uit te noodigen, om de pogingen van sommige Provinciale Genootschappen eenigzins te beloonen, door deze gedenkstukken, hetzij *gratis*, hetzij tegen eenige belooning, te willen afstaan.

Proeve eener Handleiding bij het onderwijs in de Taktiek, ten dienste van subalterne Officieren der Kavallerie en Infanterie. Uit het Hoogduitsch van P. Z. door A. S. J. V. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1842. *In kl. 8vo. XX*, 317 *bl. f* 2 - 20.

Deze Proeve eener Handleiding bij het onderwijs in de taktiek, ten dienste van subalterne officieren der Infanterie en Kavallerie, komt ons zeer doelmatig voor. Ze bevat, in vijf Hoofdstukken, welke ieder weder in vier of vijf onderdeelen gesplitst zijn, alles, wat een subaltern officier dient te weten, wil hij aanspraak maken op den naam van een *goed* officier te zijn; terwijl er voor Hoofdofficieren menige nuttige herinnering in gevonden wordt. Zonder bepaalde stelsels aan te kleven, gebruikt de Schrijver zoowel oudere als nieuwere, voor zoo ver hem zulks gepast voorkomt, en verrijkt het werk met een aantal geschiedkundige daadzaken van aanval en verdediging van onderscheidene posten door Generaals en andere officieren. Wij twijfelen niet, of de kundige Vertaler heeft, met dit werk in onze taal over te brengen, zijnen kameraden eene wezentlijke dienst gedaan; terwijl de Uitgevers, door eene kleine letter en compressen druk, gezorgd hebben, dat het, niet te hoog in prijs, ook te meer in ieders handen zoude kunnen komen. Het verdient bij de belanghebbenden alle aanbeveling.

De Globe. Keur van Reisverhalen en Merkwaardigheden van vreemde Landen en Volken. Onderhoudende en belangrijke lectuur voor den beschaafden stand. 1842. *IV Deelen. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1842. *Ieder Deel van* 232 *bladz. à f* 1 - 80.

Dit keurig uitgevoerde Tijdschrift gaat op dezelfde wijze

voort met het mededeelen van kleine reisverhalen en beschrijvingen van landen, volken en steden. Onder het fraaist geschrevene van dezen jaargang tellen wij de *Schetsen uit Petersburg*, naar het Hoogduitsch van F. WELF; *mededeelingen uit eene reis door Dalmatië*, en eene *reis in China* door een lid der Russische zending in dat Rijk. Bij het belang, dat de gebeurtenissen van onze dagen in *China* hebben doen stellen, zullen deze mededeelingen aangaande het Hemelsche Rijk een dubbel belang inboezemen. Zoo is het ook met een stukje *over Port-Natal*, door een' inwoner der Kaapstad. Onder meer trok een juist *overzigt van de uitkomsten der laatste ontdekkingen in Australië* onze bijzondere aandacht. Meer kunnen wij van dezen vervolg-jaargang van dit Tijdschrift niet zeggen. De Boekhandelaar A. VAN DER MAST, te *Gorinchem*, heeft de uitgave van hetzelve voor het vervolg overgenomen.

Het Huis van Wesenbeke; door J. A. DE LAET. *Te Antwerpen, bij* J. E. Rijsheuvels. 1842. *In kl.* 8vo. 320 *bl.* *f* 2-25.

Als Roman beschouwd, is dit geschrift niet zonder verdienste, houdt de aandacht levendig, wekt belangstelling in het lot der personen, die ten tooneele worden gevoerd, en bevredigt genoegzaam in gang en ontknooping. De Vlaamsche spelling en het gebruik van vele woorden zal nog al den een en ander, die gewoon is aan onze kiesche Hollandsche taal, hinderen. Maar in een ander opzigt is dit werkje een hoogst opmerkelijk verschijnsel. Uit *België*, uit het aan domheid en priesterheerschappij verkochte *Antwerpen* ontvangen wij eenen Roman, die het kennelijke doel heeft, de afschuwelijkheid van de vervolging der Protestanten onder PHILIPS II en de wreedheden der Roomsche priesterpartij te doen uitkomen. Het schrijven van dit werkje is dáár een stoute stap, en indien ooit een Roman aan de zaak van godsdienstige verlichting kan dienstbaar zijn, dan zal deze voor velen in zijn vaderland tot nut kunnen zijn. Wij hebben dan ook reeds vernomen, dat de *Ultramontaansche* partij er zeer tegen ijvert. Zal dit baten? Zij is magtig, maar de kracht der waarheid en van het doorbrekend licht is nog sterker. Wij zijn afkeerig van alles, wat onverdraagzaamheid voedt,

maar juist daarom bevelen wij dit geschrift, waarin verdraagzaamheid zoo duidelijk wordt aangeprezen, gaarne aan. Breeder beoordeeling van dezen, eigenlijk buitenlandschen Roman achten wij in ons, eerst en meest aan de Nederlandsche letterkunde verbonden Tijdschrift minder noodig.

De Jacobijnen der veertiende Eeuw, of de Jonkvrouw en de Pagie. Een historische Roman uit de Geschiedenis van Frankrijk. Door G. P. R. JAMES. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1842. *In gr. 8vo.* 682 *bl. f* 7 - 20.

Rec. kan zich niet vereenigen met den titel, dien de Hollandsche Vertaler aan dezen roman heeft gegeven. Het in de geschiedenis bekende en aangenomene woord *Jacquerie* doet den eenigzins ervaren lezer terstond denken aan datgene, wat het onderwerp voor dit verhaal heeft geleverd, de opstand der lijfeigene boeren tegen hunne adellijke heeren. De naam van Jacobijnen heeft zulk eene bepaalde beteekenis in de Fransche revolutie gekregen, dat het ons voorkomt minder gepast te zijn, hem op de oproerige boeren toe te passen, al meent men ook overeenkomst van inzigten en bedoelingen te zien. Het is een te groot anachronisme, en de zaken staan ook niet genoeg gelijk.

Wij hopen, dat ons romanlezend publiek zich door den naam van de lectuur van dezen roman niet zal laten afschrikken. Wij durven hetzelve een aangenaam onderhoud beloven. JAMES behoort onder de vruchtbaarste romanschrijvers van onze dagen; maar wij bespeuren bij hem nog geene sporen van uitputting. In dezen roman althans is rijkdom en levendigheid van zaken en voorstelling niet te miskennen. De *Jacquerie* of opstand der lijfeigene boeren tegen hunne heeren is eene gebeurtenis, op zich zelve merkwaardig genoeg, om de aandacht tot zich te trekken. JAMES heeft haar met een goed gevonden romantisch verhaal verbonden en beide als tot een geheel verwerkt. Hij heeft de taak, die hij zich had voorgesteld, niet ongelukkig ten einde gebragt. Hij getuigt zelf, dat hij zich van alle langwijlige uitweidingen ten aanzien van gewoonten, plegtigheden en kleederdragt heeft trachten te onthouden, en meer eene getrouwe schets van de personen, dan van de gebruiken van

dien tijd te geven. En wij mogen hem den lof niet onthouden, dat hij aan zijn plan getrouw is gebleven. Met volle ruimte bevelen wij dan dit boek aan het romanlezende publiek aan, als eene onderhoudende lectuur, die hen tevens met de geschiedenis van den behandelden tijd en de merkwaardige bijzonderheid, waaraan het verhaal is vastgeknoopt, eenigzins zal bekend maken. Vertaling en uitvoering zijn beide zeer wel.

SOTIRIOS DRAGATIN, *of de Opstand in Etolië. Naar het Hoogduitsch van* ROBERT HELLER. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1842. *In gr. 8vo.* 254 *bl. f* 2-40.

JOSEFA. *Romantische Tafereelen uit den Zuidamerikaanschen Vrijheidsoorlog. Naar het Hoogduitsch van* ROBERT HELLER. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1843. *In gr. 8vo.* 470 *bl. f* 4-20.

Beide deze werken van denzelfden Schrijver, en door denzelfden Vertaler in onze taal overgebragt, behooren tot de zoogenaamde historische Romans, in zoo ver namelijk eenig voorval uit de geschiedenis ten grondslag verstrekt voor de verdichting. SOTIRIOS DRAGATIN, een *Albanees*, redt eene aanzienlijke Grieksche vrouw het leven bij eene schipbreuk, en laat zich, niettegenstaande hij de hevigste liefde voor haar heeft opgevat, om haren echtgenoot uit de gevangenschap te verlossen, inwikkelen in eenen opstand der *Palikaren* tegen den tegenwoordigen Koning van *Griekenland.* Bij eenen uitval der bezetting van het door de opstandelingen belegerde *Missolonghi* wordt DRAGATIN zwaar gewond en geraakt gevangen. ANTONIO, de echtgenoot der door DRAGATIN geredde vrouw, verwerft voor hunnen reeds ter dood veroordeelden weldoener genade bij den Koning; maar de gevangene sterft, tot hunne droefheid, aan zijne wonden. De zelfverloochening, de getrouwheid en edelmoedigheid van den held des verhaals doen hetzelve met eene levendige belangstelling lezen.

Het werk, 't welk onder den titel JOSEFA aangekondigd wordt, behelst de geschiedenis van eene Zuidamerikaansche Mulattin, welke de grootste getrouwheid jegens hare weldoeners aan den dag legt, en welke eindelijk, nadat de af-

schudding van het Spaansche juk aan de vooroordeelen tegen de kleurlingen eenigermate derzelver kracht had ontnomen, de gelukkige gemalin wordt van den edelen RODRIGUEZ, dien zij reeds sedert lang hopeloos had lief gehad.

Ook deze Roman boeit de aandacht, ofschoon in denzelven sommige dingen, zoo als onder anderen de afkomst van JOSEFA en het eindelijke lot van haren vader, slechts ter loops en onvolledig vermeld worden, en dus de opgewekte nieuwsgierigheid onbevredigd blijft. Aan belangrijke karakters en schilderingen van hetgeen er in den Zuidamerikaanschen bevrijdings-oorlog voorviel ontbreekt het niet. Achter het verhaal JOSEFA is, tot bladvulling, nog een klein verhaal van denzelfden Schrijver geplaatst, ook behoorende tot eenen strijd voor de vrijheid, maar uit een vroeger tijdvak en op een ander tooneel, in *Zwitserland* namelijk. Het is de bekende historische legende van een' jongeling, die, om zijn leven te redden, had moeten zweren, dat hij eene zekere zamenzwering *aan geen mensch* zou openbaren; maar die, om zijnen eed te houden en toch zijn vaderland te redden, hetgeen hij ontdekt had aan eene kagchel (het spreekt van zelf, in de tegenwoordigheid van zijne medeburgers) openbaarde, zeggende: »Ik heb moeten zweren, dat ik dit geheim aan geen eenigen mensch zou openbaren, en daarom, o kagchel! zeg ik het aan u."

Zonder juist jagt te maken op Germanismen, stootten wij op *onderbreken* en *Pelopones* voor *afbreken* en *Peloponnesus*. Als aangenaam onderhoudende lektuur meenen wij beide deze werken onzen Landgenooten te mogen aanbevelen.

Eleonore van Castilië. Dichterlijke Tafereelen uit de tijden der Kruistogten. Door S. P. OUDKERK POOL. *Te Enkhuizen, bij* Pannebakker en Comp. *In gr. 8vo.* 104 *bl.* *f* 1-20.

De Heer OUDKERK POOL hoopt, dat men de gebreken in dit Dichtstuk, om het weinige goede hier of daar, goedgunstig zal verschoonen. Zulks is wel wat veel gevergd; enkele gebreken ziet men, ook des niet gevraagd, om veel goeds, welwillend voorbij; maar het omgekeerde? Misschien heeft echter de Dichter te nederig over zijn werk gedacht, en zijn er maar weinige vlekjes (*maculae*) tegen veel schoons

(*plura, quae nitent in carmine*)? Wij gelooven het niet. Misschien zou men het echter aan vitlust, partijdigheid, zucht tot hekelen, en wat niet al, toeschrijven, wanneer wij dit zonder nader bewijs zeiden. Wij zullen alzoo het Dichtstuk eenigzins doorloopen, en onze aanhalingen mogen het verantwoorden, in hoeverre wij regt hebben, om van veel berijmd proza, stoplappen, onachtzaamheid in taal en uitdrukkingen enz. te spreken.

Vooraf zij gezegd, dat het gedicht in *acht*, of, zoo men Voor- en Slotzang medetelt, *tien* Zangen is afgedeeld, alle met zoogenoemde Fransche titels voorzien, zoodat men ruim *seventig* bladzijden gedicht, overigens opdragt, voorberigt, titels en wit papier bekomt.

De Voorzang begint:

Spanje was geheel gewapend, Eng'lands heirmagt op de been,
Om door krijg een twist te scheiden, daar geen schikking moog'lijk scheen:
Slechts één middel bleef nog over: 't was een huw'lijk voor te slaan,
Dat met beider wenschen strookte — en dien echt werd aangegaan.

Niet zeer poëtisch uitgedrukt; maar 't is eerst een begin, en misschien zal de slotzang zoo hoog gaan, als de voorzang laag. Dat zullen wij straks zien. ELEONORE dan werd verbonden »aan HENDRIK's oudsten zoon." Hoezeer »door staatkunde ook verbonden, die op hart noch neiging let," zij beminden elkander en waren gelukkig. Maar EDUARD moet ten kruistogt. Vrouwlief is daarover zeer bedroefd; intusschen zij vormt »een ontwerp rein en edel,

En dit ontwerp harer waardig, doet het hart van wellust slaan.

Zij had gelijk ook, want:

Wie zal 't *malen* al het lijden, wie *maalt* hier de droeve smart?

Wat was nu dat ontwerp?

Eerste Zang. ELEONORE wil mede naar het Heilige land trekken. EDUARD is er tegen. Men besluit eenen ouden pelgrim om raad te vragen:

De grijsaard, dieper aangedaan,
Dan 't vorstlijk paar hem *waande*,

Verbergt in 't oog een stillen traan,
Die hij zich zijner *schaamde*.

Gezwegen van het rijm, dunken ons de tweede en vierde dezer regels stoplapachtig genoeg. De pelgrim geeft ELEONORE gelijk, en zij trekt mede.

De *tweede Zang* bestaat in veertien vijfregelige coupletten en is alzoo een Zangje.

De *derde Zang* begint met eenige fraaije regelen aan *Palestina*, waarna weder in eene andere versmaat (zelden behoudt de Dichter hetzelfde *metrum*, ook in denzelfden Zang) de beschrijving van BANASSER »den Vorst van 't Saraceensche heer," benevens de zeer prozaïsche van HANSPR, diens gunsteling, afgezonden om den Christenvorst tot eene ontmoeting uit te noodigen.

Met vreugd aanvaardt hij weêr die taak,
En 't streelt hem met een zoet vermaak
Zijn' Vorst zijn' hulp te leenen.
Ja, hem te dienen is zijn doel!
En met een zeker voorgevoel,
Spoedt hij zich derwaarts henen, —
En ook zijn felle Christenhaat
Deed hem zijn Vorst believen.
Hij nam elk middel steeds te baat,
Om hen, kon 't zijn, te grieven.

Niet minder plat is het antwoord op de boodschap:

»Uw voorstel doet ook mij vermaak,
»Het doet me uw Sultan achten."
Zoo spreekt de Prins, »en 'k ben bereid
»Hem morgen hier te noden.
»Maar eerst zij onze gastvrijheid
»U mildlijk aangeboden."

De Zendeling »ziet de Rijksvorstin," en beschouwt haar aanstonds als goeden buit voor zijnen heer. Het wilde ook wel juist treffen:

Verkoeld was juist des Sultans min,
Verstooten was zijn hartvriendin,
Voldaan was zijn verlangen.

Vierde Zang. De Sultan komt op het fee.., hem door

EDUARD te *Ptolemaïs* bereid. Hij verlieft, dat spreekt van zelf, op ELEONORE:

Onbekend met Fransche zeden, en uit onervarenis,
Waant hij, dat alreeds zijn liefde door haar min beantwoord is,

en »haar bezit is zijn doel."

EDUARD had voor die tijden hem regt ridderlijk onthaald, Met uw verlof, Dichter! Wat meent gij met »voor die tijden?" Gij verplaatst ons in den ridderlijksten tijd der Ridderschap; dus komt het niet te pas, te spreken van een onthaal, dat *voor dien tijd* regt ridderlijk was. Doch laat ons voortgaan. Men zal een tournooi houden: »Kampt ge" hoe poëtisch!

»Kampt ge ook mede, Englands Koning," vroeg Banasser.....
»Neen," zegt Eduard, »als regter, voegt aan mij de kampstrijd niet.

Men zou immers zweren, lezer! dat het proza was? BANASSER strijdt toch mede, om uit ELEONORE's hand den prijs te ontvangen, en bekomt dien, afscheid nemende tot na drie dagen op het slagveld, waar men (heusch, zoo als de kinderen zeggen) vechten zou.

Vijfde Zang; de slag, waarbij

Banasser (schoon slechts ligt gewond)
Is duiz'lend neêrgestort;
't Was Dirby, die door 't gunstig lot,
Of liever door der Christnen God
Daartoe bestempeld scheen.

Zesde Zang. (Wij moeten ons een weinig haasten.) EDUARD en ELEONORE zijn blijde, elkander terug te zien;

Maar wie, wie maalt het schriklijk woên
Des Sultans minnesmart.

en:

Nu neemt hij elke list te baat,
Zoo 't hem slechts voordeel doet.
En Mansur, hem steeds toegedaan,
Zet hem tot lage midd'len aan,
En sterkt zijn minnegloed.

Het toeval, (vaak der boozen vriend)
Kwam 't woelend paar te stade,

Waarvan zich Satan ook bedient
  Tot sterking van het kwade.
Een schaar van Pelgrims, vroom en rein
  Was in zijn hand gevallen;
Hij zendt hen, onder vriendschapsschijn,
  Naar *Ptolemaïs* wallen.

EDUARD verwelkomt hen magtig poëtisch:

»U mijn mannen! voegt de rust,
  »Na zulk een lange reis!"
(Zoo spreekt hij) »Kiest u, wat u lust,
  »Gij vindt hier drank en spijs;
Maar eerst, ik zie 't reeds aan u liên,
Wenscht gij uw Rijks-Prinses te zien."

BANASSER is met hen binnen de stad geslopen, en verrast ELEONORE in een eenzaam avonduur in de slotkapel; waar een nooit gekend genieten zijn fier gemoed *meestert*, doch hij tevens eene deugd ziet

Die van *Hemelsch* oorsprong is.

De Vorstin ontkomt door eene geheime deur en de Sultan vlugt naar zijn leger terug.

Zevende Zang. BANASSER daagt EDUARD tot een tweegevecht. ELEONORE zegt: »ga met God,".

En nu, gesterkt en opgestaan,
Gort zij hem 't stalen harnas aan,
    En hangt, (van droefheid stom)
Als talisman en trouwbe*wijs*,
Hem nog haar diamanten *kruis*
    En gouden keten om.

De Christenvorst blijft wel overwinnaar, maar wordt door MANSUR met een' vergiftigen pijl gewond, welke wonde door ELEONORE in den

Achtsten Zang wordt uitgezogen.

De *Slotzang* meldt onder een' vloed van woorden:

God behield hun beider leven
  Dat gekocht was door haar *deugd* (?)

Van den zwier en de verheffing in dezen Slotzang strekke het volgende ter proeve:

Lieve vrouwen, dartle schoonen,
Die mijn zwakke (juist!) zangen leest,
En, om zoo veel trouw te loonen,
Gissend hoopt of angstig vreest.
Ja, gij moet nog de uitkomst weten,
Daar gij naar de ontknooping tracht;
Gij zoudt me ongevoelig heeten,
Hield ik thans mijn taak volbragt.
De uitkomst, neen het kan niet missen,
Gij verlangt die reeds met smart,
Maar, ook de uwe kan ik gissen,
Dat zij *goed* zij, wenscht uw hart.
'k Wil mij naar uw wensch dan plooijen,
(Dat ik die steeds raden *kon*),
En mijn werk voor u voltooijen,
Zoo als ik voor u begon. enz. enz.

Het *motto* van dezen Slotzang is uit VAN LENNEP:

'k Zong niet voor die onnooz'le maagd,
Die na dit alles mij nog vraagt,
Wat verder is geschied.

hetwelk wij aldus veranderen:

'k Schreef niet voor dien onnooz'len bloed,
Die nu nog haarfijn weten moet,
Wat dit voor Dichtstuk is.

Aangename en nuttige Gedichten voor Kinderen, in den geest der beste Opvoedkundigen. Ten dienste van Scholen en Huisgezinnen; door H. GUIKEMA. *Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1842. *In kl. 8vo.* 74 *bl. f* : - 25.

In den geest der beste opvoedkundigen! Zulk een titel belooft wat goeds; en ziet men nu de voorrede in, dan bemerkt men, dat de vervaardiger dezer kindergedichtjes de aangename overtuiging heeft, dat hij voor zijne taak uitstekend berekend is, zeer bescheiden uitgedrukt in de woorden, dat hij zich vleit hiertoe eenige geschiktheid te bezitten; ten eerste, wij laten hem zelven spreken, »omdat mijne uit- en onuitgegevene poëzij nog al de goedkeuring van velen heeft mogen verwerven; ten tweede, omdat ik mij vlei, door een twintigjarig onderwijs der jeugd, geleerd te hebben, om mij eenigermate naar de vatbaarheid en den smaak der kinderen te kunnen uitdrukken." Rec. heeft het geluk niet, de uit- en onuitgegevene poëzij van den Heer GUIKEMA te kennen, maar in spijt van de goedkeuring, die zij bij velen heeft verworven, heeft hij er bitter slechte gedachten van. In het werktuigelijke der kunst heeft de man het al-

thans nog niet ver gebragt, daar men hier gedurig regels vindt, als deze:

Vader, voel de aarde schudden

of:

't Mooiste kleed versmaadde hij dikwijls

of:

Zoo worden wij op aarde voor,
Een hemel toebereid;
De aarde is slechts de oefeningsplaats
De school voor d' eeuwigheid.

Doch wat zal men zeggen van de pedanterie en eigenwaan, die zich vermeten te zeggen, dat deze gedichtjes zijn in den geest der beste opvoedkundigen. Welke denkbeelden heeft de man toch wel van de vatbaarheid en den smaak der kinderen, als hij hun zulke ellendige vodden, zulke smakelooze klappermansrijmen durft opdisschen? Wij willen onze lezers eenige staaltjes laten zien, opdat zij oordeelen, of wij te veel hebben gezegd. Men hoore eens eenige coupletten van een gesprek tusschen vader en zoon over het onweder.

JAN. Vader, zie den bliksem slingren!
Vader, hoor den donder slaan!
Vader, voel de aarde schudden!
O! de wereld zal vergaan!
Vader. Wees bedaard, mijn lieve jongen!
Zie het slechts met eerbied aan!
Morgen is het alles over,
Zal de wereld nog wel staan.

. . . .

JAN. Vader, vlieg toch in de woning!
Hoor den donder ratlend slaan!
Blijft gij hier een weinig toeven,
O, dan zult gij wis vergaan.
Vader. Neen, mijn jongen, 'k hoef om 't onweer
Hier van deze plaats niet gaan,
Schoon 'k den ganschen nacht hier toefde
Zou 'k er morgen nog wel staan.
JAN. Lieve vader, ga naar binnen!
Zie den hemel openstaan!
Krijgen wij een koudevatting,
Ligt is 't met ons afgedaan.
Vader. Lieve regen, daal vrij neder
Gij bekoelt 't verhitte bloed;
Laat de lieve God mij baden:
Wat de hemel geeft, is goed!

Waarlijk, de vader redeneert in het laatste vers vrij zonderling; en het geheel is eene fraaije proeve van de poëzij, in dit bundeltje. Wij vreezen, dat de Heer GUIKEMA reden

zal hebben, om met zijnen zingenden nachtegaal (bl. 14) uit te roepen:

Neen, niet langer hier gezongen,
'k Deel hier toch in niemands gunst,
Hier heerscht geen talentswaardering,
Niemand heeft hier smaak voor kunst.

In het voorbijgaan, hoe geschikt voor de vatbaarheid van kinderen is die *talentswaardering!* Wij zouden de proeven zeer kunnen vermeerderen en den ooijevaar met de kolibri over het eten van kikkers en honig kunnen hooren praten en hun gesprek aldus besluiten:

Ooijevaar. Ik ben — wat ook een ander eet —
Tevreden met mijn lot;
En als ik vorschen hebben mag,
Dan loof en dank ik God!
Kolibri. Gij hebt gelijk, heer Ooijevaar!
Ik had mij niet bezind;
't Is best, dat ik den honig lust,
En gij de kikkers mint.

en daarbij verbaasd staan over de vindingrijkheid, die in de toepassing doorstraalt, als deze met dit voorbeeld eindigt:

Er was eens zeker Engelschman
Die CLIVE was genoemd;
En die als een der rijksten van
De wereld werd geroemd.

Toch was hij zoo gelukkig niet
Als gij misschien gelooft;
Want op het laatste schoot hij zich
Uit wanhoop voor het hoofd.

Maar vraagt den armsten bedelaar,
Die niets ter wereld heeft,
En 'k wed, dat hij zijn hoofd nog niet
Voor CLIVE's schatten geeft.

Ja, het hoofd af, dat is ook wat erg; de stumpert zou dan aan de schatten niet veel hebben. Wij zouden gaarne nog proeven geven van het gedicht, waar wij lezen:

BRUGSMA is hier opstel-bouwheer,
En daarbij de leverancier
Van de zaken — lieve jongen,
Gij moet bouwen op 't papier.

Maar wij moeten eindigen; de lezer weet nu, wat hij hier vinden kan, en beslisse zelf, of hij dergelijken kost aan zijne kinderen wil geven.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, door E. H. SIKKES, *Predikant te Bonda. Te Emden, bij* H. Woortman. *In commissie te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1842. *In gr. 8vo.* 227 *bl. f* 2-:

De Eerw. SIKKES verontschuldigt de uitgave van dit achttal proeven van zijnen kanselarbeid door het gewone: dat hij daartoe van vele zijden is aangemoedigd geworden door vrienden, wier oordeel hij op niet geringen prijs stelt. Ziet men op noodzakelijkheid, dan is wel van geenen bundel preken de uitgaaf noodig; vraagt men naar het nut, dan kan zeker ieder niet geheel verwerpelijk geschrift zulks in een of ander opzigt stichten; let men op de betrekkelijke waarde dezer Leerredenen, dan kan men ze wel niet als modellen, als juweelen van het eerste water aanmerken, maar moet toch in gemoede zeggen, dat ze niet minder zijn, dan vele andere in het licht gegevene, en gunstige getuigenis nopens haren opsteller afleggen. De onderwerpen en teksten zijn van zeer nuttige strekking, maar onderscheiden zich in geenen deele door nieuwheid of ongewoonheid. De *eerste* waarschuwt *tegen het uitstel van bekeering, Hand.* XXIV: 24, 25; de *tweede* schetst *den heilbegeerige, Hand.* XVI: 30; de *derde* handelt over *de geboorte uit God, Joh.* III: 3; de *vierde: God is liefde,* 1 *Joh.* IV: 8b; de *vijfde* stelt JEZUS *lijden* voor *als Gode betamende, Hebr.* II: 10; de *zesde* de *liefde,* als *meer dan geloof en hoop,* 1 *Cor.* XIII: 13b; de *zevende* waarschuwt tegen *het voorbijzien van onze afhankelijkheid van God, Jak.* IV: 13—17, en de *achtste* wijst aan, *dat de bede om den H. Geest bij God verhooring vindt, Luk.* XI: 13.

Hoewel hulde doende aan des predikers hartelijken ernst en gemoedelijken ijver, zouden wij tegen onze overtuiging spreken, indien wij ontkenden, nog al eenige bedenkingen

tegen het een en ander, dat in deze stukken gezegd wordt, te hebben. De voorstelling is over het algemeen die van een werkdadig, zuiver Christendom; maar met alles, wat in N°. 2, 3, 8 voorkomt, kunnen wij ons niet vereenigen. Dat behoeft ook niet; want evenmin als de bescheidene Schrijver *zijne* beschouwingswijze op sommige punten van het Evangelie aan anderen als de eenige en onfeilbare waarheid opdringt, evenmin willen *wij* uit de hoogte beweren, in het volkomen bezit te zijn van den sleutel der kennis. En waar, gelijk hier, het Evangelie wordt voorgesteld als eene vertroostende en heiligende kracht Gods tot zaligheid voor ieder, die het gelooft, daar heeft men ligtelijk vrede met eene voorstelling van ondergeschikte punten, die van eigen beschouwing min of meer afwijkt, schoon niet daartegen strijdende.

Overigens, wij bepalen ons bij de eenvoudige aanmelding van dezen bundel. Hoewel in onze taal uitgegeven en bij eenen inlandschen uitgever mede verkrijgbaar gesteld, het is toch buitenlandsch werk, dat wij gaarne den lof geven, die het toekomt, vooral ook omdat het voortkomt uit de Oost-Friesche kerk, waarmede de Nederlandsche zulke oude en naauwe betrekkingen heeft. Maar bij het vele inlandsche, dat te onzer beoordeeling ligt, moeten wij zuinig met onze ruimte zijn, en daarom neme men met dit weinige ter aankondiging genoegen.

Geschiedenis der Christelijke Kerk, voor Cathechizatiën en Huisgezinnen, vrij naar het Hoogduitsch van W. LEIPOLDT, *met een Voorberigt van Prof.* P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1841. *In kl. 8vo. 240 bl. f* 1-25.

Onder hetgeen de teekenen des tijds in ons vaderland verblijdends opleveren voor het koningrijk der hemelen, bekleedt voorzeker de sedert eenige jaren krachtig ontwaakte lust, niet alleen tot wetenschappelijke, maar ook tot practische behandeling van de geschiedenis der Chris-

telijke kerk, eene voorname plaats. De kerkgeschiedenis is toch, zoo zij slechts regt wordt voorgedragen, een *Commentarius perpetuus* op het Evangelie. Het Evangelie getuigt van CHRISTUS goddelijk leven op aarde. De geschiedenis getuigt van zijn verheerlijkt leven in den hemel. Het Evangelie doet ons in CHRISTUS God aanschouwen in zijne hooge volkomenheid, den mensch in zijne verhevene bestemming, en beiden in de eenheid des geestes, waartoe zij in den Christen moeten geraken. De kerkgeschiedenis levert ons, in het bestuur van den verheerlijkten CHRISTUS, dat zij ons doet bewonderen, het beeld van het hooge *Gods*bestuur; zij geeft ons den *mensch* te aanschouwen, in hetgeen hij is en moet worden, en toont ons hoe, gedurende 18 eeuwen, de geest van CHRISTUS zich in de gemeente heeft ontwikkeld, om haar op te voeren tot de innigste *gemeenschap* aan God. — Wij verblijden ons daarom over het toenemend aantal van beknopte Kerkgeschiedenissen, voor algemeen gebruik bestemd. En onder dezelve plaatsen wij het onderhavige werkje van LEIPOLDT op een' voornamen rang. Geheel vereenigen wij ons met het getuigenis van Prof. HOFSTEDE DE GROOT, dat door dit boekje aan eene langgevoelde behoefte wordt voldaan. En van ganscher harte prijzen wij het daartoe allen aan, die op eene meer ontwikkelde Christelijke kennis prijs stellen.

Men kan, meent Rec., elk *populair* handboek eener wetenschap uit twee verschillende oogpunten beschouwen. *Of*, voor zoover het is ingerigt, om, in populairen vorm, de resultaten mede te deelen van ernstiger studie, en de vruchten van wijsgeerige nasporing en critische ontwikkeling, met eene zekere betrekkelijke volledigheid, den oningewijde in handen te geven; *of*, voor zoover het strekt, om, door eene verstandige keus uit den grooten rijkdom, der voorhandene zaken, het practische doel der wetenschap bij den mingeoefende te bevorderen. Aan het eerste oogpunt getoetst, zou het onderhavige werkje veel te wenschen overlaten. Het zou niet moeijelijk zijn aan te wijzen, dat *hier* de zaken niet op de hoogte der histori-

sche critiek zijn ontwikkeld, *ginds* een en ander, vooral ook de Dogmahistorie, vollediger (zelfs alleen in hoofdbijzonderheden) had kunnen wezen, en *elders* de indeeling der perioden naauwkeuriger had kunnen zijn. De beoefenaar der kerkgeschiedenis bemerkt dit dadelijk bij het doorbladeren van dit boekske, ook zonder onze aanwijzing. Maar, uit het tweede oogpunt beschouwd, zou het moeijelijk zijn, beter werkje te vinden voor het voorgestelde doel. De periodenindeeling dient geheel, om der jeugd een aanschouwelijk *beeld* der kerkgeschiedenis te doen gadeslaan. Ook de Bijbelsche opschriften, boven iedere afdeeling geplaatst, zijn zeer juist aangebragt. — Juist die bijzonderheden der geschiedenis zijn gekozen, welke dienen kunnen, om de kracht van het Christelijk geloof, de ontwikkeling van het Christelijke leven, de heerlijkheid der Christelijke Godsdienst in het licht te stellen. Alles wordt met helderheid, kracht en zalving voorgedragen. Over bijzondere punten willen wij dan met den Schrijver niet twisten. Met *het geheel* zijn wij ten hoogste ingenomen. En over deszelfs gebruik in de Cathechizatiën en Christelijke huisgezinnen bidden wij van goeder harte Gods milden zegen af.

Naschrift.

Vonden wij, bij de aankondiging der eerste uitgave van LEIPOLDT's *Kerkgeschiedenis*, genoegzame reden, om dit werkje aan huisgezinnen en cathechizatiën ten gebruike aan te bevelen, nog onbepaalder kan die aanprijzing zijn, nu de tweede druk (1843) zich door aanmerkelijke en doelmatige verbetering en uitbreiding gunstig onderscheidt. Er is bijna geene bladzijde, die niet eenige verbetering heeft ondergaan. Vooral de kerkelijke geschiedenis van ons vaderland is in meer dan één opzigt aangevuld. Zoowel *vorm* als *inhoud* van dit boeksken zijn regt geschikt, om het loffelijke doel van Vertaler, Voorredenaar en Uitgever te bevorderen. Het worde in ruimen kring verspreid, en stichte rijkelijk nut!

Plegtige verklaring, afgelegd door een aantal leden der Hervormde gemeente te Groningen, ter beantwoording van het geschrift: Aan de Hervormde gemeente in Nederland. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1843. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl. f* :-40.

Toespraak aan de Nederlandsche Hervormde gemeente door een Gezelschap ter bevordering van Godsdienstkennis. Te Groningen, bij J. Smit. 1843. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* :-30.

Adres aan het gezond verstand, enz. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1843. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl. f* :-45.

Een woord ter bemoediging, enz. Dichtregelen. Te Groningen, bij H. Geertsema. *In kl.* 8*vo.* 16 *bl. f* :-10.

Gesprek van een' geheimen Zendeling der Jesuiten met zijn' Leerling, over de zeven Wijzen van Nederland. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1843. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-35.

JEZUS CHRISTUS *en die gekruisigd, onze kracht enz., tweetal Leerredenen, door* L. G. PAREAU. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr.* 8*vo.* 63 *bl. f* :-50.

Nog een woord over de zoogenaamde Groninger School. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1843. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

CHRISTUS *in den mensch en in de menschheid, het wezen van het innerlijke Christendom, door* W. MUURLING. (*Afgedrukt uit Waarheid in Liefde*, 1843, *II.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1843. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* :-50.

Wij voegen de aankondiging van al deze kleine stukjes bij elkander. Alle toch hebben betrekking op dezelfde

aangelegenheid, die der Groninger School, welke in onze dagen zoo hevig wordt aangevallen en bestreden. Alle zijn meer regtstreeks of zijdelings uitgelokt door het jongste geschrift: *Aan de Hervormde gemeente in Nederland*, van de zeven Haagsche Heeren. Alle hebben, van verschillend standpunt uitgegaan en van onderscheiden wapenen voorzien, de strekking om dien aanval af te keeren. En, schoon verschillend in letterkundige waarde, geven alle op hunne wijze getuigenis aan de goede zaak der Evangelische vrijheid. Over ieder een enkel woord, daar uitvoerige beoordeeling hier minder noodig is.

N°. 1 is een regt hartelijk woord. Schoon afkeerig van iederen twist, rekenen echter de ledematen der gemeente van *Groningen* zich verpligt, niet langer te zwijgen, waar hunne leeraren op zoo onchristelijke wijze worden aangevallen. Zij verklaren zich opentlijk tegen de aanmatiging van onfeilbaarheid op het grondgebied des geloofs, waaraan zich de tegenpartij had schuldig gemaakt. Zij handhaven de behoefte aan een vrij en gemoedelijk onderzoek der waarheid in de H. Schrift vervat, en protesteeren ernstig tegen allen geloofsdwang. Een aantal van meer dan 300 onderteekenaars, uit alle rangen en standen der maatschappij heeft zich met dit protest vereenigd. En het geheel, in een' echt Christelijken en milden toon geschreven, is een merkwaardig bewijs voor de waarheid, dat Evangelische vrijzinnigheid en liefde geene zaken zijn, die elkander' uitsluiten.

N°. 2 is uitgegaan uit den boezem van een godsdienstig gezelschap te *Groningen*, hetwelk reeds sedert dertig jaren aldaar is gevestigd, en de laatste vier jaren door den Hoogleeraar PAREAU wordt bestuurd. Mogt het weinig bevatten ter eigenlijke wederlegging van den Haagschen aanval, het levert een treffend bewijs van de practische werkzaamheid des aangevallen' geleerde: en van de liefde hem toegedragen ook bij de eenvoudige klasse. Zulk een' getuigenis kunnen toch de strijders onder de formuliersvlag voor zichzelven niet aanvoeren. Het is eene schoone kroon, voor wien het gelden mag.

N°. 3 brengt het Haagsche Adres voor de regtbank van het gezond verstand. Daar het den toon der satyre aanslaat, willen wij den Schrijver niet over ieder woord, dat ons minder juist voorkomt, ter verantwoording roepen. Geloof, kerkleer, hooger en lager onderwijs komen hier ter sprake. Het laatste gedeelte, dat handelt over de beperking en bevordering van den invloed des gezonden verstands, is zoo oppervlakkig mogelijk.

N°. 4 is een prul der prullen. De toon is zoo gemeen tegen de Haagsche Heeren, en zoo kruipend jegens de Groningers, dat bij beiden daardoor een gevoel van walging moet ontstaan. De eersten worden begroet als *nachtgebroed, uil en vledermuis, duisterlingen, galgendrom, horde van barbaren* enz. De laatsten worden onderscheidenlijk toegesproken op bespottelijken straatdeuntrant. Wij zouden proefjes geven, waren wij niet bang onze lezers al te zeer te vervelen. Waarlijk, men zou de verlichting afzweeren, als men ziet wat zij wordt onder de handen van zulke sukkels! En de stumper zelf is een bewijs tegen de waarheid, die hij op hoogen toon aan het einde van enkele coupletten orakelt:

»In Neêrland woont Godlof, ook nog gezond verstand!"

N°. 5. Het gesprek tusschen een' Jezuit en zijnen leerling stelt zoowel het sluwe van den Haagschen aanval ten toon, als de reden, die de ultramontaansch-Jezuitsche partij in ons land heeft, om zich over de kerkelijke verdeeldheden te verheugen. Ter proeve:

»*Marco.* Met hunne ketters, vader? hebben de ketters dan ook ketters?"

»*Vader Antonio.* Och ja, mijn kind! dat spreekt ook al van eene kerk, van eene zuivere leer, van eene belijdenis des geloofs."

»*Marco.* Wel nou kom an! men zou zich" —

»*Vader Antonio.* Daar moet gij u niet aan ergeren, jongetje! Dat komt naderhand alles weêr op zijne pooten te huis. Laat de ketters elkander maar bestrijden, ver-

volgen, verdoemen; dat kan niet anders, dan tot voordeel strekken van onze H. Moeder, de kerk."

N°. 6. De beide leerredenen van den Hoogleeraar PAREAU behandelen *Hebr.* II: 10 en *Joh.* XIII: 34ᵇ, 35. Volgens den eersten tekst wordt *het Gode waardige des lijdens van* JEZUS *als onzen leidsman ter heerlijkheid*, in dier voege ontwikkeld, dat de tekst analytisch wordt gevolgd. Volgens den tweeden wordt *de liefde* aangeprezen, als *het eenige, voor allen voldoende kenmerk van alle ware Christenen.* Geene verdediging van des Schrijvers gevoelen, of wederlegging van anderer menschelijke begrippen, was het doel der uitgave. Het stukje moet alleen dienen tot stichting der Groningsche gemeente. Daartoe kunnen beide predikatiën bij den drang der omstandigheden hebben gediend, want zij zijn bevattelijk, ernstig, en in kalmen toon gestemd. De waarheid gebiedt hier bij te voegen, dat de stijl zich geenszins door schoonheid of kernachtigheid, en de plannen zich nog veel minder door vernuftige vinding of aesthetische inrigting kermerken. Waarschijnlijk heeft de Hoogleeraar ook niet bedoeld hier modellen van predikkunde te geven, schoon wij den wensch niet kunnen onderdrukken, dat uit de hand van Akademiepredikers geen andere kanselarbeid voortkwame, dan dien wij mogten kunnen roemen, als staande, ook wat het formêle betreft, op de hoogte der nieuwste Homiletiek. — Voorts zijn beide toespraken der lezing en bepeinzing waardig.

N°. 7. De ongenoemde Schrijver van dit *woord* past in bezadigden en mannelijken toon de plaatsen uit het Evangelie, 1 *Joh.* IV: 1 en *Matth.* VII: 15 toe op den onderhavigen strijd. In bijzonderheden wordt gewezen op de vruchten, die de zoogenaamde Groninger school heeft opgeleverd voor de rust en de vorming der gemeente, voor Zendeling- en Bijbelgenootschappen, voor de opleiding der armen. Wij achten het onzen pligt, dit woord ernstig aan te bevelen aan allen, wien het om een onpartijdig oordeel over de onderhavige zaak naar Christelijke begin-

selen te doen is. — Eliza voor elia, op bl. 6, is kennelijk eene drukfeil.

N°. 8 de aankondiging van het belangrijkste hebben wij tot het laatste bewaard. Niet te onregt heet het *een woord ter bevordering van den waren vrede, ook in de Nederlandsche Hervormde kerk.* Het getuigt van een' diepen blik en een warm hart. En zelfs buiten betrekking tot den tegenwoordigen strijd heeft het eene blijvende belangrijkheid voor de beantwoording der vraag, wat men te *Groningen*, neen, wat de Apostel paulus zelf voor het wezen des Christendoms houdt. Ook na hetgeen onlangs de Amsterdamsche Predikant spijker in het *Christelijk Maandschrift* over *Gal.* II: 20 schreef, is het hier geleverde nog geenszins overbodig. Wat het zegt, christus leeft in mij, wordt krachtig ontwikkeld, de reden, waarom dit het wezen des Christendoms genoemd wordt, bondig uiteengezet. En de gevolgtrekkingen, die uit het geheele onderzoek worden afgeleid, ook tot beoordeeling van den kerkelijken toestand onzer dagen, verdienen onbepaalde behartiging. Ach werd vooral ook de korte, maar schoone en veel beteekenende wenk, aangaande het leven van christus *en de menschheid*, bl. 23—26 gegeven, algemeen gehoord! De Hoogleeraar muurling heeft wèl gedaan met dit stuk uit het miskende *Groninger* Tijdschrift, ter meer algemeene verspreiding, afzonderlijk te doen afdrukken. Het kome in vele handen, vinde ontslotene harten en drage vrucht ten eeuwige leven. »Wèl hem, »die, door den geest van christus gedreven, daaraan »medewerkt, niet haastende, maar met vaste hand, we»tende, dat in het reine Evangelische Christendom, het»welk in het gemoed wortel en kracht heeft, het waar»achtige leven is voor den mensch en de menschheid"! Ware dit besef bij velen de vrucht van de stormen onzer dagen, zij zouden de lucht zuiveren, en op den akker der gemeente eene nieuwe lente doen ontwaken.

Handleiding ten gebruike bij het eenvoudig onderwijs in de Christelijke leer, ten dienst dergenen, die belijdenis wenschen af te leggen in de Hervormde kerk. Te Amsterdam, bij S. J. Prins *en* J. H. en G. van Heteren. 1842. *In kl. 8vo.* 155 *bl. f* :-90.

De Eerw. J. J. PRINS, *Theol. Doct.* en Predikant te *Alkmaar*, (thans te *Rotterdam*) onderteekent als Schrijver het voorberigt voor dit werkje. Het strekt tot uitbreiding en verklaring van het op den titel genoemde katechiseerboekje, dat vóór eenige jaren door de commissie voor het godsdienstig onderrigt in de Nederlandsche Hervormde gemeente te *Amsterdam* werd uitgegeven, en zal ongetwijfeld aan diegenen, welke volgens dat boekje onderwijs ontvangen, hoogst nuttig kunnen zijn, terwijl het hun geenszins alles *te* gemakkelijk maakt, en alzoo tot eene ezelsbrug zou kunnen dienen. Het houdt het juiste midden tusschen eene te groote beknoptheid, die te weinig — en eene te groote uitvoerigheid, die te veel geeft. Door het laatste zou het ook te kostbaar en voor velen onverkrijgbaar geworden zijn, zoo als dit het geval is met EGELING's *weg der zaligheid.* Met de zienswijze van den Schrijver kan Ref. zich over het algemeen wel vereenigen; en al had hij daarop eene enkele aanmerking, dan zou zij wegvallen bij de bedenking, dat de Heer PRINS de leiding en beschouwing van het katechiseerboekje moest volgen. De vervaardiging en uitgaaf van deze *Handleiding* ongetwijfeld niet zonder voorkennis en goedkeuring van de opstellers van het leerboekje ondernomen zijnde, mogen wij onderstellen, dat zij, die het meest bevoegd zijn om de doelmatigheid van zulk een geschrift te beoordeelen, het voor de leerlingen nuttig achten. Wij wenschen alzoo den besten zegen over het gebruik van dit boekje.

Het Heidensche Rome van ROUSSEL *toegelicht en uitgebreid; of korte aanduiding van eenige belangrijke*

punten van overeenkomst van het Heidensche met het hedendaagsche Rome. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. *In kl.* 8*vo.* 45 *bl. f* : - 25.

Het uit het Fransch vertaalde boekje van ROUSSEL, *het Heidensche Rome*, is in dit Tijdschrift voor 1839, N°. XIII, bl. 556—558, aangekondigd en beoordeeld, waaruit gebleken is, dat Recensent met dat in zijn oog zeer oppervlakkig geschreven boekje niet zoo hoog liep, als men uit den toen reeds bestaanden zesden druk van hetzelve zou kunnen verwachten; en nog kan hij daarover niet anders oordeelen. — Aan de bovenstaande *Toelichting en uitbreiding* over zes andere door ROUSSEL niet behandelde punten, door eenen hem geheel onbekenden landgenoot gegeven, die zich H. en uit *B.* teekent, (*) en die, in de onderaan geplaatste noten, door aanhaling van plaatsen uit Romeinsche en Roomsche schrijvers, blijken van belezenheid in dit opzigt geeft; hieraan zou Rec. dan nog de voorkeur geven, als het in bewijzen van grondigheid winnende; en evenwel kan hij zich met de zamenstelling ook van dit boekje niet zoo volkomen vereenigen, 1. omdat het, (gelijk hij reeds te voren gezegd heeft) eene algemeen bekende en erkende zaak is, die het overtollig is nu nog te bewijzen, dat vele gebruiken en bijgeloovigheden in de Christelijke kerk ingeslopen zijn, die meer of min uit de Grieksche en Romeinsche eerdienst ontleend waren; — 2. omdat verscheidene der hier aangewezene overeenkomsten meer toevallig, dan opzettelijk gezocht en bedoeld schijnen te zijn, en eigenlijk niets anders bewijzen, dan dat de mensch van alle tijden, in zijne dwaasheden en bijgeloovigheden, in zeker opzigt en met zekere wijzigingen naar de omstandigheden, zichzelven gelijk is;

(*) Waartoe toch, heeft Rec. wel eens gedacht, dat aanduiden van schrijver en woonplaats door eene enkele letter? Wil men onbekend blijven, goed! dit staat ieder vrij; maar men blijve het dan geheel! die letters geven maar aanleiding tot allerlei gissen en raden naar een' schrijver, die er misschien geen deel aan heeft.

— 3. omdat de gelijkvormigheid van het een met het ander de onbestaanbaarheid van hetzelve in het Christendom op zichzelf nog niet genoegzaam bewijst, hoewel de Schrijver van dit stukje, *Voorberigt* bl. III, het tegendeel uitdrukkelijk beweert: er zijn toch in alle Godsdiensten, ook ten aanzien der uiterlijke vereering, punten van overeenkomst, die op den aard van de zaak en de natuur van den mensch gegrond, en dus wegens die gelijkvormigheid nog niet af te keuren zijn, welk laatste alleen uit den aard van de Christelijke Godsdienst zelve, vergeleken met personen, tijden en omstandigheden, te beoordeelen is; — 4. omdat de meeste der hier met het hoogste regt berispte bijgeloovigheden door de verstandigsten en besten onder de Katholieken, zoo wel als voormaals onder de verlichtste *Grieken* en *Romeinen*, in vroegere en latere eeuwen, hoogelijk afgekeurd zijn en hoe langer hoe meer afgekeurd worden, en als niet tot het reine Catholicisme behoorende, maar als schadelijke uitwassen van hetzelve moeten beschouwd worden, die meer en meer weg te snijden zijn. O hoe vele leelijke uitwassen, hoewel van een' anderen aard, zijn er vroeger en later aan het reine Protestantisme te zien geweest, die de verlichte en ijverige voorstanders van hetzelve niet gaarne voor hunne rekening zouden nemen, maar waartegen zij wel degelijk, als met den waren geest des Evangelies strijdig, zouden protesteren, en die zij hoe langer hoe meer wenschen en pogen weggenomen te zien!

Bij enkele bijzonderheden wil Rec. thans niet stilstaan, zoo als b. v. waar de Schrijver, bl. 2, zegt, dat »de »Heidensche Keizers" somtijds »van de Christenen niet »meer eischten, dan dat zij een weinig wierook in het »reukvat of op het altaar stortten," en dat dit zou geweest zijn, omdat die Keizers »het bezigen van wierook bij gods»dienstige plegtigheden beschouwden als weinig overeen»komende met den eenvoud, die het Christendom ken»merkte." Rec. meent veeleer, overeenkomstig de geschiedenis, dat het was, om den Christenen hierdoor het ligtste bewijs van hulde aan de Romeinsche Goden te doen

geven, en hierdoor van hunne verloochening van het Christendom te doen blijken.

Voor het overige doet Rec. gaarne hulde aan de welmeenende bedoeling, om de oogen over dwaasheden en bijgeloovigheden te openen; maar hij wenscht tevens, dat ook hierin de waarheid met wijsheid, met onpartijdigheid en met liefde moge betracht worden.

De Groninger Landbouwer en zijn vak, van vroegeren en van den tegenwoordigen tijd, alsmede zijne plannen en uitzigten voor de toekomst; of wenken tot een nuttig leven, door J. F. ZIJLKER, *Landbouwer te Nieuw-Beerta. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1843. *In gr. 8vo.* 78 *bl. f* :-80.

De naaste aanleiding tot de uitgave van dit stukje ligt in de oprigting, in de gemeente *Beerta*, van eene onderafdeeling van het te *Onderdendam* gevestigde *Genootschap ter bevordering van nijverheid.* Jammer is het echter, dat de, naar het ons toeschijnt, in zijn vak zeer kundige ZIJLKER zich in de *Voorrede*, die bijna de helft van het stukje beslaat, niet heeft wederhouden van uitvallen en personaliteiten, waarin het grooter publiek geen het minste belang stelt. Beter hadde hij gedaan, met die door te schrappen, gelijk hij, blijkens eene aanteekening op bladz. 10 de bijzonderheden weggelaten heeft, welke aanleiding gegeven hebben, dat hij de eerste voorlezing bij de vermelde oprigting *niet* gehouden heeft. Deze voorlezing nu maakt het eigenlijke ligchaam van dit geschriftje uit. Veel is er in, van plaatselijk belang en toepassing; vele wenken echter ook, die elders behartiging verdienen. Doch het geheel is te *locaal*, dan dat wij er meer dan eene korte aankondiging aan kunnen geven. Taal en stijl verdienen lof — eenen hoogen zelfs, wanneer men den maatschappelijken stand van den Schrijver in het oog houdt.

Cursus van platte en bolvormige Driehoeksmeting. Door J. A. HANSEN, *Onderwijzer in de Wiskunde te Deventer. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1842. *In gr. 8vo. VII en* 88 *bl. f* 1-50.

Het aanzoek van een jong zeeman, om in de driehoeksmeting onderwezen te worden, gaf den Schrijver aanleiding, om dezen Cursus, waarvan vroeger van tijd tot tijd reeds verschillende gedeelten ontworpen waren, tot een zamenhangend geheel te ordenen en tot handleiding voor onderwijzers en leerlingen in het licht te geven.

Wij zullen niet onderzoeken of er, na al de verschillende boeken over driehoeksmeting en stuurmanskunst, in de laatste dagen in onze taal uitgegeven en waaronder de werken van PILAAR, VORSSELMAN DE HEER en VAN GALEN bij uitsluiting voor den zeeman geschreven zijn, eenige behoefte aan eenen Cursus van platte en bolvormige driehoeksmeting bestaat. Wij weten, bij ondervinding, dat ieder onderwijzer eene bijzondere wijze van behandeling heeft, eene wijze, die hem bevalt, omdat die hem in zijne manier van onderwijsgeven voor de leerlingen het duidelijkste voorkomt; dit bewijst wel niet dat deze wijze van behandeling voor onderwijzers en leerlingen in het algemeen aanprijzing verdient, maar versterkt het toch altijd aangename gevoel van welligt, door zijne behandeling algemeen bekend te maken, voor sommigen nuttig te zullen zijn.

De Cursus van den Heer HANSEN is geschreven, alsof hij zich met den jongen zeeman onderhield, en begint met de zamenstelling van eene koordenschaal; het nut van deze koordenschaal met de tafel, aanwijzende de lengte der koorde van 1 tot 90 graden, zien wij niet in. De tijd dat men de stuurlieden steeds gewapend met hunne pleinschaal (eene verbastering van het Engelsche woord plainscale) aan het cijferen zag is voorbij; men gebruikte de koordentafels, vóór dat men met de gemakkelijker wijze van berekening der sinustafelen bekend was.

Tot de goniometrie overgaande, bepaalt de Schrijver zich alleen tot de onderlinge betrekkingen der goniometrische lijnen van eenen enkelen hoek, zonder de formules voor de som en het verschil van twee hoeken te behandelen. De wijze van behandeling kwam ons zeer duidelijk voor, en overeenkomstig het doel van den Schrijver genoegzaam, om tot de driehoeksmeting over te gaan.

De formules voor de regthoekige driehoeksmeting zijn uit den regthoekigen driehoek op een andere dan wel de gewone wijze afgeleid. Wij voor ons zouden het gebruik van twee gelijksoortige driehoeken verkiezen; een pas beginnende ziet liever evenredigheden, waarvan elk der termen eene bijzondere lijn in de figuur aanwijst, en de leerling van den Heer HANSEN is immers, volgens het voorberigt, met de eenvoudigste eigenschappen van driehoek en cirkel bekend.

Na eenige voorbeelden, zonder behulp der logarithmen uitgewerkt te hebben, vindt men een duidelijk hoofdstuk over de logarithmen, waarna de regthoekige driehoeken door middel der logarithmen berekend worden.

De scheefhoekige driehoeken worden eerst door middel der regthoekige berekend, en door uitgewerkte voorbeelden aangetoond, hoe men zich met betrekking tot de teekens gedragen moet.

De formulen ter regtstreeksche berekening van scheefhoekige driehoeken zijn goed uit elkander gezet; vooral beviel ons de wijze, waarop de sinus van den halven hoek eens driehoeks gevonden wordt, uitgedrukt in de drie zijden, wanneer wij namelijk het doel van den Schrijver om weinig algebra te gebruiken, in het oog houden.

De platte driehoeksmeting wordt besloten door eene opgave, op welk eene wijze men voor ieder der vier gevallen den inhoud des driehoeks in de gegevens kan uitdrukken.

De eenvoudigste eigenschappen der bolvormige driehoeken gaan de behandeling der bolvormige driehoeksmeting vooraf. Hier vonden wij op bladz. 56 eene vergissing in de letters Q en R, hetwelk echter ook eene misstelling in fig. 12 zijn kan.

De regthoekige bolvormige driehoeksmeting vindt men vervolgens afzonderlijk behandeld, zoodat men hier niet, gelijk meestal, met de algemeene hoofdformule der bolvormige driehoeksmeting begint; dit moet toegeschreven worden aan het eenigzins ingewikkelde bewijs dezer formule.

De formules, hierop gegeven, worden, afwijkend van de gewone wijze van behandeling, bewezen. Niet dat deze wijze van behandeling nieuw is; men vindt dezelve onder anderen in de *Éléments de géométrie van* LEGENDRE bijna even zoo behandeld, doch met dit onderscheid, dat de Heer LEGENDRE de figuur in perspectief voorstelt, en de Heer HANSEN den driehoek neêrgeslagen of ontwikkeld heeft. Wij geven de voorkeur aan de figuur, door LEGENDRE gebezigd, daar het meestal eenige moeite voor de leerlingen in heeft, om de lijnen, in de ontwikkelde figuur getrokken, zich voor te stellen, zoo als die in de figuur zelve ten opzigte van elkander gelegen zijn.

Het bewijs voor de algemeene hoofdformule der bolvormige driehoeksmeting uit den ontwikkelden driehoek, komt ons zeer duidelijk voor; in de figuur is de letter F vergeten; de overige formulen zijn niet analytisch, maar door middel van hulpbogen gevonden. Al de gevallen, bij de oplossing der bolvormige driehoeken voorkomende, worden door uitgewerkte voorbeelden opgehelderd, en de achter ieder hoofdstuk opgegevene vraagstukken, met derzelver antwoorden, geven aan den leerling gelegenheid, zijne krachten te beproeven.

Wij besluiten dit overzigt van hetgeen de Heer HANSEN ons in zijnen Cursus van platte en bolvormige driehoeksmeting aanbiedt, met de betuiging, dat het boekje zeer geschikt tot handleiding voor jonge zeelieden is. Ook aan dezulke, die reeds gewoon zijn aan de meer analytische wijze van afleiding der eene formule uit de andere, kunnen wij het boekje van HANSEN aanbevelen; het gebruik van figuren wordt dikwijls te veel over het hoofd gezien.

De uitvoering laat niets te wenschen over, en ons zijn geene drukfouten voorgekomen, dan de reeds vermelde. In het voorberigt, onder aan bl. VI, staat: *verstrekte*

mijn zelfvertrouwen, hetwelk zal moeten zijn *versterkte* mijn zelfvertrouwen.

Handleiding tot eene algemeene kennis van den Aardbol, tot nut en vergenoegen, en ter verheerlijking van den Schepper. Een Leesboek voor den Middelstand. Door F. J. HOUWEN. *Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1842. *In gr. 8vo.* 336 *bl. f* 2-90.

De ons geheel onbekende Schrijver van dit boek beklaagt zich in het voorberigt over de weinige deelneming, die de inteekening op hetzelve heeft gevonden; dit heeft de uitgave vertraagd, doch niet verhinderd. In hoeverre de Heer HOUWEN een belangrijk werk geleverd heeft, waardoor in eene bestaande behoefte is voorzien, moge onzen lezeren uit een kort overzigt van den inhoud blijken.

Na eene korte *Inleiding* wordt eerst gehandeld over de gedaante en beweging der aarde, de maan, het zonnestelsel en den sterrenhemel, alzoo over datgene, wat men in eene algemeene aardrijksbeschrijving zegt, wanneer men de aarde beschouwt als een wereldligchaam. Vervolgens spreekt de Schrijver over de bergen, de opklimming van de aardoppervlakte in binnenlanden, de hoogte der voornaamste bergen, de temperatuur, hoogte van groei- en sneeuwlinie, en eindelijk over de uitgestrektheid der gebergten. Daarna beschouwt hij den oorsprong der bergen, en draagt eerst de onderscheidene gevoelens over den oorsprong der bergen voor, zegt daarna iets over de inwendige gesteldheid van den aardbol, voor zoo verre waarnemingen en gissingen die doen kennen; waarna hij eindelijk zijne hypothese voordraagt, dat de middelpuntschuwende kracht de oorzaak zij van de wording der bergen. Vermits hij daarop, als op een oorspronkelijk denkbeeld in het Voorberigt bepaald de aandacht vestigt, zullen wij er straks een woord van zeggen. Met eene aanwijzing van derzelver nut wordt de beschouwing der bergen besloten, en daarna het een en ander gezegd over de rivieren, over de eilan-

den, over de zee en over de lucht. Eindelijk over de gewassen en dieren, welker voornaamste en belangrijkste, hetzij door het gebruik, hetzij door het nut in de huishouding der natuur, afzonderlijk voor de heete, gematigde en koude luchtstreek beschouwd worden. Verder spreekt de Schrijver over den mensch, en het gebruik, hetwelk hij van de voortbrengselen der natuur maakt, wordende alles besloten met eenige aanmerkingen over de middelen ter instandhouding en bewaring van de drie rijken der natuur.

Zonderling is het intusschen, dat hier de Heer HOUWEN spreekt van de *drie* rijken der natuur, terwijl hij noch in het slothoofdstuk, noch elders de verspreiding der delfstoffen, derzelver nut, enz. in aanmerking neemt, behalve bij het gebruik, dat de mensch er van maakt. Een overzigt over het onbewerktuigde gedeelte van de voortbrengselen der aarde hadde, dunkt ons, hier onmiddellijk behoord.

De inhoud en strekking van dit boek (het meer uitgebreide over gewassen en dieren er af gerekend) komt alzoo geheel overeen met de *Handleiding tot algemeene kennis van den Aardbol*, in het jaar 1840 door de Maatschappij: *tot nut van 't Algemeen* uitgegeven. De prijsvraag werd uitgeschreven, terwijl de Heer HOUWEN zijn werk onder handen had. Hoewel die uitschrijving hem in zijn gevoelen versterkte, dat er aan zoodanig een werk voor den middelstand behoefte was, staakte hij zijnen arbeid, om den uitslag dier poging af te wachten. Mede naar den uitgeloofden prijs te dingen, was geenszins zijne bedoeling, »daar hij de voordeelen, welke eene dergelijke onderneming kan hebben, voor zich zelven wenschte te behouden." Deze voordeelen zullen evenwel denkelijk, bij de klagt over weinige deelneming, niet zeer groot zijn. De lezing van het sedert uitgegeven prijsantwoord van den Heer TIMMER overtuigde hem, dat zijn werk geenszins overtollig was. Zekerlijk wordt in laatstgenoemd leesboek de bewerktuigde schepping, als gezegd, niet zoo uitvoerig behandeld; overigens kunnen wij niet inzien, dat beide boe-

ken elkander zoozeer aanvullen, dat het eene niet door het andere overbodig worde. Het andere is in handen van duizenden; en die zullen wel weinig nieuws van den Heer HOUWEN leeren. SOMMER's *Tafereel van het Heelal* is een uitvoerig en kostbaar werk, maar er bestaat eene oordeelkundige verkorting van in één Deel, na hetwelk dit boek minstens onnoodig was. UILKENS *Volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd*, is mede uitvoeriger; de Heer HOUWEN heeft dit werk niet verkort, maar er hier en daar gansche bladzijden uit afgeschreven. »Daar dit werk hoofdzakelijk bestaat uit aanteekeningen, gelijk elk werk van de onderhavige strekking niets anders zijn kan, heb ik de bronnen, waaruit ik geput heb, meestal niet aangewezen, daar de lezer hiervan toch weinig nut zou hebben, en zulks het werk slechts noodeloos zou vergrooten." Doch of daaronder zulk eene onbeschaamde letterdieverij mede behoore, is ons onbekend.

Maar er is iets nieuws in: de hypothese nopens het ontstaan der *primitive* bergen. Wij zullen die met des Schrijvers eigene woorden, eenigzins verkort, voorstellen: »Onze »Aarde is naar alle waarschijnlijkheid, in den beginne »geheel vloeibaar en met het water omgeven geweest; zoo»dat de tegenwoordige vaste stof, of rotsachtige korst, »waarmede onze Aarde, zoo diep wij dezelve hebben »kunnen leeren kennen, thans als omgroeid is, in den »beginne vloeibaar moet geweest zijn. Dit getuigt de aard »der kristallisatiën, die alle uit het vochtige in het drooge »ontstaan; en dat de bergen van den eersten rang, de »eerste of oorspronkelijke bergen, tot deze kristallisatiën »behooren, kan uit honderde voorbeelden blijken. Daar »nu de graniet van alle aardsoorten de meeste zwaarte »heeft, en (dat wel het meest zal afdoen,) van alle stof »het meest voorhanden is, moest deze ook natuurlijk, door »de middelpuntschuwende kracht het meeste aangedaan, »zich het eerst en het hoogst uit dien algemeenen bajert »verheffen;" »Daar de middelpuntschuwende kracht te »sterker werkt, naarmate de massa der voorhandene stoffen »grooter is, is het waarschijnlijk, dat zij in den beginne

»deze hoogte niet eensklaps, maar bij tusschenpoozen ver-»kregen hebben." (Bladz. 114.)

Indien wij nu deze redenering wèl begrijpen, dan komt zij eigenlijk daarop neder, dat, terwijl de gansche aardbol nog uit eene vloeibare *massa* bestond, die stof, welke de meeste digtheid en dus de meeste zwaarte had, door de middelpuntschuwende kracht uit het water werd opgeheven, en dat alzoo het zwaarste het ligtste werd. Waar is het, dat men de hoogste bergen in de nabijheid van den *equator* vindt; waar, dat de groote HUMBOLD met regt eene trapswijze afneming van de hoogte der gebergten naar de polen opmerkte; maar het is tevens waar, dat het zeer onnatuurlijk is, de slingerkracht ten gevolge der aswenteling voor vermogend te houden, om zulke geduchte graniet-*massa's* op te ligten. Het zwaarste, wij merkten het reeds op, zou alzoo het ligtste worden. Bovendien: waardoor werden die opgeheven bergen ondersteund? Toch wel niet door de centrifugaalkracht? Heeft de Schrijver wel bedacht, dat volgens de nasporingen der voornaamste natuuronderzoekers de lucht vóór de latere *formatiën* veel hooger moet geweest zijn, en veel meer drukking hebbe uitgeoefend, waardoor de werking der middelpunt-vliedende kracht nog moest verminderen? Dat de zwaartekracht overal op aarde, zelfs onder den *equator*, altijd veel grooter geweest is, en heeft *moeten* zijn, dan de slingerkracht? Wilden wij de beweringen van den Schrijver uit eigenlijke *geologische* gronden wederleggen, dan konden wij daarbij nog vele vragen doen; doch wat zou de lezer van dit Tijdschrift daaraan hebben? Maar zonderlingheden, ja ongerijmdheden kunnen ons niet bevreemden in eenen Schrijver, die onze willekeurige verdeeling in werelddeelen tot den grond maakt van een *geologisch* verschijnsel: »*Azië, als het grootste werelddeel,* heeft ook »de hoogste bergen," bladz. 118. Wij voegen er bij, dat, naar het ons voorkomt, de Heer HOUWEN geene gezonde denkbeelden heeft van zwaartekracht of aantrekking. Wij moeten, ten bewijze, dat dit oordeel niet uit de lucht is gegrepen, eenige regels afschrijven: »Daar onze Aarde

»een ronde bol is, wordt alles wat zich op hare opper-
»vlakte bevindt, zoowel als de stofdeelen der Aarde naar
»haar middelpunt getrokken. Hieruit volgt (*arrigite au-*
»*res!*) echter niet, dat juist de aantrekkingskracht in het
»middelpunt haren zetel heeft, en steeds naar hetzelve in
»sterkte toeneemt; zoodat naar deze evenredigheid de
»deelen der Aarde hoe verder naar, of hoe digter bij het
»middelpunt, ook meer zamengeperst zijn, zoo zelfs, dat,
»zoo als sommige geleerden meenen, de stof aldaar de
»zwaarte van het ijzer ver zou overtreffen. Daar echter
»de kracht van aantrekking juist niet in het middelpunt,
»maar in de stof zelve gelegen is, volgt daaruit, dat de
»kracht van aantrekking naar het middelpunt der Aarde
»niet toe- maar afneemt, zoodat met elke schrede (ver-
»ondersteld, dat men in de Aarde kon afdalen), welke
»men, beneden het oppervlak der Aarde, naar haar mid-
»delpunt doen zou, de aantrekking moet verminderen;
»want daar de aantrekkingskracht in de stof zelve zit, zal
»de stof, welke men boven zich verkreeg, niet naar be-
»neden, maar naar boven trekken. Het kan dus, naar
»mijn inzien, niet anders zijn, of de meeste aantrekking
»moet op de oppervlakte des Aardbols plaats hebben, en
»wel daar het sterkst, waar men zich zoo na mogelijk bij
»de stof der aarde bevindt, dus bij de polen, enz." Bladz.
111. Men moge zoo iemand spottende vragen, of niet
een ingeworpen steen, volgens zijne stelling, aan den
rand van een' put moet blijven hangen; met eenen Schrij-
ver, zoo diep onkundig in de *Newtoniaansche* wetten der
zwaartekracht, kan de wetenschap zich niet inlaten.

Bladz. 19 staat, dat de lichtstralen van *Sirius* »eerst na verloop van drie jaren onze aarde bereiken"; hoe weet de Schrijver dit? Indien de jaarlijksche *parallaxis* eener vaste ster $\frac{1}{4}$ seconde bedraagt, dan is zij 525,480 maal zoover van de aarde verwijderd, als de zon; het licht doorloopt deze ruimte in ongeveer *zes* jaren. Maar men heeft tot dusverre aan geene vaste ster, en althans niet aan *Sirius*, eenige *parallaxis* kunnen bemerken; bij gevolg ontbreekt ons alle maatstaf om den afstand te bere-

kenen, en kan men alleen zeggen, dat die afstand *niet minder zijn kan*, dan een, die door het licht in zes jaren doorloopen wordt. Intusschen, ofschoon men voor het tegenwoordige geen zeker middel tot berekening van den afstand der vaste sterren kent, dan de *parallaxis*, zoo mag men echter van de toekomst eenige inlichting verwachten door middel van de dubbele sterren. Het is mogelijk, dat er onder de veelvuldige dubbele sterren enkele nog niet zijn opgemerkt, welker schijnbare onderlinge afstand inderdaad van den stand der aarde afhangt. Misschien vindt men die in volgende tijden. Maar iets anders mag men met meer zekerheid verwachten. Wij onderstellen twee sterren, van welke de eene, zoo als menigvuldig voorkomt, om de andere loopt. Indien nu, gelijk wel hoogst zeldzaam zal zijn, de gezigtsstraal van de aarde tot deze sterren niet loodregt staat op het vlak dezer loopbaan, dan is de omloopende ster nu nader aan, dan verder van de aarde. In de eene helft van den omloopstijd, wanneer de ster zich van de aarde verwijdert, moet bijgevolg, omdat het licht meerder en meerder tijd noodig heeft, om vandaar ons oog te bereiken, de schijnbare snelheid afnemen; in de andere helft der baan, wanneer de ster de aarde nadert, heeft het tegendeel plaats. Indien wij alzoo de beide uiterste punten van hare baan, de grootste schijnbare afstanden van de stilstaande ster, door eene lijn vereenigen, dan verdeelt deze de baan der omloopende ster in twee gelijke deelen, de eene *apogaeisch*, de andere *perigaeisch*. En om die bovenste (*apogaeische*) helft te doorloopen, zal de ster juist zooveel langer tijd behoeven, als het licht noodig heeft, om de baan dwars te doorloopen. Vermits wij nu de volstrekte snelheid van het licht in mijlen kennen, zoo kunnen wij den afstand der twee sterren onderling op elk punt van de baan in mijlen bepalen, en daaruit, vergeleken met den hoek, dien deze afstand overspant, den afstand der omloopende ster van onze aarde. Deze vernuftige manier (Rec. meent, dat SAVARY haar het eerst heeft bedacht) vordert langen tijd, want er verloopen bij zulke ster-omloopen verscheidene jaren, en

men moet dan nog verscheidene omloopen waarnemen, om tot eenige zekerheid te komen, maar men mag zich toch daarvan zekerheid voor de toekomst beloven, en het behoort tot datgene, wat men, bij al de tegenwoordige hoogte der wetenschap, ook aan de toekomst *moet* overlaten. Doch dit in het voorbijgaan.

Men leest bladz. 27: »De ruimte aan den Hemel tus»schen de keerkringen, dus 23½ graad aan weerszijden »van den equator, noemt men de *ecliptica* of *zonsweg*. »In dezen breeden gordel heeft men de twaalf sterrebeel»den, welke de zon schijnt door te loopen, waarom men »deze ruimte ook *Dierenriem* noemt." Niet alzoo: de *ecliptica* is de schijnbare kromme lijn, die aan den hemel door de zon in haren jaarlijkschen loop beschreven wordt; zij is niet, wat op aarde met de heete luchtstreek overeenkomt, gelijk men uit des Schrijvers woorden zou moeten afleiden. Ook heeft de *zodiak* geene breedte van 47°. Dan zouden de banen der kleine planeten ook daarbinnen liggen; de breedte van den dierenriem wordt doorgaans op 20° gerekend.

Bladz. 49 wordt beweerd: »daar de maan, wegens der»zelver mindere uitgebreidheid, hoewel zij, in vergelijking »van de zon, zeer nabij onze Aarde zich bevindt, de zon »nimmer geheel voor ons oog kan bedekken, of onze Aarde »geheel van haar licht berooven, kan ook de zon nimmer »geheel verduisterd worden." Wie heeft den Heer HOUWEN zulks wijsgemaakt? De grootste schijnbare middellijn der maan is 33′ 31″, en de kleinste der zon 31′. 32″, zoodat de maanschijf wel degelijk, schoon altijd slechts voor weinige minuten, de zon geheel bedekken kan.

Er zijn nog meer *astronomische* fouten in het boek. Bladz. 59 leest men letterlijk: »Bij Ceres, Pallas, Juno »en Vesta heeft men tot dusverre geene wachters of manen »ontdekt; *daar deze, als nagenoeg op denzelfden afstand »van de zon haren loopkring volbrengende, elkander ge»noegzaam kunnen verlichten, en dezelve dus welligt niet »behoeven.*" Meent de zeer kundige Heer HOUWEN dan, dat zij altijd bij elkander blijven? Bij het begin dezer

eeuw, toen *Ceres* ontdekt werd, was de lengte van *Vesta* 106°, van *Juno* 95°, van *Pallas* 127°; daar nu de lengte van *Ceres* destijds ongeveer 61° was, stond *Vesta* toen 40, *Juno* 30, en *Pallas* 60 millioenen mijlen (*) van *Ceres* af; bijgevolg *Juno* omtrent zooveel, de anderen veel meer, dan de kleinste afstand dezer planeten van de aarde, vanwaar zij niet met het bloote oog zigtbaar zijn. Hoe nu deze hemelligchamen elkander op dien afstand (welke natuurlijk nog grooter zijn kan) moeten verlichten, laten wij aan de verklaring van onzen Schrijver over.

Dat de grootste sterren ons het naaste bij zijn, gelijk bladz. 66 beweerd wordt, is niet meer dan eene onderstelling, die *in het algemeen* moge gelden; bepaald kunnen wij het echter niet zeggen; de Schrijver verzekert ook, bladz. 70, »de naastbij ons zijnde vaste ster is *Sirius*, in »het sterrebeeld *de groote hond*, welke 200,000 maal ver»der van ons af is, dan de zon, zoodat een lichtstraal, »welks beweging zoo snel is, dat men dezelve als oogen»blikkelijk beschouwt, den tijd van 6 jaren noodig zou »hebben, om van *Sirius* tot de aarde te komen." Hoe weet de Heer HOUWEN dat zoo juist? Doch daarvan spraken wij boven reeds: wij voegen er hier bij, dat wij deze berekening niet verstaan. Een afstand van 200,000 maal dien van de aarde tot de zon wordt door een lichtstraal doorloopen in iets meer, dan *drie* jaren. De berekening van *zes* laten wij weder over aan den man, die weet, dat »de aarde waarschijnlijk in een' hoek der schepping ligt," bladz. 73.

Op de opgave der hoogte van verschillende bergen zouden insgelijks aanmerkingen te maken zijn. Slechts ééne: de hoogte van den *Etna* wordt bladz. 89 opgegeven 10281 v.; op bladz. 92 11400 v., en op bladz. 98 10626 v. De eerste opgave is naar SAUSSURE.

HOUWEN zegt op bladz. 131, dat, in onderscheiding van het ijzer, »hetwelk aan geene plaats of werelddeel verbonden is," »het platina, goud en zilver in de heete

(*) Rec. noemt kortheidshalve slechts ronde getallen.

of verzengde luchtstreek worden aangetroffen." Platina komt intusschen meest in het *Uralische* gebergte voor, en goud en zilver zijn ook bij lang niet zoo onvoorwaardelijk aan de heete luchtstreek verbonden, als de tegenstelling met ijzer te kennen schijnt te geven.

Duister is ons de bedoeling van het volgende, bladz. 136: »over het algemeen geeft de natuur, ook in het »oogenblik, dat zij vernieling en dood dreigt, steeds meer »dan zij neemt, en brengt dikwijls op het eigen oogenblik »der vernieling eenen schat voor het toekomende mede." Goed, maar nu: »Zoo was het in het laatst der vorige »eeuw met de veepest, waardoor wel de stallen geledigd, »maar de schuren gevuld werden, en daardoor de rijkste »voordeelen aan[ge]bragt."

Dat het zuiveren van ruw zout eerst in het begin der 17de eeuw in ons vaderland begonnen is, wordt ten onregte in de aanteekening op bladz. 157 verhaald: het had veel vroeger plaats.

Bij de behandeling van ebbe en vloed der zee, bladz. 160, heeft de Schrijver verzuimd, eene op het eerste vernemen onverklaarbare bijzonderheid op te helderen, namelijk, waarom het niet alleen hoogwater is op die plaatsen, waar de maan *culmineert*, maar ook op de tegenoverstaande zijde der aarde. Hier had wel mogen gezegd zijn, dat het veroorzaakt wordt door de mindere aantrekking, die de maan op laatstgenoemde zijde des aardbols uitoefent, dan op het middelpunt, zoodat de watermassa hier achterblijft; hetwelk verklaart, waarom de vloeden bij nieuwe maan (het overige gelijkstaande) hooger zijn, dan bij volle maan, vermits in het laatste geval de vereenigde werking van zon en maan het water omhoog en de aarde een weinig uit hare baan trekt, terwijl aan de andere zijde niet alleen de traagheid des waters, maar ook de meerdere slingerkracht het water doet rijzen.

Doch onze aanmerkingen nemen eene te groote ruimte in; wij zullen ze daarom niet verder uitbreiden; anders zouden wij het kunnen, b. v. op bladz. 232: »gelijk het »zilver algemeen de maatstaf is van den koopprijs der din-

»gen, zoo kan de rogge gezegd worden, als het minst »van alle gewassen te ontberen, de maatstaf te zijn van »de andere noodwendigheden des levens"; op bladz. 268, waar van de ezels gezegd wordt, »dat zij naar evenredigheid hunner grootte van alle dieren de zwaarste lasten dragen" (hetgeen dan nog eer van de mieren zou gelden); op bladz. 273, 305, dat »alle vogels van dierlijk voedsel leven", doch — *claudite.*

Op misstellingen in bijzondere woorden willen wij geene aanmerkingen maken, omdat het ligt drukfouten kunnen zijn; b. v. *stand der zon*, bladz. 49, lees: *afstand; Nijl*-paarden in *Zuid*-Afrika, bladz. 257; *soortgelijke* zwaarte, bladz. 302, lees: *soortelijke; middelijke* tusschenkomst, bladz. 315, lees: *onmiddelijke*, enz. Wat zijn *hamrikken*, bladz. 136? Men leest in de aanteekening op bladz. 317: »De vrome Bonnet heeft waargenomen, dat een »paar musschen, wanneer zij jongen hebben, wekelijks »3360 rupsen verslinden." Zonder op de eigenschap zelve iets af te dingen, mag men vragen, wat er hier de *vroomheid* van BONNET toe doet?

Onder de hinderlijkste gebreken van het boek behooren de tallooze herhalingen. Maar wij zouden er uitscheiden.

Die de lusten heeft, moet ook de lasten dragen.

Derhalve zal de Schrijver, »die de voordeelen, welke eene dergelijke onderneming hebben kan, voor zichzelven wenschte te behouden," de aanmerkingen dienen op te strijken, die er, niet uit vitlust, maar uit waarheidsliefde op gemaakt werden.

Vrijmoedige Gedachten over de tegenwoordige gesteldheid, wenschen en aangelegenheden van Volk en Staat in Nederland; door A. VOGELSANG, *Burgemeester der Gemeente van en te Heinenoord. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1842. *In gr. 8vo. XI en* 180 *bl. f* 1-50.

Wenschen en verwachtingen van een' Kantonregter ten platten Lande, door J. VREEDE, *Kantonregter te Heusden.*

Te Utrecht, *bij* N. van der Monde. 1842. *In gr. 8vo.* 71 *bl. f* : - 70.

De bezadigde en ervarene Schrijver van de *Gedachten* onderzoekt eerst de gesteldheid van Volk en Staat, waarbij hij wel veel gebrekkigs in inrigting en bestuur erkent, maar ook meent, dat bij velen oppervlakkigheid van kennis zich paart aan stoutheid in het oordeelvellen. Als vrij algemeen gekoesterde, althans zonder veel tegenspraak in verschillende dagbladen geuite wenschen somt hij op:

1o. Eene algemeene bezuiniging en vereenvoudiging;
2o. eene algeheele vrijheid van Godsdienst;
3o. eene algeheele vrijheid van onderwijs;
4o. eene algeheele vrijheid van volksverkiezing;
5o. eene nog uitgebreider verantwoordelijkheid van Ministerie;
6o. eene hervatte herziening der Grondwet.

Eene algemeene aanmerking gaat de stukswijze behandeling dier zes punten vooraf: »Tot zekere hoogte voorgedragen kunnen zij toegestemd; onbepaald gewild, mogen zij niet ingewilligd worden." Met deze algemeene aanmerking op bl. 26 zal wel de meerderheid, kunnen ook wij ons volkomen vereenigen. Eerst dáár kan verschil ontstaan, waar men moet antwoorden op de vraag, tot hoever de toestemming, en dus ook aan de andere zijde de tegenspraak gaan moet.

Op het eerste punt, dat van bezuiniging en vereenvoudiging, slaat de Heer VOGELSANG, bl. 30, voor, om minder talrijke gemeenten te vereenigen, of om elke gemeente voor het tegenwoordig bedrag der opbrengst van zekere rijksmiddelen te quotiséren: en dit staat in verband met het voorstel, bl. 86 en 87, om in plaats van opcenten voor de gemeenten op de rijkslasten, opcenten voor het Rijk op de gemeentelasten te heffen. Het beheer zou dan minder omslagtig zijn. Immers, zegt de Schrijver, toen het Rijk de belasting op het gemaal had geabandonneerd, werd deze als gemeente-belasting ingevoerd. Een eenvoudig biljet was het éénige vereischte, het bestaande plaatselijk toezigt, het éénig aanwezige. Indien dus elke gemeente haar eigen stelsel van plaatselijke belastingen had, en wist, hoe veel zij aan de schatkist moest opbrengen, dan kon men op de plaatse-

lijke belastingen zoo veel opcenten heffen, als noodig was, om de bedoelde quote te vinden.

Op de punten van algeheele vrijheid van Godsdienst en van onderwijs, geeft de Schrijver behartigenswaardige wenken in het belang der *ware* vrijheid, opdat men niet, door schijnbaar liberale maatregelen, haar verstikke en het Jezuitismus in de hand werke.

Op het derde punt, de meerdere vrijheid van volksverkiezingen, wenscht hij de keus der leden van de Provinciale Staten onmiddellijk aan de kiezers, en die van leden der plaatselijke besturen aan de ingezetenen (de stemgeregtigden?) over te laten; terwijl, even als de Gouverneurs der Provinciën, alzoo de Burgemeesters door den Koning zouden worden benoemd.

Eene *collective* verantwoordelijkheid der Ministers acht hij, althans vooreerst, in ons land moeijelijk in te voeren, omdat men niet ligt het genoegzaam aantal bekwame mannen van dezelfde staatkundige kleur bijeen zou kunnen krijgen. Indien men door de collective verantwoordelijkheid alleen denkt aan zoodanig eene verantwoordelijkheid, die zich niet tot individuele misstappen of overtredingen uitstrekt, maar slechts tot gemeenschappelijke handhaving van een aangenomen stelsel van regering en gemeenschappelijke aftreding, indien dat stelsel bij de Kamers vallen moest; dan zouden wij zoo iets gansch niet onmogelijk vinden. Men werkt immers aangenamer met mannen, wier denkbeelden van Staatsregt en Staathuishoudkunde hoofdzakelijk met de onze overeenstemmen, dan met hen, die, ongeacht en behoudens hunne persoonlijke verdiensten, van andere beginselen uitgaan en telkens een' anderen weg op willen. Nu elk Minister voor zijne eigene handelingen verantwoordelijk is, zal men van zelf tot een homogeen Ministerie moeten geraken, omdat anders niet één Staatsdienaar, bij het in elkander grijpen van de verschillende raderen der groote machine, zelfstandig den weg kan volgen, dien hij in gemoede den besten keurt.

Eene nadere herziening der Grondwet acht de Schrijver nuttig, vooreerst, om het Rijk in minder afdeelingen te splitsen, minder provinciale besturen, minder aantal van Geregtshoven te krijgen; ten tweede, om de eerste Kamer der Staten-Generaal of af te schaffen, of althans hare magt te beperken en hare zittingen openbaar te maken; en ten

derde, om tegenover de verantwoordelijkheid der Ministers de ontbindbaarheid der Kamers in te voeren. In dat laatste geval zou er, naar ons inzien, wel bij mogen worden bepaald, dat zoo de Regering de tweede Kamer ontbond, en de nieuw verkozene Kamer het gevoelen der ontbondene bleef voorstaan, alsdan de Regering zich daarnaar zou moeten schikken, waarvan de aftreding der dan aan het roer van zaken zijnde Ministers het waarschijnlijk gevolg zou wezen.

In het algemeen komen ons de denkbeelden van den Heer VOGELSANG gegrond voor, en zijn werkje zij aan allen, wier pligt het is, zich op behandeling van staatsbelangen toe te leggen, ter ernstige overweging aanbevolen.

Eveneens op gematigden toon gesteld en blijken dragende van ondervinding in het vak zijn de *Wenschen en Verwachtingen* van den Heere J. VREEDE, Kantonregter te *Heusden*. Hij doorloopt eerst de afdeeling in het Burgerlijk Wetboek, handelende over minderjarigen en voogdijen, daarbij aantoonende, welke veranderingen hem raadzaam schijnen. Ten tweede schetst hij de bezwaren, welke het opvolgen der tegenwoordige wet omtrent de boedelscheidingen oplevert. Eindelijk, ten derde, besluit hij met eenige algemeene beschouwingen omtrent het ambt van Kantonregter, gelijk het thans is, bij tegenstelling van hetgeen het zijn konde.

De Heer VREEDE berust er in, dat de regtsmagt des Kantonregters uitgebreider dan die des voormaligen Vrederegters is, maar betuigt zulk een uitbreiding van magt nimmer verlangd te hebben (bl. 65). Daarentegen betreurt hij het, dat de Kantonregter, waar het de regeling der belangen van minderjarigen en dergelijken geldt, bij de tegenwoordige wetgeving eer verloren, dan gewonnen heeft. Juist dit vond hij bovenal het nuttige en aangename van het Vrederegterschap, en in dat opzigt alleen had hij gewenscht de magt des Kantonregters grooter, dan die des Vrederegters, gemaakt te zien. Het smart hem vooral, dat de wet van 12 Junij 1816, in plaats van door nog mildere bepalingen te zijn vervangen, integendeel verdrongen is door wetsbepalingen, die omslag en kosten veroorzaken, en meer vertrouwen schenken aan de blinde beslissing van het lot, dan aan het gemeenschappelijk inzigt van Kantonregter, Voogd, toeziende Voogd en Notaris: en te regt komt ook *hij* neder op het reeds elders en meermalen geuite gevoelen: indien

de wetgever onderstellen kan, dat een Kantonregter met Voogd, toezienden Voogd, Notaris en meerderjarige medebelanghebbenden zamen zou spannen, om bij eene boedelscheiding zonder loting de minderjarigen te benadeelen; men dan, door de loting verpligtend te maken, nog in niets is gevorderd, daar men toch even goed kan zamenspannen, om de loting slechts schijnbaar te doen plaats hebben, of valsche uitkomsten als waarheid op te geven: terwijl bovendien, ook bij naauwgezette opvolging der wetsbepalingen, in weêrwil van de meeste eerlijkheid en goede trouw, de beslissing van het lot, hetzij voor de minderjarigen, hetzij voor andere belanghebbenden, nadeelig kan zijn, zonder aan iemand eenig voordeel te verschaffen. Ook dit werkje verdient ernstige overpeinzing.

De Volksbode. Een Tijdschrift tot nut van 't Algemeen, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA *en* O. G. HELDRING. *IVde Jaargang. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1842. *In gr. 8vo.* 256 *bl. f* 2-60.

De ontmoeting van den *Volksbode*, na den, in het jaar 1842, door hem afgelegden weg, is Rec. hoogst aangenaam. Hij vindt in hem dezelfde zelfstandigheid van beginselen en bedoelingen, waardoor hij steeds meer en meer vertrouwen en toenemende achting waardig is. Hij vindt in hem denzelfden belangstellenden menschenvriend, denzelfden minzamen teregtwijzer, denzelfden Christelijken vermaner, wiens toespraken, lessen en opleidingen, buiten twijfel, wel mogen ter harte genomen worden.

Wat hij ons in den 4den Jaargang zijner rondwandeling levert, is, bij vernieuwing, lezenswaardig en belangrijk. Die met zijnen stand ontevreden is, zal door hem leeren, dat ontijdige standverwisseling altijd een verderfelijke kanker voor de welvaart der Maatschappij is geweest; en wie de Gebroeders BELLESTEIN, door de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* bekroond en uitgegeven, gelezen heeft, mag ook wel lezen wat de *Volksbode* in het stukje *de Ambachtsman* deswege mededeelt; wie geene waarschuwingen tegen het misbruik van sterken drank in den wind slaat, wordt door hem op belangrijke voorbeelden gewezen, die het schadelijke en verderfelijke hiervan staven; en waar men de

gevolgen eener verkeerde opvoeding met levendige trekken verlangt afgemaald te zien, daar vinden ouders en voogden hier eene belangrijke teekening. Mogten wij in onze dagen dergelijke huiselijke tafereelen te vergeefs zoeken! maar, ongelukkig! ze zijn er nog de jongelingen, die men op hun elfde jaar aan de biljarttafel vindt, gelijk er nog ouders zijn, die, door eene zwakke, onverantwoordelijke toegevendheid, hunne kinderen, al verder en verder, doen voortgaan op de paden van loszinnigheid en ongodsdienstigheid.

Rijk aan zedelijke en godsdienstige wenken is thans ook alles wat de *Volksbode* geeft. Het ernstige stuk *Wereldliefde* strekt hiervan mede ten bewijze; terwijl de parelen in den vreemde gevischt gerustelijk kunnen gehecht worden aan het snoer dier edele gesteenten, welke de schat der Christelijke leer, zoo ruimschoots, aanbiedt. Vele spreuken, der overdenking waardig, komen hier als gewigtige levenslessen voor.

De Bijbladen, waarvan gedurende het jaar 1842 door den *Volksbode* 30,100 exemplaren zijn uitgedeeld, kunnen, uithoofde van derzelver toon en inhoud, niet anders dan veel nut stichten. Hij, die wenscht te weten hoe hij ze op doeltreffende wijze verspreiden moet, kan het hier vernemen. De *Volksbode* reikt ze uit aan dienstboden, aan fabrijk- en tuinarbeiders, aan handwerkslieden en ook wel aan landlieden; terwijl ieder nog wel verschillende personen in zijne dienst heeft of nu en dan behoeft, die geschikte voorwerpen zijn, om een Bijblad van den *Volksbode* aan uit te reiken. Wie zijn voorbeeld in deze navolgt zal, buiten twijfel, het goede er van bespeuren; en menigeen, die wat nuttigs en leerzaams op zijnen weg verlangt, zal, voorzeker, dankbaar zulk een blaadje ter lezing ontvangen.

Zoo Rec. eene aanmerking mag maken, dan maakt hij ze op het stukje *de Woestijn verheugd*. De geheele Oostersche kleur, die over hetzelve ligt, bij sommige overdragtelijke en beeldrijke voorstellingen, moge voor den man van studie en letteren, voor den Dichter, duidelijk en verstaanbaar zijn; de lezer van HERDER vindt het schoone in de uitdrukking: »dat de adem van den morgenstond het vuur op het altaar aanblaast"; hij gevoelt het, wat het is, als er »van de schoonheid eener *Oasis*" wordt gesproken; maar wij zouden den *Volksbode* raden, niet te dikwerf op dien toon te spreken: hij zou daardoor welligt dat *populaire* verliezen, dat hem zoo zeer ingang moet doen vinden bij die klassen van

menschen, voor welke zijne rondwandeling uitsluitend is geschikt.

Al wat Rec. van de vier nu in het licht verschenen Jaargangen heeft gezegd, heeft hij gedaan uit belangstelling en uit zucht om mede te werken aan het goede en voortreffelijke doel van den *Volksbode*. Zegt deze in het Voorberigt van de 4de Aflevering Rec. dank voor zoo vele wenken, die hem gegeven zijn om zijne mededeelingen in belangrijkheid te doen winnen: Rec. is hem zeer erkentelijk voor dit bewijs van achting en vertrouwen. *La critique est aisée, mais l'art est difficile* is te allen tijde waar, en daarom ware het te wenschen, dat op vele critici onzer dagen meer de lof kon worden toegepast, dien men BAYLE toezwaaide, »dat hij den schepter van zijne kritiek altoos met bloemen omwond.'' Voorzeker zoude men dan vele letterkundige en verdienstelijke mannen niet op zulk eene wijze grieven en verguizen als, helaas! thans, maar al te veel, het geval is. Wat Recensent opgaf waren bedenkingen en, zoo hij meende, nuttige aanwijzingen; hij was overtuigd, dat iedere wenk gunstig zoude worden opgenomen door de inzenders van den *Volksbode*, die hij, schoon persoonlijk geen' dier verdienstelijke mannen kennende, reeds voorlang, uit hunne schriften, kende als vrienden en vereerders van het ware, schoone en goede, die niets onbeproefd laten om, door hunne gaven en talenten, te arbeiden aan de verbetering hunner medemenschen en daardoor aan de bevordering van echt Christelijke beginselen en deugden. Rec. weet, een goed woord vindt altijd eene goede plaats; en daar onze bescheidenheid allen menschen moet bekend zijn, zoo heeft hij getracht dezen regel steeds voor oogen te houden; en wenscht verder de Heeren VAN DER AA en HELDRING lust en krachten, om hunnen verdienstelijken arbeid voort te zetten, ondersteund door vele medewerkers, die door *oorspronkelijke* bijdragen, te allen tijde, den *Volksbode* naar de gewoonten, zeden en behoeften zijner landgenooten kunnen doen spreken, terwijl Rec., heeft hij, in verschillende betrekkingen, hier en daar den *Volksbode* ter lezing of verspreiding aanbevolen, bij vernieuwing hier opentlijk dit Tijdschrift aanprijst, als een' wegwijzer voor ouden en jongen, als een' bode, die het goede en nuttige vermeldt en als een vriend voor allen, welken het ernst is met verbetering van gedrag en wandel. Op hem, die aan dat verheven doel arbeidt, is het

gezegde van GRUBER uit den *Bode*, bl. 167, toepasselijk: »Leven is arbeiden, en hij is niet gestorven, die, in nuttige werken, zijn aanzijn tot over het graf doet voortduren."

Onze Voorouders, in verschillende Tafereelen geschetst door Mr. J. VAN LENNEP. *IVde Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1842. *In gr. 8vo. 478 bl. f* 4 - 80.

De Heer VAN LENNEP zet in dit deel zijne begonnene taak voort, en heeft thans een tijdperk bereikt, dat voor den romanschrijver een rijker veld opent. Het zijn de dagen der grafelijke regeringen, tot welker behandeling hij genaderd is; en in dit deel vinden wij schetsen onzer voorouders, ontleend aan de geschiedenis van sommige Graven uit het Hollandsche huis. Het omvat ongeveer honderd jaren en behandelt onderscheidene tooneelen uit de gebeurtenissen der elfde eeuw. Nevens drie kleinere verhalen vindt men een grooter en uitvoeriger tafereel. Alle komen ons voor, aan het voorgestelde doel te beantwoorden, en vooral schijnen ons de kleinere verhalen niet het minst gelukt te zijn.

Het eerste draagt den naam van: *De gestoorde Bruiloft*. Het is het tafereel van eenen plotselingen inval of strooptogt der Noormannen onder de regering van Graaf AERNOUT. Deze inval wordt hier voorgesteld als plaats hebbende op het oogenblik, waarop AERNOUT's oudste zoon DIRK zijne bruiloft viert, en daarmede wordt de oorsprong van den naam en het geslacht der BREDERODES in verband gebragt. SIWART, AERNOUT's jongste zoon, staat ook in de kronijken bekend, als de eerste Heer VAN BREDERODE. Op eene gelukkige wijze is partij getrokken van deze beide bijzonderheden, en zijn deze tot een geheel verbonden. SIWART's togt in de Noordzee, zijne ontmoeting en verschalking van de Noren en het deel, dat hij later heeft in hunne verdrijving, geven eene goed gevondene aanleiding tot zijne verzoening met zijnen vader, en tot de belofte van dezen, dat hem *Breede Roeden* in het land zijner vaderen zouden worden uitgemeten. Vreemd was ons het jaartal, boven deze schets geplaatst. Waarom staat hier A°. 1000, terwijl het bekend is, dat Graaf AERNOUT reeds in 993, in den strijd tegen de *West-Friezen*, is gesneuveld.

Ulrich de Zanger is de titel van het tweede verhaal. Het

is de geschiedenis van den moord, aan Graaf DIRK IV in 1049 gepleegd. De verdichting brengt dezen hier in verband met den ongelukkigen dood van den broeder des Keulschen Bisschops, die door DIRK op een steekspel binnen *Luik* bij ongeluk van het leven was beroofd. De Graaf sterft hier door de hand van den Zanger, die op deze wijze den dood zijnes meesters zoekt te wreken. Ook deze manier, om de geschiedenis aan te vullen, die den Graaf door eenen vergiftigen pijl laat sterven, door eene onbekende hand geschoten, zal wel geene afkeuring verdienen, al geeft zij haar ook eene eenigzins romantische kleur.

Een soortgelijk gebruik is van eene oude legende, betreffende den bouw van de St. Mariakerk te *Utrecht*, in het derde verhaal gemaakt, hetwelk *de Friesche Bouwmeester* heet. Merkwaardig is daarbij ook het aangeteekende betrekkelijk de *Culdeërs*, tot welke de Friesche bouwmeester behoorde.

Het grootste gedeelte van dit deel behelst een uitvoerig verhaal: *de Bedevaartgangers*, een tafereel uit de regering van FLORIS II, den Vette bijgenaamd. Het komt ons voor, dat er in dit stuk veel te prijzen is, maar toch ook op de geheele conceptie nog al aanmerkingen zijn te maken. Wanneer men let op het doel, hetwelk de Schrijver zich in dit werk heeft voorgesteld, dan is de keuze van dit tijdvak gelukkig te noemen. De verdiensten van FLORIS II, den vredelievenden Vorst, „die den oorlog slechts als een noodzakelijk kwaad beschouwde en geene vermeerdering van grondgebied wenschte, mits hy het verworvene slechts in rust behouden mocht," zijn merkwaardig genoeg, om bij voorkeur hem en zijn tijdvak ten tooneele te voeren. Hij was het, die den middelstand tusschen den adel en de lijfeigenen begunstigde, met voorregten overlaadde en in dezen de kracht en den steun zijner regering zocht, die, warsch van den strijdlust der toenmalige edelen, zich de verbetering en verrijking van den vaderlandschen grond ten doel stelde, wegen aanlegde, door behoorlijke waterafleidingen moerassen in vruchtbaren bodem herschiep, en door het een en het ander de spot der grooten en de lieveling der dorpers werd. Van dezen toestand van zaken geeft het verhaal ons een belangwekkend en juist tafereel. Wij zien daar de woelingen der ontevredene edellieden, waarvan de Utrechtsche Bisschop, de Vlaamsche Ruwaard en de West-Friesche na-

buren gebruik zoeken te maken. FLORIS zelf met zijne welberadenheid, zijn gezond verstand en vastheid van karakter, is uitstekend goed geteekend, en van de betrekking tusschen hem en zijne edelen zoowel, als tusschen hem en de vrije lieden van land en stad wordt ons een goed denkbeeld gegeven. Ook de staatkunde van dien tijd en de plotselinge gevaren, waaraan het land van de zijde van onrustige buren maar al te dikwijls blootstond, worden hier door voorbeelden geschetst en opgehelderd, en in al deze opzigten verdient het verhaal grooten lof. Ook van de overleveringen aangaande den oorsprong van het geslacht van BREDEROND is goed partij getrokken.

Maar de geschiedenis van den roman hangt met het meeste daarvan toch slechts losjes te zamen. BERWOUT, de vrijgeborene, die tot den adelstand wordt verheven, had meer het middelpunt kunnen worden van den roman, niet, zoo als nu het geval is, enkel wat de liefdeshistorie betreft, maar in den geest van het tijdvak, als de bekwame dorper, die den Graaf en den lande goede diensten doet, die tegenover de onstuimige, enkel naar krijgsroem hakende edellieden staat, als met regt de gunsteling en vertrouweling van den Vorst. Hij had dan een belangwekkender persoon kunnen worden, wiens verheffing met volle regt verdiend was, en wien een huwelijk met de dochter van den Graaf van *Vlaanderen* beter voegde. Het geheele verhaal zou daardoor eene andere rigting gekregen hebben. Minder beviel Rec. ook het tooneel in des Graven tuin tusschen PETRONELLA en den Ruwaard van *Vlaanderen*, vooral ook als deze door FLORIS zelven wordt verrast. Evenmin vonden wij gelukkig de zamenkomst tusschen GALAMA en MABELIA, wanneer deze door hem op haar bed wordt gevonden, en hij daar zulk een lang gesprek met haar houdt.

Doch tegenover deze gebreken staan ook weder vele schoonheden. De stijl en verhaaltrant van VAN LENNEP, zijn bekend; men moge hem hier en daar eenige onachtzaamheden te laste kunnen leggen, hij is in losheid en gemakkelijkheid bij ons nog niet overtroffen. Zijne gesprekken vooral hebben eene groote natuurlijkheid. Men heeft hem wel eens verweten, dat zij te nieuwerwetsch waren, te weinig de kleur droegen van den tijd. Zeker vindt men bij hem niet de pedanterie, die onophoudelijk verouderde en ongebruikelijke woorden bezigt, om *quasi* de kleur des tijds weder te

geven. Maar, eilieve, ziet men dan de dwaasheid en ongerijmdheid van zulk eene handelwijze niet in? Gevoelt men niet, welke schreeuwende wanklanken die verouderde woorden tusschen de overige vormen? Of wil men ons wijs maken, dat de sprekend ingevoerde personen in zulk een mengelmoes van oud en nieuw gepraat hebben? Nog dwazer en ongerijmder wordt het, wanneer men menschen uit vreemde landen ten tooneele voert, en hun met geweld onze oude taal en woorden in den mond legt. De goede smaak en het gezond verstand wezen den grooten meester in dit vak, WALTER SCOTT, den juisten weg aan, en men stuit bij hem op dergelijke kunstenarijen niet. Merkwaardig is datgene, wat hij over dit punt in de inleiding van zijnen *Ivanhoe* zegt: *It is true*, zegt hij, *that I neither can nor do pretend to the observation of complete accuracy, even in matters of outward costume, much less in the more important points of language and manners. But the same motive, which prevents my writing in Anglo-Saxon or in Norman-French,.... prevents my attempting to confine myself within the limits of the period in which my story is laid. It is necessary, for exciting interest of any kind, that the subject assumed should be, as it were, translated into the manners, as well as the language, of the age we live in.* Wij wilden ook wel eens zien, in welke taal men onze voorouders uit die dagen zou willen laten spreken. Die van MAERLANDT is reeds een paar eeuwen te jong, en het zou al raar klinken, zoo men de woorden van dezen maar eens bezigde. Men kan zich hier zelfs geen juist denkbeeld maken van de taal, die gesproken werd, en de woorden van WALTER SCOTT kunnen hier wel geene toepassing vinden, als hij zegt: *It is one thing to make use of the language and sentiments which are common to ourselves and our forefathers, and it is another to invest them with the sentiments and dialect exclusively proper to their descendants.* Wat dit laatste betreft, althans het dialekt, kunnen wij wel niet anders handelen, zoo wij tot zoo hooge oudheid willen teruggaan; maar de goede smaak en eenvoudigheid leere onze schrijvers, zich bij het schilderen van latere tijden aan het eerste te houden en gebruik te maken van de taal, die ons en onze voorouders gemeen is, opdat zij niet de scherpe satire verdienen van het fragment, in den *Groningschen Studenten-Almanak* van dit jaar, uit het jaar 0 tot 1.

Maar wij keeren van deze uitweiding terug, waartoe het lezen van onderscheidene stukken, in de laatste jaren uitgegeven, ons aanleiding gaf, en merken nog op, dat er in het verhaal van den Heer VAN LENNEP alleruitstekendste *détails* worden gevonden, die den meester verraden. Onder deze behoort met name het achtste hoofdstuk, waar men de beschrijving vindt van het huis of slot van de Jonkvrouwe VAN RHIJNEGOM en deszelfs bewoners. Wij houden deze beschrijving voor een meesterstuk van stijl; het geheele gebouw en ieder persoon, maar vooral vader VOLKERT, staat ons levendig voor den geest.

Wij nemen met dezen lof afscheid van dit vierde deel van het onderhoudende werk, hetgeen wij, ondanks de gemaakte aanmerkingen, met veel genoegen hebben gelezen, en dat bij het publiek zeker den verdienden bijval heeft gevonden. Wij wenschen den Schrijver van harte lust toe, om zijne taak voort te zetten, die wij ook voor de ontwikkeling van den lossen en gemakkelijken schrijfstijl onder ons van belang achten.

Nederlanders door Nederlanders geschetst. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. 1842. *In gr. 8vo.* 182 *bl. f* 6-:

Deze schetsen, bij afleveringen naar wij meenen, uitgegeven, en ons voor eenigen tijd, in éénen bundel verzameld, ter aankondiging toegezonden, zullen wel reeds aan velen onzer lezers bekend zijn. Wij hebben ze bij de eerste verschijning zeer verschillend hooren beoordeelen. Die dezelve laf vonden, hadden, dunkt ons, behoudens enkele uitzonderingen, ongelijk; die ze aan de schetsen van CHARLES LAMB en anderen van dat *genre* gelijk stelden, schenen ons toe, dezelve al te zeer op te vijzelen; die zich ergerden aan de bespotting van het »dansen veler Nederlanders naar Fransche of Engelsche of nog andere pijpen," bedachten misschien niet genoeg, dat het waarlijk geene echte vaderlandsliefde is, wanneer men ontkent dat hierin maar al te veel waarheid is; en die over partijdige keus van originelen klaagden, hielden niet in het oog, dat voor den *humoristischen* schetser niet alles timmerhout is, maar alleen datgene, wat of iets lachwekkends, of iets bijzonders, of iets *piquants* heeft. Misschien zou men er aan kunnen te laste

leggen, dat verre de meeste dezer schetsen uitsluitend te *Amsterdam* te huis behooren. Nu ja, 't is bij ons wel niet: *la France, c'est Paris*, maar men mag toch wel de hoofdstad tot eene *type* onzer groote steden nemen, en de oppervlakkigheid, uiterlijkheid en wat dies meer zij van afwijking van de degelijkheid onzer voorvaderen, zal zich wel meest in de grootere steden doen kennen. Elke leeftijd heeft zijne gebreken; elke ook zijne goede eigenschappen, en onder deze tellen wij hedendaags niet het minste, dat de geesel der satyre niet verschoont, wat bespotting verdient. Helpt het? — Nu, maar dat deed het evenmin in vroeger' tijd, toen ANTONIDES te velde trok tegen »den tuimelgeest, die »'t volk beheerschte, en drong er *Frankrijk* in, met zijne »basterdspraak en dartele manieren."

Doch de lezer zou misschien denken, dat het hier alles of althans het meeste *satyre* was, en nogtans is het dat niet. Het zijn schetsen van sommige Nederlandsche standen, geene uitgewerkte teekeningen, maar daar zijn ze ons niet minder om; zal de uitvoerigheid van DOUW eene verdienste zijn, dan moet men kunnen schilderen, als hij, anders verveelt het. En dat zou *hier* jammer zijn, want in verscheidene schetsen is veel talent. Onder de beste tellen wij: — wat getrouwheid der schets aangaat: *de Nachtwacht*, *de Baker*, *de Schoolmatres*, *de Jager*, *de Kruijer*, *de Kantoorbediende*, en wat het *piquante* der voorstelling betreft: *de Aanspreker*, *de Vischvrouw*, *het Departement tot Nut van 't Algemeen*, *de Koffijhuisjongen* (een der beste in allen opzigte), *de Amsterdamsche Kermis*, *de Bureaucraat*, *de Auteur*. Deze noemende, willen wij niet geacht worden, de waarde van sommige andere te verkleinen. Dat zouden wij ook niet *durven* doen, want de Recensenten krijgen hier en daar zulke voelbare steken onder en boven water, dat wij ons ongaarne den haat der Nederlandsche schetsers op den hals zouden laden. Men mogt het eens voortzetten, en eene schets: *de Recensent*..... waarlijk! wij zijn bang voor die Heeren, gelijk wij bang zijn voor alles, wat voor een oogenblik schittert en treft, b. v. Champagneflesschen, voetzoekers, en wat dies meer zij. Intusschen; alles op zijn' tijd, en dan is Ref. niet onverschillig voor den koning der wijnen en wijn der Koningen, noch voor een schitterend vuurwerk; hij bedenkt echter, dat de heerlijkheid van den eerste bestaat in opvliegend schuim, en van het laatste in eene ras

voorbijgaande vlam; zoodat wij maar willen zeggen, dat een schepje rumvlade aan het desert zeer lekker is, mits het zich niet uitgeve voor een voedzaam stuk ossenrib aan den maaltijd zelven....

De plaatjes en vignetten zijn regt sprekend; men herkent ze terstond. Onder de beste tellen wij *de Schoolmatres*, en den *Auteur*. De verdienstelijke WAANSINCK slaat in den *Koopman* en de *Gevangenen* eenen eenigzins anderen toon aan, dan zijne medeärbeiders; beide maken eene meer stevige, maar daarom niet minder aangename *variatie* uit van het overige.

Leest! beproeft!! oordeelt!!! zeggen wij den *sout met cognac*-man na.

Hoe men Schilder wordt. Eene ware Geschiedenis van een Schilder die nog leeft. Door HENDRIK CONSCIENCE. *Te Antwerpen*, *bij* J. E. Buschmann. 1843. *In gr. 8vo.* 71 *bl. f* 1-25.

Hoe men Schilder wordt! Rec. verbeeldt zich, dat ieder jeugdig en aanvangend Artist, den titel van dit boekje gelezen hebbende, het werkje reeds gekocht heeft of koopen zal. Hij verblijdt zich over de in 't licht verschijning zeer, daar er in onze dagen vrij wat gezwoegd en gezweet wordt om schilder te worden; neen!.... zou het niet meer zijn om zich onder de knevelbaarden, onder de gekapten *à la Raphaël*, te rangschikken? Doch, hoe dit zijn moge, eindelijk, eindelijk dan is het geheim ontdekt, *hoe* men schilder wordt; en, gelukkig voorzeker! dat die ontdekking plaats heeft in eenen tijd, waarin zoo velen zich aan de behandeling van penseel en verwen toewijden.

In de geschiedenis van een kind, dat naar de Akademie van *Antwerpen* gaat, dat daar leert teekenen en — schilder *wordt*, ligt alles ontraadseld. Er komt nu nog wel wat bij, waardoor Rec. van meening is, dat jonge beoefenaars der kunst het boekje een paar keeren meer zullen dienen te lezen; maar genoeg! het ziet het licht, dus, jeugdige *Artisten!* gij hebt het slechts te koopen, en te lezen, en het toppunt uwer wenschen is bereikt.

Rec. moet echter opregt zijn, en mag u dus niet verbergen, dat de lezing en herhaalde lezing (en daar zit nu juist

de knoop!) u wel eens eenen zucht zal doen slaken; terwijl deze of gene, in dit boekje ontwikkelde, waarheid u misschien met treurigheid op het afgelegde kunstpad zal doen terugzien, en u zal doen uitroepen: Wie is tot deze dingen bekwaam! maar heeft dat gevoel bij u plaats, dan zijt gij al een goed eind weegs om te worden wat gij wezen moet, om inderdaad den naam van schilder waardiglijk en met eere te dragen; want hij moet u tevens zeggen, dat, indien zulks het geval niet is, en gij mogt denken, dat, om in de hoofdzaak met den Schrijver te spreken, wanneer gij wat gewreven, wat geknoeid, wat gestolen en een manneken geschilderd, en het verschiet met wat kassen, potten en ketels enz. hebt aangevuld, en men u diets maakt, dat gij een TENIERS zijt, gij nu geen onderwijs en oefening meer behoeft, dat alsdan het boekje voor u niet geschreven, voor u van geene nuttigheid is; en dan —

Soyez plutôt maçon, si c'est votre talent.

Rec. wil u daarom kortelijk zeggen, ten einde u, zoo veel mogelijk, op eenige teleurstelling voor te bereiden, dat gij hier de geschiedenis vindt van een kind, dat aanleg heeft voor de kunst; dat het de geschiedenis is van een' jongeling, die niet maar van gedachten is, dat, zoo hij slechts eenigen tijd zich op teekenen toelegt; bij den een' of anderen meester zich wat oefent, hij dan reeds schilder zoude zijn; 't is de geschiedenis niet van een *élève*, die zijnen meester te vroeg vaarwel zegt, om zelf een *atelier* op te rigten, en zich verder met geene studie bezig houdt; maar die slechts verw op doek en paneel schommelt, zichzelven copiëert, en, door eigenwaan en hoogmoed gedreven, zich op eene hoogte waant, die, in plaats van de goedkeuring des publieks waardig te zijn, integendeel allerverderfelijkst voor de kunst en voor hemzelven is. Neen! het is de geschiedenis van den jongen FRANS, die door zijne ouders, welke aanleg in hem bespeuren, op de Akademie te *Antwerpen* wordt gedaan; die werken en blokken wil om een RUBENS te worden; die volhoudt met het teekenen van hoofden in omtrek; die antiek of pleister bestudeert; die naar boeken zoekt over geschiedenis, kostumen en oudheden; die eene rijke verzameling van studiën en krabbelingen, om later van dezelve gebruik te kunnen maken, vervaardigt; die zijne vlijt verdubbelt, naarmate hij gevoelt, hoe veel hij nog te leeren heeft; die, na gemaakte aanmerkingen op geëxpo-

waerde stukken, zijne onbezonnenheid betreurt van ze te hebben ten toon gesteld; doch die volhardt, zich verder oefent, meer studeert, en alzoo met vallen en opstaan, met, op het doornige en distelige pad der kunst, niet moede te worden, eindelijk *schilder* wordt, den lauwer der kunst zich ziet om 't hoofd geslagen, om dan naar waarheid en met nadruk te kunnen uitroepen: Ik *ben* schilder!

Van zulk een' *artist* nu vindt gij hier de geschiedenis, rijk aan lessen der kunst en der ondervinding, doorweven met teregtwijzingen en opmerkingen, voor iederen kunstenaar van het hoogste gewigt. Wilt gij er eene van vernemen, lees slechts, want zij komt in onze eeuw van tentoonstellingen zoo zeer te stade, wat op bl. 60 wordt aangetroffen, en dit zij eene les voor alle jonge kunstenaren: »Al wie voor de eerste mael eene schilderij ten toon hangt, met de wetenschap dat hij eene betere maken kan of zou moeten kunnen maken, is een dommerik, die zichzelven eene onherstelbare schade doet. Want, is het niet bij het eerste voortbrengsel van eenen kunstenaer, dat men over zijn verleden, zijn tegenwoordig en zijn toekomend vernuft oordeelt? En wat moeite, wat uitstekend gewrocht zal er niet noodig zijn, om dit eerste oordeel te niet te doen?"

Dus, »jongere leerlingen!" schrijft de Heer CONSCIENCE, »gij, die uwe teekenstudiën begint, geeft acht op mijne woorden"; en Rec. roept het met hem alle jeugdige beoefenaren toe, en verklaart, dat de geschiedenis van FRANSKEN een gulden boeksken is vol waarheid, wijsheid en leering.

En wat nu den schrijftrant van het lieve boekje betreft: Rec. heeft het gelezen en herlezen, en telkenreize de beminnelijke eenvoudigheid, de naïveteit der uitdrukkingen, de eigenaardigheid der karakters, de onschuldige scherts, de ongekunstelde beschrijvingen bewonderd, en de schilderachtige voorstelling van het huisgezin van FRANSKEN's ouders en grootmoeder met genoegen afgebeeld gezien: er is iets kinderlijks, iets teeders, iets innemends in, dat treft en boeit; terwijl de zachte godsdienstige tint, die over de opvoeding van den kleinen FRANS zweeft, ons gevoel op eene aangename wijze streelt. Aan eene enkele uitdrukking, minder berispelijk door de gewoonte bij de lagere volksklasse van *Antwerpen*, moet men zich niet stooten. Het lieftallige, de gehoorzaamheid, de godsdienstige gemoedsstemming

van den kleinen jongen neemt ons in; zijne leerzaamheid en zucht voor de kunst behagen ons; de bemoeizucht en de ijver der grootmoeder, om FRANS schilder te doen worden, hare dochter, FRANSJE's moeder, hiertoe mede aansporende, is allergelukkigst geteekend, en staat tegen het standvastige en schijnbaar onverzettelijke, maar uit goede bedoelingen voortspruitende, karakter van den vader doeltreffend over; het gelukken der pogingen; de gang met FRANS naar de Directie der Akademie, waartoe de beide vrouwen zich op het netst aandoen, en welks beschrijving uitmuntend is; de schildering van het kind, dat zijne teekeningen medeneemt, en eindelijk door de Heeren der Directie wordt aangenomen; de beschrijving zijner vorderingen, van zijn gedrag; de geheele geschiedenis des gezins, ook de treurige zijde van hetzelve; het lot des schilders; de roem door hem ingeöogst, alles, met één woord, is door eene pen beschreven, wier eenvoudigheid den stempel der waarheid draagt, en die, door alle tijden heen, de toetssteen der schoonheid blijven zal.

Wie begeerig is FRANSJE's vorderingen in de kunst te zien, kan hier bevredigd worden: het boekje is allerliefst geïllustreerd, en bevat zoo wel het eerste krabbeltje, dat hij, alvorens eenig onderwijs ontvangen te hebben, medeneemt naar den Heer VAN BREE, als de compositie van de schilderij, die hem den eerepalm der kunst op het hoofd zette. (De lieve jongen had zeker wel wat veel gewaagd, om met het portret van zijne grootmoeder, die beschreven wordt als „eene vrouw, op wier gelaet die zoete welwillendheid glim„de, welke het aenzigt van sommige oude lieden met aen„trekkelijkheid versiert,” te beginnen; maar: *In magnis voluisse sat est.* Wat deswege tusschen het origineel, de Directie en FRANSJE voorvalt, is wel in staat, om de lachspieren in beweging te brengen.

Rec. meent van dit werkje genoeg te hebben gezegd. Mogt gij, jeugdige kunstenaars! het boekje nog niet gekocht hebben, koopt het: het moet in uw *atelier* liggen; het moet door u gelezen worden; het kan u ten gids, het kan u eene leerschool zijn.

De uitvoering is bevallig en net, en wij verzekeren, dat het voor allen, ook voor onze vrouwen en huismoeders, eene aangename lectuur opleveren zal.

Ontrouw uit eerzucht, en vertwijfeling. Tooneelspel in vier Bedrijven, door C. K. VAN HEMERT. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1842. *In kl. 8vo.* 102 *bl. f* : - 75.

Om geen verkeerd denkbeeld van den titel te hebben, mag men wel opletten op de *comma*, die achter het woord *eerzucht* staat. In meer dan één opzigt dunkt ons de aanleg en ontknooping der geschiedenis niet zeer waarschijnlijk. Doch

daar dit Tooneelstuk als letterkundig voortbrengsel geene bijzondere vermelding schijnt te vorderen, en bij goede vertooning misschien niet zal mishagen, bepalen wij ons tot de eenvoudige aanmelding.

Geertruida, de edele Vrouw en Moeder. Eene onderhoudende en leerzame Geschiedenis, tot nut van 't algemeen. Naar het Hoogduitsch bewerkt door A. C. ZWEERISZ *en* P. BEST. *Te Amsterdam, bij* C. Kraay. 1842. *Post 8vo. VIII en* 141 *bl. f* 1-10.

Een regt geschikt, onderhoudend en nuttig volksboekje! Wij zouden wenschen, dat het in grooten getale onder de geringere klassen werd verspreid. Teregt mogten de bewerkers in hun voorberigt zeggen: »Het geheel is zoo schoon, zoo geheel uit het volksleven gegrepen, dat het ook, wij zeggen het met vertrouwen, door *Nederlanders* met nut en genoegen zal gelezen worden." Het behoort onder die boekjes, van welke wij het altijd betreuren, dat hunne uitgave, zoo het schijnt, buiten den kring ligt der werkzaamheden van de maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen.* Verreweg het geringste gedeelte der prijsverhandelingen, door die maatschappij bekroond, kan van zulk een uitgebreid nut zijn, als dergelijke boekjes. In der tijd gaf zij eene proeve in den *Pieter Schijn* van N. SWART, en in dien geest zouden wij wenschen, dat meer door haar gewerkt werd. Er bestaan in verschillende talen werkjes, die voor haar ter overneming en bewerking uitstekend geschikt zijn, waarmede groot nut kon worden gedaan, en wier uitgave voor den gewonen boekhandelaar moeijelijk is, omdat de klasse van lezers, voor welke zij eigenlijk bestemd zijn, geene boeken koopt of kan koopen. Rec. zou daaronder rekenen een paar werkjes van de zoo gunstig bekende Fransche schrijfster, ULLIAC DE TREMADEURE, van wie onlangs twee uitstekende boekjes voor jongelieden zijn vertaald en uitgegeven. Er zijn onder hare overige geschriften, die voor het volk zijn bestemd, en voor het volk ware levenswijsheid bevatten, zoodat wij ze gaarne ook onder onze mindere standen zouden verspreid zien, wanneer zij voor ons land waren omgewerkt.

Tot die boekjes, voor het volk bestemd, behoort ook het werkje, dat wij hier aankondigen. In de geschiedenis van GEERTRUIDA en haar gezin worden ons »met levendige kleuren de gevolgen der dronkenschap voor oogen gesteld, maar tevens, wat vlijt, goed overleg, spaarzaamheid en vooral een vast vertrouwen op de Voorzienigheid vermogen." Het is regt goed in den volkstoon geschreven; het karakter van GEERTRUIDA is fraai volgehouden, men zou mogen zeggen, naar het leven geteekend. Zij is geheel de vrouw uit den stand des ambachtsmans, en haar spreken en handelen is

volkomen daarnaar berekend. Er heerscht in het geheele boekje een goede godsdienstige toon, zonder dat deze overdreven wordt. GEERTRUIDA is de vrouw van eenen metselaarsknecht, ijverig, helder, gelukkig met man en kinderen. Haar echtgenoot wordt het offer der verleiding tot den drank, en hare welvaart, haar huiselijk geluk, rust en vrede gaan verloren en maken plaats voor armoede en gebrek, twist en geweld en huiselijke ellende. De dood van haren echtgenoot, die ten gevolge van eenen val, in dronkenschap gedaan, sterft, verlost haar. Maar treffend en menschkundig is de uitwerking beschreven, die het ongeluk en de ellende ook op de anders zoo goede, werkzame, moedige en knappe vrouw heeft. De raad van eenen verstandigen vriend wekt haar echter weder op, en het verhaal deelt nu de wijze mede, waarop zij voor zich en hare kinderen zorgt en de laatsten opvoedt.

Nog eens; het is een fraai, in den goeden volkstoon geschreven boekje, dat in volle ruimte verdient te worden gelezen en verspreid. Het zindelijke en nette uitwendige maakt het uitstekend geschikt, om aan jongelieden, bij het verlaten der school of bij andere gelegenheden, ten geschenke te worden gegeven. Wij bevelen het daartoe ten sterkste aan. De leesbibliotheken, bij de Departementen der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, bestaande, zullen, hopen wij, niet in gebreke blijven, om het zich aan te schaffen en de lezing en behartiging te bevorderen. Hetzelfde wenschen wij, dat allen doen mogen, die door hunne betrekking op den geringen stand invloed kunnen oefenen. Mogten er onder dezen vele GEERTRUIDA's worden gevonden, en mogt het getal der ENGELMAN's, helaas, tegenwoordig door het misbruik des jenevers zoo groot, meer en meer afnemen!

Slechts enkele verkeerde woorden vonden wij, die bij eenen herdruk verbetering verdienen, bijv. bl. 99: *gemeenzame bedelaarster* voor *gemeene.*

De Zonnebloem, handwijzer ten Hemel, of deugd en godsdienstzin aankweekende Verhalen voor de ontwikkelde Jeugd. Door ROSALIE KOCH. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. *In kl. 8vo.* 148 *bl. f* 1-80.

De bevallige vorm, de fraaije plaatjes van dit werkje maken het zeer zeker tot een aangenaam geschenk voor de jeugd; terwijl tevens het onderhoudende en de goede zedelijke strekking het daartoe der aanbeveling waardig maken. Wij wenschen daarom gaarne den Vertaler en Uitgever toe, dat hunne bijdrage tot den voorraad van lectuur voor het aankomende geslacht met eene gunstige ontvangst moge bekroond worden.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, uitgegeven door het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst, na deszelfs vijftigjarig bestaan. Iste Deel. Verhandeling over LUCAS' *Evangelie, door* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Predikant te Wolfaartsdijk. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1839. *XXXI*, 396 *bl. f* 3-:

Het is eenigzins moeijelijk te bepalen, welk der vakken van Theologie in ons vaderland het meest beoefend wordt. Zeker is het, dat er met betrekking tot Inleiding van het N. T. zeer weinig in het licht verschijnt. Dit is te meer te bejammeren, omdat zich deze wetenschap in *Duitschland*, vooral in de laatste jaren, meer en meer ontwikkeld heeft; en wat vroeger een amalgama van vreemdsoortige bestanddeelen mogt genoemd worden, heeft thans, onder den naam van geschiedenis der H. Schriften des N. V., eene geheel nieuwe gedaante gekregen. En dit niet alleen met betrekking tot het *formeele*, maar ook tot het *matereele.* Vooral dat deel der Inleiding, dat doorgaans *bijzondere* Inleiding genoemd wordt, heeft door hoogstbelangrijke monographiën in rijkdom van bouwstof veel gewonnen. Wat nu bepaaldelijk de Evangeliën-kritiek betreft, deze had na de Attila-togten van STRAUSS en anderen eene herziening harer fundamenten noodig; want, zou er iets van de historische zekerheid der oudste Christelijke overlevering teregtkomen, dan moest de geschiedenis der historische boeken van het N. V. op nieuw onderzocht worden. Het Evangelie van MATTHEUS heeft, even als dat van JOHANNES, hevige schokken moeten verduren. Over het algemeen is MARCUS nog al eervol behandeld. Het meest benijdenswaardig was het lot des derden Evangelies, dat na SCHLEIERMACHER's anatomische bewerking

steeds een doorn in het oog der hyperkritiek gebleven is. In ons vaderland heeft men den loop der zaken bedaard gadegeslagen, en niemand zou misschien op het denkbeeld gekomen zijn, een opzettelijk onderzoek omtrent het Evangelie van LUCAS daar te stellen, had niet het Haagsche Genootschap *eene beredeneerde opgave* verlangd *van het kenmerkende van* LUCAS' *Evangelie, eene aanwijzing van de verhouding, in welke het staat tot de Schriften van* MATTHEUS *en* MARCUS; *en een bondig bewijs, zoo van deszelfs echtheid, als eigenaardige waardij voor de kennis der leer en geschiedenis onzes Verlossers: alles met inachtneming van hetgene, vroeger en later, ten nadeele van dit Evangelie is beweerd.* De Eerw. AB UTRECHT DRESSELHUIS heeft het geleerd publiek de dienst bewezen, deze prijsvraag te beantwoorden, en den gouden eereprijs behaald. Na de Verhandeling van VAN HEYST over het kanoniek gezag van de boeken des N. V., in 1834 door het Haagsche Genootschap uitgegeven, is dit dus het eenige werk op het veld der Inleiding tot het N. T., dat in ons vaderland het licht ziet. Dit is nog eene reden te meer, waarom wij gelooven, dat ieder, die in de wetenschap belang stelt, de Verhandeling van den geleerden AB UTRECHT DRESSELHUIS reeds lang kent. Ten minste wij hopen het. Men wachte hier derhalve geene uitvoerige opgave meer van haren inhoud. Het zij voldoende te zeggen, dat in het *eerste* hoofddeel de echtheid van LUCAS' Evangelie wordt betoogd, in het *tweede* een onderzoek wordt daargesteld naar de verhouding, in welke het Evangelie van LUCAS tot de schriften van MATTHEUS en MARCUS staat, en naar de oorzaak derzelve; terwijl het *derde* eene beredeneerde opgaaf bevat van het kenmerkende van LUCAS' Evangelie, en in het *vierde* aanwijzing wordt gedaan van de eigenaardige waardij dezes Evangelies. Een aanhangsel, waarin de gronden voor het gestelde aangaande het oogmerk, waarmede LUCAS de pen voerde, worden opgegeven, sluit het geheel.

Rec. vereenigt zich geheel met den Eerw. Schrijver hierin, dat hij LUCAS mede niet voor een' ooggetuige van

de daden des Heeren houdt, en de echtheid van diens Evangelie, op grond der uit- en inwendige bewijzen, welke DRESSELHUIS met zorg bijeengebragt en uiteengezet heeft, vasthoudt. Het onderzoek naar de betrekking van MARCION's Evangelie tot dat van LUCAS (het laatste door MARCION verminkt) is bondig en voldoende, even als dat over de ongeschondenheid van LUCAS' geschrift. Inzonderheid schijnt ons het tweede hoofddeel belangrijk toe, waarin eerst de verschillende vroegere verklaringswijzen van de oorzaak der bijzondere gelijkvormigheid, die onder de synoptici wordt opgemerkt (namelijk Goddelijke ingeving, gebruikmaking van elkanders schriften, gebruikmaking van dezelfde oorspronkelijke bronnen), opgegeven en onderzocht worden. Hierop laat de Schrijver eene nadere beschouwing volgen van de vorming en eindelijke voltooijing der Evangeliën. Hij wil de woorden: *Luc.* I: 2, καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν κ. τ. λ. aldus vertalen: *gelijk* [aan dat, hetwelk] *ons medegedeeld is* enz., meenende dat wij hier aan schriftelijke mededeeling te denken hebben, en wel van de hand der gezamenlijke Apostelen. Deze schriftelijke mededeeling, dit Apostolisch handboek zou dan dat vijfde Evangelie zijn, dat aan TATIANUS het regt gaf, zijne Harmonie διὰ πεντε te noemen (zijnde dit derhalve de echte titel voor δια πάντων of διὰ τεσσάρων), of, om de woorden van DRESSELHUIS (bl. 169) te gebruiken: »de diegése, door de Apostelen aan de gemeenten overgeleverd, die den grondslag der andere verhalen uitmaakte, en van welke ook een afschrift in handen van TATIAAN was gekomen." Zietdaar een zeer eenvoudig ur-Evangelie, dat volgens DRESSELHUIS eerst in het Hebreeuwsch, later in het Grieksch zal zijn opgesteld geweest. En hoe stelt hij zich nu het ontstaan der synoptici voor? Hij zegt, bl. 182: »Drie mannen zetten zich tot schrijven over dezelfde zaken, doch met verschillende bedoelingen. Gezamenlijk hebben zij een algemeen erkend beknopt overzigt, en daarenboven andere, gedeeltelijk dezelfde, gedeeltelijk verschillende, belangrijke aanteekeningen voor zich, uit welke zij, met heilige waarheidsliefde, overnemen, ter ophelde-

ring of aanvulling, 't geen met hun doel instemt, steeds zooveel mogelijk de oorspronkelijke bewoordingen wedergevende." — »Doch wanneer nu één dezer mannen hooger gezag heeft dan de beide anderen, indien hij den genoemden algemeenen leiddraad zelf heeft helpen vervaardigen, zal hij zich dan ook niet omtrent dezen meerdere vrijheden veroorloven dan de beide anderen?" — »Wanneer men het aan ieder eigene uitwerpt, dan staat men verbaasd over den zonderling gelijken gang der verhalen bij *beide Evangelisten*. MATTHEUS, *de Apostel*, daarentegen wijkt, in de XIII eerste hoofdstukken van zijn Evangelie, merkbaar van hen af." Volgens DRESSELHUIS hebben derhalve de Evangelisten uit *ééne gemeene bron bij meerdere bijzondere* geput, van welke gemeene bron *de Apostel* MATTHEUS natuurlijk minder afhankelijk zal geweest zijn dan *de Evangelisten* MARCUS en LUCAS. Dikwerf ziet men bij alle drie woordelijke overeenkomst, maar meermalen blijven MARCUS en LUCAS elkander op zijde en wijkt MATTHEUS van een' van beiden af, terwijl, wanneer *de Apostel* hen verlaat, en alleen *de Evangelisten* tot hun bepaald oogmerk en uit hunne bronnen dezelfde bijzonderheden mededeelen, zij zich doorgaans van verschillende uitdrukkingen bedienen. Derhalve MARCUS en LUCAS gebruikten één en hetzelfde *Grieksche* opstel nevens andere bijzondere bronnen, gedeeltelijk in eene andere taal gesteld. Het tegenwoordige MATTHEUS-Evangelie is uit het oorspronkelijke in het Grieksch vertaald, bij welke vertaling men de Evangeliën van MARCUS en LUCAS heeft ter hand genomen. Doch men leze dit in de Verhandeling zelve na. Wij voor ons vinden hier eene niet veel mindere omslagtigheid dan in de ur-Evangelie-hypothese, die om deze reden zoo weinig bijval vond; en valt deze omslagtigheid bij het gevoelen van DRESSELHUIS niet zoo in het oog, het is, omdat hij het met weinige woorden heeft uiteengezet, maar niet met vele bewijzen gestaafd. Indien wij ons eene aanmerking op deze voortreffelijke Verhandeling durfden veroorloven, zij zoude deze zijn, dat hier meer gesteld dan bewezen is; dat, hoe vast de Schrijver

ook voor zichzelven van de gegrondheid zijner gissing overtuigd moge zijn, en hoe helder en duidelijk hij haar aan zijne lezers moge hebben medegedeeld, hij er hen niet van overtuigen zal, indien zij een ander gevoelen zijn toegedaan. Want wij vinden hier geene gronden aangegeven, op welke de vermoedens des Schrijvers steunen. Rec. is een vijand van elk ur-Evangelie, derhalve ook van eene gemeenschappelijke schriftelijke bron, of het moest het Hebreeuwsche of Syro-Chaldeeuwsche opstel van MATTHEUS zelven zijn, door PAPIAS λόγια genoemd. En ofschoon Rec. zeer goed weet, dat dit zijn gevoelen met bijna onoverkomelijke zwarigheden heeft te kampen, hij kan het nog niet laten varen en verwisselen met de ur-Evangelie-hypothese van den Eerw. AB UTRECHT DRESSELHUIS. Over gemeenschappelijke bron zal Rec. niet verder twisten. Over de bijzondere bronnen stemt hij vrij wel met den geleerden Schrijver overeen. Nog ten slotte moeten wij opmerken, dat een onderzoek naar de oorzaak van de bijzondere gelijkvormigheid der drie eerste Evangeliën, dat een onderwerp als dit: Beschouwing van de vorming en eindelijke voltooijing der Evangeliën (vooral indien er, bl. 126, uitdrukkelijk wordt bijgevoegd: met opgave van gronden), dat zulk een onderwerp in 30 bladzijden (van bl. 157 tot 187) niet grondig kan behandeld worden. Hoogstens kan men wenken geven, en meer dan wenken vinden wij hier ook niet.

De beschouwing van LUCAS' Evangelie in deszelfs bijzondere deelen (zijnde dit de 1ste afdeeling des IIIden hoofddeels) verdient allen lof. Het spreekt van zelf, dat wij daar, waar de Schrijver tot de bron van sommige verhalen opklimt, doorgaans niet meer van hem verwachten kunnen, dan dat hij het tot een' hoogen graad van waarschijnlijkheid brengt. Wij stemmen toe, de oudere JACOBUS schijnt dikwijls de zegsman van LUCAS te zijn geweest; LUCAS schijnt diens waarnemingen voor een groot gedeelte ons te hebben overgeleverd. De nadere opgaaf van het kenmerkende van LUCAS' Evangelie (IIIde hoofddeel, 2de afdeeling) is met dezelfde zorg bewerkt, terwijl het vierde

hoofddeel, zoowel als het aanhangsel, den indruk, dien de lezing van het voorafgaande op ons maakte, bevestigt, dat de Schrijver met groote zorgvuldigheid, veel omvattende geleerdheid en juiste kennis van zaken de pen heeft gevoerd. Met dit ons gevoelen strijdt niet, wat wij omtrent het oppervlakkige der bewijsvoering in het onderzoek naar het ontstaan der synoptici zeiden. Immers was dit niet het hoofddoel, dat de Schrijver zich voorstelde. En het houdt ons ook niet terug, den Schrijver te vragen, waarom hij zijn werk niet aan het Duitsch publiek heeft bekend gemaakt, door het ook in een Duitsch gewaad te voorschijn te laten treden. Waarlijk, deze Verhandeling zou in *Duitschland* zich het gelaat niet behoeven te bedekken, vooral indien de Schrijver nog op het nieuwste, wat er met betrekking tot zijn onderwerp uitgekomen is, nadat deze Verhandeling aan de drukpers werd overgegeven, het oog wilde slaan. Doch genoeg. Deze Verhandeling blijft eene parel onder de door het Haagsche Genootschap met goud bekroonde stukken.

De JOHANNE CLERICO et PHILIPPO A LIMBORCH Dissertationes duae, adhibitis Epistolis aliisque scriptis ineditis scripsit atque eruditorum Virorum Epistolis nunc primum editis auxit ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Abr. Fil. Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Theol. Doct. Amstelodami, apud *F. Müller*. 1843. Formâ 8vâ maj. XV, 299 et 152 pag. *f* 4-50.

CLERICUS en LIMBORCH, beroemde namen voorwaar, die aan het hoofd dezer Doctorale Verhandelingen prijken! Namen, belangrijk niet alleen voor de leden eener broederschap, die billijk op zulke sieraden van haren godgeleerden leerstoel mag bogen, maar ook voor iedereen, die moeds genoeg heeft, zich boven bekrompen sectengeest te verheffen, en de waarde der wetenschap te erkennen, uit wat school of in wat gewaad zij hem tegen moge treden. Wij gevoelen het, dat de Heer VAN DER HOEVEN heer-

lijke oogenblikken moet hebben genoten van hooger genot, in den omgang des geestes met zulke voortreffelijken, wier lof na hun dood is gebleven, wier naam niet alleen door Protestantsche Nederlanders, maar ook door buitenlandsche Godgeleerden nog met bewondering wordt gespeld. Maar wij gevoelen het tevens, wat moeijelijkheden er voor den jeugdigen geleerde aan de waardige volvoering der opgevatte taak verbonden waren. De mannen, in wier geest en schriften hij zijne lezers dieper wilde inleiden, zijn beurtelings vergood en verguisd. De geschiedenis van hun leven en hunne werkzaamheid staat met godsdienstige en staatkundige gebeurtenissen in verband, zoo teeder, ingewikkeld en veelzijdig, dat het schier onmogelijk is, hier geene zeer gevoelige snaren aan te roeren. En zelf lid en aanstaand leeraar der Remonstrantsche afdeeling, heeft voorzeker de geleerde Schrijver zich zelven meermalen moeten inscherpen, dat de voorliefde voor zijne hoofdpersonen, een beginsel, dat wij met hem in den biograaf niet slechts veroorloven, maar vereischen, nooit in partijdige vooringenomenheid jegens de tegenpartij mogt overgaan.

Zulke bijzondere moeijelijkheden, verbonden aan eene zoo veelomvattende taak, zouden zelfs dan de critiek tot toegevendheid moeten stemmen, wanneer haar oordeel min gunstig uitvallen mogt. Des te aangenamer is hare taak, wanneer zij, na volbragte beschouwing des haar aanvertrouwden arbeids, niet alleen de verklaring kan afleggen, dat vele bezwaren, den Schrijver voorgekomen, gelukkig zijn overwonnen, maar dat ook zijn arbeid sporen draagt van grondigheid met onpartijdigheid en gematigdheid vereenigd. Wij meenen die lofspraak ruimschoots te mogen toedeelen aan de beide proefschriften die voor ons liggen, en spoeden ons, uithoofde hunner meer dan gewone waarde, van hunnen belangrijken inhoud den lezers van dit Tijdschrift eenig verslag te geven.

De eerste, waarmede de Heer VAN DER HOEVEN de doctorale waardigheid bij de litterarische faculteit verwierf, draagt ten opschrift: *de Joanne Clerico, litterarum humaniorum et philosophiae cultore.* Na eene be-

langrijke inleiding, die ons in den tijd van CLERICUS verplaatst, wordt in een *Pars prior* gehandeld *de Clerici vitâ, operibus, indole.* Eene naauwkeurige opgave der bronnen gaat vooraf, en toont duidelijk, dat de geleerde Schrijver hier vrij wat meer heeft geleverd, dan compilatie van hetgeen overal aan te treffen is. Voor zoover Rec. in de gelegenheid was, eenige weinige der bronnen zelf te vergelijken, kan hij niet anders zien, of de Schrijver heeft eene gezonde historische critiek gevolgd, waar verschil van berigten voorkwam, met oordeel en tact het waarschijnlijkste gekozen, en zelfs dáár, waar men meenen mogt van hem te moeten verschillen, belangrijke redenen voor zijn gevoelen bijgebragt. Vooral de 7—11de § van dit *Pars* zij der aandacht van deskundigen aanbevolen. Het bevat uittreksels van de, tot nog toe meest onuitgegevene briefwisseling van CLERICUS met de beroemdste Theologen, Philosophen en Litteratoren zijner dagen. Gemakkelijk kan men zich voorstellen, hoe moeijelijk het was, uit den aanwezigen voorraad eene goede keuze te doen, en noch door te groote mildheid van mededeeling den lezer te overladen, noch door te groote soberheid het billijk verlangen onbevredigd te laten. Vooral interesseerde ons de mededeeling der actestukken van den letterkundigen strijd tusschen CLERICUS en den grooten, maar niet altijd even zachtzinnigen BENTLEY. Daar de Schrijver eenmaal had besloten, CLERICUS *als Godgeleerde* buiten den kring zijner beschouwingen te houden, kwam ons de 8ste §, ofschoon op zichzelve niet onbelangrijk, eenigzins als een *hors d'oeuvre* voor. Om die reden had welligt de apologie van CLERICUS tegen SCHULTENS, p. 47 sq., veilig kunnen achterwege blijven, gelijk ook die tegen de beschuldiging van Socinianisme, waar toch de woorden *fuit Christianus, et si quid praeter hoc, Clericanus*, al zeer weinig afdoen. — Een overzigt van des grooten mans huiselijk leven, karakter en schriften besluit dit hoofdstuk.

Het andere *Pars* der Verhandeling stelt CLERICUS bepaaldelijk voor uit het oogpunt, aan het hoofd der Dissertatie vermeld. Over CLERICUS als *Litterator* sprekende,

stelt de Schrijver *eerst* 's mans denkbeelden over de oude letteren en de regte wijze van derzelver behandeling in het licht. Wij veroorloven ons, bepaaldelijk de aandacht onzer lezers op deze *Sectie* te rigten. De voornaamste plaatsen uit CLERICUS' brieven, hierover handelende, zijn zorgvuldig vermeld en tot één geheel gebragt. In hoever of de Schrijver hier naauwkeurig is te werk gegaan, kunnen wij natuurlijk, bij gebrek aan inzage der *αὐτόγραφα*, niet beoordeelen. Wij gelooven echter gaarne aan zijne verzekering, als hij schrijft: — — *libertate usus sum, non licentiâ.* — — *Hoc unum sanctissime adjuro, me nihil quod alicujus quantulicumque sit momenti, de meo addidisse.* En zoo als het hier voor ons ligt, is er in dit verslag zooveel gang, zooveel eenheid, en, schoon grootendeels vertaling uit het Fransch, zooveel classische tint, dat de Heer VAN DER HOEVEN voor de waarlijk niet geringe moeite, aan dit deel van zijnen arbeid besteed, aanspraak heeft op de erkentenis van allen, die het met de zaak der letteren wèl meenen. Wat men reeds *a priori* zal verwachten, dat de denkbeelden van een' CLERICUS op het genoemde punt, niet alleen waar, goed, schoon, maar eigendommelijk in menig opzigt mogen heeten, ja gulden appelen op zilveren schalen bevatten, wordt bij de uitkomst meer dan verwezentlijkt. Wij willen niets overschrijven, maar bevelen deze *Sectie* der lezing en herlezing aan. Vervolgens de verdiensten van CLERICUS, als Litterator ontwikkelende, wijst de Schrijver aan, wat hij gedaan heeft, om de methode van de beoefening der oude letteren te verbeteren, om derzelver meer algemeene kennis te bevorderen, en om zelf haren roem te helpen verhoogen. — Het *tweede* Caput is aan CLERICUS den *wijsgeer* toegewijd. § 1 bevat *Clerici de terminis scientiae humanaè in metaphysicis disputatio;* § 2 *selecta quaedam capita ex caeteris Clerici operibus philosophicis*, en § 3 zijne verdiensten *circa philosophiae popularitatem.* Het karakteristieke van CLERICUS' verdiensten op dit uitgestrekte grondgebied wordt, ook door vergelijking met andere wijsgeeren, veelzijdig ontwikkeld, en hij vooral ook daarin

geroemd: *quod pauci fuerint, qui, ipsi philosophi, philosophis pariter omnibus, Scepticis, Dogmaticis, Criticis, tam graviter constanterque praeceperint: ἐπέχετε! ad vitam sapite!* Het harde van zijn oordeel over BAYLE en SPINOZA wordt gereedelijk erkend, en de meer critische en eclectische, dan sterk systematische rigting zijns wijsgeerigen geestes in het ware licht geplaatst. De slotsom is, dat CLERICUS ook in dit opzigt op eene hoogst merkwaardige en weldadige wijze heeft gewerkt op tijdgenoot en nakomelingschap. Dit voert van zelf tot den *Epilogus.* »*Prologus,*" zegt de Schrijver, »*docuit, quaenam fuerit litterarum et philosophiae conditio, cum ad illas accederet Clericus: pars prior, qualis ad illas accesserit ipse; altera, quid in illis praestiterit: restat ut videamus, quales eas a Clerico receperint posteri.*" De Schrijver ontveinst zich geenszins de klippen, waarop hij hier gemakkelijk ware gestrand. Maar hij ontkomt ze op de zekerste en gelukkigste wijze, door de *methode*, die hij volgt. »*Historiâ duce circumspiciamus,*" gaat hij voort, »*num quid apud posteros Clerici sententiae conveniens reperiatur, quod antea aut non fuerit, aut non tantum, aut diversâ ratione: ubi autem tale quid invenerimus, illud non statim ad ipsum tanquam auctorem unicum referemus: verum sic existimabimus, Clerico etiam et huic quidem prae caeteris plerisque deberi, quod illuc virorum doctorum studia se converterint.*" Zietdaar eene liberaliteit, den biograaf van een groot man voegende, die weet, dat zijn held geene van alle zijden opgezochte loftuigingen noodig heeft, om verheven en indrukwekkend te schijnen. Kennelijk is ook dit gedeelte, dat het schoone geheel waardiglijk bekroont, met zekere voorliefde bearbeid, die op den toon der daarstelling hoogst gelukkig werkt. In de *bijlagen* worden die brieven aan en van CLERICUS, in verschillende talen opgesteld, welke in den tekst der Dissertatie geene plaats konden vinden, geregeld opgenomen. Het geheel wordt met eenige *Theses* besloten, belangrijk en tevens disputabel genoeg, om stof te geven tot wrijving der gevoelens. Is er iets, dat wij na

het lezen van den *Clericus* betreuren, het is dit, dat de Heer VAN DER HOEVEN niet tot onderwerp zijner Theologische Dissertatie heeft gekozen, *de Clerico Theologo.* Wij weten ja, dat dit onderwerp moeijelijkheden bevat, door velen gevoeld, maar welligt nog door niemand overwonnen. Doch geeft juist hare moeijelijkheid geene dubbel uitlokkende zijde aan de zaak, en had de Schrijver door den vrijen toegang tot handschriften en brieven van CLERICUS geen uitzigt om hier iets beters en grondigers te leveren, dan tot nog toe het geval is geweest? Doch wij eerbiedigen de zedige bedachtzaamheid, die hem hier de pen deed nederleggen. Alleen hopen wij, dat in later jaren dit onderzoek, op gelijke wijze ingerigt, door dezelfde hand moge worden opgevat en deszelfs resultaat in het licht gesteld. Het zou een hoogst belangrijk stuk kunnen worden.

Wij spreken echter alzoo niet om den lof te verkleinen, dien wij meenen, na voleindigde lezing der *tweede* Dissertatie, over LIMBORCH, ook aan deze te moeten geven. Op gelijke wijze als de eerste is zij ingerigt. De levensgeschiedenis des beroemden Godgeleerden wordt medegedeeld, zijne ware betrekking tot het Seminarium der Remonstrantsche broederschap in het licht gesteld, zijne verdiensten, ook als uitgever der schriften van EPISCOPIUS, CURCELLAEUS en anderen gehuldigd, zijne betrekking tot beroemde mannen ook buiten zijn kerkgenootschap aangewezen, en zijn karakter met korte trekken geschetst. Was LIMBORCH ook zoo groot niet en veelzijdig in zijne ontwikkeling als CLERICUS was, hij staat daarom dan ook in een zachter, kalmer, beminnelijker licht voor ons, dan CLERICUS dit kon. En niemand zal voorzeker de 6de §, getiteld: *Limborchii indoles et vita privata*, onvoldaan ter zijde leggen, of zonder zich ingenomen te gevoelen met een' man, die het toonde, dat het betrachten der waarheid in liefde hem meer was, dan een ijdele klank. Een zijner brieven, in den nood des vaderlands ten jare 1672 geschreven, en hier opgenomen, doet ons een' aangenamen blik slaan in 's mans hart. Zijne exegetische verdiensten

hadden, dunkt ons, uitvoeriger en critischer melding verdiend, dan hem hier is te beurt gevallen. Maar de Schrijver bedoelde minder, ons LIMBORCH als *Historicus* en *Exegeet* voor te stellen, dan wel in zijne verdiensten omtrent de *Dogmatiek*, die dan ook buiten twijfel vóórheerschende waren. Zijne *Institutio Theologiae Christianae* wordt dus hoofdbron voor het volgende *tweede Pars*, en aangetoond, dat de Dogmatiek van LIMBORCH was *Biblica*, *Practica*, *Irenica*. Zeker groote en lofwaardige eigenschappen, vooral in de dagen van Scholasticisme, waarin LIMBORCH leefde. Teregt wordt hem dan ook de uitbundigste lof toegezwaaid, en menige onheusche bedenking, ook in den laatsten tijd door STRAUSS tegen het vrijzinnig Remonstrantsch beginsel ingebragt, en door zijne adversarii in *Duitschland* of niet, of gebrekkig teruggewezen, wordt kort en bondig wederlegd. Iets anders is het echter, in hoeverre LIMBORCH, wiens verdiensten voor zijne dagen wij gaarne erkennen, nu nog als ideaal voor de wenschelijke rigting der Dogmatiek *onzer* tijden kan worden voorgesteld. In dit opzigt vreezen wij, dat de Heer VAN DER HOEVEN zijn' held wat te veel geïdealiseerd heeft. *Biblische Theologie* te zoeken, het is goed: het is de aanvang van een beter tijdperk voor de Dogmatiek, en eere hebbe LIMBORCH, die de regten van vrij en onafhankelijk Bijbelonderzoek weder handhaafde tegenover den symbooldwang zijner dagen. Maar Biblische Theologie is toch nog geene wetenschappelijke Dogmatiek. Zij is pas de grondslag van het gebouw der *Christelijke Religionsphilosophie* of *philosophie der openbaring*, waarin de denkende geest van den Dogmaticus van gelooven tot weten opklimt, om alzoo dieper in te dringen in de betrekking tusschen God en de wereld. De Bijbelsche Theologie (bepaaldelijk die van het N. T., in de drie hoofdleerbegrippen der Apostelen verdeeld) moet wel *norma* voor alle volgende ontwikkelingen blijven, want afgescheiden van het Schrift-geloof heeft de Christelijke geest zich niet rein en zuiver ontwikkeld: maar *ontwikkeling* in de opvatting der Christelijke openbaring is er toch bij het verloop

der eeuwen op te merken: en tot het daarstellen der Dogmatiek in den wetenschappelijken vorm moet men' niet alleen de Exegetische resultaten der Biblische Theologie in een logisch geheel vereenigen, maar ook in de Dogma-historie ontwikkeling der kiemen, in het N. T. aanwezig, en in Christelijke philosophie de noodzakelijke voltooijing zien van het gebouw, dat op den grondslag van het Evangelie, en met behulp der geschiedenis, werd opgetrokken. Doch wij waren geenszins van oogmerk, ons gevoelen tegenover dat van den geachten Schrijver te plaatsen, die van de opperheerschappij van het *formeele* Schrift-principe als hoofdzaak meer heil voor de Dogmatiek schijnt te wachten, dan wij kunnen doen. Deze bedenking zal wel meer gemaakt worden, en zulke zaken worden niet met weinige woorden afgehandeld. Liever dan hierin dieper te treden, roemen wij de menigte belangrijke opmerkingen, die ook in dit gedeelte der Dissertatie onze aandacht tot zich trokken. Ter proeve schrijven wij de opmerking af, p. 122, die met vrucht kan worden ingebragt tegen zekere partij in onze dagen, die zich onfeilbaarheid op het grondgebied des geloofs verkiest toe te kennen. »*Audiuntur hisce diebus multorum voces urgentium fidem esse falli nesciam, imo veram vivamque fidem habere neminem posse, nisi cui de ejus infallibilitate, ut ajunt, persuasum sit. Id hactenus verum est, quod sensus religiosus, uti omnis sensus, per se nunquam fallitur. Quod revera sensu percipimus, id revera etiam est. Sic certus esse possum me cum Deo reconciliatum esse, quoniam pacis cum Deo, ut sic dicam, sensum habeam omni dubio majorem. At vero id argumentum usurpare velle de iis, quae non sentio, sed ratiocinando effeci, vel etiam absque ratiocinatione, quoniam sic traditum est, tanquam verum accepi, et v. c. affirmare fidem, quam habeam Symbolo Athanasiano aut dogmati de Transsubstantiatione extra omni dubium versari, atque in hoc quoque falli nescium me esse, hoc, si quid aliud, absurdum est et ridiculum.*" Komen er andere opmerkingen voor, waaromtrent wij van een' ander gevoelen meenen te moeten zijn, wij eerbiedigen de

opregtheid, waarmede VAN DER HOEVEN zijne meening heeft uitgesproken, en twijfelen niet, of hij zelf zal toestemmen, dat zaken, zoo als hij hier meermalen *ter loops aanroert*, betreffende het wezen van Christendom, Protestantisme, Dogmatische methode enz., eene uitvoeriger en grondiger behandeling niet alleen verdienen, maar ook vereischen, zal de schaal naar eene bepaalde zijde overslaan. Met het op bladz. 125—128 gestelde kunnen wij ons geheel vereenigen, minder onbepaald met al wat in de aant. p. 124 wordt gezegd. In de noten komt overigens veel belangrijks voor. Welligt kon menig spoor van overvloedige belezenheid, daar aan te treffen, zonder schade worden gemist: maar wie weet niet, hoe moeijelijk het is, bij den aanvang ook in dit opzigt de te groote weelderigheid te besnoeijen? Onder de belangrijke stukken, in den *Appendix* voorkomende, moet vooral de *Series Capitum* niet vergeten worden van LIMBORCH's onuitgegeven geschrift: *de Reformatorum de poenâ Haereticorum sententiâ*, welke ons geen gering denkbeeld van de belangrijkheid dezes stuks heeft ingeboezemd. De *theses* bieden overvloedige stof tot dispüteeren aan. De *zesde* klonk ons zeer vreemd, schoon opmerkelijk in den mond des geleerden Schrijvers. De *negende* had welligt iets minder *positief* kunnen gesteld zijn. Wij verbeelden ons, dat de *toon* kwetsen kon. Wij betreuren het, dat ons bestek niet toelaat, omtrent deze en eene menigte andere belangrijke zaken, hier meer of min uitvoerig te berde gebragt, nader met den Schrijver te handelen.

Ofschoon anders de *Prooemia* der Dissertatiën zelden vermeldende, mogen wij van deze niet zwijgen, die in een' brief aan des Schrijvers vriend BURGER is vervat. Die brief behelst eene te schoone proeve van piëteit, Latiniteit en echt liberalen zin, dan dat wij verzuimen zouden, hem der lezing aan te bevelen. De uitvoering van het boek is loffelijk en strekt den Heer MÜLLER tot eer.

Na al het gezegde zal het wel overbodig zijn, dat wij den arbeid des geleerden Schrijvers nog opzettelijk aanbevelen. Alleen mogen wij den wensch niet verzwijgen,

dat zulke eerstelingen een' rijken oogst voor vaderland, kerk en wetenschap mogen opleveren, en dat Dr. VAN DER HOEVEN, op het ingeslagen spoor voortgaande, den roem moge handhaven en erven, die zijnen beroemden vader en oom zoo regtmatig ten deele viel.

Leerrede over den gelukstaat der vroeg gestorvene Kinderen, naar aanleiding van Openb. XIV: 1—5, *door* W. R. VEDER, *Theol. Doct. en Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1843. *In gr.* 8*vo.* 29 *bl. f* : - 50.

De Eerw. VEDER, die binnen weinige maanden zijne echtgenoote en *vier* kinderen door den dood verloor, geeft deze Leerrede op dringend verzoek van vele vaders en moeders in het licht. Zij is de uitboezeming zijner Christelijke hope, en verdient, nevens eene vroeger uitgegeven Leerrede van wijlen den Haagschen Kerkleeraar WIJS over hetzelfde onderwerp, in handen te zijn van alle treurende ouders. De toon komt uit het hart en gaat tot het hart. En al ware de Leerrede — hetgeen zij niet is — als zoodanig een middelmatig stuk, dan zou nog de *kritiek* door eene zoo hartverscheurende aanleiding worden ontwapend.

Ontsluijerde geheimen van alle handelsvoordeelen en verfraaijingskunsten der Paarden, om bij den in- en verkoop van Paarden met voordeel te kunnen handelen en zich tegen schade en bedrog te hoeden. Uit de nagelatene papieren van den Israëlitischen Paardenhandelaar ABRAHAM MORTGENS *in Dessau. Uitgegeven door* T. VON TENNECKER, *K. Saksiche Majoor der Kavallerij enz. Na den vermeerderden derden druk uit het Hoogduitsch overgebragt door* TH. G. ENTRUP BAVINK. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr.* 8*vo. X en* 147 *bl. f* 1 - 25.

De ervarene Paardenkooper. Eene aanwijzing, om de Paarden te onderzoeken en te beproeven, alle (?) gebreken en slechte hoedanigheden derzelve te erkennen, en ontdekking der kunsten, waardoor de mismaaktheden dezer dieren bedekt worden. Een Hand- en Hulpboekje voor elken Paardenkooper. Door F. G. LEDEBOER, *Phil. Dr. en werkelijke Veearts. Uit het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* D. VAN SETTEN, *Veearts der eerste Klasse te Onderdendam. Te Groningen, bij* M. Smit. *In kl. 8vo.* 95 *bl. f* 1-25.

»Talloos, ja oneindig zijn de bedriegerijen, welke er bij »het verkoopen van enkele paarden, als in den paarden»handel in het algemeen, bestaan." Met deze woorden begint de Voorrede van den Vertaler, den Heer TH. G. ENTRUP BAVINK, Apotheker te *Groningen*, die eene bijzondere liefhebberij in het vertalen van zulke boeken schijnt te hebben. Hij is, wel is waar, volgens eigen zeggen, te weinig met den eigenlijken paardenhandel bekend, om er iets van het zijne, als aanmerkingen op het werk, bij te voegen, maar hij tràcht door deze vertaling zijne landgenooten in de gelegenheid te stellen, zich tegen schade vrij te waren.

Het werk vond in *Duitschland* spoedig aftrek, en, terwijl bij de eerste uitgaaf ABRAHAM MORTGENS, een ondervindingrijk en tevens een der braafste paardenhandelaren, als degeen werd genoemd, die de geheimen der bedriegerijen ontsluijerd had, zoo komt in de tweede uitgaaf de Majoor VON TENNECKER er voor uit, dat ABRAHAM MORTGENS te zoeken is, waar MEESTER MAARTEN VROEG, YORICK en anderen, voor andere vakken gezocht moeten worden. Dit is zeker, dat VON TENNECKER zich op velerlei wijze als een kundig man in zijn vak heeft doen kennen, wien het tevens niet aan ondervinding ontbreekt. Rec. meent, jaren geleden, reeds eene zoogenoemde *Autobiographie* van een paard door denzelfden Schrijver gelezen te hebben, waarin het menigwerf mis-

handelde, gekwelde en gemartelde paard vele der geheimen van sluwe Israëlitische en zich noemende Christelijke roskammers enz. aan den dag brengt. Of evenwel dit boekje daarom voor ons land geheel geschikt en bruikbaar is, trekken wij eenigzins in twijfel; het bevat steeds te veel, hetwelk slechts op *Duitschland* toepasselijk is. Dat mag ook wel de reden zijn, dat het tot in de vertaling toe de Duitsche tint behouden heeft. Daar de menschen echter nog al overeenkomen, vooral wanneer eigenbelang in het spel komt, zoo zal er ook in ons land partij kunnen getrokken worden van de mededeeling der kunstgrepen, die MOZES AARON c. s. te werk stellen, om hunne waar tot hun voordeel, zoo veel mogelijk tot schade van den kooper, aan de markt te brengen. Inderdaad is het een schandelijke handel, zoo als hij doorgaande gedreven wordt. De Schrijver zegt, bl. 137: »Tot den paardenhandel behoort »niet alleen eene voldoende paardenkennis, maar ook »menschen- en wereldkennis, wanneer dezelve met voor»deel zal gedreven worden." Zij helpen veel tegen de kunstgrepen van schurken; maar deze bezitten doorgaans een' ruimen voorraad van deze gaven, en hebben daardoor steeds de overhand boven hem, die bij wereld- en menschenkennis niet in de geheimen der schurkerij ingewijd is. Wat zal men eindelijk van eenen handel zeggen, waar het zoo eerlijk toegaat, »als wanneer iemand in schemerlicht »toevallig glas of kristal voor diamant verkoopt?" Het ware te wenschen, dat men in dezen handel nog eenmaal van andere grondbeginselen mogt uitgaan, welke, zoo als zij thans zijn, den mensch onwaardig moeten geacht worden. — Het boekje wordt in twintig hoofddeelen verdeeld, in welke de voornaamste punten, tot den handel in paarden betrekking hebbende, behandeld worden. Wij zouden bedenkingen hebben tegen woorden als: aangevoerde voor aangehaalde voordeelen, bl. 26; afgewischt voor afgewreven, bl. 27; mastdarm (!) in plaats van endeldarm, bl. 40; voorgesteld, in plaats van zich voordoet, bl. 47; erkennen voor onderscheiden, bl. 49; een voelbare bek voor gevoe-

lige; ook spreekt men bij het paard, in den beschaafden stijl, van mond, bl. 59, enz. enz. Voorts komt het eenigzins vreemd voor, het werk, waarvan de tweede uitgaaf reeds in 1827 plaats vond, nu eerst (1842) vertaald te zien.

De ervaren Paardenkooper, oorspronkelijk van Dr. F. G. LEDEBOER, vertaald door D. VAN SETTEN, beschouwt de zaak uit een meer wetenschappelijk, stelselmatig standpunt. Het boekje zal, volgens de Voorrede van den Vertaler, dienen tot eene handleiding, om tegen de bedriegerijen, welke als 't ware een burgerregt in den paardenhandel verkregen hebben, en tegen de gevaren, daarvan onafscheidbaar, zich te waarborgen; en waarin zoo wel die zaken worden aan de hand gegeven, die den kooper of liefhebber met de deugdzaamheid en schoonheid van het paard bekend maken, als de onderscheidene kunstgrepen doen kennen, waardoor sommige verkoopers de gebreken en ondeugden hunner paarden trachten te verbergen.

Die eene korte, regtstreeksche aanwijzing tot dit einde begeert, zal zich liever bij dit boekje houden; die meer behagen schept in den vorm der omkleeding, zal aan de mededeelingen van wijlen ABRAHAM MORTGENS de voorkeur geven.

Ofschoon wij, even gelijk de Vertaler, niet op alle punten met den Schrijver zouden overeenstemmen, erkennen wij met den eersten, dat dit boekje aanbeveling verdient, vooral ook om den vorm; hier toch wordt dadelijk aangewezen, hetgeen bij MORTGENS somwijlen meer onder de eene of andere aardigheid verborgen ligt. — Op bl. 14 staat *sceloretica* voor *sclerotica*.

Theoretisch en practisch Leerboek der Algebra of Stelkunst, voor de Scholen. 1ste Deel. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. 1842. *In gr. 8vo. f* 1 - 80.

Welligt zal deze of gene, bij de aankondiging van dit werkje, verwonderd geweest zijn, dat al weder iemand ondernemen durfde, het getal der reeds bestaande leerboeken, voor de beginselen der Stelkunst, met nog een te vermeer-

deren. En niet geheel te onregt; want er was juist aan leerboeken voor deze kunst, in onze taal, geen gebrek. — Behalve zoodanige toch, die meer bepaald voor de studerende jeugd geschreven zijn, of voor hen, die reeds de eerste gronden gelegd hebben, waren er van tijd tot tijd zoo vele, met een verschillend doel, in het licht gekomen, dat men eerder in het doen eener keus verlegen konde zijn, dan dat het noodig ware, angstig naar eene handleiding rond te zoeken. — Intusschen scheen daarom aan aller verlangen toch nog niet voldaan te zijn. — Men vond het eene leerboek te kostbaar, het andere te uitgebreid of te moeijelijk voor het eerste onderwijs; nu eens werden een grooter getal voorbeelden, dan bewijzen voor grondregels, soms meer volledigheid verlangd. — Wij willen hier in geene beoordeeling van vroegere leerboeken treden. Ieder, die zich met het onderwijs bezig gehouden heeft, kent dezelve, en wie gebreken vond, zal ook begrijpen kunnen, hoe moeijelijk het is, een leerboek zamen te stellen, dat aan alle vereischten en aan ieders smaak voldoen zal. De Schrijver van het onderhavige leerboek konde zich ook weder de ondervinding zijner voorgangers ten nutte maken. — Gaan wij uit den inhoud van zijn werkje na: in hoeverre hij er in geslaagd is, eene min kostbare, beknopte handleiding te leveren, die door iedereen, zonder bezwaar, voor het eerste onderwijs kan gebruikt worden. Het eerste deeltje, dat het licht ziet, gaat tot aan de vierkantsvergelijkingen, en bevat tot daartoe alle zaken, die, in de eerste beginselen der Stelkunst te huis behoorende, den leerling tot de dadelijke toepassing of als grondslag voor hoogere oefeningen noodig zijn. — Na eene nuttige inleiding, die den lezer voorloopig met den aard der Stelkunst en haar hoofdvoorwerp, de vergelijkingen, bekend maakt, volgen de verklaring der teekens en de vier grondbewerkingen. Aan de vermenigvuldiging en deeling worden een goed aantal bladzijden toegewijd, en zoowel het onderlinge verband dezer bewerkingen aangetoond, als de gronden gelegd voor de ontwikkeling en herleiding van stelkunstige uitdrukkingen. Hierbij bevielen ons, behalve de korte en duidelijke bewijzen voor de grondregels, vooral ook de voorstelling van de deeling der exponentiaal-grootheden en de daaruit afgeleide gevolgen. De bepaling van den grootsten gemeenen deeler van stelkunstige uitdrukkingen, een voor leerlingen veelal moeijelijk

onderwerp, wordt met de noodzakelijke uitvoerigheid behandeld, terwijl, zoowel hier, als bij de leer der breuken, goede en tevens korte bewijzen de grondregels voorafgaan. Bij de ontwikkeling van stelkunstige gebrokens volgen eenige eerste gronden voor de leer der oneindige reeksen. Hoewel van dit onderwerp, als behoorende tot de hoogere deelen der algemeene rekenkunst, niet meer gezegd wordt, dan den leerling, op deze hoogte, verstaanbaar kan zijn, wordt toch het onderscheid tusschen convergentie en divergentie duidelijk aangewezen. Er wordt verder, zonder dat hier anders dan eene sommatie-methode voor eene eenvoudige soort van reeksen konde opgegeven worden, ten minste eene juiste bepaling gegeven van som eener oneindige reeks, door te zeggen: „dat deze als eene limiet moet worden beschouwd, waartoe de waarde der reeks, door meer en meer termen te nemen, onophoudelijk nadert." — Zeer gepast vonden wij aangemerkt, hoe het onbepaald verwaarloozen van de resten, wanneer men bij eenigen term staken wil, tot groote dwalingen leiden kan, en niet geoorloofd is, dan wanneer de reeksen convergeren; maar gelooven niet, dat de leerling, op deze hoogte, veel begrip zal hebben van de wijze, waarop eigenschappen van stelkunstige uitdrukkingen kunnen opgespoord worden, noch van de omzigtigheid, die bij het gebruik van divergerende reeksen gevorderd wordt. De behandeling van de wortel-uitdrukkingen en van de imaginaire vormen zullen ongetwijfeld in het tweede deeltje eene plaats vinden. De Schrijver had daartoe regt, omdat hij in het eerste deeltje niet dan vergelijkingen van de eerste magt behandelt; — welligt is het voor den leerling, tot ontwikkeling van zijnen wiskundigen aanleg, verkieselijk, geene grondregels of theoriën aan te leeren, dan die hij dadelijk in toepassing te brengen heeft. Van de vergelijkingen wordt met regt veel werk gemaakt. De voorstelling van derzelver theorie is stelselmatig en klaar. Bij dezelve wordt ook eene duidelijk voorgestelde theorie gegeven van den positiven en negativen toestand der grootheden, waarbij menige opmerking gevoegd is, die den leerling bijzonder nuttig zal kunnen wezen. Wij twijfelen niet, of de Schrijver zal bij dit onderwerp veel aan de uitmuntende schriften van den Hoogleeraar DE GELDER te danken hebben. Vooral in dit gedeelte zoekt hij overal gelegenheid tot het maken van nuttige opmerkingen, of leidt deze gepast uit de

voorgedragen theoriën af, waardoor de leerling als gewapend wordt tegen moeijelijkheden, die de toepassing der regels, vaak onvoorziens, medebrengt. Tot de zoodanige, welke ons bijzonder bevielen, behooren inzonderheid die, welke voorkomen bij het handelen: over bijzondere waarden, die de onbekenden, in sommige gevallen, kunnen hebben; over het invoeren van vreemde of het vernietigen van bestaande wortels; over de onderlinge bestaanbaarheid van stelsels van vergelijkingen. — Het in vergelijking brengen van vraagstukken, eindelijk, wordt met zorg behandeld, en door de, vaak op verschillende wijzen aangevatte oplossing der talrijke voorbeelden en door vele aanmerkingen wordt den jongen beoefenaar daar, waar geene vaste regels bestaan, eene handleiding gegeven, om zelf zijnen aanleg te ontwikkelen. — De vorm is, hoewel het werkje geheel voor aanvangers is bestemd, echter wetenschappelijk; de verdeeling is juist, zonder te scherp afgebakend te zijn; de volgorde geleidelijk. Ieder nieuw onderwerp wordt meestal door eene soort van korte inleiding voorafgegaan, om het verband van hetzelve met het voorgaande op te geven, iets waardoor aan het verstand van den leerling ongevoelig eene goede rigting wordt gegeven, en waardoor hij, begrijpende waartoe de voorgedragen zaken dienen moeten, met een zeker vertrouwen en met lust voortgaat. Het beschouwende gedeelte is volledig, zonder te wijdloopig te zijn, terwijl bij alle grondregels korte en doeltreffende bewijzen vooraf-gaan. Ook de voordragt vinden wij het onderwerp waardig: het zoude vitten zijn, als wij, bij zooveel goeds, aanmerking maakten op uitdrukkingen, als: *zuivere* en *onzuivere* vergelijkingen, waarvoor ook in onze taal geschiktere benamingen bestaan. Het werkje is verder niet slechts, zoo als wij reeds aanmerkten, zeer rijk aan voorbeelden, door den Schrijver met oordeel gekozen; maar een groot getal vraagstukken besluit nog hetzelve, waardoor den leerling genoegzame gelegenheid gegeven wordt om het geleerde in toepassing te brengen. — Na al het gezegde meenen wij alle reden te hebben, om den Schrijver met zijnen volbragten taak geluk te wenschen en zijn leerboek bijzonder aan te prijzen. Het blijkt uit zoovele opmerkingen, allerwege voorkomende, dat hij bij ondervinding weet, hoe de zaken aan een jeugdig verstand moeten voorgedragen worden, om ze gretig te doen aannemen. Het onderwijs moet

aan zulk een' leidsman ongetwijfeld zeer goed toevertrouwd zijn.

Wij eindigen met den opregten wensch, dat het werkje in veler handen mag komen, en dat de Schrijver daarin voor zijnen moeijelijken arbeid en de Uitgever voor de zeer nette uitvoering, eene aangename voldoening vinden mogen.

Aanteekeningen, gehouden gedurende mijn verblijf in de Westindiën, in de jaren 1837—1840. *Door* G. VAN LENNEP COSTER, *Kapitein ter zee. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 359 *bl.* *f* 3 - 60.

Het werk, onder bovenstaanden titel in het licht verschenen, bestaat zoozeer niet uit een naar tijdsorde ingerigt reisverhaal, maar beantwoordt daarentegen meer aan den naam van *aanteekeningen*, die echter door den Schrijver, naar de behandelde onderwerpen, gedurende een langdurig verblijf in het vaderland in eene zekere orde zijn gerangschikt. Alleen de uitreis tot aan des Schrijvers aankomst te *Paramaribo* is een uittreksel uit het dagverhaal van den togt, slechts afgewisseld door eenige meer omstandige berigten over *Plymouth* en *St. George d'Elmina.* Wat nu des Schrijvers verblijf van bijna drie jaren in de *West-Indiën* betreft, meent hij te regt, in zijne beschrijving zich vooral voor twee gebreken te moeten wachten. »Van dag tot dag," zegt hij, »den lezer te verhalen, wat in drie jaren voorgevallen is, zoude, gewis, te omslagtig en zelfs vervelend zijn, waarom ik mij alleenlijk bepalen wil tot eenige opmerkingen over onze koloniën, en de verschillende door mij bezochte plaatsen in dat tijdsverloop." — »Veel nieuws, betreffende deze onze koloniën, kan men niet verhalen; vooral, daar zij in de laatste jaren zoodanig het stokpaardje van eenige Schrijvers geweest zijn, die zich niet alleen bepaald hebben tot geschiedkundige aanteekeningen en statistieke opgaven, maar zelfs tot vrolijke of weemoedige toonen, alle soorten van anekdoten, enz., strekkende, om de ingezetenen, door welke zij met gulhartigheid en gastvrijheid ontvangen waren, voor het oog der wereld in een belagchelijk daglicht te doen voorkomen." Vooral de laatste aanmerking is zeer gepast. Het moge voor een oogenblik den lezer vermaken, wanneer men

den reiziger hoort verhalen, welk *accueil* hem overal is te beurt gevallen, welke gastmalen te zijner eere zijn aangelegd, zelfs welke kortstondige *amourettes* hij met de dochteren des lands gehad heeft. Behalve de door den Schrijver aangevoerde redenen, om zich van zulke vertellingen te onthouden, beschouwen wij zulke episoden als figuranten, die telkens moeten paraderen, en die dus, als afgesletene loopjes, zelfs niet eens meer onderhoudend zijn.

De Schrijver handelt, in afzonderlijke Hoofdstukken, over *Suriname*, *Curaçao*, *Bonaire*, *Aruba*, *Venezuela* en de *Bovenwindseilanden*, en levert daarna eene geschiedenis en beschrijving, bijna de helft van het geheele werk uitmakende, van de republiek *Hayti*, van ouds *St. Domingo*. Van de tot dit onderwerp behoorende Hoofdstukken wordt de inhoud door de volgende opschriften aangeduid: *De republiek van Hayti. Vroegere geschiedenis van dat eiland. Vestiging der Franschen op St. Domingo. Het uitbreken van den opstand der slaven op St. Domingo. Tusschenkomst der Engelschen op St. Domingo. Verheffing van* TOUSSAINT L'OUVERTURE. *De onderneming der Franschen onder* LE CLERC *tegen Hayti. Het aanvankelijk gelukken der onderneming van den Franschen Generaal* LE CLERC, *en daarop gevolgde rampen. Jammerlijke afloop van de onderneming des Generaals* LE CLERC *tot het tenonderbrengen van St. Domingo, en verdrijving van de Franschen van daar. Geschiedenis van Hayti na de bevestiging van de onafhankelijkheid der Negers. De voornaamste steden op Hayti: Port-au-Prince, de Kaapstad en St. Domingo. De tegenwoordige gesteldheid van Hayti. Zeden der tegenwoordige bevolking van Hayti. Landbouw, Koophandel en Finantiewezen van Hayti.* De Schrijver besluit zijne aanteekeningen met een *beknopt algemeen overzigt omtrent de Antilles of Westindische Eilanden.* Wij vertrouwen, dat de opgave van den inhoud onze lezers reeds tot een genoegzaam bewijs zal verstrekken, dat het werk van onzen verdienstelijken landgenoot niet behoort tot de zoodanige, die slechts tijdkorting verschaffen. Niet ligt zal men elders bij elkander zoo volledig al datgeen vinden, wat de republiek *Hayti* betreft. De hier voorkomende berigten aangaande de door den Schrijver bezochte Westindische eilanden, die voor den Nederlandschen koophandel en scheepvaart van zoo veel belang zijn, maken het werk tot eene bron van duurzame waarde voor

de beoefenaars der geschiedenis en aardrijkskunde, voor wie het werk ook meer is ingerigt, dan voor zeevaartkundigen van beroep. Daar de Schrijver tevens zijne onderwerpen in eenen goeden stijl en aangenaam onderhoudend behandelt, houden wij het er voor, dat de lezing van deze Aanteekeningen aan ons beschaafd publiek nut en genoegen zal verschaffen.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. IVde Deel. Aflev.* 2—7. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. *In gr.* 8vo. *bl.* 161—1036. *Bij Inteek. f* 8-35. *Buiten Inteek. f* 11-10.

Wij haasten ons, wederom eenige stukken van dit uitvoerige, maar hoogst nuttige en naauwkeurige werk aan te melden. Met de voor ons liggende Afleveringen wordt het *vierde* Deel besloten; hetzelve is, uitwijzens het getal bladzijden, veel grooter, dan een der vorige, en bevat de letters E, F en G. Indien de verdienstelijke Verzamelaar de twee eersten dezer letters tot een afzonderlijk Deel hadde bestemd, zou dat nagenoeg de grootte hebben gehad van Deel I (het *Algemeen overzigt* niet medegerekend), terwijl letter G omtrent de uitgebreidheid van Deel III (letter C en D) zoude bekomen hebben. Nu valt het IVde Deel eenigzins wanstaltig dik, ook in vergelijking met de overige. Wij durven den Heer VAN DER AA wel aanbevelen, om in het vervolg zooveel mogelijk op eenige gelijkheid der boekdeelen, immers zooveel dit kan, bedacht te zijn.

De ijverige Zamensteller ontziet geene moeite, om aan dit werk den hoogst mogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten. Vandaar dan ook, dat slechts zeldzaam de aanmerking van misstellingen of leemten te maken valt. Het een en ander, dat wij aanteekenden onder het doorbladeren van het geheel, en het meer bepaald onderzoeken van sommige artikelen, die wij meer van nabij konden beoordeelen, zij hier medegedeeld, deels ten blijke, dat wij met aandacht lazen, deels opdat de geachte Verzamelaar er misschien eenig nut van kunne hebben, hetzij voor nadere nalezingen, hetzij om sommige kleine fouten in het vervolg te vermijden; ofschoon het eene onmogelijke vordering zou zijn, te willen, dat er *geen* gebrek in gevonden werd.

Het kan niet missen, of de uitvoerigheid der artikelen moet zeer verschillen, ook der zoodanige, die men oppervlakkig zou meenen, dat vrij gelijk zouden uitvallen. Doch het verschil is wat groot, wanneer men de Provinciën *Friesland* 12, *Groningen* 17 en *Gelderland* 5 bladzijden niet innemen. Van de laatste worden dan ook geene geschiedkundige bijzonderheden medegedeeld, tenzij men een paar bladzijden van het art. *Gelder* wilde medetellen, maar ook dan nog is de laatstgenoemde belangrijke provincie zeer veel korter behandeld, dan de twee andere genoemde.

Bij sommige artikelen misten wij opgaven, die elders gedaan worden. Zoo wordt te *Engwierum* niet gezegd, hoe groot de Hervormde gemeente is; te *Emmen* niet, tot welke klassis en ring die gemeente behoort; te *Gaastmeer* noch te *Gapinge* het getal schoolkinderen opgegeven; te *Geersdijk* niet gemeld, aan wien die heerlijkheid toebehoort; te *'s Gravenpolder* noch de grootte van den polder, noch die van de heerlijkheid gemeld, zoo ook niet de grootte der heerlijkheid *'s Gravenhoek* en van den *Westerguitepolder*. De tijd der kermis wordt ook niet overal medegedeeld; wij teekenden dit aan op *Goes* en *Gorredijk*. Te *Enkhuizen* vonden wij de kleuren der stadsvlag aangeteekend, hetgeen wij bij nazoeken bevonden, dat te *Amsterdam* en te *Dordrecht* verzuimd was. Hier en daar wordt, bepaaldelijk van dorpskerken, aangeteekend, dat de kerk *niet* van een orgel voorzien is, hetgeen overtollig is, daar op plaatsen, waar er *wel* een is, zulks wordt vermeld.

Nu en dan worden schriften aan den voet der bladzijden aangehaald. Bladz. 479 de *Tegenwoordige Staat van alle Volken*, welk oud, maar voor zijn' tijd uitmuntend en nog veelzijdig bruikbaar werk toch wel bijna bij elk artikel had kunnen aangehaald zijn. Bladz. 597 vonden wij aangehaald: *Beschrijving van het Eiland Westvoorn* zonder jaar of plaats van druk. Het wordt dan moeijelijk na te zoeken. Op het art. *Erang* is aangehaald: ROORDA VAN EYSINGA, *Handboek enz. van Neêrlands Indië*, D. I, bladz. 115, waar niets van het in den tekst gezegde te vinden is. Ook zegt VAN DER AA, dat in 1642 zou hebben plaats gehad, hetgeen hij vermeldt, terwijl ROORDA VAN EYSINGA t. a. p. over een oproer in 1651 handelt.

Te *Gellicum* had kunnen aangeteekend zijn, dat de beroemde MARTINET er Predikant geweest is, te meer, daar

hetzelfde van den bekenden woordenboekschrijver STARINGE te *Gouderak* gezegd wordt.

Op *Genemuiden* lezen wij: »De kerkeraad oefent er een vrij beroep uit, onder approbatie van den Koning [dit laatste is overal het geval], zonder medewerking of inzage, noch van het plaatselijk bestuur, noch van de klassis [ook dit is, behoudens de approbatie van het klassikaal bestuur, mede niets bijzonders] waarna het beroep ten overstaan van twee deputaten der klassis uitgebragt... wordt.'' Dit mag vroeger zoo geweest zijn; er bestaan geene *deputati Classis* meer; het is dus ongetwijfeld eene aanteekening, uit een ouder werk ontleend.

De korenmaat van *Goes* wordt in dat art. verkeerdelijk de *Goeresche* genoemd; dit zal eene drukfout zijn, gelijk bladz. 623 aant. *Helder* voor *kelder*.

Van *Gorinchem* lezen wij: »Deze plaats heeft, volgens Ds. MARTINET, den roem van schoone meisjes en vrouwen te bezitten.'' Of dat nog zoo is, kan niemand beter beoordeelen, dan de Schrijver, die er woont; maar met respect voor de waarheid en voor de Gorkumsche schoonen — staat het er niet wat wonderlijk?

»'*s Gravenhage*, kerk ring. Zij bevat niets, dan de Nederduitsche Hervormde gemeente van '*s Gravenhage*, met vier kerken, welke door dertien Predikanten bediend worden.'' Het getal kerken en Predikanten wijst uit, dat er de *Waalsche* bij is geteld, en dus het woord *Nederduitsche* weg moest. Er staat ook, dat de Archiven der Nederduitsche Hervormde kerk in die stad *in de groote kerk* bewaard worden. Dit is immers in de *kloosterkerk*?

Te *Grijsoord* wordt een stuk aangehaald van 1420, beginnende: »tot eenen eygenen, vrijen, erffelijk ende eeuweglijk te hebben ente besitten alle sulke gorssen,'' en eindigende: »bedragende alzoo zevenhonderd negen en twintig gulden, vijf en twintig centen.'' Dit moderniseren staat daar vrij kluchtig.

Het jaartal MCCXV voor het paleis van den *Prins van Oranje* te '*s Gravenhage* zal er wel niet staan, en dit een drukfeil zijn; zoo als ook de Hoogl. HERINGA (zie bladz. 699) niet in 1768, maar in 1765 geboren is, en Prof. VAN HENGEL (zie bladz. 979) niet WILLEM, maar WESSEL heet.

Wij wenschen voorspoedigen voortgang en ruim debiet

aan dit hoogst belangrijke, doch vrij kostbare werk, waarop wij nog meer zullen terugkomen.

Over de oude en latere Drinkplegtigheden, vooral der Scandinaviërs, Germanen en Nederlanders. Door D. BUDDINGH, *Lid van het Bataviasch Genootschap enz. Te 's Gravenhage, bij* A. D. Schinkel. 1842. *In gr. 8vo.* *f* 1-40.

Overzigt der Noordsche Godenleer. Een Leesboek voor de Jeugd. Te Groningen, bij J. Römeling. 1842. *In kl. 8vo.* *f* : - 20.

Wij voegen deze geschriftjes bijeen, omdat de onderwerpen, die zij behandelen, eenigen zamenhang met elkander hebben.

No. 1 is eene Voorlezing, door den Schrijver, in 1838 op den 21 December, in de Maatschappij *Diligentia* te *'s Gravenhage* gehouden, en aan zijne echtvriendin BERTHA opgedragen.

Men treft in deze redevoering, die met uitvoerige aanteekeningen voorzien is, vele wetenswaardige en onderhoudende bijzonderheden, omtrent de oude en latere drinkplegtigheden der *Noordsche* volken en van onze voorouders, aan; waarvan sommige zich tot op onzen tijd hebben staande gehouden. Dit wèl geschreven boekje, dat door deszelfs uitvoering de pers van den Heer A. D. SCHINKEL waardig is, maakt een belangrijk toevoegsel op de werken van VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING en LE FRANCQ VAN BERKHEY, over soortgelijke of aanverwante onderwerpen uit. De Heer BUDDINGH is hier weder in de gelegenheid geweest om zijne kennis in de *Noordsche* Mythologie en van de zeden onzer voorvaderen ten toon te spreiden en duidelijk aan te wijzen, hoe de meeste drinkplegtigheden eenen godsdienstigen oorsprong hadden; terwijl vele godsdienstige feestdronken der oude *Scandinaviërs* en *Germanen* later onder het Christendom onder eenen gewijzigden vorm zijn voortblijven bestaan. De twee afbeeldingen, bij dit onderhoudende boekje gevoegd, stellen de stangesbeker en de molenbeker voor, waarvan niet vele exemplaren zijn overgebleven. Ref. kan echter hier nog bijvoegen, dat in zijne

familie evenwel nog een zilveren molentje berust, dat bijna geheel met dat der bijgevoegde afbeelding overeenkomt. Dit molentje schijnt wel aan geenen zilveren beker, maar waarschijnlijk aan eenen glazen vastgehecht te zijn geweest; hetgeen door de holle gesteldheid van het voetstukje wordt aangewezen.

Eer wij van dit werkje afstappen, moeten wij nog eene aanmerking maken op hetgeen de Schrijver over den ouderdom van den molen-feestdronk opmerkt, dat zij niet vóór het midden der XVIde eeuw in gebruik kan zijn gekomen; omdat omstreeks dien tijd de windkorenmolens in *Nederland* zouden uitgevonden zijn.

De windmolens werden reeds in de Xde of XIde eeuw, en wel allerwaarschijnlijkst in *Duitschland* uitgevonden. Deze windmolens waren standermolens, aldus genoemd, dewijl de geheele, van hout vervaardigde molens op een' zeer zwaren balk of stander rusten, welken men op eene verticale as, door middel van een' hefboom, kan omdraaijen, opdat men de wieken naar dien kant zoude kunnen rigten, van waar de wind komt, zoo als de paltrokzaagmolens nog heden zamengesteld zijn. De windkorenmolens zijn dus vijf of zes eeuwen ouder dan de Schrijver meent; men vindt ook in VAN MIERIS, *Charterb.* D. III, 624, en D. IV, 7, vergunningen van Hertog ALBRECHT van *Beijeren* aan de stad *Haarlem*, in het jaar 1394, omtrent den molenwind aan de zuidzijde van gemelde stad, naar den kant van *Heemstede*, en van Hertog WILLEM van *Beijeren* in 1405, aan die van *Oudewater* om eenen molen te mogen zetten; hetgeen waarschijnlijk windkorenmolens zullen geweest zijn. Maar eerst omtrent het midden der XVIde eeuw vond een *Vlaminger* de zoogenoemde *Hollandsche* windmolens uit, of de zoodanige, bij welke slechts het ronde dak met de wieken behoeft rondgedraaid te worden, om dezelve naar den wind te keeren; terwijl de allereerste windmolens vast stonden en met de wieken naar het noordwesten gekeerd waren; zij konden dus alleen gebruikt worden als de wind van dien kant woei.

De vorm van het molentje op de molenbekers, ook dat van het onder mijne familie berustende, is de oude houten standerd- of draaimolen; zij kunnen dus ouder dan het midden der XVIde eeuw, en waarschijnlijk wel van veel vroeger dagteekening zijn, dan de latere verbetering in den

bouw der windmolens, die de Schrijver met de oorspronkelijke oudere uitvinding verward heeft.

No. 2 is een beknopt leesboekje over de *Noordsche* Godenleer, alwaar, in 48 bladzijden, eene korte schets van dezelve gegeven wordt, benevens de Sage van *Thor* en *Utgard-Loke*. Hoezeer wij deze schets voor vrij getrouw houden en uit goede bronnen opgemaakt vinden, komt het ons voor, dat zij voor een leesboekje voor de jeugd wel wat te kort, en zonder eene genoegzame verklaring is van den algemeemeenen geest en strekking eener Mythologie, die niet zoo algemeen bekend is, dat de jeugd, door dit boekje alleen, eene genoegzame kennis van dezelve kan verkrijgen, of hierdoor aanleiding kan vinden om zelve verder in het onderzoek van dit belangrijk onderwerp voort te gaan.

Handboek der Romeinsche Antiquiteiten, benevens eene korte Geschiedenis der Romeinsche Letterkunde van D. E. F. BOJESEN, *ten gebruike in Gymnasiën en bij privaatonderwijs, naar het Hoogduitsch van Dr.* J. HOFFA, *door Dr.* H. C. MICHAELIS. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1843. *In gr. 8vo. f* 1 - 90.

Chronologisch Handboekje der Romeinsche Geschiedenis, enz., ten gebruike der Scholen, door N. S. CALISCH. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. f* : - 40.

Er was sedert lang eene behoefte aan een beknopt en tevens volledig handboek der *Romeinsche* antiquiteiten in derzelver algeheelen omvang. De oude compendiums hiervan waren niet meer op de hoogte van de onderzoekingen dezer eeuw, en behandelden niet alles wat men thans tot de antiquiteiten rekent te behooren. In de voorrede van den Vertaler komt het een en ander voor van den gang, dien de oorspronkelijke Schrijver heeft moeten nemen, en de gidsen, die hij vermeend heeft te moeten volgen. Het gemis van werken, waarin de Romeinsche antiquiteiten uitvoerig en in haar geheel behandeld worden, als van doelmatige handboeken voor de scholen, spoorde hem tot deze poging aan, die daardoor echter hoogstmoeijelijk was. SCHAAF's *Handboek der Grieksche en Romeinsche Antiquiteiten* was

reeds wat verouderd; de eerste uitgave is van 1806 en grootendeels op de voorlezingen van F. A. WOLFF gegrond. Het hoofdgebrek van hetzelve, namelijk het gemis van een helder en geregeld overzigt van de belangrijkste inrigtingen in den Staat en van derzelver ontwikkelingen, is door de verscheidene latere uitgaven niet verholpen. Een ander vrij uitvoerig nieuwer compendium FUSS *antiquitates Romanae*, 3de uitg. 1836, heeft hij wel in enkele punten gebruikt, maar er voor het geheel weinig nut uit getrokken; het mist zamenhang en echt historischen geest, en wat door NIEBUHR's genie voor de wetenschap gewonnen is, wordt er niet in gebruikt. Evenmin heeft hem HOFFMAN's *Alterthums Wissenschaft* (1835) groote dienst gedaan. Daarentegen leverde hem WALTER, in het 1ste deel zijner *Geschiedenis van het Romeinsche regt*, eene beschrijving van de hoofdpunten *in de ontwikkeling der Romeinsche Staatsregeling;* terwijl NIEBUHR vooral in de korte uiteenzetting van *de geschiedenis der inrigting van den Staat* gevolgd is. In de afdeeling over *de inwoners van het Romeinsche rijk in hunne staatkundige betrekkingen*, werden deels NIEBUHR's en SAVIGNY's geschriften te baat genomen. Het *regt* is vooral in dit handboek met meer uitvoerigheid behandeld, dan zulks gewoonlijk bij de antiquiteiten het geval is. Zelfs de *geldmiddelen*, welk onderwerp men dikwijls achteloos behandelt en hetwelk CREUZER, *Abriss. der Röm. Alt.* 1829, geheel heeft overgeslagen, worden er duidelijk in verklaard, volgens HEGEWISCH, *Hist. Versuch über die Röm. Finanzen* 1804; terwijl in het stuk van *Godsdienst*, MÜLLER's *Etrusker* en HARTUNG's *Religion der Römer* tot leiddraad verkozen werden. Bij de ontwikkeling van het *private leven*, hetwelk in den laatsten tijd slechts weinig bearbeid is, putte hij uit BEKKER's *Gallus*. Bij de *Geschiedenis der Romeinsche Letterkunde* bepaalde de Schrijver zich, volgens zijne verklaring, tot het allernoodzakelijkste, waardoor ook dit gedeelte eenigzins dor en oppervlakkig is uitgevallen, en zeer tegen de andere, zoo goed bewerkte, afdeelingen afsteekt. De verdienstelijke Vertaler, die zijne taak zoo goed volbragt heeft, had aan deze rubriek wel eenige meerdere uitbreiding kunnen geven. Wij kunnen echter dit handboek volgaarne, als geheel voor deszelfs doel geschikt, tot het bestemde gebruik aanprijzen; evenwel hadden wij onder de verschillende rubrieken, tot handleiding van een

nader onderzoek, eene opgaaf van de voornaamste litteratuur gewenscht.

Wij voegen hier het *Chronologisch Handboekje* bij, als met het bovengemelde werk in een naauw verband staande. Het is met zorg bewerkt, en kan met vrucht bij de beoefening der Romeinsche geschiedenis gebruikt worden. Alleen zoude Ref. wel gaarne wenschen te weten, uit welke *echt* geschiedkundige bron de Opsteller geput heeft, toen hij op het jaar 42 na J. C., en 793 van *Rome*, schreef: ST. PIETER, *de eerste Paus, vestigt zijnen zetel te Rome?*

Beschouwing over eene vereenvoudigde huishouding van Staat, en de daardoor mogelijke vermindering der uitgaven, in verband met de door de Regering ontworpene Staatsbegrooting over 1844 *en* 1845 *voor het Koningrijk der Nederlanden, benevens voorstellen tot eene verbeterde verdeeling der lasten, tot verligting der bezwaren van de mindere klassen van ingezetenen in dit Rijk. Door* J. H. GRAAF VAN RECHTEREN, *Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Te Zwolle, bij* W. E. Tjeenk Willink. 1843. *In gr. 8vo.* 65 *bl. f* : - 60.

Veel is er reeds, met name ook in *de Tijdgenoot* en het *Handelsblad*, over dit werkje van den verdienstelijken Graaf VAN RECHTEREN gezegd. Men weet, dat de geachte Vertegenwoordiger geene afdoende bezuiniging mogelijk acht, zonder voorafgaande herziening der Grondwet. Derhalve geeft hij wel geene uitgewerkte schets, maar toch eene hoofdzakelijke opgaaf der wijzigingen, welke hij in de Grondwet wenschte. Met des Schrijvers inzigten daaromtrent kan Recensent zich zeer wel vereenigen, inzonderheid met de volgende punten: afscheiding van *Limburg*, zoodat het, even als *Luxemburg*, een geheel tot het *Duitsche Bond* behoorende kleine Staat make, waardoor onze legermagt meer zou kunnen worden geconcentreerd, terwijl *Maastricht*, *Venlo* enz. alsdan door bondstroepen konden worden bezet. Verder, afschaffing der Eerste Kamer van de Staten Generaal, of wel, dat het lidmaatschap daarvan enkel eerepost wierd. Afschaffing van den Staatsraad. Opheffing der beide Ministeriën van eerdienst. Afschaffing van Ambassadeurs, en in de plaats daarvan in grootere Staten Chargés d'affaires, in

kleinere Consuls. Vermindering van elf Geregtshoven op drie. Vermindering van het aantal ambtenaren enz. Voorts wil de Schrijver ook de jaarwedde van de Leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal op de helft verminderen, maar het getal der leden verdubbelen, zoodat de kosten dezelfde blijven. Dat laatste zou Recensent minder bevallen. De meerdere talrijkheid zou geen' waarborg opleveren voor meerdere wijsheid bij de overwegingen, en de natie zou dan niets winnen met de reductie der tractementen. Voorts wenscht de Schrijver meer regtstreeksche verkiezingen enz., met welk alles wij gaarne instemmen, zonder echter hier er bij stil te staan, omdat het niets afdoet tot verbetering van den Staat van 's lands geldmiddelen, waarop wij bij de beoordeeling van dit opstel alleen hebben te letten.

Vervolgens gaat de Graaf VAN RECHTEREN onderzoeken, welke bezuinigingen, indien de Grondwet in zijnen geest gewijzigd wierd, er zouden kunnen gemaakt worden, om ons budget, thans altijd meer dan 70 millioen, zoo veel kleiner mogelijk te maken; maar ofschoon hij twee Akademiën en twee werven wil intrekken, kan hij het toch niet lager brengen, dan op ongeveer 65 millioen. Zonder ons nu in vele beschouwingen te verdiepen, schijnt ons daaruit te volgen, dat de verbetering van 's lands geldmiddelen niet alleen in vermindering der uitgaven, maar ook in vermeerdering der inkomsten moet worden gezocht, of wel, dat men ook tot eene vermindering van uitgaven de toevlugt moet nemen, waarop door den Schrijver althans niet in die mate is aangedrongen.

Terwijl hij sommige opcenten hier en daar wil verminderen, stelt hij vóór eene belasting van 5 pct. op alle tractementen en pensioenen boven de *f* 400 — en eene belasting van 5 pct. op alle renten en intresten, uitbetaald wordende door den Staat enz.; doch dat alles geeft slechts *f* 3,381,278 inkomsten, of wil men het anders noemen, vermindering van uitgaaf. Nu is het, zonder schijn van staatsbankroet, niet wel doenlijk, eene belasting op de coupons te heffen, 't welk met eene, hoewel geringe, rentenreductie gelijk staat, en bovendien trouwloos zou zijn jegens minderjarigen, liefdadige gestichten enz., welker kapitalen op het Grootboek zijn ingeschreven. Ambtenaren en gepensioneerden beneden de *f* 1000 —, inzonderheid officieren beneden den rang en de bezoldiging van Kapitein, hebben waarlijk

niets te missen. Liever zouden wij dus 1°. alle pensioenen en dergelijk, voor zoo veel die aan bewijsbaar dezelve niet behoevende Heeren worden uitgekeerd, geheel intrekken, en ten tweede van al wat beneden de *f* 1000 wordt betaald niets korten; maar van *f* 1000 tot *f* 2000 5 pct., van *f* 2000 tot *f* 3000 10 pct., van *f* 3000 tot *f* 4000 15 pct., van *f* 4000 tot *f* 5000 20 pct., van *f* 5000 tot *f* 6000 *f* 25 pct. ens. bij opklimming korten, en wel zoo, dat, zoo iemand een' post had van *f* 1500 en een' van *f* 2000 b. v., men alsdan die tractementen zou zamentellen, en alzoo van die bijeengetrokkene som de heffing doen. In plaats van de belasting op de coupons zou een verhoogd successieregt *kunnen* treden, al ware het niet in allen deele gelijk dat reeds is voorgesteld. Men zal altijd moeten streven, om de ontvangsten tot 70 millioen op te voeren, en de uitgaven tot 65 millioen in te krimpen. Anders is men nooit op onvoorziene gebeurtenissen voorbereid. Heeft men eenmaal eene *zekere* overwinst, dan kan men de belastingen gaan verminderen.

Nalezingen en vervolg op mijne Handleiding tot de kennis van onze Spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, bijzonder uit het Dierenrijk ontleend. Door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam, enz. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. *In gr.* 8*vo. X*, 58, *X*, 34, *XXIII*, *IV bl. f* 1-50.

Handleiding tot de kennis van onze vaderlandsche Spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, bijzonder aan het Landleven ontleend. Door en bij denzelfden. In gr. 8*vo. X*, 105, 21, *XXII*, 15 *bl. f* 1-80.

Het lust ons, even als vroeger, bij de aankondiging van dit gedeelte des arbeids, door den Eerw. SPRENGER VAN EYK aan onze vaderlandsche spreekwoorden besteed, eene en andere opmerking in het midden te brengen. Het gebruik, door den Verzamelaar van eenige onzer vroegere aanteekeningen gemaakt, doet ons vermoeden, dat het hem ook nu niet ongevallig zijn zal. Zoodanig eene opheldering toch wint ongetwijfeld bij wisseling en onderlinge mededeeling

van gedachten, en een schrijver van *humaniteit* ontvangt opmerkingen, met bescheidenheid gegeven, gaarne, ook dan nog, wanneer hij er niet geheel mede instemt. Zeer spijt het ons daarom, dat de Eerw. Verzamelaar aan het slot van N°. 2 zoo heeft moeten uitweiden over de *Bijdragen tot de kennis der Nederduitsche Spreekwoorden*, die de Heer A. DE JAGER in zijn *Taalkundig Magazijn* heeft geplaatst, en waardoor deze zich min of meer in eene vijandelijke houding tegenover den Heer SPRENGER VAN EYK gesteld schijnt te hebben. Reeds in de voorrede voor N°. 1 klaagt de laatste over het contrôleren van dezen zijnen letterarbeid door den eerste. Wij willen ons met dit geschil liever niet bemoeijen, als hebbende het bedoelde in het *Taalkundig Magazijn* niet gelezen, en zoo het ons oppervlakkig voorkomt, zijn de klagten van den Heer VAN EYK niet geheel en al ongegrond.

N°. 1 bevat: 1) eene voorrede, waarin eene en andere mededeeling en aanvulling, tot het vroeger uitgegevene betrekkelijk, opgenomen is; 2) bevestigde of verbeterde verklaring en aanvulling van de spreekwijzen uit het dierenrijk ontleend; 3) aanteekeningen hierop; 4) proeven ter verklaring van spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, naar welker oorsprong of zin is gevraagd; 5) registers op deze afdeelingen, en 6) nieuwe vragen naar zin en oorsprong van verscheidene spreekwoorden. Vele daarvan worden opgehelderd in N°. 2, dat in de voorrede de letterkundige geschiedenis van het onderwerp vervolgt; daarna eene menigte spreekwoorden uit het landleven (mede van jagt en visscherij ontleende) opheldert, en na de zoo even genoemde verklaring met registers eindigt. De spreekwoorden, van het *reizen te land* ontleend, worden in eene soort van kleine vertelling opgenomen.

Die vorm van aanvullingen, nalezingen, bijvoegselen enz. zoo in voorredenen als in aanhangsels verspreid, behaagt ons minder. Het ware, dunkt ons, beter, die vermeerderingen en verbeteringen als aanhangsels te geven tot het deel, waartoe zij behooren. De *pagiuatuur* kon dan aanvangen, waar de vorige eindigde, en zoo stond elke soort van spreekwoorden op zich zelve. Doch wij willen hierop niet sterk dringen, vermits de Eerw. Schrijver „eenmaal alles, zoo hij hoopt, *volgens door hem gemaakte bepalingen*, in een *algemeen register* opnemen zal." Eene andere opmerking nopens den vorm van zijn werk houde de ijverige man ons ten

goede. Zij betreft het opnemen der verklaring van *woorden*, die niet tot de *spreekwoorden* of *spreekwoordelijke zegswijzen* kunnen gerekend worden. Daartoe rekenen wij: *dat zijn dukdalven* (paalhoofden); *hij houdt eene bloemlezing* (doet mededeeling van den voornaamsten inhoud of van de merkwaardigste bijzonderheden uit een werk). Het eerste is de *etymologie* van een enkel woord; het laatste eene overdragtelijke spreekwijze. Met even veel regt kon opgenomen zijn: die vesting heeft *blinderingen; eene bijdrage leveren*, en honderd anderen. Beter ware het, er zich van te onthouden. De zedelijke aanmerkingen, dichtstukjes, spreuken, enz., in N°. 2 weder opgenomen, zullen aan velen welkom zijn. Wij laten eenige aanmerkingen volgen op enkele bijzonderheden, die ons onder het oog vielen.

N°. 1, bladz. VI, (voorrede) staat, dat de *Tramontane* het Italiaansche *Tramontana* is, de *noordenwind, van uit de Middellandsche zee gerekend.* Dit is onjuist. De winden *uit de Middellandsche zee gerekend*, zijn in *Italië* zuide- en westewinden; geene noordelijke. Wij meenen ook, dat de *Noordster*, die voor de Middellandsche-zeevaarders *over de bergen* staat. *Tramontana* genoemd wordt, of eigenlijk, dat het eene Spaansche uitdrukking is, om deze ster (de vraagbaak en wegwijzer) die daar over de *Pyreneën* staat, aan te duiden.

Ald. bladz. VII, het *bizzen* of *biezen* der koeijen. Dit woord kan ook nog opgehelderd worden uit de in *Zeeland* hier en daar niet ongebruikelijke spreekwijze *biezen* voor hard loopen, beenen maken, zoo als men elders zegt.

Bladz. 4. »*Hij is zoo koud als een bokje.* Ik hoorde dit spreekwoord nimmer, maar het werd mij van goeder hand opgegeven. De vergelijking is mij niet duidelijk." Wij gelooven het; maar de opgaaf is niet goed; Rec. heeft honderdmaal geklaagd, en anderen hooren klagen, *zoo koud te zijn als een bot.* En visschen zijn ook niet warm.

Bladz. 6. »Vanwaar *hondemelker*?" Ons dunkt, dat het is *hondemalleker*, iemand die *mal* met honden, een groote vriend van die dieren is. Deze verklaring ook van *duivenmelker* bevalt ons beter, dan de hier ter plaatse gegevene.

Bladz. 10. »*Het is een ezelsbrug.* — — De ezel is intusschen geen *traag* dier." De uitdrukking schijnt ook meest op *domheid* te doelen.

Bladz. 14. *Hij draaft als een pekelharing op een pothuis.*

De Schrijver vraagt naar den oorsprong en zin van dit, hem opgegeven spreekwoord. Rec. heeft het nooit gehoord. Het zal echter wel zeer slecht draven beteekenen, en de bijeenvoeging van twee woorden, die met eene gelijke letter beginnen, is in onze spreekwoorden zeer gewoon. Zie daarover o. a. N°. 1, bladz. 29 (II.) Welligt is het ook *drijft;* een voorwerp kan wel op een pothuis *liggen*, maar er niet op *drijven*.

Bladz. 18. Zou bij het spreekwoord: *het komt er bij 't huilen der honden niet toe, dat de kalveren afsterven*, niet in aanmerking moeten genomen worden, dat honden en koeijen elkanderen zeer vijandig zijn, en nooit elkanderen zonder bijten, blaffen of stooten voorbijgaan?

Blad. 22. *Eigen honden, duurkoop jagt.* Wij hebben in N°. 2 te vergeefs de op die plaats beloofde verklaring van dit spreekwoord gezocht.

Bladz. 29. *Als de koekoek zwijgt, hoort men den leeuwerik.* Als de koekoek zijn vrij zwaar geluid verheft, kan men den liefelijken zang des laatsten vogels niet duidelijk hooren. De zin zal dus welligt zijn: een zachter geluid wordt door een zwaarder onkenbaar gemaakt. Het spreekwoord is ons echter niet bekend.

Bladz. 32. *St. Jacob bij 't ram, St. Pieter een lam.* Dit, ons ook onbekende spreekwoord schijnt eene voorstelling te zijn van eene ongerijmde vordering, of liever van te groot ongeduld. Als iemand heden zaaijen en morgen reeds oogsten wil, kan men hem dit spreekwoord toevoegen; want een ooi, dat op *St. Jacob* (den 25 Julij) bij den ram is toegelaten, kan onmogelijk reeds op *St. Pieters banden* (1 Augustus) geworpen hebben. Het spreekwoord bevat dus iets onmogelijks, en zal, gaat onze uitlegging door, zooveel zeggen, als: alles moet zijn tijd hebben.

Bladz. 35. »*Het is een' naaimug*, zegt men van *een naaister;* maar waarom dit nuttig wezen met zulk een nietig diertje vergeleken?'' Welligt alleen om het denkbeeld van prikken of steken.

Bladz. 39 is de spreekwijze: *zoo scheel zien als een otter*, overgeslagen.

Bladz. 53. »*Jong vleesch zwelt in den pot.* Dit spreekwoord *geldt kinderen, van wier ontwikkeling men het beste hoopt.*'' Misschien ook; maar wij hoorden het altijd bezigen van jonge vrouwen, die, huwende, waarschijnlijk eerlang

de drinkconditie: *Hansje in den kelder* zullen kunnen aannemen. Het zou dan op *extensio abdominis* doelen.

Bladz. 11 (nieuwe paginering). Bij »*Heeren van zes weken*" vragen wij, vanwaar de tijdsbepaling *zes weken* in onderscheidene volksgebruiken zulk eene rol speelt? Men denke aan rouwdragen, een jaar *en zes weken;* aan sluiten bij een sterfgeval, *zes weken* lang, en meer andere.

Bladz. 21. »*Hij doet een bedelaarsgebed*, voor: *hij telt geld.*" Wij hoorden ook wel: een *dronkenmans* gebed.

N°. 2, bladz. 2. De hier gegevene verklaring van: *Gods water over Gods akker laten loopen*, bevalt ons minder. Eenvoudiger vinden wij de omschrijving: hij zorgt niet, het overtollige water van den akker af te tappen. Lijdelijk laat hij het loopen, en zegt: het is Gods water; het is Gods akker. Er is niets aan te doen. Het komt van boven.

Bladz. 16 is onder de spreekwoorden, die zich op eene ongepaste en ongunstige wijze over den zoo nuttigen boerenstand uitlaten, overgeslagen: *honderd boeren, twaalf en een half.* Dit beteekent: *een boer is niet scheutig, geeft niet veel.* Honderd (b. v. bij eene collecte) 12½ stuiver, dat is — elk een duit.

Bladz. 28. *Wat iemand zaait, zal hij maaijen.* Dit is eenvoudig eene Bijbelsche uitdrukking, ontleend uit *Gal.* VI: 7.

Ald. *Hij heeft zooveel als hij pikken en maaijen kan.* De Schrijver vergist zich in de uitlegging: *hij heeft voor het tegenwoordige en toekomende genoeg.* 't Is juist het omgekeerde, en wil zeggen: hij heeft alle moeite, om aan den kost, door de wereld te komen. Hij moet niet alleen maaijen, maar ook pikken, twee onderscheidene bedrijven.

Bladz. 31 overgeslagen het spreekwoord: *men moet de schapen scheren, maar niet villen.*

Bladz. 38. *Hij zucht boomen uit de aarde.* Men zegt ook dikwijls: *hij zucht steenen uit de straat.* In het laatste is het denkbeeld van *ophalen* bij het zuchten ruim zoo naïf uitgedrukt.

Bladz. 82 denkt de Schrijver, bij de spreekwijs: *het is in esse* (waar het moet zijn), aan de beugelbaan, waarop wel eens de ring de gedaante der letter S heeft aangenomen. Fraaijer dunkt ons de verklaring van: *het is in den evenaar.* Wij kregen er aanleiding toe door BILDERDIJK, *Verh. over het Letterschrift*, bladz. 143, waar hij zegt: »In *Duitschland* spreekt men van de *ess* eener balans. 't Is het in een

slingertrek gebogen haakjen, waarmeê de vereenigde koorden de schalen aan den evenaarboom ingehaakt worden." Het haakje, waaraan de gansche balans boven het zoogenoemde *huisje* is opgehangen, kan, dunkt ons, dan ook wel een *ess* genoemd worden.

Belangstelling in den arbeid des Heeren VAN EYK gaf ons deze opmerkingen in de pen. Wij zouden die gaarne met eenige vermeerderen, maar durven niet meer ruimte, vooral niet voor een zoogenoemd vervolgwerk, vragen.

Morley Ernstein, of de drijfveren van het menschelijke hart. Uit het Engelsch van G. P. R. JAMES, *Esq. III Deelen. Te Delft, bij* H. Koster. 1842. *In gr. 8vo.* 848 *bl. f* 8 - 80.

Er zijn verschillende soorten van romans, naar gelange van de onderwerpen, die zij behandelen. Het minst van allen heeft Rec. op met de eigenlijk gezegde zedekundige romans, waarin de schrijver of schrijfster zich de aanprijzing van de eene of andere deugd, de waarschuwing tegen deze of gene ondeugd ten doel stelt. Gewoonlijk lijdt daaronder de aesthetische waarde van het boek te veel, om te kunnen behagen. Een roman is geen zedekundig handboek. Het gaat ook hier, gelijk het velen nieuweren treurspeldichters ging, die ook dat ongelukkige denkbeeld aankleefden, dat het treurspel eene bepaalde moréle bedoeling moest hebben, en daarom niet dan ellendige treurspelen voor den dag bragten. Even zoo zijn de meeste zoogenoemde zedekundige romans, als *romans* beschouwd, hoogstgebrekkige voortbrengselen, die den toets eener onpartijdige kritiek niet kunnen doorstaan, schoon het er misschien niet aan fraaije zedekundige vertoogen, aan vrome gesprekken ontbreekt.

Het spreekt van zelf, dat wij hiermede niet willen te kennen geven, dat het *zedelijke* in eenen roman eene onverschillige zaak is, of dat wij het onzedelijke in denzelven zouden willen aanprijzen; maar in de meeste gevallen (daar zijn uitzonderingen) houden wij het er voor, dat de voorstelling van eene bepaalde deugd of ondeugd geschiedt ten koste van de kunstwaarde van het geheele boek. Doch het zedelijke van eenen roman behoeft ook daarin niet te liggen; ja, wij zouden durven beweren, dat op eene andere wijze veel meer en veel beter zedelijke bedoelingen door denzelven

kunnen worden bereikt. Het is namelijk dàn, wanneer hij zich ten doel stelt, om het menschelijke karakter naar waarheid te teekenen; als de schildering van het menschelijke hart, van menschelijke neigingen, hartstogten en driften het oogmerk is, dat de romanschrijver bedoelde. Als onwillekeurig, zonder dat het met den vinger wordt aangewezen, kan de opmerkzame daaruit leeren; en er zijn weinige ernstig geschrevene boeken, waaruit zooveel menschenkennis en levenswijsheid is te leeren, als uit sommige der beste romans van vroegeren en lateren tijd.

Het boek, waarvan wij onze lezers eenig verslag moeten geven, behoort onder diegene, waarin de Schrijver zich *zulk* eene zedelijke bedoeling heeft voorgesteld. Het zijn de werkingen van het menschelijke hart, de strijd der hartstogten, de kamp tusschen het goede en kwade beginsel in den mensch, dien hij in zijnen *Morley Ernstein* wenscht áf te schilderen. Het is geene denkbeeldige volkomenheid, welke hij zijnen held toekent; maar hij poogt in hem den goeden mensch te schetsen, vatbaar voor verleiding, bij wien op den eenen tijd het goede beginsel, op den anderen het kwade zegeviert, en die eenen langen en gedurigen strijd heeft te strijden, voordat het eerste het laatste geheel heeft overwonnen. Hij teekent hem, gelijk hij maar al te dikwijls de speelbal is van uitwendige omstandigheden, gelijk hij geslingerd wordt door tegenstrijdige driften, en door den omgang met goeden of boozen ten goede of ten kwade wordt geleid. En deze schildering is waarlijk fraai en treffend, het boek de vertaling overwaardig, en allen aan te bevelen, zoowel hun, die in hunne leetuur slechts uitspanning zoeken, als hun, die ook bij hunne uitspanning iets beters en degelijkers verlangen.

De titel is in de vertaling ongelukkig gekozen. Wat hier door *Drijfveren van het menschelijke hart* is vertaald, heet in het oorspronkelijke *Tenants of the heart*, d. i. bewoners van het hart. De Schrijver stelt zich het hart als door eenen dubbelen geest bewoond voor, een' goeden en een' slechten, hier den geest der ziel en den geest des vleesches genoemd. Deze uitdrukkingen zijn zeker wel wat vreemd, en klinken dat vooral ook in onze ooren; maar de bedoeling van den Schrijver daarmede en met het geheele boek is toch iets anders, dan wat op den Hollandschen titel door het woord *drijfveren* wordt uitgedrukt. De Schrijver heeft ge-

lijk met zijne stelling; het is dikwijls, alsof er twee onderscheidene geesten in dezelfde ziel wonen, die beurtelings als het gebied voeren en den mensch of ten goede of ten kwade drijven. Het is een leerzaam tafereel, dat ons wordt opgehangen, waar die strijd wordt ontleed, en de werkingen der beide beginselen worden ontwikkeld; en deze roman, zonder eene bepaalde zedekundige waarheid te prediken, zonder eene bepaalde deugd als te personifiéren, of tegen eene bepaalde ondeugd te waarschuwen, is in de daad een zeer zedelijk boek.

Beschouwen wij het boek enkel als roman, ook dan zal het aan het romanlezend publiek zeker niet mishagen. Er is in het verdichte verhaal veel, wat de aandacht en nieuwsgierigheid boeit; er wordt eene menigte van verschillende personen ten tooneele gevoerd, die meestal goed en onderscheidenlijk geteekend zijn en aan het geheel eene aangename afwisseling geven. Waarom de verdwijning van LIEBERG aan het einde zoo zonderling moet zijn, begrijpt Rec. niet; of liever, zoo hij het begrijpt, en de Schrijver den Graaf per slot tot een' boozen geest heeft willen maken, zoo vindt hij dat niet zeer gelukkig, en in de onzekerheid, waarin JAMES zelf de zaak laat, ziet hij een bewijs, dat dit eenigzins door den Schrijver zelven is gevoeld.

De stijl van het boek is dikwijls fraai, maar ook op sommige plaatsen te gezwollen en te gemanierd. Het is jammer, dat de Vertaler niet van zich heeft kunnen verkrijgen, om dit eenigzins te verhelpen, waardoor het boek niet weinig zou gewonnen hebben.

Er is nog ééne bijzonderheid te vermelden, waardoor deze roman zich van vele andere onderscheidt. Hij is rijk aan schoone en belangrijke opmerkingen, beschouwingen, lessen van levenswijsheid, dikwijls op eene nieuwe wijze uitgedrukt. Het zou niet moeijelijk vallen daarvan vele voorbeelden bij te brengen. Ons oog valt hier op eenige regels, waarin de Schrijver wil doen gevoelen, dat het niet onverschillig is, met wien men een gesprek aanvangt. »Wij zijn allen," zegt hij, »niets anders dan reizigers in deze wereld, uitventers slechts, reizende pakdragers met een' voorraad, die telkens verandert, vermeerdert of vermindert. Wij trekken de wereld door, een' kleinen reiszak met denkbeelden en gevoelens met ons dragende. Met ieder, tegen wien wij voor een oogenblik spreken, drijven wij handel in die koopwaren.

Indien wij een wijs en verstandig man ontmoeten, is hij somtijds mild en voorziet ons ruimschoots van verhevene en edele gedachten, terwijl hij daarvoor in de plaats alleen zoete gewaarwordingen van innerlijke voldoening ontvangt. Somtijds is het alzoo niet, en wil hij alleen handel drijven op gelijke voorwaarden; en indien wij hem geene wijsheid voor wijsheid kunnen geven, sluit hij zijnen vrekkigen winkel toe en wil geene negotie meer met ons drijven. Indien wij naar een slecht mensch gaan, zijn wij bijna altijd zeker in onzen handel te zullen bedrogen worden, slechte of nuttelooze waar te bekomen, ja dikwijls zulke bedorvene dingen, dat zij, eens onder onzen voorraad opgenomen, molm en uitslag aan alles, wat hen nabij komt, mededeelen...... O neen, het is geene onverschillige zaak, met wien wij een gesprek voeren, indien denkbeelden de rijkdom der ziel zijn!" — Wil men nog eene proeve, wij schrijven nog de volgende regels uit: »Lady MALCOLM was eene van die vrouwen, welke van meening zijn, dat ieder jong mensch eenige uitspatting moet en zal begaan. Zij vergat hierbij, dat die uitspattingen en dwaasheden, ofschoon wij in een later tijdperk daarvan mogen terugkeeren, vlekken van tweederlei aard nalaten — smetten op ons geluk en op onze opregtheid — berouw niet slechts, maar ook argwaan — niet alleen de geheugenis van booze daden, maar de bekendheid met de zonde en de misdaad zelve. De boom, waarvan de mensch, tegen het Goddelijke bevel aan, in den hof van Eden at, was de boom der kennisse van goed en kwaad geheeten. Had onzer aller ongelukkige vader eene wijle stilgestaan, om na te denken, dan zou hij geweten hebben, dat hij de kennis van het goed reeds bezat, en dat het verbod van God doelde op het proeven van die vrucht, die hem de kennis van het kwaad zou geven. Hij at, en de smet van die vrucht kwam op zijne ziel; zoo is het met ieder menschenkind: wij kunnen het kwaad niet kennen, zonder dat er voor altijd eene vlek in onze harten overblijft."

Wij behoeven ten slotte niet te zeggen, dat wij dit boek gaarne aanbevelen, en zouden wenschen, dat ook daardoor hier en daar goede zaden mogten worden uitgestrooid, die vruchten droegen van zedelijkheid. — Waarom zijn deze boekdeelen door zulk een afschuwelijk leelijk vignet ontsierd?

Imagina, of Keizer en Monnik. Historisch-Romantisch Tafereel, door Mr. W. VAN REHBURGH. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1842. *In gr. 8vo.* 298 *bl. f* 3 - :

Gaarne verleenen wij onze aanbeveling aan de oorspronkelijke voortbrengselen van onze landgenooten, wanneer wij daartoe maar eenigermate vrijheid vinden. Het smart ons derhalve, dat wij in dezen zoogenaamden Historischen Roman van den Heer VAN REHBURGH zulk eene verminking der ware geschiedenis, zulk een volslagen gemis aan belangrijkheid in de verdichting, zulk eene vervelende wijdloopigheid en platheid van stijl aantroffen, dat wij het geschrift ongeschikt keuren, om den lezer, die slechts eenigen smaak bezit, eene aangename tijdkorting te verschaffen. Of het moest aan ons liggen, dat wij ongevoelig zijn voor het schoone van de uitdrukking: »Vrees niet, goedgunstige lezer! dat ik u zal *pillen*"! — »Wat de zedelijkheid, de nuttigheid van dit werk aanbelangt, (wij bezigen hier des Schrijvers eigene woorden) welke door velen met zoo veel regt worden vereischt in een letterkundig product, zoo vermeent de Schrijver, dat er uit den toestand der voorgestelde personen zelven genoeg zedekundige voorschriften kunnen worden afgeleid." Welken grond de Heer VAN REHBURGH voor deze meening heeft, betuigen wij niet te begrijpen. Niet één der hoofdpersonen in dit verhaal levert een voorbeeld op tot navolging. De leering zou dus enkel van *negativen* aard zijn; wij voor ons houden het met de *positive.* — Wij voor ons wenschen den Schrijver toe, dat hij in het vervolg, door de pen voor altijd neder te leggen, beter beantwoorde aan zijne eigene bekentenis, wanneer hij zegt: »Ik ben maar een doodeenvoudig reizigertje, dat somtijds zijne penaten verlaat, en ronddwaalt door de wijde wereld, zonder eigenlijk doel en meestal alleen; dat loopt en rijdt en stoomt voor zijn vermaak; vooral niet om van zich te laten praten."

De Ridder d'Harmental, of de Zamenzwering. Episode uit den tijd van het Regentschap gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK DEN XV. *Door* A. DUMAS. *II Deelen. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1842. *In gr. 8vo.* 650 *bl. f* 6 - 50.

Er wordt waarlijk in onzen tijd al zeer veel gedaan, om eene zekere soort van beschaving te verspreiden! Of het echter voor zoodanige lezers, die met de Fransche taal niet bekend zijn, eene behoefte is, om, door de vertaling van werken als het thans aangekondigde, geleerd te worden, datgeen, wat zij tot nog toe als betamelijke tucht en goede zeden eerbiedigden, met minachting te bejegenen, en de menschen van hoogeren stand te leeren kennen als de zoodanigen, die roemen op hunne uitspattingen, en of dus de vertalers en uitgevers van soortgelijke werken zich wel zeer verdienstelijk maken bij onzen landaard, geven wij in ernstige bedenking. Indien de Fransche romans van den gewonen hedendaagschen stempel, die reeds in ieder formaat, van de geïllustreerde Parijsche prachtuitgaven af tot aan de Belgische goedkoope nadrukken en miniaturen van CANONGETTE toe, in het oorspronkelijke worden rondgevent, ook nog in onze taal worden overgebragt, dan zal het gevolg daarvan zijn, dat niet alleen het reeds talrijke publiek van onze landgenooten, hetwelk die in het Fransch kan lezen, zich aan dezelve kan vergasten, maar dat zulke boeken beduimeld en gehavend in kortegaarden en keukens zullen gebruikt worden tot tijdkorting van soldaten, rinkelrooijers en dienstboden! Verre zij het er van af, dat wij zouden beweren, hier eigenlijk gezegde, de eerbaarheid kwetsende, tafereelen te hebben aangetroffen. Ook is reeds de naam van den Schrijver een genoegzame waarborg, dat men niets middelmatigs in deze soort zal ontvangen. Maar de ligtvaardige toon, waarmede alles behandeld wordt, en het zedenbederf in het tijdvak, waarin dit verhaal geplaatst is, maken, naar ons oordeel, dit toevoegsel tot den voorraad van vertaalde romans meer dan alleen overbodig.

Gilles de Raiz, of de Geheimen van het Slot Tiffauges. Historische Roman (1440.) *Naar het Hoogduitsch van* AMALIA SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1842. *In gr. 8vo.* 259 *bl. f* 2-60.

Deze roman schildert met eene treffende gelijkheid de ruwe zeden en het bijgeloof der op den titel genoemde eeuw, waarschuwt tegen de ondeugd door de voorstelling van het kwade in geheel deszelfs afschuwelijkheid, en stelt deugd-

zame karakters ter navolging voor. Het verhaal boeit de aandacht, en bezit, gelijk de reeds zoo voordeelig bekende naam der Schrijfster doet verwachten, al datgeen, wat vereischt wordt tot een aangenaam en nuttig onderhoud voor den lezer. De laatste 30 bladzijden behelzen een bijvoegsel, hetwelk tot GILLES DE RAIZ in geene de minste betrekking staat, maar tot bladvulling moet dienen, misschien om het werk de gewone grootte van zulke boekdeelen te doen bereiken. Dit bijvoegsel bestaat in eene ware of verdichte zoogenaamde geschiedkundige anecdote uit den tijd der Fransche republiek, en verhaalt eene van die onverwachte lotverwisselingen, door welke een smidsgezel uit de diepste armoede tot het bezit van eenen aanzienlijken rijkdom verheven wordt. Ook de vertaling verdient eene loffelijke vermelding.

Jack, of een arm Huisgezin, door P. F. VAN KERCKHOVEN. *Te Antwerpen,* bij K. Oberts. 1842. *In gr. 8vo.* 121 *bl.* *f* 1-40.

Eene brave huismoeder sterft door gebrek aan geneeskundige hulp, omdat hare dochter weigert gehoor te geven aan de oneerbare voorslagen van eenen armverzorger. Het schoone meisje wordt weggerukt door de tering, en haar valt te naauwernood eene voegzame begrafenis ten deel. De grijze vader wordt aan den minstaannemende opentlijk uitbesteed. De zoon, die tracht zijnen vader aan zulk eene ellendige verzorging te ontrukken, vervalt door diepe armoede tot diefstal, en kwijnt jaren lang in den kerker; terwijl de grijsaard krankzinnig sterft. Zietdaar de akelige tafereelen, door welker treffend gelijkende schildering de Schrijver den toestand der armen en het gebrekkige van hunne verzorging voorstelt. Die het zuivere Vlaamsch kent als een' afzonderlijken taaltak, zal aan het werkje den lof van in eenen schoonen stijl geschreven te zijn niet ontzeggen. De Schrijver gispt de genoemde gebreken met eenen scherpen hekel. Wel zouden wij gaarne zeggen, dat de philanthropische inrigtingen in ons *Nederland* een' hoogeren trap van volmaaktheid bereikt hebben; maar wij willen den schijn niet hebben van den splinter aan te wijzen in het oog van den naaste, en den balk in ons eigen oog voorbij te zien. Veel van hetgeen aangemerkt wordt, moge meer onmiddellijk betrekking hebben op *België;* ieder, die, ook in ons vaderland, deel neemt in het lot der armen, zal in dit geschrift veel vinden, hetwelk zijne opmerkzaamheid verdient. Ook wenschen wij, dat de, ofschoon dan ook wat spade, beoefening en waardering der vaderlandsche taal bij den voormaligen landgenoot aanmoediging moge vinden door eene welwillende ontvangst, bij ons Nederlandsch publiek, van dit werkje.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, uitgegeven door het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst, na deszelfs vijftigjarig bestaan. IIde Deel. Te 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing. 1842. *In gr. 8vo. XXX en 266 bl. f 2-: (Bevattende eene Verhandeling over de Israëlitische Godsregering, door* C. H. A. KALKAR, *Doctor in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte, Hoofdleeraar aan de Kathedraalschool te Odense in Fühnen, in het Koningrijk Denemarken.)*

Oneindig hoog staat *Duitschland* boven ons vaderland, wanneer wij de vraag beantwoorden, waar het meest voor inleiding en kritiek, vooral voor exegese des Ouden Verbonds gedaan wordt. Terwijl onze naburen belangrijke bijdragen leveren voor de studie van de schriften des O. T., terwijl er leven heerscht, en wrijving tusschen de meest verschillende rigtingen wordt opgemerkt, ziet men slechts zelden in ons land iets op dit terrein te voorschijn komen. En als dan nog het Haagsche Genootschap die schijnbare stagnatie wil doen ophouden, en eene prijsvraag uitschrijft als deze: *Welke was, volgens de schriften des Ouden Verbonds, de aard der Godsregering (Theocratie) in den Israëlitischen Staat? en in hoe verre verschilde zij van de inrigting der Priesterkasten bij de Oostersche volken, en van de latere Hierarchie? — Wat kan hieruit met grond worden afgeleid, zoo ten aanzien van derzelver Goddelijken oorsprong, als ter oplossing van bedenkingen tegen de geloofwaardigheid van de historische boeken des Ouden Verbonds, en ter juiste beoordeeling der Israëlitische Volksgeschiedenis?* dan komt er alleen uit het ver verwijderde *Denemarken* een antwoord,

te regt met goud bekroond. Zien wij wat ons hier wordt aangeboden.

De Schrijver deelt eerst eenige voorloopige aanmerkingen mede over *Israëls* bestemming op de wereld en de bijzondere betrekking, in welke God als Koning tot dit volk stond, welke betrekking met den naam van Theocratie is bestempeld. Voorloopig worden dan verder de verschillende opvattingswijzen dezer Godsregering getoetst; eerst die van SPENCER, die in haar eene nabootsing des Heidendoms zag, daarna die der *Deïsten*, die in haar een bekrompen Particularismus zagen, vervolgens die van GÖRRES, die haar voor een' algemeen Oosterschen vorm hield, eindelijk die van VATKE, die haar een voortbrengsel van den strijd tegen het Heidendom genoemd heeft, van alle welke voorstellingen de onhoudbaarheid beknoptelijk wordt aangetoond. Hierop neemt het onderzoek een' aanvang, dat in zes afdeelingen gesplitst is.

De *eerste* afdeeling bepaalt zich bij de *Instelling der Godsregering onder Israël*, van welke *het verbond als de grondslag* en *met welker instelling de vroegere geschiedenis als naauw zamenhangende* beschouwd wordt, waarna de Schrijver over *haar doel* en *de gepastheid van haren vorm* handelt. — *Israël* is door het met Jehova gesloten verbond *Gods* volk geworden; het bestaat slechts als een Theocratisch volk, als *Bondsvolk*, en houdt op een volk te zijn, bij het ophouden van dezen regeringsvorm. Hiertoe was *Israël* reeds *voorbereid* door de verkiezing van ABRAHAM's nakomelingen en door de wonderbare uitleiding uit de dienstbaarheid in *Egypte;* ook moeten wij vooronderstellen, dat er ook grondstoffen van *Gods zuivere kennis en vereering* in voorhanden waren, hetgeen een sterk argument is tegen de mythische verklaring der aartsvaderlijke geschiedenis. *Het doel* der Godsregering kan dan ook geen ander geweest zijn dan: afzondering dezes volks, om *bezitter* te zijn van Gods heilige *Openbaring*, om een *bolwerk* te blijven tegen het geheele verlies der kennis van God, om een heilig *licht* te zijn, schijnsel verspreidende over naburige en meer verwijderde

volken, in hetwelk een stempel van *heiligheid* moest worden ingedrukt, en een *Godsrijk* gesticht, dat grondstoffen van de verhevenste en schoonste vereeniging aller menschen en van Gods genaderijkste verbinding met hen in zich bevatte. Zoo moet dan de instelling der Godsregèring een *handtastelijk middel geweest zijn tot vervulling van de belofte*, dat door ABRAHAM alle geslachten der aarde zouden gezegend zijn, en eene verordening door welke *Israël de eene ware kerk van God* afbeeldde. Men stelt zich het doel der Godsregering verkeerd voor, indien men meent, dat *in en met hare instelling alleen Gods Koninklijke betrekking tot Israël was aangeduid*, van welke de Propheten iets anders zouden hebben willen maken, dan zij oorspronkelijk was. Neen — de Godsregering diende tot het zigtbaar worden der tot dusverre onzigtbare, inwendige kerk, en wel in dien bepaalden vorm, dat door het uitwendige, het kerkplegtige en stoffelijke heen, het inwendige, het geestelijke en bovenzinnelijke overal uitblonk. Omtrent *de gepastheid van dezen vorm* kan gezegd worden, dat God, ten einde *Israël* zou zien, welke taak het voor de hemelsche bestemming der menschheid te vervullen had, de sporen zijner nabijheid in alle trekken van het volksleven indrukte; en zoo werd de onzigtbaarheid en onafbeeldelijkheid van God, in het naauwste verband met de zigtbare betooning zijner tegenwoordigheid, en de kennelijke bewijzen van zijne werking, door de geschiedenis des volks voorgesteld, terwijl in weerwil van alle afdwalingen, beproevingen en wederwaardigheden, nogtans de kennis en het geloof van Gods eenheid beveiligd werden.

De *tweede* afdeeling handelt over den *aard der Godsregering*, en behelst eene beschouwing der Theocratische inrigtingen, die er den grondslag van uitmaken. De aandacht wordt bepaald bij *de Wetgeving*, *de Theocratische plaats* en *het Theocratisch personeel*. De *wetgeving* draagt den stempel der majesteit der *nederbuiging* van God den Koning; is streng *gebiedende* en *verbiedende;* niet door gronden van overreding of overtuiging, niet door uitspra-

ken der rede of door algemeene grondstellingen werd *Israël* bestuurd. Daar God zich tot zijn volk nederboog; moest Hij zich ook naar *des volks denkwijze* schikken, en een *zinnebeeldig omkleedsel* kiezen. De Symboliek is hier dus een noodwendig vereischte, en deze vorm als de algemeene godsdienstvorm der oudheid kon hier niet achterwege blijven. Daarnevens moest Jehova ook gebruiken en gewoonten, welke op naburigen Oosterschen, inzonderheid Egyptischen bodem ontstaan waren tot symbolen, inzettingen en wetten maken, ja zelfs die, welke door het luchtgestel, de ligging en de natuur des beloofden lands bijzonder gepast waren, in geboden en instellingen veranderen. Dit in het oog houdende kan men niet meenen, dat Gods nederbuiging tot het zinnelijk ruwe volk *niet bestaanbaar is met betamelijke begrippen van den hoogen God*, of dat de wetgeving al te zeer *den stempel der uiterlijkheid* draagt. Deze uiterlijkheid der Wet toch heeft niet het doel in zichzelve, maar is een *opvoedingsmiddel* geweest, leidende tot *een' hoogeren trap des godsdienstigen levens.* Zij was eene *wezentlijke voorspelling* voor een' beteren tijd, de afbeelding der toekomst. Hierin ligt derhalve het *voorbereidende der wettelijkheid.* Hierom ook moest de *aard der Wet typisch en symbolisch* zijn; want de Godsregering was eene zinnebeeldige voorstelling eener eeuwige betrekking van God tot het volk, eene openbaring der gemeenschap van het oneindige met het eindige, en de gansche Theocratische wetgeving moest zulk eene beeldspraak vertoonen, doch altijd doelende op het eeuwige en onvergankelijke. Hierop rust eindelijk de *onveranderlijkheid der Wet*, zoodat geen van Jehova's trouwe dienaars iets daaraan mogt veranderen, of tot dezelve iets bijvoegen; de *tucht* moest bewaard worden tot op den mannelijken ouderdom der menschheid.

Met de Openbaringsoorkonde der Godsregering, de Wet, is de *plaats*, waar zij zich zigtbaar bekend maakt, naauw verbonden. God, die met zijn volk wilde zamenkomen, en toonen dat Hij tegenwoordig was, koos hiertoe den *Tabernakel* en later den *Tempel*, van welk huis Hij het mo-

del zelf gaf, en welks werkmeester Hij met zijn' Geest vervulde. Deze *woning des Heeren* is veel meer dan een *koninklijk paleis*, is de *plaats der eerdienst der gansche natie*, een heiligdom in eigenlijken zedelijken zin, aan hetwelk elk stuk van eerdienst was verbonden. Hier was het *Allerheiligste*, herinnerende aan de zedelijke heiligheid der Godsregering, en hoe de zonde van God verwijdert; Gods eigenlijke woning van de plaats afgescheiden, waar het volk zijnen Jehova naderen mogt. Tot aan deze woning Gods mogt het onheilige volk niet doordringen; slechts de Priesters mogten naderen, het bezoedelde volk mogt slechts tot aan de buitenste zijden komen. Van daar scheiding tusschen het *Heilige* en het *Voorhof*, in welke drie deelen zich ook het drievoudig onderscheid van het volksbestaan doet kennen. Tot de openbaringsplaats mogen niet eenmaal de Priesters, mag alleen Hij naderen, die het beeld van het heilig zijn aan 't voorhoofd draagt, die de verzoening des volks te weeg brengt, de Hoogepriester. — Daar nu Jehova's wonen onder *Israël* niet anders dan door een gebouw als een zigtbaar en zinnelijk teeken kon uitgedrukt worden, moest het *Heiligdom* met zijn toebehooren *eene symbolisch-typische beduidenis* krijgen, en de zigtbare afbeelding van het Verbond des Godsrijks en dus van de Godsregering zelve zijn. Het *Allerheiligste* is het beeld van het Godsrijk in zijne innerlijkheid. Het *Heilige* stelt Gods zegen over *Israël*, de genadegiften door de Godsregering te zijnen tijd uit te deelen, symbolisch voor. Het *Voorhof* is een beeld van het Godsrijk in zijne aardsche gedaante. Miskenning van de bestemming dezes Heiligdoms is het, als men het voor eene *nabootsing van Egyptische heiligdommen*, of voor een *Mythisch wondergebouw*, of voor een *Phenicisch gebouw*, voor eene *kopij des tempels van den Zonnegod* houdt.

Wat eindelijk het *Theocratisch personeel* betreft, dit moest *Israël verwezentlijken*, d. i. omdat Israël niet aan het ideaal van heiligheid beantwoordde, koos God zich uit één' stam deszelfs eigenlijke vertegenwoordigers, de *Priesters*, uit den stam van LEVI. Zij stonden niet tegenover het volk, maar beeldden het af, en daarom verhief Jehova

de Priesterschap *niet boven het overige Israël*, maar liet haar als sprekende getuige van 's volks bestemming in hetzelve bestaan. De verkiezing van den stam van LEVI was eene afbeelding van de verkiezing des volks *Israëls*. Het *werk* der Priesters had dan ook alleen betrekking tot het Verbond. Zij alleen zijn *middelaars* tusschen Jehova en het volk, bemiddelen het verkeer van Jehova met zijn volk door het doen van *offeranden*. Zij bewaren de *wet* en zorgen voor de handhaving van het beeld der heiligheid, de uitwendige *reinheid*. Overeenkomstig met het Theocratisch beginsel was hun stoffelijk bestaan van de werkzaamheid in hun ambt, van de achting voor de Godsregering en derzelver gezag afhankelijk, want — de Heer was haar erfdeel. Zoo waren zij kenmerkend van de Heidensche Priesters onderscheiden; zoo is de beschuldiging valsch, dat alle magt der Godsregering, zoowel als alle hoogere geestbeschaving, in hunne handen was; zoo kan men in een' zoogenaamden Hierarchischen geest nooit een bewijs tegen den Goddelijken oorsprong der wetgeving aanvoeren. Het bestaan der Priesteren rustte in de Godsregering met dat der leeken op denzelfden grondslag. De Priesters in *Israël* waren niet, gelijk de Heidensche, streng afgesloten van en verre verheven boven de overige volksklassen. In hunne handen berustte niet de staatkundige magt. Zij hadden geene geheimenisleer, noch waren eigenlijke Regters des volks. Neen — elk Israëliet had deel aan de hoogere kennis, en evenmin als aan de Priesters een hoogere staatkundige stand gegeven werd, zoo was ook hoogere geestbeschaving noch hun voorregt, noch hun eigendom. Want er waren nog andere middelaars der Goddelijke waarheid, *Profeten*. Hierarchisch eigenbelang vindt men hier evenmin, waar de Godsregering het gansche volk tot een Koninkrijk van Priesteren wilde maken. In dezelfde verhouding, waarin de Priesters stonden tot het volk, stond de Hoogepriester tot de Priesters; want wat deze voor het volk waren, was voor hen de Hoogepriester, in wien zich de geheele heilige waarde des volks vereenigde, die het middenpunt der Israëlitische Priesterschap was. Hij alleen

nadert den troon op den *Verzoendag*, die *een jaarlijks vernieuwen der Godsregering* mag genoemd worden, welke vernieuwing, door 's volks overtredingen noodzakelijk gemaakt, een' eenigen vertegenwoordiger des volks, den Priester bij uitnemendheid, vereischte. In dezen eenen hadden de Priesters, de door Gods Geest geheiligden, die de *Kerk* in het kleine voorstelden, hun middenpunt, totdat de tijd zou komen, waarin *allen* dan *geloovigen* zouden zijn door één' Hoogepriester, in wien het ideaal des Theocratischen personeels en der daardoor bepaalde instellingen zou verwezentlijkt worden. Ook van zulk een ideaal vindt men in de Heidensche Godsdiensten geen spoor, en het is door de zedelijke heiligheid als het wezentlijk einde te bedoelen, dat de Israëlitische Godsregering zich onderscheidt van alle dergelijke verschijnselen, en zich doet kennen in hare instelling, in hare bijzondere deelen en in haar geheele wezen als eene ladder, die het menschdom tot verkrijging van onvergankelijk heil opleidt. — Nevens wettelijke inrigtingen was er nog een *buitengewoon* Theocratisch personeel, de *Profeten*, *uitverkorene werktuigen van Gods Geest*, en als zoodanig *onverdelgbare getuigen der Godsregering in Israël*. De eigenlijke bezitter en overbrenger van de Goddelijke Openbaring, het model van alle latere Profeten, was MOZES. In zijn' tijd was er evenwel nog geene orde van Profeten, als een wezentlijk deel van de Godsregering ingesteld. Langzamerhand kwamen de werkingen van den Goddelijken Geest te voorschijn. Was de nood hoog, dan verschenen er ook *Theocratische helden*, de *Regteren*, wier bevoorregting juist alleen in hunne betrekking tot de Godsregering haren grond had. Om *zijn Verbond* te *vernieuwen* verwekte God SAMUEL, in wien de Godsregering zich op nieuw bevestigde, en met wien een nieuw tijdperk aanving, sedert wien het eigenlijke Profetendom zich heeft gevormd. Het is met hem, dat de Profeten, als mannen van zekeren stand of zekere orde, in hunne eigenlijke verhouding tot de Godsregering te voorschijn treden. Hij stichtte de *Profetenscholen*, gezelschappen van jongelingen, die door meer ingespannene

opmerkzaamheid op de Wet, door navorsching van Gods heiligen wil, door godsdienstige gezangen, de vatbaarheid voor gemeenschap met het Godsrijk in zich opwekten, en de erkenning der Godsregering levendiger bewaarden. Het is van nu aan, dat wij eene bijkans onafgebrokene reeks van heilige Profeten zien optreden, die als onmiddellijke gevolmagtigden van God de Godsregering op zigtbare en tevens op zuiver geestelijke wijze vertegenwoordigden, en *de vertegenwoordigers van het geweten des volks onder de Theocratie* in *Israël* waren. Den vertegenwoordiger van het Profetendom zien wij in ELIAS, den Goddelijken Hervormer, naar wien alle latere Profeten zich rigteden, en wiens tegenbeeld JOHANNES *de dooper* is. Na hem komen de *schrijvende* Profeten. Eene tuschensoort maakt JONAS uit, die door zijne symbolische personaadje en geschiedenis op tijdgenooten en nakomelingen werkte. Na de ballingschap sterft de levende Profetie uit. Eindelijk kwam de grootste Profeet, door wien de Godsregering werd voleindigd. — Der Profeten hoofdtaak was het doen van *Messiaansche voorspellingen;* want zij stonden op, om het aan het volk levendig voor oogen te stellen, dat het ideaal der Godsregering eenmaal zou verwezentlijkt worden. Zulk eene onafgebrokene reeks van voorspellingen is aan *Israël* eigendommelijk. Men houde dan ook de Profeten niet voor eene *Hierarchische* — of demagogische of revolutionaire *tegen-partij*, of voor *Predikers*.in den hedendaagschen zin. Zij kunnen met geen verschijnsel buiten *Israël* vergeleken worden.

De *derde* Afdeeling handelt over den *duur der Godsregering*. Zij hield niet op met SAUL, of DAVID, of SALOMO; want die dit meenen, stellen zich de *Koningsverkiezing* verkeerd voor. Het *Koningschap* op zichzelf stond niet tegenover de Theocratie; maar de begeerte des volks, om in plaats der onzigtbare hulp eene zigtbare in den persoon eens Konings te erlangen, dat zij een' Koning naar de wijze der Heidenen begeerden, was zondig. Het Koningschap was alleen dan met de Godsregering bestaanbaar, als de Koning zich alleen *als Gods stedehouder be-*

schouwen wilde. En in dit geval hield de Godsregering niet op. Jehova bleef Koning van *Israël*; — juist onder de Koningen traden de Profeten op als gevolmagtigden van Jehova, en de Theocratische inrigtingen werden onder hen niet afgeschaft, maar bleven voortdurend bestaan. Doch *na de ballingschap* verdween langzamerhand de Theocratie. Profeten zwegen; alles veranderde. De Theocratische inrigtingen bestonden slechts in schaduwen; geen Koning meer, maar ontaarding in Hierarchie. De Godsregering had hare bestemming bereikt, en maakte plaats voor een ander, nieuw en grooter Verbond. — Gal. IV: 4, 5.

De *vierde* afdeeling handelt over het *onderscheid tusschen de Israëlitische Godsregering en dergelijke vormen. Onbewegelijkheid, despotismus, kasten en zelfkwellingen* zijn de karaktertrekken van de Oostersche wereld. Nu vindt men in het Oosten wel *Theocratische staten*, als het *Mongoolsche* rijk, het *Japansche*, het *Siamsche*, het *Chinesche*, maar van die alle is het Israëlitische hemelsbreed onderscheiden. Hier toch, in *Israël*, kent het volk God als een onstoffelijk wezen; het beginsel der Godsregering is hier vrije verkiezing, om zuivere zedelijkheid en heiligheid uit te werken. Ook vindt men hier geene zoodanige onbewegelijkheid van het Goddelijke, als in die andere staten; de vrijheid van iederen ondeeligen is hier gewaarborgd. De Priesterkaste vindt men niet, dan in een' zeer oneigenlijken zin in *Israël*. Ook kan men deze Theocratie in *Israël* met geene *Hierarchie* verwisselen. Een Theocratische staat wordt door God geregeerd, hetzij God *personen* kiest, die als middelaars optreden, of dat *Hij zelf* in een mensch steeds tegenwoordig is. In de *Priesterstaten* is het anders. Daar zijn de Priesters zuiver uitvloeisel der Godheid; aan hunne leiding of invloed is het staatkundig leven onderworpen. Priesterstaten zijn: *Indië*, het *Zendvolk* en de *Perzen*, *Egypte* en *Ethiopie* (*Meroë*). Met deze kan de Theocratie in *Israël* wederom niet gelijk gesteld worden, daar de grondstoffen, waaruit zoodanig eene onder het Oostersche Despotismus ontstaan was, hier ten eenemaal ontbraken; en bij vergelijking met gelijksoortige

vormen van Oostersche godsdiensten en staten verheft zij zich als eene Goddelijke, op een' geheel anderen grondslag gevestigde instelling. Vergeleken met de *Hierarchie der Christelijke Kerk* in het Westen, dan komt deze laatste misschien in het *uiterlijke* wel met haar overeen, maar is overigens kenmerkend van haar onderscheiden. Want de Israëlitische Staat kent noch eene oppermagt over den geest, noch eene geestelijke oppermagt. Jehova, de eenige Heer en Koning des volks, had zijne magt niet aan de aardsche werktuigen overgedragen, maar juist door de Godsregering tegen alle Hierarchie een' slagboom gesteld.

De *vijfde* Afdeeling handelt over den *invloed der Godsregering op het geheel eigenaardige karakter der Israëlitische Volksgeschiedenis.* Letten wij op het *inwendige*, dan zien wij hier *eene denkwijze en een inzigt van het leven* teweeg gebragt, die wij nergens elders aantreffen, een zin van vroomheid, van ootmoed, van blijdschap in God, met één woord, innige bewustheid van de gemeenschap met God. Wij kunnen deze *innige bewustheid van het leven onder de Godsregering* Theocratisch gevoel noemen. Tevens heeft de Godsregering in *Israël* een' *hoogen zedelijken ernst* teweeg gebragt, eensdeels liggende in de hooge eischen van het heilig zijn, welke aan dit volk gedaan werden; anderdeels in het *verlangen naar verlossing*, hetwelk zich hier alleen van een' zedelijken kant uitte. Met deze innerlijke gesteldheid van het volksleven hangt deszelfs *uitwendig* voorkomen, de *ontwikkeling van Israëls Geschiedenis* naauw te zamen. Alles is aangelegd, geregeld en verbonden volgens een Theocratisch plan. De invoering van het volk in *Kanaän* is eene soort van gehouden wereldgerigt. *In de lotgevallen van Israël* zoowel ten aanzien der leiding van den geheelen Staat, als van enkele personen, is eene *Openbaring van Gods buitengewone Voorzienigheid.* Want geenszins was de Godsregering in hare geschiedkundige ontwikkeling, geheel en al, aan de vrijheid des volks overgelaten. De wetgeving is het eerste bedrijf der Godsregering. De inneming van *Kanaän* is het begin van het tweede bedrijf. Met SAMUEL begint

het derde bedrijf, als met eene nieuwe geestelijke ontwikkeling. Met de ballingschap begint het vierde bedrijf der Godsregering. De laatste Profeten, HAGGAÏ, ZACHARIAS en MALEACHI leven in het vijfde bedrijf; en van nu af staan wij op een' anderen bodem. Ook staat de Theocratische volksgeschiedenis van *Israël in verband met de wereldgeschiedenis;* want de Theocratie bedoelde het heil der gansche aarde; daarom werden ook vreemde volken binnen den kring der Goddelijke leiding opgenomen.

De *zesde* Afdeeling behelst *gevolgtrekkingen uit het overwogene voor de geloofwaardigheid en de Goddelijkheid der Historische boeken des Ouden Verbonds.* Men heeft aan die *geloofwaardigheid* getwijfeld wegens ongeloof, en wegens het overbrengen van vreemdsoortige, Heidensche verschijnselen op het gebied der H. Geschiedenis. Die twijfel kan nu alleen door *inwendige* bewijzen weêrlegd worden. 1. Uit de eigenaardige wijze van denken en gevoelen, welke in de historische boeken des O. V. wordt aangetroffen. Zij ademen een godsdienstig gevoel, dat met al het Heidensche in regtstreeksche tegenspraak is, en zijn door een gemeenschappelijk beginsel tot één geheel verbonden. 2. Uit den uitwendigen Staat, dien zij vooronderstellen. Overal vinden wij in deze schriften een maatschappelijk bestaan, een staatsleven, eene betrekking van iederen ondeelige tot het geheel, waarvan in de Godsregering de grond ligt. Om dit op te merken lette men op de plaats, welke de Israëliet als staatsburger bekleed heeft (persoonlijke vrijheid), op zijne bezittingen (grondbezitting), en deze in verband met de in die boeken vooronderstelde wordende en met de Godsregering allernaauwst zamenhangende burgerlijk-godsdienstige staatsinrigtingen (sabbat, sabbatjaar, jubeljaar). 3. Uit de planmatigheid der Geschiedenis. 4. Uit het verschil tusschen deze en elke Mythische geschiedenis. 5. Uit de latere stilzwijgende erkenning van hare waarheid. Hiermede is tevens de *Goddelijkheid* der historische boeken bewezen; die zich laat aanwijzen. 1. Uit den aard der zaak, als een noodwendig gevolg der Godsregering. 2. Uit de gesteldheid

der historische boeken. 3. Uit het verband der Goddelijke Waarheden met de Geschiedenis. 4. Uit de getuigenissen en den zamenhang dier boeken zelve. 5. Uit de getuigenissen van den Zaligmaker en Zijne Apostelen, en uit het verband des Christendoms met de geschiedenis des Ouden Testaments.

Wij hebben een eenigzins uitvoerig *verslag* willen geven van deze Verhandeling, opdat ieder met haren inhoud meer van nabij bekend zoude worden. Zoo dit verslag de lezers niet heeft kunnen boeijen, de Verhandeling zal het des te sterker kunnen, die met een waas van frischheid overdekt, en welker taal met een vuur bezield is, zoo als wij die in eene overzetting bijna niet zouden hebben durven zoeken. De stijl is van dien aard, dat wij gaarne gelooven, dat de Vertaler een moeijelijk werk heeft gehad, toen hij het oorspronkelijke in een' anderen vorm moest overgieten. Hier en daar zijn dan ook wel kleine vlekjes aan te wijzen. En wat de Verhandeling zelve betreft, wij willen haar niet *beoordeelen*, om niet te uitvoerig te worden. Uit het verslag, waarin wij meestal de eigene woorden des Schrijvers behielden, kan blijken, welke geest den Schrijver bezielt, welke rigting hij is toegedaan. Men zal hem wel niet van al te groote overdrijving ter eene of andere zijde kunnen beschuldigen. Zijn werk staat, even als dat van den Heer DRESSELHUIS, geheel op de hoogte der wetenschap, en is daarom een des te aangenamer geschenk voor velen in ons vaderland, die anders onkundig zouden blijven van hetgeen er in de wetenschappelijke wereld, ook met betrekking tot de studie des Ouden Testaments, in *Duitschland* omgaat. Wij twijfelen dan ook niet, of het werk van den Heer KALKAR zal ook door dezulken, die zich niet met 's mans inzigten geheel vereenigen kunnen, hoog gewaardeerd worden, zoowel om den gloed, de helderheid en naauwkeurigheid, waarmede hij zijn onderwerp behandeld heeft, als vooral om de waarheidsliefde, de hooge ingenomenheid met de schriften des Ouden Verbonds en het warm geloof, dat de Schrijver overal openbaart. Misschien maakt men ééne aanmerking op zijne

Verhandeling, door Ref. in den beginne ook gemaakt, dat zij zich aan eene *petitio principii* schuldig maakt, door in de vijf eerste afdeelingen overal de geloofwaardigheid der historieboeken van het O. T. te vooronderstellen, waar zij over de Theocratie handelt, en in de zesde afdeeling uit dit bestaan der Theocratie in *Israël* de geloofwaardigheid en Goddelijkheid der historische Schriften des O. V. te willen bevestigen. Maar behalve dat dit toch altijd op rekening van den vorm, waarin de vraag door het Haagsche Genootschap is voorgedragen, moet gesteld worden, zoo mag men ook hier in het oog houden, wat Ref. zich herinnert ergens bij TWESTEN gelezen te hebben, dat elk logisch bewijs zich in een' cirkel beweegt, vermits datgene, wat men bewijzen wil, reeds ingewikkeld in den major aanwezig is, en de bewijsvoering toonen wil, dat wat wij ons voornemen te bewijzen reeds in een' anderen vorm door ons aangenomen wordt. Is dit nu hier niet geheel en al van toepassing, het dient toch, om de beschuldiging krachteloos te maken. Ook vergete men niet, dat de Heer KALKAR niet zoozeer *bewijzen* wil leveren voor de geloofwaardigheid van de geschiedkundige boeken des Ouden Verbonds, als wel *bijdragen* tot hare bevestiging, *gevolgtrekkingen* uit het behandelde.

De nieuwe Serie der werken van het Haagsch Genootschap is onder zeer gelukkige voorteekenen geopend.

Bijbel voor de Israëlitische Jeugd, door S. J. MÜLDER, *Inspecteur der Godsdienstige Israëlitische Scholen.* 1*ste Stuk. Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 5603—1843. *In gr.* 12*mo.* 159 *bl. f* :-70. (*In kl.* 8*vo. minder van druk en papier* 106 *bl. f* :-35.)

Bij het ontvangen van dit eerste stuk van eenen *Bijbel voor de Israëlitische Jeugd* dachten wij aanstonds aan het werk van VAN DER PALM, en meenden, dat een verhaal der Bijbelsche geschiedenissen voor de jeugd van welke geloofsbelijdenis ook, *of* geheel moest mislukken, *of* aan

het bedoelde meesterstuk nader komen, dan zonder beschuldiging van letterdieverij niet geschieden kan. En bij de lezing is ons gebleken, dat wij ons niet hadden vergist, en het laatste op zeer vele plaatsen het geval is. Reeds de verdeeling is geheel dezelfde, en de opschriften der hoofdstukken komen *letterlijk* overeen, zoodat eveneens b. v. de geschiedenis van des menschen val in drie hoofdstukken verhaald wordt. De Heer MÜLDER haalt meermalen plaatsen van zijnen voorganger aan; heeft hij zulks gedaan, ten einde de beste, de schoonste wijze van voorstelling te volgen, dan had hij het nog veel meer kunnen — en moeten doen; heeft hij door deze aanhalingen met name en tusschen » " getracht aan te duiden, dat dit dan ook het eenige was, wat door hem uit den *Bijbel voor de Jeugd* werd overgenomen, dan kon hij berekenen, bij een zoo algemeen bekend werk zijn doel te missen. Wij rekenen ons ter staving van ons gezegde verpligt, een paar plaatsen uit vele aan te halen, en laten die nevens VAN DER PALM's woorden drukken. Den beteren druk van MÜLDER noemen wij A, de schooluitgave B.

VAN DER PALM, St. 1, bladz. 23.	MÜLDER A. Bladz. 15. B. Bladz. 10.
»Op den *vijfden* dag werden de wateren bevolkt: de bovenste wateren der lucht met gevogelte van duizenderlei soorten, wier wieken het ruim des dampkrings doorzweefden; de benedenste wateren der zee en rivieren met millioenen wemelende visschen, kleinen zoowel als grooten, van het geringste dat in het water leeft, tot aan de schrikbarende watergedrochten, wier spelen den Oceaan doet zie-	»Op den *vijfden* dag werd de lucht bevolkt door gevogelte van duizenderlei soort, in kleur, gedaante en eigenschappen van elkander onderscheiden, en werden de wateren vervuld met visschen, van de kleinste soort tot de schrikbare gedrochten; zoodat de zee, ofschoon groot en wijd van omvang, weldra wemelde van schepselen zonder getal, gedierte, klein en groot."

»den, en als door een storm »beroert."	
»Op den *zesden* dag werd »het viervoetig, tam en wild »gedierte, ook het kruipende »gedierte door den wil van »God voortgebragt; weiden »en bosschen, heuvels en »bergen, de schoot der aarde »zelf werd met levende we- »zens bevolkt; en daar alles »te voren doodsch en eenzaam »was, tiert en wemelt nu »alles, en verlustigt zich in »zijne pas ontloken jeugd."	»Op den *zesden* dag werd »het viervoetig, tam en wild »landgedierte, ook al het »kruipende gedierte, naar »onderscheidene soorten »voortgebragt. Wouden en »bosschen, heuvels en ber- »gen, de schoot der aarde »zelfs, werden met bewoners »verrijkt, die door hunne »geheel uiteenloopende hoe- »danigheden, eene even nut- »tige verscheidenheid, als »sierlijke schakering in de »natuur opleverden. Overal »heerschte nu beweging, le- »ven en vrolijkheid, elk plekje »had zijn bewoner; elk schep- »sel had zijne bestemming, »en elk gewrocht toonde, »door zijne werking, de wijs- »heid des grooten Makers »aan."
»Maar geen van deze le- »vende wezens is in staat, »om den Schepper uit zijne »schepselen te kennen," enz.	»Maar om den lof des »Eeuwige te vermelden, om »Zijne grootheid eenigermate, »hoe zwaar dan ook, te ver- »kondigen, daartoe was geen »dezer gewrochten in staat."
Bladz. 94.	A. Bladz. 83. B. Bladz. 55.
»De vervulling van dit »verlangen wordt haar niet »ontzegd; maar moest haar »de bron worden van ver- »driet en leed, waarvan zij »nu nog geen denkbeeld had.	»Nu wordt echter der »vrouw verkondigd, dat »zwangerschap en verlossing »voortaan de bronnen van »kommer en smart, waarvan »zij tot nu toe nog niets

»De aanvang daarvan is eene »moeijelijke, zorgelijke dragt, »vele maanden lang, gepaard »met onthouding, met ge- »vaar, met ongesteldheden, »met afmattende verdriete- »lijkheid, die ten laatste naar »het bange barens-uur met »verlangen doet uitzien. Deze »ure komt, en met smarten, »die slechts vrouwelijke moed »gelaten kan afwachten, »slechts vrouwelijk geduld »kan doorstaan, wordt het »kind ter wereld gebragt! »Eene zware schatting voor- »zeker, op de helft van het »menschdom gelegd!"

»ontwaard had, zouden wor- »den. Eene moeijelijke, zorg »verwekkende dragt, meestal »met ongesteldheden, en de »daaruit voortvloeijende ge- »varen en onthoudingen ge- »paard, veroorzaken eene »verdrietige gemoedsgesteld- »heid, die naar het angstver- »wekkend barensuur reikhal- »zend doet uitzien. Dit uur »nadert; en met smarten, die »slechts het moederlijk ge- »voel, slechts de streelende »hoop van eene voortleving »in haar eigen kroost, slechts »het onuitputtelijke geduld »eener vrouw kan trotseren, »ziet haar telg het levenslicht. »Gewis eene zware schatting »op de, uit haren aard, »zwakke gade gelegd."

Bladz. 95.

»Kinderen, wie gij zijn »moogt, indien gij de moe- »der, die u droeg, die u »baarde, die onthouding, »verdriet, ziekten en den »dood voor u trotseerde; die »dag- en nachtrust, en het »beste van haar leven voor u »ten beste gaf; indien gij »uwe moeders niet met de »hartelijkste teederheid be- »mint, zijt gij ontaarde »schepsels!"

A. Bladz. 84. B. Bladz. 56.

»Jonge lezers en lezeres- »sen! in welken stand gij »ook geboren zijt, welke ook »uwe toekomstige bestem- »ming zijn moge; indien gij »de moeder, die zoovele »smarten voor u leed, die »met zooveel teederheid aan »u gehecht is; indien gij uwe »moeder niet met geheel uw »hart, geheel uwe ziel, en »geheel uw vermogen bemint »en vereert, dan overtreedt »gij niet alleen een der hei- »ligste geboden der Godheid,

»maar gij zijt, ook naar de
»natuurwet, ontaarde schep-
»sels!"

Meer zal niet noodig zijn, om den Heere MÜLDER en ieder' onzer lezers te bewijzen, dat hij »bij zijne oorspronkelijke bewerking," meer gedaan heeft, dan »eenige wetenswaardige berigten, eenige gemoedelijke gezegden, die zoo dikwijls bij den onnavolgbaren VAN DER PALM voorkomen, over te nemen," welke daar waar hij het letterlijk doet (en wie zal *dit* wraken?) worden genoemd en aangehaald.

Maar waartoe dan dezen *Bijbel voor de Israëlitische jeugd* in dezen vorm geschreven? Mogelijk om eene enkele uitdrukking, die den *Israëliet* hinderen mogt in het werk van den *Christelijken* VAN DER PALM, ofschoon het onwaar is, dat deze »voor zijn kerkgenootschap schreef?" In de uitlegging is hier en daar nog al verschil. Het denkbeeld van *tijdperken* in de schepping, waar het verhaal van *dagen* spreekt, wordt door den Heer MÜLDER met weinig klem bestreden: »dat Hij, die aan het heelal het »aanzijn gaf, dit even gemakkelijk in zes *dagen* kon ver»rigten, als in zes tijdvakken, elk van duizend, of meer»dere jaren." Dit doet niets af, en de Heer MÜLDER schijnt uit het oog te hebben verloren, dat, indien de maat van dag en nacht van de *zon* afhangt, het ongerijmd is, aan eigenlijke dagen te denken, eer op den *vierden* dit hemelligchaam op de aarde kon waargenomen worden. Zonderling is, wat MÜLDER er bijvoegt: »Ja, Zijn eindeloos vermogen had dit alles ook in zes oogenblikken, of één enkel oogenblik, kunnen doen ontstaan, ware het niet, dat Hij den menschenzonen daarmede had willen leeren, bij belangrijke ondernemingen, den tijd doelmatig te verdeelen."!!

In de verklaring van *de slang* in het verhaal van de Paradijsgeschiedenis neemt MÜLDER aan, dat men daardoor den Engel des kwaads (*Satan*) te verstaan hebbe; hetgeen ons beter dunkt, dan de uitlegging van VAN DER

PALM, die, hoe fraai ook voorgesteld, ons nooit heeft kunnen bevredigen. Voorts is in MÜLDER's voorstelling doorgaans weinig vreemds; dat hij hier en daar van de bijvoegselen — bijna schreven wij grollen — van den *Talmud* en eenige Rabbijnen melding maakt, zij zoo; hij laat echter verstandiglijk veel weg, hetgeen door Joodsche geleerdheid is gebeuzeld, b. v. van de buitensporige ligchaamslengte van ADAM vóór den val, en dergelijke. Sommige overleveringen der Joden, zoo als die van KAÏN's dood, worden vermeld, doch *als overleveringen*. Enkele toelichtingen van woorden des verhaals, door opgave eener andere beteekenis van de Hebreeuwsche woorden, verdienen opmerking, omdat ze van eenen kenner dier taal komen.

Dat de stijl verre beneden dien van VAN DER PALM is, mag den Heer MÜLDER niet tot eene dadelijke beschuldiging worden aangerekend; dien te evenaren is eene hopelooze poging.

Wij zien, als gezegd, niet in, dat deze arbeid *noodig* ware, maar *indien* men dien voor Israëlitische scholen noodig oordeelde, heeft de Heer MÜLDER een nuttig werk verrigt, en is, op den keper beschouwd, het uitschrijven van VAN DER PALM eerder eene verdienste, dan een gebrek. Te vreezen heeft MÜLDER van de zijde des Uitgevers nu juist wel niet, want ook deze is dezelfde als die van het andere werk, en de twee uitgaven, ééne in groot 12mo netter en op beter papier, de andere in kl. 8vo op gemeen papier en de helft goedkooper, is een punt van overeenkomst te meer.

Anna Judson, de Dienstmaagd des Heeren in Birma. Eene Levensschets, gevolgd naar het Hoogduitsch van T. A. C. HENNECKE. *Uitgegeven ten voordeele van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1842. *In kl.* 8*vo*. 117 *bl.* *f* :-90.

Het was eene voortreffelijke vrouw, waarvan de belangrijke levensgeschiedenis in deze bladen onder de oogen van ons Publiek wordt gebragt. ANNA JUDSON was het werktuig in de hand der Voorzienigheid, om de blijde boodschap des Evangelies het eerst in het Koningrijk *Birma* te brengen. Van hare vroege jeugd met hooge godsdienstige indrukken vervuld, gevoelde zij zich geroepen, om aan de zendelingszaak leven en krachten te wijden. Veel heeft zij gedaan, meer nog geleden voor het groote doel, waaraan zij zich geheel had overgegeven. Waarlijk, bij het lezen van zulke levensbeschrijvingen gevoelt men de waarheid van het Apostolisch woord: »het Evangelie is »eene Goddelijke kracht tot zaligheid voor een iegelijk, »die gelooft." — Er is hier eene diepte en rijkdom en kracht van Christelijk geloof en Christelijk leven ontwikkeld, als maar zelden wordt gevonden. De geest, die in dit boekje ademt, is even ver verwijderd van die kleingeestige bekrompenheid, die het Christelijk leven alleen in enkele bepaalde vormen huldigt, als van die koude verstands-Godsdienst, welke gelijk is aan eene wintersche zon, en slechts licht zonder warmte verspreidt. Gelijk Ref. hetzelve met wezentlijk genoegen las, aarzelt hij geen oogenblik, het aan allen aan te bevelen. De Eerw. Vertaler heeft een goed doel beoogd, en zich van zijne taak op loffelijke wijze gekweten. Moge de verspreiding van dit geschrift een middel wezen, om de zendelingszaak bij velen beter te leeren kennen, en hooger te doen waardeeren. Vooral kweeke het in menig hart dien geest van geloof en van liefde aan, die ons hier zoo weldadig tegenademt. — Ook de uitvoering van dit boekske verdient allen lof.

De ervaren Paardendoctor voor den Burger en Landman; of Handboek voor alle in- en uitwendige ziekten der Paarden. Ten dienste van Veeartsen, Smeden, Landbouwers, Paardenkoopers enz. Benevens onderrigting, om den ouderdom der Paarden naauwkeurig te kunnen

bepalen. Door H. MÜLLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door* TH. G. ENTRUP BAVINK, *Apotheker. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In kl. 8vo. XXVIII en* 442 *bl. f* 2 - 40.

De Paardenarts, of de kunst, om zijne Paarden zelf te genezen; naar FRANCIS CLATER; *nagezien, vermeerderd en verbeterd door* B. J. C. RIJNDERS, *Veearts der Eerste Klasse aan 's Rijks Veeartsenijschool te Utrecht. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. *In kl.* 8*vo. XII en* 311 *bl. f* 2 - 10.

Verhandeling over den Kolder der Paarden, mede uit een geregtelijk veeartsenijkundig oogpunt beschouwd; naar het Hoogduitsch van F. NÜSKEN; *omgewerkt en met vele bijvoegselen vermeerderd door* F. C. HEKMEIJER, *Veearts der Eerste Klasse, Adjunct-Paardenarts, Chef der Veterinaire Dienst bij het Regement rijdende Artillerie. Met eene Voorrede van Dr.* A. NUMAN, *Directeur en Hoogleeraar aan 's Rijks Veeartsenijschool, enz. te Utrecht. Te Breda, bij* Broese en Comp. *In gr.* 8*vo. IV en* 106 *bl. f* : - 90.

De Heer BAVINK, de Vertaler van het eerstgenoemde werk, geeft voor redenen van deze vertaling op, dat het zich onderscheidt door de naauwkeurigheid, waarmede de kenteekenen der ziekte zijn opgegeven, de eenvoudigheid van behandeling, de goedkoopheid der aanbevolene geneesmiddelen, de volledigheid van het geheel, en voornamelijk door den zeer populairen, hoogst duidelijken en bevattelijken toon, waarin de Schrijver zijn nuttig werk heeft opgesteld. Wij willen op deze loffelijke hoedanigheden niets afdingen, en willen zelfs den Schrijver toestemmen, dat er in *Duitschland* gebrek kan zijn aan populaire geschriften over de Veeartsenijkunde, welke aan al de vereischten voldoen, door den gebruiker van zulk een werk billijkerwijze te verlangen. Wij gelooven, dat de Heer

MÜLLER er zich ook op toegelegd heeft, zoo veel mogelijk, te vermijden, waarin anderen in dergelijke geschriften misgetast hebben. Eene vijfde oplage, waarvan in eene tweede voorrede gesproken wordt, moge hem tot eenigen waarborg verstrekken, dat zijn boek andere werken van dien aard door *orde, rijkdom, duidelijken en volmaakt bevattelijken stijl* overtreft; dit alles is echter voor ons nog geen bewijs voor de noodzakelijkheid der overbrenging van dit boek op onzen bodem, zoo als het daar ligt. Wanneer wij *Duitschland* of de landen, welke daartoe kunnen gerekend worden, ons vertegenwoordigen, dan zullen over die geheele uitgestrektheid nog wel vele zoogenoemde Landveeartsen en Smeden gevonden worden, die geene wetenschappelijke vorming in de Veeartsenijkunde hebben genoten. Zij worden ook bij ons gevonden, en zullen ook nog zoo spoedig niet uitgestorven zijn. Maar hetgeen in sommige gedeelten van *Duitschland* nog lang eene behoefte zal blijven, kan niet altijd met gelijk regt op ons land toegepast worden.

Is er eene instelling, welke naar den tijd, dat zij bestaat, vele en goede vruchten heeft gedragen, het is de Veeartsenijschool onder het bestuur van den verdienstelijken Dr. en Prof. NUMAN. Reeds schijnt er zulk een aantal behoorlijk opgeleide en wetenschappelijk gevormde Veeartsen aanwezig te zijn, dat eene verbodswet ook over de Militaire Veeartsen heeft kunnen uitgaan, om geen particulier vee meer te mogen behandelen. Indien er nu *door in het vak der Schei- en Artsenijmengkunde volstrekt onbedrevene en ook in andere opzigten onbevoegde personen, inwendige geneesmiddelen, waarvan sommige voor een gedeelte bestaan uit vergiftige zelfstandigheden, tegen de longziekte en andere ziekten onder het vee verkocht en toegediend worden*, (*Nederl. Staatscourant*, N°. 218, 20 Oct. 1841) zoo blijkt evenwel uit deze zelfde Advertentie van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, dat, terwijl het, over het algemeen, aan bevoegde en erkende Veeartsenijkundigen niet schijnt te ontbreken, er nog velen gevonden worden, die, onbevoegd, een uitgebreid

nadeel berokkenen. Wat hiervan zijn moge, een boek, blijkens de voorrede geschreven voor leeken en voor Veeartsen, zelfs ook voor hen, welke geene wetenschappelijke vorming hebben genoten, treft geen doel. Het zal, ingerigt voor Veeartsen, steeds den leeken te veel geven, en, waar de leeken meer op het oog gehouden zijn, de behoeften der Veeartsen niet vervullen. Ware het voor Veeartsen alleen bestemd, dan zoude het zoowel ter zijde kunnen staan van het Handboek van den Hoogleeraar A. NUMAN, als van elk ander boek van dien aard; nu zal het zijne plaats missen.

Wij houden het er voor, dat door soortgelijke geschriften de pogingen der Veeartsenijschool meer tegengewerkt dan bevorderd worden. De kwakzalverij wordt toch buitendien in ons land, zoo wel omtrent den redelijken mensch als omtrent het redelooze vee, nog genoeg in de hand gewerkt. Wilde men eigenlijk nut stichten, of liever landlieden, die verre af wonen van de plaatsen, waar Veeartsen gevestigd zijn, te gemoet komen, men zoude voor dezen eene zeer eenvoudige handleiding kunnen schrijven, om, in spoed vereischende gevallen, voor zoo verre de ziekte dan kenbaar is, eenvoudige en geen nadeel berokkenende hulpmiddelen te bezigen. Waar het om wezentlijke ziektekennis te doen is, zou daar niet desgelijks toepasselijk zijn hetgeen de Schrijver omtrent de meest gewone heelkundige operatiën zegt: »Ter verrigting van »dezelve, zelfs van de minbeduidende, als het aderlaten, »het leggen van den haarband of de etterdragt of van de »fontenel, zijn technische kennis en anatomische bekwaam»heid noodig." Zal deze minder noodig wezen b. v. bij de behandeling der longontsteking, wanneer zij in een longgezwel of in eene verharding der longen is overgegaan? bij de leverontsteking? (bl. 73) enz.

Na dit in het algemeen gezegd te hebben, zullen wij in geene bijzondere beoordeeling van het werk treden. Het komt ons voor, over het geheel, duidelijk, eenvoudig en beknopt geschreven te zijn, en het kan ook wel aanleiding geven tot de betrachting eener doelmatige spaarzaamheid;

maar voor het overige bevat het of te veel of te weinig, — een gebrek van alle soortgelijke boeken, tot een tweeledig doel bestemd. Bij het voorschrijven van geneesmiddelen, zoowel voor menschen als dieren, (zelfs deze zijn aan Mode en Etiquette te dezen onderworpen) heerschen hier en daar nog te veel kwistigheid, overdaad en noodelooze omslag; ook in dit opzigt mag op meerdere bezuiniging aangedrongen worden. 45 aanmerkingen van den Vertaler vergezellen het oorspronkelijke werk van den Schrijver, en op bl. XXVI bepaalt de eerste de aandacht der lezers bij de voornaamste. Het verwonderde ons, onder deze eene opheldering van het instrument genaamd *Trocar* (*Troisquart*) te vinden; voor den Veearts is zij overtollig, voor den leek, volgens het aangehaalde gevoelen van den Schrijver zelven, (bl. IV) mede onnoodig.

Het werk zelf wordt door eene inleiding voorafgegaan, waarin vooral wordt gesproken van heelkundige kunstbewerkingen! Voorts wordt het in vier afdeelingen verdeeld, waarvan de eerste de inwendige ziekten der paarden behandelt; de uitwendige ziekten leest men in de tweede; de gebreken en ziekten van den hoef in de derde; de erkenning des ouderdoms in de vierde. Met een aanhangsel wordt het geheel besloten.

Indien herhaalde uitgaven van de waarde van een boek stellig getuigen, dan zouden deze ter gunste spreken van den Paardenarts van FRANCIS CLATER, welk werk in *Engeland*, blijkens den eersten Vertaler, eenentwintig malen herdrukt en ook in het Hoogduitsch is vertaald geworden. De Heer RIJNDERS biedt ons daarvan den door hem bewerkten *tweeden* druk aan. Beiden zijn echter niet uit het Engelsch overgebragt, maar de eerste Nederduitsche uitgaaf bij S. DE VISSER, te *'s Gravenhage*, 1826, is naar de Hoogduitsche vertaling van den Majoor VON TENNEKER bewerkt, hetwelk ook op den titel vermeld wordt. De Nederduitsche Vertaler had ook eenige der aanmerkingen van dien Majoor, doch met bekorting, overgenomen.

De Heer B. J. C. RIJNDERS, die de tweede uitgaaf be-

zorgd heeft, noemt haar *nagezien*, *vermeerderd* en *verbeterd*. Desniettegenstaande is de tweede uitgaaf minder lijvig door den meer zamengedrongen druk, hetwelk aanprijzing verdient. De Heer RIJNDERS zegt daarenboven in de voorrede tot den *tweeden* druk, dat hij dit boek overeenkomstig de vorderingen in de veeartsenijkundige wetenschap veranderd en omgewerkt heeft.

Ook deze Paardenarts schijnt met de bedoeling geschreven, om tevens den landman en paardenliefhebber in de gelegenheid te stellen, zijne paarden, in geval van ziekten, gepaste hulp te kunnen toebrengen. Of evenwel deze Paardenarts ook in deze behoefte zal kunnen voorzien, wordt door ons in twijfel getrokken, en wel om de meer wetenschappelijke strekking. Deze laatste eigenschap zal echter des te voordeeliger op hen werken, voor welke dergelijke boeken eigenlijk alleen geschikt zijn, namelijk voor Veeartsen; want dat er nog steeds veel geknoeid wordt, blijkt maar al te zeer. Het verbod aan de Militaire Paardenartsen, om niet te mogen practiseren, zal ook, vreezen wij, der kwakzalverije nieuw voedsel geven. De geest, die zulke dwangmiddelen uitlokt, pleit niet zeer voor den stand der wetenschap, noch voor de gezindheid der kunstoefenaren.

Daar de Heer RIJNDERS de vertaling verbeterd heeft, zoo als onder anderen ook uit Hoofdst. XVII kan blijken, zoo ware het wenschelijk geweest, dat hij de nog overgeblevene aanmerkingen van den Hoogduitschen Vertaler in den tekst, zoo als men dit noemt, over het geheel hadde opgenomen. Het is toch geene vertaling naar het oorspronkelijke. Het ontbreekt verder ook niet aan aanteekeningen van genoemden Heer, die doorgaans zeer gepast zijn. Hoe moeijelijk het is, dergelijke boeken ook voor hen dienstig te maken, die geene Veeartsen zijn, blijkt uit het vermelde XVIIde Hoofdstuk, alwaar over de onware of passive longontsteking, ook astenische (asthenische) genaamd, gesproken wordt. Het denkbeeld eener onware ontsteking is op zich zelf reeds zoo moeijelijk.

Het werk is in XXXII Hoofdstukken verdeeld, en be-

handelt de daarin vermelde onderwerpen op eene bevattelijke wijze voor hen, die door onderwijs vatbaarder zijn geworden.

Uit deze en soortgelijke proeven blijkt van de ook hier aanwakkerende zucht, om voor de Veeartsenijkunde wetenschappelijk werkzaam te zijn, hetwelk de Heer RIJNDERS door deze herziening eener vroegere vertaling, met eigene bijvoegsels, toont.

Denzelfden weg betreedt desgelijks de Heer HEKMEIJER, bij wiens pogingen, om nuttig te zijn, wij mede nog eenige oogenblikken moeten blijven stilstaan.

Het door dezen vertaalde werk onderscheidt zich, behalve de meer wetenschappelijke strekking, ook nog door een' zeer netten en sierlijken druk.

De aanprijzende Voorrede van den Hoogleeraar NUMAN doet den Heer HEKMEIJER kennen als een' zijner vroegere ijverigste en bekwaamste leerlingen, die ook na het verlaten der school, waar hij werd opgeleid, steeds in de wetenschappelijke beoefening der Veeartsenijkunde vlijtig voortgaat. De bijzonderheden, welke de Heer NUMAN omtrent de bewerking dezer Verhandeling van NÜSKEN aanhaalt, strekken mede daarvan ten bewijze. Door zulk eene wijze van bewerking heeft de Heer HEKMEIJER zich niet enkel tot vertalen bepaald. Het doet ons leed, dat iemand, die uit zijne praktijk zulke belangrijke resultaten trok, als onder anderen, dat de *kolder* onder de kavalleriepaarden menigvuldiger voorkomt dan onder de burgerpaarden, in zijne nuttige nasporingen voortaan belemmeringen ondervinden zal, dewijl ook den Militairen Veeartsen de zoogenoemde burgerpraktijk heeft moeten verboden worden. De belangen van de burgerlijke Veeartsen zullen er door begunstigd, die der kunst er niet door bevorderd worden. Wij hopen echter, dat de Heer HEKMEIJER, in afwachting van gunstiger beschikkingen, op den ingeslagen weg zal voortgaan.

Deze Verhandeling heeft ook aanspraak op onderscheiding, dewijl zij een tot dusverre ongewoon onderwerp be-

handelt, de gesteldheid van het paard uit een geregtelijk geneeskundig oogpunt. Uit welk oogpunt echter beschouwd, is de kolder bij het paard eene zeer belangrijke ziekte, die, veelvuldig voorkomende, echter uit een wetenschappelijk oogpunt nog niet behoorlijk gewaardeerd wordt.

Na eene doelmatige inleiding, begint de Verhandeling met algemeene aanmerkingen over den kolder; waardoor onder anderen ook de *erfelijkheid* dezer ziekte bewezen wordt; eene zeer belangrijke opmerking. In de tweede afdeeling wordt de kolder in het bijzonder beschouwd, de verschijnselen aan den stillen kolder eigen; de voorboden, met beschouwing der wijzigingen van den kolder, ook in meerderen of minderen graad. Hierna wordt de razende kolder behandeld, en deszelfs ontleedkundig onderzoek; vervolgens worden de oorzaken onderzocht, en dit onderzoek tot de naaste oorzaak uitgestrekt. Ondanks de kunde, hier aan den dag gelegd, gaat het hier als overal bij het nasporen der *naaste* oorzaak. In het gemis dier ontaardingen, welke bij den krankzinnigen mensch gevonden worden, (bl. 55) zien wij, bij overeenstemming in den grondvorm, echter ook eene in de bewerktuiging uitgedrukte wijziging, waardoor de redelijke mensch meer is dan een tot meerdere volmaaktheid langzaam opgeklommen diermensch. Met het beloop, de onderkenning, de voorzegging en uitgangen en geneeswijze houdt de Vertaler ons verder bezig. Hierbij worden nog eenige gronden behandeld, waarom deze ziekte somtijds onvatbaar is voor eenen tijd van waarborg in geval van koop en verkoop. — Het getal aanteekeningen van den Heer HEKMEIJER is niet gering. De meeste dragen blijken van meer dan gewone kunde, van een voortgezet streven naar meerdere kennis, van eenen welbesteden tijd. De moeite en zorgen, door Prof. NUMAN aan zijn Instituut besteed, worden door meerdere kweekelingen van dezen aard beloond! Zij zullen strekken tot nut in de maatschappij, tot eer der wetenschap, en tot eene aangename herinnering voor hunne Leeraars.

Bedenkingen op de door den Graaf VAN RECHTEREN, *Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, gegeven Beschouwingen over eene vereenvoudigde Huishouding van Staat, benevens eene bijdrage tot eene vereenvoudigde inrigting der Plaatselijke Besturen te platten lande, door* A. VOGELSANG, *Burgemeester der Gemeente Heinenoord. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1843. *In gr. 8vo.* 92 *bl. f* : - 90.

De Heer VOGELSANG, als Schrijver over onderwerpen van Staathuishoudkunde reeds eenigermate en niet ongunstig bekend, meende over de vrij algemeen bekende Beschouwingen eener vereenvoudigde Huishouding van Staat, door den Graaf VAN RECHTEREN medegedeeld, zijne gedachten te moeten uiten. Op vele punten vereenigt hij zich met diens inzigten, in andere verschilt hij er van.

Bij beide Schrijvers staat op den voorgrond, dat vooraf de Grondwet nogmaals zou moeten worden herzien, als kunnende men anders moeijelijk tot zoo veel bezuinigingen geraken, als zij wenschen. Daar echter, ook in geval van zulk eene herziening, de meestmogelijke, ja meer dan mogelijke bezuiniging, door den Graaf VAN RECHTEREN voorgeslagen, met al zijne intrekkingen van werven, akademiën, enz., slechts vijf millioen in de uitgaven vermindert, zouden wij eene belasting op de inkomsten, gepaard met zoo veel mogelijke bezuiniging in de uitgaven van het Rijk, ook dan voor onmisbaar houden. Doch wij hebben thans slechts te onderzoeken, wat de Heer VOGELSANG zou willen daarstellen, indien eenmaal de Grondwet op nieuw wierd herzien.

In de eerste plaats, bl. 8, wenscht hij vermindering van het aantal Gewesten, maar niet zoodanige vermindering van het aantal Geregtshoven, dat er, gelijk de Graaf VAN RECHTEREN wil, slechts twee of drie overbleven. Naar ons inzien, zou men *en* de Provinciën, *en* de Hoven, bij gelijksoortige zamenstelling, op *vijf* kunnen brengen, met vermindering tevens van het aantal regtbanken en kantongeregten. Dat daardoor het aantal Gouverneurs en provinciale Ambtenaren ook zou verminderen, volgt van zelf.

Gaarne vereenigen wij ons met den Heer VOGELSANG nopens het lidmaatschap der Provinciale Staten, als kunnende kosteloos zijn, en nopens de noodzakelijkheid der Gedepu-

teerde Staten (bl. 12), alsmede omtrent het wenschelijke eener afschaffing van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (bl. 13). Doch daartegen kan Referent het heil niet inzien eener verdubbeling van het aantal leden der Tweede Kamer, vooral niet, in geval van meer regtstreeksche verkiezingen; 56 bekwame mannen, uit verschillende vakken, zouden zeer goed de belangen des volks kunnen behartigen. En dan zou de Heer VOGELSANG, in weêrwil van die verdubbeling, toch nog elk lid der Tweede Kamer *f* 2500 willen laten trekken! Zou *f* 300 tot *f* 600 's jaars, naar gelang van afstand der woonplaats, niet genoeg zijn tot tegemoetkoming in reis- en verblijfkosten voor hem, wien zulk een eerepost wordt opgedragen, en die toch altijd, zal hij een regt onafhankelijk vertegenwoordiger wezen, behoort gekozen te zijn uit den eenigzins ruim bemiddelden stand, hetwelk des te noodzakelijker is, indien de Eerste Kamer niet meer bestaat?

Voorts wil de Heer VOGELSANG wel een *homogeen*, maar geenszins een *collectief verantwoordelijk* Ministerie. Te regt. Is elk Minister voor zijne eigene daden verantwoordelijk, dan kon hij zich däármede nooit verontschuldigen, dat zijne ambtgenooten, voor welke hij niet aansprakelijk is, hem tegenwerken: want het staat aan *hem* zijnen post neder te leggen, wanneer hij belemmerd wordt. Doet hij dat niet, dan komt op hemzelven de verantwoording, want hij dient vrijwillig met ambtgenooten, die een ander stelsel volgen. In de uitwerking zal het wel weinig verschillen, of men een collectief verantwoordelijk, dan wel een homogeen, maar individueel verantwoordelijk Ministerie hebbe.

Den Staatsraad wil de Schrijver bijbehouden. Doch als er een Ministerie van Justitie is, schijnt ons zulks overtollig. Wierd het Regtswezen met de Binnenlandsche zaken vereenigd, gelijk dit met de Ministeriën van Eeredienst behoort te geschieden, dan zou de Staatsraad onmisbaar zijn; nu zou men die Staatsraadstractementen wel kunnen uitwinnen. De Raad der Ministers kan immers dienen van advies, en overal kunnen de Ministers zich inlichting verschaffen. Dezen handelen voorts ieder op eigene verantwoordelijkheid, en in de wetgeving bestaat de medewerking der Staten-Generaal.

Met hetgeen de Schrijver zegt over de Regterlijke Magt hebben wij allezins vrede, en verwijzen naar het hiervoren, bij de beschouwing van het aantal Provinciën daarop reeds aangemerkte. Zoo ook wenschen wij de afschaffing der Mi-

nisteriën van Eeredienst; maar de opdragt der verzorging van de kerkelijke aangelegenheden aan de Gouverneurs, door den Heer VOGELSANG begeerd, zou welligt weinig éénheid van stelsel veroorzaken. Wij zouden eenvoudig de werkzaamheden van de Ministers der Eerediensten aan dien van Binnenlandsche Zaken opdragen. Omtrent het openbaar onderwijs zou het ons wat sterk schijnen twee akademiën af te schaffen; maar ééne te *Leyden*, en ééne te *Groningen*, zou een' zekeren wedijver tusschen de Hoogescholen in stand houden en het gemak der ingezetenen bevorderen. Op land- en zeemagt hopen wij niet te veel bezuinigingen meer te zien ingevoerd, dan alleen op sommige *hooge* tractementen, op aantal van Generaals en op menigte van Ambtenaren bij de Marine. Te veel soldaten en matrozen afdanken is de magt van den Staat verzwakken, bedelaars en dieven maken. Officieren afdanken of der officieren tractement beneden den rang van majoor besnoeijen, is ondankbaar jegens de verdedigers des vaderlands, en noodzaakt hen gebrek te lijden of zich in schulden te steken. Met hetgeen de Heer VOGELSANG overigens daarover zegt, stemmen wij hoofdzakelijk in. Insgelijks met de opmerking, bl. 27 (over de werking der Ministeriën en Provinciale Besturen): »Ik zou geloo»ven, dat men kundiger Ambtenaren zou vormen, als men »de jongelieden, na één of twee jaren opleiding in de bu»reaux, in werkdadiger betrekking plaatste, om ze later »terug te roepen, en (hun) hooger betrekking te geven, in »het vak, dat zij behandeld hebben."

Maar wij kunnen den Schrijver niet overal op den voet volgen. Teregt zegt hij, bl. 51: »Men sta mij toe aan te »merken, dat een aftrek van 10 pCt. voor elk Departement" (gelijk de Heer VAN RECHTEREN doet) »mij is toegeschenen »al te ongemotiveerd te zijn en al te globaal. Bij zoodanigen »aftrek mag men vragen: waarom *tien* en geen *vijftien*? waarom *tien* en geen *vijf*?

Meer breedvoerig handelt de Schrijver, bl. 78—92, over de inrigtingen onzer plaatselijke besturen te platten lande. »Wil men het doel van bezuiniging en vereenvoudiging be»reiken, wil men beter administrative huishouding op doel»treffender wijze inrigten, dan behoort men," zegt de hier allezins bevoegde beoordeelaar, »de gemeenten in grooter »afdeelingen te splitsen, — dan moeten deze op minstens »4000 zielen worden ingedeeld. Wanneer men gemeenten

»vormt, zamengesteld uit 4000, ja uit 6, zelfs 7000 zielen, »al naar de ligging dit toelaat, dan kan men in dezelve »eenen Burgemeester, tevens Secretaris, aanstellen, die zich »bij *uitsluiting* aan haar laat gelegen liggen. Dan kunnen »*strikt* [worden] toegepast de bepalingen, in onderscheidene »wetten voorkomende, die de incompatibiliteit proclaméren, »maar van welke men dikwerf, *à tort et à travers*, de dis»pensatie inroept, waarvan het erlangen somtijds alleen is »toe te schrijven aan de ongenoegzaamheid van het middel »van bestaan, dat eene burgemeesterlijke betrekking thans »oplevert. Men zal dan altijd menschen kunnen vinden, die »op de hoogte der zaken zijn, die, redelijk beloond, zich »met die *enkele* betrekking zullen tevreden stellen. De jaar»wedde wordt dan één, en daardoor, bij beter bestaan, min»der dan nu voor ieder afzonderlijk. De bureaukosten smel»ten tot één, zoo men die niet, liever nog, onder de wedde »begrijpen wil, en zullen weinig meer beloopen, dan nu »voor ééne enkele gemeente noodig is. Berekend naar de »mij hier en daar bekende localiteiten, zal men, bij beter »belooning van de Hoofden der Besturen, *duizenden* winnen. »Wanneer, b. v., 16 gemeenten tot 4 worden teruggebragt, »dan heeft het Provinciaal Gouvernement maar met *vier*, in »plaats van met 16 menschen, te werken en briefwisseling »te houden. Er zijn minder Ambtenaren noodig. Men be»hoeft minder materieel. De huishouding, loopende over »minder schijven, zal, eenvoudiger ingerigt, beter werken »en voordeeliger resultaten opleveren.'' »»Maar de afwezig»»heid van het Hoofd des Bestuurs in eene gemeente is min»»der verkieselijk.'' '' »De redenering faalt: want men ver»geet, dat de zamengevoegde gemeenten één zijn geworden »en het Hoofd des Bestuurs dierhalve in dezelve aanwezig is. »Men meene niet mij overwonnen te hebben door de tegen»werping, gelegen in de vraag, op hoedanige wijze men in »zoo uitgestrekte Gemeente zijne aangiften van geborenen enz. »doen zal. De Burgemeester, nu *geheel* aan de gemeente »toegewijd, kan op vastgestelde uren en dagen in enkele af»deelingen zijner gemeente zich doen vinden. Overigens is »in 1844 de termijn van aftreding. De Regering heeft dier»halve de handen vrij en is [bij het intrekken van *alle* dis»pensatiën] onbelemmerd in hare keuze [uit het overblijvend getal of uit geheel andere personen.] Of »men late de Ge»meenten op zich zelve. Men benoeme in elk derzelve eenen

»Burgemeester, maar die er *woont*. Men verklare de be»trekking louter *honorabel* en niet tevens *profitabel*. Men »noeme alleen, over eenige onderscheidene bij den anderen »gelegene gemeenten, één' Secretaris, tevens Plaatselijk »Ontvanger, dien men goed salariëert en die met uitsluiting »van alle andere betrekkingen van deze zijn bestaan moet »ontleenen. Men zal ook langs dien weg bezuinigingen en »eenheid van Bestuur erlangen," enz. — Ook hier toetse men en oordeele!

De tachtigjarige Oorlog der Nederlanders tegen de Spaansche overheersching, naar de beste hulpbronnen bewerkt door OTTO VON CORVIN WIERSBITZKY, *uit het Hoogduitsch. 1sten Deels 2de, 3de en 4de Stuk. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1843. *In gr. 8vo.* 450 *bl. f* 5 - 60.

In onze aankondiging van het eerste stuk dezes werks (*Vaderl. Letteroef.* 1843, N°. IV, bl. 174) hebben wij zoo wel den Schrijver als Vertaler onze aanmerkingen, bij onze goedkeuring, medegedeeld. Wij hadden daar ter plaatse echter nog moeten melden, dat de Vertaler zich vergist, wanneer hij in de voorrede zegt, dat van VAN DER VYNCKT's werk over de *Nederlandsche beroerten* in 1765 slechts *zes* exemplaren in het *Fransch* gedrukt werden: het zijn er maar vijf, zoo als de Heer DE WIND (*Aanhangsel op zijne Bibliotheek van Nederl. Geschiedschrijvers*, bl. XX) aanmerkt. Het bestaan van een drukproeven-exemplaar, zegt de Vertaler van de *Nederduitsche* uitgave van VAN DER VYNCKT's werk, D. I, bl. XIII, in de noot, kan aanleiding hebben gegeven tot de vergissing, dat er zes exemplaren zouden bestaan.

Niets is er in het vervolg van dit werk, waardoor wij iets van onze gegeven goedkeuring zouden behoeven terug te nemen: hetzelve voorziet, naar ons inzien, in eene belangrijke behoefte, niettegenstaande de vele in- en uitlandsche schrijvers, die wij over dit gedeelte onzer geschiedenis bezitten. Wij twijfelen dus niet, of eene korte opgave der hoofdpunten, in deze stukken voorkomende, zal onzen Lezers welkom zijn.

Het 3de stuk begint met het Vde Hoofdstuk des 1sten Boeks en handelt over de beroeringen wegens de Godsdienst in *Frankrijk* en *Savoije*, tusschen de Katholijke en Her-

vormde partij; over het houden der groote kerkvergadering te *Trente;* terwijl het laatste gedeelte, zoowel als het eerste van het volgende Boek, uitweidt over den voortgang der Hervorming in ons vaderland. Het VIde Hoofdstuk geeft ons de gesteldheid op der regering na het vertrek van GRANVELLE en het minder streng handhaven der plakkaten; terwijl de Prins van ORANJE en de Graaf van EGMOND hunne zittingen in den Raad van Staten terugnemen. ORANJE verkreeg thans zoodanigen invloed op de Landvoogdes, dat hij haar geheel beheerschte en eindelijk bij haar bewerkte, dat EGMOND als gezant naar *Spanje* werd gezonden, ten einde den Koning den toestand des lands en dien der Godsdienst voor te stellen; en, ware het mogelijk, de afschaffing der plakkaten te bewerken. Wel verre echter dat dit gezantschap eenen gewenschten uitslag had, werd EGMOND, zoo als hij te laat bemerkte, door de listen van *Spanje* om den tuin geleid; want bij de brieven van PHILIPS, welke hij medebragt, werd op de uitvoering der besluiten van de *Trentsche* kerkvergadering ten sterkste aangedrongen, en overal moesten de ketters met strengheid worden gestraft.

Hier treffen wij evenwel iets aan, waarin wij op goeden grond van den Schrijver verschillen; de zaak is deze: na de terugkomst van EGMOND uit *Spanje* werden de brieven, hem door den Koning medegegeven, in den Raad van Staten geopend, en vond men, zoo als wij reeds zeiden, dat het 's Konings onveranderlijke wil was, de plakkaten onverwijld en ten strengste uit te voeren. Velen der leden nu, welke de oppositie waren toegedaan, drongen allernadrukkelijkst op de uitvoering van het bevel aan, om daardoor, des te spoediger, eenen opstand te verwekken; doch hoe verwonderde men zich, toen de Spaanschgezinde VIGLIUS opstond, de uitvoering van hetzelve afried en de gevolgen daarvan voor zijne rekening nam. De Schrijver nu zegt, dat onder die Edelen ook WILLEM *van Oranje* was, en verklaart zijn hier gehouden gedrag ook daaruit, om zoo spoedig mogelijk den opstand te bewerken, dit alles op gezag van den geschiedschrijver HOOFT, die zelfs meent, en WIERSBITZKY na hem, dat de woorden in den Raad gesproken: »*Nu sullen wij haast een groot treurspel zien*" van den Prins van *Oranje* zouden zijn. Wanneer wij nu over een en ander DE BEAUFORT, *Leven van* WILLEM I, D. I, bl. 412, naslaan, dan vinden wij dat deze van gevoelen is, dat de Prins *niet* op

dat oogenblik in den Raad aanwezig was, en hij bewijst dit door eenen brief van WILLEM I, geschreven den 24 Januarij 1566 aan de Gouvernante, waarbij hij zegt, dat »*hoewel hem geen advys en was gevraegt in een saek van soo groot gewigt en gevolg*," hij echter genoodzaakt was haar kennis te geven, dat de bevelen van den Koning niet uitgevoerd konden worden zonder gevaar van het land. De achtingwaardige Amsterdamsche Kerkleeraar Ds. BROES, in zijn uitmuntend werkje: WILLEM *de eerste in betrekking tot de scheuring der zeventien vereenigde Nederlandsche gewesten in de XVIde Eeuw*, bl. 49 in de noot, is mede van dit gevoelen, dat de Prins niet bij de besoigne tegenwoordig was, doch voegt er bij: »Welligt echter was hij afwezig tegenwoordig geweest en had hij gesproken in den persoon van een' zijner vrienden, gelijk zulks met zijne wijze van doen wel overeenstemt." — Het einde van het VIde Hoofdstuk bevat een verhaal van de algemeene gisting in de *Nederlanden*, na het afkondigen van bovengenoemd besluit, waarop het verbond der Edelen volgde, van hetwelk wij de omstandigheden in het VIIde Hoofdstuk opgeteekend vinden. Bij de beschrijving der Geuzenpenningen moeten wij opmerken, dat die, welke in VAN LOON's Iste D., bl. 86, voorkomen, en die welke Rec. in originali heeft gezien, niet het omschrift: *Fidelles au Roy, jusques à la besace;* maar de woorden: *En tout fidelles au Roy, jusques à porter la besace*, hebben; het doet wel niet tot de zaak, doch naauwkeurigheid noopte ons deze verbetering te maken; tevens melden wij, dat de penningen, door den Hertog van AERSCHOT, ter onderscheiding van die der Geuzen, ingesteld en met het beeld der Heilige Maagd MARIA VAN HALLE voorzien, insgelijks bij VAN LOON, Iste D., bl. 88, beschreven en afgebeeld staan.

In het VIIIste Hoofdstuk zijn de gevolgen van het verbond der Edelen geschetst. Eerstelijk kwam het edikt tot stand, dat onder den naam van *Moderatie*, door het volk MOORD*eratie* genoemd, bekend is; vervolgens werd een nieuw gezantschap naar *Spanje* gezonden, om PHILIP's toestemming tot dat edikt te verkrijgen. Intusschen namen de opentlijke predikatiën der Hervormden hand over hand toe; tevens hadden de verbondene Edelen eene nieuwe zamenkomst te *St. Truijen;* en terwijl men, over het antwoord des Konings op het gezantschap, te *Brussel* beraadslaagde, brak de beelden-

storm in *Nederland* uit, van welken wij in het IXde Hoofdstuk de geschiedkundige bijzonderheden aantreffen.

Het Xde Hoofdstuk handelt over de verdere gevolgen van den beeldenstorm, als de handelingen over denzelven in *Spanje*. Beraadslagingen omtrent 's Konings komst naar *Nederland*. Bijeenkomst van eenige Edelen te *Dendermonde* en derzelver besluiten. De Graaf VAN HOORN legt andermaal zijne betrekking neder. Nieuw smeekschrift der Hervormden. Verdere beraadslagingen omtrent 's Konings overkomst; doch dit laatste was alles begoocheling: nimmer zou PHILIPS eene reis naar de *Nederlanden* hebben ondernomen; het doel van het bedrog was geen ander dan tijd te winnen, hetwelk hem ten volle gelukte.

In het XIde Hoofdstuk zien wij het verval van het verbond der Geuzen, en treffen wij de gebeurtenissen aan, die tot en met de inneming van *Valenciennes* door den Heer VAN NOIRCARMES voorvielen; terwijl wij in het XIIde den Prins van Oranje het land zien verlaten; waarop de algemeene verslagenheid en onderwerping volgt; de Hervormden vlugtten; doch welke rust er eenigermate mogt heerschen: de rust, het heil der Nederlanders, was 's Konings doel niet, maar wel hunne slaafsche onderwerping.

Met de zending van ALVA begint de Schrijver een tweede Boek en wijdt het Iste Hoofdstuk geheel aan staatkundige beschouwingen, eensdeels over 's Konings inzigten met de *Nederlanden*, anderdeels over de zending van den Hertog VAN ALVA naar dezelve. In alles zien wij den Schrijver hier met eenen diepen blik in de verborgene bedoelingen van *Spanjes* staatkunde indringen en veel ophelderen; en de plannen van PHILIPS met het land blijven den Lezers niet onbekend. De Hertog van ALVA kwam, en met zijne komst ging de laatste hoop op PHILIPS regtvaardigheid verloren. Hij was door zijne wreedheid de geesel der *Nederlanden*; maar ook de oorzaak dat de bloeijende *Nederlanden* voor *Spanje's* heerschappij verloren gingen. Eene zeer juiste karakterschets van ALVA besluit dit Hoofdstuk. Sommige zijn, bij te groote uitvoerigheid, hier en daar wel wat minder naauwkeurig geteekend.

Wij willen, ten einde onze aankondiging niet noodeloos te rekken, niet verder met eene breedere inhoudsopgave voortgaan. Weinige *Nederlanders* zullen er gevonden worden, die met den gang der volgende gebeurtenissen niet

eenigermate bekend zijn. Wie is er toch onbekend met het ongelukkig einde der Graven van EGMOND en HOORNE? Wie gruwt niet van den door ALVA ingestelden Raad van beroerten? Wie roemt niet de opofferingen des Prinsen van *Oranje*; zijne krijgstogten tegen ALVA, zijnen beroemden overtogt over de *Maas*, dat proefstuk van beleid en stoutheid, ongeloofelijk zelfs voor ALVA! Wie weet niet de merkwaardige gevolgen van de inneming van *den Briel* en andere bijzonderheden, die na den gedenkwaardigen 1 April 1572 voorvielen? Neen! wij zouden onze lezers oneer aandoen, wanneer wij hun wilden opgeven, wat in een werk over den tachtigjarigen strijd tegen *Spanje* vermeld wordt; en over het werk zelf behoeven wij, indachtig aan het gezegde: *goe waer prijst sig selfs en doet sig veel veroopen*, niets meer op te geven.

Wij eindigen dus hiermede onze aankondiging en verschuiven verder berigt van dit werk tot het compleet zijn zal. Vertaler en Uitgever worden door een ruim debiet aangespoord om de taak waardiglijk te voleindigen. Ook de lezing dezes werks moge de liefde voor den grond der Vaderen in veler harten opwekken of levendig houden, ten einde het Nederlandsche volkskarakter niet verloren ga, maar in Christelijken zin veredeld en vernieuwd worde; en die godsdienstige vrijheid, wars van ingenomenheid met menschenwerk, worde gehandhaafd, die »in 't algemeen niet toelaat dat men op iemands geloof of conscientie zou inquireren, of dat iemand ter zake van dien eenige moeijenis, injurie, of letsel aangedaan werde."

De Evangelische Broedergemeente der Hernhutters in oorsprong, aard en werking beschouwd. Door L. WISSER, *Predikant te Metzlawier. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. *In gr. 8vo.* 189 *bl.* *f* 1 - 80.

Het Kerkgenootschap der *Hernhutters* is in vele opzigten de aandacht der beoefenaars van de Christelijke Kerkgeschiedenis waardig. Eerst omstreeks het laatst der voorgaande eeuw begon men, zelfs in ons vaderland, na vele vroegere miskenningen en vooroordeelen, een meer gematigd en eenigermate onpartijdig oordeel over de Evangelische Broedergemeente te vellen. Het verwondert ons, dat de Schrijver van het thans aangekondigd werkje geene opgave doet van hetgeen vroeger over het door hem behandelde onderwerp in

ons vaderland in het licht gekomen is, en zich eenvoudig vergenoegt met de bewering, dat men over het geheel bij ons letterlijk niets vindt, waaruit eene eenigzins voldoende kennis der Broedergemeente kan worden geput. Wij herinneren ons, als werken hiertoe betrekking hebbende: *Kort en beknopt bericht van den tegenwoordigen staat der Euangelische Broederkerk*, *Zeist bij* D. WEBER, 1777. *Idea Fidei*, *of kort begrip der Christelijke Leer in de Euangelische Broedergemeente*, *Utrecht* 1782, en *Ratio Disciplinae*, *of Grondschets van de Inrichtingen der Euangelische Broedergemeente*, *met eene Voorrede van* H. J. KROM, *Hoogleeraar en Predikant te Middelburg*, *Dordrecht bij* A. BLUSSÉ EN ZOON; *het Leven van* NICOLAAS LODEWIJK, *Graaf en Heer van Zinzendorff*, *door* E. BARON VAN RANTZAU, *Dordrecht bij* A. BLUSSÉ EN ZOON; SPANGENBERG, *Arbeid der Euangelische Broederen onder de Heidenen*, *Dordrecht bij* A. BLUSSÉ EN ZOON. In het jaar 1781 gaf een zeker Roomsch Geestelijke, ARG. SEXSTETTER, te *Praag*, een geschrift uit, waarin alle vroegere beschuldigingen tegen de *Hernhutters* weder herhaald werden. Dit gaf aanleiding aan A. G. SPANGENBERG, om uit te geven: *Anmerkungen zu Herrn Prior* SEXSTETTERS *Schrift gegen die Euangelische Brüder und insonderheit die Brüder von Hernhut*, van welk geschrift een uittreksel in onze taal werd uitgegeven onder den titel: *Eenige berichten nopens de Euangelische Broederkerk of de zoogenaamde Hernhutters*, *getrokken uit een klein geschrift van* A. G. SPANGENBERG, *Dordrecht bij* A. BLUSSÉ EN ZOON, 1796. Sedert is er, zoo veel wij weten, over dit Kerkgenootschap niet veel in het licht verschenen.

Door den Schrijver van het thans door ons aangekondigde werk is ten grond gelegd voor eene meer volledige beschouwing der genoemde gemeente: een Hoogduitsch werk van Prof. C. F. SCHULZE; terwijl tevens van de *Christliche Kirchengeschichte von* J. M. SCHRÖCK en J. G. MÜLLER, *Bekenntnisse merkwürdiger Männer von sich selbst*, art. ZINZENDORFF, gebruik is gemaakt. Ofschoon de Schrijver zoo zeer geene nieuwe, vroeger niet bekende bijzonderheden aangaande de Evangelische Broedergemeente levert, is evenwel de inhoud van dit werk de slotsom van zijne ijverige beoefening van dit gedeelte der Kerkgeschiedenis. De lezer ontvangt hier in eene geleidelijke orde hetgeen hij anders niet dan verspreid in verschillende geschriften met moeite

moet verzamelen. Om deze reden bevelen wij dit geschrift aan allen, die de Evangelische Broedergemeente eenigermate naauwkeurig willen leeren kennen, en houden het er voor, dat de Eerw. Schrijver aanspraak heeft op eene gunstige ontvangst van zijnen letterarbeid.

Merkwaardigheden uit het Leven van ALEXANDER, *Keizer van Rusland; door* H. L. EMPAYTAZ, *Bedienaar van het Heilig Evangelie. Uit het Fransch naar de tweede uitgave. Te Heerenveen, bij* F. Hessel. 1842. *In kl. 8vo.* 56 *bl. f* :-60.

Keizer ALEXANDER van *Rusland* is zonder twijfel een opmerkelijk verschijnsel in de geschiedenis der Vorsten. De billijkheid vordert te erkennen, dat hij met eene bewonderenswaardige wijsheid en gematigdheid gebruik heeft gemaakt van eene onbeperkte heerschappij, die de meeste Vorsten zouden misbruikt hebben.

Gedurende het eerste tijdperk van ALEXANDER's leven beroemden de ongeloovigen er zich opentlijk op, dat hij tot hen behoorde. Het doel van den Schrijver van dit werkje is: de aanleiding en de middelen te leeren kennen, door welke deze Vorst tot een meer ernstig onderzoek van de Godsdienst kwam; ten gevolge waarvan hij in de laatste jaren van zijne regering, zoowel in zijn bijzonder leven, als in zijne staatkundige handelingen, toonde van het geloof en eene hartelijke belangstelling in het Evangelie doordrongen te zijn geweest. Wat nu de wijze betreft, op welke de Schrijver zijn onderwerp behandeld heeft, houden wij het er voor, dat de Heer EMPAYTAZ, als aanhanger en voorheen reisgenoot der bekende Mevrouw VON KRUDENER op hare bekeeringstogten, veel te hoog opgeeft over den invloed, dien deze vrouw op den Keizer heeft uitgeoefend. Het is toch bekend, dat de beroemde FREDERIK CESAR LA HARPE, des Keizers opvoeder, ofschoon vroeger tot den aanhang der Fransche zoogenaamde Wijsgeeren behoord hebbende, juist in dat tijdperk, waarin hij in betrekking stond tot den jeugdigen ALEXANDER, uit overtuiging een Christen was. Ten onregte beweert dus de Schrijver, dat deze Vorst de grondstellingen der ongeloovigen als met de moedermelk had ingezogen. Ook zal niemand, die den christelijk-godvruchtigen

Hofraad JUNG STILLING in persoon of uit zijne uitgegevene schriften gekend heeft, gelooven, dat die eerbiedwaardige grijsaard den Keizer, toen deze tot hem om raad kwam tot bevrediging van zijn geweten, zulk eene koude, drooge, troostelooze moraal voorgehouden heeft, als de Schrijver hem in den mond legt. Nog meer gebrek aan oordeel legt de Vertaler in zijne *voorrede* en hier en daar onder den tekst geplaatste aanmerkingen aan den dag. Onder anderen geeft hij op tot een bewijs, dat ALEXANDER *de leer der aanbiddelijke en heilige Drieëenheid* geloofde, als *den voornaamsten grondslag der geheele Goddelijke Openbaring*, de stichting van het *Heilig Verbond*. Wij vinden in de geheele akte van dit verbond, zoo als dezelve uitgevaardigd is te *Parijs* den 14/26 September 1815, en onderteekend is door de toenmalige Keizers van *Oostenrijk* en *Rusland* en den Koning van *Pruisen*, geen enkel woord over de Drieëenheid. Wel staat aan derzelver hoofd: *In naam der allerheiligste en der ondeelbare Drieëenheid.* Maar, wien is het onbekend, dat dit eene gewone diplomatieke spreekwijze is, die even zoo min in derzelver letterlijke beteekenis kan genomen worden, als de woorden: *Liefde, Vrede en Barmhartigheid*, geplaatst op de vaandels der Spaansche Inquisitie, en dus in dit geval niets bewijst? Men zou op denzelfden grond kunnen beweren, dat TALLEYRAND en zelfs SILVAIN VAN DE WEIJER ijverige voorstanders der Drieëenheid waren! In één woord, de oordeelvellingen over personen en zaken, in dit werkje voorkomende, zijn te eenzijdig, te partijdig en, waarom zouden wij het zwijgen, te piëtistisch, dan dat wij het als eene geldende authoriteit tot beoordeeling van het karakter en gedrag van den genoemden Vorst durven aanbevelen.

Geschied- en oudheidkundige Wandelingen door het Eiland Walcheren. Door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS. *Te Middelburg, bij* de gebroeders Abrahams. 1842. *In kl. 8vo.* 194 *bl. f* 1-90.

De Schrijver van dit boekje, geleerd kenner van *Zeelands* aloude gesteldheid en geschiedenissen, gaf vóór eenige jaren *Geschied- en oudheidkundige Wandelingen door de Eilanden Zuid- en Noord-Beveland* (*) in het licht, in welke,

(*) *Goes* 1832–1837.

onder den nederigen vorm van een school- of leesboek, een schat van kennis en van wetenswaardige zaken is nedergelegd. Aan het slot van dat werkje werd op dergelijke wandelingen in andere Zeeuwsche eilanden hoop gegeven; het voor ons liggend stukje vervult die aanvankelijk. Het betreft echter noch slechts een gedeelte van *Walcheren*, en wel de Zuid-watering, het Zuid-Oostelijke gedeelte des eilands; vele geschied- en oudheidkundige mededeelingen bevat het nopens de jongste bedijking aan *Walcheren*, die van *Nieuw-* of *St. Joosland*, de *Souburgen* met het sedert lang verdwenen kasteel van onzen beroemden MARNIX VAN ST. ALDEGONDE enz. Maar vooral te *Vlissingen*, heeft de Schrijver rijken voorraad tot mededeeling van historische bijzonderheden, en de omstandigheden van den afval van *Spanje* worden, gelijk ook elders wapenfeiten en scheepstrijden uit dien tijd, waardig herdacht. Velerlei zaken, die men hier niet zoo dadelijk zou zoeken, zetten eene aangename verscheidenheid aan het werkje bij: over wapens, familienamen, oude schepen, oud geschut, enz. Blijkbaar is het hier als volksboek geschrevene de vrucht van langdurige, wetenschappelijke onderzoekingen. Wanneer de Schrijver, die het al of niet vervolgen van dit geschrift afhankelijk schijnt te maken van den bijval, dien het vindt, onzen wensch gehoor geeft, dan zet hij zijne wandelingen voort; en wij zullen van hem, hedendaagschen voorganger, niet minder leeren, dan een vroeger geslacht van de mederijders op het speelwagentje van GARGON (*Walchersche Arkadia*). Wij verlangen inzonderheid het westelijke gedeelte des eilands met hem te bezoeken en zullen ons, hopen wij, spoedig vergasten aan hetgeen hij ons te *West-Kappel* en *Domburg* heeft mede te deelen. Niet enkel voor Zeeuwen, schoon voor deze het eerst en meest, maar voor liefhebbers van vaderlandsche geschiedenis en oudheden in het algemeen, zijn de aanmerkingen van den door en door kundigen DRESSELHUIS, die hier geheel en al op zijn grondgebied is, lezenswaardig; en ofschoon hij reeds elders (*) iets, en dat wel iets nieuws en doordachts over de *Nehalennia's* gezegd hebbe, juist dat iets doet ons met verlangen uitzien naar de wandeling, die wij langs het *Walchersche* strand met hem hopen te doen, of het ontbijt, dat wij met hem in het badhuis te *Domburg* wenschen te nuttigen.

(*) *Zeeuwsche Volks-Almanak*, 1837, bl. 33–59.

Steendrukplaatjes, voorstellende *het Jagthuis ter Linde*, en *het Kasteel van West-Zouburg*, versieren het werkje. Gelijk de Heer DRESSELHUIS bij zijn genoemd werkje over *Zuid- en Noord-Beveland* kaartjes heeft gevoegd, waarop de voormalige en tegenwoordige gedaante dezer eilanden wordt voorgesteld, zoo hopen wij die ook van *Walcheren* (gelijk te zijner tijd ook van de andere Zeeuwsche eilanden bij de wandelingen door dezelve) te ontvangen. Niet ieder bezit 's MANS verhandeling *over Oud-Zeeland*, waar eene algemeene kaart is bijgevoegd. Men zou deze *Wandelingen* kunnen noemen de *quintessens* van het daar met bewijzen gestaafde en ontwikkelde, gebragt in eenen *populairen* vorm, waarbij het met vele en velerlei aangename en nuttige bij-bijzonderheden verrijkt is.

Beginselen van het ontwerpen van aardrijkskundige Kaarten. Ten gebruike van Gymnasiën en Instituten voor wetenschappelijk onderwijs. Door H. VAN BLANKEN, *Stads-Lector in de wis- en natuurkundige Wetenschappen te Zwolle. Te Zwartsluis, bij* R. van Wijk, Ao. 1843. *In gr. 8vo.* 90 *bl. f* 1-25.

De Heer R. LOBATTO vertaalde, een jaar vóór de uitgave van het bovenstaande werkje, een naauwkeurig en uitgewerkt geschrift van den beroemden LITTROW over hetzelfde onderwerp; wij hebben daarvan in der tijd eene aanprijzende aankondiging in dit Tijdschrift gegeven. Het is eenigzins vreemd, dat de Heer VAN BLANKEN van een zoo onlangs uitgegeven geschrift, van hetzelfde oogmerk met het zijne, geen gewag maakt. Trouwens, het andere is *theoretisch* oneindig vollediger; het behandelt de zaak *analytisch*, terwijl het voor ons liggende meer dadelijk *praktisch* is. Men moet hier dus veel aannemen, waarvan de Schrijver het bewijs schuldig blijft. En in zuiver wiskundige zaken moest men dit zoo weinig mogelijk aanmoedigen, want leerlingen, die er zich eenmaal in toegeven, gewennen zich van lieverlede aan eene oppervlakkigheid, die niet poogt door te dringen tot den grond der zaken. Als eene handleiding intusschen bij het vervaardigen van *geographische* netten is het werkje niet zonder verdienste. Het zou de volledigheid hebben bevorderd zonder veel meer uitvoerigheid, indien de Schrijver ook die *projectiën*

hadde opgenomen, die bij het vervaardigen van hemelkaarten alleen te pas komen, en tot den stand der *Ecliptica* betrekking hebben. Maar deze en meer andere bedenkingen, die wij zouden te maken hebben, komen in een Tijdschrift als het onze minder te pas. Men zal ons ook het werkje meer tot eene aankondiging, dan tot eene wiskundige recensie hebben toegezonden, en het is daarvan dat wij ons bij deze kwijten. De afbeeldingen zijn duidelijk uitgevoerd.

De Vrijgeest, of Nacht, Schemering en Morgenrood. Te Amsterdam, bij G. Goossens. 1842. *In gr. 8vo. XVI en* 96 *bl. f* :-90.

Wanneer wij het doel van dit geschrift in aanmerking nemen, om namelijk den eenvoudigen burger, die geen geleerde is en toch blootstaat aan de vitterij der Deïsten, eenigermate te wapenen tegen den invloed van het, ook onder de mindere standen, zich dikwijls openbarende ongeloof, dan aarzelen wij niet te getuigen, dat het geschikt is om dit doel te bereiken; minder evenwel door nieuwe bewijzen voor de gewigtigste waarheden der Godsdienst aan te voeren, of de reeds bekende bewijzen meer overtuigend, dan elders geschied is, voor te dragen. Neen, het nuttige van het werkje, voor het door den Schrijver gekozen publiek, is meer gelegen in eene zeer bevattelijke voorstelling der behoefte, die de mensch heeft aan het godsdienstig geloof, voor zijne deugd en de rust van zijn hart. Vooral is het de afschuw verwekkende schildering van het karakter en eindelijk rampzalig lot van eenen Vrijgeest, dien de Schrijver verhaalt in persoon gekend te hebben, die tot eene treffende waarschuwing kan verstrekken tegen het onbedachtzaam verkeer met de zoodanigen, die het geloof aan het bestaan van God, de Voorzienigheid, 's menschen bestemming voor de onsterfelijkheid, en het wezentlijk onderscheid tusschen deugd en ondeugd, verwerpen. De Schrijver, die zich aan het slot der voorrede onder den naam J. B. BARNICH bekend maakt, smake bij voortduring de aangename vruchten van zijn ernstig nadenken over, en van zijn geloof aan de waarheden der Godsdienst, en zijn werkje bevordere dit geloof ook bij hen, in welker geluk hij zulk een prijzenswaardig belang toont te stellen!

Adolf Vondeling, of drie jaren onder de Regering van Koningin CHRISTINA *van Zweden. Een geschiedkundige Roman, naar het Zweedsch van den Graaf* PETER SPARRE. *III Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1842. *In gr. 8vo.* 792 *bl. f* 7-75.

Gustaaf de III en zijn Hof. Een geschiedkundige Roman uit de laatste helft der XVIIIde Eeuw. Naar het Zweedsche van K. *Grave* VON KUHLBERG, *Koninklijk-Zweedsch Kamerheer, door* STEENBERGEN VAN GOOR. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1841. *In gr. 8vo. XVI en* 591 *bl. f* 5-50.

Ofschoon het eerstgenoemde werk een jaar later, dan het laatstgemelde, in onze taal is uitgekomen, plaatsen wij deszelfs titel het eerste, omdat het in het oorspronkelijke vroeger is uitgegeven, dan *Gustaaf III*. Ook behoort de inhoud van SPARRE's werk tot een vroeger tijdperk der Zweedsche geschiedenis, dan dat van KUHLBERG. Beide werken hebben echter zoo veel gelijksoortigs, als gewrochten van Zweedsche letterkunde, en als hebbende hetzelfde land en hetzelfde Hof, ofschoon onder verschillende Vorsten, tot het tooneel der verhaalde gebeurtenissen, dat wij meenen op beiden gevoegelijk door een en hetzelfde verslag onze landgenooten opmerkzaam te kunnen maken. De Heer KUHLBERG zegt zelf: »Er zijn in de geschiedenis van *Zweden* twee tijdvakken, die wel inzonderheid dáárom tot eene romantische bewerking geschikt mogen heeten, dewijl hunne wezentlijkheid zich reeds ver in het gebied van den roman uitstrekt. Ik bedoel de tijdvakken der regeringen van CHRISTINA en van GUSTAAF III. Aan beide Hoven heerschte evenzeer eene onbetwistbare verwante gelijkenis, als, over het algemeen, eene zekere zielenverwantschap tusschen beide Zweedsche regenten niet te ontkennen is. Als vrouw zou GUSTAAF III, in meest alle opzigten, eene CHRISTINA, en CHRISTINA als man een tweede GUSTAAF III geweest zijn. Beiden zijn zij de typen van hetzelfde karakter in verschillende geslachten. Bij beiden vindt men ligtzinnigheid, edelmoedigheid, fijne beschaving, ijdelheid, beminnenswaardigheid en zwakheid; zoowel voor een meer schitterend en verblindend, dan wel degelijk geestig overwigt, als voor rang

en uiterlijke schoonheid. — Overigens ontmoet men aan beider hoven dezelfde buitensporige verkwisting der inkomsten van den Staat, dezelfde pracht, dezelfde luisterrijke feesten en banketten, dezelfde menigvuldige, elkander als verdringende vermaken, denzelfden, tusschen trotsche deftigheid en wulpsche dartelheid wankelenden conversatietoon, hetzelfde flikkerende vernuft, dezelfde overdrevene gemanierdheid.''

In beide de werken is de schildering zoo treffend naar het leven, de gelijkenis zoo sprekend, dat zij bijna met eigenlijk geschiedkundige werken gelijk staan. In beiden is het verdichte alleen aangewend om eenigermate te voldoen aan den heerschenden smaak, en kan met eenige opmerkzaamheid gemakkelijk herkend en onderscheiden worden. ADOLF VONDELING is eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het karakter der onwaardige dochter van den grooten GUSTAAF ADOLF. Wat KUHLBERG's GUSTAAF III betreft, deze Vorst »had,'' gelijk de Schrijver naar waarheid zegt, »zijn Hof tot eenen getrouwen Spiegel van zijne eigene luimen en gewoonten gevormd. De taal van dat Hof was, even als zijn eigen conversatietoon, eene mengeling van vernuft, moedwil, galanterie en dubbelzinnigheden, van wellevendheid en de armzaligste beuzelachtigheid. Men moest de dwaasheid en het verstand tevens huldigen; want wee dengeen, wiens uitspraken zich niet op de vleugelen van het vernuft wiegelden! Daarentegen werd voor eenen enkelen vernuftigen trek niet zelden 's Konings gunst ingeruild. GUSTAAF's Hof was ligtzinnig en zedeloos, als de Koning zelf, maar ook, even als hij, beminnenswaardig en geestrijk, zelfs in zijne afdwalingen. Het was een tempel van het vermaak, der scherts en der vrolijkheid, in welken echter somwijlen ook bacchusfeesten gevierd werden; en GUSTAAF was de *Genius* van dien tempel. Hij was het oorspronkelijkste vernuft van al degenen, die hem omgaven, ofschoon men niet ontkennen kan, dat ook hij in menige opzigten Fransche voorbeelden navolgde. Maar slechts in het kleine vermogt GUSTAAF III LODEWIJK XIV na te volgen, zoowel in zijne zedeloosheid, als in zijne verkwistingen en zijne nuttelooze oorlogen. GUSTAAF III legde den grond tot de katastrophe van het jaar 1809, even als zijn Fransch voorbeeld tot die van het jaar 1789. Beiden (LODEWIJK XIV en GUSTAAF III) plonderden en tiranniseerden hun volk, en droegen door

het zedebederf, hetwelk zij rondom zich verspreidden, niet weinig bij om de eindelijke uitkomst te bespoedigen. Onder het diepe zedelijke verval der beide Hoven bevonden zich mijnen, die ten laatste, door het brandende tonder der straffende *Nemesis* bereikt en ontstoken, plotseling sprongen en de beide Rijken in het verderf stortten. *Wanneer Godslasteringen de hoftaal vormen, en de eene maitres na de andere de koninklijke sponde bestijgt, dan loert het misnoegen stellig op den drempel der vorstelijke woning*, en noch het betere van eenen LODEWIJK XVI, noch dat van eenen GUSTAAF IV is in staat, om den kwaden indruk uit te wisschen, welken de buitensporigheden hunner voorgangers op hunne onderdanen gemaakt hebben."

Ofschoon wij doorgaans niet gewoon zijn, onze aankondiging der werken te doen vergezeld gaan van bijgevoegde gedeelten daarvan, houden wij het er voor, dat wij aan deze beide romans niet beter de aanbeveling kunnen verschaffen, die zij naar ons oordeel verdienen, dan door hetgeen wij van den laatsten Schrijver aangehaald hebben.

Nog iets blijft ons ter aankondiging over. De Heer STEENBERGEN VAN GOOR maakt in het voorberigt bekend, dat de vertaling van KUHLBERG's roman zeer waarschijnlijk de laatste zal zijn, welke het publiek van hem ontvangt, en geeft een verslag van zijne achtendertigjarige schrijvers- of vertalers loopbaan. Uit dit verslag blijkt, hetgeen trouwens ook van elders overvloedig bekend is, dat ons lezend publiek over het geheel aan 's mans ijver verpligting heeft, daar het aan hem de uitgave in onze taal van vele vreemde werken, vooral werken van smaak, te danken heeft.

Mededingers in het vertaalwerk, en vooral recensenten, zullen er zich voorzeker niet over verwonderen, dat zij in deze letterkundige levensgeschiedenis nog al eens van onwellevendheid, domheid en broodnijd worden beschuldigd. Maar zij behoeven zich daarover ook niet te zeer te bedroeven, want dit lot treft onder anderen ook den *zeer voordeelig bekenden* JACOBUS SCHELTEMA. Dat de Heer STEENBERGEN VAN GOOR meerder of minder tevreden is over zijnen arbeid, al naar mate hij al of niet voor denzelven *een aardig profijtje*, een *aardig winstje* inoogstte, is hem niet ten kwade te duiden. Maar dat de man datzelfde publiek, ten minste de vaderlandsche kritiek, geen regt laat wedervaren met betrekking tot zijne uitgave van KOTZEBUE's *Hugo Grotius*,

en zelfs niet zonder welgevallen gewag maakt van het goed succes der uitgave van *Ludolf's Leerjaren*, bevestigt eenigermate het te vergeefsche van.... (Daar hangt ons zoo iets ergens in het hoofd van *aethiopem* enz.) Maar de uitgave had een goed succes, en mogt dan ook de kritiek niet malsch zijn geweest.

Die trekt, zwijgt christlijk stil,
En neemt getroost het geld.

Intusschen bejammeren wij het, dat een Vertaler, met zulk een' rijkdom van talenten toegerust, door gebrek aan aanmoediging tot het bewerken van meer belangrijke en nuttige werken, naar zijne eigene verklaring, er toe gebragt werd, enkel om des voordeels wil, zoo veel te vertalen, tot welks uitgave hij, uit een goed beginsel, niet dan schoorvoetende overging.

Daar de Heer STEENBERGEN VAN GOOR in de laatste jaren, voor zoo veel ons bekend is, zich bepaalde tot het vertalen van werken van smaak, die niet alleen een aangenaam onderhoud verschaften, maar tevens eene goede zedelijke strekking hadden, of voor het minst niets strijdigs met de eerbaarheid en goede zeden bevatten, zouden wij het sluiten van zijnen werkkring toch altijd een verlies voor ons lezend publiek noemen. Maar dat sluiten van den vertalingswinkel (welk een troost!) heeft wel iets van den uitverkoop der andere, meer materiële magazijnen, blijkens de verschijning, na dato van dit produkt, van onderscheidene nieuwe van dezelfde geoefende, vlugge hand.

Tableaux de genre van C. BERNHARD. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1842. *In gr. 8vo.* 396 *bl. f* 3 - 60.

Onder dezen min gewonen titel ontvangt ons publiek drie uit het Deensch overgezette stukken, van welken het eerste, genaamd *Fragment van een Daguerreotype*, eigenlijk als eene inleiding der beide volgende te beschouwen is. De inhoud van dit fragment is een onderzoek naar den waren naam van den Schrijver of Schrijfster, die onder den naam van C. BERNHARD in *Denemarken* thans eenen grooten opgang maakt. Wij zijn het met den Vertaler eens, dat dit fragment niemand te regt zal helpen, die omtrent naam, stand

en kunne van den Auteur onderrigt hoopt te worden, maar dat het echter genoeg bevat, wat verdient gelezen te worden. De beide volgende stukken zijn meer eigenlijke romantische verhalen, en verdienen van de groote menigte van dergelijke voortbrengselen gunstig onderscheiden te worden. Al het bevallige der schildering is hier gepaard met eene hoog ernstige en streng zedelijke strekking. Ieder, die door zijne neiging, om steeds zijne begeerte op te volgen, voor de verzoeking blootstaat om het huwelijksgeluk te verstoren, of aan de onervarene onschuld lagen te leggen, leze de beide verhalen, die, onder de namen *Het Kinderbal* en *Een gebroken hart*, voor het grootste gedeelte den inhoud van het werk uitmaken. Iedere jonge echtgenoote of argelooze maagd leere hier de gevaren kennen, welke welligt hare onschuld en gemoedsrust bedreigen. Moge de Schrijver ons al doen zien, dat er op de veelal sterk geroemde zedelijkheid van het Noorden nog wel iets af te dingen is, de uiterste kieschheid bestuurt steeds zijne pen, en echte vroomheid en deugd vinden in hem een' vurigen vereerder en krachtigen voorstander. Wij meenen tot aanbeveling van het boek niet noodig te hebben, hierbij nog iets te voegen.

Vaders en Zonen, een Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Naar het Engelsch van THEODORE L. HOOK. *II Deelen. Te Amsterdam bij* M. H. Binger. 1843. *In gr. 8vo.* 724 *bl.* *f* 7-20.

Als romanschrijver bekleedt HOOK bij de Engelschen eene plaats nevens WALTER SCOTT, BULWER en JAMES, ofschoon zijne manier van de drie zoo even genoemde schrijvers in zeer vele opzigten geheel en al verschilt, terwijl zij nogtans van ieder dezer drie weder iets heeft, waarin zij met hunne manier overeenkomt. Doch daar hij eigenlijk meer *humorist* dan *raisonneur* is, zou hij, onzes oordeels, beter met DICKENS, bij het romanlievend publiek thans den man van den dag, vergeleken kunnen worden. Hoe dat ook moge wezen, zijne romans, van welke reeds, behalve dezen, een of twee in onze taal zijn overgebragt — Rec. las ze bijna alle in het oorspronkelijke — behooren tot die weinige, welke men niet alleen met genoegen, maar ook wezentlijk met nut — voor zoo ver het menschen- en karakterkennis betreft — lezen kan, en waarin volstrekt niets zedenkwet-

eends gevonden wordt. Den hier aangekondigden roman zal het voorzeker ook onder ons aan geene lezers — voor den Uitgever wenschen wij: ook aan geene koopers — ontbreken. Hij is zeer goed geschreven en geenszins slordig vertaald, eenige weinige onnaauwkeurigheden uitgezonderd, die echter der moeite van het opteekenen niet waardig zijn. Intusschen komt het ons voor, dat de beide deelen niet door denzelfden vertaler zijn overgebragt, althans, het tweede is, over het geheel, veel beter gelukt dan het eerste. Is nu alles van dezelfde hand, dan getuigt het laatste deel ten minste van gemaakte vorderingen in de vertaalkunst, en in zoo verre komt den Vertaler lof toe. — Om den lezer het genoegen van het nieuwe en verrassende niet te benemen, deelen wij hier niets van den inhoud mede, maar verzekeren hem opregt, dat hij met deze *Vaders en Zonen* menig aangenaam uurtje slijten zal.

De Dochters van den President. Verhaal van eene Gouvernante, door F. BREMER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1842. *In gr. 8vo.* 340 *bl. f* 3-:

Huiselijk leven, huiselijke deugden, huiselijke tooneelen worden ook in dezen Roman der gunstig bekende Schrijfster *con amore* geschilderd. Zij heeft iets goedhartigs, eenvoudigs, regt vrouwelijks, waardoor men haar lief krijgt om hare schilderingen. Het is waar, en wij hebben deze aanmerking meer op hare romans hooren maken, zij teekent het huiselijk leven al te *geïdealiseerd;* maar het zijn dan toch bekoorlijke *idealen*. De overprikkelde smaak in zonderlinge uitkomsten, geweldige hartstogten, schrikkelijke ontknoopingen zal zich teleurgesteld, en de Romans, ook dezen, van FREDERIKE BREMER, vervelend vinden; maar lezeressen van gezond verstand en onvervalscht gevoel, die lezen tot veredeling van hart en zin, met dat oordeel in geenen deele instemmen. De trant der Schrijfster is bekend genoeg; ook dit voortbrengsel harer pen zal het wel reeds aan velen zijn, waarom wij met deze eenvoudige aanprijzing kunnen volstaan.

Familiegeheimen. Door Mrs. ELLIS. *Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1842. *In gr. 8vo.* 328 *bl.* *f* 3-60.

Onder dezen titel ontvangt de lezer een vijftal verhalen, die van de bekwaamheid der in haar vaderland gunstig bekende Schrijfster getuigen. Zij onderscheiden zich van de meeste dergelijke lectuur door het bepaalde doel, dat zij zich voorstellen. Wij willen dat doel niet noemen, want dan kwam het boek misschien niet in de handen van diegenen, voor welke het bestemd is. De nieuwsgierigheid zal zich door deze onze aankondiging misschien bij sommigen opgewekt gevoelen, en zoo iemand bij de lezing bemerkt, dat het hem of haar zelve niet aangaat, dan zal men misschien in het geval zijn van Ref., die er wel kent, aan welke hij gerustelijk een' bundel romantische verhalen ter lezing geeft of aanbeveelt, maar wie hij schromen zou regtstreeks..... Wij spreken in raadselen voor die deze verhalen niet kent: die ze kent, begrijpt ons, en keurt ongetwijfeld onze geheimzinnige aankondiging dezer *Familiegeheimen* goed.

De vertaling van het tweede Deel, waarop een kort voorberigt hoop geeft, zien wij met genoegen te gemoet. Dat voorberigt zegt van het hoofddoel dezer verhalen alleen, »dat zij in den geest des tijds zijn." En meer verkiezen wij er, om boven gezegde reden, mede niet van te zeggen.

Wandelingen naar onderscheidene deelen der Wereld. Een Geschenk voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij J. M. E. Meijer. *In kl. 8vo.* 332 *bl.* *f* 2-:

Een woordenboekje, waarin beschrijvingen van onderscheidene landen en volken worden medegedeeld, meestendeels getrokken uit het *Aardrijkskundig Woordenboek* van VAN WIJK; ook uit het *Aardrijkskundig Leesboek*, voor eenigen tijd te *Deventer* bij VAN DEN SIGTENHORST uitgegeven, uit STUART *en* KUIPER, *de Mensch*, en eenige andere werken. Een paar gekleurde plaatjes versieren het voor schoolprijzen geschikte, ofschoon daarvoor wel wat dure werkje.

Korte en eenvoudige verhandeling van al hetgene, dat bij de bebouwing der kleigronden en de bemesting en bezaaijing van dien, alsmede van het behandelen van den oogst en het hooi, en de wijze van betassing van hetzelve; voorts van alles wat een landbouwer of beweijer van weilanden kan te stade komen, op grond van meer dan 40 jarige ondervinding, beschreven door C. L. PUNT, *landbouwer onder de Willemstad. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1842. *In gr. 8vo. VI en* 52 *bl. f* :- 50.

De kundige landbouwer, die reeds een en andermaal de vruchten van zijne ondervinding *tot berekening der zuivere inkomsten van eenen landbouwer* en *over de bewerking der meekrappen in de meestoof* aan de beoefenaars van de landhuishoudkunde heeft aangeboden, werd door het gunstig onthaal van zijnen arbeid aangemoedigd om nogmaals zijne opmerkingen aan het publiek mede te deelen. In het thans aangekondigde werkje handelt de schrijver *van de braking der landen, over de bebouwing en bezaaijing der bouwlanden in de volgende jaren, en wat daar bij in acht moet genomen worden. Van de wieding en zuivering der veldgewassen sedert haren wasdom. Van de bewerking van het klaverhooi, van het hooigras of washooi, der te veldstaande en rijp geworden vruchten en gewassen, over de tassing der granen, over het dorschen der granen,* het voêren en *drenken van het vee.*

Zou men te regt bij den verdienstelijken Schrijver eenige meerdere theoretische kennis verlangen, zoo beantwoordt de inhoud van het werkje in alle deelen aan het op den titel aangekondigde, dat alles gegrond is op eene langdurige ondervinding, van welke door den verstandigen landbouwer, zonder zich door gehechtheid aan het oude te laten terug houden, een zeer nuttig gebruik is gemaakt. De spelling is over het geheel zuiver, en aan eenige provincialismen zal zich geen weldenkend lezer in een werk van dezen aard ergeren. Wij bevelen hetzelve aan de opmerkzaamheid van ieder, die belang stelt in den bloei van zulk eene rijke bron van welvaart, als zonder twijfel de landbouw mag geacht worden.

Wittenberg en Rome, historisch-romantisch tafereel uit de geschiedenis der Hervorming. Naar het Hoogduitsch van H. E. R. BELANI. *Eerste deel. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1843. *In gr.8vo. VI en* 422 *bl.* 1*ste deel, f* 3-75. *Tweede deel.* 325 *bl. f* 3-:

Dat een geacht leeraar der Nederlandsche Hervormde Kerk zich in de voorrede bekend maakt als den Vertaler van dit werk, verstrekt reeds in eene zekere mate tot eenen waarborg, dat wij hier geen' roman van den alledaagschen stempel zullen aantreffen, maar dat veeleer de romantische vorm hier tot bereiking van een oogmerk gebezigd wordt, van meer belang dan dat, hetwelk voornamelijk bestaat in het verschaffen van aangenaam onderhoud en tijdkorting. En zoo is het ook in de daad. LUTHER's strijd met het Pausdom is het eigenlijke middenpunt van het werk. Dezen ook in ons vaderland onder dezulken bekend te maken, die romanlektuur boven de beoefening van geschiedenis stellen, is het oogmerk van den Vertaler. Ook *Nederland* ondervindt de werking van eene heillooze ultramontaansche factie. Daarom is het verband, waarin dit werk staat tot de behoefte van onzen tijd en het Protestantisme ook in ons vaderland, hierin gelegen, dat hetzelve den aanwas van eene naar wereldlijke heerschappij dingende hierarchie, het zelfzuchtig overschrijden van de grenzen der geestelijke magt door het Pausdom, de onverdragelijke Priesterheerschappij, die nog heden den middeleeuwschen leeftijd terug roept, aangrijpt en bestrijdt met het wapen der geschiedenis. De roman is slechts de vorm, die hier gekozen is om aan de geschiedenis — *het licht worden in eenen stikdonkeren tijd* — ingang in het volksleven te verschaffen. De geschiedenis van den aanvankelijk tegen LUTHER zoo zeer bevooroordeelden GUIDEON en van de schoone *Salzburgsche* is de keten, welke verschillende belangrijke tafereelen van LUTHER's hervormingswerk aan elkander verbindt, is eene terugkaatsing van het leven en de werken des grooten Hervormers. De waarde van het werk is nog daardoor te grooter, dat al de in de geschiedenis van dien tijd bekende personen, in hunne handelingen en woorden, naar waarheid voorgesteld worden. Ofschoon dus de toeleg om den lezer aangenaam te onderhouden uit den aard der zaak ondergeschikt is aan het reeds genoemde

doel, verdient echter het werk, ook uit dit oogpunt beschouwd, meerderen lof, dan wij de groote menigte van dagelijks uitkomende romans waardig keuren. Eene enkele verbetering hadden wij van den kundigen vertaler verwacht. Het doen optreden van *Jezuiten* en het spreken van eene *Jezuitische opvoeding* in het jaar 1517 is een *anachronismus*, daar IGNATIUS VAN LOJOLA zijne, naderhand zoo beruchte, orde der *Jezuiten* eerst in het jaar 1534 gesticht heeft, en zeker eerst, na tot nog toe een zeer wereldsgezind krijgsman geweest te zijn, omstreeks het jaar 1523, er aan begon te denken, de stichter te worden van eene nieuwe geestelijke orde. Maar, daar wij gaarne aan den Eerw. Vertaler den welverdienden lof toekennen, dat zijn arbeid over het geheel goed volbragt is, gelde deze aanmerking meer als een blijk, dat wij het werk met eenige opmerkzaamheid hebben gelezen. Het verstrekke den Vertaler tot eene aangename belooning voor zijne aan dit werk besteede moeite, dat die geestdrift en liefde voor het licht, de waarheid en de Christelijke vrijheid, welke in dit werk heerschen, mag overgestort worden in het gemoed der lezers, en zich alzoo verspreiden onder een volk, dat aan zulke beginsels deszelfs bestaan te danken heeft.

HENDRIK *en* MARIA, *de Protestantsche en Roomsch-Catholieke jonge lieden in wederzijdsche betrekking. Een verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. 1842. *In gr. 8vo. VI en 352 bl. f* 3-60.

Het oogmerk van den Autheur met de uitgave van dit werk is eene voorstelling te leveren van den oorsprong, het karakter, de vereischten en den invloed van het Protestantisme, in tegenoverstelling van het Roomsch-Catholicisme, zoo als zich dat, vooral in den tegenwoordigen tijd, in ons vaderland ook vertoont. Deze voorstelling is door den Schrijver vooral ingerigt naar de vatbaarheid van onderzoeklievende, maar ongeletterde en, met de geschiedenis niet genoegzaam bekende lezers, terwijl hij, om deze voorstelling een aangenamer voorkomen te geven, haar in een ligt romantisch kleed hulde. In zoo ver kan dit verhaal aanspraak maken op den naam van Roman, dat het den ongelukkigen afloop voorstelt van eene liefde-betrekking tus-

schen een jeugdig paar van de op den titel genoemde verschillende godsdienstige gezindheden. De verdrietelijkheden, aan het Roomschgezinde meisje aangedaan door haren onverdraagzamen pastoor en door hare onverstandige geestdrijvende moeder, berokkenen haar eenen vroegen dood.

Zelfs geen Recensent kan bij de aankondiging van een werk als het onderhavige geheel onpartijdig zijn. Is hij een Roomschgezinde van den gewonen stempel, dan zal hij tegen de lezing van het boek waarschuwen, is hij zelfs een orthodox aanhanger van deze of gene protestantsche gezindheid, dan zal hem de liberaliteit, die in het werk heerscht, hinderen. Een oordeel, hetwelk allen bevredigt, zal moeijelijk voor een gemengd publiek geveld kunnen worden. Nogtans liberalen, en tot dezen trachten wij te behooren, van welke gezindheid ook, zullen het werk, als een welgeschreven verweerschrift, hunne belangstelling en opmerkzaamheid waardig keuren. Doorgaans is de toon, waarin de verschilstukken behandeld worden, gematigd en ernstig, eene enkele maal meer luimig, zoo als onder anderen kan blijken uit het volgende, hetwelk tevens een woord op zijnen tijd is:

»Ik zeg nu maar NEIN! dat *Frankrijk* zich thans niet langer, bij uitsluiting kan beroemen, het beschaafdste land der wereld te zijn. Naar mijne gedachten is men, in *Nederland*, duizendmalen beschaafder; want weten de verlichte Franschen hunne voorvaderlijke Godsdienst nog boven elke andere godsdienstbelijdenis, te verheffen; weet men in *Zwitserland* tegen ultramontaansche geestdrijvers te waken; weet men in *Spanje* zich tegen buitenlandsche fortuinzoekers te beveiligen: weet men in *Pruissen* eenen vreemden indringer, beleefdelijk, af te wijzen; wel man! alle die zotheden van eene vroegere eeuw, kent men in ons lieve *Nederland* niet meer. Hier oefent men eene beleefdheid jegens vreemdelingen uit, die zelfs den gastvrijen *Arabier* zoude beschamen. En men ontvangt die vreemdelingen niet alleen als goede huisvrienden, en men opent niet alleen voor hen de kisten en de kasten; maar als de commandant van die vreemdelingen zegt, dat onze Godsdienst hem hindert, dat onze wijze van opvoeding en onderwijs hem ergert, dan gaat de beleefdheid zelfs zoo ver, Godsdienst en onderwijs te veranderen, zoo dat niemand de Nederlanders van overgroote onbeleefdheid kan beschuldigen."

Het werk is geschikt om over de waarheid in godsdienstige gevoelens na te denken, en om te waarschuwen tegen alles regtvaardigende onverdraagzaamheid en valschen of onverstandigen godsdienstijver.

BOEKBESCHOUWING.

Het Kruis van CHRISTUS. *Achttal Leerredenen door* J. F. VAN OORDT, J. W. ZN., *Hoogleeraar te Leiden. Te Leiden, bij* P. H. van den Heuvell. 1843. *In gr. 8vo. XXIV en* 224 *bl. f* 2-50.

Wanneer wij eenige oogenblikken wijden aan de beschouwing dezer leerredenen, dan zien wij ons reeds terstond den maatstaf der beoordeeling in handen gegeven, door hetgeen de geleerde Opsteller zelf aangaande het doel der uitgave heeft aangemerkt in zijn *woord aan den lezer.* De stukken, die hier voor ons liggen, zien het licht, zoo als zij voor den Christelijken leerstoel werden neêrgeschreven, en in onderscheidene jaren, doorgaans zonder eenig verband tot elkander, werden uitgesproken. De Hoogleeraar erkent zelf, dat zij, wat althans het grooter deel aangaat, van de zijde der kunst, hetzij men op het plan, hetzij op de ontwikkeling lette, ook in vergelijking van zijnen overigen kanselarbeid, die onderscheiding niet verdienen, zoodat hij anders had moeten kiezen, indien hij ook slechts eenigen roem als kanselredenaar had willen bejagen. En voor de minder aangename zijde van zijnen stijl, vooral veroorzaakt door de bovenmatige lengte der volzinnen, komt hij met zoo onbekrompene openhartigheid uit, dat daardoor alle onbeleefde critiek van zelf reeds wordt afgesneden. — Het was hier den Schrijver alleen om de *zaak* te doen. Aangevallen op de hevigste wijze, en door de aanklagt gebrandmerkt, dat hij en zijne Groningsche ambtgenooten het kruis van CHRISTUS, des Christens hoogste roem, verijdelden en verloochenden, rekende hij het van zijnen heiligen pligt, om ten aanhoore der gemeente, voor wier regtbank men de zaak der wetenschap had gebragt, der waarheid getuigenis te geven. De gedachte schokte zijn hart, dat iemand zijner leerlingen of

vrienden over hem in twijfel mogt komen, als had hij het Christelijk beginsel verzaakt en zijnen Heer miskend. Om het tegendeel in het helderst licht te plaatsen, achtte hij het best eenige leerredenen in het licht te geven, niet onder den indruk der jongste beschuldigingen vervaardigd, maar in verschillende jaren, vooral na 1834, gehouden, ten einde te toonen, dat zijne prediking steeds geheel en al gelijk aan zichzelve was gebleven. En voor zoover hij overtuigd is van de instemming zijner ambtgenooten met den geest en de strekking dezer redenen, mag men ze tevens als eene proeve beschouwen, hoe door de zoogenaamde Groninger school het kruis van CHRISTUS wordt gepredikt. Uit dien hoofde moge men het tevens vergeven, zoo hier enkele herhalingen voorkomen, zoo sommige oogpunten, waaruit het kruis van CHRISTUS insgelijks zou kunnen beschouwd worden, ontbreken, en zoo er nergens bepaalde wederlegging der ingebragte beschuldigingen in deze leerredenen is geleverd.

Vraagt men ons oordeel over de waarde van zulk eene zelfs-apologie, hetzelve kan in het algemeen niet anders dan gunstig uitvallen. Het staat den Evangeliedienaar niet alleen vrij, maar het betaamt hem zelfs om der zake wil, die hij verkondigt, zijn' aangevallen eer te handhaven, en zijn bestreden overtuiging te regtvaardigen. Wel zal de Heer VAN OORDT de eigenlijke tegenpartij niet winnen, en hierop ook naauwelijks hoop koesteren. Het is voor deze genoeg, om bij het inzien der leerredenen, *het kruis van* CHRISTUS, *eene voldoening aan Gods geregtigheid*, te missen, en terstond is het vonnis gestreken. Wij hebben echter hope, dat er nog anderen zullen zijn, die dezen bundel met blijdschap en belangstelling ter hand nemen, en het op iedere bladzijde ziende, hoe de hoofdzaak van het Evangelie hoofdzaak is in de zoogenaamde Groninger school, zullen ophouden eene opvatting des Christendoms te veroordeelen, die zij slechts ten halve kenden. En inderdaad tot bereiking van zulk een doel is deze bundel uitnemend geschikt. Wij hebben dien met hooge belangstelling gelezen en herlezen. Wij spoeden ons, om wat

hem bijzonder kenmerkt, met korte woorden in het licht te stellen.

Vraagt men hoedanig *de ware lijdensprediking* moet zijn *in den geest van* PAULUS, de Heer VAN OORDT antwoordt ons, naar aanleiding van *Gal.* III: 1[b], dat zij niet bestaat in voorstelling van leerstukken, maar in voorstelling van de geschiedenis, die levendig en treffend moet zijn ingerigt, en zich vooral met den persoon des Verlossers bezig houdt. Eene proeve van zulk eene lijdensprediking wordt ons gegeven in de tweede leerrede, welke ons CHRISTUS voor de oogen afschildert, *als gekruisigd en daarbij voor zijne vijanden biddende*, en voorstelt, *wat* de Heer hier leed, en *hoe* Hij het doorstond. Ter opheldering der lijdensgeschiedenis wordt in de derde predikatie *de gelijkenis der halsstarrige wijngaardeniers* voorgesteld, ten einde daaruit het aandoenlijke, het verootmoedigende en het hoog heerlijke van 's Heeren lijden af te leiden. In eene *vierde* wordt naar *Joh.* XVII: 19 *het lijden en sterven van* JEZUS *geschetst*, *als eene zelfopoffering van Hem voor de zijnen ter hunner heiliging*, en daarbij beschouwd, *wat* JEZUS in zijn lijden en sterven doet, *voor wie* Hij het doet, en *met wat oogmerk* Hij het doet, eene overdenking, die van zelve opleidt tot verheerlijking zijner liefde, beantwoording aan zijn doel, en navolging van zijn voorbeeld. In eene vijfde leerrede worden, naar aanleiding van 1 *Petr.* II: 24[a], de oorzaak en de gevolgen van JEZUS dood tegenover elkander gesteld, en aangetoond, dat het, in den eigenlijksten zin des woords, de zonde der menschheid was, die Gods zoon aan het kruishout sloeg, en hoe juist daardoor, in den weg van het hooge Godsbestuur, verlossing van hare heerschappij werd verkregen voor een iegelijk, die in Hem geloofde. De *zesde* overdenking stelt, naar 1 *Petr.* III: 18[c], CHRISTUS voor, *door zijn lijden wel gedood naar het vleesch, maar levendig gemaakt naar den geest*, een denkbeeld, dat in het licht wordt gesteld, door te letten op den persoon van CHRISTUS, zoo als die in en door zijn lijden zigtbaar wordt, op de uitkomst van dit lijden voor Hem, en op zijne

werkzaamheid als zaligmaker der menschen. En terwijl in de *zevende* het kruis van CHRISTUS wordt voorgesteld als de hoogste roem des Christens, naar *Gal.* VI: 14, wordt in de *laatste* het verband ontwikkeld tusschen JEZUS dood en zijne heerschappij, in dier voege, dat de eerste de *weg* was tot die heerschappij, de *grond* dier heerschappij, en de *kracht* dier heerschappij. Een ernstig woord van opwekking, vermaning en vertroosting besluit ook dit opstel.

Wilden wij al de zaken, in dezen bundel vervat, aan uitvoerige beoordeeling onderwerpen, waar zouden wij eindigen? Omtrent enkele, b. v. de verklaring van 1 *Petr.* II: 24, zien wij, volgens des Stellers belofte, welligt nadere opheldering te gemoet, waarnaar wij zeer verlangen. In de opvatting van andere zouden wij bescheidenlijk een ander gevoelen voorstaan. Dit ontneemt echter niets aan den hoogen lof, dien wij aan deze opstellen meenen te mogen toekennen. Moge het eene voortreffelijker zijn dan het andere, alle verdienen dien, om den warmen Christelijken toon, waarin zij spreken tot verstand en hart, om de zusterlijke vereeniging tusschen geloof en wijsbegeerte, waarvan zij getuigenis dragen, om de naauwe aansluiting aan het Evangeliewoord, waarop zij alle uitgaan. De predikwijze van den Hoogleeraar moge in sommige opzigten van de meer gewone verschillen, zij heeft echter veel eigendommelijke voortreffelijkheid. De man, die met zoo diepen blik het kruis van CHRISTUS aanstaart, behoeft zeker onze aanmoediging niet, om voort te gaan op den weg der vrijheid, der waarheid en der liefde. Hij moge eene sterke tegenpartij te bestrijden hebben, hij heeft trouwe bondgenooten in de stem des gezonden verstands, die de zaak der verlichting voorstaat: in de stem des Evangelischen geestes, die pogingen, gelijk de Haagsche, als onchristelijk veroordeelt: in de stem der geschiedenis eindelijk, die het met luider stemme predikt, dat het nog nooit aan menschelijke kracht gelukt is, een zich ontwikkelend tijdperk der kerk op eenmaal tot het standpunt van twee eeuwen vroeger terug te dringen.

Bijdragen tot de Geschiedenis der Evangelische Luthersche Kerk in de Nederlanden, verzameld door J. C. SCHULTZ JACOBI *en Dr.* T. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Predikanten te Zutphen en te Utrecht. IIIde Stuk. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. *In gr. 8vo. X en* 171 *bl. f* 1-60.

Het is voorzeker een bewijs voor den bloei der historische studie in ons vaderland, dat niet alleen afzonderlijke Tijdschriften aan derzelver bevordering worden toegewijd, maar dat ook over de geschiedenis van enkele kerkgenootschappen en gemeenten een helderder licht wordt verspreid. Het is toch niet te ontkennen, dat er in plaatselijke archieven en gedenkstukken nog een schat van ongebruikte bouwstoffen bewaard ligt, welker opdelving over menige nog duistere bijzonderheid der kerkelijke geschiedenis helderder licht zou doen opgaan. Gelijk wij dus de werkzaamheden der Eerw. Verzamelaars dezer Bijdragen van harte toejuichen, zoo moeten wij het tevens ten hoogste prijzen, dat een onderzoek, als dat, waaraan dit 3de stuk is toegewijd, in hun Tijdschrift werd opgenomen. Wij vinden hier toch de geschiedenis van JOHANNES PISTORIUS en de *Evangelische Luthersche Gemeente in Woerden,* beschreven door haren, in 1841 ontslapenen Leeraar J. G. H. REUDLER. Het was geen gunstig teeken voor de belangstelling der Luthersche gemeente in dergelijken arbeid, dat dezelve, ofschoon reeds voor 5 jaren ter uitgave gereed, echter door gebrek aan deelneming bij het openen eener inteekening het licht niet heeft kunnen zien. Dubbel verblijdt het ons daarom, dát dit stuk, door bekorting en opneming in dat Tijdschrift aan de vergetelheid is ontrukt. Het verdient onze belangstelling ten volle. Niemand toch, die eenig belang stelt in de geschiedenis der Hervorming, kan onverschillig zijn voor eene geschiedenis van haren beroemden martelaar J. PISTORIUS. En deze geschiedenis wordt hier medegedeeld op eene vrij onderhoudende wijze, en uit de beste bronnen

geput. De levensbeschrijving van PISTORIUS door den geleerden GNAPHAEUS is hier met vrucht gebruikt. Met den eersten Verzamelaar moeten wij het betreuren, dat een merkwaardig en oud geschrift, bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Leyden* aanwezig, door den Schrijver niet kon gebruikt worden. Het zou voorzeker over enkele bijzonderheden, vooral uit de laatste dagen van PISTORIUS, nog een nieuw en treffend licht hebben doen opgaan. En zoo de Heer SCHULTZ JACOBI in de gelegenheid mogt zijn, inzage van hetzelve te bekomen, verzoeken wij hem in het belang der wetenschap, ons in het 4de stuk zijner Bijdragen nog eene *nalezing* op het werk van REUDLER mede te deelen. De bijzonderheden, die in het overige van dit geschrift aangaande de Luthersche gemeente van *Woerden* voorkomen, mogen voor het algemeen van minder belang zijn, zij rijzen in waarde, wanneer men in dezelve de uitdrukking vindt van den geest der tijden, waarop zij betrekking hebben. En de lezing van hetgeen ook te *Woerden* eens tusschen Lutherschen en Gereformeerden is voorgevallen, zal tevens bij iederen onbevooroordeelde de overtuiging verlevendigen, wat voorregt ons in het tegenwoordige bezit der godsdienstige verdraagzaamheid geschonken is, en wat ons te wachten staan zou, zoo de pogingen van sommige vlagvoerders eens hatelijken sectengeestes gelukken konden. — Genoeg, om den arbeid der Heeren SCHULTZ JACOBI en DOMELA NIEUWENHUIS aan te prijzen. Hij moge, in de eerste plaats, bij Leeraars en leden der Luthersche kerk algemeener deelneming vinden, dan daaraan, blijkens het Voorberigt, tot nog toe schijnt te zijn ten deele gevallen! Dit zou tevens den Verzamelaars tot aanmoediging zijn, om hun Tijdschrift steeds in belangrijkheid te doen winnen, en het eindelijk tot eene verzamelplaats van bouwstoffen te maken, waaruit later eene volledige geschiedenis der Luthersche kerk in *Nederland* kon worden vervaardigd, aan de eischen des tijds en der wetenschap beantwoordende.

Toespraak aan de Leden der Nederlandsche Hervormde Kerk, van wege het Godgeleerd Gezelschap, waarvan het Tijdschrift Waarheid in Liefde uitgaat. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1843. *In gr.* 8*vo.* 79 *bl. f* :-80.

De geest der Nederlandsche Hervormde Kerk in onze dagen. Door D. H. WILDSCHUT, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam,* 2*de Druk. Te Amsterdam, bij* R. Stemvers *enz.* 1843. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl. f* :-35.

Wat willen eigenlijk de zeven Haagsche Heeren? Door een' Predikant bij de Hervormden. Te Groningen, bij J. B. Wolters. 1843. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl. f* :-40.

Aan mijne Geloofsgenooten. Door W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1843. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl. f* :-20.

Zangen des Tijds, toegewijd aan mijne Geloofsgenooten. Door W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1843. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl. f* :-30.

Aan den Heer, Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. *Door* W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1843. *In gr.* 8*vo.* 7 *bl. f* :-10.

Een woord aan de Hervormde Gemeente in Nederland, door eenige leerlingen van den Hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* J. Gleuns. 1843. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* :-30.

Andermaal roepen wij de aandacht onzer lezers in voor de korte aankondiging van eenige brochures, de kerkelijke twisten van den dag betreffende. Bij de menigte van dergelijke geschriften, zal men in een tijdschrift, dat niet uitsluitend aan godgeleerdheid wordt toegewijd, met een

beknopt overzigt tevreden wezen. De orde, waarin wij hierboven derzelver titels hebben opgegeven, strekt tevens ten maatstaf van de onderscheidene waarde, die wij in afdalende linie aan deze stukken en stukjes meenen te moeten toekennen.

N°. 1 staat in alle opzigten bovenaan. Het strekt tot antwoord op het geschrift der zeven Haagsche heeren aan de Hervormde gemeente in *Nederland*, onlangs in het licht verschenen, en uitvoerig in dit Tijdschrift aangekondigd. De gezamentlijke medearbeiders aan het Groninger Tijdschrift vinden zich verpligt den aanval af te keeren, op hunne gevoelens en werkzaamheden ondernomen. Zij treden daartoe in eene opzettelijke ontwikkeling hunner gevoelens, bepaaldelijk op die punten, omtrent welke men hen zoo hard heeft aangeklaagd voor eene regtbank, waar de zaak volstrekt niet behoorde. Aanvangende met de aanwijzing van het doel, dat het Tijdschrift zich, van deszelfs oprigting af, heeft voorgesteld, en van de wijze, waarop zij zich immer voorstelden, dat doel te zullen bereiken, stellen zij reeds daardoor het overdrevene en hatelijke der beschuldigingen, tegen hen ingebragt, in het helderste daglicht. Zij hebben de pen opgevat, niet om *hunne* personen te beschermen, of *hunne* zaak te verdedigen, maar alleen om der kerke wil, en om in het algemeen te doen zien, welke beginselen zij tegen hunne aanvallers kunnen overstellen. *Drie* hoofdzaken zijn het, waarbij zij zich nader moeten bepalen: hunne gevoelens aangaande *den persoon van* CHRISTUS *en zijn verzoenend lijden en sterven*, aangaande *het gezag der H. Schrift en der Apostelen in het bijzonder*, en eindelijk *aangaande hunne betrekking en verhouding tot de Nederlandsche Hervormde kerk.* Na omtrent dit een en ander hunne denkwijze meesterlijk te hebben bepleit, worden de schrikbarende gevolgen voorgesteld, die uit de inwilliging van den eisch der Haagsche Heeren voor de kerk, den staat en de godgeleerde wetenschap noodzakelijk zouden moeten voortvloeijen. Verbiedt ons bestek hier in bijzonderheden te treden, deze kortheid valt te gemakkelijker, omdat

slechts ééne verklaring over de waarde van het geheel kan worden uitgesproken, deze namelijk, dat het stuk uitmuntend en boven onzen lof verheven is. Niet om de leerstukken of opvattingen, hier voorgedragen, op zichzelve. Wij laten deze aan hunne plaats, als reeds verspreid in het Groninger Tijdschrift, en niet met weinige woorden te beoordeelen. Maar om de uitstekende *wijze*, waarop de zaak in deze brochure is behandeld. Een geest van gematigdheid, ernst en liefde, een toon van diep gekrenkt maar welgestemd gevoel, een zin voor waarheid en regt, ademt ons, in dit schoone stuk van alle zijden tegen. Die in dit opzigt deze *Toespraak* met die der Haagsche Heeren vergelijkt, en gewoon is, den boom naar de vrucht te waarderen, zal niet langer aarzelen, wat zijde hij moet kiezen. Aan ieder, wien het om een onbevangen oordeel over dit verschil te doen is, kunnen wij niet sterk genoeg de lezing van dit stuk aanprijzen, en daarna eene herlezing van het Haagsche.

N°. 2 beveelt zich aan door eenen hoogst bezadigden toon en echt Christelijke bedoeling. Het openbaart niet zoozeer den bijzonderen geest der Groningsche school, als wel der gematigd liberale partij, die zich van het kerkelijke tot het bijbelsche standpunt terugtrekt, en gelijk zij reeds lang voor het ontstaan van het felbestreden Groninger Tijdschrift in ons vaderland bloeide, gedeeltelijk door de *Godgeleerde Bijdragen* werd vertegenwoordigd. De tweede druk, niet lang na den eersten in het licht verschenen, bevestigde het gerucht, dat de met roem bekende Predikant en Theol. Doct. D. H. WILDSCHUT, te *Amsterdam*, opsteller dezer wèl geschreven brochure was. De waardige Schrijver spreekt in den strijd een woord van vrede, en stelt zich dus voornamelijk de aanwijzing ten doel, dat, niettegenstaande alle afwijkingen, aan de zijde zoowel van ultra orthodoxen, als ultra liberalen, bij het grootste gedeelte der Hervormde Christenheid, nog genoegzame overeenstemming heerscht aangaande de voornaamste punten van het Christelijk geloof, om er hare innerlijke eenheid en hare hoop voor de toekomst op te bouwen. Op algemeen

bevattelijke wijze worden de voornaamste waarheden tot dat einde doorgeloopen, en meestal in het kleed der bijbeltaal gehuld, schoon de verschillende verklaringen der laatste bij de verschillende twistende partijen hier natuurlijk niet in aanmerking kunnen komen. — Voorts worden de welgezinde leden der gemeente ten ernstigste opgeroepen om, tegen allen, die wanorde en scheuring willen aanrigten, hunne stemmen te verheffen en alzoo de Synode in haren goeden wil te ondersteunen. Dit goede woord vinde bij velen eene goede plaats! Het verdient in blijvend aandenken bewaard te worden, ook dan als het eerste twistvuur, wat God spoedig geve, zal uitgedoofd zijn. En het strekke ten aangename bewijze van den geest der gematigdheid, die ook hen bezielt, wien *tot nog toe* door de Haagsche partij de handschoen niet zoo onmiddellijk was toegeworpen, als aan de Groninger school. Het spreekt ook van zelf, dat, zoo het *zevental* zijn' wensch aangaande laatstgenoemde mannen verkreeg, niemand, ten ware hij *geheel* met hen instemde, buiten het bereik van den herlevenden gewetensdwang zoude blijven.

Over N°. 3 kan ons oordeel minder gunstig zijn. De vraag, op den titel uitgedrukt, wordt aldus beantwoord: zij willen *geheele omkeering der bestaande Nederlandsche Hervormde kerk.* Niet genoeg heeft de Eerw. Schrijver, onzes inziens, onderscheiden tusschen het *noodzakelijk gevolg* en het *bepaalde doel* van de pogingen der zeven Adressanten. Of ook de toon van Christelijke gematigdheid, bij brandenden ijver voor de goede zaak der vrijheid, wel genoegzaam bewaard is, meenen wij te moeten betwijfelen. Het belangrijkst gedeelte dezer brochure is dat, hetwelk de *middelen* in het licht stelt, welke de Haagsche Heeren in het werk stellen om hun doel te bereiken. Hier ontvangen zij menigen welverdienden stoot. Aan het slot wordt nog de belangrijke beoordeeling der zaak in quaestie, in den *Tijdgenoot* van den 9den Maart voorkomende, voor een gedeelte overgenomen.

N°. 4 is een hartelijk woord, in regt goeden en vrijen geest geschreven. Het vat echter de zaak minder grondig

op, dan zijne voorgangers. Het vermaant echter op waardige wijze tot waakzaamheid en ijver, en waarschuwt vooral, dat men zich toch het gevaar niet al te gering zou voorstellen. De Schrijver ontraadt daarom ieder vergelijk met de Dordsche partij, dewijl dit bij het verschil van hoofdbeginsel onmogelijk is, en slechts den grond tot nog droeviger scheuring zou leggen. Door diep gevoel gedrongen, meende de wakkere WARNSINCK, dat hij, als Protestant, de zedelijke verpligting had, om alzoo te spreken, als hij hier deed. En voorzeker zullen velen hem met ons danken voor dit *woord op zijn pas*, dat ernstige behartiging vinde!

Dezelfde achtingwaardige Schrijver heeft de kerkelijke twisten tot een voorwerp gemaakt zijner poëzij. Als wij beide stukjes, N°. 5 en 6, achteraan plaatsen, en slechts met een enkel woord vermelden, het is niet, omdat wij derzelver dichterlijke waarde miskennen, maar alleen omdat zij uit haren aard voor de zaak zelve minder kunnen afdoen. N°. 5 bezingt op eene waardige wijze vier onderwerpen, *de strijd*, *het onbevatbare*, *de verzoening*, *menschenvonden*. Vooral het laatste is schoon, en allen hebben wij met genoegen gelezen. De verzen aan den Heer GROEN VAN PRINSTERER, ook aan de zes overige Adressanten gerigt, zijn van minder beteekenis. Die Heer wordt hier als »SAULUS" aangesproken, die de Christenen vervolgt. — Vragen als

»Weet gij den wind te leiden of te keeren,
  Is u 't gewest van sneeuw of ijs bekend?
Stemt gij de harmonie der sfeeren,
  Zijt gij het die den *wagen* ment? enz. enz.

kan de Heer GROEN VAN PRINSTERER gerust ontkennend beantwoorden, zonder dat hij zich nog in het minst gedrongen voelt, van zijn standpunt af te gaan. Overigens deelen wij van harte in den wensch, waarmede WARNSINCK zijne dichtregelen eindigt, en bidden met hem voor den vrede der kerke.

N°. 7. Aangaande deze brochure geldt geheel hetzelfde,

wat in ons vorige verslag over een' dergelijk stuk van de leerlingen des Heeren PARREAU is in het midden gebragt. Het is om de redenen, dáár opgegeven, lezingwaardig, schoon anders de goede wil meer dan de inhoud zelf eenig gewigt in de schaal kan werpen. *Tantum.*

Een woord aan de kern der Hervormde Gemeente in Nederland, door J. VAN DER LINDEN, V. S., *Predikant te Kantens. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1843. *In gr. 8vo.* 58 *bl. f* :- 45.

Dit vlugschriftje, een der tallooze, die aan de tegenwoordige woelingen in de Nederlandsche Hervormde kerk hun bestaan te danken hebben, werd vooral uitgelokt door het *adres aan de Synode* van 1842, door de zoogenoemde zeven Haagsche Heeren (anderen zeggen, ongetwijfeld spottenderwijze: *Haagsche wijzen*, met toespeling op het zevental Griekache wijzen). Het boekje »neemt echter geene kennis van de *oproeping aan de Hervormde Gemeenten in Nederland*, dezer dagen door den druk gemeen gemaakt." De Heer VAN DER LINDEN stelt zich de beantwoording voor der volgende vragen: Wat hebben en bezitten wij op het kerkelijk gebied tegenwoordig? Wat staan wij in de toekomst te verliezen, bij voortgaande laauwheid en onverschilligheid? Wat moeten wij doen, om in dezen staat van zaken te behouden, wat wij hebben?

Het publiek kent den Heer VAN DER LINDEN genoeg als iemand, die niet gewoon is, zich in zaken van Godsdienst door het gezag van anderen te laten leiden. In welken geest zijn geschrift is, kan dus gemakkelijk worden gegist; hij geeft vele belangrijke en behartigingwaardige opmerkingen, doch 'smans geschrijf zou er niet bij verloren hebben, indien hij hadde kunnen goedvinden den scherpen, stekeligen toon te verzachten. Wij zien niet, waartoe die diene; hij verraadt zekere gekwetste eigenliefde, en, hoe men ook over de Haagsche wijzen en de dwazen, die het met hen houden, denke, de toestand der Nederland-

sche Hervormde kerk is tegenwoordig van dien aard, dat geene vinnige zetten haar kunnen helpen, maar *of* bezadigde ernst, aan het onderwerp voegende, *of* scherpe *satyre*, die de roervinken in hunne jammerlijke onkunde en dwaasheid ten toon stelt, maar dan de zaak ongemoeid late, *of* een verachtend stilzwijgen, en het rustig gaan van zijn' eigen' weg naar den regel des Evangelies alleen, zonder kommer omtrent menschelijke meeningen. Het laatste ware misschien het beste, maar men heeft de menigte zoo behendig in beweging weten te zetten, dat men wel alles doen mag, om den eenig goeden weg betreden te houden, en hen terug te houden, die welligt wankelmoedig zouden worden. Hoe de gewone aankondigers van dergelijke geschriften van den dag over *de zaak ten principale* denken, is reeds meermalen ontvouwd, waarom wij het hier niet herhalen.

Kerkelijke Toespraak, bij gelegenheid van het afsterven van den WelEerwaardigen Heer ALBERTUS LOFVERS, *in leven Predikant bij de Hervormden te Middelstum en Toornwerd, gerigt aan diezelfde Gemeente, naar aanleiding van* 1 *Cor. III:* 21b, 22, 23, *uitgesproken aldaar op den* 26 *Februarij* 1843, *door* J. VAN DER LINDEN, V. S., *Predikant bij de Hervormde Gemeente van Kantens. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1843. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* :-30.

De Eerw. lijkredenaar noemt de voorrede voor deze Leerrede » een breeden gevel voor een klein huis." Gelijk de lezer uit den titel ziet, is de stoep, om in de leenspreuk te blijven, weinig minder breed. Wij hadden overigens geene reden om anders te denken, dan dat alles regt goed gemeend is, ofschoon het een en ander dan ook wel wat wonderlijk zij. Het was b. v. een vreemde inval, om den kinderen van den overledene voor te stellen, *staande en alleen* onder de lijkrede op hunnen vader te

zingen *Psalm* XXX: 3, de drie eerste regels, terwijl dan de gemeente met het orgel de drie laatste regels zou aanheffen. De kinderen verklaarden er zich niet sterk genoeg toe, en alzoo viel deze *liturgische* zonderlingheid — want de opgegeven regels hebben juist niets kenmerkends voor de gelegenheid, daar de bedroefde kinderen niet b. v. *Psalm* XLII: 3, of *Psalm* LXII: 4 of iets dergelijks hadden moeten zingen, maar eenvoudig eene vermelding van Gods lof — viel, zeggen wij, deze *liturgische* zonderlingheid in het water. Niet alzoo bewerkt men (zie de *voorrede*) afwisseling in den ouden slenter van het uitwendige.

Na de toelichting van zijnen tekst gaat de Redenaar over »tot de orde van den dag"; hij meent tot hetgeen de gelegenheid van den dag vordert, of met zich brengt; maar wie de bekende uitdrukking in aanmerking neemt, vindt er, met ons, een eenigzins grappig denkbeeld in, dat dáár althans niet te pas kwam. Zoo ook de vraag: »gij neemt het mij niet kwalijk, dat ik uwen LOFVERS ook in de rij van deze gemoedelijke en brave dienaren der kerk opneme?" Waarlijk, indien de — naar wij vernemen, achtingwaardige — overledene door zijnen ambtgenoot VAN DER LINDEN in de rij van gemoedelijke en brave dienaren der kerk (waarom niet *van* CHRISTUS?) moet OPGENOMEN worden..... Dan volgen een paar vragen, die tot de waardigheid der Evangeliebediening betrekking hebben, en daarna: »Gij hebt mij veroorloofd, ALBERTUS LOFVERS op te nemen in de orde der" enz. Later doet de Redenaar de middelen en krachten (te onzer opleiding) »volgens den tekst (vs. 22b) voor zijne hoorders optreden in de rij." — Kortom, het is ..... welgemeend, wij twijfelen er niet aan, maar zonderling ook — daaraan twijfelen wij evenmin.

De Vrouw uit een natuur-, ziekte- en geneeskundig oogpunt beschouwd. Door Dr. D. W. H. BUSCH, *Koninkl. Pruiss. geheim Medicinaal-Raad, gewoon Hoogleeraar in de ge-*

neeskunde enz. te Berlijn. Uit het Hoogduitsch vertaald door H. H. HAGEMAN, JR., *Doctor in de Genees-, Heel- en Verloskunde te Amsterdam. Iste Deel. Natuurkunde van de Vrouw. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1842. *In gr. 8vo. VIII en 472 bl. f 4-25.*

Wij ontvangen hier het eerste deel eener vertaling van een op zeer ruime schaal aangelegd werk over gynaecologie. De inleiding bevat een geschiedkundig overzigt, waarin vooral bij HIPPOCRATES wordt stil gestaan, met eene rijke litteratuur, gelijk wij dit bij onze Duitsche naburen gewoon zijn te verwachten; voorts eene beknopte opgave van het plan der behandeling. Het geheele werk zal uit drie hoofdafdeelingen bestaan. De eerste bevat de algemeene leerstukken, de physiologie en pathologie van de vrouw; de tweede afdeeling zal de bijzondere geneeskunde van alle ziekten der vrouw behelzen; de derde eindelijk zal handelen over de kunstbewerkingen, die door de in de tweede afdeeling beschrevene ziekten noodzakelijk worden. Het eerste deel dezer Hollandsche vertaling bevat de physiologie der vrouw en derhalve het eerste gedeelte der eerste afdeeling.

Het eerste Hoofdstuk handelt over het geslachtskarakter der vrouw in het algemeen. Hier wordt eerst de vrouw van hare zedelijke zijde beschouwd. In dit gedeelte heeft de Schrijver blijkbaar veel gebruik gemaakt van de *Physiologie* van BURDACH, en zijne opmerkingen over het verstand en karakter der vrouw behelzen niet veel nieuws of treffends. Den Vertaler maken wij opmerkzaam op hetgeen reeds zoo dikwerf gezegd is, dat het Duitsche woord *Vernunft* niet door vernuft moet worden overgebragt (zie bl. 34). Ook was ons het woord *grootaardig* (op bl. 36, reg. 14 van ond.), eene letterlijke overzetting van het in de laatste tien jaren, zoo geliefde Duitsche modewoord *grossartig*, in het Nederduitsch nog onbekend, en wij wenschen het niet te zien ingevoerd. Waar de Heer BUSCH zijne opmerking mede regtvaardigen kan, *dat de vrouw niet in de eenzaamheid tot God wil bidden, maar het liever in de kerken doet*, bl. 38, weten wij niet, maar het strookt niet met onze ervaring. Hoe vele moeders bidden in hare binnenkameren, zonder ophouden, bij het ziekbed harer kleinen, of verzuchten met volharding tot God bij het wangedrag harer telgen! Door

zulke rhapsodische opmerkingen maakt men de boeken slechts noodeloos grooter, en wanneer de Schrijver geene betere aanteekeningen mede te deelen had, kon hij dit gedeelte gevoegelijk achterwege gelaten hebben. Het tweede gedeelte van dit Hoofdstuk beschouwt de vrouw van hare ligchamelijke zijde en bevredigt ons meer, hoezeer men ook hier niet veel meer vinden zal, dan 't geen reeds door SOEMMERRING, AUTENRIETH en BURDACH opgeteekend was. De beschrijving der stemwerktuigen, die in het derde gedeelte, hetgeen de vrouw van de zijde harer geslachtsverrigtingen beschouwt, voorkomt, behoorde, onzes inziens, veeleer in dit tweede gedeelte geplaatst te zijn. Het vierde en laatste gedeelte van dit eerste Hoofdstuk beschouwt de vrouw naar gelang van het verschil der hemelstreken en der natiën. Ook dit gedeelte is zeer rhapsodisch behandeld, even als het eerste gedeelte van dit Hoofdstuk, en bezit niet die eigenschap, welke de Duitschers door het woord *übersichtlich* uitdrukken. Eerst wordt het ligchamelijk verschil beschouwd, waarbij vooral bij het bekken wordt stilgestaan en gebruik gemaakt van G. VROLIK's onderzoekingen; daarna het karakter, waarbij evenwel weder veel over ligchamelijke bijzonderheden, over blond en bruin haar, over gelaatskleur, over de ontwikkeling van den boezem, te gelijk met opmerkingen over zeden en beschaving, over gevoel en kunstzin, alles oppervlakkig door elkander, voorkomt.

Het tweede Hoofdstuk handelt *over de vrouw in den kinderlijken leeftijd.* Het vangt aan met eene beschouwing van het *embryo.* Beknoptelijk wordt hier de ontwikkeling der geslachtsdeelen, bepaaldelijk naar de nasporingen van RATHKE en MÜLLER, nagegaan; voorts de verhouding tusschen de geboorten van jongens en meisjes met opgave van tabellen toegelicht, waarvan die op bl. 90, 91 aan den Schrijver eigen is, de overige uit de werken van BICKES, QUETELET en anderen ontleend zijn. Het resultaat is, dat er, gelijk bekend is, meer jongens dan meisjes geboren worden, dat deze verhouding bij wettige kinderen ongeveer is als 106 : 100, bij onwettige als 103: 100, een verschil, waarvan de redenen moeijelijk zijn op te sporen; dat, wanneer de vader jonger is dan de moeder, zulks de geboorte van meisjes begunstigt enz. Hierop volgt eene beschouwing der vrouw in de kinderjaren, waarover niet veel meer dan het algemeen

bekende gezegd wordt. Hierbij worden ook de *temperamenten* behandeld.

Het derde Hoofdstuk handelt *over de huwbaarheid der vrouw* (of beter over de vrouw in haren huwbaren leeftijd). Het maakt uit zijnen aard op eene grootere uitvoerigheid aanspraak, en beslaat dus ook het grootste gedeelte van dit boekdeel (van bl. 113—453). Eerst gaat de Schrijver met groote uitvoerigheid na, hoe de leeftijd, waarop het meisje huwbaar wordt, volgens luchtstreek, volksstam, temperament en leefwijze verschilt; daarna beschouwt hij de afmetingen van het bekken, den toestand der geslachtsdeelen en de kenteekenen der virginiteit, alles met aanhaling eener rijke litteratuur, die misschien door kritische zifting belangrijker wezen zou. Vervolgens gaat hij over tot de beschouwing van de verschillende levensverrigtingen van het vrouwelijk organismus in dit tijdperk. Hier komt in de eerste plaats de stondenvloed in aanmerking (bl. 141—185). Dit gedeelte wordt met veel geleerdheid en zaakkennis behandeld, en het door velen ook nu nog aangekleefde gevoelen van den invloed der maan, te gelijk met andere volksvooroordeelen omtrent deze functie, wordt teregt verworpen. Bij de analoge verschijnsels in de klasse der zoogdieren, hadden de waarnemingen van onzen Prof. NUMAN wel eenige vermelding verdiend. Onze nieuwere physiologie verbiedt ons, de maandelingsche bloedontlasting eene afscheiding (secretie) te noemen, gelijk BUSCH op bl. 155, 156 schijnt te willen. Gepast en kort drukt REMAK in een onlangs uitgegeven werkje (*Die abnorme Natur des Menstrualblutes*, Berlin 1842, ook afgedrukt in BUSCH *Zeitschr. für Geburtskunde*, Bd. XIII, Heft 2) zich over deze zaak aldus uit: »*Wir werden den Menstrualfluss keineswegs als eine Secretion im engeren Sinne des Worts, sondern nur als eine mit einer* Schleimsecretion verbundene kapillare Haemorrhagie *bezeichnen müssen*," S. 20, 21. In de tweede plaats handelt de Schrijver over de geslachtsdrift. De Schrijver beschouwt deze als van het zenuwstelsel afhankelijk, »zij is," zegt hij, (bl. 188), »eene zuiver dynamische verrigting, die eerst de afscheiding van het zaad bewerkt, zoodat deze als iets secundairs, niet als iets primairs, als oorzaak [van de geslachtsdrift] moet beschouwd worden." Wij willen niet stilstaan bij het minder juiste der benaming van verrigting (*functie*),

voor de geslachtsdrift gebezigd, maar de stelling zelve is zoozeer in tegenspraak met vergelijkende physiologie, dat wij niet begrijpen kunnen, hoe zij uit de pen des bekwamen Schrijvers vloeide. De eerste oorzaak ligt in de geslachtsdeelen; de daar werkende prikkel deelt zich aan het zenuwstelsel mede, en bij den mensch verbinden zich daarmede voorstellingen der verbeelding en zedelijke denkbeelden, en zoo wordt de oorspronkelijk organische toestand een bron van begeerten en neigingen; maar het is de bron der rivieren uit de monding afleiden, wanneer men deze neigingen en hartstogten als primair en de *Secretio Seminis* als secundair beschouwt. In de derde plaats handelt de Schrijver over den bijslaap (bl. 204—220). In de vierde plaats spreekt hij over de bevruchting (bl. 220—281). Wanneer de Schrijver hier de overbrenging van het *semen* tot de *ovaria* onnoodig acht en zelfs beweert, dat het niet onmiddellijk naar de eijerstokken komen *kan* (bl. 241), dan zijn hem zekerlijk de waarnemingen van BISCHOFF niet bekend geweest, 't geen de Vertaler had behooren te verbeteren. Van meer belang dan zijne physiologische redeneringen zijn de uitvoerige statistieke opgaven over vruchtbaarheid, over de verhouding van tweelinggeboorten tot de anderen (die men gemiddeld als 1 op 80 in *Europa* schijnt te kunnen schatten), over die van drielingen enz. Dat tweelinggeboorten alleen in zeer vruchtbare huwelijken zouden voorkomen, gelijk de Schrijver op bl. 262 beweert, is niet zonder uitzonderingen aan te nemen. Hierop volgt in de vijfde plaats de beschouwing der zwangerschap (bl. 282—360). Bijzonder naauwkeurig en leerzaam worden hier de verschijnsels der zwangerschap en de gemoedsgesteldheid der zwangere vrouw geschilderd. Met veel zorg worden ook de vliezen van het ei beschreven, en de gevoelens der verschillende Schrijvers over dit punt naauwkeurig uiteengezet. De eigenlijke ontwikkelingsleer wordt niet behandeld, maar alles meer uit een verloskundig oogpunt beschouwd; daarom is ook het vraagpunt van vervroegde en vertraagde geboorte met naauwkeurigheid behandeld. In de zesde plaats beschouwt de Schrijver de baring. Hij verwerpt bij dezelve, zoo het ons voorkomt te regt, de medewerking der vrucht, en schrijft haar alleen aan de zelfstandige werking der baarmoeder toe. Het zevende gedeelte van dit Hoofdstuk handelt over het kraambed, de kraamzuivering en het terugkeeren tot den norma-

len toestand (bl. 415, 430); het achtste eindelijk over het zogen (bl. 430—453).

Het vierde Hoofdstuk, waarmede deze physiologie der vrouw besloten wordt, handelt over de vrouw in het tijdperk der afname of des ouderdoms (bl. 454—472). Dit Hoofdstnk bevat ook belangrijke statistieke opgaven, waaruit blijkt, dat het vrouwelijk geslacht in het algemeen eenen grooteren levensduur vertoont dan het mannelijke, en dat slechts in den ouderdom van 7 tot 14 en van 30 tot 40 jaren meer vrouwen dan mannen sterven, en dus vóór het tijdperk van ontwikkeling en vóór dat van teruggang des levens.

Deze inhoudsopgave bewijst voldoende, dat wij, niettegenstaande enkele ingevlochtene aanmerkingen, het boek prijzen, vooral in die gedeelten, waarin eene rijke ervaring den Schrijver bijzonder heeft voorgelicht. Ook de vertaling is over het geheel als welgeslaagd te beschouwen, eenige kleine misstellingen uitgezonderd, zoo als het boven opgegevene woord *vernuft* voor *rede*, en de op bl. 187, reg. 7, voorkomende woorden *opgerigten toestand*, waar wij uit den zamenhang gissen, dat in het oorspronkelijke *aufgeregten Zustande* gelezen zal worden.

Gedachten over des Menschen Ziel, van J. DE KONING, *Stads Medicinae Doctor en Heel- en Vroedmeester te Zalt-Bommel, enz. enz. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1843. *In post 8vo. 67 bl. f* : - 60.

De Heer DE KONING wil dit stukje beschouwd hebben als eene bijlage tot zijne verhandeling *over het leven en deszelfs gevolgen bij den Mensch.* Een niet zeer gunstig verslag werd van dit laatste gegeven in ons Tijdschrift voor 1841, bladz. 106 – 112. Dezen, zoo als de Heer DE KONING hem zeer beschaafd noemt »ultra dommen Recensent" heeft hij »eenmaal genoeg ten toon gesteld," en noemt hem verder »zijner onwaardig." Tot troost van den Schrijver zij gezegd, dat de Redactie van dit Tijdschrift wijselijk de aankondiging van het onderhavige stukje niet weder aan dien *ultra dommen Recensent*, maar aan een' ander' heeft toevertrouwd, — doch die misschien in het oog van den zeer geleerden Heer DE KONING nog veel dommer is. Ja, 't is wat te zeggen met dat recenseren. Neem een boek voor u; lees het niet

eens, doorblader het niet eens; wat? snijd het niet eens open, maar schrijf: »Het voor ons liggende stuk hebben wij over het geheel met goedkeuring gelezen. Wij kunnen wel niet zeggen, dat wij het in allen deele met den kundigen, verdienstelijken schrijver eens zijn, maar moeten hem met dat al den lof geven, dat hij zich van zijne taak voortreffelijk heeft gekweten, waarom wij zijn geschrift met den ruimsten lof aanprijzen. Plaatsgebrek verbiedt ons meerdere uitweiding." Wel, Heer Schrijver! wat zegt gij van dezen Recensent? Is hij een ultra-domöor?..... Een ander zal daarentegen vele aanmerkingen maken, die men niet kan tegenspreken, van welker gegrondheid men zich bij nadenken moet overtuigd houden. En wat is dan het loon van den Recensent, die op eene zaakrijke, *gedetailleerde* beoordeeling ijverig heeft gewerkt? Hij heet een botterik, omdat hij de waarheid liever had, dan de eigenliefde van eenen schrijver. Waarlijk, onze collega, de ultra-domöor (zoo komt hij zeker wel niemand dan den Heer DE KONING voor) had wel gelijk, toen hij op de zeer nederige en bescheidene antikritiek van den Heer DE KONING alleen met het puntdicht van HUYGENS antwoordde:

De kinders van ons hoofd, de vodden, die wij schrijven,
Betooveren ons hart, als die van onse lijven;
'T Schijnt dat hij ons aen 't ooge raeckt,
Die s' op het allerminste laeckt.

Om het hoogst belangrijke van het onderwerp willen wij iets langer bij dit stukje verwijlen, dan wij anders bij zoo klein een boekske zouden doen. De Schrijver verzekert, dat hij reeds voor meer dan dertig jaren zijne eigene of ontleende denkbeelden heeft gehad en aangekweekt over des menschen ziel. Nooit kon hij zich vereenigen met hen, die dat wezen eenen *onstoffelijken geest* noemden, en dat wel om de volgende redenen, die wij hier en daar met 's mans eigene woorden opgeven:

1. Indien de ziel onstoffelijk ware, zou zij eeuwig moeten zijn, gelijk God, of in allen gevalle een deel van het allerheiligste, goddelijke wezen moeten uitmaken. Dit kan niet; derhalve......

2. Is des menschen geest later geschapen, of schept het Goddelijke wezen telkens, voor elk menschelijk ligchaam, eenen geest? Het scheppingswerk was met den zesden dag

volbragt; dus kan het laatste niet waar zijn. Derhalve het eerste. Maar waar was dan mijn geest, voordat hij met mijn ligchaam vereenigd werd? Wat deed hij? Wat dacht hij? *Iets* toch wel; maar hoe komt het dan, dat hij zich daarvan niets meer herinnert?

3. »Is des menschen geest, staande dat het ligchaam nog »in den moederschoot omsloten lag, op eenen zekeren be»paalden tijd of tijdperk daarmede vereenigd geworden? »Wat heeft hij dan in zijnen engen kerker gedacht, en dat »wel in een onvolkomen ligchaam, alwaar de levensorganen »nog, als het ware, plantaardig zijn? Waarom weet hij »niet van het in de wereld treden van zijn stoffelijk »hulsel?" enz.

4. De mensch is na zijne geboorte veel langer hulpeloos, dan het dier. Een onstoffelijke geest zou wel dadelijk zijne hoogere afkomst toonen.

5. »Waarom, als de ziel een geestelijk wezen is, hangen »de ontwikkelingen van zijne verstandelijke vermogens zoo »geheel alleen af van den groei en de ontwikkelingen van »de hersen- en zenuwweefsels?"

6. »Waarom moet de geest, om te denken, en om zijne »gedachten te onthouden, juist eerst de taal aanleeren, »waarin zijn ligchaam geboren is? Strookt dit vernederend »denkbeeld met het ideaal van een geestelijk wezen? of heb»ben de geesten, eer zij in hunne stoffelijke woning omslo»ten werden, eene eigene taal?"

7. Indien de ziel een onstoffelijke geest is, waarom weet hij dan niets van zijne nachtelijke werkzaamheden en gedachten? Want een onstoffelijke geest moet altijd werkzaam zijn?

8. Hoe verklaart men den invloed van droomen, ziekten, dronkenschap en dergelijke anders, dan door diepe afhankelijkheid des geestes van het ligchaam aan te nemen, waarmede zich het denkbeeld van een onstoffelijk, en daarom zoo veel voortreffelijker wezen niet laat vereenigen?

9. Bij ouderdom en verval des ligchaams gaat ook de geest aan het kwijnen; weder een bewijs der afhankelijkheid des laatsten van het eerste.

10. Eindelijk: een geest is aan geene plaats gebonden, en kan dit niet zijn, of worden.

Wanneer wij nu deze gronden nader in oogenschouw nemen, dan is het duidelijk, dat de 4, 5, 7, 8, 9 uitgaan

van het naauwe verband tusschen het ligchaam en de ziel. Zij gelden dus niet tegen de onstoffelijkheid of zuivere geestelijkheid der laatste, maar tegen haar afzonderlijk, van het ligchaam onderscheiden bestaan; tenzij men, en dit zal dan ook wel het eenvoudigste zijn, aanneme, dat de ziel, schoon in wezen van het ligchaam onderscheiden, nogtans, zoo lang de mensch op aarde leeft, daarmede *noodzakelijk* verbonden is, dat wil zeggen, zoodanig verbonden, dat volstrekt geene indrukken van buiten anders dan door middel van het ligchaam haar kunnen bereiken, en zij het vermogen mist, om buiten het ligchaam en deszelfs invloed werkzaam te zijn (*). Hoe de ziel na den dood des ligchaams

(*) Dit *noodzakelijk*, als regel verstaan, laat misschien uitzonderingen toe. En alzoo zou men — zonder deze twee voorbeelden voor *identisch* te houden — zoowel het zonderlinge van sommige verschijnselen van het dierlijk *magnetismus*, als PAULUS zeggen 2 *Cor.* XII: 1—4 kunnen verklaren, als zijnde *abnormale* werkingen van den geest, *buiten invloed des ligchaams*. Mogelijk zou men daartoe ook kunnen brengen eenige verschijningen, voorspellingen, gelijktijdige gedachten, bewustheid van 't geen op een' afstand gebeurt enz. (droomen niet) waarvan toch ontegensprekelijke voorbeelden bestaan. Dan vraagt men: hebben die *abnormiteiten* hare wetten? Zoo ja, welke zijn die? Dit veld is nog geheel niet ontgonnen en is misschien niet te ontginnen zonder eene onafzienbare reeks van welgestaafde en in alle omstandigheden bekende daadzaken. Hoe? indien eens het *magnetismus* de kracht ware, waardoor men, onder gegeven omstandigheden, ziel en ligchaam in geheel afzonderlijke werking, onafhankelijk van elkanderen, kon plaatsen? Aldus zou zich het overwigt, de kunstterm noemt het *magnetisch rapport*, verklaren. Rec. is geen geneesheer, evenmin als een *magnetiseur*, maar heeft meermalen met het dierlijk *magnetismus* proeven bijgewoond en zelf genomen, die hem in het geopperde denkbeeld versterkten. Intusschen meent hij hier te mogen en te moeten bijvoegen, dat hij het gansche verschijnsel, juist om deszelfs raadselachtigheid en het ligt mogelijke misbruik, houdt voor een scheermes, dat niet voegt in de hand van een kind, en waaromtrent men de strengste zelfbeproeving noodig heeft. Rec. durft de stelling verdedigen, dat het een zegen voor de menschheid is, dat

hare indrukken zal ontvangen, is ons onbekend, en dat kan niet anders. Het is een gevolg daarvan, dat wij, juist door die tegenwoordige vereeniging van de ziel met het ligchaam, ons eigenlijk geene zuiver geestelijke wezens kunnen denken, evenmin als de oneindigheid in ruimte en de eeuwigheid. Men trachte het denkbeeld te vatten — het zal niet gelukken, en hoogstens zal men zich met eenige *negative* denkbeelden moeten behelpen. Doch dit neemt het bestaan zelf niet weg, anders zou men aan God insgelijks om deze reden het bestaan moeten ontzeggen. Want dat iets alleen in zooverre voor mij bestaat, als ik het denkbeeld er van omvat (men zou dit de *philosophie* van het *subjective* kunnen noemen) is iets, waarbij men met woorden speelt, en — welligt zich zelven niet begrijpt. Op dit denkbeeld, zich geen zuiver geestelijk wezen buiten God te kunnen denken, stuitte ook de Heer DE KONING. Vandaar zijne *eerste* en *laatste* bedenking, omtrent welke hij niet genoeg schijnt in het oog te hebben gehouden, wat hij zelf zegt, bladz. 20: »Waar het onderzoek vruchtbaar (eene blijkbare misstelling »voor *vruchteloos*) is en het kennen ophoudt, aldaar moet »het gelooven eenen aanvang nemen." De *tweede*, *derde* en *zesde* bedenking eindelijk zijn slechts bijkomend. Wij kunnen van al het daar gevraagde niets beantwoorden; doch dit bewijst alleen, dat wij van het onstoffelijke geene heldere denkbeelden hebben. Het zou dus hier weder nederkomen op de stelling: hetgeen ik niet begrijp, kan niet waar zijn.

Zoover het *negative* gedeelte der verhandeling. Het positive derzelve bestaat, na eenige aanmerkingen over den zin, waarin het woord *geest* doorgaans gebruikt wordt, en ook in den Bijbel gebruikt is, in het voordragen en ontwikkelen der stelling, die hierop nederkomt: God heeft onmiddellijk de grondbestanddeelen van alles, de *atomen*, geschapen, waarvan sommige met de opwekbaarheid, d. i. vatbaarheid, om onder zekere voorwaarden tot levensuiting

---

de heidensche oudheid het *magnetismus* niet kende. Alleen — hoe wonderspreukig het schijne, — onder het Christendom, dat overwinning op zichzelven uitvoerlijk maakt, kan deze plant opwassen, tieren en — tot zegen der menschheid worden. Geene onheilige hand rake aan dit waas.... wij hebben *sapienti sat* gezegd en sluiten deze lange noot, die ons verder afleidde, dan wij bedoelden.

te komen; die voorwaarde is de geslachtsvereeniging. Alzoo ontstaat het dierlijk leven, gelijk dit door den Schrijver in zijne verhandeling *over het leven* enz. is uiteengezet. »De »ziel nu is een zeer voortreffelijke en in deszelfs *grond-»aanleg* voor hooge ontwikkeling en volmaking vatbare »*Atoom*: — een stoffelijk wezen in deszelfs *grondaanleg*, »een wezen dat even als de *Atomi* der ligchamen door de »voortteeling ten zinnelijken leven is opgeroepen: — een »bijzondere *Atoom*, of zoo men het liever noemen wil, »*eene bijzondere grondstof*, welke door den alwijzen wil van »den Almagtige, toen Hij alles uit het niet, te Zijner tijd, »te voorschijn riep, begaafd is met eene eigensoortige, »hoogst voortreffelijke vatbaarheid, om zich op eene geheel »eigen lijdige (?), en zeer van al het ons bekende gescha-»pene, verschillende wijze te ontwikkelen, doch welke ont-»wikkeling dan eerst kan plaats hebben, wanneer het in »wederkeerige werking treedt met een gegeven menschelijk »ligchaam, en wel zoo, dat deze ontwikkeling meerendeels »afhangt van den normaal-toestand en de ontwikkeling van »de hersen- en zenuworganen, ja zelfs van den normaal-»toestand en de ontwikkelingen van andere ligchaamsdeelen." Is dit eene verklaring? Eene duidelijke? Voldoende? Rec. betwijfelt het. Hetgeen intusschen den Schrijver tot deze beschouwing aanleiding gaf, schijnt vooral te zijn geweest de opmerking van het verschillende, en van het erfelijke der temperamenten en karakters; zijne slotsom daaromtrent is deze: »dat het temperament en karakter zich vormen naar »ziel en ligchaam beiden, dewijl deze een' en denzelfden »oorsprong hebben, te zamen zich ontwikkelen door dezelfde »oorzaken en uitwendige krachten, te zamen op het aller-»naauwst verbonden zijn, steeds eene onderlinge zinnelijke »werking op en met elkanderen onderhouden, ieder naar »deszelfs aanleg, hoogeren of lageren toestand en inwendige »kracht, verbindtenissen en werkingen, die alleen bij den »dood des ligchaams, wanneer de scheikundige verbindingen »der werktuigen en der zinnen niet meer bestaan, voor onze »beschouwingen ophouden."

Van te groote duidelijkheid schijnt dit alles niet te beschuldigen. Ons althans is het niet regt helder. Wij voegen er alleen nog bij, dat, gelijk men uit de vroegere verhandeling weet, het menschelijke ligchaam, volgens den Heer DE KONING, na den dood eindelijk geheel en al in gaz over-

gaat, en dat slechts de ondeelbare, onvergankelijke, onzigtbare deeltjes, de *Atomen*, overblijven. Het *ziel-Atoom* sluimert zoolang, totdat eene nieuwe ontwikkeling is voorbereid, als wanneer het met de *ligchaam-atomen* weder tot een mensch vereenigd wordt, en dit is *opstanding*, die trapsgewijs geschiedt, omdat van lieverlede de ontwikkelingsperiode der *Atomen* van gestorvenen plaats heeft. »Wat zijn »duizenden van jaren, waar geene opvolging van tijd be»staat? Een oogenblik! Ja niets anders, dan het openen »en sluiten der oogen. Alzoo is de dood, ook zoo de op»standing. Één tijdsgewricht. Doch boven dit alles wordt »deze daadzaak (namelijk het sluimeren van het ziel-*Atoom* »gedurende den dood des ligchaams) op het krachtigste be»wezen door den *Mond der waarheid* zelve. Hij zeide: »Het »»dochtertje is niet dood, maar slaapt." — »Lazarus, »»onze vriend slaapt, en ik ga henen, om hem uit den »»slaap op te wekken." "

Het eerste staan wij gaaf toe: het beroep op de aangehaalde woorden van JEZUS niet. Want althans in het eerste gezegde, indien men dit dan drukken wil, heeft juist eene *disjunctie* plaats van *dood* en *slaap*, waarmede men moeijelijk zal kunnen bewijzen, dat de dood een slaap is, daar er veeleer het tegendeel uit zou zijn af te leiden. De Schrijver meent voorts, dat JEZUS zulke ontzettende wonderen (als dooden-opwekkingen) niet behoefde te verrigten, om daardoor zijne hooge afkomst en zijne magt te bewijzen; dat hiertoe b. v. het stillen van stormen enz. evenzeer dienstig was. Maar dat hadde niet kunnen bewijzen, of liever verzinnelijken, dat Hij de Heer des levens, dat Hij, Hij zelf de opstanding en het leven was.

Ten slotte poogt de Schrijver oplossing te geven van de volgende tegenbedenkingen. Indien des menschen ziel in een stoffelijk *Atoom* bestaat, dan zullen er waarschijnlijk zeer vele van die *Atomen* verloren gaan, en die hebben dus doelloos het aanzijn bekomen; — de werkeloosheid van de ziel in den ondersteld en slaap gedurende den dood des ligchaams; — dat stof niet denken kan; — de bijbelsche voorstelling van de opstanding. Kortheidshalve moeten wij die oplossingen voorbijgaan.

Wij vinden ons met een beslissend oordeel over de hoofdstelling van den Schrijver verlegen; maar zien ook niet in, dat wij zulks behoeven te uiten. Men leze, beproeve, en

oordeele — zoo heette het van het *zout met cognak* boekje. Nopens het oneindig gewigtiger en ernstiger onderwerp dezer verhandeling zal dat nog wel veel meer gelden. Scherpzinnigheid ontzeggen wij den Schrijver niet, en ofschoon het een en ander wel eens wat wonderlijk wordt bijgehaald, en — *sit venia verbo!* — dooreengehaspeld, het boekje bevat veel, dat nadenken verdient en aanlokt. De mindere duidelijkheid moet men de edelmoedigheid hebben, goeddeels aan het onderwerp toe te schrijven. Overigens achten wij ook op dit geschriftje toepasselijk, hetgeen de hevig aangevallen beoordeelaar van de verhandeling *over het leven* zeide: »De Schrijver had, bij onmiskenbare gaven, bij blijken van vele wetenschap, bij nog aanhoudend wetenschappelijk onderzoek, iets anders, iets beters kunnen geven, vooral wanneer hij zich, waar het toch op *geloof* aankomt, van ijdele redeneringen had onthouden, die den dusgenoemden sterken geest niet overtuigen zullen, en die de geloovige niet behoeft.'' Juist die ijdele redeneringen hinderden ons het meeste. Wij zijn van gisteren, en wat is al onze redenering over het bovenzinnelijke? Grijpen van een kind naar 't geen boven zijn bereik hangt.

Proeve ten betoog der dringende behoefte van Dijk- en Polderzaken in Gelderland aan eene grondwettige herstelling, door Mr. A. G. BROUWER. *Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1842. *In gr. 8vo. IV en* 106 *bl. f* 1-20.

Brief aan den Hooggel. Heere Mr. J. R. THORBECKE, *ter wederlegging van Z. H. Gel. Advies betrekkelijk Dijk- en Polderzaken, door Mr.* A. G. BROUWER. *Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1843. *In gr. 8vo.* 153 *bl. f* 1-80.

Nadat de Heer Mr. A. G. BROUWER zijne *Proeve, ten betoog der dringende behoefte van Dijk- en Polderzaken in Gelderland aan eene grondwettige herstelling*, had in het licht gegeven, heeft Prof. THORBECKE, in 1843, te *Leyden*, bij P. H. VAN DEN HEUVELL, doen verschijnen zijnen in dit Tijdschrift reeds aangekondigden *Brief aan een Lid der Staten van Gelderland, over de Magt der Provinciale Staten.*

De Prof. heeft daarbij erkend, dat de wijze, waarop het Geldersche Polderreglement tot stand kwam, strijdig is met

de Grondwet. Daarop is hij het met Mr. BROUWER ééns. Maar ten tweede heeft hij beweerd, dat gezegd reglement de grenzen, welke Art. 220 der Grondwet aan de regelende magt der Provinciale Staten voorschrijft, *niet* te buiten gaat; en ten derde, dat, zoo in een of ander opzigt het reglement met de Grondwet onbestaanbaar is, er *voor de Provinciale Staten van Gelderland, als van welke het reglement, zoo als het nu is, moet geacht worden afkomstig te zijn*, met goed gevolg niets tegen kan worden ondernomen, indien de Hooge Regering het invoeren van een beter reglement, door weigering van goedkeuring, mogt gelieven tegen te werken.

Het is tegen die beide laatste stellingen van den Hoogleeraar, dat de Schrijver, welke dezelve, en gedeeltelijk te regt, in strijd rekent met de leer, in zijne Proeve ontwikkeld, bij zijnen Brief aan genoemden Hoogleeraar te velde trekt.

Duidelijkheid van stijl en kalmte van uitdrukking zijn geene verdiensten, waarop de beide hier aangekondigde opstellen van Mr. A. G. BROUWER aanspraak mogen maken. Vooral de Brief aan Prof. THORBECKE is in een' hartstogtelijken, opgewondenen geest ontworpen. Dit neemt echter niet weg, dat er toereikend wordt aangetoond, hoe de regten der Polderbesturen als zedelijke ligchamen, en inzonderheid die der tot verschillende zedelijke ligchamen vereenigde Polder-ingelanden, zoo wel als die der afzonderlijke ingelanden zelven, bij het reglement miskend zijn geworden. Maar Prof. THORBECKE heeft eigenlijk niet beweerd, dat het reglement wettig is, in *dien* zin, dat de Hooge Raad er kracht van wet aan had behooren toe te kennen, gelijk, helaas! geschied is; maar alleen, dat het wettig is in betrekking tot de Staten zelve, die niet kunnen nalaten de geldigheid van een stuk te erkennen, hetwelk uit hunnen eigenen boezem, ten gevolge hunner eigene handelingen, moet beschouwd worden te zijn voortgevloeid. En vandaar dan ook, dat de Prof. volhoudt, dat die Staten, zoo zij op eenig nader te ontwerpen reglement geene goedkeuring krijgen, aan hun vorig werk gebonden zijn. De Brief van den Hoogleeraar is geene verdediging van het reglement; maar, geschreven zijnde niet aan eenige regterlijke autoriteit, niet aan eenig Polderbestuur noch aan eenige vergadering van ingelanden, doch integendeel aan een Lid der Staten van *Gelderland*, onderzoekt hij daarbij alleen, wat waarheid is uit het standpunt, waarop die Staten zich ongelukkigerwijze

geplaatst hebben. Dit nu is door Mr. BROUWER niet genoegzaam in het oog gehouden. Voorts noemt de Prof. zelf de magt der Provinciale Staten *regelend* en niet *wetgevend*; de wetgevende kracht, hier en daar aan die magt door hem toegekend, is betrekkelijk, niet volstrekt. Vraagt men in het algemeen, door wie de wetgevende magt wordt uitgeoefend, en verstaat men er door, wie wetten maken, verbindende voor geheel het rijk; het antwoord is natuurlijk: de Koning met de Staten-Generaal. Maar even gelijk plaatselijke besturen keuren maken, die, zoo de vereischte vormen zijn in acht genomen, kracht van wet hebben voor de gemeenten, zoo kunnen de Provinciale Staten verordeningen vervaardigen, die, na goedkeuring des Konings, kracht van wet hebben voor hunne Provincie. In *dien* zin alleen hebben zij eene wetgevende magt. Al wat door den Gouverneur, door de Gedeputeerde Staten, of door den Gouverneur met de Gedeputeerde Staten niet, maar door de Provinciale Staten wel kan worden verordend, behoort in dien betrekkelijken zin, in tegenstelling van de louter administrative magt, tot de wetgevende magt in de Provincie. De Heer Mr. BROUWER had zich, behoudens beter oordeel, over die uitdrukking zoo niet moeten ergeren.

Grondig en uitgebreid is intusschen zijn onderzoek. Kunnen de Provinciale Staten zelve op hunne vorige maatregelen niet terugkomen, zoo lang zij op geene goedkeuring van aan te brengen wijzigingen kunnen rekenen; zij zullen die goedkeuring bekomen, als de noodzakelijkheid zal gebleken zijn. Zoo men bij ingelanden enz. voortgaat met tegen te streven en processen uit te lokken, en men eindelijk het geluk heeft den Hoogen Raad, die meermalen van stelsel veranderd is, een stelsel te doen omhelzen, waarbij dezelve weigert het Polderreglement toe te passen, als strijdig met de onvervreemdbare regten der ingezetenen, zullen de Provinciale Staten eene reden krijgen, om een nieuw reglement te maken en daarop goedkeuring te bekomen. Maar zou dat uiterste wel noodig zijn? Zoo men eens, in de tegenwoordige omstandigheden, een doelmatiger reglement ontwierp, zou het *nu* wel meer worden afgekeurd? Van den Koning en Hoogstdeszelfs Ministers hopen wij beter: en het is wel niet de regtspligt, maar toch de zedelijke verpligting der Provinciale Staten van *Gelderland*, er de proef van te nemen.

De staatkundige strekking van de verwerping der Wet tot regeling van 's Rijks openbare Schuld, overwogen door J. H. GRAAF VAN RECHTEREN, *Lid van de tweede Kamer der Staten-Generaal. Te 's Gravenhage, bij* J. Belinfante. 1843. *In gr. 8vo. IV en* 50 *bl. f* : - 60.

De Graaf VAN RECHTEREN betoogt, dat, schoon vele leden der tweede Kamer de bedoelde wet niet aannamen wegens haren inhoud, echter verreweg de meesten met hem haar verwierpen, om de daarin doorstralende strekking tot handhaving der te kostbare huishouding van den Staat. Hij zet eenigermate nogmaals de gronden uiteen, waarom hij hoopt, dat men, als éénig middel tot verkrijging van een waarlijk zuinig en tevens constitutioneel bestuur, tot eene nieuwe herziening der Grondwet overga, en tracht wederom aan te wijzen, hoe men, na zulk eene herziening, (mits die dan ook in *zijnen* geest uitvalle) er toe geraken kan, de uitgaven door de inkomsten te dekken. Blijkens Bijlage A. zou er over 1844, indien de Overzeesche Bezittingen *f* 14,500,000 opleveren, toch nog *f* 6,181,697 te kort komen. Daar nu de Schrijver, om het wisselvallige der bate, door de Koloniën aan te brengen, dezelve op slechts *f* 10,000,000 durft uittrekken, zoo komt er een te kort van *f* 10,681,697. Dit nu meent hij op tweederlei wijze te kunnen vinden, als: *Eerste*, door den Schrijver zelven minder verkieslijk gekeurde, *wijze :*

1. Bezuiniging door de herziening van het geheele staatswerktuig	*f* 6,000,000.
2. Verbetering der belasting op de suiker .	» 1,000,000.
3. Korting van $\frac{1}{16}$ op alle renten van den Staat	» 4,500,000.
Totaal . . .	*f* 11,500,000.

Overschot ruim (liever ongeveer) *f* 1,000,000.

Tweede, door hem beter gekeurde, *wijze :*

1. Bezuiniging als voren	*f* 6,000,000.
2. Verbetering der belasting op de suiker .	» 1,000,000.
3. Winst op de rente der vrijwillige conversie van 5 op $4\frac{1}{2}$ %	» 1,500,000.
4. Belasting op het inkomen	» 3,500,000.
Totaal . . .	*f* 12,000,000.

Overschot ruim (liever ongeveer) *f* 1,500,000.

Wij merken slechts aan, dat de *f* 6,000,000, te vinden door de bezuiniging ten gevolge der verlangde herziening, zoo zeker niet zijn, althans afhankelijk blijven van den uitslag dier herziening, gesteld dat daarin door de drie takken der wetgevende Magt ware bewilligd. Doch wij erkennen, dat eene doeltreffende en verstandige bezuiniging, zonder die herziening, niet mogelijk is.

Ook wij houden de korting van $\frac{1}{10}$ op alle renten, door den Staat te betalen, voor een gedeeltelijk Staatsbankroet, en hopen dus, dat daartoe nimmer mag worden besloten.

Eene belasting op het inkomen is zeker billijker; doch men vergete niet, dat vele andere belastingen alsdan minder zullen opleveren, gelijk de Generaal, Graaf VAN DEN BOSCH nog onlangs, in zijne laatst uitgekomene brochure, heeft aangetoond.

Wat overigens de door den Graaf VAN RECHTEREN verlangde wijzigingen in de Grondwet aangaat, in het algemeen kan Referent zich daarmede vereenigen, en verwijst, wat de bijzondere punten betreft, naar hetgeen daarover reeds nu en dan in dit Tijdschrift gezegd is. Dat zeer vele Leden der tweede Kamer eene vollediger herziening wenschen, dan tot dusverre geschied is, blijkt uit Bijlage B., behelzende de gevoelens van onderscheidenen dier Heeren, die in 1840 de herziening, in meerdere of mindere mate, als niet voldoende hebben beschouwd.

Beroep van een Christen, aan de Letterkundigen onzer dagen gerigt. Naar het Fransch door G. DE FELICE. *Te Amsterdam*, *bij* G. Portielje. 1842. *In gr. 8vo. XII en* 154 *bl. f* 1-50.

Dit boekje is een merkwaardig verschijnsel in de Fransche letterkunde, en doet zoowel het hart als de bekwaamheid van den Schrijver groote eere aan. Niemand, die eenigzins met de Fransche literatuur van onze dagen bekend is, zal er aan twijfelen, dat daarin veel, zeer veel verkeerds wordt gevonden. Het ontbreekt niet aan mannen van talent, en zoo men enkel op den stijl let, dan vindt men onder de thans levende schrijvers groote meesters; maar, ondanks hunne groote begaafdheden, zal geen onpartijdige loochenen, dat de letterkunde in *Frankrijk* diep is gezonken, en dat de

mannen van talent, die als schrijvers optreden, hunne gaven jammerlijk misbruiken. Het zijn meest alle stukken van één' dag, onbeduidende, dikwijls zedelooze geschriften, die even schielijk vergeten, als vervaardigd zijn, maar wier invloed op het karakter en de zeden ongetwijfeld groot is, omdat zij elkander met onverpoosde snelheid opvolgen, in geest en strekking schier alle gelijk. Indien BONALD, wiens woorden DE FELICE tot grondslag van zijn geschrijf dienden, de waarheid sprak, als hij zeide: *la littérature est l'expression de la société*, dan moet het er in *Frankrijk* met het maatschappelijke leven bitter uitzien; en de wijze, waarop zedelijkheid en Godsdienst over het algemeen in de Fransche werken van smaak worden behandeld, geven inderdaad aanleiding, om tot de treurigste gevolgtrekkingen te komen. In zekeren zin moet de litteratuur ongetwijfeld de uitdrukking worden genoemd van de gesteldheid en de begrippen der maatschappij. Datgene, wat overal wordt voorgesteld als algemeene waarheid, als onbetwistbare daadzaak, als meening die van zelve spreekt en geene verdediging of verontschuldiging behoeft, moet in den toestand des maatschappelijken levens zijnen grond hebben. Het is daarom ook, dat de opmerkzame met droefheid den geest der tegenwoordige Fransche letterkunde gadeslaat, en tevens haren invloed op andere landen vreest, waar hare ligtzinnigheid en zedeloosheid ligtelijk het kwaad kunnen overbrengen of bevorderen en uitbreiden.

De Schrijver van het boekje, hetwelk wij aankondigen, diep doordrongen van het treurige gewigt der zaak, heeft het zich ter taak gesteld, om de groote oorzaak van dit verval der letterkunde van zijn vaderland op te sporen en de middelen tot herstel aan te wijzen. Hij doet dit in eenen echt vromen, godsdienstigen toon, met eene welsprekendheid, die wegslepende mag worden genoemd, en die hem eene eervolle plaats onder de tegenwoordige Fransche schrijvers verzekert. Voor eene eigenlijke ontleding is dit boek minder geschikt. Het hoofddenkbeeld, hetwelk daarin wordt ontwikkeld, is dit: de Fransche letterkunde is in diep verval, niet omdat het aan mannen van talent en bekwaamheid ontbreekt, ook niet ten gevolge van uitwendige omstandigheden, van gemis aan aanmoediging en belooning of eenige andere dergelijke oorzaak. »Het ontbreekt," wij laten des Schrijvers eigene woorden volgen, »aan eene gemeenschappelijke overtuiging in de letterkunde, in de zedeleer, in de

Godsdienst; en al deze overtuigingen missen zij, omdat zij het Christelijke geloof hebben verzaakt; met andere woorden: de letterkunde is daarom magteloos, omdat zij in het stof ligt; en zij ligt daarom in het stof, omdat zij zich afgescheiden heeft van het Christendom." De Schrijver tracht vervolgens aan te toonen, dat zulk eene gemeenschappelijke overtuiging, die op iets algemeens en blijvends, d. i. op waarheid steune, de onmisbare voorwaarde is, waarop de letterkunde van eenig land kan bloeijen, en past deze algemeene stelling toe op de verschillende groote tijdperken van bloei, die de literatuur van vroegeren en lateren tijd heeft gekend. Het komt ons voor, dat dit gedeelte van het betoog verreweg het zwakste is, en dat er veel op het aldaar gezegde kan worden afgedongen. In de toepassing althans gaat de stelling dikwijls mank, en neemt de Schrijver de toevlugt tot zonderlinge beweringen, waarvoor men slechts de schouders kan ophalen. Bij de Ouden, zegt de Schrijver, was het gemeenschappelijke goed, waaruit alle schrijvers putteden, de dienst des vaderlands. Het vaderland was, als 't ware, wat nu de Godsdienst zijn moet. Zeker ging de ontwikkeling der literatuur in *Griekenland* met de ontwikkeling der volksvrijheid gepaard, en was het schoonste tijdperk van *Griekenlands* historie naauw verwant aan den schoonsten tijd van *Griekenlands* letterkunde. — Moeijelijker schijnt ons de toepassing op de gouden eeuw der Romeinsche letterkunde, op de eeuw van AUGUSTUS, en wij zouden welhaast vragen, of het meer zijn dan fraai klinkende woorden, wanneer de Schrijver, bl. 29, zegt: "Het geloof aan de algemeenheid van het Romeinsche rijk bevatte, wat de kiem aangaat, deze twee groote gedachten: dat aan de beschaving het overwigt boven de onbeschaafdheid, aan geestkracht boven ruwe ligchamelijke kracht toebehoort; ten andere, dat het menschdom bestemd is één groot geheel te vormen en onder dezelfde wetten te leven. Het is waar, de schrijvers van de eeuw van AUGUSTUS hadden geen bewustzijn van deze denkbeelden in al derzelver uitgebreidheid; zij bespeurden er zelfs niets van, dan een vormeloos omhulsel, maar zelfs datgene, wat zij in den grond niet begrepen, was toch genoegzaam, om hen tot eene vruchtbare en magtige eenheid te verbinden."

De Christelijke Godsdienst is, volgens den Schrijver, het middelpunt, de gemeenschappelijke overtuiging voor de li-

teratuur van de latere tijdvakken, van de eeuw van LEO X en LODEWIJK XIV. Zij gaf het vereenigingspunt aan allen, zonder den beoefenaar der letterkunde aan stijve banden te leggen. »Het bijzondere moest met het algemeene zoodanig verbonden blijven, dat de eenheid in de verscheidenheid bewaard bleef," (bl. 33.) »Nergens vindt gij meer overeenkomst en te gelijk meer verscheidenheid, dan bij de beste schrijvers der zeventiende eeuw." En nu worden, onder anderen CORNEILLE en LAFONTAINE in eenen adem ter vergelijking genoemd! Maar eilieve, waar blijft die gemeenschappelijke godsdienstige overtuiging en haar invloed op de letterkunde, als men denkt aan de wellustige *Contes* van LAFONTAINE, en zich den geheelen man, in zijne ongodsdienstige zorgeloosheid en ligtzinnigheid, voorstelt? Nog een staaltje, ten bewijze, dat men ook hier, ter verdediging van eens aangenomene stellingen, de zonderlingste beweringen niet schroomt. Er wordt (bl. 37) eene bedenking ontleend uit de letterkunde van *Duitschland* en *Engeland*, »die gedurende de laatste vijftig jaren eenen helderen luister heeft verspreid, ofschoon geen godsdienstige geest dezelve bezielde." Onder de wonderlijke redeneringen, waarmede deze bedenking wordt beantwoord, halen wij alleen het volgende aan: »Ten derde is het een vraagstuk, dat nog beslist moet worden, of *Duitschland* en *Engeland*, in den eigenlijken zin des woords, eene letterkunde bezitten. Het schijnt ons veeleer toe, dat beide landen meer uitstekende letterkundigen, dan eene eigenlijk gezegde letterkunde hebben voortgebragt. Men heeft er sterren aanschouwd, die de een minder, de ander meer schitterden, die allen hunnen eigenen [hare eigene] loopbaan volgden en zich in derzelver [hare] loopbanen wanordelijk kruisten. Eene letterkunde, welke dien naam verdient, moet integendeel meer gelijken aan een regelmatig planetenstelsel, in hetwelk alle ligchamen, aan algemeene wetten onderworpen, tot de harmonie van het geheel bijdragen," bl. 39. Den hoed af, heeren *Engelschen* en *Duitschers*, voor het beleefde compliment! Dat mag men heeten den Gordiaanschen knoop door te hakken!

Nadat de Schrijver in de volgende Hoofdstukken de Fransche literatuur van den dag in hare naaktheid en slechtheid heeft ten toon gesteld, dringt hij met krachtige en welsprekende taal er op aan, dat men tot het Christendom terugkeere, als het eenige middel, om tot verbetering en ver-

heffing te komen en aan de verhevene bestemming en verpligting der letterkundigen te voldoen. Dat gedeelte is schoon en treffend geschreven. In het algemeen vindt men hier vele ware aanmerkingen, die overal ter harte mogen worden genomen; aanmerkingen en redeneringen, ook op ons land en onze letterkunde van toepassing. Luistert maar eens: »Er bestaat in onze letterkundige wereld eene menigte van weifelende, middelmatige, onrijpe schrijvers, die steeds bereid zijn het karakter van anderen aan te nemen, om deze eenvoudige reden, dat zij zelve er geen bezitten. Treedt een man van genie met een oorspronkelijk denkbeeld te voorschijn, terstond bootsen deze verdoolde kinderen den man na, brengen het denkbeeld op nieuw voort, maar zonder er zelve geloof aan te hechten en niet zonder telkens hunne aangenomene rol te verloochenen. Dit heet in het zedelijke huichelarij, in de letterkunde kopij, maar dat alles vervalt spoedig, omdat er geene waarheid in ligt. — Zoo hebben wij een tijdlang de letterkunde der wanhoop gehad. Een bittere wansmaak! Gij herinnert het u, zij omvatte al het zigtbare en onzigtbare. Welke vervloeking tegen hemel en hel, tegen de wereld, tegen rijken en armen, tegen hetgeen was en is en zijn zal! Welke stroomen van tranen over de ellende en het lijden der menschheid! Welke sombere bezweringen der verschrikkelijkste spooksels! De letterkunde stond daar als op de puinhoopen met verwilderde blikken, met het schuim op de lippen, met heesche stem en bebloede handen! Men zoude gezegd hebben, dat de Furiën de plaats der Muzen hadden ingenomen; BYRON was onze APOLLO! En houdt het wel in het oog; die toorn was geveinsd, die klagten waren gehuicheld, die wanhoop was een spel. Men lasterde in zijne gedachten de schepping en den Schepper, en ging dan met een glimlach op de lippen zich aan het prachtig feestmaal plaatsen, om van ganscher harte in de uitbundigste genoegens te deelen!" Bl. 51, 52. Veel waars ligt er ook in het volgende: »Wij hebben geene melding gemaakt van den strijd tusschen de voorstanders der klassieke en die der romantische school. De reden daarvan is niet, dat wij van dit verschil geen kennis dragen, maar dat wij het eigenlijk keerpunt van dien twist niet hebben begrepen. Immers de verstandige voorstanders der klassieke letterkunde zullen niet weigeren, iets nieuws te laten invoeren, mits het met wijze gematigdheid geschiede, en de

eerlijke begunstigers der romantische school zullen van hunnen kant niet loochenen, dat het letterkundig schoon onderworpen is aan wetten, die nimmer straffeloos kunnen worden overtreden. Een weinig gezond verstand en opmerkzaamheid brengt hen zoo gemakkelijk tot een, dat men niet meer weet, waarin zij verschillen. De heethoofden van beide partijen behooren eigenlijk noch tot de eene noch tot de andere; het zijn louter dwazen." Bl. 131.

Doch wij onthouden ons van verdere uittreksels en bevelen de lectuur van dit boekje allen aan. Een woord slechts over de Voorrede van den Heer LUBLINK WEDDIK. Ook bij ons rees de bedenking op, of eene Nederduitsche vertaling van dit geschrift wel geschikt zoude zijn, omdat de Schrijver geheel de Fransche literatuur op het oog heeft. Met LUBLINK WEDDIK, achten wij het, als eene waarschuwing tegen de modelectuur van Fransche produkten, van belang; maar wat hij bedoelt, als hij de vraag doet, »of men thans onze moderne letterkunde ook niet beschouwen kan als voor de helft verfranscht" (Gallomanie), dat vatten wij niet. Wil men bij ons spreken van Anglomanie, daartoe zou grond zijn; maar of onze eigene letterkunde voor de helft verfranscht is, daaraan twijfelen wij, en wij kennen er geene bewijzen voor.

Wij eindigen met de vraag, of de titel wel juist gekozen is. Beroep, gerigt aan de letterkundigen, is dat goed? Men beroept zich op iemand. Hier wordt meer bedoeld eene oproeping, aan de letterkundigen gerigt, of iets dergelijks. In allen gevalle is het gekozen woord min juist. De geleverde proeven kunnen genoegzaam over de vertaling doen oordeelen. Wij wenschen, dat het boek algemeene behartiging vinde!

PETRONELLA MOENS. *Door* W. H. WARNSINCK, BZ. *en* J. DECKER ZIMMERMAN. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1843. *In gr. 8vo. XIV*, 207 *bl. f* 2-50.

Hoe uiteenloopend ook het gevoelen van schrandere en waarheidlievende mannen wezen moge, over de bijzondere of meer opentlijke vereering van dezulken, die zich in het rijk van Geleerdheid en Kunst door verlichte kennis en smaak, in Kerk en Staat door godsvrucht en vaderlandsliefde, in het

Veld en in de Raadszaal door moed en beleid hebben verdienstelijk gemaakt, Rec. verblijdt zich echter steeds, wanneer opregtheid en onpartijdigheid, vriendschap en kunstgevoel zich vereenigen, om hulde te brengen aan de nagedachtenis der zoodanigen, die, al hebben zij dan niet, onder het geklank der wapenen, op het oorlogsveld of op de zee lauweren geplukt, of in de staatkundige loopbaan, bij de eereteekenen des roems en der onderscheiding, de loftuitingen eener opgetogen menigte ontvangen, hun leven hebben toegewijd aan het nut en het welzijn van anderen en aan de zedelijke en godsdienstige vorming en beschaving hunner medemenschen. Men vereere het goede, waar het gevonden wordt, en men onderdrukke dat gevoel van het welgestemde hart niet, dat zoo gaarne lof brengt aan de goede en nuttige verrigtingen van de edelen onzes geslachts. Men wachte zich slechts voor overdrijving: de waarheid zal ook hier wel in het midden liggen.

En zulk eene, dergelijke vereering overwaardig, zulk eene Edele is niet meer! PETRONELLA MOENS stierf, en de vaderlandsche zangberg verloor met haar eene liefelijke harpbespeelster; haar werkzaam leven eindigde, en ouderdom en jeugd verloren eene gidse te meer op het pad des levens, en zagen eene hand minder aan den weg, die tot deugd en zelfvolmaking, die ten beteren leven leidt.

Wanneer duizenden nu door derzulker schriften geleerd en gesticht zijn geworden; wanneer veler smaak door hunne kunstvoortbrengselen veredeld, veler zin door hunne Christelijke waarschuwingen verbeterd, veler harten door hunne besturingen en opwekkingen werden vertroost, zoude men dan de nagedachtenis van zulke beminnelijke en vereerenswaardige menschen niet in zegening houden en aan dezelve eene regtmatige, eene opentlijke hulde toebrengen? Voorzeker! en het verblijdt ons daarom, met betrekking tot PETRONELLA MOENS, dat het te *Utrecht* gevestigde Departement der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* op het denkbeeld is gekomen, deze edele afgestorvene, door het houden eener plegtige Lijkrede, waardiglijk te vereeren, en het dier Afdeeling, op hare uitnoodiging, gelukt is, die taak door den Eerw. ZIMMERMAN vervuld te zien.

Gelijk de schilder, buiten twijfel, veel gelukkiger en gelijkender het afbeeldsel van dezen of genen persoon schildert, wanneer hij de trekken van diens gelaat in de afwisse-

lingen van vreugde en droefheid, van ernst en boert, met één woord in de verschillende omstandigheden des levens heeft kunnen bestuderen; gelijk hij dan, zoo als BILDERDIJK ergens zegt, »geest en hart in elke vezel leest, afmaalt wat uit mond en oog, wat uit elke zenuw spreekt en zielen doet gelijken," zoo ook was, door bijna dagelijkschen omgang, de eerwaarde Lijkredenaar in de gelegenheid, PETRONELLA MOENS in al de uitmuntende eigenschappen van haar karakter, in al de uitstekende begaafdheden van haren geest, in geheel de nuttige en edele rigting van haar verstand en hart, in hare zucht voor kunst en letteren, in hare zorg voor anderer welzijn, in hare rustelooze bemoeijingen om iets goeds te stichten te leeren kennen; en van daar dat wij, uit zijne hand, zulk een getrouw afbeeldsel van de zedelijke, godsdienstige, kunst- en vaderlandlievende gevoelens en handelingen dezer waardige Vrouw ontvingen.

De Eerw. ZIMMERMAN maalt ons MOENS, gelijk zij haren vrienden bekend was, en levert daartoe I. eene meer of min uitvoerig aangelegde schets, bij wijze van *persoonsbeschrijving;* II. voegt hij er een paar trekken *uit den aard* bij; III. geeft hij eene teekening van MOENS, opzigtelijk *haar werk.* Deze drie afdeelingen worden, door vele lezenswaardige bijzonderheden, zoo wel uit mondeling gehoudene gesprekken als uit briefwisseling, aangevuld, hoogstbelangrijk, en doen ons de edele Dichteres en Christin als zeer vereerenswaardig kennen; en de Eerw. ZIMMERMAN zegt niet te veel, wanneer hij de hoofdtrekken van haar karakter, nederigheid, vriendhoudendheid en godsvrucht noemt. Deze drie hoedanigheden toch waren het, die zulk eenen zachten glans over geheel haar gezellig, werkzaam en nuttig leven verspreidden. Kennelijker worden deze nog uit de vele aanteekeningen, achter de Gedachtenisrede geplaatst; en het werkje wint niet weinig in belangrijkheid door de zoo hartelijke en welgeschrevene Herinneringen van haren Vriend WARNSINCK, wiens *zevenentwintigjarige* vriendschap met haar hem in staat stelde, de ontslapene van veelvuldige gunstige zijden te leeren kennen. Ook deze Herinneringen, waarin zelfs schijnbare nietigheden en beuzelingen voorkomen van MOENS' doen en laten, zijn zeer geschikt, om, mag Rec. zich zoo eens uitdrukken, die kleinere nuancen op te merken, die, hier en daar eene tint van eigenzinnigheid, elders weder eene kleur van pronkzucht verradende, doch grootendeels onder de schoone vormen des

geheels verdwijnende, niettemin iets zeer onderscheidends en karakteristieks, in verband met den toestand der Blinde, opleveren.

Eere hebbe de *Utrechtsche* Afdeeling der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* voor hare belangstelling in de nagedachtenis van PETRONELLA MOENS; eere hebben de Dichter en Toonkunstenaars, die hunne liederen en klanken te harer eere hebben doen hooren; eere zij der vriendschap, die zulke bloemen op haar graf heeft gestrooid!

Genoeg van den inhoud dezer Gedachtenisrede, die wij wenschen dat in veler handen kome, niet alleen om MOENS te leeren kennen, maar ook en voornamelijk om haar, in zoo velerlei opzigten, edel voorbeeld na te volgen.

Recensent zoude het nu bij deze aankondiging kunnen laten; want, waar de taal der vriendschap, der opregtheid en der belangstelling spreekt, daar zoude het ligt onbescheiden schijnen, op uitdrukkingen en wijze van voorstel kleingeestige aanmerkingen te maken. Daar echter ons Tijdschrift een beoordeelend Tijdschrift is, zoo moet, als zoodanig, Recensent dan toch *iets* van den doorgaanden stijl van het stuk des Heeren ZIMMERMAN zeggen. Rec. weet het, ieder schrijver heeft iets eigenaardigs, iets hem geheel toebehoorende, in zijnen stijl, waaruit de opmerkzame man van smaak hem zeer spoedig kennen kan; vroegere en latere schrijvers leveren hiervan de bewijzen: HOOFT en BRANDT, BILDERDIJK en BORGER, onze Eerw. BROES en VAN DER HOEVEN hebben wij slechts te noemen. Bij dezen is het eene kernachtigheid of sierlijkheid, bij genen eene omslagtigheid of weelderigheid, bij sommigen eene zekere gewrongenheid, bij anderen eene edele eenvoudigheid, waaraan men hen kent. Bij ZIMMERMAN zijn het echter geen dier kenmerken, waardoor hij zich onderscheidt. Hier heerscht eene duisterheid van periodenbouw, eene opvolging van tusschenzinnen en weêr tusschen ( ) geplaatste zinnen, eene breedvoerigheid, *die iets heel* moeijelijks en onbevalligs niet alleen oplevert, maar strijdig is tegen alle regelen van duidelijkheid en goeden smaak. Eenmaal zulk eenen stijl zich aangewend hebbende, moge hij den Schrijver duidelijk wezen, ons is hij alles behalve helder. Hier en daar treffen wij bijna onverstaanbare zinsneden aan; terwijl eene vreemdsoortigheid van uitdrukking, zoo als *afgenutte* zintuig, *smartlot*, *gedweeë tevredenheid*, *onze vriendin* PERSELDE *zichzelve* e. d., de lezing der perioden nog on-

aangenamer maakt. Is het niet hoogst zonderling, om het zachtste woord te bezigen, gereed staande het beeld van de persoon, die hij huldigen zal, te zeggen: »Betoom u, herinnerende geest! herdenkend hart!.... Wij moeten ter schildering (!);" en elders: (want er is hier ook een rijkdom van *exclamatiën*). »Weêrhoud u, ó mijn harte! — Wáár wilt gij henen?..." Is het een eerst vereischte in eenen redenaar, dat hij magt hebbe over de taal, hij moet vooral ook magt hebben over zijn hart. De Eerw. ZIMMERMAN houde ons deze aanmerkingen, die wij met vele konden vermeerderen, ten goede; zijn smaak en zijne kunde kunnen hem, moge het eenigzins moeijelijk vallen, nog wel eenen anderen weg doen inslaan, waarop hij zelf meer genoegen zal vinden, en waardoor hij tevens aangenamer voor zijne lezers en hoorders wezen zal. De lezers van ons Tijdschrift zullen het gezegde, omtrent het duistere en bijna onverstaanbare van stijl, buiten twijfel toestemmen en onze aanmerkingen gegrond vinden, wanneer wij, ter proeve, (door het geheele stuk heerscht meer of min dezelfde stroefheid en hardheid) het navolgende aanhalen, waar ZIMMERMAN MOENS in haar *zijn en doen als blinde* beschouwt, bl. 16:

»Waarlijk immers als hadde zij steeds nog gezien; gelijk zij — klinke 't wonderspreukig! — ten deele ook wel *zich verbeeldde dat zij zag*, ten deele, geholpen door het zintuig des gevoels, (zamengenomen met hetgene, uit den tijd haars ziens, in een trouw geheugen en eene levendige verbeelding zich bij haar had afgedrukt,) *innerlijk*, bij eene zonderlinge opwinding der vermogens, ook *wel wezenlijk nog zag*, (toenaderende in zóó verre eenigermate tot hetgene, door soortgelijke werking, in de droomen ook bestaat:) of immers.... door eene zonderlinge eerzucht op dit, scheen zij steeds zóó wel zichzelven als anderen te willen opdringen, dat zij, ja! nog wezenlijker als zag'; parende hiermede een zeldzaam vermaak, of 't ware, om in een of ander 't u straks af te winnen, en meerder of althans scherper te hebben opgemerkt, dan gij." En verder, bl. 34, waar ZIMMERMAN van de dankbaarheid des harten en erkentelijkheid van MOENS gewaagt. Lezer! Rec. zal het u niet ten kwade duiden, wanneer het u, bij de eerste lezing, nog niet zeer helder is; gelukkig dus, dat de Leesgezelschappen doorgaans twee of drie dagen voor de lectuur der Tijdschriften stellen: gij kunt dan weêr eens met verschen moed beginnen! De plaats luidt dus:

»Om dit te vermelden, ontbreekt mij de uitdrukking, maar niet aan mijn hart, om het hoogachtend en demoedig te erkennen. — Andere herinnering verdringt deze..... Roerend inzonderheid was het gezigt ook harer erkentenis, als, ten vorigen jare, door mij ongevraagd (maar op het bij gelegenheid inzenden naar *Berlijn* van eenig nader berigt nopens de nu schier tachtigjarige,) Zijne Maj., onze Oudkoning, van wien de spreker, in 1836, voor de toen onlangs haar vijftigjarig éérste bekroonfeest gevierd hebbende, eenen gouden eerepenning met 's Konings beeld bereids ontving, — als dan, in 1842, die Oudvader 's vaderlands, uit zijne destijds doodelijke krankte pas hersteld, hoogstverrassend aan de door den Vorst liefderijk gedachte eenen geldelijken onderstand beschikte *vóór* en *over* dat loopende jaar, welke daarenboven, toen ter tijd, op eene wijze te stade tevens kwam, in bezwarende omstandigheden van ziekte — even als, in 1841, eene gift der vereerde Koningin, — wijze, die, met den dank aan Koning WILLEM FREDERIK, eenen dank naar boven deed gepaard gaan, waardoor ik, als bij verheffing, tot het (weder) laatste mij gebragt zie; als hebbende nog te schetsen MOENS enz."

Waarlijk, men komt weder als tot zichzelven, wanneer men, zulke plaatsen doorgeworsteld zijnde, tot de duidelijke, aangename, hoezeer wat zoetsappig geschrevene brieven van Jufvrouw MOENS, waaruit men hier vele aanhalingen vindt opgeteekend, wederkeert, bij dezelve rusten mag, of bij de Herinneringen van WARNSINCK voor vermoeijend hoofdbreken gevrijwaard wordt!

Wij wenschen, van oordeel zijnde onzen lezeren niet te veel te hebben gezegd, en daar opregtheid, wars van vitterij, onze pen bestuurde, den beiden waardige mannen lust en krachten toe, om, ieder in zijne betrekking, voor Kerk en Maatschappij veel goeds te stichten; en wie van beider edelen zin en denkwijze nog proeven zoude verlangen, kan ze, zoo wel van ZIMMERMAN als van WARNSINCK, hier opzamelen; waartoe wij dan ook de lezing van het werkje aan alle vereerders van haar, die het ten volle toonde, wat HERDER eens schreef: *Unsere Humanität ist nur Vorübung, die Knospe zu einer zukünftigen Blume*, ruimschoots aanbevelen.

Een Portret en Facsimile der Dichteres versieren het boekje.

De Verborgenheden van Parijs, door EUGENE SUE. *Naar het Fransch. 1ste Deel. Te Rotterdam, bij* H. Nijgh. 1843. *In gr. 8vo.* 319 *bl. Buiten Inteek. f* 3-90.

Les *Mystères de Paris* zijn in *Frankrijk* thans de lectuur van den dag. Men *moet* ze gelezen hebben, om in de gezellige kringen, waar de *littérature du jour* behandeld wordt, te kunnen meêpraten. Het boek is dan ook door de Fransche recensenten beoordeeld, meestal gunstig, ook ongunstig; want, even als in duizend andere boeken, is ook hier niet alles even mooi. Begint men met deze *Verborgenheden* kennis te maken, dan wordt men al spoedig min of meer tegen haar vooringenomen door tooneelen uit de zedelijk-slechtste menschenklasse, stelers, helers, moordenaars en consorten. Zoo ging het althans Recensent, wien het gezelschap, waarin de Heer SUE hem gebragt had, en de taal, welke het voerde, ofschoon die — dit wil hij gaarne gelooven — wel degelijk de taal van *sulk* uitvaagsel van het menschdom is, geenszins kon behagen. Evenwel liet hij zich door dit juist niet zeer aanlokkelijke begin niet geheel afschrikken, maar vervolgde de lezing, en hoe verder hij daarin vorderde, hoe meer hij aan het boek gehecht werd, en hoe meer belang hij inzonderheid in de lotgevallen der ongelukkige GOUALEUSE of FLEUR-DE-MARIE, tot hiertoe de hoofdpersoon van den roman, begon te stellen; ja, hij verklaart gaarne, dat het boek hem van lieverlede interessanter werd, zoodat hij, zonder daarom met PAUL DE KOCK het *motto* te mogen gebruiken, hetwelk deze vóór zijn' zedeloozen *le Cocu* durfde plaatsen: »*la mère permettra la lecture à sa fille!*" nogtans de *Verborgenheden van Parijs* geenszins een zedelijk slecht boek kan noemen, hoevele zedelijk slechte wezens er dan ook hunne rol spelen; integendeel beveelt hij het, wegens menig in hetzelve voorkomend roerend schoon tooneel, wegens menige nuttige menschkundige aanmerking en menige hier en daar ingevlochtene les van practische levenswijsheid, gaarne zijnen mannelijke lezers aan.

De vertaling is inderdaad uitmuntend. Wij hebben haar met het origineel vergeleken, en zijn overtuigd, dat de Heer NIJGH geenszins, volgens de ellendige practijk van eenige uitgevers, om eenige gulden te bezuinigen, zijne toevlugt tot de gewone bladvertalers genomen heeft, die zoo iets voor

een prijsje verrigten, doch daarvoor ook eene vertaling leveren, welke alle hoedanigheden heeft, om te bewijzen, hoe eene vertaling *niet* moet zijn, en die dus, gelijk zoo veel in deze wereld, negatief-goed is.

De uitgave in afleveringen kunnen wij niet goedkeuren. De Uitgever zal veelligt zeggen: het is thans zoo gebruikelijk, en langs dien weg brengen wij het boek, dat misschien, bij deelen uitgegeven wordende, om den hoogeren prijs menigen kooper zou afgeschrikt hebben, in vele handen. Dat zij zoo; maar het is en blijft lastig, wegens het doorgaans stomp afbreken van zulk eene aflevering. Kortom, het doel is goed, maar het middel, onzes oordeels, niet. Over de bijzonder nette uitvoering moeten wij den Uitgever ons compliment maken. Een zindelijke, wel wat compacte, maar allezins duidelijke druk en vier uitnemend wèl gelukte lithographische platen recommanderen het boek reeds op het eerste gezigt.

Het Gezin van den Overste, door F. BREMER. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1842. *In gr. 8vo.* 336 *bl. f* 3-25.

Oorlog en Vrede, door en bij dezelfden. 1842. *In gr. 8vo.* 226 *bl. f* 2-50.

Wederom twee romans van de sedert eenigen tijd gunstig bekende Schrijfster, van welke wij in den laatsten tijd de geestvruchten met eene buitengewone mild- en snelheid ontvingen. Het is niet te ontkennen, dat hare manier, het schilderen van huiselijk leven en huiselijke tooneelen in eenen beschaafden en daarbij geïdealiseerden kring, op de lange baan wel wat eenzelvig dreigt te worden. Tot nog toe heeft ons dit niet gehinderd, want de talent- en gevoelvolle Schrijfster weet gedurig aan hare tafereelen iets nieuws, en dat altijd iets bevalligs, bij te zetten. Terwijl men, hare voorstellingen lezende, ingenomen wordt voor de goede, hartelijke, welwillende menschen, die zij ten tooneele voert, wordt men ook ingenomen voor de vrouw, die zoo denkt, dicht en schrijft. Hare werken worden dan ook met algemeene graagte ontvangen, en dit maakt eene breedvoerige beoordeeling goeddeels overbodig; zij wordt dit geheel, wanneer, zoo als thans het geval is, die beoordeeling over een paar geschriften zou moeten loopen, die reeds sedert eenigen tijd het licht

zien, en den meesten beminnaren en beminnaressen van dergelijke lektuur wel reeds zullen door de handen gegaan zijn. Aan dat verwijl hebben wij voor ditmaal geene schuld; zij ligt bij de Uitgevers: onze welmeenende aanprijzing van de beide voor ons liggende romans zal misschien hier of daar nog niet te laat komen.

De eerste is meer in den gewonen trant der Schrijfster; de tweede is ruim zoo levendig en vrolijk; ook wordt er het een en ander uit de natuur en levenswijze in *Noorwegen*, onder anderen eene winterreis door de gebergten van dat land, regt levendig en onderhoudend in beschreven. Kortom, wij beloven den lezers, en inzonderheid der lezeressen, in deze beide boeken wederom eene aangename uitspanning, die tevens haar nut kan hebben, indien men de lessen der menschkundige Schrijfster over het huiselijke leven, hoe luchtig en los soms ook daarheen geworpen, niet onachtzaam voorbijziet.

De vertaling is, zoo als zij van zulke boeken zijn moet, los en vloeijend; daarom is het jammer, dat zij door kleine *Germaansche* vlakjes, gelijk *disch* voor *tafel*, eene *nederige* houding (*gebukte*), *zich vernederen* voor *bukken* (II. 152) en dergelijke ontsierd wordt. De uitvoering is netjes, en de gesteendrukte titelvignetten zuiver. Wij wenschten wel, dat voor zulke ligte lektuur, voor zulke, mogen wij het aldus zeggen, vrouwelijke boeken, een kleiner formaat, dan het deftige *groot octavo*, in den smaak kwame. De *Franschen* en *Engelschen* begrijpen het anders; maar het schijnt, dat de pogingen, om dat bij ons na te volgen, geen' opgang maken.

De Markiezin. Door ELIZABETH THORNTON. *II Deelen. Te Amsterdam*, *bij* P. N. van Kampen. 1843. *In gr. 8vo.* 476 *bl. f* 4-80.

Op den gedrukten omslag van deze boekdeelen lezen wij de woorden: *Een waar Verhaal.* De Schrijfster zelve berigt ons in hare voorrede, dat de gebeurtenissen op authentieke bewijzen steunen, dat het voorval vóór een aantal jaren de geregtshoven van *Frankrijk* bezig hield en in derzelver jaarboeken werd opgeteekend, en dat zij van deze belangrijke stukken heeft gebruik gemaakt en ze tot een verhaal zamengevlochten. Haar boek, zegt zij, is weinig meer dan een zamenweefsel van daadzaken, en zij eindigt met te zeggen: »Wat men verder als te zonderling en te overdreven wil aanmerken, schuive men niet op de Schrijfster, die alleen gebeurde zaken verhaalde, maar op de raadselachtigheid, die er menigmaal in den zamenloop der menschelijke omstandigheden en in het menschelijke karakter gevonden wordt.''

Zietdaar dus het oogpunt, waaruit dit boek moet worden beoordeeld, als het verhaal eener ware gebeurtenis, wier omstandigheden en bijzonderheden derhalve niet van hare

keuze of vinding afhankelijk waren; en uit dat oogpunt beschouwd, is het zeker een hoogst opmerkelijk boek. Het ontbreekt niet aan voorbeelden, tot welk eene diepte der verdorvenheid de mensch zinken kan, maar weinige zijn zoo treffend als dat der Markiezin DE BOUILLÉ. Eene vrouw, uit den aanzienlijksten stand, die louter uit hebzucht en eergierigheid het geluk harer naaste bloedverwanten verwoest, bij de geboorte van het eenige kind haars broeders dat kind wegrooft, de ongelukkige moeder in de oogen van haren zwakken echtgenoot voor krankzinnig weet te doen doorgaan, misdaad op misdaad, moord op moord stapelt, ten einde de gevreesde ontdekking voor te komen, en dat alles om de goederen en titels van dien broeder voor hare eenige dochter te verwerven; waarlijk, gruwelijker monsters heeft de geschiedenis weinige opgeleverd! Het boek boezemt dan ook die treurige belangstelling in, welke men gevoelt, als men van den eenen kant den voortgang der boosheid in het menschelijke hart nagaat, en van de andere zijde de pogingen volgt, die aangewend worden, om die boosheid te ontmaskeren en de gepleegde misdaad weder te herstellen. Teregt heeft de Schrijfster dan ook niet getracht den sluijer der geheimzinnigheid over haar verhaal te werpen en den lezer lang in de onzekerheid aangaande de waarheid te doen verkeeren. Wij gelooven, dat zij daarin goed gehandeld heeft en de waarde van haar werk heeft verhoogd. Niet als verdichting, maar als waarheid kan het boek belang inboezemen, en zeker zal men het, als zoodanig, met onafgebrokene aandacht lezen. — Wij achten het daarom jammer, dat de Schrijfster hare bronnen niet bepaalder heeft opgegeven, om die verzekering der waarheid te bevestigen; iets, hetgeen ook daarom wenschelijk ware, omdat het verhaal, zoo het verdicht ware, als roman tot zeer vele aanmerkingen aanleiding zou geven.

Wij zouden zelfs zeggen, dat de geheele vorm van het verhaal hare mindere geschiktheid tot het schrijven van eenen roman verraadt en nog al eens iets te wenschen zou overlaten, gelijk ons b. v. de invoering van den botaniserenden doctor niet gelukkig scheen en met den toon des geheels in strijd.

De naam van de Schrijfster doet ons natuurlijk vooronderstellen, dat dit boek uit het Engelsch is vertaald; een vermoeden, dat hier en daar door *Anglicismen* wordt bevestigd, b. v. I. 33. gelukzegger, *fortuneteller*, voor waarzegger; I. 136. »Spreek, Dame!" waar het Engelsche *dame*, vrouw, zal hebben gestaan, en enkele andere meer. Maar waarom dan dit ook niet op den titel uitgedrukt? Nu zou men schier geneigd worden, het voor een oorspronkelijk werk te houden, hetgeen het toch wel niet zijn zal.

Druk en uitvoering zijn goed, en wij twijfelen niet, of dit boek zal zijne lezers wel vinden.

N°. XII. *Boekbesch.* bl. 551, r. 3 v. o. moet zijn: *hansjesbeker.*

BOEKBESCHOUWING.

De Doopsgezinden en hunne herkomst. Eene ruwe schets van J. H. HALBERTSMA, *benevens eene Lijkrede op Prof.* P. O. C. VORSSELMAN DE HEER, *en eenige Kerkredenen van denzelfden Schrijver. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1843. *In gr. 8vo.* 409 *bl. f* 3 - 60.

Het boek, dat voor mij ligt, heeft, blijkens het bovenstaand opschrift, drie titels en is ook drieledig van inhoud. Het bevat eene geschiedkundige schets, eene lijkrede en eenige kerkredenen. Daar geen voorberigt eenige inlichting geeft aangaande de redenen, die den Schrijver bewogen hebben, deze drie stukken in éénen bundel vereenigd uit te geven, zoo is het niet vreemd, dat de vraag naar dezelve bij den lezer opkomt. Met deze vraag is eene andere verbonden, deze namelijk: of de kerkredenen en de schets op zich zelve staan, dan of zij te zamen een geheel uitmaken? De rangschikking der stukken versterkt deze vraag. In tegenspraak namelijk met de volgorde op den titel aangewezen, begint het boek met drie gewone leerredenen, die, eenigzins in strijd met de denkbeelden in dit boek over het predikambt ontwikkeld, den vreemden naam van »Kerkredenen," dragen. Op dezelve volgen de lijkrede op Prof. DE HEER en eene op eenen vroeg ontslapenen broeder, welke beide, blijkens de opschriften, mede tot de kerkredenen behooren; terwijl het geheel besloten wordt met de »ruwe schets," die meer ruimte beslaat dan de vijf redevoeringen te zamen.

De Heer HALBERTSMA heeft voorzeker zijne gronden, zoowel voor de zamenvoeging van die stukken, als voor de verandering van derzelver volgorde. Het zou onbescheiden zijn, in deze handelwijze niet te berusten, en een ieder zal gaarne met mij zijne gissingen omtrent iets voor zich houden, waarover de Schrijver goedgevonden heeft zich niet te verklaren. Het zal ons genoeg zijn, dat een Doops-

gezind Predikant, die tot dusver zich alleen als taal- en letterkundige heeft bekend gemaakt, na eene veeljarige ambtsbediening, het eerst met eenigen theologischen arbeid voor het publiek optreedt. Voor zijne geloofsgenooten is dit van dubbel belang. Ieder Doopsgezinde, die het met zijne kerkgemeenschap wèl meent, zal er den Heer HALBERTSMA dankbaar voor zijn, dat hij, in zijnen reeds eenigzins gevorderden leeftijd, de vruchten van zijne langdurige studiën, ondervindingen en opmerkingen omtrent het ontstaan, den gang der ontwikkeling, en den tegenwoordigen toestand van zijne medebroeders, voornamelijk in de *Nederlanden*, alsmede omtrent derzelver afwijkingen, gevaren en verwachtingen, mededeelt, en dat hij daarbij tevens eenige proeven geeft van de wijze, waarop hij het Evangelie aan de hem toevertrouwde gemeente verkondigt. Daar ik de uitgave van zijn boek uit dit oogpunt beschouwde, zoo heb ik gaarne op mij genomen, een beoordeelend verslag van deszelfs homiletisch gedeelte te geven, maar zoodra ik het inwendig verband van het eerste en tweede gedeelte begon door te zien, heb ik mij er toe *verpligt* gerekend. Ik doe het met mijnen naam, om alle verkeerde vermoedens te voorkomen en te toonen, welke waarde ik, naar de eischen der wetenschap, aan dezen arbeid meen te moeten toekennen. En ik zal mij dankbaar verheugen, wanneer onze jongere Doopsgezinde Predikanten, voor zoo veel dit noodig zijn mogt, het volgende, als een woord van welmeenende waarschuwing tegen zulk eene Evangelieverkondiging, van een' hunner voormalige leermeesters willen aannemen. Kieschheid verbiedt mij, in mijne betrekking tot de school ter opleiding van Evangeliedienaars voor onze gemeenten, het tweede gedeelte van dit boek, waarin scherpe afkeurende aanmerkingen voorkomen over de godsdienstige denk- en predikwijze van onze jongere leeraars, aan eenen gezetten toets te onderwerpen. Men leze en oordeele!

Op de keerzijde van den titel staat een motto uit het gedicht, dat onder den naam van *la noble leiçon* der Waldenzen bekend is, de noodzakelijkheid van het doen van

goede werken aandringende. Wil iemand op deze wijze zijne leerredenen als 't ware inleiden en voorloopig karakteriseren, zoo moet men erkennen, dat die zinspreuk, in den ouden tongval overgenomen, even als zoo menig nog duidelijker woord van JEZUS en zijne Apostelen, den geest van werkzame godsdienstigheid, die daarin als de kern van het Evangelie wordt aanbevolen, kort en krachtig uitdrukt. Ik veroorloof mij alleen, den Heer HALBERTSMA te doen opmerken, dat het gekozen motto tevens te kennen geeft, dat men in den gewonen zin des woords hoog orthodox wezen en b. v. een voorstander van het leerstuk der drieëenheid zijn kan (zoo als de opsteller van de *leiçon* was) en nogtans op het doen van goede werken kan aandringen.

De Schrijver heeft, tegen de algemeen aangenomen gewoonte, de voor- en nagebeden bij de kerkredenen, zelfs bij de lof- en lijkrede, gevoegd. Welligt heeft hij zich hierbij laten geleiden door den wensch, om zijnen arbeid voor huiselijke stichting des te nuttiger te maken. Deze gebeden onderscheiden zich wel niet door rijkdom van gedachten of ware verheffing van den geest; enkele, zoo als het eerste en tweede, staan zelfs door zekere ledigheid en armoede van denkbeelden gekenmerkt, maar zij zijn toch veelal in een' goeden godsdienstigen toon gesteld. Hier en daar stoot men op uitdrukkingen, die men in een gebed, dat de gezindheden van eene Christelijke gemeente blootleggen en voor allen verstaanbaar zijn moet, niet zou verwachten. Zoo leest men, bl. 2: »Zoo bekrompen is onze ziele niet, dat wij uwen zegen alleen over onze eigene personen zouden afsmeeken;" bl. 39: »Daarom hebt Gij hem tot ons gezonden in wien wij, als den *aardschen* spiegel uwer volkomenheden, een *flaauw* afschijnsel uwer heerlijkheid (NB. *Hebr.* I: 3ᵃ) en liefde aanschouwen en *begrijpen* zouden;" en bl. 77: »Scherp den schoonen natuurtrek in ons op, waardoor ons onsterfelijk beginsel naar boven dringt om bij zijnen oorsprong te komen." Meer verwondert het mij echter, in het eerste gebed (en ook bl. 224) de zekerlijk veel gebezigde for-

mule te ontmoeten: »Vergeving, o Vader, *om zijnent* (JEZUS) *wil!*" Het zal Z.Eerw. toch bekend zijn, dat die woorden in de schriften des N. V. nergens staan als aandrang bij een gebed, en dat het gebruik van dezelve bij het bidden ons nergens aanbevolen wordt. Hij zal zich toch wel niet willen beroepen op de spreekwijze, »om uws naams wil" (1 *Joan.* II: 12) op bladz. 39 voorkomende. Zulk een beroep op JEZUS en zijne *verdiensten* (om dit onbijbelsche woord eens te gebruiken) vinden wij wel bij AUGUSTINUS, maar er is toch onderscheid tusschen de dogmatiek van den Heer HALBERTSMA, voor zoo veel ik dezelve begrijp, en die van den gemelden kerkvader. Daarom bevreemden mij ook de woorden »verworven" en »vrijgekocht," die men nog al eens in de gebeden ontmoet, en die een weinig zonderling klinken bij den sterken afkeer van alle zoogenoemde orthodoxie, die den lezer uit het geheele boek tegenwaait. De Schrijver betuigt overal, veel prijs te stellen op bestemdheid, juistheid en klaarheid van begrippen. Dat doe ik ook, maar hij is als dogmaticus voor mij een ware PROTEUS, zoodat er meer dan gewone scherpzinnigheid en bekwaamheid vereischt wordt, om hem overal te ontdekken, te vatten en vast te houden. Ook legt hij in het behouden der alleroudste spelling van de Statenvertaling des Bijbels eene getrouwheid en angstvalligheid aan den dag, waarin hij voor den Baron VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT en dergelijken niet behoeft onder te doen, ofschoon het niet te denken is, dat deze getrouwheid bij hem op dezelfde gronden berust als bij dezen auteur. Dit is mede een klein staaltje van het vreemde en zonderlinge, waardoor dit boek, naar het uitwendige zoowel als naar het inwendige, van de gewone zich onderscheidt.

De eerste kerkrede heeft tot tekst *Hand.* X: 38: *Welcke (het landt) doorgegaen is goedt doende*, en tot opschrift: *de goeddoende* JEZUS. De inleiding is uit het verband ontleend, en behelst eene breede uitweiding over de wijsheid van God in de trapsgewijze verlichting der Apostelen, waarin wij al terstond de meer dan vreemde uitdrukking ontmoeten, dat God »in het gebied van het wonderdadige

overtredende, den weg der natuur nog zoo lang volgt, als zulks eenigzins met de bereiking zijner grootsche oogmerken bestaanbaar is." Ieder deskundige vraagt hier onwillekeurig, waartoe die geheele uitweiding zal dienen, daar het toch uit den aard der zake volgt, en daarom ook een vaste regel in de predikkunde is, dat zulk eene inleiding of aanhef alleen datgene uit het verband mag en moet bijbrengen, wat noodig is tot regt verstand van den tekst of het onderwerp. In deze inleiding wordt CORNELIUS genoemd »een Romein van Godsdienst," en PETRUS »het hoofd der Apostelen." Het eerste is taalkundig verkeerd (Duitscher, Franschman, Nederlander van Godsdienst?) en schriftuurlijk weinig juist (*Hand.* X: 2); het laatste klinkt meer dan vreemd in den mond van een' Protestant, die alleen den Bijbel volgt. Om het veelbevattende van het korte tekstwoord, een »meesterlijken trek" genoemd, te doen uitkomen, zegt de Heer HALBERTSMA: »Dit is in ééne slotsom bij elkander getrokken alles wat PETRUS den heer, gedurende zijne omwandeling tot zaligmaking der wereld had zien doen en (hooren) spreken." De Apostel bedoelt, blijkens het slot van het tekstvers, enkel de weldadigheid des Heeren, d. i. zijne menschlievendheid, betoond door het genezen van kranken en andere ongelukkigen, zonder van Hem als den Messias te gewagen. De bovenstaande opgave van den inhoud der tekstwoorden is dus minder juist, daar zij of te veel of te weinig bevat, ten zij men de »zaligmaking der wereld" alleen op die menschlievendheid gronde, hetgeen PETRUS of LUKAS noch hier ter plaatse noch elders doet. Er is hier dus blijkbaar gebrek aan bestemdheid en helderheid van denkbeelden. JEZUS wordt, in de omschrijving van het woord *goeddoen*, »een boven het gewone peil des menschdoms verheven en door eenen hoogeren geest bezield heldhaftig wezen" genoemd, dat zich »voor den *natuurgenoot* (sic!) opoffert;" terwijl zijne weldadigheid eenige regelen later als die »van den Messias" voorkomt, en Hij in de opgave van de behandeling des onderwerps, wederom den naam draagt van »JEZUS van *Nazareth*." Het woord *goeddoende* (εὐεργετῶν) wordt, op het voetspoor van sommige uitleggers, (men zie SCHLEUSNER

i. v.) verklaard door eene verwijzing naar den titel van *Euergeet*, waarmede de Grieksche oudheid gewoon was helden te beschrijven, »die zich door edele opoffering bij het gansche vaderland verdienstelijk maakten." (Zie ook *Luk.* XXII: 25). Deze verklaring is echter nog altoos zeer twijfelachtig, en kan, ook indien zij wordt aangenomen, alleen van eenen man gelden, die in uitgestrekten kring zich een' weldoener of vader des vaderlands betoonde. Voegt nu de Heer HALBERTSMA het tusschenbegrip van Messias hierbij, zoo is dit op zich zelf wel niet verwerpelijk, en krijgt hij grond, om aan eenen Messias als *Euergeet* te doen denken, maar dan moet hij zich ook bij het begrip van Messias als *Koning* bepalen. Welke voorstelling van den Messias Z.Eerw. of aan PETRUS, of aan CORNELIUS toekent, is niet regt duidelijk. Hij spreekt van eene voorstelling, welke de *tijdgenooten* van PETRUS zich vormden, zonder te bepalen, of deze ook de voorstelling van PETRUS was. Nu was wel de Messias, (de Schrijver zegt, niet naauwkeurig, JEZUS) volgens de Joodsche begrippen, »een glorierijke Koning, die de boeijen zijns vernederden volks slaken" zou; en ook mag men er bijvoegen, dat, volgens die voorstelling, de Messias »het gansche menschdom een nieuw tijdperk van geregtigheid en vrede zoude invoeren;" maar meer dan twijfelachtig is het, of de *tijdgenooten* zich eenen *lijdenden* Messias voorstelden, en of dus het woord, hier gebezigd, »ten koste zijns eigenen levens," wel goed geplaatst is. Zelfs dat »monster *bijgeloof*", 't welk de schrijver door den Messias laat bestrijden, was aan die tijdgenooten naauwelijks bekend. Het was *ongeloof* aan den waren God, het was duivelendienst, het was met één woord *zonde*, die zij in de Heidenen bestreden (de Heidenen waren in hun oog ἁμαρτωλοὶ, ἄθεοι, niet zoo zeer *bij*geloovigen, als *on*geloovigen). De gevolgtrekkingen voor de bedoelingen van PETRUS met dat woord *goeddoende* zijn dus *te ruim*, en van *een weldoen na zijnen dood* is bij dat woord op zich zelf, volstrekt geene spraak. Doch de Heer HALBERTSMA voelde, dat het anders geheel onchristelijk zou worden, in dat ééne woord niet alleen de »slotsom te zien van hetgeen PETRUS

zijnen heer gedurende zijne omwandeling op aarde had zien doen en (hooren) spreken," maar ook daarin de uitdrukking te vinden van *al* wat Hij als *Zaligmaker* gedaan heeft, en wat wij nog in Hem als Zaligmaker der wereld moeten erkennen. Dat alles kan nu wel onder het begrip van weldadigheid gebragt worden, want het geheele werk der verlossing is *weldadigheid* (εὐεργεσία), maar die verlossing, of JEZUS weldadigheid in haar geheel, ligt, gelijk reeds gezegd is, niet opgesloten in dit ééne woord: *Hij ging het land door goeddoende.* Of indien de Schrijver dit al gelooft, waarom heeft hij dan geen gebruik gemaakt van het voordeel, om die hoogere weldadigheid naderhand als hoofdmotief te bezigen, of bij de ontwikkeling nader daarop te wijzen?

De Heer HALBERTSMA nu belooft, in de opgave van de verdeeling zijns onderwerps, die weldadigheid »in hare bron en wijze van uitvloeijen (eene veelvuldig voorkomende phrase) beide" te schetsen, en wijst te dien einde aan: 1°.) dat *goeddoen* de hoofdbezigheid des levens bij JEZUS van *Nazareth* was (juister, de hoofdbezigheid van JEZUS van *Nazareth* in zijn leven.) Maar is dit nu de aanwijzing van de *bron* der weldadigheid? 2°.) dat JEZUS zijn *goeddoen* verrigtte (weinig juist) op de edelmoedigste wijze; ten laatste, 3°.) dat hij in *goeddoen* volhardde, midden door allerlei ontmoedigende tegenkantingen heen. Deze verdeeling heeft voorzeker de verdienste van eenvoudig te zijn, en geeft ook gelegenheid, om over de weldadigheid van JEZUS veel goeds te zeggen. Zij is echter vooreerst te veel bij het uitwendige bepaald, dat, ook zonder eenen »blik te werpen in het hart van hem, die zonder zonde was, zoo verre 't namelijk den zondaar is gegeven," kan worden aangewezen. Bovendien mist zij de noodige scherpheid; zij verleidt tot algemeenheden, en is niet in staat een helder beeld van het voorwerp te geven, omdat zij de trekken van hetzelve niet omvat. Zoo ligt b. v. het derde punt reeds in het eerste opgesloten; zoo is de aanwijzing van het *beginsel* der weldadigheid van JEZUS, een zoo belangrijk moment voorwaar, in de verdeeling geheel overge-

slagen, en, terwijl men des noods zou kunnen meenen, dat het onder het tweede begrepen is, vindt men het in de derde afdeeling behandeld, bl. 28, 34. Het is uit dien hoofde ook moeijelijk, een geregeld verslag van den inhoud van dit stuk te geven, weshalve ik mij moet vergenoegen met eenige opmerkelijke gedeelten wat meer te doen uitkomen. Treffend is de schildering van JEZUS weldadigheid, bl. 10 en 11, of, om juister te spreken, van zijne menschlievende gezindheid, zoo als ook van de bijzondere betrekking, welke de Evangeliedienaar in de maatschappij bekleedt, bl. 28—31, schoon dit laatste noch daar ter plaatse, noch ook ergens in de geheele preek te pas komt. Men stoot hier en daar op gedachten, uitdrukkingen en woordvoegingen, die allezins grond geven tot het vermoeden, dat de steller in zijne redeneringen zich zelven zeer ongelijk is, en dat het hem nog al moeijelijk valt zijne denkbeelden geregeld en helder te ontwikkelen en uit te drukken. Bij eenen man, zoo als de Heer HALBERTSMA is, die het Nederduitsch niet, gelijk vele Godgeleerden doen, oppervlakkig beoefent, maar het tot in deszelfs allereerste beginselen, en met vergelijking van de meest vreemde taaltakken en tongvallen, bestudeert, zijn bovendien vragen naar de juistheid en zuiverheid, zelfs van enkele uitdrukkingen en woorden, niet overtollig. Men zou zich al ligt op zijn gezag kunnen beroepen. Ik zal daarom in geenen deele alles, maar alleen het voornaamste, met of zonder een woord van inlichting of teregtwijzing, aanstippen, wat mijne aandacht onder het lezen gewekt heeft. Bl. 10 wordt van JEZUS gezegd, dat Hij »met zijne *zegenende wieken* de plaatsen overschaduwde," en komt de spreekwijze voor »van bestraffingen afdeinzen"; bl. 11 heeten MARTHA en MARIA »*de beweende* zusters *over* den dood hares aangebedenen *broeders*." Op diezelfde bladzijde vinden wij een gezegde van JEZUS (*Luk.* XIII: 16) met eene aanmerkelijke verandering van den *zin* aangehaald, terwijl de *spelling* met de gewone angstvalligheid is behouden. »Deze dochter ABRAHAMS, zoude ik haar van den band, waardoor zij *achtien*

jaren (zoo spellen onze overzetters) *aan de aarde* (dit is als ter verklaring er ingelascht) gekluisterd lag, niet mogen losmaken?" Bl. 13: »de luchtkring in wien gij ademt, is *van dezen kant* deerlijk bedorven." Bl. 14: »als een booswicht gekneveld, weigerde hij bij HERODES, die er *zijne* vrijheid misschien voor verkocht zoude hebben;" waar taal- en redeneerkunde vorderen, het woord *zijne* op HERODES te doen slaan; bl. 16: »JEZUS wendde zijn wondervermogen *nooit anders* aan dan tot genezing van ligchaamskwalen." Maar de stater in den mond van den visch, het stillen van den storm, het wandelen op zee, het doen verdorren van den vijgenboom? Bl. 17: »Ieder ontving eene gave, waarvan hij *een zeker deel*, hoe klein 't zij, aan den Schepper ten offer moet brengen op het groote altaar des algemeenen welzijns." Apostel PAULUS zegt (1 *Cor.* IV: 7): »*Wat hebt gij, dat gij niet hebt ontvangen!* en: *Wat gij doet, doet het al ter eere Gods* (X: 31.) Bl. 18: »Bedenkt, dat ook JEZUS *arm* en uw lotgenoot was, die even min als gij over geld of goed kon beschikken." Deze rhetorische passage is niet zeer juist. JEZUS was wel *arm* naar de wereld, maar niet *onvermogend*, gelijk zij, tot wie de Heer HALBERTSMA spreekt; hetgeen desgelijks geldt van de onedele uitdrukking op bl. 20: »de *arme man van Nazareth*, die niets had om er zijn hoofd op neder te leggen," waar de plaats *Luk.* IX: 58 niet, zoo als de zin vordert, op het zwervende en rustelooze van het leven des Heeren, maar op deszelfs armoede wordt toegepast. Bl. 19: »Hij zag de koningrijken der aarde aan zijne voeten (!) en wees ze af," om door zijne wonderen de gebondenen te verlossen en zich een volk te heiligen (er staat (*Tit.* II: 14) *reinigen*) ijverig in goede werken." Hoe vreemd, dat de Heer HALBERTSMA, zelfs bij het aanhalen van zulke teksten, niet opmerkt, dat de Apostelen als het groote middel, waardoor JEZUS dit tot stand bragt, de overgave van zich zelven noemen. Daarin was immers vooral de kracht van zijne liefde zigtbaar, dat *Hij zich zelven voor ons gegeven heeft.* Hetgeen, bl. 21, gezegd wordt, dat »Gods Zoon zich tot den staat van eenen *armen zwerver* vernederde, en als dienaar

van allen *het land op en neder reisde,*" en dat ook wij niet »*met over elkander geslagene armen* de gelegenheid tot weldoen moeten afwachten," behoort veeleer tot het eerste deel, dan hier, waar de *edelmoedigheid* van het weldoen zal worden voorgesteld. Op bl. 25 wordt »de heiland" geprezen, omdat Hij »niet was van het getal dier godsmannen, die door eene bestendige afzondering uit den kring van het gezellige leven den roem van heiligheid nagejaagd hebben." Maar er zijn geene *Godsmannen* geweest, die zich *bestendig* hebben afgezonderd, en nog minder die daardoor den *roem* van heiligheid hebben *nagejaagd.* De beschrijving past dus noch op ELIA, noch op JOANNES den Dooper, alleen op den H. ANTONIUS en zijne volgelingen; maar deze zal Z.Eerw. toch wel niet bedoelen. Is het ook niet vreemd, dat JOANNES, die »door *verpletterende magtspreuken* predikte (!)" veel beter aan den ruwen smaak der Farizeeuwen gezegd wordt te voldoen, dan JEZUS?" t. z. pl. Wat op bl. 26 en 27 voorkomt, hoewel moetende dienen tot verklaring van den tegenstand, dien JEZUS ondervond, is *proef* van zijne liefde, en behoort niet tot zijne *volharding* in dezelve; of het is eigenlijk een nieuw onderwerp, weldoen zonder aanzien des persoons, of iets dergelijks. Bl. 28 lezen wij: »De liefde, niets in het oog hebbende (juister: het oog op niets hebbende) dan de zedelijke verbetering harer natuurgenooten, waarop zij regelregt *aan streeft, verdwijnen* voor haar die rangen en standen, welke *gewoonte* of *verwaandheid* onder het menschdom *hebben ingevoerd;*" eene stelling, die den Heer HALBERTSMA zoo na schijnt aan het harte te liggen, dat hij ze nog tweemaal, bl. 29 en 125, herhaalt. Reeds de Spreukschrijver dacht er anders over, toen hij (XXII: 2) zeide: *Rijken en armen ontmoeten malkander; de Heere heeft hen allen gemaakt,* en ook de Apostel PAULUS deelt in dit gevoelen, wanneer hij (1 *Cor.* XII) op liefde aandringt, terwijl hij het onderscheid der bedieningen *als van God afkomstig* voorstelt, even als de onderscheidene deelen des ligchaams. En heeft niet de Schrijver zelf, bl. 19, de onderscheidene standen genoemd

de »werktuigen (d. i. niet de machinen, maar de organen) van het maatschappelijk leven"? Mag ik nog vragen: wat toch *natuurgenooten* der *liefde* zijn? »Die liefde ziet in heer en knecht, in de aanzienlijke maagd en de verachte dienaresse, *alleen* de erfgenamen der eeuwige heerlijkheid." Maar niet ook behoeftige, gebrekkige en zondige broeders en zusters? Bl. 33 staan de vreemde uitdrukkingen: »de klanken *vloten uit;*" »behoefte hebben *naar* (ook *tot*, bl. 64) middelen;" »*inmengselen* die de genoegens *bezwalken;*" bl. 36, »een band die pligten *in zich omvademt;*" bl. 38, »God die *alleen slechts* goed is;" bl. 40, »*oogmerken* en *daden die uitgaan van* het waarachtig geluk der volken." Bl. 34 bevat de volgende opmerkelijke zinsneden: »De dankbaarheid is niet van 't aardrijk gereisd; o neen, maar het is eene teedere plant, *d*ie *d*oor *d*en *d*agelijkschen *d*auw *d*er (!) weldaden moet besproeid worden, om in 't leven te blijven. Houdt gij uwe weldaden in, zij vertrekt niet alleen, maar verandert dikwerf in ontevredenheid." Ik moet bekennen, dat het mij moeijelijk valt, het *reizen* der dankbaarheid van het aard*rijk*, (sic!) in verband met het beeld van eene *plant* en het *vertrekken* van iets, dat later, op de plaats die het verlaten heeft, *verandert*, wèl te vatten. Wanneer men uitdrukkingen leest, zoo als bl. 35, dat »de regtvaardige God hun, die zich in het goud omwentelen, maar 't gieriglijk en afgodisch aanbidden, tot straf het hart onthouden heeft, om er aan te raken, en het lijden der ongelukkige menschheid door de opoffering van eenig koud metaal te verzachten," of: »gij die u met eenen edelen aanleg der natuur voor liefde en weldadigheid als JEZUS bevoorregt vindt," zou men waarlijk denken, dat de spreker, tegen wil en dank, al zeer orthodox is. Op bl. 36 leeren wij eene »welvormde *ziel* kennen die verlegen wordt en *een' blos* van schaamte *krijgt.*" En waarover? Omdat groote verpligtingen te maken voor zulk eene ziel »met een gevoel van vernedering gepaard gaat." Gaarne laat ik een' ieder zijne wijze van zien en gevoelen, maar mijn hart zegt mij, dat dit onwaar en zelfs wreed heeten mag. In

dien hooghartigen zin, waarin een ROUSSEAU zeide: verpligtingen te hebben *c'est le plus grand fardeau*, zeide JEZUS niet: *het is zaliger te geven dan te ontvangen*, en indien de Heer HALBERTSMA 2 *Cor.* VIII en *Phil.* IV: 10, 14—18 leest en verstaat, zal hij moeten erkennen, dat »eene welgevormde ziel," of de Christen, zelfs in het volle besef van zijne hooge waardigheid, door het ontvangen van weldaden zich niet vernederd gevoelt, neen, maar dat er ook een Christelijk ontvangen van weldaden is.

Ten aanzien van het slot der preek, op bl. 38, zou ik meenen, dat het Christelijk motief hier gemist wordt. Niet alleen de weldaad der verlossing ontbreekt, maar zelfs alle ondervonden weldaad; alles blijft bij het bloote exempel van eene liefde, voor zoo veel zij eene natuurlijke behoefte bevredigt. In plaats van het Goddelijk weldoen tot *ons* in betrekking te brengen, strekt de spreker het uit naar »ontelbare werelden," even alsof het ook hier voor »eene welgevormde ziel" een pijnlijk gevoel ware, weldaden van God te hebben ontvangen. Doch het zij verre van mij, mijne wijze van beschouwen en gevoelen den Heere HALBERTSMA op te dringen.

Intusschen, bij al het uitwendige in de behandeling der zaak; bij het niet gebruik maken van het Christelijk element; bij het gemis van den geest van liefde en den doorgaanden toon van scherp tegenstellen, veroordeelen en bijtend gispen; bij het gebrekkige der partitie; bij het ontbreken van eene eigenlijke inleiding, en bij al de aangewezene onjuistheden *en detail*, getuigt het stuk van bekwaamheid in een bepaald opzigt, en bevat het eenige fraai gestileerde plaatsen.

Kleine vlekken, zoo als lasten verli*ch*ten — hun noodigen — onvermur*f*baar — met *hun* — de banen uit*lag* — kleederen op*lag* — den grond *lag* — van allerlei*en* ouderdom — *ons* vriend — *ons* vader — *ons* toestand — *den* bloem verspieden, die op *zijnen* stengel is omgedraaid — een der landlieden *diens* gemeente — en eene menigte dergelijke, waarvan er echter *twee* in de errata zijn verbeterd, wil ik gaarne in het geheele boek als drukfouten laten gelden.

Doch waar zou het heen, zoo ik ook de volgende stukken op gelijke wijze wilde nagaan! Ik moet daarom ten aanzien van de tweede en derde kerkredenen, alsmede omtrent de lijkrede op Prof. DE HEER, korter zijn, en zal alleen de vijfde of laatste, om haren eigenaardigen inhoud en toon, nog uitvoerig behandelen.

(Het vervolg hierna.)

Tweetal Leerredenen, ter inwijding van eene nieuwe Gemeente en Kerk te Wilhelminadorp; en ter bevestiging van eenen jongen Leeraar; door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Predikant te Wolfaartsdijk en Schoolopziener in het 3de District van Zeeland. Te Goes, bij* F. Kleeuwens en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. VIII*, 36, 90 *bl. f* 1-20.

Door eene vergissing is dit boekje, buiten schuld van Ref., tot heden onaangekondigd blijven liggen. Het bevat, na het voorberigt, een afzonderlijk gepagineerd verslag van de indijking der schorren en gorsen ten Noorden der stad *Goes* in 1809, onder den naam van *Lodewijks-*, later *Wilhelminapolder*, met hetgeen aan de stichting eener afzonderlijke Hervormde kerkgemeente op het in dien polder verrezene dorp is voorafgegaan. Wij lazen dit verslag met genoegen, en hadden over sommige bijzonderheden zelfs nog wel iets meer verlangd, waarbij dan een kaartje en plaat gepast zou geweest zijn. De kundige DRESSELHUIS heeft wèl gedaan met te zorgen, dat »de nieuwe gemeente en die belang in haar stellen in één boekske alles zouden kunnen vinden, hetgeen van eenig belang voor haar was en aan hare vestiging als eene zoodanige voorafgegaan."

De *inwijdingsrede* heeft tot tekst: *Joh.* IV: 19—24. De Redenaar ontwikkelt *eerst* het onderrigt van JEZUS aangaande de ons, als zijne volgelingen, passende Godsvereering, en wekt *daarna* zijne hoorders, door de herinne-

ring aan hunne voorregten, op tot eene ernstige en gezette uitoefening derzelve (beter: van die Godsvereering). In eene nadere aanwijzing van den loop der rede kunnen wij niet treden, maar vergenoegen ons met te zeggen, dat die geleidelijk is, en het geheel hartelijk, ernstig, regt gepast voor de gelegenheid. Gebeden en gezangen zijn er bij gevoegd. De laatste bestaan in verzen uit de Evangelische gezangen en de Psalmberijming; van deze zijn sommige woorden veranderd aan de gemeente in den mond gelegd, hetgeen tot stichting verstrekt, indien maar de gemeente de veranderingen zingt; anders dient het tot ontstichting en ergernis, gelijk Ref. wel eens gehoord en zelf ondervonden heeft. Voorts zijn eenige coupletten uit de Psalmen en Gezangen met wijzigingen gezongen door een koor, bestaande uit eene zangvereeniging te *Goes*. De bekwame en smaakvolle Spreker heeft zich van zijne taak voortreffelijk gekweten, en ook het schijnbaar drooge, maar hier onvermijdelijke, de *installatie*, zoo als men het noemt, der kerkelijke kollegiën, en bevestiging van den kerkeraad, in een goed geheel weten te plaatsen met het meestplegtige en opwekkende. In dit opzigt kan het hier gegevene tot een model dienen, hoe ook de groote (misschien *te* groote) eenvoudigheid onzer eeredienst bij voegzame gelegenheden geene betamelijke uitwendige sierlijkheid uitsluit. Alleen vonden wij het vreemd, en, indien wij het mogen zeggen, onvoegzaam, dat de diakenen, vóór hunne bevestiging, uitgenoodigd werden, om de liefdegaven in te zamelen; te meer, omdat, indien wij ons niet vergissen, in de Zuid-Bevelandsche Gemeenten deze inzameling gewoonlijk geschiedt van de gemeente, terwijl zij de kerk verlaat. De Heer DRESSELHUIS schijnt deze onvoegzaamheid te hebben gevoeld, maar haar niet te hebben kunnen vermijden. Onzes inziens — maar *variis modis bene fit* — hadde met het *constitueren* der gemeente al dadelijk bij het begin der plegtigheid de aanstelling der kerkelijke kollegiën moeten verbonden zijn, en *daarna* eerst tot de gemeente als eene *georganiseerde* gesproken worden. Zoolang de kerkeraad niet bevestigd was, ont-

brak nog iets aan die *organisatie.* Doch dit in het voorbijgaan.

De Heer DRESSELHUIS beijvert zich zeer in het voorberigt, om aan te wijzen, dat de door hem uitgesprokene Leerrede ter bevestiging van Ds. A. NIERMEIJER te *'s Heer-Arentskerke* in dit bundeltje behoorde. Wij zijn niet van dat gevoelen, en meenen juist in die breede verdediging het bewijs te vinden, dat de waardige Opsteller het tegendeel min of meer gevoelt. Niet, dat deze Leerrede (over 2 *Tim.* IV: 1—5) der uitgave niet zou waardig zijn, of ons gevoelen over dezelve anders wezen dan dat van de broederen, die haar aanhoorden, en op de onmiddellijke uitgave aandrongen; — integendeel, wij achten haar een woord, juist op zijn pas gesproken, en de lessen, aan den jeugdigen Evangeliedienaar herinnerd, in dezen tijd vooral van algemeene waarde voor jonge, en ook voor oudere Leeraren, gelijk ook het hartig en onverholen woord, dat den Redenaar *goed rond*, *goed Zeeuwsch*, uit hoofd en hart vloeide tot de gemeente, wel door velen, ook buiten *Zuid-Beveland* in onze dagen van woeling, spanning en wantrouwen, mag gehoord en behartigd worden. Maar met het eerste, het gedenkstuk voor den *Wilhelminapolder*, heeft zij niets gemeens; de bijvoeging der kerkelijke rede, waarmede de eerste Leeraar van laatstgenoemde gemeente bevestigd is, zij dat dan ook door eenen anderen Redenaar gedaan, behoorde er voegzamer, en zelfs de intreêrede van den eersten Predikant te *Wilhelminadorp*, den Kandidaat WARNSINCK, zou bij deze buitengewone gelegenheid het gedenkstuk der stichting eener nieuwe gemeente niet onwaardig hebben kunnen besluiten.

Doch dit daargelaten; de »oudwordende en in eenen afgelegen hoek dienende Predikant" behoeft niet verlegen te zijn, wanneer zijne »vreemde figuur" het »kritisch oog onwillekeurig terstond tot zich trekt." (Voorb. bladz. VI.)

Leerrede, gehouden op het Hervormingsfeest in den jare 1838, *in de Hoofd- en Slotkerk te Weimar, door Dr.*

J. F. RÖHR, *benevens eene eigene verklaring van den Schrijver aangaande dezelve. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1843. *In gr. 8vo.* 48 *bl.* *f* :- 60.

Zelden werd een geschrift met zulk eene buitengewone graagte ontvangen, als het oorspronkelijke dezer Leerrede, die binnen *vier* maanden *negenmaal* herdrukt werd (de vertaling is naar den *elfden* druk.) Maar zij was ook hevig aangevallen door de Roomsche partij. Men riep zelfs de bescherming van den Groot-Hertog van *Weimar* in tegen de, zoo men meende, onvergefelijke aanranding van het Katholijke geloof, waarop RÖHR zich zegepralend verdedigde, eerst in eene voorrede bij de Leerrede, later uitvoerig in het Tijdschrift: *Allgemeine Kirchenzeitung* (uitgegeven door Dr. BRETSCHNEIDER en ZIMMERMAN) 1839, N°. 48, 49, in welk weekblad nog op meer plaatsen over deze gerucht makende Hervormingsrede gesproken wordt. Deze verdediging van den Schrijver had dan ook ten gevolge, dat de begeerde vervolgingen tegen hem niet werden ingesteld; en de partij, die hem zoo hevig had aangevallen, was er zelve de schuld van, dat duizenden meer het stuk lazen, en alzoo eene tegengestelde uitwerking werd veroorzaakt.

En wat is er nu in dit stuk, dat zoo buitengewoon eenen opgang geeft? De Leerrede is zeer vrijmoedig, veel vrijmoediger en veel meer op den man aan, dan men in dezen tijd meestal meent, dat met den geest der verdraagzaamheid bestaanbaar is. Rec. is een gezworen vijand van godsdiensttwisten, en haat alles wat naar onverdraagzaamheid zweemt; maar waar hij de verdraagzaamheid ziet ontaarden in overdreven beleefdheid en onverschilligheid, daar schroomt hij niet, aan Protestanten de oogen te openen, hun de jammeren van Priesterheerschappij en blind kerkgeloof nadrukkelijk voor te houden, en ernstig te waarschuwen tegen het opnemen van een juk, voor welks afschudding onze vaderen goed en bloed hebben opgeofferd. En ofschoon veel van hetgeen de *Weimarsche* Hofpre-

diker hier zegt op *Duitschland* betrekking hebbe, zijne vrijmoedige, rondborstige blootlegging van hetgeen men anders doorgaans onduidelijker en verbloemder zegt, kan ook in ons vaderland in dezen tijd, waarin *Rome* niet weinig woelt en werkt, haar nut hebben, terwijl Rec. van ganscher harte zijn zegel hecht aan hetgeen gezegd wordt van de gronden, die het Protestantisme heeft van bemoediging bij de woelingen der *Ultramontanen*, de kracht namelijk der Evangelische waarheid, de algemeene geestbeschaving van onzen tijd, de eenparige tegenstand van alle betergezinden, en de magtige bijstand Gods; deze punten worden in de *verklaring* van den Schrijver nog nader toegelicht en met daadzaken aangedrongen.

Is PETRUS *te Rome, en Bisschop te dier stede geweest? Een geschied-oordeelkundig Onderzoek van* J. ELLENDORF. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 140 *bl. f* 1-25.

Het Ultramontaansch beginsel moet vallen, zoodra de historische critiek hetzelve voor haren regterstoel ter verantwoording roept. Het was deze overtuiging, die den *Roomschen* geleerde, J. ELLENDORF, aanspoorde, om de resultaten van zijn onderzoek naar eene levensvraag van het Papisme, het primaat van PETRUS en zijne opvolgers, onder de oogen van het publiek te brengen. Men kan deze brochure beschouwen als eene noodzakelijke aanvulling van een uitvoerig werk, door denzelfden Schrijver over *het Primaat der Pausen* in het licht gezonden, waarvan tot nog toe twee stukken verschenen. Gelijk dus het geschrift, dat wij hier aankondigen, voor de bezitters van dat grooter werk eene schatbare toegift zal wezen, is het, ook op zichzelf beschouwd, in den tegenwoordigen tijd van het hoogste belang. Niet alleen, zal ieder opmerkzaam beschouwer, in het voortkomen van zulk een geschrift uit den schoot der Roomsche kerk zelve, een merkwaardig teeken der tijden zien, maar ook is de vraag, die hier behandeld

wordt, zoo belangrijk, en de wijze harer ontwikkeling zoo grondig, dat wij geen oogenblik mogen schromen, het soowel aan den waarheidlievenden Protestant, als aan den onpartijdigen Catholiek ten sterkste aan te bevelen. Voor den laatste zal waarschijnlijk die aanbeveling wel vruchteloos wezen. Immers, op den index van verboden boeken, welke het Roomsche hof gedurig uitgeeft, heeft men wijselijk gezorgd, ELLENDORF's geschrift reeds tijdig te plaatsen. En de nadenkende ziet ook hier weder eene bijdrage tot beantwoording der vraag, welke waarde eene geloofsbelijdenis kan hebben, die haren voorstanders niet alleen het lezen, maar ook het denken verbiedt, en het vrije onderzoek schuwt der grondbeginselen, waarop zij gebouwd is. Des te meer echter, hopen wij, zal onder de Protestanten dit boek zijne lezers vinden. Het is waarlijk van belang, dat men niet alleen het onbeschaamde, maar ook het ongegronde der eischen van *Rome* beginne in te zien. En hiertoe is ook dit boekje een uitstekend middel. Om de opgegevene vraag volledig te beantwoorden, raadpleegt het *eerst* de H. S. en *daarna* de kerkelijke overlevering. En de slotsom is zoo overtuigend, dat de Roomsche kerk, zoo zij niet spoedig en krachtig de bewijzen van ELLENDORF wederlegt, daardoor hare magteloosheid toont, en door haar verstommen (of door nietsbeteekenende redeneringen, zoo als er eene in de noot op bladz. 139 wordt vermeld) het welsprekendste getuigenis aflegt voor de kracht der waarheid.

Die eene uitvoerige opgave van het resultaat begeert, waarop het onderzoek van ELLENDORF nederkomt, verwijzen wij naar den *Evangelischen Kerkbode* van 1 April j.l. — Nog liever verwijzen wij naar het boek zelf. Wel zijn er in bijzaken enkele punten, waarop wij zouden meenen van den geachten Schrijver te moeten verschillen. Wij noemen slechts de bewering, bladz. 48, dat de brief aan de *Romeinen*, volgens het eenparig gevoelen van *alle* geleerden (?!) in het jaar 58 geschreven is. Verder, het bewijs, bladz. 47, uit 1 *Petri* I: 1 gevoerd, dat PETRUS in de landen, aldaar genoemd, het Evangelie verkondigd,

gesticht en geregeld heeft. Ook zouden wij geenszins onderschrijven, wat hij ten nadeele van het getuigenis van PAPIAS aangaande het Evangelie van MARCUS in het midden brengt. En aan het getuigenis van DIONYSIUS *van Corinthe*, § 29 behandeld, meenen wij, met den Vertaler, meer gewigt te moeten hechten, dan ELLENDORF doet. Maar niettegenstaande dit een en ander wordt het hier zóó zonneklaar aangetoond, dat PETRUS *of* in het geheel niet, *of* zeer kort in *Rome* is geweest, en vooral, dat al wat verder omtrent zijne hooge betrekking in die stad door de Roomsche kerk wordt geleerd, op louter fabelen rust — dat wij niet weten, welke redelijke bedenking er op den *hoofdinhoud* zou kunnen gemaakt worden. ELLENDORF heeft het geleerd, de vraag, hier behandeld, is eene louter *geschiedkundige*. Hare beantwoording moge velen de oogen openen! De Vertaler verdient dank voor de wijze, waarop hij, ook door enkele ophelderende aanteekeningen, de bruikbaarheid van dit boekske heeft trachten te bevorderen. Ook de uitvoering is lofwaardig. — Tegelijk met het geschrift van ELLENDORF, vermelden wij nog een ander stukje:

Wat moet de Protestantsche Leeraar doen, om in onze dagen de Roomsche Kerk, zoo als zij het Protestantisme bedreigt, tegen te werken? Een woord voor Leeraars en Gemeenten. Naar het Hoogduitsch van J. S. EICHLER. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. *In gr. 8vo. IV en 32 bl. f* :-40.

Na een geschiedkundig overzigt, dat ons den oorsprong en den staat van den tegenwoordigen strijd eenigzins leert kennen, worden hier, ter bereiking van het doel, in de titelvraag vervat, eenige gepaste middelen opgegeven. Na den raad, om somtijds in opentlijke leerredenen, en vooral in de cathechizatiën, den gemoederen een wapen aan te bieden tegen het bestaande gevaar, worden nog eenige andere wenken medegedeeld, der behartiging overwaardig. Moge de Protestantsche Leeraar hier ook al geen *volledig*

overzigt vinden over hetgeen hem tot het voorgestelde doel te verrigten staat, niemand zal zich echter de lezing van dit kleine stukje beklagen. Den beperkten inhoud, den middelmatigen druk, en het nuttig doel in aanmerking nemende, had de prijs wel wat lager kunnen gesteld zijn.

Iets over de gemengde Huwelijken en de godsdienstige opvoeding der kinderen uit dezelve; en over de noodzakelijkheid, dat ook door de Nederlandsche wetgeving hierin voorzien worde. Te Amsterdam, bij A. B. Saakes. 1843. *In gr. 8vo.* 28 *bl. f* :-30.

De Schrijver van dit stukje toont op eene gematigde, en tevens ernstige wijze aan, dat de belangrijke zaak der gemengde huwelijken dringend voorziening vordert, omdat, door het hier te lande, bij gebrek aan wettelijke bepalingen, bestaande, de regten der Protestanten worden verkort en de Katholijke partij veel vooruit heeft. Hij wil, dat de aanstaande echtgenooten bij wettige acte zullen verklaren, dat de kinderen, die uit het te sluiten huwelijk zullen geboren worden, naarmate van het geslacht de belijdenis van den vader of van de moeder zullen volgen, dat daarvan aan de geestelijken der respective kerkgenootschappen, waartoe de echtgenooten behooren, kennis zal worden gegeven, met strafbepaling tegen het tegenwerken van de nakoming der verbindtenis, en dat partijen voor éénmaal, weder bij *contract*, de gemaakte bepaling zullen mogen vernietigen. Oppervlakkig komt ons dit zeer doelmatig voor, en wij vereenigen ons in allen gevalle met den wensch des Schrijvers, »dat alle de hooge Kerkbesturen der Protestantsche kerk op het daarstellen van eene wet op de gemengde huwelijken aandringen, en dat Regts- en Godgeleerden hiertoe hunne bekwaamheden en hunne pen leenen, om het grondwettig regt der Protestanten, en *niets meer* dan hun regt in deze, te betoogen"

Intusschen, de gemengde huwelijken zijn wel niet te verbieden, maar toch zeer te ontraden. Daarom wil de

Schrijver, »dat de Leeraren der Protestantsche kerk tegen de gemengde huwelijken hunne Gemeenten, vooral de jongelingschap, ernstig waarschuwen." Zulks geschiedt in:

Een woord van waarschuwing tegen het gemengde Huwelijk. Een Geschenk voor Hervormde jongelieden, bij het afleggen hunner geloofsbelijdenis. Door U. P. GOUDSCHAAL, *Predikant te Scheemda. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1843. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* :-30.

Op eene ernstige en hartelijke wijze, waarom wij deze Christelijk-wijze toespraak als een doelmatig geschenk bij het afleggen der geloofsbelijdenis wenschten uitgereikt te zien aan allen, van wie men voorzien kan, dat zij meer of minder waarschijnlijk in het geval zullen kunnen komen van met een' Roomsche te huwen. Men moet deze waarschuwing in tijds doen: wanneer de liefde eenmaal op een bepaald voorwerp gevestigd is, dan is het, dit wordt niet genoeg bedacht, doorgaans te laat, en niet zelden ook ongeraden.

Iets later, dan deze stukjes, kwam in het licht:

Bezwaren en gevaren, ontstaan uit de gemengde Huwelijken van Protestanten met Roomschgezinden, tot waarschuwing van eenvoudigen, duidelijk en naar waarheid voorgesteld. In gesprekken. Te Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon. 1843. *In 8vo.* 58 *bl. f* :-60.

In de zaak zelve komt dit populair geschreven stukje met de beide andere overeen. Het is in den geest der gematigdheid geschreven, ofschoon de listen en lagen der Roomsche Priesterschap naar waarheid worden afgeschetst. Verscheidene voorbeelden daarvan en van ongelukkige gemengde huwelijken worden aangehaald. Doch dit doet niet veel af, tenzij men tijd, naam en plaats opgeve, hetgeen niet altijd geschieden kan. Regt gepast dacht ons hier opgemerkt te vinden, dat zulke waarschuwingen geene

verdeeldheid willen zaaijen in gemengde huwelijken, die reeds gesloten zijn, en waar de echtgenooten elkanderen verdragen; gelijk ook de waarschuwing tegen ieder, die den huiselijken vrede aldaar, onder wat voorwendsel ook, zou willen verstoren. Mogen zij, die door hunnen *stand* of maatschappelijke betrekking, of waardoor ook, in de gelegenheid zijn, om *tijdig* de lezing van dit en dergelijke geschriften te bevorderen, waar het nuttig kan zijn en noodig zou kunnen worden, het hunne toebrengen, om het goede doel des Schrijvers in de hand te werken! Daartoe strekke ook onze aanprijzende aankondiging!

De kunst om Geneesmiddelen voor te schrijven. Naar aanleiding van de derde uitgave des Handboeks van Dr. PHOEBUS, *bewerkt door Dr.* H. M. DUPARC. *Voorzien van een Aanhangsel, bevattende vele nieuwere Geneesmiddelen, door Dr.* L. A. COHEN. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1841. *In gr. 8vo.* 383 *bl.* *f* 3-60.

Sedert dat GAUBIUS zijn *Libellus de methodo concinnandi formulas medicamentorum*, Ed. 3ª. L. B. 1767, uitgaf, zijn er ook in de *kunst, om geneesmiddelen voor te schrijven*, groote veranderingen gekomen, vooral door de vorderingen der Scheikunde en door de aanwinst van geneesmiddelen, of liever door de toeneming van derzelver getal.

Ondanks al deze veranderingen verdiende echter het werk van GAUBIUS niet zoo zeer der vergetelheid overgegeven of verwaarloosd te worden, als dit het geval schijnt te wezen. In elk geval zoude het nog steeds als ten grondslag kunnen dienen van een klassiek werk over dit gedeelte der kunst, om volledigheid met beknoptheid te vereenigen.

Deze laatste wordt tegenwoordig maar al te zeer uit het oog verloren, vooral wanneer men voor aankomenden in de wetenschap schrijft. Uit vrees van naar den stand der wetenschap hun iets te onthouden, geeft men hun al ligt te veel.

Intusschen heeft het ook sedert GAUBIUS niet aan schrijvers ontbroken, die zich met dezen tak der geneeskunst hebben bezig gehouden. Men zoude bij de schrijvers, in de Voorrede door den Hoogleeraar J. BAART DE LA FAILLE, te *Groningen*, opgegeven, nog onder de vroegere kunnen vermelden TROMMSDORFF, *Chemische Receptirkunst*, en GRUNER, *Anleitung Arzneyen zu verschreiben;* in der tijd zeer bruikbaar door derzelver beknoptheid en nog niet geheel verwerpelijk, ofschoon zeer veel thans geheel anders moet uitgelegd worden.

In het jaar 1831 gaf Dr. P. PHOEBUS, toen Geneesheer te *Berlijn*, zijne *Specielle ärztliche Receptirkunst, oder Inbegriff der beim verordnen der einzelnen pharm. Arzneimittel zu beobachtender Regeln*, in het licht. Dit werk besloeg reeds meer dan 500 bladzijden. In het jaar 1835 dacht het Dr. PHOEBUS goed zijn werk te herzien, en vond hij tevens goed het om te werken en werd het tot een *Handbuch der Arzneiverordnungskunst*, waarvan toen het eerste Deel en in 1837 het tweede het licht zag; te zamen besloegen zij over de duizend bladzijden. Te uitgebreid was het op deze wijze voor een handboek geworden. Om deze reden welligt nam Dr. PHOEBUS er genoegen in, dat het uitvoerig geworden handboek ten gebruike wederom verkort werd door Dr. TRAUTRETTER. Het is deze verkorte uitgaaf, welke de twee Groningsche Geneesheeren Drs. H. M. DUPARC en L. A. COHEN ten grondslag van hunnen arbeid genomen hebben. Zij stellen zich voor, daarmede in eene bestaande behoefte te voorzien en nut te stichten. Zij willen den aanvanger en minder ervarenen de moeijelijke *Ars formulandi* verligten, zonder dat hun werk daardoor worde een — *pons asinorum*. Trouwens daar zijn er ook genoeg, zoodat men onwillekeurig met TRISTRAM SHANDY wel zou willen uitroepen: *Did you think the world itself, Sir, had contained such a number of Jack-Asses?* (*) (Vol. VI, Chap. I.)

(*) Zoudt gij wel hebben kunnen gelooven, Mijnheer, dat er zoo veel ..... in de wereld waren?

Deze door de genoemde Geneesheeren bewerkte handleiding wordt doelmatig in een *algemeen gedeelte* verdeeld, waardoor herhalingen worden voorgekomen, waarin men anders zoude vervallen bij de *behandeling van de Geneesmiddelen ieder afzonderlijk*, waarvoor het *tweede* gedeelte van dit boek bestemd is. Dit gedeelte overtreft natuurlijk het *eerste* in uitgebreidheid. De Geneesmiddelen worden in eene *alphabetische orde* behandeld. Dit plan verdient goedkeuring. Het zou toch eene hoogst moeijelijke onderneming wezen, eene andere rangschikking te willen volgen. De verdeeling der Geneesmiddelen in de zoogenoemde *Materies medica* heeft tot dusverre nog niet kunnen plaats hebben volgens een alles afdoend grondbeginsel.

Voor zoo verre het werk door ons is doorgezien, (eene gezette achtereenvolgende lezing is schier niet doenlijk) komt het ons voor met vrucht gebruikt te kunnen worden. Die zich met aanmerkingen op het oorspronkelijk geschrift begeert bekend te maken, vindt daartoe gelegenheid in de *Bibliothek der practischen Heilkunde*, 1832. *B.* 67, 1836. *B.* 76, en 1837. *B.* 78, *N°.* 2, *p.* 122 *sqq.*

In een aanhangsel, hetwelk alleen van Dr. L. A. COHEN afkomstig schijnt te zijn, vindt men een aantal Geneesmiddelen vermeld, welke onder de nieuwgevondene of ontdekte moeten gebragt worden. Dit gedeelte moge getuigen van de zucht tot studie van Dr. COHEN, maar ten gebruike is het niet wel aan te bevelen, althans niet voor aankomende Artsen. Hoe vele van dergelijke Geneesmiddelen worden niet met geestdrift aangegrepen, door vooringenomenheid met het nieuwe te ruim en te onbepaald in praktijk gebragt! Om deze reden voldoen zij spoedig niet aan de gekoesterde verwachting; somwijlen zelfs oefenen zij eenen nadeeligen invloed uit, en gelukkig worden sommige spoedig nagenoeg vergeten. Te dezen opzigte zoude men tevreden kunnen zijn met hetgeen DIERBACH en RIECKEN voor dit gedeelte der kunst gedaan hebben. Omtrent vele der in dit Aanhangsel vermelde Geneesmiddelen laat de ondervinding nog veel te wenschen over. Doch waartoe dan het getal der Geneesmiddelen steeds, en dik-

wijs met zoo grooten spoed, uitgebreid? — Der kwalen en gebreken zijn zoo vele; het mag tegen deze aan hulpmiddelen niet ontbreken. — Maar behoeft de Geneesheer er wezenlijk zoo vele? — Hij behoort zoo veel mogelijk den voorraad te kennen, over welken hij des noods beschikken kan. — Doorgaans kan hij echter vele ziekten met weinige hulpmiddelen bestrijden, en met de eenvoudigste middelen worden niet zelden de gevaarlijkste ziekten gelukkig te boven gekomen. Wie daaromtrent eenigen twijfel mogt voeden, dien wijzen wij op BOERHAAVE, en bevelen hem de *Oratio tertia qua repurgatae medicinae facilis asseritur simplicitas* ter lezing aan. Het gezegde van SYDENHAM, *agendi gnaro rara remedii penuria*, blijft steeds van toepassing.

Dissertatio medica inauguralis de Haemorrhagia Cerebri, quam — publico ac solemni examini submittit MAURITIUS HERTZVELD, Zwollanus. Zwolle, typis *W. E. Tjeenk Willink*. 1842. 8vo. m. 113 pag.

De Heer HERTZVELD heeft een belangrijk onderwerp ter bewerking bij zijne *Promotie* gekozen, vooral belangrijk, omdat de ziektevorm, welken hij tracht in zijne Dissertatie meer bepaald te omschrijven, vroeger en ook nog tegenwoordig onder eenen meer onbepaalden naam wordt voorgesteld. Het woord *beroerte* (*apoplexia*) toch wordt in eenen zeer ruimen zin gebezigd, en vaak zeer verschillende aandoeningen worden onder éénen naam gebragt, die slechts een verschijnsel aanwijst. De ontleedkundige nasporingen hebben, vooral sedert eenigen tijd, aangewezen, dat het bewusteloos, plotselijk nederzijgen, met verlies van bewustzijn en van beweging, door verschillende oorzaken met uiteenloopende gevolgen kan worden te weeg gebragt. De Schrijver tracht in de inleiding tot zijne Dissertatie aan te wijzen, welke verschillende gevoelens de oudere Geneesheeren gekoesterd hebben omtrent hetgeen zij met den naam van *beroerte* bestempeld hebben.

De nasporingen van MORGAGNI hebben reeds een groot verschil aangewezen omtrent de veranderde gesteldheid van sommige gedeelten der hersenen, welke den dood door zoogenoemde *beroerte* ten gevolge hebben, maar zij zijn grootendeels onvruchtbaar gebleven voor eene betere onderscheiding ter herkenning van de veranderingen, welke onder zulke omstandigheden in de hersens kunnen plaats hebben. Men is aan vele der latere schrijvers, vooral aan de Fransche, en onder dezen aan LALLEMAND, veel dank verschuldigd voor de door hen aangewende pogingen, om, op grond van een naauwkeurig ontleedkundig onderzoek, eene betere orde in de tot dusverre bestaan hebbende verwarring van denkbeelden te brengen. De Schrijver wil, op het voetspoor van LEGROUX, ook het zijne bijdragen, om, kan het zijn, eenig licht te verspreiden over de *bloedstortingen* in de hersens, *haemorrhagia cerebri;* welke nu meer bepaalde vorm vroeger ook onder den algemeenen naam van *beroerte*, meer bepaald met den naam van *apoplexia sanguinea*, werd voorgesteld.

Hij vervolgt dit onderwerp in eenige Hoofdstukken met eene beschouwing en onderdeeling van dezen ziektevorm. Hij gaat de veranderingen in de weefsels na, door den dood zigtbaar geworden, waaruit tevens kan blijken, welke deelen aangetast worden. Men ziet daaruit, dat vele gedeelten der hersenen door bloedstorting getroffen kunnen worden. Hij spreekt verder van de oorzaken en zoekt naar de waarschijnlijke redenen dezer ziekte. — De Schrijver zelf erkent de moeijelijkheid van dit onderzoek. Niet ongelukkig heeft hij echter eenen goeden weg tot dit onderzoek ingeslagen. Hij tracht den oorsprong van deze ziekte uit te vorschen. Hij zoekt dien in bloedaandrang, ziekelijke gesteldheid der vaatwanden, en te geringen zamenhang der bloedmenging. — In eene tweede onderafdeeling van dit Hoofdstuk tracht de Schrijver de verschijnsels op te helderen en het verband tusschen deze en de krenking der hersens. — Het zesde Hoofdstuk, hieraan gewijd, is uitvoerig bewerkt; het draagt blijken van een goed oordeel op waarschijnlijk eigen onderzoek onder de leiding of ten

gevolge van mededeeling der Leermeesters van den Schrijver. Met hem in bijzonderheden omtrent een en ander te treden, verbiedt de aard van dit Tijdschrift. Wij laten dit voor het een of ander onzer geneeskundige Tijdschriften over.

In het tweede gedeelte dezer Verhandeling beschouwt de Schrijver de door hem behandelde ziekte van het meer practische standpunt. Hij behandelt hier de herkenning der ziekte, hoe men hare uitgangen kan beoordeelen, voor welke wijze van behandeling zij vatbaar is. — Ten besluite deelt hij eenige waarnemingen mede, hem door de Hoogleeraren TILANUS, SURINGAR en Dr. RIVE medegedeeld. Twee gevallen liepen gunstig af; bij de drie andere wordt de lijkopening medegedeeld. — Mogten nog meerdere onderwerpen van dezen aard, waaromtrent de verspreiding van meerder licht behoefte is, behandeld worden ter plaatse, waar zulk eene gunstige gelegenheid bestaat, om aan het ziekbed werkzaam te zijn onder in de geneeskunde ervarene mannen!

Wij wenschen, dat de Geneeskundige School te *Amsterdam*, waar zoo ruime gelegenheid bestaat tot practische vorming, steeds meer en meer aan het doel moge beantwoorden, om bruikbare Artsen voor het maatschappelijk leven te vormen.

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr. J. C. DE JONGE, *Archivarius van het Rijk. Vde Deel. Van den Utrechtschen Vrede, A°.* 1713, *tot den Zeeslag van Doggersbank, A°.* 1781. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1843. *In gr.* 8*vo.* *XXII*, 686 *en* 8 *bl. f* 7-:

Bij zijne Inleiding tot dit vijfde Deel beklaagt zich de Heer Mr. J. C. DE JONGE, dat men, in onze dagen, de staatkunde, hier te lande na den Utrechtschen vrede in 1713 tot den Engelschen oorlog in 1780 gehouden, die tot zulk eene jammerlijke uitkomst, namelijk tot het geheele verval der zee- en landmagt, leidde, als de voor het Gemeenebest éénig-

lijk passende genoemd had, en de schitterende rol, die het vaderland, voornamelijk na den Munsterschen tot den Utrechtschen vrede, in de raadszaal, op het veld en ter zee vervulde, had voorgesteld als *abnormaal*, overdreven, en alleen door buitengewone omstandigheden bijgebragt. »Rampzalig *Nederland*," zegt de Schrijver (bl. XXII) »zoo de flaauwe en bekrompene staatkunde der achttiende eeuw als eene soort van ideaal moet aangemerkt en als zoodanig door het nageslacht behoort gevolgd te worden!" Hierbij schijnt de Schrijver te doelen op het vertoog van Mr. HUGO BEIJERMAN, tot antwoord op de vraag: Heeft onze Republiek zich, na den Utrechtschen vrede van 1713, ten onregte aan de buitenlandsche politiek onttrokken? welk stuk is opgenomen in het Mengelwerk van dit Tijdschrift, voor April 1843, N°. V, bl. 205—230. Maar schoon de Heer Mr. BEIJERMAN het alom vervullen eener schitterende rol, voor een land als het onze, te regt *abnormaal* noemt; schoon hij zoo wel in den vorigen luister, als in de nederiger houding onzer buitenlandsche staatkunde naderhand, hoofdzakelijk de werking van onvermijdelijke omstandigheden erkent; schoon hij onze staatsmannen na 1713 prijst, voor zoo veel zij den Staat buiten de twisten tusschen andere Mogendheden zochten te houden; dit alles voert hij slechts aan, om ons dien lateren en ook onzen tegenwoordigen toestand *dragelijker* te doen vinden. Maar iets anders is het, het gedrag onzer staatslieden, met betrekking tot vreemden, goed te keuren; iets anders, de gedurige weifeling en karigheid der Provinciën, de kleingeestigheid en aristocratie onzer Regenten te roemen, ja zelfs als een ideaal ter navolging voor te stellen. Dit doet Mr. BEIJERMAN nergens. Men had ons juist nog beter, althans met meerder eer, buiten vreemde verschillen kunnen laten, indien men land- en zeemagt, vooral de laatste (omdat zij met meer moeite, na lang vervallen te zijn, kon hersteld worden) steeds op een' toereikend ontzagwekkenden voet had gehouden. Met weemoedig gevoel heeft Referent het grootste gedeelte van dit boekdeel derhalve gelezen, en hij twijfelt niet, of de Heer Mr. BEIJERMAN zal zoowel, als hij zelf, met den Heer Mr. DE JONGE, de schandelijke verwaarloozing der zeemagt, na 1713 tot omstreeks 1780, bejammeren.

Uitmuntend staaft de Schrijver de onschuld, het pligtmatig en verstandig gedrag van den zoo zeer gelasterden

Schoutbijnacht BIJLANDT. In het algemeen is zijn oordeel, zoo over vlootvoogden en mindere zeeofficieren, als inzonderheid over Prins WILLEM V, helder, gematigd en onpartijdig. Niemand is er, die, naar ons inzien, zulk een ellendig figuur maakt, als de Vice-Admiraal HARTSINK in 1781. Zijn gedrag (bl. 547—557) was, vooral in de bestaande omstandigheden en bij de hier te lande plaats grijpende spanning en opgewondenheid, onverschoonlijk. En dat juist, op korten afstand van onze kust, *van wege de mist*, dat Engelsch konvooi uit de Wezer aan ons eskader ontsnappen moest. Neen, waarlijk! al had overigens alles gelijk gestaan, zoo over dezelfde vloot een DE RUYTER of TROMP bevel had gevoerd, zij zouden anders hebben gehandeld. Een fraai plan van den zeeslag van *Doggersbank*, over bl. 612, en eene plaat met gedenkpenningen over bl. 656, versieren dit boekdeel. Wij verlangen naar het volgende, hetwelk denkelijk het laatste zal wezen.

Bijdrage tot de kennis der Kolonie Suriname. Door W. H. LANS. *'s Gravenhage. Nederlandsche Maatschappij van schoone Kunsten, Bestuurder* J. W. ten Hagen. 1842. *In gr. 8vo. IV,* 195 *bl. f* 2-:

Van bovengenoemd werk, nu eerst bij de Redactie ingekomen, haasten wij ons thans eenig verslag te geven. Het bestaat uit acht Hoofdstukken en eenige tabellen, bevattende de statistiek van *Suriname*.

De Heer LANS, schrijver van het werkje, heeft in de kolonie eene belangrijke betrekking bekleed, en is daardoor in de gelegenheid geweest van veel op te merken: het komt ons dan ook voor, dat deze bijdrage met veel kennis van zaken is geschreven.

In de drie eerste Hoofdstukken wordt gehandeld over alles, wat tot de bevolking van *Suriname* behoort. Vooreerst worden de gronden ontwikkeld, waaraan het is toe te schrijven, dat bij de bewoners der heete luchtstreken arbeid en nijverheid zoo beperkt zijn. Als eersten grond geeft de Schrijver hiervoor op de geringe mate der behoeften en de weinige inspanning van geest en ligchaam, welke derzelver voldoening noodig maakt, en ten anderen de onverschilligheid en onvatbaarheid voor beschaving. In het tweede

Hoofdstuk, over de slavernij der Negers handelende, geeft de Heer LANS een overzigt van de landen, waar de slavernij heerscht, de wijze hoe en wanneer de Negerslaven uit *Afrika* in *Amerika* zijn gekomen, de gevolgen, welke hieruit ontsproten; het sedert gedane verbod van den uitvoer der Negerslaven uit *Afrika*, alsmede wat de uitwerkselen van dien maatregel zijn geweest; terwijl de Schrijver verder opgeeft, wat zoude kunnen worden gedaan, om weder Negers (maar als vrije menschen) in de koloniën te bekomen, en welke voordeelen dit zoo wel voor hen als voor de koloniën zelve zoude opleveren. Het derde Hoofdstuk handelt over de vrije bevolking van *Suriname*, en doet ons de weinige industrie, die dáár bestaat, kennen, en het aantal inboorlingen, welke zonder geregelde middelen van bestaan leven, met opgave der hulpmiddelen hiertegen. Het vierde Hoofdstuk, over de bestaande productie en mogelijke verbeteringen handelende, geeft een ruim veld van nadenken voor de eigenaren, over hetgeen er al kan verbeterd worden. De Schrijver geeft hoog op van de voordeelen, welke eene fabrijk, naar het stelsel van de heeren DEROSNE en CAIL ingerigt, zoude opleveren, en staaft dit met eenige bewijzen. Ref. herinnert zich, dat in het afgeloopen jaar stoomwerktuigen uit die fabrijk naar *Oost-Indië* zijn gezonden met het schip *de IJssel*, gezagvoerder C. J. A. VERBRUG. Na het suikerriet afgehandeld te hebben, gaat de Schrijver tot het opgeven van eenige verbeteringen in de cultuur van katoen, indigo en kakao; zoo mede rept hij een enkel woord over de toekomst der koffijplantaadjen. Over de vermenigvuldiging van het horenvee, als in een naauw verband staande met den landbouw, en over de voordeelen, welke hetzelve zoude aanbieden, wordt in het vijfde Hoofdstuk geschreven. Het zesde behandelt onderscheidene nieuwe takken van nijverheid, als daar zijn Rijst, Bromelia-hennep of vlas, Quassiehout, Balsem Copaïva, Vanielje, Cortex Simarouba, Tonkaboonen, Caoutchouc, Bananenhennep, Soda of Barilla, fijn Vleehtwerk, onderscheidene Gommen en Harsten, Geststof, Verwstoffen, Arrowroot, Olieën, Gember en Curcuma, Opium, Zijdeteelt, Cochenielje, Geneeskundige Kruiden, Oranje- en Citroenboomen. Het zevende Hoofdsuk behelst een onderzoek naar de oorzaken van de vermindering der slavenbevolking. De Schrijver beweert, dat de voornaamste oorzaak te zoeken is in de wijze van voeding, en geeft daar-

voor genoegzame redenen op; zoo mede een plan voor eene andere wijze van voeding, en eindelijk wordt hier nog een kort overzigt gegeven van het geneeskundig personeel, de voornaamste ziekten der Negers, als ook over de vergiftigingen. Het achtste Hoofdstuk bevat een overzigt en toepassing van het voorgaande. Geldwezen: de Schrijver behandelt de agio, de positie, waarin het geldwezen zich bevindt; geeft een plan op voor het oprigten eener maatschappij, die zich ten doel zoude stellen, 1o. het daarstellen van een etablissement in de nabijheid der stad, tot het nemen van proeven met verschillende, thans weinig of niet bekende, voor den handel geschikte, plantaardige voortbrengselen, ten einde het meer of min voordeelige derzelve en de beste middelen voor aankweeking te vinden. 2°. Op hetzelfde etablissement, of wel in de stad zelve, zou men het noodige materieel moeten verzamelen, alsmede de noodige boekwerken, om chemische proeven te nemen, in het belang der verschillende industriën. 3°. De associatie zou, in het belang dergenen, die artikelen wilden produceren, waarvan de courante waarde in de kolonie weinig bekend is, steeds bereid moeten zijn, alle dergelijke waren op te koopen tegen eenen prijs, die in eene zoo veel mogelijk juiste verhouding zou moeten staan met derzelver waarde in *Europa*. 4o. Zij moest er zich op toeleggen, om nuttige planten uit andere landen, wier klimaat met het *Surinaamsche* eenige overeenkomst heeft, in te voeren, en tevens in zekere gevallen personen van daar te engageren, voor het practisch onderwijs in eenige aldaar bestaande industriën. 5°. Zij zou alle nuttige en goedkoope werktuigen, welke niet door den handel ingevoerd worden, verkrijgbaar stellen, of als modellen moeten aanschaffen. De Schrijver geeft voorts op eene raming der onkosten, daartoe vereischt wordende, en lost de zwarigheden op, die daartegen zouden kunnen bestaan.

Na aldus het werkje te hebben doorloopen, komt Ref. tot het volgende resultaat: dat het veel, zeer veel lezenswaardigs bevat, en dat het te hopen is, dat het in handen kome van die eigenaren, welke lust en ijver gevoelen, om te trachten het hunne toe te brengen, om het eertijds zoo bloeijende *Suriname* weder tot vroegere hoogte op te voeren; waartoe te eerder gelegenheid zal bestaan, door van de verkregene resultaten eener verbeterde bewerking van het riet als anderzins gebruik te maken.

Wat de uitvoering van het boek aangaat, deze is, als door de Nederlandsche Maatschappij van schoone Kunsten geschied, vrij net, en nog eene proeve van haren meer in bloei zijnde staat: het wapen van *Suriname* zagen wij in den gewonen *Surinaamschen* Almanak meermalen vrij wat beter van teekening, dan hier op den titel; en sommige houtsneêvignetten laten nog al iets te wenschen over, en, van zulk eene inrigting uitgaande, al zijn het dan maar luchtige krabbeltjes, moesten ze beter zijn; keurig lief echter zijn die, welke op bl. 31 en 50 voorkomen. De comma voor het woord Eendragt moet reg. 5, bl. 10, worden weggenomen.

Genoeg inmiddels van een werk, dat voor handel en nijverheid en voor den bloei onzer West-Indische Bezittingen belangrijke wenken bevat.

De vergenoegde man, of schets van een Christelijk leven. Een Verhaal van MARY HUGHES. *Uit het Engelsch vertaald door* N. SWART. *Te Amsterdam*, *bij* J. D. Sijbrandi. 1843. *In gr. 8vo. X en* 144 *bl. f* 1-60.

Er is in de verschijnselen van het godsdienstige leven in onzen tijd veel, wat opmerking verdient, veel, wat den weldenkende eene stoffe moet zijn van blijdschap, maar ook veel, wat hem tot eene oorzaak van droefheid strekken moet. Niemand zal ontkennen, dat er in de laatste jaren in de Christelijke kerk leven en opgewektheid is gekomen, en dat velen uit den sluimer der onverschilligheid zijn wakker geworden, waarin zij vroeger lagen verzonken. Dat getuigen de algemeenere belangstelling, die de zaak des Evangeliums in vele kringen vindt, de bloei van verschillende inrigtingen, met die zaak ten naauwste verbonden, en zoo menig ander teeken des tijds. Doch verre is het er van daan, dat het opgewekte leven, hetwelk men ook bij *ons* in de Christelijke kerk waarneemt, in alle opzigten heilzaam of prijselijk zoude werken. Het openbaart zich ook hier menigmalen in eenen jammerlijken geest van twist en strijd. De beide groote afdeelingen der Christelijke kerk staan als vijandige partijen tegen elkander over, het regent van weerskanten twistschriften, helaas, maar al te zelden in den waren geest der Christelijke liefde opgesteld. In de Protes-

tantsche kerk zelve heerscht alles behalve eensgezindheid; zij wordt als verscheurd door innerlijke beroerten, gelijk ten overvloede door de menigte van boeken en boekjes wordt bewezen, waarin verdediging van eigen, of bestrijding van anderer gevoelen wordt bedoeld.

En waarover loopt meestal de strijd? Is het over het Christelijke leven, over de wijze, waarop het Christelijke beginsel zich in de uitgangen des harten moet openbaren? Ach, neen! Meestal geldt het meer of minder diepzinnige en afgetrokkene geloofswaarheden, de ontwikkeling van deze of gene begrippen, wier algemeene zin en beteekenis door allen worden erkend en aangenomen, maar in wier uiteenzetting en bijzondere bepaling men verschilt. Het eigenlijke doel des Evangeliums wordt daarbij ligtelijk vergeten of op den achtergrond geplaatst. Het is geene leere der bespiegeling, maar der handeling; het moet leven in den mensch verkrijgen door den invloed, dien het op al zijne daden oefent. Bestaat er geene reden, om te vreezen, dat dit maar al te dikwijls wordt voorbijgezien? Zou er geen grond zijn, om te gelooven, dat er onder de grootste ijveraars velen worden gevonden, die bij hunne driftige handhaving der punten des geloofs den eigenlijken geest der Christelijke openbaring, den geest der liefde, der reinheid en der godvruchtige werkzaamheid, geheel of grootendeels missen?

Dat is bitter te betreuren. Wij gelooven niet aan eenen toekomstigen tijd van eenstemmigheid in de Christelijke kerk; wij wenschen zelfs geene vereeniging der verschillende afdeelingen, die, onzes inziens, slechts het sein tot nieuwe scheuringen en nieuwe veete zoude zijn. Maar wij zouden wenschen, dat men zich, bij het bestaande en onvermijdelijke verschil in de opvatting van onderscheidene geloofswaarheden, tot de erkentenis verhief, dat dit verschil, op het waarlijk Christelijke leven geenen invloed behoeft te hebben, dat men, bij de verschillende ontwikkeling van het denkbeeld der openbaring in CHRISTUS, van den persoon des Heilands, van zijnen dood voor de zonden der menschen, tot één en denzelfden geest en zin van Christelijk handelen kan worden gebragt, en dat dit Christelijk handelen het wezentlijke einddoel der Goddelijke openbaring is.

Zulk een Christelijk handelen, voortvloeijende uit een waarachtig Christelijk geloof, niet uit de bijzondere opvatting of verklaring van deze of gene afgetrokkene leerstuk-

ken, wordt ons hier met eenvoudige, maar schoone trekken afgeschetst. Wie dit boek in handen neemt, om avonturlijke ontmoetingen, om een romantisch verhaal te vinden, zal zich bedrogen zien. Maar wie er stichting, onderwijs, leering voor hart en leven, in behagelijken vorm gekleed, zoekt, zal het niet onvoldaan ter zijde leggen. Het plan is zeer eenvoudig. De rijke en aanzienlijke grondbezitter, maar wien het aan de ware godsdienstigheid ontbreekt, voelt zich ontevreden en ongelukkig bij al de voorregten, welke hij geniet. Hij vindt tevredenheid en geluk bij eenen armen daglooner, wiens uiterlijke omstandigheden van dien aard zijn, dat zij veeleer onvergenoegdheid en onvoldaanheid met het lot zouden doen verwachten, maar die in het godsdienstige beginsel, dat hem bezielt, steun en sterkte, rust en blijmoedigheid heeft gevonden. Het is het verhaal van den levensloop dezes mans, zijne beproevingen, de wegen, waarlangs hij tot dien Christelijken geest is gekomen, de wijze, waarop deze zich in zijne daden openbaart, wat den grooten inhoud van dit boekje uitmaakt. Het komt ons voor, dat dit boek ook veelzins vrij is van de overdrijving, waaraan de schrijvers van dergelijke werken zich meermalen schuldig maken, en waardoor zij den indruk van hun geschrift verminderen. Wij wenschen het boek in handen van velen, ook van hen, om de woorden van den Vertaler te gebruiken, »die wanen, dat zij al doen, wat billijkerwijze van hen gevorderd wordt, althans niet weten, waarin zij belangrijke verandering hunner leef- en handelwijze zouden maken, die bekennen kleine zwakheden te bezitten en door dwaling of drift nu en dan eens te struikelen, maar zonder dat hun dit als eigenlijke zonde kan toegerekend worden. Dezulken vinden, dunkt mij, in den held onzer geschiedenis een spiegel, die hen wel niet zal vleijen, maar hun, zoo ik hope, vele tekortkomingen aanwijzen." Voor de zoodanigen is ook het *aanhangsel*, een gesprek tusschen een' predikant en een' landman, dat bepaaldelijk over dit onderwerp handelt, van ernstige toepassing, en zoo wel het een, als het andere, zal met groote stichting gelezen worden.

Wij bevelen dan dit waarlijk Christelijke boekje aan de opmerkzaamheid en de ernstige overpeinzing van alle weldenkenden en heilbegeerigen aan. Het is een uitmuntend geschenk voor jonge lieden, een boek, geschikt ter ver-

spreiding in velerlei kringen, onder eenvoudigen en meer beschaafden. Wij zeggen den Vertaler dank voor zijne overbrenging, en bidden ook over deze poging, om den echt Christelijken geest onder ons te verspreiden, den Goddelijken zegen. »Moge het boekje," wij eindigen met de slotwoorden der voorrede, »dat bij alle eenvoudigheid toch zoo velerlei leerzame omstandigheden, belangrijke tooneelen en treffende verscheidenheden aanbiedt, inderdaad strekken, om het belang van ware godsvrucht in leven en in sterven, zoo wel door voorbeelden van derzelver gemis, als van derzelver bezit, op meer dan eene wijze helder in het licht te stellen, den rijke zijne armoede daar buiten, den arme zijn rijkdom daarmede doen kennen; als eene uitbreiding van PAULUS woorden: de godzaligheid is tot alle dingen nut, en als een krachtige wenk voor ouders, voor moeders bovenal, hoeveel van de zaden afhangt, door haar in het jeugdig hart gestrooid."

De uitvoering van dit nuttige boekje verdient allen lof.

Proeve van luimige Dichtstukjes, door J. KRAMERS, JZ. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *In* 12*mo. III en* 76 *bl. f* :-60.

Dit bescheidene bundeltje verdient een enkel woord van niet ongunstige aankondiging. De Dichter zelf oordeelt er nederig over en verontschuldigt de uitgave. Men kan hem gemakkelijkheid van versificatie en losheid niet ontzeggen; het ontbreekt hem ook niet aan zekere luim, schoon ook niet van de fijnste en hoogste soort. Het groote gebrek van de meeste stukjes is, dat zij te lang zijn en daardoor wel eens gerekt worden. Onder de besten behooren *Frans Hals*, *Aan de Maan*, *Foltering*. Gaarne bevelen wij het bundeltje aan de liefhebbers van zulk eene lectuur, zonder dat wij er daarom hooge dichterlijke waarde aan kunnen hechten.

Minder gunstig is ons oordeel over:

Ernst en Luim. Dichtstukjes door K. L. KLUPPELL., *Notaris te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. J. Koster. *Post* 8*vo. VIII en* 191 *bl. f* 2-50.

Het ontbreekt hier, behalve aan eigenlijke poëtische waar-

de, ook te veel aan het werktuigelijke der kunst, om in de hier geleverde stukjes behagen te kunnen scheppen. Het is berijmd proza en niet meer. GOEVERNEUR had zijn bekend vers met nog een paar voorbeelden, hier ontleend, kunnen vermeerderen, als wij (bl. 32) lezen:

Kom aan mijn hart mijn gade! ach zooveel zielsverblijden
Maakt me een ORPHEUS gelijk, voor 't minst althans zoo waard;
Mogt hij zijn EURIDICE uit 's afgronds kolk bevrijden,
Ik redde in u, mijn ga, mijn grootsten schat op aard.

Doch het schijnt, dat de uitgave met een of ander weldadig doel geschied is, (welk, weten wij niet) en zoo willen wij ons liefst van uitvoeriger kritiek onthouden, en wenschen den Heere KLUPPELL toe, dat hij zijn doel moge bereiken, al kunnen wij hem als Dichter geen' lof toezwaaijen.

Pest en brand, of Londen in 1665 *en* 1666. *Naar het Engelsch van* W. HARRISON AINSWORTH, *Schrijver van den Chrichton, de Tower te Londen enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1843. *In gr. 8vo.* 704 *bl. f* 7-60.

De romans van AINSWORTH vallen in den smaak van het Engelsche publiek en blijkbaar ook in dien van het onze. Is dat te verwonderen? Wij gelooven van neen. Het is er verre af, dat wij hem onder de beste romanschrijvers zouden rekenen, maar hij bezit vele eigenschappen, waardoor zijne verhalen met graagte moeten worden gelezen. Hij heeft misschien meer dan anderen levendigheid van verhaaltrant, en, zoo men aanmerkingen heeft op zijne romans, het is zeker niet deze, dat het hem aan handeling en rijkdom van gebeurtenissen ontbreekt. Hij weet daarenboven voor gedurige afwisseling van vrolijker en treuriger tooneelen te zorgen. Voegt men daarbij, dat hij doorgaans een of ander belangrijk tijdvak uit de geschiedenis neemt, hetwelk hij tot grondslag van zijn verhaal verkiest, en dat hij geene moeite ontziet, om den lezer in den tijd te verplaatsen en hem eene getrouwe voorstelling van deszelfs gesteldheid te geven, dan laat het zich gemakkelijk verklaren, dat zijne romans algemeenen bijval vinden. Eigenlijk gezegd is doorgaans de ge-

schiedenis van den roman zelven het minste; daarin hoopt hij de gebeurtenissen en avonturen te veel opeen en geeft dikwijls zijnen held eene soort van alomtegenwoordigheid, die den bedaarden lezer eenen glimlach afperst.

De gebreken en de deugden beide van zijnen schrijftrant vindt men in *Pest en brand* terug. In vele opzigten rekent Rec. intusschen dezen roman onder de besten van onzen Schrijver. De beide gebeurtenissen, waarvan hij in zijn verhaal gebruik maakt, de pest, die in 1665 een groot deel van Londens bewoners wegrukte, en de vreeselijke brand, die in het volgende jaar een niet minder groot gedeelte van de oude stad vernielde, zijn hoogstbelangrijk en zijn uitstekend met het verhaal zamengeweven. De kruidenier van *Woodstreet*, die zich met zijn gezin gedurende den ganschen tijd der pestziekte in zijne woning opsloot, is een merkwaardig persoon, en het is goed gezien, om hem en de zijnen tot de hoofdpersonen van den roman te maken. Treurig is de zedenschildering van den tijd en het hof van KAREL II en van den gewetenloozen en losbandigen Graaf VAN ROCHESTER, aan wien eene groote rol hier is toegewezen. Zoowel zij, die in de voorstelling van den tijd behagen scheppen, als zij, die lust hebben in een levendig en avontuurlijk verhaal, zullen hier voldoening voor hunnen smaak vinden, en wij twijfelen niet, of ook deze roman zal zijne lezers wel hebben. Wij durven hem hun ook gaarne aanbevelen, al heeft de titel ook voor sommigen weinig uitlokkends. Niet de minste gedeelten van het boek zijn die, welke aan de beschrijving van de pest en den brand zijn toegewijd, beide zoo innig met de geschiedenis verbonden, dat zij daarvan een onmisbaar deel uitmaken.

Druk en uitvoering zijn net.

Friesland in MDLXX, of de Watergeuzen. Door W. STORCK. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1842. *In gr. 8vo.* 308 *bl.* *f* 2-90.

Wij willen den Schrijver van dit boek geenszins de verdienste ontzeggen van getrouw de geschiedenis van eenen verwarden en treurigen tijd te hebben gevolgd; maar wie dit verhaal tot uitspanning in handen neemt, zal zich be-

drogen vinden. Het is een onafgebroken verhaal van gevecht en strijd, waarin de opvolging der gebeurtenissen niet altijd duidelijk is, en dat weinig bekoorlijks bezit. Rec. kan zich niet begrijpen, hoe men juist zulk een onderwerp ter behandeling kan kiezen, en belooft den Schrijver weinige voldoening van zijnen ondankbaren arbeid. Hij zelf getuigt in zijne voorrede, den roman aan de geschiedenis ten offer gebragt te hebben; wij gelooven dit ook, maar achten hier de geschiedenis dat offer niet waardig, en waren blijde het boek doorworsteld te hebben. Het beste vinden wij het keurige vignet.

Het Slot Goczijn. Uit de papieren eener vrouw van aanzien. Te 's Gravenhage, bij J. M. van 't Haaff. *In gr. 8vo.* 246 *bl. f* 2-60.

Huwelijken zonder liefde, echtgenooten zonder huwelijkstrouw, hartstogten zonder den teugel der Godsdienst, zelfmoord uit hoogmoed, droefheid zonder den troost, dien alleen het geloof aan de goede Voorzienigheid kan schenken; zietdaar wat de Schrijfster als getuige zag en uit welke bestanddeelen zij dit romantisch verhaal heeft zamengesteld. Zien wij hier levendig en afschrikkend voorgesteld, welke de gevolgen zijn der rekbare, zoogenaamde, beginselen der groote wereld, dan is de lezing van dit geschrift buiten twijfel leerzaam; zij kan den middelstand tevreden doen zijn met een meer beperkt deel aan de genietingen der wereld, door de opmerking, dat men in dien stand ook minder is blootgesteld aan zoodanige verzoekingen, welker involging voor het geluk der maatschappij verderfelijk is. Komt dit geschrift in handen van hen, die men gewoon is onder den meer bevoorregten stand der aanzienlijken te rangschikken, zij kunnen uit hetzelve leeren, dat ook voor hun geluk noodzakelijk is het betrachten van den regel: *Vreest God en houdt zijne geboden, want dit betaamt alle menschen.*

Het Slot Tornitz. Romantisch Tafereel uit de zeventiende Eeuw, van WILHELMINA LAURENZ. *Naar het Hoogduitsch.*

Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. *In gr. 8vo.* 380 *bl. f* 3-20.

Een van die middelmatige romans, wier inhoud niet belangrijk genoeg is, om eene ernstige opmerkzaamheid te verdienen, en niet belagchelijk genoeg, om er zich mede te vermaken, en die wij dus de moeite der vertaling niet waardig oordeelen. Evenwel de vertaling schijnt zonder groote moeite aan dezelve te besteden geschied te zijn. Immers wij merkten op: *het moraal* voor *de moraal*, *aandacht* voor *godsdienstoefening*, *Genfermeer* voor *meer van Geneve* en (*finis coronat opus!*) *matrimonibus* voor *matrimoniis*.

De Diergaarde te Parijs geïllustreerd, en vermeerderd met eenige Aanteekeningen wegens die van Londen en Amsterdam. 1ste en 2de Aflevering. Te Amsterdam, bij Elix en C°. 1843. *In roijaal 8vo. Per Aflevering f* : - 90.

Geene ondernemingen zijn tegenwoordig zoo aan de orde van den dag, als de uitgave van dusgenaamde geïllustreerde werken. Over het algemeen is Rec. daarvan geen vriend. Men begint de boeken te koopen om de platen en neemt den inhoud op den koop toe. Er zijn echter natuurlijk uitzonderingen, en daaronder behooren in de eerste plaats zoodanige werken, die beschrijvingen van voorwerpen uit de natuurlijke historie ten doel hebben. Bij deze zijn platen schier een onmisbaar vereischte, en, zoo zij goed uitgevoerd zijn, meer dan eenvoudig sieraad.

Uit dat oogpunt beschouwd, verdient de onderneming van de Heeren ELIX EN C°., welke wij hier aankondigen, lof boven vele andere soortgelijke ondernemingen. Het is eene vertaling van *Le Jardin des Plantes par* BOITARD, zoo het ons voorkomt door eene bekwame hand vervaardigd, en hier en daar vermeerderd met aanteekeningen. Het oorspronkelijke werk is ons slechts zeer weinig bekend, zoodat wij over den aanleg van het geheel niet kunnen oordeelen. Zooveel meenen wij, naar aanleiding van deze beide afleveringen, te mogen zeggen, dat de Schrijver minder een streng wetenschappelijk doel heeft gehad, dan wel het leveren van een

niet onbelangrijk en aangenaam leesboek heeft beoogd over de natuurlijke geschiedenis van die dieren, welke in den Plantentuin te *Parijs* worden gevonden. Dit is hem ook zeer goed gelukt, en wij bevelen het werk den vrienden van dergelijke lectuur gaarne aan. De bijgevoegde platen zijn over het algemeen fraai uitgevoerd, en vele ook zoodanig, dat de kenmerkende onderscheidingsteekenen der afgebeelde diersoort daarop zeer wel uitkomen. Jammer is het, dat onder verscheidene afbeeldingen de naam van het dier niet is geplaatst, hetgeen anders doorgaans en althans onder al de grootere vignetten geschiedt. De gravures zijn gelukkig geslaagd, en de letterdruk en het papier doen den smaak der Uitgevers eere aan. Alleen was ons niet altijd duidelijk de regel, volgens welken de grootere of kleinere letter werd gebruikt.

De beide afleveringen, die voor ons liggen, loopen grootendeels over de Apen; aan het slot der tweede aflevering wordt over de tweede orde der zoogdieren, de *Cheiropteren*, gehandeld. Het geheel zal in twaalf afleveringen voltooid worden, in welke elfhonderd zoogdieren zullen worden afgebeeld; daarenboven ontvangt men nog vijftig platen met voorstellingen uit den Parijschen Plantentuin en van verschillende plaatsen, betrekking hebbende op de beschrevene dieren, vier gekleurde staalplaten met groepen van vogelen, de portretten van BUFFON en CUVIER, en een' platten grond van den tuin. Iedere aflevering kost 90 Centen te *Amsterdam*, *f* 1-: per post elders. Wanneer men de uitvoering en het aantal der geleverde platen in aanmerking neemt, komt ons deze prijs zeer matig voor. Wij vertrouwen althans, dat de Uitgevers op denzelfden voet en met dezelfde zorgvuldigheid zullen voortgaan, en bevelen in die hoop hunne onderneming zeer gaarne der algemeene belangstelling aan.

BOEKBESCHOUWING.

De Doopsgezinden en hunne herkomst. Eene ruwe schets van J. H. HALBERTSMA, *benevens eene Lijkrede op Prof.* P. O. C. VORSSELMAN DE HEER, *en eenige Kerkredenen van denzelfden Schrijver.*

(*Vervolg van bl.* 677.)

De tweede kerkrede heeft, bij veel goeds dat haar onderscheidt, als preek, in mijn oog, even groote gebreken als de vorige. Zij draagt tot opschrift: *Het gebed en de verhooring*, tot motto (niet tot tekst) *Matth.* VII: 8: *Een yegelick die bidt, die ontfangt.* Een kort woord over dit gezegde, als uit het dagelijksch leven ontleend, behelst eene tegenstelling (? !) van »PLATO, (dien de Christelijke gemeente verondersteld wordt als wijsgeer te kennen) die zich in *gekuischte* taal uitte," en »JEZUS den volksleeraar, die in de *eenvoudige* taal van het hart (d. i. derhalve *ongekuischt ? !*) sprak" (bl. 45). De preek zelve geeft het antwoord op de twee vragen: 1°.) Wat is bidden? en 2°.) wat ontvangt men op zijn gebed? Deze verdeeling, hoe eenvoudig ook en natuurlijk, omvat zeker den inhoud van den tekst; maar zoodra wij er over nadenken en tot een volledig begrip van de zaak, daarin uitgedrukt, zoeken te komen, rijst nog eene derde vraag bij ons op, deze namelijk: Hoe verkrijgen wij op ons gebed verhooring? of de vraag naar het verband tusschen gebed en verhooring. Het eerste deel »noemt twee of drie der hoofdkenmerken op," niet van »alle gebeden," maar van »het gebed eens Christens." (Bl. 47.) Er komen in dit deel vèle uitweidingen voor over zaken, die wel met het bidden in 't algemeen verbonden zijn, maar die men noch hier, noch in deze volgorde zou zoeken, zoodat het moeijelijk valt, alles geregeld na te gaan en op te geven. Zoo ik echter wèl zie, wordt het wezen van het Christelijk gebed gesteld

in het bidden in het gevoel van onze *afhankelijkheid*, van onze *grootheid*, in het bidden *met vertrouwen* en *met het hart*. Doch ik vraag, wat er van het geheele begrip van bidden overblijft, wanneer dit niet *met het hart* geschiedt? en hoe het mogelijk is, dat iemand de drie eerste kenmerken bezitte, zonder het laatste? En waardoor nu staat het gebed des Christens onderscheiden van het gebed eens Israëliets? Ook de laatste, indien hij waarlijk gezegd kan worden te bidden, bidt niet anders, dan zoo als de spreker het bidden beschrijft. Men mist hier niet alleen eene bepaling van het Christelijk element in het bidden, maar van alle gebed.

Niet beter is het gelegen met het tweede deel. In plaats van een duidelijk en bepaald denkbeeld te geven van hetgeen wij onder *verhooring* hebben te verstaan, en hoe en in welken zin en waarom wij dezelve op het gebed ontvangen, behandelt Z.Eerw. allerlei bijzonderheden, die, ja, wel bij het gebed en de verhooring te pas komen, maar die, zonder eenig inwendig verband, naast elkander geplaatst, geen volledig antwoord behelzen op de gestelde vraag. Alleen uit gebrek aan ruimte kan ik niet blijven staan bij het vreemde, onjuiste en stellig verkeerde in taal en stijl, waartoe anders niet minder stof is dan in de vorige preek; ik zal mij daarom bij eenige weinige zaken moeten bepalen, die mijne aandacht gewekt hebben. Reeds in het voorgebed lezen wij (bl. 43): »Mogen wij *gissen* naar de hoofdoorzaak, die ons van U (o God!) en uwen omgang scheidt, het is de zonde in hare duizenderlei gedaanten." Hoe! alleen *gissen?* niet *weten*, niet *belijden*, wat op elke bladzijde des Evangeliums staat? (Bl. 54): »Het pligtbesef moge in u sluimeren, maar de liefde en dankbaarheid waken altoos." Doch is er waarlijk eene afscheiding van die twee in betrekking tot God, ten zij bij eene rigting, waarvan ik den Heer HALBERTSMA niet gaarne zou willen verdenken? Wat bl. 56 en 57 voorkomt, »dat wij niet kunnen bidden wanneer wij willen, en dat wij, om met het hart te bidden, somtijds moeten wachten op het gunstige oogenblik," is zeker eene waarheid, die, be-

laas! door de dagelijksche ondervinding bij een' iegelijk onzer bevestigd wordt; maar is dit nu een goed, of zelfs een onverschillig verschijnsel, zoo als het hier voorkomt? JEZUS vermaande *om altijd te bidden en niet te vertragen*, (*Luk.* XVIII: 1.) en PAULUS zegt desgelijks: *bidt zonder ophouden.* (*Eph.* VI: 18. *Col.* IV: 2. 1 *Thess.* V: 17.) »Welke is die onwil van het menschelijk hart?" vraagt hier de spreker; en zijn antwoord luidt: »Ik weet het niet; dezelve is mij te geheimzinnig." Mij dunkt, dat het »geheimzinnige" wegvalt, zoodra wij, alle *fierheid* voor God afleggende, in kinderlijken ootmoed erkennen, dat »de zonde ons van God en Zijnen omgang scheidt," (zie de straks aangehaalde plaats op bl. 43) en voorts aan beproevingen van God, ook in het geestelijke, gelooven. Maar nimmer behoeft de ziel, die ten hemel is gerigt, te »wachten op het gunstige oogenblik, waarin *ons binnenste*, door eenen geheimzinnigen goddelijken adem aangeblazen, zich voor elke schoone aandoening en voor de gemeenschap met *zijnen oorsprong* (?) opent." Zulk wachten ware altijd gevaarlijk. Het bidden zal ons bidden leeren.

Bl. 59 wordt gezegd: »Wat mensch bidt niet om wereldsche eer en veelheid der goederen?" Is dat wel waar?... Ja, men moge het voor zich wenschen, maar daarom bidden... dit in eene verheffing van ons hart tot den Heilige uitspreken!... Hoe jammer, dat er op bl. 66, bij het vermelden »der ontzaggelijke eigenschappen van almagt en alwetendheid" in God, niet op gelijke hartverheffende wijze gesproken wordt over den indruk der voorstelling van den *genadigen* God in CHRISTUS JEZUS! Strookt het ook met Gods heilige liefde, dat »het vergif (wereldsche eer en veelheid der goederen) tot straf voor de zonden somtijds geschonken wordt?" een denkbeeld, dat wel eens wederkeert, onder andere op bl. 110. De zonderlinge uitdrukking, (bl. 68) »*zoetvoerig* der *godheid* gelijkvormig worden," verdient mede daarom opmerking, omdat daar, gelijk op zeer vele andere plaatsen, het onbepaalde woord *godheid* voor *God*, of eene dergelijke meer bepaalde benaming,

gebruikt wordt. Ook wil ik niet ontkennen, dat de sterke menschbeeldige (*anthropomorphische*) uitdrukkingen, zoo als: »God lange lijsten van de kleinste onzer benoodigdheden aanbieden" (bl. 62) en andere dergelijke, mij in eene Christelijke leerrede minder gepast voorkomen. Op bl. 71—74 is de voorstelling zoo eenzijdig, dat men waarlijk zou denken, dat alleen de armen, en niet de rijken, in den zegen des gebeds kunnen deelen. En ook elders (bl. 102) wordt God alleen als de God van ongelukkigen voorgesteld. Maar zijn dan juist de grooten en magtigen, omdat zij dit zijn, slecht, en de armen daarom goed? De Heer HALBERTSMA heeft het veelal zwaar geladen, niet alleen op de rijken en grooten der aarde, maar ook op allen, die door rangen en titels naar de wereld onderscheiden zijn. Zonderling! Het doet mij leed, te moeten betuigen, dat in eene preek als deze, niets bepaalds voorkomt van schuldbesef, niets van *de blijdschap over de* verlossing door JEZUS CHRISTUS, (het enkel noemen van »genadige kwijtschelding der zonden bij God" (bl. 63) en van »vergeving voor zwakheden" (bl. 69) doet hier niets af) niets van die zorg, waarop de Apostel JOANNES doelt, (1 III: 20) niets van de ware en eenige gebedsverhooring, welke PAULUS in zoo roerende taal verheft (*Phil.* IV: 7), niets van de zoo vruchtbare vermaning van JACOBUS (IV: 3), waarvan alleen in het nagebed met een enkel woord ter loops gewag gemaakt wordt. En toch is er in ditzelfde stuk veel schoons, roerends en stichtelijks; het bevat in de daad treffelijke plaatsen, (bl. 53, 58, 66, 70, 72, 73, 74, 75) die het mij te meer doen betreuren, dat zoo veel andere daar tegenover staan, en dat het, als een geheel beschouwd, zoo veel stof tot gegronde aanmerkingen geeft.

Gejuich uit tranen is de titel van de derde kerkrede, aan welker hoofd is gesteld *Psalm* CXXVI: 5. *Die met traenen zaeyen, sullen met gejuygh maeyen.* Het is den spreker, blijkens het korte woord ter inleiding, gegaan als den Prediker. »Hij heeft," zegt hij, »in zijne dwaas-

heid" gevraagd, of het wel waar is, »dat tranen eenen oogst van lagchen kunnen geven? dat kwaad goed zou kunnen telen?" (bl. 81), »tot dat hij eindelijk om zich henen begon te zien en de *schepping* in hare *gangen* (?) van oorzaak tot gewrocht begon na te gaan," (bl. 82.) »Van dat oogenblik kwam hij spoedig tot het besluit, dat zoowel in het rijk der natuur als in dat der genade, diegenen, die met tranen zaaijen, maaijen met gejuich." Hij stelde zich namelijk de vragen voor: door welke soort van middelen behartigt de Schepper in de stoffelijke wereld het ligchamelijk welzijn zijner schepselen? Zijn daarmede zijne pogingen, om ons geestelijk heil te vormen, in overeenstemming? Het antwoord, dat hij op deze twee vragen verwierf, deelt hij hier mede. De schildering van vele verschijnselen in de natuur, van de afwisseling der saizoenen, van de inwendige gesteldheid onzes aardbols, van het maaksel onzes ligchaams enz., geeft het antwoord op de eerste vraag: de tweede vindt haar antwoord daarin, dat God de rampen des levens als middelen bezigt, om ons zedelijk heil te bevorderen, hetgeen in bijzonderheden aangewezen wordt. Het komt mij nog altoos voor, dat er een beter, veiliger en gemakkelijker middel is, om een voldoend antwoord te krijgen op die verontrustende vragen, door den Heer HALBERTSMA geopperd, en dat dit middel is het Evangelie van JEZUS CHRISTUS. Doch ik wil Z.Eerw. mijne overtuiging niet opdringen; ik neem gaarne aan, wat mij hier geboden wordt, en verlang alleen, dat het in zich zelf een goed en wél sluitend geheel uitmake.

Deze redevoering (want eene preek is het niet) geeft veel studie te kennen. Het is duidelijk te zien, dat er groote zorg is besteed aan den stijl, en men moet zeggen, dat, bij al het bizarre, en zelfs wel eens platte van de taal, en bij den zigtbaren toeleg, om zich in eene zoogenoemde *Kraftsprache* te uiten, dat is, in de manier, om de meest gewone zaken op de meest ongewone wijze uit te drukken, voortreffelijke schilderingen daarin voorkomen. (Bl. 82, 83, 84, 104.) Plaatsgebrek alleen verbiedt mij, ook dit in beide opzigten door bijgebragte proeven te

staven. Dit stuk kan mede tot een bewijs verstrekken, dat de Heer HALBERTSMA ook kennis bezit van botanie, geologie, enz. Voorzeker geen nutteloos sieraad voor den predikant, inzonderheid wanneer hij het met Bijbelstudie weet in verband te brengen. Daarvan is echter hier geen spoor te vinden. De natuurkunde wordt alleen aangewend om te bewijzen, dat in deze wereld alles bij tegenstelling bestaat; dat geen geluk zonder ongeluk, geene vreugde zonder droefheid, geen genot zonder gemis, enz. denkbaar is — dat dus het geluk niet iets positiefs is. »Alle gevoel van genoegen," lezen wij bl. 103, »wordt uit tegenstelling en vergelijking geboren." Nu, als dat wijsbegeerte heet, dan is zij wel van de laagste soort, en — ik aarzel niet er bij te voegen — in strijd met het Evangelie. Ik wil niet spreken van het ganschelijk voorbijzien van den zin der tekstwoorden, noch ook op eene Christelijke opvatting en overbrenging van deze woorden aandringen, (2 *Cor.* VII: 10) want de Heer HALBERTSMA toont met opzet, over den tekst, door hem gekozen, niet te *willen* preken. Zijn stuk is dan ook niet meer dan eene verhandeling of redevoering, die, met geringe veranderingen, ook door eenen man, als de oude Prediker, zou hebben kunnen gehouden zijn, als deze namelijk van botanie, geologie, enz. zoo veel had willen uitstallen. Doch dat is niet mijne zaak. Neem ik het stuk zoo als het daar ligt, ook dan kan ik aan hetzelve, als *betoog*, weinig waarde toekennen, ja moet ik verklaren, dat het vol is van gewaagde stellingen en onjuiste redeneringen. Het is wel de moeite waard het eens door te loopen.

Even als de Heer HALBERTSMA bl. 74 het beeld van eenen *bruidegom*, door den dichter van *Psalm* XIX van de rijzende zon gebezigd, op eigen gezag, en in strijd met den geest der Hebreeuwsche poëzij en volkseigenaardigheid, in dat van eene *bruid* verandert, corrigeert hij bl. 78 in het voorgebed de taal van den Apostel PAULUS, (2 *Cor.* IV: 17) waar hij »*haast* voorbijgaande (παραυτίκα) verdrukkingen" verandert in »*kort* voorbijgaande." Mag ik Z.Eerw. als taalkenner vragen, of deze correctie van

den gewijden Schrijver wel voorzigtig is, en of »*kort* voorbijgaande" in goed Nederduitsch niet den zin oplevert van *digt* voorbijgaande, d. i. zonder ons te raken?

Zeer naïf, doch niet zeer oratorisch, zegt de spreker, bl. 88: »Maar bijkans zou ik iets vergeten hebben." Geen wonder, voorwaar, lezers! want hij bedoelt een bewijs uit de geologie, of uit de wetenschap van de omkeeringen en veranderingen van onzen aardbol ontleend; en wie zou hier ter plaatse daaraan denken? Met betrekking tot de kracht van dit bewijs wil ik alleen de zeer natuurlijke vraag opwerpen: of niet de wereld, waarvan hij de tegenwoordige het *graf* noemt, in vele opzigten, beter, grootscher en vruchtbaarder mag geweest zijn, dan die er voor in de plaats gekomen is, en tot welker voortbrenging die vroegere moest verwoest worden? Een beroemd botanist onder mijne goede vrienden, wien ik gelegenheid had een en ander uit dit betoog ter beoordeeling voor te lezen, zeide mij: »Och! gij moet den man niet hard vallen over eenige botanische en geologische ketterijen: de poëzij leidt hem van de waarheid af en van den weg van juiste redenering. Neen, »de bladen ontvallen aan het geboomte" niet, omdat »de *wortelwaartstrekkende* sappen dezelve van hun voedsel berooven," zoo als bl. 87 gezegd wordt, maar omdat zij, een eigen zelfstandig bestaan hebbende, onderscheidene tijdperken des levens geregeld doorloopen en dus ontbotten, groeijen en sterven. Gij kunt dit zien aan alle boomen, doch vooral aan onze gewone pijn- en dennenboomen, die hunne afgestorvene bladeren eerst in het tweede jaar laten vallen, juist in den tijd wanneer de sappen niet *wortelwaarts* trekken, maar *uit den wortel naar boven stijgen*. En dan de periode op bl. 90! »Onmetelijke klompen van verwoeste boomen en planten — vormen diep onder den grond de lagen klei en kool, die onze haarden van brandstoffen voorzien, en de Schepper liet alzoo voor duizenden van jaren reeds den boom groeijen, die in deze oogenblikken zijne redelijke schepsels tegen de strengheid der saizoenen beschermen moet." Vooreerst moge de Schrijver toezien, hoe hij met gezonde begrippen over de eindoogmer-

ken in het geschapene de stelling overeenbrenge, dat God reeds in de voorwereld den boom liet groeijen, *ten einde* wij niet van kou zouden verkleumen, maar het is bovendien stellig onwaar, dat »verwoeste boomen en planten diep onder den grond lagen van *klei* vormen." Daaruit ontstaat wel *kool*, maar de *klei* is oorspronkelijk van de rotsen afkomstig. Zie hier, hoe men dit verschijnsel zich meent te moeten voorstellen. Bij hevige stormen en daarbij te weeg gebragte verwoestingen door het water, zijn vermoedelijk die ontzettende massa's van boomen voortgesleurd, op ver verwijderde plaatsen in hoopen opeengetast, en altijd door het water bedolven gebleven. De gelijktijdig medegevoerde klei is daarover bezonken en heeft een meer of min zwaar bed gevormd, waaronder het hout, gedurende zoo veel eeuwen, alle die veranderingen ondergaan heeft, welke hetzelve in den staat van kool gebragt hebben. De man heeft misschien wel eens een botanisch boek ingezien, maar als men zoo wil spreken als hij doet, dient men althans te weten, dat in onze dagen een geheel nieuw licht over den groei van planten en bladeren is opgegaan; en als men den voet op het gebied van de geologie wil zetten, is het niet genoeg, de ontdekkingen van CUVIER, BUCKLAND of anderen door hooren zeggen te kennen." Zoo ver mijn geleerde vriend. Doch ik kan zelf wel zien, dat het gezegde op bl. 86: »de natuur heeft dit met het menschelijk ligchaam gemeen, dat zij niet altijd kan doorwerken," weinig juist is en *als bewijs* niets afdoet. De werkingen in het geschapene duren toch voort op duizendvoudige wijze, al ziet ons oog die niet. Afwisseling van verschijnselen is dus geen ophouden van werken. De natuur »raakt na verloop van eenige maanden niet vermoeid" (bl. 87), maar zij blijft werken, even als haar Maker; (*Joan.* V: 17[a]) ja de botanisten leeren ons, dat vele verrigtingen juist des nachts plaats hebben. Bovendien zou immers deze voorstelling ook niet kunnen gelden voor de tropische gewesten. — Bl. 94 wekt de vraag bij mij op: Is de grond, waarop wij van de waarheid der vergiffenis van onze zonden in het Evangelie overtuigd zijn, dan in de daad

een zonderlinge grond? Bl. 95 leest men: »De eigenliefde *neigt* (*sic!*) den mensch steeds om zich in te beelden, dat hij zelf, en niet het *lot*, de bewerker is van zijne gunstige omstandigheden." Is dat eene Christelijke beschouwing van onzen toestand in de wereld?!... Bl. 97 zegt de Heer HALBERTSMA: »In den tegenspoed oefent zich uw verstand — uw geduld wordt op de proef gesteld — uw mededoogen wordt gaande gemaakt — de trots wordt terneergezet door de hulpeloosheid," enz. Maar behoort dat alles tot waarachtige zedelijkheid, waarvan hier alleen sprake is? Al wat hier voorkomt moge middel zijn tot deugd, maar als het beginsel in ons niet goed is, brengen wij het niet tot deugd. Nood leert wel bidden, maar niet altijd en niet in den waren zin des woords. De krachtsinspanning, door den nood voortgebragt, brengt ons wel tot eene mate van bekwaamheid, vaardigheid en deugdelijkheid, b. v. in onze aardsche betrekkingen, maar wij worden daarom nog niet deugdzaam. Het is juist hier, dat de fout der geheele voorstelling zit. (Bl. 99): »Vraagt gij waar luiheid en verwijfdheid de heerschende trekken der natiën zijn, zoo wijst men u op het Oosten, waar eene altijd weelderige natuur den mensch tegen weinig moeite van het noodige verzorgt." Is dat alleen het gevolg van het klimaat? En is dan ook in het Oosten niet veel groots tot stand gebragt? in het Oosten, de wieg des menschdoms en der beschaving? in het Oosten dat toch ook van God is?! Welke redenering derhalve! Maar zoo gaat het, als men met een grof penseel, schitterende kleuren en in zoogenoemde breede en stoute trekken schildert; men waagt dan niet wat waarheid is, maar wat effect maakt. En dan die even vinnige als ongepaste uitval op den Noordschen Autocraat (t. a. pl.) op den Christelijken leerstoel!... Eveneens is het met de verdere redenering (bl. 99, 100) gelegen, want indien zij doorgaat, dan is zonder oorlog geene nationale welvaart denkbaar. (Bl. 102): »Ieder uwer, die de zorg en arbeid, waarop ons het wereldsche te staan komt, *opweegt* (?) tegen de schrale vrucht, welke hij daar-

van plukt, verlangt gewis naar iets beters." Maar strijdt dit niet met al het vorige? Want indien de vrucht toch maar *schraal* is en *niet opweegt* tegen den arbeid, dan is immers ook het thema van de preek niet waar. De schilderingen op bl. 104 en 105, eindigende met de slotsom, »dat het folterende juist der scheiding de *oorzaak* (?) eener onuitsprekelijke blijdschap bij de hereeniging der vrienden van de deugd wezen zal," of met andere woorden, dat, hoe hartstogtelijker de droefheid bij het scheiden, hoe zaliger de hereeniging wezen zal, is waarlijk aan meer dan billijke tegenspraak onderhevig. De passage op bl. 106: »Niemand uwer durft ontkennen, dat wij met hart, ziel en zinnen behooren aan de aarde en hare goederen," zal ook wel, naar ik vertrouw, ter eer der Gemeente van den Heer HALBERTSMA, uit de zucht, om toch alles sterk uit te drukken, die zoo ligt tot eenzijdigheid verleidt, verklaard en derhalve *cum grano salis* moeten verstaan worden. Tot de vreemde gezegden, vooral in eene preek, waarin men eene juiste, en daarom natuurlijke, welsprekendheid verwacht, mag men wel de volgende tellen, bl. 79, »goddelijke werktuigen van Gods hand;" bl. 85, »bloemen die den boezem der maagden versieren;" »de natuur ontwaakt bij elken nieuwen ochtendstond als eene *bruid*, die met verjongde krachten hare afgebrokene *taak* (?) moedig weder opvat;" bl. 94, »hebt gij de slagen van het *noodlot* nooit gevoeld, dan kunt gij u ongelukkig gevoelen, *ook wanneer een rozenblad op uwen voet valt*"; bl. 102, »*betrekkingen* die zich *aansluiten* en onze rampen *lenigen*," ook »*sterfbed* van *betrekkingen*," bl. 128, en »de *lijken* der *betrekkingen*;" bl. 104, »*vaderoogen*, die op den geliefden lijder staren, om eenen zweem van beterschap op het veege gelaat te *verrassen*;" bl. 107, »*minder dan* de bloemen des velds keert *geen van hun* beiden (vader en moeder) ooit in het land der levenden terug"; bl. 108, »*tranen* der lijdende liefde veranderden *in den* donkeren *schoot* der *vriendelijke slapelooze nachten*, in *kostelijk manna* tot *voeding* der *smachtende ziel* van de beroofden;" bl. 109, »heilige aandrift van hemel-

reine liefde! — gij *wiegelt* hen op de vlerken des nachts *naar* den troon der eeuwige liefde;" bl. 113, »hoe *alles vervullend* en *begiftigend* is 't denkbeeld: wanneer ik *ben* uitgeweend, — dan zal ik eeuwig leven."

Op deze kerkrede volgt een lief Italiaansch versje van GUARINI op een paar door lijden beproefde echtelingen, met eene vloeijende vertaling. Men ontmoet in deze redevoeringen zoo veel wat men er niet in zou verwachten, dat men ook dit vers wel zonder de vraag: waarom en waartoe het hier staat? met genoegen lezen, en in de overbrenging een nieuw bewijs vinden zal, dat de Heer HALBERTSMA bij zijne veelsoortige bekwaamheden ook de gave der poëzij voegt.

(*Het vervolg hierna.*)

Bijdragen ter bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde, verzameld door B. VAN WILLES, *Theol. Doct. en Predikant te Lekkerkerk. Isten Deels 2de Stuk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1842. *In gr. 8vo.* 198 *bl. f* 2-:

Hebben wij reeds van het eerste stuk dezer Bijdragen eene gunstige aankondiging kunnen geven, het verblijdt ons, ook van dit tweede stukje eene gelijke getuigenis te kunnen afleggen. Onder hetgeen ons hier weder, ter bevordering van Bijbelsche uitlegkunde, naar de behoefte onzes tijds wordt medegedeeld, plaatsen wij vooraan de bijdragen van den arbeidzamen en geleerden Verzamelaar zelven. Eene aangename proeve van zijne uitlegkundige scherpzinnigheid vonden wij vooral in hetgeen hij ons mededeelt over den eersten dag der week, vooral *Hand.* XX: 7 en 1 *Cor.* XVI: 2. Ref. kan niet anders verklaren, dan dat hij, na aanvankelijke en langdurige aarzeling, eindelijk het hier verdedigde gevoelen toe moest stemmen, en acht de bijdrage, welke langs dezen weg gewonnen is ter nadere bepaling van den tijd, waarop de beide brieven aan

de *Corinthiërs* geschreven zijn, in het geheel niet onbelangrijk. Onder hetgeen VAN WILLES ter opheldering van enkele moeijelijke woorden of Bijbelplaatsen mededeelt, vonden wij bijzonder juist de opmerking, dat ἵνα, *Joh.* V: 40, niet, gelijk men meestal aanneemt, ἐκβατικῶς, maar τελικῶς moet verklaard worden. Zelfs vinden wij het twijfelachtig, of dit woord wel immer in de eerste beteekenis in het N. T. voorkomt. Op *Joh.* VIII: 46ᵇ meenen wij van Ds. VAN WILLES te moeten verschillen. Niet, dat wij meenen, deze plaats uit de bewijzen voor de *zondeloosheid* van JEZUS te moeten uitmonsteren. Integendeel, deze laatste wordt hier uitstekend verdedigd door de getuigenis des Heeren aangaande zichzelven. Wij gelooven echter, dat het ware licht over deze plaats pas opgaat, wanneer men opmerkt, dat ἁμαρτία en ψεῦδος bij JOHANNES correlaat-begrippen zijn, terwijl integendeel bij hem in de ἀλήθεια niet alleen het begrip van *waarheid*, maar ook van *regtheid* in een' zedelijken zin, schijnt opgesloten te zijn. Zoo spreekt hij van ἀλήθειαν ποιεῖσθαι, 1 *Joh.* I: 6. Zoo wordt ook, *Joh.* III: 21, de uitdrukking ποιῶν τὴν ἀλήθειαν overgesteld tegen ὁ φαῦλα πράσσων, vs. 20. JEZUS dus van zich verklarende, dat Hij door niemand van *zonde* kon overtuigd worden, kon zeer goed laten volgen, dat Hij de *waarheid* sprak: immers, die zondigt, behoort juist daardoor tot het rijk van *leugen*, die niet zondigt heeft een geheel onbenevelden geest, en spreekt *waarheid.* (*)

Ook het viertal opmerkingen van uitlegkundigen aard, door Ds. J. J. PRINS, achten wij der plaatsing overwaardig. Aan die over *Joh.* XIX: 11 komt zeer nabij, wat OLSHAUSEN t. d. p. aanteekent: dat de Heer PILATUS herinnert »an eine *höhere Gewalt*, die auch über ihm sey; dadurch ruft er das *Gefühl der Abhängigkeit in* PILATUS *hervor*." Vooral die over *Joh.* XX: 14 komt ons voor, fijn gezien te zijn. Wat de voorlezing over 1 *Cor.* XV: 23—28 aangaat, wil men dezelve als voordragt eener vernuftige

(*) Verg. LÜCKE, in *Comment. ad Ep. Joh.* C. I: 6, en ULLMANN, *Sündlosigkeit Jesu*, 3te Aufl. p. 57.

gissing aanmerken, wij hebben er niet tegen. Eene grondige en afdoende behandeling dezer moeijelijke plaats zou het dan alleen zijn, wanneer van hetgeen door MEIJER, OLSHAUSEN, DE WETTE, RÜCKERT en andere Commentatoren geleverd is, ter opheldering dezer pericopa eenig gebruik was gemaakt, zoowel ter meerdere volledigheid in het wederleggen van andere gevoelens, als ter staving van de door den Eerw. Steller gekozene meening. Onder hetgeen door Ds. STEENHOFF geleverd is, trok onze aandacht, de hoofdinhoud van het opstel over *Dan.* VII: 13, schoon het ons vreemd voorkwam, hier wel verondersteld, maar volstrekt niet bewezen te zien, dat DANIËL door den menschenzoon werkelijk op den *Messias* hebbe gedoeld. Ook aan hetgeen hij over *Joh.* I: 26 en 33 opmerkt, zal niemand den lof van naauwkeurige schriftverklaring ontzeggen. — De overige bijdragen in dezen bundel mogen niet alle even belangrijk zijn, maar geene is er toch der plaatsing geheel onwaardig. Ook mogen wij niet vergeten, de hoogstvernuftige gissing van VAN WILLES over 1 *Cor.* VII: 9, waar hij het *branden* niet in den eigenlijken zin opvat, maar in dit woord eene kiesche zinspeling op *Gen.* XXXVIII: 24 meent te vinden.

Wij wenschen hartelijk, dat de Heer VAN WILLES voortga met zijne onderneming, en vooral door ruimere medewerking in staat worde gesteld, om met meer gemak ook zulke bijdragen te kunnen ter zijde leggen, welke hij anders ligtelijk, bij gebrek aan beter, in zijn Tijdschrift op zou nemen. De doelmatigheid zijner onderneming zou tevens worden bevorderd, wanneer alle medearbeiders het voorbeeld van *beknoptheid* volgden, hun door den Verzamelaar gegeven. Waartoe zulke lange op- en omhalingen, als wij b. v. bladz. 399—404 en elders vinden! Waartoe nog altijd lang weêrlegde of vergetene meeningen gerefereerd, die men toch in elken uitvoerigen Commentaar kan opgegeven en gerangschikt vinden! Waartoe *stichtelijke* beschouwingen in een Exegetisch magazijn, gelijk b. v. p. 388 en 389 voorkomen! Genoeg, wij zullen ons over de verschijning van het tweede Deel dubbel verheu-

gen, wanneer het blijkt, dat wij over het *crescit eundo* niet te klagen hebben.

De Apocryphe Boeken des N. V., bijeenverzameld, uit de oorspronkelijke talen overgezet, en met inleidingen en aanteekeningen voorzien. Isten Deels 2de Stuk. Te *'s Gravenhage, bij* W. van Stockum. 1842. *In gr. 8vo.* 232 *bl. f* 2-:

Over den aard, de inrigting, het doel en de waarde dezer verzameling in het algemeen is bij de aankondiging van het *eerste* stuk opzettelijk gesproken. Het resultaat was, dat de wetenschappelijke waarde dezer onderneming zeer gering, doch deze uitgave der apocryfen van het N. T. voor algemeen gebruik zeer geschikt is. — Waar wij het niet noodig achten het eerste weder op nieuw *te gaan bewijzen*, verheugt het ons ook van dit tweede stuk in het laatstgenoemde opzigt hetzelfde te kunnen getuigen. Wij vinden hier, grootendeels, BORBERG's vroeger vermelden arbeid weder gevolgd, en de Evangeliën opgenomen van MARIA's *geboorte en* JEZUS *jeugd*, van *de geboorte der* H. MARIA, en dat van NICODEMUS. De *Synoptische tafel* van den *inhoud* der zes eerste Evangeliën verhoogt de gemakkelijkheid van een overzigt over de ontwikkeling dezes fabelkrings. Dezelfde gebreken, welke wij in de Exegetische en Critische aanteekeningen van het eerste stuk meenden aan te treffen, vonden wij ook hier weder. En daar de Verzamelaar, op enkele eigene observaties na, geheel aan de hand van THILO en BORBERG is gegaan, had de Uitgever, dunkt ons, beter gedaan, met het op den titel uit te drukken, dat men de uitgave dezer mannen voor ons publiek had *bewerkt*, dan den schijn eener *oorspronkelijkheid* aan te nemen, welke al zeer gering is. De vertaling komt ons, na vergelijking van enkele gedeelten, over het geheel vrij juist voor. De uitvoering ook van dit stuk verdient lof. Iederen beschaafden Christen, die in de waarheid belang stelt, wekken wij dus gaarne op, om zich

deze verzameling aan te schaffen. Hij moge, haar lezende, zich dikwijls verontwaardigen over de diepte, waartoe de Christelijke fantasie der eerste eeuwen kon afdalen, wanneer zij niet meer door rede en geloof bestuurd werd, hij zal tevens zich versterkt vinden in zijne heiligste overtuigingen, en het oog, door het staren op de duisternis vermoeid, zal zich met nieuwen lust naar het reine zonlicht wenden.

Handleiding tot de Leer der Verbanden, opgehelderd door 12 *Platen, van Dr.* M. TROSCHEL. *Uit het Hoogduitsch vertaald onder toezigt van Dr.* A. G. VAN ONSENOORT, *Gepens. 1ste Officier van Gezondheid, enz. door* J. W. F. SCHEFFER, *Genees-, Heel- en Verloskundige te Spaarndam. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1842. *In gr. 8vo.* 90 *bl. f* 1-80.

Ingevolge het voorberigt strekt dit werkje den Schrijver tot leiddraad bij zijne voorlezingen.

Volledigheid en beknoptheid, de duidelijkheid en sierlijkheid der platen, maar vooral het nuttige voor den jongen kunstgenoot bragten wijlen den Heer Dr. VAN ONSENOORT op het denkbeeld der vertaling. De Heer SCHEFFER nam deze op zich. Hij wil geenszins beweren, dat het nevensgaande boeksken zoo oorspronkelijke als vertaalde werken over dit onderwerp overtreft. Maar sommige zijn of omslagtig en tevens kostbaar, of derzelver uitgave is reeds lang verleden. Dit laatste zegt weinig, wanneer het werk slechts bruikbaar blijft, en dit kan vooralsnog van het werk van G. J. VAN EPEN gezegd worden, welks laatste uitgaaf nog zoo lang niet verleden is. De *tweede, veel vermeerderde Druk* zag in 1837 het licht bij C. G. SULPKE te *Amsterdam*. Het *theoretisch-practisch Handboek der algemeene en bijzondere Heelkundige Instrumenten- en Verbandleer* van Dr. F. A. OTT, vertaald door den Heer A. POTGIETER, is wel wat uitvoerig uitgevallen; maar dat van TROSCHEL is, in verhouding tot de grootte en volle-

digheid der platen, al te beknopt. Waartoe zijn drie afbeeldingen noodig van arm-draagbanden? Zeker, deze afbeeldingen zijn duidelijk, door de grootte der voorwerpen; maar is dit ook het geval met de machine van STROMEIJER voor den horrelvoet, pl. 9, N°. 2 en 3? Te vergeefs hebben wij naar eene beschrijving en afbeelding der breukbanden gezocht. Of behoorden deze althans hier niet vermeld te worden? Op pl. 1 wordt de afbeelding van een kistje vertoond ter ontvangst van een vloeibaar gipsmengsel; — van het onbeweegbaar of stijfsel-verband wordt volstrekt geen gewag gemaakt! Wij bezitten toch eene verhandeling over dit verband van den Heer M. J. RUYCHAVER. De teekenaar schijnt zeer ingenomen geweest te zijn met aangezigten van baard en knevels voorzien. Het lijdt bij ons bedenking, of dit boekje, om vermelde redenen, den leerling het gewenschte nut zal verschaffen, en wij trekken zeer in twijfel, of het iets zal bijdragen tot de bevordering der wetenschap.

Leerboek der regtlijnige en spherische Driehoeksmeting, opgesteld ten gebruike bij het Onderwijs aan de Koninklijke Akademie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs enz. te Delft. Door R. LOBATTO, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor, Hoogleeraar in de hoogere Wiskunde aan voornoemde Akademie, Adviseur voor de zaken der Maten en Gewigten bij het Departement van Binnenlandsche zaken, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1843. *In gr. 8vo.* 157 *bl. en* 5 *Platen. f* 2-:

De Heer LOBATTO, tot den gewigtigen post van Hoogleeraar in de hoogere Wiskunde aan de Koninklijke Akademie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs geroepen, heeft tot leiddraad bij het onderwijs in de Goniometrie en Trigonometrie dit Leerboek zamengesteld en uitgegeven, niet omdat er geene leerboeken bestonden, want in de laatste

jaren zijn ons onderscheidene werken, waarin de Goniometrie en Trigonometrie goed behandeld worden, voorgekomen, maar hetgeen de eene schrijver uitvoerig behandelde, werd, uit den aard of de strekking van het werk, bij anderen minder in de bijzonderheden beschouwd, waardoor voor den leerling een zoo veel mogelijk volledig handboek wenschelijk bleef.

De kunde en gaaf van voorstellen van den Heer LOBATTO zijn te algemeen bekend, dan dat het noodig zou zijn, door eene uitgebreide recensie dit Leerboek aan te bevelen; want, hoewel voor de Studenten der Akademie te *Delft* zamengesteld, mogen wij ons voor alle beoefenaars der wiskunde verheugen, dat de Heer LOBATTO zijn' cursus door den druk algemeen maakt; wij zeggen zijn' cursus, in de hoop dat het niet enkel bij dit Leerboek blijven zal.

Wij willen kortelijk opgeven, wat ons hier wordt aangeboden. Het werk is verdeeld in drie Hoofdstukken, behandelende de goniometrie, de regte of platte driehoeksmeting en de spherische driehoeksmeting. De goniometrie onderscheidt zich door eene meerdere uitbreiding van die formulen, welke de betrekkingen opgeven tusschen de goniometrische lijnen, tot verschillende bogen behoorende; verder door de oplossing van goniometrische vergelijkingen, hetwelk men vroeger meer beschouwde als tot de hoogere meetkunde te behooren, en eindelijk door de aanwijzing van het gebruik der sinustafelen, bij de oplossing van vergelijkingen van den eersten, tweeden en derden graad. De leerlingen worden daardoor al vroeg gewoon, om algebraïsche vergelijkingen goniometrisch te maken, hetwelk van zooveel belang is bij het integreren van irrationele differentiaal-formulen. Het verwonderde ons eenigzins, dat de geleerde Schrijver in het artikel over de zamenstelling der gewone en der logarithmen sinustafels zegt, dat dit Leerboek niet bestemd is om de goniometrie in haren geheelen omvang te behandelen, hetgeen eenigzins in strijd is met het zich voorgestelde doel, om een zooveel mogelijk volledig leerboek zamen te stellen. Dit neemt echter niet weg, dat het terneergestelde als genoegzaam mag be-

schouwd worden. De platte driehoeksmeting wordt voor den leerling gemakkelijk behandeld; uitgewerkte voorbeelden voor ieder bijzonder geval kunnen bij voorkomende gevallen geraadpleegd worden; de formulen voor de oplossing der scheefhoekige driehoeksmeting worden spoedig door het opgegevene in de goniometrie gevonden, de meetkunstige betoogen van de voornaamste als in het voorbijgaan aangewezen, en het onderling verband der formulen aangetoond; terwijl de waarde van dit geheel verhoogd wordt door toepassingen der driehoeksmeting op eenige vraagstukken, tot de werkdadige meetkunst behoorende. De spherische driehoeksmeting bevat eene volledige behandeling van dit belangrijk gedeelte der wiskunde; men vindt hier beknopt bij elkander, wat in de beste werken over dit onderwerp gevonden wordt; terwijl het geheel, door een analytisch betoog der grondformulen, meer in den trant van het werk van LACROIX besloten wordt.

Wij eindigen deze aankondiging met de betuiging, dat het ons verheugt, dat de Schrijver aan het hoofd staat van het wiskundig onderwijs aan de Koninklijke Akademie ter opleiding van burgerlijke Ingenieurs, daar dit ons ten waarborg strekt, dat het vaderland van deze inrigting goede WISKUNDIGEN verwachten kan. De uitvoering is zoo, als van de bekende Uitgevers te verwachten was, in allen deele goed.

Reis door Nederland en België, met toepassing op het lager onderwijs, de instellingen van liefdadigheid en de gevangenissen in die beide landen. Door RAMON DE LA SAGRA, *Afgevaardigde bij de Cortez van Spanje, corresponderend Lid van het Koninklijk Instituut van Frankrijk, enz. IIde Deel. België. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *1842. In gr.* 8*vo.* 303 *bl. f* 3-:

Reeds bij de aankondiging van het eerste deel van dit werk (*) berigtten wij, dat het oogmerk der reis van den

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* voor 1840, No. IX, Boekbesch. bl. 373 enz.

Heer R. DE LA SAGRA was, in andere landen de middelen na te sporen, aangewend ter verbetering van het lot des volks en tot deszelfs opvoeding en verlichting, ten einde die op zijn eigen vaderland, het in dezen nog zoo achterlijke *Spanje*, toe te passen. Heeft de Schrijver in het eerste deel het verslag geleverd der slotsom van zijn onderzoek in ons vaderland, het tweede deel behelst hetzelfde verslag met betrekking tot *België*. De hoofdzakelijke inhoud is de volgende: Hoofdstuk I. Het lager onderwijs in *België*. Geschiedkundig overzigt. Voortgang onder het Hollandsch bestuur. Verval na de omwenteling van 1830. Invloed der Roomsch-Catholijke geestelijkheid. Bewaarscholen te *Brugge*, *Luik*, *Verviers*. Lagere scholen. Genootschap tot aanmoediging te *Luik*. Kweekschool te *Luik*. School van Nijverheid te *Luik*. Vrijscholen te *Gent*. Werkschool te *Gent*. Scholen te *Brugge*, *Antwerpen*. Zondagscholen te *Antwerpen*. II. Instellingen van liefdadigheid. Algemeen overzigt. Instellingen tot het verleenen van onderstand. Armbesturen en Armhuizen. Het groote Gasthuis te *Brussel*. Gasthuis PACHECO. Verschillende kleinere Gasthuizen. Wees- en Vondelinghuizen. Weesjongenshuis te *Gent*. Weesmeisjeshuis te *Gent*. School van BOGAERDE te *Brugge*. Weeshuizen binnen de stad *Antwerpen*. Hospitalen en verdere inrigtingen voor Krankzinnigen. Gasthuis voor vrouwelijke Krankzinnigen te *Gent*. Krankzinnigenhuis te *Antwerpen*. *Gheel*. Huizen ter opneming van zwangere vrouwen. Instellingen ter wering van bedelarij en vagebondaadje. Werkplaatsen van liefdadigheid te *Gent*, *Antwerpen*. Bedelaarsgestichten. Gesticht van DE CHAMBRE, te *Brugge*. Gesticht te *Hoogstraten*. Koloniën van landbouw. Instellingen ter voorkoming van armoede. Leer- en werkscholen voor arme kinderen. Inrigtingen voor doofstommen en blinden. Gesticht voor doofstommen en blinden te *Brugge*. Gesticht voor doofstomme meisjes te *Gent*, voor doofstomme en blinde meisjes te *Brussel*. Gesticht voor doofstommen en blinden te *Brussel*. Gesticht voor doofstommen te *Luik*. Banken van Leening. Spaarbanken. Gesticht voor boetvaardige vrouwen. III. Gevangenissen. Algemeen overzigt van de door het nieuwe bestuur ingevoerde wijzigingen. Klassificatie naar de geslachten, den ouderdom, de zedelijkheid. Regeling van den arbeid. Voeding. School- en godsdienstig onderwijs. Bescherming. Huis van opsluiting te *Gent*, te *Vilvoorde*, ver-

betering te *Sint Bernard.* Huis van militaire opsluiting te *Aalst.* Over den toestand der arbeidende klasse in *België.*

Had ons verslag van het eerste deel, behalve het leveren van eene bloote aankondiging van het werk, ook ten doel, om te waarschuwen tegen het toen reeds zoo veel geruchtmakend geroep in ons vaderland om *zoogenaamde* vrijheid van onderwijs, aangeheven door eene partij, die wij toen ook reeds aanduidden met den naam: *Pfaffen unter Katholiken und Protestanten;* het is bekend, in hoever onze Regering reeds aan dit geroep al of niet heeft toegegeven. De grootste opmerkzaamheid is voor ieder, die belang stelt in den bloei van het onderwijs, waardig datgeen, wat de Schrijver ons als de rampzalige vrucht van die vrijheid in *België* leert kennen. *Het Genootschap ter aanmoediging van het lager onderwijs* te *Luik* drukt zich in rondborstige taal daaromtrent, in deszelfs verslagen van 1836 en 1837, aldus uit: »Zoo in ons land al een noodlottige proeve van de onbegrensde vrijheid van openbaar onderwijs genomen werd, laat ons daarom toch de hoop niet opgeven, dat eene ondervinding van zeven jaren toereikend zal geweest zijn, om den wetgever beter in te lichten. — De werkende partij, die zich heden van het onderwijs meester maakt en overal scholen weet op te rigten, zal weldra op eene hoogsthuishoudelijke wijze met eene schijnbare voorziening in de behoeften des volks te dezen aanzien voor den dag komen, en, de taal der vaderlandsliefde aannemende, aan de Kamers zeggen: »De tusschenkomst en de medewerking van de regering ten behoeve van het volksonderwijs zouden ongetwijfeld eene verpligting zijn, zoo, op het berigt van deszelfs vrije uitoefening, de openbare en de bijzondere ijver niet dadelijk hunne veelvermogende hulp waren komen aanbieden. Nu het echter dien ijver gelukt is, het volk scholen te geven, die met alle denkbare huishoudelijkheid bestuurd worden, is de medewerking van het bestuur nutteloos en wordt zijne hulp overbodig.'' Indien de aanbieding eener organieke wet vertraagd wordt (*), tot dat de vijanden der hervorming eene soortgelijke taal kunnen voeren, zal dezer overwinning ten volle beslist en de magtigste, de meest vermogende, de

(*) Zoo spreekt de *Belg;* maar de *Nederlander* kan daarvoor in de plaats stellen: *Indien de bestaande wet op het onderwijs niet gehandhaafd wordt.*

belangrijkste instelling der nieuwere tijden aan de waakzame hand der regering geheel ontrukt zijn; zij zal in haren verderen loop aan de willekeurige meening der partijen ter beschikking staan, en de inzigten dergenen vervullen, die haar het best aan zich ondergeschikt weten te maken."

Zeer naïf is de beschrijving van den jammerlijken toestand van het onderwijs in *België* vóór deszelfs vereeniging met *Nederland.* Wij ontleenen daaruit het volgende: »In de steden werd de opvoeding aan menschen toevertrouwd, die van de kunst van onderwijzen hoegenaamd niets verstonden; in de dorpen was het nog erger gesteld, en liet men ze aan wezens over, wier geheele kunde zich tot het lezen van gedrukte letters, het gebrekkig schrijven van enkele woorden en het trekken van wat fraaije krullen bepaalde. — Doorgaans werd de school door den pastoor of door een of ander koorzanger bestuurd, die er zijne bespottelijke wijsheid kwam uitkramen: andere Leerinstituten stonden onder de beredderring van twee of drie vrouwtjes, die onderling eene soort van vennootschap sloten ter ontginning van 't menschelijke verstand. Een kamer, die te gelijk tot school en keuken diende, wat banken van populierhout, een stoel voor elke matres, en even zoo veel rietjes, lang genoeg, om de stoute kinders in alle vier hoeken der kamer op neus of vingers te tikken: ziedaar wat men toen aan schoolmeubels al zoo noodig had. En nu 't onderwijs? De kinderen leerden in één winter het gansche *a*, *b*, *c*, van 't kruis voor de A af tot aan de Z toe; 't jaar daarop leerde men hun spellen, en nog later met veel hokken en stooten het gothisch alfabet lezen; waarna, zoo de ouders het oorbaar rekenden, om aan de opvoeding nog verder uitbreiding te geven, het jeugdig geslacht lijntjes en hanepootjes leerde maken, om, als de matressen knap genoeg waren om eene pen te vermaken, ten langen leste tot zelfs de edele schrijfkunst te leeren uitoefenen."

Zoo was het voorheen met het onderwijs in *België* gesteld, en zoo begint het er weder uit te zien na de omwenteling van 1830! Maar hoe is het met het onderwijs elders, d. i. buiten *België*, gesteld, daar, waar de scholen der zoogenaamde broeders en zusters der Christelijke leer toegelaten worden? — Wij willen een sprookje verhalen; noemden wij 't anders, wie zou het geloof geven? Onlangs verscheen voor eene zekere regtbank een persoon als getuige, wiens

naamteekening werd vervangen door het teeken X, met bijvoeging der volgende verklaring, door andere getuigen onderteekend: »*Dit is het teeken van N. N., van beroep* Schoolonderwijzer, *die verklaart niet te kunnen schrijven.*" — Waar is dit gebeurd? In *België*? — Neen!

Om welke reden verdeelde onlangs een verdienstelijk geleerde ons vaderland in het eigenlijke *Kanaän* en in het *Overjordaansche*?

Maar, om tot het door ons aangekondigdé werk van den Heer DE LA SAGRA terug te keeren, gunstiger, dan over den toestand van het onderwijs, is des Schrijvers verslag over de instellingen van weldadigheid in *België*. Over het geheel schijnen wij *Nederlanders* geene reden te hebben, om, wat deze betreft, ons boven de *Belgen* te verheffen. Wij troffen zelfs in des Schrijvers berigten het een en ander aan, dat ook bij ons navolging verdient; zoo als, bij voorbeeld, dat het tegenwoordige Bestuur van *België* zich met het beramen van middelen bezig houdt, om den intrest der door de lombarden uitgeleende sommen de meestmogelijke vermindering te doen ondergaan. Vooral ook is zeer belangrijk het berigt aangaande de, te *Brussel* en *Antwerpen* bestaande *Gestichten voor boetvaardige vrouwen.*

Als aanhangsel wordt bij de vertaling van het oorspronkelijke werk gevoegd een Plan en Reglement voor een Zweedsch Genootschap tot teregtbrenging van jeugdige gevangenen en ontslagenen; benevens de Memorie, die tot geleide daarvan gediend heeft, door W. H. SURINGAR.

Het werk vinde, vooral in *Nederland* en *België*, vele en opmerkzame lezers, en zij, gelijk wij het daartoe uitnemend geschikt achten, allerwegen, waar het bekend wordt, bevorderlijk tot wering van het schadelijke, tot verbetering van het gebrekkige en tot navolging van het goede!

Korte Bedenkingen op het werk van den Heer G. LUTTENBERG: *Proeve van onderzoek omtrent het Armwezen in ons Vaderland enz. Door Mr.* P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK. *Te Assen, bij* T. J. van Tricht. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* : - 40.

De hier aangekondigde *Bedenkingen* kunnen geacht worden meer naar *aanleiding van*, dan wel *op* het werk van

den Heer LUTTENBERG gemaakt te zijn. Men ziet toch, bij eene naauwkeurige overweging van dezelve, dat zij minder betrekking hebben tot hetgeen in de vermelde *Proeve* werkelijk geleverd *is*, dan wel, dat zij zich bepalen tot onderwerpen, die daarin, naar de meening des Schrijvers, of *niet* — of *niet genoegzaam* zijn behandeld geworden, en de voorname inhoud van dit stukje komt, beknoptelijk zamengevat, hierop neder.

De Schrijver, zich op een ander standpunt plaatsende, dan dat, waarvan de Heer LUTTENBERG uitging, en geen bepaald gewag makende van den *zedelijken toestand* der lagere volksklassen, vestigt, in dit zijn geschrijf, meer het oog op datgeen, hetwelk aan de *materiele welvaart* in den weg staat. Hij brengt hiertoe, inzonderheid, het niet in acht nemen van de lessen der *volkshuishoudkunde;* — de *hooge belastingen;* — *de bevordering van den eenen tak van nijverheid ten nadeele van eenen anderen*, *en de drukking van eenig artikel van landbouw*, *ten behoeve van fabrieken*, *of wel omgekeerd;* — *het bestaan van het zoogenaamd onvrij territoir*, *met al deszelfs rampspoedige gevolgen;* — *den smokkelhandel;* — *de plaatselijke octrooijen en belastingen;* — *het scheppen van takken van nijverheid*, *dáár*, *waar deze*, *volgens den natuurlijken loop der dingen*, *niet zouden zijn gekomen;* — *dusgenoemde beschermende wetten;* *waardoor sommige inlandsche fabrieken en eenige weinige fabriekeurs zijn begunstigd*, *enz.* Ten slotte komt de Schrijver terug op de stelling: *dat men het armwezen* (de armoede?) *in een land en deszelfs ware oorzaken en middelen van herstel of verbetering niet kan beoordeelen*, *wanneer men onbekend is met de lessen der volkshuishoudkunde*, *en dat de beoefening dezer wetenschap dus eene eerste vereischte is*, *wil men de armoede doen verminderen;* — terwijl hij, aan het einde, met weinige woorden, nog gewaagt *van het verderfelijke voor de zeden en de welvaart der zoogenaamde Kon. Ned. Loterij.*

Men ontwaart, uit deze beknopte inhoudsopgave, dat in dit geschrift onderwerpen behandeld worden, die in de bereids genoemde *Proeve* of geheel niet — of slechts als ter loops zijn aangeroerd; en alhoewel de Schrijver verklaart zulks geenszins te bedoelen, zoo kan het door hem ontwikkelde zeer gevoegelijk tot *aanvulling dienen* van *dat* deel der *Proeve*, waarin de *oorzaken der armoede* worden opge-

geven. Bedriegen wij ons niet, dan zullen de beide achtingwaardige Schrijvers, alhoewel zij van een verschillend standpunt zijn uitgegaan, in elkanders denkbeelden en begrippen, gereedelijk kunnen berusten.

Rec. had echter gewenscht, dat, even gelijk de Heer LUTTENBERG, bij het opsporen van de *oorzaken der armoede*, tevens eenige *middelen tot herstel* heeft opgegeven — zoo ook de Heer GREVELINK in de beschouwing van *zoodanige middelen* had kunnen en gelieven te treden, die men hier ongaarne mist, en waarbij men zich in zijne verwachting eenigzins vindt teleurgesteld. De Schrijver bepaalt ons toch alleen bij den aard der kwaal, in zoo verre dezelve de *materiële* welvaart ondermijnt, en hij schetst ons denzelven, onzes erachtens, naar waarheid; maar, wanneer hij, van de belastingen gewagende, zegt: »*het zal wel even belangrijk zijn, dat deze lasten zoo spoedig mogelijk worden opgeheven*," en er op laat volgen: »*wij laten de beantwoording dezer vraag aan lieden van meerdere kennis en zeggen alleen:* wij gelooven het wel," enz. dan *is het er verre af*, dat de zaak zelve, door dit antwoord, helderder is geworden. Wij erkennen echter, dat de Schrijver bij de keuze van het standpunt, waarop hij zich plaatste, zich op een *terrein* begaf, hetwelk, in menig opzigt, uitsluitend wordt betreden door hen, die belast zijn met de zorg voor de groote huishouding van den Staat; en het werd alzoo een moeijelijk en teeder punt, hierbij in eene nadere ontwikkeling van denkbeelden te treden. Zien wij wèl, dan was onthouding hier meest raadzaam.

De *Proeve* behandelt de groote zaak uit een ander gezigtspunt; maar daarom was de Heer LUTTENBERG meer vrij in het onderzoek van de *middelen tot herstel*, nadat hij den aard der kwaal en derzelver *oorzaken*, uit een bepaald oogpunt, had opgegeven; en in dit opzigt mag zijn arbeid als vollediger beschouwd worden. Intusschen, en alhoewel de bedenkingen des Heeren GREVELINK in verband staan met de *Staathuishoudkunde in het algemeen*, zoo is derzelver mededeeling als belangrijk te beschouwen, vooral in eenen tijd, waarin de Regering des lands den toestand der verarmde volksklassen tot een bepaald voorwerp van onderzoek gemaakt heeft, en het is geenszins overtollig te achten, dat de oorzaken der toenemende armoede, *van meer dan ééne zijde*, een punt van overweging uitmaken. De zaak is van

een te overwegend belang, dan dat men dezelve met onverschilligheid zou mogen beschouwen; en het wordt langer zoo meer noodzakelijk, dat men handen aan het werk sla, om het heerschende kwaad te stuiten, eer het te laat zal zijn.

Rec. vermeent het er voor te mogen houden, dat, wanneer bekwame en desbevoegde mannen de handen ineenslaan, ten einde, in vereeniging met de regering en de wettiglijk bestaande armeninstellingen, de groote zaak ernstig ter harte te nemen, de gevaren, die het vaderland bedreigen, door doeltreffende middelen, zullen kunnen worden afgewend, en er, onder den Goddelijken zegen, veel goeds zal kunnen tot stand komen. Daartoe mogen de pogingen van de Heeren LUTTENBERG en GREVELINK en zoo vele anderen, die het wèl met het vaderland meenen, met eenen gelukkigen uitslag bekroond worden!

Het Kasteel Burrton, of de gestrafte Booswicht. Naar het Hoogduitsch van CHARLOTTE BIRCH-PFEIFFER. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. *In gr. 8vo.* 259, 296 *bl. f* 5-70.

De ook hier te lande als begaafde tragische tooneelkunstenares gunstig bekende CHARLOTTE BIRCH-PFEIFFER schildert in dezen Roman tooneelen uit de Engelsche groote wereld; zij doet dat met fijn gevoel, en inzonderheid met eene buitengewoon levendige verbeelding. Nergens kan men op de minste langdradigheid stooten, want alles is vol leven en voorvallen, zonder dat de laatste elkanderen op eene vermoeijende wijze verdringen. Het eene vloeit geleidelijk uit het andere voort, en gedurig trekt eene nieuwe situatie de aandacht en spant de belangstelling. Hoe meer men de ontknooping nadert, des te minder kan men het boek uit de hand leggen. Het geheel is — dit valt niet te ontkennen, niet zeer waarschijnlijk, en toch is er in de bijzondere deelen weinig, waaraan men onwaarschijnlijkheid kan te last leggen. Het werk is, dunkt ons, juist wàt een Roman zijn moet, eene vereeniging van zeer gebeurlijke voorvallen, verbonden tot een geheel, dat wel niet gansch onmogelijk is, maar toch overtreft datgene, hetwelk men gewoonlijk in het menschelijke leven ziet plaats hebben; verhaald op eene levendige, de aandacht boeijende wijze. Zedelijke leering

zit er juist niet veel in, maar, in plaats van zulks als eene aanmerking te laten gelden, zeggen wij veeleer, met die zedelijke leeringen *in een' Roman* minder hoog te loopen. Men leest zulke voortbrengselen om zich aangenaam te onderhouden, niet om hier en daar op pligten of op verkeerdheden opzettelijk te worden opmerkzaam gemaakt. Geeft het verhaal *van zelf* stof tot zedelijk nadenken, het is er des te beter om, maar *gepousseerd* wenschen wij het niet, en zijn tevreden, wanneer maar geene denkbeelden, die tegen eene zuivere zedekunde strijden, er door opgewekt worden. En daartegen is hier de fijne beschaving der Schrijfster, die zich in elken regel getrouw blijft, genoegzaam borg. De vrouwelijke hoofdpersoon is een alleredelst meisje, welligt een ideaal, dat in de wezentlijke wereld geen wedergade vindt; maar dat zij zoo: het is geene geschiedenis, maar een Roman, en reeds daardoor een ideaal. Kortom, wij achten dit voortbrengsel eene gunstige uitzondering op de menigte van zoutelooze vertaalde Romans, en lazen er in langen tijd geen, die zoo onderhoudend, wij behoorden te zeggen wegslepend, geschreven is. Moesten wij enkele aanmerkingen maken, het zou welligt zijn, dat liefde, hopelooze liefde eene te sterke rol speelt; dat de brief van *Fleurette* aan *Emilia*, D. II, bladz. 72, al te duidelijk voor de bedoeling, den dood der schrijfster doet voorkomen als eene reis naar een afgelegen land; zij wilde juist het denkbeeld van haren *dood* verbergen; een kind vindt het echter in den brief. Voorts is het min of meer onnatuurlijk, dat *Thoms* de band van *Fleurette* niet aanneemt. Waarom deed hij het niet? Die vraag blijft onbeantwoord. Ook strijdt het tegen de waarschijnlijkheid, dat men eene op den dood gevangene vergunt, eene schaar bij zich te hebben, D. II, bladz. 76, enz. Het slot voldoet ons evenmin, als den Vertaler. Hij meende zich de vrijheid der verandering niet te mogen veroorloven. Rec. zou den lust daartoe moeijelijk hebben kunnen wederstaan, en de vertaling een paar bladzijden vroeger besloten hebben, D. II, bladz. 293, met de woorden: »Toen zonk zij voor de eerste maal aan de borst van den man, die bemind was, zoo als slechts eene ziel als die van *Fleurette* beminnen kon." Gemakkelijk hadde dan in een *naberigt* met een woord kunnen gezegd zijn, hoe de Schrijfster de geschiedenis laat eindigen.

De titel is min of meer vreemd gekozen. *Het kasteel*

Burrton wordt eerst over de helft van het tweede Deel genoemd, en is niets dan de plaats, waar de ontknooping voorvalt. Waar de Vertaler die *koddige* tooneelen zoekt, van welke hij in het voorberigt spreekt, begrijpen wij niet, en hebben nergens zoo iets gevonden; of het zou het gesprek moeten zijn van *Thoms* met den Advokaat *Milton*, maar dit heeft niets *koddigs*.

Het vignet is geheel mislukt. De houding van *Fontraine* deugt in het geheel niet, en die van *Fleurette* is geheel in strijd met het verhaal, dat zij »in de armen van *Farwing* zonk." De pistool, met welke deze zich doorschiet, is ook niet te zien. En de kleeding der mannen gelijkt naar die der edellieden uit de middeleeuwen, niet van den tegenwoordigen tijd.

De Vertaler, die zijne taak uitmuntend heeft verrigt, plaatst hier en daar aanteekeningen, die ten deele gepast, maar ook ten deele zeer overtollig zijn. Tot de laatsten rekenen wij onder anderen D. II, bladz. 246, wat *chaos* beteekent; zoo zijn er meerderen. *Het portier* nederlaten, D. II, bladz. 181, is niet goed gezegd; *sorg van zijne plannen te zien mislukken* (vrees voor het mislukken zijner plannen) D. I, bladz. 83, een *Germanismus*; *genoten* voor *geweten*, D. II, bladz. 137, eene drukfout.

De uitvoering is zeer net.

De Bedevaartgangers. Door de Schrijfster van Te laat. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo.* 320 *bl.* *f* 3-20.

Dikwijls veroorzaakt eene gunstige ontvangst en de lof, die te beurt valt aan eerstelingen, achteloosheid en gebrek aan achting voor het publiek bij de schrijvers, en doen het hen al spoedig wagen, onbekookte stukken aan te bieden. Des te aangenamer was het ons daarom, onder het lezen den vooruitgang op te merken, die er plaats heeft in de volmaking van het talent der begaafde Schrijfster. *Te laat* en *Elise* verwierven haar goedkeuring en aanmoediging, om op de ingetredene loopbaan voort te gaan; en de thans aangekondigde roman stelt de goede verwachting, die wij hadden van eene nieuwe lettervrucht der Schrijfster, in geenen deele te leur. De afwisseling van het tooneel der verhaalde

geschiedenis, nu eens *Amsterdam* met deszelfs weelde en rijkdom, dan eens de gebergten en dalen van *Palestina* of de oranje- en citroendreven van het paradijsachtige *Valencia*, de karakterschildering der verschillende personen, van den wraakgierigen ALONZO, de zachtaardige LEA, welke ofschoon eene *Israëlietische*, zonder dat zij zelve dit vermoedt, niet ver is van het Christendom, den geestdrijvenden JOSUA, in één woord, al het boeijende van den roman paart zich met eene uitmuntende zedelijke strekking. Meesterlijk onder anderen is de schildering der in hare eigene netten gevangene coquetterie van OTTILIA, der wankeling van JOSUA tusschen zijn godsdienstig geloof en zijne liefde voor de schoone Christin. Evenwel wij willen eene enkele aamerking niet terughouden. Hier en daar is het verhaal onwaarschijnlijk. Wij bedoelen niet die avontuurlijke en verrassende onwaarschijnlijkheid, welke men in een verdicht verhaal nog al gaarne verschoont, omdat zij bijdraagt tot veraangenaming van het onderhoud, maar hebben hier het oog op zekere onnatuurlijke onwaarschijnlijkheid, welke het genoegen der illusie verstoort. Wie zal het toch, om iets te noemen, waarschijnlijk achten, dat een *Spanjaard*, die eerst onlangs uit *Valencia*, voor het eerst deszelfs zachte luchtstreek verlaten hebbende, te *Amsterdam* gekomen is, in eene hem vroeger dus geheel onbekende ligchaamsoefening, het schaatsrijden, door de sierlijkheid en vlugheid zijner bewegingen allen overtreft? Moge ook al JOSUA's schoone stem helder geklonken hebben in het *Hosanna*, welks treffende indruk allerlei gezindten doet toevloeijen naar de Portugesche Synagoge, hij was toch zeker te zeer gewoon aan de wanluidende zinggebeden der *Israëlieten*, dan dat het Psalmgezang, begeleid door de toonen van het orgel, in eene Protestantsche kerk, voor hem zoo oorverscheurende zou geweest zijn, als de Schrijfster dit doet voorkomen. Wat betreft de moeder van LEA, wekt de Schrijfster grootelijks de nieuwsgierigheid op, zonder die te bevredigen. Ook meenen wij het voor eene geheel overtollige episode te moeten houden, dat JOSUA bij zijne terugkomst te *Valencia*, na den dood van zijnen vader, zijn' troost zoekt in losbandige uitspattingen. Die episode staat daar zoo geheel op zichzelve, is door niets vroegers behoorlijk voorbereid, en heeft ook geen den minsten invloed op de eindelijke ontknooping. Maar, maken wij deze aanmerkingen alleen met hetzelfde doel, als waarmede men iemand, in wiens gelukkig slagen van zijnen arbeid men belang stelt, het een en ander in bedenking geeft, gaarne verklaren wij tevens, dat, waar zoo veel schoons gevonden wordt, zoo weinige vlekken ons niet hinderen. Het boek worde, bij de schaarschte van goede oorspronkelijke werken van smaak, op den regten prijs gewaardeerd, en de Schrijfster daardoor aangemoedigd, om nog meermalen ons lezend publiek op de vruchten van haar genie te vergasten.

Physiologie van den Haag, door een' Hagenaar, geïllustreerd door H. F. C. TEN KATE. (*Met het motto*):

Ontfanght dit vuyl papier: ghij hebt het licht te weten
Waer toe het dienen kan, als Suyker, Zeep en Kruyt
Geen peperhuys en vindt: ik geef het daer voor uyt.

HUYGENS.

Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1843. *In* 12*mo*. 164 *bl. f* : - 75.

Een achttiende Hoofdstuk voor de »Physiologie van den Haag." Door een' Hagenaar. Te 's Gravenhage, bij J. M. van 't Haaff. 1843. *In* 12*mo*. 40 *bl. f* : - 30.

In de maand October des vorigen jaars heeft een Utrechtenaar éénen Hagenaar door toebereid en toegediend vergif om het leven gebragt: in de maand November van dit jaar heeft een Hagenaar vergif toebereid en toegediend, dat het leven der ziele van honderden en duizenden zijner stad- en landgenooten kan, ja moet verpesten. Dat vergif is N°. 1. Wij schamen ons, door een verslag van den inhoud dit te bewijzen; maar wij schromen niet, het hier openlijk te zeggen. De moordenaar van het leven des ligchaams is bekend, maar wie is die geestelijke gifmenger? De maatschappij heeft er belang bij, ook dezen te kennen, ten einde hem te kunnen schuwen. De Schrijver van N°. 2 wijst zekere gelijkheid aan van stukken in N°. 1 voorkomende met opstellen, door Dr. W. J. A. JONCKBLOET, inwoner der hofstad, in geletterde kringen aldaar voorgelezen, die het vermoeden schijnt te wettigen, dat deze dezelfde persoon is met den auteur van het laatste. Hij verwerpt echter daarna dat vermoeden als ongegrond en beleedigend, terwijl hij de gemelde gelijkheid uit een verregaand misbruik van den arbeid des bovengenoemden verklaart. En teregt voorwaar! Dr. JONCKBLOET is een der gelukkigste beoefenaars van onze oud-Nederlandsche Letterkunde; en hoe is de ware bloei dier studie van zedelijk goede beginselen af te scheiden? Dr. JONCKBLOET is een der vertegenwoordigers van het *jonge Holland*, en hoe is de diep bedorven smaak van N°. 1 bestaanbaar met de roeping, welke dit zich heeft toegekend, om het oordeel en gevoel van ons geletterd publiek te reinigen? Dr. JONCKBLOET staat, benevens *vele* hoogstachtingwaardige mannen, op de naamlijst der medearbeiders van een onzer beoordeelende Tijdschriften, en hoe zou iemand zich onder zulk een gezelschap durven mengen, of er in geduld worden, die er vermaak in schept, zijne pen in vuiligheden te doopen, en die alzoo zijne hand leent tot het ligtvaardig behandelen, ja vergruizen van zedelijkheid, Bijbel en Godsdienst? Maar wie is de even schuldige, die den Heer X. zijne waar helpt aan den man brengen? De titel zoekt

ons niet door de lang versleten vlag van anonyme zedeloosheid, den naam van *Londen*, te verschalken, maar hij zegt ons met de grootste openhartigheid, dat dit is de boekverkooper K. FUHRI te *'s Gravenhage*, dezelfde die tevens zijnen handel bezigt tot het bereiden en verspreiden van een tegengif, met name in zekere godsdienstige, goed geschrevene, tractaatjes. Zoo weegt het een het andere op, en houdt men vrede met zijn geweten, terwijl men in beide gevallen verkrijgt waarom men toch *alleen* boeken uitgeeft — geld! *Vive l'industrie!* niet waar, Mijnheer FUHRI!.... Wij zouden Dr. JONCKBLOET wel om verschooning willen vragen, dat wij in deze vuile zaak zijnen naam genoemd hebben; doch Z.Ed. zal ons geschrijf waarschijnlijk zoo veel niet tellen, daar het toch maar voorkomt in het Maandwerk »uit de eeuw der staartparuiken en haarzakken." Nu, het zij zoo; wij zijn onnoozel genoeg, om daarop roem te dragen, en nog iets te hechten aan de begrippen van ingetogenheid, eerbaarheid en bescheidenheid, die men hier te lande nog niet zoo straffeloos durft vertreden, als de Heeren X. en FUHRI zich wel verbeelden. Ja, de Heer FUHRI!.... De vereeniging tot bevordering van de belangen des boekhandels heeft eene prijsvraag uitgeschreven over de oorzaken van het verval diens handels en de middelen daartegen. Dat zou een onderwerp zijn voor Z.Ed.!... Wanneer zullen toch *alle* onze boekverkoopers leeren inzien, dat zij ook als zoodanig een geweten hebben, niet slechts omtrent hunnen handel, dien velen door *enkel* op winst berekende kwade praktijken bederven, maar ook, en vooral, omtrent het publiek, welks heiligste belangen zij, alléén uit winzucht, dikwijls op 't spel zetten, zeggende met hunne voorgangers te *Parijs: Après nous le deluge!*... O, mogten zij toch leeren begrijpen, *dat er in het maatschappelijk leven naauwelijks één bedrijf is, waarop zwaarder verantwoording rust, dan op dat van uitgever!* »Wat geeft u regt zulk eene taal te voeren?"... Mijnheer X. en Mijnheer FUHRI!... alwat ons heilig is; hoogachting voor goede zeden; ontzag voor den Bijbel; eerbied voor de Godsdienst; ijver voor de letteren; liefde voor het vaderland; waardering van maatschappelijke orde; prijsstelling op persoonlijke veiligheid; de stem van alle braven; het geloof in de kracht van het woord: *principiis obsta!* Dat regt komt ons toe; het is de natuurlijke eigendom van allen, die in dezelfde maatschappij leven. Geen tegenstand zal het ons uit de handen wringen; geen spot of laster zal ons afschrikken om het te doen gelden. Sterk door de bewustheid, dat wij ijveren voor het heil van den Staat en de Godsdienst, en het beste gedeelte der natie aan onze zijde hebben, zullen wij blijven roepen en aanklagen en waarschuwen, al is het dat wij alléén staan, dat niemand ons hoort, en de boekhandel met een zegevierend hoongelach ons wijst op zijnen *bloei door de vermenigvuldiging van*

»vuyl papier!"

Versjes voor jonge Kinderen, getrokken uit de door J. J. A. GOEVERNEUR *uitgegevene Fabelboekjes, en met enkele vermeerderd. Met eenige Zangwijzen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In kl. 8vo. 68 bl. f* : - 30.

„Goede wijn behoeft geenen krans, en daarom kan het wel als overtollig worden geacht, iets tot aanprijzing van deze versjes te zeggen.” Aldus drukt de Heer BRUGSMA zich uit in zijn schrijven aan ouders en opvoeders, waarmede dit bundeltje wordt geopend. De hier voorkomende versjes en liedjes zijn getrokken uit vroegere door den Heer GOEVERNEUR, bij den Boekverkooper W. VAN BOEKEREN, uitgegevene Fabelboekjes, welke Rec. echter niet bekend zijn, maar waarvan in het voorberigt wordt gezegd, dat deze, zoo wel als de voor ons liggende stukjes, goedkeurende beoordeeling hebben ontvangen. Een en ander zou Rec. bijna beschroomd maken, eenige aanmerkingen in het midden te brengen: het boekje is hem echter ter beoordeeling gezonden, en hij zal dus kortelijk zijne gedachten er over mededeelen. Het bevat verscheidene lieve stukjes; maar, hoezeer van derzelver gebruik in Bewaar- of kleine Kinderscholen hier de aanprijzing wordt gevonden, komt het Rec. voor, dat zij doorgaans die eenvoudigheid en gemakkelijkheid, voor geheugenoefeningen, missen, die dergelijke versjes, buiten twijfel, zoo zeer moeten bezitten. Tot opwekking en verlevendiging van het godsdienstig gevoel zijn ze, hoewel ons niet kinderlijk genoeg en wat te hoog voor de bevatting der kleinen toeschijnende, anders wel geschikt. Wij spreken niet van stukjes als: *De Zon. De Regen. In de Lente. Het Wormpje. De Bloemen* e. d., maar wij bedoelen versjes (*gedichten* mogen wij wel zeggen) zoo als hier, onder den titel: *Gods hand*, *Gods oog*, worden aangetroffen. Gedichten van zes en vijf coupletten, ieder van twaalf regels! Zou iemand ter wereld, het volgende couplet b. v. lezende, zeggen, dat het een versje voor kinderen ware? Wij nemen het uit het stukje, *Gods oog:*

Ziet ge, in ’t vroege morgenuur,
Uit den glans,
Die den trans
Van den hemel kleurt als vuur?
Als de wolken met een fijn
Helder gouden boordsel pralen.

(Kan een jong kind het begrijpen?)

Is dat dan de wederschijn
Van uw schitterende stralen? —
Doch het morgenrood verflaauwt;
Pas ontgloeid, verdwijnt het weder;
Maar gij waakt altijd, en teeder
Ziet gij neêr op jong en oud.

Hier en daar treffen wij ook onbestemde uitdrukkingen aan: voor kinderen moet men zeer juist in dezelve zijn, ten einde alle misvatting en scheeve denkbeelden voor te komen, b. v.: Een hartje tikt hier in mijn *zij* (?) Eens trok een man *de wereld rond.* (Dit wordt hier van onzen Heer gezegd.) Ook hinderde het ons, het woord *zeer* zoo dikwerf als eindrijmwoord gebruikt te zien, ook daar, waar het voor *ernstig* of *vurig* wordt gebezigd; zoo als bl. 37: Ach, goede God! ik bid U *zeer.* 't Wordt veelal om des rijmswille geplaatst.

De Heer GOEVERNEUR houde ons deze aanmerkingen ten goede. Het is zeer moeijelijk voor kinderen te schrijven en te dichten. Dien bevattelijken kindertoon aan te slaan, waarnaar de kleinen spelende hooren, en waarvan zij de klanken gemakkelijk opvangen en nazingen, vereischt veel studie en ondervinding. Dat GOUVERNEUR hiertoe de bekwaamheid bezit, bewijzen vele zijner versjes; doch men zorge maar het getal kinderboekjes niet te vermeerderen, dan met dezulken, die dien naam ten volle dragen kunnen. VAN ALPHEN is en blijft wel het voorbeeld, maar men kan het VAN ALPHEN niet afzien: het maken van kindergedichtjes eischt bestudering van het kinderlijke gemoed en fijne opmerkzaamheid op de kleinen, zoo als deze zich in hunne gedragingen, zoo wel in de ouderlijke woonkamer als op de kinderkamer, voordoen. Wij laten, ter proeve van menig welgeslaagd stukje, het onderstaande volgen. *In de Lente:*

De lammertjes grazen
  Op 't klaverland;
De vlindertjes azen
  Op bloem en plant.

De vogeltjes fluiten
  Op schellen toon;
O, overal buiten
  Is 't even schoon.

En hoog uit den hemel
  Ziet God, de Heer,
Op 't vrolijk gewemel
  Vol liefde neêr.

Hij geeft alle dagen
  Aan elk zijn deel;
Wie zou dan nog klagen?
  God geeft zoo veel!

Na deze mededeelingen wenschen wij met den Voorredeschrijver, dat het bundeltje het zijne bijdrage tot aankweeking van al wat waar, goed en schoon, liefelijk en welluidend is!

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

REGISTER.

B.

C.

D.

E.

I.

J.

K.

L.

R.

S.

U.

V.

